శ్రీః.

శ్రియై నమః.

శ్రీనివాసాయ పరస్మై బ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

భవభయాభితప్త జన భాగధేయ వైభవ భావితావతరణ

శ్రీ భగవద్రామానుజవిరచితమ్,

శ్రీశారీరకమీమాంసాబ్రహ్మసూత్రభాష్యమిదమ్.

తదీయాభ్యాం వేదాన్తసార వేదాన్తదీపాభ్యామ్,

శ్రీవాత్స్య వరదాచార్య చరణనలిన పరిచరణ ఫలభూతయా

శ్రీకూరకులసుదర్శనసూరిసఙ్కలితయా

శ్రుతప్రకాశికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా,

శ్రీభాష్యోదాహృతోపనిషదాది ప్రమాణవాక్యానామకారాద్యనుక్రమాకర చన్ద్రికయా,

తత్తత్స్థలే ఆకరనిర్దేశాదినాచ సంయోజ్య,

శ్రీమత్పరవస్తు భట్టనాథయోగివర పూర్వాశ్రమసకుల్యేన

శ్రీభూతపురవాసినా

గార్గ్యశ్రీపరవస్తురామానుజవిదుషా,

యథామతి సంశోధ్య.

జి. ఆర్. సి. ముద్రాయన్త్రే,

ముద్రితం విజయతాం తమామ్.

కలి 5008.

1908.

శ్రీః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

జయతి భువనశేషా మాదరేణానుగృహ్ణన్ననుపధి యతిరాజః పన్నగేశావతారః ।
జయతి కుమతమాయాయామినీపూర్వసన్ధ్యా కృతసకలవిబోధా నిర్మలా తస్య సూక్తిః ॥ ౧.

లోకేషు ప్రలయార్ణవప్లవమభవాలీఢేషు రాగాదిభి
ర్ఘోరై ర్దస్యుభి రావృతేషు భగవద్దాస్యే కథాశేషితే ।
వ్యక్తుం స్వాశయ మప్రమేయమహిమప్రేమానుకమ్పానిధిః
కానీనో ముని రావిరాస భగవా న్నారాయణ స్స స్వయమ్ ॥ ౨.

వేదా న్వ్యస్య, పురాణజాల మమలం నిర్మాహి, నారాయణ-
స్థేమాజ్ఞ్యాఞ్చ బధాన భారతకథాం, శ్రుత్యఞ్చలం సూత్రయ ।
ఇత్థం సంస్మృతిశర్వరీదినముఖప్రౌఢిప్రతిష్ఠాపకై
ర్వ్యాపారై రధినో జ్జగన్తి కుహనా యోగీ స యోగేశ్వరః ॥ ౩.

గామ్భీర్యా దభిత స్తదీయవచసాం వైపుల్యత స్సంస్మృతే
ర్వైజాత్యా దిదమాశ యానపగమా తుల్యో భవన్తో జనాః ।
స్వస్వోత్ప్రేక్షితమార్గమార్గణపరా స్తస్మిన్నుపర్థ వ్రజే
తస్యోపాయగణేఽపి హన్త విమతిం సర్వాత్మనా లమ్భితాః ॥ ౪.

వేదే సంజాతఖేదే జగతి విగతికే సూరిలోకే సశోకే
బుద్ధే సర్వత్రబుద్ధే కణచరణమతే సంమతే కింపచానైః ।
మాయావాదే సమోదే శ్రుతిశిఖరగిరా మాతులీభావసాక్షీ
పద్మాక్ష స్స్వప్రయత్నం వితథ మచకల ల్లోకరక్షాభియోగే ॥ ౫.

విపరీతు మథాశిష త్సశేషం భువనావగ్రహ నిగ్రహాభిలాషీ ।
పతితేహి ధనే సముద్ధిధీర్షా ధనినో నైవ ధనస్య కోఽపియత్నః ॥ ౬.

నిమద్యా విద్యానాం నిగమవచసాం నిర్వృతిఖనిర్నిరాస స్తుచ్ఛానాం నిఖిలజగదాహ్లాపురుషికా ।
భవామ్భోధేః కుమ్భోద్భవ ఇహ యతీశానవపుషా జగన్నాథ స్సాక్షా దజని భువనాలఙ్కృన కృతే ॥ ౭.

క్షమాభరణవిశ్రుత స్స జగతీ మవాప్య క్షణా త్ఫణాధరపతి ర్భృత శ్రుతిసమష్టిముష్టిన్ధయః ।
నిపీయ కిల దుర్మత గ్రహిలదూమణాలీవిమం జగారచ వచ స్సుధా మఖిలలోకసఞ్జీవనీమ్ ॥ ౮.

విశ్వంభరం తమపి బిభ్ర దసౌ మహాత్మా పూర్వం పతఞ్జలిరితి ప్రథితోఽవతీర్య ।
సూత్రాణి యోగకలయా కలితాని భాష్యం శబ్దానుశాసన మథాన్య దుదైరయద్యః ॥ ౯.

వేదార్థసఙ్గ్రహాఖ్యో దీప స్సార స్తథా భాష్యమ్ ।
ఇతరేఽపి వాఙ్మయౌఘా స్తస్య నవత్వం ప్రయాన్తి నిధయఇవ ॥ ౧౦.

సన్త్వన్యేఽపి శతం శతం కృతిగణా స్స్వోత్ప్రేక్షితార్థానుగా
నో రామానుజసంయమీశ్వరతులారోహే క్షమ న్తేహి తే ।
ప్రక్షోభైకపరాః పరశ్శత మిదం వాచాం నిగుమ్భా స్తథా
శ్రీరామానుజభాష్యవ ద్బహుముఖీం శ్లాఘాం న తే బిభ్రతే ॥ ౧౧.

అభేదవాదాశ్ఛిదచిత్తనుత్వాన్ముఖ్యార్థభాజః పరమస్య పుంసః ।
భేదోక్తయో యత్ర నిసర్గసిద్ధభేదార్థికాస్తద్ఘటకాస్తథాఽన్యే ॥ ౧౨.

సామ్యశ్రుతిర్జీవపరేశయోర్యదానన్దమాత్రే స్ఫుటసూత్రబోధ్యా ।
భేదస్తతస్తాత్త్విక ఏనయోర్వ్యాఖ్యానద్భేదః పురుషార్థసిద్ధ్యై ॥ ౧౩.

దృష్ట్వాశేషప్రపఞ్చగ్రసనసరభసాద్వైతివేతాలమాయా-
సన్త్రస్తానన్తశాస్త్రాభయకరణచణస్ఫారభారత్యుదారైః ।
మీమాంసైక్యోపదేశప్రగుణితనిగమవ్రాతభాగద్వయార్థా-
నుష్ఠానత్రాతజీవైః ప్రసితమిహ మన స్సంయమీన్ద్రప్రబన్ధైః ॥ ౧౪.

గామ్భీర్యేణ గిరాం కుదృష్టికుహనావిశ్వాసభాజో జనా
భూవన్నాస్మ కదర్థితా ఇతి తతశ్శిష్యైరముష్యాదృతైః ।
వ్యాఖ్యాతా రహసి క్రమాత్కృతిరియం వాత్స్యం గతా పణ్డితం
తస్మాదాప సుదర్శనాభిధగురోర్విశ్రాన్తిమన్యాదృశీమ్ ॥ ౧౫.

ఆచార్యాద్వరదాభిధాదధిగతానర్థాన్స్వమర్థప్రదాన్
శ్రీరామానుజసూరిసూనృతగిరా మోఘే నిగూఢానథ ।
జాతః కూరకులే సుదర్శనగురుః ప్రాచీకశన్మాదృశ-
క్షేమాయ ప్రతిరోధిహైతుకకథాసంరమ్భభఙ్గాయ చ ॥ ౧౬

సమగ్రాఙ్గోపాఙ్గా యతివరనిగుమ్భైః కృతిరియం
పరిష్కారవ్యక్తిం కిమపి సముపాధాయ ఘటితా ।
ముముక్షూణాం సిద్ధ్యై భవతు కరుణాం కిన్దలయతు
ప్రభోశ్చేతి ప్రీత్యా సపది గమితా ముద్రణపథమ్ ॥ ౧౭.

ఆన్ధ్రాక్షరైస్సుజాతైర్ముద్రణపదవీం చిరస్య గమితాఽపి ।
కృతిరతివిపులా విఘ్నైః పూర్తిమియం ప్రాపితా కృచ్ఛ్రాత్ ॥ ౧౮.

అస్మాకీనమతిప్రమాదపతితాః కేచిత్పరే ముద్రణ-
వ్యాపారాధికృతావివేకవశతస్తేషాం సమేషామపి ।
దోషాణాం పరిశోధనే నిరుపధిక్షాన్త్యాచ సర్వం సహా
స్తేఽమీ జాగ్రతి వత్సలాః కృతధియస్సన్మత్సరైః కిం పరైః ॥ ౧౯.

అన్యే ముద్రణసమయే సాహాయకసంపదాహితమనస్సు ।
బధ్నీమః ప్రేమ్ణాం వినయాఞ్జలిమాశిషో యథాయోగమ్ ॥ ౨౦.

జయతు నిగమాన్తవాణీ జయతు యతీశానభాష్యమతిభాష్యమ్ ।
తదుభయచిన్తననిర్వృతినిరన్తరో జయతు బుధవర్గః ॥ ౨౧.

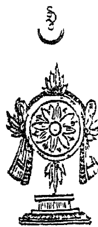
పరవస్తుకులీనభట్టనాథాన్వయభూస్తాగ్ర్య ఇదం విదాం సమీపే ।
జ్ఞపయత్యయమాదరేణ రామానుజసూరిః ప్రతిపన్నభక్తిభారః ॥ ౨౨.

శ్రీః.

శ్రుతప్రకాశికావిషయసూచికా.

ఇతి విషయసూచికా.

శ్రీ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్రాదౌ శాస్త్రార్థసఙ్గ్రహత్వాయ అధికరణార్థాస్సఙ్గ్రహేణోపన్యస్యన్తే.

శ్రీభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య — ప్రథమః పాదః.

శ్రీయఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషాణా ముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయవిభాగార్థం * హర్తుం తమ స్సదసతీచ వివేక్తు మీశో మానం ప్రదీప మివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాన్తాఖ్యప్రమాణం ప్రదాయ, అవతారాదిముఖేన తద్విషయజ్ఞానం చోదపాదయత్. తచ్చ * నారాయణా త్సముత్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థిత మితి కృతయుగే తథైవావర్తత. అనన్తరం తస్మిన్ * కించిత్తదన్యథా భూతం త్రేతాయాం ద్వాపరే ఖిల మిత్యుక్తరీత్యా ఖిలే సతి * సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః। శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణ మనామయమ్। తై ర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః। అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్। ఉత్సన్నా న్భగవాన్వేదా నుజ్జహార హరి స్స్వయమ్। చతుర్ధా వ్యభజ త్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః। శతధా చైకధా చైవ తథైవచ సహస్రధా। కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పున స్తస్యార్థవిత్తయే। చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వ మఞ్జసా ఇత్యుక్తరీత్యా నష్టజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభి రర్థితో భగవాన్ వ్యాసరూపేణావతీర్య వేదానుద్ధృత్య తాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞానాయ సూత్రాణి ప్రణయిష్యన్ పూర్వభాగవైశద్యార్థం స్వశిష్యేణ జైమినినా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదఙ్గీకృత్య, ఉత్తరభాగవైశద్యార్థం బ్రహ్మసూత్రాణి స్వయమేవ చకార. ఏవంచ * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య * అనావృత్తిశ్శబ్దా దనావృత్తిశ్శబ్దా దిత్యన్తం భాగద్వయాత్మకవేదాఖ్యైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానతయా ఏకం శాస్త్రమ్. ఉక్తంచ వృత్తికృతా బోధాయనేన * సంహితమేత చ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి. తత్ర జైమినీయేన పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే-వేదస్య విధ్యర్థవాదమన్త్రనామధేయాత్మకస్య ప్రవర్తననివర్తన ప్రాశస్త్యజ్ఞాపనానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధాత్వర్థావచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితమ్. ద్వితీయే - శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయభేదా త్కర్మభేదో నిరూపితః. తృతీయే - శ్రుతిలిఙ్గాదిభి రఙ్గం విచారితమ్. చతుర్థే - క్రత్వర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకం ప్రయుక్తి ర్నిరూపితా. పఞ్చమే - శ్రుత్యాదిభిః క్రమో నిరూపితః. షష్ఠేతు-అధికారీ. సప్తమే - సామాన్యాతిదేశః. అష్టమే - విశేషాతిదేశః. నవమే - ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశే - తన్త్రమ్. ద్వాదశే - ప్రసఙ్గః. తతః పర మధ్యాయచతుష్టయేన సఙ్కర్షసంజ్ఞికేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితమ్. ఏవం జైమినీయేన పూర్వభాగప్రతిపాద్యం కర్మ నిరూపితమ్. తత శ్శారీరకేనాధ్యాయచతుష్టయేన ఉత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన - చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన - సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాఖ్యే ప్రథమేఽధ్యాయే వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్ర అయోగవ్యవచ్ఛేదాఖ్యే ప్రథమపాదే - బ్రహ్మ కారణ మేవేతి సమర్థ్యతే. తత్ర ప్రథమం చతుస్సూత్ర్యా శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వశఙ్కా నిరాక్రియతే.

౧. తత్ర (జిజ్ఞాసాధికరణే) ప్రథమే - వృద్ధవ్యవహారా దన్యత్ర ఆద్యవ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారేచ కార్యపరతయైవ వ్యుత్పత్తేః, సర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యప్రామాణికమిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్ర మనారమ్భణీయ మిత్యాశఙ్కాయ - అమ్బాదిశబ్దానా మఙ్గుళినిర్దేశపూర్వకబహుప్రయోగేణ సిద్ధవ్యుత్పత్తి స్సమ్భవతీతి వృద్ధవ్యవహారా దన్యత్రాపి శబ్దానా మాద్యవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, పితా తే సుఖ మాస్త ఇత్యాది వృద్ధవ్యవహారేచ సిద్ధవ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్, శబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యా ద్వేదాన్తవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్య మస్తీతి తద్విచారరూపం శాస్త్ర మారమ్భణీయమిత్యుక్తమ్. అధికరణ పుటసంఖ్యా. (౫)

౨. యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తి రస్తి - తథాపి లక్షణతః ప్రతిపన్నస్యైవ శబ్దబోధ్యత్వాత్, విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్, పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరాసమ్భవేన తేషా ముపలక్షణతయావా తదసమ్భవాచ్చ

బ్రహ్మ నవేదాన్తవేద్య మిత్యాశఙ్క్య - అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యాభేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యాదేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాన్తరస్య సమ్భవేనచ జన్మాదీనాం విశేషణతయా ఉపలక్షణతయాచ బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్య మిత్యుక్తం ద్వితీయే (జన్మాద్యధికరణే.) (౨౩౧)

౩. తృతీయే (శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే) - యద్యపి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యమ్ - తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణః అనుమానవేద్యత్వేన ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యైవ శాస్త్రవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ నవేదాన్తవేద్య మిత్యాశఙ్క్య - సామాన్యతో దృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్య మిత్యుక్తమ్. (౨౪౩)

౪. చతుర్థే (సమన్వయాధికరణే) - యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూపత్వాభావాత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౨౫౩)

౫. ఏవం చతుస్సూత్ర్యా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం తత్పరికరస్థాపనంచ కృతమ్-అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే - (ఈక్షత్యధికరణే) - ※ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దిత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవంశబ్దవాచ్య మచేతనంప్రతి కారణత్వేన కారణస్యచ కార్యసాజాత్యావశ్యంభావా దచేతనం ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యం కారణ మిత్యాశఙ్క్య - ఈక్షతిశ్రవణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాచ్చ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౨౮౯)

౬. (ఆనన్దమయాధికరణే) - ※ తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయా దన్యోఽన్తర ఆత్మాఽనన్దమయ ఇత్యత్ర ఆనన్దమయః ప్రత్యగాత్మా - * శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్బన్ధశ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య - నిరతిశయదశాశిరస్కాభ్యస్యమానానన్దయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౨౯౩)

౭. (అన్తరధికరణే) - యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్బన్ధమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి - తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణోపకరణిభావలక్షణసమ్బన్ధస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయామ్. ※ హిరణ్యశ్మశ్రు రిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్బన్ధశ్రవణాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినో జీవత్వావగమాత్, * స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిన శ్చైకత్వావగమాత్, ఆనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్మత్వాదీనాం జీవేష్వసంభావితధర్మాణాం శ్రవణాత్, పరమాత్మనోఽపి కరచరణాదియుక్తాప్రాకృతనిత్యవిగ్రహసద్భావాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పరమాత్మేత్యానన్దమయోఽపి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౦౬)

౮. (ఆకాశాధికరణే) - * సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానా దాకాశఏవ కారణ మిత్యాశఙ్క్య - సర్వాణి భూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపఞ్చంప్రత్యాకాశస్య కారణత్వాసమ్భవాత్, ఆ సమన్తా త్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౩౪)

౯. (ప్రాణాధికరణే) - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధప్రాణో జగత్కారణ మిత్యాశఙ్క్య - శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపేచ తదసమ్భవాత్, ప్రాణయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిఙ్గాచ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౩౩౮)

౧౦. (జ్యోతిరధికరణే) - ※ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి ర్దీప్యతఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావాచ్చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణ మిత్యాశఙ్క్య - స్వవాక్యే విరోధిలిఙ్గాభావేప్యుపక్రమవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిఙ్గశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౩౯)

౧౧. (ఇన్ద్రప్రాణాధికరణే) - * ప్రతర్దనోహవై దైవో దాసిరితి వాక్యే * మా ముపాస్స్వేతి హితతమోపాసనకర్మతయోక్తస్యేన్ద్రశబ్దేన వ్యపదేశా, దుపక్రమఏవ త్వాష్ట్రహననరూపలిఙ్గదర్శనాచ్చ హితతమోపాసనకర్మతయోక్తః ప్రసిద్ధేన్ద్ర ఏవేత్యాశఙ్క్య - బహుషు వాక్యేషు పరమాత్మలిఙ్గదర్శనాన్మహావాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమస్య దుర్బలత్వాచ్చ ఇన్ద్రశబ్దనిర్దిష్ట ఇన్ద్రశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౫౨)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ఏవం ప్రథమే పాదే చిదచిద్విలక్షణకారణాస్తిత్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః అథ త్రిపాద్యా మన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే ద్వితీయే (సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణే) - * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వ మిదం బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖాదిస్థావరాన్తసర్వతాదాత్మ్యోపదేశా చ్చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవేష్వపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య - * తజ్జలానితి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధవ దుపదేశా, త్తేషాంచ పరమాత్మసమ్బన్ధితయా ప్రసిద్ధేః, సర్వశరీరకస్య పరస్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౬౧)

౨. (అత్త్రధికరణే)-* యస్య బ్రహ్మచ క్షత్రం చోభే భవత ఓదన ఇత్యాదివాక్యే కర్మనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణా దత్తా జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య-మృత్యూపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధచరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వా త్తస్యచ పరమాత్మాసాధారణత్వా దత్తా పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౩౮౫)

౩. (అన్తరాధికరణే) - * య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాదివాక్యే చక్షుష్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశా, త్తత్ప్రసిద్ధేశ్చ ప్రత్యక్షయుక్త్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిష్వూపపత్తే, రక్షిపురుష స్తేష్వన్యతమ ఇత్యాశఙ్క్య - సంయద్వామత్వాదీనాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః, తస్యచ చక్షుష్యవస్థానస్య * య శ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిషు ప్రసిద్ధత్వా, దక్షిపురుషః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౩౯౧)

౪. (అన్తర్యామ్యధికరణే) - * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యోక్తోఽన్తర్యామీ * ద్రష్టా శ్రోతేతి వాక్యే కరణాయత్తజ్ఞానత్వావగమా ద్యోగవిశేషయుక్తో జీవ ఏవేత్యాశఙ్క్య-ఏతేనైవ వాక్యేన సర్వనియమనస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశా ద్ద్రష్ట్రాదిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షాత్కారపరతయా తేషాం పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ అన్తర్యామీ పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౩౯౨)

౫. (అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే) - * అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యాదివాక్యే * అద్రేశ్య మిత్యాదినా నిషిధ్యమానస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదిసజాతీయసూక్ష్మాచిదుపస్థాపకత్వా దక్షరం ప్రధానమ్, అక్షరా త్పరతః పరశ్చ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య-సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మాణాం ప్రతిపాదనా దక్షరః పరమాత్మా, * అక్షరా త్పరతః పర ఇతి - అక్షరా దవ్యక్తా త్పరో యః ప్రత్యగాత్మా-తస్మా దపి పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౩౯౫)

౬. (వైశ్వానరాధికరణే) - * ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానర మిత్యాదివాక్యే వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరభూతతృతీయదేవతాపరమాత్మస్వవిశేషేణ ప్రయోగదర్శనా త్పరమాత్మేత్యనిర్ణయ ఇత్యాశఙ్క్య - సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వాదిభిః పరమాత్మలిఙ్గై ర్విశేష్యమాణత్వా త్పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౦౩)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧ ఏవ మస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. తృతీయే స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకపాదే (ద్యుభ్వాద్యధికరణే) - * యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదివాక్యే * సంహతా యత్ర నాడ్య ఇతి నాడీసమ్బన్ధశ్రవణా ద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - * అమృతస్యైష సేతు రిత్యమృతోపాయత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయద్వారా నాడీసమ్బద్ధస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేశ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౧౫)

౨. (భూమాధికరణే) - * తరతి శోక మాత్మవిదితి ప్రక్రాన్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణా ద్భూయోఽస్తీతి భగవః ప్రాణా ద్భూయ ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మైవ * యత్ర నాన్య త్పశ్యతీత్యాదివాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశఙ్క్య - * ఏష తు వా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా త్ప్రత్యగాత్మనోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమ్నోఽధికతయా నిర్దేశా ద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౨౨)

౩. (అక్షరాధికరణే) - * ఏతద్వై తదక్షర మిత్యాదివాక్యే అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే జీవేచ ప్రయోగదర్శనా దక్షరశబ్దవాచ్యః తయో రన్యతర ఇత్యాశఙ్క్య - కాలత్రయవర్తివికారాశ్రయస్య ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయా నిర్దిష్టోఽక్షరః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౩౦)

౪. (ఈక్షతికర్మాధికరణే) - * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుష మభిధ్యాయీతేత్యాదివాక్యే * పరా త్పరం పురిశయం పురుష మీక్షత ఇతీక్షతికర్మతయా నిర్దిష్టః పురుషః - ద్విమాత్ర ముపాసీనస్య అన్తరిక్షలోకప్రాప్తి మభిధాయ త్రిమాత్ర ముపాసీనస్య

ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్య అన్తరిక్షలోకాత్పరత్వేన చతుర్ముఖలోకత్వాచ్చతుర్ముఖ ఇత్యాశఙ్క్య * యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృత మిత్యాదినా ఈక్షతికర్మణః పరమాత్మత్వేన వ్యపదేశాత్, పరమవ్యోమ్నోప్యన్తరిక్షాత్పరత్వసమ్భవాచ్చ పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౪౩౭)

౫. (దహరాధికరణే) - ※ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాదన్వేష్టవ్యాన్తరాభావాచ్చ దహరాకాశో భూతాకాశ ఇత్యాశఙ్క్య - ఉత్తరవాక్యేషు దహరాకాశసమ్బన్ధితయా అపహతపాప్మత్వాది ప్రతిపాదనాత్, తేషామేవాన్వేష్టవ్యత్వాచ్చ దహరాకాశః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౩౯)

౬. (ప్రమితాధికరణే) - ※ అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యాదివాక్యే అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిషు జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్, అఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్, ※ అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వస్య హృదయోపాధికస్య పరమాత్మన్యుపపత్తేః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౪౫౫)

౭ (దేవతాధికరణే) - దేవాదీనాం నిర్దుఃఖానాం అశరీరత్వేన అర్థిత్వసామర్థ్యయో రభావేన బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య - సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషు చార్థవాదే శరీరప్రతిపాదనాత్ప్రత్యయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సమ్భవాత్తేషామప్యధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౫౭)

౮. (మధ్వధికరణే) - వస్వాదీన్ప్రతి వస్వాదీనాముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామనధికార ఇత్యాశఙ్క్య - వస్వాదిశరీరకబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్, కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవాచ్చ మధ్వాదివిద్యాసు వస్వాదీనామధికారోఽస్తీతి సిద్ధాన్తితమ్ (౪౭౧)

౯. (అపశూద్రాధికరణే) - రైక్వేణ జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్ర్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపదిష్టత్వాచ్ఛూద్రాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీత్యాశఙ్క్య - శూద్రశబ్దస్య శోచితృవాచకత్వాచ్ఛూద్రాదీనామధ్యయననిషేధేన సామర్థ్యాభావాచ్చ న శూద్రాదీనామధికార ఇత్యుక్తమ్. (౪౭౫)

౧౦. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే) - * ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తాత్మా - ※ అశ్వ ఇవ రోమాణీత్యనన్తరవాక్యే ముక్తస్య ప్రకృతత్వాదిత్యాశఙ్క్య - * నామరూపయోర్నిర్వహితేతి నామరూపనిర్వోఢృత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, ※ బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవానీతి పరమాత్మనోప్యనన్తరప్రకృతత్వాచ్చాకాశః పరమాత్మేతి రాద్ధాన్తితమ్. (౪౮౮)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧. ఏవం స్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని నిరూపితాని. చతుర్థే స్పష్టతరజీవాదిలిఙ్గకపాదే (ఆనుమానికాధికరణే) - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః ఇత్యాదివాక్యే * మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్తన్త్రసిద్ధమబ్రహ్మాత్మకమవ్యక్తశబ్దవాచ్యం ప్రధానమిత్యాశఙ్క్య - * ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథిరథాదిభావేన రూపితాత్మశరీరాదిషు రథత్వేన రూపితస్య శరీరస్యైహ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్నాబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమభిధీయత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. (౪౯౫)

౨. (చమసాధికరణే) - ※ అజామేకామిత్యాదివాక్యే * ప్రజాస్సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వాదిప్రతీతే రజాశబ్దేనాబ్రహ్మాత్మికా ప్రకృతి రభిధీయత ఇత్యాశఙ్క్య - అబ్రహ్మాత్మకాజాగ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణోరణీయానిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాజాయా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమాత్, బ్రహ్మాత్మకప్రకృతిరేవ అజాశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్. (౫౦౯)

౩. (సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణే) - * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి వాక్యే పఞ్చశబ్దవిశేషితాత్పఞ్చవింశతితత్త్వప్రతీతే రిదం వాక్యం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యాశఙ్క్య - యస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మాశ్రయతయా ఽవగతానాం పఞ్చజనానాం తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాన్నేదం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదకమిత్యుక్తమ్. (౫౧౭)

౪. (కారణత్వాధికరణే) - * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ※ అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు ఏకస్మాత్స్రష్టే రనామ్నానాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుమశక్యమిత్యాశఙ్క్య - * తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యాదిషు సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తస్యైవ కారణత్వేనోక్తత్వాత్ సదాదిశబ్దానామపి తత్పరత్వోపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుం శక్యమితి స్థితమ్. (౫౨౨)

౫. (జగద్వాచిత్వాధికరణే) - * యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యాదివాక్యే * యస్య వైతత్కర్మేతి కర్మసమ్బన్ధశ్రవణా ద్వేదితవ్యతయోక్తం న బ్రహ్మ - కింతు జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణభూతః పరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్ట ఇత్యుక్తమ్. (౫౨౬)

౬. (వాక్యాన్వయాధికరణే) - * నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తుకామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్యాదివాక్యే * ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మా తన్త్రసిద్ధపురుషః - తస్యైవ ఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వా దిత్యాశఙ్క్య * అమృతత్వస్యతు నాశాస్తీత్యాదినా అమృతత్వప్రాప్తిహేతుతయా ఉపాస్యత్వకారణత్వాది ప్రతిపాదకవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వఏవ అన్వయ సామఞ్జస్యా ద్ద్రష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతి సిద్ధాన్తితమ్. (౫౩౪)

౭. (ప్రకృత్యధికరణే) - లోకే నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదదర్శనా త్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రం నోపాదాన మిత్యాశఙ్క్య - సర్వశక్తే ర్బ్రహ్మణ ఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః, * బ్రహ్మవన మిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వ ప్రతిపాదనా, చ్చ బ్రహ్మ ఉపాదాన మపీత్యుక్తమ్. (౫౪౭)

౮. (సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే)-పూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యవిశేషేషు యేషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతమ్-నత్వీక్షణవిశేషాదయః పరమపురుషాసాధారణాః ధర్మాః శ్రుతాః - తేషు యథాప్రతిపన్నవస్త్వభ్యుపగమే విరోధాభావాత్ న పరమాత్మపరత్వ మిత్యాశఙ్క్య - పరబ్రహ్మా సాధారణధర్మాన్తరాశ్రవణేఽపి జగత్కారణత్వస్యేక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషాసాధారణ్యస్య పూర్వై రధికరణై ర్నిర్ణీతత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతా విశేషపరత్వసాధకమితి తేష్వపి వాక్యేషు స ఏవ ప్రతిపాద్యతఇతి సిద్ధాన్తితమ్. (౫౬౪)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

ప్రథమాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య — ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవం ప్రథమాధ్యాయే చిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మ నిఖిలజగదేకకారణ మిత్యుక్తమ్ - అనన్తర మస్యైవార్థస్య సమ్భావితసమస్తప్రకార దుర్ధర్షణత్వఖ్యాపనాయ ద్వితీయోఽవిరోధాధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమే స్మృతిపాదే స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారః క్రియతే. తత్ర ప్రథమే (స్మృత్యధికరణే) - వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వే మహర్షిప్రణీతాయా స్సాఙ్ఖ్యస్మృతేః నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యాశఙ్క్య - మన్వాదిమహర్షిప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనా మనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మైవ కారణ మిత్యుక్తమ్. (౫౭౯)

౨. (యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే) - యోగస్మృతేః సర్వవేదప్రవర్తనాధికృత హిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాత్తదనురోధేన వేదాన్తార్థనిర్ణయః కార్య ఇత్యాశఙ్క్య - హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞభూతస్య రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాత్తదుక్తపురాణాన్తరవద్యోగస్మృతిరపి తన్మూలేతి న తయా వేదాన్తోప బృంహణం కార్య మిత్యుక్తమ్. (౫౮౫)

3. (విలక్షణత్వాధికరణే) - అచేతనస్య జగతః సర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వా, ద్విలక్షణయోః కార్యకారణభావాసమ్భవా, చ్చాచేతనం ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యాశఙ్క్య - విలక్షణానా మపి గోమయవృశ్చికాదీనాం కార్యకారణభావదర్శనాత్ బ్రహ్మైవ జగత్కారణ మిత్యుక్తమ్. (౫౯౯)

౪. (శిష్టాపరిగ్రహాధికరణే) - కణాదాక్షపాదబుద్ధాదీనాం పరమాణుకారణవాదే సంవాదాత్తత్పక్షానురోధేన కారణం వక్తవ్య మిత్యాశఙ్క్య - తావన్మాత్రసంవాదేఽపి తర్కమూలకత్వావిశేషాత్, పరమాణుస్వరూపేఽపి క్షణికత్వాద్యవాన్తరవివాదసమ్భవా, చ్చ తేఽపి పక్షా అనాదర్తవ్యా ఇత్యుక్తమ్. (౬౦౦)

౫. (భోక్త్రాపత్త్యధికరణే) - చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే సశరీరత్వాత్ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య - సుఖదుఃఖానుభవస్య కర్మనిమిత్తత్వా దకర్మవశ్యస్య న సుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసఙ్గఇత్యుక్తమ్. (౬౦౧)

౬. (ఆరమ్భణాధికరణే) - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కార్యకారణయో రన్యత్వాత్ బ్రహ్మణోఽన్య జ్జగ దిత్యాశఙ్క్య - * వాచారమ్భణమిత్యాదిభిః కార్యకారణయో రనన్యత్వప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం అవస్థాన్తరపరత్వేనోపపత్తే, శ్చ బ్రహ్మణోఽనన్యజ్జగదిత్యుక్తమ్. (౬౦౩)

౭. (ఇతరవ్యపదేశాధికరణే) - జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వే జీవస్యాపి బ్రహ్మణో ఽనన్యత్వా ద్ధితరూపజగదకరణాహిత రూపజగత్కరణాదిదోష ప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభి ర్జీవబ్రహ్మణోర్భేదవ్యపదేశాత్ న హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్. (౬౨౯)

౮. (ఉపసంహారదర్శనాధికరణే) - కులాలాదీనాం ఘటాదినిర్మాణశక్తానామపి ఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్య కారణత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - క్షీరాదీనా ముపకరణరహితానామపి దధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేన విచిత్రశక్తే ర్బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్యాపి జగదారమ్భకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౬౩౪)

౯. (కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణే) - నిరవయవస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే కృత్స్నస్యాపి బ్రహ్మణః ఏకకార్యోపయుక్తత్వప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వ మసమఞ్జస మిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణః నిరవయవత్వస్య విచిత్రజగత్కారణత్వస్యచ శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్య యుక్త్యా బాధాయోగా, చ్చ బ్రహ్మకారణత్వం సమఞ్జస మిత్యుక్తమ్. (౬౩౫)

౧౦. (ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే) - బ్రహ్మణోఽవాప్తసమస్తకామస్య ప్రయోజనాభావా జ్జగత్స్రష్టృత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తే - అవాప్తసమస్తకామస్యాపి లీలారూపప్రయోజనసమ్భవా త్స్రష్టృత్వం సమ్భవతీతి పరిహారః. (౬౪౦)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ఏవం స్వపక్షే పరైరుద్భావితా దోషాః పరిహృతాః - అనన్తరం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే ద్వితీయేన తర్కపాదేన. తత్ర (రచనానుపపత్త్యధికరణే) - ప్రధానస్యాచేతనత్వా, దచేతనానాం చేతనాధిష్ఠితానామేవ కార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చితత్వా, త్కేవలప్రధానకారణవాదే జగద్రచనా న సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౬౪౫)

౨. (మహద్దీర్ఘాధికరణే) - పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేద మనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానా మధికపరిమాణద్రవ్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః కాణాదపక్షోఽప్యసమఞ్జసఇత్యుక్తమ్. (౬౫౮)

౩. అనన్తరం బౌద్ధాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. (సముదాయాధికరణే) - క్షణికానాం పరమాణ్వాదీనాం కార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః వైభాషికసౌత్రాన్తికపక్షావపి అసమఞ్జసావిత్యుక్తమ్. (౬౬౪)

౪. (ఉపలబ్ధ్యధికరణే) - యోగాచారాభిమతం జ్ఞానానా మర్థశూన్యత్వ మాశఙ్క్య - జ్ఞాతు రర్థవిశేషసిద్ధిరూపతయైవ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధాదర్శనా, చ్చ తదయుక్త మిత్యుక్తమ్. (౬౭౨)

౫. (సర్వథానుపపత్త్యధికరణే) - సత్త్వాసత్త్వయో రవస్థావిశేషరూపత్వా దసదితి ప్రతిజ్ఞాయామపి సదితి ప్రతిజ్ఞాయా మివ మాధ్యమికాభిమతతుచ్ఛత్వానుపపత్తే స్తన్మత మనుపపన్న మిత్యుక్తమ్. (౬౭౫)

౬. (ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణే) - కృత్స్నం జగ త్సత్త్వాసత్త్వాదిభి రనేకాన్తమితి జైనమత మాశఙ్క్య - ఏకస్మిన్వస్తుని సత్త్వాసత్త్వాదీనాం విరుద్ధధర్మాణా మనుపపత్తేః తదప్యనాదరణీయ మిత్యుక్తమ్. (౬౭౮)

౭. (పశుపత్యధికరణే) - వేదవిరుద్ధత్వా దసామఞ్జస్యాచ్చ పశుపతిమత మనాదరణీయమిత్యభాణి. (౬౮౩)

౮. (ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే) - ※ వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవో జాయత ఇత్యాదిషు వేదవిరుద్ధస్య జీవోత్పత్త్యాదేః ప్రతిపాదనా త్పఞ్చరాత్రతన్త్ర మప్రమాణ మిత్యాశఙ్క్య - జీవాదిశబ్దానాం జీవాద్యభిమానిపరబ్రహ్మవ్యూహపరత్వేన జీవోత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్ పరమాప్తనారాయణప్రణీతత్వాత్ పఞ్చరాత్రశాస్త్రమపి ప్రమాణ మిత్యుక్తమ్. (౬౯౦)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. ఏవం పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్తాః - అథ స్వపక్షస్య నిర్దోషత్వఖ్యాపనాయ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే అనన్తరపాదద్వయేన. తత్ర వియత్పాదే తృతీయే (వియదధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే అగ్న్యాదీనా మివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియన్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య * తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇత్యాదా వాకాశస్యాప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యేఽపి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానేన వియదాదే రపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౭౦౨)

౨. (తేజోఽధికరణే) - * వాయో రగ్ని రిత్యాదిషు వాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాదీనా ముత్పత్తిశ్రవణాత్ కేవలవాయ్వాదిభ్య ఏవాగ్న్యాద్యుత్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య * తేజ ఐక్షత ※ అప ఐక్షన్త ఇత్యాదిభి ర్బ్రహ్మాసాధారణభూతేక్షణశ్రవణాత్ తత్తచ్ఛరీరా ద్బ్రహ్మణ ఏవాగ్న్యాదీనా ముత్పత్తిరిత్యుక్తమ్. (౭౦౯)

౩. (ఆత్మాధికరణే) - * తేనోయేన జీవాఙ్ వ్యసృజ ద్భూమ్యా మిత్యాదివాక్యేషు జీవానా ముత్పత్తిప్రతిపాదనా దాత్మోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - ※ న జాయతే మ్రియతేవా విపశ్చి దిత్యాదిషు జీవస్యోత్పత్తినిషేధాత్, ఉత్పత్తివాదినీనాం దేహసమ్బన్ధాభిప్రాయత్వా దాత్మానో నోత్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్. (౭౧౮)

౪. (జ్ఞాధికరణే)-* యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా జ్ఞానమాత్రత్వవ్యపదేశాత్ జ్ఞానమాత్రస్వరూప ఆత్మేత్యాశఙ్క్య * విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయా దిత్యాదిషు జ్ఞాతృత్వప్రతిపాదనాత్, జ్ఞానస్యాపృథక్సిద్ధధర్మతయా తచ్ఛబ్దేన జ్ఞాతు ర్వ్యపదేశోపపత్తేశ్చ జ్ఞాతైవాత్మేత్యుక్తమ్. (౭౨౨)

౫. (కర్త్రధికరణే) - ※ ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వప్రతిపాదనా దాత్మా న కర్తేత్యాశఙ్క్య - * స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం భోక్తారమేవ కర్మసు నియుఞ్జానానాం శాస్త్రాణా మర్థవత్త్వాత్, * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదీనాం జీవస్య సాంసారికకర్మకర్తృత్వస్య గుణసంసర్గాయత్తత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చాత్మా కర్తేత్యుక్తమ్. (౭౩౩)

౬. (పరాయత్తత్వాధికరణే) - జీవస్య స్వతఃప్రవృత్తిశక్త్యభావే విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గా జ్జీవస్య కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యేణేత్యాశఙ్క్య - * అన్తః ప్రవిష్ట ఇత్యాదిభిః పరమాత్మాధీనత్వశ్రవణా త్తదధీనత్వేఽపి ప్రథమప్రవృత్తౌ చేతనస్య స్వతన్త్రతయా శాస్త్రానర్థక్యాభావాచ్చ పరాధీనమేవ కర్తృత్వ మిత్యుక్తమ్. (౭౩౬)

౭. (అంశాధికరణే) - ※ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదివాక్యే జీవబ్రహ్మణో ర్భేదదర్శనాత్ పరమపురుషా దత్యన్తభిన్నో జీవః - అథవా * తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేషు జీవబ్రహ్మణో రైక్యోపదేశా దవిద్యోపహితం బ్రహ్మైవ జీవ ఇత్యాశఙ్క్య - నానాత్వవ్యపదేశా దైక్యోపదేశాచ్చ అత్యన్తం భేదస్వరూపైక్యయో రనుపపన్నత్వా దవిద్యోపహితబ్రహ్మణ ఏవ జీవత్వే సుఖదుఃఖభోగవ్యతికరప్రసఙ్గాచ్చ పరమాత్మనో విశేషణతయాఽంశో జీవ ఇత్యుక్తమ్. (౭౪౧)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧ ఏవం వియదాదీనా ముత్పత్తి ర్నిరూపితా - అనన్తరం జీవోపకరణానా ముత్పత్తి ర్నిరూప్యతే చతుర్థేన ప్రాణపాదేన. తత్ర (ప్రాణోత్పత్త్యధికరణే) - * అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దిత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టానా మిన్ద్రియాణాం ప్రళయకాలేఽప్యవస్థానప్రతీతే రిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యాశఙ్క్య * ఏతస్మా జ్జాయత ఇత్యాదివాక్యే ఇన్ద్రియాణా ముత్పత్తిశ్రవణాత్, ※ అసద్వా ఇత్యాదివాక్యే ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వాచ్చ ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్తఇత్యుక్తమ్. (౭౫౧)

౨. (సప్తగత్యధికరణే) - ※ సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తీత్యాదివాక్యే సప్తానామేవ జీవేనసహ గతిశ్రవణాత్ సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్ర ఏకాదశశ్రవణాత్ హస్తాదీనామపి దేహస్థజీవోపకరణత్వావిశేషాదేకాదశేత్యుక్తమ్. (౭౫౪)

౩. (ప్రాణాణుత్వాధికరణే) - ※ సర్వఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యాదినాఽనన్త్యశ్రవణాత్ ఇన్ద్రియాణి విభూనీత్యాశఙ్క్య ※ ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, ఉత్క్రాన్తికాలే పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానత్వా దానన్త్యశ్రుతేశ్చ ఉపాసనార్థకార్యానన్త్యపరత్వాచ్చ అణూనీత్యుక్తమ్. (౭౫౬)

౪. (వాయుక్రియాధికరణే) - * యః ప్రాణ స్సవాయు రిత్యుపదేశాత్ ప్రాణో వాయుః - యద్వా ఉచ్ఛ్వాసాదిషు ప్రాణప్రసిద్ధేః వాయుక్రియైవ ప్రాణ ఇత్యాశఙ్క్య - ※ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథగుపదేశాత్, అవస్థావిశేషాపన్నస్యైవ వాయోః ప్రాణత్వేన యః ప్రాణ స్సవాయు రిత్యుపదేశోపపత్తేః, ప్రాణ స్స్పన్దతఇతి క్రియావతి ప్రాణప్రసిద్ధేశ్చ న వాయుక్రియే ప్రాణ ఇత్యుక్తమ్. (౭౫౮)

౫. (శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణే) - * సర్వంహీదం ప్రాణేనావృత మిత్యాదిశ్రవణాత్ ప్రాణో విభు రిత్యాశఙ్క్య * త ముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, ※ సర్వం హీద మిత్యాదివాక్యస్య సర్వేషాం ప్రాణాధీనజీవనత్వప్రతిపాదనపరత్వా దణుత్వ మిత్యుక్తమ్. (౭౬౨)

౬. (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణే) - జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం స్వాధీనమ్ - నైరపేక్ష్యప్రతీతే రిత్యాశఙ్క్య - ※ యస్యాగ్నిశ్శరీర మిత్యాదావగ్న్యాదీనాం పరమాత్మాధీనస్వరూపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషా మధిష్ఠానం పరమాత్మాధీన మిత్యుక్తమ్. (౨౬౩)

౭. (ఇన్ద్రియాధికరణే) - సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వా జ్జీవోపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశఙ్క్య - ※ ఇన్ద్రియాణి దశైకంచేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యపదేశాత్, ※ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథఙ్నిర్దేశాచ్చ, ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్. (౨౬౪)

౮. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే) - ※ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యష్టిసృష్టిః హిరణ్యగర్భకర్తృకేత్యాశఙ్క్య - ※ నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కుర్వత ఏవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్, త్రివృత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః, ※ అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వా, చ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకైవ వ్యష్టిసృష్టిరిత్యుక్తమ్. (౨౬౬)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

ద్వితీయాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవ మాద్యేన విషయద్వికాభిఖ్యేనాధ్యాయద్వయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితమ్. విషయిద్వికాభిఖ్యేనానన్తరాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయై స్సహ తత్ప్రాప్తిప్రకార శ్చిన్త్యతే. తత్ర తృతీయే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతము పాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రథమే జాగ్రదాద్యవస్థస్య జీవస్య దోషాః, ఉభయలిఙ్గపాదే ద్వితీయే పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వంచ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యజననార్థమ్, ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థంచ ప్రతిపాద్యతే. తత్ర (తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణే) - దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్ జీవః తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్తై రసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యాశఙ్క్య - ※ వేత్థ యథేత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం భూతసూక్ష్మసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్. (౨౭౩)

౨. (కృతాత్యయాధికరణే) - లోకాన్తరా త్ప్రత్యవరోహన్ జీవః ※ ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యాదిభి ర్లోకాన్తరే కృత్స్నకర్మఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్మశేషరహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యాశఙ్క్య - ※ తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపసమ్బన్ధశ్రవణాత్, ※ ప్రాప్యాన్త మిత్యాదేశ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయత్వాచ్చ కర్మశేషసహిత ఏవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్. (౨౮౧)

౩. (అనిష్టాదికార్యధికరణే) - యే వైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి అవిశేషేణ సర్వేషాం గతిశ్రవణాత్ పాపకారిణోఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - ※ అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే ఇత్యుక్త్వా ※ తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీత్యాదినా ఇష్టాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్, ※ చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి వచనస్యాపీష్టాదికారివిషయతయా నేయత్వాత్, పాపకారిణ శ్చన్ద్రమసం న గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్. (౨౮౪)

౪. (తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణే) - ※ అథైత మేవాధ్వానం పున ర్నివర్తన్తే యథేత మాకాశం ఆకాశా ద్వాయుం వాయు ర్భూత్వా ధూమో భవతీత్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యవస్థాపత్తిః శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవ దవిశేషా దాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తి రిత్యాశఙ్క్య - సోమభావ ఇవ ఆకాశాదౌ సుఖదుఃఖభోగాభావేన తచ్ఛరీరకత్వానుపపత్తే రాకాశాద్యాపత్తి ర్నామ తత్సంయోగకృతతత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్. (౨౯౦)

౫. (నాతిచిరాధికరణే) - జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌ తత్ర తత్రావస్థానే కాలవిశేషనియమో నాస్తి - విశేషహేత్వభావాదిత్యాశఙ్క్య - వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ ※ అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతర మితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానా దాకాశాదిప్రాప్తావచిరేణ నిష్క్రమతీత్యుక్తమ్. (౨౯౧)

౬. (అన్యాధిష్ఠితాధికరణే) - ※ మేఘో భూత్వా వర్షతి త ఇహ వ్రీహి యవా ఓషధివనస్పతయ స్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యాదివాక్యే దేవో జాయత ఇత్యాదివత్ జాయన్త ఇతి వచనా దాత్మనో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్త ఇత్యాశఙ్క్య - ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్ కేవలతద్భావాపత్తివచనా దన్యాధిష్ఠితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్. (౨౯౨)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. అథ (సన్ధ్యాధికరణే) - న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్తీత్యాదినా * సహి కర్తేతి ప్రకృతస్య జీవస్య కర్తృత్వశ్రవణాత్ స్వాప్నార్థసృష్టిస్తస్యైవేత్యాశఙ్క్య - జీవస్య సంసారదశాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థసృష్ట్యశక్తత్వాత్, * య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తీత్యాదౌ స్వాప్నసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వావధారణాత్ స్వాప్నసృష్టిః పరమాత్మకర్తృకైవేత్యుక్తమ్. (౬౯౬)

౨. (తదభావాధికరణే) - * అథ యత్రైత త్పురుషః స్వపితి ఇత్యాదివాక్యేషు * నాడీషు సుప్తః * పురీతతి శేతే * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్న ఇతి నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, యుగపజ్జీవస్యానేకత్ర వృత్త్యసమ్భవాచ్చ తేషాం సుషుప్తిస్థానత్వం వికల్పేనేత్యాశఙ్క్య - త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ నాడ్యాదీనాం కార్యభేదా త్సముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భ వికల్పాసమ్భవాత్ సముచ్చయేనైవ స్థానత్వ మిత్యుక్తమ్. (౭౦౨)

౩. (కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే) సుషుప్తౌ-సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య సతా సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తాదన్య ఏవోత్తిష్ఠతీత్యాశఙ్క్య - పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోస్తేనైవానుభావ్యత్వాత్, య ఏవాహం సుప్త స్స ఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, స్వాప మాత్రేణ ముక్తత్వే మోక్షశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాచ్చ సుప్త ఏవోత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్. (౭౦౪)

౪. (ముగ్ధాధికరణే) - స్వాపాదిష్వేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తే, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాచ్చ సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థైవ మూర్ఛేత్యాశఙ్క్య - జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్వప్నయో రనన్తర్భావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తిమరణయో రనన్తర్భావాచ్చ పారిశేష్యా న్మరణార్థసమ్పత్తిరూపావస్థాన్తరం మూర్ఛేత్యుక్తమ్. (౭౦౫)

౫. (ఉభయలిఙ్గాధికరణే) - జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిస్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తాః జీవస్య యే దోషాః - తే పరమాత్మనోఽపి సమ్భవన్తి - తత్రావస్థానా దిత్యాశఙ్క్య - * అపహతపాప్మా * నిరవద్యం నిరఞ్జన మిత్యాదిభి రుభయలిఙ్గత్వశ్రవణా త్తత్ర స్థితస్యాపి న దోషస్పర్శ ఇత్యుక్తమ్. (౭౦౬)

౬. (అహికుణ్డలాధికరణే) - అచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం అహికుణ్డలవ దవస్థాభేదేన - అథవా ప్రభాప్రభావతోరివ ఏకజాతియోగేన ఇత్యాశఙ్క్య - పక్షద్వయస్యాప్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవ దంశాంశిభావేనేత్యుక్తమ్. (౭౧౭)

౭. (పరాధికరణే) - * ఏష సేతు ర్విధరణ ఇతి పరబ్రహ్మణ స్సేతుత్వవ్యపదేశా త్సేతుశబ్దస్య చ కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధే రతోఽన్యత్ ప్రాప్య మస్తీత్యాశఙ్క్య - సినోతి - బధ్నాతి స్వస్మి న్నసఙ్కీర్ణం సర్వం చిదచిద్వస్తుజాత మితి వ్యుత్పత్త్యా సేతుశబ్దస్య అసఙ్కీర్ణధారణపరత్వాత్, * యస్మా త్పరం నాపర మస్తీత్యాదినా పరాన్తరనిషేధాచ్చ బ్రహ్మణోఽన్యత్ప్రాప్యం నాస్తీత్యుక్తమ్. (౭౨౫)

౮. (ఫలాధికరణే) - * యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రం స్వర్గకామకర్తవ్యతయా యాగాద్యభిధానాన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వ మవగమయతీతి ధర్మ ఏవ ఫలప్రద ఇత్యాశఙ్క్య - * అన్నాదో వసుదానః * ఏష హ్యేవానన్దయాతీత్యాదిభిః తత్తత్కర్మభి రారాధితస్య పరమాత్మన ఏవ భోగాపవర్గరూపసకలఫలప్రదత్వశ్రవణా దశ్రుతాపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మైవ ఫలప్రద ఇత్యుక్తమ్. (౭౩౧)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. బ్రహ్మోపాసనేచ్ఛాజననార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తమ్. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయార్థం విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే. తత్ర (సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే) - అనేకాసు శాఖాసు శ్రూయమాణాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కి మేకవిద్యాత్వమ్ - ఉత నేతి సంశయే - అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వా చ్ఛాఖాన్తరేతరయో రవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - * వైశ్వానర ముపాస్త ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాత్, ధ్యేయైక్యా దాఖ్యారూపావిశేషా దవిశేషపునశ్శ్రవణాదేః ప్రతిపత్తృభేదనిబన్ధనత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౭౩౫)

౨. ఏవం చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యైక్య ముక్తమ్ - అతః పరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య చోదనాద్యవిశేషోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. తత్ర (అన్యథాత్వాధికరణే)-ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా ఉద్గీథ మాజహ్రుః అనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యాదినా, * దేవా ఊచుః హన్తా

సురాజ్ఞా యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాదినాచామ్నాతయో రుద్గీథవిద్యయో రధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథవిషయత్వాత్ రూపావ్యవిశేషా దేకవిద్యాత్వ మిత్యాశఙ్క్య - ఛాన్దోగ్యే * ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్యైవ ప్రణవస్య ప్రాణదృష్ట్యా ఉపాస్యత్వాత్, వాజసనేయకేతు కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాచ్చ రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౨-౪౧)

౩. (సర్వాభేదాధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే కౌషీతకిశాఖాయాం చ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణేన ప్రాణోపాసనం విధీయతే - తత్ర ఛాన్దోగ్యే వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితతయా ఉపాస్యత్వాత్, ఇతరత్ర తద్విధురతయోపాస్యత్వాత్, ద్రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - కౌషీతకివాక్యే వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధిత్వానుక్తావపి తత్సమ్బన్ధినాం వాగాదీనాం ప్రాణాయత్తస్థితిత్వాదిప్రతిపాదనేన వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణసమ్బన్ధస్యార్థసిద్ధత్వా ద్రూపభేదాభావా ద్విద్యైక్య ముక్తమ్. (౨-౪౫)

౪. (ఆనన్దాద్యధికరణే)-అన్యప్రకరణే శ్రుతానా మన్యత్రోపసంహారే ప్రమాణాభావాత్ ఆనన్దాదయః న సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యాశఙ్క్య - సర్వవిద్యాసు గుణినో బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్, గుణానాంచ గుణ్యపృథగ్భావా దానన్దాదీనాం స్వరూపనిరూపకత్వాచ్చ ఆనన్దాదయ స్సర్వవిద్యానుయాయిన ఇత్యుక్తమ్. (౨-౪౮)

౫. (కార్యాఖ్యానాధికరణే)-ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * స హోవాచ కిం మే వాస ఇత్యాదౌ, * తస్మా దశిష్య న్నాచామే దశిత్వాచామేదిత్యాదావాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ప్రాణవిద్యాఙ్గ మాచమనాన్తరం విధీయ ఇత్యాశఙ్క్య - * కిం మే వాసః * అద్భిః పరిదధతీత్యాదిభి రుపక్రమోపసంహారయో ర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసోదృష్టిపరత్వప్రతీత్యా ఆచారప్రాప్త మాచమన మనూద్య ఆచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇత్యుక్తమ్. (౨-౫౫)

౬. (సమానాధికరణే) - వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకేచ శాణ్డిల్యవిద్యాఽమ్నాయతే-తత్రాగ్నిరహస్యే సత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్ట ఉపాస్యః - ఇతరత్ర వశిత్వాదిగుణకఇతి రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య - ఉభయత్రాపి మనోమయత్వాదికే సమానేఽపి వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణా దభిన్నత్వా ద్రూపభేదాభావా న్నవిద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౨-౫౬)

౭. (సమ్బన్ధాధికరణే) - బృహదారణ్యకే తద్య త్సత్య మసౌ స ఆదిత్య ఇత్యాదినా ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణిచ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరకత్వేన ఉపాసన ముక్త్వా * తస్యోపనిష దహ రిత్యధిదైవతం * తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్మ మితి ద్వే రహస్యనామనీ ఉపాసనవిషయతయాఽమ్నాయేతే - తత్ర వ్యాహృతిశరీరకస్య సత్యస్యోభయత్రాప్యుపాస్యత్వేన రూపభేదాభావేన విద్యైక్యా న్నామద్వయమపి స్థానవిశేషానియమేన ఉభయత్రాప్యనుసన్ధేయ మిత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మణ ఏకత్వేఽప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థానతయాఽన్యత్రాక్ష్యాధారతయా ఉపాస్యత్వేన రూపభేదా ద్విద్యాభేదే స్థానవిశేషవ్యవస్థయైవ నామద్వయ మనుసన్ధేయ మిత్యభిహితమ్. (౨-౫౮)

౮. (సమ్భృత్యధికరణే)-*బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతానీతి వాక్యావగతయోః బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యోశ్చ విద్యావిశేష మనారభ్యాధీతత్వాత్ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ సర్వవిద్యాసూపసంహార్యే ఇత్యాశఙ్క్య - హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసు ద్యువ్యాప్తే రుపసంహర్తు మశక్యత్వాత్, త్సమ్భృతేశ్చ తత్సాహచర్యా, త్తయో ర్నసర్వత్రోపసంహార ఇత్యుక్తమ్. (౨-౬౦)

౯. (పురుషవిద్యాధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకేచ ఆమ్నాతయోః పురుషవిద్యయో రైక్య మాశఙ్క్య - రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౧౬౧)

౧౦. (వేధాద్యధికరణే) - * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాణాం విద్యాఙ్గత్వ మాశఙ్క్య - అన్యత్ర లిఙ్గాదిభి ర్వినియోగాత్ న విద్యాఙ్గత్వ మిత్యుక్తమ్. (౨-౬౩)

౧౧. (హాన్యధికరణే) - * పుణ్యపాపే విధూయ * సుహృద స్సాధుకృత్యా మిత్యాదిషు ఆమ్నాతానాం హానాదిచిన్తనానాం వికల్పేనానుష్ఠాన మిత్యాశఙ్క్య - ఉపాయనస్య హానిశేషత్వా త్సముచ్చయేనైవ సర్వత్రానుష్ఠానమిత్యుక్తమ్. (౨-౬౪)

౧౨. (సామ్పరాయాధికరణే)-ఉపాసకస్య దేహవియోగకాలే, అర్చిరాదిమార్గేచ కర్మనాశ ఇత్యాశఙ్క్య-దేహవియోగానన్తరం ఉపాసనఫలవ్యతిరేకేణానుభావ్యభోగాభావాత్ కృత్స్నకర్మణామపి దేహవియోగకాలఏవ నాశ ఇత్యుక్తమ్. (౨-౬౮)

౧౩. (అనియమాధికరణే) - ఉపకోసలవిద్యాదిషు ఆమ్నాతార్చిరాదిగత్యా తన్నిష్ఠానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తి రిత్యాశఙ్క్య * యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య మిత్యాదిషు శ్రుతిస్మృతిషు సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానా మర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషా మర్చిరాదిగత్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తి రిత్యుక్తమ్. (౨-౭౩)

౧౪. (అక్షరధ్యధికరణే)-అస్థూలత్వాదీనాం స్వప్రకరణశ్రుతవిద్యామాత్రసమ్బన్ధ ఇత్యాశఙ్క్య వ్యావృత్త బ్రహ్మ స్వరూపప్రతిపత్తే రస్థూలత్వాదిభి ర్వినా అసమ్భవా దానన్దాదివత్తేషామపి సర్వవిద్యానుయాయిత్వమిత్యుక్తమ్. (౨-౭౫)

౧౫. (అన్తరత్వాధికరణే) - బృహదారణ్యకే ఉషస్తి కహోళ ప్రతివచనశ్రుతయో ర్విద్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య-ప్రష్టైకరూప్యా ద్విధిశబ్దా క్యాచ్చ విద్యైకేత్యుక్తమ్. (౮౭౯)

౧౬. (కామాద్యధికరణే) - ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయో రామ్నాతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - రూపైక్యా ద్విద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౮౮౫)

౧౭. (తన్నిర్ధారణానియమాధికరణే) - ఉద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మసు నియమేనానుష్ఠేయానీత్యాశఙ్క్య-పృథక్ఫలత్వేన గోదో హనాదివ దనియమేన అనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్. (౮౯౦)

౧౮. (ప్రదానాధికరణే)-దహరవిద్యాయాం గుణచిన్తనే దహరచిన్తనం నానువర్తనీయ మిత్యాశఙ్క్య-దహరమాత్రా ద్గుణవిశిష్టదహరస్య భిన్నత్వేన విశిష్టానుసన్ధానసిద్ధ్యర్థం గుణచిన్తనే దహరచిన్తన మావర్తనీయ మిత్యుక్తమ్. (౮౯౧)

౧౯. (లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణే)-తైత్తిరీయకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వ మాశఙ్క్య-భూయ సీషు విద్యాసు శ్రుతా నక్షరాదీ ననూద్య నారాయణత్వవిధానా త్సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వ మిత్యుక్తమ్. (౮౯౩)

౨౦. (పూర్వవికల్పాధికరణే)-బృహదారణ్యకే * మనశ్చితో వాక్చిత ఇత్యాదినాఽభిహితమనశ్చితాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వను ప్రవేశిన ఇత్యాశఙ్క్య * తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యార్థచితత్వవచనాత్ విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇత్యుక్తమ్. (౮౯౫)

౨౧. (శరీరే భావాధికరణే)-ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసన్ధాన మిత్యాశఙ్క్య-అపహతపాప్మత్వాద్యాకారేణై వానుసన్ధానం కర్తవ్యమ్ - అపహతపాప్మత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్యత్వేన ప్రాప్తేశ్చ యథోపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్. (౯౦౧)

౨౨. (అఙ్గావబద్ధాధికరణే) - ఉద్గీథోపాసనాని యాసు శాఖాసు - తాస్వేవ తేషా మనుసన్ధాన మిత్యాశఙ్క్య - సామాన్యేనోద్గీథాది సమ్బన్ధితయా విహితత్వా, త్సర్వత్రోద్గీథాదే స్సన్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖానూద్గీథాద్యుపాసనాని సంబధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్. (౯౦౩)

౨౩. (భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే) - త్రైలోక్యశరీరకవైశ్వానరోపాసనే ద్యుమూర్ధత్వాదీనాం వ్యస్తోపాసనమ్ - వ్యస్తస్య సమస్తస్యచ ఉపాసనంవా కర్తవ్య మిత్యాశఙ్క్య - * మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాత్ సమస్తోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౯౦౫)

౨౪. (శబ్దాదిభేదాధికరణే) - సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనా మైక్య మాశఙ్క్య - శబ్దాదిభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౯౦౭)

౨౫. (వికల్పాధికరణే)-ఫలవిశేషార్థం విద్యానాం సముచ్చయ ఇత్యాశఙ్క్య-బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలే విశేషాభావా ద్విద్యానాం వికల్ప ఏవేత్యుక్తమ్. (౯౦౯)

౨౬. (యథాశ్రయభావాధికరణే) - పూర్వప్రకృతఏవోద్గీథాదివిద్యానా మనుష్ఠానానియమః కైశ్చి ల్లిఙ్గై రాక్షిప్య సమాహితః. (౯౧౧)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧. ఏవం విద్యైక్యనానాత్వే చిన్తితే. సమనన్తర మఙ్గపాదేన విద్యాఙ్గచిన్తనం క్రియతే. (పురుషార్థాధికరణే) - విద్యాఙ్గా త్కర్మణః పురు షార్థ ఇత్యాశఙ్క్య * తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతీతి శ్రవణాత్ కర్మాఙ్గికా ద్వేదనా త్పురుషార్థావాప్తి రిత్యుక్తమ్. (౯౧౬)

౨. (స్తుతిమాత్రాధికరణే) - * స ఏష రసానాం రసతమః పరార్ధ్యోఽష్టమో య ఉద్గీథ ఇత్యాదివాక్యానా ముద్గీథాదిస్తుతిపరత్వ మాశఙ్క్య - రసతమత్వాదీనాం ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తత్వా దుద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తమ్. (౯౨౯)

౩. (పారిప్లవాధికరణే) - * ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసి రిత్యాద్యాఖ్యానానాం * ఆఖ్యానాని శంసన్తీతి శంసనార్థత్వ మాశఙ్క్య - * మను ర్వైవస్వత ఇత్యాదినా శంసనే వినియుక్తానా మాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ * ప్రతర్దన ఇత్యాద్యాఖ్యానాని విద్యాశేషభూతా నీత్యుక్తమ్. (౯౩౧)

౪. (అగ్నీన్ధనాద్యధికరణే) - ఊర్ధ్వరేతస్సు ఆశ్రమేషు యజ్ఞాద్యభావా త్తదఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యా తేషాం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య * యది చ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి * ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతే స్తేషామపి బ్రహ్మవిద్యావగమా త్తేషాం విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేత్యుక్తమ్. (౯౩౨)

౫. (సర్వాపేక్షాధికరణే) - యమ్యూర్ధ్వరేతసాం విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షా - తర్హి గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశఙ్క్య - * యజ్ఞేన దానేనేతి శ్రుతేః యజ్ఞాద్యపేక్షైవేత్యుక్తమ్. (౯౩౨)

౬. (శమదమాద్యధికరణే) - యజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వాచ్ఛమాదీనాం నివృత్తిరూపత్వేన తద్విరోధిరూపత్వాచ్ఛమాదీనాం విద్యాఙ్గత్వం నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - విషయభేదేన విరోధాభావాత్, * శాన్తో దాన్త ఇత్యాదిశ్రవణాచ్చ శమాదీనా మఙ్గత్వ మస్తీత్యుక్తమ్. (౯౩౪)

౭. (సర్వాన్నానుమత్యధికరణే) - ప్రాణవిద్యాధికారిణాం సర్వాన్నానుమతి స్సర్వదేత్యాశఙ్క్య - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపి ప్రాణాత్యయఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్ అన్యేషామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయ ఏవేత్యుక్తమ్. (౯౩౫)

౮. (విహితత్వాధికరణే) - వేద్యాఙ్గకర్మణా మాశ్రమాఙ్గత్వం నాస్తీత్యాశఙ్క్య - విద్యాఙ్గానామేవాశ్రమాఙ్గతయా విహితత్వా దాశ్రమాఙ్గత్వమపీత్యుక్తమ్. (౯౩౮)

౯. (విధురాధికరణే)- విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-రైక్వాదీనా మనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వ ద్ధురనా ద్విధురాణా మప్యధికారోస్తీత్యుక్తమ్. (౯౪౦)

౧౦. (తద్భూతాధికరణే) - నైష్ఠికాద్యాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశఙ్క్య-నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం పతితత్వా న్నాధికారఇత్యుక్తమ్. (౯౪౨)

౧౧. (స్వామ్యధికరణే) - ఉద్గీథాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం - * యదేవ విద్యయా కరోతీత్యాదినా తత్కర్తృకత్వప్రతీతే రిత్యాశఙ్క్య - కర్మాఙ్గాశ్రయత్వా దుద్గీథాద్యుపాసనస్య కర్మవ దృత్విక్కర్తృకత్వమేవేత్యుక్తమ్. (౯౪౫)

౧౨. (సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణే) - బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాథ ముని రిత్యత్ర మౌన మనూద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - సహకార్యన్తరత్వేన విధీయత ఇత్యుక్తమ్. (౯౪౬)

౧౩. (అనావిష్కారాధికరణే) - * పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి బాల్యశబ్దేన కామచారిక మప్యుపాదేయతయా విధీయత ఇత్యాశఙ్క్య - * నావిరతో దుశ్చరితా దిత్యాదినా నిషేధాత్ స్వమహిమానావిష్కరణమాత్రమేవ విధేయ మిత్యుక్తమ్. (౯౫౦)

౧౪. (ఐహికాధికరణే) - ఐహికఫలవిద్యానాం స్వసాధనభూతకర్మానుష్ఠానానన్తరం ఉత్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - ప్రతిబన్ధాభావేఽనన్తర ముత్పత్తిస్తద్భావే తద్విగమఇత్యుక్తమ్. (౯౫౧)

౧౫. (ముక్తిఫలాధికరణే) - ముక్తిఫలవిద్యాఙ్గకర్మణాం ప్రబలత్వేన తస్యా నప్రతిబన్ధ స్సమ్భవతీతి తాసాం విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానానన్తర మేవోత్పత్తి స్సమ్భవతీత్యాక్షిప్య - తేషామపి బ్రహ్మవిదపచారైః ప్రతిబన్ధసమ్భవాత్ పూర్వవదనియమ ఇత్యుక్తమ్. (౯౫౨)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

తృతీయాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవ మఙ్గైస్సహ విద్యానిరూపణానన్తరం చతుర్థేన ఫలాధ్యాయేన విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర ప్రథమే ఆవృత్తిపాదే విద్యాస్వరూపశోధనపూర్వకం దేహస్థితిసమయే సమ్భవద్విద్యాఫలం చిన్త్యతే. యద్యపి చతుర్థః ఫలనిరూపణపర ఏవ - తథాపి భక్తిరూపాన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థ మస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థంచ విద్యాస్వరూప మత్ర విశోధ్యతే. తత్ర (ఆవృత్త్యధికరణే) - * బ్రహ్మవి దాప్నోతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానా దసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాచ్చ సకృత్కృతమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యాశఙ్క్య - * మనో బ్రహ్మేత్యాదిషు ఏకవిషయే వేదనోపాసనశబ్దయోః ప్రయోగా దవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేన వేదనశబ్దేన ఉపదేశా, దుపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్తజ్ఞానవాచిత్వా దసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యుక్తమ్. (౯౫౪)

౨. (ఆత్మత్వోపాసనాధికరణే) - జీవబ్రహ్మణో ర్భిన్నత్వాత్ జీవా దన్యత్వేన బ్రహ్మోపాస్య మిత్యాశఙ్క్య-* త్వం వా అహ మస్మీత్యాదిషు పూర్వోపాసకై ర్బ్రహ్మణోఽహ మిత్యనుసన్ధానదర్శనాత్, అర్థాన్తరభూతస్యాపి తస్యాత్మనః అన్తర్యామిత్వేనాహ మిత్యనుసన్ధానస్యావిరుద్ధత్వాచ్చ ఆత్మత్వేనోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౯౫౬)

౩. (ప్రతీకాధికరణే) - ప్రతీకోపాసనేఽపి బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వా దాత్మత్వేనోపాసనం కర్తవ్య మిత్యాశఙ్క్య - ఉత్కృష్టే నికృష్ట దృష్ట్యయోగేన బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వేన ప్రతీకానామేవోపాస్యత్వా న్నాత్మత్వేనోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౯-౬౦)

౪. (ఆదిత్యాదిమత్యధికరణే) - ఉద్గీథాదీనాం ఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వా దాదిత్యాదీషూద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేత్యాశఙ్క్య -ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణైవ కర్మణాం ఫలసాధనత్వేన ఆదిత్యాదీనా మేవోత్కృష్టత్వా దుద్గీథాదా వాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తమ్. (౯-౬౧)

౫. (ఆసీనాధికరణే) - ఏవ మనుతిష్ఠేదితి విశేషాభిధానాభావా దాసీన శ్శయాన స్తిష్ఠన్గచ్ఛన్వాఽనుతిష్ఠేదిత్యాశఙ్క్య - ఆసీనస్యైవ ధ్యానాపేక్షితైకాగ్రచిత్తతాసమ్భవా దాసీన ఏవానుతిష్ఠే దిత్యుక్తమ్. (౯-౬౩)

౬. (ఆప్రయాణాధికరణే) - ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్తావతైవ పరిసమాపనీయ ముపాసన మిత్యాశఙ్క్య-* స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుష మితి శ్రవణా దామరణా దనువర్తనీయ మిత్యుక్తమ్. (౯-౬౪)

౭. (తదధిగమాధికరణే) - * ఏవంవిది పాపం కర్మ నశ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్తా కర్మణా మశ్లేషవినాశౌ * నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యాదినా విరోధా న్నోపపద్యేతే ఇత్యాశఙ్క్య-నాభుక్తవచనస్య కర్మణాం ఫలజననశక్తిదార్ఢ్యవిషయత్వా దశ్లేషవినాశశ్రుత్యో ర్విద్యయోత్పత్స్యమానకర్మశక్తిప్రతిబన్ధోత్పన్నకర్మశక్తివినాశకరణవిషయత్వాచ్చ విరోధాభావా దుపపద్యేతే ఇత్యుక్తమ్. (౯-౬౫)

౮. (ఇతరాధికరణే) - సుకృతస్య శాస్త్రీయత్వాత్తత్ఫలస్యాపేక్షితత్వదర్శనాచ్చ పుణ్యస్య విద్యయా న విరోధఇతి తదశ్లేషవినాశౌ నస్త ఇత్యాక్షిప్య విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యాత్ * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి వ్యపదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినాశావుక్తౌ. (౯-౬౮)

౯. (అనారబ్ధకార్యాధికరణే) - * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ ఆరబ్ధకార్యయో రప్యశ్లేషవినాశావిత్యాశఙ్క్య- * తస్య తావదేవ చిర మిత్యాదిశ్రవణా దనారబ్ధకార్యయోరేవేత్యుక్తమ్. (౯-౬౯)

౧౦. (అగ్నిహోత్రాద్యధికరణే) - అశ్లిష్టఫలతయోక్తపుణ్యవ దగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషా త్ఫలాశ్లేషావశ్యంభావేన నిష్ఫలేఽనుష్ఠానే ఇచ్ఛాయా అసమ్భవాత్ అగ్నిహోత్రాదీనా మననుష్ఠాన మిత్యాశఙ్క్య * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యాదావగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వా త్ఫలాశ్లేషాసంభవేన విద్యాఖ్యకార్యనిష్పత్తయే తాన్యనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్. (౯-౭౦)

౧౧. (ఇతరక్షపణాధికరణే) - ప్రారబ్ధకర్మణః ఏకశరీరావసానతా మాశఙ్క్య - తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యతానియమే నైకశరీరావసాననియమో నాస్తీత్యుక్తమ్. (౯-౭౩)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ద్వితీయే ఉత్క్రాన్తిపాదే ఉత్క్రాన్తిప్రకార శ్చిన్త్యతే. తత్ర (వాగధికరణే) - * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తే ర్మనసి సమ్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - వాక్ఛబ్దస్య వాగ్వృత్తివాచిత్వాభావా దిన్ద్రియస్యైవ మనసి సమ్పత్తి రిత్యుక్తమ్. (౯-౭౫)

౨. (మనోధికరణే) - * మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యేన మనసః ప్రాణే లయ ఇత్యాశఙ్క్య-ప్రాణస్య మనఃప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్ర మిత్యుక్తమ్. (౯-౭౭)

౩. (అధ్యక్షాధికరణే) - * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - * ఆత్మాన మన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి జీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్పత్తావపి * ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేశ్చ ప్రాణో జీవేన సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౯-౭౮)

౪. (భూతాధికరణే) - * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవేన సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రేణ సమ్పత్తి రిత్యాశఙ్క్య - * పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతే ర్భూతాన్తరసంసృష్టతేజసి సమ్పత్తి రిత్యుక్తమ్. (౯-౭౯)

౫. (ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే) - * అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే * బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతీహైవామృతత్వవచనాత్ విదుష ఉత్క్రాన్తి ర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - * తయోఽర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతీతి విదుషోప్యుత్క్రాన్తి దర్శనాత్, * అథ మర్త్య ఇత్యాదిశ్రవణస్యా

దగ్ధదేహసమ్బన్ధస్య ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశరూపామృతత్వప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ విదుషోప్యుత్క్రాన్తి రస్తీతి సాచ ఆనాడీప్రవేశాత్ విద్వదవిదుషో స్సమానేత్యుక్తమ్. (౯౮౧)

౬. (పరసమ్పత్త్యధికరణే) - జీవసంయుక్తాని తేజఃప్రభృతిభూతాని యథాకర్మ యథావిద్యంచ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తీత్యాశఙ్క్య - * తేజః పరస్యాం దేవతాయా మిత్యాదిశ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇత్యుక్తమ్. (౯౮౭)

౭. (అవిభాగాధికరణే) - తేజఃప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశఙ్క్య - * మనసి సమ్పద్యత ఇత్యస్యాను షఙ్గాత్తస్యచ సంయోగవాచిత్వాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తమ్. (౯౮౮)

౮. (తదోకోఽధికరణే) - నాడీనాం దుర్వివేచత్వాత్ * తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమన మనియత మిత్యాశఙ్క్య - పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాత్ మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమనం నియత మిత్యుక్తమ్. (౯౯౦)

౯. (రశ్మ్యనుసారాధికరణే) - * అథైతైరేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతీతి వాక్యే సూక్తం రశ్మ్యనుసారేణైవ గమనం న నియతమ్ - నిశి మృతస్య రశ్మ్యనుసారాసమ్భవా దిత్యాశఙ్క్య - నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఉష్ణోపలమ్భాత్ రశ్మిసద్భావావగమాత్ రశ్మ్యనుసారణైవ గమన మిత్యుక్తమ్. (౯౯౧)

౧౦. (నిశాధికరణే) - * దివాచ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదౌ * విపరీతంతు గర్హితమితి నిశిమరణస్య గర్హితత్వా దధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశా దారబ్ధకార్యయో రనుభవేన వినష్టత్వాచ్చ బన్ధహేత్వ భావాత్ * విపరీతం తు గర్హిత మిత్యస్యావిద్వద్విషయత్వాచ్చ నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తీత్యుక్తమ్. (౯౯౨)

౧౧. (దక్షిణాయనాధికరణే) - * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యే దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తా నాం * అథైతమేవాధ్వానం పున ర్నివర్తన్త ఇతి పున రావృత్తిశ్రవణా ద్దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తీత్యాశఙ్క్య - అవిదుషామేవ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తే, ర్విదుషాం తు చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * తస్మా ద్బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షి ణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తీత్యుక్తమ్. (౯౯౩)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. ఉత్క్రాన్తి శ్చిన్తితా - అథ తృతీయేన గతిపాదేన మార్గ శ్చిన్త్యతే. (అర్చిరాద్యధికరణే) ఛాన్దోగ్యకౌషీతకిప్రభృతిషు బహుధా మార్గామ్నానాత్ బ్రహ్మవిదా మర్చిరాదినైవ గతిరితి నియమో నాస్తీత్యాశఙ్క్య - సర్వత్రాప్యర్చిరాదిమార్గైకత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏకఏవ మార్గఇతి తేనైవ సర్వే గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్. (౯౯౬)

౨. (వాయ్వధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ ఆదిత్యా త్పూర్వ మభిహితయో ర్వాయుదేవలోకయోః శ్రౌతక్రమావిశేషా దని యమేన ప్రాప్తి రిత్యాశఙ్క్య - వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యా మేకస్యైవ ప్రతిపాదనా దర్థభేదాభావేన నానియమేన ప్రాప్తిరిత్యుక్తమ్. (౯౯౮)

౩. (తటిదధికరణే) - కౌషీతకీనామ్ * స వాయులోకం స వరుణలోక మిత్యాదివాక్యే వాయో రనన్తరనిర్దిష్టానాం వరుణా దీనాం యథాపాఠం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశఙ్క్య - తటిద్వరుణయో ర్మేఘోదరోపర్యధోభావావస్థానరూపసమ్బన్ధాత్తటితోఽనన్తరం వరుణాదీనాం నివేశఇత్యుక్తమ్. (౧౦౦౦)

౪. (ఆతివాహికాధికరణే) - అర్చిరాదిప్రతిపాదకవాక్యానాం లౌకికమార్గోపదేశసరూపత్వా దర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తే, ర్లోకశబ్దశ్రవణా, త్తే భోగభూమయ ఇత్యాశఙ్క్య - * తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయ తీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వమప్యవిశేషేణైవ శ్రుతానాం తదేవ న్యాయ్య మితి అర్చిరాదికా ఆతివాహికా ఇత్యుక్తమ్. (౧౦౦౧)

౫. (కార్యాధికరణే) - హిరణ్యగర్భ ముపాసీనా నాతివాహికా గమయన్తి - తస్యైవ దేశకాలవిశేషవత్తయా తత్ప్రాప్త్యర్థగత్యుప పత్తేరితి బాదరిమత మనూద్య - * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యవృత్తత్వా త్పరమాత్మన స్సర్వగతత్వేపి నిరవశేషా

విద్యానివృత్త్యర్థం దేశవిశేషగత్యుపపత్తేః, పరమేవ బ్రహ్మోపాసీనాన్ నయతీతి జైమినిమతేనాపాద్య - ※ తద్య ఇత్థం విదుః యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య మిత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాంచ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్నయతీతిచ స్వమత ముపన్యస్తమ్. (౧౦౦౩)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః

౧. ఏవ మర్చిరాదిగతి ర్నిరూపితా - అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకార శ్చిన్త్యతే. తత్ర (సమ్పద్యావిర్భావాధికరణే) ※ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్త స్సమ్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య - ※ స్వేన రూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్యాభివ్యక్తావపి ప్రయోగాత్, స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తమ్. (౧౦౧౪)

౨. (అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణే) - ※ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథగ్భూతస్యైవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్త స్స్వస్మాత్పృథగ్భూతమేవ పరమాత్మాన మనుభవతీత్యాశఙ్క్య - ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారతైకస్వభావత్వాత్తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథార్థ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి గుణాష్టకయోగేన పరమాత్మత్వసమ్భవాచ్చ అవిభాగేనానుభవతీత్యుక్తమ్. (౧౦౧౭)

3. (బ్రాహ్మాధికరణే) - ※ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యతయోక్తం కి మపహతపాప్మత్వాదికమేవ - ఉత జ్ఞానమాత్రమేవ - ఉతోభయమితివిశయే - ముక్త మధికృత్యాపహతపాప్మత్వాద్యుపన్యాసాత్తేనైవ రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిమత మనూద్య - ※ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిషు జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూప మిత్యవగమాత్, అపహతపాప్మాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వాచ్చ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిమత ముపన్యస్య - పక్షద్వయేప్యన్యతరశ్రుతిబాధాత్ ※ విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణస్య ఏకదేశ జడత్వశఙ్కావ్యుదాసపరత్వేన గుణాన్తరప్రతిక్షేపకత్వాభావా దుభయరూపేణావిర్భవతీతి స్వమతేన మతద్వయం ప్రతిక్షిప్తమ్. (౧౦౨౦)

౪. (సఙ్కల్పాధికరణే) - సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పాదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్తస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షైవ పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశఙ్క్య ※ సఙ్కల్పాదేవాస్య పితర స్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణాత్ప్రయత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ సఙ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టి రిత్యుక్తమ్. (౧౦౨౩)

౫. (అభావాధికరణే) - శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్య శరీరం నేతి బాదరిమత మనూద్య - ※ స ఏకధా భవతీత్యాదిషు ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణా దచ్ఛేదస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినాఽనేకీభావానుపపత్తేః, కర్మకృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వాచ్చ సశరీర ఏవాయ మితి జైమినిమతేన ప్రతిక్షిప్య - సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచి త్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచిదితి స్వమత ముపన్యస్తమ్. (౧౦౨౬)

౬. (జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణే) - ముక్తస్య భగవతా పరమసామ్యాపత్తిశ్రవణా జ్జగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్యైశ్వర్య మిత్యాశఙ్క్య - జగన్నియమనప్రతిపాదనేషు పరమాత్మనః ప్రకృతత్వా, న్ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యుక్తమ్. (౧౦౩౧)

※ (అనావృత్త్యధికరణే) - భగవత్స్వాతన్త్ర్యా న్ముక్తస్య పునరావృత్తి స్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య - ※ ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనావృత్తిశ్రవణా, దాశ్రితవ్యాముగ్ధస్య భగవత స్తన్నివర్తనసఙ్కల్పాసమ్భవాచ్చ నముక్తస్య పునరావృత్తి రిత్యుపసంహృతమ్. (౧౦౩౬)

సముదితాధికరణసంఖ్యా ౧౫౬.

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

చతుర్థాధ్యాయస్సమాప్తః—శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

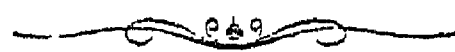
ఇత్యాచార్యై రుపన్యస్తో అధికరణార్థసఙ్గ్రహః.

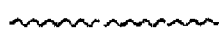
PRINTED BY G. R. C. PRESS, MADRAS.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యం.

ప్రథమాధ్యాయే.—ప్రథమపాదః.

యతీన్ద్రకృతభాష్యార్థా యద్వ్యాఖ్యానేన దర్శితాః। వరం సుదర్శనార్యం తం వన్దే కూరకులాధిపమ్।

శ్రుతప్రకాశికావతరణికా.

వరదం ద్విరదాద్రీశం శ్రీనిధిం కరుణానిధిమ్। శరణ్యం శరణం యామి ప్రణతార్తిహరం హరిమ్॥ బహిరన్తస్తమశ్ఛేది జ్యోతిర్వన్దే సుదర్శనమ్। యేనావ్యాహతసఙ్కల్పం వస్తు లక్ష్మీధరం విదుః॥ సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేన చ। ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే। తస్మై రామానుజార్యాయ నమః పరమయోగినే। యశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణామన్తర్జ్వరమశీశమత్॥ వన్దేఽహం వరదార్యం తం వత్సాభిజనభూషణమ్। భాష్యామృతప్రదానాద్యస్సఞ్జీవయతి మామపి॥ ప్రపద్యే ప్రణవాకారం భాష్యం రఙ్గమివాపరమ్। పరస్య బ్రహ్మణో యత్ర శేషిత్వం స్ఫుటమీక్ష్యతే॥ శ్రుత్యన్తేషు శ్రుతం భాష్యే మతం ధ్యాతం హృదమ్బుజే। లక్ష్మీపతిం ప్రపద్యేఽహం దృష్టం శ్రీరఙ్గధామని॥ ప్రమాణఞ్చ ప్రమేయఞ్చ ప్రమాతారశ్చ సాత్త్వికాః। జయన్తు కుమతారిష్టం సహ సర్వత్ర సర్వదా॥ అపి స్మృతాస్సుగమ్భీరా రామానుజమునేర్గిరః। దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావమఖిలం స్ఫుటమ్। శ్రీరఙ్గేశాజ్ఞయా లబ్ధవ్యాససంజ్ఞం సుదర్శనమ్। వాచా విజయినః పుత్రం భాష్యభక్తిరచూచుదత్॥ గురుభ్యోఽర్థశ్శ్రుతశ్శబ్దైస్తత్ప్రయుక్తైశ్చ యోజితః। సౌకర్యాయ బుభుత్సూనాం సఙ్కలయ్య ప్రకాశ్యతే॥ కః కృత్స్నం వేత్తి భాష్యార్థం శ్రుతాంశస్థితయే కృతిః। అతోఽనకారణీకేయం నోపేక్ష్యా భాష్యవిత్తమైః॥ భాష్యం చేద్వ్యవృణోత్స్వయం యతిపతిర్వ్యాఖ్యానవాచాం తథా గామ్భీర్యాదనవస్థితిర్ద్విషతి దూరే జనస్తద్గిరామ్। ద్రష్టవ్యః కథమీశ్వరస్సుహితనః ప్రత్యక్షరూపో దృశాం తద్భాష్యం స చ భాష్యకృత్స చ హరిస్సర్వే ప్రసీదన్తు నః॥

సర్వేషాం పురుషాణాం ప్రమాణాధీనప్రమేయనిశ్చయానాముపాదిత్సితజిహాసితేష్టానిష్టతత్సాధనానామలౌకికపురుషార్థతత్సాధనరూపే వస్తుని శాస్త్రైకసమధిగమ్యే తత్ర తస్య పురుషశేముషీదోషమషీమాలిన్యస్య వేదాఖ్యాక్షరరాశేరేవ ప్రధానతరప్రమాణతయాఽఽశ్రయణీయత్వే సిద్ధే, తత్ర చ పశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికార్వాచీనఫలతత్సాధనపరేఽవగతే పూర్వభాగే, పరమపురుషార్థతత్సాధనావబోధకే చ తదుపరిభాగే పూర్వాచార్యాభిమతయుక్తిఘట్టాపథకణ్టకాయమానవివిధకుదృష్టిజనదుర్వచనశతోపప్లుతే - తదుపదర్శితకుపథప్రవృత్తిని జగతి చ మోముహ్యమానే - తదుజ్జీవయిషయా సదసద్వివేచనచతురపూర్వాచార్యపరిచితం ప్రాచీనమేవ సమీచీనమధ్వానం నిష్కణ్టకీకృత్య పరమపురుషార్థార్థిజనసార్థం కృతార్థయితుం భవభయాభీతప్రజనభాగధేయవైభవభావితావతరణేన పరమకారుణికేన భగవతా భాష్యకారేణ శారీరకశాస్త్రం వ్యాచిఖ్యాసితమ్. పరమర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యేయాని, తేషాఞ్చ మహర్షిప్రణీతాని వ్యాఖ్యానాని చ సన్తి చేత్తాన్యేవానురోద్ధవ్యాని, సహ్యస్పర్శేస్సాత్మ్యదర్శిత్వమ్ - ఋషేరభిప్రాయమృషిరేవ చ స్వతో వేదితుమర్హతి - న తు జడమతిరితరో జనః. ఋషివచసామేవాభిన్నవక్తృకాణాం మిథో విరోధే పూర్వపక్షాభిప్రాయవైభవవాదాదిభిరవిరోధో నేయః - భిన్నవక్తృకాణాం తు విరోధే దుష్పరిహరే యుక్తియుక్తం గ్రాహ్యమితి న దోషః. యే పునస్సన్త్యపి తాన్యనాదృత్య వ్యాఖ్యేయాన్తరాణి, వ్యాఖ్యానాన్తరాణి చ, తద్విరుద్ధాని రచయన్తి, తేషామాగ్రహగృహీతహృదయత్వే, పణ్డితమానిత్వే, పాణ్డిత్యఖ్యాపనపరత్వే చ తత్ప్రవృత్తిరేవ ప్రమాణమ్. ఇతరేషాఞ్చ వ్యాఖ్యాతౄణామార్షవ్యాఖ్యానాతిలఙ్ఘిత్వమ్ * ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ * సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ * భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ * దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యాదిషు స్పష్టతరమ్. ఇహ తు వృత్త్యనుసారః ప్రతిజ్ఞాతః. న చ తత్ప్రతిజ్ఞానమహృదయమితి శఙ్కనీయమ్, దుష్పరిహరబాధకానుపలమ్భాత్. యద్యపి కర్మమీమాంసాయాం క్వచిత్క్వచిదర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరాకులత్వమాపాదితమ్, తథాపి తత్ర ప్రయోగమార్గే స్ఖలనాభావాదనుష్ఠానమాత్రాధీనాయాః స్వర్గాదిఫలసిద్ధేర్దేవతాస్వరూపతద్యాథాత్మ్యసత్కార్యవాదాదిజ్ఞాననైరపేక్ష్యమ్, పరమపురుషార్థస్య జ్ఞానైకసాధ్యతయా జ్ఞానమార్గస్ఖలనస్యాత్మహానిఫలకత్వేన తద్విపరీతజ్ఞానానామవశ్యపరిహర్తవ్యత్వమ్, ఉత్తరభాగే చ తత్తదర్థోపయికతయా ప్రసక్తానాం పూర్వభాగార్థానాం ప్రదర్శితయైవ దిశానుక్తానామపి శిక్షణీయార్థాన్తరాణాం సుకరనిర్వాహత్వం చాభిప్రేత్య బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవ భగవాన్ భాష్యకారః ప్రారభతే వివరీతుమ్.

అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీలే వినతవివిధ

ఏవం ప్రారిప్సితస్య ప్రబన్ధస్యావిఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయగమనార్థం స్మృత్యాచారసిద్ధమిష్టదేవతోపాసనరూపం మఙ్గళం శ్రౌత
మాచరతి (అఖిలేత్యాదినాశ్లోకేన) * మఙ్గళాచారయుక్తానాంనిత్యంచప్రయతాత్మనామ్। జపతాంజుహ్వతాంచైవ వినిపాతోనవిద్యత ఇతిహి
స్మర్యతే, ఆచర్యతేచ తత్త్వప్రబన్ధృభిః. శ్రోతృమనస్సమాధానార్థం శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపశ్చాదౌక్రియతే, యథా చోదనాసూత్రేణ ధర్మస్వ
రూపమ్, ప్రమాణఞ్చ, శ్రుత్యర్థాభ్యాం నిరూపితమ్. ప్రసిద్ధంహి శ్రోతృప్రతిపత్తిసౌకర్యాయ వక్తురర్థప్రతిపాదనస్య సఙ్క్షేపపూర్వకత్వమ్.
* ఇష్టంహి విదుషాం లోకే సమాసవ్యాసధారణమితి. శాస్త్రార్థసఙ్క్షేపేణ వస్తునిర్దేశో, భవత్విత్యాశీర్వాదశ్చ కృతౌ భవతః. వినతేతి, భక్తిరూ
పేతిచ, బ్రహ్మణి ప్రహ్వీభావావగమాత్ప్రణతిరపిఫలితా, ణముప్రహ్వత్వఇతిహిధాతుః. ఏవం త్రివిధమఙ్గళమాచరితంభవతి. శ్లోకస్యప్రథమపా
దేన పూర్వస్యాధ్యాయద్వికస్యార్థస్సఙ్క్షిప్తః. ద్వితీయేనతూత్తరద్వికస్య. కర్మమీమాంసాయాం ప్రతిపాద్యభేదేన షట్కభేదవదత్రాపి విషయ
విషయిరూపప్రతిపాద్యభేదేనద్వికభేదః. శాస్త్రప్రతిపాద్యముపాయోపేయాత్మకం, సిద్ధోపాయ, ఉపేయంచ, బ్రహ్మ - సాధ్యోపాయోభక్తిః.
తత్రసప్తమ్యన్తైకపదైస్సిద్ధోపాయరూప ముపేయంచ బ్రహ్మోచ్యతే. భవతీతి (భువనం) కార్యవర్గః. రూఢిశక్త్యా తత్కారణస్య కులాలా
దేర్వ్యావృత్తిః - భువనశబ్దోహి విపులతరకార్యవిశేషేరూఢః. అఖిలశబ్దేనసకలదేశకాలవర్తీన్యణ్డజాతాని వివక్షితాని, తేన బ్రహ్మాదివ్యావృ
త్తిః. ఖిలంనాస్తీత్యఖిలం, కార్యేషు బ్రహ్మణస్సృష్ట్యాది వ్యాపారావిషయభూతం నకించిదస్తీత్యర్థః. అనయా వ్యతిరేకోక్త్యాప్రాయికత్వనివృత్తిః
* అజ్ఞాతంనాస్తితే కించిదితివత్. అతస్సకలమిత్యన్వయముఖేనానుక్తిః. అకారోపక్రమత్వసిద్ధయే నిఖిలేత్యనుక్తిః. * అఇతి భగవతోనా
రాయణస్య ప్రథమాభిధానం భగవతోవాచకమకారం ప్రయుఞ్జానేన కింనామ మఙ్గళంనకృతమితిచాభియుక్తైరభ్యధాయి. అత్ర భగవద్వాచి
త్వావివక్షాయామపి భగవద్వాచిత్వశక్తియోగాదకారోమాఙ్గళికః. * అఇఉణిత్యత్రాకారవత్. నఞోనిషేధవాచిత్వేపి నిషేధ్యవశాచ్ఛుభ
త్వాశుభత్వే - అతో * నిష్ప్రత్యూహముపాస్మహ ఇత్యాదినిర్దేశస్యేవ శుభతరత్వమ్ - వైకల్యనిషేధేన పౌష్కల్యపరత్వాత్. అఖిలశబ్దేన
చవబిద్ధ్యేబోఽప్యభిప్రేతః. (జన్మ) నిత్యనైమిత్తిక ప్రాకృతరూపమ్. (స్థేమా) స్థితిః, సాచాన్తర్యామివిష్ణ్వవతారలోకపాలమన్వాదిసృష్టమాతా
పిత్రాదిముఖేన క్రియమాణా బహువిధావివక్షితా. (భఙ్గః) నిత్యనైమిత్తికప్రాకృతరూపః. మోక్షస్య లయాన్తర్భావేపి శాస్త్రస్య పరమప్ర
యోజనత్వాదత్రసనాన్తర్భావితః. అతఏవాదిశబ్దేపి నాన్తర్భావ్యః - తస్య సాధారణతయా స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వాభావాత్. పృథగేవహి
పూర్వైశ్చస్పష్టతరంనిర్దిష్టో మోక్షః. * జగదుద్భవస్థితిప్రణాశసంసారవిమోచనాదయఇతి * జగజ్జన్మస్థితిధ్వంసమహానన్దైకహేతవఇతిచ. భగ
వాన్ భాష్యకారశ్చతథానిర్దిశతి, యథా వేదార్థసఙ్గ్రహే * ఉద్భవస్థితిప్రళయసంసారనివర్తనైకహేతుభూతఇతి. భాష్యేచ * నిఖిలజ
గదుదయవిభవవిలయమహానన్దైకకారణమితి. వినతేత్యాదిపదేన స్థేమాన్తర్భూతస్వర్గాది సాంసారికఫలప్రదత్వస్య పృథగుక్తిరనపేక్షితా.
అసాధారణస్యపరమప్రయోజనస్య మోక్షస్యైవహిపృథగుక్త్యపేక్షా. ఆదిశబ్దేన సృష్ట్యాద్యౌపయికమన్తఃప్రవేశనియమనాదిగృహ్యతే తథా
చ భాష్యేస్వయమేవవక్ష్యతి * జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తఃప్రవేశనియమనాదిలీలమితి. జన్మస్థేమభఙ్గోక్త్యైవాన్తఃప్రవేశనియమనాదేస్సి
ద్ధత్వాన్నశ్రేయణమయుక్తమ్. ఆధ్యాసపరిణామపక్షయోః తస్యార్థత్వాభావేన తద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వమతే పృథగ్వక్తవ్యత్వాత్, శాస్త్రీయస్యస్వప
ర్యార్థత్వేన్యూనాయోగాత్. విస్తరేణోక్తస్యార్థస్యసఙ్క్షేపోక్త్వా వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. (లీలా) శబ్దేన భగవతఃపరిపూర్ణత్వానన్యప్రేర్యత్వస్వ
చ్ఛన్దచేష్టితత్వాదికముపలక్షితమ్. యథోక్తంమహాభారతే * అప్రమేయోఽనియోజ్యశ్చయత్రకామగమోవశీ। మోదతేభగవాన్భూతైర్బా
లఃక్రీడనకైరివేతి। అప్రమేయత్వం పరిపూర్ణత్వం - అనియోజ్యత్వమనితరచేతనప్రేర్యత్వం - యత్రకామగమ ఇత్యనేనహాయూపకారాదిప్రయో
జనాఽబుద్ధిపూర్వకస్పన్దాదిచేష్టావ్యావృత్తిః, స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తివిషయభూతవ్యదాసోవా. స్వాధీనలీలోపకరణత్వం వశిశబ్దార్థః, ...
స్య నవశీ - ఇన్ద్రియపరాధీనచేష్టావ్యావృత్త్యర్థోవా వశిశబ్దః - బాలకదృష్టాన్తేన లీలాయాఃప్రయోజనాన్తరనైరపేక్ష్యమభిప్రేతం. ...
...పూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్తిః, కార్యవర్గాపేక్షయా భగవన్మహిమ్నో విపులతరత్వం క్రీడనకైరిత్యనేనఫలితమ్. నను ప్రయోజ...
వ్యాపారోహిలీలా - అతోభఙ్గస్యలీలాత్వే యుక్తేపి కథం ప్రయోజ్యవ్యాపారభూతయోర్జన్మస్థిత్యోర్లీలాత్వం - ఉచ్యతే * బహుస్యాంప్ర
జాయేయేతిహిశ్రుతిః - అతఃప్రయోజకవ్యాపారవత్ ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యచ లీలాత్వకథనేనోపాదానత్వంఫలితమ్, లీలాశబ్దేననిమిత్తత్వఞ్చ.
భఙ్గాదీత్యనేనప్రథమాధ్యాయార్థస్సఙ్క్షిప్తః. అవాప్తసమస్తకామస్య వ్యాపారానుపపత్తింపరిహరతా లీలాశబ్దేనచ ... ద్వితీయాధ్యా
యార్థస్సూచితః. ఏవం పూర్వద్వికోక్తంకారణత్వరూపంపరత్వంసఙ్క్షిప్తమ్. తస్యైవసమాశ్రయణీయతాప్రతిపత్త్యర్థముత్తరద్వికో... సుభగస్య
త్వ మోక్షప్రదత్వలక్షణం సౌలభ్యంసఙ్క్షిప్యతే (వినతేత్యాదిపదేన.) కేవలంప్రకృష్టత్వం కేవలంసౌలభ్యంచ ...
నసమాశ్రయణీయత్వాయ కల్పతఇతి తదుభయవ్యావృత్త్యర్థమిదంపదద్వయమ్. విశేషేణ నతాః వినతాః ప్రహ్వీభూతాః, న్యాసోపాసనాత్మ
కాశేషవిద్యావిశేషనిష్ఠావివక్షితాః. వైవిధ్యంచ * తదుపర్యపిబాదరాయణః * ఊర్ధ్వరేతస్సుచేత్యాదినా వక్ష్యమాణ దేవత్వమనుష్యత్వ
వర్ణాశ్రమాదిభేదేన, జన్మవృత్తగుణైశ్చాభిప్రేతమ్. భగవజ్జ్ఞానేన లబ్ధసత్తాకత్వంభూతశబ్దార్థః. * అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసన్తమేనంతతోవి
దురితిహి శ్రుతిః. లబ్ధస్వరూపాణాఞ్చ * ...మేవానుకమ్పార్థమహమజ్ఞానజంతమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థః * దదామిబుద్ధియోగంతమ్,

భూతవ్రాతరక్షైకదీక్షే । శ్రుతిశిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తిరూపా.

✻ అహంస్మరామిమద్భక్తమిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ సాక్షాత్కారవిరోధినిరసనాదికం హి భగవతః పరభక్తిరితి సర్వేషాం ప్రసిద్ధతరత్వాత్. భూతసమష్టిర్వ్రాతో (భూతవ్రాతః) సంశ్రితసమష్టిర్వాపి తత ఏవ కారణాత్సర్వతో రక్ష్య ఇత్యభిప్రాయః - యథా ✻ ఆస్ఫోటయన్తి పితరః ప్రనృత్యన్తి పితామహాః । వైష్ణవో నః కులే జాతస్స నస్సన్తారయిష్యతీతి ✻ పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా యే చ వైష్ణవసంశ్రయాః। తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్। ఇతి చ. నను మహత్స్వనిర్దిష్టేష్వతిరిక్తవిషయస్సముదాయశబ్దః, యథా బ్రాహ్మణసమూహ ఇతి. నైవం - రాజపదవదిత్యాదిష్విహ క్తస్యాపి దర్శనాత్, సమానాధికరణతయా వ్యాసస్య క్తమాత్రవిషయత్వాత్, మహత్స్వనిర్దిష్టేష్వతిరిక్తత్వేనియమస్యానుగానాభావాచ్చ. సముదాయశబ్దే శ్రుతే సముదాయిన ఇత్యపేక్షాయాం సన్నిహితశబ్దవాచ్యా నిష్పన్నసముదాయిన్యఙ్గీకృతేయత ఇతి బ్రాహ్మణసముదాయ ఇత్యాదిష్వనతిరేకప్రతీతిః. రాజపదమిత్యాదిష్వతిరిక్తస్యాపి దర్శనాత్తత్తత్సముదాయగ్రాహకప్రమాణానురోధేనార్థవర్ణనం యుక్తమితి యథోక్తపదార్థః. ఏవఞ్చ సతి వ్రాతశబ్దప్రయోగస్సార్థకత్వం స్యాత్. ఇష్టప్రాపణస్యాప్యనిష్టనివారణేఽన్తర్భావః (రక్షా) తస్యాం (ఏకదీక్షః) ప్రధానవ్రతః, దీక్షా - సఙ్కల్పః, స్వసత్తాయా అపి సంశ్రితరక్షాసఙ్కల్పనిర్వర్తనస్యాత్యన్తాభీష్టత్వప్రాధాన్యమ్. ✻ అప్యహం జీవితం జహ్యామితి వ్యుక్తమ్. ✻ కామమాత్మానం భార్యాం పుత్రం వాపి దద్యాన్న త్వేవ బాహుకర్మకరమితి చాహ సర్వః. ఈదృశీయం వ్రతిత్వస్యాజ్ఞా, తస్యాపి తథానుష్ఠానస్యాభిమతతరత్వం మద్యహం జీవితం జహ్యామిత్యనేనావగమ్యతే. దీక్షాప్రాధాన్యేన రక్షాప్రాధాన్యం ఫలితమ్. దీక్షాశబ్దేనాశ్రితసంరక్షణస్య స్వప్రయోజనత్వం దర్శితమ్. వ్రతభఙ్గే సమాప్త్యరనర్థాభ్యుదయఫలత్వం హి వ్రతిసవేవ. సంశ్రితరక్షణం చ తద్వ్రతం, యథా ✻ దదామ్యేతద్వ్రతం మమేతి. వినతరక్షాశబ్దాభ్యాం తృతీయచతుర్థాధ్యాయార్థా సఙ్క్షిప్తౌ. ఏవం జగత్కారణత్వమోక్షప్రదత్వే కథితే. ఏతే హి రాజ్ఞశ్ఛత్రచామరవత్ బ్రహ్మణోఽసాధారణం చిహ్నమ్. పరత్వసౌలభ్యే చ సంశ్రయణీయతానిమిత్తతయావగతే-యథా ✻ యదన్నవిదురప్యతాస్యైభవన్తీత్యుపక్రమ్య ✻ సంబాహుభ్యాం ధమతి సంపతత్రైర్ద్యావాపృథివీ జనయన్ దేవ ఏక ఇతి. ✻ సర్వలోకమహేశ్వరమ్. ✻ సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతీతి చ. ప్రమేయశరీరం సాధ్యేయః. యది ప్రమాణమపేక్షామహ ఇత్యపేక్షాయాం ద్వికద్వయశేషభూతచతుస్సూత్ర్యర్థం వదన్ ప్రమేయానురూపం ప్రమాణం దర్శయతి (శ్రుతిశిరసి విదీప్త ఇతి) శ్రూయతే నిత్యమితి శ్రుతిః, అనేనాపౌరుషేయత్వాన్నిర్దోషత్వం వివక్షితమ్. అత ఏవ పూర్వమీమాంసాన్యాయానాం ప్రామాణ్యాద్యుపయోగినామత్రోపజీవ్యత్వం సూచితమ్. శిరశ్శబ్దేనానన్యపరత్వం వివక్షితమ్. పరతత్త్వప్రధానా మన్త్రబ్రాహ్మణభాగా హ్యుపనిషదః. (విదీప్తే) పూర్వభాగేష్వగ్న్యాదిరూపతయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యత్వమ్ ✻ తదేవాగ్నిస్తద్వాయురిత్యాదినోపనిషద్వాక్యైరేవ జ్ఞాయత ఇతి, విశేషేణ దీప్తం విదీప్తం. యద్వా త్రిప్రసుఖసాధనభూతదుఃఖాత్మకప్రవృత్తినివృత్తిరూపసంప్రయోజనం పూర్వభాగే దీప్తమ్. బ్రహ్మ తు స్వయం నిరతిశయానన్దతయా పరమపురుషార్థభూతమపరిత నభాగే విశేషేణ దీప్తమితి భావః. అనేన సమన్వయాధికరణార్థస్సూచితః. తత్పూర్వాధికరణత్రయార్థశ్చాత్రవ్యోతితో భవతి - వ్యుత్పత్తిలక్షణసాధ్యవాభావే శ్రుతిశిరోవేద్యత్వాయోగాత్, శ్రుతిశిరశ్శబ్దస్య ప్రమాణాన్తరవ్యావర్తకత్వాచ్చ. (బ్రహ్మణీతి) సామాన్యపదం ఔపనిషదానాం సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థమ్. (శ్రీనివాస ఇతి) విశేషపదం నారాయణాదివిశేషశబ్దానాం ప్రదర్శనార్థం. ✻ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ✻ భాగస్య పదాయామేవ స ఇత్యత్ర ✻ భాగోవాన్ సవిపర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయేన పశుశబ్దస్య ఛాగపర్యవసాయిత్వనిర్ణయాత్. సామాన్యవాచిపదానాం విశేషవాచిపదే సతి తత్పర్యవసాయిత్వాత్, సద్బ్రహ్మాత్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణ ఏవ విశేషే పర్యవసానం సూచితమ్. శ్రీనివాసశబ్దస్యావయవశక్త్యా నిత్యవిభూతిమత్త్వం సూచితమ్. రూఢిశక్త్యా త్రిమూర్తిసామ్యమ్, తదైక్యం, బ్రహ్మణస్తదుత్తీర్ణత్వం చ నిషిద్ధమ్. ఈశ్వర ఏవ బ్రహ్మా, స త్రిమూర్త్యణిక్తస్సదాశివః-బ్రహ్మేతి యత్రయోప్యనీశ్వరా ఇతి పక్షశ్చ వ్యుదస్తః. (పరస్మిన్నితి) ✻ పరమతస్సేతూన్మానేత్యధికరణార్థసూచనమ్. తేనోపేయాన్తరవ్యావృత్తిః. ✻ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యత్ర ప్రాప్యస్య పరశబ్దేనాభిధానాత్. యద్వా కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసాయ ✻ న స్థానతోపీత్యధికరణసిద్ధం శోధకవాక్యోక్తముభయలిఙ్గతయా వైలక్షణ్యం సూచితమ్. అథోపాయస్వరూపం వదతి (శేముషీతి) అయం సామాన్యశబ్దః. (భక్తిరూపేతి) విశేషశబ్దః. అత్రాపి ✻ ఛాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. శేముషీశబ్దోపాదానేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయవ్యావృత్తిః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యావృత్తిః. ✻ శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమ్. ✻ భక్త్యా త్వనన్యయా. ✻ జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చేత్యుక్తప్రకారేణ జ్ఞానదర్శనప్రాప్తిసాధనభూతా భక్తిరత్ర వివక్షితా. అపి శేషేణ భక్తిరూపేత్యుక్తత్వాత్. ✻ అహమస్మ్యపరాధానామాలయ ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ స్వాత్మానమనుసన్ధాయాహ (మమేతి) (భవత్వితి) భక్తేరేవ స్వాదుతమతయా ప్రార్థనీయతా సూచితా, యద్వా - నహి భక్తిస్సర్వేభ్యోపి స్వదత ఇత్యత్రాహ (మమేతి) ప్రతిబన్ధకపాపరహితస్య, శ్రాన్తస్యాపి తస్య హి క్షీరస్వాదుతమతాబుద్ధిరితి భావః. రక్షైకదీక్షే పరస్మిన్నిత్యాభ్యాం ప్రాప్యస్య పరస్య పదప్రాప్తేరేవ భూతపరసిద్ధోపాయ ఉక్తః. భక్తిరూపేతి సాధ్యోపాయః. అత్ర శ్లోకే శాస్త్రప్రతిపాద్యైకదేశభూతగతిపఞ్చకప్రతిక్షేపశ్చార్థాదుచితో భవతి. జన్మస్థేమభఙ్గాదిశబ్దేన యుగపత్సర్గాదివాదినఃఽపాస్తాః ప్రాభాకరా వ్యావర్తితాః. లీలాశబ్దేన సాక్షిమాత్రేశ్వరవాదిహైరణ్యగర్భవ్యుదాసః. వినతేత్యాదిపదేన జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా [illegible] ఽపాస్తాః. శ్రుతిశిరసీత్యనేన వేదబాహ్యా [illegible]

పారాశర్యవచస్సుధాముపనిషద్దుగ్ధాబ్ధిమధ్యోద్ధృతాం సంసారాగ్నివిదీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసఞ్జీవినీమ్।

ర్హాతనిరాసః. తేనైవపదేనానుమానికేశ్వరవాదినో వ్యుదస్తాః. బ్రహ్మణీత్యనేనాబ్రహ్మాత్మకప్రధానపరమాణుకారణవాది సాఙ్ఖ్యవైశేషికాదివ్యుదాసః. శ్రీనివాసశబ్దేన పాశుపతాదివ్యుదాసః. అనేనైవేశ్వరో త్రిగుణబ్రహ్మవాదినో భేదాభేదవాదినో వ్యుదస్తాః - శేముషీశబ్దేన జ్ఞానకర్మసముచ్చయోపాయవాదివ్యుదాసః. భక్తిరూపేతి వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదివ్యుదాస ఇత్యేవమనుసన్ధేయమ్. శ్రుతేరేవోపాయోపేయావగతౌ సత్యాం కింభవతో వక్తవ్యమిత్యత్రాహ (పారాశర్యేతి) ప్రథమశ్లోకే స్వప్రబన్ధస్య పరమప్రయోజనతయా సిద్ధరూపపరబ్రహ్మవిషయోదర్శితః. సాధ్యరూపం ప్రయోజనంచ రక్షాపదేనాతిసఙ్క్షిప్తమ్. అథ ద్వితీయేన శ్లోకేన స్వగ్రన్థస్యావాన్తరవిషయః, పరంపరయా బ్రహ్మవిషయత్వమ్, స్వప్రబన్ధంప్రతి సమ్యగ్జ్ఞానస్యావ్యవహితావాన్తరప్రయోజనత్వమ్, పరమ్పరయాముక్తేః పరమప్రయోజనత్వమ్, స్వవ్యాఖ్యేయస్య ప్రమాణమూలతాకథనేన వ్యాఖ్యేయాన్తరాణామప్రమాణమూలతా, స్వవ్యాఖ్యేయవిషయభాష్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం సోపస్కప్రబన్ధస్య సామ్ప్రదాయికత్వమిత్యాదిశ్రౌతముచ్యతే. స్తుత్యాత్మకగురూపాసనరూపమఙ్గళాచారశ్చార్థతః క్రియతే. * జాయమానంహిపురుషం యంపశ్యేన్మధుసూదనః । * తద్విద్ధిప్రణిపాతేన * దదామిబుద్ధియోగంతమిత్యాదిభిరాచార్యోపసత్తేరపి భగవత్కటాక్షహేతుకత్వావగమాత్పరదేవతోపాసనానన్తరభావిత్వం గురూపాసనస్యయుక్తమ్. తథాచశ్రుతిః * యస్యదేవే పరాభక్తిర్యథాదేవే తథాగురావితి, పూర్వైరపి తథాచరితమ్, యథాభగవతా వైశమ్పాయనేన * నమస్కృత్యహృషీకేశమ్ * నమోభగవతే తస్మై వ్యాసాయేతి. యథాచ ద్రమిడాచార్యైః - * నమస్ప్రవరగుణైకాస్పదాయ స్థిరత్రసకులబీజకుమ్భభూతాయ భువనకోశస్య గోప్త్రే బ్రహ్మణే నమో జైమినయే వేదరహస్యసమ్పుటనిగూఢవిష్కారయిత్రే న్యాయప్రజ్వలితచేతసే నమోస్త్వాచార్యేభ్య ఇతి. పాశ్చాత్త్యైశ్చ - * విశుద్ధజ్ఞానదేహాయ * అభివన్ద్యగురూనాదావితి. * ప్రణమ్యహేతుమీశ్వరం మునింకణాదమన్వత ఇతి. పారాశర్యశబ్దేన జన్మోత్కర్షః. * సహోవాచవ్యాసః పారాశర్య ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిః - తస్యైవ బాదరాయణసంజ్ఞత్వంచ వివక్షితమ్ - యథోక్తం మహర్షిణైవ - * ద్వీపే బదరికామిశ్రే బాదరాయణమచ్యుతమ్ । పరాశరాత్సత్యవతీపుత్రం లేభే పరన్తపమితి. యద్యపి ఋష్యన్తరేపి బాదరాయణశబ్దప్రయోగః, తథాపి సూత్రకృద్విషయో బాదరాయణశబ్దః పారాశర్యగోచర ఏవ - తథాచ స్కాన్దే వ్యక్తముక్తమ్. * నారాయణాద్వినిష్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమ్ । కించిత్తదన్యథాభూతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఖిలమ్ ॥ గౌతమస్య ఋషేశ్శాపాత్ జ్ఞానే త్వజ్ఞానతాంగతే । సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః॥ శరణ్యం శరణం జగ్ముర్నారాయణమనామయమ్। తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్పురుషోత్తమః॥ అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్ । ఉత్సన్నాన్భగవాన్వేదానుజ్జహార హరిస్స్వయమ్॥ చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః । శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా ॥ కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే । చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా। అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్ । అస్తోభమనవద్యంచ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః॥ నిర్విశేషితసూత్రత్వం బ్రహ్మసూత్రస్య చాప్యతః । సవిశేషాణి సూత్రాణి హ్యపరాణి విదో విదుః॥ ముఖ్యస్య నిర్విశేషేణ శబ్దోన్యేషాం విశేషతః । ఇతి వేదవిదః ప్రాహుశ్శబ్దతత్త్వార్థవేదినః॥ ఏవం విధాని సూత్రాణి కృత్వా వ్యాసో మహాయశాః । బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు మనుష్యపితృపక్షిషు॥ జ్ఞానం సంస్థాప్య భగవాన్క్రీడతే పరమేశ్వర ఇత్యాదినా. (వచస్సుధాం) వచశ్శబ్దస్యాత్ర తాత్పర్యం, యథా వేదవిచ్ఛాస్త్రవిదిత్యాదౌ వేదాదిశబ్దానామ్. అర్థాభిధాయకంహి వాక్యమ్. వచస్సుధామితి కేచిదాచార్యాః. రూపకప్రకరణా[illegible]సుధాశబ్దబలిత్తుణాభయాచ్ఛ్వసుధేవ వచ ఇతి * ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సమాసమపర ఆచార్యా ఆద్రియన్తే. సుధాశబ్దేన భోగ్యత్వమభిప్రేతం. ఏవమవాన్తరవిషయ ఉక్తః. తర్హి కథం బ్రహ్మణో విషయత్వమితి శఙ్కాయాం సద్వారకం బ్రహ్మవిషయత్వమిత్యాహ (ఉపనిషదితి) బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేత్యుపనిషత్. ఉపనిషణ్ణత్వాద్వోపనిషదితిహి వాక్యమ్. * గహనేహ్యయంవిద్యాసన్నివిష్టేతి తద్విషయం ద్రమిడభాష్యమ్. * గహనే బ్రహ్మణ్యుపనిషణ్ణేతి భాష్యవిషయో వామనటీకా. అద్వారకభగవత్ప్రీతిపాదకత్వముపనిషణ్ణత్వమ్. దుగ్ధశబ్దేన పూర్వభాగాదప్యుపనిషదస్సారత్వం వివక్షితమ్. యథా * ఆరణ్యకంచ వేదేభ్య ఓషధిభ్యో యథామృతమితి. (అబ్ధి) శబ్దేనాఽలోచితానాముపనిషదామానన్త్యాదిసూచితమ్. (మధ్య) శబ్దేన సర్వవాక్యానాం ముఖ్యార్థాపరిత్యాగోభిప్రేతః - మధ్యస్య సర్వపర్యన్తదేశాపేక్షయా తుల్యాప్యాసత్తిః. (ఉద్ధృత) శబ్దేనాతినిమ్నదేశనిమగ్నోద్గ్రహణమప్యభిదధతా నిశ్శేషార్థగ్రహణం సూచ్యతే. స్వప్రబన్ధస్యావాన్తరవిషయః పారాశర్యసూత్రమ్. తస్యావాన్తరవిషయ ఉపనిషత్. తద్విషయభూతం బ్రహ్మేతి పరమ్పరయా బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వమ్. బాదరాయణసూత్రాణాముపనిషన్మూలత్వకథనేన సాఙ్ఖ్యాదిగ్రన్థానామప్రమాణమూలత్వాత్తదనాదరణైతద్వ్యాఖ్యానమితి సూచితమ్. ప్రణాడ్యా శాస్త్రజన్యం పరమప్రయోజనమాహ (సంసారేతి) సంసారాగ్నిశబ్దేన సంసార[illegible] తాపత్రయరూపతా వివక్షితా. యథా - స్వర్గేపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిరితి. (దీపన) శబ్దేనాఽసఙ్కోచాత్ప్రదాభిజ్వలన[illegible]బ్ధైః పూర్వంకదాచిదప్యనిర్వాప్యత్వమభిప్రేతం, వైవిధ్యమాధ్యాత్మికాధిరూపేణ, తేషు త్రిష్వేకైకస్యాపి శారీర[illegible] (ప్రాణః) పరమాత్మా - * సర్వాణిహవా ఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి. * కోహ్యేవాన్యా[illegible] శబ్దేన తదలాభః. ఉపసర్గాభ్యాం తస్యానాదిత్వమ్, వివిధత్వంచ వివక్షితమ్. జ్ఞానదర్శనప్రాప్తి[illegible]. (సఞ్జీవినీమితి) జీవనం - ఉజ్జీవనం - సంసారోన్మోచనమ్ - సమితి కైవల్యవ్యావృత్తిః,

పూర్వాచార్యసురక్షితాం బహుమతివ్యాఘాతదూరస్థితామానీతాం తు నిజాక్షరైస్సుమనసో భౌమాః పిబన్త్వన్వహమ్॥

భగవద్బోధాయనకృతాం విస్తీర్ణాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం పూర్వాచార్యాస్సఞ్చిక్షిపుః. తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యన్తే. ౧॥ "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥" అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతి.

అథసామ్ప్రదాయికత్వమాహ (పూర్వేతి) పూర్వశబ్దేన శఙ్కరాద్యర్వాచీనవ్యావృత్తిః. (సురక్షితాం) నోపదేశమాత్రేణ - గ్రన్థరూపేణచేతిభావః. పూర్వాచార్యగ్రన్థైరర్థస్వరూపం ప్రతిపన్నం చేత్ - కింభవద్గ్రన్థకృత్యమిత్యత్రాహ (బహుమతేతి) బహ్వ్యో వ్యవహితయోజనా బహూనాం మతయో వా - తాసాం పరస్పరవ్యాఘాతేన, తాభిస్సమీచీనార్థవ్యాఘాతేనచ అర్వాచీనగ్రన్థైర్దురవగాహత్వమాహ (దూరస్థితామితి) నయథావత్ప్రతీతిమాత్రమ్. అన్యథాచ ప్రతిపత్తిరాసీదితిభావః. సూత్రార్థస్యహ్యన్తర విషయస్య విషయీ స్వగ్రన్థ ఇతి సపూర్వం కర్త్యోక్తమ్. తదాహ (ఆనీతామితి) సుధాపక్షే (నిజాక్షరైః) గాయత్ర్యవయవభూతైరమృతాక్షరైరితియావత్. అతోఽమమాక్షరైరిత్యనుక్తిః. (సుమనసః) ❋ సారాసారవివేకజ్ఞా ఇత్యాద్యుక్తాః అనేనానపహృతగ్రహో నదోషాయేత్యుక్తం భవతి. దేవాదీనాం ప్రవృత్తికారగ్రన్థాదిభిస్సుగమత్వాద్భౌమా ఇత్యుక్తమ్. (పిబన్త్వన్వహమితి) రస్యతాతిశయాన్నతృప్తికరీతిభావః. ఫలాన్తరాభావత్ప్రాప్త్యుపాయ ఏవహి స్వాదుతమః. యథోక్తమ్ - ❋ క్వనాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణమ్ । క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమనుత్తమమితి. యద్వా గభీరత్వాదన్వహం శీలనీయేతిభావః.

తర్హి పురాతనగ్రన్థా ఏవ వాచయితవ్యాః, కిమపూర్వగ్రన్థనిర్మాణతత్ప్రవర్తనయత్నగౌరవేణేతిశఙ్కాయామాహ (భగవదితి) భగవచ్ఛబ్దేన † శఙ్కరాదిభ్యోఽప్యాప్తతమత్వమభిప్రేతమ్. బోధాయనగ్రహణేన పూర్వాచార్యశబ్దాభిప్రేతార్థో వివృతః. (విస్తీర్ణాం సఞ్చిక్షిపురితి) అనేన వృత్త్యాదీనామత్రత్యైర్వ్యవహృతనజనైర్వ్యాకార్యకరత్వం సూచితం. బోధాయనేన హ్యతివిస్తీర్ణా వృత్తిః కృతా. ద్రమిడభాష్యకారాదయోఽపి పరపక్షప్రతిక్షేపాన్యనాదరేణాతిసఙ్క్షిప్తాన్ గ్రన్థానరచయన్. అతివిస్తీర్ణాతిసఙ్కుచితగ్రన్థానాం సాఫల్యమాయుష్మద్బుద్ధిమజ్జనప్రచురేషు దేశకాలాన్తరేషు భవతి. నహీదానీన్తనపురుషాణాం సర్వేషాం శతాయుష్ట్వమ్, యావజ్జీవం గ్రన్థపరిశ్రమసహా ధీవిశేషాశ్చ సన్తి. తస్మాత్పరమతనిరాసాద్యర్థమనతివిస్తరతయా సుగ్రహత్వార్థంచ, సూత్రం వ్యాఖ్యాతవ్యమితియావత్. (తన్మతానుసారేణ) నతుస్వోత్ప్రేక్షితమతాన్తరేణ. (సూత్రాక్షరాణి) సూత్రపదానాం ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగానుగుణం వదామః - నతుస్వోత్ప్రేక్షితార్థే సూత్రాణి యథాకథంచిద్యోజయితవ్యానీతిభావః. (వ్యాఖ్యాస్యన్తే) వ్యాఙ్భ్యాముపసర్గాభ్యామపేక్షిత విస్తరానపేక్షితసఙ్క్షేపౌ ద్యోత్యేతే. నను ❋ సూత్రార్థో వర్ణ్యతే యత్ర వాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః। స్వపదానిచ వర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదో విదురితిహి భాష్యలక్షణమ్. అతస్సూత్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాద్భావాదఖిలేత్యాదికం నభాష్యాన్తర్భవతీతిచేన్న - సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాద్భాష్యాన్తర్భావ్యేవ. సూత్రతాత్పర్యార్థపరత్వాచ్చ శ్లోకవ్యాఖ్యానైస్పష్టమ్. కిఞ్చ మఙ్గళాచరణమాక్షిప్తగ్రన్థావిఘ్నపరిసమాప్త్యాద్యర్థతయా తదుపయోగీతి తదన్తర్భావ్యేవ. శాబరశాఙ్కరాదిభాష్యేషు నమస్కారాదర్శనాదత్రనమస్కారకథనమయుక్తమితిచేన్న ❋ నమగ్రప్రవరగుణైకాస్పదాయేతి ద్రమిడభాష్యే దేవతాగురునమస్కారశ్రవణాత్. శాబరశాఙ్కరయోస్త్వీశ్వరానభ్యుపగమాజ్జీవబ్రహ్మభేదానభ్యుపగమాచ్చ నమస్యానాదరః. అత్రతు సిద్ధాన్తానురూప్యాన్నమస్యోత్పత్త్యోపపన్నా. శాఙ్కరగ్రన్థోపక్రమేచ వ్యాఖ్యాతృభిర్నమస్కారాద్యభావాత్కుగ్రన్థత్వమాశఙ్క్య యుష్మదస్మదిత్యాదిగ్రన్థైః ప్రత్యగర్థానుసన్ధానేనార్థాన్మఙ్గళాచారః కృత ఇతిపరిహృతమ్.

౧। "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥" పూర్వం పదాని వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రథమమథశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రాయమథశబ్ద ఆనన్తర్యే భవతీతి) ❋ పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిర్విగ్రహో వాక్యయోజనా । ఆక్షేపస్య సమాధానం వ్యాఖ్యానం షడ్విధం లక్షణమ్॥ ఇతిహి వ్యాఖ్యానప్రకారః. నను నైతావదథాతశ్శబ్దౌ వ్యాఖ్యేయౌ ప్రయోజనాభావాత్. అజ్ఞానసంశయవిపర్యయనివృత్త్యర్థం హి వ్యాఖ్యానమ్, నతావదత్రాజ్ఞానమ్ - ఆనన్తర్యే, ప్రకృతస్య హేతుభావేచ, తయోః ప్రసిద్ధత్వాత్. నాపిసంశయః - అర్థాన్తరేషు సత్స్వపి తయోరుక్తార్థపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. నహి గోశబ్దం శృణ్వతస్సాస్నాదిమతి సంశయో జాయతే. అతఏవ విపర్యయోఽపి దూరోత్సారిత ఇతి. అత్రబ్రూమః - ఆనన్తర్యవృత్తహేతుభావపరత్వనిర్ణయస్య పూర్వవృత్తవిశేషావగమసాపేక్షత్వాత్తదప్రతీత్యా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్య సాపవాదత్వాదథశబ్దస్యాధికారాదిష్వేతచ్ఛబ్దస్య చైతదుక్తం భవతీత్యాదిషు వక్ష్యమాణేఽర్థే, తసేశ్చ సర్వవిభక్త్యర్థవాచిన ఇతఇత్యాదిషు పఞ్చమ్యర్థవ్యతిరిక్తేఽర్థేచ ప్రయోగదర్శనాత్సంశయవిపర్యయౌ స్యాతామితి తన్నిరాసాయాథాతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానంయుక్తమిత్యతస్తౌ వ్యాఖ్యాయేతే. అత్రతావదథశబ్దస్యాధికారార్థత్వమయుక్తమ్, అధికారోహి ప్రస్తావః, బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ప్రస్తూయత ఇతి వచనం మన్దప్రయోజనమ్. ప్రారభ్యత ఇత్యుక్తిం వినాఽపి ప్రారమ్భాదేవ ప్రారభ్యమాణత్వావగమాత్. ఉచ్యమానం హి వచనం బ్రవీమీత్యుక్తిమన్తరేణాపి సన్నిహితపురుషేణోచ్యత ఇత్యేవావగమ్యతే, నతునోచ్యత ఇతి. ప్రస్తోతవ్యత్వముచ్యత ఇతిచేత్తదా నిర్ణయప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యోపదేశాజ్ఞాపనపరత్వాభావాద్యుక్తిరగ్రే ప్రారమ్భయోగ్యత్వార్థస్యాస్యాత్,

† శఙ్కరాదిభ్యోఽపి [illegible] శఙ్కాశాఙ్కాహేతుయాపీత్యర్థః. బోధాయనస్యాప్తతమత్వం శఙ్కరాదిసంప్రతిపన్నమేవేతిభావః. [illegible] ద్యాప్తతమత్వం శఙ్కరాదివిప్రతిపన్నమ్. [illegible] వివేచనమనుసంధేయమ్.

అతశ్శబ్దోవృత్తస్య హేతుభావే.

యోగ్యత్వమశాబ్దమ్. నన్వధ్యాహారేణయోజనాస్యాత్. ఆనన్తర్యపక్షేపి కర్తవ్యేతి హ్యధ్యాహర్తవ్యమితిచేన్న-అధికారార్థత్వపక్షేఽధ్యాహృతస్యాపిపదస్యాన్వయదౌర్ఘట్యాత్. యథా - చ యోగ్యత్యుక్తే సముచ్చేతుం యోగ్యత్యర్థోనశక్యాభిధానః. ఏవమథయోగ్యత్యుక్తేఽధికర్తుంయోగ్యేత్యభిధానంహి నశక్యం. అతఏవహిమహాభాష్యే * శబ్దానుశాసనంశాస్త్రమధికృతంవేదితవ్యమిత్యుక్తమ్ - నత్వధికర్తుంయోగ్యమితి. అధికృతమిత్యపిఫలితార్థకథనం, నతువాచనికోక్తిః - చాదీనాంద్యోతకత్వాత్. అత్రత్వధికృతమిత్యర్థపరత్వేనైవార్థ్యముక్తమ్. శబ్దానుశాసనోపక్రమేత్యధికారార్థత్వమగత్యాశ్రితమ్. నహ్యుపనీతెన వేదమధీయానేనాధ్యేతవ్యస్య తదఙ్గభూతస్య వ్యాకరణస్యాసాధారణోవృత్తవిశేషస్సంభవతి. ఇహతు ప్రయోజనవదర్థాన్తరసమ్భవాదధికారార్థత్వాశ్రయణమయుక్తమ్. ఆనన్తర్యపరత్వే ప్రయోజనవత్త్వంచవక్ష్యతే. మఙ్గళంతు నాథశబ్దవాచ్యమ్. అపితుశఙ్ఖస్వనాదివచ్ఛ్రూయమాణోథశబ్దోమఙ్గళావహ ఇత్యోఙ్కారస్యేవార్థాన్తరపరత్వేపి మఙ్గళంసేత్స్యతి. ఓఙ్కారతుల్యోహ్యథశబ్దస్స్మర్యతే. * ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణఃపురా। కణ్ఠంభిత్వావినిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభావితి॥ మఙ్గళవాచిత్వాభ్యుపగమేపి మఙ్గళరూపాబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసా స్తుతాస్యాత్. తతశ్చసూత్రస్యార్థవాదతాస్యాత్. నతున్యాయనిబన్ధనత్వమ్. జిజ్ఞాసావిశేషణత్వాభావే మఙ్గళంభవతీతివాక్యభేదస్స్యాత్. ప్రకృతాదర్థాదర్థాన్తరపరత్వంచాయుక్తమ్. తద్ధిప్రకృతమపేక్ష్యవక్ష్యమాణస్యార్థాన్తరత్వజ్ఞాపనమ్. తచ్చకల్పాన్తరోపన్యాసవివక్షాయామేవదృష్టమ్. అత్రతు కల్పాన్తరోపన్యాసాభావాత్తదనుపపన్నమ్. ప్రశ్నపరత్వమప్యయుక్తం - వచనవ్యక్తేఃప్రశ్నప్రతివచనరూపత్వాభావాత్, తథాహి - కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేత్యుక్తంస్యాత్, సాకర్తవ్యేతి వాక్యాన్తరేణప్రతివచనంస్యాత్. నచ ప్రతివచనరూపం వాక్యాన్తరముపలభ్యతే. అథ శబ్దస్యకార్త్స్న్యపరత్వే కార్త్స్న్యేన సాకర్తవ్యేత్యర్థస్స్యాత్. సోఽనుపపన్నః, ఏకదేశకర్తవ్యతాయాశ్శఙ్కితత్వాభావాత్, కర్తవ్యతామాత్రంహిసంశయపదమ్, తన్నిరాసార్థంచసూత్రమ్, కిఞ్చాధికారాద్యర్థాన్తరపరత్వమతశ్శబ్దాన్వయోపినివారయతి. అతశ్శబ్దోహి ప్రకృతమర్థంహేతుతయా పరామృశన్నథశబ్దోపస్థాపితం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తంపరామృశతి. తత్రయద్యథశబ్దోపస్థాపితమధికృతత్వంహేతుతయాపరామృశేత్ - తదాధికృతత్వాదధికర్తవ్యేతిహేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వంస్యాత్, మఙ్గళస్యానభిధేయతయా నపదాన్తరపరామర్శయోగ్యతా. వాచ్యత్వాభ్యుపగమేపి తస్యప్రకృతాపేక్షత్వస్యచ కార్త్స్న్యస్యచ పూర్వపక్షయుక్తిప్రత్యనీకత్వాభావాత్తాని నహేతుతయాపరామర్శనీయాని. నహ్యమఙ్గళత్వప్రసక్తానపేక్షత్వాకార్త్స్న్యానిపూర్వపక్షోత్థానం. నయసూత్రాణిచవిరుద్ధార్థవ్యుదసనపరాణి. ప్రశ్నవాక్యగతప్రశ్నస్తు, తస్మిన్నేవవాక్యేహేతుతయాపరామర్శానర్హఏవ. కిం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతివాక్యే అపరిసమాప్తే కథం కింశబ్దార్థోహేతుతయా పరామృశ్యేత. అతోఽతశ్శబ్దపరామర్శయోగ్యార్థశ్చేదథశబ్దోభ్యుపగమ్యతే - తదాధికారాద్యర్థత్వంనఘటతే. యది బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తస్య పూర్వవృత్తత్వేన తత్తద్వ్యాఖ్యాత్రభిమతస్య వస్తునోఽతశ్శబ్దేనపరామర్శఇష్యేత - తదానీం జిజ్ఞాసానుపయోగిన స్తదాక్షేప్యత్వాయోగాదుపయోగ్యర్థఏవ తదాక్షేప్యఇతి తత్పరామర్శినాఽతశ్శబ్దేన జిజ్ఞాసోపయోగితయా తత్పూర్వభావ్యర్థవిశేషోపస్థాపనాదథశబ్దస్య స్వారసికానన్తర్యపరత్వే సమ్భవత్యస్వారసవిధఫలార్థాన్తర స్వీకారోనఘటతే. తతశ్చాతశ్శబ్దవద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యమప్యధికారాద్యర్థపరత్వనివారకంస్యాత్. ఏవమర్థాన్తరాణామనుపపన్నతామర్థతోదర్శయన్నానన్తర్యార్థత్వమథశబ్దస్యోపపాదయతి (అత్రేతి) అథశబ్దఆనన్తర్యఇతిప్రతిజ్ఞా - తదుపపాదకమత్రాయంభవతీతిపదత్రయమ్. తత్రభవతీతిపదేనానన్తర్యే స్వారస్యంసూచ్యతే. స్వారస్యాపవాదికాం పూర్వవృత్తాప్రతిపత్తింపరిహరతి (అత్రేతి) అత్ర - వేదస్యోత్తరభాగవిచారరూపబ్రహ్మమీమాంసారమ్భసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాత్పూర్వభాగవిచారరూపవృత్తవిశేషఆక్షిప్తఇత్యభిప్రాయః. హేత్వన్తరమభిప్రయన్నాహ (అయమితి) అయం - అథశబ్దః. * అథశబ్దానుశాసనం * అథయోగానుశాసనమిత్యాదిసూత్రాన్తరగతాథశబ్దవ్యావృత్తఇత్యర్థః - అతశ్శబ్దశిరస్కఇత్యుక్తంభవతి. వేదాన్తసారేప్యయమర్థగ్రకణ్ఠోక్తః. ప్రకృతపరామర్శినాఽతశ్శబ్దేనపూర్వవృత్తమభిహితమిత్యభిప్రాయః. ఏవం సమభివ్యాహృతోభయ పదస్వారస్యాత్సామాన్యతోభిహితంవిశేషత ఆక్షిప్తంచ పూర్వవృత్తంసిద్ధమితి వృత్తవిశేషాప్రతిపత్తిరూపస్య స్వారస్యాపవాదకస్యాభావాదథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థపరేతివాక్యార్థః. ఏవమథశబ్దస్యోత్తరభాగవిచారారమ్భసూత్రగతత్వమతశ్శబ్దశిరస్కత్వమానన్తర్యేస్వారస్యం దర్శయద్భిరానన్తర్యోపపాదకైరత్రాయంభవతీతి పదైరేవాస్మిన్ సూత్రేఽర్థాన్తరాణాం గత్యభావస్వీకార్యాణామనాదరణీయత్వంఫలితమ్. అతశ్శబ్దంవ్యాచష్టే (అతశ్శబ్దోవృత్తస్యహేతుభావఇతి) వృత్తస్యేతిప్రకృత్యర్థఉక్తిః హేతుభావఇతిప్రత్యయార్థః, ఇయంప్రతిజ్ఞా. అత్రాయంభవతీత్యనుషక్తం పదత్రయముపపాదకం. ప్రకృతిప్రత్యయయోరుక్తార్థపరత్వేనప్రసిద్ధిప్రాచుర్యం భవతినా దర్శితమ్. అత్రేత్యస్యపూర్వవదర్థః. అనేనవృత్తవిశేషః, తస్యహేతుభావార్హత్వం చాక్షిప్తం. తదర్హత్వంచానన్తరమేవవ్యక్తంభవిష్యతి. అయం - ఆనన్తర్య స్వరసాథశబ్దపూర్వకః. అనేన వృత్తసామాన్యమాక్షిప్తమ్. నన్వథశబ్దార్థనిర్ణయోఽతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షః - అతశ్శబ్దార్థనిర్ణయశ్చాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. నైవం - అథశబ్దస్యానన్తర్యేస్వారస్యంహి నాతశ్శబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షమ్- అతశ్శబ్దస్యవృత్తహేతుభావపరత్వస్వారస్యంచ నాథశబ్దార్థనిర్ణయసాపేక్షమ్. అథశబ్దఆనన్తర్యపరః - స్వస్వారస్యాత్, సమభివ్యాహృతపదాన్తరస్వారస్యాచ్చ. అతశ్శబ్దోపి వృత్తస్యహేతుభావపరః-స్వస్వారస్యాత్సమభివ్యాహృత పదాన్తరస్వారస్యాచ్చేతి భవత్య

అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యాధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యానన్త
స్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసా హ్యనన్తరభావినీ. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ.

యంశబ్దాభ్యాం దర్శితం భవతి. ఇమే చాభ్యుచ్చయయుక్తీ. అత్రపదాభిప్రేతబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాదేవ పదద్వయస్యోపాత్తార్థపరత్వసిద్ధేః.
అతస్స్వపరపదస్వారస్యాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాచ్చాథాతశ్శబ్దాయథోక్తార్థపరావితి న దోషః. అథాతశ్శబ్దయోరన్యతరేణాలమితి చేన్న
అథశబ్దస్యానన్తర్యవాచకత్వమప్రస్థాపయతో వక్ష్యమాణబ్రహ్మజిజ్ఞాసాశేషతయా, అతశ్శబ్దస్య వృత్తహేతుభావపరతయా చాపర్యాయత్వా
త్, ప్రతిజ్ఞాహేతురూపేణ పదయోర్భిన్నప్రయోజనత్వాచ్చ. బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి హి ప్రతిజ్ఞేతి చేన్న-బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శక్తినిర్దేశః-అర్థేతి సామ
ర్థ్యోక్తిః - నకర్తవ్యతామాత్రం సాధ్యధర్మః-అపి త్వానన్తర్యవిశిష్టకర్తవ్యత్వం. ఏవమథాతశ్శబ్దయోః ప్రతిజ్ఞాహేత్వర్థత్వేన వినాశః, అథాతో
ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి సమానః. ఏవమర్థభేదస్యావివక్షితత్వే సతి హి * అథయోగానుశాసనం * అథశబ్దానుశాసనమిత్యాదివ్వథశబ్దస్య ప్రయో
గః. నను బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాక్షిప్తయా బుద్ధిస్థస్య కర్మవిచారస్య హేతుభావోఽతశ్శబ్దావగన్తవ్య ఇతి కిమథశబ్దేన. నైవం - అనన్తరో
క్తిముఖేన తస్య హేతోశ్శాస్త్రాన్తరశ్రవణవ్యవధాననైరపేక్ష్యద్యోతనార్థత్వాదథశబ్దస్య, తతశ్చ వేదాన్తశ్రవణాత్పూర్వం శాస్త్రాన్తరశ్రవ
ణేన వినాశసమ్పాదయితుమశక్యత్వాచ్ఛాస్త్రాన్తరాణాం చానపసంగ్రహత్వాచ్చ శాస్త్రాన్తరసాపేక్షాణాం నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదీనాం ప్రాక్ప్ర
వృత్తత్వవ్యుదాసః ఫలితస్స్యాత్. నను నయత్కించిదతీతం పూర్వవృత్తత్వేన వక్తవ్యం - అతిప్రసఙ్గాత్. అతో వక్ష్యమాణోపయుక్తమేవ
పూర్వవృత్తమథశబ్దోపస్థాపితమితి తస్య హేతుత్వమపి శాస్త్రాన్తరశ్రవణనైరపేక్ష్యవత్తేనైవ వస్తుసామర్థ్యేన సిద్ధమితి కిమతశ్శబ్దేన. నైవం
అథశబ్దాక్షిప్తహేత్వసిద్ధిశఙ్కాపరిహారార్థత్వాదతశ్శబ్దస్య. హేతుశ్చ విశిష్టః. తస్య విశేషణాంశవిశేష్యాంశయోరసిద్ధిశఙ్కా తత్పరిహారప్ర
కారౌ సూత్రకారాభిప్రేతౌ పరస్తాద్వక్ష్యిష్యేతే ఇతి ప్రయోజనవత్తరం పదద్వయమ్. అత్రేతిపదసూచిత బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యసిద్ధం
వృత్తమ్, వక్ష్యమాణం, తయోశ్చైతు హేతుమద్భావంచ వివృణ్వాన ఉక్తమానన్తర్యముపపాదయతి (అధీతేతి) కర్మజ్ఞానశబ్దేన వృత్తముక్తమ్.
బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన వక్ష్యమాణముక్తమ్. అల్పాస్థిరఫలానన్తస్థిరఫలశబ్దాభ్యాం హేతుహేతుమద్భావో దర్శితః. కేవలశబ్దేన బ్రహ్మజ్ఞాన
పూర్వకకర్మవ్యావృత్తిః. కర్మజ్ఞానస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం కథమ్, అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిశ్చ కథమితి శఙ్కాయామధీతేత్యాదిపదేన తదుప
పాదనమ్. సశిరస్కవేదశబ్దేన కృత్స్నాధ్యయనస్యవివక్షితత్వం, వ్యాఖ్యానపౌర్వాపర్య హేతుభూత వ్యాఖ్యేయపౌర్వాపర్యనియమో భాగ
ద్వయస్యైకప్రబన్ధత్వంచ సూచ్యతే. సాఙ్గశబ్దేనానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిజనకత్వే హేతుర్దర్శితః. * కృష్ణపక్షేత థాఙ్గాని * ఉపనీయతుయశ్శి
ష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః। సకల్పంసరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షత ఇత్యాదివచనాస్యధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేత్యత్రాభిప్రేతాని. ఏవ
మధీతేత్యాది షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యానుగృహీతాథాతశ్శబ్దోపస్థాపితోఽధికారివిశేషః ప్రదర్శితో భవతి. సమధి
గతకర్మాసాంసారికఫలనిర్విణ్ణోనన్తస్థిరఫలాకాఙ్క్షీ హి శాస్త్రమధికరోతి. (అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి) అనన్తస్థిరఫలమోక్షస్య బ్రహ్మణో జిజ్ఞా
సేత్యర్థః. అనన్తస్థిరఫలత్వస్య జిజ్ఞాసావిశేషణత్వే జిజ్ఞాసాయాస్తదర్థత్వమాగమోత్థవివేకాదిజస్యజ్ఞానద్వారేణేతి ద్రష్టవ్యం. అనన్తరభావినీతి
పదేనాథాతశ్శబ్దఫలితం హేతోశ్శాస్త్రాన్తరనైరపేక్ష్యం వివక్షితమ్. కర్మవిచారానన్తరం బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యత్వే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వ
నిర్ణయసహితానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరిత్యయం విశిష్టో హేతుః. అతశ్శబ్దేన వృత్తస్య కర్మవిచారస్య హేతుతయోక్తత్వాత్, కర్మవిచారస్య సా
ఙ్గాధ్యయనజన్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిపూర్వత్వాదావృత్తివిధానాదిభిః కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వావగమహేతుత్వాచ్చ. అయం విశిష్టో హేతుర
ధిగతాల్పాస్థిరఫలకేవలకర్మజ్ఞానతయా సఞ్జాతమోక్షాభిలాషస్యేత్యనేనోక్తః. అత్రాధిగతేతిపదేన కర్మణః ఫలద్వారా హానాయ జ్ఞాతవ్యత్వం
కణ్ఠోక్తమ్. స్వరూపేణోపాదానాయ జ్ఞాతవ్యత్వమపి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వే హేతుః. అపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానం కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫల
త్వజ్ఞానంచ కర్మమీమాంసావసేయమితి హి వక్ష్యతే. తత్ర స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యన్తర్భూతా. ఉపాయత దితి క
ర్తవ్యతావిశేషైస్సహైవ హ్యనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరితి విశిష్టహేత్వన్తర్భావ, ఉపరితనగ్రన్థావిరోధశ్చ. నను కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారస్య నిరపే
క్షహేతుశ్చేత్ కృతకర్మవిచారైస్సర్వైరపి బ్రహ్మవిచార్యేతేతి స్వర్గార్థకర్మానుష్ఠాత్రభావప్రసఙ్గః. నైవం - అశ్రుతమీమాంసత్వేప్యుపాధ్యాయాది
వచనాద్యేఽనుతిష్ఠన్తి-తేషాం స్వర్గార్థానుష్ఠానావిరోధాత్, శ్రుత్వాపి యే స్వర్గార్థినః - తేషామదృష్టవైగుణ్యాదసమీచీనవ్యాఖ్యానశ్రవణమూల
స్యానుముముక్షుత్వస్యసమ్భవాచ్చ. సాఙ్గాధ్యయనం కర్మవిచారపూర్వవృత్తం చేత్ - అధీతసాఙ్గవేదైస్సర్వైరపి కర్మవిచార్యేత: నచ తథా క్రియతే-
వేదేధీతేష్వశ్రుతకర్మమీమాంసాహి బహవో దృశ్యన్తే. తేషాం కర్మవిచారానధిగతిరదృష్టదేశకాలాదివైగుణ్యాత్. నను సాఙ్గాధ్యయనస్య పూర్వ
వృత్తత్వాభావాదితి చేత్ తదిహాపి తుల్యమ్. తథా సాధనచతుష్టయావిలాభేప్యనధిగతబ్రహ్మవిచారానేకపురుషదర్శనాత్సాధనచతుష్టయాదేర్బ్ర
హ్మవిచారం ప్రతినియమేన హేతుత్వం కథమితి పరిచోదితే తత్పూర్వవృత్తవాదిభిరప్యదృష్టాదివైగుణ్యాదదోష ఇతి పరిహర్తవ్యమ్. తదిహాపి తుల్యమ్.
దుష్పరిహరదూషణాన్తరసద్భావశ్చైషాం వైషమ్యమ్. తస్మాద్ఘటనిర్వృత్తైగ్రకులాలాదివద్బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారః పూర్వభావిత్వేన నియతః.
దృష్టాదృష్టప్రతిబన్ధకవిరహితస్య తు తదనన్తరమేవ కర్మవిచారో బ్రహ్మవిచారసామగ్రీతి వక్ష్యతే. ఏవమథాతశ్శబ్దార్థో నిరూపితః. అథ బ్రహ్మ
జిజ్ఞాసాపదార్థం వివక్షితదైకపద్యస్య సమాసస్వరూపమపి దర్శయతి (బ్రహ్మణ ఇత్యాదినా) కర్మత్వకరణత్వాదివ్యక్తి

* ౧ కర్తృకర్మణోఃకృతీతి విశేషవిధానాత్, యద్యపి సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహేపి జిజ్ఞాసాయాఃకర్మాపేక్షత్వేనకర్మార్థత్వసిద్ధిః. తథాప్యాక్షేపతః ప్రాప్తాదాభిధానికస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్కర్మణిషష్ఠీగృహ్యతే. నచ * ౨ ప్రతిపద విధానా చ షష్ఠీనసమస్యత ఇతి కర్మణిషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధశ్శఙ్కనీయః. * ౩ కృద్యోగాచషష్ఠీసమస్యతఇతిప్రతిప్రసవ సమ్భవాత్.

విశేషేష్వితరవిభక్తయః * కర్మణిద్వితీయేత్యాదిభిస్సూత్రైర్విహితాః. * షష్ఠీశేషఇతిసూత్రేణ సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీవిహితా. అత్ర తస్యాస్సామాన్యవిషయత్వమాశఙ్క్య కర్మవిషయత్వంనిశ్చీయతే. తత్రసామాన్యేనసమాసస్యానేకవిభక్తిసాధారణత్వాద్విభక్త్యన్తరశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమిహ తేషామనుపపత్తిమభిప్రయన్పదంవిగృహ్ణాతి (బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసేతి) చతుర్థీపరిగ్రహేప్రయోజనత్వసిద్ధావపిప్రకృతివికారభావాభావేచతుర్థీసమాసాయోగాత్తదపరిగ్రహః. సప్తమీతి యోగవిభాగాద్బ్రహ్మణి జిజ్ఞాసేతి సమాసేపి బ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రం స్యాన్నతు ప్రయోజనత్వమితి సప్తమ్యపరిగ్రహః. శఙ్కులయాఖణ్డ ఇతివత్తృతీయాసమాసే విషయత్వప్రయోజనత్వే నసిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మణఇతి శబ్దరూపస్య షష్ఠీపఞ్చమీసాధారణ్యాత్, షష్ఠ్యాశ్చానేకార్థత్వా, త్తన్నిర్ణయార్థమాహ (బ్రహ్మణఇతీతి) కుతఇత్యత్రాహ (కర్తృకర్మణోరితి) షష్ఠ్యాఃకర్తృకర్మసాధారణ్యేపి జిజ్ఞాసాకర్తృత్వంతావత్రయాతురస్యైవ. బ్రహ్మణస్తు కర్మత్వమిత్యభిప్రాయేణబ్రహ్మణఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యుక్తమ్. కర్మణిషష్ఠీస్వీకారే బ్రహ్మణోవిషయత్వప్రయోజనత్వేసిధ్యేతాం. నను తర్హికథంయద్యపీత్యాదేస్సమ్బన్ధసామాన్యపరిగ్రహశఙ్కావిషయస్య భాష్యస్యోత్థానంయుజ్యతే - ఉచ్యతే-సమ్బన్ధసామాన్యస్వీకారేపి జిజ్ఞాసాపదసామర్థ్యాద్బ్రహ్మణఃకర్మత్వసిద్ధేః, పరమ్పరయాసమ్బన్ధినాముపాయోపాసకప్రతిబన్ధాదీనామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధేః, ప్రతిపదవిహితషష్ఠ్యాస్సమాసనిషేధాచ్చ. తత్ర సామర్థ్యాత్షష్ఠ్యాఃకర్మార్థత్వసిద్ధిం, బ్రహ్మానుబన్ధినామపిజిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధించ శఙ్కతే (యద్యపీతి) సమ్బన్ధసామాన్య పరిగ్రహఇత్యత్ర పరిణాబ్రహ్మానుబన్ధినామపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిస్సూచ్యతే. పరితోగ్రహణేనహి పరితస్స్థితానామపిగ్రాహ్యత్వంలభ్యతే. అతఏవహ్యుత్తరత్ర గృహ్యతఇత్యుక్తం - నతుపరిగృహ్యతఇతి. తదుభయంపరిహరతి (తథాపీతి) అత్రాయమర్థః - ప్రధానస్యబ్రహ్మణోఽప్రధానానామన్యేషాంచ కర్మత్వస్యాక్షేపసిద్ధత్వాదపి ప్రధానకర్మత్వస్యాభిధానికత్వమితరేషాంప్రధానసమ్బన్ధాదాకాఙ్క్షావశాచ్చ కర్మత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధత్వంచ స్వీకర్తుంయుక్తమితి. అతః ప్రతిపదవిహితా షష్ఠీగ్రాహ్యా - విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితిన్యాయాత్. షష్ఠ్యాస్సమ్బన్ధసామాన్యవివక్షాయాంహి కర్మత్వధీర్విలమ్బితాస్యాత్. కృద్యోగషష్ఠీవివక్షాయాంతుశీఘ్రభావినీ. ననుకర్తృకర్మణోరుభయోరప్యర్థయోస్సూత్రప్రతిపన్నత్వాద్విలమ్బితాకర్మధీరితిచేన్న-కర్తుర్జిజ్ఞాసోఽధిగతకర్మణః ప్రతిపన్నత్వాత్కర్మార్థత్వమేవహిప్రథమతరంధియమధిరోహేత్. సమాసనిషేధమాశఙ్క్యపరిహరతి (నచేతి) చశ్శఙ్కాసముచ్చయే. ప్రతిప్రసవోఽపవాదాపవాదః. సర్పిషోజ్ఞానమిత్యాది ప్రయోగేషు * జ్ఞోఽవిదర్థస్యకరణ ఇతి సూత్రవిహితాయాం షష్ఠ్యాం సమాసనిషేధస్య సావకాశత్వమ్. సర్పిషాప్రవృత్తిరితిహితస్యవాక్యస్యార్థః. యద్యపి జ్ఞానపదంకృదన్తమ్. తథాపిసర్పిషఇతి షష్ఠీనకృద్యోగవిహితా - సర్పిషో జానీతఇతి తిఙన్తపదాన్వయార్హత్వాత్. ధాతోర్విభక్తేశ్చ ప్రవృత్తి తత్కారణార్థత్వాచ్చ. నహి తత్సఙ్గంకృద్యోగవిహితత్వేసిధ్యతి. అతోనాత్రప్రతిప్రసవప్రాప్తిరితినిషేధస్య సావకాశత్వం. నను నేయంషష్ఠీవ్యాఖ్యేయా - అప్రయుక్తత్వాత్సూత్రే. ప్రయుక్తఏవహి శబ్దోబోధకః - నత్వప్రయుక్తః. బోధకశబ్దఏవహివ్యాఖ్యేయః. అప్రయుక్తాపి స్మృతా విభక్తిర్బోధికేతి సావ్యాఖ్యేయేతిచేన్న - తత్స్మరణేన వినాప్యర్థప్రతిపత్తేః. అర్థప్రతిపత్తిశ్చ ప్రాతిపదికేన లక్షణయా. లక్షణాచయోగ్యతాదినా. అతోఽనుశాసనేన తద్వ్యాఖ్యానమయుక్తమ్. ఉచ్యతే - అప్రయుక్తవిభక్త్యర్థస్యప్రాతిపదికేన లక్షణాహిసమాసః. అత్ర లక్ష్యార్థోపలక్షణతయా విభక్తిరనుప్రవిష్టా. అతో లక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయ విగ్రహవాక్యస్థా షష్ఠీవ్యాఖ్యేయా. తర్హినానుశాసనేనసావ్యాఖ్యేయా. లాక్షణికార్థోహి యోగ్యతాదినావసీయతే. సహి గఙ్గాయాంఘోష ఇత్యత్రానుశాసనవశాత్కాలంలభ్యతే. అపితుయోగ్యతాదినైవేతి. నైవం - సర్వాసు లక్షణాసు యోగ్యతాదినైవార్థనిర్ణయనియమాభావాత్. నతునియమః ప్రాతిపదికేన ప్రాతిపదికాన్తరార్థలక్షణాయామ్. ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాయాంత్వేతద్విభక్త్యర్థోపలక్ష్యః, నవిభక్త్యన్తరార్థ ఇతిహి నియమోభవతి. సచశబ్దానుశాసనాధీన ఇతి తదనురోధేన తన్నిరూపణంయుక్తమ్. తత్ర సమ్బన్ధసామాన్యం లక్షయిత్వా తేన కర్మత్వస్యాక్షేపాదపి ప్రథమతఏవ కర్మత్వస్యైవలక్షణాశబ్దానుశాసనానుమతాయుక్తా. అతస్సమస్తపదలక్ష్యార్థవిశేషనిర్ణయాయానుశాసనానురోధేన లక్ష్యార్థోపలక్షణభూతా విగ్రహవాక్యస్థాషష్ఠీవ్యాఖ్యేయేతి. యద్వా లుప్తవిభక్తికశబ్దేన విభక్త్యర్థాభిధానంముఖ్యంస్యాత్. సమ్బన్ధినోహి లక్షణాదృష్టా, నసమ్బన్ధమాత్రస్య. విభక్త్యర్థశ్చ స్వయంసమ్బన్ధరూపః. నచసమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధాన్తరాన [illegible] తస్మిన్ సమ్బన్ధకార్యకరత్వాల్లక్షణాసమ్భవతీతివాచ్యమ్, సమ్బన్ధస్య స్వపరనిర్వాహకత్వానభిజ్ఞానామపివిభక్త్యర్థప్రతీతేః. నహి సమ్బన్ధ [illegible] లక్షణాహేతుః. కింతుజ్ఞాయమానతయైవ. నచేదతిప్రసఙ్గాత్. ఏవంలక్షణానుపపత్త్యా ప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్సమస్తశబ్దేన [illegible] నంముఖ్యమ్. అముఖ్యత్వేవాకానఃక్షతిః. నను విగ్రహవాక్యేపి కథం కర్మత్వమాభిధానికం. ప్రయుజ్యమానావిషష్ఠ్యుపపదవిభక్తి [illegible] దానందారాఃకళత్రమితివత్ ప్రయోగసాధుత్వాయ. అర్థస్త్వర్థసామర్థ్యాత్సిద్ధః. అతఏవహి [illegible] క్తేరుపపదవిభక్తిర్ [illegible] ప్రయుక్తాయాఉపపదవిభక్తేఃకథన్తరాంకర్మాభిధాయకత్వమితి. ఉచ్యతే - [illegible]

బ్రహ్మశబ్దేనచ స్వభావతో నిరస్తనిఖిలదోషోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే. సర్వత్ర బృహత్త్వగుణయోగేన హి బ్రహ్మశబ్దః బృహత్త్వంచ స్వరూపేణ గుణైశ్చ యత్రానవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యోఽర్థః

నప్రయోగేణ శీఘ్రమభిహితపదయత్వసామాన్యాదాభిధానికతోక్తిః. పదాన్తరప్రసంగాపేక్షా రూఢ్యాన్నాహ్లే.పాదివత్వంబన్ధార్థత్వమ్. పూర్వాన్యస్య స్థితపక్షే సమ్బన్ధసామాన్యం ప్రతిపద్య జిజ్ఞాసాశబ్దాన్తరేణ తదనన్తరకర్తవ్యస్వభావాలోచనయాఽన్యత్ర విశేషానవధారణేపి కృదన్తప్రయోగమాత్రపర్యాలోచనయా తద్ధియశ్శీఘ్రోత్పాదితకర్తృత్వపరిహారః. *కర్మణివ్యతిరేకేఽపి* *కర్తృకర్మణోః కృతి* ఇతి న కర్మణ్యర్థస్య ప్రయోగకర్తృకర్మణోరభిధేయత్వపరకారకస్వారస్యానుగుణమితి కాష్ఠకాదాభిధేయానవకాశ ఇతి నవ్యరీత్యా. కారకవిభక్తేరుపపదవిభక్తిర్బలీయసీ పదాన్తరయోగపిబాహితత్వరూపమస్త్యేవ. ననుపదాన్తరయోగాభావే పర్యాప్తమాభిధానికత్వవిరోధి - తత్ర్యక్త్యాపిపన్త్వాస్త్వప్రతిపాదకత్వపక్షే. యథా ఆదిత్యస్య గావదప్రకాశయ న్తీత్యాదిషు. నహి తత్రాదిత్యాదిపదాన్తరయోగేన గోశబ్దస్య కిరణపరత్వంబాధకమ్. పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షత్వేన విలమ్బితధీహేతురుపపదవిభక్తిః. కారకవిభక్తిస్తు తన్నిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రధీహేతురితి ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగఏవ. నతు సార్థకత్వనిరర్థకత్వాభ్యాం వైషమ్యమ్. విభక్త్యశ్రవణాదముఖ్యత్వంతుపరిహృతమ్. ఏవం సమాసాన్తర్గతవిభక్త్యర్థే నిరూపితే సమస్తప్రయోగిపదయోః ప్రథమం బ్రహ్మశబ్దం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మశబ్దేనచేతి) బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాద్యర్థాన్తరేషు ప్రయోగదర్శనాదితరవ్యాఖ్యాతృభిరీశ్వరాతిరిక్తవస్తుపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాద్దేవతాన్తరపరత్వస్య కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మశబ్దేన పురుషోత్తమోఽభిధీయతఇతిప్రతిజానీతే. పురుషోత్తమశబ్దస్య రూఢ్యా బ్రహ్మశబ్దస్యదేవతాన్తరపరత్వాదిశఙ్కావాసః. అవయవశక్త్యా బద్ధముక్తావస్థచేతనవైలక్షణ్యముక్తమ్. స్వేతరవైలక్షణ్యమాత్రంత్వకారేరప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వభావతఇత్యాదినా విశేషణద్వయేనవైలక్షణ్యంవిశినష్టి. ఇదంచ విశేషణద్వయంశబ్దశక్తేరర్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దస్యపురుషోత్తమపరత్వప్రతిపాదనోపయోగితయోక్తమ్. నతుప్రవృత్తినిమిత్తతయా. గుణతోఽపిబృహత్త్వేసతి శబ్దశక్త్యసఙ్కోచసిద్ధేర్ముముక్షోరశేషదోషనివృత్తినిరతిశయానన్దప్రాప్తిహేతుత్వాచ్చ. వాక్యాన్తరోక్తస్యాఽవిద్యాదిదోషాన్వయస్య, నిర్గుణత్వస్యచ వ్యావృత్త్యర్థముపాధ్యుపహితబ్రహ్మస్వరూపస్యైవ కర్మవశ్యత్వమఙ్గీకృత్వావిద్యావ్యావృత్త్యర్థంజ్ఞానాదిశక్తియోగఏవాస్యస్వాభావికః - సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానన్దాదియోగస్తుకాదాచిత్కఇతిమతస్యచవ్యావృత్త్యర్థమిదంవిశేషణద్వయముక్తం. నిరస్తకతిపయదోషత్వం, నిరస్తనిఖిలదోషత్వంచ, కేషాంచిద్బద్ధానాం ముక్తానాంనిత్యానామప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థంస్వభావతోనిరస్తనిఖిలదోషఇత్యుక్తమ్. నిత్యసిద్ధానామపి భగవన్నిత్యసఙ్కల్పాధీనంహి నిత్యనిర్దోషత్వమ్. స్వభావతఇత్యుత్తరత్రాప్యనుషఙ్గః. తేన గుణానామవిద్యాకల్పితత్వపక్షవ్యావృత్తిః. తేయేశతమిత్యత్ర పూర్వపూర్వగుణేభ్య ఉత్తరోత్తరగుణానామతిశయస్సావధికఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమనవధికాతిశయశబ్దః. తత్రహి బ్రహ్మగుణాతిశయస్య వాఙ్మనసాగోచరతయాఽనవధికత్వముక్తం. సత్యసఙ్కల్పాన్తర్భూతా వశిత్వాదిగుణాఇతిహి వక్ష్యతే. అతఏకస్మింశ్చిద్గుణే తద్విధాభేదరూపతయా గుణానాం బహూనామన్తర్భావాభిప్రాయోగణశబ్దః. నన్వనవధికాతిశయశబ్దస్య గుణవిశేషణత్వే గణశబ్దసామానాధికరణ్యాభావాద్బహువ్రీహిర్నస్యాత్, గణవిశేషణత్వమప్యయుక్తమ్, గుణస్వరూపస్యహ్యనవధికాతిశయత్వమ్, నతుగణస్వరూపస్య. నైవం. గణఏవ విశేష్యఇతిబహువ్రీహిసిద్ధిః, తథాప్యర్థవశాద్గణాన్తర్భూతైకైకగుణవ్యక్తేరనవధికాతిశయత్వంఫలితంస్యాత్. యథైషా పరిషదభిజనవతీ శ్రుతశాలినీత్యత్ర శ్రుతాదీనాంపరిషద్విశేషణత్వేప్రతీతేపి తదన్తర్గతానామేవశ్రుతాద్యన్వయః. నతు సమూహస్య. తతోనిర్గతానాం శ్రుతాద్యభావప్రసఙ్గాత్. అసఙ్ఖ్యేయత్వమపి గణవిశేషణంయుక్తమ్. గణాసఙ్ఖ్యేయత్వే గుణాసఙ్ఖ్యేయత్వంకైముత్యసిద్ధమ్. అనవధికాతిశయశబ్దేన నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిశ్చ. తద్గుణానాంజగద్వ్యాపారాననుగుణత్వేన భగవద్గుణాపేక్షయాసాతిశయత్వాత్. తేషామీశ్వరతద్గుణవిభూతిసాక్షాత్కారస్యాత్యన్తానుకూలస్య నిరవధికాతిశయత్వేపి తాదృశాసఙ్ఖ్యేయగుణాభావాత్తద్వ్యావృత్తిః. అనుషక్తేనస్వభావత ఇతిపదేనవా నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. తేషాం తాదృశగుణకత్వంహి భగవన్నిత్యేచ్ఛాధీనమ్. స్వరూపేణానవధికాతిశయత్వాభావాచ్చ నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః- తేహ్యణుస్వరూపాః. అత్రస్వరూపస్యాప్యనవధికాతిశయత్వంగర్భితమ్-విభుత్వస్యాపిగుణాన్తర్భావాత్. బృహత్త్వంచ స్వరూపేణ గుణైశ్చేత్యుపపాదకగ్రన్థోక్తేః. (అభిధీయతే) ముఖ్యవృత్త్యాబోధ్యతే అస్మిన్గ్రన్థే * యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యమితిశ్రుతిశ్చైతత్సూత్రార్థానువాదిన్యనుసంహితాభవతి. తత్రహి * ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి పురుషపర్యాయతయాబ్రహ్మశబ్దప్రయుక్తిః. ఏవం ప్రతిజ్ఞాతమర్థంశబ్దసామర్థ్యాత్ప్రథమముపపాదయతి (సర్వత్రేత్యాదినా) తత్రార్థాన్తరేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధిం వివక్షుస్తదుపయుక్తంగుణయోగంపర్శయతి (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర- బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేషుసర్వేషు బృహత్త్వగుణయోగోఽస్తీత్యర్థః. పురుషోత్తమేగౌణత్వమ్, అన్యత్రముఖ్యత్వంచ కింనస్యాదిత్యత్రాహ (బృహత్త్వంచేతి) బృహత్త్వగుణమాత్రయోగిషుసర్వేషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాభావాత్స్వరూపతోగుణతశ్చానవధికాతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. నను *బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతేపరంబ్రహ్మ * బృహత్వాద్బృంహణత్వాచ్చతద్బ్రహ్మేత్యభిధీయతఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాంబృహత్త్వే, బృంహణత్వేచ, ప్రవృత్తినిమిత్తతయావగతే కథమిహ బృహత్త్వమాత్రంనిమిత్తముచ్యతే- గుణతోఽబృహత్త్వే బృంహణత్వస్యాన్తర్గతత్వాదితిబ్రూమః. * సచానన్త్యాయకల్పతఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధసకలసఙ్కోచనివృత్తిపూర్వకనిరవధికజ్ఞానవికాసరూపానన్త్యావహత్వంహి బృంహణత్వమ్. తద్ధి సకలహేయప్రత్యనీకత్వక్షాన్తికారుణ్యాదిమోక్షప్రదత్వోపయుక్తగుణగణవత్త్వమ్. అతఏవహి స్వభావతోనిరస్తనిఖిలదోషఇత్యాదికంప్రతిజ్ఞా

సచ సర్వేశ్వరఏవ. అతో బ్రహ్మశబ్దస్తత్రైవ ముఖ్యవృత్తః. తస్మాదన్యత్ర తద్గుణలేశయోగాదౌపచారికః. అనేకార్థకల్పనాయోగాద్భగవచ్ఛబ్దవత్. తాపత్రయాతురైరమృతత్వాయ సఏవ జిజ్ఞాస్యః. అతస్సర్వేశ్వరఏవ జిజ్ఞాసాకర్మభూతం బ్రహ్మ.

వాక్యేఽభిహితమ్. ననుస్వరూపతోబృహత్త్వమేవనిమిత్తమస్తు - కింగౌరవేణేతిచేన్న- బ్రహ్మగుణాదేరపి స్వరూపేణబృహత్త్వాద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వప్రసఙ్గాత్. తర్హి గుణతోబృహత్త్వమేవాస్తు నిమిత్తమితిచేన్న-శబ్దశక్తేరసఙ్కోచస్యస్వతఃప్రాప్తత్వాత్. స్వరూపేణచ బృహత్త్వసద్భావాత్. * సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతిహి శ్రుతిః. గుణతోబృహత్త్వంనామ సద్వారకం బృహత్త్వం-గుణద్వారాహితత్. స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వవద్వస్తుపురుషోత్తమాదన్యదపిస్యాత్, అన్యదేవవాస్యాదిత్యత్రాహ (సచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. సర్వేశ్వరశబ్దేనైవకారేణచ * తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరం * నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యత ఇతివాక్యయుగళార్థోవివక్షితః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః-అనవధికాతిశయబృహతి బ్రహ్మశబ్దస్యముఖ్యత్వాత్సర్వేశ్వరస్యైవతాదృశబృహత్త్వగుణయోగిత్వాచ్చేత్యర్థః. కధంతత్రైవముఖ్యవృత్తః- అన్యత్రాపిబ్రహ్మశబ్దఃప్రయుజ్యతఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - బ్రహ్మణః - సర్వత్రముఖ్యఃకుతోనస్యాదిత్యత్రాహ (అనేకార్థేతి) పరబ్రహ్మణోఽన్యత్రప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాన్నతత్ర శక్తికల్పనమ్. అనన్యథాసిద్ధప్రయోగశ్శక్తింకల్పయతీతిన్యాయాదిత్యర్థః. అనేకశక్తికల్పనంగౌణత్వంవానస్యాత్ - బృహత్త్వగుణయోగిసర్వవ్యక్తిష్వేకయైవ శక్త్యా ముఖ్యత్వసమ్భవాదిత్యత్రాహ(భగవచ్ఛబ్దవదితి) తథాచశ్రీమతి వైష్ణవే పురాణే భగవచ్ఛబ్దంప్రకృత్యోక్తమ్ * తత్రపూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శబ్దోఽయంనోపచారేణహ్యన్యత్రహ్యుపచారతఇతి, అనేన ప్రస్తుతచోద్యస్య కః పరిహారఉక్తోభవతి-ఉచ్యతే బృహతిధాతోర్మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వేన నిష్పన్నస్య బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రధానాదిషుదృశ్యమానః ప్రయోగోనావయవశక్తినిబన్ధనః. తథాహిసతిబృహన్మహచ్ఛబ్దాదివదాపేక్షికబృహత్త్వయోగిషుసర్వవస్తుషుప్రయోగస్స్యాత్, నచతథాప్రయుజ్యతే. త్రసరేణుమపిహి తతోఽణిష్ఠతయాభిమతద్రవ్యాన్తరాపేక్షయా మహిమగుణశాలీతివదన్తి - నచత్ర్యణుకాదిషు బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. ఏవంసర్వత్రప్రయోగదర్శనాత్, పఙ్కజశబ్దవ్యవస్థాపకకుముదాదివ్యావృత్తతామరసానువృత్తపద్మత్వజాతివద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయపఞ్చషవ్యక్త్యనువృత్తాన్యవ్యావృత్తాకారాదర్శనాదనేకశక్తికల్పనేప్రాప్తేఽనన్యథాసిద్ధస్య ప్రయోగస్య శక్తికల్పకత్వాద్బ్రహ్మశబ్దప్రయోగవిషయేష్వన్యేషుచ బృహత్త్వగుణలేశయోగేనప్రయోగస్యాన్యథాసిద్ధత్వాచ్చ, నానేకశక్తికల్పనంయుక్తమ్. తస్మాత్పురుషోత్తమఏవప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యవతిముఖ్యత్వమన్యత్రౌపచారికత్వంచ. ఔపచారికస్తు ప్రయోగస్సఙ్కోచసహఇష్టః-నతుసార్వత్రిక ఇతితమిమంన్యాయమభిప్రేత్యభగవచ్ఛబ్దస్యపురుషోత్తమఏవ ముఖ్యత్వమన్యత్రాముఖ్యత్వంచ, భగవతాపరాశరేణోక్తమ్. తథాహి జ్ఞానాదిమాత్రంవా నిరఙ్కుశజ్ఞానాదికంవాభగవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ఆద్యే పిపీలికాదిష్వపి భగవచ్ఛబ్దఃప్రయుజ్యేత-ద్వితీయేతు సర్వత్ర నిరవధికజ్ఞానాద్యభావాత్ప్రవృత్తినిమిత్తాసిద్ధేర్నైకశక్త్యాసర్వత్రముఖ్యత్వమ్. అనేకశక్తికల్పనంచాయుక్తమ్. ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేరితి భగవత్పరాశరాభిప్రాయః. నను* ఉత్పత్తింప్రళయంచైవ భూతానామాగతింగతిం । వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానితీతి గ్రన్థోక్తేష్వౌపచారికభగవచ్ఛబ్దప్రయోగయోగ్యేషు యదలౌకికార్థసాక్షాత్కారిత్వమస్తి-తదేవ ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య భగవచ్ఛబ్దస్సర్వత్రముఖ్యస్స్యాత్. నైవం - అలౌకికార్థసాక్షాత్కరణమాత్రస్య ప్రయోగావిషయవ్యావృత్తత్వాభావాత్. నహిసమాధిపర్యన్తయోగకాష్ఠానిష్ఠేషు కేశిధ్వజ ఖాణ్డిక్యప్రహ్లాదాదిషు భగవచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యతే. కించ ప్రత్యక్షమూలవ్యుత్పత్త్యా గవాదిశబ్దానామివాగమమూలవ్యుత్పత్త్యా సమగ్రషాడ్గుణ్యాదిమత్యేవ తస్యముఖ్యత్వావగమాత్ * జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః। భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినాహేయైర్గుణాదిభిరితి నిర్దోషత్వపర్యన్తానాంజ్ఞానాదీనాంప్రవృత్తినిమిత్తతయా వాచ్యత్వముచ్యతే, నిర్దోషత్వంచ నిమిత్తతయావాచ్యత్వేనోచ్యతే. అన్యథాతదుక్తివైయర్థ్యాత్-నహ్యవాచ్యంసర్వంనిషేద్ధవ్యమ్. అనుక్త్యైవహ్యవాచ్యత్వంసేత్స్యతి. నచజ్ఞానశక్త్యాదిష్వేకైకస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వమ్ - కింతు జ్ఞానాదిసముదాయస్యైవ. అన్యథా అశేషతఇతిపదవైయర్థ్యాత్. ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్యేత్యుక్తత్వాద్గవాదిష్వతిప్రసఙ్గభయాచ్చ ప్రకర్షవిశేషవతాంజ్ఞానాదీనాంసముదాయస్యైవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముక్తమిత్యభ్యుపేత్యమ్. ఏవంన్యాయసిద్ధార్థస్యాగమసిద్ధార్థోభాష్యే దృష్టాన్తీకృతఃభగవచ్ఛబ్దవదితి. తథాచ భగవతా పారాశర్యేణ *పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ * స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవదిత్యాదిసూత్రేషు బ్రహ్మశబ్దస్యభగవత్యేవముఖ్యత్వముత్తరత్రోక్తమ్. అతోయథోక్తఏవార్థః. తథాచస్పష్టీకృతంశ్రీమతి గారుడేపురాణే * వేదేభూరిప్రయోగాచ్చగుణయోగాచ్చశార్ఙ్గిణి । తస్మిన్నేవబ్రహ్మశబ్దోముఖ్యవృత్తోమహామునే ఇత్యారభ్య * యస్మిన్ప్రయుజ్యమానేతు గుణయోగస్సుపుష్కలః । తత్రైవముఖ్యవృత్తోయమన్యత్రహ్యుపచారతఇతి. ఏవం శబ్దసామర్థ్యముపపాదితమ్. అథబ్రహ్మశబ్దస్యానేకార్థముఖ్యవృత్తత్వేప్యేతత్సూత్రస్థస్య తస్యార్థస్వభావాత్పురుషోత్తమపరత్వముచ్యతే (తాపత్రయాతురైరితి) సఏవామృతత్వాయేతిపదైః * తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి. నాన్యఃపన్థాఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోవివక్షితః. అతఏవహిపురుషోత్తమోఽభిధీయతఇత్యుక్తమ్. శ్రుతేరపిపూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వవిశిష్టఏవ తాపత్రయాతురైరుపాస్యః. నతు తేష్వన్యతమ ఇతిభావః. నహికారాగారనిగళితఏవ తన్మోచనార్థిభిరభ్యర్థనీయః. తథాచవైష్ణవే పురాణే నిర్దోషకల్యాణగుణాకరస్యైవ ముముక్షూపాస్యత్వముక్తం * ససర్వభూతప్రకృతిం[illegible] * సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసావిత్యాదినా * అజ్ఞానమతోఽన్యదుక్తమిత్యన్తేన. బ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యాం నిగమయతి (అతఇతి) నిర్దోష[illegible] సర్వేశ్వరస్యైవ తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యత్వాదత్ర తాపత్రయాతురజిజ్ఞాస్యతయోక్తం బ్రహ్మ

జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానమిహ విధీయతే.

నర్థశ్శరీరమేవేత్యర్థః. యద్వా అతః - ఉక్తశబ్దసామర్థ్యాదర్థసామర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. నను బ్రహ్మశబ్దో వ్యుత్పన్నో ఽవ్యుత్పన్నో వా భగవతి ముఖ్యః. అవ్యుత్పన్నత్వే బోధకత్వనిరపేక్షస్య తస్య సర్వత్ర ముఖ్యత్వమ్. నాపి వ్యుత్పన్నః స ముఖ్యః - అలౌకికే వ్యుత్పత్త్యసంభవాత్. కథం ప్రసిద్ధే వ్యవహారాదివదే బుద్ధిపూర్వికా యా సృష్టిః కేన వ్యుత్పత్తిస్స్యాదితి, ఉచ్యతే - యథా కామినీసంగసుఖభవనాదిషు ప్రయోగేణ సుఖవిషయతయా వ్యుత్పన్నస్య స్వర్గశబ్దస్య * యన్న దుఃఖేన సంభిన్నమ్ * ఇత్యర్థవాదపదసమభివ్యాహారేణాలౌకికసుఖవిశేషవిషయతయా వ్యుత్పత్తిః - యథా లోకే వ్యుత్పన్నత్వేపి యాగాహవనీయస్య చ కపాలపవిత్రాదిశబ్దానాం వాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాత్తత్తదర్థవిషయతయా వ్యుత్పత్తిః. ఏవం బ్రహ్మాత్మేశ్వరాదిశబ్దానాం చ లోకే కేషుచిదర్థేషు ప్రయోగాద్వ్యుత్పత్తౌ సత్యామపి * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిప్రసిద్ధార్థవాక్యాన్తరపదాన్తరసమభివ్యాహారాదలౌకికపరమాత్మవిషయవ్యుత్పత్తిరుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మశబ్దస్యోక్తరీత్యా భగవత్యేవ ముఖ్యత్వం యుక్తమ్. అథ జిజ్ఞాసాశబ్దవ్యాఖ్యేయత్వస్ఫోరణాయ ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగం దర్శయతి. (జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసేతి) విషయవైలక్షణ్యాధీనాయా ఇచ్ఛాయా నికర్షం విధేయత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛాయా ఇతి) జ్ఞానస్య విధానార్హతామాహ (ఇష్యమాణప్రధానత్వాదితి) సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛాయా ధాత్వర్థగుణకర్మ. కర్మణశ్చ క్రియా శేషభూతా - తస్మిన్నిష్టవ్యాప్తత్వాత్తస్యాః. యథా యాగీయద్రవ్యే ప్రోక్షణాదిః. కర్తుః క్రియయాప్తుమిష్టతమత్వం హి కర్మత్వమ్. అతః ప్రకృత్యర్థభూతజ్ఞానకర్మికేచ్ఛా తత్సిద్ధ్యర్థా. అత ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణజ్ఞానప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానం విధేయమిత్యర్థః. జిజ్ఞాసాయాః కర్తవ్యత్వే ప్రతీయమానే కథం జ్ఞానస్య విధేయత్వమ్. ఉచ్యతే - యథా * స్నాత్వా భుఞ్జీత * ప్రాఙ్ముఖో భుఞ్జీత * ఇత్యత్ర భుజిధాతోర్విధిప్రత్యయాన్తత్వాద్భోజనస్య కర్తవ్యత్వే ప్రతీతేపి స్నానప్రాఙ్ముఖత్వనియమయోరేవ విధేస్తాత్పర్యమిత్యర్థస్వభావాదభ్యుపగమ్యతే - తయోరప్రాప్తత్వాత్. అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవత్. తత్ర భోజనం చాన్యతః ప్రాప్తమనూద్యతే. ఏవమిచ్ఛాయా విధేయత్వాసంభవాత్తద్విషయభూతం విచారాత్మకం జ్ఞానమేవ తాత్పర్యతో విధీయతే. ఇష్యమాణం జ్ఞానమిహాభిప్రేతమితి హి సారేఽభిహితమ్ - సన్నన్తనిర్దేశశ్చ * నిదిధ్యాసితవ్యః * విజిజ్ఞాసితవ్యః * తద్విజిజ్ఞాసస్వేత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ క్రియతే, శ్రుతిశ్చోపాయదశాప్రభృతి భగవజ్జ్ఞానస్య ప్రీతిరూపత్వేనేచ్ఛావిషయత్వాత్తథా నిర్దిశతీతి. యద్వా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి సన్నన్తనిర్దేశో విచారస్య రాగప్రాప్తత్వజ్ఞాపనార్థః. ఏవమేవ ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్రాపి, అత్ర తర్కరూపం జ్ఞానం విధేయమ్, తర్కానుగృహీతవాక్యజన్యప్రమితిరూపజ్ఞానం తు ఫలత్వాన్న విధేయమ్ - ప్రమితిరూపం జ్ఞానం విధేయం - తర్కరూపం జ్ఞానమార్థమిత్యపి పరైరుక్తమస్తి. నిర్ణీతం విచారమాత్రవిషయతీతి తతోపి ప్రాగుక్తపక్షస్సాధీయాన్, వేదాన్తార్థవిచారాత్మకన్యాయనిబన్ధనరూపం తు శాస్త్రం బ్రహ్మమీమాంసేతి హి ప్రసిద్ధిః. ప్రమితిశ్చ ఫలమ్. అత ఏవ హి బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇతి భాష్యే వక్ష్యతే. సన్నన్తస్యాస్య జ్ఞాధాతోః జ్ఞానసామాన్యవాచినో విశేషాకాఙ్క్షాయాం సముచితవిశేషపర్యవసానం హి న్యాయ్యమ్. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా కర్తవ్యా - న తు కపిలసుగతాద్యభిమతానాం ప్రధానాదితత్త్వానామితి జ్ఞాతవ్యవిశేషనిర్ణయపరమిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతం యాదవప్రకాశాచార్యైః. తద్వ్యావృత్త్యర్థ ఇహశబ్దః (ఇహ) అస్మిన్నుపక్రమసూత్ర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వమాత్రే సిద్ధే హి తస్యైవ జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. న చోభయం సూత్రప్రతిపాద్యం - బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమేవ బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యమితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్. నను ముముక్షుభిర్న్యాయేన బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వం తన్త్రాన్తరసిద్ధానాం ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వేన వినా న సిధ్యతీతి బ్రహ్మజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనే ప్రధానాదేరజిజ్ఞాస్యత్వసమర్థనమర్థాదాపతతీతి న వాక్యభేద ఇతి చేన్న, అధీతక్రమేణ వేదాన్తేషు క్రియమాణే పూర్వభాగవిచారానన్తరముత్తరభాగవిచారస్య ప్రధానాదినిరాసనిరపేక్షత్వాత్, న హ్యేకస్య ప్రబన్ధస్యైకదేశే నిరూపితే తదేకదేశాన్తరనిరూపణస్య ప్రబన్ధాన్తరప్రమేయనిరాససాపేక్షతా భవతి. న హి పూర్వపక్షే నిరూపితే సత్యుత్తరపక్షనిరూపణం కపిలసుగతాదిమతవ్యుదసనేన వినా న సంభవతి. యది వేదాన్తార్థశ్రద్ధాప్రతిబన్ధకతదితరపక్షనిరసనమపేక్షితమిహ క్రియత ఇతి మతం - తదనుపపన్నం, కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. ఏతదుక్తం భవతి - ఇహ ప్రధానాదీనామజిజ్ఞాస్యత్వం కిం వేదాన్తానామతత్పరత్వోపపాదనేన సమర్థ్యతే. ఉత కపిలసుగతాద్యాగమాప్రామాణ్యతత్ప్రమేయదౌస్థ్యప్రతిపాదనేన సమర్థ్యతే. న ప్రథమః - ఈక్షత్యధికరణాదిభిర్వేదాన్తవాక్యానామతత్పరత్వస్య వక్ష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. న ద్వితీయః - వేదవిరుద్ధస్మృతీనామప్రామాణ్యస్య పూర్వమీమాంసాయామేవ సమర్థితత్వాత్, సాఙ్ఖ్యసౌగతాద్యభిమతప్రమేయదౌస్థ్యస్య తర్కపాదే ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్. * విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ * ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. * ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. * ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః. * అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ఇత్యాదిభిస్సూత్రైస్తదుక్తమోక్షతదుపాయనిరాసస్యాపి కరిష్యమాణతయాత్ర వక్తవ్యాభావాత్. కించ * ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః * ఇత్యత్ర * అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి శాస్త్రాన్తే చ, సూత్రాభ్యాసఫలమనుక్తాంశజ్ఞాపనమ్. అనుక్తాంశశ్చ సాఙ్ఖ్యయోగావగమ్య ఇతి వదతాం మోక్షస్య సాఙ్ఖ్యయోగసముచ్చయసాపేక్షత్వం చ ప్రతిపాదయతాం సౌగతాదివత్సాఙ్ఖ్యాదినిరాసేన శారీరకస్యైవారమ్భణీయత్వప్రతిజ్ఞానమతీవ వ్యాహతమ్. సాఙ్ఖ్యయోగయోర్విరుద్ధాంశాభిప్రాయమనాదరణీయత్వకథనమితి చేన్న - విరుద్ధాంశానాదరణీయత్వస్య విరోధాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాదేవ. అతో యాదవప్రకాశకృతం సూత్రతాత్పర్యవర్ణనమనుపపన్నమితీహశబ్దాభిప్రాయః (విధీయత ఇతి) అజ్ఞాతజ్ఞాపనం విధిరిహ వివక్షితం. న త్వప్రవృత్తప్రవర్తనం - రాగతః ప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. రాగతః ప్రవృత్తస్యాపి పూర్వపక్షయుక్త్యాఽనారమ్భణీయతాబుద్ధౌ సత్యామారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనం హ్యజ్ఞాతజ్ఞాపనం - అతో విధీయత ఇత్యస్య స్వయమేవ ప్రవృత్త ఇతి వక్ష్యమాణగ్రన్థేన న విరోధః. ఇత్థం పదార్థా వ్యాఖ్యాతాః.

మీమాంసాపూర్వభాగజ్ఞాతస్య కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వాదుపరితనభాగావసేయస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తాక్షయఫలత్వాచ్చ పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోర్బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి. తదాహ వృత్తికారః * ౧ వృత్తాత్కర్మాధిగమాదనన్తరం బ్రహ్మవివిదిషేతి. వక్ష్యతి చ కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యం * ౨ సంహితమేతచ్ఛారీరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి.

అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (మీమాంసేతి) అత్ర (పూర్వవృత్తాత్కర్మజ్ఞానాదనన్తరం తత ఏవ హేతోః) ఇత్యథాతశ్శబ్దార్థ ఉక్తః. (బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యమ్) ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదార్థః. జ్ఞాతవ్యం - విచారయోగ్యమ్. తత ఏవేత్యేవకారేణ శాస్త్రాన్తరాధిగమనైరపేక్ష్యమథశబ్దఫలితమభిప్రేతమ్. (ఉక్తం భవతీతి) శబ్దతోఽర్థతశ్చేతి భావః. కథమస్య సూత్రస్యాయమర్థ ఇతి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (మీమాంసేత్యాదినా) అథాత ఇత్యాదిపదానాం యథోక్త ఏవార్థః. కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్. ఐకశాస్త్ర్యం చ నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయాత్మకవేదాఖ్యైకప్రబన్ధవ్యాఖ్యానరూపత్వాదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాఖ్యేయస్య పూర్వాపరభావేనావస్థితభాగద్వయరూపత్వమ్, తద్ధేతుకం వ్యాఖ్యానస్య పౌర్వాపర్యవిశేషవిశిష్టభాగద్వయరూపత్వం చోభయం పదయోజనాయాం, వాక్యయోజనాయాం చ వక్తవ్యమ్. తథాపి గ్రన్థలాఘవార్థం పదయోజనాయామధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్యేతి వ్యాఖ్యేయస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపత్వముక్తమ్. అత్ర తు వాక్యయోజనాయాం వ్యాఖ్యానస్య నియతపౌర్వాపర్యభాగద్వయరూపతయైకశాస్త్ర్యముక్తమ్. ఉభయత్రోభయమనుసన్ధేయమ్. భాగశబ్దాభ్యాం మీమాంసాద్వయస్యైకావయవిత్వం సూచితమ్. పూర్వోపరితనశబ్దాభ్యాం క్రమనియమ ఉక్తః. కర్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాం వృత్తవర్తిష్యమాణకథనమ్. అల్పాస్థిరఫలత్వానన్తస్థిరఫలత్వాభ్యాం తయోర్హేతుహేతుమద్భావోపపాదనమ్. ముక్త్యుపాయోపయోగితయా కర్మణాం స్వరూపేణోపాదేయతాప్రతీతిరనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీత్యనన్తరభావితా, అతః పృథగనుక్తిః. ఏవం క్రమవిశేషవిశిష్టైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యాత్సూత్రస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇత్యర్థః. పూర్వప్రతిజ్ఞాతం వృత్తికారమతానుసారం వృత్తిగ్రన్థేన సంవాదయతి (తదాహేతి) కర్మాధిగమస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం న కేవలం కణ్ఠోక్తం - ఐకశాస్త్ర్యక్త్యాక్షిప్తం చేత్యభిప్రాయన్నాహ (వక్ష్యతి చేతి) వృత్తాదిత్యాది సంహితమిత్యాదిశ్చ వృత్తిగ్రన్థా. (శారీరకం) బ్రహ్మమీమాంసా - జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా శారీరః * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి శ్రుతేః. తద్విషయం శాస్త్రం శారీరకమిత్యుచ్యతే (షోడశలక్షణేన) షోడశాధ్యాయేన (సంహితమితి) నియతపౌర్వాపర్యైకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపతయా సఙ్గతమితి భావః. అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమితి న్యాయేన ప్రతిపాద్యైక్యాద్వ్యాఖ్యేయస్య వేదస్యైకప్రబన్ధత్వం భవేత్ - తచ్చోపపద్యతే పురుషార్థపరత్వాద్వేదస్య బ్రహ్మపరత్వాద్వా * సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి * వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి హి శ్రుతిస్మృతీ. వేదార్థవిచారస్యానుగతత్వాన్మీమాంసాయా ఏకప్రబన్ధత్వమ్. అనేనైకశాస్త్ర్యేణ కర్మాధిగమస్య పూర్వవృత్తత్వమాక్షిప్తమ్. నను యద్యైకశాస్త్ర్యం కర్మబ్రహ్మవిచారయోః - తర్హ్యుపక్రమే సాధారణార్థః ప్రతిజ్ఞాయేత అథాతో వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. న చైవం ప్రతిజ్ఞాతమ్. కింతు పూర్వభాగాసాధారణ ఏవ ప్రతిజ్ఞాతః * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి - అత్ర బ్రూమః * అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యేవోభయభాగసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా. కర్మవిచారస్తు బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదే సఙ్గతః. బ్రహ్మవిచారాన్తర్భావేఽపి పృథక్కరణముపపద్యతే - యథా నిగ్రహాన్తర్భూతచ్ఛలజాత్యోరాహ్నికభేదేన పృథగుక్తిః. యథా చ నిగ్రహాన్తర్భూతహేత్వాభాసానామధ్యాయభేదేన పృథగుక్తిః. పృథక్కరణం చ బహుగ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాత్. తత్ర చ పూర్వభావిత్వముపజీవ్యోపజీవకభావాదివక్ష్యమాణహేతునిబన్ధనం. ఏతదుక్తం భవతి. అర్థక్రమాద్బ్రహ్మమీమాంసాతృతీయలక్షణచతుర్థపాదేన కర్మవిచారస్సఙ్గతః. ప్రతిపత్తిసౌకర్యలక్షణక్రమాత్తు కర్మవిచారస్య పూర్వభావ ఇతి. ఏవం వా - సాధర్మ్యవైధర్మ్యసమయోర్జాత్యోః కథనేన యథా ప్రతిధర్మసమోభయానుయాయిన్యర్థసిద్ధా. ఏవం భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞాద్వయేకృతే సాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థం స్యాత్. సాధారణార్థే ప్రతిజ్ఞాతేప్యసాధారణార్థస్తు పృథగేవ ప్రతిజ్ఞాతవ్యః. ధర్మజిజ్ఞాసాయాం ప్రతిజ్ఞాతాయామపి. * అథాతశ్శేషలక్షణమ్ । *అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేత్యాదావప్యసాధారణార్థప్రతిజ్ఞా కృతా. అతో భాగద్వయాసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానేన తదనుగతసాధారణార్థప్రతిజ్ఞానమార్థం స్యాదితి ప్రథమం * అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి ప్రతిజ్ఞాతం - న తు వేదార్థజిజ్ఞాసేతి. అథవా - అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవ సాధారణప్రతిజ్ఞా. అలౌకికశ్రేయస్సాధనం హి ధర్మః. తదనుయాయి ప్రతిపాద్యమ్. ధర్మశ్చ సాధ్యసిద్ధభేదేన ద్వివిధః. సిద్ధరూపేఽపి వస్తుని ధర్మశబ్దప్రయోగో మహాభారతే దృష్టః - యథా * యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః । తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. తద్భాష్యకారైశ్చ అలౌకికత్వే సతి శ్రేయస్సాధనత్వం ధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం మన్వానైస్సిద్ధరూపేఽర్థే ధర్మశబ్దః ప్రయుక్తః. * ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే । తేషామైన్ద్రియకత్వేఽపి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతేత్యాదౌ. తత్ర ద్రవ్యాదిసద్భావేఽపి క్రియాప్రాధాన్యాత్సాధ్యధర్మపరః పూర్వభాగః. ఉపాసనతదఙ్గసద్భావేఽపి బ్రహ్మప్రధానత్వాత్సిద్ధధర్మపర ఊర్ధ్వభాగః. అత ఉభయభాగవిచారసాధారణీ ప్రథమప్రతిజ్ఞా. తత్ర ధర్మశబ్దస్య సాధ్యధర్మవిషయతయా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ బుద్ధిస్థత్వాత్పూర్వభాగప్రతిపన్నత్వేన ప్రాథమ్యాద్ధర్మ

౧॥ ౨॥ బోధాయనవృత్తీ.

అతఏవ ప్రతిపిపాదయిషితార్థభేదేన షట్కభేదవదధ్యాయభేదవచ్చ

జిజ్ఞాసాపదేనైవ తత్తేన వాఽర్థతో వా ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి పఠత్యేవ్, తల్లక్షణముక్తం చోదనాసూత్రే. సిద్ధరూపధర్మవిశేషస్యచ సాధారణప్రతిజ్ఞయైవార్థతః ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి తస్యబహుప్రశ్నవ్యవధానాత్ స్థానవ్యత్యాసజాల్పవివిజిహీర్షయాచ పునః ప్రతిజ్ఞాకృతా. తస్యలక్షణముక్తం జన్మాదిసూత్రేణేతి యుక్తమైకశాస్త్ర్యమ్. నను పూర్వభాగస్య సాధ్యధర్మప్రధానతోక్తిరుదాహృతవచనేన విరుధ్యతే- తత్రపూర్వభాగేఽపి సిద్ధరూపస్యపరస్య కర్మారాధ్యతయా ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాదవిరోధాత్. తస్మిన్నపచనే వేదవిద్భ్యో హి పూర్వభాగాభిజ్ఞ పరః - గోబలీవర్దన్యాయాత్. ※ విష్ణునామాసర్వే వేదేషు వేదాన్తేషుచ గీయత ఇత్యనేనైకశాస్త్ర్యమ్. నచ గుణభావేన కర్మణః ప్రతిపాద్యత్వమిత్యవిరోధః- ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వస్య జైమినేరనభిమతత్వాత్, భవద్భిరపి తథోక్తత్వాచ్చ. సత్యం-వస్తుతః ప్రాధాన్యం పరమాత్మన ఏవ-యథా రాజ్ఞ ప్రాధాన్యగోచరత్వేఽపి గుణమ్. శాబ్దప్రాధాన్యంతు కర్మణ ఏవ - యథా రాజపురుషస్య. తచ్చావిరసత్వకృతమ్ - తత్ర తస్య పరమాత్మారాధనరూపత్వావగమాత్. నచ తదవగమోఽనర్థ్యం సమ్భావ్యః. అనన్తత్వస్వర్గాదిఫలప్రసక్త్వేకర్మణాం పరదేవతాజ్ఞానసాపేక్ష్యం హి ప్రసిద్ధిరేవోపపద్యతే. ※ యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతీతి. ※ అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ। నతుమామభిజానన్తి తత్త్వేనాతశ్చ్యవన్తి తఇతిచ. అతస్తన్నిరపేక్ష్యలక్షణమపి ప్రాధాన్యమస్తి కర్మణః అతఏవ పూర్వభాగే కర్మణః ప్రాగవగతం ప్రాధాన్యమ్, పశ్చాదవగతస్తద్యం పరమాత్మారాధనరూపత్వం చావిరుద్ధమ్. అతఏవ ప్రతిజ్ఞోపపత్తేశ్శాస్త్రైక్యం యుక్తమ్. యద్యపి కర్మబ్రహ్మమీమాంసయోరైకశాస్త్ర్యమవివక్షితం జైమినినా. తథాపి తదఙ్గీకృత్య తదేకశాస్త్రతయా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రప్రణయనం యుక్తమ్. యతః ※ అతదర్థతయాక్లృప్తమపియోగ్యమపేక్షితమ్। తాదర్థ్యేకర్మతిగ్రామేకల్పేత్వపూర్వతటాకవత్। వివక్షితత్వం సమ్భవత్యస్మితః. అతశ్చ శాస్త్రైక్యం యుక్తమ్. నన్వివమయుక్తమైకశాస్త్ర్యమ్ - శారీరకశబ్దసూచితాత్మప్రధానప్రతిపాద్యభేదాజ్జైమినీయశబ్దసూచితాత్కర్తృభేదాత్తదుభయఫలితాత్ప్రయోజనభేదాదనిరోధాచ్చేత్యాశఙ్కాం పరిహరతి (అతఏవప్రతిపిపాదయిషితేతి) అతః - వృత్తికారోక్తాదేవ వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపసఙ్గత్యాదివత్త్వస్త్రి. షట్కభేదః, పూర్వమీమాంసాయామధ్యాయభేద స్తత్రోత్తరత్రచ నిదర్శనార్థముక్తౌ. అర్థభేదాభావే హ్యేకం షట్కమేకోఽధ్యాయోవాస్యాత్. అతఏకావయవినిర్వ్యేనిర్ద్దేశనత్వవాన్తరార్థభేదో నమహావాక్యైకత్వవిరోధీ - యథా పదార్థభేదోవాక్యార్థైకత్వావిరోధీతిభావః. అనేన ప్రతిపాద్యభేదవగ్గి పరిహృతః. ప్రయోజనభేదశ్చాప్యత్ర పరిహృతః. షట్కద్వయచిన్తితప్రకృతివికృతిప్రయోజనభేదస్య శాస్త్రభేదకత్వాభావాత్. అనేన వృత్తిగ్రన్థగతషోడశలక్షణశబ్దతాత్పర్యంచ దర్శితమ్. పూర్వోత్తరమీమాంసాశబ్దేన జైమినీయశారీరకశబ్దాచ వివృతౌ. ప్రతిపిపాదయిషితశబ్దేనార్థవిరోధవగ్గిపరిహృతః. ప్రతిపాదయితుమిష్టం హి ప్రతిపిపాదయిషితమ్. నచ తాత్పర్యవిషయోఽర్థః. విరుద్ధతయా ప్రతీయమానేషు దేవతానిరాసాదిషు నతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయః. నన్వేవం కథమభిధీయతే. ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్సిద్ధపరవాక్యానాం తచ్ఛేషత్వం హి సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తమ్. తచ్చ విరుధ్యతఏవ-అతశ్శాస్త్రభేదఇతి. నైవం ※ పదేజుహోతి ※ ఆహవనీయేజుహోతి ※ నహింస్యాత్ ※ పశుమాలభేతేతివత్, శాస్త్రాన్తరే ※ కర్మణ్యాం ※ ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతివచ్చోత్సర్గాపవాదన్యాయేన శాస్త్రైక్యావిరోధాత్. సామాన్యేన సిద్ధపరవాక్యానాం క్రియాశేషత్వేఽభిహితే సిద్ధపరవాక్యవిశేషస్య కిం విధిశేషత్వం నవేతి విచార్య స్వయంపురుషార్థవిరహిణామేవ సిద్ధపరాణాం క్రియాశేషత్వమ్. స్వయంపురుషార్థపర్యవసాయినాంతు సిద్ధపరవాక్యానామతచ్ఛేషత్వమితిహి నిర్ణేతుంయుక్తం. యథా హోమస్య సామాన్యేనాహవనీయేప్రాప్తత్వేఽపి హోమవిశేషస్య పదేకర్తవ్యత్వనిశ్చయః. యథాచ - సామాన్యతో హింసానిషేధేఽపి హింసావిశేషస్యకర్తవ్యతోక్తిః. యథాచ సామాన్యేన కర్మణ్యుపపదే ధాతోరణి ప్రాప్తే ప్యాకారాన్తాద్ధాతోర్గకప్రత్యయవిధిః. నచ తత్ర శాస్త్రభేదః. తద్వత్. దేవతానిరాకరణేచ నతాత్పర్యమ్. అశ్రుతవేదాన్తానాం కర్మణ్యశ్రద్ధానివారణాయ కర్మప్రాధాన్యపరత్వాత్తస్య. నహి నిన్దానిన్ద్యం నిన్దితుం ప్రవర్తతే. అపితు నిన్దితాదితరత్ప్రశంసితుమితిహి న్యాయవిదః. యద్వా వేదప్రామాణ్యకర్మావశ్యకర్తవ్యతాతాత్పర్యాతిశయాత్తత్ప్రతిపక్షనిరాచికీర్షయానన్వారుహ్య వాదో దేవతానిరాసోక్తిస్స్యాత్ - అభిమతతదర్థానాదరేణాపిహి విపక్షవ్యుదాసోదృశ్యతే. యథా - ※ అభీష్టార్థవ్యయేనాపి జయతి క్షేత్రహారిణమ్। లబ్ధక్షేత్రైర్న దుష్ప్రాపస్స్యాదర్థ ఇతి నిశ్చయాత్. ఏవమభిమతతరేశ్వరాద్యనాదరేణాపి వేదప్రామాణ్యసమర్థనే పశ్చాదభిమతసిద్ధిరయత్నలభ్యేతి జైమినేరభిప్రాయః. తత్సిద్ధిప్రకారశ్చ తదుత్తరత్రసత్రన్యాయావ్యథీన ఇత్యుత్తరత్ర వ్యక్తీభవిష్యతి. నచ తత్సిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛత స్తదనాదరవాదవ్యాఘాతః, తస్యానన్వారుహ్యకృతత్వాత్. కథమనన్వారుహ్యవాదత్వనిశ్చయః. ఉచ్యతే ※ సమ్పత్తేరితి జైమినిః ※ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ - ※ బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యాదిభిర్బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినేర్బ్రహ్మస్వరూప తద్గుణ తదుపాసన తత్ఫలాద్యభ్యుపగమస్య ప్రతిపన్నత్వాత్, మహాభారతేచ హయశిరఉపాఖ్యానాదిషు భగవద్వ్యాసోపదేశలబ్ధపరమాత్మజ్ఞానతావగమాచ్చేతి. అతో విరుద్ధార్థే తాత్పర్యాభావాన్నార్థవిరోధః. నన్వర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి - విశేషాతిదేశనిరూపణపరేఽష్టమేఽధ్యాయే వికృతిషు ప్రకృతిధర్మాతిదేశే కర్తవ్యేసతి కస్మిన్కర్మణి కస్యకర్మణో ధర్మాతిదేశఇతి ప్రాప్త ఇత్యపేక్షాయాం యస్య కర్మణో యేన కర్మణా ద్రవ్యసామ్యం దేవతాసామ్యంవా భవతి-తస్మింస్తద్ధర్మోఽతిదేష్టవ్య ఇతి స్థితమ్. తత్ర యస్యకేనచిద్ద్రవ్యసామ్యమ్, కేనచిద్దేవతాసామ్యంచ భవతి. తస్మిన్ ద్రవ్యసామ్యవతఏవ కర్మణో ధర్మాతిదేశః. నతు దేవతాసామ్యవత ఇతి.

పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్భేదః. మీమాంసాశాస్త్రమ్ * ౧ అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య * ౨ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యేవమన్తం సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమ్. తథాహి - ప్రథమం తావత్

ద్రవ్యప్రాధాన్యముక్తం జైమినినా * ద్రవ్యదేవతాసామ్యే ద్రవ్యం బలీయ ఇతి - నచ ద్రవ్యప్రాధాన్యోక్తేరతివాదత్వమ్ - అనుష్ఠానవిరోధాత్-ద్రవ్యప్రాధాన్యేన హ్యనుష్ఠానం దృశ్యతే. అతో ద్రవ్యప్రాధాన్యం వదతో జైమినేర్దేవతానిరాసే తాత్పర్యమస్తీతి. అత్రోచ్యతే - నాత్ర ద్రవ్యదేవతయోస్సద్భావాసద్భావాభ్యాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే వివక్షితే. అపితు విలమ్బితావిలమ్బితప్రవృత్తిప్రమాణవిషయతాధీనే. ద్రవ్యం హ్యవిలమ్బితప్రత్యక్షగమ్యం. దేవతాతు విలమ్బితశాస్త్రగమ్యా. విలమ్బావిలమ్బౌ చైవహి శ్రుతిలిఙ్గాదిషు, ప్రత్యక్షానుమానాదిషు చ పూర్వోత్తరప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతూ. నను హవిష్ట్వం శాస్త్రైకగమ్యమితి న ద్రవ్యస్యాపి ప్రాధాన్యమితి చేత్. నైవం - చరుపురోడాశాదికద్రవ్యం హి ప్రత్యక్షం. హవిష్ట్వాఖ్యధర్మమాత్రమేవ తత్ర శాస్త్రగమ్యం. దేవతాయాస్తు స్వరూపం, శ్రేయస్సాధనత్వాదిధర్మశ్చోభయమపి శాస్త్రగమ్యమ్. అతస్స్వరూపతో ధర్మతశ్చ విలమ్బితమానగమ్యత్వాద్దేవతాయా అప్రాధాన్యం. ధర్మమాత్రస్య శాస్త్రగమ్యత్వేపి ధర్మ్యంశేనావిలమ్బితమానగమ్యత్వాద్ద్రవ్యస్య ప్రాధాన్యమ్. అతః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోః ప్రమాణద్వారకత్వేన స్వరూపాసద్భావే తాత్పర్యం నాస్తీతి దేవతానిరాసోక్తిరన్యపరా. ఏవమర్థాన్తరాణ్యప్యవిరోధేన నేతుం శక్యానీతి నార్థవిరోధః. నను బ్రహ్మసూత్రైరేవ జైమినిపక్షమనూద్య ప్రతిక్షేపాదర్థవిరోధో దుష్పరిహరః. తథాహి * ఫలమత ఉపపత్తే రిత్యత్రేశ్వరస్య ఫలప్రదత్వోక్త్యా * ధర్మం జైమినిరితి ధర్మస్య ఫలప్రదత్వమనూద్య ప్రతిక్షిప్తం న. శ్రుతత్వోపపత్తిభ్యాం కాలాన్తరభావిఫలసాధనమాత్రే జైమిన్యభిహితే, తాభ్యామేవాత్ర ఫలసాధనవిశేషసిద్ధేరుక్తత్వాత్. నను * శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి, జైమినిరిత్యత్ర వేదాన్తోదితాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషతయాత్మనాం కర్మశేషత్వోక్తిః * అధికోపదేశాదితి సిద్ధాన్తేన విరుధ్యతే. నచ వికల్పేన నిర్వాహస్సమ్భవతి - వస్తుని వికల్పాయోగాత్. నచ జైమినినా పరమతమనూద్య స్తమితి వాచ్యమ్-జైమినిమతత్వేన సిద్ధాన్తినా ప్రతిక్షేపాయోగాత్. నైవం విపక్షనిరాసార్థస్య జైమినేరన్వారుహ్యవాదస్య తథోపన్యాసప్రతిక్షేపోపపత్తేః. అన్యథా పరం జైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం మిథో విరోధో భారతోక్తివిరోధశ్చ. జైమినేరన్వారుహ్యవాదమజానతాంతు తదుక్తే తత్త్వబుద్ధిస్స్యాదితి తన్నివారణాయ బ్రహ్మసూత్రే తదుపన్యాసనిరాసౌ కృతౌ. అతఏవ * పరామర్శం జైమినిరిత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రతిక్షేపోపి పరిహృతః * తద్భూతస్యేత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రంశస్య జైమిన్యనభిమతత్వాభిధానాత్-నహ్యాశ్రమానభిమతౌ తద్భ్రంశానభిమతిస్సమ్భవతి. అతో వీతరాగవ్యతిరిక్తానామగ్నిహోత్రాదిష్వశ్రద్ధానివారణార్థ ఆశ్రమాన్తరప్రతిక్షేపః పూర్వవదన్వారుహ్యవాదః. సచ పూర్వమీమాంసాయామనూదితః. తథాప్యేతల్లోమ్యాదిమతవదనూద్య నిరస్తః. నచ మధువిద్యాయాం వస్వాద్యనధికారోక్తిరధికారోక్త్యా విరుధ్యత ఇతి వాచ్యమ్-అనధికారోక్తేర్వస్వాది దేవతాభ్యుపగమచిహ్నత్వేన శాస్త్రైక్యావిరుద్ధతయా తదుద్ఘాటనవైయర్థ్యాత్. * భావం ... రితి సూత్రోక్తాశ్చ పక్షాశ్శాస్త్రైక్యావిరుద్ధాః. కర్మవిచారే తేషామసమర్థనాదితి నతత్పర్యనుయోగావకాశః. తస్మాన్నార్థవిరోధః. కర్తృభేదపరిహారస్తు ప్రసిద్ధత్వాన్నకణ్ఠోక్తః. అతఏవ - చశబ్దసూచితో వా. ధూర్తస్వామికపర్దికర్తృకస్యాపస్తమ్బీయసూత్రవ్యాఖ్యానస్య వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకగ్రన్థత్వం హి దృష్టమ్. పాణినీయసూత్రపూర్వోత్తరవృత్త్యోశ్చ వామనజయాదిత్యకర్తృకయోర్వ్యాఖ్యేయైక్యాదేకవ్యాఖ్యానత్వం స్పష్టం. తస్మాదుపపన్నమైకశాస్త్ర్యం అస్త్వైకశాస్త్ర్యం. కథం పౌర్వాపర్యనియమ ఇత్యాశఙ్కాం పరిహరన్వృత్తిగ్రన్థస్థం సంహితమితి పదం వివృణోతి (మీమాంసేతి) క్రమవిశేషాన్వితమైకశాస్త్ర్యం సంహితమిత్యనేనాభిప్రేతమ్. ఆరభ్యైవమన్తమితి పౌర్వాపర్యనియమ ఉక్తః. (సఙ్గతివిశేషేణేతి) అత్రామీ సఙ్గతివిశేషా అభిప్రేతాః. పాఠక్రమః, చేతనానాం త్రివర్గే ప్రథమప్రవణ్యసమ్భవరూపోర్ధ్వస్వభావః, ఔపనిషదేష్వప్యాగ్ని భావప్రతిపాదకవాక్యేషు యజ్ఞాదికర్మణః పదార్థత్వేన సమ్బన్ధః, కాసుచిద్విద్యాసు యజ్ఞతదుపకరణాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వోక్తిః, కర్మబ్రహ్మవిద్యయోర్దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావః, విద్యాకర్మణోరుత్పాద్యోత్పాదకభావాత్తచ్ఛేషభూతవిచారయోస్తత్క్రియమభావోపపత్తిః, వ్యాఖ్యానభూతమీమాంసాయాం చోత్తరభాగస్య పూర్వభాగోక్తన్యాయసాపేక్షత్వం చేతి. ఏవం పౌర్వాపర్యనియామకసఙ్గతివిశేషేణ (విశిష్టక్రమం) క్రమవిశేషవదిత్యర్థః. నను భవతు వేదప్రామాణ్యసిద్ధయే ప్రథమాధ్యాయస్య పూర్వభావిత్వమ్ - ద్వితీయాధ్యాయాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచారః కిం న స్యాదితి చేన్న - తత్ర తత్రోక్తైస్సఙ్గతివిశేషైః షోడశలక్షణానుపూర్వీసిద్ధేస్తదనన్తరప్రాప్తత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్యేత్యభిప్రేత్య సఙ్గతివిశేషేణ విశిష్టక్రమమిత్యుక్తమ్. ఏవమత్రైకశాస్త్ర్యం పౌర్వాపర్యనియమశ్శాస్త్రస్యారమ్భణీయత్వం, చేతి త్రయం ప్రతిజ్ఞాతమ్. పూర్వోక్తస్య ... స్యాధ్యయనస్య ప్రమాణం దర్శయన్సాధనచతుష్టయసమ్పాదనస్యానవసరగ్రస్తతాం చ దర్శయన్ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయముపపాదయితుమాహ (తథాహీతి) ప్రతిజ్ఞాతార్థత్రయోపపాదనార్థమధ్యయనవిధిం నిరూపయతి (ప్రథమమితి) నను వేదప్రామాణ్యసమర్థనమివ కర్మవిచారసిద్ధమధ్యయనవిధినిరూపణం కిం నోపజీవ్యత ఇతి చేన్న-అర్వాచీనవ్యాఖ్యాతృభిరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాయాస్తత్రోక్తత్వాత్. అక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం ... బాదరాయణాభిమతమ్ * అధ్యయనమాత్రవత ఇతిహి వక్ష్యతే. అతస్తత్ర వక్ష్యమాణోర్థశ్శాస్త్రారమ్భణీ

౧ ... ౧-పా. ౧-సూ. ౨ శారీరకమీ. ౪-అ. ౪-పా. ౨౨-సూ.

స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేనైవ స్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యవేదాఖ్యాక్షరరాశేర్గ్రహణం విధీయతే. తచ్చాధ్య యనం కింరూపం కథంచ కర్తవ్యమిత్యపేక్షాయామ్ * ౧ అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయేదిత్యనేన * ౨ శ్రావణ్యాం ప్రోష్ఠపద్యాం వాఽపాకృత్య యథావిధి యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయీత మాసాన్విప్రోఽర్ధపఞ్చమానిత్యాది

యత్ర్వాయమత్ర ప్రతిపాద్యః - అధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్ర పర్యవసాయిత్వే నిహితే శాస్త్రారమ్భణీయత్వం న. ప్రత్యుతాపదయత్వే నిహితేనైవ శాస్త్రాప్రతిపాద్యత్వాయపసిద్ధేః. కథమక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వేఽపరమ్భణీయత్వమ్. ఇత్థం - అధ్యయనానన్తరముత్పన్నాపాతప్రతిపత్త్యా సత్యర్థజ్ఞానస్య * అపూర్వస్య యాగ * అపాప్యకలాద్యపదఫలత్వాత్సమావృత్త్యుపయుక్తస్యానుష్ఠానశేషత్వేన సమాపనానుపపత్తేః ప్రతిబన్ధ శ్రవణస్యాపి కర్మశేషత్వాపత్తేః. తస్యవజ్ఞానస్య * ఆత్మావాఽరేద్రష్టవ్యః * బ్రహ్మావాఽరేద్రష్టవ్యః * అయమాత్మాఽపహతపాప్మా * బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ ఇత్యాదిభిర్వాక్యైః ఆత్మవిషయత్వావాత్మజ్ఞానస్య క్రత్వర్థవిద్యాయా ప్రోక్షణాదేరివ కర్మశేషత్వేసతి వ్యాపారభూత క్రత్వర్థస్య స్వర్గభూతాత్మనశ్చ కర్మశేషత్వం స్యాత్. నచ నమువాక్యవిధ్యసద్భావాదాత్మజ్ఞానస్యాకృష్టావిద్యాదౌ కర్మశేషత్వాప్రయుక్తవాత్మా నకర్మశేషః. తస్మాత్ - కర్మశేషతయావగ్రహస్యాత్మనో వ్యాపారభావే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాత్. నను ప్రయాజాదిప్రకరణాదికత్వాభావాదధిక్రియమాణత్వస్యానవకాశత్వాత్ సత్వాత్మనః ఫలప్రదత్వయా శేషత్వమస్త్వితిచేన్న - సమ్భావితస్వైనాత్మనాత్మజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వే నిరపేక్షస్యసమ్భావితస్యాత్మనోఽప్యనాఽయోగాత్. నహి ప్రధానభూత ఆత్మాసమ్భావితః. అతోఽనుష్ఠానశేషభూత ఆత్మా కర్మసు కర్తృభూతోఽవగమ్యతేతి వేదాన్తానాం తత్పరత్వేన తదతిరిక్తేశ్వరే ప్రమాణాభావాదపౌరుషేయాణి కేశ్వరవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయ మితిప్రాప్తేఽభిధీయతే. అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యవసానత్వే అర్థజ్ఞానస్యానుష్ఠానశేషత్వాభావేన కర్మసు కర్తృభూతజీవాత్మాతిరిక్తాత్మ ప్రతిపాదనసమ్భవాత్ప్రమాణికపరమాత్మ విచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయంస్యాదితి. అతోఽధ్యయనవిధిర్నిరూప్యతే. తత్రాధ్యయనస్య సక్తుహోమవదప్రధానకర్మత్వమ్. స్వరూపేణ విధేయత్వే పఠ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ ముపనయనస్యాఽధ్యాపనాఙ్గత్వంచ ప్రాధాన్యాభావేఽపి తదనావృత్త్యాఽధ్యయనస్యావఘాతాదివదఙ్గత్వమ్, నియమస్య విధేయత్వే మధ్యయనస్య స్వవిధిప్రయుక్తత్వ, ముపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వం చేతి కామారిలాభిమతమర్థపఞ్చకం ఉభయానభిమతమక్షరరాశిగ్రహణమాత్రపర్యవసానత్వంచ సఙ్క్షేపేణప్రతిజానీతే (ప్రథమమితి) ప్రథమంతావత్ - ప్రథమతఏవ * యావత్త్రావక్షుసాకల్యేఽవధారణానేనవధారణక్షతి సైధమ్యబ్దకాః. ప్రాథమ్యం శాస్త్రాన్తరశ్రవణయోగ్యావస్థాపేక్షయా పూర్వభావిత్వం. గర్భాష్టమాపేక్షస్య వ్యాఖ్యాయనమ్. తతఃపూర్వం శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమాసమర్థత్వా దధ్యయనవిధిపరతన్త్రస్య సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం కర్మవిచారావశ్యమ్భావస్య స్వరససిద్ధత్వాచ్చ, సాధనచతుష్టయాది పూర్వవృత్తాన్తరనిష్పాదనస్యానవసర గ్రస్తత్వం ప్రథమంతావదిత్యనేన ఫలితం. లౌకికాక్షరరాశివ్యావృత్త్యర్థో వేదాఖ్యశబ్దః. వేదాఖ్యశబ్దేన కృత్స్నాఽధ్యయనం సూచితమ్. నహి వేదాన్తభాగమాత్రంస్వాధ్యాయశబ్దవాచ్యమ్. అధ్యయనేనేతి నిర్దేశేన గుణకర్మత్వం సూచితమ్ - భావార్థస్యాన్యనిష్ఠత్వప్రతీతేః, యదిప్రధానకర్మత్వమవివక్షిష్యత్ - తదాహి స్వాధ్యాయేనాధ్యయనం సమ్పాద్యమితివచనవ్యక్తిరభవిష్యత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వంద్యోతితమ్ - నతు పుస్తకనిరీక్షణాదినేత్యర్థః. * స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధివాక్యోపాదానేనస్వవిధిప్రయుక్తత్వంసూచితమ్. నహ్యధ్యాపయేదితివాక్యముపాత్తమ్. ప్రాథమ్యవచనాదధ్యయనస్యోపనయనాఙ్గకత్వంచఫలితమ్. శాస్త్రాన్తరపరిశ్రమాయోగ్యగర్భాష్టమవర్షాభిప్రాయేణహి ప్రాథమ్యముక్తమ్. అధ్యయనస్యహి ప్రాథమ్యమ్ * అష్టవర్షంబ్రాహ్మణముపనయీతేత్యుపనయనవిషయతయోక్తస్య కాలస్యోపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వేనైవ హ్యుపపద్యతే. ఏవమర్థపఞ్చకం సఙ్క్షేపేణప్రతిజ్ఞాతంభవతి. అస్మిన్నధ్యయనవిధివాక్యేఽధ్యయనస్యప్రాథమ్యమ్, సాఙ్గత్వముపనయనాఙ్గకత్వంచ నప్రతీతమ్. * ఉపనయీత తమధ్యాపయేదితి వాక్యాన్తరేణాధ్యయనస్యాధ్యాపనవిధిప్రయుక్తత్వ మధ్యాపనస్యోపనయనాఙ్గకత్వంచ ప్రతీయతఇతిశఙ్కాయామాహ (తచ్చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. తత్ - స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతి వాక్యప్రతిపాదితమిత్యర్థః. * ఆద్యేత్వధ్యయనేనైవ కాచిదస్తిఫలశ్రుతిః। ధారణే జపయజ్ఞేచ యాసాప్యేవంనివారితేతి। జపాదేరప్యధ్యయనశబ్దవాచ్యత్వాత్తేషు ప్రస్తుతాధ్యయనస్య ఆద్యాధ్యయనత్వనిశ్చయాయాహ (కింరూపమితి) కింసకృదుచ్చారణరూపమ్-ఆహోస్విదసకృదుచ్చారణరూపమ్ - కింవా స్వతన్త్రోచ్చారణరూపమ్, ఉత పరతన్త్రోచ్చారణరూపమిత్యర్థః. పరతన్త్రాసకృదుచ్చారణరూపత్వేహ్యాద్యాధ్యయనత్వసిద్ధిః. (కథం) కిమఙ్గకమిత్యర్థః. (ఇత్యపేక్షాయాం) అపేక్షితానివిధీయన్తఇత్యన్వయః. ప్రాథమ్యం, పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వ ముపనయనాఙ్గకత్వంచదర్శయితుమాహ (అష్టవర్షమితి) అనేన ప్రాథమ్యంసిద్ధం, ఉపనయనద్వారాధ్యయనశేషత్వాత్కాలస్య. * బ్రాహ్మణముపనయీతేతి ద్వితీయాశ్రుత్యామాణవకశేషత్వావగమాదుపనయనస్యతద్గతాధ్యయనాఙ్గత్వసిద్ధిః ఉపనయనస్యాకర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితత్వాచ్చ నాధ్యాపనాఙ్గత్వసిద్ధిః. అధ్యాపయేదిత్యనేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వసిద్ధిః. * ద్వాదశాహేనప్రజాకామం యాజయేత్. * అన్నాద్యకామం యాజయేత్. * నిషాదస్థపతింయాజయేదితి ప్రతిపన్నస్య యాజనస్యేవార్థార్జనార్థతయా రాగప్రాప్తస్యాధ్యాపనస్యావిధేయత్వా దధ్యాపనేఽధికారివిశేషాశ్రవణా చ్చాధ్యయనస్యాధ్యాపయితృపూర్వకత్వముచ్యత ఇత్యయమధ్యయనాఙ్గవిధిరితిభావః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమాఙ్గకత్వంసాఙ్గత్వంచదర్శయితుమాహ (శ్రావణ్యామితి)(అర్ధపఞ్చమాన్మాసానిత్యాదీతి).

౧ శతపథబ్రాహ్మణమ్. ౨ మనుస్మృతిః. ౪ - అ. ౯౫ - శ్లో.

వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చాపేక్షితాని విధీయన్తే.

ఆదిశబ్దోపాత్తైః ※ అత ఊర్ధ్వంతు ఛన్దాంసి శుక్లేషునియతః పఠేత్ । వేదాఙ్గానిచ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేదిత్యాదివచనైరఙ్గాధ్యయనస్యకాలోదర్శితః. (వ్రతమ్) ఉపాకర్మకాణ్డవ్రతాది (నియమః) ※ పద్యువా ఏతచ్ఛ్మశానంయచ్ఛూద్రః తస్మాచ్ఛూద్ర సమీపేనాధ్యేతవ్యమిత్యాద్యుక్తదేశకాలభక్ష్యాభక్ష్యాది వ్యవస్థారూపః. అధ్యాపయేదిత్యనేన, వ్రతనియమవిశేషోపదేశైశ్చేతి పృథఙ్నిర్దేశశ్శ్రుతిత్వస్మృతిత్వవిభాగాద్వి ప్రతిపన్నత్వావిప్రతిపన్నత్వవిభాగాచ్చ కృతః. ఉపాకర్మాదివ్రతనియమవదుపనయనమప్యధ్యయనాఙ్గమితిభావః. కింరూపం కథంచ కర్తవ్య మిత్యపేక్షాయామేభిరఙ్గవిధాయక వాక్యైరపేక్షితాని విధీయన్తఇత్యర్థః. నన్వష్టవర్షం బ్రాహ్మణమిత్యత్రోపనయనస్యాధ్యయనాఙ్గత్వమవగమ్యతఇత్యయుక్తమ్. తస్యోపనేయాసత్తిద్వారాధ్యేతృసాకాఙ్క్షాధ్యాపనాఙ్గత్వంహ్యవగమ్యతే. ※ ఉపనీయతుయశ్శిష్యమిత్యాదిస్మృతివచనాచ్చ తదవగమ్యతే. ఉచ్యతే బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యత్ర ద్వితీయాశ్రుతోర్యుపనయనస్య మాణవకశేషత్వమవగమ్యతే. మాణవకశేషముపనయనమ్. అధ్యయనంచతద్గతమ్. తత్రాన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయాదుపనయనమధ్యయనాఙ్గమేవ. నను ※ ఉపనీయతు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పం సరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షతే॥ ఇతివచనే క్త్వాశ్రుతోర్యుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వం యుక్తమ్. అన్తరఙ్గత్వంహి వస్తుసామర్థ్యరూపంలిఙ్గమ్-తతః క్త్వాశ్రుతిర్బలీయసీతిచేన్న - అన్తరఙ్గత్వంహి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమ్. క్త్వాశ్రుతిస్తు స్మృతిగతానువాదవచనస్థాచ. అతోఽస్యాస్స్మృతివచనస్థత్వాన్మూలశ్రుతిసాపేక్షత్వమనువాదరూపవచనగతత్వాద్విధ్యన్తరసాపేక్షత్వమితివిలమ్బస్స్వయమస్తి-శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బిత ధీహేతుత్వంహి పరదౌర్బల్యహేతుః. అతోవిలమ్బద్వయోపహతాక్త్వాశ్రుతిర్నబలీయసీ. కించ శ్రోత్రియః పాధ్యాయగుర్వాదినామవిధానవత్తత్ప్రకరణస్థమిదం వచనముపనీయాధ్యాపయితురాచార్యనామవిధానపరమితి నక్త్వాశ్రుతిరుపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే ప్రమాణంభవితుమర్హతి. కించ ※ స్వరితఞితఃకర్త్రభిప్రాయేక్రియాఫల ఇత్యాత్మనేపదేప్రాప్తేపి ※ సమ్మాననోత్సఞ్జనాచార్యకరణజ్ఞానభృతివిగణనవ్యయేషునియఇతి పునర్విధానస్యాకర్త్రభిప్రాయార్థత్వాదుపనయనస్యనాధ్యాపనాఙ్గత్వంయుక్తం. ※ అకర్త్రభిప్రాయార్థోయమారమ్భఇతిహి తద్వృత్తికారః. నను కర్త్రభిప్రాయత్వంకర్తర్యేవఫలస్యాభిప్రేతత్వం. తదవధారణనిషేధార్థంపునర్విధానం. అతః ఫలముభయాన్వయి. అతోమాణవకద్వారేణాచార్యాన్వయ్యుపనయనఫలమిత్యధ్యాపనాఙ్గత్వంయుక్తమితిచేన్న - ※ అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర కర్త్రభిప్రాయసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్యోభయాన్వయితయా పునర్విధానస్య నియమనిషేధార్థత్వాభావేన కర్త్రభిప్రాయత్వమాత్రస్యనిషేధార్థత్వాత్. అతోనాధ్యాపనాఙ్గత్వం. ననుకర్త్రభిప్రాయశబ్దేనకర్తృవ్యతిరిక్తేచేతనే ఫలానన్వయోవివక్షితః. అతోనాగ్నీనాదధీతతివ్యభిచారః, పునర్విధానస్య తన్నివారణార్థత్వేఫలస్యాచార్యేప్యన్వయోపపత్తేరధ్యాపనాఙ్గత్వమితిచేన్న - ※ ఋత్విజోవృణీత ఇత్యత్రస్వరితేత్యాదిసూత్రవిహితేప్యాత్మనేపదే ఫలస్యకర్తృవ్యతిరిక్తచేతనాన్వయదర్శనేనపునర్విధానస్యనియమనిషేధార్థత్వాభావాత్ - అతః కర్త్రభిప్రాయమాత్రనిషేధార్థంపునర్విధానమితినాధ్యాపనాఙ్గముపనయనం. ననుక్రియాఫలంనామ క్రియానన్తరభావిఫలం - తస్యకర్త్రన్వితత్వంకర్త్రభిప్రాయత్వం. అత ఆచార్యకస్యోపనయనక్రియానన్తరభావిత్వాభావా, దవ్యవహితఫలస్యకర్తృగతత్వాభావా, చ్చాత్మనేపదస్యాప్రాప్తావవ్యవహితఫలస్యాకర్త్రభిప్రాయత్వేప్యాత్మనేపదం సంమాననేత్యాదిసూత్రేణవిధీయతే. అతోకర్త్రభిప్రాయార్థత్వేపివ్యవహితాచార్యకనిష్పత్త్యర్థతయాధ్యాపనాఙ్గత్వముపనయనస్యావిరుద్ధమితిచేత్. మైవం※అగ్నీనాదధీతేత్యత్ర స్వరితేతివిహితేప్యాత్మనేపదేగ్నిసంస్కారవ్యవహితస్యాహితాగ్నిత్వావాప్తిరూపఫలస్యకర్త్రన్వయిత్వదర్శనాత్.అతోకర్త్రభిప్రాయార్థంసమ్మాననేత్యాదిసూత్రంఫలమాత్రస్యకర్త్రన్వయనివారణార్థం. సంస్కారవిశిష్టోగ్నిః ఫలమిత్యాధానకర్తరి నవ్యవహితఫలాన్వయఇతిచేత్. తర్హ్యుపనయనసంస్కారవిశిష్టమాణవకసిద్ధిరేవావ్యవహితంఫలమితికర్త్రభిప్రాయసూత్రేణైవాత్మనేపదసిద్ధేరకర్త్రభిప్రాయసూత్రవైయర్థ్యంస్యాత్.యద్యేవంవ్యవహితమవ్యవహితంవాఫలమాత్రమకర్త్రభిప్రాయసూత్రేణనివార్యతే. తర్హ్యుపనేతుః ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. యతః※ప్రయోజనమనుద్దిశ్యనమన్దోపిప్రవర్తతఇతి. నైవం.ఉపనయనఫలస్యమాణవకాన్వయిత్వేపి ※ ఆచార్యాయవరోదేయఇతివిధ్యన్తరప్రాప్తదక్షిణాఫలలిప్సయాప్రవృత్త్యుపపత్తేః. నచైతేనాకర్త్రభిప్రాయత్వవిరోధః-అసాధారణఫలానన్వయవిషయత్వాదకర్త్రభిప్రాయసూత్రస్య. అవ్యవహితక్రియాఫలస్యకర్త్రభిమతత్వంకర్త్రభిప్రాయత్వం. తదసభిమతత్వమకర్త్రభిప్రాయత్వమిత్యప్యయుక్తం-క్రియాఫలస్యకర్త్రనభిమతత్వవ్యాఘాతాత్. ఆచార్యకనిష్పత్త్యుపయోగినోమాణవకసంస్కారస్యాచార్యానభిమతత్వానుపపత్తేః. అతఉపనయనమధ్యేష్యమాణమాణవకాసత్తిముఖేనాధ్యాపనాఙ్గం - అపిత్వధ్యయనాఙ్గమేవ. అధ్యయనంచనాధ్యాపనవిధిః ప్రయుక్తే. అధ్యాపయేదితితు※ద్వాదశాహేనప్రజాకామంయాజయేదిత్యాదివదిత్యుక్తం. యద్యపి※ప్రజాకామమన్నాద్యకామమితివత్ప్రయోజ్యవ్యాపారస్యాధ్యయన స్యాధికారివిశేషణంఫలంనశ్రూయతే. తథాపిస్వాధ్యాయసిద్ధిరధికారివిశేషణంస్యాత్. ※ స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్యఇతిస్వాధ్యాయస్యాధ్యయనసాధ్యత్వావగమాత్, యథా ※ అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాగ్నీనామాధానసాధ్యత్వావగమాదగ్నిసిద్ధిరధికారివిశేషణం - తద్వత్. నచ స్వవిధిప్రయుక్తత్వేఽధ్యయనస్య అనుష్ఠాత్రభావః - సన్తిహి ప్రబుద్ధాధ్యేతారః. తథాచ భగవానాపస్తమ్బః ※ తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదేతం సమాహితం సంస్కర్తారమీప్సేదితి. తేషు పరవిధిప్రయుక్తత్వేనత్యధ్యయనంనోపపద్యతే. అప్రబుద్ధవిషయేతు స్వతన్త్రస్యాధ్యయనవిధేర్మాణవకవిషయత్వం జ్ఞాత్వా హితైషిణోమాణవకమధ్యయనాదికారయన్తి. అతః ప్రబుద్ధేష్వప్రబుద్ధేషుచ స్వవిధి

ఏవం సత్సన్తానప్రసూతసదాచారనిష్ఠాత్మగుణోపేతవేదవిదాచార్యోపసీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణరూపమక్షరరాశిగ్రహణఫలమధ్యయనమిత్యవగమ్యతే. అధ్యయనంచ స్వాధ్యాయసంస్కారః - * ౧ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇతి స్వాధ్యాయస్య కర్మత్వావగమాత్. సంస్కారోహినామ కార్యాన్తరయోగ్యతాకరణమ్. సంస్కార్యత్వంచ స్వాధ్యాయస్య యుక్తమ్ - ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధిత్వాజ్జపాదినా స్వరూపేణాపి తత్సాధనత్వాచ్చ.

ప్రయుక్తత్వమధ్యయనస్యోక్తం. పరవిధిప్రయుక్తత్వే నిత్యస్యాప్యధ్యయనస్య కామ్యవిధిప్రయుక్తత్వం స్యాత్. తతశ్చానుష్ఠానానియమోపి స్యాత్. ఆచార్యకకామోహ్యధ్యాపకః. తస్యాచార్యకకామనాయా అభావేఽధ్యయనాసిద్ధేః. అధ్యాపకకామనాయాశ్చోత్పత్తిస్థితిరితిచేన్న - అధ్యాపకేష్వధ్యేతృబాహుల్యపర్యవసానాత్. ఆధానస్యోత్తరక్రతువిధిప్రయుక్తత్వేపి సకామ్యవిధిమాత్రప్రయుక్తత్వమ్. * వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషాయజేత * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతి నిత్యవిధిసద్భావాదిత్యేవమాద్యనుసన్ధేయం. అతోయథోక్తఏవార్థః. అఙ్గవిధ్యపేక్షేణ ప్రధానవిధినాఙ్గస్వరూపమఙ్గిస్వరూపంచకథం ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం-అఙ్గవిధిభిస్సహప్రధానవిధౌ నిరూపితఇత్యర్థః. (సత్సన్తానేత్యాదినా) తస్మిన్నభిజనవిద్యేత్యాపస్తమ్బవచనార్థోనుసంహితః. ఆత్మగుణాః-అక్రోధాదయః. అనేన సమాహితశబ్దార్థ ఉక్తః. వేదవిచ్ఛబ్దేనవిద్యాసముదేతశబ్దార్థ ఉక్తః - (వేదవిదాచార్యోపసీతస్య) ఆచార్యవిశేషణముపనయనద్వారా మాణవకార్థమ్. యథోపనయనస్యాధ్యాపనాఙ్గత్వే మాణవకవిశేషణమాచార్యార్థం - తద్వదితిభావః. (వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్య) వ్రతనియమవిశేషవదాచార్యవిశేషణమపి మాణవకార్థమితిభావః. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమితి పరతన్త్రోచ్చారణరూపతాదర్శితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమితిపదమసకృదావృత్తిరూపత్వస్యాక్షేపకం దర్శయతి. యథా * వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర దృష్టఫలవస్యాప్యవఘాతస్య ఫలత్వేనావహననస్య వైతుష్యపర్యన్తత్వావగమాదావృత్తిస్సిద్ధా-తద్వదత్రాపి సామర్థ్యాదావృత్తిస్సిద్ధా - దృష్టప్రయోజనత్వాదేవ నియమస్య విధేయత్వాత్. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమిత్యనేన వేదవిదాచార్యోపసీతస్యేత్యనేనచ అధ్యయనస్యాధ్యాపయితృసాపేక్షత్వేన పరతన్త్రోచ్చారణరూపత్వం, స్వవిధిప్రయుక్తత్వముపనయనాఙ్గకత్వంచోక్తం. ఆచార్యోచ్చారణానూచ్చారణమక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన కింరూపమిత్యాకాఙ్క్షాశమితా. వేదవిదాచార్యోపసీతస్య వ్రతనియమవిశేషయుక్తస్యేత్యనేన కథంచకర్తవ్యమిత్యపేక్షాపూరితా. అక్షరరాశిగ్రహణఫలమిత్యనేన స్వాధ్యాయగ్రహణకామత్వమధ్యయనాధికారివిశేషణమిత్యపి సూచితం * సక్తూన్జుహోతీత్యత్రపురుషస్య సక్తుహోమజన్యాదృష్టభాక్త్వాత్సక్తుహోమోయథాపురుషసంస్కారః. తద్వదధ్యయనస్యపురుషసంస్కారత్వేఽస్యాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వం నస్యాత్ -అపూర్వసిద్ధ్యర్థతయాస్వాధ్యాయసిద్ధ్యర్థత్వాభావాత్ -తతశ్చాక్షరరాశిగ్రహణఫలత్వాభావేనావృత్త్యసిద్ధేస్సకృదుచ్చారణరూపమేవాధ్యయనం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (అధ్యయనంచేతి) ఉపనయనాఙ్గకత్వవత్స్వవిధిప్రయుక్తత్వవదిదంచోపపాదనీయమితిచార్థః. (స్వాధ్యాయసంస్కారః) నతు సక్తుహోమవదపూర్వవిషయతయా పురుషసంస్కారఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (స్వాధ్యాయఇతి) తవ్యప్రత్యయాత్కర్మత్వావగమః. స్వాధ్యాయస్యహి కర్మత్వావగమః - నపురుషస్య. కర్తురీప్సితతమత్వం హి కర్మత్వమ్. అతోఽధ్యయనంస్వాధ్యాయసంస్కారః - నతుపురుషస్యేత్యర్థః. నిర్వర్త్యాదేరపి సాధారణం కర్మత్వం కథంసంస్కార్యత్వేహేతురుచ్యతఇత్యత్రనిర్వర్త్యత్వవికార్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యస్వాధ్యాయస్యేతిపునఃకీర్తనం. వస్తుసామర్థ్యసచివకర్మత్వావగమస్సంస్కార్యత్వేహేతురితిభావః. ఫలాన్తరేసత్యపిప్రాప్యత్వమాత్రపర్యవసానంచాయుక్తం. ననుకర్మత్వమాత్రావగమాత్సంస్కార్యత్వం, * సక్తూన్జుహోతి * సువర్ణంభార్యమిత్యత్రసక్తుసువర్ణయోస్సంస్కార్యత్వాభావాదితిశఙ్కాయాం సంస్కారస్వరూపంశోధయతి (సంస్కారోహీతి) హినామభ్యాంప్రసిద్ధిః, ప్రతియోగ్యభ్యుపగమశ్చసూచ్యతే. అపచేతివదనేకావ్యయతుల్యరూపఏకశబ్దోవా. యద్యపి సతఉత్కర్షాధానం సంస్కారఇతి భూతభావ్యుపయోగిసంస్కారానుగతంలక్షణం, తథాపి స్వాధ్యాయస్య భూతోపయోగిత్వాసమ్భవాద్భావ్యుపయోగిసంస్కారలక్షణమత్రోక్తం. సంస్కారలక్షణానుపపత్త్యా సక్తూన్జుహోతీత్యాదిషు ప్రత్యయస్వారస్యావగతమపి కర్మత్వంభగ్నమితిభావః. అత్రతు నతథానుపపన్నమిత్యాహ (సంస్కార్యత్వంచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. కుతఇత్యత్రాహ (ధర్మార్థేతి) పురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనేత్యనేన పూర్వోక్తవ్యాఖ్యేయైకత్వాయ ప్రయోజనవదర్థావబోధనమనుగతమితిదర్శితంభవతి. పురుషార్థపరత్వంవానుగతం - ధర్మాదిషుహి పురుషార్థత్వమనుగతం - ఇష్టతత్సాధనయోరుభయోరపిపురుషార్థత్వాత్. యద్యప్యర్థకామతదుపాయేషు కేచిల్లోకసిద్ధాః. తథాపి ధనేశసురేశాదివిభూతిరూపాతిశయితార్థకామతత్సాధనానాం, లోకసిద్ధపశుపుత్రాన్నాదేశ్చిత్రాదిసాధ్యత్వస్యచ లౌకికప్రమాణాగోచరత్వాత్పురుషార్థచతుష్టయస్య వేదవేద్యత్వోక్తిర్యుక్తా (అవబోధిత్వాత్) అనుష్ఠానౌపయికబోధజనకత్వాదితిభావః. అర్థావబోధకత్వస్య హేతుమాదావవ్యాప్తత్వాదాహ (జపాదినేతి) (స్వరూపేణాపి) అర్థజ్ఞానానుష్ఠానాభ్యామపేక్షజప్యమానేనాక్షరమాత్రేణాపీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదధ్యాపనగ్రహణం. అనుష్ఠానానుగుణంజ్ఞానమ్, జపాదిచాధ్యయనసంస్కృతేనస్వాధ్యాయేనైవేత్యుక్తంభవతి. యద్వాపురుషార్థతత్సాధనావబోధిత్వేనసహతత్సాధనత్వాం

ఏవమధ్యయనవిధిర్మన్త్రవత్ నియమవదక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి - అధ్యయనగృ
హీతస్య స్వాధ్యాయస్య స్వభావతఏవ ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్. గృహీతా
త్స్వాధ్యాయాదవగమ్యమానాన్ ప్రయోజనవతో ఽర్థానాపాతతో దృష్ట్వా తత్స్వరూప

చశబ్దేనసముచ్చీయతే. తత్సాధనత్వం ద్వేధా జపాదినా, క్రియమాణేన స్వరూపేణచేతి. అతోఽవాన్తర సముచ్చేతవ్యసముచ్చయః చ శబ్దః. ఏవం నియమవిధిత్వంచోపపాదితం భవతి. అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కిం శబ్దస్వారస్యాదభ్యుపగమ్యతే ఉతార్థానుపపత్త్యేతివికల్పమభిప్రేత్య తత్రశబ్దస్వారస్యం ప్రతివదన్నధ్యయనవిధినిరూపణముపసంహరతి (ఏవమితి) మన్త్రవదితి పృశ్నిస్త్వేశో వ్రతాన్తర్భావేణ తపసి స్వాధ్యాయాధ్యయనోపకారకమన్త్రాభిప్రాయః. అస్తిహి శన్నోమిత్రాదిమన్త్రాణాం వ్రతాఽననుప్రవేశేనాపి జపమాత్రేణోపకారకత్వమ్. నియమాః పూర్వోక్తాః. యద్వా యథా బాలస్యోపనయనకాలే, సన్ధ్యోపాసనాదికాలేవ విధీయమానముచ్చారణం నియమవదనుష్ఠానమేవ, నార్థజ్ఞాన సమ్పాదనమ్. నహి బాలానాం పూర్వం మన్త్రార్థావబోధసమ్భవః - తద్వదితి (అక్షరరాశిగ్రహణేతి) సనియమకోచ్చారణమధ్యయనశబ్దస్య ముఖ్యార్థః. * వేదానాం కించిదధీత్యబ్రాహ్మణః, ఏకాం శాఖామధీత్యశ్రోత్రియః, అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానః, కల్పాధ్యాయీఋషికల్పః, సూత్రప్రవచనాధ్యాయీభ్రూణఇత్యాదిప్రయోగాత్. నహి స్వశాఖైకదేశాధ్యాయినోఽర్థజ్ఞానసమ్భవః. అఙ్గాధ్యయనస్య పృథగుపాదానేనతత్పూర్వ రహేఽర్థజ్ఞానప్రసఙ్గాభావాత్. స్వాధ్యాయశబ్దశ్చ నార్థజ్ఞానవాచీ - అపితు స్వశాఖామాత్రవాచీతి తత్కర్మత్వం స్వాధ్యాయస్యైవనయుక్తం, నత్వర్థజ్ఞానస్య. అధ్యయనస్య ప్రయోజనాకాఙ్క్షాయాం దృష్టేసమ్భవత్యదృష్టకల్పనాఽయోగాదక్షరగ్రహణస్య ఆసన్నత్వాద్గృహీతత్వాచ్చ తత్స్వీకారోయుక్తః - వ్యవహితత్వాదసార్వత్రికత్వాచ్చ నార్థజ్ఞానమిత్యభిప్రాయః. సకృదుచ్చారణావధికత్వవ్యావృత్త్యర్థం గ్రహణేపర్యవసానముక్తమ్. మాత్రచా విధివ్యాపారస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వవ్యుదాసః. (పర్యవస్యతీతి) యథా * అగ్నీనాదధీతేతివాక్యమాధానమాత్రపరం. నతూత్తరక్రతువినియోగపర్యన్తమ్. యథాచ * కారీర్యా వృష్టికామోయజేతేతివాక్యం వృష్టిసిద్ధిపర్యన్తస్వవిశేషణపరం - నతు వృష్ట్యుపరితనోపయోగపరమ్. తథేతిభావః. ఏవం శబ్దస్వారస్యాదర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వంనిరస్తమ్. అథార్థానుపపత్తిం పరిహరతి. త్రిధా చానుపపత్తిశఙ్కా. విధేరక్షరగ్రహణమాత్రపరత్వే గ్రహణశేషతయా వినియుక్తస్య స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాదవివక్షితార్థత్వం స్యాత్. మీమాంసాయాగప్రవర్తకాభావాదనారమ్భణీయత్వంస్యాత్. అక్షరగ్రహణమాత్రస్యదుఃఖరూపతయావిధేఃప్రయోజనపర్యవసానస్యాదితి. ఏతచ్ఛఙ్కాత్రయనిరాకరణముఖేనాధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తతాం, తన్నిమిత్తాం బ్రహ్మవిచారానారమ్భశఙ్కాంచ వ్యుదస్యన్ వేదాఖ్యైకప్రబన్ధ వ్యాఖ్యానరూపతయా ధర్మబ్రహ్మవిచారయోరైకశాస్త్ర్యమపిదర్శయతి (అధ్యయనగృహీతస్యేతి) ఇహసాఙ్గమధ్యయనం వివక్షితమ్ - అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదస్య, ననుచ సాఙ్గవేదాధ్యయనాదితిపూర్వాపరానుగుణ్యాత్. తేనహి ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధిః. అర్థాః - యజ్ఞోపాసనాదయః. తేస్వర్గమోక్షాదిప్రయోజనవన్తః. ప్రయోజనవదర్థశబ్దేన కాకదన్తవత్పరీక్ష్యత్వశఙ్కావ్యావృత్తిః. (ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాదితి) అనేన విధేఃపరమ్పరయా పురుషార్థపర్యవసాయిత్వముక్తంభవతి. అధ్యయనస్య సాక్షాత్ప్రయోజనమక్షరరాశిగ్రహణమిత్యుక్తమధ్యయన గృహీతస్యేతిపదేన. అయమర్థః, కింసాక్షాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవిధేర్వివక్షితం, ఉతపరమ్పరయా, సాక్షాత్ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వం విధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేపి నోపపద్యతే - అనుష్ఠానాపూర్వద్వారా స్వర్గస్యైవప్రయోజనత్వాత్, అధ్యయనవిధేఃస్వర్గపర్యన్తత్వానభ్యుపగమాచ్చ. పరమ్పరయాచేదస్మత్పక్షేఽపి సమ్భవతీతి. (స్వభావతఇతి) శబ్దస్య బోధకత్వశక్తిస్స్వాభావిక్యాదిత్యర్థః. వ్యుత్పన్నపదపదార్థంప్రతి శబ్దస్యార్థావబోధకత్వం స్వాభావికమితిలోకసిద్ధమ్. ఏవకారోవిధినైరపేక్ష్యపరః. అన్యత్రవినియోగస్తు నస్వాభావికం శబ్దస్యార్థపరత్వంరుణద్ధి జపవిధివత్. * యాజయిత్వాప్రతిగృహ్యవానశ్నంస్త్రిస్స్వాధ్యాయంవేదమధీయీత త్రిరాత్రం వా సావిత్రీమ్ * వేదమేవ జపేన్నిత్యమిత్యాదివిధానంహి నవేదస్యార్థపరత్వం నివారయతి. స్వాధ్యాయస్స్వతోఽర్థబోధకశ్చేత్ కిం మీమాంసయేత్యత్రాహ (గృహీతాదితి) గృహీతాత్ - గృహీతమాత్రాత్ - అధ్యయనగృహీతస్యేత్యుక్తేః. తేన మీమాంసాఖ్యేతికర్తవ్యతారాహిత్యం వివక్షితం. ఆపాతతఃప్రతీతేస్సంశయవిపర్యయసహత్వాత్తన్నిరాకరణాయ మీమాంసేతిభావః. అధ్యయనగృహీతస్యేత్యాదినా వేదస్య బోధకత్వస్వభావత్వముక్తమ్. తత్ర ప్రయోజనవదర్థశబ్దఃపరమ్పరయా పురుషార్థపర్యవసానజ్ఞాపనాయ. ఉపరి తన్నిమిత్తాపాతప్రతీతిజనకతాయాస్సహకారివైకల్యనిబన్ధనత్వమిత్యపౌనరుక్త్యమ్. నహి వేదస్యాపాతప్రతీతిజనకత్వం స్వభావః - ప్రమితిజనకత్వస్వభావత్వాత్. మీమాంసాఖ్యపరికరశూన్యస్య తదభావేనశ్రుతేఃప్రమితిజనకత్వస్వభావవిరోధః. యథా ఆలోకాదిసహకారివిరహే రూపాద్యనుపలమ్భేఽపి చక్షురాదీనాం రూపాదిసాక్షాత్కారజనకత్వస్య స్వాభావికత్వం నవిహన్తి - తద్వత్, ఆపాతప్రతీతావపి ప్రయోజనవత్త్వేన ప్రతిపత్తిరస్తీతి దర్శయితుం పునఃప్రయోజనవదర్థశబ్దః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిర్హి తన్నిర్ణయరాగం జనయతి. నహినిష్ప్రయోజనకాకదన్తాద్యాపాతప్రతీతిస్తన్నిర్ణయరాగంజనయతి. ఆపాతతోఽవగమ్యమానాన్ దృష్ట్వేత్యన్వయః. అర్థానామవగమ్యమానత్వం దృష్ట్వేత్యర్థః, స్వాత్మనోబుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వేతివత్. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతేస్స్వానుభవసిద్ధత్వాన్న తదపహ్నవశ్శక్యఇతిభావః. వ్యాకరణాదిఫలస్వరూపకథనే మీమాంసాఫలస్వరూపేదర్శయతి (తత్స్వరూపేతి) స్వరూపవిశేషాః - అఙ్గినః. ప్రకారవిశేషాః - అఙ్గాని. పూర్వపక్షోక్తస్వరూప

ప్రకారవిశేషనిర్ణయఫల వేదవాక్యవిచార రూప మీమాంసాశ్రవణేఽధీత వేదఃపురుష స్స్వయమేవ ప్రవర్తతే.

ప్రకారతస్సిద్ధాన్తితస్వరూపప్రకారయోర్ద్వైవిధ్యం విశేషశబ్దేనవివక్షితమ్. ప్రయోజనవదర్థస్వాధ్యాయవేదమీమాంసాశబ్దాఃపూర్వోత్తరభాగసాధారణాః. (స్వయమేవ) నతువిధినా. తదుపపాదకమధీతవేదఃపురుషఇతిపదద్వయమ్. (అధీతవేదఇతి) అధ్యయనవిధివ్యాపారస్యానుష్ఠితాంశే పర్యవసితత్వాన్మీమాంసాయాం తస్యాప్రవర్తకత్వం ద్యోతితమ్. చేతనత్వాత్ఫలవదర్థాపాత ప్రతీత్యా స్వయంప్రవర్తతఇతి పురుషశబ్దస్యాభిప్రాయః. నన్వక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వపక్షే రాగతఃప్రవృత్తిరపి నోపపద్యతే - * వేదాఙ్గాని సమస్తాని కృష్ణపక్షేషుసమ్పఠేత్ * నిష్కారణఃషడఙ్గోవేదోఽధ్యేయః. * వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పం సరహస్యం చేత్యాది విహితాఙ్గాధ్యయనస్యాప్యక్షరగ్రహణపర్యన్తతయా వ్యాకరణాదేరర్థావబోధాభావాత్ప్రకృతి ప్రత్యయజ్ఞానాభావేనాపాతప్రతీత్యభావాత్. నైవం వ్యాకరణాదీనాం వేదాఙ్గత్వాదకిఞ్చిత్కరస్యాఙ్గత్వాయోగాద్దృష్టకిఞ్చిత్కారే సమ్భవతి తత్పరిహాణేనాదృష్టకల్పనాఽయోగాత్పదాద్యవబోధరూపదృష్టకిఞ్చిత్కారఏవ స్వీకార్యఇత్యఙ్గత్వాన్యథానుపపత్త్యైవ వ్యాకరణాద్యర్థావగమసిద్ధేః. ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీతిసిద్ధ్యా మీమాంసారమ్భోపపత్తేః. అధీతవేదఃపురుషస్స్వయమేవప్రవర్తతఇత్యనేన * అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేతిసూత్రమప్యర్థాద్వ్యాఖ్యాతంభవతి. విధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వే ప్రవర్తకాభావాత్, స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ మీమాంసానారమ్భణీయేతిపూర్వఃపక్షః. సాఙ్గాధ్యయనానన్తరం శబ్దస్య స్వతోఽర్థావబోధిత్వదర్శనాత్ప్రవర్తకాన్తరాభావేపి రాగాత్ప్రవృత్త్యుపపత్తేరారమ్భణీయేతిసిద్ధాన్తఇతి. నను కర్మవిచారస్యరాగప్రాప్తత్వే * అధీత్యస్నాయాదితిసమావర్తనస్మృతిర్బాధికాస్యాత్. వైధత్వే స్మృతేరపిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాచ్ఛ్రుతిరవకాశప్రదాస్యాత్. నైవంఅధ్యయనవిధేరక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వయోఃకిమభిప్రేతమిత్యతదుక్తమ్. యద్యర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం - తర్హ్యధీత్యస్నాయాదితిస్మృతిగతాధ్యయనశబ్దస్య తత్తుల్యార్థత్వాన్నవిరోధః. యద్యక్షరరాశిగ్రహణపర్యన్తత్వం - తతోపి తుల్యార్థత్వాన్నవిరోధః. కిఞ్చ - విరోధేసత్యపి ప్రత్యక్షశ్రుతిరప్యస్తి యథాఛాన్దోగ్యే * ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బేశుచౌదేశే ఇత్యాదిః. తతశ్చ స్మృతివచనోపేతాస్నానశ్రుతిర్బలీయసీ. తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతివచనయోఃప్రాబల్యదౌర్బల్యకథనం నిరర్థకమ్. నన్వేవంశ్రుత్యాపి రాగతఃప్రవృత్తిర్బాధ్యతఇతిచేన్న - సమావృత్తస్యాపి రాగతఃశ్రవణోపపత్తేః. నన్వధ్యయనానన్తరభావిత్వే సమావర్తనస్య తత్పూర్వకగృహస్థకర్మానుష్ఠానానవరుద్ధశ్రవణావసరాలాభాన్మీమాంసానారమ్భఃప్రసజ్యతే. నైవం - సమావృత్తస్యాపి, శ్రోతుశ్శ్రావయితురివావసరసమ్భవాత్. ఆచార్యస్యహ్యధ్యాపనంవిహితమ్ - నతు గృహస్థస్య శ్రవణమితిచేన్న - అధ్యాపనస్య యాజనప్రతిగ్రహవద్రాగప్రాప్తత్వాత్. రాగప్రాప్తమపి * ప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేదిత్యాదిశాస్త్రానుమతమధ్యాపనమితిచేత్, శ్రవణమపి శాస్త్రానుమతమ్ - అనిషిద్ధత్వాదర్థజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తత్వాచ్చ. నను * సంవత్సరే సంవత్సరేద్వౌద్వౌమాసౌసమాహితఆచార్యకులేవసేద్భూయశ్శ్రుతిమిచ్ఛన్నితి శ్వేతకేతురిత్యారభ్య * తచ్చాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం నివేశేహివృత్తే నైయమికానిశ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయఇత్యాదినా శ్రవణం గృహస్థస్య నిషిద్ధమితిచేన్న - సాకల్యేన మాసద్వయం గురుకులవాసస్యానుష్ఠానోపరోధిత్వేన తస్యైవ నిషిద్ధత్వాత్. * నివేశేహి వృత్తే నైయమికాని శ్రూయన్తే అగ్నిహోత్రమతిథయఇతిహ్యుచ్యతే. ఆచార్యస్యాప్యనుష్ఠానానుపరోధేన శ్రావణస్యహి శాస్త్రానుమతత్వమ్. అతోనుష్ఠానానుపరోధాపరోధప్రయుక్తానుమత్యననుమతివిషయత్వంశ్రావణస్య, శ్రవణస్యచతుల్యమ్. అతఏవహి యుధిష్ఠిరాదీనాంగార్హస్థ్యనిష్ఠానామపి భీష్మాదిభ్యశ్శ్రవణం భారతాదిషుప్రతిపాద్యతే. యద్యపిశ్రావణకాలఏవశ్రవణకాలః - తథాపి శ్రోతురుదకాహరణకాష్ఠసమ్పాదనాదిభిరనుష్ఠానోపరోధఇతిచేన్న - అధ్యయనవిధిప్రయుక్తస్యోదకాహరణాదేస్తన్నివృత్త్యానివృత్తత్వాత్. విత్తఖ్యాత్యాదిప్రయోజనాన్తరస్పృహయా, శిష్యస్నేహేనచ గురోశ్శ్రావణముపపద్యతే. శ్రావయితుర్జ్ఞాతార్థత్వాదనుష్ఠానముపపద్యతే - శ్రోతురజ్ఞాతార్థత్వాన్నేతిచేన్న - ఉపనయనప్రభృత్యనుష్ఠానవద్ధితైషివచనాదనుష్ఠానోపపత్తేః. తర్హి హితైషివాక్యమేవస్యాత్ - కిమర్థం మీమాంసాశ్రవణమితిచేత్. హితైషివచనస్య ప్రమాణమూలత్వనిశ్చయార్థమ్, ప్రష్టౄణామపరేషాం స్వయముపపాదనార్థంచ. హితైషివచనాదనుష్ఠానసమ్భవే శూద్రాదీనామప్యనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న - * నశూద్రాయ మతిం దద్యాత్ * నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్యవ్రతమాదిశేత్। ఇత్యాదినిషేధవచనసద్భావాత్. నహి యజ్ఞాదికంబ్రాహ్మణాశ్శూద్రాయోపదిశన్తి. నచశుశ్రూషావిరహితశూద్రవిశేషవిషయత్వేనేదృశనిషేధవచనానాం సఙ్కోచఃకార్యః-సఙ్కోచకాభావాత్ - నహి శూద్రస్య యజ్ఞాద్యర్హత్వవిషయం వచనాన్తరందృశ్యతే. కిఞ్చయజమానేన కృత్స్నవేదస్య, మన్త్రవిశేషాణాంచజప్యతావచనాత్తేషామధ్యయనలభ్యత్వాదధ్యయనస్యోపనయనసాపేక్షత్వా దుపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాన్నశూద్రాద్యధికారప్రసఙ్గః. ననూపనయనవిధిస్త్రైవర్ణికాధ్యయనవిషయతయా నేతుం శక్యతే. అతశ్శూద్రస్యాధ్యయనముపనయననిరపేక్షమితి తస్యయాజమానాద్యుచ్చారణసమ్భవఇతిచేన్న - * తస్మాచ్ఛూద్రసమీపేనాధ్యేతవ్యమ్ * అథహాస్యవేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణమిత్యాదినా శూద్రస్య వేదశ్రవణాదేర్నిషిద్ధత్వాదధ్యయనంచేదుపనయనాఙ్గకం-తత్ త్రైవర్ణికాధికారమేవేతి నతత్రశూద్రాద్యధికారఇతి మన్త్రవిశేషోచ్చారణానుపపత్తేః, నహితైషి వచనాచ్ఛూద్రాదేరగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇత్యపశూద్రాధికరణవిరోధః. కిఞ్చ - యథా * యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యాదివిధిర్నస్వాఙ్గంస్వవ్యవధాయకమితిన్యాయాత్ స్వప్రయోగేనార్థార్జనాదే రాగప్రాప్తస్యాప్యవసరప్రదః. తథానుష్ఠానోప

తత్రకర్మవిధిస్వరూపే నిరూపితే కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం దృష్ట్వాఽధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయైకదేశోపనిషద్వాక్యేషు అమృతత్వరూపానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేస్తన్నిర్ణయఫలవేదాన్తవాక్యవిచారరూపశారీరకమీమాంసాయామధికరోతి. తథాచ

యోగిమీమాంసాశ్రవణస్య సమావర్తనవిధిరవకాశప్రదస్స్యాత్ క్త్వాప్రత్యయస్యచ సమానకర్తృకత్వపూర్వకాలీనత్వమాత్రమర్థః - సమావర్తనస్యం. సన్నావర్త్యమేవవిధేయం - నచేద్విధివైయర్థ్యం - దుఃఖాత్మకగురుకులవాసనివృత్తేస్స్వతః ప్రాప్తత్వాదితిచేన్న - అనన్త్యాపన్నస్యాపి విధివైయర్థ్యాత్. తచ్చ గురుకులవాసస్య దుఃఖాత్మకత్వాదేవ. అతస్సనియమకసంస్కారవిశేషఏవస్నానమిత్యభ్యర్ధేయం. సమావర్తనస్య. తస్నా దస్నీత్యేతి క్త్వాశ్రుతేర్నవిరోధః. తస్మాత్స్వయమేవప్రవర్తతే. నను * యోహవా అవిదితార్షేయఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన మన్త్రేణ యాజయతి వాఽ ధ్యాపయతివా స్థాణుం వర్ఛతి గర్తం వాపద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్యఛన్దాంసిభవన్త్యథయోమన్త్రే మన్త్రే వేదసర్వమాయురేతి శ్రేయాంశ్చభవత్యయాతయామాన్యస్యఛన్దాంసిభవన్తి తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి ప్రసక్త్యా * అవిదిత్వా ఋషింఛన్దోదైవతంయోగమేవచ । యోఽధ్యాపయేజ్జపేద్వాపి పాపీయాన్జాయతేతుసఇతి। స్మృత్యుపబృంహితయాఽర్థజ్ఞానవిధానం [illegible]. మన్త్రప్రతిపాద్యదేవతాజ్ఞానస్యాత్రవిహితత్వాత్తుల్యన్యాయతయా దైవతశబ్దస్య మన్త్రప్రకాశ్యానుష్ఠేయార్థప్రదర్శనార్థతయా [illegible] భాగార్థజ్ఞానస్యాపి విధేయత్వాపత్తేః. యోగః - మన్త్రాణాం వినియోగః, తజ్జ్ఞానస్య బ్రాహ్మణభాగార్థజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ స్మృతిచేన్న - ప్రతిగ్రహర్తుసంవేశనాదేరివ రాగప్రాప్తత్వాన్నివృత్తేః. నహి * బ్రాహ్మణఃప్రతిగ్రహాదినా ధనమార్జయేత్ * ఋతావుపేయాదిత్యాదివచనం రాగతఃప్రాప్తింప్రతిగ్రహాదేర్నిరుణద్ధి. కించ - అనేనైవ వాక్యేనార్థజ్ఞానం విహితమిత్యధ్యయనవిధేరర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం నాశ్రయణీయం. యథాక్రతూనాంవిధ్యన్తరసిద్ధత్వాదాధానవిధేరుత్తరక్రతుపర్యన్తత్వంనాశ్రీయతేతద్వన్న చేదంవాక్యమధ్యయన[illegible]. నచ స్వయమర్థజ్ఞానంవిధత్తే - అర్థజ్ఞానస్యాన్యతస్సిద్ధత్వాదత్రమన్త్రమాత్రస్యఋష్యాదివిజ్ఞానవిధానప్రతీతేశ్చ. [illegible] తవ్యత్వంసిధ్యేత్ - నత్వర్థజ్ఞానమ్. ఛన్దోదైవతాదిజ్ఞానస్య ఛన్దఃకల్పవ్యాకరణనిరుక్తాదిసాపేక్షత్వాన్మీమాంసానపేక్షత్వాచ్చ. [illegible] యసన్దేహేసతి మీమాంసాపేక్షాస్యాదితిచేత్. తర్హి సన్దేహోపాకరణాయరాగతఃప్రవృత్తిస్స్యాత్. * యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే । అనగ్నావివశుష్కైధో నతజ్జ్వలతికర్హిచిదితీదమపి వచనం నార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వమధ్యయనవిధేరవగమయతి. అధీతమవిజ్ఞాతమిత్యత్రాధ్యయనార్థజ్ఞానయోః పృథఙ్నిర్దేశాత్, రాగప్రాప్తస్య విధాతుమశక్యత్వాచ్చ. * వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః, ఏకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియః, అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానఇత్యాదయఃకల్పసూత్రప్రయోగాశ్చాధ్యయనాదర్థజ్ఞానం పృథగ్భూతమవగమయన్తి. అతశ్శ్రవణస్య దుఃఖరూపత్వేన తన్నిషిద్ధతయావాఽర్థార్జనాద్యన్యపరతయావా యోఽనశృణోతి - తత్ప్రరోచనార్థమిదం యదధీతమిత్యాదివచనమ్. యథా అక్షైర్మాదీవ్యః, కృషిమిత్కృషస్వ విత్తేరమస్వ, బహుమన్యమానఇతివాక్యం తన్నిషిద్ధప్రరోచనార్థమ్. ప్రరోచనయాహి ప్రవృత్తిరుత్పద్యతేస్యాత్. నహ్యేతావతా కృషేరర్థార్జనస్యచ రాగప్రాప్తత్వభఙ్గేన సర్వత్రవైధత్వమేవస్యాత్. తద్వదిదమపి వచనం [illegible] త్వం నవిహన్తి. తస్మాద్రాగతఏవ ప్రవర్తతే. ఏవమన్యతఃప్రవృత్తౌ సత్యామపి శబ్దగత్యుల్లఙ్ఘనేన మీమాంసాశ్రవణస్య [illegible] యుక్తమ్. ఐకశాస్త్ర్యమ్, రాగతఃప్రవృత్తిశ్చాస్తు - కథం పౌర్వాపర్యనియమఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర - వేదే (కర్మవిధిస్వరూపేనిరూపితఇతి) కర్మభాగస్యవేదోపక్రమత్వాదధీతక్రమేణైవ నిరూపణంప్రాప్తమితికర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమితిభావః. నను నహి [illegible] స్థిరఫలత్వమనన్తస్థిరఫలత్వంచ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ క్వచిన్నిరూపితమ్ - తత్కథమల్పాస్థిరఫలత్వానగతిరిత్యత్రాహ (స్వరూపే నిరూపితఇతి) కేవలం కర్మవిధిస్వరూపమేవ నిరూపితమ్. అల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానమావృత్తివిధానాదినా ఫలితమితిభావః. యద్వా [illegible] నిరూపితమ్. నత్వారాధ్యపరదేవతేతి భావః. తదారాధనత్వేన కృతేహ్యనన్తస్థిరఫలత్వసిద్ధిః. (అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయేతి) [illegible] కృత్స్నస్వాధ్యాయవిషయత్వాదుపనిషదశ్చ స్వాధ్యాయశబ్దాన్తర్గతత్వాదితిభావః. ఏకదేశశబ్దేనైకప్రబన్ధాంశత్వంసూచితమ్. [illegible] దశబ్దనిర్దిష్టే శబ్దరాశావనన్యపరం ప్రదేశం పృథఙ్నిర్దిశత్యుపనిషచ్ఛబ్దేన. వేదాన్తశబ్దేన విచారపౌర్వాపర్య నియమ[illegible]. [illegible] సాశబ్దోక్తవ్యాఖ్యానే ప్రదేశభేదం విశినష్టి శారీరకపదేన * అన్నవానన్నాదోభవతి మహాన్భవతి ప్రజయాపశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేన [illegible] త్తానుషఙ్గికాల్పాస్థిరఫలవ్యావృత్త్యర్థమమృతత్వరూపశబ్దః. ఆనుషఙ్గికాణామల్పాస్థిరత్వేపి ప్రధానఫలస్యానన్తస్థిరత్వానపాతప్రతీతిరస్తీత్యర్థః. కర్మమీమాంసాసంస్కృతమనస్కత్వాదత్రాప్యానుషఙ్గికం ప్రధానంచ ఫలం సమ్భవతీతిశ్రోతుఃప్రతీయతఏవ. నను ఫలత్వాదిదమప్య నిత్యమితి బుద్ధిస్స్యాత్. నైవం - విపక్షేబాధకాభావాత్. యథా భౌమసుఖాత్స్వర్గాదిసుఖం విలక్షణం ప్రతిపన్నమ్. తత్రాపి పరస్పరవైలక్షణ్యం దేశకాలస్వరూపభేదాత్ప్రతిపన్నమ్. తద్వదేవ తస్మాదపి విలక్షణసుఖం సమ్భవతీత్యతీవరాగజననాయాస్త్యపి ప్రతీతిస్స్యాత్. (అధికరోతి) అధికారీ భవతి. ఏవం కర్మవిచారస్యదేవాధికారీ భవతి. నతు సాధనచతుష్టయవానిత్యభిప్రాయః. ఏవమైకశాస్త్ర్యక్రమనియమా రమ్భణీయత్వాన్యుపపాదితాని. తైర్వ్యర్థానన్తా శాస్త్రైరారమ్భణీయత్వాపయికాపాతప్రతీతిరిత్యత్రాహ (తథాచేతి) యథా సూత్రం వ్యాఖ్యాతం తథేత్యర్థః. చర్యజ్ఞానివృత్తౌ ప్రసిద్ధౌవా. కేవలశబ్దేన జ్ఞానాఙ్గకర్మవ్యావృత్తిః. నను కర్మవిచారేణ నిర్ణీతేపి కర్మఫలేఽయుక్తే

వేదాన్తవాక్యాని కేవలకర్మఫలస్య క్షయిత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్య చాక్షయఫలత్వం దర్శయన్తి * ౧ తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే, ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే॥ * ౨ అన్తవదేవాస్య తద్భవతి॥ * ౩ నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే॥ * ౪ ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః॥ * ౫ పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం, తస్మై స విద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్॥ * ౬ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్॥ * ౭ న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి॥ * ౮ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి॥ * ౯ స స్వరాడ్భవతి॥

పునశ్చాల్పాస్థిరఫలత్వప్రతీతిజనకవాక్యాని కిమర్థముదాహ్రియన్తే. అనన్తస్థిరఫలావాప్తిప్రతీతిజనకాన్యేవ హి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. ఉచ్యతే - అధిగతకర్మణః పురుషస్య హి నిర్ణీతార్థసంవాదివాక్యదర్శనాత్కర్మఫలాస్థిరత్వవద్బ్రహ్మజ్ఞానఫలాక్షయిత్వస్య ప్రామాణికత్వం సమ్భవతీతి ప్రజ్ఞాస్థిరీకరణార్థమ్. (తద్యథేతి) లోక్యత ఇతి లోకః - ఫలమ్. అన్తవదేవాస్య తద్భవతీత్యనేన జ్ఞానవిధురకర్మణోఽనేకకాలానుష్ఠితస్య బహువిధస్యాపి క్షయిత్వముక్తం భవతి * యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాత్తస్య వాక్యస్య. అన్తవదిత్యుక్తే క్రియాస్వరూపస్యాన్తవత్త్వం లోకసిద్ధతయానుపదేశ్యమితి ఫలస్యైవాన్తవత్త్వమర్థసిద్ధం స్ఫుటీకర్తుం పూర్వం తద్యథేతి వాక్యోపాదానమ్. సాంసారికఫలస్యాధ్రువత్వం స్యాత్ - కర్మభిరేవ ధ్రువం ఫలం సమ్పాద్యతామితి శఙ్కావ్యుదాసాయోపాదత్తే (నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యత ఇతి.) ధ్రువం తదితి వాక్యఖణ్డః. తదుపపాదకత్వేన ప్రతీయమానం వాక్యాన్తరముదాహరతి (ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా ఇతి.) సంసారపారం తారయితుం నాలమ్, మధ్యే భఙ్గురత్వాదిత్యర్థః. సూత్రయోజనానుగుణతరం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వం చ దర్శయద్వాక్యముపాదత్తే (పరీక్ష్య లోకానితి) అస్మిన్వాక్యే న్యాయసిద్ధార్థానువాదేన గురూపసత్తిర్విధీయతే. కర్మచితాన్ - కర్మసఞ్చితాన్. పరీక్ష్య - మీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్య. బ్రాహ్మణః - అధీతసాఙ్గసశిరస్కవేదః. య ఇత్యధ్యాహార్యమ్ - స ఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్. అకృతః - నిత్యః. అత్ర పురుషో విశేష్యః. లిఙ్గవశాదక్షరం పురుషమిత్యనన్తరోక్తేశ్చ. కృతేన - కర్మణా, నాస్తి - న సిధ్యతి. ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం, ఇతి - యో నిర్వేదమాయాత్, స తద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్. ఏవకారేణ నియమవిధిత్వం గమ్యతే. సమిత్పాణిః - అరిక్తపాణిః. * రిక్తపాణిస్తు నోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమితి హి స్మర్యతే. శ్రోత్రియమ్ - శ్రుతవేదాన్తమ్. బ్రహ్మనిష్ఠమ్ - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్తమ్, శ్రుతవేదాన్తోఽపి రుచిభేదాదబ్రహ్మనిష్ఠో నోపగన్తవ్య ఇతి భావః. అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః. శమః - బాహ్యేన్ద్రియనియమనరూపః - ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యన్తఃకరణనియమనస్యోక్తతయా పారిశేష్యాత్. ఏతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితమ్. న తూపాసనోపయుక్తాత్యన్తేన్ద్రియజయాదిః. తస్మై స విద్వాన్ ప్రోవాచేత్యన్వయః. యేనేతి నిర్దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః. తద్విజ్ఞానార్థమితి హి ప్రకృతమ్. సామాన్యతః కారణాభిప్రాయో వా, లిఙ్గవ్యత్యయో వా. అక్షరమ్, స్వరూపేణావికారమ్. సత్యమ్ - గుణతోఽప్యవికారమ్. అథ వా అచిజ్జీవవ్యావృత్తిః. తాం బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచ - ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః. ఇతి వేదాన్తసారే వ్యాఖ్యాతమ్. ఛన్దసి లుఙ్లఙ్లిటః ఇతి లిట్. నను ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయేతి శమాదేః పూర్వవృత్తత్వం ప్రతీయతే. న - శ్రవణోపయోగ్యవధానమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. నాత్రోపాసనాఙ్గభూతాత్యన్తవిషయవైతృష్ణ్యం వివక్షితమ్. తద్ధి * శమదమాద్యుపేతః స్యాదితి నిరూపయిష్యతే. అతో నిరూప్యసమ్పాద్యస్య నిరూపణాత్ప్రాగేవ విశిష్టత్వమనుపపన్నమ్. శ్రుతిశ్చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానవతః పురుషస్య తదుత్తరభావి శమాద్యఙ్గకముపాసనం దర్శయతి. * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. అత్ర హ్యేవంవిదితి శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్త్వముక్తమ్. భూత్వా పశ్యేదిత్యుపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వం స్థాపితమ్. కేవలానన్తస్థిరఫలపరవాక్యాన్యుదాహరతి (బ్రహ్మవిదితి) అత్రానువాకే * యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి శ్రవణాదనన్తఫలత్వసిద్ధిః. ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణోఽనన్తస్థిరత్వేఽపి ప్రాప్తేః కాదాచిత్కత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమపునర్నివృత్తిమాహ (న పునరితి) యద్వా విద్యయా అనన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మప్రాప్తిమాహ (బ్రహ్మవిదితి) విద్యయా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రతిబన్ధనివృత్తిపూర్వకత్వమాహ (న పునరితి) మృత్యుః ప్రమాదః, మోహో వా, * మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనామ్, * ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమీత్యుభయత్ర మృత్యుశబ్దవ్యపదేశాత్. ప్రమాదో యథావస్థితాత్మస్వరూపస్యాజ్ఞానం. మోహః - భ్రాన్తిజ్ఞానం, దిఙ్మోహ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. న మృత్యునివృత్తిమాత్రమేవ, తత్కార్యమపి నివర్తత ఇత్యాహ (న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతీతి) అస్య వాక్యస్యోపరి * న రోగం నోత దుఃఖతామితి హి శ్రూయతే. న పునరిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణి దృష్టే మృత్యుప్రముఖనివృత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం. న పశ్యో మృత్యుమిత్యత్రాపి పశ్యశబ్దస్య బ్రహ్మదర్శీత్యర్థః, తదేకం పశ్యతీత్యనన్తరోదాహృతవాక్యైకవిషయస్య దర్శితత్వాత్. (స స్వరాడ్భవతీతి) కర్మవశ్యో న భవతి

౧॥ ఛాన్దోగ్యే - ౮ ప్రపాఠకే ౧ ఖణ్డే - ౬ వాక్యమ్. ౨॥ బృహదారణ్యకే - ౫ అధ్యాయే - ౮ బ్రాహ్మణే - ౧౦ వా. ౩॥ కఠే - ౨ వల్ల్యాం - ౧౦ వా. ౪॥ ముణ్డకోపనిషది - ౧ ముణ్డకే - ౨ ఖణ్డే - ౭ వా. ౫॥ ముణ్డ ౧ - ౧ ముణ్డ - ౨ ఖ - ౧౨ - ౧౩ వా. ౬॥ తైత్తిరీయే - ఆనన్దవల్ల్యాం - ౧ అధ్యాయే - ౧ అనువాకే - ౭ వా. ౭॥ [illegible] - ౨ వా. ౮॥ ఛాం - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా.

* ౧ తమేవం విద్వానమృతఇహభవతి నాన్యఃపన్థా అయనాయ విద్యతే॥ * ౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వాజుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీత్యాదీని. ననుచ సాఙ్గవేదాధ్యయనాదేవ కర్మణాం స్వర్గాదిఫలత్వమ్, స్వర్గాదీనాంచ క్షయిత్వమ్, బ్రహ్మోపాసనస్యాఽమృతత్వఫలత్వంచ జ్ఞాయతఏవ. అనన్తరం ముముక్షుర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయామేవ ప్రవర్తతామ్, కిమర్థా ధర్మవిచారాపేక్షా. ఏవం తర్హి శారీరకమీమాంసాయామపి నప్రవర్తతామ్ - సాఙ్గాధ్యయనాదేవ కృత్స్నస్య జ్ఞాతత్వాత్. సత్యమ్ - ఆపాతప్రతీతిర్విద్యతఏవ, తథాపి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్యార్థనిశ్చాయకత్వాదాపాతప్రతీతోఽప్యర్థస్సంశయవిపర్యయౌ నాతివర్తతే. అతస్తన్నిర్ణయాయ వేదాన్తవాక్యవిచారః కర్తవ్యఇతిచేత్, తథైవ ధర్మవిచారోఽపి కర్తవ్యఇతి పశ్యతుభవాన్. ననుచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాఏవనియమేనాపేక్షితే, తదేవ పూర్వవృత్తంవక్తవ్యమ్. నధర్మవిచారాపేక్షా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః, అధీతవేదాన్తస్యానధిగతకర్మణోఽపి వేదాన్తవాక్యార్థవిచారోపపత్తేః.

త్యర్థః. * స్వరాట్ స్వతన్త్రో విజ్ఞేయ ఇతినైఘణ్టుకాః. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నిర్విశేషచిన్మాత్రజ్ఞానదేవతాన్తరోపాసనాద్యుపాయాన్తరవ్యావృత్తిసిద్ధిః - పురుషోత్తమోపాసనస్యైవోపాయతయోక్తత్వాత్. తదుపాసనరూపజ్ఞానంచ నాత్మైక్యవిషయం. అపితు పృథక్త్వవిషయమితిదర్శయతి (పృథగాత్మానమితి) మత్వా - జ్ఞాత్వా. తతః - పృథక్త్వజ్ఞానాత్. తేన జుష్టః - ప్రీతివిషయీకృతః. అనుగృహీతోఽమృతత్వమేతీత్యర్థః. ఇత్యాదీని వేదాన్తవాక్యానీతి పూర్వేణాన్వయః. ఉదాహృతస్పష్టార్థవాక్యమాత్రతృప్తః కశ్చిచ్చోదయతి (ననుచేతి) పూర్వత్రచోద్యాన్తరాణాం కణ్ఠోక్త్యభావేఽపి పరిహారకణ్ఠోక్త్యా తాన్యభిప్రేతాని. అతశ్చశబ్దేన తైరర్థసిద్ధైస్సహసముచ్చయోయుక్తః. (సాఙ్గేతి) కర్మజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదినాపి సాఙ్గాధ్యయనస్యాపేక్షితత్వం స్వీకృతమితి తదధికవ్యుదాసార్థఏవకారః. అధ్యయనస్య సాఙ్గత్వాదఙ్గానాంచార్థజ్ఞానహేతుత్వాన్మీమాంసానిరపేక్షం స్వర్గాదేరేవకేవలకర్మఫలత్వమ్, స్వర్గాదేశ్చక్షయిత్వమ్, బ్రహ్మోపాసనస్యాక్షయఫలత్వంచ జ్ఞాయతఇత్యర్థః. బ్రహ్మోపాసనస్యేత్యాదిగ్రన్థో దృష్టాన్తాభిప్రాయః. జ్ఞాయతఏవేత్యేవకారోజ్ఞాతత్వసంప్రతిపత్తిసూచకః - జ్ఞానసామగ్రీసిద్ధేరితిభావః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (అనన్తరమితి) కర్మణోఽల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానేనముముక్షాసిద్ధ్యర్థంహి కర్మవిచారః, తన్నిరపేక్షమేవాల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానాన్ముముక్షాసిద్ధేర్బ్రహ్మజిజ్ఞాసైవకర్తవ్యా - ధర్మవిచారేప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః. పరిహరతి (ఏవమితి) ఏవంతర్హి - ఉదాహృతవాక్యమాత్రతృప్తోసిచేత్. (కృత్స్నస్యేతి) బ్రహ్మణోపీతిభావః. వేదాన్తవాక్యాన్యపి స్ఫుటార్థాని హ్యస్మాభిరుదాహృతాని. తేషామర్థోపి మీమాంసానపేక్షంజ్ఞాయతే. అతోఽనన్తస్థిరఫలజ్ఞానాయ నబ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యర్థః. సత్యమిత్యర్థాఙ్గీకారే. ఆపాతప్రతీతావభ్యుపగమః - బ్రహ్మవిచారస్యైరపేక్ష్యేఽనభ్యుపగమః. (ఆపాతేతి) ఆపాతప్రతీతిః, అజ్ఞాననివృత్తిమాత్రేణ సంశయవిపర్యయసహజ్ఞానమ్. సంశయవిపర్యయౌచ కారణవాక్యగతసద్బ్రహ్మాత్మాకాశప్రాణవైశ్వానరాదిశబ్దైరర్థతత్త్వస్య దుర్నిశ్చయత్వాత్. * విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి. * అసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యాదిభిరాత్మానిత్యత్వాదేశ్చప్రతీతేః, * అన్నవానన్నాదోభవతి మహాన్భవతి ప్రజయాపశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేనేత్యాదినాల్పాస్థిరఫలావగమాచ్చస్యాతామ్. అతస్సాఙ్గాధ్యయనమాత్రేణ తయోరనతివృత్తేస్తద్వ్యుదాసస్య న్యాయానుగృహీతవాక్యఫలత్వాచ్చ బ్రహ్మవిచారఃకర్తవ్యఇతిచేదిత్యర్థః. భవాన్ - అనుదాహృతవాక్యాన్తరపర్యాలోచనాయామపిప్రవృత్తస్త్వమితి భావః. (తథైవ) ఏతయాదృష్ట్యా అత్రాపి సంశయ విపర్యయనిరాసస్యాపేక్షితత్వంజానన్ అనుదాహృతవాక్యానిపశ్యేత్యర్థః. * అక్షయ్యంహవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతంభవతి. * పూర్ణాహుత్యాసర్వాన్కామానవాప్నోతి * సర్వాల్లోకాన్ పశుబన్ధయాజ్యభిజయతి. * అపామసోమమమృతాఅభూమ. * అనన్తంహవా అపారమక్షయ్యం లోకంజయతి। యోఽగ్నిం నాచికేతంచినుతే. * నాస్యేష్టాపూర్తేక్షీయేతే। యోఽగ్నింనాచికేతం చినుతే। ఇత్యాదీనిహి. * అమృతత్వంభజన్తే. * సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్. * ఇమాల్లోకాన్కామాన్నీకామరూప్యనుసఞ్చరన్ । ఇత్యాది బ్రహ్మవేదనఫలవాక్యైస్తుల్యాని వాక్యాని దృశ్యన్తే. అతశ్చోపనిషద్వాక్యేష్వివానుదాహృతవాక్యేషు సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయ కర్మవిచారఃకర్తవ్యఇత్యర్థః. ఏవం ఫలద్వారాహానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షా దర్శితా. అథస్వరూపేణోపాదానాయచ నియమేన కర్మజ్ఞానాపేక్షాస్తీతి దర్శయితుం ముముక్షోఃకర్మణోనియమేనానపేక్షితత్వలక్షణంపరపక్షముపక్షిపతి (ననుచేతి) నియమేనాపేక్షితత్వస్య వివక్షితేతరగామిత్వవ్యుదాసార్థఃప్రథమఏవకారః. ద్వితీయస్తు నియమేనానపేక్షితస్య పూర్వవృత్తత్వనివృత్త్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (నధర్మేతి) కుతఇత్యత్రాహ (అధీతేతి) యేబ్రహ్మవిద్యాధికారిణః తేషాం సర్వేషామవశ్యాపేక్షితంహి నియమేనాపేక్షితమ్. వేదాన్తమాత్రాధ్యాయినస్తు తత్రైవాపాతప్రతీతిర్బుభుత్సాచస్యాత్. తస్య కర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావాన్నకర్మవిచారస్య నియమేనాపేక్షేత్యర్థః. యద్వా - అధీతకృత్స్నవేదస్యాపి జన్మాన్తరసుకృతవశాద్వేదాన్తవాక్యఏవ బుభుత్సాజాయతేచేత్ - తస్య నకర్మవిచారాపేక్షేతి. తదాధీతవేదాన్తస్యేతిపదమయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్, నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరమ్. కృత్స్నవేదాధ్యయనాదపేక్షితవేదాన్తభాగోప్యధీతఏవేత్యర్థః. ఏవం

౧॥ పురుషసూక్తే - ౨౦ వా. ౨॥ శ్వేతాశ్వతరే - ౧ అధ్యాయే - ౬ వా.

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాన్యత్రైవ చిన్త్యన్తే. తదనధిగతకర్మణో నశక్యంకర్తుమితిచేద నభిజ్ఞోభవాన్ శారీరకశాస్త్రవిజ్ఞానస్య. అస్మిన్ శాస్త్రే అనాద్యవిద్యాకృతవివిధభేదదర్శననిమిత్త జన్మజరామరణాదిసాంసారికదుఃఖసాగరనిమగ్నస్య నిఖిలదుఃఖమూలమిథ్యాజ్ఞాననిబర్హణాయా త్మైకత్వవిజ్ఞానం ప్రతిపిపాదయిషితమ్. అస్యహిభేదావలమ్బికర్మజ్ఞానంక్వోపయుజ్యతే. ప్రత్యుత విరుద్ధమేవ. ఉద్గీథాదివిచారస్తు కర్మశేషభూతఏవ జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదిహైవక్రియతే. సతు నసాక్షాత్సఙ్గతః, అతో యత్ప్రధానం శాస్త్రం తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తం కిమపి వక్తవ్యం. బాఢం. తదపేక్షితంచ కర్మవిజ్ఞానమేవ కర్మసముచ్చితాత్ జ్ఞానాదపవర్గశ్రుతేః. వక్ష్యతి చ

హానార్థమపికర్మణోజ్ఞాతవ్యత్వంనిషిద్ధమ్. ఉపాదానార్థమపి నజ్ఞాతవ్యత్వమిత్యుపపాదయితుం వేదాన్తమాత్రబుభుత్సోరపి కర్మవిచారాపేక్షాం శఙ్కతే (కర్మాఙ్గేతి) ఏకస్య సామ్నః పఞ్చభాగాస్సన్తి. తే ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారోపద్రవనిధనాఖ్యాః. ఏతేభాగాభక్తిశబ్దాభిధేయాః. తాసుపఞ్చసు భక్తిషు ప్రస్తావో హిఙ్కారపూర్వంగీయతే. ఉద్గీథః ప్రణవపూర్వంగీయతే. తత్రపఞ్చవిధసామోపాసనం క్వచిద్విధీయతే. * లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీతేతి క్వచిత్సామావయవేషుపఞ్చస్వేకైకావయవోపాసనం విధీయతే. తత్రోద్గీథావయవభూతప్రణవోపాసనం విధీయతే. * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి । (కర్మాఙ్గాశ్రయాణి) కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదివిషయాణి. అనధిగతకర్మణ ఉద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనంనశక్యంకర్తుమితిప్రతిజ్ఞా. కర్మాఙ్గాశ్రయాణీతి హేతుగర్భంవిశేషణమ్. కర్మాఙ్గోద్గీథాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనానీత్యుక్తేసతి హేతావుద్గీథశబ్దస్య వైయర్థ్యంస్యాత్. ఉపాసనమాత్రస్యచపక్షీకారః ప్రతీయతే.అతోయథోక్తైవవచనవ్యక్తిర్యుక్తా. అనధిగతేకర్మణ్యుద్గీథాదివిషయోపాసనచిన్తాయా అశక్యత్వాత్కర్మవిచారోపేక్షితఇతిచేదిత్యర్థః. సోపాలమ్భంపరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇతి) శాస్త్రే ప్రధానతయాప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిదమితి త్వయానజ్ఞాతమిత్యర్థః, అత్రకిం ప్రధానప్రతిపాద్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (అస్మిన్నితి) భేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపః. వైవిధ్యం-తదవాన్తరభిదాబాహుళ్యమ్. ఏవం వివిధభేదదర్శనస్యహేతురవిద్యా. తస్యాఃకోహేతురిత్యనవస్థాపరిహారార్థమనాదిశబ్దః. ఏవమవిద్యాకృతభేదదర్శననిమిత్తకం జన్మజరామరణాదికమేవసాంసారికదుఃఖమ్. ఆదిశబ్దేననరకగర్భవాసాదిగ్రహణమ్. సంసారః - ప్రకృతిసమ్బన్ధః. తత్ప్రభవంసాంసారికం - తన్నిరసనీయత్వాయ దుఃఖరూపత్వోక్తిః. సాగరశబ్దస్తదానన్త్యపరః. (నిమగ్నస్యేతి) దుఃఖనివృత్త్యుపాయాపేక్షాహేతుతయోక్తం - అధికారిస్వరూపముక్తమ్. ప్రయోజనమాహ (నిఖిలేతి) మిథ్యాజ్ఞానం - భ్రాన్తిజ్ఞానమ్ - * దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదితిప్రయోగాత్. భ్రాన్తిజ్ఞానంచభేదదర్శనమ్. యద్వా - మిథ్యాభూతప జ్ఞానం మిథ్యాజ్ఞానమ్. జ్ఞాననివర్త్యత్వాయమిథ్యాశబ్దః. తస్యనిబర్హణాయ. తన్నిబర్హణమేవ మోక్షఇత్యభిప్రాయః. తత్సాధనం కిమిత్యత్రాహ (ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమితి) సర్పభ్రమస్య రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానంహి నివర్తకమ్, నతుకర్మవిశేషః. ఏవంభేదదర్శనస్యావిద్యాకృతత్వాదైక్యజ్ఞానమేవ తన్నివర్తకమితి తత్రైవతాత్పర్యంవేదాన్తవాక్యానామిత్యర్థః. తతఃకిమిత్యత్రాహ (అస్యహీతి) (క్వోపయుజ్యతే) నకుత్రచిత్ - జ్ఞానస్య స్వరూపోత్పత్తౌ తత్ఫలోత్పత్తౌ జ్ఞానోత్పత్తిసాధనానుగ్రహేవా నోపయుజ్యతఇత్యర్థః. నకేవలముపయోగాభావః. ప్రతికూలఫలత్వమప్యాహ (ప్రత్యుతేతి) ద్వైతవాసనాజనకత్వాదిత్యభిప్రాయః. తథాప్యుపనిషత్స్వధీతత్వాద్బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూప్యమాణత్వాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనం బ్రహ్మవిద్యాపేక్షితమిత్యుద్గీథాదివిచారస్సాక్షాత్సఙ్గతఇత్యత్రాహ (ఉద్గీథాదీతి) తర్హి కథముపనిషత్స్వధ్యయనం, బ్రహ్మవిచారే తద్విచారశ్చేత్యత్రాహ (జ్ఞానరూపత్వావిశేషాదితి) జ్ఞానరూపత్వసామ్యాద్బుద్ధిస్థతయాకృతః - నతు ప్రధానార్థోపయోగిత్వాదిత్యర్థః. (తతఃకిమిత్యత్రాహ) (సత్వితి) తుశబ్దద్వయం శఙ్కాద్వయవ్యావర్తకమ్. ప్రధానప్రతిపాద్యోపయుక్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వం నిగమయతి (అతఇతి) కిమపి - కర్మవిచారాదన్యదితిభావః. ప్రధానార్థోపయోగిత్వేన సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. యేనకేనాప్యాకారేణ సామ్యాద్బుద్ధిస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అతఃప్రాసఙ్గికోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తాపేక్షితస్య ప్రధానార్థవిరుద్ధస్య కర్మవిచారస్య నపూర్వవృత్తతాయుక్తా - అపితు ప్రధానప్రతిపాద్యాత్మైకత్వవిజ్ఞానాపేక్షితమేవ కిమపి పూర్వవృత్తం వక్తుం యుక్తమిత్యుక్తంభవతి. అత్ర భాస్కరీయాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే, (బాఢమితి) బాఢమిత్యర్థాఙ్గీకారే. యత్ప్రధానం శాస్త్రం, తదపేక్షితమేవ పూర్వవృత్తమిత్యేతావన్మాత్రవిషయోఙ్గీకారః. తదపేక్షితం చేతిప్రతిజ్ఞా. త్వయా యదనపేక్షితమిత్యుక్తం-తదేవాపేక్షితమిత్యేవకారాభిప్రాయః. కుతఇత్యత్రాహ (కర్మసముచ్చితాదితి) సముచ్చితశబ్దస్సాహిత్యమాత్రపరః - నసముచ్చయపరః. * అస్మద్విద్యాత్మవిద్యాచేతి సముచ్చితోపదేశాదిత్యత్ర సముచ్చితశబ్దవత్ - కర్మజ్ఞానాభ్యామితిననిర్దిష్టం - అపితు కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితి విశేషణవిశేష్యభావేన నిర్దిష్టమ్. అతోజ్ఞానప్రాధాన్యమవగమ్యతే. కర్మాఙ్గకాజ్జ్ఞానాదిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ * యజ్ఞేన దానేనేత్యాదిర్వివక్షితా. కర్మణోవిద్యాఙ్గత్వే సూత్రకారాభిమతిం దర్శయతి (వక్ష్యతిచేతి) చః ప్రతిపాదకసముచ్చయే. అఙ్గతయాకర్మణోనుష్ఠానమపేక్షితమస్తు - తజ్జ్ఞానస్య కథం పూర్వవృత్తత్వమ్ - కర్మజ్ఞానం బ్రహ్మవిచారపాశ్చాత్యం కింనస్యాదిత్యత్రాహ

* ౧ సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదితి। అపేక్షితే చ కర్మణ్యజ్ఞాతే కేన సము
చ్చయః-కేన నేతి విభాగో న శక్యతే జ్ఞాతుం. అతస్తదేవ పూర్వవృత్తం. నైతద్యుక్తం

(అపేక్షితే చేతి) ప్రయాజాదివన్నిష్పన్నస్య కరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకత్వేనాఙ్గతయాపేక్షా వివక్షితా. తృతీయస్య చతు ర్థపాదే సమావృత్తాకృతదారమృతదారాదీనా మాత్రమవిశేషవర్తినాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాం కర్మస్వనుష్ఠేయానను ష్ఠేయవిభాగస్య నిరూప యిష్యమాణత్వమభిప్రేత్యోక్తమ్ (కేన సముచ్చయః కేన నేతీతి) యద్వా-నిత్యనైమిత్తికయోస్సముచ్చయః. నతు కామ్యనిషిద్ధయోరితి విభాగో నజ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అయమర్థః - పదార్థజ్ఞానపూర్వకం హి వాక్యార్థజ్ఞానం - యజ్ఞేన దానేనేత్యాదివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణాం పదార్థభూతత్వా ద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య చ పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్యజ్ఞాదికర్మవిచారస్య పూర్వభావిత్వమ్. నహి * బ్రీహీనవహన్తీత్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం బ్రీహ్యా దిపదార్థజ్ఞానేన వినోపపద్యతే - పదార్థసంసర్గరూపత్వాద్వాక్యార్థస్య. నను గామానయేతి వాక్యాద్వ్యుత్పత్తౌ గవానయనాదిరూపం వా క్యార్థం పూర్వం ప్రతిపద్యావాపోద్వాపముఖేన పశ్చాత్పదార్థప్రతిపత్తేర్న పదార్థధీపూర్వకత్వనియమో వాక్యార్థజ్ఞానస్య. ఉచ్యతే - వ్యుత్ప న్నాచ్ఛబ్దాదర్థప్రతిపత్తౌ సర్వత్ర పదార్థజ్ఞానపూర్వకమేవ వాక్యార్థజ్ఞానమ్-వ్యుత్పత్తిదశాయాన్తు ప్రమాణాన్తరేణ శబ్దాన్తరేణ వా వాక్యార్థా వగమః పూర్వం స్యాత్ - నతు తస్మాదేవ శబ్దాత్ - తస్యాగృహీతసమ్బన్ధత్వేనబోధకత్వాయోగాత్. వ్యుత్పత్తావపి న వాక్యార్థజ్ఞానస్య పూర్వ భావనియమః. అమ్బా తాత మాతులాదిపదానాం పదాన్తరాసంసృష్టానామేవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్. అస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి వ్యు త్పత్తౌ వాక్యార్థజ్ఞానస్య పూర్వభావాభావాచ్చ. నచాస్మిన్నేవ వాక్యే యజ్ఞాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిసమ్భవః - ఏవివిదిషాదిస్వరూపవాక్యా స్యాప్రత్యక్షత్వేన గవానయనాదావివ వ్యుత్పత్త్యనుపపత్తేః. అతః పదార్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. బాధమిత్యాదినా సి ద్ధాన్తినశ్చోద్యపరమితి చ వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదానీమపి పదార్థవాక్యార్థభావః క్రమవిశేషహేతుతయా వివక్షితః. కించ - అపే క్షితే చేత్యఙ్గతయాపేక్షితత్వస్య వివక్షితత్వాత్, కర్మణాం చ జ్ఞానోత్పాదకతయా తదఙ్గత్వాదుత్పాదకోత్పాద్యయోః పౌర్వాపర్యనియమ వ్ద్విచారవిషయయోః కర్మజ్ఞానయోః పూర్వాపరభావేన తచ్ఛేషభూతయోర్విచారయోరపి తత్క్రమభాక్త్వం న్యాయ్యమితి చాభిప్రాయః. శేషభూతస్య శేషిక్రమానురోధిత్వం హి న్యాయసిద్ధమ్ - యథా * సారస్వతౌ హోమౌ భవత ఇతి యుగపదుత్పన్నయోరపి సారస్వతయోః హోమ యోర్యాజ్యాపురోనువాక్యామన్త్రానుసారేణ సరస్వతీయాగస్య పూర్వభావే, సరస్వద్యాగస్య చ పశ్చాద్భావే ప్రాప్తే తదఙ్గానామపి తేనైవ క్రమేణానుష్ఠానం నిర్ణీతమ్, దృష్టాన్తే. దార్ష్టాన్తికే చ శేషిణోః క్రమనిశ్చాయకహేతువైషమ్యమేవ. తయోః క్రమే నిశ్చితే శేషస్య శేషిక్రమాను రోధిత్వం తత్ర చాత్ర చ తుల్యం. ఏవం చోపాసనస్యైవ విచారం ప్రతి శేషిత్వాత్ తృతీయలక్షణే కృతస్యోపాసనవిధి స్తనస్యైవ కర్మవిచారాపేక్షయా పశ్చాద్భావ ఇతి న వాచ్యమ్. విద్యావిషయతత్ఫలవిధి స్తనస్యాపి తదపేక్షితత్వేన కృత్స్నయా అపి బ్రహ్మమీమాంసాయాః కర్మవిచారపశ్చాద్భా వప్రాప్తేః. నిగమయతి (అత ఇతి) బాధమిత్యాదేస్సిద్ధాన్తిచోద్యపరత్వాదపి భాస్కరమతపరత్వముచితమ్. కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదపవర్గ ఇ రిత్యస్య గ్రన్థస్య భాస్కరీయభాష్యే శ్రూయమాణత్వాదఙ్గభావస్య తదభ్యుపగతత్వేన తద్విషయ సూత్రోపాదానావిరోధాచ్చ, తద్భాష్యోపన్యస్త ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సిద్ధాన్తిచోద్యస్యాపి తదన్తర్భావాచ్చ భాస్కరపక్షం, యావదప్రకాశితపక్షం చోపజీవ్య బాధమిత్యాదినా పార్వపక్షి యతీతి చ నిర్వాహస్సాప్రదాయికః. తత్రైవం యోజనా - కర్మసముచ్చితాదితి సముచ్చయోవివక్షితః - కర్మసముచ్చితాజ్జ్ఞానాదితి శేషశేషిభావేన నిర్దేశో జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వప్రసిద్ధిప్రాచుర్యనిబన్ధనః. శ్రుతిశ్చ * విద్యాం చావిద్యాం చేత్యాదిః. అస్మిన్వాక్యే విద్య త్యాశబ్దః ఉపేయప్రాప్తివిరోధికర్మవాచీ. ప్రతిబన్ధనివృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చేతి సాధ్యద్వయమ్, క్రమేణ కర్మ, జ్ఞానం చేతి సాధనద్వయమపి హి యా దవప్రకాశైరభ్యుపగతమ్. అతో విద్యాం చావిద్యాం చేతి వాక్యే పూర్వఖణ్డస్సాధనద్విత్వపరః. ఉత్తరఖణ్డస్తు సాధ్యద్విత్వపర ఇతి తేషాం నిర్వా హః. (వక్ష్యతి చేతి) చశబ్దః ప్రతిపాద్యసముచ్చయే. అఙ్గభావం చ వక్ష్యతీత్యర్థః. జ్ఞానోత్పత్తేః పశ్చాత్కర్మణో బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధనివర్తకత్వం, జ్ఞానోత్పత్తేః పూర్వం కర్మణో జ్ఞానోత్పాదకతయా తదఙ్గత్వమపి హి తదభ్యుపగతమ్. అఙ్గభావపరసూత్రముపాదత్తే (సర్వాపేక్షేతి) సర్వాపే క్షేతి సూత్రమఙ్గాఙ్గిభావపరమ్. * సహకారిత్వేన చేతి సూత్రం సమసముచ్చయప్రతిపాదకమితి హి తేషాం ప్రక్రియా. అఙ్గభావే సముచ్చయే చ శ్రుతివాక్యే, సూత్రే చోదాహర్తవ్యేపి గ్రన్థలాఘవార్థం సముచ్చయే శ్రుతిః, అఙ్గభావే సూత్రం చోదాహృతం. అఙ్గభావప్రతిపాదకవాక్యవిష యసూత్రోపాదానేన భాస్కరమతం చావలమ్బితం భవతి. ఏవముభయథా కర్మణోపేక్షా దర్శితా. తత ఏకమిత్యాహ (అపేక్షితే చేతి) సమ ప్రధానతయా, అఙ్గతయా చాపేక్షిత ఇత్యర్థః. అన్యత్సర్వం పూర్వవత్. యద్యపి యాదవప్రకాశమతే కర్మవిచారస్య పూర్వవృత్తత్వమన భిమతమ్. తథాపి సముచ్చయేనాఙ్గతయా చ కర్మణోపేక్షితత్వస్య తదుపపాదితత్వాత్తావన్మాత్రముపజీవ్యపార్శ్వస్థేన మతద్వయావలమ్బిచో దయితా పూర్వవృత్తత్వోపపాదనముఖేన చోదితమితి న నిగమనగ్రన్థవిరోధః. సముచ్చయశబ్దస్య ప్రధానతయాన్వయే స్వాంశస్యాద్యఙ్గత్వప రసూత్రోపాదానాత్తదనన్తరం సాధ్యద్విత్వస్య, సాధనద్విత్వస్య చ నిరాకరిష్యమాణత్వాచ్చ మతద్వయావలమ్బనేన చోదితమితి పూర్వాచా ర్యైర్నిర్వాహః కృతః. అత్ర [illegible] (నైతద్యుక్తమితి) హానార్థం కర్మణాం జ్ఞాతవ్యత్వం ప్రాప్తిగేవ ప్రతిక్షిప్తమ్. వేదాన్తభూతాధ్యాయిన

* ౧. బ్ర. సూ. ౩ అ - ౪ పా - ౨౬ సూ.

సకలవిశేషప్రత్యనీక చిన్మాత్ర బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేః - అవిద్యానివృత్తిరేవ హి మోక్షః. వర్ణాశ్రమవిశేషసాధ్యసాధనేతికర్తవ్యతాద్యనన్తవికల్పాస్పదం కర్మ, సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేః కథమివ సాధనం భవేత్. శ్రుతయశ్చ కర్మణామనిత్యఫలత్వేన మోక్షవిరోధిత్వం, జ్ఞానస్యైవ మోక్షసాధనత్వంచ దర్శయన్తి * ౧ అన్తవదేవాస్య తద్భవతి * ౨ తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే * ౩ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * ౪ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి. * ౫ తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాద్యాః. యదపి చేదముక్తం యజ్ఞాది కర్మాపేక్షా విద్యేతి.

కర్మవిషయాపాతప్రతీత్యభావేన కర్మనైరపేక్ష్యవచనాత్, సుకృతవశాద్వేదాన్త పూత్రబుభుత్సాపతౌ కర్మజ్ఞానానపేక్షావచనాచ్చ. అత్రోపాదానార్థం కర్మణోజ్ఞాతవ్యత్వం నిరాచికీర్షుస్సమసముచ్చయేనాఙ్గభావేనవ ద్వివిధేప్యుపాదానే సను సముచ్చయార్థముపాదానం ప్రథమం నిరాకర్తుం సాధనద్విత్వమ్, సాధ్యద్విత్వంచ వాక్యద్వయేన ప్రతిక్షిపతి (సకలవిశేషేత్యాదినా) యథా బాధమిత్యాదిగ్రన్థో భాస్కరమతేన సిద్ధాన్తిమతేనవా చోద్యపరః. తదానీం పూర్వపక్షే సమ్భావితసమస్తప్రకారేణ కర్మణోపేక్షాం ప్రతిక్షేప్తుకామః కిం త్వయా సమసముచ్చయో వివక్షితః - ఉతాఙ్గభావ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం సముచ్చయపక్షం ప్రతిక్షిపతీతి నిర్వాహ్యమ్. సకలవిశేషాః-సజాతీయవిజాతీయస్వగత వ్యావృత్త్యన్వయరూపవిశేషాః. తేషాం ప్రత్యనీకం - సర్పాద్యాకారాణాం రజ్జుత్వమివ తేషాం నివర్తకమితిభావః. చిన్మాత్రమితి మాత్రచా జ్ఞాతృత్వ జ్ఞేయత్వ వ్యావృత్తిః. యద్వా - సకలవిశేషప్రత్యనీకశబ్దేన విజాతీయసజాతీయభేదప్రత్యనీకత్వం, చిన్మాత్రమితి మాత్రచా స్వగతభేదశూన్యత్వంచవివక్షితమ్. ప్రత్యనీకశబ్దేన నిత్యానర్హత్వంవివక్షితం. నహిశుక్తిశకలం కదాచిద్రజతత్వసమ్బన్ధనార్హమ్. నిత్యానర్హత్వాదేవహిశుక్తిజ్ఞానస్య రజతత్వనివర్తకత్వమ్. (బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తేరితి) రజ్జుత్వజ్ఞానాదేవహి సర్పత్వనివృత్తిః, నతు కర్మణేతిభావః. ఏవం సాధనద్విత్వం నిరస్తమ్. కథం సాధనద్విత్వవ్యుదాసః, సాధ్యద్విత్వంహి విద్యత ఇతి శఙ్కాయాం సాధ్యద్విత్వం వ్యుదస్యతి (అవిద్యానివృత్తిరేవ హి మోక్షఇతి) బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యా. నతత్ప్రాప్తిః. హిశబ్దస్యాయమభిప్రాయః, యా ప్రతిబన్ధనివృత్తిః కర్మసాధ్యత్వేన త్వయోక్తా - సైవ జ్ఞానసాధ్యా శ్రుతిస్మృతిసూత్రైరభిహితా * తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి * జ్ఞాత్వాదేవంముచ్యతే సర్వపాశైః, నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే. * క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే. * ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే. * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా। * తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరిత్యాదిభిః. తస్మాద్వాక్యద్వయేన నసాధ్యసాధనద్విత్వమస్తీత్యుక్తంభవతి. అవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షోస్తు - తత్రకిం కర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (వర్ణాశ్రమేతి) అనేనపదేన పూర్వోక్తం కర్మణో భేదావలమ్బిత్వం వివృతంభవతి. ఆదిశబ్దేన నిషిద్ధాని, ప్రాయశ్చిత్తకర్మాణిచ వివక్ష్యన్తే. అనన్తశబ్దేన వర్ణాదీనాం బాహుళ్యమ్. వికల్పః - భేదః. (సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపాజ్ఞాననివృత్తేరితి) మూలాజ్ఞాననివృత్తేః ఫలంహి భేదదర్శననివృత్తిః. అతో భేదదర్శననివృత్తిరజ్ఞాన నివృత్త్యన్తర్గతేత్యర్థః. (కథమివసాధనం) నకథంచిదపీతియావత్. నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతీతి న్యాయాచ్ఛ్రుతిసిద్ధం కర్మణోపేక్షితత్వం నబాధ్యమితి శఙ్కాయామ్ ఉక్తోపపత్తేః శ్రుత్యానుకూల్యం దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) నకేవలోపపత్తిః. తదనుగ్రాహ్యాఃశ్రుతయస్సన్తీతి చశబ్దస్యభావః. పూర్వం భేదావలమ్బితయా విరోధ ఉక్తః. అత్రతు ఫలానిత్యతయా విరోధశ్చ యుక్త్యన్తరత్వేన దర్శితః. (అనిత్యఫలత్వేనేతి) నిత్యఫలస్య మోక్షస్య కథమనిత్యఫలకం కర్మసాధనమిత్యర్థః. శ్రుతయఇతి ఏకస్మాదనేకవాక్యానాం ప్రాబల్యం వివక్షితమ్. దర్శయన్తీత్యనేనాస్ఫుటార్థాత్, స్ఫుటార్థానామ్. అన్తవదేవాస్యేతి.కర్మసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వమ్ - నిత్యత్వే కర్మణస్తత్సాధనత్వంవానస్యాత్. కర్మణోన్తవత్ఫలత్వనియమాదితిభావః. అనేనవాక్యేన కర్మణామనిత్యత్వముక్తమ్. తద్యథేత్యనేన కర్మక్షయస్య ఫలద్వారకత్వముక్తమ్. పూర్వవాక్యమనేకకాలానుష్ఠిత సకలకర్మణామనన్తత్వజ్ఞాపనార్థమ్. * అస్మిల్లోకే జుహోతియజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్యతద్భవతీతిహిశ్రూయతే, తతఏవ కర్మనైరపేక్ష్యవాదే అస్యవాక్యస్య ప్రథమతఉపాదానం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతిజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వముక్తం. ప్రాప్యప్రాప్తృభేదనిషేధార్థం * బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ భవతీత్యుపాత్తం. * తమేవమితిప్రతిబన్ధనివృత్తేర్జ్ఞానఫలత్వంజ్ఞాపితం. జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య కర్మాదేరుపాయత్వ నిషేధశ్చానేనసిద్ధః - * నాన్యః పన్థా ఇతి హ్యనన్తరవాక్యం. ఏవం జ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వపరతర్కానుగృహీతస్పష్టార్థానేకవాక్యోపాదానేన * విద్యాంచావిద్యాంచేతి సమసముచ్చయపరత్వేన పరోక్తా శ్రుతిశ్చాతదర్థేత్యుక్తంభవతి. తస్యాఏకత్వాదస్ఫుటార్థత్వాదతర్కోపేతత్వాచ్చ శ్రుత్యన్తరావిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. ఏవం జ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వే ప్రమాణతయా శ్రుతయ ఉపపత్తయశ్చదర్శితాః. అథయజ్ఞాది శ్రుతేః కర్మాపేక్షితత్వపరతాంవ్యుదస్యతి (యదపిచేత్యాదినా) సిద్ధాన్తిభాస్కరయోరుభయప్రకాశానాం శ్రియాణామపి కర్మాభిమతమితీదృశం ప్రాధాన్యం సూచయత్యపిశబ్దః. సముచ్చయపరవాక్యస్యశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యేన నిర్వాహే సతి యజ్ఞాదిశ్రుతిశ్చ నిర్వాహ్యేతి సముచ్చయాభిప్రాయశ్చశబ్దః. అపిచేత్యఖణ్డోయంశబ్దోవా. తదానీమప్యుక్తప్రకారేణ సముచ్చయపరః. యదుక్తం యజ్ఞాది

౧॥ బృ ఉ - ౫ అ - ౮ బ్రా - ౧౦ వా. ౨॥ ఛా ఉ - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౬ వా. ౩॥ తై ఉ - ఆన - ౨ అ - ౧ అను - ౪ వా. ౪॥ ముణ్డ ఉ - ౩ ముణ్డ - ౨ ఖ - ౯ వా. ౫॥ శ్వే ఉ - ౩ అ - ౮ వా.

తద్వస్తువిరోధాచ్ఛ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనయా, చాన్తరఙ్గకరణనైర్మల్యద్వారేణ వివిదిషోత్పత్తావుపయుజ్యతే - నఫలోత్ప త్తౌ - వివిదిషన్తీతి శ్రవణాత్. వివిదిషాయాం జాతాయాం జ్ఞానోత్పత్తౌ శమాదీనామేవా న్తరఙ్గోపాయతాం శ్రుతిరేవా హ * ౧ శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితోభూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితి॥ తదేవం జన్మాన్తరశతానుష్ఠితానభిసంహితఫలవిశేషకర్మమృదితకషాయస్య వివిదిషోత్పత్తౌ సత్యామ్ * ౨ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్. * ౩ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * ౪ నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తమ్ * ౫ అయమాత్మాబ్రహ్మ * ౬ తత్త్వమసీత్యాది వాక్య జన్యజ్ఞానాదవిద్యానివర్తతే. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగీని చ శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనాని. శ్రవణం నామ వేదాన్తవాక్యా[illegible]

కర్మాపేక్షావిద్యేతి. అనయా వచనవ్యక్త్యా సముచ్చయేన విద్యాపేక్షితం యత్కర్మోక్తమిత్యర్థః. వస్తువిరోధః - [illegible] ఫలత్వమ్, శ్రుత్యక్షరపర్యాలోచనా-సమ్ప్రత్యయార్థనిరూపణా. చస్సముచ్చయే. వివిదిషోత్పత్తావుపయోగప్రకారంనాహ ([illegible]) (నఫలోత్పత్తౌ) న మోక్షోత్పత్తౌ. * యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీతిహి శ్రుతిః. [illegible] పర్యాలోచనా కథమిత్యత్రాహ (వివిదిషన్తీతి శ్రవణాదితి) ఏవంచ యజ్ఞాదిశ్రుతిపర్యాలోచనయాచ జ్ఞాన[illegible] ఫలోత్పత్తావితి ఫలశబ్దస్య మోక్షేస్వారస్యాదేవం యోజనాకృతా. యద్వా - యజ్ఞాది[illegible]పేక్షా విద్యేతి వచో[illegible] త్కర్మోక్తమిత్యర్థః. నఫలోత్పత్తౌ - నవేదనోత్పత్తావిత్యర్థః. వివిదిషాపేక్షయాహి ఫలం వేదనమ్. అస్యాం[illegible] నాయాం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యేతి నిర్దేశస్వారస్యమస్తి. అఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారకత్వాదస్యనిర్దేశస్య. [illegible] - యజ్ఞాదీని [illegible] స్నిష్పన్నస్య కరణస్య ఫలోత్పత్తిదశాయామనుగ్రాహకతయాఙ్గంయత్కర్మోక్తం, తన్నోపయుక్తమిత్యర్థః. నఫలోత్పత్తౌ, [illegible] కరణభూతవిద్యానుగ్రాహకత్వేన నోపయుక్తమిత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయామఙ్గాఙ్గిభావసూత్రస్మారక[illegible] స్వారస్యమస్తి, వివిదిషన్తీత్యుక్తిరసినా జిఘాంసతీతివదితి యజ్ఞాదేర్వేదనోపయోగిత్వం స్యాదితిశఙ్కాయాం [illegible] ఇతికర్తవ్యతాత్వం, కరణత్వంచానుపపన్నమిత్యాహ (వివిదిషాయామిత్యాదినా) [వాక్యద్వయేన] తత్ర సమాధిభిస్సహ సముచ్చయేన [illegible] ల్పేన చేతికర్తవ్యతాత్వం ప్రథమం వ్యుదస్యతి వివిదిషాయామిత్యాదివాక్యేన. ఏవకారద్వయేన కర్మణస్సముచ్చయో, వి[illegible] వ్యుదస్యతే. శమాదీనామిన్ద్రియవ్యాపారోపరతిరూపత్వేన యజ్ఞాదికర్మణస్తత్ప్రవృత్తిరూపత్వేనాఽన్యోన్యవిరోధిత్వాన్నసముచ్చయ ఉపపద్యతఇత్యభి ప్రాయేణ శమాదీనామేవేత్యుక్తమ్. తుల్యబలయోర్హివికల్పః * భూత్వాత్మానంపశ్యేదితి శమాదీనామాత్మదర్శనంప్రతి సాక్షాత్సాధనత్వస్య న్యాయనైరపేక్ష్యేణశీఘ్రం ప్రతిపన్నతయా బలీయస్త్వాత్ * వివిదిషన్తీతి యజ్ఞాదేరిచ్ఛాసాధనత్వేన స్వరసతః ప్రతిపన్నత్వేపి స్వారస్య భఙ్గేనాఽసినా జిఘాంసతీత్యాదిదృష్టాన్తపర్యాలోచనరూపన్యాయసాపేక్షతయా కర్మణోవిద్యాసాధనత్వస్యవిలమ్బేనప్రతిపన్నతయా దుర్బ లత్వాచ్చ నవికల్ప ఇత్యభిప్రాయేణాహ (శ్రుతిరేవాహేతి) తథాపి వివిదిషాపేక్షితత్వాత్కర్మచ జ్ఞానోపయోగి - తత్కథమేతత్[illegible] శమాదిరుపాదీయతఇతి శఙ్కాయాం కర్మణశ్శమాదివైషమ్యమాహ (అన్తరఙ్గోపాయతామితి) భూత్వాపశ్యేది[illegible] వివిదిషో యాగపూర్వంహి కర్మోపయోగః. శమాదితు పశ్చాదప్యుపయుజ్యత ఇత్యభిప్రేత్య జాతాయామిత్యుక్తమ్. జ్ఞానంప్రతి [illegible] మపినాస్తీత్యాహ (తదేవమితి) కరణత్వం సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య నిరస్యతే - నత్వభ్యుపగతత్వాత్. విశుద్ధంమనోహి [illegible] - * [illegible] తు విశుద్ధేనేతి శ్రుతేః. తత్ - ఉక్తేభ్యోహేతుభ్యః. ఏవం-సముచ్చయేన, వికల్పేన చేతి కర్తవ్యతాత్వేఽనుపపన్నే. స్వర్గాదిసాధనస్య [illegible] తో వివిదిషాసాధనత్వానుపపత్తి పరిహారాయానభిసంహితఫలశబ్దః. వివిదిషాయాఅపి తత్సాధ్యత్వేన ఫలత్వాత్, తస్యా[illegible] వ్యావృత్త్యర్థం ఫలవిశేషేత్యుక్తమ్. వివిదిషాసిద్ధ్యర్థమిదానీమప్యనుష్ఠానాయ కర్మజ్ఞానాపేక్షాశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం [illegible]. * [illegible] స్యసంసిద్ధఇత్యాదివచనాదిదానీమప్యనుష్ఠేయమిత్యాశఙ్కాపరిహారార్థశ్చతశబ్దః. కార్యకల్ప్యంహి కారణం-ఇదానీం వివిదిషోత్పత్తి [illegible] న జన్మాన్తరశతానుష్ఠానం కల్పనీయమితిభావః - తేనకర్మణా మృదితకషాయస్య-నష్టపాపస్య * కషాయపక్తి[illegible] జ్ఞానం[illegible] * కషాయే కర్మభిఃపక్వే తతోజ్ఞానం ప్రవర్తతఇతిహిస్మృతిః. ఏవం వివిదిషోత్పత్తౌసత్యాం జ్ఞానోత్పత్తికరణమాహ (సదేవేతి) సదేవేత్యాదికా రణవాక్యమ్. సత్యం జ్ఞానమితిశోధకవాక్యమ్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యఫలితవ్యావృత్తివిశదీకరణాయ నిష్కళమిత్యాదివాక్యమపేక్షితమ్. అయ మాత్మాబ్రహ్మేత్యైక్యవాక్యమ్. ఉపక్రమాదిషడ్విధ తాత్పర్యలిఙ్గోపేతమైక్యవాక్యం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) అస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మణో జీవవిశే షస్యైక్యం శ్రుతమ్. శ్రుతమైక్యం సర్వాత్మనామితి జ్ఞాపనార్థమయమాత్మా బ్రహ్మేతివాక్యమ్. ఇత్యాదివాక్యం జ్ఞానోత్పత్తికారణమ్ - సకర్మే త్యర్థః. వాక్యజన్యజ్ఞానమవిద్యానివర్తకంచేచ్ఛ్రవణాదిపూర్వకధ్యానవిధివైయర్థ్యమిత్యాశఙ్క్యాహ (వాక్యార్థేతి) చశ్శఙ్కావ్యావర్తకః తేషాం స్వరూపమాహ (శ్రవణంనామేతి) ప్రతిపాదకాని - నిష్పాదనక్షమాణి. వాక్యజన్యజ్ఞానాదితి వ్యుక్తం. ఏతద్విరోధి - ఆత్మైకత్వవి

౧॥ బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౩ వా. ౨॥ ఛా ఉ - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧ వా. ౩॥ తై ఉ - ఆన - ౨ అ - ౧ అను - ౫ వా. ౪॥ శ్వే ఉ - ౬ అ - ౧౯ వా. ౫॥ బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౫ వా. ౬॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭ వా.

ఆత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపాదకానీతి తత్త్వదర్శిన ఆచార్యాన్నాయయుక్త్యార్థగ్రహణమ్. ఏవమాచార్యోపదిష్టస్యార్థస్యస్వాత్మన్యేవమేవ యుక్తమితి హేతుతః ప్రతిష్ఠాపనం మననమ్. ఏతద్విరోధ్యనాదిభేదవాసనానిరసనాయాస్యైవార్థస్యానవరతభావనా నిదిధ్యాసనమ్. శ్రవణాదిభిర్నిరస్తసమస్తభేదవాసనస్యవాక్యార్థజ్ఞానమవిద్యాంనివర్తయతీత్యేవంరూపస్య శ్రవణస్యావశ్యాపేక్షితమేవపూర్వవృత్తం [కిమపి] వక్తవ్యమ్. తచ్చనిత్యానిత్యవస్తువివేకః, శమదమాదిసాధనసమ్పత్, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగః, ముముక్షుత్వం చేత్యేతత్సాధనచతుష్టయమ్ - అనేన వినా జిజ్ఞాసానుపపత్తేః. అర్థస్వభావాదేవేదమేవ పూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతే. ఏతదుక్తంభవతి-బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికావిద్యామూలమపారమార్థికం భేద దర్శనమేవ బన్ధమూలమ్, బన్ధశ్చాపారమార్థికః. సచ సమూలోపారమార్థికత్వాదేవ జ్ఞానేనైవ నివర్త్యతే. నివర్తకంచ జ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమ్. తస్యైతస్య వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్యస్వరూపోత్పత్తౌ కార్యేవా కర్మణోనోపయోగః - వివిదిషాయామేవ తు కర్మణాముపయోగః. సచ పాపమూలరజస్తమోనిబర్హణద్వారేణ సత్త్వవివృద్ధ్యాభవతీతీమముపయోగమభిప్రేత్య

ద్యావిరోధి. శ్రవణాదీన్యేవం రూపాణిస్యుః-కథమేషాం వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగ ఇత్యతఆహ (శ్రవణాదిభిరితి) వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధినిరసనముపయోగ ఇత్యర్థః. ఇతి - ఉక్తహేతోః - జ్ఞానాకర్మసముచ్చయాఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తిహేతుభ్యాఇత్యర్థః. ఏవంరూపస్య - బన్ధనివృత్తౌ కర్మనిరపేక్షవాక్యార్థజ్ఞానోపక్రమభూతస్య - నతు ప్రాసఙ్గికార్థస్య. అవశ్యాపేక్షితం - నియమేనాపేక్షితమ్. అపేక్షితంచ కిమిత్యతఆహ (తచ్చేతి) కుతఏతదపేక్షితమిత్యత్రాహ (అనేనవినేతి) జిజ్ఞాసానుపపత్తేః - విచారానుపపత్తేః. అనుపపత్తిముపపాదయతి (అర్థస్వభావాదితి) కథమర్థస్వభావః, ఇత్థం - నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదనిత్యసాంసారికఫలభోగవిరాగో నిత్యపురుషార్థేచ్ఛా చస్యాత్ - తతః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. మనోవధానహేతుతయా తదుపయోగినీ శమాదిసమ్పత్తిరితి. (అర్థస్వభావాదేవ) పూర్వప్రకృతాదేవేత్యేవకారాభిప్రాయః. జ్ఞానస్యైవోపాయత్వం, కర్మణోఽనపేక్షితత్వం చార్థస్వభావాద్ధి పూర్వముక్తమ్. యద్వా (అనేనవినాజిజ్ఞాసానుపపత్తేరితి) శమాద్యర్థస్వభావాదిత్యర్థః. శమాదిపూర్వవృత్తమస్తు. కర్మచ పూర్వవృత్తంస్యాదిత్యతఆహ (అర్థస్వభావాదేవేతి) యేనార్థస్వభావేన శమాదేః పూర్వవృత్తత్వమ్, తేనైవార్థస్వభావేనాన్యస్య పూర్వవృత్తత్వనిషేధఇతి ప్రథమస్యైవకారస్యభావః. పూర్వవృత్తాన్తరస్య వ్యావృత్త్యర్థం ద్వితీయ ఏవకారః. అత్రార్థస్వభావశబ్దేన శమాద్యర్థస్వభావఉక్తః. జ్ఞానార్థస్వభావః, కర్మార్థస్వభావశ్చాభిప్రేతః. జ్ఞానస్య కర్మనిరపేక్షోపాయత్వస్వాభావ్యాత్, కర్మణోభేదావలమ్బిత్వేన విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ శమాదేర్నివృత్తిరూపత్వేన ప్రవృత్తిరూప కర్మవిరోధిస్వభావత్వాచ్చ సాధనచతుష్టయమేవ పూర్వవృత్తం - నత్వన్యదిత్యుక్తంభవతి. (ఇదమేవ పూర్వవృత్తమితిజ్ఞాయతఇతి) ఇదమేవశబ్దావయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరా. ఇదంశబ్దోహి సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వపరః. ఏవకారః కర్మవ్యుదాసపరః. శమాద్యర్థస్వభావాత్తదయోగవ్యవచ్ఛేదః. తస్మాత్ జ్ఞానకర్మణోరర్థస్వభావాచ్చాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. సకలవిశేషప్రత్యనీకం బ్రహ్మచేత్కథం సంసారప్రవృత్తిః. కథం వాక్యార్థజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిః. అన్తఃకరణస్య కేనవా మాలిన్యమ్. కథంకర్మణా నైర్మల్యమ్. తేచాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదహేతుభూతా అర్థస్వభావాః కథమితిశఙ్కాయాముక్తార్థం సఙ్కలయ్య దర్శయఞ్ఛఙ్కాశ్చపరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికాశబ్దేన సకలవిశేషప్రత్యనీకత్వేపి స్వరూపతిరోధానాద్భేదదర్శనం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. భేదః - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. అపారమార్థికం భేదదర్శనమేవ బన్ధమూలమ్ - నకర్మేత్యర్థః. కర్మాపి భ్రాన్తిమూలకమితిభావః. యద్వా - అపారమార్థికంభేదదర్శనమేవ - నసత్యభూతం కించిదపీతిభావః- తథాసతిహి కర్మాపేక్షా. బన్ధః - జన్మజరామరణాదిః. (బన్ధశ్చాపారమార్థికఇతి) అవిద్యామూలాపారమార్థిక భేదదర్శనకార్యత్వాదితిభావః. తతః కింకర్మనైరపేక్ష్యస్యేత్యత్రాహ (సచేతి) (అపారమార్థికత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవాపారమార్థ్యాత్కర్మనైరపేక్ష్యసిద్ధిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (జ్ఞానేనైవ) నకర్మణేత్యర్థః. నహ్యపరమార్థసర్పనివృత్తే రజ్జుజ్ఞానేన వినా వైనతేయోపాసనకర్మాపేక్షా. ఏవం సమసముచ్చయః ప్రత్యుక్తః. జ్ఞానంప్రత్యపి కర్మణోనసాధనత్వమిత్యాహ (నివర్తకంచేతి) నివర్తకబోధః ప్రమాణజన్యఇతియావత్. ప్రమాణజన్యత్వోక్తిర్జ్ఞానంహిరజతనివర్తకమ్. అత్రశమాదేరితికర్తవ్యతాత్వేన కర్మణఇతికర్తవ్యతాత్వమపివిరోధాన్నేత్యభిప్రేతమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) తస్య - కర్మనిరపేక్షస్య, (ఏతస్య) అద్వైతవిషయస్య. తదేతచ్ఛబ్దయోః ప్రస్తుతవాచిత్వావిశేషేపి దూరస్థాన్తికస్థవిశేషణ విశిష్టపరామర్శిత్వంహ్యుచితం. అద్వైతవిషయత్వే హేతుమాహ (వాక్యజన్యస్యేతి) తత్త్వమస్యాదివాక్య జన్యత్వాదద్వైతవిషయత్వమిత్యర్థః (కార్యే) మోక్షే. తర్హికుత్రోపయోగఇత్యత్రాహ (వివిదిషాయామితి) తుశబ్దేన కరణేతికర్తవ్యతాత్వవ్యుదాసః. ఉపయోగః కథమిత్యత్రాహ (సచేతి) పాపమూలేత్యాదినా అన్తఃకరణనైర్మల్యద్వారేణేతి పూర్వోక్తం వివృతంభవతి. రజస్తమోనిబర్హణాదికం నాస్మిన్వాక్యే శ్రుతమిత్యత్రాహ (ఇతీమమితి) అభిప్రేత్యశబ్దేన శఙ్కాపరిహారః. ఇతిహేతౌ. వస్తువిరోధాదితికర్తవ్యతాత్వకరణత్వాద్యనుపపత్తిహేతుభ్యాఇత్యర్థః. ఇమం- ఉపయోగం - రజస్తమోనిబర్హణసత్త్వవివర్ధనరూపం పరమ్పరయోపయోగమిత్యర్థః. వివిదిషన్తీత్యుక్తమిత్యేతదుక్తం భవతీత్యన్వయః. [illegible]

బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తీత్యుక్తమితి. అతః కర్మజ్ఞానస్యానుపయోగాదుక్తమేవ సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తం [illegible] వక్తవ్యం.

అత్రోచ్యతే-యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః - సాచ - బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతీతి తదభ్యుపగమ్యతే. అవిద్యా నివృత్తయే వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సితం జ్ఞానం కింరూపమితివివేచనీయం - కిం వాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రం [illegible] ధ్యానోపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి. న తావద్వాక్యజన్యం జ్ఞానం తస్య విధానమన్తరేణాపి వాక్యాదేవ సిద్ధేః, [illegible] విద్యానివృత్త్యనుపలబ్ధేశ్చ. నచవాచ్యం భేదవాసనాయామనిరస్తాయాం వాక్యమవిద్యానివర్తకం జ్ఞానం న జనయతి [illegible]

తముపసంహరతి (అతః కర్మజ్ఞానస్యేతి) అతః-హానార్థముపాదానార్థంచ కర్మజ్ఞానస్యానపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. [illegible] శ్లోకా. విరోధాదప్రమాణత్వాచ్చి త్తశుద్ధ్యప్రయోజనాత్ । జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వ శ్రుతేస్సాధర్మ్యతోపిచ ॥ [illegible] కర్మసముచ్చయః । శ్రవణాదిక్రమోన్నిద్రవాక్యజాధీర్విమోచికేతి॥ విరోధాదితికర్మణామనిత్యఫలతయా, భేదవాసనా [illegible] వివక్షితః. సాపర్థ్యత ఇతి జ్ఞానస్య మిథ్యార్థనివర్తకత్వే కర్మనిరపేక్షత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం [illegible].

రాద్ధాన్తమారభతే (అత్రోచ్యత ఇతి) అస్మిన్పూర్వపక్షే సిద్ధాన్త ఉచ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వపక్ష [illegible] ప్రతివదతి (యదుక్తమితి) అవిద్యానివృత్తిః - ప్రతిబన్ధనివృత్తిః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభిమత ఇత్యర్థః. [illegible] ఉక్తః. తస్య * తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమేతీత్యాదిషు జ్ఞానసాధ్యత్వముక్తమ్. బ్రహ్మప్రాప్తిస్తు స్వతస్సిద్ధా. [illegible] రం సాధనాన్తరంచ వ్యావర్త్యతే. యద్యప్యనిష్టనివృత్తిరిష్టప్రాప్తిశ్చ ద్వయమస్తి. తథాపీష్టతమబ్రహ్మప్రాప్తేః [illegible] యసాధ్యత్వాభావాత్ప్రతిబన్ధనివృత్తిరేవ సాధ్యా. స్వతఏవ సర్వసాక్షాత్కారక్షమం జ్ఞానం ప్రతిబన్ధకేనివృత్తే సతి [illegible] విభవాదికం సర్వం సాక్షాత్కరోతి. యథా సేతౌభగ్నేజలం స్వయమేవగచ్ఛతి నకేనచిన్నీయతే - [illegible] మీకరణ తత్ప్రాపణే ఉభేఅపి పృథగ్యత్నసాధ్యే - నతథేత్యర్థః. [illegible] త్యర్థః. సాధ్యసాధనద్విత్వనిరాసోభ్యుపేతశ్చేద్విప్రతిపత్తివిషయఃక ఇత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) [illegible] రూపమ్) కిం కర్మాఙ్గకత్వానర్హంభవదుక్తం జ్ఞానమ్ - ఉత కర్మాఙ్గకత్వార్హం మస్మదుక్తంజ్ఞానమిత్యర్థః. కింరూపమిత్యభిప్రేతంవివృణోతి (కిమి తి) కిం వాక్యాదిత్యాదినా పరమతం స్వమతంచ వదతి - నతు పరమతవికల్పః. ప్రథమం పరపక్షప్రతిక్షేపః క్రియతే - స్వపక్షస్థాపనంతు [illegible] శ్చాదిత్యభిప్రేత్యాహ (నతావదితి) నతుమాధ్యమికస్యేవాన్యతరదూషణంక్రియతే - కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యేతి) (విధానమన్తరేణాపీతి) ప్రమాణ జ్ఞానంవస్తుతన్త్రమ్ - నపురుషతన్త్రమ్ - కర్తుమకర్తుమన్యథా కర్తుంచాశక్యత్వాత్. అతః పురుషతన్త్రత్వాభావాన్నతద్విధేయమితి [illegible] వోక్తమితిభావః. (వాక్యాదేవ) బ్రహ్మస్వరూపపరవాక్యాదేవ. వ్యుత్పత్తిమన్తం పురుషంప్రతి న్యాయానుగృహీతస్య వాక్యస్య [illegible] స్వతస్సిద్ధమ్ - నతువిధ్యధీనమ్. తచ్ఛ్రవణే పురుషస్య ప్రవృత్తిశ్చ రాగాదేవేత్యుపపాదితమ్. యద్యపి [illegible] వాధీతకృత్స్నవేదవాక్యవిచారే ప్రవర్తక ఇతి * ప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యాదివిధిర్నిరర్థకఏవ. నచప్రమాణజ్ఞానస్య [illegible] దార్ఢ్యేన తస్యవిధేయత్వం - శుక్తిరూప్యాదిభ్రమనివర్తకజ్ఞానస్యేవ బన్ధనివర్తకజ్ఞానస్య దృష్టార్థత్వాభ్యుపగమాత్. [illegible] తేనాసకృదావృత్తసాక్షాత్కారభక్తిరూపత్వ యావజ్జీవానుష్ఠేయత్వపరాణాం * యావన్నవిమోక్ష్యే [illegible] రీరపాతానన్తరభావిత్వపరాణాం నాడీవిశేషనిష్క్రమణవాదినీనాం మార్గపరాణాంచానేకశ్రుతీనాం వైయర్థ్యంప్రసజ్యేతేతి. [illegible] విరోధస్య ప్రదర్శనార్థం తస్య విధానమన్తరేణాపీత్యుక్తమ్. అథప్రత్యక్షవిరోధం దర్శయతి (తావన్మాత్రేణేతి) [illegible] ద్వ్యావృత్త్యర్థం తావన్మాత్రేణేత్యుక్తమ్. బహుశాస్త్రవిరోధప్రత్యక్షవిరోధరూపమిదం దూషణద్వయం [illegible] క్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య మోక్షసాధనత్వంనిరస్తమ్. * యథాబుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధేఃచేష్టమప్రాపణం [illegible] ముపలభేత ఏతేనపరంవ్యాఖ్యాతమితి॥ శాస్త్రైరితి బహువచనేన పూర్వోదాహృతానేకశ్రుతివిరోధోభిప్రేతః. [illegible] ధః - నతు ప్రకరణసమవత్తుల్యబలేనప్రతిరోధః. బహుశాస్త్రవిరోధః ప్రబలతరః - భూయసాంస్యాత్సబలీయస్త్వమితి న్యాయాదిత్యభిప్రా యేణ విప్రతిషిద్ధమిత్యుక్తమ్. యత్తు పరైరస్యదూషణస్య ప్రతివచనం ద్వేధాకృతమ్. తదనుభాష్యదూషయతి (నచవాచ్యమితి) వాక్యం జ్ఞా నోత్పత్తిమిదానీం నజనయతీతి కశ్చిన్నిర్వాహః - తమాహ (భేదేతి) ఇదానీం జ్ఞానోత్పత్తిర్దృశ్యత ఇతిచేత్తత్పరిహారాయాహ (అవిద్యానివర్తక మితి) పశ్చాదపి వాక్యాదేవావిద్యానివర్తకవిశదజ్ఞానోత్పత్తిశ్చేదిదానీమేవ జనయత్విత్యత్రాహ (భేదవాసనాయామితి) ప్రతిబన్ధకాభావశ్చ సామగ్ర్యన్తర్భూతః అతస్సామగ్రీవైకల్యాజ్జ్ఞానమనుత్పన్నమ్. ధ్యానాదివిధయః ప్రతిబన్ధనిరాసోపయుక్తా ఇతిభావః. అనేన శాస్త్రప్ర త్యక్షవిరోధౌ పరిహృతౌ భవతః. సనకాదీనాం జ్ఞానాధికత్వేన శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధానామపి జ్ఞానానుదయోఽనుపపన్న ఇతిశఙ్కాయాం నిర్వాహాన్తరమాహ (జాతేతి) ఆచార్యాణామేకత్వాత్, ప్రపఞ్చప్రతిభాసస్యైకస్య బ్రహ్మణస్స్వప్నరూపత్వాచ్చ సర్వస్యేత్యుక్తమ్.

సహసైవ భేదజ్ఞానానివృత్తిర్నదోషాయ - చన్ద్రైకత్వేన జ్ఞాతేఽపి ద్విచన్ద్రజ్ఞానానివృత్తివత్, అనివృత్తమపి ఛిన్నమూలత్వేన నబన్ధాయ భవతీతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం జ్ఞానానుత్పత్త్యనుపపత్తేః. సత్యామపి విపరీతవాసనాయామాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్. సత్యపి వాక్యార్థజ్ఞానే అనాదివాసనయా మాత్రయా భేదజ్ఞానమనువర్తత ఇతి భవతా నశక్యతే వక్తుమ్. భేదజ్ఞానసామగ్ర్యా అపి వాసనాయా మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్పత్త్యైవ నివృత్తత్వాత్. జ్ఞానోత్పత్తావపి మిథ్యారూపాయాస్తస్యా అనివృత్తౌ నివర్తకాన్తరాభావాత్. కదాచిదపి నాస్యా వాసనాయా నివృత్తిః-వాసనాకార్యం భేదజ్ఞానం ఛిన్నమూలమథ చానువర్తత ఇతి బాలిశభాషితమ్. ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదౌ తు బాధకసన్నిధావపి మిథ్యాజ్ఞానహేతోః పరమార్థతిమిరాదిదోషస్య జ్ఞానబాధ్యత్వాభావేనావినష్టత్వాన్మిథ్యాజ్ఞానాను [ని] వృత్తిరవిరుద్ధా. ప్రబలప్రమాణబాధితత్వేన భయాదికార్యం తు నివర్తతే.

(నదోషాయ) అనివర్తకత్వం దోషాయ నభవతి. జ్ఞానోదయేఽపి భ్రమానివృత్తౌ దృష్టాన్తం దర్శయతి (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) అనివృత్తం చేద్భేదదర్శనం బన్ధకం స్యాదిత్యత ఆహ (అనివృత్తమపీతి) (ఛిన్నమూలత్వేన) ఛిన్నావిద్యాఖ్యమూలత్వేన అకార్యకరమ్. యథా దగ్ధః పటః పూర్వసన్నివేశేన ప్రతీయమానోఽప్యాచ్ఛాదనాదికార్యాయోగ్యః క్రమేణ వినశ్యేత్. యథా కులాలభ్రమితం చక్రం భ్రామయితృవ్యాపారోపరమేఽపి పూర్వవేగవశాత్కంచిత్కాలం స్వయమేవ భ్రమత్క్రమేణోపరమతే తద్వదితి భావః. అత్రేతికరణస్య నచవాచ్యమిత్యనేనాన్వయః. ప్రథమం జ్ఞానానుత్పత్తిం దూషయతి (సత్యామితి) న్యాయానుగృహీతవాక్యమేవ సామగ్రీ. ప్రతిబన్ధికా భేదవాసనాస్తీతి చేత్తత్రాహ (సత్యామపీతి) నివర్త్యావాసనానివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధికా న భవతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాదిన్ద్రియం గృహ్యతే. యథా చిరతరతిమిరవాసితగుహాయాం ప్రదీపో నోత్పద్యతే. తస్మిన్దీపితే సద్య ఏవ తమో వినశ్యేత్. యథా క్వచిద్దేశే సర్ప ఇతి వాక్యాచ్చిరం భ్రమితోఽపి పురుషో న తత్ర సర్ప ఇత్యాప్తోపదేశాజ్జానాతి. యథా చ వనం న దగ్ధమితి శ్రుత్వా చిరం భ్రాన్తస్య పశ్చాత్తత్ర గత్వాఙ్గారాదిలిఙ్గదర్శనేన దగ్ధమితి జ్ఞానం జాయతే. యథా చిరం సర్పత్వేన వాసితే వస్తుని సమీపగమనానన్తరమిన్ద్రియవ్యాపారేణ రజ్జుజ్ఞానం సహసైవ జాయతే. తద్వదిత్యభిప్రాయేణాప్తోపదేశలిఙ్గాదిభిర్బాధకజ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాదిత్యుక్తమ్. వేదాన్తవాక్యం హి దార్ష్టాన్తికం. అత ఆప్తోపదేశస్య ప్రథమోపాదానమ్. అథ ద్వితీయనిర్వాహమనూద్య నిరస్యతి (సత్యపీతి) (మాత్రయా) అల్పమిత్యర్థః. (భవతా) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వవాదినేతి భావః. భవతేతి సూచితమర్థం వివృణోతి (భేదేతి) వాసనాయా అపి మిథ్యాత్వావిశేషాత్తస్యా అపి జ్ఞానేన నివృత్తత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి భావః. కిం జ్ఞానోత్పత్తావపి వాసనా న నివృత్తేత్యుచ్యతే - ఉత తన్నివృత్తావపి నిర్హేతుకం భేదదర్శనం భవతీతి శఙ్కాద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం పరిహరతి (జ్ఞానోత్పత్తావపీతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వాద్వాసనాపి జ్ఞానైకనివర్త్యా. నోచేన్నివర్తకాన్తరమపి జ్ఞానత్వావిశేషాన్న నివర్తయేదిత్యర్థః. స్వయమేవ వాసనా నశ్యతీతి చేత్ - తదయుక్తం. స్వయమేవేతి బాధకజ్ఞాననైరపేక్ష్యస్య వివక్షితత్వే వాసనాయా నశ్యన్త్యా అపి సత్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్వయమేవ నశ్యతీతి స్వేనైవ స్వవినాశకరణం వివక్షితం చేద్వ్యాఘాతః. ఫలోపాన్త్యకారణనాశాదినాశ్యత్వేఽపి సత్యత్వప్రసఙ్గో వర్జనీయ ఏవ. కర్మశబ్దాదిషు తథైవ వైశేషికైర్వర్ణితత్వాత్తేషాం చ పారమార్థ్యదర్శనాత్. కించ - స్వప్నార్థోత్పత్త్యాదివద్వాసనాయా మిథ్యాత్వే తదుత్పత్తిస్థితీ అపి మిథ్యాభూతే ఇతి తద్వినాశోఽపి మిథ్యాభూతః. అతో వినాశవిషయభ్రమః పునస్తిష్ఠతీతి నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిర్న స్యాత్. అథ ద్వితీయాం శఙ్కాం పరిహరతి (వాసనేతి) (ఛిన్నమూలమ్) ఛిన్నవాసనాఖ్యమూలమ్) (బాలిశభాషితమితి) అకారణకార్యోత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. యద్యకారణం భేదదర్శనం భవతి. తర్హి ముక్తిరపి జ్ఞాననిరపేక్షా స్యాత్. శ్రవణాదిభిర్వినా వాక్యార్థజ్ఞానం స్యాత్. అవిద్యయా వినా జగద్భ్రమశ్చ స్యాత్. అధిష్ఠానేన వినా అవిద్యాపి కార్యకరీ స్యాదితి భావః. [నను తర్హి] కథం సత్యపి బాధకజ్ఞానే చన్ద్రద్విత్వానివృత్తిరిత్యత్రాహ (ద్విచన్ద్రేతి) తుశబ్దో వివక్షితార్థవైషమ్యపరః. (బాధకసన్నిధావపి) తజ్జ్ఞానసన్నిధావపి. తిమిరాదిదోషస్య పారమార్థ్యాజ్జ్ఞానాబాధ్యత్వాదితి భావః. తత్పారమార్థ్యం చ వ్యావహారికతయాపి పరేణాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అన్యథా ఆప్తోపదేశానన్తరం రజ్జుసర్పవ్యవహారోచ్ఛేదవద్దోషో మిథ్యేతి వచనానన్తరం దోషనివృత్త్యా చన్ద్రద్విత్వాదివ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్. అతో దోషస్య విద్యమానత్వాద్భేదభ్రమస్య సమూలత్వమ్. అనేన బాధకసన్నిధౌ బాధ్యసద్భావో కారణకార్యోత్పత్తిశ్చేతి దూషణద్వయం దృష్టాన్తే పరిహృతం భవతి. పరమతే తు దూషణద్వయం తిష్ఠత్యేవ. తర్హ్యాప్తోపదేశాదివైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (ప్రబలేతి) రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమత్పురుషాపేక్షయా భయాదికార్యనివృత్తిః ఫలత్వేనోక్తా. ఆదిశబ్దాత్పలాయనాది గృహ్యతే. ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చ స్వస్యాఙ్గుష్ఠకరణత్వధీనివృత్తిరాప్తవాదిప్రవృత్తిశ్చ ఫలమ్. ఐన్ద్రజాలికభ్రమాదిషు భ్రమహేతోః ప్రాబల్యాద్వస్తుతో భ్రమత్వేఽప్యసత్యవిషయత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధస్స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థః ప్రబలప్రమాణశబ్దః. (నివర్తత ఇతి) ప్రతిభాసేఽవిద్యమానేఽపి విషయసత్యత్వాభావనిశ్చయద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురాప్తోపదేశాదిరిత్యర్థః. యద్వా - యథావదర్థస్వరూపాపరోక్ష్యప్రవృత్తిద్వారా భయాదినివృత్తిహేతురిత్యర్థః. తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావర్తకః. జ్ఞానానుత్పత్తిపక్షస్య బ్రహ్మాత్మైకత

అపిచ భేదవాసనానిరసనద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిమభ్యుపగచ్ఛతాం కదాచిదపిజ్ఞానోత్పత్తిర్న సేత్స్యతి - భేద
వాసనాయా అనాదికాలోపచితత్వేనాపరిమితత్వాత్, తద్విరోధి భావనాయాశ్చాల్పత్వాదనయా తన్ని
రసనానుపపత్తేః. అతో వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం వేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సి
తమ్. తథాచ శ్రుతయః. * ౧ విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * ౨ అనువిద్య విజానాతి * ౩ ఓమిత్యేవాత్మానం
ధ్యాయథ * ౪ నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే * ౫ ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత * ౬ ఆత్మా వా
అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * ౭ సోన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్య ఇత్యేవమాద్యాః॥ అత్ర
నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్ అనువిద్యవిజానాతి విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యేవమాదిభిర్వాక్యార్థజ్ఞా
నస్య ధ్యానోపకారకత్వాదనువిద్య విజ్ఞాయేత్యనూద్య ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజానాతీతి ధ్యానం విధీయతే. శ్రోత
వ్య ఇతిచానువాదః - స్వాధ్యాయస్యార్థపరత్వేనాధీతవేదః పురుషః ప్రయోజనవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్త
న్నిర్ణయాయ స్వయమేవ శ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి

త్వాత్ప్రిష్టావలోకితకేన తందూషయతి (అపిచేతి) నాయం సర్పోరజ్జురితివద్దృష్టద్వారాహి భేదనిరాసః. అదృష్టముఖేన చేద్భేదసత్యత్వప్రస
ఙ్గాత్. అతో భూయస్యా భేదవాసనయా అల్పీయస్యాఽద్వైతవాసనయా నిరాసోనుపపన్న ఇత్యర్థః. నన్వదృష్టద్వారా నివర్త్యత్వేనివర్త్య
స్య సత్యత్వం నానిష్టమ్. - ధ్యాననివర్త్యసర్పవద్వ్యవహారదశాయాం వాసనాయాస్సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పన్నేతు జ్ఞానే తదనుత్పత్తిస్థి
తివినాశాశ్చబాధితాస్స్యురితి. నైవం. ధ్యాననివర్త్యసర్పస్యానిత్యత్వమేవ - నకదాచిదపి బాధ్యత్వం సిద్ధమితి తద్వదేవాదృష్టనివర్త్య వాస
నాయా అపి వాస్తవసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. నన్వైక్యభావనారూపం నిదిధ్యాసనం ప్రతిబన్ధనివర్తకం చేదుక్తదోషస్స్యాత్ - తత్తు నప్రతిబన్ధనివృ
త్త్యై. కింతు వాక్యార్థజ్ఞానోదయసహకారీతి. నైవం - స్మృతిరూపస్య నిదిధ్యాసనస్యానుభవసాపేక్షతయా తస్య వాక్యార్థజ్ఞానజనన సహ
కారిత్వాయోగాత్. నను యద్యపి పరోక్షానుభవస్య ధ్యానమనుపకారకమ్. తథాపి నిదిధ్యాసనసహకృతం వాక్యమపరోక్షధీహేతుస్స్యాత్
నైవమ్ - నిదిధ్యాసనసహకృతత్వేపి శబ్దత్వాదేవాపరోక్షధీహేతుత్వాఽయోగాజ్జ్యోతిష్టోమవాక్యవత్. ఏవం శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధాత్తదవి
రోధనిర్వాహానుపపత్త్యాచ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రస్య నివర్తకత్వాసమ్భవాత్పారిశేష్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవ ముక్త్యుపాయజ్ఞానం విధిత్సిత
మిత్యాహ (అతఇతి) న కేవలం పారిశేష్యమ్ - తదనుగ్రాహ్యశ్శ్రుతయశ్చసన్తీత్యాహ (తథాచేతి) విజ్ఞాయేత్యాది వాక్యద్వయే జ్ఞానసామా
న్యశబ్దః వాక్యద్వయోపాదానంచోపసర్గభేదేపి విధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యయోశ్చార్థభేదోనాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం. ధ్యాయథేతి విశేషశబ్దః.
నిచాయ్యేతి ధ్యానస్య ప్రత్యక్షసమానాకారతాదర్శితా. * చాయృదర్శన ఇతిహి ధాతుః. ఉపాసీతేత్యనేన జ్ఞానస్యోపాసనశబ్దవాచ్యత్వం
సిద్ధమ్. అన్వేష్టవ్యఇతి మననశిరస్కశ్రవణోక్తిః. నిదిధ్యాసితవ్యః, విజిజ్ఞాసితవ్యఇత్యుపాదానేన సన్నన్తత్వేపీష్యమాణజ్ఞానపరం వాక్యమి
దర్శితమ్. సన్నన్తపదద్వయస్యోపాదానం సామాన్యవిశేషశబ్దత్వాత్. (ఇత్యేవమాద్యాఇతి) ఇతిశ[illegible] పాఠప్రశ్రుతివాక్యస్వరూపమాత్రపరః.
ఏవం శబ్దస్సన్నన్తత్వవిధిప్రత్యయాన్తత్వతద్రాహిత్యోపసర్గభేదాదిప్రకారపరః. ఉదాహృతవాక్యేషు జ్ఞానసామాన్యవాచిపదానాం విశేషా
కాఙ్క్షాయాం వాక్యార్థజ్ఞానస్వరూపోవిశేషః పర్యవసానభూమిస్స్యాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (అత్రేతి) అత్ర - ఉపాత్తేషు వాక్యేషు. ఇ
త్యేవమాదిభిర్ధ్యానం విధీయత ఇత్యన్వయః (నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదినేతి) ఆదిశబ్దేనసన్నిహితజ్ఞానవిశేషవాచివాక్యాన్తరం వివక్షితమ్. ఐకా
ర్థ్యంచ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాత్. సహ్యనుక్తాకాఙ్క్షితస్వీకారఫలః. తత్ర * భాగోవా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయాత్సామాన్యవాచి
శబ్దానాం విశేషపర్యవసానమ్ * అనువిద్యవిజానాతి * విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యత్ర కేనపదేన వాక్యార్థజ్ఞానమనూద్యతే. కేనహా ధ్యానం
విధీయత ఇత్యపేక్షాయామాహ (అనువిద్యవిజ్ఞాయేత్యనూద్యేతి) అనువాదః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ధ్యానోపకారకత్వాదితి) ప్రజ్ఞాం కుర్వీత విజా
నాతీతి వాక్యద్వయోపాదానస్య పూర్వోక్తమేవఫలమ్. ఏవం స్మృతిష్వపి సామాన్యశబ్దస్సతి విశేషోపస్థాపకే తత్పర్యవసితో దృష్టః * నిషిద్ధ
భక్షణం జైహ్మ్యముత్కర్షేచ వచోనృతమ్ । రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమానితు ॥ ఇత్యత్ర నిషిద్ధసామాన్యస్య భక్షణసామాన్యం పా
తిత్యహేతురవగతమ్. * ఛత్రాకం విడ్వరాహంచ లశునంగ్రామకుక్కుటమ్ । పలాణ్డుం గృఞ్జనంచైవ మత్యాజగ్ధ్వాపతేద్ద్విజ ఇత్యత్ర నిషి
ద్ధవిశేషస్య భక్షణవిశేషః పాతిత్యహేతుర్దృష్టః. అత్ర పూర్వగ్రన్థశ్చరమగ్రన్థాక్షేపర్యవస్యతి. భవతు సామాన్యశబ్దోవిశేషపర్యవసాయీ.
అత్రతు జ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దశ్శ్రోతవ్యఇతి శ్రవణరూపజ్ఞానవిశేషే పర్యవస్యత్విత్యత్రాహ (శ్రోతవ్యఇతిచేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యా. సముచ్చ
యేవా. విజ్ఞాయానువిద్యేతివదయం చానువాదఇత్యర్థః. తత్సఙ్క్షేపేణోపపాదయతి (స్వాధ్యాయస్యేతి) ఆపాతప్రతీత్యా స్వతఃప్రాప్తిశ్శ్రి

౧॥ బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౧ వా. ౨॥ ఛా ఉ - ప్ర ౮ - ౧౨ ఖ - ౬ వా. ౩॥ ముణ్డ - ౨ ము - ౨ ఖ - ౬ వా. ౪॥ కఠ- ౧ అ - ౩ వల్లీ - ౧౫ వా. ౫॥ [illegible] అ - ౪ బ్రా - ౧౫ వా. ౬॥ బృ - ౬ అ - ౫ బ్రా ౬ వా. ౭॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౭ ఖ - ౧ వా.

శ్రవణస్య ప్రాప్తత్వాత్. శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య మన్తవ్య ఇతిచానువాదః. తస్మాద్ధ్యానమేవవిధీయతే. వక్ష్యతిచ * ౧ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదితి. తదిదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితంవేదనముపాసనమిత్యవగమ్యతే. విద్యుపాస్త్యోర్వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహార దర్శనాత్. * ౨ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్ర, భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద * ౩ నసవేద అకృత్స్నో హ్యేష, ఆత్మేత్యేవోపాసీత * ౪ యస్తద్వేద యత్సవేద సమయైతదుక్తఇత్యత్ర, ౫ అనుమ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధియాం దేవతాముపాస్సఇతి॥

వణస్యస్యాత్. మననస్య తాదృశహేత్వభావాత్తత్రపర్యవసానమస్తీత్యత్రాహ (శ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాదితి) చగపూర్వవత్. (తస్మాద్ధ్యానమేవేతి) నతు వాక్యార్థజ్ఞానమిత్యర్థః. నను శ్రోతవ్యఇతి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యావృత్త్యర్థోవిధిఃకింనస్యాత్. నైవం - వేదాన్తవాక్యానామపి పుస్తకనిరీక్షణాదివ్యుదాసస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మమీమాంసాయా విలేఖనపఠనాదేరప్రతిషిద్ధత్వాత్, గురూపసత్త్యా శ్రవణశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వాభావాత్తస్యాశ్చ అత్రావిహితత్వేపి * గురుమేవాభిగచ్ఛేదితివాక్యాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ. నను న్యాయోపేతవాక్యమాత్రావగమ్యకేవలోపదేశగమ్యార్థవిశేషశ్రవణం శ్రోతవ్యఇతివిధేయమితిచేన్న-మననపూర్వభావితయాస్య శ్రవణస్య న్యాయానుగృహీత వాక్యజన్యజ్ఞానరూపత్వావగమాచ్ఛబ్దస్వారస్యాచ్చ. నచ మన్తవ్య ఇత్యాలమ్బనసంశీలనరూపమననవిధిరితివాచ్యమ్-శ్రవణశబ్దస్య న్యాయోపేతవాక్యజన్యజ్ఞానఇవ మన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్తస్యచాపవాదాభవాత్, ఉభయోరప్రాప్తార్థద్వయవిధాయిత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, సతి గత్యన్తరే విశిష్టవిధానా శ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చ. విధిర్హి పదావగతేష్వర్థేష్వేకత్రోపక్షీణశక్తిర్లాఘవాయ, తదితరేషు స్వతోనువాదమపేక్షమాణస్యప్రాపకాభావాద్విశిష్టేతాత్పర్యం భజతే. అత్రత్వనువాదసమ్భవాన్న విశిష్టవిషయత్వకల్పనం యుక్తమ్. తస్మాదనువాదః. అనేన శ్రవణశబ్దస్య యాదవమిశ్రోక్తనిర్వాహోనిరస్తః. అత్ర ద్రష్టవ్యశబ్దఉపాయోపేయదశాసాధారణత్వాదుపరి నియామకస్ఫుటార్థవాక్యాన్తరేణసహ వ్యాఖ్యాస్యతే, నను నసాధారణత్వం ద్రష్టవ్యఇతి - తవ్యతా దర్శనస్యవిధేయత్వప్రతీతేః - ఫలస్యచావిధేయత్వాత్. ఉచ్యతే. నిదిధ్యాసనవద్దర్శనస్యచ విధానే వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, నిశ్చితానువాదశ్రవణమననసాహచర్యాచ్చ విధిత్వనిశ్చయప్రతిబన్ధాదుపాయస్య దర్శనరూపత్వవిషయప్రమాణాదర్శనే విశిష్టవిధిత్వాశ్రయణాయోగాత్. * మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే యఏతేబ్రహ్మలోకే పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతఇత్యాదిభిఃఫలదశాయాం దర్శనస్య ప్రామాణికత్వాచ్చ, శ్రోతవ్యఇతివత్తవ్యదర్థమనాదృత్య ఫలసమర్పకత్వం ద్రష్టవ్యశబ్దస్య శక్యేతుం యుక్తమిత్యత ఉపరిష్టాద్వ్యాఖ్యేయత్వమ్. అథోపాసనస్య విధిత్సితత్వద్రఢిమ్నే సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి (వక్ష్యతిచేతి) తాదృశసూత్రాసమ్భవవ్యుదాసాయ సూత్రముపాదత్తే (ఆవృత్తిరితి) ఉపాసనశబ్దా శ్రవణాత్సూత్రస్య తత్పరత్వమస్ఫుటమితి తస్యార్థమాహ (తదిదమితి) ఆవృత్తిద్వయత్రయవ్యావృత్త్యర్థమసకృదితిసూత్రంపదమ్. కస్యావృత్తిరిత్యపేక్షాయామాహ (తదిదంవేదనమితి) తదిదమ్-తృతీయాధ్యాయావసానే * ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేరితి ప్రస్తుతం మోక్షఫలం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా - * ప్రజ్ఞాం కుర్వీతేత్యాదిసామాన్యశబ్దోక్తం వేదనమసకృదావృత్తిరూపముపాసనమిత్యర్థః. అవగమ్యత ఇత్యన్తేనావృత్తిరసకృదితిసూత్రాంశో వ్యాఖ్యాతః. ఉపదేశాదితిపదం వ్యాచష్టే (విద్యుపాస్త్యోరితి) స్థలత్రయముదాహరతి (మనఇతి) మనో బ్రహ్మేతివాక్యమ్ * రాత్రీరుపేయాదితివత్, * ప్రతితిష్ఠన్తి హవాఏతే యఏతారాత్రీరుపయన్తీత్యత్ర య ఏతారాత్రీరితిసత్రానువాదవత్ * య ఏవంవేదేతి పూర్వవిహితోపాసనస్య ఫలార్థమనువాదః. వితరణవిక్రమాదిహేతుభేదాత్కీర్తియశసోర్భేదః. మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదికే ప్రకరణే, యస్తద్వేదేత్యాదిప్రకరణేచ, వేదనోపాసనవాచిశబ్దయోర్విప్రకర్షాత్ప్రకరణైకత్వజ్ఞాపనాయాత్రేత్యుక్తమ్.(అనుమఇతి)యాం దేవతాముపాస్సేఏతాం దేవతామనుశాధి. అనుపూర్వశ్శాస్తిర్వివిచ్య జ్ఞాపనార్థః. వివిచ్య జ్ఞాపయేత్యర్థః. * వ్యవహితాశ్చేతిసూత్రేణ ఛన్దస్యుపసర్గాణాం వ్యవహితప్రయోగః. నసవేదేత్యత్ర సన్నికర్షాదత్ర శబ్దాప్రయోగః, నసవేదేత్యస్య * అథయోన్యాం దేవతాముపాస్తే త్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాదుపక్రమోపసంహారయోరుపాసనశబ్దః. మధ్యేవేదనశబ్దః. ఇదఞ్చపూర్వస్మిన్వాక్యే ఉపక్రమోపసంహారదర్శనాదిత్యేతేనాభిప్రేతమ్.యస్తద్వేద-తస్య బ్రహ్మణో వేదితా యో రైక్వః. యత్సవేద-తస్య రైక్వస్య వేద్యంయద్బ్రహ్మ-సవేదితా రైక్వ ఏతద్వేద్యం చోభయం తవమయోక్తమిత్యర్థః. సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రకరణాన్తరోక్తజ్ఞానసామాన్యవాచిశబ్దానాం ప్రకరణాన్తరోక్తవిశేషపర్యవసాయిత్వం పూర్వమేవస్వయమేవహి భాష్యకారేణ దర్శితమ్. సూత్రవ్యాఖ్యానేత్వేకైకప్రకరణే వ్యతికరేణోపక్రమోపసంహార దర్శనముపదేశాదితి పదస్యార్థత్వేనోక్తమ్. ఉభయత్రోభయం హేతుత్వేన వాచ్యమ్. తథాప్యవిస్తరార్థమేకైకముక్తమ్. అతఏవహిచతుర్థాధ్యాయే ఉభయమపి హేతుత్వేన వక్ష్యతే. తదిదమిత్యాదికంసూత్రవ్యాఖ్యానమ్. అన్యథా తదిదమపవర్గోపాయతయా విధిత్సితం వేదనమితినోచ్యేత. కింతు ధ్యానముపాసనమిత్యేవోచ్యేత- ఇతరథా శృఙ్ఖలితోక్తిప్రకరణానౌచిత్యాత్. పశ్చాదపి ధ్యానంచ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతి సన్తానరూపమితి పూర్వప్రకృత ధ్యానశబ్దేననిర్దేశాత్. పూర్వగ్రన్థే ధ్యానస్యో

౧॥ శారీర - ౪ అ - ౧ పా - ౧ సూ. ౨॥ ఛా ఉ - ౩ ప్ర - ౧౮ ఖ - ౧ వా. ౩॥ బృ ఉ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭ వా. ౪॥ ఛా- ౪ ప్ర - ౧ ఖ - ౪ వా. ౫॥ ఛా - ౪ ప్ర - ౨ ఖ - ౨ వా.

ధ్యానంచ తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపమ్. * ౧ ధ్రువాస్మృతిః। స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాంవిప్రమోక్ష
ఇతిధ్రువాయాస్స్మృతేరపవర్గోపాయత్వశ్రవణాత్. సాచ స్మృతిర్దర్శనసమానాకారా - * ౨ భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛి
ద్యన్తేసర్వసంశయాః। క్షీయన్తేచాస్య కర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావర ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్. ఏవంచసతి * ౩ ఆత్మావాఅరే

పాసనరూపత్వం వివక్షితంచేత్పశ్చాదుపాసనమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమిత్యుపాసనశబ్దేనోచ్యేత. ఏవం ప్రస్తుతసూత్రాగ్ర్యేఽవధృతే పూర్వ
ప్రకృతస్య ధ్యానస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపపాదయతి (ధ్యానంచేతి) వేదనస్యాసకృదావృత్తిం వదతస్సూత్రకారస్యాయం భావః. యథా
జ్ఞానసామాన్యవాచినాంశబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వేనాసకృదావృత్తిరూపజ్ఞానపరత్వం సిద్ధమ్. ఏవం విశేషాన్తరోపస్థాపకేష్వపి తత్త
ద్విశేషపర్యవసాయిత్వం న్యాయ్యమితి. తస్మాత్సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తాం జ్ఞానస్యాసకృదావృత్తిరూపతాముపపాద్య తేనాభిప్రేతం ప్రత్యయాన్తరా
పస్థాపితం విశేషాన్తరమాహ (ధ్యానంచేతి) అనేన గ్రన్థేనాసకృదావృత్తేర్వ్యవహితత్వశఙ్కానిరాసార్థం విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహి
తత్వముక్తమ్. అత్రవిచ్ఛిన్నావిచ్ఛిన్న స్మృతిసన్తతిసాధారణోధ్యానశబ్దశ్చేత్. ధ్యానంచేత్యాదినా విశేషాన్తరే పర్యవసానము కథం భవతి.
ధ్యానశబ్దస్యావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తత్యసాధారణత్వే ధ్యానశబ్దోవ్యాఖ్యాతోభవతి. అవిచ్ఛిన్న స్మృతిసన్తతిత్వే వచనమాహ (ధ్రువేతి) స్మృతేర్ధ్రు
వత్వంనామ విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితసన్తతిత్వమ్ - స్మృతివ్యక్తీనాం క్షణికత్వాత్. (అపవర్గోపాయత్వశ్రవణాదితి) తత్రాపవర్గో
పాయభూతవేదనస్యాసకృదావృత్తిరుక్తా, అత్రాపి తదుపాయత్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్యైవావిచ్ఛిన్నసన్తతిరూపత్వం వివక్షితమితి భావః. తస్యాః
దర్శనరూపత్వముచ్యతే (సాచేతి) న కేవల విషయైక్యతస్సామ్యమ్ - అపిత్వాపరోక్ష్యేణాపీత్యాకారశబ్దస్య భావః. హృదయస్య - మనసః.
గ్రన్థయః - రాగాదయః. యద్వా - మణ్యాగ్రకోశస్థితివద్ధృదయశబ్దస్తత్స్థజీవపరః. హృత్స్థానమయతీతివ్యుత్పత్తేర్వా. తస్య గ్రన్థిః ప్ర
కృతిసమ్బన్ధః. హృదయశబ్దోపలక్షితంవా శరీరంగ్రన్థిః. సంశయశబ్దో విపర్యయస్యాపి ప్రదర్శనార్థః. దేహాత్మాభిమానాదిరూపాణీత్యర్థః.
కర్మాణి - పుణ్యపాపరూపాణి. అవిద్యాసఞ్చితకర్మకృతప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిర్దర్శనసమానాకారోపాసనేనేత్యర్థః. (ఏవంచసతీతి) ఉపాయద
శాయాం జ్ఞానస్య దర్శనరూపత్వే స్ఫుటార్థవాక్యాన్తరసిద్ధేసతీత్యర్థః. చశబ్దో ద్రష్టవ్యశబ్దస్య ఫలదశాభిప్రాయత్వశఙ్కానిరసనార్థః. ద
ర్శనశబ్దస్య జ్ఞానసామాన్యపరత్వసమ్భవేపి * ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః. * ఆత్మనిఖల్వరేదృష్టేశ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇ
దం సర్వం విదితమితి॥ శ్రవణాదీనాంపృథగుక్తత్వాద్ద్రష్టవ్యఇతిపదం సాక్షాత్కారరూపత్వపరమ్. దృష్టశబ్దశ్చ తత్తుల్యార్థః. సచోపాయ
దశాభిప్రాయః - తస్మిన్దృష్టేహృదయగ్రన్థిర్భిద్యతఇత్యుక్తత్వాత్. * యేనాహంనామృతాస్యామ్ * అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేన * ఏ
తావదేవ ఖల్వరేఽమృతత్వమితిపూర్వాపరవాక్యేషు ఫలస్య నిర్దిష్టత్వాత్ప్రకరణాన్తరోక్తస్య సాక్షాత్కారత్వస్యేహాపి వక్తుమపేక్షితత్వాద
పేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానదౌర్బల్యాచ్చ, నను ధ్రువానుస్మృతేరేవ దర్శనరూపత్వవిధిరయుక్తః - ధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోర్భిన్నప్రకరణా
మ్నాతయోర్దహరశాణ్డిల్యాదివేదనానామివ పరస్పరనిరపేక్షోపాయత్వంహి ప్రతీయతే. నైవం - ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యేకవాక్యవిహి
తత్వాత్. నచ తత్రాపి విద్యాద్వయవిధానంశక్యమ్ - రూపభేదాభావాత్. తతఏవ వాక్యైకత్వేసమ్భవతి వాక్యభేదాశ్రయణాయోగాత్,
విద్యాన్తరాణామివ తయోర్వికల్పప్రసఙ్గాచ్చ. తయోర్నిరపేక్షోపాయత్వవాదినో వికల్ప ఇష్ట ఇతిచేన్న - తస్యాష్టదోషదుష్టస్య సతి గత్యన్త
రేఽభ్యుపగన్తుమయుక్తత్వాత్. దృశ్యతేహి వ్రీహియవశాస్త్రయోరష్టదోషదుష్టత్వమ్. వ్రీహ్యనుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య ప్రామాణ్య
త్యాగః, అవిద్యమానాప్రామాణ్యకల్పనమ్, యవానుష్ఠానే తస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేతి, యవ
శాస్త్రే చత్వారోదోషాః, యవానుష్ఠానవేళాయామేవ ప్రథమప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రప్రామాణ్యత్యాగః, తదప్రామాణ్యకల్పనం
చ, తృతీయప్రయోగే వ్రీహ్యుపాదీయమానేషు ద్వితీయప్రయోగే స్వీకృతవ్రీహిశాస్త్రాప్రామాణ్యత్యాగః, త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకార
శ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారోదోషాః, ఇహాపియథాసమ్భవం దోషప్రాప్తిః. యద్వా - ప్రతిపత్తిబాధోఽనుష్ఠానబాధోపూర్వబాధః, ఫల
బాధశ్చేత్యేకైక శిరసి దోషచతుష్టయాదష్టదోషదుష్టత్వమ్. అతోగత్యన్తరేసతి వికల్పాయోగాచ్చ, నధ్రువానుస్మృతిదర్శనయోః పృథగు
పాయత్వమ్, నాపిసముచ్చయః - చశబ్దాశ్రవణాత్, దర్శపూర్ణమాసయోరివ ద్వన్ద్వనిర్దేశాభావాచ్చ. పరమాత్మనోఽతీన్ద్రియత్వాత్సాక్షా
త్కారస్య చక్షుషా శబ్దగ్రహణస్యేవ ప్రకారాన్తరయోగం ప్రత్యశక్యవిధానత్వాచ్చ, శబ్దవిషయయోస్స్మరణ చాక్షుషజ్ఞానయోరివ సము
చ్చయోఽనుపపన్నః. నను పరమాత్మనో యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాన్నతద్దర్శనస్య చక్షుషా శబ్దజ్ఞానతుల్యతేతి దర్శనోపాయభూతస్య
వ్యాపారస్య విధేయతోపపత్తేస్సముచ్చయస్సమ్భవతీతి. సత్యమ్ - కస్తద్దర్శనోపాయః - * తతస్తుతం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమానఇతి శ్రు
తేః ధ్యానమేవేతిచేత్ - తర్హి ద్రష్టవ్యనిదిధ్యాసితవ్యపదయోః పునరుక్తిస్స్యాత్ - ఉభయోరపి దర్శనోపాయధ్యానవిధిపరత్వావిశేషాత్. ద్ర
ష్టవ్యఇతి దర్శనోపాయోవిధీయతే కఉపాయఇత్యపేక్షాయాం నిదిధ్యాసనం విధీయతే. ద్రష్టవ్యపదాభావే నిదిధ్యాసనస్య తదుపాయత్వం న
జ్ఞాయతఇతి తజ్ఞాపనార్థత్వాన్నపునరుక్తిరితిచేన్న - ద్రష్టవ్యపదశ్రవణేపి దర్శనస్య ధ్యానసాధ్యత్వాప్రతీతేః. నహిదర్శనకామోనేతిశ్రూయతే.

౧॥ ఛా ఉ - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా. ౨॥ ముణ్డ ఉ - ౨ ము - ౨ ఖ - ౮ వా. ౩॥ బ్రా ఉ - ౬ అ - ౫ బ్రా - ౬ వా.

ద్రష్టవ్యఇత్యనేన నిదిధ్యాసనస్య దర్శనసమానాకారతావిధీయతే. భవతిచ స్మృతేర్భావనాప్రకర్షాద్దర్శనరూపతా. వాక్యకారేణైతత్సర్వం ప్రపఞ్చితమ్ *౧ వేదనముపాసనంస్యాత్తద్విషయే శ్రవణాదితి. సర్వాసూపనిషత్సు మోక్షసాధనతయా విహితం వేదనముపాసనమిత్యుక్తమ్ *౨ సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాచ్ఛబ్దార్థస్య

తథా సతి హి స్వర్గయాగయోరివ సాధ్యసాధనభావావగమస్స్యాత్. నచ ధ్యానంప్రతి శ్రవణమననయోరివ దర్శనంప్రతి ధ్యానస్య దృష్టకిఞ్చిత్కారః. అతోఽనమానాన్తరేణ తయోస్సాధ్యసాధనభావావగమఇతి వైయర్థ్యమ్. కించ ధ్యానసాధ్యం దర్శనంచేద్ధ్యానదర్శనయోస్సముచ్చయశ్చనసమ్భవతి. దర్శనంప్రతి సముచ్చయే, దర్శనస్య దర్శనంసాధనమిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్. నచ మోక్షంప్రతి సముచ్చయసమ్భవః-ధ్యానస్య స్వసాధ్యదర్శనవ్యవహితస్య మోక్షంప్రతి దర్శనేనసహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారాయోగాత్. నహి యాగనిష్పత్త్యర్థానాం ప్రోక్షణావఘాతాదీనామపూర్వనిష్పత్తౌ యాగేనసహ సముచ్చయః. యది సాక్షాత్కారంప్రతి ధ్యానేనసహావ్యవహితకిఞ్చిత్కారోపపత్తయే దర్శనసమానాకారం జ్ఞానాన్తరం విధేయమిత్యుచ్యతే. తదయుక్తమ్ - స్వర్గంప్రతి జ్యోతిష్టోమవ్రతస్యేవ నిదిధ్యాసనస్య సాధ్యంప్రతి నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. * నహిజ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యప్రతిపన్నజ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వం కర్మాన్తరసాపేక్షమవగమ్యతే. నచాత్ర చశబ్దో ద్వన్ద్వసమాసో వా. అతో దర్శన సమానాకారతారూపవిశేషణస్య కింవిశేష్యమిత్యాకాఙ్క్షాయాం విశేష్యాన్తరంచ నదృశ్యతే. నిదిధ్యాసనంచ సన్నిహితమ్. అతస్తదేవ దర్శనసమానాకారతయావిధిత్సితమితి యుక్తమభ్యుపగన్తుమ్. తతశ్చ వాక్యభేదోఽపి నస్యాత్. నిదిధ్యాసనస్య నిరపేక్షోపాయతాప్రతీతిస్వారస్యం చ నబాధ్యేత. నను విశిష్టవిధ్యాశ్రయణం చేదుపదేశైకగమ్యార్థశ్రవణశుభాశ్రయమననదర్శనరూపతావిశిష్ట నిదిధ్యాసనవిధిగ్గకింనస్యాత్. నైవం. చతుర్ష్వంశేషు తాత్పర్యకల్పనాదపి ద్వయోస్తత్కల్పనస్య లఘుత్వాత్. లఘుపక్షసమ్భవే గురుపక్షాశ్రయణాయోగాచ్చ. నచాస్మిన్వాక్యే విధానాభావాదౌపదేశికార్థాధిగమాలమ్బనసంశీలనయోరసిద్ధిశ్శఙ్కనీయా. *తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ । బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాథమునిరిత్యన్యథాసిద్ధవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. తద్ధి నిరూపయిష్యతే * సహకార్యన్తరవిధిరితిసూత్రేణ. తస్మాద్దర్శనసమానాకారత్వగుణవిశిష్టనిదిధ్యాసనవిధిః. నన్వేవమపి సర్వోపాసనానాం నదర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపతాసిద్ధిః. ద్రష్టవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యస్య మైత్రేయీబ్రాహ్మణే సత్త్వాత్. అతస్తత్ర ప్రతిపాద్యస్యైవోపాసనవిశేషస్య తాదృగ్రూపతా ప్రతిపాద్యా స్యాత్. నైవం * ఆత్మనిఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితమితి తత్రత్యేనైవ వాక్యేన జగత్కారణవిషయసర్వోపాసనానాం దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసన రూపతావగమాత్. నహీదం వాక్యం విద్యావిశేషవిధాయకమ్ - కారణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞాతతాప్రతిజ్ఞానపరత్వాత్. కారణమేవహి సర్వవిద్యోపాస్యమ్. * కశ్చ ధ్యేయ ఇత్యుపక్రమ్య * కారణంతు ధ్యేయఇతి కారణస్యైవ ధ్యేయత్వవిధానాత్. కారణవిషయంచోపాసనమత్రదర్శనసమానాకార నిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. అస్మిన్వాక్యే విజ్ఞాతశబ్దోఽపి నిదిధ్యాసనపరః. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః । దృష్టేశ్రుతే మతే విజ్ఞాతఇతి స్థానప్రమాణాత్. అతోఽస్య వాక్యస్య సర్వవిద్యాసాధారణకారణమాత్రవిషయత్వాజ్జగత్కారణోపాసనంచేద్దర్శనసమానాకారనిదిధ్యాసనరూపమవగమ్యతే. కించ నానావిద్యానాం వికల్పస్య వక్ష్యమాణత్వాద్గురుపక్షవిషయశాస్త్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గేన గురులఘుయత్నవికల్పాయోగాత్, వస్తుసామర్థ్యస్య ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాచ్చ ధ్రువానుస్మృతిరూపత్వమ్, దర్శనరూపత్వమ్, వక్ష్యమాణభక్తిరూపత్వంచ సర్వవిద్యాసాధారణాకారా భవితుమర్హన్తి. నన్విన్ద్రియజన్మనోఽనుభవస్యహ్యపరోక్షరూపత్వమ్ - తత్కథం స్మృతేస్సమ్భవతీత్యత్రాహ (భవతిచేతి) భావనా - వాసనా. దర్శనరూపతా - దర్శనసమానాకారతా. * వృక్షేవృక్షేచపశ్యామీత్యాదిష్వపి దర్శనసమానాకారత్వం స్మృతేశ్చదృష్టమితిభావః. తచ్చ విశదతరావభాసరూపత్వం. నచైతదనుభవాసాధారణం. స్మృతేరపి తత్సమ్భవస్య ప్రామాణికత్వాత్. నను దర్శనసమానాకారత్వవిధానమయుక్తమ్ - దర్శనవాచిశబ్దేన తత్సమానాకారోపస్థాపనస్యాముఖ్యత్వాత్. నవిధౌపరశ్శబ్దార్థఇతిహి న్యాయవిదఇతిచేన్న - తైరేవ * దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర దర్శపూర్ణమాసశబ్దయోర్లక్షణయా, శ్యేనాదివాక్యే శ్యేనాదిశబ్దానాం గౌణ్యా వృత్త్యాచ, కర్మనామధేయత్వాభ్యుపగమాత్, * అర్ధమన్తర్వేదిమినుయాదర్ధంబహిర్వేదీత్యత్రాపి మధ్యదేశలక్షణాయా అఙ్గీకృతత్వాచ్చ. విశదతరత్వస్య ఫలరూపత్వాదపురుషతన్త్రస్య కథంవిధానమితిచేన్న - ఆజ్యావేక్షణస్యేవ విధానోపపత్తేః. తత్రాప్యసాక్షాత్కారహేతుభూతవ్యాపారవిషయోవిధిరితిచేన్న - ఇహాపి విశదతరత్వావహస్మృతిసన్తతివిషయమనోవ్యాపారవిధిరిత్యుపపన్నమ్. అథ సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వచనం దర్శయతి (వాక్యకారేణేతి) (ఏతత్సర్వమితి) సూత్రకారేణ కణ్ఠోక్తమభిప్రేతంచేత్యర్థః. (ప్రపఞ్చితమితి) పూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణోక్తమిత్యర్థః. ప్రపఞ్చనంచ * వేదనముపాసనంస్యాదిత్యాదినా వాక్యచతుష్టయేన. వాక్యమేకైకంవ్యాచష్టే (సర్వాసూపనిషత్స్వితి) నకేవలం ఛాన్దోగ్యఇత్యర్థః. మోక్షసాధనతయా విహితంవేదనమితిఘటాదిజ్ఞానవ్యావృత్తిః. విహితమిత్యనూదితశ్రవణాదివ్యావృత్తిః. అస్యార్థస్యపూర్వపక్షసిద్ధాన్తరూపేణ స్ఫుటీకరణార్థమ్, సకృత్ప్రత్యయం కుర్యాదితివాక్యశ్రవణేన వేదనముపాసనంస్యాదితివాక్యస్య పూర్వపక్ష పరత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థంచ, సకృదిత్యాదికం వ్యాచష్టే (సకృదితి) సకృదిత్యాదివాక్యమేవ పూర్వపక్షపరమ్-నతువేదనముపాస

౧. ౨. బోధాయనవృత్తిః

కృతత్వాత్ప్రయాజాదివదితి పూర్వపక్షం కృత్వా * ౧ సిద్ధంతూపాసనశబ్దాదితి వేదనమసకృదావృత్తం మోక్షసాధనమితి నిర్ణీతమ్ * ౨ ఉపాసనం స్యాద్ధ్రువానుస్మృతిర్దర్శనాన్నిర్వచనాచ్చేతి. తస్యైవ వేదనస్యోపాసనరూపస్యాసకృదావృత్తస్య ధ్రువానుస్మృతిత్వముపవర్ణితమ్. సేయం స్మృతిర్దర్శనరూపా ప్రతిపాదితా. దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిః. ఏవం ప్రత్యక్షతాపన్నామపవర్గసాధనభూతాం స్మృతిం విశినష్టి * ౩ నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి ॥ అనేన కేవలశ్రవణమననిదిధ్యాసనానామాత్మప్రాప్త్యనుపాయత్వముక్త్వా యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమ్. ప్రియతమ ఏవ హి [illegible] యో భవతి - యస్యాయం నిరతిశయప్రియస్స ఏవాస్య ప్రియతమో భవతి. యథాయం ప్రియతమ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి తథా స్వయమేవ భగవాన్ప్రయతత ఇతి భగవతైవోక్తమ్. * ౪ తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తి త ఇతి * ౫ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి॥

నంస్యాదితివాక్యమ్. అనన్తరమేవోపాసనరూపత్వస్య సిద్ధాన్తితత్వాదితి భావః. తథా సిద్ధాన్తితత్వం దర్శయతి (సిద్ధంత్వితి) [illegible] త్యర్థః. యద్వా వేదనముపాసనం సిద్ధమిత్యర్థః. ఉపాసనశబ్దాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (వేదనమసకృదావృత్తమితి) అస్యావిచ్ఛిన్న[illegible] సూత్రకారాభిప్రేతం వాక్యకారేణ కణ్ఠోక్తం చ దర్శయతి (ఉపాసనం స్యాదితి) దర్శనాత్ - లోకేదర్శనాత్. నిర్వచనాత్ - [illegible]. (తస్యైవేతి) మోక్షసాధనతయా విహితస్యేత్యర్థః. ఉపాసనరూపస్యేతి హేతుగర్భమ్. ఉపాసనరూపత్వాత్. ఉపాసనశబ్దవాచ్య[illegible] వృత్తస్యేత్యర్థః. అసకృదావృత్తం జ్ఞానం హ్యుపాసనమ్. ఏవమవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపత్వముపపాదితమ్, సూత్ర[illegible] రూపత్వం తదభిప్రేతం ధ్రువానుస్మృతిత్వం చ వదతో వాక్యకారస్యాయం భావః. ఏతత్తుల్యన్యాయతయా విశేషాన్తర[illegible] దనాదిశబ్దాస్తత్పర్యవసాయిన ఇతి, తస్మాత్పూర్వోక్తం దర్శనసమానాకారత్వమపి వాక్యకారాభిప్రేతమిత్యభిప్రాయన్నాహ (సేయమితి) సేయం అసకృదావృత్తిరూపా, ధ్రువానుస్మృతిరూపా చేత్యర్థః. దర్శనశబ్దస్య అర్థపర్శి తత్త్వదర్శిత్యాదిప్రయోగాత్పరోక్ష[illegible] మాశఙ్క్యాహ (దర్శనరూపతా చ ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి) ప్రత్యక్షసమానాకారతాపత్తిరిత్యర్థః. * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమ్ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రవణాదిపరోక్షజ్ఞానపర్యవసా[illegible] పృథఙ్నిర్దేశాదితి భావః. సూత్రకారవాక్యకారయోర్గకతిపయవిశేషం వదతోఽస్సతి విశేషాన్తరోపస్థాపకే తత్పర్యవసాయిత్వ స్యాభిమతత్వాచ్ఛ్రుత్యన్తరసిద్ధం విశేషాన్తరమస్తీత్యాహ (ఏవమితి) అనేన శ్రవణాదీనాం ముక్త్యుపాయత్వనిషేధాన్నోపాసనస్య మోక్షోపాయత్వమితి శఙ్కా[illegible] భవతి. ఏవం-ఉక్తేన ప్రకారేణ సామాన్యవిశేషన్యాయేన ప్రత్యక్షతాపన్నామిత్యర్థః. అపవర్గసాధనభూతామితి ప్రతిరోపాసనవ్యా[illegible]. (నాయమాత్మేతి) ప్రవచనశబ్దేన మననం లక్షయతి - మననఫలత్వాత్ప్రవచనస్య. మననస్యాచార్యప్రవచనఫలత్వాద్వా. [illegible] వ్యుత్పత్త్యా వా ప్రవచనం మననమ్. మేధా - నిదిధ్యాసనమ్. పరిశేషాత్, అస్మిన్వాక్యే శ్రవణాదీనామనుపాయత్వోక్తేః [illegible]. ధ్రువానుస్మృతివిశేషణత్వేన న కించిత్ప్రతిపన్నమ్ - అతస్తద్వ్యాచష్టే (అనేనేతి) కేవలశ్రవణమననినిదిధ్యాసనానాం, [illegible] మిత్యర్థః. యథా * న పృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్య ఇత్యత్ర హిరణ్యోపధానరహితపృథివ్యాం చయననిషిధ్యతే-నతు పృథ్వీమాత్రే - తద్వదితి భావః. వివక్షితం విశేషం వాక్యతాత్పర్యనిరూపణేన దర్శయిష్యన్వాక్యస్యార్థాన్వయం దర్శయతి (యమేవైష ఆత్మా వృణుతే తేనైవ లభ్య ఇత్యుక్తమితి) వరణీయేన లభ్యోఽస్తు - తతః కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమితి శఙ్కాయాం తద్దర్శయితుం లోకసిద్ధప్రతీతిమాహ. (ప్రియతమ ఏవ హీతి) ప్రీతివిషయమాత్రస్య న వరణీయత్వమ్. కింతు స్వయముపస్థితస్య స్వీకార ఏవ. అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రియతమ ఇత్యుక్తమ్, తతః కిమిత్యత్రాహ (యస్యేతి) యస్య ఉపాసకస్య అయం పరమాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయః, స ఏవాస్య పరమాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయో భవతి. చేతనస్య [illegible] భగవతా వరణీయత్వం భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత ఏవ. యద్వా - స్వతః ప్రియత్వం వరణీయత్వం చ స్వస్మిన్ప్రీతిమత ఏవ. పుత్త్ర్యాదిష్వితి భగవతః ప్రీతిస్స్వస్మిన్ప్రీతి మత్పురుషవరణార్థా. పత్త్రపుష్పఫలాదిషు తత్సమ్బన్ధనిబన్ధనా. స ఏవేత్యేవకారేణ కేవలశ్రవణాదిమద్వ్యావృత్తిః. భగవతి ప్రీతిమత ఏవ భగవత్ప్రీతివిషయత్వమితి కథమవగమ్యత ఇత్యపేక్షాయామత్ర ప్రమాణతయా స్మృతివచనమర్థోపన్యాసపూర్వకం ద ర్శయన్[illegible]మపి వివృణోతి (యథేతి) అయం - భగవతి నిరతిశయప్రీతిమాన్. ప్రియతమః-నిరతిశయభగవత్ప్రీతివిషయో భవన్నిత్యర్థః. దదామి బుద్ధియోగం తమిత్యస్యార్థవివక్షయా స్వయమేవ భగవాన్ప్రయతత ఇత్యుక్తమ్. అనేన వరణప్రకారో దర్శితః. భగవతైవోక్తమిత్యేవకారేణ భగవద్వా[illegible]స్యూచితః. సతతయుక్తానాం-సతతయోగం కాఙ్క్షమాణానాం. * ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి కర్తరి క్తః. ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. అనేన పరస్పరవిషయప్రీతిరుపాస్యోపాసకయోర్దర్శితా. సతతయుక్తశబ్దార్థస్ఫుటీకరణాయాహ. (ప్రియో హీతి)

౧॥ ౨॥ బోధాయనవృత్తి. ౩॥ ముణ్డక - ౩ ము - ౨౫ - ౩ వా. ౪॥ గీతా - ౧౦ అ - ౧౦ శ్లో. ౫॥ గీ - ౭ అ - ౧౭ శ్లో.

అతస్సాక్షాత్కారరూపా స్మృతిస్స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియా యస్య, సఏవ పరేణాత్మనా వరణీయోభవతీతి తేనైవ లభ్యతే పర ఆత్మేత్యుక్తం భవతి. ఏవం రూపాధ్రువానుస్మృతిరేవభక్తిశబ్దేనాభిధీయతే - ఉపాసనపర్యాయత్వాద్భక్తిశబ్దస్య. అతఏవ శ్రుతిస్మృతిభిరేవమభిధీయతే * ౧ తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి * ౨ తమేవం విద్వానమృతఇహభవతి । నాన్యఃపన్థా అయనాయ విద్యతే * ౩ నాహంవేదైర్నతపసా నదానేన నచేజ్యయా । శక్యఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా * ౪ భక్త్యాత్వనన్యయా శక్య అహమేవం విధోర్జున। జ్ఞాతుంద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచపరన్తప * ౫ పురుషస్సపరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయేతి॥ ఏవంరూపాయా

అత్యర్థం - అతిక్రాన్తాభిధేయం. ప్రియత్వం వాచామగోచరమిత్యర్థః. ధ్రువానుస్మృతిం విశినష్టీతిహి పూర్వముక్తమ్. అత్రయోభగవతిప్రీతిమాన్భవతి - తస్మిన్నుపాసకే భగవతః ప్రీతిమత్త్వముక్తమ్. తత్కథం ధ్రువానుస్మృతేర్విశేషితత్వమిత్యతఆహ (అతఇతి)అతః - ఉక్తార్థస్య లోకస్మృతిభ్యాం సిద్ధత్వాదిత్యర్థః. యద్వా-ధ్రువానుస్మృతివచనాద్వరణీయత్వవచనాద్వరణీయస్యచ భగవతి నిరతిశయప్రీతిమత్త్వవచనాచ్చేత్యర్థః. సాక్షాత్కారరూపాస్మృతిరిత్యనేన పూర్వోక్తాకారవిశిష్టాయా ఏవ విశేషాన్తరమితి దర్శితమ్. (స్మర్యమాణాత్యర్థప్రియత్వేన స్వయమప్యత్యర్థప్రియేతి) * అర్థేనైవవిశేషోహి నిరాకారతయా ధియామితిభావః. స్వయమప్యత్యర్థప్రియా-అనుభూయమానోనుభవఇతివదయం నిర్దేశఔపచారికః. అత్యర్థప్రీతిరూపేత్యర్థః. యద్వా - అత్యర్థప్రియా-అత్యర్థానుకూలరూపా. స్మర్యమాణస్య భగవద్విషయస్యనిరుపాధికనిరవధికానుకూలత్వేనతద్విషయత్వాత్ స్మృతిరపిహినిరతిశయానుకూలాభవతి. యద్వా-ధ్రువానుస్మృతిస్స్వయమత్యన్తానుకూలత్వాదయుక్తావస్థాయామపి ప్రీతిరూపజ్ఞానేన ప్రతిసన్ధీయత ఇతిప్రియా. అతఏవహి * యాప్రీతిరవివేకానామిత్యాదినా సాప్రార్థ్యతే. ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరపవర్గోపాయత్వముక్తమ్. అన్యత్రభక్తేరుపాయత్వందృశ్యతే. కథమనయోరైకార్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) యద్వా-శేముషీభక్తిరూపేతి భక్తిరూపజ్ఞానస్యోపాయత్వం ప్రాగుక్తమ్. కథమిదానీం ప్రీతిరూపధ్రువానుస్మృతేరుపాయత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) ఏవంరూపా - సాక్షాత్కారత్వప్రీతిరూపత్వపర్యన్తా ధ్రువానుస్మృతిరేవ భక్తిశబ్దవాచ్యేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (ఉపాసనపర్యాయత్వాదితి) ఉపాసనాదిశబ్దానాం భక్తిశబ్దస్య చైకార్థవృత్తిత్వం వివక్షితమ్. నతుఘటకుమ్భయోరివ పర్యాయత్వం ఏకార్థవృత్తిత్వంచ. * సేవాభక్తిరుపాస్తిరితి నైఘణ్టుకోక్తేరవగమ్యతే. * స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే । భజఇత్యేషధాతుర్వై సేవాయాంపరికీర్తితః । తస్మాత్సేవాబుధైః ప్రోక్తాభక్తిశబ్దేన భూయసీత్యాదిచానుసన్ధేయమ్. యద్యపిసాక్షాత్కారరూపత్వభక్తిరూపత్వాదిపరాణాం వాక్యానాంవిద్యావిశేషవిషయ ప్రకరణపరిగృహీతత్వేపి సర్వోపాసనసాధారణత్వం లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తేః ప్రాప్తం. తథాపి ప్రపదనేతు లఘుగురుయత్నవికల్పానుపపత్తిరూపన్యాయో వచనబలప్రతిక్షిప్తః - నహి వచనవిరోధేన్యాయః ప్రభవతి. వచనవిరోధాభావాదుపాసనేషు తస్యప్రవృత్తిః. వేదాన్తేషూపాసనపరాణాం వాక్యానామైకార్థ్య సిద్ధ్యర్థం భక్తిదశాపన్నస్యోపాసనస్యైవాపవర్గోపాయ వేదనత్వముక్తమ్. స్మృతివచనప్రదర్శనంచ శ్రుత్యర్థవైశద్యాయకృతమ్. ఇదానీంతు శ్రుతిస్మృత్యోరైకార్థ్యేన ముక్త్యుపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వముపపాద్యతే (అతఏవేతి) అపవర్గోపాయవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వాదేవేత్యర్థః. తమేవవిదిత్వేతివాక్యం శ్వేతాశ్వతరోపనిషదిశ్రూయతే. తత్ర * తస్మాత్సర్వగతశ్శివఇతి శివశబ్దగ్రహణాచ్ఛివస్య పరమాత్మత్వవిషయత్వభ్రమః కస్యచిన్మన్దధియస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమ్ * వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ * మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైషప్రవర్తకఇత్యుపక్రమోపసంహారయోరవగతపరమపురుషపరైవ సోపనిషదితి పురుషసూక్తైకార్థ్యం దర్శయితుం తమేవంవిద్వానితివాక్యముపాత్తమ్. తమేవం విద్వానితి వాక్యేన నాన్యఃపన్థాఇతి పరమపురుషవేదనవ్యతిరిక్తోపాయనిషేధః కృతః. నాహం వేదైరిత్యాదినా తద్భక్తివ్యతిరిక్తోపాయనిషేధఉక్తః. ఉభయోరప్యుపబృంహణోపబృంహణీయవచనయోః ప్రమాణతమత్వేన సర్వావిగీతయోరైకార్థ్యం వేదనాదిశబ్దానాం భక్తిపర్యన్తత్వేసిద్ధ్యతీతిభావః. ఉపాయాన్తరనిషేధకత్వోక్త్యా. జ్ఞానదర్శనప్రాప్తీనాం భక్తిసాధ్యత్వకత్వోక్త్యాచ నాహంవేదైరితి వచనముపాత్తమ్. నను * భక్త్యామామభిజానాతి * తతోమాం తత్త్వతోజ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమితి భక్తిజన్యజ్ఞానస్యైవావ్యవహితోపాయత్వమవగమ్యతే. నతు భక్తేరితిశఙ్కాచ నాహంవేదైరిత్యనేన పరిహృతాభవతి- అత్రజ్ఞానదర్శనయోరివ ప్రాప్తేరపి భక్తిసాధ్యత్వావగమాత్. భక్త్యాప్రవేష్టుంచ శక్యఇతిహ్యన్వయః. భక్త్యామామితి వచనేపి తతోమాంవిశతఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టాయా భక్తేరేవ ప్రాప్త్యుపాయత్వమవగమ్యతే. తతఇతి భక్తిపరామర్శాభావే తదనన్తరమిత్యనేన పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్. అతశ్చ భక్తిరేవావ్యవహితోపాయః, పురుషస్సపరః పార్థేత్యత్రచ భక్త్యాలభ్యఇతి, భక్తేః ప్రాప్తిసాధనత్వం స్వరసతోఽవగమ్యతే. అనేన పురుషశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాపితపురుషసూక్తప్రతిపాద్యవస్త్వైక్యవత్ తత్ప్రతిపాద్యోపాయైక్యం న్యాయ్యమితిసూచితమ్. అస్త్వేవంవేదనస్య భక్తిరూపోపాసనత్వసిద్ధిః. తతః ప్రకృతస్య కర్మాపేక్షితత్వస్య కిమాయాతమిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం రూపాయాః - అపరోక్ష్యప్రీతిరూపత్వవిశేషణవిశిష్టాయాః. వాక్యకారసూత్రకారాభ్యామభిప్రేతాయాః కర్మోక్తాశ్చ మోక్షోపాయజ్ఞానావస్థావిశేషాః

* శ్వే ఉ - ౩ అ - ౮ వా. ౨॥ పురుషసూక్తమ్ - ౧౭ వా. ౩॥ ౪॥ గీతా - ౧౧ అ - ౫౩, ౫౪ - శ్లో. ౫॥ గీ - ౮ అ - ౨౨ శ్లో.

[illegible]

ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనాని యజ్ఞాదీని కర్మాణీతి * ౧ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవదిత్యభిధాస్యతే. యద్యపి వివిదిషన్తీతియజ్ఞాదయో వివిదిషోత్పత్తౌ వినియుజ్యన్తే - తథాపి తస్యైవ వేదనస్య ధ్యానరూపస్యాహరహరనుష్ఠీయమానస్యాభ్యాసాధేయాతిశయస్యాఽఽప్రయాణాదనువర్తమానస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాత్తదుత్పత్తయే సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి యావజ్జీవమనుష్ఠేయాని. వక్ష్యతిచ * ౨ ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టం * ౩ అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్. * ౪ సహకారిత్వేనచేత్యాదిషు. వాక్యకారశ్చ ధ్రువానుస్మృతేర్వివేకాదిభ్యఏవ నిష్పత్తిమాహ * ౫ తల్లబ్ధిర్వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యస్సంభవాన్నిర్వచనాచ్చ॥

కర్మసాధ్యాఇతిభావః. (ధ్రువానుస్మృతేస్సాధనానీతి) యథాఅసినా జిఘాంసతీత్యత్రాసేర్హననసాధనత్వేన - నత్విచ్ఛాసాధనత్వేన. తథాయజ్ఞేన వివిదిషన్తీత్యత్రాపి విద్యాసాధనత్వమేవోక్తమ్ - న తదిచ్ఛాసాధనత్వమ్. యజ్ఞాదేర్వేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన వినియోగాదితిభావః. తథాహి - సర్వేషాం పురుషాణామవాన్తరసాధ్యోపాయే ప్రవృత్తిర్గపునస్సాధ్యేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. యథా యాగాద్యుపాయభూతద్రవ్యార్జనాదౌ ప్రవృత్తిర్యాగాదిసాధ్యాపూర్వాదివిషయేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. తథా బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయానుష్ఠానమిచ్ఛాసమ్పాద్య వేదనేచ్ఛయా వినా నోపపద్యతే. అతో వేదనేచ్ఛాయాం జాతాయాం వేదనోపాయభూతకర్మానుష్ఠానే-తస్యాం జాతాయాం చ తదర్థమనుష్ఠానమనపేక్షితమితి తదనుష్ఠానవిధివైయర్థ్యం స్యాత్. కించ - స్వసిద్ధిసాపేక్షా స్వసిద్ధిహేత్వాశ్రయః. వేదనేచ్ఛయాఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానమ్ - ఇచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానాద్వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయణంవా. అతోవివిదిషాసాధనత్వం కర్మణాం యుక్తమ్. నన్విచ్ఛాసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్యాత్మాశ్రయాదిగ్రస్తత్వే క్వచిదపీచ్ఛా నసమ్భవేత్ - ఇచ్ఛాసాధనభూతానుష్ఠానాయోగాత్. నచేచ్ఛాయా విషయవైలక్షణ్యజ్ఞానమాత్రాధీనత్వమ్ - వైలక్షణ్యజ్ఞానేపి కస్యచిదిచ్ఛానుత్పత్తిదర్శనాత్. అతఃక్వచిదిచ్ఛోత్పత్తేర్గ కర్మహేతుకత్వమాశ్రయణీయమ్. తచ్చ తవానుపపన్నమ్. నైవమ్ - భోగాద్యదృష్టోద్బోధకపూర్వానుసన్ధానాదివైలక్షణ్యజ్ఞానాదిచ్ఛోత్పత్త్యుపపత్తేః. నచాజ్ఞాతసుకృతవశాద్ధర్మరుచివద్యజ్ఞాదినా వేదనేచ్ఛాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ - బహ్వాయాససాధ్యానాం యజ్ఞాదీనామజ్ఞాతసుకృతరూపత్వాసమ్భవాత్. యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వాక్యస్య హ్యర్థశ్చిన్త్యతే. అతో బుద్ధిపూర్వకమేవ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానమ్. తత్ర మోక్షోపాయవేదనేచ్ఛాయా అభావే బహ్వాయాససాధ్యకర్మణాం ఫలాన్తరాభిసన్ధిపూర్వకత్వనియమాన్న వివిదిషాం సాధయతి. ఫలాన్తరాభిసన్ధివిధురంతు యజ్ఞాదికం వేదనేచ్ఛయావినా నోపపద్యతే - ప్రయోజనానుద్దేశేన ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యయోగాత్, ప్రకృష్టప్రయోజనతదుపాయేచ్ఛావిరహే తుచ్ఛప్రయోజనపరిత్యాగాయోగాచ్చ. అతోఽవాన్తరసాధ్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠానం పరమసాధ్యవేదనేచ్ఛయావినా నోపపద్యతఇతి స్వసిద్ధ్యర్థకర్మానుష్ఠానస్య స్వసిద్ధిసాపేక్షత్వాదాత్మాశ్రయాదిదోషస్స్యాదేవ. (అభిధాస్యతఇతి) తతోపపాదయిష్యామఇత్యర్థః. వివిదిషాసాధనత్వే యజ్ఞాదేరాత్మాశ్రయాదిదోషాభావమభ్యుపగమ్యాహ (యద్యపీతి) తస్యైవ - ఇచ్ఛావిషయభూతస్య. ధ్యానరూపస్యేతి వాక్యార్థజ్ఞానవ్యుదాసః. ధ్యానస్యాప్యేకదినానుష్ఠేయత్వవ్యుదాసాయాహ (అహరహరితి) అహరహరనుష్ఠానఫలమాహ (అభ్యాసేతి) అహరహరనుష్ఠానేపి మాసర్తుసంవత్సరాద్యవధిత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఆప్రయాణాదితి) ఆప్రయాణాదనువర్తమానత్వోక్త్యైకద్విత్రిదినాన్తరితవ్యావృత్త్యర్థమహరహరనుష్ఠీయమానస్యేత్యుక్తమ్. తత్రాపి స్మృతివిచ్ఛేదవ్యుదాసాయ ధ్యానరూపస్యేత్యుక్తమ్. (తదుత్పత్తయే) వివిదిషోత్పత్తయే. వేదనస్యావ్యవహితప్రకృతత్వేప్యర్థవశాత్తచ్ఛబ్దోవివిదిషాపరః. వివిదిషాసాధనత్వం హ్యభ్యుపగమ్యోచ్యతే. ఆప్రయాణాదహరహరుపాసనానువృత్తౌ యావజ్జీవం కర్మణోపేక్షితత్వేచ కింప్రమాణమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతిచేతి) సూత్రకారనిర్దిష్టం. సూత్రసన్దర్భే తద్విషయభూతశ్రుతివాక్యమపి దర్శితం భవతీత్యభిప్రాయేణోపాసనానువృత్తిపరం సూత్రం దర్శితమ్ (ఆప్రయాణాదితి) * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషమితి శ్రుతిః॥ యావచ్ఛబ్దస్య సాకల్యార్థత్వాదహరహరనుష్ఠానసిద్ధిః. తావత్కర్మాపేక్షామాహ (అగ్నిహోత్రేతి) ఆశ్రమధర్మాణామాశ్రమశేషత్వేపి విద్యాఙ్గత్వమప్యస్తీత్యాహ (సహకారిత్వేనచేతి) ఇత్యాదిషు సూత్రేష్వేవమభ్యుపగమ్యతేత్యర్థః. ఉక్తం కర్మణోవిద్యాఙ్గత్వముపాసనస్య శమాద్యఙ్గకత్వవిరోధాన్నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్య విరోధంపరిజిహీర్షుస్తద్విషయశ్రుతివాక్యప్రదర్శనేనాప్రామాణతాంచ నిరాచికీర్షురాహ. (వాక్యేతి) సూత్రకారాభిప్రాయజ్ఞైరప్యేవముక్తమితి భావః. ధ్రువానుస్మృతిశబ్దేన తల్లబ్ధిరిత్యత్ర తచ్ఛబ్దోవ్యాఖ్యాతః. వివేకాదిభ్యఏవ - నతు కేవలకర్మణా కేవలశమాదినావేత్యర్థః. వాక్యకారగ్రన్థ ఉపాదీయతే (తల్లబ్ధిరితి) ఉపాసనంస్యాద్ధ్రువానుస్మృతిరితిహి ప్రకృతమ్. అతోధ్రువానుస్మృతిలబ్ధిరిత్యర్థః. * వివేకవిమోకాభ్యాసక్రియాకల్యాణానవసాదానుద్ధర్షేభ్యఇతి ద్వన్ద్వసమాసః. నచేతరేతరయోగార్థే. ఏష్వన్యతమేన తల్లబ్ధేరుపకారత్వాత్. సముచ్చయే సమ్భవతి సాత్త్వికబాధకగర్భికల్పోప్యయుక్తః - తస్యాప్యదోషదుష్టత్వాత్. సముచ్చయస్యచాత్ర సమ్భవాత్. ఏవం వివేకాదివిధాయినాం వాక్యానాం సముచ్చయే తాత్పర్యమితి దర్శయితుమితరేతర

౧॥ శారీరకమీ - ౩ అ - ౪ పా - ౨౬ సూ. ౨॥ శా - ౪ అ - ౧ పా - ౧౨ సూ. ౩॥ శా - ౪ అ - ౧ పా - ౧౬ సూ.
౪॥ శా - ౩ అ - ౪ పా - ౩౩ సూ. ౫॥ బోధాయనవృత్తిః.

వివేకాదీనాం స్వరూపంచాహ * ౧ జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాదన్నాత్కాయశుద్ధిర్వివేక ఇతి॥ అత్ర నిర్వచనమ్, * ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిస్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి। * ౩ విమోకః కామానభిష్వఙ్గ ఇతి॥ * ౪ శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనమ్॥ * ౫ ఆరమ్భణసంశీలనం పునఃపునరభ్యాస ఇతి॥ నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణ * ౬ సదా తద్భావభావిత ఇతి॥ * ౭ పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం శక్తితః క్రియేతి॥ నిర్వచనమ్ * ౮ క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః॥ * ౯ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేతి చ॥ * ౧౦ సత్యార్జవదయాదానాఽహింసాఽనభిధ్యాః కల్యాణానీతి॥ నిర్వచనమ్ * ౧౧ సత్యేన లభ్యః * ౧౨ తేషామేవైష విరజో బ్రహ్మలోక ఇత్యాది॥ * ౧౩ దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతేశ్చ తజ్జం దైన్యమభాస్వరత్వం

యోగద్వన్ద్వేన వాక్యకారనిర్దేశః. నను సముచ్చయాదర్థాన్తరమితరేతరయోగః - తత్కథమితరేతరయోగద్వన్ద్వేన సముచ్చయలాభః. ఉచ్యతే, అన్వాచయసహపరితాత్సముచ్చయాద్వికల్పప్రతిసమ్బన్ధిసముచ్చయోఽర్థాన్తరమ్. ఏకస్మిన్నేవ కార్యే మిథో నిరపేక్షసాధకానామన్వయోఽన్వాచయసహపరితః. వికల్పసమభివ్యాహృతస్సముచ్చయస్త్వేకస్మిన్ కార్యే మిథస్సాపేక్షాణామన్వయః. స ఏవేతరేతరయోగ ఇత్యవిరోధ ఇతి. నివృత్తిరూపశమాదేః ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేశ్చ విరోధాన్న సముచ్చయ ఇతిచేన్న - భిన్నవిషయత్వేన విరోధాభావాత్. అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయాహి శమాదయః. సమ్భవాత్, ఉపపన్నత్వాత్ నిర్వచనాచ్చ, శ్రుతివచనాచ్చ, ప్రమాణోపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. వివేకాదయః కింరూపాః, కథంవా శమాదేః కర్మణశ్చావిరోధ ఇత్యత్రాహ (వివేకాదీనాంస్వరూపంచాహేతి) న కేవలం పరిగణనామాత్రమ్. తత్స్వరూపంచ వాక్యకార ఏవాహేత్యర్థః. ప్రథమం వివేకస్వరూపవిషయవాక్యముదాహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) ఆహారవిషయవివేచనం వివేకశబ్దేన వివక్షితం భవతి. దుష్టాహారాత్పృథక్కృతాహారాణాం వివేచనం వివేకః. జాతిదుష్టాః కళఞ్జగృఞ్జనాదయః. ఆశ్రయః-ద్రవ్యస్వామీ పురుషః. అభిశస్తపతితచణ్డాలాదిద్రవ్యమాశ్రయదుష్టమ్. ఉచ్ఛిష్టకేశాద్యుపహతం నిమిత్తదుష్టమ్. ఏతత్త్రివిధదోషరహితాహారవివేచనఫలభూతకాయశుద్ధౌ వివేకశబ్ద ఉపచరితః. యద్వా - వివిక్తాహారసేవయా రాజసతామసాహారాప్యాయితదేహాత్స్వదేహస్య వివేచనం వివేకః. అశుద్ధేభ్యో వివేచనం హి శుద్ధిః. ఇతిశబ్దో భాష్యకారీయః. అత్ర నిర్వచనమితి చ భాష్యగ్రన్థః. నిర్వచనం - నిష్కృష్టవచనం. అప్రమాణేభ్యో నిష్కృష్టం ప్రమాణభూతం వచనమిత్యర్థః. ఆహారశుద్ధావిత్యాదినిర్వచనమ్. విమోకః కామానభిష్వఙ్గః-విషయమభుక్త్వా స్థాతుం నశక్నోతి యేన సవికారోఽభిష్వఙ్గః. * కామాత్క్రోధోఽభిజాయత ఇత్యాదివచనాత్క్రోధాద్యభావశ్చాత్ర ఫలితః. శాన్త ఉపాసీతేతి నిర్వచనే శాన్తశబ్దేన రాగద్వేషాద్యభావో వివక్షితః. ఆరమ్భణం - ఆలమ్బనమ్. శుభాశ్రయః. తస్య సంశీలనమ్. కథమేతత్సాధనం. సాధ్యంహీదం. న. * శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్యేత్యాద్యుక్తదేశకాలవిశేషాభ్యసనీయయోగశబ్దవాచ్యా ధ్రువానుస్మృతిర్హి సాధ్యా. ఇదంతు యోగకాలకర్తవ్యధ్యానానుగ్రాహకం సదాసంశీలనమ్. * సదా తద్భావభావిత ఇతిహి వక్ష్యతి. సదా భగవత్సంశీలనాభావే యోగకాలేషు కాలాన్తరసంశీలితం విషయాన్తరం బుద్ధిస్థంస్యాత్ - అతో నసాధ్యావిశిష్టత్వమారమ్భణసంశీలనస్య. నిర్వచనంచ స్మార్తముదాహృతం భాష్యకారేణేత్యనేన పూర్వోపాత్తనిర్వచనాన్యపి ద్రమిడభాష్యోక్తానీతి జ్ఞాయతే. అథమునిరితి శ్రౌతం నిర్వచనమ్. తస్యన్యాయోపన్యాససాపేక్షత్వేన సహకార్యన్తరవిధిరిత్యధికరణే వ్యాఖ్యేయత్వాత్స్మార్తనిర్వచనస్య స్పష్టార్థత్వాచ్చ, స్మార్తనిర్వచనముదాహృతమ్. * తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మరేత్యేవమన్తం వచనమిహాభిప్రేతమ్. (పఞ్చమహాయజ్ఞేతి) శక్తితః - నహి శాస్త్రమశక్యం విదధాతి. (క్రియావానేష ఇతి) సన్నిహితవాక్యం. బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః - బ్రహ్మవిదాం మధ్యే వరిష్ఠః-నహి బ్రహ్మవివిదిషూణామిత్యుక్తమ్. క్రియాశబ్దార్థవిశదీకరణాయాహ (తమేతమితి) సత్యం - భూతహితమ్. ఆర్జవం - మనోవాక్కాయానామైకరూప్యమ్. దయా - స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వమ్. అహింసా - కరణత్రయేణ పరపీడానివృత్తిః. దానం - లోభరాహిత్యమ్. అభిధ్యా - పరకీయే స్వత్వబుద్ధిః. యద్వా నిష్ఫలచిన్తా. అథవా పరకృతాపకారచిన్తా. తద్రాహిత్యమనభిధ్యా. (సత్యేనేతి) ఇత్యాదీత్యాదిశబ్దేనార్జవాదిప్రతిపాదకవాక్యజాతం క్రోడీకృతమ్. (దేశేత్యాది) అనవసాదానుద్ధర్షయోరవసాదోద్ధర్షవిపర్యయరూపత్వాదవసాదోద్ధర్షలక్షణమాత్రముక్తం వాక్యకారేణ. తద్విపర్యయరూపోఽనుద్ధర్షోఽర్థాత్సిధ్యతీతి వాక్యకారాభిప్రాయః. శోకవస్తు - శోకనిమిత్తం వస్తు. అతీతపుత్రమరణాది. ఆదిశబ్దేన భయనిమిత్తమాగామి వివక్షితమ్. అతీతవిషయో హి శోకః. ఆగామివిషయంచ భయమ్. అభాస్వరత్వమితి దైన్యశబ్దవివరణమ్. అభీష్టకార్యప్రవృత్త్యక్షమత్వరూపం దైన్యమిత్యుక్తం భవతి. భాస్వరత్వవిరోధీతి వా దైన్యవిశేషణమ్. చశబ్దో భిన్నక్రమః. తజ్జంచ - దైన్యజదైన్యంచేత్యర్థః. బన్ధుజనదైన్యే దృష్టేఽపి హి దైన్యం స్యాత్. దేశకాలవైగుణ్యాచ్ఛోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిహేతుకం మనసో భాస్వరత్వాభావరూపం భాస్వరత్వవిరోధి వా దైన్యమ్, దైన్యజదైన్యంచ మనసోఽవసాద ఇత్యర్థః. యద్వా - భిన్నవాక్యతయా యోజనీయమ్. దేశకాలవైగుణ్యశోకవస్త్వాద్యనుస్మృతిజనితం మనసోఽభాస్వరత్వమవసాదః - కిముక్తం భవతీత్యత్రాహ (తజ్జం దైన్యమితి) తచ్చాభాస్వరత్వమ్, తజ్జం ఉక్తహేతుజం దైన్యమితి వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానరూపం వాక్యద్వయమితి. తద్విపర్యయ ఇత్యాది

౧॥ ౩॥ ౫॥ ౭॥ ౧౦॥ ౧౩॥ వృత్తయః. ౨॥ ఛా ఉ - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా. ౪॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౧ వా. ౬॥ గీతా - ౮ అ - ౬ శ్లో. ౮॥ ము ఉ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౪ వా. ౯॥ బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౨ వా. ౧౧॥ ౩. ము - ౫ వా. ౧౨॥ ప్రశ్నే - ౧ ప్రశ్నే - ౧౫, ౧౬ వా.

మనసోఽవసాదఇతి ॥ తద్విపర్యయోఽనవసాదః. నిర్వచనం * ౧ నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్యఇతి॥ తద్విపర్యయ జా తుష్టిరుద్ధర్ష ఇతి॥ తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్షః. అతిసన్తోషశ్చవిరోధీత్యర్థః. నిర్వచనమపి * ౨ శాన్తో దాన్త ఇతి॥ ఏవం నియమయుక్తస్యాశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యుక్తం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరం * ౩ † విద్యాం చావిద్యాంచ యస్తద్వేదోభయగ్ సహ । అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత ఇతి॥ అత్రా విద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ. అవిద్యయా - కర్మణా. మృత్యుం - జ్ఞానోత్పత్తివిరోధి ప్రాచీనం కర్మ. తీర్త్వా - అపోహ్య. విద్యయా - జ్ఞానేన. అమృతం - బ్రహ్మ. అశ్నుతే - ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

ర్భాష్యగ్రన్థః. (బలహీనేన) మనోబలహీనేన. తద్విపర్యయజా - దేశకాలసాద్గుణ్యప్రియవస్త్వాద్యనుస్మృతిజా. తుష్టిరుద్ధర్ష ఇ[illegible] క్యమ్. తద్విపర్యయోఽనుద్ధర్ష ఇత్యర్థసిద్ధమ్. కథం * స్వాధ్యాయశౌచసన్తోషతపాంసి నియతాత్మవానిత్యపేక్షితస్య సన్తోషస్య [illegible] త్రాహ (అతిసన్తోషశ్చవిరోధీత్యర్థఇతి) న కేవలమసన్తోషఏవవిరోధీ, అతిసన్తోషశ్చవిరోధీతిచార్థః. యథాన్యవిష[illegible] [illegible] థాసన్తోషోఽతిసన్తోషః. సత్యాజ్యఇత్యుక్తంభవతి. నిర్వచనమపీత్యపిశబ్దస్సర్వనిర్వచనసముచ్చయే. ఏవం పదార్థావ్యాఖ్యాతాః. [illegible] చేర్వాక్యకారగ్రన్థస్య వాక్యార్థమాహ (ఏవమితి) ఏవం నియమయుక్తస్య ఆశ్రమవిహితకర్మానుష్ఠానేనేతి పృథఙ్నిర్దేశేన ప్రవృత్తి నివృత్తిరూప కోటిద్వయవిభాగోదర్శితః. ఏతేన పదద్వయేన కేవలశమాది కేవలకర్మచ వ్యావర్తితమ్. శమాదిః, కర్మచ సముచ్చిత్యాపేక్షమిత్యర్థః. యద్వేవివిది షాసాధనమితి త్వయోక్తమ్ - తేనైవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యేవకారాభిప్రాయః. (ఇత్యుక్తం భవతి) ఇతివాక్యార్థోభవతీత్యర్థః. * విద్యాంచావి ద్యాంచేతి శ్రుతేశ్శఙ్కరయాదవప్రకాశాభిమతయోజనావ్యుదాసార్థం తాం వ్యాచిఖ్యాసురుపాదత్తే (తథాచేతి) అనేన కర్మణోఽపేక్షిత త్వే సన్నిహితశ్రుత్యన్తరంచ దర్శితం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరం యదన్యథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతమ్ - తచ్చాస్మదర్థానుగుణమితి తథాశబ్ద మన్తరశబ్దంచ ప్రయుఞ్జానస్య భావః. సన్నిహితతయా యజ్ఞాదివాక్యవైలక్షణ్యంచాన్తరశబ్దాభిప్రేతమ్. అస్మిన్వాక్యే నకర్మవాచిశబ్దశ్శ్రూ యత ఇత్యత్రాహ (అత్రేతి) అత్ర - శ్రుతివాక్యే. * నత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేత్యాదిషు అవిద్యాశబ్దాభిహితం వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మాస్తు-తతః కిముక్తం భవతీత్యాశఙ్కాయాం పదాన్తరాణ్యపి వివృణ్వన్వాక్యార్థమాహ (అవిద్యయేతి) అవిద్యయా - కర్మణా. విద్యయా - జ్ఞానేనేత్య త్రచ కర్మజ్ఞానశబ్దాభ్యామ్ * కషాయపక్తిఃకర్మాణి జ్ఞానంతు పరమాగతిః । కషాయేకర్మభిఃపక్వే తతోజ్ఞానం ప్రవర్తతఇతి స్మృతిస్సోప జీవ్యార్థా స్మారితా భవతి. కర్మాణి కషాయపక్తిః. కషాయపక్తినిమిత్తాని. కషాయశబ్దఃపాపపరః * ధర్మేణ పాపమపనుదతీత్యనేనైకార్థ్యా త్. కషాయశబ్దస్య రాగాదిపరత్వేపి తత్పక్తిహేతుత్వం పాపనిర్హరణద్వారా. జ్ఞానం పరమాగతిః - పరమగత్యుపాయః. ఉభయత్ర కార ణే కార్యోపచారః. కషాయేపక్వే తతోజ్ఞానం ప్రవర్తతే ప్రసరతీత్యర్థః. అత్రోపాయవిరోధినిరాసకత్వం కర్మణస్స్పష్టమ్. నహి వివిదిషా ప్రవర్తతే, మోక్షఃప్రవర్తతఇతివోక్తమ్. అపితు జ్ఞానంప్రవర్తతఇత్యేవోక్తమ్. అస్య వాక్యస్యార్థముపజీవ్యాహ (మృత్యుంజ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి) నతుబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి. నచ వివిదిషావిరోధీత్యర్థః. ఉపేయవిరోధికర్మణో జ్ఞాననివర్త్యత్వంశ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధమ్. యథా * తమేవవిది త్వాతిమృత్యుమేతినాన్యఃపన్థాః. * ఏవంవిదిపాపం కర్మనశ్లిష్యతే * క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరే । * నిచాయ్యతం మృ త్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే * జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః । * జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేతథేతి ॥ ఏవముపేయవిరోధినో జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణేన పరిశేషాన్నాన్యఃపన్థాఇత్యుపేయవిరోధినిరాసే ఉపాయాన్తరనిషేధస్వారస్యాత్సమసముచ్చయపక్షే కర్మణోఽప్యుపా యతయా వేదనవ్యతిరిక్తకృత్స్నగోచరాన్యశబ్దస్య సఙ్కోచప్రసఙ్గాద్యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి కర్మణ ఉపాయహేతుత్వస్య కణ్ఠోక్త్యా, కషాయే క ర్మభిఃపక్వే తతోజ్ఞానం ప్రవర్తతఇతి స్మృత్యానుగుణ్యాచ్చ సామాన్యేన మృత్యుశబ్దేన ప్రతిపన్నమపి నిరసనీయముపాయవిరోధిరూపే విశే షే పర్యవస్యతి. తథా వివిదిషాసాధనత్వస్య ప్రాగుక్తాన్యోన్యాశ్రయణాదినిరస్తత్వేన పరిశేషాద్వివిదిషన్తీత్యత్రచ ప్రకృతిప్రత్యయార్థయో ర్వే దనతదిచ్ఛయోరవిశేషేణ యజ్ఞాదీనాం సాధనత్వే ప్రతీతేపి తతోజ్ఞానం ప్రవర్తతఇతి స్మృత్యాద్యానుగుణ్యాద్విధ్యమాన[illegible]ప్రాధాన్య స్య నీతివిద్భిర్నిర్ణీతత్వాచ్చ, ప్రకృత్యర్థభూతవేదనసాధనత్వం సిద్ధమ్. తస్మాదుపాయవిరోధిక ర్మైవాత్ర మృత్యుశబ్దవాచ్యమవి[illegible]త్యభి ప్రాయః. ఉపాసనరూపమ్, న్యాసరూపం చోపేయవిరోధినిరాసకం.జ్ఞానముత్తరపూర్వాఘయోరుభయోరపి నిరాసకం స్యాదితి త ద్వ్యవచ్ఛే త్త్యర్థం ప్రాచీనమిత్యుక్తమ్. ఉపాయవిరోధినిరాసకకర్మ ప్రాచీనమేవ పాపం శమయతి-నతూత్తరాఘమిత్యర్థః. తీర్త్వేతిపదం వ్యాచష్టే (అపో హ్యేతి) నతు * ఏతంసేతుంతీర్త్వేతివత్ప్రాప్తివచనఇత్యర్థః. అవిద్యయాతీర్త్వేతి పదద్వయవ్యాఖ్యానేన శఙ్కరమతయోజనావ్యావృత్తిః. అజ్ఞా నేన సంసారం ప్రాప్య స్థితఇతిహి తద్యోజనా. తన్మతే అవిద్యాయాః జ్ఞాతవ్యత్వంచహేయత్వేన. అవిద్యాశబ్దోవివిదిషావిరోధినివర్తకకర్మ

౧॥ ము ఉ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౪ వా. ౨॥ బృ ఉ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౨౩ వా. ౩ ఈశావాస్యే - ౧౧ వా. † విద్యాం - బ్ర హ్మోపాసనరూపామ్. అవి[illegible]భూతకర్మాణి కాంచ ఏతదుభయం సహవేద - అఙ్గాఙ్గిభావేనసహానుష్ఠేయం వేదేత్యర్థః.

మృత్యుతరణోపాయతయా ప్రతీతా అవిద్యా విద్యేతరద్విహితం కర్మైవ యథోక్తమ్ * ౧ ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః । బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యుమవిద్యయేతి ॥ జ్ఞానవిరోధి చ కర్మ పుణ్యపాపరూపమ్- బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వేనానిష్టఫలతయోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వమ్. అస్య చ జ్ఞానవిరోధిత్వం జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతశుద్ధసత్త్వవిరోధిరజస్తమోవివృద్ధిద్వారేణ. పాపస్య చ జ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్ * ౨ ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి।

వాచీతి వా శఙ్కరాభిమతయోజనా స్యాత్. అవిద్యాశబ్దః వేదవిరోధినివర్తకకర్మవాచీతి యాదవప్రకాశాభిమతయోజనా. జ్ఞానోత్పత్తివిరోధీతి మృత్యుశబ్దవ్యాఖ్యానేన తదుభయవ్యుదాసః. అయమవిద్యాశబ్దస్సంసారహేతుభూతాజ్ఞానపరః కిం న స్యాత్. కథం చ తస్య కర్మవాచిత్వమిత్యత్రాహ (మృత్యుతరణేతి) తరతేరుత్తరణవాచిత్వం స్వరససిద్ధమ్. ప్రాప్తివాచిత్వే తు స్వారస్యభఙ్గ ఇత్యభిప్రేతమ్. అవిద్యాశబ్దస్య కర్మవాచిత్వం దర్శయతి (విద్యేతరదితి) తదన్యార్థే నఞితి భావః. విహితం కర్మైవేత్యేవకారేణాజ్ఞానమవిహితం కర్మ చ వ్యావర్త్యతే. అత్ర విద్యాం చావిద్యాం చేతి చశబ్దావనుక్తసముచ్చయపరౌ. విద్యానుబన్ధి కర్మానుబన్ధి చ యదనుక్తం తత్సముచ్చేతవ్యమ్. విద్యానుబన్ధి శమదమాదికమ్. కర్మానుబన్ధి ఫలాభిసన్ధికర్తృత్వాభిమానరాహిత్యాదికమ్. తదుభయం చ శబ్దసముచ్చేతవ్యమ్. యద్వా - * ధర్మే చార్థే చ కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభేత్యత్ర చశబ్దవదత్రాప్యుక్తార్థవిరోధిసముచ్చయపరౌ చశబ్దౌ స్యాతామ్. విద్యావిరోధి కర్మవిరోధి చ, చశబ్దాభ్యాం హానార్థం జ్ఞాతవ్యతయా సముచ్చితే భవతః. విద్యా - బ్రహ్మవిద్యా. తద్విరోధి-తదితరవిషయజ్ఞానతద్విషయరాగద్వేషాదికమ్. అవిద్యా - విద్యాఙ్గం కర్మ-తద్విరోధి సంసరణహేతుభూతం ఫలాభిసన్ధ్యాదిసహితం కర్మ, పాపం చ, తదుభయం హానార్థం జ్ఞాతవ్యమితి చశబ్దయోరభిప్రాయః. యద్వా ప్రతిపదద్యోతకౌ చశబ్దౌ స్యాతామ్. యథా ధర్మే చార్థే చ కామే చేతి ప్రతిపదం యదభిధేయమ్, తస్య సముచ్చయద్యోతకత్వం ప్రతిపదద్యోతకత్వమ్, తదత్రాపి స్యాత్. అస్మిన్వాక్యే అవిద్యాతరణశబ్దయోరుక్తార్థపరత్వస్థాపనాయోపబ్రహ్మణవచనం చ దర్శయతి (యథోక్తమితి) జ్ఞానవ్యపాశ్రయః - ఆగమోత్థజ్ఞానవాన్. బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ - ఉపాసనాత్మకజ్ఞానం సాధ్యత్వేనావలమ్బ్యేత్యర్థః. జ్ఞానవిద్యాశబ్దయోరర్థభేదః ఉభయత్రాప్యాగమోత్థవివేకాదిజన్యజ్ఞానయోః ప్రకృతత్వాత్తత్పరత్వాశ్రయణం హి యుక్తమ్. తర్తుం మృత్యుమిత్యనేన తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వశఙ్కా వ్యుదస్తా. న హి సంసారం ప్రాప్తుం బ్రహ్మవిదా కేశిధ్వజేన నృపేణ యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠీయతే. మృత్యుశబ్దస్య వివిదిషావిరోధికర్మపరత్వమపి న శఙ్కనీయమ్. జ్ఞానవ్యపాశ్రయ ఇత్యనేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానవత్తాయా అభిహితత్వాత్, బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయేత్యుక్తత్వాచ్చ. న హి బ్రహ్మవిద్యేచ్ఛామధిష్ఠాయేత్యుక్తమ్. కథం జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనం కర్మేతి పుణ్యపాపసాధారణకర్మశబ్దేన కర్మమాత్రం నిరసనీయముక్తమ్. శ్రుతిర్హి * ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి పాపరూపకర్మవిశేషస్య నిరసనీయత్వమాహేతి శఙ్కాయాం తత్రాపి పాపశబ్దస్య పుణ్యపాపపరత్వం దర్శయితుం పుణ్యపాపయోరుభయోరపి పాపశబ్దవాచ్యత్వోపపాదనాయ తయోర్జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వమాహ (జ్ఞానవిరోధి చేతి) చశ్శఙ్కానివృత్త్యై. పుణ్యపాపే ఉభే అపి జ్ఞానవిరోధినీ చేత్కథం తయోరన్యతరస్య పాపస్య నిరసనీయత్వమ్ - అన్యతరస్య పుణ్యస్య నిరాసకత్వం చ శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (ఉభయోరపీతి) తయోర్ద్వయోరపి నివర్త్యత్వమ్, ఫలాభిసన్ధ్యాదిరహితస్య ధర్మాన్తరస్యైవ నివర్తకత్వం చ వివక్షితమితి భావః. కథముభయోః పాపశబ్దవాచ్యత్వమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తీతి) అనిష్టఫలతయేతి ప్రవృత్తినిమిత్తసూచనమ్. అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలాసాధారణకారణత్వం పాపత్వమితి భావః. అత ఏవ శస్త్రాదావీశ్వరే చ నాతివ్యాప్తిః. * వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయో మైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫలమ్॥ ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన ఇత్యాదిభిః పుణ్యస్యాపి ముముక్షుం ప్రత్యనిష్టఫలదత్వం సిద్ధమ్. శ్రుతిశ్చ దుష్కృతేన సహ పూర్వనిర్దిష్టం సుకృతమపి పాప్మశబ్దేన నిర్దిశన్తీ నిగమయతి. * నైతం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి. న చానుక్తపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. దుష్కృతశబ్దస్య సమ్ప్రతిపన్నసమస్తపాపసాధారణతయాఽనుక్తపాపాన్తరాసమ్భవేన తద్విషయత్వాయోగాత్. సమ్భవేఽపి న తన్మాత్రపాపాన్తరవిషయః పాప్మశబ్దః. ఉక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదితయోపాత్తే * అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక ఇత్యనన్తరవాక్యే పాప్మశబ్దస్య సర్వహేయవిషయత్వదర్శనాత్. న హ్యనుక్తకతిపయపాపనివృత్త్యుక్తావుక్తసర్వహేయనివృత్తిసంవాదసిద్ధిః. శోకాదిషు పాప్మశబ్దస్యాముఖ్యత్వేఽపి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రవృత్తినిమిత్తసమ్భవాన్న ముఖ్యత్వం త్యాజ్యమ్. క్వచిదముఖ్యస్య సర్వత్రాముఖ్యత్వనియమాభావాత్. అతస్సర్వే పాప్మాన ఇత్యత్రాజహల్లక్షణా ఛత్రిన్యాయాత్. * ధర్మేణ పాపమిత్యత్ర తు ముఖ్యత్వమేవ. కథం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వమ్ - రజస్తమసోర్హి తదవగమ్యత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వారద్వారిభావాదవిరోధమాహ (అస్యేతి) పాపస్య రజస్తమసోశ్చ జ్ఞానవిరోధిత్వే ప్రామాణికే సతి ద్వారద్వారిభావః కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (పాపస్య చేతి) నన్వియం శ్రుతిర్నిరయనినీషావిషయా కిం న స్యాత్ - ఉన్నయనప్రత్యనీకత్వాదధోనయనస్యేతి, బ్రూమః. అత్ర వివక్షితమున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమ్. న చోన్నయనమపి నాకాదినయనమితి శఙ్కనీయమ్. * య ఏభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతీత్యవగతస్య సమస్తలోకేభ్య ఉన్నయనస్యాపవర్గప్రాపణరూపత్వాత్. తర్హి గర్భజన్మజరామరణాదిసంసారప్రాపణమధోనయనం

౧॥ విష్ణుపురాణే - ౬ అంశే - ౬ అధ్యాయే - ౧౨ శ్లో॥ ౨॥ కౌషీతక్యామ్ - ౩ అధ్యాయే - ౮ వా.

తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యావగమ్యతే. రజస్తమసోర్యథార్థజ్ఞానావరణత్వమ్. సత్త్వస్యచ యథార్థజ్ఞానహేతుత్వం భగవతైవ ప్రతిపాదితమ్ *౧ సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమిత్యాదినా॥ అతశ్చ జ్ఞానోత్పత్తయే పాపం కర్మ నిరసనీయమ్. తన్నిరసనంచానభిసంహితఫలేనానుష్ఠితేన ధర్మేణ. తథాచ శ్రుతిః *౨ ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి తదేతం బ్రహ్మప్రాప్తి

స్యాన్న తూపాసనవిరోధ ఇతిచేన్న-ఉన్నయనస్య జ్ఞానోత్పాదనద్వారకత్వావగమాత్. * యంత్వామనుష్యాయ ... సంబన్ధ ... వాక్యేన మాముపాస్వేతి విధిత్సితస్యోపాసనస్య హ్యవ్యవహితోపాయత్వమవగతమ్. * నాస్యకర్మ ... శ్రుత్యా ... యన్తి. తచ్చకర్మణామపవర్గంప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వే విరుధ్యేత. అత ఉపక్రమాద్యవిరోధాయ కర్మణామపవర్గం ప్రత్యుపాయత్వముపాసనద్వారకమవసీయతే. అతఃకర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతే.కించ-యద్యప్యున్నయనాధోనయనే స్వర్గనరకప్రాపణరూపే. తథాప్యసాధుకర్మణాం జ్ఞాననిరోధిత్వం సిద్ధ్యతి. తథాహి-ఉన్నినీషాధోనినీషయోర్నిర్మితుకత్వే పరమాత్మనో వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాన్నేతవ్యచేతనగోచరయత్ప్రతిపన్నయ... నిమిత్తభూతాతిప్రభూతపుణ్యపాపకర్తృవిషయం విజ్ఞాయతే. తత్రచగతిద్వయపర్యాప్తోత్తరోత్తరసాధ్వసాధుకర్మకారయితృత్వమీశ్వరస్య ... వజ్జీవబుద్ధ్యనపేక్షితంభవతి. తథాసతి జ్ఞానచికీర్షాద్యభావాద్వాయ్వాదకాదినున్నతృణాదేరివ సంసారిణాం శాస్త్రవశ్యత్వాభావేన కర్మఫలభోగానుపపత్తేః.ఏవం సంసారిణాం కర్మఫలభోక్తృత్వాన్యథానుపపత్తిరూపన్యాయానుగృహీత ఏష ఏవేత్యాదివాక్యద్వయం జ్ఞానప్రదానద్వారకకారయితృత్వవిషయమవసీయతే. తథాసతి స్మృత్యనుగ్రహశ్చభవతి. * నదేవా యష్టిమాదాయ రక్షన్తి పశుపాలవత్. యం ... మిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయన్తి తమ్।యస్మై దేవాః ప్రయచ్ఛన్తి పురుషాయ పరాభవమ్। బుద్ధిం తస్యాపకర్షన్తి సో... స్మృతేః. తథా * పుణ్యం ప్రజ్ఞాం వర్ధయతి క్రియమాణం పునఃపునః। వృద్ధప్రజ్ఞః పుణ్యమేవ నిత్యమారభతే నరః। పాపం ప్రజ్ఞాం నాశయతి క్రియమాణం పునఃపునః। నష్టప్రజ్ఞః పాపమేవ నిత్యమారభతే నర ఇతిచ, తత్ర బుద్ధిమపకర్షన్తి, ప్రజ్ఞాం నాశయతీతి చ, సమ్యగ్జ్ఞానహాని పూర్వ్యా... జ్ఞాననివృత్తిరిహ వివక్షితా, అన్యథా కర్మాన్తరహారిత్వాభ్యనుపపత్తేః. యద్యపీదం వచనజాతం సర్వకర్మదేవతాసామాన్యవిషయమ్. తథాపి భగవజ్జ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానసామాన్యాబహిర్భావాదసాధుకర్మణస్తద్విరోధిత్వసిద్ధిః. తథా విశేషతశ్చోచ్యతే * దదామిబుద్ధియోగంతంయేనమాముపయాన్తితే । ఆసురీంయోనిమాపన్నా మూఢాజన్మనిజన్మని । మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతోయాన్త్యధమాంగతిమితిచ ॥ ఏవంన్యాయస్మృత్యుపబృంహితయానయా శ్రుత్యాసామాన్యేన జ్ఞానవిరోధిత్వమసాధుకర్మణాంసిద్ధమ్. అస్మాదపి నిర్వాహాత్పూర్వోక్త ఏవ ... ప్రకరణానుగుణ్యాత్. ఏవం పాపస్య జ్ఞానవిరోధిత్వేప్రమాణందర్శితమ్. అథరజస్తమసోర్జ్ఞానవిరోధిత్వే, సత్త్వస్యజ్ఞానహేతుత్వేచ ప్రమాణం దర్శయతి (రజస్తమసోరితి) తతఃకింప్రస్తుతస్యేత్యపేక్షితత్వాదతస్త్వత్యత ఆహ (అతశ్చేతి) ... మిత్యతాహ (తన్నిరసనంచేతి) పాపశబ్దాభిధేయయోః పుణ్యపాపయోరుభయోరపి ... క్తమ్ (అనభిసంహితఫలేనేతి) అనేన స్వర్గాదిఫలప్రదకర్మవ్యావృత్తిః. అనుష్ఠితేన - ... హ (తథాచశ్రుతిరితి) ఇదానీం నిరాసకవిశేషే ప్రమాణతయోదాహృతస్యవాక్యస్య ... స్యార్థః పూర్వమేవ శిక్షితః. నిరాసకవాచిపదస్యార్థోఽనన్తరముక్తః. నన్వయంధర్మశబ్దః ... మాత్రవిషయఃకింనస్యాత్. అనభిసంహితఫలధర్మవిషయఇతి కుతోనిర్ణీయతే. ఉచ్యతే * యజ్ఞేన దానేన ... * ... పరతస్తితీర్షుః * కషాయేకర్మభిఃపక్వే తతోజ్ఞానం ప్రవర్తతే,యజ్ఞోదానం తపఃకర్మ నత్యాజ్యం కార్యమేవతత్ । యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్॥ * శమోదమస్తపశ్శౌచమిత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిర్ముముక్షోరపేక్షితత్వేనోక్తానాం యజ్ఞదానాదీనాం ... యమాణత్వాత్. * విజ్ఞానాదానన్దో బ్రహ్మయోనిరిత్యాదినాస్య ప్రకరణస్య బ్రహ్మవిద్యావిషయత్వావగమాచ్చ ధర్మశబ్దో ముముక్షూపేక్షితానభిసంహితఫలధర్మవిషయఇత్యవగమ్యతే. అత్ర యజ్ఞదానాదిపర్యాయేషు * దానేన ద్విషన్తో మిత్రాభవన్తీత్యాదినా సాంసారికఫల... * అన్నవానన్నాదోభవతీత్యాదివద్బ్రహ్మవేదనానుగుణానుషఙ్గికఫలవిషయం మన్తవ్యమ్। * భూయో నమఉక్తిం విధేమ ... ప్రధానఫలశ్రవణాత్. కించ-యద్యపీదం వాక్యం నముముక్షుమాత్రవిషయమ్. తథాప్యముముక్షుమాత్రవిషయంచ నభవతి-ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్. నహి కామ్యఫలవత్త్వం ధర్మశబ్దార్థః-అలౌకికేష్టసాధారణసాధనేన అలౌకికానిష్టసాధారణకారణమపనుదతీతిహ్యర్థస్స్యాత్. తతశ్చ ముముక్షుంప్రతి కామ్యకర్మణోఽనిష్టఫలత్వేన ధర్మశబ్దవాచ్యత్వాయోగాత్పాపశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ ... ధర్మలాభాదనభిసంహితఫలేన ధర్మేణ పుణ్యపాపయోరుభయోరపనోద్యత్వముక్తంస్యాత్. జ్ఞానస్య కర్మసాపేక్షత్వం నిగమయతి (తదేవమితి) తత్-శ్రుతిస్మృతితదనుగ్రాహకోపపత్తిసూత్రవాక్యకారవచనేభ్యః. ఏవం ఉపాయప్రతిబన్ధనిరాసార్థం సర్వాశ్రమిణాం తత్తదాశ్రమధర్మాఙ్గకోపాసనాధికారస్య.

*౧ గీ. ... ౧ శ్లో. *౨ తైత్తిరీయే - ౬ ప్రశ్నే - నారాయణే - ౭౦ అనువాకః.

సాధనం జ్ఞానం సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమ్. అతోఽపేక్షితకర్మస్వరూపజ్ఞానమ్, కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వజ్ఞానంచ కర్మమీమాంసావసేయమితి, సైవాపేక్షితా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వవృత్తా వక్తవ్యా. అపిచ నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చ, మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ నసంపత్స్యన్తే, ఫలకరణేతికర్తవ్యతాధికారివిశేషనిశ్చయాదృతే, కర్మస్వరూపతత్ఫలతత్స్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనాం దురవబోధత్వాత్.

వక్ష్యమాణత్వం హృది నిధాయ సర్వాశ్రమకర్మాపేక్షమిత్యుక్తమ్. తతః కిం కర్మవిచారస్య బ్రహ్మవిచారపూర్వవృత్తత్వ ఇత్యపేక్షాయామవసానస్య జ్ఞానాపేక్షత్వాజ్జ్ఞానస్య మీమాంసాధీనత్వాచ్చ, తదధిగమః పూర్వవృత్త ఇత్యాహ (అత ఇతి) అతః - బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలాభిసన్ధిరహితాశ్రమకర్మసాపేక్షత్వాత్. జ్ఞానంహి హానార్థముపాదానార్థం వా. అత్రతూభయార్థమిత్యాహ (అపేక్షితేతి) ఫలద్వారకం హానమ్. స్వరూపేణోపాదానమ్. మీమాంసాశబ్దస్య పూర్వోత్తరసాధారణత్వాత్కర్మమీమాంసావసేయమిత్యుక్తమ్. (సైవ) యా త్వయా విరుద్ధేతి నిరస్తా సైవేత్యర్థః. యదనపేక్షితం పరేణోక్తం తదేవాపేక్షితమిత్యుక్తమ్. యత్తు పరేణాపేక్షితమిత్యుక్తం తస్యానపేక్షితత్వముచ్యతే (అపిచేత్యాదినా) (నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదయశ్చేతి) చస్త్వర్థః; ప్రత్యుతేతియావత్. (మీమాంసాశ్రవణమన్తరేణ) కర్మబ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణమన్తరేణేత్యర్థః. నసమ్పత్స్యన్త ఇత్యనేన పశ్చాద్భావిత్వముక్తమ్. కుత ఇత్యత్రాహ (ఫలేతి) ఫలవిశేషః - భోగమోక్షరూపః. కరణవిశేషః- యజ్ఞోపాసనాదిః. ఇతికర్తవ్యతావిశేషః - ప్రయాజాదిస్సాధనసప్తకంచ. అధికారివిశేషః - బుభుక్షుర్ముముక్షుశ్చ. ఏషాం నిశ్చయాదృతే, కర్మస్వరూపమ్ - సాఙ్గం యజ్ఞాత్మకముపాసనాత్మకంచ. భాష్యకారశ్చ యాగాత్మకముపాసనాత్మకంచ కర్మేతిహి వక్ష్యతి. ※ ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాదితిచ సూత్రమ్. ఉపాసనాత్మకే కర్మణీతిచ తస్య భాష్యమ్. ఉపాసనస్య కర్మత్వం స్మృతిసన్తతిరూపతయా-తస్య ప్రయత్నసాధ్యత్వాత్. ※ వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరన్త్యజాతితామ్। శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర ఇత్యత్ర మనుశ్చ మానసైః కర్మదోషైరిత్యుక్తవాన్. ఫలంచోభయం భోగో మోక్షశ్చ. (ఆత్మనిత్యత్వాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనాత్మనామ్ ※ నిర్వాణమయ ఏవాయమిత్యుక్తజ్ఞానానన్దస్వరూపత్వాదికం వివక్షితమ్. అత్ర సాధ్యావిశిష్టత్వం హేతోః ప్రతీయత ఇతిచేన్నైవమ్ - మీమాంసాయాం ఫలకరణేతికర్తవ్యతాదీనాం ప్రత్యధికరణం తత్తన్న్యాయైర్యో నిర్ణయః క్రియతే సహేతుః. ఏవం తత్తదధికరణన్యాయానుగృహీతశ్రుతివాక్యసముదాయజన్యా యా ప్రమితిరుపాయోపేయవిషయా సా సాధ్యా. తత్తదవాన్తరవాక్యార్థనిశ్చయైస్తత్సముదాయరూపమహావాక్యార్థనిశ్చయస్సాధ్య ఇత్యర్థః. యథా పదార్థనిశ్చయైర్వాక్యార్థనిశ్చయ ఇత్యుక్తేసతి నసాధ్యావిశిష్టతా. తద్వత్. అతఏవహి కరణేతికర్తవ్యతాదిశబ్దైః పూర్వం పృథగుక్త్వా పశ్చాత్కర్మస్వరూపశబ్దేనోక్తమ్. ఫలకరణేత్యాదిభాష్యస్య కర్మమీమాంసామాత్రవిషయత్వే తత్ఫలస్థిరత్వాస్థిరత్వాత్మనిత్యత్వాదీనామితి వక్తుమయుక్తమ్. నిరుపపదమీమాంసాశబ్దస్య మీమాంసాశాస్త్రమిత్యాదిభాష్యే భాగద్వయవిషయతయా ప్రయుక్తత్వాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్కర్మబ్రహ్మవిచారానన్తరభావీ నిత్యానిత్యవస్తువివేకస్తత ఇహాముత్ర ఫలభోగవిరాగో ముముక్షుత్వంచ శమదమాదిసాధనసమ్పచ్చ. ※ శమదమాద్యుపేతస్స్యాదితి బ్రహ్మమీమాంసాయాం హి శమదమాదిస్వరూపం నిరూప్యతే. అస్మింశ్చతుష్టయే సిద్ధే బ్రహ్మవిచారః - బ్రహ్మవిచారాత్తత్సిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అతః పశ్చాద్భావినః పూర్వవృత్తత్వమనుపపన్నమ్. సాఙ్గాధ్యయనజపాఠప్రతీతేరేవ నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతిచేత్తదయుక్తమ్ - సహ్యాపాతప్రతీతిరిహాముత్ర ఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయోర్హేతుః - నిత్యానిత్యవిపర్యయప్రతీతేః. కించాపాతప్రతీతిరుభయభాగవిచారసాధారణీ. తత్ర ప్రథమం కర్మవిచారఏవ ప్రవృత్తిర్యుక్తా, ఉభయత్ర బుభుత్సాయా అవిశిష్టత్వాత్ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాచ్చ. శాస్త్రాన్తరేణాపి నిత్యానిత్యవివేకాదిర్నోపపద్యతే. ప్రథమమేవాధ్యయనవిధివశ్యతయా పురుషస్య శాస్త్రాన్తరానవకాశాత్. కించ శాస్త్రాన్తరే పరమాణుకారణత్వాబ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణత్వగగనాదినిత్యత్వనిమిత్తమాత్రేశ్వరత్వాదయో వేదాన్తవిరుద్ధా ఏవార్థా బహవ ఉపలభ్యన్తే. అతశ్శాస్త్రాన్తరజన్యో నిత్యానిత్యవస్తువివేకో వేదాన్తవిరుద్ధత్వాన్నతద్విచారంప్రతిపూర్వవృత్తో భవితుమర్హతి. కించ శాస్త్రాన్తరే షట్పదార్థషోడశపదార్థజ్ఞానాదీనాం మోక్షసాధనత్వప్రతిపాదనేన వేదాన్తశ్రవణనైరపేక్ష్యాచ్చ నతజ్జన్యవివేకస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తమ్. యతోఽభ్యుదయనిశ్శ్రేయససిద్ధిస్సధర్మః ※ ఛలజాతినిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ ఇతిహి తత్రతత్రోచ్యతే. కించ ※ తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి శ్రుతిరేవంవిచ్ఛబ్దేన శాస్త్రజన్యజ్ఞానమనూద్య పశ్యేదితి ప్రతిపన్నస్యోపాసనస్యాఙ్గతయా శమాదీనుపదిశతి. అతశ్శమాదీనాం శ్రవణపూర్వవృత్తత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్. ※ ప్రశాన్తచిత్తాయేత్యాదిశ్రుతిస్తు శ్రవణోపయికావధాననిష్పాదనార్థేత్యుక్తమ్. ఇతిహాసపురాణాదిశ్రవణాన్నిత్యానిత్యవివేక ఇతిచేత్తర్హి తతఏవ బ్రహ్మస్వరూపావగమాద్బ్రహ్మవిచారస్యానారమ్భణీయత్వంస్యాత్. ఇతిహాసపురాణయోరపి సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాత్తన్నిరాసాయ బ్రహ్మవిచారోఽపేక్షిత ఇతిచేత్, సంశయవిపర్యయబాహుళ్యాదేవ నిత్యానిత్యవివేకోఽపి తత్రదుస్సమ్పాద ఇతి నసాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వం యుక్తమ్. యత్తు నిత్యానిత్యయోర్వస్తునోరితి నిత్యానిత్యవస్తూని తద్ధర్మా ఇత్యారభ్య వాచస్పతినోక్తం నిత్యస్య ధర్మిణో నిత్యత్వం సత్యత్వం తతఏవోపాదేయత్వం, అనిత్యస్య ధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వం తతఏవ హేయత్వమిత్యేవం నిత్యానిత్యయోర్ధర్మిణోస్తద్ధర్మాణాంచ వివేకో నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇతి. అత్రబ్రూమః - అనిత్యస్య తావదసత్యత్వం వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిరస్తంవేదితవ్యమ్. యన్నిత్యం తదుపాదేయమ్, యద

నిత్యం తద్ధేయమిత్యుభయమప్యనుపపన్నమ్-సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనతముపయోగినామేవోపాదేయత్వబుద్ధిదర్శనాత్, తద్వ్యతి[illegible] నుపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాచ్చ. నిత్యమపి దుఃఖరూపం దుఃఖనిమిత్తం వా యది స్యాద్ధేయమిత్యేవ ప్రతీయేత. అనుభయంచ ఉపేక్ష్యేత. అనిత్యమపి సుఖరూపం వా సుఖనిమిత్తం వా భవతి చేత్తదుపాదీయతే. నిరూపకస్య తు హేయమితి చేన్న-ప్రకృష్టసుఖాన్తరదర్శనాల్పస్య దుఃఖసాధనత్వమదుఃఖోదర్కత్వే విరహే సతి నిరూపకస్యాపి తత్రోపాదేయతాబుద్ధిదర్శనాత్. క్షీరాదనలాభాత్కణస్త్యజ్యతే. అన్ధకూపపతితా వరాటికా తదుద్ధరణక్లేశస్య తల్లాభసుఖాదతిశాయిత్వాత్త్యజ్యతే. విషమిశ్రమన్నం మరణభయాత్త్యజ్యతే. స్రక్చన్దనాదితు తత్ప్రసృష్టసుఖాలాభాదాశ్యస్తయోః స్త్రీత్వదుఃఖానుబన్ధాభావాచ్చ పరిమితమప్యుపాదీయతే. తస్మాదనిత్యస్య హేయత్వం నానిత్యత్వమాత్రప్రయుక్తమ్. యస్త్వచోద్య[illegible] నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసుఖరూపత్వాదుపాదేయత్వం తదసమ్భవాదనిత్యస్య చ హేయత్వమితి. ఉచ్యతే - నిత్యస్య దుఃఖాసమ్భిన్నసు[illegible]త్వం కిం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే, ఉత శాస్త్రాత్, న ప్రథమః-నిత్యస్య కాలాదేస్సుఖరూపత్వాదర్శనాత్, నిత్యస్యాత్మనో దుఃఖాసమ్భిన్న[illegible]త్వాదర్శనాచ్చ. ఆత్మనోహి దుఃఖముపలభ్యతే అహం దుఃఖీతి. శాస్త్రతశ్చేత్-యది వేదాత్-వేదస్య[illegible] ప్రథమే కర్మబ్రహ్మభాగసాధారణ్యాత్కర్మవిచారాతిక్రమేణ బ్రహ్మవిచారం ప్రతి తస్య పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. నిశ్చయరూపం చేత్, [illegible] సాధ్యవ్యయఫలం స్యాత్. ఆగమాన్తరమూలత్వే విరుద్ధతయానుపయోగాత్తస్యైతన్నిరపేక్షత్వాచ్చ పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. [illegible] యన్నిత్యం తదుపాదేయమితి, నైవం ప్రతీతిః. కింతు నిత్యం సుఖం సమ్భవతి చేత్తదుపాదేయమ్. సతి తస్మిన్ననిత్యమనుపాదేయమితి. [illegible]త్యసుఖసమ్భవజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిచారోపయోగో నిత్యఫలోపాదిత్వద్వారేణేతి వక్తవ్యమ్. శాస్త్రాన్తరేషు కర్మకాణ్డేచ నిత్య[illegible] నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకానన్తరం తేషామప్యారమ్భణీయతా స్యాత్, తేషుహి నిత్యం ఫలం ప్రతీయతే. తదసదితి చేత్, [illegible]మాణ్యాదన్యపరత్వాద్వా భవేత్, తదుభయం కర్మమీమాంసయా వినా న సిధ్యతీతి తస్యాః పూర్వవృత్తత్వమభ్యుపేతవ్యమ్. [illegible]పదపరమితి చేన్న, తస్య స్వశాస్త్రారమ్భాపయికవిషయప్రయోజనపరత్వేన శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. [illegible]పయోగిత్వాత్తదప్రామాణ్యాదికమభిప్రేతమితి చేత్, తర్హి తస్య స్వోపజీవ్యజ్ఞాపనమపేక్షితమితి కర్మవిచారస్య [illegible]త్తత్వమాపద్యేత. [తథాహి] శాస్త్రాన్తరాప్రామాణ్యం హి కర్మమీమాంసాప్రథమపాదాదావసేయమ్. అన్యపరత్వం వాక్యాన్తర[illegible] నిత్యఫలావివక్షాధ్యవసాయశ్చ తత్రత్యన్యాయాధీనః. శాస్త్రాన్తరప్రమేయదౌస్థ్యం చ తర్కపాదే దర్శయిష్యతే. కించ అధ్యయన[illegible] శాస్త్రాన్తరగతనిత్యఫలాసత్త్వావగమశ్చేదన్యోన్యాశ్రయః-బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాన్యత్ర నిత్యఫలాసత్త్వావగమః, తదవగమోత్తర[illegible]రే ప్రవృత్తిరితి. న చైవం సతి ధర్మజిజ్ఞాసాసూత్రేప్యన్యోన్యాశ్రయశ్శఙ్కనీయః-పిత్రాదిప్రేరణయా కృతసాఙ్గాధ్యయనస్య పురుషస్య ప్రయోజనవదర్థాపాతప్రతీత్యైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. యేషాం ధర్మవిచారో వైధస్తేషామేవాన్యోన్యాశ్రయః-వైధత్వజ్ఞానాద్విచారో విచారాద్వైధత్వజ్ఞానమితి. కించ అనిత్యఫలహేయతాజ్ఞానస్య స్వర్గాదిఫలజిహాసాద్వారేణ బ్రహ్మవిచారోపయోగో వక్తవ్యః. స్వర్గాదిఫలస్యానిత్యత్వం దుఃఖసమ్భిన్నత్వం చ కథమవగమ్యతే, శాస్త్రాన్తరేణ చేత్, తత్రైవ నిత్యపురుషార్థసిద్ధేర్నైరాకాఙ్క్ష్యేణ బ్రహ్మవిచారప్రవృత్త్యయోగాత్తస్య పూర్వవృత్తత్వానుపపత్తిః. యత్సుఖం తదనిత్యమితి స్వోత్ప్రేక్షితతర్కమాత్రేణ చేత్, తేనైవ నిరస్తనిత్యపురుషార్థసమ్భావనతయా బ్రహ్మవిచారః ప్రతిబధ్యేత. దుఃఖనివృత్తేరన్తరాహిత్యాత్, స్వాభావికసుఖస్యానాదిభావత్వాత్, అన్తవిరహోపపత్తేశ్చ, న నిత్యపురుషార్థాసమ్భావనేతి చేన్న - దుఃఖనివృత్తిశ్చేద్దుఃఖానుబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిత్వాత్, సమ్ప్రతిపన్నవత్. సుఖం చేత్సుఖత్వాదేవ [illegible] తర్కోత్ప్రేక్షాసమ్భవేన కేవలతర్కశరణానాం నిత్యపురుషార్థసమ్భావనాయా దురుపపాదత్వాత్. శాస్త్రప్రసిద్ధనిత్యేతరవిషయో వ్యాప్తినిశ్చయః, ఇతి చేన్న - వేదాన్తశ్రవణపూర్వకో వ్యాప్తినిశ్చయః, తత్పూర్వకం వేదాన్తశ్రవణమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. అతో బ్రహ్మవిచారం ప్రతి నిత్యానిత్యగతధర్మవివేకోపయోగాయ నిత్యానిత్యవిభాగే ప్రత్యక్షాప్రవృత్తేస్తర్కస్యాతిప్రసక్తేశ్శాస్త్రాన్తరాణాం బ్రహ్మవిచారనైరాకాఙ్క్ష్యాపాదకత్వాత్తద్విరోధేనానుపయోగాచ్చ, వేద ఏవ ప్రమాణీకర్తవ్యే తత్రాపాతప్రతీతేరుభయభాగసాధారణ్యాన్నిత్యానిత్యనిశ్చయస్య మీమాంసాసాధ్యఫలత్వేనాన్యోన్యాశ్రయస్య దుస్తరత్వాచ్చ నిత్యానిత్యగతహేయోపాదేయత్వజ్ఞానం నిత్యానిత్యవస్తువివేక ఇత్యయుక్తమ్. నను శాస్త్రాన్తరేషు నిత్యఫలసమ్భావనాయా నివారకాభావాన్నిత్యానిత్యవివేకాదిమతస్తత్రాపి ప్రవృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యదుక్తమ్. తన్న-శాస్త్రాన్తరనివారకత్వాదాద్యసూత్రస్య, బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాస్యం, న ప్రకృతిపురుషావితి హి సూత్రార్థ ఇతి. తదయుక్తం-సాధనచతుష్టయపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరస్యార్థస్యానఙ్గీకృతత్వాత్, తాపత్రయజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వవాదిభిరయమర్థ ఉక్తః, న చాయమర్థ ఉపపన్నః, తథాహి - [illegible]మర్థస్సూత్రకృతోపదిశ్యతే, న వా జ్ఞాప్యతే, కింతూపపాద్యత ఇతి వక్తవ్యమ్, న్యాయనిబన్ధనత్వాత్సూత్రాణాం. ఉపపత్తిశ్చ శాస్త్రాన్తరదౌర్బల్యమేవ వా స్వశాస్త్రప్రాబల్యమేవ వా సముచ్చితముభయం వా, న ప్రథమః-స్వశాస్త్రస్య దౌర్బల్యే బ్రహ్మణోప్యజిజ్ఞాస్యత్వాత్. న ద్వితీయః శాస్త్రాన్తరస్య ప్రాబల్యే బ్రహ్మణ ఏవ జిజ్ఞాస్యత్వాసిద్ధేః. తృతీయే సూత్రవైయర్థ్యం పూర్వమీమాంసాయామేవ చోదనాసూత్రప్రభృతిభిస్తదుభయసిద్ధేః. తత ఏవ తస్యాః పూర్వవృత్తత్వాపత్తిశ్చ, అవశ్యాపేక్షితత్వాత్. వేదప్రామాణ్యమాత్రే సిద్ధేపి బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం న తావతా సిధ్యతీతి చేత్తర్హి యైర్హేతుభిర్బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యాసమ్భవశఙ్కా, తే పరిహర్తవ్యాః. తే చ సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యనుపపత్త్యాదయ ఇతి తత్పరిహారేణ బ్రహ్మణి వేదాన్తప్రామాణ్యసమర్థనపరత్వేన తదీయ ఏవ పక్షః పరిగృహీతః స్యాత్. అత ఏవ దుఃఖత్రయాభిఘాతజ్ఞానస్య పూర్వవృత్తత్వమపి

ఏషాం సాధనత్వంచ వినియోగావసేయమ్. వినియోగశ్చ శ్రుతిలిఙ్గాదిభ్యః, సచ తార్తీయః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపి, బ్రహ్మదృష్టిరూపాణి, బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాణీతి, ఇహైవ చిన్తనీయాని. తాన్యపి కర్మాణ్యనభిసంహితఫలాని, బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి తత్సాద్గుణ్యాపాదనాన్యేతాని సుతరామిహైవ సఙ్గతాని. తేషాంచ

నరస్తమ్. తథాహి కిమైహికదుఃఖజ్ఞానం పూర్వవృత్తమ్-ఉత నారకదుఃఖజ్ఞానమ్ - ఉతస్వర్గాదేరప్యల్పాస్థిరతయా తాపత్రయాన్తర్గతత్వజ్ఞానమ్ - నప్రథమః - ఆయుర్వేదాదిభిస్తన్నిరసనోపాయావగమాద్వేదాన్తవిచారస్యానపేక్షత్వాత్. నద్వితీయః - నిరయదుఃఖహేతుభూతపాపనోదనకరప్రతనియమవిధాయకశాస్త్రబాహుళ్యాద్వేదాన్తస్యానపేక్షత్వాత్. తృతీయేతు కర్మవిచారాపేక్షాస్త్యేవ - ప్రథమతఏవాన్యథాసిద్ధివర్ణ్యస్య శాస్త్రాన్తరావగమావసరవిధురత్వాత్, సత్యప్యవసరే స్వర్గాద్యల్పాస్థిరత్వజ్ఞాపకైస్తైరేవ శాస్త్రైర్ముక్త్యుపాయస్యాపగతస్యైవ వేదాన్తస్యానపేక్ష్యత్వేదాన్తపరిపూర్ణార్థాభిధాయినాం తేషామవగమస్య వేదాన్తజ్ఞానపూర్వవృత్తత్వాయోగాదాపాతప్రతీతేరితిహాసపురాణయోశ్చాల్పాస్థిరత్వానన్తస్థిరత్వవిపర్యయప్రతీతిహేతుత్వాచ్చ. పూర్వం వ్యాఖ్యేయస్వభావాత్క్రమనియమ ఉక్తః. వ్యాఖ్యానస్వభావాదపి తత్సిద్ధిరిదానీముచ్యతే (ఏషామితి) ఏషాం - శమాదీనామ్. సాధనత్వం-చ సముచ్చయే. (వినియోగావసేయమ్) వినియోగః-అఙ్గత్వజ్ఞానమ్. తతఃకిమిత్యత్రాహ (వినియోగశ్చేతి) తతోపి కిమిత్యత్రాహ (సచతార్తీయ ఇతి) తృతీయాధ్యాయోక్త ఇత్యర్థః. ఇదం ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. కర్మవిచారోక్తకృత్స్నన్యాయసాపేక్షత్వాద్బ్రహ్మవిచారస్య. ఏతాని హి కర్మమీమాంసాధ్యాయానాం ప్రమేయాణి. ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రమాణలక్షణం వృత్తమ్. ద్వితీయేఽధ్యాయే శాస్త్రభేదః కర్మభేదో వా. భేదహేతవశ్చ శబ్దాన్తరాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని. తృతీయే అఙ్గనిరూపణమ్, అఙ్గత్వజ్ఞాపకాని ప్రమాణాని శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాని. చతుర్థే క్రత్వర్థపురుషార్థభేదనిరూపణేన పురుషార్థక్రత్వర్థానాం ప్రయుక్తిర్నిరూపితా. పఞ్చమే క్రమః. క్రమప్రమాణాని శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాని. షష్ఠే అధికారినిరూపణమ్. సప్తమే సామాన్యాతిదేశో నిరూపితః. అష్టమే విశేషాతిదేశః. నవమే ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశద్వాదశయోస్తన్త్రప్రసఙ్గౌ యథోక్తం * ధర్మధీమానభేదాఙ్గప్రయుక్తిక్రమకర్తృభిః। సాతిదేశవిశేషోహబాధతన్త్రప్రసక్తిభిరితి. ఏతన్న్యాయసాపేక్షత్వం సఙ్కర్షసాపేక్షత్వంచ బ్రహ్మవిచారే తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యమ్. తస్మాత్సచతార్తీయ ఇతి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్. అథ కర్మవిచారాపేక్షత్వే అభ్యుచ్చయయుక్తిరుచ్యతే (ఉద్గీథాదీతి) పరేణ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరుక్తా. అత్రతు సాక్షాత్సఙ్గతిరుపపాద్యతే *కర్మసమృద్ధ్యర్థాన్యపీతి* కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వే తత్ప్రయోజనం తన్నిర్వచనాదితి వాక్యకారవచనం స్మారితమ్. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) అబ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వేన దృష్టిర్బ్రహ్మదృష్టిః - బ్రహ్మదృష్టిరూపత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షాణీత్యర్థః. ఇతిశ్లేషః. (ఇహైవ చిన్తనీయాని) నతు కర్మవిచారే. (తాన్యపి కర్మాణి) యత్సమృద్ధ్యర్థాన్యుద్గీథాద్యుపాసనాని తాన్యపీత్యర్థః. (అనభిసంహితఫలాని) అనభిసంహితఫలత్వాద్బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీత్యర్థః. (ఇతిశ్లేషః) తత్సాద్గుణ్యాపాదనాని, సాద్గుణ్యం ప్రబలప్రతిబన్ధకే సత్యపి శీఘ్రఫలప్రదత్వమ్ - తదాపాదనాని - బ్రహ్మవిద్యాం శీఘ్రం సమ్పాదయన్తీత్యర్థః. (ఏతాని) ఉద్గీథాద్యుపాసనాని, అత ఇహైవ సుతరాం సఙ్గతాని-ప్రధానానుపయోగిత్వేన సాదృశ్యాదినా ధీస్థత్వం ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిః. అన్యతరాపేక్షయా ఉభయాపేక్షయా వా సఙ్గతిస్సాక్షాత్సఙ్గతిః. అత్రతూభయోరపేక్షితత్వం ప్రతిపాదితమ్. (బ్రహ్మదృష్టిరూపాణీతి) ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షాభిహితా. బ్రహ్మవిద్యోత్పాదకానీతి బ్రహ్మజ్ఞానస్యోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాభిహితా. ఏతదభిప్రాయేణ సుతరామిత్యుక్తమ్. (ఇహైవేతి) ఉభయాపేక్షాయా అత్రైవ విద్యమానత్వాత్సుతరాం సఙ్గతిరిహైవ - నతు కర్మవిచార ఇత్యర్థః. నను కథముద్గీథాదివిచారస్య బ్రహ్మవిచార ఏవ సుతరాం సఙ్గతిః. కర్మవిచారేపి సుతరాం సఙ్గతిరస్తి-ఉభయాపేక్షయా సఙ్గతిర్హి సుతరాం సఙ్గతిః - కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదుద్గీథావిధియాం తద్విచారస్య కర్మాపేక్షాస్తి, కర్మణామపి స్వసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షాస్తీత్యుభయాపేక్షాయా విద్యమానత్వాత్. ఉచ్యతే-కర్మసమృద్ధ్యర్థోద్గీథాద్యుపాసనాపేక్షా కేవలకర్మణాం విద్యాఙ్గకర్మణాంచ తుల్యా. అతః కర్మసమృద్ధ్యర్థత్వహేతుస్సాధారణః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వం పూర్వభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వముత్తరభాగవిచారసఙ్గతేరసాధారణహేతుః. ఏవం సాధారణాసాధారణహేతువ్యవస్థాసామ్యేపి బ్రహ్మదృష్టిరూపోద్గీథాద్యుపాసనానాం బ్రహ్మజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్తేనవినా తచ్చిన్తనమశక్యం పూర్వభాగవిచారే. నహి కర్మవిచారాత్పూర్వం బ్రహ్మవిచార ఉపపద్యతే-ప్రాగుక్తసఙ్గతివిశేషశిష్టత్వాత్తయోః. ఉత్తరభాగేతు బ్రహ్మజ్ఞానస్య సుశకత్వాన్నిర్వృత్తకర్మవిచారస్యోద్గీథాద్యుపాసనచిన్తనం కర్తుం శక్యమ్. అతఏవ శక్యత్వాదుద్గీథాద్యుపాసనాన్యుపనిషద్భాగే విహితాని. అతఏవ బ్రహ్మమీమాంసాయాం నిరూపితానిచ. ఏవం వేదాన్తభాగవిహితత్వ బ్రహ్మమీమాంసావిచారితత్వ శక్యత్వరూపహేతుత్రయవిశేషితాయా ఉభయాపేక్షాయా ఉత్తరభాగ ఏవ విద్యమానత్వాత్తన్నిబన్ధనా సుతరాం సఙ్గతిస్తత్రైవేత్యభిప్రాయేణ సుతరామిహైవ సఙ్గతానీత్యుక్తమ్. అయంచాభ్యుచ్చయహేతుః - యదప్రధానస్యార్థస్యాపి సాక్షాత్సఙ్గతత్వాత్తస్యాప్యవశ్యాపేక్షితః కర్మవిచార ఇతి. ప్రధానప్రతిపాద్యస్య నియమేనాపేక్షితత్వరూపః ప్రధానహేతుః పూర్వమేవోక్తః. తతః కిం ప్రకృతాన్తర్యస్యేత్యత్రాహ (తేషాంచేతి) తేషాముద్గీ

కర్మస్వరూపాధిగమాపేక్షా సర్వ సమ్మతా.
యదప్యాహుః - అశేషవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ పర
మార్థః. తదతిరేకి నానా విధజ్ఞాతృజ్ఞేయతత్కృతజ్ఞానభేదాది

చాన్యోపాసనానామ్. (సర్వసమ్మతా) తత్పాక్షాత్పక్షత్వేహి విగానమ్ - ఉద్గీథాద్యుపాసనే చి న్త్యేసతి తస్య కర్మజ్ఞానాపేక్షా సర్వాఙ్గీతా. మత్పక్షేతదేవాత్తస్య కర్మాధిగమాపేక్షానాస్తీత్యుక్తమ్, తదయుక్తం - వేదాన్తేష్వప్యుపాయపర ముక్తిపరవాక్యమాత్రాధ్యాయినః ప్రరుషస్య బ్రహ్మవిచారేపి తృతీయచతుర్థాధ్యాయమాత్ర శ్రవణప్రసఙ్గాత్. తృతీయచతుర్థయోః ప్రథమద్వితీయోక్త న్యాయసాపేక్షత్వమ స్తీతి చేత్, తర్హి కృత్స్నస్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్మవిచారన్యాయసాపేక్షత్వాత్తస్యైవ పూర్వవృత్తత్వమ్. జన్మాన్తరసుకృతవిశేషేణ కస్యచిత్ప్ర శ్నాదిచారమాత్రాపేక్షేతిచేత్తస్య సుకృతవిశేషేణ తృతీయ చతుర్థమాత్రాపేక్షాకిం నస్యాత్. అథవా సుకృతాతిశయాత్కృత్స్న బ్రహ్మవిచార నిరపేక్షతా కిం నస్యాత్. కించవేదాన్తేషూపాయఫలపరవాక్యమాత్రాధ్యయనమశాస్త్రీయమితి త్వయాపివక్తవ్యం. తద్వేదాన్తమాత్రాధ్యయన స్యాప్యశాస్త్రీయం, కృత్స్నస్యాధ్యాయాధ్యయనస్య విహితత్వాత్. అతో విధ్యతిలఙ్ఘినాం యదపేక్షితం తదేవ పూర్వవృత్తమిత్యసఙ్గతమ్. కృత్స్నాధ్యాయినోపి సుకృతవశాత్కాల్పచిత్క శ్రవణాపేక్షాయాం పూర్వమేవ దత్తముత్తరమ్. ※ విరోధాదప్రమాణత్వాదిత్యాదిగ్రన్థసఙ్గృహీతాః పూర్వవాద్యుక్తాః ఇత్యాదినా సిద్ధాన్తభాష్యేణ పరిహృతాని. తథాహి - కర్మణామనిత్యఫలత్వేన విరోధోఽనభిసంహితఫలత్వా త్పరిహృతః. భేదవాసనాజనకత్వేనైక్యజ్ఞానవిరోధస్తు ※ పృథగాత్మానమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రుత్యా పరిహృతః. అయం విరోధో వక్ష్యమాణవస్తుసామర్థ్యాన్తర్భూతశ్చ. మోక్షస్య సకలభేదదర్శననివృత్తిరూపతాయాః ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వోపపాదనసాపేక్షత్వాత్. జ్ఞానస్యోపాయత్వేపి కర్మణామదృష్టద్వారేణోపయోగాదవిరోధః. అప్రమాణత్వమ్ ※ క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ ఇత్యాది విహితత్వాదిమోక్షప్రమాణప్రదర్శనాత్పరిహృతమ్. విహితచిత్తశుద్ధ్యుపయోగస్తు వేదనోత్పత్త్యుపయుక్త మనోనైర్మల్యహేతుత్వోపపాదనేన నిరర్థకత్వేపి తస్యా అహరహరుత్పత్త్యపేక్షోపపాదనేనచ ప్రత్యుక్తం. జ్ఞానమాత్రస్య హేతుత్వశ్రవణంచ సాధనద్విత్వానభ్యుపగమాత్ప్రత్యుక్తమ్. సామర్థ్యం నామ మిథ్యాభూతబన్ధస్య జ్ఞానైకనివర్త్యత్వరూపం వస్తుసామర్థ్యం, తత్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వదూషణేన ప్రతివక్ష్యతే. శమాద్యపేక్షాతామసకర్మణో విరోధశ్చ ప్రవృత్తిరూపయజ్ఞాదేర్నివృత్తిరూపశమాదేశ్చ భిన్నవిషయత్వేనావిరోధాత్పరిహృతః. శమాదయో హ్యవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధకామ్యవిషయా ఇత్యుక్తమ్. వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వం ప్రత్యక్షవిరోధశాస్త్రవిరోధాభ్యాం నిరస్తమ్. కర్మణో నిరర్థకత్వాపాదనాయా నివర్తకోత్పత్తిప్రతిబన్ధకత్వాభావేన శ్రవణాదేర్భేదవాసనానిరాసార్థమనపేక్షితత్వాత్తద్వైయర్థ్యపరిహారస్యాపి ప్రదర్శితత్వాచ్చ శ్రవణాదిక్రమోప్నిషద్వాక్యజాధీర్విమోచికేత్యేతదప్యపాస్తమ్.

సాధనచతుష్టయస్య పూర్వవృత్తత్వే వస్తుసామర్థ్యంనామ హేతురుక్తః. స పూర్వం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదికేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాతః. తదుపపాదనమాషుణమోక్షహుగ్రన్థకార్యత్వాత్తదుభయం పూర్వం నకృతమ్. అథ తదుపపాదనాయోపక్రమతే. పూర్వముపాయోపదేశపరవాక్యపర్యాలోచనయా వస్తుసామర్థ్యవ్యతిరిక్తహేతవ ఉపన్యస్తా నిరస్తాశ్చ. విధిత్సితం జ్ఞానమితిహ్యుక్తమ్. వస్తుసామర్థ్యంతు స్వరూపపరవాక్యసిద్ధమ్-వస్తుస్వరూపోపదేశపరైరితిహి వక్ష్యతే. అతస్స్వరూపపరవాక్యపర్యాలోచనాముఖేన తదుపపాదయితుమారభతే (యదప్యాహురితి) అపినోపపాదయిష్యమాణస్యార్థస్య ప్రాధాన్యం సూచ్యతే. ఆహురితిగ్రన్థకార బహుత్వమ్. అనేనాస్య గ్రన్థస్య తత్తత్ప్రబన్ధోక్త సకలార్థగర్భితత్వంచ దర్శితమ్. సర్వేవేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి యదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యపర్యన్వయః. ప్రథమం బ్రహ్మైక మేవ సత్యమితి ప్రతిజానీతే (అశేషేతి) అశేషవిశేషాః - వక్ష్యమాణజ్ఞాత్రాదయః, విజాతీయసజాతీయస్వగతావా, స్వగతేష్వప్యస్వయినో వ్యావృత్తిరూపాశ్చ విశేషా అశేషశబ్దేన వివక్షితాః. తత్ప్రత్యనీకం -స్వజ్ఞానేన నివర్తకమ్. శుక్తిరివ రజతస్యేత్యర్థః. నిర్విశేషత్వే శూన్యతాస్యాదిత్యత్రాహ. (చిన్మాత్రమితి) చిచ్ఛబ్దేన తుచ్ఛత్వవ్యావృత్తిః. స్వయం ప్రకాశత్వంహి చిత్త్వమ్. మాత్రచా జ్ఞేయత్వ వ్యావృత్తిః. యద్వా ప్రత్యనీకత్వరూప ధర్మోపి మాత్రచా వ్యావర్త్యతే. యద్వా మాత్రచా వస్తుతస్సమస్తవిశేషవిరహో వివక్షితః. బ్రహ్మైవేత్యేవకారేణ సగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. పరమార్థః - తత్త్వావేదకప్రమాణవిషయః. సగుణవాక్యానాం నతత్పరత్వమ్ - ఫలవిశేషార్థముపాసనేఽన్యపరత్వాదితిభావః. కథం బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వమ్, అన్యదపిహి ప్రతీయత ఇతిశఙ్కాయాం బ్రహ్మణఏవ పరమార్థత్వసిద్ధయే తద్వ్యతిరిక్తస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వాయచ విశ్వస్య మిథ్యాత్వం ప్రతిజానీతే (తదితి) ※ అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాదౌ ※ ప్రకృతైతావత్త్వమితి సూత్రవిషయే కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మణోపి మిథ్యాత్వం పరైః పూర్వపక్షీకృత్య నిరస్తమితి తదభిప్రాయేణోక్తమ్. (తదతిరేకీతి) ※ నేహ నానాస్తీత్యాది నిషేధవాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేపి నిషేధ్యనానాత్వంసిధ్యతీతిదర్శితమ్. (నానావిధేతి) పూర్వమశేషవిశేషశబ్దోక్తవిశేషవివరణార్థం, నేహ నానాస్తీత్యాదివాక్యగతనానాశబ్దవివరణార్థంచ నానావిధశబ్దవాచ్యభేదోవివృతః (జ్ఞాతృజ్ఞేయేతి) తత్కృతజ్ఞానభేదః-జ్ఞాతృజ్ఞేయాభ్యాం భిన్నవృత్తిజ్ఞానభేదః. అనేన వృత్తిస్ఫురితచైతన్యభేదస్య స్వరూపప్రయుక్తతావ్యావృత్తిః. భేదశబ్దేనైకైకకోటిమధ్యవాన్తరభేదా వివక్షితాః. ఆదిశబ్దేన

సర్వం తస్మిన్నేవ పరికల్పితమ్మిథ్యాభూతమ్. *౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్. *౨ అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః. *౩ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. *౪ నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్. *౫ యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః । అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతామ్. *౬ న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః. *౭ ఆనన్దో బ్రహ్మ. *౮ ఇదం సర్వం యదయమాత్మా. *౯ నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి. *౧౦ యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం విజానీయాత్. *౧౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్. *౧౨ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదర

నిరసనీయదుఃఖరూపజన్మజరామరణాన్యుచ్యన్తే. (సర్వమితి) వక్ష్యమాణశ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యాయమర్థ ఇతి భావః. తస్మిన్నితి నిరధిష్ఠానభ్రమపక్షవ్యుదాసః. ఏవకారేణాధిష్ఠానబహుత్వనిషేధః. తథా సతి హి ప్రపఞ్చస్య తజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వసిద్ధిః. యద్వా తస్మిన్నిత్యేకవచనేనాధిష్ఠానైకత్వసిద్ధిః. నానాధ్యాసా నానాధిష్ఠానకాః దృష్టాః. తత్కథమేకాధిష్ఠానకత్వమితి విరోధమ్, స్వయంప్రకాశవస్తునోఽధిష్ఠానత్వవిరోధం చ, స్ఫారయత్యేవకారః. (మిథ్యాభూతమ్) మిథ్యాభావవత్, వక్ష్యమాణమిథ్యాత్వలక్షణవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ కిం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సదేవేతి విజాతీయభేదో వ్యావర్త్యతే. ఏకమేవేతి సజాతీయభేదః. అద్వితీయమితి స్వగతభావాభావరూపభేదః. షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేతసద్విద్యాగతత్వాదిదం వాక్యం ప్రథమముపాత్తమ్. అద్వైతకారణఫలితనిషేధకణ్ఠోక్తిమత్పరవిద్యావాక్యముపాదత్తే (అథేతి) ఇదం చ కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యుదాసోపక్రమకారణవాక్యమ్-భూతయోనిమిత్యుక్త్వానన్తరం తస్యైవ ప్రపఞ్చనాత్. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్-ప్రత్యక్షాగోచరోఽనుమానాగోచరః. అథవా చక్షురగోచర ఇన్ద్రియాన్తరాగోచరః. అగోత్రమ్-అనామకమ్. అవర్ణమ్-అశైల్యాదికమ్. అచక్షుశ్శ్రోత్రమపాణిపాదమ్-జ్ఞానకర్మేన్ద్రియరహితమ్. నిత్యం-విభుమ్-కాలదేశాభ్యామపరిచ్ఛిన్నమ్. సర్వగతం-సర్వేణ జగతాఽధిష్ఠానతయా గతమ్-ఆశ్రితమ్. వస్తుపరిచ్ఛేదరహితమిత్యర్థః. సుసూక్ష్మం-అదృశ్యత్వం న తుచ్ఛత్వాతిదూరత్వాదినా. కింతు సుసూక్ష్మత్వాదిత్యభిప్రాయః. వాక్యభేదాదనేకయత్తచ్ఛబ్దాన్వయోపపత్తిః. అథ శోధకవాక్యముపాదత్తే (సత్యమితి) అనృతజడపరిచ్ఛిన్నవ్యావృత్తనిర్విశేషవస్తుపరమిదం వాక్యమ్-కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్ఛేదకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా చేతి వక్ష్యతే. నిష్కలం-కలా అవయవాః-నిరవయవమిత్యర్థః. తత్ర లిఙ్గం నిష్క్రియత్వమ్. శాన్తమ్-ఊర్మిషట్కరహితమ్. అశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ చోర్మయః. నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్-కర్మసమ్బన్ధతత్ఫలరహితమ్. అనేన సత్యజ్ఞానాదివాక్యగర్భితవ్యావృత్తిస్స్పష్టీకృతా. అథ చిన్మాత్రశబ్దాభిప్రేతాం జ్ఞేయత్వవ్యావృత్తిమాహ (యస్యేతి) అమతం అవిజ్ఞాతమితి శ్రవణమననాదిరూపజ్ఞానావిషయత్వోక్తిః. అథ జ్ఞాతృత్వనిషేధపరం వాక్యమాహ (నదృష్టేరితి) అత్రాపి పూర్వోక్తజ్ఞానావస్థాభేదో వివక్షితః. అస్య పురుషార్థత్వాయాఽసుఖాద్వ్యావృత్తిరుచ్యతే (ఆనన్దో బ్రహ్మేతి) ఆనన్దశబ్దోఽసుఖాద్వ్యావృత్తిమాత్రపరః. అతఏవ హ్యానన్దీత్యనుక్తిః. ఇత్థం బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే శ్రుతివాక్యజాతముపన్యస్తమ్. అథ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతే. తత్ర ప్రథమం మిథ్యాభూతస్య జగతో బ్రహ్మణ్యధిష్ఠానేఽధ్యస్తత్వం దర్శయతి ఇదం సర్వం యదయమాత్మేతి సామానాధికరణ్యేన. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తసామానాధికరణ్యం హి బాధార్థం దృష్టమ్. యథా రజ్జుస్సర్ప ఇతి. పూర్వం సర్వం తస్మిన్నేవేతి ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మణస్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం చానేన వాక్యేన దర్శితమ్. వ్యతిరిక్తనిషేధకణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (నేహ నానాస్తి కించనేతి) నానాపశ్యన్మృత్యుమాప్నోతీతి దర్శయతి (మృత్యోరితి) అత్ర మృత్యురవిద్యా * తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతీతివత్. ఇవశబ్దేన నానాత్వస్యాపరమార్థత్వం దర్శితమ్. మిథ్యాభూతం చేత్కదాచిన్నివృత్తిస్స్యాదిత్యత్రాహ (యత్ర హీతి) యత్ర-యదా. ద్వైతమివ భవతి. ఇవశబ్దః పూర్వవత్. తత్-తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతీత్యర్థః. కేనేతి వక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః (యత్ర త్వితి) యత్ర-యదా. అస్య సర్వమాత్మైవాభూత్. తత్-తదా. కేన, కం పశ్యేత్. క ఇత్యధ్యాహార్యం ఇతర ఇత్యుక్తత్వాత్. పశ్యేద్విజానీయాదితి జ్ఞానపర్యాయభేదోక్తిః. ఇదం కృత్స్నమిథ్యాత్వం దృష్టాన్తేనోపపాదయన్తీం శ్రుతిముదాహరతి (వాచేతి) వికారః-ఘటాదిసంస్థానమ్. నామధేయం చ. వాచారమ్భణం వాగాలమ్బనమ్ - వ్యావహారికమిత్యర్థః. తస్మాన్మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్. బ్రహ్మణి నానాత్వం పశ్యతః పూర్వోక్తమృత్యుశబ్దాభిహితాజ్ఞానకార్యం భయం చ దర్శయతి (యదా హీతి) ఉదరం-ఉత్ అవధారణే. * తదేవర్తం తదు సత్యమాహుస్తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనా

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - వా ౧. ౨॥ ము - ౧ ము - ౧ ఖ - ౬ వా. ౩॥ తై - ఆన - ౧ అను - ౧ వా. ౪॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౯ వా. ౫॥ కే - ౨ ఖ - ౩ వా. ౬॥ బృ - ౫ అ - ౪ బ్రా - ౨ వా. ౭॥ తై - భృగువల్లీ - ౬ అను. ౮॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౬ వా. ౯॥ బృ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౧౯ వా. ౧౦॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౧౪ వా. ౧౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౧ ఖ - ౪ వా. ౧౨॥ తై - ఆనన్దవల్లీ - ౭ అను - ౨ వా.

మన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి. *౧ న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి. *౨ మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. *౩ ప్రత్యస్తమితభేదం యత్సత్తామాత్రమగోచరమ్। వచసామాత్మసంవేద్యం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితమ్. *౪ జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలం పరమార్థతః। తమేవార్థస్వరూపేణ భ్రాన్తిదర్శనతః స్థితమ్. *౫ పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే. *౬ యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమేతజ్జ్ఞానాత్మనస్తవ। భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తి జగద్రూపమయోగినః॥ జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదేతదబుద్ధయః। అర్థస్వరూపం పశ్యన్తో భ్రామ్యన్తే మోహసంప్లవే॥ యే తు జ్ఞానవిదశ్శుద్ధచేతసస్తేఽఖిలం జగత్। జ్ఞానాత్మకం ప్రపశ్యన్తి త్వద్రూపం పరమేశ్వర. *౭ తస్యాత్మపరదేహేషు సతోఽప్యేకమయం హి యత్। విజ్ఞానం పరమార్థో హి ద్వైతినోఽతథ్యదర్శినః. *౮ యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపి మత్తః పార్థివసత్తమ। తదైషోఽహమయం చాన్యో వక్తుమేవమపీష్యతే. *౯ వేణురన్ధ్రవిభేదేన భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞితః। అభేదవ్యాపినో వాయోస్తథాసౌ పరమాత్మనః. *౧౦ సోఽహం స చ త్వం స చ సర్వమేతదాత్మస్వరూపం త్యజ భేదమోహమ్। ఇతీరితస్తేన స రాజవర్యస్తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిః. *౧౧ విభేదజనకే జ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి. *౧౨ అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః. *౧౩ క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత. *౧౪ న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమ్॥ ఇత్యాదిభిర్వస్తుస్వరూపోపదేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమన్యత్సర్వం మిథ్యేత్యభిధానాత్.

ఋటివత్. దరం-అల్పమ్. యద్వా ఉత్ అరం-ఉదిత్యస్య భవతీత్యనేనాన్వయః. * వ్యవహితాశ్చేతిసూత్రాత్. అరం-శీఘ్రమ్. యదాహ్యేవేత్యాదేః పశ్చాదుపాదానం సిద్ధాన్తే పరిహారసౌకర్యార్థమ్. తచ్చ (పూర్వోక్తవాక్యానామేకవాక్యత్వ రూప న్యాయపరిహార్యత్వాత్) బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వే వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వే చ శ్రుతిర్దర్శితా. తత్ర నిర్విశేషత్వే సూత్రం ప్రదర్శ్యతే (నస్థానత ఇతి) ఉభయలిఙ్గం-సాకారత్వం సాకారనిరాకారత్వం చ. సర్వత్రస్థితస్యాపి బ్రహ్మణో నాస్తి నిరాకారమిత్యర్థః. అన్యమిథ్యాత్వే సూత్రమాహ (మాయేతి) స్వాప్నమర్థజాతం కార్త్స్న్యేన మాయామాత్రమ్-కుత ఇతి చేత్-అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్-దుర్నిరూపత్వాత్-బాధితత్వాదిత్యర్థః. స్వాప్నార్థమిథ్యాత్వం జగన్మిథ్యాత్వదృష్టాన్తతయా దర్శితమ్. అస్మిన్నర్థద్వయే ఉపబృంహణవచనాని దర్శయతి (ప్రత్యస్తమితేతి) ప్రత్యస్తమితభేదమ్-సజాతీయవిజాతీయభేదరహితమ్. సత్తామాత్రమ్-స్వగతభేదరహితమ్. అత ఏవ వచసామగోచరమ్. తర్హి తుచ్ఛత్వం స్యాత్, న సత్త్వేత్యత్రాహ (ఆత్మసంవేద్యమితి) స్వయంప్రకాశమిత్యర్థః. (బ్రహ్మసంజ్ఞితమితి) బ్రహ్మేతి సంజ్ఞామాత్రమేవ, న తు బృహత్త్వాదిగుణయోగ ఇతి భావః. నిర్విశేషం చేత్కథం జగదవభాస ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూపమితి) ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వమనేన శ్లోకేనోచ్యతే. అత్యన్తనిర్మలమ్-సకలవిశేషరహితమ్. అర్థస్వరూపేణ-జడస్వరూపేణ. అర్థనానాత్వస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వాదేకఏవ పరమార్థ ఇతి దర్శయతి (పరమార్థస్త్వమితి) ఏతద్వివృణోతి శ్లోకద్వయేన (యదేతదిత్యాదినా) భ్రాన్తిశ్చేత్కస్యచిన్నివర్తేతేత్యపేక్షాయాం కేషాంచిత్తన్నివృత్తిం దర్శయతి (యేతుజ్ఞానవిద ఇతి) జ్ఞానసత్యత్వం జడమిథ్యాత్వం చోక్తమ్. అథ జ్ఞానాకారాణామాత్మనామైక్యోక్తిం దర్శయతి (తస్యేతి) ఏకమయమ్-ఏకమ్. ఆత్మపరనిర్దేశకృతభేదశఙ్కామపి వ్యుదస్యతి (యద్యన్యోఽస్తీతి) అత్ర దృష్టాన్తమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) అస్యోపపాదితస్యార్థస్యోపదేశం దర్శయతి (సోఽహమితి) యథోపదిష్టమకరోదిత్యాహ (తత్యాజేతి) అథాత్మనాం బ్రహ్మణైక్యోక్తిం దర్శయతి (విభేదజనక ఇతి) అథ భగవద్గీతాయాం సర్వాత్మనాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చ సహైక్యోక్తిముదాహరతి (అహమాత్మేతి) సర్వభూతశబ్దేన శరీరాణ్యుచ్యన్తే, ఏతత్స్ఫుటయతి-(క్షేత్రజ్ఞం చేతి) సర్వక్షేత్రేష్విత్యనేన భూతశబ్దస్య శరీరపరత్వం స్ఫుటీకృతమ్. తత్రైవ వ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వోక్తిం దర్శయతి (న తదస్తీతి) వస్తుస్వరూపోపదేశపరైః-న తూపాయపరైః, అనన్యపరైరితి భావః. నిర్విశేషచిన్మాత్రమితి, పూర్వవదర్థః. అభిధానాదిత్యస్యాశేషేత్యాది పూర్వప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహాన్వయః. నను కిమన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం మిథ్యాత్వమ్-ఉతాత్యన్తాసత్త్వమ్. పూర్వస్మిన్కల్పే క్వచిత్పారమార్థ్యమభ్యుపగతం స్యాత్, ద్వితీయే తు నివర్త్యమేవ నాస్తీతి శాస్త్రవైయర్థ్యమ్. అత్యన్తాసత్త్వం చానుపపన్నమ్-ఖ్యాతేః. స్వయంప్రకాశస్య వస్తు[illegible]త్వం నోపపద్యతే, స్వయాథాత్మ్య ప్రకాశమూలో హ్యధ్యాసః. పరాధీనప్రకాశస్య జడస్యైవ తత్సమ్భవః. అతః ప్రాక్ప్రతిజ్ఞా[illegible] మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణో భ్రమాధిష్ఠానత్వం చాయుక్తమిత్యస్మిఞ్ఛఙ్కాద్వయే ప్రథమం పరిహర్తుం మిథ్యాత్వలక్షణమాహ

౧॥ శారీ-౩ [illegible] సూ. ౨॥ శారీ-౩ అ-౨ పా-౩ సూ. ౩॥ విష్ణు-౬ అంశ-౭ అ-౫౩ శ్లో. ౪॥ వి-౧-౨-౬ ౫॥ వి-౧-౪-[illegible] ౪౦, ౪౧. ౭॥ వి-౨-౧౪-౩౧. ౮॥ వి-౨-౧౩-౯౦. ౯॥ వి-౨-౧౪-౩౨. ౧౦॥ వి-౨-౧౬-౨౩. [illegible] ౧౨॥ గీతా-౧౦ అ-౨౦ శ్లో. ౧౩॥ గీ-౧౩-౩. ౧౪॥ గీ-౧౦-౩౯.

మిథ్యాత్వంనామ ప్రతీయమానత్వపూర్వకయథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్. యథా రజ్జ్వాద్యధిష్ఠాన సర్పాదేః. దోషవశాద్ధి తత్ర తత్కల్పనమ్. ఏవం చిన్మాత్రవపుషి పరే బ్రహ్మణి దోషపరికల్పితమిదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిభేదం సర్వం జగద్యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధ బాధ్యం మిథ్యారూపమ్. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయానాద్యవిద్యా. * ౧ అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః. * ౨ తేషాం సత్యానాం సతా ...

(మిథ్యాత్వంనామేతి) నివర్త్యత్వమిత్యుక్తే ముద్గరాదినివర్త్యఘటాదావతివ్యాప్తిః - తత్పరిహారాయ జ్ఞానశబ్దః. తావతాపి శుక్తిరజతే శ్వరాది సమ్యగ్జ్ఞాననివర్త్యే వస్తున్యతివ్యాప్తిః. సాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్పరిహృతా భవతి. ప్రా(గభా)వజ్ఞాననివర్త్యస్య సత్యరజతాదిష్వతివ్యాప్తిపరిహారాయ యథావస్థితశబ్దః. యథావస్థితజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తే సామానాధికరణ్యం ప్రతీయేత - తదా ప్రాగ్జ్ఞాననివర్త్యే వ్యభిచారస్తదవస్థః. తత్ర జ్ఞానస్వరూపం హి యథావస్థితం విషయస్యైవహ్యయథార్థత్వమ్. అతో యథావస్థితం జ్ఞానమితి సామానాధికరణ్యశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వమిత్యుక్తమ్. జ్ఞానప్రాగభావే వ్యభిచారపరిహారాయ ప్రతీయమానత్వపూర్వకపదమ్. జ్ఞానప్రాగభావోపి కదాచిత్ప్రతీయమానత్వపూర్వకో నివర్తత ఇతిచేన్న - నియమస్య వివక్షితత్వాత్. యథా * సిద్ధే శబ్దార్థసమ్బన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధ ఏవేత్యవధారణస్య వివక్షితత్వాన్నిత్యత్వసిద్ధిః. యథా * అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాదావప ఏవ భక్షయతీత్యవధారణసిద్ధిః. తద్వత్. భయాదేరజ్ఞాననివృత్తస్య రజ్జుసర్పస్య యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాదవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్యాపి యథావస్థితవస్తుజ్ఞానేన నివర్తయితుం యోగ్యత్వాత్. అతఏవ హి నివర్త్యత్వమిత్యుక్తమ్, నతు నివృత్తత్వమితి. నచ సర్పభ్రమజనితే రజ్జుధీనివర్త్యే పరమార్థభూతే భయేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ - భయస్య క్షణికతయా స్వయమేవ నివృత్తస్య రజ్జుజ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. రజ్జుజ్ఞానం హ్యుత్తరభయోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతి. అతః ప్రతీయమానత్వనియమపూర్వకయథావస్థితవస్తుగోచరజ్ఞానమాత్రనివర్తనీయత్వం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. అనేన లక్షణేన సదసద్వైలక్షణ్యం ఫలితమ్. తత్ర ప్రతీయమానత్వపూర్వకేత్యసద్వ్యావృత్తిః. శేషేణ సద్వ్యావృత్తిః. అస్య మిథ్యాత్వలక్షణస్య సమ్ప్రతిపన్నమిథ్యాభూతేష్వనుగతత్వం దర్శయతి. (యథేతి) అథోక్తలక్షణస్య పక్షేఽతిదేశే కర్తుముచితేపి స్వప్రకాశే వస్తున్యధ్యాసానుపపత్తిరూపం ద్వితీయం చోద్యం పరిహర్తుమాహ (దోషవశాద్ధి తత్రతత్కల్పనమితి) అజ్ఞత్వమజ్ఞాతత్వమపి నాధ్యాసప్రయోజకమ్ - జడేపి దోషాభావే సత్యధ్యాసాదర్శనాత్. అతో దోషఏవహి సర్వత్ర కల్పకః - కల్పనే దోషాధీనే స్వతో వా పరతో వా ప్రకాశో భ్రమాధిష్ఠానత్వోపయోగీ. పురోవర్తిని భాసమానేహి రజతభ్రమ ఇతి. దార్ష్టాన్తికే పరిహర్తుం దృష్టాన్తే కల్పనస్య దోషాధీనత్వముక్తమ్. ఇత్థం ప్రతీయమానత్వపూర్వకం యథావస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్యత్వం మిథ్యాత్వమ్, మిథ్యాభూతార్థకల్పనం చ దోషవశాదితి దృష్టాన్తే శిక్షితమర్థద్వయం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశఞ్ఛఙ్కాద్వయం చార్థాన్నిరాకరోతి (ఏవమితి) అత్యన్తవైసాదృశ్యరహితకతిపయాధ్యాస ఏకాధిష్ఠానే దృష్టః - యథా సర్పభూదలనామ్బుధారాద్యధ్యాసో రజ్జుమాత్రే. కథమేకస్మిన్నధిష్ఠానే యుగపన్మిథోత్యన్తవిసదృశానన్తప్రపఞ్చాధ్యాస ఇత్యేకా. యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకత్వేన ప్రతీతే బ్రహ్మణి కథంవాధ్యాస ఇతిద్వితీయా. చిన్మాత్రవపుషీత్యనేన పూర్వోక్తాం స్వయంప్రకాశత్వకృతామధ్యాసానుపపత్తిం స్ఫోరయతి. పరే బ్రహ్మణీతి శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి. విలక్షణాధిష్ఠానత్వాత్కృత్స్నాధ్యాస ఉపపన్నఇతి - వైలక్షణ్యంచ సర్వసాధారణ సన్మాత్రరూపత్వమ్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణా అపరే బ్రహ్మణి - పరే బ్రహ్మణితు చిన్మాత్రతయా సర్వజ్ఞత్వాది గుణానన్వయాదధ్యాస ఉపపన్నఇతిచాభిప్రాయః. ఇదమితి ప్రతీయమానతాకారపరామర్శినా పదేన, యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమితి పదేనచ, పూర్వోక్తమిథ్యాత్వలక్షణమనూదితం భవతి. దోషపరికల్పితమిత్యనేన దోషవశాదిత్యాదినోక్తమతిదిష్టమ్. వివిధకృత్స్నాధ్యాసం దర్శయతి (దేవేతి) మిథ్యారూపమ్ - మిథ్యాత్వలక్షణోపేతత్వాద్రజ్జుసర్పవన్మిథ్యేత్యుక్తం భవతి. దోషః కః - సకిం పరమార్థః - ఉతాపరమార్థః - పరమార్థత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వం నస్యాత్ - అపరమార్థత్వే ప్రపఞ్చవత్కల్పకాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా. సకిం బ్రహ్మణ్యతిరోహితే కల్పయతి - ఉత తిరోహితే - అతిరోహితేచేదనుపపన్నమ్ - రజ్జుత్వే ప్రకాశమానఇవాధ్యాసోదయవిరోధాత్. అవిరోధే పశ్చాదప్యనివృత్తిః. తిరోహితేచేత్, తిరోధానం కింస్వతః, కింవాపరతః. యది స్వతః, అనివర్త్యత్వమ్, నివృత్తౌ స్వరూపోచ్ఛేదోవా. యది పరతః - తత్పరం వాచ్యమ్. కించ నానాధ్యాసానాం నానాదోషమూలత్వం దృష్టమ్ - అతోనేకదోషా అభ్యుపగన్తవ్యా ఇతీమాశ్శఙ్కాః పరిహర్తుమాహ (దోషశ్చేతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. కోదోషఇత్యస్య ప్రతివచనమవిద్యేతి. తస్యాః పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే సదసదనిర్వచనీయేత్యపారమార్థ్యాభ్యుపగమః. అనవస్థాపరిహారోఽనాదీతి. తిరోహితాతిరోహితవికల్పస్య ప్రతివచనం స్వరూపతిరోధానశబ్దేన. తచ్చకిం స్వతః పరత ఇత్యత్ర పరత ఇత్యఙ్గీకృతమ్, తిరోధానస్య హేతునిర్దేశాత్. నానాధ్యాసస్యైకదోషమూలత్వముక్తం వివిధేత్యాదినా. విక్షేపః - అధ్యాసః. ఆచ్ఛాదికాఽవిద్యా విక్షేపికాఽవిద్యేత్యవిద్యాయా ఏకస్యా ఏవావస్థాద్వయం తదభిమతం తిరోధానవిక్షేపహేతుత్వవచనాత్సూచితమ్. ఏవంభూతామవిద్యాం ప్రతిజ్ఞా[illegible] ప్రమాణమాహ (అనృతేనేత్యాదినా) ప్రత్యూఢాః - ప్రతీపం నీతాః. ప్రత్యూఢశబ్దవైశద్యార్థముపాదత్తే (తేషామితి) [illegible] వచనే తాత్పర్యమ్ * [illegible]

౧ ఛా ఉ - ౮ ప్ర - ౩ ఖ - ౨ [illegible] ప్ర - ౩ ఖ - ౧ - వా.

తమపిధానమ్. * ౧ నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్. * ౨ మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్. * ౩ ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే. * ౪ మమ మాయా దురత్యయా. * ౫ అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యత ఇత్యాదిభిర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యవగమ్యతే. యథోక్తం * ౬ జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావశేషమూర్తిర్న తు వస్తుభూతః। తతో హి శైలాబ్ధిధరాదిభేదాన్ జానీహి విజ్ఞానవిజృమ్భితాని॥ యదా తు శుద్ధం నిజరూపి సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమ్। తదా హి సఙ్కల్పతరోః ఫలాని భవన్తి నో వస్తుషు వస్తుభేదాః. * ౭ తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కించిత్ క్వచిత్ కదాచిద్ద్విజ వస్తుజాతమ్। విజ్ఞానమేకం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైర్బహుధాభ్యుపేతమ్॥ జ్ఞానం విశుద్ధం విమలం విశోకమశేషలోభాదినిరస్తసఙ్గమ్। ఏకం సదైకం పరమః పరేశః స వాసుదేవో న యతోఽన్యదస్తి॥ సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్। ఏతత్తు యత్సంవ్యవహారభూతం తత్రాపి చోక్తం భువనాశ్రితం తే॥ ఇతి. అస్యాశ్చావిద్యాయా నిర్విశేషచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన నివృత్తిం వదన్తి * ౮ న పునర్మృత్యవే తదేకం పశ్యతి * ౯ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి * ౧౦ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే

మోక్త్వేతి వత్. అస్యాస్సదసదనిర్వచనీయత్వముచ్యతే (నాసదాసీన్నో సదాసీదితి) కిమాసీదిత్యత్రాహ (తమ ఇతి) తమశ్శబ్దేనాచ్ఛాదకత్వం వివక్షితమ్. తమో నామ * అక్షరం తమసి లీయత ఇతి ప్రకృతిరుచ్యత ఇతి శఙ్కాయాముదాహరతి (మాయాం తు ప్రకృతిమితి) వివిధాధ్యాసహేతుత్వం దర్శయతి (ఇన్ద్రో మాయాభిరితి) అస్యా ఐక్యజ్ఞానేన వినా అనివర్త్యత్వమాహ (మమేతి) అనాదిత్వమాహ (అనాదీతి) అధ్రౌత వ్యసాపేక్షమహేశ్వరత్వేన్ద్రత్వబహువచనశ్రవణాద్విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదసాహిత్యం ప్రతిపన్నమితి తదపనుత్తయే వ్యాచష్టే (నిర్విశేషేతి) సగుణత్వే ప్రతిపన్నేఽపి స్వరూపపరవాక్యానుగుణ్యాద్దోషప్రతిపాదనతత్పరాణాం వాక్యానాం న ప్రతిపన్నభేదే తాత్పర్యమితి భావః. బ్రహ్మైవ - ఇన్ద్రాదిశబ్దప్రతిపన్నమపి స్వరూపపరవాక్యోపదిష్టం బ్రహ్మైవేతి భావః - అనాదిత్వసదసదనిర్వచనీయత్వతిరోధాయకత్వవివిధాధ్యాసకరత్వాన్యప్యాత్తత్తద్వాక్యప్రతిపన్నాన్యాహ (అనాద్యవిద్యయేత్యాదినా) స్వగతశబ్దేనాధిష్ఠానతయా సమ్బన్ధో వివక్షితః- న తు సజాతీయవిజాతీయసహపఠితస్వగతనానాత్వమ్, ఏవం దోషవాచివాక్యగతమిన్ద్రమహేశ్వరాది పదజాతమర్థస్వారస్యేన స్వరూపపరవాక్యప్రాబల్యాన్నిర్విశేషవస్తుపరం వ్యాఖ్యాతమ్. అథ దోషవాచిభిరేవోపబృంహణవాక్యైర్నిర్విశేషస్య వస్తున ఏవ దోషసమ్బన్ధిత్వముక్తమితి దర్శయతి (యథోక్తమితి) చిన్మాత్రబ్రహ్మణోఽజ్ఞానవిజృమ్భితత్వం జగతః ప్రతిజ్ఞాయతే (జ్ఞానస్వరూప ఇతి) న తు వస్తుభూతః - వక్ష్యమాణశైలాబ్ధిధరాదివస్తుభూతో న భవతీత్యర్థః. విజ్ఞానశబ్దేన వివిధం జ్ఞాయతేఽనేనేతి కరణవ్యుత్పత్త్యా అవిద్యాఽభిధీయతే. ప్రతిజ్ఞాతం ప్రపఞ్చస్యావిద్యాకల్పితత్వం వ్యతిరేకముఖేనోపపాదయతి (యదేతి) శుద్ధమ్-అవిద్యారహితమ్. నిజరూపి-భేదదర్శనరహితమ్. తన్నిమిత్తకర్మక్షయే అపాస్తరాగాదిదోషమ్. సమన్తాత్కల్ప్యతేఽనేనేతి సఙ్కల్పః-అవిద్యా. వస్తుషు-ధర్మిభూతపదార్థేషు, వస్తుభేదాః-ఆకారభేదాః. * మహ్యేవ స్వస్తికమ్ * మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయం జగదుపలబ్ధిప్రకారేణ వస్తుభేదాసత్యత్వోపపాదకత్వేనోపపాద్యప్రమేయాధిక్యాభావాదత్రానుపాత్తమ్. తచ్చ సిద్ధాన్తే దర్శయిష్యతే. విజాతీయభేదాభావముపసంహరతి తస్మాదితి పూర్వార్ధేన. అథాత్మబహుత్వస్య కాల్పనికత్వముచ్యతే విజ్ఞానమిత్యర్ధేన. పూర్వోక్తమాత్మైక్యం మేకం సదైకమిత్యత్రైకశబ్దేనానూద్య స్వగతనానాత్వం నిషిధ్య పరమపరేశాది శబ్దానామపి వస్తుమాత్రపరత్వం ప్రతిపాదయతి (జ్ఞానమితి) విశుద్ధమిత్యాదిపదైరవిద్యారాహిత్యమ్, తత్కృతభేదదర్శనవైధుర్యమ్, తన్మూలశోకలోభాదివిధురతా చోచ్యతే. సదైకమ్-జన్మవృద్ధ్యాదిరహితమ్. యతోఽన్యన్నాస్తి తదుభయథోక్తస్వరూపమిత్యర్థః. ఏతన్న పరమతమిత్యాహ (సద్భావ ఇతి) ఏతద్భువనాశ్రితమ్-భువనేనాధిష్ఠానతయాఽఽశ్రితమ్. జ్ఞానమ్. సంవ్యవహారభూతమ్-సమన్తాద్వ్యవహారవిషయభూతం యద్వర్తతే తత్రాపి కారణమవిద్యేత్యుక్తమ్. తచ్చ న పరమతమ్ - సద్భావ ఏవోచ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం సిద్ధపరవాక్యపర్యాలోచనయా, బ్రహ్మణ ఏవ సత్యత్వమ్, వ్యతిరిక్తస్యావిద్యాపరికల్పితత్వం చ తత్త్వమిత్యుక్తమ్. తతః కిం ప్రస్తుతస్య కర్మాఙ్గకత్వానర్హ వాక్యార్థజ్ఞానమోక్షోపాయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముపాయపరవాక్యానామపి సిద్ధపరవాక్యప్రతిపన్నార్థానుగుణోపాయపరత్వమాహ (అస్యా ఇతి) చశ్శఙ్కానివర్తకః. అస్యా ఇత్యనేన సదసదనిర్వచనీయత్వాది విశేషణవిశిష్టా [illegible]. తస్యా నివృత్తౌ ప్రమాణం దర్శయతి (న పునరితి) మృత్యురత్రావిద్యా. తన్నివృత్తిశ్చైక్యజ్ఞానాదిత్యాహ (తదేకం పశ్యతీతి) మృత్యుకార్యస్య [illegible] రోగాదేరపి నివృత్తిం జ్ఞాపయతి (న పశ్యో మృత్యుమితి) న రోగం నోత దుఃఖతామితి తచ్ఛేషః. నిర్విశేషవస్తుజ్ఞానానన్తరమేవాభయప్రాప్తిం దర్శయతి (యదా హీతి) అదృశ్యే - ప్రత్యక్షాద్యవిషయే.

౧॥ యజు - [illegible] అను. ౨॥ శ్వే ఉ - ౪ అ - ౧౦ వా. ౩॥ బృ - ౪ అ - ౫ బ్రా - ౧౯. ౪॥ గీ - ౭ - ౧౪. ౫॥ మాణ్డూ - ౨ ఖ - ౨౧. ౬॥ విష్ణు - [illegible] ౭॥ వి - ౨ - ౧౨ - ౪౩, ౪౪, ౪౫. ౮॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨ వా. ౧౦॥ తై - ఆ - ౭ అను - ౨.

అనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి. * ౧ భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః, ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి, తస్మిన్ దృష్టే పరావరే. * ౨ బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి. * ౩ తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః ॥ అత్ర మృత్యుశబ్దేనావిద్యాఽభిధీయతే. యథా సనత్సుజాతవచనమ్ * ౪ ప్రమాదం వై మృత్యుమహం బ్రవీమి సదాఽప్రమాదమమృతత్వం బ్రవీమీతి. * ౫ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. * ౬ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాది శోధకవాక్యావసేయ నిర్విశేషస్వరూప బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం చ. * ౭ అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద. * ౮ అకృత్స్నో హ్యేషః. * ౯ ఆత్మేత్యేవోపాసీత. * ౧౦ తత్త్వమసి. * ౧౧ త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమస్మీత్యాదివాక్యసిద్ధమ్. వక్ష్యతి చైతదేవ * ౧౨ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి॥ తథా చ వాక్యకారః * ౧౩ ఆత్మేత్యేవ తు గృహ్ణీయాత్ సర్వస్య తన్నిష్పత్తేరితి॥ అనేన చ బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేన మిథ్యారూపస్య సకారణస్య బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా. ననుచ సకలభేదనివృత్తిః ప్రత్యక్షవిరుద్ధా, కథమివ

అనాత్మ్యే - ఆత్మ్యమ్-వ్యాప్యమ్ - శరీరమ్. అశరీరే. అనిరుక్తే - అనిర్వచనీయే. అనిలయనే - అనాధారే. అభయమ్ - అభయార్థమ్. అవ్యయీభావసమాసః. ప్రతిష్ఠా - నిష్ఠా. వాదిభిర్బన్ధమూలత్వేనాభ్యుపగతస్య కర్మణోఽప్యవిద్యాకల్పితత్వాత్తస్యాపి జ్ఞానేన నివృత్తిమాహ (భిద్యత ఇతి) హృదయగ్రన్థిరవిద్యా. పూర్వవాక్యేషు కించిత్ఫలప్రతీతిర్న భవతి తద్వ్యావృత్తయే జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వజ్ఞాపనాయైక్యాపత్తిం ఫలం దర్శయతి (బ్రహ్మ వేదేతి) యథోపాసనం హి ఫలమ్. అత ఐక్యజ్ఞానమేవ బన్ధనివర్తకమితి భావః. ఉపాయాన్తరనిషేధార్థముదాహరతి (తమేవమితి) నాత్రావిద్యానివృత్తిః ప్రతీయతే - తద్వాచిశబ్దాశ్రవణాదిత్యత్రాహ (అత్రేతి) * మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇత్యాదౌ మృత్యుశబ్దస్య యమాదిషు ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థముక్తమ్ (అత్రేతి) బన్ధనివృత్తిపరవాక్యేష్విత్యర్థః. తత్ర ప్రయోగం దర్శయతి (యథేతి) ప్రమాదం వై ఇతివచనాత్పూర్వత్ర మోహో మృత్యుస్సమ్మతో యః కవీనామిత్యుక్తమ్. మోహో విపరీతజ్ఞానమ్-తన్మృత్యురితి పరమతమ్. సనత్సుజాతస్య తు ప్రమాదో మృత్యుర్మతః. ప్రమాదో యథావదప్రతిపత్తిః. స్వరూపాగ్రహణే హ్యన్యథాప్రతిపత్తిః - తస్మాన్మోహస్యాపి హేతురాత్మన్యనవధానరూపః ప్రమాద ఇతి తద్ధేతుభూతాఽవిద్యైవ ప్రమాదశబ్దేన వివక్షితేతి సైవ మృత్యురిత్యభిప్రాయః. ఉపాత్తేషు వాక్యేషు జ్ఞానస్యావిద్యానివర్తకత్వం ప్రతిపన్నమ్. బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వం తేనాత్మన ఏకత్వజ్ఞానం నివర్తకమితి చ న ప్రతిపన్నమిత్యత్రాహ (సత్యంజ్ఞానమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యం సర్వతో వ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనార్థముపాత్తమ్. పురుషార్థత్వాయాఽసుఖాద్వ్యావృత్తిజ్ఞాపనార్థముపాత్తం విజ్ఞానమానన్దమితి. ఆదిశబ్దేనాస్థూలమిత్యాది గృహ్యతే. ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వే శోధకవాక్యాన్యుదాహృతాని. అథ బ్రహ్మాత్మైక్యప్రతిపత్తౌ శ్రుతిముపాదత్తే (అథయ ఇతి) అథ యోఽన్యామిత్యైక్యోపాసనవిధిర్భేదవాసనానిరాసార్థః. విహితోపాసనస్యైక్యవిషయతాం జ్ఞాపయితుమైక్యోపదేశం దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) ఉపదేశానుగుణముపాసకో దేవతాం ప్రత్యాహ (త్వంవేతి) ఉపదేష్టారమాత్మన్యనుసన్ధత్తే (తద్యోఽహమితి) అస్యార్థస్య శ్రుతివివక్షితత్వసిద్ధయే సూత్రం దర్శయతి (వక్ష్యతిచేతి) * ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ఆత్మేత్యేవోపాసీత తథాప్యుపగచ్ఛన్తి - ముముక్షవః ఉపాసత ఇత్యర్థః. గ్రాహయన్తి జ్ఞాపయన్తి చ తథా శాస్త్రాణి. సూత్రకారాభిప్రాయవిదాం వాక్యం దర్శయతి (తథా చేతి) తన్నిష్పత్తేః తత్రకల్పితత్వాదిత్యర్థః. న కేవలం శ్రుతిః తదనుగ్రాహకతర్కోఽప్యస్తీత్యాహ (అనేనచేతి) చస్సముచ్చయే. కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వాయాహ (మిథ్యారూపస్యేతి) హేతుత్వం గర్భితమ్. సకారణస్య - అవిద్యాభేదదర్శనసహితస్య బన్ధస్య నివృత్తిర్యుక్తా-నహి మిథ్యాసర్పనివృత్తౌ నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానాదృతే కర్మాపేక్షేతి భావః. అథానుమానాగమయోర్వ్యాప్తిగ్రహణలిఙ్గదర్శనధర్మిప్రతిపత్త్యర్థం వ్యుత్పత్త్యర్థంచ ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుష్ఠేయపన్నిర్వర్త్యత్వాత్ * ఆదిత్యో యూపః * యజమానః ప్రస్తర ఇత్యాదిష్వనుమానాగమయోః ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాశక్త్యాదృష్టౌ. తస్మాన్న ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమా శ్రుతిరిత్యభిప్రాయేణ భేదవాదీ చోదయతి (ననుచేతి) శ్రుతివాక్యేష్వవాన్తరచోద్యేషు పరిహృతేష్విదమపి చోద్యమస్తీతి చార్థః. స్వప్నాదిషు సర్పభూపతనాదిషు చ కతిపయభేదనివృత్తిర్దృష్టా, తద్వ్యావృత్త్యర్థస్సకలశబ్దః. అత్ర కిం ప్రత్యక్షత్వాన్న బాధ్యత్వమ్ - ఉత పరోక్షత్వాన్నస్మారిత్వాచ్చ న బాధకత్వమితి శఙ్కా-

౧॥ ము - ౨ ము - ౨ ఖ - ౯. ౨॥ ము - ౩ ము - ౨ ఖ ౯. ౩॥ శ్వే - ౩ అ - ౮. ౪॥ భారత - ఉద్యోగపర్వ - ౪౧ అ - ౪. ౫॥ తై - ఆనం - ౧ అను - ౧. ౬॥ బృ - ౫ అ - ౯ [illegible] ౭॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౧౦. [illegible] ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭. ౯॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭. ౧౦॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭. ౧౧॥ [illegible] - ౪ అ - ౧ పా - ౩ సూ. ౧౩ - వాక్యమ్.

శాస్త్రజన్యవిజ్ఞానేన క్రియతే. కథంవా రజ్జురేషా నసర్పఇతి జ్ఞానేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధా సర్పనివృత్తిరక్రియతే. తత్ర ద్వయోర్ప్రత్యక్షయోర్విరోధః. ఇహతు ప్రత్యక్షమూలస్య శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షస్య చేతిచేత్ - తుల్యయోర్విరోధేవా కథం బాధ్యబాధకభావః - పూర్వోత్తరయోర్దుష్టకారణజన్యత్వతదభావాభ్యామితిచేత్ - శాస్త్రప్రత్యక్షయోరపి సమానమేతత్. ఏతదుక్తం భవతి - బాధ్యబాధకభావే తుల్యత్వసాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాది నకారణమ్ - జ్వాలాభేదానుమానేన ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాత్. తత్రహి జ్వాలైక్యం ప్రత్యక్షేణావగమ్యతే. ఏవం చసతి ద్వయోః ప్రమాణయోర్విరోధే యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధి - తద్బాధ్యమ్. అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితరద్బాధకమితిసర్వత్ర బాధ్య బాధకభావ నిర్ణయఇతి. తస్మాదనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయాసమ్భావ్యమానదోషగన్ధానవకాశశాస్త్రజన్య

నిర్విశేష నిత్య శుద్ధ ముక్త బుద్ధ

ద్వయం హృది నిధాయ ప్రథమం ప్రత్యక్షత్వాదబాధ్యత్వమిత్యేతత్పరిహరతి (కథంవేతి) సతు ప్రత్యక్షాభాసఇతిచేత్, న - ప్రతీతివశాయా మాభాసత్వానవగమాత్. పశ్చాత్ప్రమాణబాధేన జ్ఞాయత ఇతిచేత్ - తత్ ప్రపఞ్చగ్రాహిప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యమ్-భేదస్య శ్రుతిబాధాదిత్య తదత్రాభిప్రేతమ్. మూలిత్వాత్పరోక్షత్వాచ్చ నబాధకం శాస్త్రమితి శఙ్కతే (తత్రేతి) (ఇహత్వితి) తుల్యత్వవ్యావృత్తయే తుశబ్దః. (ప్రత్యక్షమూలస్యేతి) మూలిత్వాన్న శాస్త్రం బాధకమితిభావః. (శాస్త్రస్యేతి) పరోక్షత్వాన్నబాధకమితి భావః. తుల్యత్వే ప్రయోజకేసతి బాధ్యబాధకభావో విపర్యయేణాపి స్యాదితి తదప్రయోజకమ్. అతస్తత్ర బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకాన్తరం త్వయా వక్తవ్యమ్. తదేవాస్మాకమపి ప్రయోజకమిత్యభిప్రాయేణాహ (తుల్యయోరితి) బాధ్యబాధకభావానియమవ్యావృత్తయే భేదవాద్యభిమతత్వేన ప్రయోజకాన్తరం శఙ్కతే (పూర్వోత్తరయోరితి) పూర్వోత్తరయోః - బాధ్యబాధకయోః. త్వదుక్తం ప్రయోజకమత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (శాస్త్రేతి) మూలమూలిత్వాదిసద్భావే మూలస్య ప్రత్యక్షస్య బాధకత్వమ్, ఇతరస్య బాధ్యత్వంచ దృష్టమ్. అతో మూలమూలిత్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదివైషమ్యరాహిత్యే సతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకావితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) తుల్యత్వేసతి దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ నప్రయోజకావిత్యభిప్రాయేణ తుల్యశబ్దస్య ప్రయుక్తః. విశిష్టస్య హేతుత్వే విశేషణాంశస్యాపి హేతుత్వాత్తుల్యశబ్దేనైకదేశోపాదానమ్. దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావవిశేషణీభూతం తుల్యత్వం వివక్షితమ్. తుల్యత్వేసతి - విపరీతప్రాబల్యదౌర్బల్య కారణాభావేసతి. దుష్టకారణజన్యత్వతదభావౌ న ప్రయోజకావిత్యర్థః. సాపేక్షత్వం నిరపేక్షత్వమ్-మూలమూలిభావః. ఆదిశబ్దేన పరోక్షాపరోక్షభావవిలమ్బావిలమ్బౌ వివక్షితౌ. శ్రుతిలిఙ్గాదిషు విలమ్బావిలమ్బాభ్యాంహి ప్రాబల్యదౌర్బల్యే. యద్వా అప్రయోజకత్వేనోక్తం తుల్యత్వం స్పష్టార్థతయానూదితమ్. వైషమ్యాన్తరాభావేసతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావావప్యాదిశబ్దేన వివక్షితౌ. ఏతేషామప్రయోజకత్వమేకేన దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (జ్వాలేతి) అన్యథేత్యధ్యాహర్తవ్యమ్. (ప్రత్యక్షోపమర్దాయోగాదితి) అయోగప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. జ్వాలాభేదానుమానేహి మూలమూలిభావోఽస్తి విలమ్బావిలమ్బౌచ - ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాదనుమానస్య. తుల్యత్వేసతి దుష్టకారణజన్యత్వ తదభావయోర్ప్రయోజకత్వమప్యనేన వ్యుదస్తం భవతి. తద్గ్రాహిత్వేపి బాధ్యబాధక భావదర్శనాత్. తత్ర కింవిషయం ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యత్రాహ (తత్రహీతి) ఐక్యగ్రాహి ప్రత్యక్షం బాధ్యమిత్యర్థః. తర్హి కిం ప్రయోజకమిత్యత్రాహ (ఏవంచేతి) తుల్యత్వాదీనాం ప్రయోజకత్వేఽనుపపన్నేసతి. (ద్వయోరితి) ప్రత్యక్షయోరనుమానయోరాగమయోర్ప్రత్యక్షానుమానయోరనుమానాగమయోర్ప్రత్యక్షాగమయోర్వేత్యర్థః. (యత్సమ్భావ్యమానాన్యథాసిద్ధీతి) సావకాశత్వాదన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః. అనన్తరమనన్యథాసిద్ధమనవకాశమిత్యుక్తేః. విషయాన్తరలాభో ప్రమాణకోటినివేశోవా సావకాశత్వమ్. తేన స్వోపస్థాపితార్థ విషయప్రామాణ్యం వినాపి సమ్భావితోదయత్వమన్యథాసిద్ధత్వమ్. విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధేనాపి సమ్భవదుదయత్వమితి యావత్. (అనన్యథాసిద్ధమనవకాశమితి) అనన్యథాసిద్ధత్వం నామ తదర్థప్రమాణతాం వినాఽనుదయత్వమ్. విరుద్ధార్థప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమితియావత్ - తచ్చానవకాశత్వాత్. అనవకాశత్వంనామ విషయాన్తరాలాభో ప్రమాణకోటినివేశాభావోవా. అప్రమాణకోట్యన్తర్భావవిషయాన్తరాలాభాభ్యాం విరుద్ధార్థోపస్థాపకప్రమాణాబాధేనానుదయత్వమిత్యర్థః. (ఇతి సర్వత్ర) ఉక్తప్రకారేణ సజాతీయయోర్విజాతీయయోర్వా ప్రమాణయోర్విరోధఇత్యర్థః, ఏవం బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకమస్తు - తతః కిం ప్రస్తుతశాస్త్రప్రాబల్యస్యేత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వాత్. (అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయేతి) అవిచ్ఛిన్న[illegible]ప్రదాయత్వాదనాదినిధనమ్. సమ్ప్రదాయావిచ్ఛేదే సత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వం హ్యపౌరుషేయత్వసాధకమ్. * అనాదినిధనా[illegible] స్వయమ్భువా। ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రసూతయః। అనాదినిధనం బ్రహ్మేత్యాదివచనానిచానాదినిధనశబ్దేన [illegible] అసమ్భావ్యమానదోషమ్. పౌరుషేయత్వప్రయుక్తం హి భ్రమవిప్రలిప్సాప్రమాదాశక్తిరూపదోషచతుష్టయమపత్వమ్, అతఏవ [illegible] జన్యశబ్దస్యావబోధశబ్దేనాన్వయః. బాధ్యబాధకభావాఙ్గీకారస్య విరోధసాపేక్షత్వాద్విరోధం దర్శయతి (నిర్విశేషేత్యాదినా) [illegible]మ్. శుద్ధమ్-అవిద్యారహితమ్. తతఏవ ముక్తశబ్దోఽవిద్యాకృత [illegible] బుద్ధమ్.

స్వప్రకాశచిన్మాత్రబ్రహ్మాత్మభావావబోధేన సమ్భావ్యమానదోషసావకాశప్రత్యక్షాదిసిద్ధవివిధవికల్పరూపబన్ధనివృత్తిర్యుక్తైవ. సమ్భావ్యతేచ వివిధవికల్పభేదప్రపఞ్చగ్రాహిప్రత్యక్షస్యానాదిభేదవాసనాదిరూపావిద్యాఖ్యో దోషః. నను అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయతయా నిర్దోషస్యాపి శాస్త్రస్య * ౧ జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదేర్భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వం ప్రసజ్యేత. సత్యమ్ - పూర్వాపరాపచ్ఛేదే పూర్వశాస్త్రవన్మోక్షశాస్త్రస్య

భాసమానమ్. స్వప్రకాశశబ్దేన పూర్వం బుద్ధిశబ్దోక్తభాసమానత్వస్య పరాధీనత్వవ్యుదాసార్థః. స్వయమేవ ప్రకాశస్వభావత్వం స్వప్రకాశత్వమ్. తచ్చ చిన్మాత్రశబ్దవాచ్యత్వాత్-స్వయంప్రకాశత్వంహి చిత్త్వమ్. చిత్స్వరూపత్వంచ శ్రుతిసిద్ధమ్. మాత్రశబ్దో జ్ఞేయత్వవ్యుదాసపరః. బ్రహ్మాత్మభావావబోధేన - ఏవం భూతస్య బ్రహ్మణః స్వస్యచైక్యావబోధేనేత్యర్థః. (సమ్భావ్యమానేతి) సమ్భావ్యమానదోషత్వాత్ సావకాశమ్-అప్రమాణకోటౌలబ్ధనివేశమ్. అతఏవాన్యథాసిద్ధత్వమపి ఫలితమ్. అన్యథాసిద్ధత్వం విపరీతప్రమాణబాధితత్వాప్యుపయసమ్భవః. (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానాదికముచ్యతే. (వివిధేతి) దేవాదిరూపేణ స్వకార్యజన్మజరామరణాదిరూపేణచ వివిధా జ్ఞాతృజ్ఞేయాదివికల్పాః-సఏవ బన్ధః-తన్నివృత్తిరిత్యర్థః. సమ్భావ్యమానశ్చ దోషః క ఇత్యత్రాహ (సమ్భావ్యతేచేతి) భేదప్రపఞ్చః-భేదసముదాయః. యద్వా భేదరూపః ప్రపఞ్చః. వివిధవికల్పశబ్దౌ ప్రపఞ్చవిశేషణం భేదవిశేషణంవా. భేదః - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిః. సచ బ్రాహ్మణాదిరూపేణ వివిధః. దేవమనుష్యాదిరూపేణవికల్పవాన్. అర్వాచీనాస్తు కేచిత్కాచతిమిరాదికం దోషమాచక్షతే. తదయుక్తమ్-తస్య క్వాచిత్కత్వాత్. కాచాదిదుష్టప్రత్యక్షం సపక్షీకృత్య వ్యతిరిక్తస్య కాచాదిదుష్టత్వమనుమీయత ఇతిచేన్న - అతిప్రసఙ్గాత్. అనాదినిధనత్వేన యచ్ఛాస్త్రముక్తమ్ - తస్యాపి శబ్దత్వాదిత్యాదినా దుష్టకర్తృకత్వానుమానంహి సుశకమ్. తత్ర కర్తా యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్త ఇతిచేత్ - తదత్రాపి తుల్యమితి కాచాదేర్దోషత్వకల్పనానుపపత్త్యా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అనాదీత్యాది) భేదవాసనాదిరూపా - ఆదిశబ్దేన భేదవాసనాహేతుభూతం భేదదర్శనం వివక్షితమ్. అనయోర్హేతుహేతుమద్భావాదన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయానాదిశబ్దః. బీజాఙ్కురన్యాయాదితిభావః. భేదదర్శనం భేదవాసనాచహి కార్యావిద్యా-అత ఉక్తం భేదవాసనాదిరూపావిద్యేతి. * ఆదిత్యోయూప ఇత్యాదిషు యూపాదిత్యాద్యైక్యాద్యప్రతిపాదనం నప్రత్యక్షవిరోధాత్, కిన్త్వన్యపరత్వాత్. యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థ ఇతిహి న్యాయవిదః. అన్యపరత్వంచ తాత్పర్యలిఙ్గాభావాదవగమ్యతే. ఆదిత్యోయూప ఇతి వాక్యం యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వాదన్యపరమితి పరస్యాభిప్రాయః. యన్నిర్దోషముక్తమ్ - తత్రాపి బాధ్యబాధకభావనిమిత్తభూతోర్థవిరోధోస్తి. అతోఽవశ్యమన్యతరస్య బాధ్యత్వం స్యాత్. తత్ర యద్బాధ్యత్వే ప్రయోజకం దుష్టకారణజన్యత్వమ్, తత్తు నాస్తి. కథమత్ర నిర్వాహ ఇత్యాశయేన చోదయతి (నన్వితి) ప్రాబల్యదౌర్బల్యహేతుర్నాస్తీత్యాహ (అనాదీతి) అపిర్విరోధసూచకః. అర్థవిరోధం దర్శయతి (భేదావలమ్బిన ఇతి) సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారే. భేదావలమ్బినో బాధ్యత్వమఙ్గీకృతమ్. దుష్టకారణజన్యత్వేఽనఙ్గీకారః. అన్యథాసిద్ధత్వానన్యథాసిద్ధత్వయోరేవ బాధ్యబాధకభావే ప్రయోజకత్వమ్. పూర్వోక్తం దుష్టకారణజన్యత్వమపి హ్యన్యథాసిద్ధత్వప్రకారవిశేషః. అత్రాపి ముఖభేదేనాన్యథాసిద్ధిముపపాదయతి (పూర్వాపరేత్యాదినా) అపచ్ఛేదన్యాయాద్బాధ్యత్వం ప్రత్యక్షస్యాపి తుల్యమ్. తత్ర దోషమూలత్వంచ బాధ్యత్వేఽధికహేతుః. అపచ్ఛేదే పూర్వాపరశాస్త్రయోస్తు పౌర్వాపర్యం ప్రమిత్యుత్పత్తిక్రమాత్ నపాఠక్రమాత్ * పఙ్క్త్యృత్విజస్సమన్వారబ్ధాః ప్రసర్పన్తి, అధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే, ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా, ప్రతిహర్తారముద్గాతా, ఉద్గాతారంబ్రహ్మా, బ్రహ్మాణం యజమానః. ఇతివిహితస్యాన్వారమ్భణస్య విచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే * బహిష్పవమానం ప్రసర్పతాం యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత అదక్షిణస్సయజ్ఞస్సంస్థాప్యః, తేనపునర్యజేత, తత్రతద్దద్యాత్, యత్పూర్వస్మిన్దాస్యన్స్యాత్. అథ ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం దద్యాదితి॥ తదిదం శాస్త్రద్వయం విషయః. అత్రోద్గాతృప్రతిహర్త్రోర్యది ప్రయోగభేదేనాపచ్ఛేదే స్వం స్వం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ప్రవర్తతే - ఏకస్మిన్ప్రయోగే యౌగపద్యేనాపచ్ఛేదేన త్వుద్గాతుర్న ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే - తస్య వర్గప్రధానత్వాత్. ప్రధానాపచ్ఛేదస్యైవసమాధేయత్వాత్. వికల్పేనానుష్ఠానంవా. ఏకస్మిన్నేవపౌర్వాపర్యేణాపచ్ఛేదే పూర్వస్య ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రస్య దౌర్బల్యం పరస్యప్రాబల్యంచ కర్మమీమాంసాయాముక్తమ్. * పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యంప్రకృతివదితి॥ అత్రాసంజాతవిరోధిత్వేన పూర్వముదయాత్పూర్వస్య ప్రాబల్యమ్. పరస్య సప్రతిపక్షతయోదయాద్దౌర్బల్యమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు పూర్వస్యోత్పత్తికాలే విరోధ్యభావాత్తదబాధేనాప్యుదయస్సమ్భవతి. ఉత్తరస్యతు స్వోత్పత్తికాలే విరోధిసద్భావాత్తదబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధిత్వైవోత్పన్నమిత్యనన్యథాసిద్ధత్వాదుత్తరస్య ప్రాబల్యమితి పూర్వాబాధేన నోత్పత్తిరుత్తరస్యేతి సిద్ధ్యతీతిహి న్యాయవిదః. నసూత్తరశాస్త్రముదయేత చేత్-పూర్వాబాధేనానుదయస్స్యాత్. పూర్వశాస్త్రముత్తరోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం కిం నస్యాత్. నైవమ్ - నిమిత్తస్యోత్పన్నత్వాన్నైమిత్తికం శాస్త్రముదితమేవేతి తత్రోత్తరస్యోదయతః పూర్వాబాధేనోత్పత్త్యనుపపత్త్యా పూర్వం బాధితమేవ. కించ - యథోదితదక్షిణాకత్వేన కర్మసమాపనం శాస్త్రేణ పూర్వమేవస్వతఃప్రాప్తమ్. తత్తు ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రేణాన్యథాకృతమ్. ఏవం పూర్వసిద్ధార్థస్యాన్యథాకరణ[illegible] పూర్వమేవ బాధ్యమితి కర్మవిచారే [illegible]

నిరవకాశత్వాత్తేన బాధ్యతఏవ. వేదాన్తవాక్యేష్వపి సగుణబ్రహ్మోపాసనపరాణాం శాస్త్రాణామపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. ననుచ * ౧ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్. * ౨ పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ. * ౩ సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాదిబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాణాం శాస్త్రాణాం కథం బాధ్యత్వమ్ - నిర్గుణవాక్యసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ఏతదుక్తం భవతి * ౪ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమ్. * ౫ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ. * ౬ నిర్గుణమ్. * ౭ నిరఞ్జనమిత్యాదివాక్యాని నిరస్తసమస్తవిశేషకూటస్థనిత్యచైతన్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి. ఇతరాణిచ సగుణమ్. ఉభయవిధవాక్యానాం విరోధే తేనైవాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాద్బలీయస్త్వమితి నకించిదపహీనమ్. ననుచ - సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్ర సత్యజ్ఞానాదయో గుణాః ప్రతీయన్తే.

ఏవముత్తరశాస్త్రస్యైవ మోక్షశాస్త్రస్య నిరవకాశత్వాపచ్ఛేదన్యాయశాస్త్రం పూర్వశాస్త్రస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. [illegible] క్రమాచ్చ. త్రివర్గఫలత్వేనహి కర్మణి ప్రథమప్రాప్తత్వాత్. నిరూపకస్య తత్త్వపరస్యహి ముముక్షా. తాదృశపౌర్వాపర్యాభావేఽపి [illegible] భగర్భేషు వేదాన్తవాక్యేషు సగుణోపాసనపరేషు కథం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ (వేదాన్తవాక్యేష్వపీతి) [illegible] పూర్వోత్తరభాగయోర్విరోధభఙ్గ పరిహృతః. ఉత్తరభాగేచ విరోధభఙ్గః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః. [illegible] (నిర్గుణత్వాదితి) [illegible] ద్దేనార్వాచీనసగుణబ్రహ్మవ్యావృత్తిః. అపచ్ఛేదన్యాయోపవర్ణనం [illegible] * జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇత్యాదిశ్రుతస్తత్తద్వికల్పాత్ [illegible] సగుణోపాసనానాం ప్రాప్తత్వాత్. [illegible] నిర్గుణపరబ్రహ్మవేదనాధికారీతి పౌర్వాపర్యమితిభావః. ఉపాసనపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్గుణద్వారా పౌర్వాపర్యము[illegible] పపరసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్నాస్తీతి కథం తత్ర బాధ్యబాధకభావ ఇతి చోదయతి (ననుచేతి) విధినిషేధరూపం పౌర్వాపర్యం [illegible] యాహ (నిర్గుణేతి) కాని నిర్గుణవాక్యాని - కథం తేషాం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) [illegible] సత్యజ్ఞానాదివాక్యే వ్యావృత్తిగర్భితా. నిర్గుణమిత్యాదివాక్యం గుణసామాన్యనిషేధపరమ్. అదిశబ్దేన యత్తదద్రేశ్యమిత్యాది గృహ్యతే. [illegible] థం స్ఫోరయతి (నిరస్తేతి) కూటస్థశబ్దో నిర్వికారత్వవాచీ సర్వాధిష్ఠానత్వవాచీవా. [illegible] దాహృతనిర్గుణశ్రుత్యర్థస్సంక్షిప్తః (ఇతరాణి) యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదీని పూర్వోపాత్తాని వాక్యాని. చస్సముచ్చయే. సగుణనిర్గుణ[illegible] యవిధవాక్యవిరోధః. (తేనైవ) పూర్వోత్తరభాగవిరోధేయ ఉత్తరస్య ప్రాబల్యహేతురుక్తస్తేనైవేత్యర్థః. నిర్గుణవాక్యబలీయస్త్వే [illegible] ఇత్యత్రాహ (గుణాపేక్షత్వేన పరత్వాదితి) నిషేధ్యసాపేక్షోహి నిషేధ ఉదేతి. నహి నిర్విషయో నిషేధః. [illegible] ప్రతిషేధ్యత్వమ్. అతో నిషేధ్యసాపేక్షత్వేన నిషేధస్య పరత్వమిత్యర్థః. సగుణవాక్యస్య [illegible] విషయత్వాత్ [illegible] ప్రాయేణ నకించిదపహీనమిత్యుక్తమ్.

యద్వా యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యానామప్యుపాసనశేషత్వాభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తవాక్యేష్విత్యాది) (ఉపాసన[illegible]) తాన్యపి వాక్యాని ఫలవిశేషార్థముపాసనపరాణి-నతు తత్త్వపరాణీతిభావః. అపచ్ఛేదన్యాయావతారముపపాదయతి (నిర్గుణత్వాదితి) పూర్వవదర్థః. నిర్గుణత్వమసిద్ధమ్-పూర్వాపరభావాభావే నాపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాద్గుణానాం బాధ్యత్వాసిద్ధేః. అతఏవ సగుణవాక్యానాం [illegible] పరిహారశ్చ నఘటతే. స్వరూపపరతయైవ ప్రతిపన్నానాం ఉపాసనపరత్వకల్పనంహి బాధ్యత్వసిద్ధ్యధీనమితి చోదయతి (ననుచేతి) [illegible] రతి (నిర్గుణేతి) అన్యత్సర్వం పూర్వవదేవ. నిర్గుణవాక్యైస్సహోపాత్తస్య సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య సగుణపరత్వబుద్ధ్యా చోదయతి (ననుచేతి) చశ్శఙ్కాసముచ్చయే. సత్యజ్ఞానాదయోగుణాఃప్రతీయన్త ఇత్యత్ర సత్యజ్ఞానశబ్దా సత్యత్వజ్ఞానత్వపరా. యథా * ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైక వచనే ఇతి పాణినిసూత్రస్థద్వ్యేకశబ్దౌ ద్విత్వైకత్వపరౌ. అన్యథా ద్వ్యేకేష్వితిహి వక్తవ్యమ్. తథా శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః * గుణాస్సార్వజ్ఞ్య జ్ఞానప్రభృతయ ఉక్తాః॥ ఏతద్వాక్యవైశద్యాయ ప్రథమం సామానాధికరణ్యం నిరూప్యతే. తద్ధి విశదతరముపన్యస్తం ప్రమేయమాలాయామాచార్యపాదైః. తథాహి భగవతా పతఞ్జలినా * లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే * తత్పురుషస్సమానాధికరణఃకర్మధారయ ఇత్యాదిసూత్రస్థసమానాధికరణశబ్దవివరణార్థం సామానాధికరణ్యలక్షణముక్తమ్ * భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి॥ అస్యాయమర్థః - ప్రవృత్తేర్నిమిత్తం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ప్రకృష్టావృత్తిః ప్రవృత్తిః - శబ్దస్యార్థే వృత్తిర్నామ తదభిధానమ్. తత్ర విశేష్యభూతప్రధానార్థవిషయా వృత్తిః ప్రవృత్తిః. విశేష్యప్రాధాన్యంచ గుణానాం ప్రతిపత్తి[illegible]

౧॥ ము-౧-[illegible]. ౨॥ శ్వే-౬ అ-౮. ౩॥ ఛా-౮ ప్ర-౧ ఖ-౫. ౪॥ బృ-౫ అ-౮ బ్రా-౮.
౫॥ తై-ఆనం-౧ అను-౧. ౬॥ ఆత్మోపనిషత్. ౭॥ శ్వే-౬ అ-౧౯.

పత్త్యర్థేత్యనేన సిద్ధమ్. తస్యాః ప్రవృత్తేః నిమిత్తమ్-ద్వారమ్. * నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నిత్యాదిప్రయోగాత్. తచ్చ విశేషణీభూతజాతిగుణాదికమ్. సమానమ్-ఏకమ్. అధికరణం విశేషణానామాధారభూతం విశేష్యమ్. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యేకశబ్దేన సమానశబ్దస్య సదృశార్థపరత్వం వ్యుదస్తమ్-సమానశబ్దసామర్థ్యాదేకశబ్దస్సాధారణపరః. సమానశబ్దో హి సాధరణే ప్రయుజ్యతే * సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతి॥ అర్థశబ్దశ్చ విశేష్యభూతప్రధానాభిధేయపరః. అనేనాధికరణశబ్దో విశేష్యపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. ఏతదుక్తం భవతి-త్రివిధాశ్శబ్దాః - కేచిద్విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థాః - యథా ఘటః కుమ్భః, నీలం కృష్ణమిత్యాదయః. కేచిచ్చోభయతశ్చ భిన్నార్థాః - యథా గౌరశ్వో మహిషః, నీలం శుక్లం పీతమిత్యాదయః. కేచిచ్చ విశేషణతో భిన్నార్థాః, విశేష్యతశ్చైకార్థాః - యథా నీలముత్పలమ్, దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్ష ఇత్యాదయః. తత్ర పూర్వకోటిద్వయవ్యావృత్తతృతీయకోటినివిష్టానాం శబ్దానాం సామానాధికరణ్యమ్. తత్ర భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యనేన విశేషణతో విశేష్యతశ్చైకార్థానాం ఘటః కుమ్భ ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిరిత్యనేనోభయతో భిన్నార్థానాం గౌరశ్వో మహిష ఇత్యాదీనాం న సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. తస్మాద్విశేషణతో భిన్నార్థానాం విశేష్యతశ్చైకార్థానాం నీలముత్పలమిత్యాదీనామేవ సామానాధికరణ్యమితి. తత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తశబ్దయోరేవమర్థః. ప్రవృత్తిరభిధానమ్. నిమిత్తమభిధేయమ్. అర్థశబ్దశ్చాభిధేయవచనః. భిన్నాభిధేయానాం శబ్దానామేకస్మిన్నభిధేయే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి భిన్నవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే వృత్తిః పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తం భవతి. భిన్నపదసామర్థ్యేన నిమిత్తశబ్దనిర్దిష్టం విశేషణభూతమభిధేయమ్, ఏకశబ్దసామర్థ్యేన చార్థశబ్దనిర్దిష్టం విశేష్యభూతమభిధేయమిత్యవగమ్యతే. అత ఉభయథాప్యనేకవిశేషణాభిధాయినాం శబ్దానామేకస్మిన్ విశేష్యే పర్యవసానం సామానాధికరణ్యమితి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినా సామానాధికరణ్యలక్షణ వాక్యేనోక్తం భవతి. ఉ[illegible]వర్థాదపి పూర్వోక్తార్థస్సాధీయాన్. సమానాధికరణపదేషు ప్రాతిపదికం విశేషణాన్వయపరమ్. తత్సమానవిభక్తిర్విశేష్యైక్యపరా. సమానవిభక్త్యైక్యబోధనం వృత్తిశబ్దేన వివక్షితమ్. తేన రాజా తస్య పుత్రశ్చ దర్శనీయావిత్యత్ర రాజతచ్ఛబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనివృత్తిః. తత్ర హి ప్రకృతపరామర్శి తచ్ఛబ్దప్రాతిపదికాదైక్యావగమః - న తు సమానవిభక్త్యా. నను నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర సామానాధికరణ్యం న స్యాత్ - విశేష్యబహుత్వాదేకార్థవృత్తిత్వానుపపత్తేః నైవం - ఏకస్మిన్నితి పదస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరోపస్థాపితాకారానధికరణత్వ వ్యావృత్త్యర్థత్వాత్. తత్తత్పదోపస్థాపితానేకవిశేషణాపేక్షయా సాధారణత్వం హ్యేకశబ్దార్థః. న హి నీలాన్యుత్పలానీత్యత్ర నీలత్వానధికరణేషూత్పలత్వం వర్తతే. అతస్తత్ర సామానాధికరణ్యముపపన్నమ్. అతస్సామానాధికరణ్యలక్షణగ్రన్థస్య యథోక్త ఏవార్థ ఇతి.

అత్ర మృషావాదిన ఆహుః. సామానాధికరణ్యవాక్యమఖణ్డార్థమ్. తథాహి-సామానాధికరణ్యస్య తావదేకార్థపరత్వమవిగీతమ్. తత్ర సమానాధికరణపదాని కిం విశేషణమాత్రపరాణి - ఉత విశేషణవిశిష్టపరాణి - ఉత స్వరూపమాత్రపరాణీతి వివేచనీయమ్ - న తావద్విశేషణమాత్రపరాణి - విశేషణానామనేకార్థత్వాదేకార్థత్వాసిద్ధేః. నాపి విశిష్టపరాణి - వికల్పాసహత్వాత్. కిం క్రమేణ యుగపద్వా విశిష్టార్థప్రతిపాదనం పదానామ్ - న తావత్క్రమేణ. తత్ర కిం ప్రథమపదప్రతిపన్నవిశిష్టస్య పదాన్తరం స్వోపస్థాపితవిశిష్టేన తాదాత్మ్యం విదధాతి - ఉత విశేషణాన్తరాన్వయమ్. ప్రథమే విశిష్టైక్యే విధీయమానే విశేష్యాంశయోరివ విశేషణాంశభూతయోర్జాతిగుణయోరప్యైక్యం ప్రసజేత్. ద్వితీయే చ విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః. ప్రథమమేకేన విశేషణేన విశిష్టతయావగతస్య వస్తునః పశ్చాద్విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా బోధనం హి విశేషణాన్తరాన్వయప్రతిపాదనమ్. తత్ర విశిష్టం ప్రతి విశేషణతయాన్వీయమానం పూర్వవిశేషణస్యాపి విశేషణం భవతీతి విశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావప్రసఙ్గో హి దుర్వారః. అవర్జనీయం చ పదానాం క్రమేణార్థప్రతిపాదనమ్. కుతః - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వాత్సర్వవాక్యానామ్. నాపి యుగపత్ - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగహానిప్రసఙ్గేన యుగపత్ప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. సమ్భవేపి విశేషణానాం పరస్పరైక్యప్రసఙ్గాచ్చ. తథాహి - ప్రాతిపదికానాం విశిష్టార్థపరత్వే ప్రాతిపదికార్థైక్యపరస్య సమానవిభక్తినిర్దేశస్య విశిష్టైక్యపరత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి విశేష్యైక్యవద్విశేషణానామప్యైక్యం ప్రతిపాద్యం స్యాత్. తదనుపపత్త్యా విశేష్యస్యాపి నైక్యం ప్రతిపాదయితుమలం సమానవిభక్తినిర్దేశః. కించ - విశిష్టపరత్వే విశేషణవిశేష్యాభ్యామనేకార్థత్వం విశేషణబహుత్వాచ్చానేకార్థత్వమ్. తతశ్చ సామానాధికరణ్యం న సిధ్యతి. కించ - విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వస్వాభావ్యాద్విశేషణభేదేన విశేష్యభేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. తథాహి - భేదకం విశేషణమ్, భేద్యం విశేష్యమితి హి విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపవివేకః. దృశ్యతే చ విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వమ్ - యథా ఖణ్డో ముణ్డః ఘటః పట ఇత్యాదిషు. నను నీలముత్పలమ్, దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యం దృశ్యతే - నైష దోషః - అత్ర హి స్వతః ప్రాప్తం విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వం ప్రత్యక్షవిరోధేనాపోహ్యతే. ప్రత్యక్షాగోచరే తు బ్రహ్మణి విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదః కేన వార్యతే. తస్మాద్వస్తుమాత్రపరమేవ సమానాధికరణవాక్యమ్. నీలముత్పలమిత్యాదివాక్య ఇవ సత్యాది వాక్యేప్యేకవచనాన్త ధర్మివాచిపదైక్యేన విశేష్యైక్యసిద్ధిరితి చేన్న - ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర విశేష్యభేదాత్. నను విశేషణభేదో న విశేష్యైక్యవిరోధీ - ప్రత్యక్షమేవ తు తద్విరోధి - ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణ్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యేన స్వతః ప్రాప్తమేకత్వం దుర్నివారమితి చేన్న - ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరితి పరోక్షవిషయవాక్యేపి విశేష్యభేదప్రతీతేః. అతో న ధర్మివాచిపదైక్యం పరోక్షబ్రహ్మైక్యప్రతిపాదనక్షమమ్. తస్మా

నేత్యుచ్యతే - సామానాధికరణ్యేనైకార్థత్వప్రతీతేః. అనేకగుణవిశిష్టాభిధానేఽప్యేకార్థత్వమవిరుద్ధమితిచేత్ - అనభిధానజ్ఞో దేవానాం ప్రియః. ఏకార్థత్వంనామ సర్వపదానామర్థైక్యమ్. విశిష్టపదార్థాభిధానే విశేషణభేదేన పదానామర్థభేదోఽవర్జనీయః-

---

ద్విశేషణభేదప్రయుక్తో విశేష్యభేదో దుర్వారః. తతశ్చైకార్థత్వం నసిధ్యతి. అతః పారిశేష్యాత్సామానాధికరణపదానాం స్వరూపమాత్రప్రతిపాదనపరత్వమాస్థేయమ్. ఏవంతర్హి పదానాం పర్యాయత్వ మేకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యమ్, ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ ప్రసజేత్. నైవం - ఏకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థ విరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన పదానామర్థవత్త్వ మపర్యాయత్వం నిమిత్తభేదలాభా త్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చ. అతఏవ జగత్కారణత్వశక్తిమత్త్వాన్యతత్వజపత్వ పరిచ్ఛిన్నత్వ దోషవ్యావృత్తి స్సత్యజ్ఞానాదివాక్యేన క్రియతే. నచ వ్యావృత్తిరూపధర్మవత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత - బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సకలేతరవ్యావృత్తిరూపత్వాత్ - యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాది వ్యావృత్తి స్తత్పదార్థ స్వరూపమేవ - నధర్మాన్తరమ్ - ధర్మాన్తరానుపలమ్భాత్. తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతః కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం రక్తిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి పదానాం శౌక్ల్యస్వరూపమాత్ర విషయాణాం వ్యావర్త్యభేదేన యథా నపర్యాయత్వమర్థవత్త్వమేకార్థత్వంచ. అతఏవ సామానాధికరణ్యలక్షణవత్త్వంచ. తథా సత్యాదిపదానామపి వ్యావర్త్యభేదేన నపర్యాయత్వ దోషప్రసక్తిః. నన్వేవం తత్తత్పదార్థ విరోధివ్యావృత్తపరత్వే లక్షణాస్యాత్. నైవం - అవాచ్యోపస్థాపనే హి లక్షణా - యథా గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యత్ర గఙ్గాపదస్య కూలోపస్థాపనే - నహి కూలం గఙ్గాపదవాచ్యమ్. అత్రతు సత్యాదిపదానాం వాచ్యైకదేశభూతవిశేషణపరిత్యాగేపి వాచ్యప్రధానాంశభూతవిశేష్య స్వరూపప్రతిపాదనాన్నలక్షణా ప్రసఙ్గః. తథాపి విశిష్టవాచినశ్శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యభఙ్గ ఇతిచేత్ - నైషదోషః - సమానాధికరణవాక్యస్యైకార్థపరత్వబలాద్విశేషణపరిత్యాగేన స్వరూపమాత్ర పరత్వమేవ పదానాం స్వారసికమ్ - తథా వ్యుత్పత్తేః. వ్యధికరణవాక్యేషు పదానాం విశిష్టపరతా స్వారసికీ - లక్షణాభ్యుపగమేపి నదోషః. వాక్యతాత్పర్యానుగుణా హి లక్షణా, తద్విరోధి ముఖ్యవృత్తేర్బలీయసీ దృష్టా - యథా గఙ్గాపదే, సమానాధికరణవాక్యస్య - హ్యైక్యఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతమ్. నను సర్వపదానాం లక్షణా నదృష్టా అయుక్తాచ. కేనచిన్ముఖ్యవృత్తేన తాత్పర్యే నిశ్చితే హి పదాన్తరలక్షణా యుక్తా. సర్వపదలక్షణాఙ్గీకారే కిం తాత్పర్యనిశ్చాయకమ్. ఉచ్యతే - దృష్టా తావద్విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా. తత్ర విషపదం నిషిద్ధభోజ్యం లక్షయతి. భుఙ్క్ష్వేతి భోజననివృత్తిమ్. తత్ర యోగ్యతాదివశాద్వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయః - సత్యాదివాక్యేషు సమానవిభక్తిబలాదైక్యతాత్పర్యనిశ్చయః. తదవిరోధాయ ప్రాతిపదికానాం లక్షణా స్వీకృతా. ఏకపదలక్షణాయామపి వాక్యతాత్పర్యవిరోధఏవ హి హేతుః. యథా గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యాదిషు. తదవిరోధే ఏకస్యాపి నదృష్టా. యథా గఙ్గాయాం మత్స్యః ప్రతివసన్తీత్యాదిషు. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయైకస్యేవ సర్వపదానాం లక్షణా నదోషః. తస్మాత్సమానాధికరణవాక్యం వస్తుమాత్రపరమేవేతి. ఏతదభిప్రాయేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే (నేత్యుచ్యతఇతి) సత్యజ్ఞానాదయోగుణాః ప్రతీయన్త ఇతి చోదితే నేత్యుచ్యత ఇతి వదతోఽయం భావః - ప్రతీయన్త ఇత్యాపాతప్రతీతిమాత్ర వివక్షా చేత్తయా నకించిత్ప్రయోజనమ్. ప్రమితివివక్షా చేత్, నతుప్రమితిస్సామ్యత ఇత్యుపపాద్యతఇతి. కుత ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేనైకార్థత్వప్రతీతేరితి) శఙ్కతే (అనేకేతి) యథా వ్యధికరణవాక్యేషు భిన్నార్థపర్యవసాయి కారకపదార్థాపరిత్యాగేపి ప్రధానార్థకార్యస్యైకత్వమ్ * అర్థైకత్వాదేకం వాక్యమిత్యత్ర నిశ్చీయతే - తథా సమానాధికరణవాక్యేష్వపి విశేషణ భూతగుణవాచి శబ్దార్థాపరిత్యాగేపి విశేష్యైక్యం సిధ్యతీత్యర్థః. చోదయన్తముపాలభతే (అనభిధానజ్ఞ ఇతి) వ్యధికరణసమానాధికరణవాక్యయోరభిధానవిశేషానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. దేవానాం ప్రియః- మేషః - అజ్ఞ ఇత్యర్థః. పరిహరతి (ఏకార్థత్వమితి) ఏకార్థత్వం నామ సర్వపదానామేకాభిధేయపర్యవసానమ్, నతు వాక్యస్యేత్యర్థః. పృథక్పృథగర్థ పర్యవసాయినాం పదానామేకప్రధానార్థాన్వయాదర్థైకత్వం వ్యధికరణవాక్యఏవ. సమానాధికరణవాక్యేతు పదానామేకైకార్థ పర్యవసాయిత్వమిత్యుక్తం భవతి. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం సమానాధికరణపదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వేచ దూషణమేకగ్రన్థేనాహ (విశిష్టేతి) విశిష్టేత్యాదినా కృత్స్నవాక్యేన విశిష్టపక్షే దూషణముక్తమ్. విశేషణభేదేన- విశేషణానామన్యోన్యతో విశేష్యాచ్చ భేదేన, విశేషణైర్విశేష్యేణ చానేకార్థత్వం స్యాదిత్యర్థః. కించ - అర్థశబ్దో విశేష్యపరతయాచ వివక్షితః - తేన విశేషణభేదే విశేష్యభేదస్స్యాదితి దూషణాన్తరముక్తం భవతి. కించ - విశేషణభేదేన విశేష్యభేద ఇత్యుక్తే [illegible] ద్విశేష్యాభేదే విశేషణాభేదశ్చ స్యాదిత్యుక్తంభవతి - విశిష్టైక్య ప్రతిపాదికా సమానవిభక్తిర్హి, అవిశేషేణ విశిష్టైక్యవద్విశేషణైక్యమపి ప్రతిపాదయతీత్యభిప్రాయః. ఏవం విశిష్టపరత్వే యుగపదభిధానపక్షే దూషణముక్తం భవతి. ఉద్దేశ్యోపాదేయ విభాగహానిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. క్రమేణాభిధానేఽన్యోన్యసమవాయ ఆనన్దమయాధికరణే వక్ష్యతే. విశేషణభేదేనార్థభేద ఇత్యేతావతాంశేన విశేషణమాత్రపరత్వేచ దూషణముక్తం భవతి - విశేషణానామనేకత్వా దేకార్థత్వహానిరిత్యర్థః. ఏవం పదానాం ప్రతిపాద్యభేదః ప్రసక్తః.

తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతి. ఏవం తర్హి సర్వపదానాం పర్యాయతా స్యాత్ - అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాత్. ఏకార్థాభిధాయిత్వేఽప్యపర్యాయత్వమవహితమనాశ్శృణు - ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయాదేకస్యైవార్థస్య తత్తత్పదార్థవిరోధిప్రత్యనీకత్వపరత్వేన సర్వపదానామర్థవత్త్వమేకార్థత్వమపర్యాయతా చ. ఏతదుక్తం భవతి - లక్షణతః ప్రతిపత్తవ్యం బ్రహ్మ సకలేతరపదార్థవిరోధిరూపమ్. తద్విరోధిరూపం సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యతే. తత్ర సత్యపదం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాద్వస్తునో వ్యావృత్తబ్రహ్మపరమ్. జ్ఞానపదం చాన్యాధీనప్రకాశజడరూపాద్వస్తునో వ్యావృత్తపరమ్. అనన్తపదం చ దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాద్వ్యావృత్తపరమ్. న చ వ్యావృత్తిర్భావరూపోఽభావరూపో వా ధర్మః. అపి తు సకలేతరవిరోధి బ్రహ్మైవ. యథా శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిస్తత్పదార్థస్వరూపమేవ, న ధర్మాన్తరమ్. ఏవమేకస్యైవ వస్తునస్సకలేతరవిరోధ్యాకారతామవగమయదర్థవత్తరమేకార్థమపర్యాయం చ పదత్రయమ్. తస్మాదేకమేవ

తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతీతి) సామానాధికరణ్యలక్షణా సిద్ధిరిత్యర్థః. అతో వస్తుమాత్రపరమితి పరిశేషసిద్ధమ్. తదనువాదేన చోదయతి (ఏవమితి) ఏవం తర్హి - వస్తుమాత్రపరత్వే కుత ఇత్యత్రాహ (అవిశిష్టార్థాభిధాయిత్వాదితి) అనేన తతశ్చైకార్థత్వం న సిధ్యతీత్యత్ర ఫలితోఽర్థో వివృతః. అత్ర పర్యాయత్వచోద్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిరేకతరపదవైయర్థ్యం చేతి చోద్యద్వయమభిప్రేతమ్, పరిహరిష్యమాణత్వాత్. ఉక్తచోద్యత్రయం పరిహర్తుమాహ (ఏకార్థేతి) అవహితమనాశ్శృణు - ప్రతివచనస్యానేకవాక్యసాధ్యత్వాన్మధ్యే న చోదనీయమ్ - కిన్త్వర్థస్య గహనత్వాదవధాతవ్యమితి భావః. అనుపపత్తిత్రయం పరిహరతి (ఏకత్వేత్యాదినా) ఏకత్వతాత్పర్యనిశ్చయస్సమానవిభక్త్యా. అర్థవత్త్వమ్ - ప్రయోజనవత్త్వం. వ్యావర్త్యభేదకృతవ్యావృత్తిభేదాదపర్యాయత్వం వ్యావృత్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యసిద్ధిర్వ్యావృత్తిబహుత్వాత్పదానాం తత్తద్వ్యావృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం చేత్యర్థః. నను * తత్త్వమస్యాది వాక్యవదన్వయముఖేనోపలక్షణం స్యాత్ - కిమర్థా వ్యావృత్తిః. వ్యావృత్తిబహుత్వాదనేకార్థత్వమాపతితమ్. వ్యావర్త్యాకారానన్త్యాత్కతిపయపదైర్న తద్వ్యావృత్తిశ్శక్యతే కర్తుమ్. బ్రహ్మణో యేభ్యో వ్యావృత్తిః - కాని తాని వస్తూని. బ్రహ్మణోఽనేకవ్యావృత్తిమత్త్వాత్సధర్మత్వమ్. వ్యావృత్తీనాం ధర్మత్వానభ్యుపగమే పదానాం పర్యాయత్వమిత్యాద్యనేకశఙ్కాపరిహారార్థమాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) లక్షణతః - స్వరూపలక్షణతః. న తు తటస్థలక్షణతః. అనేన జగత్కారణత్వశఙ్కితదోషవ్యావృత్తయే బ్రహ్మణస్సకలేతరవిరోధిత్వం ప్రతిపాదయదిదం శోధకవాక్యం వ్యావృత్తిపరం భవితుం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి. బహువ్యావృత్తిభిరనేకార్థత్వప్రసఙ్గం పరిహరతి (తద్విరోధిరూపమితి) (ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ఇదం వాక్యం స్వరూపమాత్రపరమేవ. అత ఐకార్థ్యమ్. వ్యుదాసస్తు ఫలిత ఇతి భావః. వ్యావర్త్యాకారబహుత్వాత్కతిపయైర్వ్యావృత్తిర్న శక్యేత్యేతత్పరిహరతి (సర్వమనేన పదత్రయేణ ఫలతో వ్యుదస్యత ఇతి) ప్రయోజకరూపేణ వ్యుదాసే సర్వమపి వ్యుదస్తం భవతీత్యర్థః. విరోధీని కానీత్యత్రాహ (తత్రేతి) జగత్కారణత్వే న తుచ్ఛతా వ్యావృత్తా. కిమర్థమసత్యవ్యావృత్తిరిత్యత్రోక్తం వికారాస్పదత్వేనాసత్యాదితి. స్తబ్ధశీతాది సాధారణజడశబ్దవివరణార్థమన్యాధీనప్రకాశశబ్దః. యద్యపి సత్యాదిష్వేకైకపదేన సమస్తవ్యావృత్తిసిద్ధిః. తథాపి బ్రహ్మణి శఙ్కితస్వేతరపదార్థగతవిరోధ్యాకారస్యైకపదేనానివర్తనాత్. పదత్రయసాఫల్యమ్. వ్యావృత్తిభిస్సధర్మకత్వం పరిహరతి (న చేతి) ప్రాభాకరపక్షే సిద్ధాన్తిమతే చ భావరూపధర్మః. వైశేషికాదిమతేఽభావరూపధర్మః. తస్మాద్భావరూపోఽభావరూపో వేత్యుక్తమ్. వ్యావృత్తిర్ధర్మో న చేత్ - కిం స్యాదిత్యత్రాహ (అపి త్వితి) శుక్త్యాదౌ హి ధర్మస్య వ్యావృత్తిత్వం రజతాదివిరోధిత్వాదభ్యుపగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మ సకలేతరవిరోధిత్వాత్స్వయమేవ వ్యావృత్తిరిత్యర్థః. స్వరూపస్యైవ వ్యావృత్తిత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) శౌక్ల్యాదేః కార్ష్ణ్యాదివ్యావృత్తిర్న ధర్మాన్తరమ్ - అనుపలమ్భాత్, ధర్మాన్తరత్వేఽనవస్థానాచ్చేత్యభిప్రాయః. తర్హి పదానాం పర్యాయత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్య కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమితి దృష్టాన్తవాక్యాభిప్రాయేణ పరిహరతి (ఏకస్యేతి) వ్యుదసనీయవ్యుదాసభేదేన పదానాం ప్రయోజనవత్త్వమ్ - తత ఏవాపర్యాయత్వమిత్యర్థః. ప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నవేషేణ ప్రవృత్తినిమిత్తలాభాత్సామానాధికరణ్యలక్షణసిద్ధిశ్చేత్యభిప్రేతమ్. పర్యాయత్వాదిప్రసఙ్గపరిహార ఐకార్థ్యావిరోధేన కృత ఇత్యభిప్రాయేణోక్తమేకార్థమితి. స్వరూపమాత్రపరత్వాదైకార్థ్యం హి రక్షితమ్. (అర్థవత్తరమితి) తరప్ప్రత్యయేన దృష్టాన్తాచ్ఛౌక్ల్యాద్భేదవాద్యభిమతసగుణపరత్వాచ్చ ప్రయోజనాధిక్యమభిప్రేతమ్ - అపరోక్షభూతో హి శౌక్ల్యాది దృష్టాన్తః. తత్ర స్పష్టార్థం కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తమిత్యాది పదప్రయోగః. ప్రత్యక్షాగోచరే తు పరే బ్రహ్మణి సకలేతరవ్యావృత్తివచనమధికప్రయోజనమితి దృష్టాన్తాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్. జగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణశ్శఙ్కితదోషవ్యావృత్తిరేవాపేక్షితా - న తు గుణాన్తరమితి భేదవాదిపక్షాత్ప్రయోజనాధిక్యమ్. ఏవం సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యానుగ్రాహకస్తర్క ఉక్తః. తర్కానుగృహీతవాక్యేన కోఽర్థః ప్రతిపన్న ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - ఉక్తన్యాయానుగృహీతత్వాదస్య వాక్యస్యేత్యర్థః. (ఏకమితి) సమానవిభక్తినిర్దేశఫలితమైక్యముక్తమ్. ఏవకారేణ స్వరూపత ఐక్యమ్, గుణతో భేదశ్చ ఇత్యంశతోఽన్యే

బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతిర్నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమిత్యుక్తం భవతి. ఏవం వాక్యార్థప్రతిపాదనే సత్యేవ. * ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరైకార్థ్యమ్. * ౨ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే. * ౩ సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్. * ౪ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిభిర్జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమిదముచ్యతే. * ౫ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి॥ తత్ర సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యేషు సర్వేషు సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మావగతమ్. జగత్కారణతయోపలక్షితస్య బ్రహ్మణోఽద్వితీయస్య ప్రతిపిపాదయిషితం స్వరూపం తదవిరోధేన వక్తవ్యమ్. అద్వితీయత్వశ్రుతిర్గుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహతే. అన్యథా-* ౬ నిరంజనమ్ * ౭ నిర్గుణమిత్యాదిభిశ్చ విరోధః. అతశ్చైతల్లక్షణవాక్యమఖణ్డైకరసమేవ ప్రతిపాదయతి. ననుచ సత్యజ్ఞానాదిపదానాం స్వార్థప్రహాణేన స్వార్థవిరోధివ్యావృత్తవస్తుస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే లక్షణా స్యాత్. నైష దోషః- అభిధానవృత్తేరపి తాత్పర్యవృత్తేర్బలీయస్త్వాత్. సామానాధికరణ్యస్య

కార్థత్వవ్యావృత్తిః. ఏతద్విశదయతి (నిర్ధూతనిఖిలవిశేషమితి) నిర్విశేషస్య తుచ్ఛతావ్యావృత్త్యర్థం స్వయంజ్యోతిరితిపదమ్ (ఇత్యుక్తమితి) సత్యజ్ఞానాదివాక్యే నేతి శేషః. ఇత్థం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపర్యవ్సతముపపాదితమ్. అథ కారణవాక్యైకార్థ్యేన శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యేన హేతుద్వయేన వస్తుమాత్రపరత్వ ముపపాద్యతే (ఏవమిత్యాదినా) తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (ఏవమితి) ఏవం - నిర్విశేషపరత్వేన నిర్వాహే సత్యేవ. కారణవాక్యైకార్థ్యమిత్యర్థః. కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోఽపేక్షితమ్ - ఐకార్థ్యే సతి కథం వా నిర్విశేషపరత్వమిత్యత్రాహ (యత ఇత్యాది) యతో వా ఇమానీత్యాది లక్షణవాక్యమ్. ఏతస్య కారణత్వానువాదేన లక్షణపరత్వాత్ కారణత్వప్రాపకం వాక్యమాహ (సదేవేతి) ఉపలక్షితస్య - ఉపలక్షణం నామ చన్ద్రస్య శాఖేవ తటస్థం జ్ఞాపకమ్. (సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతీతి) అనేన వాక్యేనేత్యర్థః. కారణవస్తునస్స్వరూప శోధకత్వాత్కారణ వాక్యైకార్థ్యమస్యాపేక్షితమిత్యుక్తం భవతి. అస్తు కారణవాక్యైకార్థ్యమ్ - తత్తు సగుణబ్రహ్మకారణత్వవాదిభిః * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నంచ జాయతే * తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ * స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదివాక్యైరేవ స్యాదిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తత్ర - కారణవాక్యైకార్థ్యేఽపేక్షితే. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తార్థస్వీకారఫలః. తేనాత్రానుక్తస్యోపనిషదన్తరోక్తస్యార్థస్య స్వీకర్తవ్యత్వే సతి సగుణమాత్రపరాసూపనిషత్సు నిర్గుణమపి బ్రహ్మోక్తం భవతి. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యానాం బలీయస్త్వాత్సర్వత్ర సజాతీయవిజాతీయ వ్యావృత్తమద్వితీయం బ్రహ్మైవ ప్రతిపాదితం భవతీత్యభిప్రాయః. తతః కిమిత్యత్రాహ (జగదితి) జగత్కారణేత్యాదిపదైర్లక్షణవాక్యోక్తమర్థమనువదతి. ప్రతిపిపాదయిషితమ్ - తాత్పర్యభూమిః. వస్తుమాత్రమేవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. తదవిరోధేన వక్తవ్యమ్ - కారణవాక్యప్రతిపన్న బ్రహ్మస్వరూపశోధకత్వాత్తదవిరోధేనానేన వాక్యేన వక్తవ్యమిత్యర్థః. నన్వపతిరద్వితీయ ఇత్యాదివత్సమాభ్యధికరాహిత్యేప్యద్వితీయత్వముపపన్నమితి తదైకార్థ్యేపి ననిర్గుణపరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అద్వితీయత్వశ్రుతిరితి) సదేవ ఏకమేవేతి విజాతీయసజాతీయ వ్యావర్తకావధారణ ద్వయసమభివ్యాహృతత్వాదిదమద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహత ఇత్యభిప్రాయః. ఏవం కారణవాక్యైకార్థ్యాత్సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య వస్తుమాత్రపరత్వముపపాదితమ్. అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం హేతురుచ్యతే (అన్యథేతి) అన్యథా - సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య విశిష్టపరత్వే నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్, అతస్తదవిరోధాయేదం వాక్యం నిర్విశేషవస్తుమాత్రపరమిత్యర్థః. అన్యథా * నిరఞ్జనం నిర్గుణమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేత్యనేనాద్వితీయత్వశ్రుతేర్గుణతోఽపి సద్వితీయతానిషేధపరత్వం చార్థాదుపపాదితమ్. హేతుత్రయేణోపపాదితమర్థం నిగమయతి (అతశ్చేతి) అతః - పూర్వోక్తసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, పశ్చాదుక్తకారణవాక్యశోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యరూపహేతుద్వయేనచేత్యర్థః. ఏతల్లక్షణవాక్యమ్ - స్వరూపలక్షణవాక్యమ్. అఖణ్డైకరసమ్ - నిర్విశేషమేకస్వభావమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అథ ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణాస్వీకారదోషముద్ఘాటయతి (నను చేత్యాదినా) స్వార్థప్రహాణేన - స్వార్థో హి విశేషణద్వారకం విశేష్యమ్-తత్పరిహాణేనేత్యర్థః. లక్షణాత్వమభ్యుపగమ్యాదోషతాం ప్రతిజానీతే (నైష దోష ఇతి) ముఖ్యార్థత్వముత్తరత్రాభిధాస్యతే. హేతుమాహ (అభిధానవృత్తేరపీతి) తాత్పర్యవృత్తిర్నామ తాత్పర్యాదాగతా వృత్తిః. తత్పరత్వరూపా వా. సా చాత్ర లక్షణావృత్తిర్వివక్షితా - వాక్యతాత్పర్యవిరోధిముఖ్యవృత్తేరపి వాక్యతాత్పర్యానుగుణలక్షణావృత్తేర్బలీయస్త్వాదిత్యర్థః. కస్మిన్నర్థే తాత్పర్యమ్ - యదనురోధాయ లక్షణాస్వీకార ఇత్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యస్యేతి)

౧॥ ఛా-౬-ప్ర-౨ ఖ-౧. ౨॥ తై-భృగు-౧ అను. ౩॥ ఛా-౬-ప్ర-౨ ఖ-౧. ౪॥ ఐతరేయోపనిషత్-౧ అ-౧-ఖ-౧. ౫॥ తై-ఆనం-౧ అను-౧. ౬॥ శ్వే-౬ అ-౧౯. ౭॥ ఆత్మోపనిషత్.

హ్యైక్యఏవ తాత్పర్యమితి సర్వసమ్మతమ్. ననుచ సర్వపదానాం లక్షణా నదృష్టచరీ. తతఃకిమ్ - వాక్యతాత్పర్యావిరోధే సత్యేకస్యాపి నదృష్టా. సమభివ్యాహృతపదసముదాయస్యైతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితేసతి ద్వయోస్త్రయాణాం సర్వేషాం వా తదవిరోధాయ ఏకస్యేవ లక్షణా నదోషాయ. తథాచ శాస్త్రస్థైరభ్యుపగమ్యతే. కార్యవాక్యార్థవాదిభిర్లౌకికవాక్యేషు సర్వేషాం పదానాం లక్షణా సమాశ్రీయతే - అపూర్వకార్యఏవ లిఙాదేర్ముఖ్యవృత్తత్వాత్. లిఙాదిభిః క్రియాకార్యం లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే. కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయినాం చేతరేషాం పదానామపూర్వకార్యాన్వితఏవ ముఖ్యా

(ఐక్యఏవతాత్పర్యమితి) తాత్పర్యనిశ్చాయికా సమానవిభక్తిరితిభావః. ఆనన్దమయాధికరణే సిద్ధాన్తినా హ్యేతద్వ్యక్ష్యతే. (సర్వసమ్మతమ్) విశిష్టైక్యవాదిభిరన్యైశ్చ సమ్మతమిత్యర్థః. గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యాదిషు సర్వపదలక్షణా నదృష్టేతి చోదయతి (ననుచేతి) తాత్పర్యనిశ్చాయకకతిపయముఖ్యవృత్త్యా తదనుగుణమన్యేషాం పదానాం లాక్షణికత్వమాశ్రయణీయమ్. సర్వపదలక్షణాయాంతు తన్నసమ్భవతీత్యభిప్రాయః. తాత్పర్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థస్వీకారస్తాత్పర్యవిరుద్ధపదలక్షణాస్వీకారస్యావిరుద్ధఇత్యాశయేనాహ (తతఃకిమితి) తతఃకిమిత్యభిప్రేతం వివృణ్వన్ప్రతిబన్దీముఖేన వివక్షితార్థం దర్శయిత్వా పరిహర్తుం విపక్షే బాధగర్భాం ప్రతిబన్దీమాహ (వాక్యతాత్పర్యేతి) యద్యవిరుద్ధపదముఖ్యార్థత్వం విరుద్ధపదలక్షణావిరోధి-తర్హి గఙ్గాయాం మత్స్యాః ప్రతివసన్తీత్యాదిష్వ విరోధేనైకస్యాపి లక్షణానఙ్గీకారాద్గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యాదిష్వప్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణా నస్యాదిత్యభిప్రాయః. గఙ్గాయాం మత్స్యా ఇతివాక్యే విరోధాభావాల్లక్షణానఙ్గీకారః. గఙ్గాయాం ఘోషఇత్యత్ర విరోధాల్లక్షణా నదోషఇతిచేత్ - తదత్రాపి తుల్యమిత్యాహ (సమభివ్యాహృతేతి) సర్వపదలక్షణాచ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు దృష్టేత్యభిప్రాయః (ఏతత్తాత్పర్యమితి నిశ్చితేసతీతి) అపవాదకరహితసమానవిభక్తినిర్దేశోనిశ్చాయక ఇతిభావః. (ద్వయోస్త్రయాణామిత్యాది) అవిరోధవిరోధావేవ ముఖ్యలక్షణావృత్తిస్వీకారప్రయోజకౌ - నతు పదానామేకత్వద్విత్వాదికమిత్యర్థః. నకేవలం విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు లౌకికప్రయోగేష్వేవ సర్వపదలక్షణాఽఙ్గీకృతా. అన్యైరపి పరీక్షకైరాశ్రితేత్యాహ (తథాచేతి) తథా - సర్వపదలక్షణాయా అదోషత్వమ్. అభ్యుపగమ్యతే-అభ్యుపగమహేతుసద్భావాదభ్యుపగమః ఫలితఇతిభావః. కైః పరీక్షకైః కేషు సర్వపదలక్షణాఽఽశ్రితేత్యత్రాహ (కార్యవాక్యార్థేతి) లౌకికవాక్యేషు సర్వపదలాక్షణికత్వముపపాదయతి (అపూర్వకార్యఏవేతి) క్రియాకార్యం లాక్షణికమస్తు-తత్కథం సర్వపదలక్షణేత్యత్రాహ (కార్యాన్వితేతి) పదానామన్వితాభిధాయిత్వేన కారకపదానామపూర్వకార్యాన్వితాభిధాయినాం తదన్వితఏవ ముఖ్యార్థఇతి తదన్వయపరిత్యాగే లక్షణైవేత్యర్థః. ననుగఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదిషు గఙ్గాపదస్య లాక్షణికార్థత్వేపి తదన్వితాభిధాయినాం పదాన్తరాణామముఖ్యత్వం నదృష్టమితిచేన్న-గఙ్గాపదలక్షితస్య కూలస్య వాక్యార్థత్వాభావాత్. ఇహతు వాక్యస్య ప్రధానప్రతిపాద్యభూతకార్యార్థసమర్పకపదస్య లాక్షణికత్వాత్తదన్వితాభిధాయినాం పదానాం లక్షణాస్యాదేవ. అతఏవకార్యవాక్యార్థవాదిభిరిత్యుక్తమ్. నను * కమలాని నిమీలన్తి కుముదాన్యున్మిషన్తిచేతి వాక్యార్థభూతనిమీలనాదేర్లాక్షణికత్వేపి తదన్వితాభిధాయినాం కమలాదిపదానాం నలాక్షణికత్వం దృష్టమితిచేత్ - అనభిప్రాయజ్ఞశ్చోదయతి భవాన్. సర్వపదానాం నిమీలనరూపవాక్యార్థపరత్వస్య కైశ్చిద్వ్యవస్థాపితత్వాభావాన్నిమీలనోపస్థాపకపదలక్షణాయామపి నతదన్వితాభిధాయినాం లాక్షణికతాపత్తిః. త్వయాతు సర్వపదానాం కార్యపరత్వాభ్యుపగమాత్తత్కార్యసమర్పకపదలాక్షణికత్వే తదన్వితార్థాభిధాయినాం లక్షణా ప్రాప్నోతి. తథాహి - కార్యవాక్యార్థవాదినా పదానాం కింవిశిష్టకార్యైకదేశే పదశక్తిర్నిశ్చీయతే - ఉత విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశే. ప్రథమే విశిష్టకార్యైకదేశత్వావిశేషాత్స్వార్థేషు కారకపదానామివ లిఙాదేః క్రియాకార్యే ముఖ్యత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయే విశిష్టస్థాయికార్యైకదేశపరత్వగ్రహణస్య సర్వపదానామవిశిష్టత్వాల్లిఙాదేః క్రియాకార్య ఇవ కారకపదానాం క్రియాకార్యాన్వితపరత్వే లక్షణాస్యాత్. పదానాం విశిష్టకార్యైకదేశపరత్వే తుల్యేపి లిఙాదేః క్రియాకార్యే లాక్షణికత్వమ్. కార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితిచేత్ - యదికార్యాన్వితమాత్రే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమిష్టమ్ - క్రియాకార్యే లిఙాదేర్లాక్షణికత్వం కథమ్ - స్థాయికార్యపరత్వేన వేదప్రయుక్తత్వనిశ్చయాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యబోధనసమ్భవాదితిచేత్ - కారకపదానామపి స్థాయికార్యాన్వితపరత్వేన వేదప్రయోగదర్శనాల్లక్షణయాపి క్రియాకార్యాన్వితబోధనోపపత్తేః క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికం స్యాత్. ననుగోపదస్య సాస్నాదిమన్మాత్రముఖ్యత్వేపి ప్రమాణాన్తరేణ ఖణ్డాదిసిద్ధివల్లిఙాదేః కార్యమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషస్య ప్రమాణాన్తరేణసిద్ధ్యభావాదుభయత్రైకశక్తికల్పనాఽయోగాచ్ఛక్తిద్వయకల్పనే గౌరవాచ్చ లిఙాదేరపూర్వకార్యే ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యప్రతిపాదనం లాక్షణికమ్. అన్యథా శబ్దశక్తేః కార్యమాత్రవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాచ్చ కార్యవిశేషో నిష్ప్రమాణకస్స్యాదితిచేన్న - కార్యవిశేషస్య ప్రామాణికత్వే తత్ర శక్తికల్పనమ్-శక్తికల్పనే తస్య ప్రామాణికత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్. కించ - యదికార్యవిశేషస్యాప్రామాణికత్వపరిహారాయ తత్రశక్తికల్పనమ్ - తర్హి కారకపదానాం కార్యాన్వితమాత్రపరత్వే కార్యవిశేషాన్వయస్య ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాదుభయత్ర శక్తికల్పనే గౌరవాచ్చ కార్యవిశేషాన్వయే ప్రమాణం నస్యాదితి తత్పరిహారాయ కార్యవిశేషాన్వయే కారకపదానాం ముఖ్యత్వమితి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వంలాక్షణికం స్యాత్. లిఙాదిసమభివ్యాహారబలాత్కారకపదానాం కార్య

ర్థ ఇతి క్రియాకార్యాన్వితప్రతిపాదనం లాక్షణికమేవ. అతో వాక్యతాత్పర్యావిరోధాయ సర్వపదానాం లక్షణాపి నదోషః. అత ఇదమేవార్థజాతం ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షాదివిరోధే చ శాస్త్రస్య బలీయస్త్వం. ముక్తమ్. సతి చ విరోధే బలీయస్త్వం వక్తవ్యమ్. విరోధ ఏవ న దృశ్యతే - నిర్విశేషసన్మాత్రబ్రహ్మగ్రాహిత్వాత్ప్రత్యక్షస్య. నను చ ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి నానాకారవస్తువిషయం ప్రత్యక్షం కథమివ సన్మాత్రగ్రాహీత్యుచ్యతే. విలక్షణగ్రహణాభావే సతి సర్వేషాం జ్ఞానానామేకవిషయత్వేన ధారావాహికవిజ్ఞానవదేకవ్యవహారహేతుత్వమేవ స్యాత్. సత్యమ్. తత్త్వైవాత్ర వివిచ్యతే. కథం - ఘటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వం తద్భేదశ్చ వ్యవహ్రియతే. న చ ద్వయోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సంభవతి - తయోర్భిన్నకాలజ్ఞానఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య చైకక్షణవర్తిత్వాత్. తత్ర స్వరూపం వా భేదో వా ప్రత్యక్షస్య విషయ ఇతి వివేచనీయమ్. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణతత్ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాదేవ స్వరూపవిషయత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి న భేదః ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే. అతో భ్రాన్తిమూల ఏవ భేదవ్యవహారః.

విశేషాన్వయపరత్వసిద్ధిరితి చేత్ - తర్హి స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారబలాల్లిఙాదేః కార్యవిశేషపరత్వసిద్ధిరితి లిఙాదేః కార్యమాత్రపరస్స్యాత్. తస్మాల్లిఙాదేరపూర్వకార్య ఏవ ముఖ్యవృత్తత్వేన క్రియాకార్యస్యాముఖ్యత్వే కారకపదానామపి క్రియాకార్యాన్వితపరత్వం లాక్షణికమిత్యేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. కారకపదానామన్వయాంశే లక్షణా- న సర్వత్రేతి చేత్ - సమానాధికరణవాక్యేపి పదానాం ప్రాతిపదికాంశ ఏవ లక్షణా న సమానవిభక్తావితి తుల్యమ్. సర్వపదలక్షణానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి) అతః - సర్వపదలక్షణాయా ఉపపత్తిసిద్ధత్వాత్ తైః పరీక్షకైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చేత్యర్థః. యదాప్యాహురిత్యారభ్య కృతాం శాస్త్రేణ స్వాభిమతార్థసిద్ధిముపసంహరతి (అత ఇదమేవేతి) అతః నిర్విశేషవస్తుని తస్యైవ పారమార్థ్యే వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వే తస్య దోషపరికల్పితత్వే దోషస్య చ సదసదనిర్వచనీయత్వే జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వే చోక్తైరుపపత్తిసహితైశ్శ్రుతివాక్యైరిత్యర్థః. ఇదమేవార్థజాతమ్ - పూర్వోద్దిష్టమేవార్థజాతం న తు సగుణవస్త్వాదికమ్. (ప్రతిపాదయన్తో వేదాన్తాః ప్రమాణమితి) వాక్యాన్తరాణాం కాల్పనికార్థపరత్వేన తత్త్వావేదకత్వాభావాదుక్తార్థవిషయమేవ వాక్యజాతం తత్త్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. పూర్వం ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమ్, శాస్త్రేణ చ భేదావలమ్బినాం బాధ్యత్వం చోక్తమ్. అథ ప్రత్యక్షవిరోధో నాస్తీత్యుపపాదయితుం ప్రక్రమతే (ప్రత్యక్షాదీతి) శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యప్రతిపాదకగ్రన్థేన వక్ష్యమాణార్థసఙ్గతిరితి భావః. చస్సముచ్చయే. అవిరోధపక్షస్య బుద్ధిస్థత్వాత్తస్య చాన్వారుహ్యోక్తస్య చ సముచ్చయః - విరోధాభ్యుపగమేఽపీత్యర్థః. (సతి చేతి) అత్ర చశబ్దో హిశబ్దార్థః. అవిరోధం ప్రతిజానీతే (విరోధ ఏవ న దృశ్యత ఇతి) హేతుమాహ (నిర్విశేషేతి) విషయవిషయిభావరూపభేదవ్యావృత్త్యర్థం సన్మాత్రబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ప్రతీతివిరోధేన చోదయతి (నను చేతి) విరోధముపపాదయతి (ఘటోఽస్తీత్యాదినా) న హి కేవలమస్తీతి ప్రతీతిః. అపి తు ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యేవం హి ప్రతీతిరిత్యర్థః. ప్రతీతేర్భ్రాన్తిరూపత్వసమ్భవాత్తద్వ్యుదాసార్థం వ్యవహారవిరోధమాహ (విలక్షణేతి) పరిహరతి (సత్యమితి) ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యత్రాస్తిత్వవ్యవహారస్యైకరూపత్వాత్తావన్మాత్రే భేదావభాసమాత్రే చాఙ్గీకారో భేదవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వే భేదావభాసస్య ప్రత్యక్షత్వే చానఙ్గీకారశ్చ సూచ్యతే సత్యమిత్యర్ధాఙ్గీకారేణ. (తత్త్వైవ) యథా సన్మాత్రస్యైవ ప్రత్యక్షత్వమేకవ్యవహారహేతుత్వైవ చ స్యాత్తథైవేత్యర్థః. అత్ర - ఘటాదివిషయస్వరూపవిషయవ్యవహారసముదాయే. వివిచ్యతే - యథేదం రజతమిత్యత్రేదంవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వం రజతవ్యవహారస్య భ్రాన్తిమూలత్వమ్ - తథా వివిచ్యత ఇత్యర్థః. తత్రేదమంశరజతాంశవ్యవహారయోరబాధితత్వబాధితత్వాభ్యాం వివేకః. అత్ర స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోరుభయోరప్యబాధితత్వావిశేషే కథం వివేక ఇత్యత్ర ప్రాఙ్మేణాహ (కథమితి) యౌక్తికబాధోఽస్తీత్యాశయేనాహ (ఘటోఽస్తీతి) కిమస్తిత్వం భేదశ్చైకః పదార్థః - ఉత ద్వౌ - ద్విత్వే చ కిం తదుభయవ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వమ్ - ఉతాన్యతరస్య. ద్వయోరపి ప్రత్యక్షమూలత్వే ప్రత్యక్షం కిం యుగపదుభయగ్రాహి - ఉత క్రమేణేతి వికల్పాన్ హృది నిధాయాస్తిత్వలక్షణస్వరూపతద్భేదయోరైక్యం న సమ్భవతి - భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణప్రతియోగిస్మరణసాపేక్షత్వాత్. సన్మాత్రగ్రహణస్య తన్నిరపేక్షత్వాచ్చేత్యభిప్రయన్నాహ (అస్తిత్వం తద్భేదశ్చేతి) భిన్న ఇతి వ్యవహార ఇవ ఘట ఇత్యసాధారణవ్యవహారేపి, [illegible] పటాద్వ్యావృత్తతయా ప్రతీతౌ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వాద్ఘటవ్యవహార ఏవ భేదవ్యవహార ఇత్యుచ్యతే. ద్విత్వే చ ద్వయోరపి ప్రత్యక్ష[illegible]త్యాహ (న చ ద్వయోరపీతి) ద్వయోరపి వ్యవహారయోః - స్వరూపవిషయభేదవిషయవ్యవహారయోః. ప్రత్యక్షం యుగపత్ క్ర[illegible]స్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య యౌగపద్యం దూషయతి (తయోరితి) ప్రతియోగ్యపేక్షానపేక్షారూపవైషమ్యాదిత్యభిప్రేతమ్. [illegible] (ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యేతి) చస్సముచ్చయే. ఏవం యుగపత్క్రమేణ చోభయవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షమూలత్వమనుపపన్నమితి త[illegible]విషయత్వమాహ (తత్రేతి) భేదగ్రత్యక్షవిషయస్స్యాదిత్యత్రాహ (భేదేతి) [illegible] యోగే తద్వ్యవహార[illegible]త్వేన యఏవ హేతుస్స ఏవేత్యేవకారాభిప్రాయః. ప్రత్యక్షస్య స్వ[illegible] కథం భేదవ్యవహారసమ్భవ ఇత్యత్ర[illegible] సంవిత్సిద్ధౌ * యౌగపద్యక్రమాయోగా[illegible]

కించ - భేదోనామ కశ్చిత్పదార్థో న్యాయవిద్భిర్నిరూపయితుం నశక్యతే. భేదస్తావన్నవస్తుస్వరూపమ్. వస్తుస్వరూపే గృహీతే స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేః. నచవాచ్యం స్వరూపే గృహీతేపి భిన్నఇతి వ్యవహారస్య ప్రతియోగిస్మరణసవ్యపేక్షత్వాత్, తత్స్మరణాభావేన తదానీమేవ నభేదవ్యవహారఇతి. స్వరూపమాత్రభేదవాదినోహి ప్రతియోగ్యపేక్షాచ నోత్ప్రేక్షితుం క్షమా - స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వావిశేషాత్. యథా స్వరూపవ్యవహారో న ప్రతియోగ్యపేక్షః. భేదవ్యవహారోపి తథైవ స్యాత్. హస్తగికరఇతివత్ ఘటోభిన్నఇతి పర్యాయత్వంచ స్యాత్. నాపి ధర్మః. ధర్మత్వేసతి తస్య స్వరూపాద్భేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథా స్వరూపమేవ స్యాత్. భేదేచ తస్యాపి భేద స్తద్ధర్మ స్తస్యాపీత్యనవస్థా. కించ - జాత్యాది విశిష్టవస్తుగ్రహణేసతి భేదగ్రహణమ్. భేదగ్రహణేసతి జాత్యాదివిశిష్టవస్తు గ్రహణమిత్యన్యోన్యాశ్రయణమ్. అతో భేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్స న్మాత్రస్యైవ ప్రకాశకం ప్రత్యక్షమ్. కించ - ఘటోస్తి

యోగాచ్ఛభేదోన ప్రత్యక్షఇతి యోభ్రమఇతి॥ వ్యవచ్ఛేదః - భేదగ్రహణమ్. విధానమ్ - స్వరూపగ్రహణమ్. ఏవం భేదే ప్రమాణానుపపత్తిరుక్తా. అథ ప్రమేయానుపపత్తిమాహ (కించేతి) కించేత్యాదినా ప్రమాణానుగ్రాహకతర్కాభావోప్యుపపాదితోభవతి. దుర్నిరూపత్వం ప్రతిజానీతే (భేదోనామేతి) వికల్పాసహత్వాదితిభావః (న్యాయవిద్భిః) నత్వాపాతప్రతీతితృప్తైరితిభావః. స్వరూపధర్మవికల్పం హృది నిధాయ స్వరూపపక్షం దూషయతి (భేదస్తావదితి) కుత ఇత్యత్రాహ (వస్తుస్వరూపఇతి) (స్వరూపవ్యవహారవత్సర్వస్మాద్భేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి) ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరిత్యర్థః. స్వరూపగ్రహణస్య శబ్దవ్యుత్పత్తివ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణనిరపేక్షత్వేపి భిన్నఇతి వ్యవహారస్తు తత్సాపేక్షో యథాభవతి - తథా ప్రతియోగిస్మరణమపి భేదవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతమ్. అత స్తత్స్మరణాభావాత్తదానీమేవ భేదవ్యవహారాభావః. నతు భేదాగ్రహణాదితి పరమతమాశఙ్క్యాహ (నచేతి) కుతఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) యథా నస్వరూపగ్రహణే ప్రతియోగ్యపేక్షా - తథా భేదవ్యవహారేచేతి చశబ్దార్థః. హిశబ్దో హేతౌ. స్వరూపగ్రహణఇవ భేదవ్యవహార ప్రతియోగ్యపేక్షాయా అసమ్భవాదిత్యర్థః. అసమ్భవ కుతఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి) స్వరూపభేదయోస్స్వరూపత్వమవిశిష్టమస్తు - తతః కింప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తేరితి శఙ్కాయాం తద్వృణోతి (యథేతి) స్వరూపపక్షే దూషణాన్తరమప్యాహ (హస్తగికరఇతి) పర్యాయత్వేసతి సహప్రయోగస్త్యాజ్యస్స్యాదితిభావః. స్వరూపపక్షే మృషావాదిభిర్దూషణాన్తరాణ్యప్యుక్తాని. ఉదాహృతదూషణపరిహారేణ తాన్యపి ప్రత్యుక్తాని భవన్తీతి భాష్యే నకణ్ఠోక్తాని. తాన్యుచ్యన్తే. స్వరూపపక్షే భిన్నఇతివ్యవహర్తుం నయుక్తం - భిన్నోహి భేదయోగీ. ఏతద్వ్యవహారసిద్ధయే యదిస్వరూపభూతభేదాన్తరం స్వీక్రియతే. తత్రాపి భిన్నఇతి వ్యవహారస్యాయుక్తత్వాత్త త్స్వరూపభూతభేదాన్తర మాశ్రయణీయమిత్యనవస్థా. కించ - శబ్దాన్తరేణ ధర్మఇత్యుక్తం స్యాత్. తథాచ ధర్మపక్షదూషణాన్యాపతేయుః. కించ భేదః కిమనువృత్తః - ఉత వ్యావృత్తః. వ్యావృత్తశ్చేత్ - స కిం స్వరూపమ్ - ఉత ధర్మః. ప్రథమే ఘటస్య భేదవ్యవహారే కృతే పటవిషయభేదవ్యవహారో నస్యాత్ - వ్యావృత్తత్వాత్. ధర్మశ్చేత్పూర్వోక్తదోషో, ధర్మత్వప్రయుక్తదూషణానిచ, స్యుః - యద్యనువృత్తః - సచస్వరూపంచేత్ - శబ్దాన్తరేణ సన్మాత్రమఙ్గీకృతం స్యాత్. ధర్మపక్షే పూర్వవత్. కించ-భిదిధాతోర్హి విదారణమర్థః. ఏకస్య వస్తునో భేదోనామ ద్విధాభావః. తత్ఖణ్డస్యాపి తథాస్యాత్. అతో వస్తుని భేదాభ్యుపగమే విదారణపరమ్పరయానాశ ఏవ స్యాదిత్యేవమాదీని. అథ ధర్మపక్షం దూషయతి (నాపీతి) కుతఇత్యత్రాహ (ధర్మత్వఇతి) స్వరూపాద్ధర్మస్య భేదాభావేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) స్వరూపధర్మయోర్భేదోస్తు - తతఃకిమిత్యత్రాహ (భేదేచేతి) తస్యాపి భేదస్తద్ధర్మః - తస్య - ధర్మతయా స్వీకృతస్యాపి భేదస్య స్వరూపాపేక్షయా యోభేదస్సోపి - తస్య ధర్మతయాస్వీకృతస్య భేదస్య ధర్మః. యద్వా - స్వరూపాద్ధర్మస్య యోభేదఃస్వీకృతః. తస్య ధర్మిభూతాద్ధర్మాద్భేదోపి ధర్మః. అన్యథా స్వరూపమేవస్యాత్. తథాచ స్వరూపపక్షదూషణాని స్యుః. సోపి భేదో ధర్మః తస్యాపి స్వరూపాద్భేద ఇత్యనవస్థేత్యర్థః. ఏవం ధర్మపక్షేఽనవస్థాముక్త్వాన్యోన్యాశ్రయణమాహ (కించేత్యాదినా) త్రిధాచతత్. ధర్మిణి ప్రతియోగినిచ గృహీతే భేదగ్రహణమ్- భేదే గృహీతే ధర్మిప్రతియోగి గ్రహణమితి. ధర్మే ధర్మిణిచ గృహీతే భేదగ్రహణమ్ - భేదే గృహీతే ధర్మధర్మిగ్రహణమితి. అయం ఘటఇత్యత్రేదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వ విశిష్టగ్రహణం పటజాతీయాద్భేదగ్రహణపూర్వకమ్ - అన్యథా ఘటజాతీయత్వ విరోధాత్. పటాద్భేదగ్రహణమిదంశబ్దనిర్దిష్టస్య ఘటజాతీయత్వ గ్రహణపూర్వకమ్ - అన్యథా పటత్వప్రసఙ్గాదితి. ఏవం ధర్మధర్మిగ్రహణే ధర్మితయా ప్రతియోగితయాచ గ్రహణే తత్తజ్జాతీయత్వగ్రహణేచ త్రిధాన్యోన్యాశ్రయణముక్తమ్. సాధకప్రమాణాభావముపసంహరతి (అతఇతి) అతః - స్వరూపధర్మపక్షో [illegible]ర్దూషణైర్దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. ఇత్థం సాధక ప్రమాణాభావ ఉక్తః. ప్రమేయానుపపత్తిరూప స్తర్కాశ్చ తచ్ఛేషభూతః. సామగ్రీవిషయేణార్థస్వభావవిషయేణవా నిరూపణేన విషయవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం [illegible] కృత్యమ్. అథ బాధక ప్రమాణముపన్యస్యతి (కించేతి) తత్రానుమానం వివక్షుర్వ్యాప్తిం శిక్షయతి (ఘటోస్తీత్యాదినా) ✻ వైధర్మ్యాచ్ఛ [illegible] త్యానుమానస్య నిరాకరిష్యమాణత్వా త్తన్ని[illegible] [illegible]త్వానుమానానాం సర్వేషాం దూష్యత్వ[illegible] [illegible]మానత్వ హేతురుపన్యస్యతే, అనువృత్త[illegible]

పటోఽస్తి ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి సర్వే పదార్థాస్తత్తానుభూతిఘటితా ఏవ దృశ్యన్తే. అత్ర సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమనువర్తమానం దృశ్యత ఇతి తదేవ పరమార్థః. విశేషాస్తు వ్యావర్తమానతయా అపరమార్థాః రజ్జుసర్పాదివత్. యథా రజ్జురధిష్ఠానతయానువర్తమానా పరమార్థా సతీ. వ్యావర్తమానాస్సర్పభూదళనామ్బుధారాదయో పరమార్థాః. నను చ రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురియం న సర్ప ఇత్యాదిరజ్జ్వాద్యధిష్ఠానయాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్సర్పాదేరపారమార్థ్యమ్ - న వ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యం నానువర్తమానతయా - కింత్వబాధితత్వాత్. అత్ర తు ఘటాదీనామబాధితానాం కథమపారమార్థ్యమ్. ఉచ్యతే - ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిస్సా కింరూపేతి వివేచనీయమ్. కిం ఘటోఽస్తీత్యత్ర పటాద్యభావః. సిద్ధం తర్హి ఘటోఽస్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వమ్. అతో బాధఫలభూతా విషయనివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. సా వ్యావర్తమానానామపారమార్థ్యం సాధయతి. రజ్జువత్ సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. ప్రయోగశ్చ భవతి - సత్పరమార్థః - అనువర్తమానత్వాత్. రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయోఽపరమార్థాః - వ్యావర్తమానత్వాత్, రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివదితి. ఏవం సత్యనువర్తమానాఽనుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవ సతీ. నను చ సన్మాత్రమనుభూతేర్విషయతయా తతో భిన్నమ్. నైవం - భేదో హి ప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్నిరూపత్వాచ్చ పురస్తాదేవ నిరస్తః. అత ఏవ సతోఽనుభూతివిషయభావోఽపి న ప్రమాణపదవీమనుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సా చ స్వతస్సిద్ధా - అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌ ఘటాదివదననుభూతిత్వప్రసఙ్గః. కించ- అనుభవాపేక్షా చానుభూతేర్న శక్యా కల్పయితుమ్ - సత్త్వైవ ప్రకాశమానత్వాత్

ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీత్యుక్తమ్. సదనుభూత్యోరేకత్వం వక్ష్యమాణం హృది నిధాయానుభూతేరనువృత్తిం దర్శయతి (ఘటోఽనుభూయతే పటోఽనుభూయత ఇతి) తతః కిమిత్యత్రాహ (అత్రేతి) వ్యావర్తమానతయా - ఉత్తరోత్తరప్రతిపత్తివిషయేష్వవిద్యమానతయా. రజ్జుసర్పాదివత్- రజ్జ్వాదివత్సర్పాదివచ్చేత్యర్థః. తద్వివృణోతి (యథేత్యాదినా) బాధితత్వాబాధితత్వాభ్యాం ద్వయోర్హేత్వోస్సోపాధికత్వం దర్శయంశ్చోదయతి (నను చేతి) ఉపాధినివృత్త్యా పక్షే సాధ్యనివృత్తిమాహ (అత్ర త్వితి) విపరీతోపాధిసద్భావాచ్చ వ్యాఘాత ఇతి చాభిప్రాయః. పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) ప్రథమం సమ్ప్రతిపన్నాంశమాహ (ఘటాదౌ దృష్టా వ్యావృత్తిరితి) సపక్షేషు సర్వేషు విద్యమానః పక్షే అవిద్యమానో హ్యుపాధిః. తత్ర పరేణోపాధిత్వేనోక్తస్య ధర్మస్య పక్షే విద్యమానత్వకథనేన వ్యావర్తమానత్వహేతోస్సోపాధికత్వం దూషయిష్యం స్తదుపయోగిత్వేన ఘటాదిషు దృష్టా వ్యావృత్తిః కింసంవాదఫలభూతా - ఉత బాధఫలభూతేతి వివేచనీయమిత్యాహ (సా కింరూపేతి) బాధఫలభూతత్వం దర్శయితుం వ్యావృత్తిస్వరూపమాహ (కిం ఘటోఽస్తీత్యత్రేతి) ఘటోఽస్తీతి ప్రతీతే విషయే పటాభావ ఇత్యర్థః. (సిద్ధం తర్హీతి) రజ్జౌ భూదళనాదీనామభావో హి బాధితత్వమితి భావః. తస్మాద్బాధఫలభూతైవేత్యాహ (అత ఇతి) బాధో నామాదుష్టకారణజా నిషేధబుద్ధిః. తేన పురోవర్తిన్యభావో వ్యావృత్తిః. ఏవం నిరుపాధికత్వాద్వ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్యసాధకమిత్యాహ (సేతి) అబాధితత్వఫలభూతానువృత్తేః పరమార్థత్వప్రయోజకత్వాదనువర్తమానే పారమార్థ్యం దర్శయతి (రజ్జువదితి) అబాధో నామావిరోధిత్వమ్. అనువృత్తిర్నామ సత్క్రియాతో విషయతయాన్వయః - పురోవర్తిని సద్భావో వా. ఇత్థం వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. న కేవలం తర్కః. అనుగ్రాహ్యమప్యస్తీత్యాహ (ప్రయోగశ్చ భవతీతి) మాయావేదాన్తినో హి జ్ఞానమాత్రపారమార్థ్యవాదినః. తత్కథం సతః పారమార్థ్యసాధనమిత్యత్రాహ (ఏవం సతీతి) వ్యావర్తమానత్వానువర్తమానత్వయోరపారమార్థ్యే పారమార్థ్యే చ ప్రయోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి పరమార్థద్వయం స్యాదిత్యత్రాహ (సైవ సతీతి) అథ సదనుభూత్యోర్విషయవిషయిభావరూపం భేదముద్ఘాటయం శ్చోదయతి (నను చేతి) భిన్నత్వం సాధ్యమ్. విషయతయేతి హేతుః. పరిహరతి (నైవమితి) తత్ర సాధ్యాంశం దూషయతి (భేదో హీతి) పురస్తాదేవ - జ్ఞేయభేదనిషేధాదేవ జ్ఞానభేదోఽపి నిరస్త ఇత్యర్థః. హేత్వంశం దూషయతి (అత ఇతి) (న ప్రమాణపదవీమనుసరతీతి) విషయవిషయిభావో భ్రాన్తిసిద్ధ ఇత్యర్థః. భేదస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వమపి నా సముచ్చీయతే. శ్రుతిప్రపాద్యార్థానుకతర్కేణాపి సాధయక్షవిషయవిషయిభావే నిరస్తే గ్రాహకాభావాచ్ఛ్వాన్యత్వశఙ్కాం చ వ్యావర్తయన్ స్వప్రకాశత్వముపపాదయతి (సా చేతి) చశ్శఙ్కాయా నివృత్త్యై. తత్ర వ్యతిరేకిణం హేతుమాహ (అనుభూతిత్వాదితి) విపక్షే బాధం దర్శయతి (అన్యతస్సిద్ధావితి) యద్యన్యతస్సిద్ధమ్ - తదననుభూతిర్దృష్టమ్. యథా ఘట ఇతి వ్యాప్తిరర్థాద్దర్శితా. అస్య వ్యతిరేకిణః పరాభిమతం ప్రత్యనుమానం సోపాధికమితి దర్శయన్ [illegible] మానాన్తరమప్యాహ (కించేత్యాదినా) అనుమానాన్తరం కణ్ఠోక్తమ్ - అర్థాత్ప్రత్యనుమాననిరాసో వా స్యాత్. అనుమానాన్తరస్య కణ్ఠోక్తత్వే [illegible] స్వరసః. ప్రత్యనుమాననిరాసస్య కణ్ఠోక్తత్వే న శక్యా కల్పయితుమితి నిర్దేశస్స్వరసః-(కించేతి) న కేవలం స్వయముత్పత్తిః-పరమతా [illegible] అనుమానాన్తరం చేతి వార్థః (అనుభవాపేక్షా చేతి) పూర్వోక్తసముచ్చేతవ్యద్వయే కిం చశబ్దసముచ్చితాదన్యస్య సముచ్చయ [illegible] కల్పయితుం) జ్ఞానం పరప్రకాశమ్ - వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాద్వా. ఘటాదివదితి ప్రత్యనుమానమ్. ఏవమాదిభిః పరప్రకాశత్వం [illegible] రః. కుత ఇత్యత్రాహ (సత్త్వైవేతి) సత్త్వైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా-

నహ్యనుభూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశా దృశ్యతే - యేన పరాయత్తప్రకాశాఽభ్యుపగమ్యేత. అథైవం మనుషే- ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసతే ఘటోఽనుభూయత ఇతి. నహి కశ్చిత్ ఘటోఽయమితి జానన్ తదానీమేవావిషయభూతామనిదంభావామనుభూతిమప్యనుభవతి. తస్మాద్ఘటాదిప్రకాశనిష్పత్తౌ చక్షురాదికరణసన్నికర్షవదనుభూతేస్సద్భావ ఏవ హేతుః. తదనన్తరమర్థగతకాదాచిత్క ప్రకాశాతిశయ లిఙ్గేనానుభూతిరనుమీయతే. ఏవం తర్హ్యనుభూతేరజడాయా అర్థవజ్జడత్వమాపద్యత ఇతి చేత్. కిమిదమజడత్వం నామ - న తావత్స్వసత్తాయాం ప్రకాశావ్యభిచారః - సుఖాదిష్వపి తత్సమ్భవాత్. నహి కదాచిదపి సుఖాదయస్సన్తో నోపలభ్యన్తే. అతోఽనుభూతిస్స్వయమేవ

నివృత్తయే తం వివృణోతి (నహీతి) విద్యమానదశాయాం కదాచిదప్రకాశమానత్వం పరాధీనప్రకాశత్వే ప్రయోజకమ్. అతః ప్రత్యనుమానం సోపాధికమిత్యర్థః. విద్యమానదశాయాం సర్వదాఽభాసమానత్వాదితి వ్యతిరేక్యనుమానాన్తరమితి స్ఫుటతరమ్. యథా సంవిత్సిద్ధౌ * యద్యప్రకాశమానాధీః కదాచిదవతిష్ఠతే। ఇత్యారభ్య * ఘటాదావివ తత్రాపి కల్పనీయం ప్రకాశనమితి॥ అనేన గ్రన్థేన స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిశఙ్కా పరిహృతా. విద్యమానత్వే సర్వదా ప్రకాశమానత్వం సుఖాదావప్యస్తీత్యనైకాన్త్యమితి చేన్న - సుఖాదివ్యతిరిక్తత్వే సతీతి విశేషణస్యాభిప్రేతత్వాత్. సిద్ధాన్తిమతే సుఖాదేరపి జ్ఞానవిశేషత్వేన పక్షేఽన్తర్భావాన్నానైకాన్త్యమ్. ఏవమనుమానాన్తరముక్తమ్. శఙ్కితప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వంచ దర్శితమ్. అథ ప్రాకట్యానుమేయపక్షం నిరాచికీర్షురనువదతి (అథైవమ్మనుష ఇత్యాదినా) ప్రథమం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి హేతోరసిద్ధిముపపాదయతి (ఉత్పన్నాయామితి) అనేన స్వోక్తస్య వస్తుత్వాద్భాసమానత్వాదిత్యాదిప్రత్యనుమానస్య సోపాధికత్వవ్యుదాసస్సిద్ధస్స్యాదితి భావః. ఉత్పన్నాయామప్యనుభూతౌ విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యత్ర ఘటోఽయమితీత్యధ్యాహార్యమ్. ఘటోఽయమితి విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. ఘటోఽయమితి జానన్నితి హి వక్ష్యతే. యథా సంవిత్సిద్ధౌ * ఘటోఽయమితి విజ్ఞానే ఘటమాత్రం ప్రకాశతే। నవిత్తిరితి యుస్మాకం గోష్ఠీషు ననుఘుష్యత ఇతి. ఘటోఽనుభూయత ఇతీత్యస్యోత్తరత్రాన్వయః. పూర్వత్రాన్వయశ్చేద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యనేన విరోధస్స్యాత్. కథం విషయమాత్రస్యావభాసః - ఘటోఽనుభూయత ఇత్యనుభవోఽపి ప్రకాశత ఇతి శఙ్కాయాం విషయమాత్రస్యైవావభాసముపపాదయతి (ఘటోఽనుభూయత ఇత్యాదినా) యదా ఘటోఽయమితి జానాతి - నహి తదానీమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి జానాతి - కుత ఇత్యత్రాహ (అవిషయభూతామనిదమ్భావామితి) అవిషయభూతామ్ - ఘటశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్. అనిదమ్భావామ్ - అయంశబ్దార్థవ్యతిరిక్తామ్. ఘటత్వవిశిష్టం పృథుబుధ్నోదరాకారద్రవ్యం ఘటశబ్దార్థః. సన్నిహితదేశవర్తమానకాలవిశిష్టత్వమయంశబ్దార్థః. ఉభయవ్యతిరిక్తోహ్యనుభవః. సతు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూయత ఇత్యర్థః. అవిషయభూతామితి సాధారణనిర్దేశః పటాదీనామపి ప్రదర్శనార్థః, అతఏవాఘటభూతామిత్యనుక్తిః. యద్వా ఘటోఽనుభూయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఇతి శ్లేషౌ. యతో ఘటఏవానుభూతికర్మ. నత్వనుభూతిరపి తదానీమనుభూతికర్మ భవతి. తస్మాద్విషయమాత్రమవభాసత ఇత్యర్థః. అస్యైవ వివరణం నహీతి. శబ్దలిఙ్గాలోకాదీనాం ప్రకాశకానాం జ్ఞాతతయైవ ప్రకాశకత్వం దృష్టమ్. అతోఽనుభూతిరప్రకాశా చేత్ప్రకాశకత్వమపి నస్యాదిత్యత్రాహ (తస్మాద్ఘటాదీతి) సత్తయా ప్రకాశకం జ్ఞాయమానతయా ప్రకాశకంచ ద్వివిధం ప్రకాశకమ్. తత్ర సత్తయా ప్రకాశకకోటినివిష్టం జ్ఞానమిత్యర్థః. క ఏవం నియామక ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వహేతోరసిద్ధేః. అస్మదుక్తహేతోస్సోపాధికత్వనిరాసాచ్చేత్యర్థః. యద్యనుభూతిస్స్వయమేవ న ప్రకాశతే - తర్హి కిం తస్యాం ప్రమాణమిత్యత్రాహ (తదనన్తరమితి) (అర్థగతకాదాచిత్క ప్రకాశాతిశయలిఙ్గేన) కాదాచిత్కత్వాత్కార్యమ్ - కార్యత్వాత్సహేతుకమిత్యనుమానేన జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. విషయగతప్రాకట్యలిఙ్గేన కథం స్వగతజ్ఞానమనుమీయత ఇతి చేత్ - స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్స్వగతజ్ఞానానుమానముపపద్యతే. యది జ్ఞానపశ్చాద్భావినా ప్రకాశలిఙ్గేన జ్ఞానమనుమీయతే - తర్హి ఘటోఽనుభూయత ఇతి వర్తమానయుక్తమ్-ఘటోఽనుభూత ఇతి వక్తుంయుక్తమితి శఙ్కాయాముక్తం తదనన్తరమితి. ప్రత్యాసత్త్యతిశయాద్వర్తమానవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. అర్థేన్ద్రియసంయోగసమనన్తరమేవ ఘటోఽనుభూయత ఇతి ప్రతీతేః. ప్రాకట్యలిఙ్గేన జ్ఞానానుమానానవకాశత్వశఙ్కాచానేన పరిహృతా. తదనన్తరమితి బహుపత్రవేధవదనుమానశైఘ్ర్యాత్తథా ప్రతీతిరుపపద్యత ఇతి భావః. మృషావాదీ స్వదర్శనప్రసిద్ధ్యానిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవంతర్హీతి) జడత్వం జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వమ్. అచిత్త్వమిత్యర్థః. ఇహచానుభూతిరజడేతి విపర్యయే పర్యవసానమ్. ప్రసఞ్జనీయస్య జడత్వస్యానిష్టత్వం ప్రతిక్షేప్యమజడత్వం వికల్ప్య దూషయతి (కిమిదమితి) కిమిదమ్ - నకిమపి. దుర్నిరూపమిత్యర్థః. అనన్తరం శిరోద్వయప్రదర్శనాభావాద్దుర్నిరూపత్వవివరణముత్తరగ్రన్థః. వికల్పపరోవా కింశబ్దః. అజడత్వం నామ కింహేతుత్వేనోక్తం విద్యమానదశాయాం సర్వదాప్రకాశమానత్వమ్ - ఉత సాధ్యతయాభిమతం స్వయమేవ స్వస్య ప్రకాశకత్వమితి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్ర ప్రథమే కల్పే కిముత్పత్తికాలేపి ప్రకాశావ్యభిచారో వివక్షితః - ఉతోత్పత్తిక్షణాదూర్ధ్వం ప్రకాశావ్యభిచార ఇతి వికల్పోఽభిప్రేతః. తత్రాద్యే [illegible]పూర్వమేవోక్తేతి మత్వా ద్వితీయేఽనైకాన్తికత్వమాహ (సుఖాదిష్వితి) తద్వివృణోతి (నహీతి) [illegible] (అత ఇతి) [illegible] - హేతోరసిద్ధ్యనైకాన్తికత్వాభ్యాం సాధ్యమపి [illegible]

నానుభూయతే - అర్థాన్తరం స్పృశతోఽఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శవదశక్యత్వాదితి. తదిదమనాకలితానుభవవిభవస్య స్వమతివిజృమ్భితమ్ - అనుభూతివ్యతిరేకిణో విషయధర్మస్య ప్రకాశస్య రూపాదివదనుపలబ్ధేః. ఉభయాఽభ్యుపేతానుభూత్యైవాఽశేషవ్యవహారోపపత్తౌ ప్రకాశాఖ్యధర్మకల్పనానుపపత్తేశ్చ. అతో

అనేన జడత్వం నానిష్టమితి దర్శితమ్. అనుమానాన్తరేణ సాధయిష్యత ఇత్యత్రాహ (అర్థాన్తరమితి) వ్యాహతత్వాన్నకించిదపి ప్రమాణమిమమర్థం సాధయితుమలమిత్యర్థః. యదాహుః * అఙ్గుల్యగ్రం యథాత్మానం నాత్మనా స్ప్రష్టుమర్హతి । స్వాంశేన జ్ఞానమప్యేవం నాత్మానం జ్ఞాతుమర్హతీతి। ఏవం జడత్వప్రసఙ్గరూపతర్కస్య విపర్యయే పర్యవసానాభావో, వ్యాప్త్యభావ, ఇష్టప్రసఙ్గత్వమ్, వ్యాఘాతలక్షణప్రతితర్కపరాహతత్వంచ దర్శితమ్. ఇత్యర్థైవం మనుష ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అథ స్వయంప్రకాశత్వవాద్యాహ (తదిదమితి) (అనాకలితానుభవవిభవస్య) స్వవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ప్రకాశకస్సన్ననుభవస్స్వాత్మన్యనన్యాపేక్షఇత్యేకో విభవః. ప్రాకట్యహేతుకో యో వ్యవహారః ప్రకాశతఇతి తంచ జనయితుమయమేవ క్షమ ఇత్యపరః. ఏవం ద్వివిధోఽనుభవవిభవోఽనాకలితో యేన సోఽనాకలితానుభవవిభవస్తస్య. (స్వమతివిజృమ్భితమ్) ప్రమాణతర్కనిరపేక్షస్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితమిత్యర్థః. స్వమతిమాహాత్మ్యమిత్యధిక్షేపో వా. పారిశేష్యాత్స్వయం ప్రకాశత్వమభ్యుపగమయితుం ప్రథమం ప్రాకట్యలిఙ్గం ప్రతిక్షిపతి (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతివ్యతిరేకిణ ఇత్యనేనాసాధారణ్యప్రతిక్షేపః ఫలితః. విషయధర్మశబ్దేనాత్మధర్మవ్యుదాసః. తేన రూపాదివత్సాధారణ్యం ఫలితమ్. అనుభూతివ్యతిరేకీ విషయధర్మః ప్రకాశః ప్రత్యక్షయోగ్యో నవా-నచేత్ లిఙ్గజ్ఞానాభావాదనుమానానుదయః. యోగ్యశ్చేత్ - అన్యైరుపలభ్యస్స్యాత్, రూపాదివదితిభావః. అపేక్షాబుద్ధిజన్యద్విత్వాదేర్యథా తత్తదేకపురుషవేద్యత్వమ్ - తద్వత్ప్రాకట్యమపి తదేకపురుషవేద్యమితిచేన్న - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యాః ప్రాగేవ సన్తి యథైకత్ర సర్వాదిశః. తత్తదపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యా హి తాః - ఏవమపేక్షాబుద్ధ్యభివ్యఙ్గ్యద్విత్వాది తస్యైవ ప్రకాశతే. యస్తగతమభివ్యఞ్జకమ్. అత్రతు రూపాదివజ్జన్యధర్మత్వాభ్యుపగమాత్సర్వైరుపలభ్యేత. అభివ్యఙ్గ్యత్వేఽభివ్యఞ్జకవత ఏవావభాసతే - సిద్ధాఞ్జనవతో నిధిరివ. నతు జన్యం జనకస్యైవావభాసతే - నహి కులాలస్యైవ ఘటః ప్రకాశతే. కించ (రూపాదివదితి) ధర్మస్య నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాదతీతానాగతయోరర్థయోర్జ్ఞాయమానయోరపి ప్రాకట్యాయోగాత్, ప్రాకట్యాభావేఽపి జ్ఞానం ప్రతీయత ఇతి తత్ర రూపాదివత్ప్రకాశానుపలబ్ధేః ప్రాకట్యేన జ్ఞానానుమానం నసమ్భవతీతి భావః. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * అతీతేఽనాగతే చార్థే కథం ప్రాకట్యసమ్భవః । నహి ధర్మిణ్యసత్యేవ ధర్మస్సమ్భవమృచ్ఛతీతి॥ అతీతానాగతయోరపి ద్విత్వాదివత్ప్రాకట్యం జన్యత ఇతిచేన్న - ద్విత్వాదేరపి నిరాశ్రయోత్పత్త్యయోగాత్. తత్ర ద్విత్వాద్యనుత్పత్తావపి ఘటాదేరివ ద్విత్వాదేరపి ధీస్థతయా వ్యవహారోపపత్తేశ్చ. యే పునర్ద్విత్వాదికం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి-నతాన్ప్రతి ద్విత్వాదికం ప్రతిబన్దీకార్యమ్. విషయవిషయిభావసమ్బన్ధస్య విద్యమానాశ్రయత్వనియమాభావాద్విషయవిషయిభావ ఏవ ప్రాకట్యమితిచేన్న - సమ్బన్ధస్య సమ్బన్ధిభ్యాం వినా ప్రతీత్యనుపపత్త్యా సమ్బన్ధిజ్ఞానంచ ప్రతీయత ఇత్యనుమేయమేవ నస్యాదితి ప్రాకట్యం లిఙ్గం నభవతి. ఏవం ప్రాకట్యాఖ్యం వస్త్వనుపలబ్ధమప్యన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్య కల్పకస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (ఉభయేతి) అనుభూత్యేత్యుక్తే ప్రాకట్యస్య నామాన్తరముక్తం స్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థముభయాభ్యుపేతశబ్దః. యాం ప్రాకట్యజనకత్వేనాభ్యధాః - తయైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అశేషవ్యవహారః - హానోపాదానాదిః. తస్యానుభూత్యైవ సమ్భవాన్న తేన ప్రాకట్యం కల్ప్యమ్. జ్ఞాతో ఘటః, ప్రకటో ఘట ఇతి వ్యవహారశ్చేష్టో ఘటో ద్విష్టో ఘట ఇతివదన్యథాసిద్ధ ఇత్యశేషశబ్దాభిప్రాయః. నహీచ్ఛాజన్యోనార్థగతేష్టత్వే నేచ్ఛానుమీయతే. ఘటః ప్రకాశత ఇతి ఘటకర్తృకతయా ప్రకాశః ప్రతీయతే. ఘటమనుభవతీతి ఘటకర్మకతయాఽన్యకర్తృకతయా చానుభవః ప్రతీయతే. ఏవమేకస్యైవ కర్మకర్తృవ్యవహారానుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతిచేన్న - కారకభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదనిబన్ధనత్వాభావాత్. యథా పరశుముద్యమ్య వృక్షే నిపాతయతి పరశునా వృక్షం ఛినత్తీత్యత్ర పరశోః కర్మత్వకరణత్వే శ్రుతే. అథాపి నార్థభేదః. వృక్షస్యాధికరణత్వకర్మత్వే శ్రుతే - తథాపి నార్థభేదః. తథా వ్యవహారభేదస్య ధాతుభేదనిబన్ధనత్వేనార్థభేదహేతుకత్వాభావాన్న వ్యవహారః ప్రాకట్యకల్పక ఇత్యభిప్రాయేణ చాశేషవ్యవహారోపపత్తావిత్యుక్తమ్. ఘటః ప్రకాశత ఇతివ్యవహారో ఘటగతాతిశయేన వినా నోపపద్యతే-అన్యథా పటేఽపి తస్య వ్యవహారస్య ప్రసఙ్గాత్ - సచాతిశయః ప్రాకట్యమితిచేన్న - యోఽతిశయో వ్యవస్థాపకః - సకథం ఘటఏవస్యాన్న పటే - ఇన్ద్రియసంయోగవశాదితిచేత్ - తేన జ్ఞానమేవ వ్యవస్థాప్యతామ్ - కిమతిశయాన్తరాభ్యుపగమేనేత్యయమర్థోఽప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతః. యత్తు ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయాం నానుభూత్యనుభవ ఇతి. తన్న-అనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగస్య వివక్షానిబన్ధనత్వేనానుభవాప్రయుక్తత్వాభావాత్. లోకో హ్యనుభూతకృత్స్నార్థవివక్షాస్తి చేత్-తం సర్వం వదతి. ఏకదేశవివక్షాస్తిచేత్-అనుభూతైకదేశం వదతి. ఏకదేశవివక్షాపి నాస్తిచేత్ - నకించిదపివదతి. అతోఽనుభూయత ఇతి శబ్దాప్రయోగో న తదప్రకాశత్వహేతుః- ఇదమప్యశేషవ్యవహారశబ్దేనాభిప్రేతమ్ - వికలస్యావికలస్యాపి వ్యవహారస్యాశేషశబ్దేన క్రోడీకర్తుం శక్యత్వాత్. ఏవం వ్యవహారస్యాన్యథాసిద్ధత్వాదనన్యథాసిద్ధస్యైవ కల్పకత్వాన్న ప్రకాశః కల్ప్య ఇత్యర్థః. ప్రాకట్యస్యానుమేయత్వానుపపత్తిం నిగమయతి (అత ఇతి) అతః - అను

నానుభూతిరనుమీయతే. నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధా. అపితు సర్వం సాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవ సిద్ధ్యతి. ప్రయోగశ్చ - అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మవ్యవహారా-

పలబ్ధివ్యవహారాన్యథాసిద్ధిభ్యాం ప్రాకట్యాభావాత్. అనుభూతిర్న ప్రాకట్యానుమేయేత్యర్థః. మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వానుపపత్తిమభిప్రేత్యాహ (నాపిజ్ఞానాన్తరసిద్ధేతి) ఇదమత్రపరోక్తమనుమానమ్ - జ్ఞానం మానసప్రత్యక్షగ్రాహ్యమ్ - క్షణికత్వేసత్యాత్మవిశేషగుణత్వాత్సుఖదుఃఖప్రయత్నాదివదితి - ఆత్మవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే ధర్మాదిష్వనైకాన్త్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్షణికత్వేసతీత్యుక్తమ్. క్షణికవిశేషగుణత్వాదిత్యుక్తే శబ్దే వ్యభిచారః. క్షణికాత్మగుణత్వాదిత్యుక్తే ఆత్మమనస్సంయోగే వ్యభిచారస్స్యాదితి తత్పరిహారార్థం ఆత్మవిశేషశబ్దః. తదిదమనుపపన్నమ్ - క్షణికత్వగుణత్వయోరన్యతరాసిద్ధత్వాత్. దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలః. కించ - యన్మానసప్రత్యక్షవేద్యమ్ - తదబుభుత్సితగ్రాహ్యం దృష్టమ్ - యథా సుఖాది. అతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం నియతమితి వక్తవ్యమ్. తస్మాద్ఘటాదిజ్ఞానవిషయం యజ్జ్ఞానమ్ - తస్యాప్యబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వాన్మానస ప్రత్యక్షవేద్యత్వం స్యాత్ - తద్విషయజ్ఞానస్యాపి తథేత్యనన్తసంవిదావలీసముదయస్యావర్జనీయత్వాజ్జ్ఞానాన్తరానవకాశస్స్యాత్ - మానసగ్రాహ్యత్వస్యాబుభుత్సితగ్రాహ్యత్వవ్యాప్యత్వం నాస్తి - స్వాపాదావుచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసప్రయత్నే సత్యపి తద్గ్రహణాభావాదితిచేన్న - తదానీం జీవాత్మని ప్రయత్నస్యైవాభావాత్. దేహధారణాదయగ్గి పరమాత్మసంకల్పాధీనాస్తదానీమితిహి వేదాన్తినః. ※ అన్తరా భూతగ్రామవదిత్యధికరణేఽయమర్థస్సునిర్ణయః. స్వాపే దేహపరివర్తనాదిస్త్వజ్ఞప్రత్యజ్ఞతోదాద్దంశమశకాదిజన్యదుఃఖానివాపాత్యల్పబోధేసతి భవతి. తదానీంచ ప్రయత్నోధీవిషయః. అతో హేతోరవ్యభిచారాన్మానసగ్రాహ్యం సర్వమబుభుత్సితగ్రాహ్యమిత్యనవస్థాస్యాదేవ. యది బుభుత్సితగ్రాహ్యం తర్హ్యన్యోన్యాశ్రయణమ్, జ్ఞానే సతీచ్ఛా - ఇచ్ఛాయాం సత్యాం జ్ఞానమితి. కించ - మానసప్రత్యక్షవేద్యస్య బుభుత్సితగ్రాహ్యత్వేపి సుఖాదిషూపలబ్ధినియమదర్శనాద్బుభుత్సానియమగ్గి కల్ప్యఇతి తద్వదేవ జ్ఞానేపి బుభుత్సానియమసిద్ధేరుపలబ్ధిశ్చ నియతాస్యాత్. అతో బుభుత్సాన్తరితజ్ఞానపరమ్పరాయా అవిరతిస్స్యాత్. జ్ఞానం బుభుత్సితగ్రాహ్యమ్. సుఖాదితు నేతి చేన్న - మానసప్రత్యక్షవేద్యత్వావిశేషే నియామకాభావాత్. సుఖాదిషు ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానేచ బుభుత్సా - ద్వితీయాదౌతు నేతి చేన్న - నియామకాభావాత్. మానసగ్రాహ్యత్వావిశేషాత్ప్రాప్తాం బుభుత్సాం కోవారయేత్. మానసగ్రాహ్యత్వేసతిహి బుభుత్సా - సుఖాదికం ఘటాదివిషయప్రథమజ్ఞానంచ మానసగ్రాహ్యమ్, ద్వితీయాదిజ్ఞానం నమానసప్రత్యక్షవేద్యమితిచేన్న - తత్రాపి నియామకాభావాత్. కించ క్షణికాత్మవిశేషగుణత్వేసత్యపి ద్వితీయాదిజ్ఞానం నమానసగ్రాహ్యం చేత్ హేతోరనైకాన్త్యమ్. యదా ప్రత్యక్షేణ గృహ్యతే - తదా మానసగ్రాహ్యమితిచేత్ - తర్హి పక్షో హేతుశ్చ ప్రత్యక్షగ్రాహ్యశబ్దేన విశేష్యౌ స్యాతామ్. కించ - అన్యైరప్యుక్తాని దూషణాన్తరాణ్యుచ్యన్తే - యది ద్వితీయజ్ఞానం నమానసగ్రాహ్యమ్ - తస్య ద్వితీయస్య నిష్ప్రమాణకత్వేన శూన్యతాచ స్యాత్. తతశ్చ ప్రథమస్య, తతస్తద్విషయఘటాదేరపి శూన్యతాస్యాత్. ద్వితీయాదిజ్ఞానం స్వతస్సిద్ధంచేత్ప్రథమజ్ఞానమపి తథాస్యాదితి. ఏవమాద్యభిప్రాయేణ నాపి జ్ఞానాన్తరసిద్ధేత్యుక్తమ్. అథ పారిశేష్యాత్స్వయమ్ప్రకాశత్వం సిద్ధమిత్యాహ (అపిత్వితి) (సర్వమితి) అన్యథా సంవిదశ్శూన్యత్వేన తదధీనసిద్ధి సర్వం శూన్యం స్యాదితి తత్పరిహారాయ స్వయంప్రకాశత్వమవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ సర్వం సాధయన్త్యనుభూతిస్స్వయమేవ సిద్ధ్యతీత్యుక్తమ్. యథాసంవిత్సిద్ధౌ ※ తదేవాపశ్యతాం సర్వశూన్యత్వాద్బిభ్యతాం సతామ్। గతిస్స్వయమ్ప్రకాశత్వాదృతేనాన్యోపలభ్యతఇతి॥ అథ తర్కానుగ్రాహ్యం స్వయమ్ప్రకాశత్వే ప్రమాణముపన్యస్యతి (ప్రయోగశ్చేతి) నకేవలం పారిశేష్యాత్స్వతస్సిద్ధత్వమ్ - సాధకప్రమాణమప్యస్తీతిచార్థః. అనుభూతిరిత్యాదినాను మానద్వయం గ్రన్థలాఘవార్థమవిభాగేనోక్తమ్. అనుభూతిరనన్యాధీనస్వధర్మా - స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మహేతుత్వాత్. అనుభూతిరనన్యాధీన స్వవ్యవహారా - స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్వ్యవహారహేతుత్వాదిత్యేవం విభాగః. అతఏవహి పరత్రవ్యవహారవిశేషహేతోః స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వమిత్యుత్తరత్రవక్ష్యతే. ప్రాకట్యమభ్యుపగమ్య తదుపజీవనేన ప్రథమానుమానముక్తమ్. తదనుపజీవ్యతుద్వితీయమ్. ప్రాకట్యాభ్యుపగమస్య నస్వప్రకాశతావిరోధిత్వమ్ - తస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. ధర్మవత్త్వేఽనన్యాధీన ధర్మవత్త్వేచ సాధ్యే సిద్ధసాధ్యతాస్యాత్ - అనుభూతిత్వాది ధర్మాణాం హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యాత్. నహ్యనుభూతిత్వజాతిర్హేత్వధీనా - నిత్యత్వాత్. జాత్యనభ్యుపగమేప్యనుభూతిత్వస్యానుభూతి సామగ్రీవ్యతిరిక్తహేత్వనపేక్షత్వాత్సిద్ధసాధ్యతా. అతోఽనన్యాధీనస్వధర్మేత్యుక్తమ్. స్వస్య ధర్మః-స్వోత్పాద్యతయా స్వసమ్బన్ధీ ధర్మస్స్వధర్మః. పరత్ర స్వసాధ్య ధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మఇత్యర్థః - అర్థాన్తరే తద్ధర్మహేతుత్వాదితి హేతూక్తేః. స్వధర్మశబ్దనిర్దిష్టధర్మోహి తచ్ఛబ్దోక్తః. పరత్రస్వసాధ్యధర్మాత్యన్తసజాతీయస్స్వస్మిన్నవశ్యమ్భావిధర్మస్స్వధర్మత్వేన వివక్షితః. అతఏవ స్వస్మిన్రూపిత్వానాపాదనాద్రూపస్య దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వశఙ్కాపి వ్యుదస్తా స్యాత్. దణ్డాన్తరనిరపేక్షం స్వస్మిన్దణ్డిత్వమనాపాదయతి దణ్డే వ్యభిచారశ్చ పరిహృతస్స్యాత్. అన్యశబ్దశ్చ స్వాత్యన్తసజాతీయాన్తరపరః. అన్యథా హేతుమాత్రనిరపేక్షత్వే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికల్పత్వం స్యాత్. చక్షురాద్యపేక్షంహి రూపస్య చాక్షుషత్వమ్. తాదృశహేత్వపేక్షానియమరాహిత్యమనన్యాధీనశబ్దేన వివక్షితమ్ - అన్యాపేక్షామాత్రపరిహారే సాధ్యే పరజ్ఞానస్యానుమేయత్వదర్శనేన బాధితత్వప్రసఙ్గాత్. నహి జ్ఞానాన్తరాగోచరత్వమేతదనుమానసాధ్యమ్. అపితు స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షప్రకాశార్హత్వమాత్రమ్. తచ్చ పరజ్ఞా

స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాత్. యస్స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే యద్ధర్మవ్యవహారహేతుస్స తయోస్స్వస్మిన్ననన్యాధీనో దృష్టః. యథా రూపాదిశ్చాక్షుషత్వాదౌ. రూపాదిర్హి పృథివ్యాదౌ స్వసమ్బన్ధాచ్చాక్షుషత్వాదిజనయన్ స్వస్మిన్రూపాది సమ్బన్ధానధీనశ్చాక్షుషత్వాదౌ. అతోఽనుభూతిరాత్మనర్థే ప్రకాశమానత్వే ప్రకాశత ఇతి వ్యవహారేచ స్వయమేవ హేతుః.

నస్వసమ్బన్ధవతీతి నబాధితవిషయత్వమ్. అనన్యాధీనస్వవ్యవహారేత్యత్రాపి వ్యవహారవత్త్వే సాధ్యే సిద్ధసాధ్యతా. అతోఽనన్యాధీనశబ్దః. అస్య శబ్దస్యాత్మాన్తసజాతీయపరత్వాద్వాగాద్యపేక్షయా బాధితత్వశఙ్కా పరిహృతా స్యాత్. ఘటాదీనాం హానాదివ్యవహారే స్వాత్మాన్తసజాతీయమనపేక్షో హేతురనుభూతిరితి సిద్ధసాధ్యత్వవ్యుదాసాయ స్వశబ్దః. సచ పరత్ర స్వసాధ్యవ్యవహారాత్మాన్తసజాతీయపరః. స్వవ్యవహారస్యాత్మాన్తసజాతీయత్వం నామాభిన్నప్రవృత్తినిమిత్తకత్వమ్. వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రంహి ప్రకాశతఇతి వ్యవహారస్య నిమిత్తమ్. పక్షస్థానవ్యవహారే కాలాత్యయాపదేశపరిహారాయాపేక్షానియమరాహిత్యవివక్షా. హేతుమాహ (స్వసమ్బన్ధాదితి) ధర్మహేతుత్వే వ్యవహారహేతుత్వేచ హేతౌ వివక్షితేఽనైకాన్త్యం స్యాదితి తత్పరిహారాయ తచ్ఛబ్దః. స్వస్య యో ధర్మో వ్యవహారశ్చ - తదత్యన్తసజాతీయయోః ధర్మో వ్యవహారశ్చ తచ్ఛబ్దవివక్షితః. స్వస్యాగ్నిసమ్బన్ధాత్స్వస్మిన్ పూర్వరూపసజాతీయరూపాన్తరతద్వ్యవహారహేతుర్ఘటోఽగ్నిసాపేక్షఇతి తత్రవ్యభిచారపరిహారాయార్థాన్తరఇత్యుక్తమ్. కించ - అర్థాన్తరశబ్దో నిర్దిష్టజాతీయాద్విజాతీయపరః. తేన పరస్మిన్ద్రవ్యే సంయుక్తత్వతద్వ్యవహారహేతోర్ద్రవ్యస్య పరద్రవ్యసాపేక్షతయాఽనైకాన్త్యం పరిహృతం స్యాత్. ద్రవ్యంహి ద్రవ్యస్యాత్యన్తసజాతీయమ్. నను ఘటోహి పటే సంయుక్తత్వాదికమాపాదయన్స్వస్య తథాత్వే ఘటాన్తరాపేక్ష ఇత్యనైకాన్త్యమ్. నైవమ్ - సజాతీయాపేక్షానియమవిరహరూపస్య సాధ్యధర్మస్య తత్ర విద్యమానత్వాత్. నహి ఘటస్స్వస్య సంయుక్తత్వాదౌ స్వాత్యన్తసజాతీయం ఘటమేవాపేక్షతఇతి నియమోఽస్తి. పుత్రే పుత్రత్వతద్వ్యవహారహేతౌ పితరి స్వస్య పుత్రత్వవ్యవహారాయ పిత్రన్తరసాపేక్షే వ్యభిచారపరిహారాయ స్వసమ్బన్ధాదిత్యుక్తమ్. జన్యజనకసమ్బన్ధోఽవివక్షితః. పరత్ర స్వసమ్బన్ధతుల్యకాలస్వగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మతత్సాపేక్షవ్యవహారహేతుత్వాదిత్యర్థః. నహి పిత్రాదిప్రవాసనిధనయోగే పుత్రాదౌ పుత్రత్వం తద్వ్యవహారశ్చాపగచ్ఛతి. అతఏవ స్వస్మిన్ననన్యాపేక్ష ద్వైవిధీభావమనాపాదయతి పరద్వైవిధీభావహేతౌ ద్రవ్యే వ్యభిచారశ్చ దూరోత్సారితః. నను సిద్ధాన్తినోఽప్యభిమతమిదమనుమానమ్. చేతనస్స్వసమ్బన్ధతుల్యకాలం శరీరత్వం శరీరే జనయన్స్వస్మిన్ శరీరత్వతద్వ్యవహారయోర్నానన్యాపేక్షః - అపితు పరమాత్మసాపేక్షః. పరమాత్మాచ చేతనత్వాదత్యన్తసజాతీయః. అతస్తత్రానైకాన్త్యమితి. నైవం - స్వవ్యాపకధర్మహేతుత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నహి చేతనత్వవ్యాపకం శరీరత్వమ్ - ఈశ్వరస్య చేతనస్యాపి శరీరత్వాభావాత్. అతస్స్వధర్మశబ్దాభిప్రేతేన స్వావశ్యమ్భావిత్వేన పరిహారః. ఏతదుక్తం భవతి - ధర్మశబ్దః ప్రకాశపరోవా - ధర్మమాత్రపరోవా - అన్యశబ్దశ్చాన్యమాత్రపరోవా - స్వాత్యన్తసజాతీయభూతాన్యపరోవా. తత్ర హేతుమాత్రానపేక్షప్రకాశత్వే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమ్. రూపంహి చక్షురాద్యపేక్షప్రకాశమ్. స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షప్రకాశత్వే సాధ్యే వ్యర్థవిశేషణత్వం హేతోః. హేతుత్వమాత్రేణ సాధ్యసిద్ధేః. నహి యస్యకస్యచిద్ధేతుస్సన్ ఘటాదిస్స్వప్రకాశే ఘటాన్తరాదికమపేక్షతే. హేత్వనపేక్షధర్మత్వేఽనుభూతిత్వాదినా సిద్ధసాధ్యతా. పరశ్వధాదిష్వనైకాన్త్యంచ. కాష్ఠద్వైవిధీభావే హేతోః పరశ్వధస్య స్వద్వైవిధీభావే హేత్వన్తరసాపేక్షత్వాత్. స్వాత్యన్తసజాతీయానపేక్షధర్మత్వే చానుభూతిత్వాదినా సిద్ధసాధ్యతా. విషయప్రకాశకే పరజ్ఞానే లిఙ్గాపేక్షప్రకాశత్వవదనాద్యాపక్షే. రూపే రూపాన్తరానపేక్షస్వగతరూపిత్వహేతుత్వాభావాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. పుత్రగతపుత్రత్వహేతౌ పిత్రన్తరసాపేక్షపుత్రవ్యవహారే పితర్యనైకాన్త్యంచ. పరద్రవ్యగతసంయుక్తత్వహేతౌ ద్రవ్యాన్తరసాపేక్షసంయోగే ద్రవ్యేచానైకాన్త్యమ్. అతఏవమాదిదోషపరిహారార్థమిత్థం ప్రయోక్తవ్యమ్ - అనుభూతిస్స్వజన్యపరగతధర్మాత్యన్తసజాతీయధర్మభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావిధర్మాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలధర్మహేతుత్వాదితి హేతుః. తథానుభూతిస్స్వజన్యపరగతవ్యవహారాత్యన్తసజాతీయవ్యవహారభాక్త్వే స్వాత్యన్తసజాతీయాపేక్షానియమరహితేతి ప్రతిజ్ఞా. స్వవిసజాతీయే స్వావశ్యమ్భావివ్యవహారాత్యన్తసజాతీయస్వసమ్బన్ధతుల్యకాలవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతుః. వ్యవహారస్య స్వావశ్యమ్భావిత్వంనామావశ్యమ్భావిధర్మనిబన్ధనత్వమ్. వ్యాప్తిప్రదర్శనపూర్వకం దృష్టాన్తమాహ (యఇతి) సాధ్యసాధనధర్మౌ సపక్షే దర్శయతి (రూపాదిర్హీతి) పక్షధర్మతాబలసిద్ధధర్మమాహ (అతోఽనుభూతిరితి) (ప్రకాశత ఇతివ్యవహారఇతి) అనుభూతిః ప్రకాశతఇతి వ్యవహారే అనుభూతిరితి వ్యవహారేచేత్యర్థః. నను స్వసమ్బన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వం సోపాధికమ్ - సమ్బన్ధవిశేషాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వస్యైవ స్వస్మిన్ స్వధర్మవ్యవహారయోరనన్యాపేక్షత్వే ప్రయోజకత్వాత్. సచ సమ్బన్ధవిశేష ఆశ్రయాశ్రయిభావరూపః. సతు రూపాదావస్తి - నతు పక్షఇతి. నైతత్ - అస్య సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావేనోపాధిత్వాభావాత్. ఆశ్రయాశ్రయిభావవిరహేపి సమ్బన్ధమాత్రాదర్థాన్తరే ప్రకాశతఇతి వ్యవహారహేతోర్దీపస్యస్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారేఽత్యన్తసజాతీయానపేక్షత్వంహి దృష్టమ్. పూర్వం జ్ఞానస్య పరప్రకాశత్వవాదిభిస్స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వాదితి

సేయం స్వయంప్రకాశానుభూతిర్నిత్యా చ - ప్రాగభావాద్యభావాత్. తదభావశ్చ స్వతస్సిద్ధత్వాదేవ. నహ్యనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావస్స్వతోఽన్యతో వాఽవగన్తుం శక్యతే. అనుభూతిస్స్వాభావమవగమయన్తీ - సతీ తావన్నావగమయతి. తస్యాస్సత్త్వే విరోధాదేవ తదభావో నాస్తీతి కథం సా స్వాభావమవగమయతి. ఏవమసత్యపి నావగమయతి. అనుభూతిస్స్వయమసతీ స్వాభావే కథం ప్రమాణం భవేత్. నాప్యన్యతోఽవగన్తుం శక్యతే - అనుభూతేరనన్యగోచరత్వాత్, అస్యాః ప్రాగభావం సాధయత్ ప్రమాణమనుభూతిరియమితి విషయీకృత్య తదభావం సాధయేత్ - స్వతస్సిద్ధత్వేన ఇయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్. న తత్ప్రాగభావోఽన్యతశ్శక్యావగమః. అతోఽస్యాః ప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్న శక్యతే వక్తుమిత్యుత్పత్తిప్రతిసమ్బద్ధాశ్చాన్యేఽపి భావవికారాస్తస్యా న సన్తి. అనుత్పన్నేయమను

హేతోరసిద్ధిర్వ్యాహతిశ్చోక్తే. తత్ర ఘటోఽయమిత్యనుభవవేళాయామనుభూయత ఇతి శబ్దస్యాప్రయోగాదసిద్ధిరుక్తా. శాబ్దవ్యవహారస్తు వైకల్యపౌష్కల్యయోర్వివక్షావిశేషహేతుకత్వేనార్థానుభవేఽననుభవేవ ప్రయోజకత్వాభావవచనాదసిద్ధిః పరిహృతా - వ్యాహతిశ్చ నాస్తి. తథాహి - అఙ్గుల్యగ్రస్య స్వాత్మస్పర్శాదిషు వ్యాహతిరుపలబ్ధినిబన్ధనా. దీపాదిషు చ ప్రకాశ్యత్వప్రకాశకత్వే, దృశ్యేతే, నిరూప్యమాణే కర్మకర్తృభావవిరోధశ్చ నాస్తి. నిరాసకో దీపః. నిరసనీయం తమః. దీప ఉత్పాదకః. జ్ఞానముత్పాద్యమ్. జ్ఞానముత్పాదకమ్. వ్యవహార ఉత్పాద్య ఇతి. కించ - యద్యపి కర్మకర్తృభావస్య స్వతో విరోధాద్భేదకత్వముపలబ్ధిసిద్ధమ్. తథాపి జ్ఞాపకేషు విరోధనియమాభావశ్చోపలబ్ధిసిద్ధః. జ్ఞాతరి మనసి శబ్దశబ్దే పదమితి పదే తథేన్యశాఽర్థాన్తరేష్వప్యవిరోధో హ్యుపలభ్యతే. ఉత్పాదకేష్వేవ తు విరోధనియమః. తత్ర చాకారాన్తరేణ చేన్న విరోధః. నను ఘటాదిషు వ్యవహారార్హత్వం స్వవ్యతిరిక్తజ్ఞానహేతుకం దృష్టమ్. జ్ఞానే వ్యాప్తిర్భజ్యతే చేద్వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వవ్యాప్తిభఙ్గే నాజ్ఞాతస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వం స్యాత్. నైవమ్ - ఘటాదిషు జ్ఞేయవ్యతిరిక్తజ్ఞాతృదృశ్యత్వేఽపి స్వేనైవ జ్ఞాత్రా జ్ఞాతరి దృశ్యత్వమితి సర్వావిగీతమితి తత్ర పరేణాపి కర్మకర్తృవిరోధవ్యాప్తిభఙ్గోఽభ్యుపగన్తవ్యః. తథా ఘటాదౌ స్వవ్యతిరిక్తకరణజన్యజ్ఞానదృశ్యత్వేఽపి మనసి తద్భగ్నమ్ - స్వానుమానే మనస ఏవ కరణత్వాత్. తథా సర్వవాచ్యానాం స్వవ్యతిరిక్తశబ్దవాచ్యత్వేఽపి శబ్దశబ్దే పదపదే చ తద్భగ్నమ్. ఘటాదీనాం స్వవ్యతిరిక్తవాగ్వ్యవహార్యత్వేఽపి వాగిన్ద్రియే తద్భగ్నమ్ - అతః కర్మకర్తృభావస్య విరోధివ్యాప్తిర్నాస్తి. వ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వం తు నక్వచిదపి భగ్నమ్. జ్ఞానవ్యవహారస్య జ్ఞానకర్మతాపూర్వకత్వవిరహః ప్రసజ్యతే చేన్నానిష్టః. అవభాసపూర్వకత్వస్యాభగ్నవ్యాప్తికత్వాన్న తద్విరహప్రసఙ్గః. తస్మాదవభాసమానస్యైవ జ్ఞానస్య వ్యవహారాస్పదత్వమ్. అతస్స్వవిషయపరవిషయవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్య యుక్తమ్. అథ జ్ఞాతృజ్ఞేయనిరసనం జ్ఞానస్వయమ్ప్రకాశత్వం చ బౌద్ధపక్షేఽపి సమానమితి తద్వ్యావర్తకం జ్ఞానస్య నిత్యత్వం సాధయతి (సేయమితి) సేయమ్ - పరమార్థభూతసన్మాత్రైక్యా ప్రమాణావిషయభూతా చేత్యర్థః. యద్వా స్వయమ్ప్రకాశత్వహేతుభూతధర్మవత్తయా ప్రసిద్ధేత్యర్థః. స్వయమ్ప్రకాశత్వస్య నిత్యతాహేతుత్వవివక్షయా స్వయమ్ప్రకాశేత్యుక్తమ్. చశబ్దోఽన్యసముచ్చయే. సౌగతసామ్యశఙ్కానివృత్త్యై వా. కుత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగభావాదీతి) స చ కథమితి శఙ్కాయాం గ్రాహకాభావాదిత్యభిప్రాయేణాహ (తదభావశ్చేతి) స్వతస్సిద్ధత్వేన ప్రాగభావాద్యభావం వికల్పముఖేన ప్రతిపిపాదయిషుర్వికల్పశిరోద్వయేఽనుపపత్తిం ప్రతిజానీతే (నహీతి) స్వతః పక్షేఽనుభూతిః కిం సతీ స్వాభావమవగమయతి - ఉతాసతీతి వికల్పమభిప్రేత్య సత్త్వపక్షం దూషయతి (అనుభూతిరితి) కుత ఇత్యత్రాహ (తస్యా ఇతి) గ్రాహ్యాభావాదిత్యర్థః. అనుభూతిః - కిమనుమిత్యాదిరూపా స్వాభావమవగమయతి - ఉత ప్రత్యక్షరూపేతి వికల్పే లిఙ్గాద్యభావాత్ప్రథమః కల్పో న సమ్భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయః కల్పో గ్రాహ్యాభావాద్దూషితః. పూర్వాభిప్రేతవికల్పశిరసోరసత్త్వపక్షమ్, గ్రాహకాభావేన దూషయతి (ఏవమితి) పూర్వతరాభిహితయోర్వికల్పశిరసోరన్యత ఇతి పక్షం దూషయతి (నాపీతి) అనుభూతిరనన్యగోచరా స్యాత్, తతః కిమభావాగ్రహణస్య. అభావో హ్యన్యగోచరత్వమర్హతీత్యత్రాహ (అస్యా ఇతి) అస్యాః - నహ్యన్యస్య ప్రాగభావో గ్రాహ్యః. అపి త్వనుభూతేరేవ, తస్మాత్తాం విషయీకృత్యైవ తదభావో గ్రాహ్యః - తస్యా విషయీభావానర్హత్వాన్న తత్ప్రాగభావగ్రహణం శక్యమిత్యర్థః. ఏవం ప్రాగభావాభావాదుత్పత్త్యభావః. తతశ్చ పరిణామాదిసర్వవికారాన్తరాభావమప్యుపపాదయతి (అతోఽస్యా ఇతి) అతః - స్వతః పరతః పక్షయోరుభయోరప్యభావస్య దుర్గ్రహత్వాదిత్యర్థః. వికారమాత్రవిరహే సాధ్యేఽనుత్పన్నత్వమన్తవతి ప్రాగభావేఽనైకాన్తికం స్యాత్ - అతో భావరూపవికారవిరహస్య సాధ్యత్వజ్ఞాపనాయ భావశబ్దః. యద్వా - భావస్య వికార ఇతి షష్ఠీసమాసః. తతశ్చ భావాభావరూపవికారమాత్రవిరహే సాధ్యే ప్రాగభావే వ్యభిచారశఙ్కానివారణార్థం భావత్వే సత్యనుత్పన్నత్వం వికారాన్తరాభావే ప్రయోజకమితి ఫలితమ్. అనుభూతిర్నాన్తవతీ - భావరూపత్వే సత్యనుత్పన్నత్వాత్ - యదన్తవత్తద్భావరూపత్వే సత్యనుత్పన్నం న భవతి - యథా ఘట ఇతి. బౌద్ధాభ్యుపగతక్షణికత్వవ్యావృత్త్యర్థం నిత్యత్వాయానుత్పత్తిస్తద్వ్యాప్తవికారాన్తరాభావశ్చ సాధితౌ. అథ తదభ్యుపగతానేకత్వవ్యావృత్త్యర్థం సజాతీయభేదం వ్యుదస్యతి (అనుత్పన్నేయమితి)

భూతిరాత్మని నానాత్వమపి నసహతే - వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః. నహ్యనుత్పన్నం నానాభూతం దృష్టమ్. భేదాదీనామనుభావ్యత్వేనచ రూపాదేరివానుభూతిధర్మత్వం నసమ్భవతి. అతో ఽనుభూతేరనుభవస్వరూపత్వాదేవాన్యోఽపి కశ్చిదనుభావ్యో నాస్యా ధర్మః. యతో నిర్ధూతనిఖిలభేదా సంవిత్. అతఏవ నాస్యా స్స్వరూపాతిరిక్త ఆశ్రయో జ్ఞాతా నామ కశ్చిదస్తీతి స్వప్రకాశరూపా సైవాత్మా - అజడత్వాచ్చ. అనాత్మత్వవ్యాప్తం జడత్వం సంవిది వ్యావర్తమానమనాత్మత్వమపిహి సంవిదో వ్యావర్తయతి. ననుచ అహం జానామీతి జ్ఞాతృతా ప్రతీతిసిద్ధా, నైవం - సా భ్రాన్తిసిద్ధా - రజతతేవ శుక్తిశకలస్య. అనుభూతేస్స్వాత్మని కర్తృత్వాయోగాత్. అతో మనుష్యోఽహమిత్యత్యన్తబహిర్భూతమనుష్యత్వాదివిశిష్టపిణ్డాత్మాభిమానవత్ జ్ఞాతృత్వమప్యధ్యస్తమ్. జ్ఞాతృత్వంహి జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వమ్.

(వ్యాపకవిరుద్ధోపలబ్ధేః) నానాత్వవ్యాపకోత్పత్తివిరుద్ధానుత్పత్త్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః. వ్యాప్తిం దర్శయతి (నహీతి) అస్య గ్రన్థస్య యదనుత్పన్నం-తన్న నానాభూతం దృష్టమిత్యర్థో వక్తుం నయుజ్యతే - బ్రహ్మవ్యతిరేకేణానుత్పన్నస్యానానాభూతస్య కస్యచిన్మాయావేదాన్తిభిరనభ్యుపగమాత్. యదనానాభూతమ్ - తదనుత్పన్నమిత్యుక్తే వ్యాపకజన్మనివృత్త్యా వ్యాప్యనానాత్వనివృత్తిరుక్తా నస్యాత్. తస్మాదయమర్థః - యన్నానాభూతం-తదనుత్పన్నం నదృష్టం, అపితూత్పత్తిమదేవ దృష్టమితి జన్మనో నానాత్వవ్యాపకత్వం దర్శితం. అనేనోత్పత్తినివృత్త్యా నానాత్వనివృత్తిరిత్యర్థసిద్ధమ్. యద్వా నహ్యనగ్నిధూమవద్దృష్టమిత్యుక్తేఽగ్నిమదేవ ధూమవదిత్యుక్తంస్యాత్ - తద్వదిహాప్యనుత్పన్నం నానాభూతం నదృష్టమిత్యుక్తే ఉత్పత్తిమదేవ నానాభూతమిత్యుక్తంస్యాత్. తతశ్చోత్పత్తిర్వ్యాపికేత్యుక్తంభవతి. అనుభూతిర్నానా నభవతి - అనుత్పన్నత్వాత్. యన్నానాభూతమ్ - తదుత్పత్తిమద్దృష్టమ్ - యథా ఘటఇతివ్యతిరేక్యనుమానమనుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తమ్. గగనాదిషు వ్యభిచారో దుర్వచః. తేషాముత్పత్తిమత్త్వేన వేదాన్తిభిరభ్యుపగమాదితిభావః. ఏవం సజాతీయభేదో నిషిద్ధః. అస్మిన్నర్థే వికారాన్తరాభావేచ భేదం వికారాన్తరంచ పక్షీకృత్యాన్వయ్యనుమానమాహ (భేదాదీనామితి) ఆదిశబ్దేనోత్పత్త్యాదయోవివక్షితాః. భేదాదయో నానుభూతిధర్మాః-అనుభావ్యత్వాత్, రూపాదివదితి వ్యావృత్తిరూపధర్మోఽపి నాస్తీత్యుపపాదయతి (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోఽపి-వ్యావృత్తిరూపోఽపీతిభావః. యద్వా వికారనానాత్వ జడత్వనిషేధాన్నిత్యత్వైకత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వరూపధర్మవత్త్వశఙ్కా-వ్యుదాసార్థం పూర్వోక్తనానాత్వాదివ్యుదాసార్థంచ వ్యతిరేక్యనుమానమాహ (అతోఽనుభూతేరితి) అన్యోఽపి - నిత్యత్వాదిరూపోఽపీత్యర్థః-అనుభూతిర్నవ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-అనుభవస్వరూపత్వాత్. యద్వ్యావృత్తిరూపధర్మభాక్-తదననుభూతిర్దృష్టమ్. యథా ఘటాదిరితివ్యతిరేకి. యదివ్యావృత్తిరూపధర్మం పక్షీకృత్యానుభూతిధర్మత్వాభావస్సాధ్యస్స్యాత్, తదానుభావ్యత్వం హేతుః. యథారూపాదీతిసపక్షః. ఇదమన్వయి. ఏవం స్వగతభేదో నిరస్తః. పూర్వమేవ జ్ఞేయభేదో నిరస్తః. ✻ అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యేష్వాత్మనో నిత్యత్వస్వయమ్ప్రకాశత్వాదయః ప్రతిపన్నాః. అత్రతు సంవిదో నిత్యత్వాదిరుచ్యతే-తత్కథంసఙ్గచ్ఛత ఇత్యత్రాహ (యతఇతి) నిర్ధూతనిఖిలభేదా-సకలభేదనిషేధేన విజాతీయభేదోఽపి నిరస్తఇతి విజాతీయభేదస్య జ్ఞాతుర్మిథ్యాత్వేన నసఆత్మా-అపితు పరమార్థభూతా సంవిదేవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం సజాతీయవిజాతీయస్వగతనానాత్వరాహిత్యం సంవిదఏవోపపద్యతఇతి సైవాత్మేత్యర్థః. (స్వరూపేతి) స్వరూపాతిరిక్తఆశ్రయోహి జ్ఞాతా - సనాస్తి. సంవిత్స్వరూపాతిరిక్తత్వాదేవాపరమార్థఇతి స నాత్మేతి పరమార్థభూతాసంవిదేవాత్మేత్యర్థః. (స్వప్రకాశరూపాసైవాత్మేతి) వేదాన్తైరాత్మనః ప్రతిపాదితం స్వయమ్ప్రకాశత్వం సంవిద ఉపపన్నమితి సైవాత్మేత్యర్థః. యద్వా-తుచ్ఛత్వశఙ్కానిరాసార్థముక్తం స్వప్రకాశరూపేతి - స్వయమ్ప్రకాశత్వం స్వతన్త్రసాధకంచేత్యాహ (అజడత్వాచ్చేతి) ఇదంవ్యతిరేకి. సంవిత్ ఆత్మా - అజడత్వాత్. యన్నాత్మా తజ్జడమ్ - యథాఘటాదీతి. ఏతద్వ్యాప్తిం సాధయతి (అనాత్మత్వేతి) అనాత్మత్వవ్యాప్తం-వ్యాప్తమితి కర్తరిక్తః. వ్యాపకమిత్యర్థః. ప్రాప్తఇతివత్. తర్కేణ జ్ఞాతృత్వే ప్రతిక్షిప్తే ఆత్మనోఽహమ్బుద్ధ్యయగోచరత్వస్య స్వానుభవప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన చోదయతి (ననుచేతి) చశ్చోద్యసముచ్చయే. ప్రతీతసిద్ధా - స్వానుభవరూపప్రతీతిసిద్ధేత్యర్థః. అత్రాహ (నైవమితి) ప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వమాహ (సాభ్రాన్తిసిద్ధేతి) అనుభవవిషయత్వేన పూర్వం ప్రతీతా రజతతా యథా శుక్తిజ్ఞానబాధితత్వాద్భ్రాన్తిసిద్ధాభవతి - తథేత్యభిప్రాయేణాహ (రజతతేవ శుక్తిశకలస్యేతి) భ్రమాధిష్ఠానత్వోపపత్తయే శకలశబ్దః. అవికలవపుషశ్శుక్తేర్భ్రమాస్పదత్వాయోగాత్. యద్వా-జ్ఞాతృత్వే ప్రతీయమానే తత్ర జ్ఞానాంశస్య పారమార్థ్యే కర్త్రంశస్యాపారమార్థ్యేచ దృష్టాన్తతయా రజతతేవ శుక్తిశకలస్యేత్యుక్తమ్. తత్ర హీదమంశః పరమార్థః. రజతత్వాపరమార్థఇతి. భ్రాన్తిసిద్ధత్వముపపాదయతి (అనుభూతేరితి) తదేకైకమిత్యత్రాహ (అతోమనుష్యఇతి) కర్తృత్వాయోగముపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి) యద్వా - జ్ఞాతృత్వంనామ కిం బ్రహ్మస్వరూపభూతజ్ఞానాశ్రయత్వమ్ - ఉతాన్తఃకరణక్రియారూపజ్ఞానాశ్రయత్వమితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరోదూషయతి (అనుభూతేరితి) పూర్వోక్తయుక్తిభిరనుభూతేరేవ పారమార్థ్యే సిద్ధే తస్యా జ్ఞాతృత్వం స్వాత్మని కర్తృత్వం స్యాత్. తత్తు వ్యాహతమిత్యర్థః. కర్తృత్వం ఆశ్రయత్వమ్. జ్ఞాతృత్వం భ్రాన్తపురుషప్రతీతిసిద్ధత్వాచ్చాధ్యస్త మిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) పిణ్డస్యోత్పత్త్యాదిభిరాత్మవ్యతిరిక్తత్వస్య సమ్ప్రతిపన్నత్వా దత్యన్తబహిర్భూతేత్యుక్తమ్. అథ నకేవలం స్వాపేక్షయా కర్తృత్వమనుపపన్నమ్. అపితు స్వపరవిభాగనిర్విశేషం కర్తృమాత్రమేవా

తచ్చ విక్రియాత్మకం జడం వికారిద్రవ్యాహంకారగ్రన్థిస్థమవిక్రియే సాక్షిణి చిన్మాత్రాత్మని కథమివ సంభవతి. దృశ్యాధీనసిద్ధిత్వాదేవ రూపాదేరివ కర్తృత్వాదేరనాత్మధర్మత్వం. సుషుప్తిమూర్ఛాదావహంప్రత్యయాపాయేఽప్యాత్మానుభవదర్శనేన నాత్మనోఽహంప్రత్యయగోచరత్వమ్. కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవ జడత్వపరాక్త్వానాత్మత్వాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః. అహంప్రత్యయగోచరాత్ కర్తృతయా ప్రసిద్ధాద్దేహాత్ క్రియాఫలస్వర్గాదేర్భోక్తురాత్మనోఽన్యత్వం ప్రామాణికానాం ప్రసిద్ధమేవ. తథాఽహమర్థాత్ జ్ఞాతురపి విలక్షణస్సాక్షీ ప్రత్యగాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. ఏవమవిక్రియానుభవస్వరూపస్యైవాభివ్యఞ్జకో జడోఽప్యహంకారస్స్వాశ్రయతయా తమభివ్యనక్తి. ఆత్మస్థతయాభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః. దర్పణజలఖణ్డాదిర్హి ముఖచన్ద్రబిమ్బగోత్వాదికమాత్మస్థతయాఽభివ్యనక్తి. తత్కృతోఽయం జానామ్యహమితి భ్రమః. స్వప్రకాశాయా అనుభూతేః కథమివ తదభివ్యఙ్గ్యజడరూపాహఙ్కారేణాభివ్యఙ్గ్యత్వమితి మావోచః. రవికరనికరాభివ్యఙ్గ్యకరతలస్య తదభివ్యఞ్జకత్వదర్శనాత్ - జాలకరన్ధ్రనిష్క్రాన్తద్యుమణికిర

ణుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణ ద్వితీయం శిరోదూషయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి) తత్ కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) విక్రియాత్మకమ్ - ఉత్పత్తివినాశయోగాత్క్రియాయాస్తదాశ్రయత్వమపి కాదాచిత్కమితి తద్వికారరూపమిత్యర్థః. జడత్వమ్, జ్ఞేయత్వమ్. అతఏవ వికారిద్రవ్యాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమ్ - జడత్వవిక్రియాత్మకత్వసామ్యాదితిభావః - గ్రన్థిర్నామ బన్ధనస్యాశైథిల్యకరో గ్రథనవిశేషః. అహఙ్కారస్య సర్వభ్రమమూలత్వాద్గ్రన్థిరిత్యుక్తమ్. ఏతద్విరోధిరూపమాహ (అవిక్రియఇతి) సాక్షిత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతృత్వమభ్యుపగతం భవతీతి శఙ్కాయాం సాక్షిత్వమపి జ్ఞానస్వరూపత్వానుగుణమిత్యభిప్రాయేణ సాక్షిణీత్యుక్తమ్. అవిద్యానుభవస్వరూపత్వమేవ సాక్షిత్వమితి జ్ఞానత్వావిరోధ ఇతిభావః. చిన్మాత్రాత్మని - స్వయమ్ప్రకాశే. జడం జ్ఞాతృత్వమజడస్య నసమ్భవతీతిభావః. కర్తృత్వాదిరనాత్మధర్మః - దృశ్యాధీనసిద్ధిత్వాత్-రూపాదివదిత్యన్వయినమభిప్రేత్యాహ (దృశ్యాధీనసిద్ధిత్వాదేవేతి) కర్తృత్వాదేరిత్యాదిశబ్దేనాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం గృహ్యతే. యఏవభేదాదీనామనుభూతిధర్మత్వాభావే హేతుః - తేనైవేత్యేవకారాభిప్రాయః. అహమర్థోఽప్యాత్మా. తేనసమానాధికరణతయా ప్రతీతో జ్ఞాతాఽత్మాస్యాదిత్యత్రాహ (సుషుప్తిమూర్ఛాదావితి) * నాహ ఖల్విత్యాది శ్రుత్యుపజీవనేనాహమ్ప్రత్యయాపాయేఽపీత్యుక్తమ్. ఆత్మనః కర్తృత్వాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వాభావే వ్యతిరేక్యనుమానత్రయం ప్రసఙ్గరూపేణాహ (కర్తృత్వఇతి) ఆత్మా నకర్తా నచాహమ్ప్రత్యయగోచరఇతి ప్రతిజ్ఞాద్వయమ్. అజడత్వాత్ప్రత్యక్త్వాదాత్మత్వాదితి హేతుత్రయమ్. యత్కర్తృ యదహమ్ప్రత్యయగోచరం తజ్జడం పరాక్ అనాత్మాచ దృష్టం యథా శరీరమితి. యద్వా - ఆత్మా నకర్తా నచాహమ్ప్రత్యయగోచరః - జడత్వాదిప్రసఙ్గాత్, దేహవదితి. జడత్వమ్-దృశ్యత్వైకస్వరూపత్వమ్. పరాక్త్వమ్ - పరస్మైభాసమానత్వమ్. ఆత్మత్వం పురుషార్థప్రతిసమ్బన్ధిత్వమ్. దేహం ప్రతి నియన్తృతయా వ్యాపిత్వంవా. తదభావోఽనాత్మత్వమ్. ఆదిశబ్దేన క్షయిత్వాదికం వివక్షితమ్. అహమ్ప్రత్యయగోచరస్య దేహస్యానాత్మత్వే సిద్ధేహ్యహమ్ప్రత్యయగోచరస్య కర్తురనాత్మత్వప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయ గోచరాదితి) క్రియాఫలస్వర్గాదేర్భోక్తురిత్యనేన దేహాతిరిక్తత్వం సిద్ధమ్. ప్రామాణికానాం-చార్వాకవ్యతిరిక్తానాం. అనాత్మనః-అహఙ్కారస్య. కర్తృత్వే కథమాత్మనస్సంసారభోక్తృత్వమితిచ శఙ్కా-శరీరప్రతిబన్ద్యా నిరస్తా. స్వర్గాదిభోక్తురాత్మత్వే సిద్ధే జ్ఞాతైవాత్మా స్యాదిత్యత్రాహ(తథేతి)శరీరాతిరిక్తాత్మనోఽభ్యుపగమోహి ప్రమాణబలాత్క్రియతే-తథా జ్ఞాతురపి విలక్షణత్వేన ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తథాభ్యుపగన్తవ్య మిత్యర్థః. యద్వా-అప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయ గోచరత్వేన హి శరీరస్యానాత్మత్వాది. ప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరస్యతు కథమనాత్మత్వాదీత్యత్రాహ (అహమ్ప్రత్యయగోచరాదితి) దేహస్యాప్రామాణికాహమ్ప్రత్యయగోచరత్వం ప్రమాణబాధాదేవహి జ్ఞాయతే. ఏవం కర్మఫలభోక్తురాపాతికాకారవతో జ్ఞాతురప్యాత్మత్వం ప్రమాణబాధితం చేదాత్మనస్తద్విలక్షణత్వం స్వీకార్యమిత్యర్థః. అతః ప్రామాణికాప్రామాణికవిభాగాభావేనాహంప్రత్యయగోచరత్వమాత్రమేవానాత్మత్వసాధకమితిభావః. అవిక్రియాత్మనః కథం జ్ఞాతృత్వ సంభవ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) యద్వా - జ్ఞాతృత్వమహంకారగ్రన్థిస్థమితి పూర్వముక్తమ్. కథమహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) అభివ్యఞ్జకత్వప్రయుక్తోఽయమహఙ్కారస్య సంవిదాశ్రయభావ ఇతి భావః. అభివ్యఞ్జకోఽస్త్వహఙ్కారః. కథమస్య స్వాశ్రయతయాభివ్యఞ్జకత్వమిత్యత్రాహ (ఆత్మస్థతయేతి) స్వభావశబ్దేనౌత్సర్గికత్వం వివక్షితమ్. క్వచిత్ప్రమాణబాధశ్చేన్న తథేతి భావః. దృష్టాన్తం దర్శయతి (దర్పణేతి) ఆత్మస్థతయాఽభివ్యఞ్జనం నదర్పణత్వప్రయుక్తమ్-నచ ప్రతిబిమ్బత్వప్రయుక్తమ్. అభివ్యఞ్జకత్వమాత్రప్రయుక్తమితి దర్శయితుం ఖణ్డాదిగ్రహణమ్. ఆదిశబ్దేన ముక్తాది. ఏవం వ్యఞ్జ్యవ్యఞ్జకభావకృతో జ్ఞాతృత్వావభాసస్సంవిద ఇత్యాహ (తత్కృతఇతి) జడస్యాభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమ్. స్వప్రకాశస్య వస్తునోఽభివ్యఙ్గ్యత్వం చాయుక్తమ్. సంవిదభివ్యఙ్గ్యస్యచ విశేషేణ తదభివ్యఞ్జకత్వమయుక్తమితీమామాశఙ్కాం స్వయమేవోత్థాప్య ప్రతిక్షిపతి (స్వప్రకాశాయా ఇతి) కుతఇత్యత్రాహ (రవికరేతి) కరతలస్య కిరణాభివ్యఞ్జకత్వం క్వదృష్టమిత్యత్రాహ (జాలకేతి) ఏవం జ్ఞాతృత్వస్యాపారమార్థికత్వముక్తమ్.

ణానాం తదభివ్యక్త్యైనాపి కరతలేన స్ఫుటతరప్రకాశో హి దృష్టచరః. యతో ఽహం జానామీతి జ్ఞాతా ఽ
యమహమర్థశ్చిన్మాత్రాత్మనో న పారమార్థికో ధర్మః. అతఏవ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాన్వేతి. తత్ర హ్యహమ
ర్థోల్లేఖవిగమేన స్వాభావికానుభవమాత్రరూపేణాత్మా ఽవభాసతే. అతఏవ సుప్తోత్థితః కదాచిన్మామప్య
హం నజ్ఞాతవానితి పరామృశతి. తస్మాత్పరమార్థతో నిరస్తసమస్తభేదవికల్పనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసకూటస్థ
నిత్యసంవిదేవ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృజ్ఞేయజ్ఞానరూపవివిధవిచిత్రభేదా వివర్తత ఇతి తన్మూలభూతావిద్యానిబర్హ
ణాయ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావబ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి.

(మహాసిద్ధాన్తః) తదిదమౌపనిషదపరమపురుషవరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణామ్,

---

ఏతదేవ పరమార్థవస్తుభాసనవేళాయామనవభాసనప్రతిపాదనేనోపపాదయతి (యత ఇతి) అనేనాహంప్రత్యయాపాయేపీతి పూర్వోక్తస్యా
నివృత్తో భవతి. యత ఇతి సాధ్యస్య హేతుతయా నిర్దేశః. అగ్నిమత్త్వేన ధూమవత్త్వమితివత్. ముక్తిసమభివ్యాహారేణ సుషుప్తావప్యహం
ప్రత్యయాపాయస్యాగమసిద్ధత్వం సూచితమ్. తదా కథం భాసత ఇత్యత్రాహ (తత్ర హీతి) * నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానా
త్యయమహమస్మీతి స్వాపవిషయా శ్రుతిః. * అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్ । విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూ
యాయ కల్పత ఇతి ముక్తివిషయా స్మృతిః. * మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చేతి క్షేత్రాన్తర్భావశ్చోచ్యతే ఽహంకారస్య.
*అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యత ఇతి తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వముచ్యతే. హిశబ్దశ్శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిద్యోతనార్థః. న కేవలం శ్రుతిస్సు
షుప్తివిషయా. పరామర్శశ్చ తథాస్తీత్యాహ (అతఏవేతి) అతఏవేతి సాధ్యస్య హేతుత్వేన పరామర్శః. కథం సాధ్యసాధనయోర్వ్యత్యయ
నిర్దేశః. ఇత్థమ్ - జ్ఞప్తౌ యత్సాధ్యం తదుత్పత్తౌ సాధనమ్. యదుత్పత్తౌ సాధనం తజ్జ్ఞప్తౌ సాధ్యమ్, తస్మాదగ్నిమత్త్వాదేవ హి ధూమోత్పత్తిరి
ఇతివత్. ఉత్పత్తౌ హేతుత్వమపేక్ష్యాతఏవేత్యుక్తమ్. తతః కిం ప్రస్తుతపూర్వవృత్తత్వచిన్తాయా ఇత్యత్రాహ (తస్మాదితి) తస్మాదిత్యనేన యదప
వ్యాహురశేషవిశేషేత్యారభ్యోక్తం ప్రమాణతర్కాభ్యాం స్వమతోపపాదనమభిప్రేతమ్. (నిరస్తసమస్తభేదవికల్పేతి) భేదవికల్పశబ్దేన జ్ఞా
తృజ్ఞేయాదిభేదస్యావాన్తరవైవిధ్యం వివక్షితమ్. నిర్విశేషశబ్దేన స్వగతనిత్యత్వాదిభేదవ్యావృత్తిః. కుత ఇత్యత్రాహ (చిన్మాత్రైకరసేతి)
చిన్మాత్రత్వాదిత్యర్థః. అనేన శూన్యత్వవ్యుదాసశ్చ. కూటస్థమ్ - నిర్వికారమ్. సర్వాధిష్ఠానం వా. (నిత్యసంవిదేవేతి) చిన్మాత్రశబ్దస్స్వయం
ప్రకాశత్వపరః. సంవిచ్ఛబ్దో విశేష్యపర ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్. చిన్మాత్రస్య కథం భేదసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (భ్రాన్త్యేతి) భ్రాన్త్యా వివర్తత ఇతి
కరికలభవన్నిర్దేశః. శుద్ధమ్ - అవిద్యారహితమ్. బుద్ధమ్ - స్వయంప్రకాశమ్. ముక్తమ్ - పరమార్థతో భేదదర్శనజన్మాదిరహితమ్. ఏవం విధ
బ్రహ్మాత్మైకత్వవిద్యాలబ్ధయే సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇత్యర్థః. వేదాన్తానామారమ్భణీయత్వం నామ తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వమ్. సర్వే
వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి యదప్యాహురితి పూర్వేణాన్వయః. బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రం కిమనారమ్భణీయమ్-ఉతారమ్భణీయమితి విచారే బన్ధస్య
పరమార్థత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానప్రతిపాదకవేదాన్తవాక్యవిచారరూపం శాస్త్రమనారమ్భణీయమితి పూర్వపక్షం కృత్వా బన్ధస్య మి
థ్యాత్వేన జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాజ్జ్ఞానార్థం వేదాన్తవిచారరూపం శాస్త్రమారమ్భణీయమితి హి బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే ప్రథమాధికరణార్థస్సిద్ధః.
అతో బన్ధస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞానమాత్రనివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానప్రధానస్య శాస్త్రస్య కర్మవిచారో నపూర్వవృత్త ఇత్యుక్తం భవతీతి వైషమ్యమ్.
ఉపాయ ఆత్మైకత్వవిజ్ఞానమ్. ఉపేయం నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ. నివర్త్యం చ మిథ్యాభూతమిత్యేతత్త్రయం కర్మవిచారస్యానపేక్షితత్వాయ
పూర్వం విస్తరేణోపపాదితం నిగమనేన గ్రన్థేన సంక్షిప్తం భవతి.

అథ కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వవిరోధివస్తుసామర్థ్యనిరాసార్థం పరోక్తానాముపాయోపేయనివర్త్యానాం ప్రమాణతర్కాభాసమూ
లత్వం ప్రతిజానీతే (తదిదమితి) స్వాభిమతానామేవ తేషాం ప్రమాణతర్కోపపన్నతాం చ సంక్షేపేణ ప్రతిజానాతి. అర్థాద్బహుశాస్త్రజ్ఞా
నాం బహుగ్రన్థకారాణామపి పరేషాం స్ఖలనానుపపత్తిశఙ్కాం చ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిసామగ్రీవైకల్యప్రతిపాదనముఖేన పరిహరతి (తదిద
మిత్యాదినా) పరమపురుషశబ్దేనోపేయమ్, వరణీయతేత్యాదినోపాయమ్, అనాదీత్యాదినా నివర్త్యమ్, అనధిగతేత్యాదినా పరపక్షనైర్మూల్యమ్,
న్యాయానుగృహీతేత్యాదినా స్వపక్షస్య సమూలతామ్, అర్థతో ఽనేకవిద్వత్పరిగ్రహం చ ప్రతిజానీతే. తదిదమిత్యనన్తరవాక్యప్రకృతం పరోక్తో
పాయోపేయనివర్త్యత్రయం వివక్షితమ్. ఔపనిషదపరమపురుషశబ్దేన * తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి శ్రుతిం స్మారయతి. ఏతేనాస్మ
దభిమతప్రమాణప్రమేయవిశేషసంబన్ధశ్శ్రుత్యైవ వ్యక్త ఇతి సూచయతి. పరమశబ్దేనేశ్వరాతిరిక్తతత్త్వవ్యావృత్తిః. వరణీయతాహేతుగుణ
విశేషవిరహిణామిత్యనేన * యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యభిమతోపాయవిశేషకథనం ఫలితమ్. అనేన పదేన బహుశాస్త్రజ్ఞబహు
గ్రన్థకారాణాం భ్రమానుపపత్తిశఙ్కా చ పరిహృతా భవతి - సమ్యక్శాస్త్రార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ భగవద్భక్తేరపి సామగ్ర్యన్తర్భావేన కేవలశాస్త్ర
పరిశ్రమస్య వికలహేతుత్వాత్. యథా * యస్య దేవే పరా భక్తిరిత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిశ్చ * విద్యా రాజన్నతే విద్యా మమ విద్యా వశీ-

అనాదిపాపవాసనాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతపదవాక్యస్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనన్యాయమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్కకల్కకల్పితమితి. న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయమ్. తథాహి-

---

యతే। విద్యాహీనస్తమోధ్వస్తో నాభిజానాసి కేశవమ్॥ ధృతరాష్ట్రః ❋ గావద్గణే తేకావిద్యా యాతే విద్యా జనార్దనే। య[థా] యా త్వమభిజానాసి త్రియుగం మధుసూదనమ్॥ సంజయః ❋ మాయాం న సేవే భద్రం తే న వృథా ధర్మమాచరే। శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితి॥ అత్ర భక్త్యా శుద్ధభావం గతః, శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమిత్యనేన యథావచ్ఛాస్త్రార్థజ్ఞానోదయస్య భక్తిసాపేక్షత్వం సిద్ధమ్. ❋ జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః। సాత్త్వికస్స తు విజ్ఞేయస్స వై మోక్షార్థచిన్తకః॥ ❋ పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోఽథవా పునః। రజసా తమసా చాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి వచనాచ్చ తత్త్వార్థజ్ఞానస్య భక్తిప్రీతభగవత్కటాక్షసాపేక్షత్వం జ్ఞాయతే. నను య[థా] యా త్వమభిజానాసి, భక్త్యా వేద్మీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం విద్యాభక్తిశబ్దయోరైకార్థ్యం ప్రతీయతే. భక్తిరూపా చ విద్యా మోక్షాయేతి ప్రాగుపపాదితమ్. తతశ్చ శాస్త్రజ్ఞానమూలా భక్తిః. భక్తిమూలం శాస్త్రజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి చేత్-నైవమ్ - శ్రవణవేళాయామేవ పదార్థతయాఽవగమ్యమానేషు పరమాత్మగుణాదిష్వనుకూలబుద్ధిగోచరత్వాద్విద్యాభక్తిశబ్దయోః. తేన సమ్యగ్వాక్యార్థనిర్ణయలాభః. పూర్వపక్షతయోపన్యస్యమానేఽపి సౌగతాభిమతవేదాప్రామాణ్యాదౌ హి భవతి ప్రద్వేషో వైదికానామ్. భగవద్గుణాదిష్వనురక్తచిత్తతా భవతి. న చైషా సాక్షాత్కారకల్పనిరన్తరధ్యానరూపా భక్తిః. అతో నాన్యోన్యాశ్రయః. అథ శాస్త్రార్థయాథాత్మ్యజ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతభక్తివిరోధినమాహ (అనాదీతి) యద్వా - సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతభక్త్యభావాత్ సమ్యగ్జ్ఞానవిరోధిపాపానుబన్ధమాహ. (అనాదీతి) వాసనాశబ్దేన పాపస్య దృఢమూలత్వేన దుర్నివారత్వముక్తమ్. వాసనయా పాపమ్. పాపేన వాసనా. అజ్ఞానేన పాపవాసనా. పాపవాసనయాఽజ్ఞానమిత్యన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ అనాదిశబ్దః. శేముషీ-మోక్షోపయోగిజ్ఞానమ్. అశేషశబ్దస్యోపాయోపేయనివర్త్యవిషయా విశ్వశేముషీ దూషితేతి భావః. అనేనార్థాత్స్వపక్షే నివర్త్యం చోక్తం భవతి - కర్మణ ఏవ మోక్షప్రతిబన్ధకత్వాత్. దూషితశేముషీకత్వఫలం సమ్యగ్జ్ఞానాభావమాహ (అనధిగతేతి) ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యస్య పరేణోక్తత్వాత్. పదశబ్దసముదాయే న చ సవిశేషపరత్వప్రాధాన్యేన చ ప్రథమం శబ్దప్రమాణమాహ (పదేతి) ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన పదత్వం న జ్ఞాతమితి పదశబ్దస్య భావః. (వాక్యస్వరూపేతి) వాక్యమనేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయీతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. తదర్థయాథాత్మ్యమ్ - తాత్పర్యవిషయః (ప్రత్యక్షాదీతి) ఆదిశబ్దాదనుమానమ్. సకలశబ్దేన స్పార్శనచాక్షుషాదిప్రత్యక్షావాన్తరభిదా వివక్షితా. అన్వయవ్యతిరేకాద్యనుమానావాన్తరభిదా చ వివక్షితా. యద్వా - తత్తద్వాద్యభిమతార్థాపత్త్యాదిప్రమాణాన్తరవిషయస్సకలశబ్దః. వృత్తమ్ - బోధనమ్. (తదితికర్తవ్యతారూపేతి) తర్కేణ ప్రమాణబాధవచనాత్ప్రమాణానుగ్రాహకస్తర్క ఇతి చ న జ్ఞాతమితి భావః. ప్రమాణానుగ్రాహకతయైవ హి వయం తర్కముజ్జీవయామ ఇత్యత్రాహ (సమీచీనన్యాయేతి) అనుగ్రాహకబుద్ధ్యా స్వీకృతస్యాపి తర్కస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్సోఽసమీచీన ఇతి భావః. అపచ్ఛేదన్యాయాదిసమీచీనన్యాయా ఏవ హి స్వీకృతా ఇత్యత్రాహ (న్యాయమార్గాణామితి) అయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః, అయం సామాన్యవిశేషన్యాయవిషయ ఇతి తత్తన్న్యాయసంచారవిషయవిభాగోఽపి నావగత ఇతి భావః. తర్హి కిమవలమ్బ్య ప్రబన్ధాః కృతా ఇత్యత్రాహ (వికల్పాసహేతి) కుతర్కాః - ప్రమాణవిరుద్ధాః మూలశైథిల్యమిథోవిరోధాదిదోషాన్తరాక్రాన్తాశ్చ తర్కాః. తే చ త్రిచతురపదకస్థాయినో న భవన్తి కింతు వికల్పితాన్యతరశిరస్కపరిగ్రహ ఏవ భఙ్గురా ఇత్యాహ (వికల్పాసహేతి) తర్కస్య వికల్పాసహత్వం నామ తద్విషయసాధనాదివికల్పాసహత్వమేవ. (వివిధేతి) బ్రహ్మణోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వం ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి. వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరగోచర ఇత్యాదిరూపం కుతర్కాణామన్యోన్యవ్యాహతిర్వైవిధ్యం వివక్షితమ్. ఈదృశకుతర్క ఏవ కల్కమ్ - అసారభూతమ్ -ఔద్ధైరాత్తసారమ్. ఋజీషమిత్యర్థః. ఏతేన కల్పితమ్-ఉత్కీర్ణమ్. ఇతి శ్లేషః. కేషాంచిత్సమీచీనార్థాన్తరవిషయజ్ఞానేఽసతి హి అస్యాసమీచీనత్వనిశ్చయః ఇత్యత్రాహ (న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరితి) అనేన పూర్వోక్తవిపరీతాకార ఉక్తః. బహువచనేన స్వపక్షస్య భగవద్బోధాయనాద్యనేకశిష్టపరిగ్రహస్సూచితః. (అనాదరణీయమితి) శిష్యశిక్షాసు పూర్వపక్షోపన్యాసకౌశలార్థమప్యాదర్తుమయోగ్యమిత్యర్థః. అశేషవిశేషప్రత్యనీకచిన్మాత్రమిత్యారభ్య సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇత్యనేన యదప్యాహుస్తదనాదరణీయమిత్యన్వయః. ఏవం సంక్షేపేణ ప్రతిపాదితమర్థముపపాదయితుముపక్రమతే (తథాహీతి) నను పూర్వపక్షిణా ప్రథమం వేదాన్తవాక్యాన్యుదాహృత్య తత్ర నిరూపణీయం సర్వం నిరూప్య పశ్చాద్వ్యతిరిక్తప్రమాణతర్కాః ప్రదర్శితాః. అతః సిద్ధాన్తే చ తేన క్రమేణ తత్ప్రతిక్షేపో యుక్తః. తత్కథం ప్రథమం సకలప్రమాణావిషయత్వనిరూపణం సంగచ్ఛతే. ఉత్తరత్ర చ కథం ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వనిరాసపూర్వకం వేదాన్తవాక్యయోజనా క్రియతే. ఉచ్యతే- ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యాభ్యుపగమాత్ పరేణ వేదాన్తవాక్యాని ప్రథమముదాహృత్య పశ్చాత్తదన్యద్వక్తవ్యం సర్వముక్తమ్. ప్రబలతయాఽభిమతప్రమాణపురస్కారో హ్యుచితః. సిద్ధాన్తినా తు ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యానభ్యుపగమాత్ ప్రత్యక్షాదినిర్విశేషవిషయత్వవ్యు

నిర్విశేషవస్తువాదిభిర్నిర్విశేషే వస్తున్యిదం ప్రమాణమితి న శక్యతే వక్తుమ్-సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్. యస్తు స్వానుభవసిద్ధమితి స్వగోష్ఠీనిష్ఠస్సమయః, సోఽప్యాత్మసాక్షికసవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితి కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్సర్వేషామనుభవానామ్. సవిశేషోఽప్యనుభూయమానోఽనుభవః కేనచిద్యుక్త్యాభాసేన నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైర్నిష్కృష్టవ్య ఇతి నిష్కర్షహేతుభూతైస్సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైస్స్వభావవిశేషైస్సవిశేష ఏవాఽవతిష్ఠతే. అతః కైశ్చిద్విశేషైర్విశిష్టస్యైవ వస్తునోఽన్యే విశేషా నిరస్యన్త ఇతి.

దసనపూర్వకం తదపరోధేన వేదాన్తవాక్యాని స్వరసతో వ్యాఖ్యాస్యన్తే. తత్ర నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యస్య పరేణ ప్రథమ[illegible]సామాన్యేన సకలప్రమాణబహిష్కృతత్వరూపం దూషణం ప్రథమం ప్రతిజానీతే (నిర్విశేష ఇతి) అర్థాత్ప్రమాణ[illegible] స్వపక్షానుకూలో నిరూపితో భవతి. ఖపుష్పమపి స్వానుభవసిద్ధమితి వక్తుం శక్యమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమిదం శబ్దః. పరసంప్రతి[illegible] ప్రమాణం నదీ[illegible]పీతిభావః. యద్వా-న కాచిదపి ప్రమాణవ్యక్తిర్నిర్విశేషగోచరేత్యేకవచనాభిప్రాయః. కుత ఇత్యత్రాహ (సవిశేషేతి) నను విశేషాహి [illegible]తత్కథం నిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వమ్. ఉచ్యతే - ధర్మేణ ధర్మీ సవిశేషః. ధర్మిణాచ ధర్మస్సవిశేషః. కస్యచిద్ధర్మభూతం ధర్మి[illegible]యన్న భవతి - తత్ప్రమాణశూన్యమితి హి గ్రన్థార్థః. విశేషో వ్యావర్తకః. ధర్మీచ స్వగతధర్మస్య ఆశ్రయాన్తరగతధర్మాద్వ్యవచ్ఛేదక ఇతి విశేషశబ్దవాచ్యః. కించ-విశేషో నిర్విశేష ఇతి శబ్దౌ కిం పర్యాయౌ-నవా. ఆద్యే నహి ప్రయోగానుపపత్తిః. ద్వితీయేతు సనిర్విశేషత్వమ్. బోధ్యభేదమన్తరేణ అపర్యాయత్వాయోగాత్. నను కథం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వమ్. నహి గన్ధాదిగ్రాహిప్రమాణం గన్ధాదే[illegible]స్సాశ్రయమావేదయతి. నైవమ్ - ఆశ్రయ ఏవ విశేష ఇతి నియమాభావాత్. సంవిదోఽపి సర్వవిశేషణతయా సర్వార్థవైశిష్ట్య[illegible]. అయం గన్ధోఽనుభూయత ఇతి కాలాదివిశేషావచ్ఛిన్నతయైవ గన్ధాదిప్రతీతేశ్చ సవిశేషవిషయత్వోపపత్తిః. తథా ప్రతీతిశ్చ వక్ష్యతే. అస్తి, నవయం ప్రమాణాన్తరేణ నిర్విశేషసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛామః. స్వానుభవసిద్ధం హి తదిత్యత ఆహ (యస్త్వితి) తుశబ్దేన స[illegible]యం వి[illegible]పక్షసమయవైశిష్ట్యమూలం స్వానుభవలక్షణప్రమాణవైషమ్యమభిప్రైతి. స్వగోష్ఠీనిష్ఠ ఇతి పరవాద్యసమ్మతత్వం దర్శయతి. ఆత్మసాక్షికానుభవస్య సవిశేషత్వం దర్శయతి (ఇదమహమితి) (విశిష్టవిషయత్వాదితి) విశిష్టో విషయః స్వయమనుభవ ఏవ. శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివత్, ఆయం[illegible]. అన్యథా స్వానుభవనిర్విశేషత్వనిరాసే ఘటాదిసవిశేషత్వసాధనస్యానుపయోగాత్. అనుభూయమానోఽప్యనుభవ ఇత్యుపరితనగ్రన్థస్యాప్యేవమేవార్థః - స్వానుభవసిద్ధమిత్యనేనైకార్థ్యాత్. నచానుభవశబ్దోఽనువ్యవసాయపరః - నహ్యనువ్యవసాయరూపం ప్రత్యక్షమిష్టమ్ - [illegible]తవిషయతయా ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. పరజ్ఞానం ప్రముషితసంస్కారం స్వజ్ఞానంచానుమేయమ్. అన్యత్తు స్మృతివిషయః. నచ స్మృతివిషయత్వమిహ వివక్షితమ్ - అనుభవశబ్దస్యాతదర్థత్వాత్. అతోఽనుభూయమానత్వం అవభాసమానత్వమ్. ఇదమహంశబ్దాభ్యాం సకర్మకర్తృకఏవానుభవ ఇత్యుక్తమ్. అదర్శమిత్యనేన అపరోక్షత్వవిశేషాన్వయోఽభిప్రేతః. అతీతత్వంత్వవివక్షితమ్ - అన్యథా [తదా] స్వతస్సిద్ధత్వాయోగాత్. (కేనచిద్విశేషేణేతి) ఉక్తేష్వప్యన్యతమవిశేషణమన్తర్గత్వాప్యవర్జనీయమితి భావః. యద్వా - అదర్శమితీత్యత్ర ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః ప్రకృతసజాతీయరూపం విశేషం యావత్సంభవం గృహ్ణాతి. తేన పరోక్షత్వవర్తమానత్వాదికం కేనచిదితి వివక్షితం స్యాత్. పరోక్షత్వం విషయద్వారా. నను నహి వయమిదమహమదర్శమితి ప్రతీతిమపలపామః. సాతు తర్కవ్యవస్థాపితవిషయా నిర్విశేషే ప్రమాణమిత్యత్రాహ (సవిశేషోఽపీతి) స్వవ్యాఘాతస్య దర్శయిష్యమాణత్వాద్యుక్త్యాభాసేనేత్యుక్తమ్. (నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యమాణ ఇతి) యదా నిర్విశేష ఇతి నిష్కృష్యతే తదానీమేవం హి నిష్కృష్టవ్య ఇత్యర్థః. కథం నిష్కృష్టవ్య ఇత్యత్రాహ (సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి) సత్తానతిరేకీచేత్ పక్షావిశిష్టో హేతుస్స్యాత్. తదయుక్తమ్-పక్షవ్యావర్త [వ్యాప] కో హి హేతుః. కించ-అన్యస్య [illegible]వ్యావర్తకధర్మస్యైవ స్వవ్యావృత్తిమాపత్త్యసంభవః. స్వరూపే ప్రతిపన్నే స్వస్యాన్యతాదాత్మ్యభ్రమవిరోధినశ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః - యథా శుక్తిత్వాదేః. బ్రహ్మణస్తు వస్త్వన్తరస్యాన్యస్మాద్వ్యావర్తకధర్మత్వాభావాత్స్వరూపే భాసమానే భ్రమసహత్వాచ్చ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి వక్ష్యమాణశౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యాభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిరిత్యుక్తమ్. సాధారణశ్చేద్ధేతురనైకాన్తికో భ్రమావిరోధీచ స్యాత్-యథా శౌక్ల్యాదిః. అసాధారణం తు శుక్తిత్వమేవ హి రజతభ్రమవిరోధి. అతస్స్వాసాధారణైరిత్యుక్తం. స్వశబ్దేన వ్యధికరణాసిద్ధిపరిహారః. స్వభావవిశేషైః ధర్మవిశేషైః-ఏవం సామాన్యేనార్థశరీరముక్తమ్. అథ స్వయాపి నిరాసకహేతుతయాభిమతానాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వే అవర్జనీయే ఇత్యభిప్రాయేణ సత్తాతిరేకిభిస్స్వాసాధారణైరితి పునః కథనమ్. యే యే హేతవః, సవిశేషఘటాదివస్తువ్యావృత్తాస్సామాన్యేన సకలవిశేషాభావసాధకాః-తేఽర్థసామర్థ్యాత్సామాన్యాన్తర్గతం స్వాత్మానమపి నివర్తయేయురేవేత్యత్రాహ (అతః కైశ్చిదితి) అతః-తేషాం సత్తాతిరేకిత్వస్వాసాధారణత్వయోరవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదిత్యర్థః. (కైశ్చిదితి) స్వాసాధారణైః ప్రామాణికైరిత్యర్థః. (విశిష్టస్యైవేతి) నిర్విశేషత్వసాధకనివృత్తౌ నిర్విశేషత్వాసిద్ధేస్తదనివృత్తౌ తైరేవ సవిశేషత్వప్రసఙ్గాచ్చేత్యభిప్రాయః. (అన్య ఇతి) నిర్విశేషత్వసాధకా హేతవో యేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తాః - తద్గతా ఇహాప్రామాణికా రూపాదయో విశేషా అస్మిన్నిరస్యన్తే - నతు సర్వవిశేషాః. అనన్విహ[illegible]

నక్వచిన్నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః, ధియోహి ధీత్వం స్వప్రకాశతాచ జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశన స్వభావతయోపలబ్ధేః. స్వాపమదమూర్ఛాసుచ సవిశేష ఏవానుభవ ఇతి స్వావసరే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః. స్వాభ్యుపగతాశ్చ నిత్యత్వాదయో హ్యనేకే విశేషాస్సన్త్యేవ. తేచ నవస్తుమాత్రమితి శక్యోపపాదనాః - వస్తుమాత్రాభ్యుపగమే సత్యపి విధాభేదవివాదదర్శనాత్, స్వాభిమతతద్విధాభేదైశ్చ స్వమతోపపాదనాత్. అతః ప్రామాణికవిశేషైర్విశిష్టమేవ వస్త్వితి వక్తవ్యమ్. శబ్దస్యతు విశేషేణ సవిశేషఏవ వస్తున్యభిధానసామర్థ్యమ్ - పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్తేః. ప్రకృతిప్రత్యయయోగేన హి పదత్వమ్. ప్రకృతిప్రత్యయయోరర్థభేదేన పదస్యైవ

వృత్తో ధూమః పక్షేస్యాగ్నిమత్త్వమేవ నివర్తయతి - నత్వాకారాన్తరమిత్యర్థః. (నక్వచిదితి) స్వానుభవే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాన్తరేష్వపీత్యర్థః. స్వవ్యాఘాతప్రసఙ్గేన సకలవిశేషనివృత్తేస్సాధయితుమశక్యత్వాత్, ననిర్విశేషవస్తుసిద్ధిరిత్యుక్తం భవతి. ఏవం కర్మకర్తృవ్యుదాసపక్షభ్యుపగమస్య సవిశేషత్వముపపాదితమ్. అథ కర్మకర్తృనిరాసఏవ దుశ్శకఇత్యాహ (ధియోహీతి) ధీత్వమ్ - విషయప్రకాశకత్వమ్. స్వప్రకాశతా - అనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్. ఏతదుభయం స్వప్రకాశవాదే సాధనతయా సాధ్యతయాచ పరేణోపన్యస్తమ్. (జ్ఞాతుర్విషయప్రకాశనస్వభావతయోపలబ్ధేరితి) నియమేన స్వాశ్రయంప్రతి విషయప్రకాశకతయా భాసమానత్వాద్ధీత్వస్వప్రకాశత్వే సిధ్యత ఇత్యర్థః. ధీత్వం విషయసాధనత్వమ్ - తథావభాసమానత్వాదితి నసాధ్యావిశిష్టతా. యద్యుపలబ్ధిసిద్ధం సకర్మకర్తృత్వంనాఙ్గీకురుషే - తతః సకర్మకర్తృత్వహేతుకంస్వప్రకాశత్వమపి నసిధ్యేదితిభావః. యద్వా - ధీత్వమ్ - ధీస్వరూపమాత్రమ్. హిశబ్ద ఉపలబ్ధేస్సర్వసంప్రతిపత్తిం దర్శయతి. ననుసకర్మకర్తృవచ్ఛిన్నం జ్ఞానమాత్మభూతమ్ - అన్యదేవతు స్వాపాద్యవస్థానుభూతం నిర్విశేషం సాధ్యత ఇత్యత్రాహ (స్వాపేతి) అనుభవః - ఆత్మస్ఫురణమ్. నహి తదా ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణమ్. స్వావసరే - అహమర్థస్యైవాత్మత్వసమర్థనే. నిపుణతరమ్ - పరప్రయుక్తయుక్త్యవేతి భావః. సుఖమహమస్వాప్సం మామప్యహం నజ్ఞాతవానిత్యాదినా పరోక్తపరామర్శేనైవేతియావత్. యద్వా - నిపుణతరం-విశదతరం. ఏతదుక్తంభవతి - కింత్వయాస్వానుభవాధీనం నిర్విశేషత్వం కర్మకర్త్రవచ్ఛిన్నస్య జ్ఞానస్యోచ్యతే - ఉతాహమితి భాసమానస్యాత్మస్వరూపభూతజ్ఞానస్య - ఉత తదుత్తీర్ణస్యవా. ఆద్యే కర్మకర్త్రవచ్ఛేదనియమాదేవ ననిర్విశేషత్వమ్. ద్వితీయే ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వాదిభిస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి వక్ష్యతే. తృతీయే శూన్యత్వాదేవ ననిర్విశేషత్వం సాధ్యమితి. ముఖాన్తరేణ సవిశేషత్వమాహ (స్వాభ్యుపగతాశ్చేతి) ఆదిశబ్దేన స్వప్రకాశత్వైకత్వానన్దత్వాదయో వివక్షితాః. తే వస్తుమాత్రమితి హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (తేచేతి) ఉపపాదయతి (వస్త్వితి) బౌద్ధైః క్షణికత్వముక్తమ్. అనేనతు నిత్యత్వమ్. వైశేషికాదిభిశ్చ జడత్వబహుత్వే. అనేనతు స్వప్రకాశత్వైకత్వే. స్వరూపంతు తైస్సర్వైరభ్యుపేతమ్. అతో విప్రతిపత్తివిషయః, సంప్రతిపత్తివిషయశ్చైక ఏవేతి వక్తుమయుక్తమిత్యర్థః. విమత్యనన్తరభావినా తదుపపాదనేనచ స్వరూపాతిరిక్తతాం ద్రఢయతి (స్వాభిమతేతి) క్షణికత్వవాదినంప్రతి వస్తునిత్యత్వం సాధయతా త్వయా స్వరూపమాత్రాతిరేకేణ కించిత్సాధితమస్తి - నవా - అస్తిచేత్సధర్మత్వమ్ - నోచేత్ - సిద్ధసాధనత్వమ్ - స్వరూపమాత్రస్యాభిమతత్వాత్. సంవిన్నిత్యేతి ప్రతిజ్ఞావాక్యగతౌ ధర్మధర్మిశబ్దౌ కింపర్యాయౌ - నవా. ఆద్యే సాధనాయాసో నిష్ఫలః. ద్వితీయే స్వరూపాతిరిక్తధర్మాన్తరస్వీకారఇతిభావః. స్వమతోపపాదనాన్నవస్తు మాత్రమితి శక్యోపపాదనా ఇత్యన్వయః. పూర్వం సవిశేషత్వనిరాసకహేతుభిస్సవిశేషత్వముక్తమ్. అనన్తరం సాధ్యధర్మైః. తతఃకతిపయవిశేషసాధకహేతుభిః. ఏతే నిరాసకసాధ్యసాధనధర్మా అపరమార్థా ఇత్యత్రాహ(అతఇతి)అతః-విశేషవ్యుదాసకత్వేన సాధ్యత్వేన సాధనత్వేనచ కేషాంచిద్ధర్మాణాం త్వయోక్తత్వాత్. పరమార్థభూతైస్తైస్తైర్విశిష్టమిత్యర్థః. ప్రామాణికైరిత్యనేన కైశ్చిదితి పూర్వోక్తస్యార్థస్యాపి విశేషో దర్శితః. (విశిష్టమేవేతి) పూర్వోక్తసత్తాతిరేకిత్వస్యాసాధారణత్వాభావే భ్రమోచ్ఛేదో నస్యాత్. నిరాసకధర్మాపారమార్థ్యే శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతసత్యత్వవత్ నిరసనీయాకారసత్యత్వం ప్రసజేత్, సాధ్యధర్మాపారమార్థ్యేచ నిత్యత్వాదివిపరీతాకారసత్యత్వప్రసఙ్గః, సాధనాపారమార్థ్యేచ సాధ్యనిత్యత్వాదివిపరీతాకారస్య సత్యత్వమాపద్యేతేతిభావః. ఇత్థం స్వానుభవప్రసఙ్గాత్తత్రాపి సవిశేషత్వముపపాదితమ్. అథ ప్రథమప్రతిజ్ఞాతం సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వం వక్తుమారభతే. తత్ర పరేణ ప్రత్యక్షాద్బలీయస్త్వేనోక్తత్వాత్, సవిశేషబోధకత్వాతిశయస్య స్వాభిమతత్వాచ్చ ప్రథమం శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) తుశబ్దః పరోక్తబలీయస్త్వసూచకః. విశేషేణేతి పదేన సవిశేషవస్తుబోధకత్వాతిశయ ఉచ్యతే. యద్వా-సర్వప్రమాణానాం సవిశేషగోచరత్వే ప్రతిజ్ఞాతే చిద్వస్తున్యన్తరఙ్గతయా స్వప్రకాశవృత్తిం నిరూప్య తదనన్తరమాత్మని ప్రత్యక్షాదిభ్యోఽన్తరఙ్గత్వేన ఉభయవాదిసంమతస్య శాస్త్రస్య సవిశేషవిషయత్వమాహ (శబ్దస్యత్వితి) సవిశేషగోచరత్వే ప్రమాణాన్తరేభ్యోఽతిశయో విశేషేణేత్యుచ్యతే. తుశబ్దేన తద్దోపయికం శబ్దస్య సవిశేషగోచరప్రత్యక్షాదిపూర్వకత్వం విశేష ఉచ్యతే. ప్రతిజ్ఞాతస్య హేతుమాహ (పదవాక్యరూపేణేతి), తతఃకిం సవిశేషవిషయత్వస్యేతి శఙ్కాయాం పదరూపేణ ప్రవృత్తిం వివృణోతి (ప్రకృతీతి) తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రకృతిప్రత్యయయోరితి) (పదస్యైవేతి) వాక్యాంశతావదాస్తామ్. పదమేవ సవిశేషపరమితిభావః. వాక్యరూపేణ

విశిష్టార్థప్రతిపాదనమవర్జనీయమ్. పదభేదశ్చార్థభేదనిబన్ధనః. పదసఙ్ఘాతరూపస్య వాక్యస్యానేకపదార్థసంసర్గవిశేషాభిధాయిత్వేన నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్ న నిర్విశేషవస్తుని శబ్దః ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షస్య నిర్వికల్పకసవికల్పకభేదభిన్నస్య న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణభావః. సవికల్పకం జాత్యాద్యనేకపదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయమ్. నిర్వికల్పకమపి సవిశేషవిషయమేవ - సవికల్పకే స్వస్మిన్ననుభూతపదార్థవిశిష్టప్రతిసన్ధానహేతుత్వాత్. నిర్వికల్పకం నామ కేనచిద్విశేషేణ వియుక్తస్య గ్రహణమ్. న సర్వవిశేషరహితస్య. తథాభూతస్య కదాచిదపి గ్రహణాదర్శనాదనుపపత్తేశ్చ. కేనచిద్విశేషేణేదమిత్థమితి హి సర్వా ప్రతీతిరుపజాయతే. త్రికోణసాస్నాదిసంస్థానవిశేషేణ వినా కస్యచిదపి పదార్థస్య గ్రహణాయోగాత్. అతో నిర్వికల్పకమేకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమ్. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణం సవికల్పకమిత్యుచ్యతే. తత్ర ప్రథమ

ప్రవృత్తిం వివృణోతి (పదభేదశ్చేతి) పదభేదః - పదానాం పరస్పరభేదః. న కేవలం ప్రకృతిప్రత్యయభేద ఏవార్థభేదహేతుః. పదభేదోఽపీత్యర్థః, అన్యథా పదాన్తరవైయర్థ్యాదితి భావః. పదభేదస్యార్థభేదనిబన్ధనత్వేఽపి వాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం వాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వం వదన్ నిర్విశేషే ప్రమాణాభావముపసంహరతి (పదసఙ్ఘాతేతి) తత్తత్పదాభిధేయానాం సంసృష్టరూపేణైవ వాక్యప్రతిపాద్యః - న తు తత్తత్పదార్థప్రహాణేన అర్థాన్తరమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషశబ్దేన నిర్విశేషం వస్తు కిం ప్రతిపన్నమ్, ఉత న ప్రతిపన్నమ్. ఉత సవిశేషం వస్తు ప్రతిపన్నమ్. ఆద్యే నిర్విశేషవస్తునః శబ్దేన ప్రతిపాదనాన్నిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయేఽపి నిషేధ్యాప్రతిపత్తేర్నిషేధోఽనుపపన్నః. తృతీయే తు సవిశేషనిరాసః కృతస్స్యాత్. నైవం - భ్రాన్తిప్రమితివిభాగాత్, నిర్విశేషవస్తుని శబ్దస్య ప్రమాణభావో నిషిధ్యతే - న తు భ్రాన్తిహేతుత్వమ్. అతో నిర్విశేషశబ్దజనితా మిథోఽన్వయానర్హార్థగోచరా భ్రాన్తిః ప్రమితిజనకైశ్శబ్దైర్బాధ్యత ఇతి [illegible] నిషేధ్యప్రతిపక్షధర్మతో విశేషశబ్దస్య సంకోచానభ్యుపగమే బహ్వధికరణాలాభాన్నిషేధకశబ్దస్యానన్వయః [illegible] పదాన్తరానన్వితో నిర్విశేషశబ్దోఽర్థాభిధాయీ, అతస్సంకోచాభావే వ్యాఘాతః. యద్యపి కథఞ్చిద్విభక్త్యర్థో [illegible] తథాపి నిర్విశేషపదస్య బహువ్రీహిత్వాదన్యపదార్థాభిధానమవర్జనీయమ్. తత్పురుషప్రయోగే చ అధికరణాభిధానమనుపపన్నమేవ. అతో యది నిర్విశేషశబ్దః ప్రమాణభూతవాక్యస్థః - తదా విషయవిభాగో ద్రష్టవ్యః - సకలవిశేషశూన్యప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. నగుణే [illegible] సనిష్కళపదేష్వాదిషు సవిశేషనిషేధః సంకుచితవిషయో దృష్టః. తథా శాస్త్రేష్వపి * అవిశేషాస్తతో హి త ఇతి గన్ధాదిసన్తానానామపి స్పర్శవ్యాప్తీనాం శాన్తత్వఘోరత్వమూఢత్వరూపకతిపయవిశేషవిరహవివక్షయా అవిశేషశబ్దః ప్రయుజ్యతే. ఏవం జ్ఞానస్వరూపస్య ప్రత్యక్షస్యానుగ్రాహ్యతయా స్వానుభవశబ్దౌ నిరూపితౌ. అథ వ్యతిరిక్తప్రమాణేషు మూలభూతస్య ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వముపపాదయన్ (ప్రత్యక్షస్యేత్యాదినా) నిర్వికల్పకానుభూతార్థస్య సవికల్పకే ప్రతిసన్ధానస్య వక్ష్యమాణత్వాత్తదుపయోగిత్వేన చ సవికల్పకస్వరూపం ప్రదర్శ్య [illegible] నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వం ప్రతిజానీతే (నిర్వికల్పకమపీతి) ఏకజాతీయపిణ్డేషు ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణస్య సవికల్పకత్వం ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వం చ హృది నిధాయ హేతుమాహ (సవికల్పక ఇతి) విశిష్టప్రతిసన్ధానమితి షష్ఠీసమాసః, కర్మధారయో వా. స్వస్మిన్-నిర్వికల్పకే. అనుభూతజాత్యాదిపదార్థవిశిష్టవస్తువిషయస్య సవికల్పకే ప్రతిసన్ధానస్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమపిణ్డస్య విశిష్టతయాఽవగతత్వమర్థలబ్ధమ్. ప్రథమపిణ్డే జాతివిశిష్టతయా ప్రతీతే హి ద్వితీయాదిషు జాత్యనువృత్తిబుద్ధిలక్షణం ప్రతిసన్ధానం ఘటతే. కథం ప్రతిసన్ధానమ్-సకలవిశేషశూన్యవిషయం హి నిర్వికల్పకమితి హేత్వసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (నిర్వికల్పకం నామేతి) సకలవిశేషవైధుర్యాభావముపపాదయతి (తథాభూతస్యేతి) సకలవిశేషశూన్యగ్రహణం కిం దర్శనాదభ్యుపగమ్యతే-కింవాఽనుపపత్త్యా కల్ప్యత ఇతి వికల్ప్య న తావద్దర్శనమిత్యాహ (కదాచిదపీతి) కల్పనం వ్యుదస్యతి (అనుపపత్తేరితి) నిర్విశేషజ్ఞానబాధికైవ అనుపపత్తిర్దృశ్యతే. తత్కల్పికా తు దూరతో నిరస్తేతి భావః. అదర్శనం వివృణోతి (కేనచిదితి) ప్రకారవిశేషనియమోఽనేనేతి భావః. ఉత్తరత్ర గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యా హేతుత్వం స్ఫుటమ్. అత్ర పఞ్చమీస్థానే హిశబ్దః. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతిమేవ విస్పష్టయన్ [illegible] త్సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనామపి వ్యుదస్యతి (త్రికోణేతి) అనుపపత్తిం వివృణోతి (గ్రహణాయోగాదితి) అధ్యాహృతశఙ్కావాక్యస్య గ్రహణాయోగాదితి పఞ్చమ్యన్తాన్వయః. త్రికోణమ్. గోముఖమ్. గ్రహణాయోగాత్ - దృష్టవ్యాప్తివిరోధేన సకలవిశేషశూన్యగ్రహణకల్పనస్యానుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. అనుపపత్తేరిత్యనేన విపక్షే బాధకతర్కోఽప్యభిప్రేతః. సవిశేషవిషయత్వాభావే ప్రత్యయత్వమేవ హీయేతేతి, అస్య తర్కస్యానుగ్రాహ్యం ప్రమాణం ప్రత్యక్షం యోగ్యానుపలమ్భశ్చ. యద్వా - అనుపపత్తేరిత్యనేన సవిశేషవిషయత్వే సాధకం ప్రమాణం వివక్షితమ్. ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానం సవిశేషవిషయమ్ - జ్ఞానత్వాత్, సంప్రతిపన్నవదితి. ఏవం సాధకప్రమాణాభావబాధకప్రమాణసద్భావాభ్యాం వివక్షితకతిపయవిశేషశూన్యగ్రహణం నిర్వికల్పకమితి సిద్ధమ్. అనేన నిర్వికల్పకశబ్దస్య సంకుచితవృత్తిత్వం ఫలితమ్. స చ సంకోచః కస్మిన్విషయ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః-ఉక్తాదర్శనానుపపత్తిభ్యామిత్యర్థః. ప్రథమద్వితీయపిణ్డయోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దౌ న సంకేతితౌ. అతస్తయోః పిణ్డయోర్వైషమ్యం వక్తవ్యమితి శఙ్కాయాం గ్రాహ్యాకారభేదం దర్శయతి (తత్రేత్యాదినా వాక్యద్వయేన) గోత్వాను

పిణ్డగ్రహణే గోత్వాదేరనువృత్తాకారతా నప్రతీయతే. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేష్వేవానువృత్తిప్రతీతిః. ప్రథమప్రతీత్యనుసంహితవస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టత్వం ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణావసేయమితి ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమ్. సాస్నాదివస్తుసంస్థానరూపగోత్వాదేరనువృత్తిర్న ప్రథమపిణ్డగ్రహణే గృహ్యత ఇతి ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య నిర్వికల్పకత్వమ్. నపునస్సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహణాత్. సంస్థానరూపజాత్యాదేరప్యైన్ద్రియకత్వావిశేషాత్, సంస్థానేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ, ప్రథమపిణ్డగ్రహణేపి ససంస్థానమేవ వస్త్విత్థమితి గృహ్యతే.

వృత్తిప్రతీత్యప్రతీత్యోః సవికల్పకనిర్వికల్పకశబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తతాం దర్శయతి (ప్రథమప్రతీత్యాదినా వాక్యద్వయేన) పూర్వగ్రన్థోక్తం గోత్వం సంస్థానశబ్దేన విశేషితమ్. తేన పరాభిమతవిలీనాఖ్యగతఘ్నతత్వాదేరివ ప్రత్యక్షత్వే వ్యఞ్జకాపేక్షయా విలమ్బో నాస్తీతి దర్శితమ్. తదేవ సంస్థానమనన్తరగ్రన్థే సాస్నాదిశబ్దేన నిర్దిశ్యతే. ఏవమనువృత్తిగ్రహాగ్రహాభ్యాం సవికల్పకత్వం నిర్వికల్పకత్వంచోక్తమ్. నానువృత్తిమాత్రాగ్రహణాన్నిర్వికల్పకత్వమ్. కింతు జాత్యగ్రహణాచ్చ. అనువృత్త్యగ్రహణేహి జాతిరేవాగృహీతా స్యాదితి శఙ్కాయామాహ (నపునస్సంస్థానాగ్రహణాదితి) అత్రాగ్రహణానుపపత్తిద్యోతకస్సంస్థానరూపశబ్దః. గోత్వాదేరసాధారణధర్మభూతానువృత్త్యగ్రహణాత్, గోత్వాదిర్నగృహీత ఇతి శఙ్కాయామగ్రహణానుపపత్తిమేవ వివృణోతి (సంస్థానరూపజాత్యాదేరపీతి) గ్రహణకారణభూతేన్ద్రియయోగ్యతాయామపి సఏవ హేతురితి ద్యోతనాయ పునస్సంస్థానశబ్దోక్తిః. నిర్వికల్పకస్య సవిశేషవిషయత్వే ప్రమాణత్వేన సవికల్పకే నిర్వికల్పకానుభూతార్థవిశిష్టప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వముక్తమ్. పరాభిమతనిర్వికల్పకాభావే యోగ్యానుపలబ్ధిః ప్రమాణమ్, తయోరనుగ్రాహకతర్కశ్చ అనేనోక్తో భవతి. కింప్రమాణానుపపత్త్యా ప్రమేయానుపపత్త్యావా వస్తుమాత్రగ్రహణాభ్యుపగమ ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రమాణానుపపత్తిం ప్రథమం వ్యుదస్యతి (ఐన్ద్రియకత్వావిశేషాదితి) అనేన పృథివ్యపృథక్సిద్ధగన్ధవ్యావృత్తిః. కథమైన్ద్రియకత్వమ్ - సమవాయస్యానైన్ద్రియకత్వాత్తదయుక్తమితి చేత్, తర్హి సవికల్పకే విశిష్టగ్రహణమనుపపన్నమ్, అతో నభిన్నేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమితి నప్రమాణానుపపత్తిః. అసంనిహితత్వాత్ ప్రమేయానుపపత్తిః. అపృథక్సిద్ధత్వేన తన్నాస్తీతి పరిహరతి (సంస్థానేనేతి) అనేన చాక్షుషత్వేపి పృథక్సిద్ధదణ్డాదివ్యావృత్తిః. ఏకేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వే సత్యపృథక్సిద్ధత్వాత్, ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తిర్నాస్తీతి ససంస్థానమేవ వస్తు గృహీతమిత్యర్థః. ఏవం పూర్వం సంస్థానరూపశబ్దేనాభిప్రేతోఽర్థో వివృతో భవతి. అనువృత్త్యగ్రహణాన్న సంస్థానరూపజాత్యాదేరగ్రహశ్శఙ్కనీయః - ప్రకారప్రకారిభావేన గ్రహణోపపత్తేరితి భావః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అనువృత్త్యగ్రహణాత్ గోత్వమగృహీతం చేత్ ద్వితీయపిణ్డేపి గోత్వం దుర్గ్రహమ్ - అనువృత్త్యగ్రహాత్. అనేకవ్యక్త్యన్వయరూపాహ్యనువృత్తిః. సాచాన్వయినః పదార్థస్య పూర్వవ్యక్తినిష్ఠతా పరామర్శేనైవ ద్వితీయాదిషు గృహ్యతే. అతః ప్రథమపిణ్డే గోత్వాగ్రహాత్ తదన్వయాపరామర్శేన ద్వితీయవ్యక్త్యన్వయరూపానువృత్తిః ద్వితీయేపి దుర్గ్రహేతి తత్రాపి గోత్వమగృహీతమ్. ఏవం ప్రథమద్వితీయవ్యక్త్యన్వయాపరామర్శే తృతీయేఽనువృత్తిరగృహీతేతి గోత్వమగృహీతమ్. ఏవం వ్యక్త్యన్తరేష్వపి, గోత్వం దుర్గ్రహం స్యాత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణఏవ గోత్వగ్రహణమభ్యుపేతవ్యమ్. ఏవం సకలవిశేషశూన్యవస్తుగ్రహణం వ్యుదస్తమ్. జాత్యాదయో విశేష్యంచ పృథఙ్నిర్వికల్పకే గృహీతమ్. సవికల్పకఏవ విశిష్టతయాగ్రహణమితి పక్షశ్చార్థాన్నిరస్తో భవతి. విశేషణం విశేష్యంచ పృథక్పృథగ్గృహీతమితి కథమవగతమ్ - దణ్డకుణ్డలాదిషు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వదర్శనాదితి చేత్ - తత్ర కిమపృథక్సిద్ధివేలాయాం పృథగ్గ్రహణమ్ - ఉతపృథక్స్థితివేలాయామ్ - నప్రథమః - విశిష్టత్వేనైవగ్రహణాత్. పృథక్స్థితివేలాయాంతు విశిష్టగ్రహణమేవ నాస్తీతి నతత్ప్రతీతిహేతుత్వమ్. అతః పృథగ్గ్రహణస్య విశిష్టగ్రహణహేతుత్వాభావాత్ నగోత్వాదౌ పృథగ్గ్రహణప్రసఙ్గః. నను విశేషణవిశేష్యభావస్య సప్రతియోగికత్వాత్తజ్జ్ఞానస్య ప్రతియోగిస్వరూపజ్ఞానమపేక్షితమితి విశిష్టప్రతిపత్తేర్జాత్యాది పదార్థస్వరూపమాత్రగ్రహణపూర్వకత్వం స్వీకార్యమ్. ఉచ్యతే - ప్రతియోగిజ్ఞానాపేక్షా నామ కిం విశిష్టజ్ఞానే ప్రతియోగ్యవభాసనియమః-ఉతతజ్జ్ఞానస్య విశిష్టజ్ఞానహేతుత్వమ్. ప్రథమమభ్యుపగచ్ఛామః-ద్వితీయేచ జాత్యాదయః పదార్థాః ప్రథమం మిథో వ్యావృత్తతయా గృహీతా నవా - నచేత్-అవ్యావృత్తతయా గృహీతానాం పూర్వోత్తరజ్వాలానామివ విశేషణవిశేష్యభావప్రతియోగితాప్రతీతిర్నోపపద్యతే - యది వ్యావృత్తతయా గృహీతాః-తదా వ్యావృత్తిశ్చ విశేషణవిశేష్యభావేన పారతన్త్ర్యాదిలక్షణేన తదౌపయికాకారాన్తరేణ వాయదినస్యాత్ - విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసప్రతీతిః ప్రసజ్యతే. వస్తుసామర్థ్యాద్వాస్తవఏవ విశేషణవిశేష్యభావః ప్రతీయత ఇతి చేత్ - తర్హి వస్తుసామర్థ్యంనామ విశేషణవిశేష్యభావరూపం తదౌపయికాకారాన్తరరూపం వాస్యాత్. వస్తుస్వభావస్య సత్తయోపకారకత్వే వస్తుస్వభావాదేవ విశిష్టప్రతీతిసంభవాత్, స్వరూపమాత్రగ్రహణకల్పనమయుక్తమ్. జ్ఞాతతయోపకారకత్వే తేన స్వభావేన వ్యావృత్తతయా విశేషణస్య ప్రాగవగతిరస్తీతి ప్రథమతఏవ విశిష్టప్రతీతిరభ్యుపగతా స్యాత్. అతో వరం ద్రవ్యస్యైవ ప్రథమం విశిష్టతయా ప్రతీత్యభ్యుపగమః, తస్యాపి స్వభావస్య స్వవిశేష్యభూతం విశేషణం ప్రతి విశేషణత్వం కిం ప్రథమమవగతమ్ - కింతు స్వరూపమాత్రమితి చేత్తర్హి విశేషణతత్స్వభావయోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః ప్రతీయేత. తత్పరిహారాయ తస్య వస్తుస్వభావస్య ఆకారాన్తరాభ్యుపగమేఽనవస్థా. యది వ్యత్యాసవిశిష్టప్రతీతిః ప్రాథమ్య

అతో ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు గోత్వాదేరనువృత్తిధర్మవిశిష్టతా సంస్థానివత్సంస్థానవచ్చ సర్వదైవ గృహ్యత ఇతి తేషు సవికల్పకత్వమేవ. అతః ప్రత్యక్షస్య కదాచిదపి న నిర్విశేషవిషయత్వమ్. అత ఏవ సర్వత్ర భిన్నాభిన్నత్వమపి నిరస్తమ్. ఇదమిత్థమితి ప్రతీతావిదమిత్థంభావయోరైక్యం కథమివ ప్రత్యేతుం శక్యతే. తత్రేత్థంభావస్సాస్నాదిసంస్థానవిశేషః, తద్విశేష్యం ద్రవ్యమిదమంశ ఇత్యనయోరైక్యం ప్రతీతిపరాహతమేవ. తథాహి - ప్రథమమేవ వస్తు ప్రతీయమానం సకలేతరవ్యావృత్తమేవ ప్రతీయతే. వ్యావృత్తిశ్చ గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయేత్థమితి ప్రతీతేః. సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపత్తౌ తయోరత్యన్తభేదః ప్రతీ

ప్రసఙ్గపరిహారాయ జాత్యాదీనాం స్వరూపమేవ విశేషణభావో విశేష్యభావశ్చ - సత్త్వాకారాన్తర మిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదా ప్రథమప్రతిపత్తిర్విశేషణతయా విశేష్యతయా చ స్యాత్. తదప్రతిపత్తౌ స్వరూపస్యాగృహీతత్వప్రసఙ్గాత్. తత్రైవ ప్రతీతౌ ప్రథమత ఏవ విశిష్టప్రతీతిస్స్యాత్. ఏకస్యామ్ ప్రతీతౌ విశేషణతయా విశేష్యతయా చ జాత్యాదీనాం ప్రతిపన్నత్వాత్. అతః ప్రథమత ఏవ పరస్పరప్రతియోగికవిశేషణవిశేష్యభావ ప్రతీతిస్సంభవతీత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఏవం సతి విశిష్టగ్రహణస్య పృథగ్గ్రహణపూర్వకత్వే భిన్నసామగ్రీవేద్యవస్తుగోచరత్వముపాధిస్స్యాత్. పక్షవ్యతిరిక్తవ్యవచ్ఛేద్యాభావేప్యుక్తతర్కబలాత్ పక్షవ్యవచ్ఛేదకత్వసిద్ధేరుపాధిత్వం యుక్తమ్. యథా ప్రధ్వంసాభావస్యాదిమత్త్వాదనన్తవత్త్వే భావరూపాదిమత్త్వముపాధిర్భవతి భావోన్మజ్జనప్రసఙ్గరూపతర్కబలాత్. యథాగ్నిమత్త్వాద్ధూమానుమానే ఆర్ద్రేన్ధనముపాధిస్సర్వత్రాగ్నిమతి ధూమోపలమ్భప్రసఙ్గతర్కబలాద్భవతి తద్వత్. అతః ప్రథమపిణ్డగ్రహణ ఏవ గోత్వం గృహ్యతే. ద్వితీయాదిష్వనువృత్తిగ్రహణమభ్యుపేత్యమ్. అతో యథోక్తస్వరూపే ఏవ నిర్వికల్పకసవికల్పకే. అనువృత్తిగ్రహాగ్రహణౌ హి సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః ప్రయోజకౌ కథితౌ. తత్కథం ద్వితీయాదిగ్రహణస్య సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (అత ఇతి) అతః - ప్రథమగ్రహణ ఏవ స సంస్థానవస్తుగ్రహణాత్. అనువృత్తిగ్రహణవిధురప్రథమేతరగ్రహణే కథం సవికల్పకత్వమిత్యత్రాహ (ద్వితీయాదీతి) ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణేషు - ద్వితీయాదిత్వేన పిణ్డగ్రహణేషు. అనేన సంస్కారసచివగ్రహణం సవికల్పకమితరన్నిర్వికల్పకమితి సిద్ధమ్. ఏతేన న కేవలం జాత్యనువృత్త్యైవ సవికల్పకత్వం జాతిగుణాదిష్వన్యతమానువృత్తివిశిష్టగ్రహణమపి సవికల్పకమితి సిద్ధమ్. సర్వవిధానువృత్తివికలగ్రహణమేవ నిర్వికల్పకమ్. యథా ఏకవ్యక్తౌ ప్రథమాక్షసన్నిపాతజం జ్ఞానమ్. న హ్యేకవ్యక్తావపి సంస్కారజన్యం దేశకాలాద్యనువృత్తివిశిష్టగ్రహణం సవికల్పకం స్యాత్. స్యాదేవ సంస్కారజన్యత్వానువృత్తిగోచరత్వావిశేషాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యేషు ప్రథమపిణ్డగ్రహణమిత్యుక్తిస్తు జాత్యనువృత్తిప్రదర్శనార్థా. సంస్థానివత్ సంస్థానవదితి దృష్టాన్తద్వయప్రదర్శనం స్పష్టీకరణార్థమ్. పిణ్డధర్మస్సంస్థానమ్. తద్ధర్మోనువృత్తిరితి ధర్మిధర్మభావరూపసామ్యనిబన్ధనంచ దృష్టాన్తద్వయోపాదానమ్. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకయోః సంస్కారసచివత్వతద్విరహాభ్యాం సామగ్రీవైషమ్యమ్. గోత్వాద్యనువృత్తితద్విరహాభ్యాం గ్రాహ్యాకారవైషమ్యమిత్యుక్తం భవతి. ద్వివిధస్యాపి ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వం నిగమయతి (అత ఇతి) ప్రసఙ్గాద్భేదాభేదం నిరాకరోతి (అత ఏవేతి) అత ఏవ - ప్రథమపిణ్డగ్రహణస్య విశిష్టవిషయత్వసమర్థనేన. సర్వత్ర - పిణ్డస్వయ జాతివ్యక్తిగుణగుణిక్రియాతద్వత్కార్యకారణేష్విత్యర్థః. కథమిత్యత్రాహ (ఇదమిత్థమితి) భేదాభేదవాదినా పిణ్డానామన్యోన్యభేదాభేదసమర్థనే ఇదమిదం న భవతీతి భేదః, ఇదమిదం భవతీత్యభేద ఇత్యేకస్యైవ యుగపద్భావాభావరూపవ్యాహతిపరిహారార్థం జాత్యాత్మనాభేదో వ్యక్త్యాత్మనా భేద ఇత్యాకారద్వయేన భేదాభేద ఉపపాదితః. జాతిగతోऽభేదః, వ్యక్తిగతో భేదశ్చేతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతేతి శఙ్కాపరిహారాయ జాతివ్యక్త్యోశ్చాన్యోన్యభేదాభేద ఉక్తః. తన్నిర్వహణాయాకారాన్తరాన్వయాదర్శనాత్ ప్రతీతిరేవ శరణమిత్యాశ్రితా. అతస్తన్నిరాసాయ ప్రథమం జాతివ్యక్త్యోర్భేదేనైవ ప్రతీతేరభేదస్య ప్రతీతివిరోధం దర్శయతి (ఇదమిత్థమితి) ఇదంభావో విశేష్యమ్. ఇత్థంభావో విశేషణమ్. ఇత్థమంశః కః, ఇదమంశః క ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) అత్ర జాతివ్యక్త్యోర్భేదాభేదే చత్వారో హేతవః పరోక్తాః. ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణమ్, ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసమానాధికరణపదప్రయోగః, సహోపలమ్భనియమశ్చేతి. అత్ర సహోపలమ్భనియమసమానాధికరణప్రత్యయౌ భేదాభేదసాధకౌ. అన్యౌ ద్వావభేదసాధకౌ. ఇదం హేతుచతుష్టయమాశఙ్క్యాహ (తథాహీతి) తాన్ హృది కృత్వా ప్రథమపిణ్డగ్రహణే అభేదేన గ్రహణం వ్యుదస్యతి (ప్రథమమిత్యాదినా) సకలేతరవ్యావృత్తమ్ - సకలవిజాతీయవ్యావృత్తమిత్యర్థః. తతః కింభేదేన గ్రహణస్యేత్యత్రాహ (వ్యావృత్తిశ్చేతి) గోత్వాదిసంస్థానవిశేషవిశిష్టతయా ఇత్థమితి ప్రతీతేః వ్యావృత్తిశ్చ నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అనేనాఖణ్డవాక్యార్థభఙ్గశ్చార్థతః కృతో భవతి. శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యస్యైవాభిప్రేతత్వాత్తచ్చ పూర్వం దర్శితమ్. గోత్వాదివిశిష్టతయా ప్రతీతిరస్తు - తథాపి అభేదః స్వప్రమాణేన ప్రసజ్యతే చేన్న నివార్యత ఇత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర - గోత్వతదాశ్రయాదిషు దణ్డకుణ్డలాదిషు చ - దణ్డతద్వతోరివ జాతితద్వతోరపి విశేషణవిశేష్యభావ ఏవ అభేదవిరోధీత్యర్థః. (విశేషణవిశేష్యభావేతి) గోత్వవ్యక్త్యోరనువృత్తివ్యావృత్త్యగ్రహేపి విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాకారాన్తరేణ భేదో గృహీతః. న హ్యేకేనైవాకారేణ భేదగ్రహ ఇత్యస్తి నియమ ఇతి భావః. ఉభయత్రాత్యన్తభేదోऽస్తి చేత్ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యమేకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయః, సహోపలమ్భనియమశ్చ కథమేకత్ర

త్యైవ సువ్యక్తః. తత్ర దణ్డకుణ్డలాదయస్తు పృథక్సంస్థానసంస్థితాస్స్వనిష్ఠాశ్చ కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరవిశేషణతయాఽవతిష్ఠన్తే. గోత్వాదయస్తు ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థభూతాస్సన్తో ద్రవ్యవిశేషణతయా అవస్థితాః. ఉభయత్ర విశేషణవిశేష్యభావస్సమానః. తత ఏవ తయోర్భేదప్రతిపత్తిశ్చ. ఇయాంస్తు విశేషః. పృథక్స్థితిప్రతిపత్తియోగ్యా దణ్డాదయః. గోత్వాదయస్తు నియమేన తదనర్హా ఇతి. అతో వస్తువిరోధగ్రస్తప్రతీతిపరాహత ఇతి ప్రతీతిప్రకారనిహ్నవనాదేవోచ్యతే. ప్రతీతిప్రకారో హి ఇదమిత్థమిత్యేవ సర్వసమ్మతః. తదేతత్సూత్రకారేణ *(౧) నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి సువ్యక్తముపపాదితమ్. అతః ప్రత్యక్షస్య సవిశేషవిషయత్వేన ప్రత్యక్షాదిదృష్టసమ్బన్ధవిశిష్టవిషయత్వాదనుమానమపి సవిశేషవిషయమేవ. ప్రమాణసఙ్ఖ్యావివాదేఽపి సర్వాభ్యుపగతప్రమాణానామయమేవ విషయ ఇతి న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. వస్తుగత

దృశ్యతే నాన్యత్రేత్యత ఆహ (తత్రేతి) తత్ర - గోత్వతదాశ్రయదణ్డవద్వ్యక్తివర్గే - పృథక్సంస్థానవిశిష్టస్వపర్యవసితకాదాచిత్కవిశేషణభావో మత్వర్థీయప్రత్యయసాపేక్షసామానాధికరణ్యప్రత్యయే ప్రయోజకః. ద్రవ్యసంస్థానతయైవ పదార్థత్వేన తత్పృథక్త్వానర్హత్వాత్ తద్విశేషణతయైవ స్థితిః మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యే ప్రయోజికా. సహోపలమ్భనియమతదభావయోరపృథక్సిద్ధత్వపృథక్సిద్ధత్వే ఏవ ప్రయోజకే. న తు భేదాభేదావిత్యర్థః. సహోపలమ్భనియమే ద్వయోరేవ సహభావాత్, సహోపలమ్భో ద్విత్వసాధకః. తన్నియమస్తు భిన్నయోరేకస్మిన్నపి నాస్తీత్యసాధారణానైకాన్తికత్వాదనుభయసాధకః. కించ - విరుద్ధ ఏవ. ద్విత్వసాధకసహోపలమ్భనియమో హి ద్విత్వస్య నియమం దర్శయతి. ఏకశబ్దానువిద్ధప్రత్యయస్తు ఏకో దణ్డీత్యాదిషు దణ్డ్యన్తరవ్యావర్తకత్వదర్శనేన ధర్మ్యన్తరనిషేధపరత్వాత్, న ధర్మధర్మిణోరభేదసాధక ఇతి భావః. యద్యేవం జాతికుణ్డలాదేర్వైషమ్యమ్. యది విశేషణవిశేష్యభావసామ్యాదుభయత్ర భేదస్సాధ్యతే - తర్హి సహోపలమ్భనియమాదివైషమ్యే ఏకత్వమపి స్యాదిత్యత ఆహ (ఉభయత్రేతి) విశేషణవిశేష్యభావావిశేషాత్తత్ప్రయుక్తభేదప్రతిపత్తిరనివార్యా - విశేషణవిశేష్యభావే సతి భేదస్యోభయసంప్రతిపత్తేః. సహోపలమ్భనియమే ఐక్యం హి విమతమ్. అతో న సంప్రతిపన్నభేదవిరుద్ధాభేదః కల్ప్యః. యథా శీతత్వోష్ణత్వాద్యవాన్తరవైషమ్యం న ద్రవ్యత్వాదిసాధారణాకారవిరోధ్యద్రవ్యత్వకల్పకమ్. ఏవం సహోపలమ్భనియమో న భేదవిరోధ్యాకారకల్పక ఇతి భావః. యద్వా - పృథక్స్థితానాం దణ్డాదీనాం అవిశేషణానామేవ సతాం కదాచిత్సహభావమాత్రాద్విశేషణత్వమభ్యస్తమిత్యత్యన్తభిన్నేషు విశేషణత్వాభావాద్విశేషణత్వం నాత్యన్తభేదసాధనసమర్థమిత్యత్రాహ (ఉభయత్రేతి) వ్యావృత్తప్రతీతౌ వ్యావర్తకతయోపయుజ్యమానత్వం విశేషణత్వమ్. తచ్చ దణ్డాదిష్వపి ముఖ్యమితి విశేషణత్వాదత్యన్తభేదో యుజ్యత ఇతి భావః. గోత్వతదాశ్రయాదిష్వేవ సహోపలమ్భనియమః నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థమైక్యం కల్పనీయమితి చేత్తత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) ఇయానేవ - న త్వైక్యం కల్పనీయమిత్యర్థః. యది సహోపలమ్భనియమవ్యవస్థార్థమైక్యం కల్ప్యతే - తదయుక్తమ్. తత్రైవైక్యం నాన్యత్రేతి వ్యవస్థార్థమర్థాన్తరకల్పనప్రసఙ్గాత్ - యద్యైక్యం తత్ర స్వాభావికం, తర్హి సహోపలమ్భనియమస్స్వాభావిక ఇతి న సంప్రతిపన్నవిరుద్ధార్థాన్తరకల్పనాగౌరవమాశ్రయణీయమితి భావః. యద్వా - విశేషణవిశేష్యభావప్రసక్తభేదప్రతిపత్తిర్యథోభయత్ర తుల్యా - తథా సహోపలమ్భనియమో దణ్డదేవదత్తాదావపి స్యాత్. జాతివ్యక్త్యోర్వా న స్యాదిత్యత్రాహ (ఇయానితి) న హి సాధారణాకారేఽభ్యుపగతేఽవాన్తరభేదస్త్యాజ్య ఇత్యర్థః. ఘటే పటస్యాభావో భేదః. తత్ర తస్య సద్భావోఽభేద ఇతి భావాభావవిరోధస్య న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రతీతిపరాహతత్వమాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః - ఇత్థం భేదసామానాధికరణ్యేన అభేదస్య ప్రతీత్యభావాత్. కథం ప్రతీతిప్రకార ఇత్యత్రాహ (ప్రతీతిప్రకారో హీతి) యది విశేషణవిశేష్యయోరైక్యమస్తి - తర్హ్యన్యతరదేవ ప్రతీయేత. అన్యతరప్రతీతిర్వాఽస్తు - తథాపి నైక్యమ్. యథా - పూర్వానుభూతయోగిపురుషయోః ఏకస్మిన్ దృష్టే న హి పురుషైక్యమ్. జాతివ్యక్త్యోస్సమ్బన్ధనియమ ఏవైక్యమితి చేన్న - భేదసాధకసమ్బన్ధనియమస్య భేదనియమసాధకత్వాత్. ద్వయోర్హి సమ్బన్ధః. తన్నియమ ఏవైక్యం చేత్ - సమ్బన్ధస్వరూపభఙ్గప్రసఙ్గః. ఏవం భేదాభేదనిరాసస్య సూత్రకారాభిమతత్వమాహ (తదేతదితి) అథ ప్రమాణాన్తరాణాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్తేషామపి సవిశేషవిషయత్వమాహ (అత ఇతి) ప్రత్యక్షాదిదృష్టధూమాదిసంబన్ధవిశిష్టాగ్న్యాదివిషయత్వాదిత్యర్థః. స్వాభిమతముక్తం ప్రమాణత్రయమ్. ప్రమాణాన్తరాభ్యుపగమేఽపి తేషాం సవిశేషవిషయత్వమాహ (ప్రమాణసంఖ్యేత్యాదినా) ప్రమాణాని సవిశేషవిషయాణి స్యుః - తాని తర్కపరాహతానీతి శఙ్కాయాం అస్మిన్ సర్వప్రమాణసవిశేషవిషయత్వవిస్తరోక్తిసమయేఽపి పూర్వం తత్సంగ్రహోక్తావివ బుద్ధిస్థస్వసిద్ధివాదేఽపి న నిర్విశేషత్వసిద్ధిరితి జ్ఞాపనాయ సవిశేషత్వబాధకతయా పరోక్తయుక్త్యభ్యుపగమేఽపి యుక్తిరూపవిశేషైస్సవిశేషత్వమవర్జనీయమితి పూర్వోక్తం స్మారయన్ విరోధం దర్శయతి (వస్తుగతేతి) యద్వా - పూర్వం స్వానుభవసిద్ధే విశిష్టే నిర్విశేషత్వనిష్కర్షో నిష్కర్షకైస్సవిశేషత్వాపాదనేన దూషితః. తత్సర్వం ప్రమాణనిర్వి

---

(౧) శారీరకమీ - ౨. అ. - ౨ పా. - ౩౧ సూ.

స్వభావవిశేషైస్తదేవ వస్తు నిర్విశేషమితి వదన్ జననీవన్ధ్యాత్వప్రతిజ్ఞాయామివ స్వవాగ్విరోధమపి నజానాతి. యత్తు ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహిత్వేన నభేదవిషయమ్. భేదశ్చ వికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూప ఇత్యుక్తమ్. తదపి జాత్యాదివిశిష్టస్యైవ వస్తునః ప్రత్యక్షవిషయత్వాజ్జాత్యాదేరేవ ప్రతియోగ్యపేక్షయా వస్తునస్స్వస్యచ భేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ దూరోత్సారితమ్. సంవేదనవద్రూపాదివచ్చ పరత్ర వ్యవహారవిశేషహేతోస్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వం యుష్మాభిరభ్యుపేతం భేదస్యాపి సమ్భవత్యేవ. అతఏవచ నానవస్థాఽన్యోన్యాశ్రయణంచ. ఏకక్షణవర్తిత్వేపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ క్షణే వస్తుభేదరూప తత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గ్ర

శేషవిషయత్వనిష్కర్షేష్యతీతి దిశతి (వస్తుగతేతి) ఏవం నిర్విశేషచిన్మాత్రపారమార్థ్యవ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యప్రతిజ్ఞాబాధస్సామాన్యేన సర్వప్రమాణసవిశేషగోచరత్వేన దర్శితః. అథపరోక్తం ప్రమాణతర్కజాతం విశేషతో దూషయితుముపక్రమతే. శాస్త్రబలీయస్త్వమిచ్ఛతా పరేణ ప్రథమం శాస్త్రముపన్యస్తమ్. తదనిచ్ఛతా ప్రత్యక్షావిరుద్ధార్థశాస్త్రం ప్రమాణయతా సిద్ధాన్తినా ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం నిరాక్రియతే. తత్ర ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వే, భేదస్య దుర్నిరూపత్వేచ పరోక్తం కుతర్కమనూద్య నిరస్యతి (యత్త్వితి) యత్త్విత్యాదిసార్ధగ్రన్థద్వయేన ప్రమాణానుపపత్తిప్రమేయానుపపత్త్యనుభాషణమ్. (తదపీతి) నకేవలం సవిశేషవిషయత్వోపపాదనమ్. నిర్విశేషవిషయత్వోపపాదనానుపపత్తిశ్చేతి, అపిశబ్దస్య భావః. యద్వా - నకేవలం భిన్నవిషయత్వం స్థాపితమ్. సన్మాత్రవిషయత్వమపి దూరోత్సారితమిత్యపిశబ్దస్యార్థః. (జాత్యాదేరేవేతి) స్వపరనిర్వాహకత్వాద్వ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరనిరపేక్షస్య, ప్రతియోగినిరపేక్షస్యైవచేతి భావః. (దూరో త్సారితమ్) ప్రతియోగిస్మరణకృతవిలమ్బే సత్యపి జ్ఞానస్య యావత్కార్యసిద్ధి స్థత్వం కల్ప్యమ్ - తథాపి ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేః భేదత్వే నైకక్షణవృత్తిత్వేపి ప్రత్యక్షస్య భేదస్య సుగ్రహత్వాద్దూరోత్సారితమితి భావః. జాత్యాదేరేవేత్యభిప్రేతం భేదస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం పరోక్తయుక్త్యైవ దర్శయతి (సంవేదనవదిత్యాదినా) సంవేదనవద్రూపాదివచ్చేత్యనేన పరోక్తసపక్షదృష్టాన్తద్వావపి సపక్షీకృతౌ. అనేన పరోక్తదూషణస్య పరిహృతత్వం దర్శయతి (అతఏవేతి) అత్ర ప్రథమచశబ్దస్య స్వపరనిర్వాహకత్వోపపాదనేన దూషణపరిహారశ్చ సిద్ధ ఇతి భావః. ద్వితీయశ్చశబ్దో దూషణద్వయసముచ్చయే. అనవస్థాపరిహారసిద్ధౌ తదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధిః, తదర్థస్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధౌ అనవస్థాపరిహార ఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతిచేత్ - న. భ్రమనివృత్త్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ స్వపరనిర్వాహకత్వసిద్ధేరనవస్థాపరిహారాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య త్రిచతురక్షణమాత్రవృత్తిత్వేప్యేకక్షణవృత్తిత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏకక్షణవర్తిత్వేపీతి) అత్రేదమనుసన్ధేయమ్ - కిం ప్రతీతిరనభ్యుపగతా - ఉతాఙ్గీకారేపి మూలం నాస్తి - కింవా మూలం దుర్నిరూపమితి. విషయోవా కింనాస్తి - ఉత సన్నపి దుర్నిరూప ఇతి. తత్ర ప్రథమః ప్రతీత్యనభ్యుపగమో నోపపద్యతే - వేదాన్తానామనారమ్భణీయత్వప్రసఙ్గాత్, వాదిప్రతివాదిరూపేణ కథానుపపత్తేశ్చ. మూలమప్యస్తి - కార్యస్య సంప్రతిపన్నత్వేన కారణస్య కల్పనీయత్వాత్. కార్యంహి ప్రతీతం కారణకల్పనాయాం ప్రమాణమ్. నహ్యనుపస్ఫుటావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతి నీతివిదః. దుర్నిరూపత్వమపి నాస్తి - కార్యోత్పత్త్యనురూపత్వంహి కారణస్య సునిరూపత్వమ్. కార్యోత్పత్త్యా కారణస్య తదనురూపత్వం సిద్ధమితి నదుర్నిరూపత్వమ్. విషయోప్యస్త్యేవ. యది నవిషయః - తర్హి త్వయైవ తదనుయుక్తేన వక్తవ్యమ్. ప్రపఞ్చస్య బాధ్యత్వజ్ఞానం కిం సవిషయమ్ - ఉతావిషయమితి. సవిషయత్వే విషయోఽఙ్గీకృత ఏవ. నోచేద్బాధ్యత్వమసిద్ధమితి ప్రపఞ్చపారమార్థ్యం స్యాత్. అతోఽస్త్యేవ విషయః. నచ బాధ్యవిషయత్వమ్. తథాసతి భేదబాధకప్రమాణజన్యప్రతీతేరపి మిథ్యావిషయత్వే నభేదపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. ఏతాన్ప్రత్యాహుః - * స్వశాస్త్రనిర్ణయే సత్యే సత్యాస్స్యుర్లోకనిర్ణయాః। స్వశాస్త్రనిర్ణయేఽసత్యే సత్యాస్స్యుర్లోకనిర్ణయాః॥ ఇతి. ఉక్తవికల్పేషు పూర్వే చత్వారః పక్షాః అపిచేత్యాదినా భాష్యేణ వక్ష్యమాణేనాభిప్రేతా ఇతి తేషాం నిరస్తత్వం తత్ర జ్ఞాస్యతే. అత్ర ప్రథమం పఞ్చమం బాధ్యవిషయత్వపక్షం ప్రాధాన్యాత్పరిజిహీర్షతా భాష్యకారేణ ప్రత్యక్షబాధస్తావన్నదృష్ట ఇతి యౌక్తికబాధః పరిహ్రియతే. తత్ర ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవ భేదత్వేన తద్విశిష్టవిషయతయా క్షణాన్తరగ్రాహ్యభావాత్ క్రమయౌగపద్యవికల్పాయోగరూపా ప్రమాణానుపపత్తిః పరిహృతా. ఏవం ప్రమేయానుపపత్తౌ స్వరూపపక్షే ప్రతియోగినిరపేక్షభేదవ్యవహారప్రసక్తిస్సిద్ధతయా పరిహృతా. హానోపాదానాదిరూపస్య, గోత్వాదిశబ్దావలమ్బినశ్చ వ్యవహారస్య ప్రతీతేశ్చ ప్రతియోగినిరపేక్షత్వాత్. శాబ్దవ్యవహారవిశేషే ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య దారాఃకళత్రమాప ఇత్యాదిషు స్త్రీత్వనపుంసకత్వబహుత్వాదివత్ శబ్దస్వభావాయత్తత్వాత్ నార్థదూషణత్వమ్. వ్యావృత్తాదిశబ్దప్రయోగేష్వేవ ప్రతియోగిసాపేక్షత్వదర్శనాత్, గోత్వాదిప్రతిపత్తివ్యవహారేషు తదభావాత్ శాబ్దవ్యవహారవిశేషస్య ప్రతియోగిసాపేక్షత్వం శబ్దవిశేషస్వభావాధీనమిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చీయతే - శబ్దస్వభావశ్చ ప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యత్తదవచ్ఛేదకోపాధిపురస్కారేణార్థవిశేష ప్రతీతిహేతుత్వమ్. గోత్వశబ్దోహ్యసాధారణో గోత్వం స్వరూపేణ దర్శయతి. భేదశబ్దస్తు వ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వరూపప్రవృత్తినిమిత్తసాధారణ్యాత్తదవచ్ఛేదకమహిషాది పదార్థాన్తరరూపోపాధిపురస్కారేణ గోత్వం దర్శయతి. పర్యాయత్వప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. వ్యావృత్తిరూపత్వే ప్రతియోగిత్వే బ్రహ్మణి బ్రహ్మశబ్దేన సహ స్వరూపశబ్దవదధికార్థావివక్షాయామపి భిన్నశబ్దస్య ప్రయోగసమ్భవాత్.

హీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం నకించిదిహ తిష్ఠతి. అపిచ సన్మాత్రగ్రాహిత్వే ఘటోఽస్తి పటోఽస్తీతి విశిష్టవిషయా ప్రతీతిర్విరుధ్యతే. యదిచ సన్మాత్రాతిరేకివస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణో భేదః ప్రత్యక్షేణ నగృహీతః - కిమిత్యశ్వార్థీ మహిషదర్శనే [న] నివర్తతే. సర్వాసు ప్రతిపత్తిషు సన్మాత్రమేవ విషయశ్చేత్-తత్తత్ప్రతిపత్తివిషయసహచారిణస్సర్వే శబ్దా ఏకైకప్రతిపత్తిషు కిమితి నస్మర్యన్తే. కించ - అశ్వే హస్తినిచ సంవేదనయోరేకవిషయత్వేన ఉపరితనస్య గృహీతగ్రాహిత్వాద్విశేషాభావాచ్చ స్మృతివైలక్షణ్యం న స్యాత్. ప్రతిసంవేదనం విశేషాభ్యుపగమే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టార్థవిషయత్వమేవాభ్యుపగతం భవతి. సర్వేషాం సంవేదనానామేకవిషయతాయామేకేనైవ సంవేదనేనాశేషగ్రహణాదన్ధబధిరాద్యభావశ్చ ప్రసజ్యేత. నచ చక్షుషా సన్మాత్రం గృహ్యతే - తస్య రూపరూపిరూపైకార్థసమవేతపదార్థగ్రాహిత్వాత్. నాపి త్వచా - స్పర్శవద్వస్తువిషయత్వాత్. శ్రోత్రాదీన్యపి నసన్మాత్రవిషయాణి. కింతు శబ్దరసగన్ధలక్షణవిశేషవిషయాణ్యేవ. అతస్సన్మాత్రస్య గ్రాహకం నకించిదిహ దృశ్యతే. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షేణైవ గ్రహణే తద్విషయాగమస్య ప్రాప్తవిషయత్వేనానువాదకత్వమేవ స్యాత్. సన్మాత్రబ్రహ్మణః ప్రమేయభావశ్చ. తతో జడత్వనాశిత్వాదయస్త్వయైవోక్తాః. అతో వస్తుసంస్థానరూపజాత్యాదిలక్షణభేదవిశిష్టవిషయమేవ

ఉపాధిశబ్దానాం హి వాచ్యాతిరేకేపి తటస్థోపాధిభేదాదపర్యాయత్వముపపద్యతే. తత్రైచ్ఛా ప్రయోగాప్రయోగౌ. భేదస్య వ్యావృత్త్యనువృత్తివికల్పోపి పరిహృతః. వ్యావృత్త ఇత్యభ్యుపగమే స్వరూపవ్యావృత్తశబ్దయోరివ భేదశబ్దస్యానువృత్తప్రయోగసంభవాత్. భిన్నో హి భేదయోగీత్యేతచ్చ స్వరూపస్యైవ జాత్యాదిభేదవిశిష్టత్వేన భిన్నశబ్దప్రయోగసమ్భవాత్పరిహృతం. ధర్మభూతజాత్యాదిషు భిన్న ఇతి ప్రయోగో భవన్మతే వ్యావృత్తిరూపే బ్రహ్మణి వ్యావృత్తశబ్దవదౌపచారికః, ధర్మాన్తరరాహిత్యేపి తద్యోగకార్యవ్యావృత్తిబుద్ధిహేతుత్వాత్. ధర్మపక్షేఽనవస్థాన్యోన్యాశ్రయణేచ పరిహృతే - ప్రతియోగినిరపేక్షజాత్యాదేరేవ భేదత్వాత్తస్యైవ స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అవిద్యాయాః బ్రహ్మణో భేదోస్తివా నవా - నచేద్బ్రహ్మణః జడత్వాదిప్రసఙ్గః. అస్తిచేత్స భేదః స్వరూపం వా ధర్మోవేతి వికల్పే దూషణపరిహారసామ్యం ద్రష్టవ్యం. కించ - స్వరూపధర్మవికల్పదూషణపరిహారా అభేదేపి తుల్యాః. అభేదః స్వరూపంచేత్, ప్రతియోగినిరపేక్షాభేదవ్యవహారప్రసఙ్గః * పరమాత్మనా భవత్యభేదీ * ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో నభిన్నో నభసాయభేత్యాదిషు। అభేదస్సప్రతియోగికో హ్యవసీయతే. బ్రహ్మాద్వితీయమిత్యాదిపదానాం పర్యాయత్వం స్యాత్. ధర్మశ్చేత్సవిశేషత్వమ్ - తతశ్చాపసిద్ధాన్త ఇతి. ఇత్థం విషయదుర్నిరూపత్వపక్షే ప్రతిక్షిప్తే భేదప్రతీత్యనభ్యుపగమ ఏవ పరేషాం శరణమితి తం నిరాకరోతి (అపిచేత్యాదినా) ప్రథమం ప్రతిపత్తివిరోధ ఉచ్యతే (సన్మాత్రేతి) యదిచేత్యాదినా వ్యవహారవిరోధః. సర్వాస్విత్యాదినా శబ్దవిరోధః. నహ్యేకత్ర స్మర్యన్త ఏవ సర్వే శబ్దాః-సర్వప్రతీతీనాం సన్మాత్రవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. నైవం-ఘటే ప్రతిపన్నే తత్ర పటవ్యవహారాప్రసఙ్గస్యాపేక్షితత్వాత్. అత్ర ప్రతిదూషణం సన్మాత్రశబ్దానువృత్తిర్దూష్యోఽర్థోఽయమేవేతి స్మరణార్థా. కించేత్యాదినా ప్రతీత్యన్తరజాతివిశేషవిరోధ ఉక్తః. అత్ర సన్మాత్రశబ్దాప్రయోగః కించశబ్దేన దూష్యార్థప్రతిసంధానాత్. ధారావాహికజ్ఞానేషు కాలభేదోఽస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం విశేషాభావాదిత్యుక్తమ్. (స్మృతివైలక్షణ్యం నస్యాదితి) జ్ఞాతతయైవ పరామర్శప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. ధారావాహికబుద్ధిష్వివ జ్ఞాతతాపరామర్శాభావోపపత్తిరితిచేన్న-తత్రాప్రతిసంధానస్య తాదాత్వికబుభుత్సాభావాధీనత్వాత్. అత్రతు సత్యామపి బుభుత్సాయాం జ్ఞాతతాపరామర్శాభావో విషయభేదమేవ వ్యవస్థాపయతి. (ప్రతిసంవేదనమితి) విశేషాభ్యుపగమశబ్దః-పరస్య గత్యన్తరాభావద్యోతనార్థః. సర్వేషామిత్యాదినా కరణవ్యవస్థాభావప్రసఙ్గ ఉక్తః. కరణానాం వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం విషయభేదానాహ (నచేత్యాదినా) అత్ర పూర్వోక్తవిశిష్టవిషయప్రతిపత్తివిరోధవివరణమకారణకత్వదుర్నిరూపకారణకత్వనిరసనఞ్చ కృతం భవతి. (రూపైకార్థసమవేతేతి) రూపసమానాశ్రయసమవేతేత్యర్థః. సమవేతశబ్దో విశేషణతైకస్వభావపరః. విశేష్యత ఇతి విశేషః. తేన సన్మాత్రవిలక్షణపరస్పరభిన్నవిషయత్వసిద్ధిః. ననుసర్వం ప్రత్యక్షం సవిశేషవిషయమిత్యుక్తమ్. శబ్దగన్ధరసానాం సాశ్రయతయా ధర్మాన్తరవత్తయా వా గ్రహణాభావాత్ తద్గ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య కథం సవిశేషవిషయత్వమ్. నైతదేవమ్ - గుణకర్మణోరపి తత్తత్సంస్థానవత్తయా కాలవిశిష్టతయా చ సవిశేషత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్. ఏతచ్చ నిర్వికల్పకమపేక్ష్యోక్తమ్. సవికల్పకేతు దేశాదీనాం బహూనాం విశేషత్వం సంభవత్యేవ. ఇన్ద్రియాణాం లోకసిద్ధహేతుభిస్సన్మాత్రవిషయత్వప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అత ఇతి) ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వం పరాభ్యుపగతార్థాన్తరవిరుద్ధంచేత్యాహ (నిర్విశేషేతి) శాస్త్రస్యాప్రాప్తవిషయతయా అర్థవత్త్వం లోకసిద్ధత్వాద్భేదస్య శాస్త్రావిషయత్వం వదద్భిః పరైరేవాభ్యుపేతమ్. శ్రుతిప్రామాణ్యవిరోధ ఉక్తః. పరాభిమతార్థాన్తరవిరోధమాహ (సన్మాత్రబ్రహ్మణ ఇతి) తతః ఫలితమనిష్టమాహ (తత ఇతి) ఏవముపపాదితం ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రగ్రాహిత్వప్రతిక్షేపం స్వాభిమతార్థాన్తరవ్యుత్పాదనాయ ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వే పర్యవసాయయతి (అత ఇతి) అత ఇత్యాదిభాష్యే అర్థద్వయముక్తమ్. వస్తుసంస్థానరూపా జాతిః, జాత్యాదిరేవ భేద ఇతిచ. తత్ర ప్రథమం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాదయతి (సంస్థానేత్యాదినా) కిం దర్శనేన ఉతానుపపత్త్యా వా సంస్థానాతిరిక్త

ప్రత్యక్షమ్ - సంస్థానాతిరేకిణోఽనేకేష్వేకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యాదర్శనాత్. తావతైవ గోత్వాదిజాతివ్యవహారోపపత్తేః. అతిరేకవాదేఽపి సంస్థానస్య సంప్రతిపన్నత్వాచ్చ సంస్థానమేవ జాతిః. సంస్థానంనామ స్వా

జాత్యభ్యుపగమఇతి వికల్పమభిప్రేత్య దర్శనం నేత్యాహ (సంస్థానాతిరేకిణఇతి) అయం సాస్నాదిమాన్, అయమపి సాస్నాదిమాన్, అయం పృథుబుధ్నోదరాకారః, అయమపి తదాకారఇతి సాస్నాదిరనువృత్తబుద్ధివ్యవహారవిషయో దృశ్యతే. తదతిరిక్తోఽనువృత్తధీవ్యవహారవిషయో న కశ్చిద్దృశ్యతే తస్మాదిత్యర్థః. యద్వా - జాతితయా స్వాభిమతాత్సంస్థానాత్పరాభిమతజాతేరసాధారణం రూపముక్తం ఏకాకారబుద్ధిబోధ్యస్యేతి. కల్పనమప్యనుపపన్నమిత్యాహ (తావతేతి) వ్యుత్పత్తిరనుగతప్రయోగశ్చ వ్యక్తిజాతివిశేషాదిశబ్దానామివ గవాదిశబ్దానామపి సుసదృశోపాధివశాదుపపద్యత ఇతిభావః. నామాన్తరేణ పరాభిమతజాతేరభ్యుపగతత్వశఙ్కావ్యుదాసాయాహ (అతిరేకవాదేపీతి) పరైరవయవినో గమవాయికారణత్వేన సంస్థానం స్వీకృతమ్. కిమిదం సంస్థానం నామ - కిమవయవసంయోగవిశేషః - ఉత స్వరూపమాత్రమ్ - ఉతాన్యత్కిఞ్చిత్. ప్రథమే నిరవయవేష్వాత్మసు సంస్థానాభావాదాత్మత్వజాతిర్న స్యాత్. ద్వితీయే ప్రత్యక్షస్య విశిష్టవిషయత్వం న స్యాత్. అనుగతవ్యవహారశ్చ న స్యాత్. జాతిమాత్రోచ్ఛేదశ్చ స్యాత్. తృతీయేగత్యభావాదస్మత్పక్షాఙ్గీకారఇతి శఙ్కాయాం నిరవయవేష్వపి జాతివ్యవహారసిద్ధ్యర్థం జాత్యజాతిసాధారణం సంస్థానమాత్రం దర్శయతి (సంస్థానంనామేతి) ఘటస్య ద్రవ్యత్వంసంస్థానం మాభూదిత్యసాధారణశబ్దః. రూపమ్ - అపృథక్సిద్ధవిశేషణమ్. తేన గర్భదాసాదివ్యవచ్ఛేదః. నను స్వాసాధారణమిత్యత్ర స్వశబ్దః కిం వ్యక్తిపరః - ఉత సజాతీయపరః - వ్యక్తిపరత్వేచ కిమేకవ్యక్తిపరః - ఉత సర్వవ్యక్తిపరః. ప్రథమే - ఏకవ్యక్త్యతిరిక్తవ్యక్తిషు గోత్వం న స్యాత్. స్వశబ్దస్య సర్వవ్యక్తిపరత్వే మహిషవ్యక్తావపి గోత్వం స్యాత్. అసాధారణశబ్దశ్చ నిష్ఫలః - సజాతీయపరత్వే జాతేస్సంస్థానవిశేషత్వాత్, సమానసంస్థానవిశేషాణామసాధారణం రూపం సంస్థానమిత్యుక్తం స్యాత్. తతశ్చాత్మాశ్రయః - సంస్థాననిరూపణస్య తత్ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వాత్. నైవమ్ - స్వశబ్దస్య ప్రకృతపరత్వాత్. ప్రకృతత్వంచ తత్తద్వ్యవహారగోచరతయా బుద్ధిస్థత్వమ్. ఏవం తర్హి ఖణ్డే బుద్ధిస్థే గోత్వం తదసాధారణమితి ముణ్డే గోత్వం న స్యాత్. ఖణ్డస్య చ గోర్గోత్వం సంస్థానం న స్యాత్ - ముణ్డేపి విద్యమానతయా గోత్వస్య ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాదితిచేన్న - ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావాత్. ఖణ్డత్వమేవ హి ఖణ్డస్య సంస్థానమ్. కిం తవ ఖణ్డో బుద్ధిస్థః - ఉత గౌః - ఉత ఖణ్డో గౌః - ప్రథమే ఖణ్డత్వమేవ ఖణ్డాసాధారణమితి న ముణ్డే గోత్వాభావప్రసఙ్గః. అతఏవ ఖణ్డం ప్రతి గోత్వస్య సంస్థానరూపత్వాభావశ్చ నానిష్టః. ద్వితీయే గోర్గోత్వమసాధారణమితి మహిషాదౌ గోత్వం నివర్తతే - గోషుచ వర్తతఇతి న కశ్చిద్దోషః. తృతీయే యథా నీలోత్పలస్య నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమసాధారణమ్. ఏవం ఖణ్డస్య గోః ఖణ్డత్వవిశేషిత గోత్వమసాధారణమితి ముణ్డే ఖణ్డత్వవిశేషితగోత్వమేవ నివర్తతే న గోత్వమాత్రమితి న కాచిదనుపపత్తిః. నీలత్వవిశేషితముత్పలత్వమిన్దీవరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదేకం సంస్థానమ్. ఖణ్డత్వగోత్వేతు మిథో విశేషణవిశేష్యభావేపి నైకం సంస్థానమ్. ఏకశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాభావాదితిభిదా. అతః స్వాసాధారణరూపం సంస్థానమ్. కస్తర్హి జాతిరూపసంస్థానానాం శౌక్ల్యాదిభ్యో భేదః - స్వభావతారతమ్యాభావాదితి బ్రూమః - శౌక్ల్యాదిషు హి శుక్లం శుక్లతరమితి తారతమ్యం విద్యతే. శబ్దావిష్వప్యుపాధితో వా స్వతో వా తీవ్రతరత్వాదితారతమ్యముపలభ్యతే. ఖరత్వమృదుత్వాదిస్వభావతారతమ్యం స్పర్శాదిష్వప్యస్తి. సంఖ్యాస్వపి న్యూనాధికభావ ఉపలబ్ధః. పరిమాణేచ స్ఫుటతరః. ఏవం గోత్వాదిషు గోతరో గోతమఇతి తారతమ్యం నోపలభ్యతే. ఏవమాదివైషమ్యం ద్రష్టవ్యమ్. జాతిరూపసంస్థానలక్షణమిహ వివక్షితం చేత్ - ప్రకృతాకారేణ సుసదృశవ్యక్తయస్సమస్తాస్స్వశబ్దేన వివక్షితాః. ప్రకృతాకారేణత్యాత్మాశ్రయస్సఙ్గ పరిహృతః. సంస్థాననిరూపణస్య సంస్థానప్రతిపత్తినైరపేక్ష్యాత్. సుసదృశశబ్దేన మహిషాదావతిప్రసఙ్గః పరిహృతః. సమస్తశబ్దేన ముణ్డాదిష్వభావప్రసఙ్గః పరిహృతః - ఖణ్డాసాధారణత్వాభావాద్గోత్వస్య. నను వ్యావృత్తం సంస్థానం అనువృత్తవ్యవహారస్య కథం నిష్పాదకమ్. ఉచ్యతే - యథా వ్యక్తిత్వజాతివిరహేపి బహ్వీషు వ్యక్తిషు వ్యక్తిశబ్దప్రయోగః. యథా గోత్వాశ్వత్వాదిజాతిషు జాత్యన్తరాభావేపి జాతిశబ్దప్రయోగః. భిన్నేషు భిన్నత్వజాత్యభావేపి భిన్నశబ్దప్రయోగః. ఖణ్డాదిషు ఖణ్డత్వాదిజాత్యభావేపి ఖణ్డాదిశబ్దప్రయోగః. యథాచ నిత్యద్రవ్యేషు విశేషమిచ్ఛతాం విశేషేషు విశేషత్వాభావేపి విశేషశబ్దప్రయోగః. తద్వద్గవాదిశబ్దవ్యవహార ఉపపద్యతఇతి. కించ - కోయమనువృత్తవ్యవహారఇతి నిరూప్యం. గకారౌకారవిసర్జనీయానామానుపూర్వీ యావదాకాశభావినాం దేశతః కాలతశ్చ నోపపద్యతఇతి తస్యా ఉచ్చారణనిబన్ధనత్వాదుచ్చారణస్యచ వినాశిత్వాదానుపూర్వీచ ప్రతిప్రయోగవినాశినీత్యానుపూర్వీవిశేషవిశిష్టస్య శబ్దస్య కథమనువృత్తిః, సుసదృశత్వమేవ శబ్దానాం అనువృత్తిరితి చేత్ - అర్థానామపి గోత్వాదీనాం తథాభూతానువృత్తిరితి అఙ్గీక్రియతామ్. నను కిమిదం సౌసాదృశ్యమ్. ఉచ్యతే - సదృశవ్యవహారాసాధారణహేతుర్విషయధర్మస్సాదృశ్యం. సచ భూయస్త్వవత్ ప్రతియోగినిరూప్యపదార్థః ప్రతివ్యక్తివ్యావృత్తః. అతో నవృత్తివికల్పాది దౌర్ఘట్యమ్. నిర్దిష్టాకారపౌష్కల్యతస్సాదృశ్యం సౌసాదృశ్యమితి విశేష్యవాచిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యం వివక్షితమ్. పౌష్కల్యశబ్దేన గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం న సౌసాదృశ్యమితి సిధ్యతి. నన్వేవం తర్హి ప్రథమేతరగోవ్యక్తిషు గవా సుసదృశ ఇత్యేవ ప్రయోగస్స్యాత్, నతు గౌరితీతి చేత్ - యది వివక్షా - తదా ప్రయుజ్యతామ్ - అయం గౌః, అయం గవా సుసదృశ ఇతి ప్రయోగేఽర్థభేదాభావాత్. కిం తర్హి న ప్రయుజ్యత ఇతిచేత్ - వ్యవహారగౌరవాదితి బ్రూమః. గౌరితి వ్యవహారేహి లాఘవాత్సౌకర్యమస్తి. నను తర్హి తత్సదృశే తచ్ఛబ్దో మాణవకేఽగ్నిశబ్దవ

సాధారణం రూపమితి యథావస్తుసంస్థానమనుసంధేయమ్. జాతిగ్రహణేనైవ భిన్నఇతి వ్యవహారసంభవాత్, పదార్థాన్తరాదర్శనాత్. అర్థాన్తరవాదినాప్యభ్యుపగతత్వాచ్చ గోత్వాదిరేవ భేదః. ననుచ జాత్యాదిరేవ భేదశ్చేత్తస్మిన్ గృహీతే తద్వ్యవహారవద్భేదవ్యవహారస్స్యాత్. సత్యమ్ - భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవ - గోత్వాదివ్యవహారాత్. గోత్వాదిరేవహి సకలేతరవ్యావృత్తిః. గోత్వాదౌ గృహీతే సకలేతరసజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేః, భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిః. అయమస్మాద్భిన్నఇతి తు వ్యవహారే ప్రతియోగినిర్దేశస్య తదపేక్షత్వాత్ ప్రతియోగ్యపేక్షయా భిన్నఇతి వ్యవహార ఇత్యుక్తమ్.

దౌపచారికస్స్యాత్ న. సౌసాదృశ్యలక్షణానువృత్త్యభావనిబన్ధనత్వాదౌపచారికత్వస్య - నహి మాణవకాగ్న్యోస్సౌసాదృశ్యమ్. కింతు సాదృశ్యలేశమాత్రమ్ - పక్షేతు సౌసాదృశ్యలక్షణానువృత్తిరుపలభ్యతే. తస్యచ ముఖ్యతాహేతుత్వం వ్యవహారసిద్ధమ్. యథా జాత్యాదిశబ్దానామ్. అతోఽనువృత్తప్రయోగ ఉపపన్నః. కస్మింశ్చిదర్థే కస్యచిచ్ఛబ్దస్య వ్యుత్పత్తిః, తత్సదృశేఽర్థే సుసదృశస్య తస్యైవ శబ్దస్య ప్రయోగహేతురితి యథాదర్శనమభ్యుపగన్తవ్యమ్. అప్రతిపన్నమర్థాన్తరం కల్పయిత్వా వృత్తివికల్పాదిదోషణాం ప్రతీతిశరణతయా పరిహారాదపి పరిదృష్టఏవ వస్తుని ప్రతీతిబలేన చోద్యపరిహారో లాఘవన్యాయాదుపపద్యతే. వ్యాప్తిగ్రహణంచ సౌసాదృశ్యలక్షణానువృత్తేరేవోపపద్యతఇతి తదపి న త్వదభిమతజాతికల్పకమ్. అతస్సంస్థానానతిరిక్తా జాతిః. ననుసంస్థానస్యాసాధారణాకారత్వాత్తేన వినా సంస్థానినః ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ శుక్త్యాదౌ రజతాదిభ్రమోనస్యాత్ - నహ్యసాధారణాకారస్ఫూర్తౌ భ్రమస్సంభవతీతిచేత్ - న. కేనాపి సంస్థానేన ప్రతిపన్నవస్తుని ప్రతిపన్నసంస్థానావిరోధ్యాకారవిషయభ్రమోపపత్తేః. ప్రతిపన్నసంస్థానవిరోధ్యాకారభ్రమస్యైవ హ్యుత్పత్త్యసంభవః. ఇదం శుక్లమితి ప్రతీతౌ నకార్ష్ణ్యాదిభ్రమః. శౌక్ల్యంహి శుక్లస్యాసాధారణమ్. నశుక్తేః. అతోఽసాధారణాకారప్రతీతిర్భ్రాన్తినిరోధోపపద్యతే. ఏవమాపేక్షికం చేదసాధారణ్యం తర్హ్యసాధారణశబ్దవైయర్థ్యం స్యాత్. నహి కిమపి రూపం కస్యచిదసాధారణం నభవతీతిచేన్న - శుక్త్యపేక్షయా శౌక్ల్యస్య సంస్థానత్వవ్యుదాసార్థత్వాదసాధారణశబ్దస్య. అతస్స్వసాధారణరూపం సంస్థానమ్. తతోఽనతిరిక్తా జాతిరితి సిద్ధమ్. ఇత్థం సంస్థానమేవ జాతిరిత్యుపపాద్య గోత్వాదేరేవ భేదత్వం పూర్వం ప్రస్తుతముపపాదయతి (జాతిగ్రహణేనేతి) ప్రతియోగినిరపేక్షో గోత్వాదిః, ప్రతియోగిసాపేక్షో భేదో భవితుం నార్హతి. అతః ప్రతియోగిసాపేక్షేతరేతరాభావో గోత్వాద్యతిరిక్తో భేదోఽభ్యుపగన్తుముచితఇతి శఙ్కాయాముచ్యతే (జాతిగ్రహణేనైవ భిన్నఇతివ్యవహారసమ్భవాదితి) అయమర్థః - గోత్వాదివ్యతిరిక్తభేదమఙ్గీకుర్వతాప్యభావాభావే ప్రతియోగినిరపేక్షభావరూపపదార్థస్యైవ ప్రతియోగిసాపేక్షాభావత్వమఙ్గీకృతమన్యథానవస్థానాదనుపలమ్భాచ్చ. తద్వదత్రాపి సంభవతి - ప్రతియోగిసాపేక్షత్వస్య ప్రతియోగినిరూపితవేష ప్రవృత్తినిమిత్తకశబ్దస్వభావాధీనత్వేనార్థస్వరూపభేద హేతుత్వాభావాదితి. ఏవమనుపపత్తిర్నాస్తీత్యుక్తమ్. దర్శనంచ నేత్యాహ (పదార్థాన్తరాదర్శనాదితి) నామాన్తరేణేతరేతరాభావాభ్యుపగమశఙ్కాం వ్యుదస్యతి (అర్థాన్తరేతి) అర్థాన్తరవాదినా- ఇతరేతరాభావరూపో భేదోఽప్యస్తీతి వదతేత్యర్థః. పూర్వం ప్రతియోగ్యపేక్షయా భేదవ్యవహారఇత్యుక్తమ్. అత్ర తన్నిరపేక్షగోత్వాదిభేద ఉక్తః. తర్హి భేదవ్యవహారోపి ప్రతియోగినిరపేక్షః ప్రసజేదిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (ననుచేతి) ఏకార్థవిషయానేకచోద్యపరిహారపరశ్చశబ్దః (సత్యమితి) ప్రతియోగ్యనపేక్షభేదస్వరూపవ్యవహారేఽభ్యుపగమః. భేదశబ్దాదివ్యవహారవిశేషేత్వనభ్యుపగమః. (భేదశ్చ వ్యవహ్రియతఏవేతి) న కేవలం గృహ్యతే - ప్రతియోగినిరపేక్షం వ్యవహ్రియతేచేతి చార్థః. ఉపపాదయతి (గోత్వాదివ్యవహారాదితి) కథం గోత్వాదివ్యవహారేసతి భేదవ్యవహారఇత్యత్రాహ (గోత్వాదిరేవహీతి) గోత్వాదిరేవ కథంవ్యావృత్తిరిత్యత్రాహ (గోత్వాదావితి) నిర్దిష్టసామాన్యాన్తరపరసామాన్యాపేక్షయా తద్విశేషాణాంసజాతీయత్వం వివక్షితమ్. అత్ర తిర్యక్త్వేన సజాతీయో మహిషాదిర్గోత్వవ్యవచ్ఛేద్యః. వ్యావృత్తేస్సజాతీయబుద్ధివ్యవహారనివృత్తిహేతుత్వమస్తు - తతః కిం వ్యావృత్తేర్భేదత్వఇత్యత్రాహ (భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిరితి) అభేదనివృత్తిః - అభేదధీనివృత్తిః. ఏవం గోత్వాదేః ప్రతీతౌ హానోపాదానాదౌ గోత్వాదిశబ్దవ్యవహారేచ నప్రతియోగ్యపేక్షేత్యుక్తమ్. తర్హి కథమయమస్మాద్భిన్నఇత్యత్ర ప్రతియోగ్యపేక్షేతి శఙ్కాయామాహ (అయమస్మాదితి) నహానాదివ్యవహారే - నాపి శాబ్దవ్యవహారమాత్రే-అపితు శాబ్దవ్యవహారవిశేషఏవేతి జ్ఞాపయతి తుశబ్దః. భేదశ్చ వ్యవహ్రియత ఏవేత్యాదినా భేదగ్రహణేనైవ హ్యభేదనివృత్తిరిత్యన్తేన కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మస్యైవ స్వయమేవ స్వవ్యావృత్తిరూపత్వసంభవః-పరనిర్వాహకత్వాభావే స్వనిర్వాహకత్వాసమ్భవాత్. స్వరూపే ప్రకాశమానే భ్రమవిరోధినశ్చ నవ్యావృత్తిరూపధర్మాన్తరాపేక్షేత్యుక్తంభవతి. ఏవంచసతి బ్రహ్మణః కస్యచిద్వస్తునో వస్త్వన్తరాద్వ్యావర్తకధర్మరూపత్వాభావాత్, స్వరూపేభాసమానేఽధ్యాససహత్వాచ్చ నస్వరూపమేవవ్యావృత్తిరితి సిధ్యతి. నను ధర్మిణః స్వరూపమేవ తద్గతభావాభావరూపసకలధర్మాన్తరాపేక్షయా భేదఇత్యన్తతో గత్వాభ్యుపగన్తవ్యమ్-భేదాన్తరాభ్యుపగమే తస్మాత్స్వరూపస్య భేదాపేక్షాయామనవస్థాప్రసఙ్గాత్. సత్యం-నతు స్వరూపభేదోఽధ్యాసవిరోధీ-తన్నివృత్తౌ ధర్మాన్తరాన్వయసాపేక్షత్వాత్. పటద్రవ్యస్య రూపావ్యతిరేకభ్రమోహి స్పర్శసామానాధికరణ్యబుద్ధినివర్త్యః. అతో ధర్మిస్వరూపస్య స్వగతధర్మాపేక్షయా భ్రమవిరోధిభేదో ధర్మాన్తరాన్వయః. అతో ధర్మాణాం స్వరూపస్యైవ స్వాశ్రయస్య స్వావిరుద్ధ

యత్పునర్ఘటాదీనాం విశేషాణాం వ్యావర్తమానత్వేనాపారమార్థ్యముక్తమ్.
తదనాలోచితబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్త్యనువృత్తివిశేషస్య భ్రాన్తిపరికల్పితమ్.

ధర్మాన్తరధర్మ్యన్తరాపేక్షయాఽధ్యాసవిరోధిభేదత్వసంభవః. విశిష్టస్యతు వస్తునస్స్వరూపమేవ విశిష్టం స్వవిరుద్ధవిశేషణవిశిష్టవస్త్వన్తరాద్వ్యావృత్తిరితిచ యుక్తమ్ - అర్థాన్తరైక్యభ్రమవిరోధిత్వాత్. తత్ర విశేషణాపేక్షయా విశేష్యస్య స్వరూపమేవ భేదః. విశేష్యాపేక్షయా విశేషణస్య స్వరూపమేవ భేదః. తదుభయాపేక్షయాచ సంబన్ధస్యస్వరూపమేవ భేదః. విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరాపేక్షయా స్వరూపమేవ భేదః. స్వరూపస్య భేద ఇతినిర్దేశస్తు పదార్థస్యస్వరూపమితివదనతిరిక్తార్థః. తత్త్వసాధారణశబ్దవాచ్యం స్వరూపమ్. సచ శబ్దోవ్యుత్పత్తిసిద్ధః. ప్రతియోగితయాఽభిమతార్థాన్తరైక్యధీవిరోధివా స్వరూపమ్. అతఃకస్యచిద్ధర్మత్వాభావాద్ధర్మవిశిష్టత్వాభావాత్స్వరూపే భాసమానేపి భ్రమసహత్వాచ్చ బ్రహ్మణస్స్వరూపమేవ జడత్వాద్యధ్యాసవిరోధినీ వ్యావృత్తిర్భవితుం నార్హతీతిసిద్ధమ్. ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తి పరిహృతా. అథ పరోక్తమనుమానమనూద్య దూషయతి (యత్పునరిత్యాదినా) పునశ్శబ్దః కేవలతర్కాదనుమానస్య వైషమ్యం ద్యోతయతి. దృశ్యత్వానుమానస్య సూత్రకారైరేవ దూషయిష్యమాణత్వాత్, వక్ష్యమాణదూషణస్య మిథ్యాత్వవిషయసర్వానుమానానాం దూషకత్వప్రదర్శనార్థత్వాచ్చ వ్యావర్తమానత్వానుమానమిహ దూష్యతే సాధారణదూషణాని-కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వవ్యాఘాతాః. తత్రాశ్రయః ప్రతీతో నవా-నచేదాశ్రయాసిద్ధిః. ప్రతీతత్వే ప్రతీతిశ్చ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణైస్సత్యత్వేనేతి తస్య మిథ్యాత్వసాధనం ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధితమ్. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వస్య మిథ్యాత్వే ప్రయోజకతయా సోపాధికత్వంచ వక్ష్యతే. తత్ర దేశకాలవిషయభ్రమేష్వపి వస్త్వన్తరస్యోపాధిత్వాదనుదితబాధకజ్ఞానేషు భ్రాన్తిష్వపి చోదయితృపురుషజ్ఞానేన బాధితత్వాచ్చ విశేషణవిశేష్యాంశసిద్ధేఃవిశిష్టోపాధిసిద్ధిరితి విస్తరేణ వక్ష్యామః. సాధ్యధర్మస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్య వికల్పే కృతే పారమార్థ్యంచేదద్వైతహానిః, దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యంచ-పరమార్థేపి తస్య వృత్తేః, అపారమార్థ్యే ప్రపఞ్చసత్యతా. బాధకబాధే బాధ్యస్వరూపాబాధ ఇతిన్యాయాత్. అతఏవహి ద్వౌ నఞౌ ప్రకృతమర్థం సూచయత ఇతి శాబ్దప్రసిద్ధిః ధర్మే ధర్మాన్తరారోపణేన ప్రత్యవస్థానాదియం నిత్యసమా జాతిరితి నవాచ్యమ్-అప్రామాణికధర్మపరంపరాపాదనేన దూషణం హి నిత్యసమా. మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వం ప్రామాణికమ్-మాధ్యమికోక్తస్య జ్ఞానబాధ్యత్వస్య భవతా బాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్. పరమార్థరజ్జౌ రజ్జుబుద్ధేస్సర్పబుద్ధ్యా బాధ్యత్వస్య బాధ్యత్వదర్శనాచ్చ. తర్హి సత్యత్వేపి సత్యత్వం కిమస్తి-ఉతనాస్తి-నచేదసత్యం జగత్స్యాత్-అస్తిచేత్తస్యాపి సత్యత్వమిత్యనవస్థేతిచేత్ - న - స్వపరనిర్వాహకత్వాభ్యుపగమాత్. యది త్వయా మిథ్యాత్వేపి స్వపరనిర్వాహకత్వమఙ్గీక్రియతే-తర్హి మిథ్యాత్వస్యైవ స్వమిథ్యాత్వనిర్వాహకత్వాన్మిథ్యాత్వం మిథ్యాత్వాన్తరమనపేక్ష్య స్వయమేవ మిథ్యేతి ప్రపఞ్చస్సత్యస్స్యాత్. సాధనస్య పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవికల్పే కృతే పారమార్థ్యే అద్వైతహానిః - అపారమార్థ్యే ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పవదసాధకత్వమితి వ్యాఘాతః. భేదవాదినాపిహి నప్రపఞ్చసత్యత్వహేతుసత్యత్వసాధనపూర్వకమనుమానాన్యుపన్యస్యన్తే - తథాపి తదుపపద్యతే త్వన్మతేపీతిచేన్న - సత్యత్వాసాధనేపి నాస్మాకం స్వాభ్యుపగమవ్యాహతిః. తవతు మిథ్యాత్వాభ్యుపగమసాధకత్వాభ్యుపగమవ్యాహన్యతే. వైషమ్యాత్. నను నసాధనధర్మపారమార్థ్యమపేక్షితమ్. నాశకే ముద్గరే నష్టేపి పూర్వనష్టో ఘటో నష్టఏవ దృష్టః. నోత్పన్నః. సంఖ్యాగ్రాహకజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేపి తద్బాధితస్య మిథ్యాత్వం తిష్ఠత్యేవేతిచేన్న - కారకజ్ఞాపకయోర్వైషమ్యాత్. నాశకోహి కారకః - అతస్తన్నాశ్యస్య తస్మిన్నష్టేపి నాశఏవ-తథాదర్శనాత్. బాధకంచ జ్ఞాపకమ్. తస్మిన్బాధితే తద్బాధ్యంచ సత్యమేవ స్యాత్. అపవరకస్థఘటాభావే కేనచిదుక్తేఽస్తీతివచనేన బాధితే ఘటసత్యత్వదర్శనాత్ - బాధకబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వం వక్తుమయుక్తమ్. వృన్తవిషయభ్రమరత్వభ్రమబాధేపి భ్రమరత్వబుద్ధిబాధితస్య పలాశపుష్పవిషయాగ్నిభ్రమస్య బాధితత్వదర్శనాదితిచేత్ - తత్ర కిం వస్తునివృత్తిర్బుద్ధినివృత్తిర్వోచ్యతే-నప్రథమః, దావత్వస్య పరమార్థభూతవృన్తబాధ్యత్వదర్శనాత్. బుద్ధినివృత్తిశ్చేత్ - సా నబాధకాధీనా. జ్ఞానానాం క్షణికత్వాత్, స్వయం నివృత్తేః. భ్రమరబుద్ధిస్తూత్తరకాలీనదావబుద్ధ్యుత్పత్తి ప్రతిబన్ధికా. తత్ప్రతిబన్ధకత్వంచ భ్రమరపారమార్థ్యబుద్ధేరేవ. అన్యథా పూర్వభ్రమనివృత్త్యభావదర్శనాత్. తతశ్చ త్వన్మతే కదాచిదపి ననిశ్శేషభ్రమనివృత్తిస్సిధ్యతి. బుద్ధినివృత్తేర్బాధకవిజ్ఞానజన్యత్వపక్షేపి నివర్తకజ్ఞానానాం సర్వేషాం భ్రాన్తిరూపోత్తరోత్తరనివర్తకజ్ఞానాపేక్షతయా భ్రమపరంపరాపత్తేః. ఉత్తరస్య కస్యచిజ్జ్ఞానస్య స్వయంనాశే కాల్పనికఘటాదినాశస్యేవ తన్నాశస్య కాల్పనికత్వాత్ నాశక్లప్తిరూపభ్రాన్తిస్థిరేతి నిశ్శేషభ్రమనివృత్తిరూపో మోక్షోఽనుపపన్న ఇతి కృత్స్నమిథ్యాత్వనిశ్శేషావిద్యానివృత్తివ్యాఘాతః. ఏవమాదివ్యాఘాతా అనుసన్ధేయాః. సోపాధికత్వంచానన్తరమేవ వక్ష్యతే. దృశ్యత్వవ్యావర్తమానత్వయోః అసాధారణదూషణం బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యమ్. అధ్యస్తం స్వాధిష్ఠాన సమానాధికరణతయా వేద్యమ్, యథా ఇదంరజతమితి. ఏవం ఘటస్సన్పటస్సన్నిత్యధిష్ఠానస్య సతఃప్రపఞ్చస్య చైకధీవేద్యత్వాత్, దృశ్యత్వమనైకాన్తికమ్. యద్యపి నభోమలినమిత్యధ్యాసే నభసోఽచాక్షుషత్వాదేకధీవేద్యత్వమధ్యస్తాధిష్ఠానయోర్న నియతమ్. తథాపి సన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వం పరోపగతమితి సిద్ధమనైకాన్త్యమ్. నను దృశ్యత్వనియమో అత్రహేతుతయా వివక్షితః. దృశ్యత్వనియమస్సతో నాస్తి - సతఃస్వయంప్రకాశత్వాత్. తదపికథమ్ - సదనుభూత్యోరైక్యే బాధాభావాదితిచేన్న-అన్యోన్యాశ్రయణాత్-సదనుభూత్యోరైక్యే బాధాభావే సిద్ధే సతఃస్వయంప్రకాశత్వేన దృశ్యత్వనియమాసిద్ధేర్దృశ్యత్వహేతోరనైకాన్త్యపరిహృతిః,

౧౧. †ద్వయోః జ్ఞానయోర్విరోధేహి బాధ్యబాధకభావః. †బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిః. †అత్ర ఘటపటాదిషు దేశకాలభేదేన విరోధ ఏవ నాస్తి. † యస్మిన్ దేశే యస్మిన్ కాలే యస్య సద్భావః ప్రతిపన్నః-తస్మిన్ దేశే తస్మిన్ కాలే తస్యాభావః ప్రతిపన్నశ్చేత్ తత్ర విరోధాత్ బలవతో బాధకత్వం బాధితస్య †చ నివృత్తిః. †దేశాన్తరకాలాన్తరసంబన్ధితయానుభూతస్యాన్యదేశకాలయోరభావప్ర[తిపత్తౌ](తీతౌ) న విరోధ ఇతి కథమత్ర బాధ్యబాధకభావః. †అన్యత్ర నివృత్తస్యా†న్యత్ర నివృత్తిర్వా కథముచ్యతే. †రజ్జుసర్పాదిషు † తు తద్దేశకాలసంబన్ధితయైవాభావప్రతీతేర్విరోధో బాధకత్వం వ్యావృత్తిశ్చ †ఇతి దేశకాలాన్తర [దృష్టస్య దేశకాలాన్తరే] వ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వవ్యాప్తం న దృష్టమితి న వ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః.

అనైకాన్తికత్వే పరిహృతే భేదాభావ ఇతి. యద్యనుమానాన్తరేణ భేదనిషేధః. తర్హ్యస్మిన్ సిద్ధసాధ్యతా - ఏవం పరోపగమేఽనైకాన్త్యము క్తమ్. కించ-బ్రహ్మణో దృశ్యత్వం శ్రుతిసిద్ధమ్ ॥ దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా ॥ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి. అనుభూతిత్వాదిత్యాద్యనుమానేన దృశ్యత్వాభావే సాధ్యే కాలాత్యయాపదేశః ॥ యత్తదద్రేశ్యమితి వాక్యాద్దృశ్యత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతి చేన్న-దృశ్యత్వ సామాన్యనిషేధపరత్వాత్తస్య ॥ దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరిత్యస్య దృశ్యత్వవిశేషవిధానవిషయత్వాచ్చ ॥ న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః ॥ మనసా తు విశుద్ధేనేత్యాదౌ దృశ్యత్వవిశేషనిషేధదర్శనాత్, అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ. అద్రేశ్యమిత్యాదిసామాన్యశ్రుత్యా, దృశ్యత్వాభావసాధకానుమానేన చ బ్రహ్మణో న దృశ్యత్వమితి చేన్న - తర్హి ॥ న హింస్యాత్సర్వా భూతానీతి సామాన్యనిషేధశ్రుత్యా, హింసాత్వాదిత్యనుమానేన చాగ్నీషోమీయ హింసానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అతో బ్రహ్మణి దృశ్యత్వమనైకాన్తికమ్. అనైకాన్తికే పరిజిహీర్షితే బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం వాభ్యుపగన్తవ్యం స్యాత్ । దృశ్యత్వైకస్వభావత్వం హి హేతుత్వే నాభిమతమితి నానైకాన్త్యమ్. బ్రహ్మ హి స్వయంప్రకాశమితి న దృశ్యత్వైకస్వభావమితి చేన్న-తదానీం హేతోర్భాగాసిద్ధిస్స్యాత్. చిదచిదాత్మకే ప్రపఞ్చే జీవాంశస్య స్వయంప్రకాశత్వాత్. అచిదంశమాత్రపక్షీకారే హేతోర్జీవగతనిత్యత్వాదిధర్మేష్వనైకాన్తికత్వమ్. తే హి తద్ధర్మభూతజ్ఞానవేద్యా ఏవ పరమార్థభూతాశ్చ. వ్యావర్తమానత్వమపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికమ్ । అనృతాదిభ్యో వ్యావృత్తత్వే నాభ్యుపగమాత్. తచ్చ స్వరూపమాత్రమితి న శక్యం వక్తుమ్ । బ్రహ్మణి కస్యచిద్ధర్మత్వాభావా, దధ్యాసనహత్వాచ్చ. వ్యావర్తమానత్వస్య స్వరూపత్వేపి తత్స్వకార్యకరమ్ । అనుభూతిత్వవత్. హేతోః స్వరూపానతిరేకేపి సాధనదశాయాం కార్యకరత్వం న తు దూషణదశాయామితి నియామకాభావాత్. కించ బ్రహ్మణి స్వరూపం వ్యావృత్తిశ్చేత్ - ఘటాదిష్వపి తథాస్తు । యది బ్రహ్మణి స్వరూపాతిరిక్తా సా । తర్హి ఘటాదిష్వపి తథా స్యాత్. సర్వథాఽనైకాన్త్యమవర్జనీయమ్. జడాదివ్యావృత్తత్వం బ్రహ్మణోఽపరమార్థశ్చేద్వస్తుతో బ్రహ్మ జడమేవ స్యాత్. అపరమార్థశబ్దశ్చ నిష్ఫలః । ఘటాదావపి వ్యావర్తమానత్వస్య మిథ్యాత్వేన వ్యావర్త్యాభావాత్, తతశ్చానైకాన్త్యం సుస్థమ్ । అపరమార్థస్యైవ హేతుతయా త్వయాఙ్గీకృతత్వాత్. తస్య చ విపక్షేపి వర్తమానత్వాత్. కించ అనువర్తమానస్య సన్మాత్రస్య వ్యావర్తమానేభ్యో ఘటాదిభ్యో వ్యావృత్తిరస్తి వా న వా - అస్తి చేత్తత ఏవ వ్యావర్తమానత్వ హేతుర్బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికః. నో చేద్ఘటాదిష్వివ వ్యావర్తమానత్వం బ్రహ్మణి స్యాత్ । వ్యావర్తమానేభ్యో వ్యా[వర్తమాన]వృత్తత్వా)భావాత్. యథా రజతాదవ్యావృత్తం రజతం । తథా వ్యావర్తమానాదవ్యావృత్తమపి హి వ్యావర్తమానమేవ భవతి. అత ఉభయథాపి బ్రహ్మణ్యనైకాన్త్యమ్. నను బ్రహ్మ జడాదివ్యావృత్తమేవ. వ్యావర్తమానత్వం చ సత్యమ్. తచ్చ స్వరూపమితి నాద్వైతహానిః. తస్య చ సత్యత్వాన్న జడత్వాది బ్రహ్మణః । తతశ్చ నానైకాన్త్యమ్. అపరమార్థభూతం ఘటాదిగతం వ్యావర్తమానత్వం హి హేతురితి చేత్ । యద్యపరమార్థభూతం [ఘటాదిగతం] వ్యావర్తమానత్వం హేతుతయా వివక్షితం తర్హ్యసిద్ధో హేతుః । ఘటాదీనాం మిథో వ్యావృత్తేరసత్యత్వానభ్యుపగమాత్.

౧౧. (యశ్చ్వనిత్యాదినా) సోపాధికత్వం ప్రతిజానీతే. † పూర్వం పరేణ బాధస్యాపి పక్షవ్యావృత్త్యుపపాదనే సోపాధిత్వం ప్రత్యుక్తమ్. తద్వ్యుదాసాయ పక్షే బాధాభావం దర్శయితుం బాధం శిక్షయతి (ద్వయోరితి) విరోధేనత్యేవ బాధ్యబాధకభావః. నత్వస్తి నాస్తీతి ప్రత్యయమాత్రయోరిత్యర్థః † (బాధితస్యైవ వ్యావృత్తిరితి) ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్యైవ మిథ్యాత్వసాధికా వ్యావృత్తిః । సత్వాగృహీతత్వమాత్రం మిథ్యాత్వసాధకమిత్యర్థః. అత్ర వ్యావృత్తివిశేషే వ్యావృత్తిశబ్దోక్తః । ఉత్తరత్ర వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రచ్ప్రత్యయసద్భావాత్. † తతః కిం పక్షే బాధాభావస్యేత్యత్రాహ (అత్రేతి) † దేశయోః కాలయోశ్చ భేదే సత్యవిరోధం దర్శయితుం తయోరైక్యే విరోధబాధౌ దర్శయతి (యస్మిన్నితి) భావాభావవిరోధాదన్యతరస్య బాధ్యత్వే సతి బలవతో బాధకత్వమితరస్య బాధితత్వాన్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః. † (చ) ఏవార్థే. బాధితస్యైవ త్వదభిమతవ్యావృత్తివిశేష ఇత్యర్థః. సామానాధికరణ్యానర్హత్వం విరోధః. అదుష్టకారణజన్యా నిషేధధీర్బాధః. అదుష్టకారణజన్యత్వే సతి నిషేధరూపత్వం బాధకత్వమ్. పురోవర్తిన్యభావోఽనవభాసో వా సత్యత్వావభాసాభావో వా నివృత్తిః † పక్షే ఘటాదౌ దేశకాలభేదేన విరోధబాధాభావావుపపాదయతి (దేశాన్తరేతి) † విరోధబాధాభావాత్తత్ఫలభూతనివృత్తిరపి నేత్యాహ (అన్యత్రేతి) అన్యత్రనివృత్తస్య - విరోధబాధస్థలే నివృత్తస్య. † (అన్యత్ర) విరోధబాధరహితస్థలే. యద్వా - (అన్యత్ర నివృత్తస్య) స్వదేశకాలవ్యతిరిక్తదేశకాలయోః నివృత్తస్య. (అన్యత్ర) స్వదేశకాలయోః. † ఏతద్వైధర్మ్యం దృష్టాన్తేన వివృణోతి (రజ్జుసర్పాదిష్వితి) † (తు) శబ్దో ఘటాదివైషమ్యపరః. † ఇత్థం దూషణోపయోగినీ వ్యాప్తిశ్శిక్షితా. అథానుమానదూషణసిద్ధిం దర్శయతి (ఇతి దేశకాలాన్తరేతి) ఇతి[illegible] మిథ్యాత్వం వ్యాపకమ్. వ్యావర్తమానత్వం వ్యాప్యమ్. వ్యావర్తమానత్వమాత్రమితి మాత్రశబ్దేన విరోధబాధహేతుకవ్యావృత్తిర్వ్యావర్త్యతే.

౧౨. † యత్త్వనువర్తమానత్వాత్సత్పరమార్థ ఇతి తత్సిద్ధమేవేతి నసాధనమర్హతి. అతోఽనసన్మాత్రమేవ వస్తు.

౧౩. † అనుభూతిసద్విశేషయోశ్చ విషయవిషయిభావేన భేదస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చానుభూతిరేవ సతీత్యేతదపి నిరస్తమ్.

౧౪. † యత్త్వనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వముక్తమ్, † తద్విషయప్రకాశనవేళాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ । నతు సర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి నియమోఽస్తి- † పరానుభవస్య హానోపాదానాది లిఙ్గకానుమానజ్ఞానవిషయత్వాత్, † స్వానుభవస్యాప్యతీతస్యాజ్ఞాసిషమితి జ్ఞానవిషయత్వదర్శనాచ్చ. అతోఽనుభూతిశ్చేత్ స్వతస్సిద్ధేతి వక్తుం నశక్యతే.

---

౧౧. యద్వా వ్యావర్తమానత్వ హేతోరసిద్ధింప్రతిజానీతే (యత్పునరిత్యాదినా) తదర్థం బాధమూలం విరోధ ఇత్యాహ (ద్వయోరిత్యాది) పక్షే తదభావం దర్శయతి (అత్రేతి) విరోధాభావముపపాదయతి (యస్మిన్నితి) లక్షణనివృత్తిమాహ (అన్యత్రేతి) దృష్టాన్తే లిఙ్గ వైధర్మ్యం దర్శయతి (లిఙ్గవేతి) ఏవమసిద్ధిం పక్షం విభాగో దర్శితః. అథాసిద్ధిమాహ (ఇతిదేశకాలాన్తరేతి) సోపాధికత్వమర్థమ్. అయమర్థః - కింఘటోఽస్తీత్యత్ర ఘటాభావస్సిసాధయిషితః. ఉత ఘటోఽస్తీత్యత్రాపి తదభావః. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యావర్తమానత్వశబ్దేన కిం వ్యావృత్తిబుద్ధిబోధ్యత్వం బాధ్యత్వం హేతుతయా వివక్షితమ్. ఉత ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితస్య వ్యావృత్తిః. ప్రథమే సోపాధికత్వమ్. ద్వితీయే హేత్వసిద్ధ్యా ఘటాదేస్సత్యత్వాపత్తిః.

౧౧. నను బాధార్హతాయా ఉపాధిత్వే సాధ్యావిశిష్టతా స్యాదితి బాధితత్వమేవోపాధిస్స్యాత్. తస్య చ ససాధ్యసమవ్యాప్తిః. అసత్యయేన గచ్ఛతా పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య కేనాప్యబాధితత్వాదితి చేత్ నైవం. ఈశ్వరాదిజ్ఞానేనాపి బాధితత్వనియమాత్. అసత్ఖ్యాతి తేష్వరాదీనాం మిథ్యాత్వ ముపాధిరేవ. కింత్వయా తస్య పథి దృష్టస్య రజ్జుసర్పస్య మిథ్యాత్వం ప్రమాణతోఽవగతమ్ । నవా - నచేత్సన్యాక్సర్పవతీతి తత్రాపి సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాయ స్యాత్ । అవగతంచేత్తత ఏవ జ్ఞానాత్తస్యబాధితత్వం సిద్ధమితి సాధ్యసమవ్యాప్తిసిద్ధిః. నను కిం ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః, ఉత కేవలబాధః. ప్రథమే దేశకాలయోరుపాధిత్వాత్ దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలోపాధికత్వాభావేన సర్వసమ్ప్రతిపన్నయా సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావాత్ ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధోనోపాధిస్స్యాత్ । ద్వితీయే కృత్స్నమిథ్యాత్వమితి. అత్రోచ్యతే నహి దేశకాలావేవోపాధీ ఇతి నియమః । కింతు వస్త్వన్తరమప్యుపాధిః. ఉపాధిరవచ్ఛేదకః. అతఏవహి దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ అబాధితత్వాదిత్యత్ర దేశకాలశబ్దస్య వస్త్వన్తరస్యాప్యుపాధిత్వం భాష్యకారైర్వక్ష్యతే. తస్మాద్దేశకాలభ్రమే వస్త్వన్తరముపాధిః. దేశకాలభ్రమస్య వస్త్వన్తరోపాధికత్వేపి వస్తుభిన్నస్య దేశకాలోపాధికత్వే నాన్యోన్యాశ్రయః । భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మాద్యదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నం యత్ప్రతిపన్నం - తదవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నస్య బాధో మిథ్యాత్వే ప్రయోజకః. యద్వా ఆరోపితేన సాయంత్వాదినా తన్నివర్తకేన దివాత్వాదినాచ వినా క్రియాన్తరావచ్ఛిన్నస్య కాలస్య భ్రాన్త్యుపాధిత్వమ్. ఏవం దేశేపీతి నకశ్చిద్దోషః. ఏవం విశిష్టోపాధౌ విశేషణ విశేష్యాంశయోః పరిహృతానుపపత్తికత్వేన విశిష్టోపాధిసిద్ధిః. అతో నవ్యావర్తమానత్వమపారమార్థ్యే హేతుః. కైశ్చిదేవముక్తం ఘటోఽస్తీత్యత్ర కింఘటాస్తిశబ్దౌ పర్యాయౌ । ఉతన । పర్యాయత్వే సహప్రయోగో నస్యాత్ । నోచేత్సత్త్వలక్షణో ఘటఇతి. నైవమ్ - అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేదేత్యాదావస్తిబ్రహ్మశబ్దయోః పర్యాయత్వే పౌనరుక్త్యమ్. నోచేద్బ్రహ్మణోఽపి సత్త్వలక్షణత్వమితి. ఉభయత్రాయం పరిహారః స్వశబ్దప్రాప్తస్య స్వభావస్యైవ నిషేధార్థానువాద శఙ్కాపరిహారాయాస్తిశబ్దేన నియమః క్రియత ఇతి.

[ఇతి వ్యావర్తమానత్వానుమానభఙ్గః].

౧౨. † అథపారమార్థ్యసాధకత్వేనోక్తమనువర్తమానత్వం దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) ప్రమాణసమ్బన్ధార్హతత్తద్ఘటాదిస్వరూపస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య కిం పారమార్థ్యం సాధ్యతే. ఉతాధిష్ఠానతయానువృత్తస్యార్థాన్తరస్యేతి వికల్పే ద్వితీయశిరస్యాశ్రయాసిద్ధిమభిప్రేత్య ప్రథమే శిరసి సిద్ధసాధనత్వం దూషణముక్తం. నను సదేవ పరమార్థ ఇతిహి గ్రన్థకారాభిప్రాయః. తత్కథం సిద్ధసాధనత్వమితి. ఉచ్యతే - ఏతదనుమానం కిం సతః పారమార్థ్యసాధకమ్, ఉత వ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యస్య, ఉతోభయస్య. ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా. ద్వితీయే వ్యధికరణాసిద్ధతా. తృతీయే అంశే సిద్ధసాధ్యతా. అంశే వ్యధికరణాసిద్ధిశ్చేతి. † నిగమయతి (అత ఇతి). [ఇత్యనువర్తమానత్వానుమానభఙ్గః].

౧౩. † పరేణ ప్రమాణప్రమేయానుపపత్తికృతం భేదదూషణ ముపజీవ్యానుభూతిసతోర్భేదోఽపాస్తః. అత్రచ భేదదూషణహేత్వాభాసనిరాసముపజీవ్యానుభూతిసతోర్భేదశ్చ నిరస్యతే (అనుభూతీత్యాదినా) అనుభూతిసద్విశేషయోరిత్యత్ర విశేషశబ్దేనానువర్తమానత్వ హేతోరాశ్రయాసిద్ధిర్వ్యాచ్యతే. సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య వస్తునో వ్యావృత్తత్వాదనువృత్తార్థాన్తరాభావాచ్చ. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధయోగ్యేహి వర్తతే. ఘటస్సన్ పటస్సన్ ఇత్యనువృత్తవ్యవహారో వ్యావృత్తశబ్దవదుపపన్న ఇతి ప్రమాణసమ్బన్ధార్హాః పదార్థాః పరస్పరవ్యావృత్తాస్సచ్ఛబ్దవాచ్యాః. [ఇతిభేదసద్భావనిరాసః]

౧౪. † అథపరోక్తే స్వయంప్రకాశత్వేఽభిమతేపి తత్ర శిక్షణీయాంశోఽస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (యత్త్వనుభూతేరితి) తుశబ్దః పక్షవైషమ్యే. † వక్తవ్యాంశమాహ (తద్విషయప్రకాశనవేళాయామితి) ఉత్తరత్ర వర్తమానదశాయామితిహి వక్ష్యతే. తత్ర జ్ఞానస్య నిత్యద్రవ్యత్వేన సదావర్తమానత్వాద్వర్తమానదశాయామితి పదం నిరర్థకమితి శఙ్కాపనుత్తయే విషయప్రకాశనవేళాయామిత్యుక్తమ్. వర్తమానదశాశబ్దేన విషయసమ్బన్ధప్రసరస్య వర్తమానతా వివక్షితేత్యవగమ్యతే. † నతు సర్వేషామిత్యేతదుపపాదయతి (పరానుభవస్యేతి) † సర్వదేత్యేతదుపపాదయతి(స్వానుభవస్యాపీతి) అనుభూతిశ్చేదిత్యనేన

౧౫. † అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అననుభూతిత్వమిత్యపి దురుక్తమ్, † స్వగతాతీతానుభవానాం పరగతానుభవానాంచానుభావ్యత్వేనాననుభూతిత్వప్రసఙ్గాత్. † పరానుభవానుమానానభ్యుపగమేచ శబ్దార్థసమ్బన్ధగ్రహణాభావేన సమస్తశబ్దవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. † ఆచార్యస్య జ్ఞానవత్త్వమనుమాయ తదుపసత్తిశ్చ క్రియతే-సాచ నోపపద్యతే. † నచాన్యావిషయత్వేనానుభూతిత్వమ్. † అనుభూతిత్వం నామ వర్తమానదశాయాం † స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయం ప్రతి ప్రకాశమానత్వం స్వసత్తయైవ స్వవిషయసాధనత్వంవా. † తే చానుభవాన్తరానుభావ్యత్వేపి స్వానుభవసిద్ధే నాపగచ్ఛత ఇతి నానుభూతిత్వమపగచ్ఛతి. † ఘటాదేస్త్వననుభూతిత్వమేతత్స్వభావవిరహాత్ -నానుభావ్యత్వాత్. † తథానుభూతేరనుభావ్యత్వేపి అననుభూతిత్వప్రసఙ్గోదుర్వారః గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్యాననుభూతిత్వాత్.

౧౬. † గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వమసత్త్వప్రయుక్తమ్ - నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితిచేత్ - † ఏవన్తర్హి ఘటాదేరప్యజ్ఞానావిరోధిత్వమేవాననుభూతిత్వనిబన్ధనమ్. నానుభవ్యత్వమిత్యాస్థీయతామ్. † అనుభూతేరనుభావ్యత్వే అజ్ఞానావిరోధిత్వమపి తస్యాః ఘటాదేరివ ప్రసజ్యత ఇతిచేత్ - † అననుభావ్యత్వేపి గగనకుసుమాదేరివాజ్ఞానావిరోధిత్వమపి

స్వాశ్రయంప్రతి విషయప్రకాశనవేళాయామిత్యుక్తవైషమ్యవిరహోఽగర్భితః. [ఇత్యనుభూతేస్స్వయంప్రకాశత్వశిక్షణమ్]

౧౫. † ఏవమనుభూతేరనుభావ్యత్వసంభవముపపాద్య తదసంభవే పరోక్తమనుమానం దూషయతి (అనుభూతేరితి) † కుత ఇత్యత్రాహ (స్వగతేతి) † పరానుభవానుమేయత్వానభ్యుపగమే లౌకికవ్యవహారవిరోధమనిష్టమాహ (పరేతి) † అథ వైదికవ్యవహారవిరోధమాహ (ఆచార్యస్యేతి) పరానుభవానుమానానభ్యుపగమ ఇత్యాదినా చార్వాకనిరాసశ్చ ఫలితః । అనుమానానభ్యుపగమే శబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాయోగాత్. † ఏవం బాధ ఉక్తః. అథ వ్యాప్తిం దూషయతి (నచాన్యేతి) † నహ్యసాధారణాకారో ధర్మిగ్రాహకమానసిద్ధః స్వాసాధారణాకారే సత్యపగచ్ఛతీత్యభిప్రాయేణానుభూతిస్వరూపం శిక్షయతి(అనుభూతిత్వమి) అత్రానుభూతిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః । నతు స్మృతివిలక్షణపరః । ప్రకాశమానత్వమిత్యుక్తే ఘటాదేరప్యనుభూతిత్వం స్యాదితి - తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తమ్. అణుత్వనిత్యత్వాద్యాత్మధర్మాణాం జ్ఞానాన్తరప్రకాశ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేత్యుక్తమ్. అతీతానుభవవ్యావృత్త్యర్థం వర్తమానదశాయామిత్యుక్తమ్. యద్యప్యతీతానుభవస్య జ్ఞానాన్తరమన్తరేణ ప్రకా[శో][శాను]పపత్తేరర్థా[దసంభవవ్యా]ద్వ్య)వచ్ఛేదః,తథాప్యతీతస్య జ్ఞానాంతరేణ సిద్ధిం పరాభిమతాం వ్యుత్పాదయితుమిదం విశేషణం. విషయసమ్బన్ధస్య వర్తమానదశాయామిత్యర్థః. వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ ప్రకాశమానత్వ మిత్యుక్తే పరానుభవే తదసంభవాత్ తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వాశ్రయం ప్రతీత్యుక్తమ్. † ఏతల్లక్షణం స్వయంప్రకాశత్వవాదినామేవేష్టమితి సర్వసంప్రతిపన్నం లక్షణమాహ (స్వసత్తయైవేతి) స్వాశ్రయంప్రతి వర్తమానదశాయామితి పదద్వయానుకర్షస్యోపలక్షణం స్వసత్తయైవేతి పదమ్. సాధనమిత్యుక్తే దణ్డచక్రాదేరపి తథాత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం విషయసాధనమిత్యుక్తమ్: చాక్షుషజ్ఞానం శ్రావణవిషయం నసాధయతీతి సర్వవిషయసాధనత్వాసంభ[వాత్తద్వ్య]వవ్యా)వృత్త్యర్థం స్వశబ్దః. ఇన్ద్రియవ్యావృత్త్యర్థం స్వసత్తయైవేతిపదమ్. ఇన్ద్రియాదికంహి నకేవలం స్వసత్తయా ప్రకాశకమ్. అపితు జ్ఞానోత్పాదనద్వారా. వర్తమానదశాయామిత్యతీతానుభవ వ్యావృత్తిః. స్వాశ్రయం ప్రతీతి పరానుభవ వ్యావృత్తిః. † తతః కిమిత్యత్రాహ(తేచేతి) † ఏవమననుభావ్యత్వలక్షణసాధ్యధర్మప్రతిక్షేపేణానుభావ్యత్వే నానుభూతిత్వస్య సామానాధికరణ్యదర్శనాదననుభావ్యత్వేన వ్యాప్తిర్నిరాకృతా. తర్హి కథమనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వదర్శనమితి శఙ్కాయాం సోపాధికత్వమాహ (ఘటాదేస్త్వితి) అననుభూతిత్వం అనుభూతిశబ్దేన వ్యవహర్తవ్యత్వాభావ ఇతి నసాధ్యావిశిష్టతా. యద్వా - ఉక్తయోర్లక్షణయోః అన్యతరదనుభూతిత్వమ్. నతు సముచ్చితముభయమ్. అన్యోన్యనిరపేక్షత్వాత్. వాశబ్దప్రయోగాచ్చ. నహి దశబ్దః ప్రయుక్తః. తత్రాన్యతరలక్షణరాహిత్యరూపమననుభూతిత్వమన్యతరాకారవిరహప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వమిత్యర్థః. † అథ ప్రతితర్కపరాహతిమాహ (తథానుభూతేరితి) † యద్వా - ఆభాససమాధియోగక్షేమత్వమాహ (తథానుభూతేరితి.)

౧౬. † గగనకుసుమాదేరననుభూతిత్వస్య ఉపాధ్యన్తరమసత్త్వం శఙ్క్యతే (గగనేతి) † ఘటాదేరననుభూతిత్వస్యాప్యుపాధ్యన్తరమజ్ఞానావిరోధిత్వమాహ (ఏవం తర్హీతి) ప్రకాశనియమాభావావిరోధిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వమ్. నచ సుఖాదావభావాత్ సాధ్యసమవ్యాప్త్యభావశ్శఙ్కనీయః. సుఖాదేర్జ్ఞానవిశేషత్వేనాననుభూతిత్వాభావాత్. † అజ్ఞానావిరోధిత్వస్యోపాధిత్వనిరాసాయ పక్షే తత్ప్రసఞ్జయతి (అనుభూతేరితి) † తద్వత్పక్షేపి తుల్యమిత్యాహ (అననుభావ్యత్వేపీతి) అనుభూతేరనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వస్యోపాధిత్వేనోక్తమజ్ఞానావిరోధిత్వమననుభావ్యత్వేపి ప్రసజ్యత ఇత్యర్థః. అనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమజ్ఞానావిరోధిత్వంచ యదుక్తమ్ । తదననుభావ్యత్వేపి గగనకుసుమాదేరివ ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తమ్. గగనకుసుమాదావననుభూతిత్వం అజ్ఞానావిరోధిత్వంచాసత్త్వప్రయుక్తమ్ । నాననుభావ్యత్వప్రయుక్తమితిచేత్ - అననుభావ్యత్వే తద్వదసత్త్వమపి ప్రసజ్యతే । గగనకుసుమాదేరసత్త్వం నాననుభావ్యత్వమాత్రప్రయుక్తమ్. అపితు స్వయంప్రకాశత్వే సత్యననుభావ్యత్వ [విరహ] ప్రయుక్తమిత్యనుభూతేరననుభావ్యత్వమాత్రాన్నాసత్త్వప్రసక్తిరితిచేత్ - అననుభావ్యత్వే తద్వదస్వయంప్రకాశత్వమపి ప్రసజతి. అతః అస్వయంప్రకాశత్వే సతి అననుభావ్యత్వప్రయుక్తమసత్త్వమనుభూతేర్దుర్వారమ్. అసత్త్వంతు ధర్మిగ్రాహకప్రమాణవిరుద్ధమితిచేత్ - అనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమపి తథైవేత్యేవమనుసంధేయమితి భాష్యాభిప్రాయః.

ప్రసజ్యతఏవ - అతోఽనుభావ్యత్వేఽననుభూతిత్వమిత్యుపహాస్యమ్.

౧౭. † యత్తు సంవిదస్స్వతస్సిద్ధాయాః ప్రాగభావాద్యభావాదుత్పత్తిర్నిరస్యతే. త †దన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయతే. ప్రాగభావస్య గ్రాహకాభావాదభావో నశక్యతే వక్తుమ్ - అనుభూత్యైవ గ్రహణాత్. కథమనుభూతిస్సతీ తదానీమేవస్వాభావం విరుద్ధమవగమయతీతిచేత్ - † నహ్యనుభూతిస్స్వసమకాలవర్తినమేవ విషయీకరోతీత్యస్తి నియమః-అతీతానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గాత్.

౧౮. † అథమన్యసే - అనుభూతిప్రాగభావాదేస్సిద్ధ్యత స్తత్సమకాలభావనియమోఽస్తీతి. † కిం త్వయా క్వచిదేవం దృష్టమ్-యేన నియమం బ్రవీషి- † హస్తతర్హి తతఏవదర్శనాత్ ప్రాగభావాదిస్సిద్ధ ఇతి నత[గభావని]దప)హ్నవః. † తత్ప్రాగభావంచ తత్సమకాలవర్తినమనుస్మర్తరికో బ్రవీతి. † ఇన్ద్రియజన్యస్య ప్రత్యక్షస్య హ్యేషస్వభావనియమః-యత్స్వసమకాలవర్తినఃపదార్థస్య గ్రాహకత్వం † నసర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాంచ. † స్మరణానుమానాగమయోగిప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోపి గ్రహణదర్శనాత్. † అతఏవచ ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావః. † నహి ప్రమాణస్య స్వసమకాలవర్తినాఽవినాభావోఽర్థసంబన్ధః - † అపితు యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యోఽర్థోఽవభాసతే-తస్య తథావిధాకార

ఖపుష్పోదాహరణేతు నాశ్రయవైకల్యదోషశ్శఙ్కనీయః. ఖ్యాతేర్నాసదితి వ్యతిరేకదృష్టాన్తత్వేనాస్య పరైః స్వీకృతత్వాత్. ※ శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యోఽవభాసోవికల్పః నస్వభావ [వ] స్త్వవభానః ప్రతీతిరితిహి తైరుచ్యతే. తత్రాభాసప్రతీతస్యాపి నిషేధాధికరణత్వం యుక్తమితి భాట్టాఙ్గీకృతంచ । అతఏవపరమతప్రక్రియయా ఖపుష్పముదాహృతమ్. ఉపహాస్యమ్ - సమీపస్థైరపి హాస్యమిత్యర్థః. [ఇత్యనుభూతేరనుభావ్యత్వసమర్థనం.]

౧౭. † అథ పరోక్తం నిత్యత్వం వ్యుదస్యతి (యత్త్వత్యాదినా) నను జ్ఞాననిత్యత్వమభ్యుపయద్భిః కథం తన్నిరసనం యుక్తమ్.ఉచ్యతే-జ్ఞానాశ్రయభూత ఆత్మా తదాశ్రితంచ సంకోచవికాసార్హం నిత్యం జ్ఞానద్రవ్యం పరస్యానభిమతమ్. యత్తు ప్రస్తుతమిన్ద్రియసంయోగాద్యపేక్షయప్రతీతే కానువిధాయి ప్రత్యక్షత్వపరోక్షత్వప్రమాణత్వాప్రమాణత్వాద్యవస్థం లోకసిద్ధం జ్ఞానమ్. తస్య యది నిత్యత్వముపపాద్యతే - తద్వ్యుదస్యతే - విషయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యహి స్వయంప్రకాశత్వం పరేణ సమర్థితమ్. స్వయంప్రకాశత్వం సమానాధికరణంచ నిత్యత్వం పరస్యేష్టమ్. స్వతస్సిద్ధతయా నిత్యత్వసమర్థనాత్. అతస్తన్నిరాసోయుక్తః । తత్రచ మృద్ద్రవ్యస్య [సిద్ధ] స్థిరత్వేపి ఘటత్వాద్యవస్థ మృద్ద్రవ్యానిత్యత్వవత్ జ్ఞానాఖ్యద్రవ్యస్య నిత్యత్వేపి స్మృతిత్వానుభూతిత్వాద్యవస్థజ్ఞానానిత్యత్వం యుక్తమితి నస్వపక్షవిరోధః. స్వయంప్రకాశత్వే కించిదుపాదేయత్వమస్తీతి తదప్యవ్యవస్థత్వర్థన్ధశ్శబ్దః † (అన్ధస్య జాత్యన్ధేన యష్టిః ప్రదీయతఇతి) అసిద్ధమత్యన్తాసిద్ధేన హేతునా సాధ్యతఇత్యర్థః. † తత్రహి గ్రాహకాభావాత్, గ్రాహ్యాభావాచ్చ ప్రాగభావాభావ ఉక్తః. తమాశఙ్క్య గ్రాహకోస్తీత్యాహ (ప్రాగభావస్యేతి) † తత్రవికల్ప్య పూర్వపక్షిణోక్తేనత్యేవావగమయతీతి పక్షగ్స్థాయినం తత్రోక్తం విరోధం శఙ్కతే (కథమితి) తదానీమిత్యభావవిశేషణం నక్రియావిశేషణమ్. † పరిహరతి(నహీతి) † స్వసమకాలవర్తిత్వనియమః కింగ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తః । ఉతైతద్గ్రాహ్యవిశేషప్రయుక్తఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం గ్రాహ్యసామాన్యప్రయుక్తత్వపక్షం ప్రతివదతి (నహ్యనుభూతిరితి) † యద్వా వర్తమానగ్రహణ నియమః కిం గ్రాహకానుభూతిస్వభావాత్. ఉత గ్రాహ్యానుభూత్యభావస్వభావాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (నహీతి) హిశబ్దో హేతౌ జ్ఞాతిప్రతిజ్ఞాఽధ్యాహర్తవ్యా.

౧౮. † గ్రాహ్యవిశేషపక్షం దూషయితుం శఙ్క్యతే (అథమన్యసఇతి) † గ్రాహ్యవిశేషస్య సమకాలవర్తిత్వనియమోక్తిః దర్శనపూర్వికైవ స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (కింత్వయేతి) క్వచిత్ - అనుభూతౌ. † వ్యాప్తిగ్రహణభూమిత్వేనాభావస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాగభావో దురపహ్నవఇత్యాహ (హస్తతర్హీతి) ప్రాగభావస్యసమకాలసిద్ధ్యా వ్యాప్తిరనుభూతిప్రాగభావరూపే ధర్మిణి గృహీతేహి సిద్ధ్యతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దః ప్రధ్వంసపరః. † సమకాలవర్తిత్వనియమమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్.సమకాలవర్తిత్వంచానుపపన్నమిత్యాహ (తత్ప్రాగభావంచేతి) † యది స్వసమకాలవర్తిగ్రహణనియమోఽనుభూతేర్నాస్తి తర్హాఽవిద్యమానేపి ఘటే చాక్షుషం తజ్జ్ఞానముత్పద్యేతేత్యత్రాహ (ఇన్ద్రియజన్యఇతి) ప్రత్యక్షశబ్దేన ప్రత్యక్షజ్ఞానముచ్యతే. అయమభిప్రాయః - స్వసమకాలవర్తిగ్రాహకత్వనియమో నజ్ఞానమాత్రస్య - నచతదవాన్తరభేదప్రమాణజ్ఞానస్య నచ తదవాన్తరభేదప్రత్యక్షస్య. అపితు ప్రత్యక్షవిశేషరూపస్య ఐన్ద్రియకజ్ఞానస్యేతి. † (నసర్వేషాం జ్ఞానానాం ప్రమాణానాంచేతి) చశబ్దేన ప్రత్యక్షస్యచేత్యుక్తం భవతి । ఉపపాదకగ్రన్థానుగుణ్యాత్. † కుతఇత్యత్రాహ (స్మరణానుమానేతి) స్మరణశబ్దేన సర్వజ్ఞానానాం సమకాలవర్తివిషయత్వనియమవ్యుదాసః. అనుమానాగమశబ్దేన ప్రమాణమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. యోగిప్రత్యక్షాదిశబ్దేన ప్రత్యక్షమాత్రస్య తన్నియమవ్యుదాసః. ఆదిశబ్దేనేశ్వరప్రత్యక్షం గృహ్యతే. † ప్రమేయసద్భావో నచేత్ ప్రమాణాప్రమాణజ్ఞానయోః కథం [illegible] (అతఏవేతి)అత ఏవ-జ్ఞానమాత్రస్య సమకాలవర్తిగ్రాహకత్వ నియమాభావేన. ప్రమేయావినాభావశ్చ సిద్ధఇత్యర్థః. అన్యథా వర్తమాన [illegible] కాలవర్తిగ్రాహిణాం తత్తత్ప్రమాణానాం ప్రమేయావినాభావో నసిద్ధ్యేదితిభావః. † తత్సిద్ధికథమిత్యపేక్షాయాం తమేవావినాభావం వివృణోతి [illegible] ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధఇత్యన్వయః. † తర్హి ప్రమేయావినాభావికఇత్యత్రాహ (అపిత్వితి) యద్దేశ

† మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా. అత ఇదమపి నిరస్తమ్ - స్మృతిర్న బాహ్యవిషయా నష్టేప్యర్థే స్మృతిదర్శనాదితి.

౧౯. † అథోచ్యేత - న తావత్సంవిత్ప్రాగభావః ప్రత్యక్షావసేయః - అవర్తమానత్వాత్. నచ ప్రమాణాన్తరావసేయః - లిఙ్గాద్యభావాత్. † నహి సంవిత్ప్రాగభావవ్యాప్తమిహ లిఙ్గముపలభ్యతే. [నానుపపత్తిరపి కస్యచిద్దృశ్యతే]. ౯ గమస్తద్విషయో దృష్టచరః. † అతస్తత్ప్రాగభావః ప్రమాణాభావాదేవ నసేత్స్యతీతి † యద్యేవం స్వతస్సిద్ధత్వవిభవం పటత్యజ్య ప్రమా[ణ]ణా)భావేఽవరూఢ † శ్చేత్ -† యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవాభావస్సమర్థిత ఇత్యుపశామ్యతు భవాన్.

౨౦. † కించ- † ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయం ఘటాదికం స్వసత్తాకాలే సన్తం సాధయత్తస్య నసర్వదా సత్తామవగమయద్దృశ్యత ఇతి ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతే. † తదప్రతీతిశ్చ సంవేదనస్య కాలపరిచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః. † ఘటాదివిషయమేవ సంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నం ప్రతీతం చేత్సంవేదనవిషయో ఘటాదిరపి కాలానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయేత ఇతి నిత్యస్స్యాత్. † నిత్యం చేత్సంవేదనం స్వతస్సిద్ధం నిత్యమిత్యేవ ప్రతీయేత. నచ తథా ప్రతీయతే.

కాలానీత్యాదిశబ్దేన సంస్థానముచ్యతే. † (మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా) మిథ్యాత్వస్య ప్రమాణం ప్రత్యనీకం భవతి తస్య భావ ఇత్యర్థః. యద్వా - మిథ్యాత్వప్రత్యనీకోఽర్థో భవతి తస్య భావో మిథ్యాత్వప్రత్యనీకతా । సా ప్రమాణస్యార్థసంబన్ధ ఇత్యన్వయః. అతఏవేత్యాది భాష్యస్యైవంవార్థః అతఏవ - ప్రమాణత్వేన సంప్రతిపన్నానాం కాలాన్తరవర్తిగ్రాహకత్వదర్శనాత్తత్రాపి ప్రమేయావినాభావః కల్ప్యత ఇత్యర్థః. † కథం తత్రావినాభావప్రకార ఇత్యత్రాహ (నహీత్యాది). † అనేనైవ ప్రమాణప్రమేయావినాభావరూపవిషయ విషయిభావశిక్షణేన బౌద్ధైకదేశిభిరుక్తం స్మృతేర్నిర్విషయత్వం నిరస్యత ఇత్యవశ్యాభ్యుపేతవ్యమిదమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇదమపీతి).

౧౯. † ఏవమనుభూతిరేవ ప్రాగభావగ్రహణక్షమేత్యుపపాదితమ్. అథ తద్గ్రాహిణానుభవేన ప్రత్యక్షాద్యన్యతమేన భవితవ్యమితి తదసంభవేన ప్రమాణాభావాత్ ప్రాగభావాభావ ఇతి శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) లిఙ్గాద్యభావాదిత్యాదిశబ్దేన అను[పపద్య]మాన శబ్దో వివక్షితః. † తద్వివృణోతి (నహీత్యాదినా). † నిగమయతి (అతఇతి) ఉపమానస్య ప్రతిపన్నవస్తుసాదృశ్యసంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబంధయోః అన్యతరమాత్రగోచరత్వేన అప్రతిపన్నపదార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యాదనుపన్యాసః. † పరిహరతి (యదీతి) యదిశబ్దః కిమర్థః । చేచ్ఛబ్దో యద్యర్థః । స్వపరిపాటీం విహాయ శాస్త్రమర్యాదాయాం కిమవతీర్ణోసి తథా చేదిత్యర్థః. † ప్రమాణమాహ (యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేతి) పరేణాభావప్రమాణస్యాఙ్గీకృతత్వాత్ యోగ్యానుపలబ్ధ్యైవేత్యుక్తమ్. స్వపక్షపర్యాలోచనాయామపి జ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిర్నామ భావరూపావస్థాన్తరోపలబ్ధిః । పిణ్డత్వాద్యుపలబ్ధిరేవహి ఘటస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః. అతోఽతీతకాలావచ్ఛిన్నజ్ఞానాభావో నామ జ్ఞానస్య సఙ్కోచోఽర్థాన్తరజ్ఞానం వా. పూర్వకాలీనగజజ్ఞానే బుభుత్సితే తత్కాలీనస్వాపాదిప్రతిసన్ధానం ఘటాదిజ్ఞానప్రతిసన్ధానం వా గజజ్ఞానస్య యోగ్యానుపలబ్ధిః । సాచ లిఙ్గతయా పూర్వకాలీనజ్ఞానాభావనిశ్చాయికా. యదుక్తం సంవిద ఇయమితి విషయీకారానర్హత్వేన అభావో దుర్గ్రహ ఇతి । తదయుక్తమ్. తథాసతి ప్రాగభావనిరాసానుపపత్తేః. నహ్యన్యస్య ఘటాదేః ప్రాగభావో నిరస్యతే । అపిత్వనుభూతేః. తస్మాదనుభూతిం ఇయమితి విషయీకృత్య తస్యాః ప్రాగభావో నిరాకరణీయః. ఇయమితి విషయీకారాభావేపి తత్ప్రాగభావో నిరాకర్తుం శక్యతే చేత్ । తదభావేపి ప్రాగభావస్సాధయితుం శక్యతే. యది త్వయా విషయీకృతా తద్వదస్మాభిరపి విషయీక్రియతేతి తదభావస్సుసాధ ఇత్యనుసంధేయమ్. ఉత్తరత్ర నిత్యం చేదితి గ్రన్థే హ్యయమర్థోఽప్యభిప్రేతః.

౨౦. † ఏవం ప్రాగభావస్య యోగ్యానుపలబ్ధిసిద్ధత్వమభిధాయ అర్థాపత్తిమప్యాహ (కించేత్యాదినా). † జ్ఞానస్య స్వావభాసాస్థిరత్వలక్షణయోగ్యానుపలబ్ధ్యా అనిత్యత్వముక్తమ్. అథ విషయప్రకాశనిరూపణముఖేనాప్యనిత్యత్వముపపాద్యతే. అవిశేషేణ జ్ఞానాభావస్య గ్రహణముపపన్నమిత్యుక్తమ్. అథ కిం భవతానిత్యత్వం సవిషయజ్ఞానస్య సిసాధయిషితమ్ । ఉత నిర్విషయస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య సవిషయపక్షం దూషయతి (ప్రత్యక్షేత్యాదినా) సర్వదా- ఘటసత్తాకాలే సర్వస్మిన్న ప్రతీయత ఇత్యర్థః. † ఘటాదేః పూర్వోత్తరకాలసత్తా న ప్రతీయతామ్. తతః కిమిత్యత్రాహ (తదప్రతీతిశ్చేతి) అప్రతీతిః - జ్ఞానస్య ఘటవ్యవహారానుగుణ్యాభావః. అతో నసాధ్యావిశిష్టతా. నియమేన స్వసమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాలయోర్విద్యమానేపి ఘటే తదప్రకాశకత్వం తదానీం స్వాభావాదేవేత్యర్థః. † ఏవం విషయవ్యవహారానుగుణ్యకాదాచిత్కత్వాఽన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తమ్. అర్థాపత్త్యన్తరమప్యాహ (ఘటాదివిషయమేవేతి) విషయసమకాలవర్తినః ప్రత్యక్షసంవేదనస్య నిత్యత్వే ఘటాదిరపి నిత్యస్స్యాత్. అతో ఘటాద్యనిత్యత్వాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వమిత్యర్థః. † అథార్థాపత్త్యన్తరమాహ (నిత్యం చేదితి) సంవిదో నిత్యత్వసాధనం సంవిదియమితి విషయీకృత్యైవ కర్తవ్యమ్. స్వతస్సిద్ధత్వేనేయమితి విషయీకారానర్హత్వాత్స్వయమేవ నిత్యమితి ప్రతీయేత. నచ తథా ప్రతీయతే తస్మాదనిత్యత్వమేవేత్యర్థః. ఏవం నిత్యతయా అనవభాసాన్యథానుపపత్త్యా జ్ఞానానిత్యత్వముక్తమ్. అనిత్యతయానవభాసాన్నిత్యత్వమితి చేన్న । పూర్వాపరావధిద్వయసాపేక్షస్య నిత్యత్వస్య సద్భావేప్యవధిద్వయాస్వయంప్రకాశత్వాదేవానిత్యత్వాప్రకాశతోపపత్తేః. యద్వా - ఘటాదినిత్యత్వప్రసఙ్గో నిత్యత్వేనావభాసప్రసఙ్గశ్చ విషయవ్యవహారానుగుణ్య కాదాచిత్కత్వాన్యథానుపపత్తేరనుగ్రాహకతర్కతయోక్తో భవతః.

౨౧. † ఏవమనుమానాదిసంవిదోఽపి కాలానవచ్ఛిన్నాః ప్రతీతాశ్చేత్ స్వవిషయానపి కాలానవచ్ఛిన్నానేవ ప్రకాశయన్తీతి తేచ సర్వే కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యాస్స్యుః. † సంవిదనురూపత్వాద్విషయాణామ్. † నచ నిర్విషయా కాచిత్సంవిదస్తి। † అనుపలబ్ధేః. † విషయప్రకాశనతయైవోపలబ్ధేరేవహి సంవిదస్స్వయంప్రకాశతా సమర్థితా. † సంవిదో విషయప్రకాశనతాస్వభావవిరహే సతి స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః। † అనుభూతేరనుభవాన్తరానుభావ్యత్వాచ్చ సంవిదస్తుచ్ఛతైవ స్యాత్. † నచ స్వాపమదమూర్ఛాదిషు సర్వవిషయశూన్యా కేవలైవ సంవిత్పరిస్ఫురతీతివాచ్యమ్। † యోగ్యానుపలబ్ధిపరాహతత్వాత్. † తాస్వపి దశాస్వనుభూతిరనుభూతా చేత్ తస్యాః ప్రబోధసమయేఽనుసంధానం స్యాత్ - † నచ తదస్తి.

౨౨. † నన్వనుభూతస్య పదార్థస్యాస్మరణనియమో నదృష్టచరః. అతస్స్వాపాదావస్మరణనియమోఽనుభవాభావం సాధయేత్. † ఉచ్యతే - నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరదేహవిగమాదిప్రబలహేతువిరహేఽస్యాస్మరణనియమోఽనుభవాభావమేవ సాధయతి. † నకేవలమస్మరణనియమాదనుభవాభావః. సుప్తోత్థితస్య ఇయన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితి

౨౧. † అథానుమానాదివిషయాణామపి నిత్యత్వమనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (ఏవమితి) ఏవం ప్రత్యక్షజ్ఞాననిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసక్త్యా సత్యానిత్యర్థః. † కుతోనిత్యతేత్యత్రాహ (సంవిదనురూపేతి) యథా సంవిత్స్వవిషయం దర్శయతి తథాభావాదితి తదర్థః. నను ప్రత్యక్షస్య సను కాలవర్తివిషయత్వనియమాత్తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గ ఉపపన్నః. అనుమానాదిసంవిదామతీతానాగతవిషయత్వసంభవాత్కథం తన్నిత్యత్వే విషయనిత్యత్వప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే-అతీతత్వానాగతత్వేహ్యాపేక్షికే వర్తేతే। తతస్సంవిదపేక్షయాహి విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే. సంవిదో నిత్యత్వే తదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వానాగతత్వే సంవిన్నదర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతా విషయా నిత్యాస్స్యురితి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వమేవానుగతం నిత్యత్వలక్షణమితిత్యభిప్రాయేణ కాలానవచ్ఛిన్నా నిత్యా ఇత్యుక్తమ్. నను నసంవిదపేక్షయా విషయస్యాతీతత్వాగామిత్వే - కింతు లిఙ్గాద్యర్థాన్తరాపేక్షయా. అతో విషయస్య లిఙ్గాద్యపేక్షయాతీతత్వమాగామిత్వంచ సంభవతీతి న నిత్యత్వప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే - లిఙ్గాదేః ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్తన్నిత్యత్వేన తద్విషయభూతలిఙ్గాదేరపి నిత్యత్వాపాతాత్తదపేక్షయానుమానవిషయస్యాతీతత్వమాగామిత్వంచ సంవిన్నదర్శయతీతి కాలానవచ్ఛిన్నో నిత్యఏవ విషయస్స్యాదితి. ఏవం పూర్వోక్తదోషముపజీవ్యానుమానవిషయనిత్యత్వప్రసక్తిరిత్యభిప్రాయేణైవమిత్యుక్తమ్. † ఏవం పూర్వోక్తవికల్పే సవిషయానుభవస్య నిత్యత్వం నిరాకృతమ్. అథ నిర్విషయానుభవస్య నిత్యత్వపక్షం నిరాకరోతి (నచేతి). † కుతఇత్యత్రాహ (అనుపలబ్ధేరితి). † నకేవలం నిర్విష [యసంవిదనుపలబ్ధి ౧] [రేవాసంవిదనుపలబ్ధే ౨]రే(రి)వ సవిషయసంవిదఏవ పరేణ స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాత్. † తదభ్యుపగమప్రకారేణాపి నిర్విషయా సంవిన్నాస్తీత్యాహ (విషయేతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (సంవిదో విషయేతి) సవిషయజ్ఞానోత్పత్తియాస్సంవిదః కదాచిదపి విషయసంబన్ధాభావేన స్వయంప్రకాశత్వాసిద్ధేః జ్ఞానాన్తరావేద్యత్వాచ్చ తుచ్ఛతేత్యర్థః. నను యదివిషయప్రకాశకతయా స్వయంప్రకాశత్వముపపాద్యతే - తదాఽన్యోన్యదోషస్స్యాత్. విషయసంబన్ధాభావేస్వనుభూతిత్వాదిత్యనేన సాధ్యస్వప్రకాశత్వసిద్ధిరితిచేత్ - కిమిదమనుభూతిత్వం కింస్వతస్సిద్ధత్వం - తదా సాధ్యావిశిష్టతాస్యాత్. యది విషయప్రకాశకత్వమనుభూతిత్వం తదానీముక్తదోషస్స్యాదేవ. విద్యమానదశాయాం సర్వదా భాసమానత్వమపి నత్వయా హేతుత్వేన వాచ్యమ్. సుఖదుఃఖేచ్ఛాదావజ్ఞాతత్వేన త్వదభిమతే వ్యభిచారాత్. అతో విషయప్రకాశకత్వమనుపజీవ్య స్వయంప్రకాశత్వం దుస్సాధమిత్యుక్తదోషానతివృత్తిః. † కథంస్వప్రకాశత్వరూపసాధ్యధర్మనివృత్త్యా ధర్మిభూతసంవిదసిద్ధిరిత్యత్రాహ (అనుభూతేరనుభవాన్తరానుభావ్యత్వాచ్చేతి). † నన్వేకస్యాఏవ సంవిద అన్తఃకరణవృత్తిద్వారా విషయసంబన్ధః కాదాచిత్కః-తద్విగమేపి స్వాపాదిదశాసు స్వప్రకాశా సంవిచ్చకాస్తీతి నతుచ్ఛతాప్రసక్తిరిత్యత్రాహ (నచేతి) కేవలశబ్దేన నిరాశ్రయత్వముచ్యతే. † కుతఇత్యత్రాహ (యోగ్యేతి). † తదేవోపపాదయతి (తాస్వపీతి). † విపర్యయే పర్యవసానం దర్శయతి (నచతదస్తీతి).

౨౨. † వ్యాపకాభావోహి వ్యాప్యాభావసాధకః। స్మరణంచ నానుభవవ్యాపకమ్. అతస్తదభావో నానుభవాభావసాధక ఇత్యాహ (నన్వితి) పథి గచ్ఛతా స్పృష్టతృణాదీనాం ప్రాగ్జన్మానుభూతార్థాదీనాంచాస్మరణాదితిభావః. † పరిహరతి (ఉచ్యత ఇత్యాదినా) విషయాన్తరవ్యాసంగాదిరస్మరణమాత్రహేతుః. విషయవైచిత్రీవిరహః, నిష్ప్రయోజనతయా తాత్పర్యాభావః, తాదాత్వికతీవ్రసంవేదనాన్తరమ్, అనుభవానభ్యాసశ్చాస్మరణమాత్రహేతుతయాహి ప్రసిద్ధాః. అతో నియమశబ్దః అస్మరణనియమ ఇత్యుక్తేః. జన్మాన్తరానుభూతస్యాప్యర్థస్యానుభవాభావప్రసఙ్గాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం నిఖిలసంస్కారేత్యుక్తమ్. దేహవిగమాదీత్యాదిశబ్దేన నారకదుఃఖప్రసూతివ్యసనకాలవిప్రకర్షా వివక్షితాః. యథా సంవిత్సిద్ధౌ ॥ ప్రాయణాన్నరకక్లేశాత్ప్రసూతివ్యసనాదపి। చిరాతివృత్తాః ప్రాగ్జన్మభేదా న స్మృతిగోచరాః॥ ఇతి. దేహవిగమాదీనాం నిఖిలసంస్కారతిరస్కృతికరత్వం స్వభావః. పుణ్యవిశేషాదపవాదాత్కస్యచిదేకస్య జాతిస్మృతిః. ప్రబలశబ్దో వ్యాసఙ్గాద్యపేక్షయా ప్రాబల్యపరః. ఉక్తతిరస్కారకాభావే కదా[చిద]పి స్మరణమనుభవవ్యాపకమ్. అతస్తదభావోఽనుభవాభావసాధక ఏవేత్యర్థః. † నకేవలమనుభవసాధకాభావః - బాధకప్రమా [ణ] ణాన్తర) మప్యస్తీత్యాహ (నకేవలమితి).

ప్రత్యవమర్శేనైవ † సిద్ధేః. † నచ సత్యప్యనుభవే తదస్మరణనియమో విషయావచ్ఛేదవిరహాదహంకారవిగమాద్వేతి శక్యతే వక్తుమ్ । † అర్థాన్తరాననుభవస్యార్థాన్తరాభావస్యచానుభూతార్థాన్తరాస్మరణహేతుత్వాభావాత్. † తాస్వపి దశాస్వహమర్థో † ఽనువర్తతఇతిచ వక్ష్యతే.

౨౩. † నను స్వాపాదిదశాస్వపి సవిశేషోనుభవోఽస్తీతి పూర్వముక్తమ్. † సత్యముక్తమ్ - సత్వాత్మానుభవః - † సచ సవిశేషఏవేతి స్థాపయిష్యతే. † ఇహతు సకలవిషయవిరహిణీ నిరాశ్రయాచ సంవిన్నిషిధ్యతే. † కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవఇతిచేత్ [న] † సాచ సాశ్రయేతి హ్యుపపాదయిష్యతే. † అతోఽనుభూతిస్సతీ స్వయం స్వప్రాగభావం నసాధయతీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్న శక్యతే వక్తుమ్ । † అనుభూతేరనుభావ్యత్వసమ్భవోపపాదనేనాన్యతోఽప్యసిద్ధిర్నిరస్తా. † తస్మాన్న ప్రాగభావాద్యసిద్ధ్యా సంవిదోనుత్పత్తిరుపపత్తిమతీ.

౨౪. † యదప్యస్యా అనుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనమ్. తదప్యనుపపన్నమ్ - † ప్రాగభావే వ్యభిచారాత్. † తస్యహి జన్మాభావేపి వినాశో దృశ్యతే - † భావేష్వితి విశేషణే తర్కకుశలతాఽఽవిష్కృతా భవతి. † తథాచ భవదభిమతాఽవిద్యానుత్పన్నైవ వివిధవికారాస్పదం తత్త్వజ్ఞానోదయాదన్తవతీచేతి తస్యామనైకాన్త్యమ్. † తద్వికారా

---

†(సిద్ధేరితి) అనుభావాభావస్యేత్యనుషఙ్గః. † అథాస్మరణనియమస్యాన్యథాసిద్ధిమాశఙ్క్యతే (నచేతి) అహంకారవిగమః-అహంప్రత్యయవిగమః. † పరిహరతి (అర్థాన్తరేతి) ఘటాననుభవః పటవినాశశ్చ అనుభూతకుడ్యాద్యస్మరణకారణం నదృష్టమిత్యర్థః. నను కుడ్యాదేస్స్మరణంప్రతి ఘటాదేరకారణత్వాత్తదభావో నాస్యాస్స్మరణహేతుః. ఇహతు స్మరణకారణస్యాభావోఽస్మరణహేతురేవ. నైవమ్ - కుడ్యాదిస్మరణంప్రతి ఘటాదేరివ జ్ఞాతృజ్ఞేయయోరపి స్మరణంప్రత్యకారణత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యర్థాన్తరశబ్దః ప్రయుక్తః. అయమర్థః - జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః స్మరణంప్రతి కారణత్వం దృష్టత్వాదఙ్గీక్రియతేచేత్ - దృష్టత్వాదేవానుభవేపి జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః కారణత్వమఙ్గీకార్యమ్. యది జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః దృష్టత్వేప్యనుభవకారణత్వం నాఙ్గీక్రియతే - స్మృతావపి కారణత్వం నస్యాత్. అతస్తదభావాన్నస్మరణాభావఇతి. † ఏతద్దూషణమహమర్థాభావమభ్యుపగమ్యోక్తమ్. అహమర్థాభావోపి నాస్తీత్యుపపాదయిష్యత ఇత్యాహ (తాస్వపీతి). † (అనువర్తతే) ప్రకాశతే. తతో హేతురసిద్ధశ్చేత్యర్థః.

౨౩. † పూర్వం సవిశేషానుభవస్స్వాపాదిదశాస్వస్తీత్యుక్తమితి తదాలమ్బ్య వ్యాఘాతాభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి). † అత్రాహ (సత్యముక్తమితి) సత్వాత్మానుభవః - నానుభూత్యనుభవఇత్యర్థః. † అనుభూతివిరహేణ న ఆత్మా నిర్విశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (సచేతి) ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వవిశిష్టఇత్యర్థః. † ఇహ కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ (ఇహత్వితి). † శబ్దాన్తరేణాస్మన్మతమఙ్గీకృతమితి శఙ్క్యతే (కేవలైవ సంవిదాత్మానుభవఇతిచేదితి) ఆత్మానుభవే కేవలాత్మానుభవదశాయామ్. స్వాపాదిదశాయాం యా సంవిత్త్వయా నిత్యతయాభ్యుపేతా - సా ప్రసరణాభావేన విషయావచ్ఛేదవిరహాత్తదానీం కేవలా నిర్విశేషా అస్మదుక్తైవ స్యాదితిభావః. † పరిహరతి (సాచేతి) సాచ - ధర్మభూతా సంవిత్ విషయవిరహితాపి సాశ్రయేత్యర్థః. కేవలైవేత్యాదేరేవమర్థః. ఆత్మానుభవరూపా-ఆత్మస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ - సా కేవలైవేతి చేత్ - అస్మదుక్తసకలవిషయాదివిశేషశూన్యైవేతి చేదిత్యర్థః. † పరిహరతి) (సాచేతి) సా - ధర్మిస్ఫురణరూపా యా సంవిత్ సా సాశ్రయేతివక్ష్యతే. స్ఫురణంహి స్ఫురతో ధర్మః. యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్య ధర్మిణః ఔజ్జ్వల్యం దీపాఖ్యధర్మిగతో ధర్మస్తద్వదిత్యర్థః. ధర్మిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య స్ఫురణం నిత్యమ్. తచ్చ భాసమానతావ్యవహారానుగుణ్యమ్. ధర్మభూతజ్ఞానస్యస్ఫురణం విషయసంబన్ధజన్యం తదానీమేవ-నత్వన్యథా. తతఏవహి విషయప్రకాశవేళాయామితి పూర్వముక్తమ్. ※ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యేత్యత్రచ వక్ష్యతే. స్వాపాదౌతు తస్య సర్వవిషయసంబన్ధార్హతా ప్రతిబద్ధా, వహ్నేర్దాహకత్వశక్తివత్. అతో నతదాస్ఫురణమ్. † అథ ప్రాసఙ్గికమాత్మానుభవం పరిసమాప్య ప్రస్తుతప్రాగభావాసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) అతః నిర్విషయజ్ఞానస్యాప్రామాణికత్వాత్, అనవచ్ఛిన్నజ్ఞాననిత్యత్వస్యోక్తానుపపత్తిపరాహతత్వాత్, ప్రాగభావగ్రాహకసమర్థత్వాచ్చేత్యర్థః. కథమనుభూతిస్సతీ స్వప్రాగభావం సాధయేత్ - ఇత్థమ్ - స్మర్తవ్యాస్మరణలిఙ్గేన ఇయన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితి సుషుప్త్యవస్థాపరామర్శేన జ్ఞానసామాన్యాభావగోచరేణ తదన్తర్గతస్వాభావోపి స్వేనైవ విషయీకృతఇతి స్వతఇతిపక్షే ప్రాగభావసిద్ధిరుక్తా. † పరతఇతిపక్షేపి సిధ్యతీత్యాహ (అనుభూతేరితి). † అథ ప్రాగభావాభావహేతుకానుత్పత్తిదూషణముపసంహరతి (తస్మాదితి).

[ఇత్యనుభూతేర్నిత్యత్వానుమానభఙ్గః].

౨౪. † అథానుత్పత్త్యా వికారాన్తరనిరసనం దూషయతి (యదపీత్యాదినా) అనుత్పత్తిరూపహేత్వసిద్ధ్యా వికారాన్తరనిరాసోఽనుపపన్నః. † తదభ్యుపగమేపి హేతోర్వ్యభిచారమాహ (ప్రాగభావఇతి). † తద్వివృణోతి (తస్యహీతి). † భావశబ్దోపాదానే తద్విరహేపి వ్యభిచారసామ్యాభిప్రాయేణ భావశబ్దోపాదానముపాలభతే (భావేష్వితీతి) నాత్రప్రతిజ్ఞాన్తరం దూషణముచ్యతే. తద్ధి ఉక్తిదూషణమ్ - నత్వర్థదూషణమ్. † భావరూపత్వే వ్యభిచారం దర్శయతి (తథాచేతి) తథాశబ్దేన భావరూపత్వం వివక్షితమ్ - త్వైర్భావరూపాజ్ఞానస్య సమర్థితత్వాత్. † తత్ర పరిహారం శఙ్క్యతే (తద్వి

స్సర్వే మిథ్యాభూతా ఇతిచేత్ । † కిం భవతః పరమార్థభూతోఽప్యస్తి వికారః । యేనైతద్విశేషణముపాదీయతే. సహ్యాసావ భ్యుపగమ్యతే.

౭౫. † యదప్యనుభూతిరజత్వాత్స్వస్మిన్విభాగం నసహతఇతి. తదపి నోపపద్యతే - † అజస్యైవాత్మనో దేహేన్ద్రియాదిభ్యో విభక్తత్వాదనాదిత్వేనచాభ్యుపగతాయా † అవిద్యాయా ఆత్మనో వ్యతిరేకస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్. † స [చ] విభాగో మిథ్యారూపఇతిచేత్ - జన్మప్రతిబద్ధః పరమార్థవిభాగః కిం క్వచిద్దృష్టస్త్వయా. † అవిద్యాయా ఆత్మనః పరమార్థతో విభాగాభావే వస్తుతో హ్యావిద్యైవ స్యాదాత్మా. † అబాధితప్రతిపత్తిసిద్ధదృశ్యభేదసమర్థనేన సజాతీయభేదోఽపి సమర్థితఏవ. † ఛేద్యభేదాచ్ఛేదనభేదవత్.

౭౬. † యదపి నాస్యాదృశేర్దృశిరూపాయా దృశ్యః కశ్చిదపి ధర్మోఽస్తి దృశ్యత్వాదేవ తేషాం నదృశిధర్మత్వమితిచ. తదపి స్వాభ్యుపగతైః ప్రమాణసిద్ధైర్నిత్యత్వస్వయంప్రకాశత్వాదిధర్మైరుభయ†మనైకాన్తికం. †నచ తే స్వరూపమాత్రమ్.

కా రాఇతి). † అస్య విశేషణస్య వ్యావర్త్యాభావాన్నైరర్థక్యమాహ (కింభవతఇతి) వ్యావర్త్యమస్తిచేదభిప్రేతహానిః - నచేద్విశేషణవైయర్థ్యమితి భావః. కిం వికారమాత్రాభావస్సాధ్యతే-ఉత పరమార్థవికారాభావః. ప్రథమేఽనైకాన్త్యమ్. ద్వితీయేఽనుభూతిః. పరమార్థవికారాభావవత్యజత్వాదిత్యస్య కథం స్యాత్. యత్పరమార్థవికారవత్ - తదుత్పన్నమ్. యథాఘటఇతి వ్యతిరేకోదాహరణం వాచ్యమ్. తథా ఘటస్య పరమార్థవికారానభ్యుపగమాద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యావ్యా[వృత్త]త్త) ఇతి హేతోర్వ్యాప్యత్వాసిద్ధిర్భవేదితిభావః. [ఇత్యనుభూతేర్నిర్వికారిత్వసమర్థనమ్].

౭౫. † అథాజత్వాన్నానాత్వనిషేధం ప్రతివదతి (యదపీతి). † అత్రకిం భేదమాత్రం దూషయిషితం-ఉతవిజాతీయభేదః,ఉత సజాతీయభేదః, ఉతస్వగతభేదఇతి పక్షేషు హేత్వసిద్ధ్యా నిరస్తేష్వపి హేతుత్వాభ్యుపగమేన ప్రథమం ద్వితీయం శిరశ్చ దూషయన్ హేతోర్వ్యాప్తివిరహం సాధనాభావస్థలే వ్యభిచారం దర్శయతి (అజస్యైవేతి). †మృషావాద్యభిమతస్థలఏవ హేతోరనైకాన్త్యమాహ (అవిద్యాయాఇతి)※తయోరవిద్యాత్మనోర్భేదాభావే ఇతరేతరభావానుపపత్తేస్సత్యామితిహి తద్గ్రన్థః. † తద్విభాగస్య మిథ్యాత్వమాశఙ్క్య తదభ్యుపగమేన పరిహరతి (సచేత్యాదినా) జన్మప్రతిబద్ధః - ఉత్పత్తివ్యాప్తః. ఘటాదిషు పరమార్థవిభాగస్యైవ ఉత్పత్తివ్యాప్యత్వాభ్యుపగమే ఘటాదివిభాగస్య పారమార్థ్యప్రసక్తేః పారమార్థ్యే విశేషణవైయర్థ్యాదుక్తదోషస్స్యాదేవేత్యర్థః. హేతుదూషణస్య బుభుత్సాయాం దృష్టాన్తస్య సాధ్యావ్యావృత్తత్వముఖేన వ్యాప్త్యసిద్ధిరభిప్రేతాఽనుసంధేయా. యత్పరమార్థవిభాగవత్ - తదుత్పన్నమ్. యథాఘటఇతిహి వ్యతిరేకదృష్టాన్తః. ఘటస్య పరమార్థవిభాగవత్త్వానభ్యుపగమాత్సాధ్యావ్యావృత్తత్వంహి స్పష్టమ్. † విభాగస్యమిథ్యాత్వేదూషణాన్తరమాహ (అవిద్యాయాఇతి). † అథసజాతీయభేదాభావం వ్యుదస్యతి (అబాధితేతి) పూర్వం ప్రమాణ ప్రమేయానుపపత్తిమిథ్యాత్వానుమాననిరాసముఖేన దృశ్యభేదస్సమర్థితః. తత్తుల్యన్యాయతయా దర్శనభేదోపి సిద్ధఇత్యర్థః. † దర్శనభేదస్య దృశ్యగతో భేదః సత్త్వపచ్ఛేద్యగతఇతిఘటకరకాకా[శాది]శ)దృష్టాన్తమాశఙ్క్యాహ (ఛేద్యభేదాదితి) యథాసంవిత్సిద్ధౌ※ప్రతిప్రమాతృవిషయం జగత్స్వవిలక్షణం అపరోక్షం ప్రకాశన్తే సుఖదుఃఖాదివద్ధియః ॥ సంబన్ధివ్యఙ్గ్య భేదస్య సంయోగేచ్ఛాదికస్య తు । నహి భేదస్స్వతో నాస్తి నాప్రత్యక్షశ్చసిద్ధ్యతి ॥ ఇతి. ప్రతిప్రమాతృ[ప్రతి]విషయం జ్ఞానభేదోపరోక్షః,పరజ్ఞానం పరోక్షతయాభాసతే. స్వజ్ఞానమపరోక్షతయా. ఘటాదివిషయజ్ఞానానాం పరస్పరవైలక్షణ్యం చాపరోక్షమ్. అతస్తద్భేదాలాపస్స్వానుభవ ప్రత్యక్షబాధితఇతి ప్రథమగ్రన్థార్థః. సర్వమేకం జ్ఞానం జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపోపచ్ఛేదకసంబన్ధభేదాత్ భేదేన ప్రతీయతఇత్యత్రాహ సంబన్ధీతి. సంబన్ధివ్యఙ్గ్యభేదస్యేతి శఙ్కాబీజానువాదః నచ జ్ఞాతృజ్ఞేయరూపసంబన్ధివ్యఙ్గ్య[భేద]త్వ)మాత్రేణ జ్ఞానస్య భేదః సంబన్ధిభేదకృతఇతి ఔపాధికస్స్యాత్. సంయోగాదేరపి సంబన్ధివ్యఙ్గ్యత్వమాత్రేణ ఘటకరకావచ్ఛిన్నాకాశవదేకత్వప్రసక్తేః. సంబన్ధీహి ద్వేధా సత్తాహేతుర్వ్యక్తిహేతుశ్చేతి. యస్య సంయోగాదేః సంబన్ధివ్యతిరేకేణ స్వరూపే ప్రమాణం నాస్తి. తస్య సంబన్ధీ సత్తాహేతుః. యస్యతు శబ్దాకాశాదే రస్తి. తస్య తదుపాధికో భేదావభాసః । సస్వతః. తస్మాత్ జ్ఞాతృజ్ఞేయవ్యతిరేకేణాలబ్ధసద్భావస్య జ్ఞానస్య స్వాభావికఏవ భేదః. తస్మాన్న సజాతీయభేదాపలాపఇత్యర్థః. ఏతదభిప్రేత్య ఛేద్యభేదాదిత్యుక్తమ్. [ఇత్యనుభూతేర్విభాగసహత్వసమర్థనమ్].

౭౬. † అథస్వగతనిత్యైకత్వాదిభేదనిరాసార్థం పూర్వపక్షిణానుభూతిం పక్షీకృత్యోక్తం అనుభూతిత్వాదితి వ్యతిరేకి, దృశిత్వం పక్షీకృత్యోక్తం దృశ్యత్వాదిత్యన్వయిచ దూషయతి (యదపీత్యాదినా). † (అనైకాన్తికమితి) అనియతమ్ - వ్యాప్తిశూన్యమిత్యర్థః. దృశ్యత్వాదిత్యన్వయినిపక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణమనియతత్వమ్. దృశిత్వాదితి వ్యతిరేకిణస్సాధ్యవ్యావృత్తావపి సాధనావ్యావృత్తిలక్షణమనియతత్వమాత్రమ్. అనుభూతిర్నదృశ్యధర్మవతీ దృశిత్వాత్, యద్దృశ్యధర్మవత్ తన్నదృశిః, యథాఘట ఇతిహ్యనుమానశరీరమ్. అత్ర దృశ్యధర్మవత్త్వస్యాదృశిత్వవ్యాప్తస్యానుభూతౌ భగ్నాశస్యాః దృశిత్వనిత్యత్వాదిధర్మవత్త్వాదితిభావః. † నిత్యత్వాదిమిథ్యాత్వే నిత్యత్వాదివిపరీతాకా[రస]రాని) త్యత్వం ప్రసజేదితి తత్పరిహారాయ తేషాం స్వరూపమాత్రత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) తేషాం స్వరూపమాత్రత్వం కిమన్వయ రూపాణాం-ఉత వ్యతిరేకరూపాణామితి వికల్పమభిప్రేత్య అన్వయముఖేన స్వరూపమాత్రత్వం సంభావితం శిరఇతి దూషితం నతు పరాభ్యుపగమాత్.

† స్వరూపభేదాత్. † స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయంప్రతి కస్యచిద్విషయస్య ప్రకాశనంహి సంవేదనమ్. స్వయంప్రకాశతాతు స్వసత్తయైవ స్వాశ్రయాయ ప్రకాశమానతా. † ప్రకాశశ్చ † చిదచిదశేషపదార్థసాధారణం వ్యవహారానుగుణ్యమ్.

౨౭. † సర్వకాలవర్తమానత్వంహి నిత్యత్వమ్. ఏకత్వమేకసంఖ్యావచ్ఛేదఇతి. † తేషాం జడత్వాద్యభావరూపతాయామపి తథాభూతైరపి చైతన్యధర్మభూతైస్తైరనైకాన్త్యమపరిహార్యమ్. † సంవిది తు స్వరూపాతిరేకేణ జడత్వాదిప్రత్యనీకత్వమిత్యభావరూపో భావరూపోవా ధర్మో నాభ్యుపేతశ్చేత్తత్తన్నిషేధోక్త్యా కిమపి నోక్తం భవేత్.

౨౮. † అపిచ † సంవిత్సిధ్యతివా నవా. † సిధ్యతిచేత్సధర్మతాస్యాత్. నచేత్తుచ్ఛతా గగనకుసుమాదివత్. †సిద్ధిరేవ

† హేతుమాహ (స్వరూపభేదాదితి) స్వరూపాద్భేదస్తేషాం పరస్పరంభేదశ్చ వివక్షితః. అనేన పూర్వం విధాభేదవివాదదర్శనాదిత్యుక్తం వివృతం భవతి. † సంవేదనత్వస్వయంప్రకాశత్వయోః స్వరూపభేదమాహ (స్వసత్తయేత్యాదివాక్యద్వయేన). ప్రకాశ్యతేనేనేతి ప్రకాశనమ్ - వ్యవహారానుగుణ్యాపాదకమిత్యర్థః. † ఉభయత్రానుగతప్రకాశశబ్దార్థమాహ (ప్రకాశశ్చేతి) చిదచిదశేషపదార్థాః తథాహి వ్యవహారానుగుణాః - యదా తద్వ్యవహారహేతుషు జ్ఞానం సన్నిహితే - తత్రాచిదంశస్య స్వవ్యవహారసామగ్ర్యన్తర్భూతజ్ఞానవత్త్వం వ్యవహారానుగుణ్యమ్. వేద్యత్వే చిదంశస్యాప్యేవమ్. స్వప్రకాశత్వేతు స్వవ్యవహారసామగ్ర్యాం జ్ఞానాన్తరానపేక్షయా స్వస్యాన్తర్భావః. యద్వైవంచాహుః - వ్యవహారానుగుణ్యం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వమ్ - ప్రకాశ ఇత్యర్థః. తచ్చ జ్ఞప్తిజ్ఞాత్రోస్స్వతః. జ్ఞేయస్యతు జ్ఞానాపాద్యమ్. అతః పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తదేవ ప్రకాశః, నప్రాకట్యమ్. తదతిరిక్తాభ్యుపగమేపి నజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వవిరోధః. తస్య తన్నిరపేక్షసిద్ధితయా ప్రాకట్యస్య జ్ఞానానుమాపకత్వానభ్యుపగమాత్. †యద్వా జ్ఞానగతప్రకాశాసాధారణం లక్షణమాహ (చిదచిదితి) చిదచిదశేషపదార్థాపేక్షయా సాధారణం జ్ఞానగతం చిద్వ్యవహారానుగుణ్యమ్, అచిద్వ్యవహారానుగుణ్యంచప్రకాశః - స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యం ప్రకాశఇత్యర్థః. నస్వచితోవిషయత్వమవిగీతమ్. తచ్చ భాసమానత్వమ్. అచితో వ్యవహారానుగుణ్యంహి జ్ఞానగతంచేత్ - ఘటఃప్రకాశతఇతి వ్యవహారాముఖ్యత్వం స్యాత్. జ్ఞానగతప్రకాశస్య తత్సమ్బన్ధిన్యుపచరితత్వాత్. నచ జ్ఞానసంబన్ధఏవ ఘటాదేః వ్యవహారానుగుణ్యమ్ - వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావఇతి జ్ఞానలక్షణకథనాయోగాత్. సంబన్ధస్య ద్వినిష్ఠతయా పురోవర్తినో ఘటాదేరపి తద్ధేతుత్వేన సంబన్ధరూపవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వంహి జ్ఞానజ్ఞేయసాధారణంస్యాత్. ఉచ్యతే - వ్యవహారకర్తృత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యంసాధారణమ్. తద్ధి వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వం తదేవ భాసమానత్వమ్. [అతః] ఘటఃప్రకాశతఇతి వ్యవహారశ్చ తన్నిబన్ధనతయా ముఖ్యః. వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వంప్రతి హేతుత్వరూపవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానస్యైవ తత్ర ప్రత్యక్త్వానుకూలత్వైకత్వలక్షణస్య స్వస్య వ్యవహారప్రతిసంబన్ధితాంప్రతి హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞాతృస్వరూపభూతజ్ఞానస్యైవ. స్వస్వరూపస్వగతైకత్వపరాక్త్వానుకూలత్వాద్యాకారస్వాశ్రయతత్సంబన్ధస్వవిషయతత్సంబన్ధానాం వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వే హేతుత్వరూపం వ్యవహారానుగుణ్యంతు ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. అతస్స్వపరవ్యవహారానుగుణ్యం జ్ఞానాసాధారణప్రకాశలక్షణమితి యుక్తమ్.

౨౭. † అథ నిత్యత్వమాహ (సర్వేతి) యద్యపి కాలానవచ్ఛిన్నత్వం అనుగతంనిత్య[త్వ]లక్షణం ప్రాగుక్తమ్. సదకారణ [క] త్వంచ నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమ్. తథాపి సంవిదః కాలవ్యతిరిక్తత్వాత్కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వం కృత్స్నకాలసంబన్ధవ్యాప్తమితి తేనాపి సవిశేషణత్వాపాదనాయ కాలవ్యతిరిక్తార్థనిత్యత్వలక్షణమత్రోక్తమ్. † ధర్మాణామభావరూపత్వేప్యనైకాన్త్యమాహ (తేషామితి). † అభావరూపాణామపి స్వరూపానతిరిక్తత్వే దూషణమాహ (సంవిదిత్వితి) తుశబ్దేన ప్రాగుక్తశౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవైషమ్యమిహాభిప్రేతమ్. తస్య కస్యచిద్ధర్మత్వేన స్వపరనిర్వాహకత్వాత్స్వరూపే ప్రతిపన్నే భ్రమవిరోధిత్వాచ్చ స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిః. బ్రహ్మణస్తు కస్యచిద్ధర్మత్వేనానభ్యుపగమాత్ స్వరూపే ప్రతిపన్నేపి భ్రమసహత్వాచ్చ పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలస్యేవ న స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి. సంవిదస్తీతిశబ్దా నిత్యస్వయంప్రకాశాదిశబ్దాశ్చ కిమధికార్థాః - ఉతానధికార్థాః. అధికార్థత్వే సవిశేషత్వమ్. అన్యథా పదాన్తరవైయర్థ్యమ్ - స్వరూపమాత్రస్యావిగీతత్వాత్. నిత్యత్వాదిసాధకైర్హేతుభిః కిం సవిన్మాత్రం సాధ్యతే - ఉత తదతిరిక్తం కించిత్ - ప్రథమే సిద్ధసాధ్యత్వమ్. ద్వితీయే సవిశేషత్వ మిత్యేవం సమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తిః. నిత్యత్వాదిసాధకహేతూనాం సిద్ధసాధనత్వం చాభిప్రేతమ్. యథా సంవిత్సిద్ధౌ ※ నవేద్యంవిత్తిధర్మస్స్యాదితి యత్ప్రాగుదీరితమ్ । తేనాపి సాధితం కించిత్సంవిదోస్తి నవా త్వయా । అస్తిచేత్పక్షపాతస్స్యాన్నచేత్తే విఫలశ్శ్రమఇతి ॥ నిత్యత్వాదిధర్మాణాం పరస్పర భేదానభ్యుపగమే ఏకేనైవ ధర్మేణ సాధితేనాలమ్ - నతు ధర్మాన్తరం సాధ్యమ్ - తస్య పూర్వప్రసాధిత ధర్మానతిరిక్తత్వాత్ - నహి నిత్యత్వే ప్రసాధితే కాలాపరిచ్ఛేదః పునరపి సాధ్యో ఉపతిష్ఠతే ఏవం నిత్యత్వాదీనాం స్వరూపాద్భేదః పరస్పరభేదశ్చసిద్ధః. [ఇత్యనుభూతేః దృశ్యధర్మవత్త్వసమర్థనమ్].

౨౮. † పరేణ సంవిదో నిర్భేదత్వాపాదనముఖేన తస్యా ఆత్మత్వం సాధితమ్. అత్ర నిర్భేదత్వనిరాకరణముఖేన సంవిదాత్మత్వం నిరాకర్తుమారభతే (అపిచేత్యాదినా). † తత్ర సవిశేషత్వమాపాదయితుం వికల్పయతి (సంవిత్సిధ్యతివా నవేతి) కింప్రతీతా - ఉతాప్రతీతేత్యర్థః. † ప్రథమం శిరోదూషయతి (సిధ్యతిచేదితి) సర్వప్రమాణానాం సవిశేషవిషయత్వస్య పూర్వముపపాదితత్వాదితిభావః. యద్వా - సిధ్యద్వస్తుసిద్ధేరాశ్రయతయా సవిశేషం స్యాత్. సిద్ధిః - ప్రకాశః. వ్యవహారానుగుణ్య[రూప] ధర్మయోగిస్యాదిత్యర్థః. † శిరోద్వయాపాదితదోషపరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే (సిద్ధిరేవేతి) సిద్ధేస్సిధ్య

సంవిదితిచేత్. † కస్య కం ప్రతీతి వక్తవ్యమ్-†యది నకస్య చిత్కంచిత్ప్రతి సా తర్హి నసిద్ధిః. †సిద్ధిర్హి పుత్రత్వమివ కస్యచిత్కంచిత్ప్రతిభవతి. † ఆత్మనఇతిచేత్తర్హ్యయమాత్మా- †నను సంవిదేవేత్యుక్తమ్. † సత్యముక్తమ్. దురుక్తం[తు]తత్. † తథాహి-కస్యచిత్పురుషస్య కించి † దర్థజాతంప్రతి సిద్ధిరూపతయా తత్సంబన్ధినీ సా సంవిత్స్వయం † కథమివాత్మభావమనుభవేత్.

౨౯. † ఏతదుక్తంభవతి అనుభూతిరితి స్వాశ్రయంప్రతి స్వసద్భావేనైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావో జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామా సకర్మకోనుభవితురాత్మనో ధర్మవిశేషో ఘటమహం జానామీమమర్థమవగచ్ఛామి పటమహం సంవేద్మీతి సర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః. † ఏతత్స్వభావతయాహి తస్యాస్స్వయంప్రకాశతా భవతా ప్యుపపాదితా. అస్య సకర్మకస్య కర్తృధర్మవిశేషస్య కర్తృత్వవత్కర్తృత్వమపి దుర్ఘటమితి.

౩౦. † తథాహి - అస్య కర్తుస్స్థిరత్వం-కర్తృధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్య సుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తిస్థితినిరోధాశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. † కర్తృస్థైర్యం తావత్ స ఏవాయమర్థః పూర్వం మయానుభూత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమ్. †అహం జానామి అహమజ్ఞాసిషం జ్ఞాతురేవ మమేదానీం జ్ఞానం నష్టమితిచ సంవిదుత్పత్త్యాదయః ప్రత్యక్షసిద్ధాఇతి కుతస్తదైక్యమ్. † ఏవం క్షణభఙ్గిన్యాస్సంవిద ఆత్మత్వాభ్యుపగమే పూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిదమహమదర్శమితి ప్రత్యభి

స్తరానపేక్షత్వాత్ప్రమితివిషయత్వప్రయుక్తం సిద్ధిసంబన్ధిత్వరూపం సవిశేషత్వం నస్యాత్. అథాపి తుచ్ఛత్వంచ నభవేత్ । నహి శశశృఙ్గం సిద్ధిరూపమితిభావః. † తత్రాపి సవిశేషత్వమాహ (కస్యేతి) ప్రతీతిశ్చేత్ కస్యచిదాశ్రయస్య కంచిద్విషయంప్రతి భవతి తదుభయం వక్తవ్యమిత్యర్థః. † విపక్షే బాధకమాహ (యదీతి). † తద్వివృణోతి (సిద్ధిర్హీతి) పితృస్థానే విషయః. పుత్రస్థానే ఆశ్రయః. పుత్రత్వస్థానే సిద్ధిః. పుత్రత్వస్యాపి పుత్ర ఆశ్రయః. † కస్యచిదిత్యుక్తం జ్ఞాత్రపేక్షాప్రతిక్షేపం శఙ్కతే (ఆత్మనఇతిచేదితి) ఆత్మానంప్రతీత్యర్థః. ఆత్మశబ్దః స్వవాచీ అనేన ప్రత్యక్త్వం ఫలితమ్. సిద్ధిప్రతిసంబన్ధీ స్వాత్మాహిప్రత్యక్-స్వస్మై భాసమానత్వం ప్రత్యక్త్వమితిహి వక్ష్యతే. † తచ్చ సంవిదోఽనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (తర్హ్యయమాత్మేతి) అయం శబ్దః సిద్ధిప్రతిసంబన్ధిత్వపరః । సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మాకః. కింశబ్దః క్షేపే. సంవిన్న సిద్ధిప్రతిసంబన్ధ్యాత్మా సంవిదః ప్రత్యక్త్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. † సంవిదాత్మత్వస్యోపపాదితత్వాన్నానుపపన్నమితి చోదయతి (నన్వితి). †పరిహరతి (సత్యముక్తమితి). †సంవిదాత్మత్వస్య దురుక్తత్వం సంవిదాత్మత్వనిరాకరణముఖేన ఉపపాదయితు మారభతే (తథాహీతి) కర్మనిర్దేశో దృష్టాన్తత్వేన. † (అర్థజాతమితి) ధర్మధర్మిరూపపుఞ్జఏవ ప్రమితి విషయఇతిభావః, సిద్ధిరూపా-ప్రకాశరూపా. అతఏవ తదుభయ సంబన్ధినీ. † (కథమితి) ఆత్మధర్మభూతా సంవిత్స్వయం కథమాత్మేత్యర్థః.

౨౯. † సిద్ధిశబ్ద ఉత్పత్తిజ్ఞప్తిసాధారణః ఇహ కిమర్థః । ప్రకాశశ్చేదిహవివక్షితః-సకః-తస్య కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వే కింప్రమాణమ్. జ్ఞప్తిర్జ్ఞానంహి సకర్మకర్తృకమ్. సంవిత్తుకేవలా. ఇహకర్మనిర్దేశే కింఫలమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) అనుభూతిరిత్యనేన జ్ఞప్తిపరత్వముక్తమ్, స్వాశ్రయంప్రతి స్వసద్భావేనైవ కస్యచిద్వస్తునో వ్యవహారానుగుణ్యాపాదనస్వభావ ఇత్యనేన తత్స్వరూపముక్తమ్. ఏవం సిద్ధిశబ్దార్థ ఉక్తః. జ్ఞానావగతిసంవిదాద్యపరనామేత్యనేన జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయతయా వృత్తిజ్ఞానసంవిదోర్విభాగస్య నిష్ప్రమాణకత్వం ఫలితమ్. ఘటమహం జానామీత్యాదినా ఆత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధఇత్యన్తేన కర్మకర్తృసంబన్ధస్య స్వానుభవసిద్ధత్వముక్తమ్. జ్ఞానసంవిచ్ఛబ్దయోః పర్యాయత్వముపపాదితంచ. † [తత్ర]కర్మకర్తృసంబన్ధే) పరాభ్యుపగతిమాహ (ఏతత్స్వభావతయేతి) ఆత్మ[నః]స్వయంప్రకాశత్వం సాధయతా కర్మకర్తృసంబన్ధిజ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వం సాధితమితి సకర్మ[కర్తృ]కంజ్ఞానం జడరూపమాత్మభూతజ్ఞానాదన్యద్వృత్తిరూపమిత్యభ్యుపగమోఽనుపపన్న ఇతి భావః. అస్యేత్యాదినా కర్మనిర్దేశస్య ఫలం దర్శితమ్. నను నవయం సవిషః కర్తృత్వమిచ్ఛామఇతి కథమయం ప్రసఙ్గః. ఉచ్యతే - సంవిద ఆత్మత్వం వదతా ప్రత్యక్త్వమభ్యుపేతవ్యమ్. ప్రత్యక్త్వంచ జ్ఞానాశ్రయస్యైవేతి సంవిదో జ్ఞాతృత్వమపర్జనీయమ్. తచ్చ దుర్ఘటమిత్యర్థః. కర్తృత్వమాశ్రయత్వమ్. ధాత్వర్థాశ్రయోహి కర్తా.

౩౦. † ఏవంధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా సంవిదాత్మత్వం నిరాకృతమ్. అథ స్థిరత్వాస్థిరత్వ వైధర్మ్యేణ తద్వ్యుదస్యతే (తథేతి) హిశ్శబ్దస్తథాశబ్దేన చార్థేన హేత్వన్తర[సమా]ముచ్యతే. † కర్తృస్థైర్యముపపాదయతి (కర్తృస్థైర్యంతావదితి) ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్ధి ఘటాదేః స్థైర్యసిద్ధిః. తద్వత్తత్ర ఘటప్రత్యభిజ్ఞాకాలే పూర్వం మయానుభూతఇతి కర్తురపి ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాత్ స్థైర్యసిద్ధిరిత్యర్థః. † అథ జ్ఞానస్యోత్పత్తిస్థితి నిరోధాన్ దర్శయతి (అహమిత్యాదినా) జానామీత్యనేనోత్పత్తిస్థితీ సిద్ధే, అజ్ఞాసిషమిత్యతీతత్వప్రతీతిః. ఏతద్వైశద్యాయానన్తర పూర్వకాలసంజాత జ్ఞానవి[న]శిష్టత్వ పరామర్శద్యోతనార్థం జ్ఞాతురేవ మమేత్యు[క్తం] క్తిః. ఉత్పత్త్యాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన స్థితినిరోధగ్రహణమ్. సంవిద ఉత్పత్తిర్నామ త్రిచతురక్షణస్థాయిన్యాస్తస్యాః ప్రథమక్షణయోగః. క్షణాన్తరసంబన్ధః స్థితిః. సంవిదః స్వప్రకాశత్వాత్తే ప్రత్యక్షే. ఘటసంవిదో నిరోధో నామ పటసంవిత్. సాచ ప్రత్యక్షా - ఇతిస్థితా. స్థిరత్వాస్థిరత్వవైధర్మ్యేణ న తదైక్యమిత్యర్థః. † ఏవం ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వేనాత్మనః స్థైర్యముక్తమ్. అథ ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వేన స్థైర్యముచ్యతే (ఏవమితి) పూర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యుక్తమ్ - అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞా నఘటతఇత్యుక్తమ్. అయమభిప్రాయః -

జ్ఞాచ నఘటతే † అన్యేనానుభూతస్య నహ్యన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః.

౩౧. † కిఞ్చ - † అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమే తస్యాః నిత్యత్వేపి ప్రతిసన్ధానాభావస్తదవస్థః. † ప్రతిసంధానం హి పూర్వాపరకాలస్థాయిన మనుభవితార ముపస్థాపయతి. నానుభూతిమాత్రమ్. † అహమేవేదం పూర్వమప్యన్వభూవమితి. † భవతోప్యనుభూతేర్నహ్యనుభవితృత్వమిష్టమ్. అనుభూతి † రనుభూతిమాత్రమేవ. † సంవిన్నామ కాచిన్నిరాశ్రయా నిర్విషయావాత్యన్తానుపలబ్ధే ర్న సంభవతీత్యుక్తమ్. † ఉభయాభ్యుపేతా సంవిదేవాత్మేత్యుపలబ్ధిపరాహతమ్. † అనుభూతిమాత్రమేవ పరమార్థఇతి నిష్క-[ష్టే]ష్క) హేత్వాభాసాశ్చ నిరాకృతాః.

౩౨. † ననుచాహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే యో † ఽనిదమంశః † ప్రకాశైకరసశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా. తస్మిం † స్తద్బలనిర్భాసితతయా యుష్మదర్థలక్షణో ఽహంజానామీతి సిధ్యన్నహమర్థశ్చిన్మాత్రాతిరేకీ యుష్మదర్థఏవ.

ప్రత్యభిజ్ఞావిషయే జ్వాలాదౌ యత్రక్వచిదన్యథాసిద్ధిస్సంభవేత్ - తత్రైవ స్థైర్యసిద్ధిః. అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞావిషయత్వాన్యథాసిద్ధావపి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వస్యానన్యథాసిద్ధత్వాద్భ్రాన్తిరూపప్రత్యభిజ్ఞాయామపి తదాశ్రయస్య స్థైర్యమనన్యథాసిద్ధమితి ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయత్వప్రయుక్తం స్థైర్యం దుష్పరిహరమితి. ప్రత్యభిజ్ఞాశ్రయతయా స్థైర్యంవివృణోతి (అన్యేనేతి).

౩౧. † ఏవం స్థిరస్య జ్ఞాతుర్ధర్మత్వేన అస్థిరత్వేనచ ప్రతీతత్వాదస్థిరత్వనిబన్ధనాత్ప్రతిసన్ధానాసంభవాచ్చ సంవిదాత్మత్వం నిరస్తమ్. అథ స్థిరత్వాభ్యుపగమేపి ప్రతిసన్ధానాసంభవాదాత్మత్వం వ్యుదస్యతి (కించేతి). † (అనుభూతేరాత్మత్వాభ్యుపగమేతస్యాః నిత్యత్వేపీతి) ఆత్మత్వాభ్యుపగమాపయికతయా సంవిదో నిత్యత్వాభ్యుపగమేపీత్యర్థః, నకేవలమనిత్యత్వపక్షఏవ సంవిద ఆత్మత్వానుపపత్తిః। నిత్యత్వేపీ త్యపిశబ్దార్థః. ఆత్మాహి ప్రతిసంధత్తే - ప్రతిసన్ధానమత్ర నసంభవతీత్యర్థః. † తదసంభవముపపాదయతి. (ప్రతిసన్ధానమితి). † (తదుదాహరతి) (అహమితి). † తతః కిమితిశఙ్కాయాం తస్య పరానిష్టత్వమాహ (భవతఇతి). † నకేవలం భవదనభ్యుపగమః - అనుభూతేరనుభవితృత్వం గమనక్రియాయా గన్తృత్వవదనుపపన్నంచేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుభూతిరితి) మాత్రచానుభవితృత్వవ్యావృత్తిః. † నను ధర్మత్వాస్థిరత్వ ప్రతిసన్ధాతృత్వైస్సంవిదోఽనాత్మత్వం యదుక్తం తన్నవక్తవ్యమ్। అనుభవితృత్వస్యాత్మాకారత్వేన అనభ్యుపగమాత్. విషయాశ్రయశూన్యాయాస్సంవిదో గుణభావాభావాత్, తదుభయసంబన్ధప్రయుక్తానిత్యత్వప్రసఙ్గాభావాచ్చేత్యత్రాహ (సంవిన్నామేతి) నను కథం విషయాశ్రయశూన్యజ్ఞానాభావః - స్వరూపభూతం జ్ఞానం విషయాశ్రయశూన్యం త్వస్మతే - ఉచ్యతే - స్థవిష్ఠమిదం చోద్యమ్ - కింత్వయా జ్ఞాతురేవ జ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాజడత్వనిత్యత్వాదికం విషయాశ్రయశూన్యత్వమాత్మత్వంచ సాధ్యతే - తత్సిద్ధసాధనమ్. యది జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞానస్య - తర్హి జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తం విషయాశ్రయవిరహితం జ్ఞానం శూన్యమితి బ్రూమః. జ్ఞాతృజ్ఞేయతదవచ్ఛిన్న జ్ఞానస్వరూపాతిరిక్తం జ్ఞానమనుపలమ్భనిరస్తమిత్యర్థః. † అద్వైతదేశిభిః ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి లాఘవన్యాయాత్ జ్ఞాత్రాత్మవాదినా జ్ఞానాత్మవాదినాచ సంప్రతిపన్నా సంవిదేవాత్మేత్యుక్తమ్। తదాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉభయేతి) కల్పనాయామేవ లాఘవన్యాయః. నతూపలబ్ధౌ అన్యథాత్మన్యలాఘవార్థం మాధ్యమికమతానుసారేణ జ్ఞానంచ త్యజ్యేత. కల్పనేతు లాఘవన్యాయః. సంవిత్తూపలభ్యతఇతి చేత్. జ్ఞాతాపి తథోపలభ్యతే. అత ఉపలబ్ధిపరాహతత్వాత్ సంవిదాత్మత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. † సాశ్రయైవ సంవిదుపలభ్యతే, తథాపి యుక్తిభిర్నిర్విశేషత్వం సాధితమిత్యత్రాహ (అనుభూతిమాత్రమితి). † యద్వా - సంవిదః పరమార్థత్వేన ఉభయవాదిసంమతత్వాత్ సైవాత్మేత్యుక్తమిత్యాశఙ్క్య దూషయతి (ఉభయేతి) ఉపలబ్ధిపరాహతం - ప్రత్యక్త్వలక్షణస్యాత్మత్వస్య అహంజానామీతి జ్ఞాతృత్వ సామానాధికరణ్యేనోపలబ్ధ్యా పరాహతమిత్యర్థః. † జ్ఞాతురేవ ప్రత్యగాత్మత్వముపలబ్ధిసిద్ధమిత్యుక్తమ్. తస్యా ఉపలబ్ధేర్నిర్విశేష సంవిదాత్మసాధకయుక్తిభిర్బాధితత్వమాశఙ్క్యాహ (అనుభూతిమాత్రమితి). [ఇతి సంవిదాత్మత్వనిరాసః].

౩౨. † ప్రత్యగర్థోహ్యాత్మా. ప్రత్యక్త్వం చాహమర్థాత్మత్వేతు నసిధ్యతి - సంవిదాత్మత్వపక్షఏవ సేత్స్యతీతి చోదయతి (ననుచేతి) అహం జానామీత్యస్మత్ప్రత్యయే - అస్మత్ప్రత్యయత్వేన పరాభ్యుపగతే - యశ్చిత్పదార్థస్స ఆత్మా. † కుతఇత్యత్రాహ (అనిదమంశఇతి) ఇదమంశవ్యతిరిక్తః - పరాగర్థవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగర్థః. హేతుగర్భమిదమ్. ప్రత్యగర్థత్వాదిత్యర్థః. † ప్రత్యక్త్వంచ కుతఇత్యత్రాహ (ప్రకాశైకరసఇతి) స్వయంప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. హేత్వభిప్రాయశ్చిచ్ఛబ్దః. జ్ఞానత్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వం-స్వస్మై ప్రకాశమానత్వమ్. స్వయంప్రకాశత్వం - అనన్యాధీనప్రకాశత్వమ్. అహమర్థస్తు యుష్మదర్థలక్షణః। యుష్మదర్థలక్షణత్వాత్పరాగర్థవిశేషోఽహమర్థ ఇత్యర్థః. † యుష్మదర్థలక్షణత్వం కుతఇత్యత్రాహ (తద్బలేతి) తద్బలనిర్భాసితత్వాత్ - జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్ । తచ్చ చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాదిత్యర్థః. అస్మింశ్చోద్యగ్రన్థే సంవిదాత్మత్వే వ్యతిరేకిత్రయమ్, అహమర్థానాత్మత్వేఽన్వయిత్రయంచాభిప్రేతమ్. తత్ర వ్యతిరేకిణాం వ్యతిరేకిదృష్టాన్తోఽన్వయినాం సపక్షశ్చ యుష్మదర్థశబ్దేన సూచితః. అనుభూతిరాత్మా - ప్రత్యక్త్వాత్. యదనాత్మా తన్నప్రత్యక్, యథాఘటః. అనుభూతిః ప్రత్యగ్భూతా - స్వయంప్రకాశత్వాత్. యన్నప్రత్యక్ తన్నస్వయంప్రకాశం యథా ఘటః. అనుభూతిస్స్వయంప్రకాశా - అనుభూతిత్వాత్. యన్నస్వ [తన్నస్వ] యంప్రకాశం)నతదనుభూతిర్యథాఘట ఇతివ్యతిరేకిత్రయమ్,

† నైతదేవమ్ - † అహం జానామీతి ధర్మధర్మితయా ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధాదేవ.

33. † కిఞ్చ - అహమర్థో నచేదాత్మా ప్రత్యక్త్వం నాత్మనో భవేత్ । అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థో హి భిద్యతే ॥ † నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమనన్తానన్దభాక్ స్వరాట్ । భవేయమితి మోక్షార్థీ శ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే ॥ † అహమర్థవినాశశ్చేన్మోక్ష ఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌ మోక్షకథాప్రస్తావగన్ధతః ॥ మయి నష్టేఽపి మత్తోఽన్యా కాచిజ్జ్ఞప్తిరవస్థితా। ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నః కస్యాపి నభవిష్యతి ॥ † స్వసమ్బన్ధితయా హ్యస్యాస్సత్తా[ఽపి]వి(జ్ఞప్తితాదిచ। † స్వసమ్బన్ధవియోగే తు జ్ఞప్తిరేవ నసిధ్యతి ॥ † ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్య చాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ । † అతోఽహమర్థో జ్ఞాతైవ ప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితమ్ ॥ † విజ్ఞాతారమరే కేన † జానాత్యేవేతిచ శ్రుతిః । ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతిచ స్మృతిః ॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యారభ్య సూత్రకారోఽపి వక్ష్యతి । జ్ఞోఽతఏవేత్యతో నాత్మా జ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితమ్ ॥

అహమర్థః జ్ఞానాధీనప్రకాశశ్చిద్వ్యతిరిక్తత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థః పరాక్ - జ్ఞానాధీనప్రకాశత్వాత్. ఘటవత్. అహమర్థోఽనాత్మా - పరాక్త్వాత్. ఘటవదిత్యనుమానత్రయమ్. † స్వయంప్రకాశత్వమేవ సంవిదాత్మత్వే సాక్షాద్ధేతుతయా పూర్వముక్తం పూర్వపక్షోపన్యాసే. అత్ర తు తేన ప్రత్యక్త్వం సాధయిత్వా తేనాత్మత్వం సాధితమ్. ఏతత్పరిహరతి (నైతదేవమితి). † సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వనిష్టమ్. శిక్షణీయాంశ[శ్చ శిక్షితః]శ్చో(క్తః)అతోఽనుభూతేస్స్వతస్సిద్ధత్వసాధక హేతోస్సిద్ధసాధ్యతా. జ్ఞాతురస్వతస్సిద్ధత్వసాధక హేతోశ్చిదన్యత్వస్యాసిద్ధిర్వక్ష్యతే. ఇతరానుమానత్రయమిహ నిరస్యతే. సంవిదాత్మత్వాది కిం ప్రతీత్యాభ్యుపగతమ్, ఉత ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యనుపపత్త్యా, ఉత శ్రుత్యర్థాపత్త్యా, ఉత శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాదితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమపక్షే ప్రత్యక్షప్రతీతివిరోధమాహ (అహం జానామీతి) ఏతేన పరోక్తానాం జ్ఞానప్రత్యక్త్వాత్మత్వ జ్ఞాతృపరాక్త్వానాత్మత్వ సాధకానామన్వయవ్యతిరేక్యనుమానానాం కాలాత్యయాపదేశ ఉక్తః. అహం జానామీత్యత్రాహమర్థస్యావభాసేఽపి ఘటావభాస ఇవ ప్రతిసంబన్ధితయాఽవభాస ఇతి ప్రతీయతే. ధర్మితయావభాసాదేవ నజ్ఞానశేషతావభాసః. అతస్స ప్రత్యక్ ఆత్మా చ. జ్ఞానంచ ధర్మతయా ప్రతీయమానం సుఖాదివదన్యస్మై భాసత ఇతి న ప్రత్యక్ నాప్యాత్మా. అపితు పరాగనాత్మా చ. అతశ్చతుర్ణాం హేతూనాం ప్రత్యక్షబాధ ఉక్తో భవతి.

33. † అన ప్రత్యక్త్వం విపరీతసాధకం చేత్యాహ (కించేతి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపం ప్రత్యక్త్వమ్, పరస్మై ప్రకాశమానత్వం పరాక్త్వం చ అహ,మిదం,బుద్ధిభ్యాం హి విభజ్యతే. తస్మాదహంబుద్ధివిగమే ప్రత్యక్త్వమేవ నసేత్స్యతీతి ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. సంవిది ప్రత్యక్త్వాభావాదాత్మత్వసాధక హేతోరసిద్ధిశ్చ ఫలితా. అహమర్థస్య పరాక్త్వాభావాదనాత్మత్వసాధక హేతోరసిద్ధిశ్చ సిద్ధా. అహంబుద్ధేరిత్యనేన ※ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి స్వోక్తివిరోధశ్చ ※ కోఽహమిత్యేవ నిపుణః ※ శబ్దోఽహమితి దోషాయ ※ నాత్మన్యేవ ఇత్యాద్యాగమవిరోధశ్చ గర్భితః. హిశబ్దస్య ప్రసిద్ధిపరత్వాత్. హేతౌ వా. అనుభూతిః పరాచీ - అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటవదితి. ప్రత్యక్త్వ హేతోరసిద్ధిదార్ఢ్యం, తత్ప్రత్యక్త్వసాధకస్య స్వయం ప్రకాశత్వ హేతోస్సత్ప్రతిపక్షత్వం చ. అనుభూతిరనాత్మా అహమర్థవ్యతిరిక్తత్వాద్ఘటాదివదితి సంవిదాత్మత్వసాధకస్య ప్రత్యక్త్వ హేతోశ్చ సత్ప్రతిపక్షత్వం చాభిప్రేతమిత్యవగమ్యతే - అహంబుద్ధ్యా పరాగర్థాత్ప్రత్యగర్థస్య భేదసమర్థనాత్. హిశబ్దాచ్చాత్ర సంవిత్ప్రత్యక్త్వ హేతోరసిద్ధిశ్చ [సాధితా.] సిద్ధా. † శ్రుత్యర్థాపత్తిం వక్తుం ముముక్షోరభిసన్ధిమాహ (నిరస్తేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (అహమర్థవినాశ ఇతి) యత్సంబన్ధిత్వేన దుఃఖజ్ఞానం, యత్సంబన్ధినీ దుఃఖనివృత్తిః, యత్సంబన్ధినీ సుఖప్రాప్తిశ్చేష్యతే - తద్వినాశో మోక్షశ్చేదధికారివిరహాదప్రామాణ్యం భవేత్। ప్రమితిజనకత్వం హి శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యమ్. బుభుత్సితగ్రాహ్యస్య శాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే శ్రవణ మననాద్యధికారీ నసిధ్యేత్. నహి శాస్త్రం శ్రవణాదినిరపేక్ష్యం కస్యచిత్ప్రమితిం జనయతి అతోఽధికారివిరహాత్ప్రామాణ్యం నభవేదితి శాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తిరూపశ్రుత్యర్థాపత్తిరుక్తా. † అహమర్థే నష్టేఽపి జ్ఞప్తిః నిత్యా తిష్ఠతీత్యత్రాహ (మయి నష్టేఽపీతి) నహి మయి నష్టేఽపి స్తమ్భస్తిష్ఠతీతి స్వశిరశ్ఛేదః పురుషార్థస్స్యాదితి భావః. నహి కేవలసంవిదః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః - అపిత్వహమర్థస్యైవ. అతః ప్రవర్తమానోఽయం స్వనాశాయ నప్రవర్తతే. † అహమర్థవిగమే జ్ఞప్త్యవస్థానమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్. అథ తదవస్థానమేవ నాస్తీత్యాహ (స్వసబన్ధితయేతి) సామాన్యాకారస్సత్తా. (వి) జ్ఞప్తితా - విషయప్రకాశత్వరూపవిశేషాకారః. ఆదిశబ్దేన స్వయంప్రకాశత్వం వివక్షితమ్. సత్తాయా ఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్. స్వరూపలాభే సతి జ్ఞప్తిత్వాది సంభవాచ్చ సర్వం తదధీనమిత్యర్థః. † అతో యత్సంబన్ధాయత్తా సత్తా - తత్సంబన్ధవియోగే జ్ఞప్తిసత్తైవ నేత్యాహ (స్వసంబన్ధేతి). † ఘటకరకాకాశదృష్టాన్తవ్యావృత్త్యర్థం విషయాశ్రయసంబన్ధస్య సత్తాహేతుత్వే దృష్టాన్తమాహ (ఛేత్తురితి) ఛేదనాదేరిత్యాదినా సత్తా, తత్ఫలం, ద్వైధీభావ, ఇత్యాది వివక్షితమ్. † ఏవం ప్రత్యక్షవిరోధా, దసిద్ధత్వా, ద్విపరీతసాధకత్వా, త్సత్ప్రతిపక్షత్వాచ్చ సంవిదాత్మత్వానుపపత్తేశ్శ్రుత్యర్థాపత్త్యాచాహమర్థాత్మత్వమాహ (అతఇతి) పూర్వోత్తర హేతూనామియం ప్రతిజ్ఞా. † శ్రుతిస్మృతిసూత్రాణి దర్శయతి (విజ్ఞాతారమితి) జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనో జ్ఞాతృత్వముక్తమ్ ※ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదితి † జ్ఞాతృత్వస్య స్వాభావికతయా ముక్తావపి విజ్ఞాతృత్వమస్తీతి దర్శయతి (జానాత్యేవేతి) జ్ఞోఽతఏవేత్యత్ర జ్ఞశబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మేతి జ్ఞాపనార్థమ్. నాత్మాశ్రుతేరితి సూత్ర

38. † అహం ప్రత్యయసిద్ధో హ్యస్మదర్థః । యుష్మత్ప్రత్యయవిషయో యుష్మదర్థః. తత్రాహం జానామీతి సిద్ధో జ్ఞాతా యుష్మదర్థ ఇతి వచనం జననీ మే వన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థంచ. † నచాసౌ జ్ఞాతాహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః † స్వయంప్రకాశత్వాత్. † చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతా. † యః ప్రకాశస్వభావః సోఽనన్యాధీనప్రకాశః । దీపవత్. † నహి దీపాదేస్స్వప్రభాబలనిర్వాహితత్వేన † ప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వంచ. † కింతర్హి - † దీపస్స్వయంప్రకాశస్వభావస్స్వయమేవ ప్రకాశతే. † అన్యానపి ప్రకాశయతి [స్వ] ప్రభయా.

ముపాత్తమ్. త్వయాఽనిత్యతయాభ్యుపేతస్యాహమర్థస్య నిత్యత్వకథనమపి తస్యైవాత్మత్వసాధకమితి జ్ఞాపనార్థమ్. అతో నాత్మేతి సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపనిగమనాత్పూర్వోక్తాహమర్థాత్మత్వప్రతిజ్ఞాయాం సంవిదాత్మత్వప్రతిక్షేపేచ యథాయథముక్తహేతవోఽనుసన్ధేయాః.

38. †[మాపణాన్తరం] వ్యాహతిరప్యస్తీత్యాహ (అహం ప్రత్యయేత్యాదినా) (అహంప్రత్యయసిద్ధ ఇతి) సిద్ధశబ్దేన స్వతస్సిద్ధిస్సూచితా. అతఏవ హ్యస్మత్ర యుష్మత్ప్రత్యయవిషయ ఇత్యుక్తమ్. అహంప్రత్యయసిద్ధోహీతి హిశబ్దేనాస్మదర్థయుష్మదర్థశబ్దయోశ్చ ※ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి తద్గ్రన్థప్రసిద్ధిం దర్శయతి. † జ్ఞానమేవ స్వయంప్రకాశమ్. తద్వ్యతిరిక్తత్వాదహమర్థోఽన్యాధీనప్రకాశః. అతో నాత్మేతిశఙ్కాయాం హేతోరసిద్ధిమభిప్రయన్నహమర్థస్య ప్రకాశాన్తరనైరపేక్ష్యం ప్రతిజానీతే (నచాసావితి). † కుత ఇత్యత్రాహ (స్వయంప్రకాశత్వాదితి) ప్రకాశః-వ్యవహారానుగుణ్యం స్వతఏవ వ్యవహారానుగుణ్యశక్తియుక్తత్వాదహమర్థః ప్రకాశాన్తరనిరపేక్ష ఇత్యర్థః. † తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతేతి) చేతనా-జ్ఞానం । తద్భావశ్చైతన్యం - జ్ఞానత్వమ్. తత్స్వభావత్వం జ్ఞానత్వగుణకతేత్యర్థః. జ్ఞానత్వమేవహి జ్ఞానస్య స్వయంప్రకాశత్వమ్ తద్వదత్రాపి జ్ఞానత్వం ప్రామాణికంచేత్తదేవ స్వయంప్రకాశత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. † అహమర్థస్య చైతన్యస్వభావత్వే శ్రుతిం ప్రమాణం వక్ష్యంస్తదనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్యతి (యః ప్రకాశస్వభావ ఇత్యాదినా) ఆత్మ, దీప, ధర్మభూతజ్ఞాన ప్రభయోస్సాక్షాద్వా ప్రణాడ్యావా యాదృశం స్వవ్యవహారానుగుణ్యం తాదృశం వ్యవహారానుగుణ్యమిహ ప్రకాశశబ్దేన వివక్షితమ్. దీపస్య తమోవిరోధిరూప మౌజ్జ్వల్యం ప్రకాశః. జ్ఞానస్యతు స్ఫురణమ్. యస్తత్స్వభావః - తద్ధర్మకః - స్వవ్యవహారానుగుణ్యాపాదనశక్తియుక్తః - సోఽనన్యాధీనప్రకాశః - స్వధర్మనిరపేక్షప్రకాశ ఇత్యర్థః. [స్వ] ప్రకాశస్వభావత్వాసిద్ధిర్నశఙ్కనీయా । యథా ప్రభాశ్రయస్య దీపస్యౌజ్జ్వల్యం ప్రత్యక్షసిద్ధమ్. తథా జ్ఞాతురపి స్వతఏవ స్వవ్యవహారానుగుణ్యస్య వక్ష్యమాణశ్రుతిస్వారస్యావగతత్వాత్. ప్రకాశస్వభావస్య స్వధర్మభూతప్రకాశానపేక్షప్రకాశత్వముపపన్నమిత్యేతావదేవ హ్యుచ్యతేఽనేన గ్రన్థేన. † అథ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభావ్యతిరిక్తత్వాత్ దీపో ఘటాదివత్ప్రభాబలనిర్వాహ్య ఇతి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యమాశఙ్క్యాహ (నహీతి) నచ చక్షుర్గ్రాహ్యత్వే సతి ప్రభాన్యత్వాత్ ఘటాదిరివ దీపః ప్రభావభాస్యః । అన్ధకారే వ్యభిచారాత్. అతో న దీపస్య ప్రభాపేక్షేత్యభిప్రాయః. † (అప్రకాశత్వమన్యాధీనప్రకాశత్వంచేతి) స్వయమౌజ్జ్వల్యధర్మకత్వాభావస్తత్కృత [ప్రకా[శకా]శా] న్తరసాపేక్షత్వంచ నాస్తీత్యర్థః. † అర్థస్థితిం వస్తుమాకాఙ్క్షాం దర్శయతి (కింతర్హీతి). † ఉత్తరమాహ (దీప ఇతి). † దీపో నకేవలం స్వాత్మానమేవ ప్రకాశయతి [కిన్తు] అపితు) స్వపరికరేణాన్యానపి ప్రకాశయతీత్యతిశయమాహ (అన్యానపీతి). † ఏవం వార్థః । దీపః ప్రభానిరపేక్షప్రకాశశ్చేత్ప్రభావద్విషయానపి ప్రకాశయేదిత్యత్రాహ (అన్యానపీతి) విషయప్రకాశనక్షమోపి స్వరూపస్య క్వాచిత్కతయా విషయసమ్బన్ధాభావాత్స్వరూపేణ న ప్రకాశయతి । కింతు విషయసమ్బన్ధిన్యా స్వపరికరభూతయా ప్రభయేత్యర్థః. ※ యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిరిత్యాదినిర్దేశోఽభిప్రేతః. † యద్వాఽనుమానవివక్షయాఽఽహ (చైతన్యస్వభావతా హీతి) చైతన్యస్వభావతా - జ్ఞానధర్మకత్వమ్. ఏతదేవహి స్వయంప్రకాశత్వమ్. జ్ఞానధర్మ[క]త్వాత్స్వయంప్రకాశత్వమిత్యుక్తం భవతి. యథా ధూమవత్త్వం హ్యగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తే ధూమవత్త్వాదగ్నిమత్త్వమిత్యుక్తం స్యాత్తద్వత్. అయంచాన్వయీ హేతుః. † వ్యాప్తిం దర్శయతి (య ఇతి) ప్రకాశస్వభావః - ప్రకాశధర్మకః. యో [ఽయం] ధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసే సాక్షాద్వా పరంపరయావా భాసమానతయైవ హేతుః [స ఇహ] [సోఽనన్యాధీన] [సన] ప్రకాశశబ్దవివక్షితః. రూపితత్వమవేతార్థచాక్షుషత్వనిమిత్తత్య రూపస్య స్వాశ్రయేతరద్రవ్యానుమాపకధూమాదేశ్చ ప్రకాశత్వవ్యుదాసాయ ధర్మ్యన్తరాపరోక్షశబ్దౌ. ఇన్ద్రియవ్యవచ్ఛేదార్థో భాసమానశబ్దః. పక్షసపక్షయోరనుగతత్వాయ సాక్షాద్వా పరంపరయా వేత్యుక్తమ్. జ్ఞాతా స్వధర్మభూతప్రకాశనిరపేక్షసిద్ధిః ప్రకాశధర్మకత్వాత్. దీపవదిత్యనుమానశరీరమ్. భాసమానతయా సాక్షాద్వా పరంపరయావా ధర్మ్యన్తరాపరోక్షావభాసహేతుధర్మకత్వాదితి హేతువాచిశబ్దార్థః. దీపస్య స్వధర్మభూతప్రభానపేక్షప్రకాశత్వవత్ జ్ఞాతురపి స్వధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్షప్రకాశత్వం సిద్ధమితి పక్షధర్మతాబలాత్స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిః. † దృష్టాన్తే సాధ్యాన్వయం దర్శయతి (నహీతి) † సాధనాన్వయం దర్శయతి (అన్యానపీతి) అనుమానపరత్వాదపి గ్రన్థస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరత్వం యుక్తమ్ । ఉత్తరత్ర తథాహి శ్రుతయ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. పూర్వమనుమానం వివక్షితంచేత్తథాచేతి హి వక్తవ్యమ్. ఉపక్రమే చైతన్యస్వభావతా హి స్వయంప్రకాశతేతి సమానాధికరణనిర్దేశస్వారస్యాచ్చ. పఞ్చమ్యర్థత్వే హి స్వారస్యం భజ్యతే. నిగమనేచ చిద్రూపతా హి స్వయంప్రకాశతేత్యుక్తమ్. తత్ర చిద్రూపశబ్దో జ్ఞానస్వరూపత్వపరః । నతు జ్ఞానధర్మకత్వపరః । అనన్తరపూర్వగ్రన్థే చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణ ఇతి జ్ఞానధర్మకత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్. ఏవం నిగమనగ్రన్థే స్వయం ప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చిద్రూపతాశబ్దస్య జ్ఞాన

౩౫. † ఏతదుక్తంభవతి-యథై † కమేవ తేజో ద్రవ్యంప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే. † యద్యపి ప్రభాప్రభావద్ద్రవ్య గుణభూతా. తథాపి తేజోద్రవ్యమేవ - నశౌక్ల్యాదివద్గుణః - † స్వాశ్రయాదన్యత్రాపి వర్తమానత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ శౌక్ల్యాదివైధర్మ్యాత్ † ప్రకాశవత్త్వాచ్చ తేజోద్రవ్యమేవ నార్థాన్తరమ్. † ప్రకాశవత్త్వంచ స్వస్వరూపస్యాన్యేషాంచ ప్రకాశకత్వాత్. † అస్యాస్తు గుణత్వవ్యవహారో నిత్యతదాశ్రయత్వతచ్ఛేషత్వనిబన్ధనః.

౩౬. † నచాశ్రయావయవాఏవ విశీర్ణాని ప్రచరన్తిప్రభేత్యుచ్యన్తే -† మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం వినాశప్రసఙ్గాత్.

స్వరూపతాపరత్వదర్శనాత్ పూర్వమపి స్వయంప్రకాశతాపదసమానాధికరణస్య చైతన్యస్వభావతేతి పదస్య జ్ఞానస్వరూపతాపరత్వస్య సముచితత్వాచ్చ ※ చైతన్యస్వభావతేత్యాదిభాష్యం శ్రుత్యనుగ్రాహకతర్కపరమ్. ఏవమనుగ్రాహకతర్కస్య శ్రోతత్వేసత్యనుమానమప్యర్థసిద్ధమ్. జ్ఞానధర్మక త్వజ్ఞానస్వరూపత్వోక్తేః. ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావే ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోక్తేశ్చ. [ఇత్యహమర్థాత్మత్వసమర్థనమ్].

౩౫. † జ్ఞానస్య ద్రవ్యత్వే ద్వయోర్జ్ఞానయోర్నియమేన ధర్మధర్మిభావో నోపపద్యతే అన్యత్రాదర్శనాత్. గుణత్వేతు నజ్ఞానాశ్రయత్వేనస్యాద్గుణ-గుణానామగుణత్వాత్. నచ ద్రవ్యత్వేపి నియతాశ్రయాశ్రయిభావానిప్రభాప్రభావతోర్దృశ్యత ఇతివాచ్యమ్। ప్రభాయా విశీర్ణదీపావయవత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) యథైకమేవ తేజోద్రవ్యం ప్రభాప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే। ఏవమాత్మాచిద్రూపఏవ చైతన్యగుణ ఇతి। యథాశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః. † ప్రథమం ప్రభాయా విశీర్ణావయవాన్యత్వం ప్రతిజానీతే (ఏకమేవేతి) ఏకం [ఏక]స)జాతీయమ్. † నియతధర్మస్య కథం ద్రవ్యత్వమిత్యత్రాహ (యద్యపీతి) గుణభూతా - పరతన్త్రీభూతా - అయుతసిద్ధివిశేషణభూతేత్యర్థః. † తేజోద్రవ్యమేవేతి ప్రతిజ్ఞాతద్రవ్యవిశేషత్వసిద్ధ్యర్థం ప్రథమం ద్రవ్యత్వ ముపపాదయతి (స్వాశ్రయాదితి). † ద్రవ్యత్వమస్తు తత్రాపి తేజస్త్వేకింప్రమాణమిత్యత్రాహ (ప్రకాశవత్త్వాదితి) ప్రకాశః - తమో విరోధ్యాకారవిశేష ఔజ్జ్వల్యమ్. † ప్రకాశవత్త్వముపపాదయతి (ప్రకాశవత్త్వంచేతి) స్వవిషయపరవిషయజ్ఞానవిరోధితమోనిరసనరూపం ... నాదిత్యర్థః. † తర్హి కథమస్యాగుణత్వ వ్యవహారఇత్యత్రాహ (అస్యాస్త్వితి) తుశబ్దః శౌక్ల్యాదివైషమ్యపరః.

౩౬. † అత్ర విశీర్ణావయవానాం ప్రభాత్వం ప్రతిక్షిపతి (నచేతి) † కుతఇత్యత్రాహ (మణీతి) ప్రతిక్షణం వినాశప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. ... గమే మణ్యాద్యనుపలమ్భప్రసఙ్గపరిహారాయ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరభ్యుపేత్యా. ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశాభ్యుపగమశ్చానుపపన్నః। దీపస్యేవ పూర్వోత్పత్తివినాశ సామగ్ర్యనువృత్త్యభావాత్. తదభావేపి తేజస్త్వసామాన్యాద్దీపఇవ ప్రత్యభిజ్ఞాబాధేన ప్రతిక్షణం వినాశాదికల్పనే సత్త్వద్రవ్యత్వాదిభిర్ఘటాదీనామపి క్షణికత్వప్రసఙ్గ ఇతిభావః. రత్నేషు క్షణికత్వం రత్నశాస్త్రవిరుద్ధమ్. కాలవిశేషే తదుత్పత్త్యాద్యవగతేః. ఆదిత్యాదిషు చ క్షణికత్వం శ్రుతివిరుద్ధమ్ ※ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ ※ నాగ్నిర్భాసిమా నసూర్య ఇతి కాలవిశేషే తదుత్పత్తివినాశావగతేః. నచ సూర్యాదిసృష్టిప్రలయపర వాక్యానాం సంతత్యుపక్రమోచ్ఛేదపరత్వం వాచ్యమ్, రత్నసూర్యాదిమాత్రక్షణికత్వే ప్రమాణాభావాత్ తేజస్త్వంతు తేజః పరమాణుష్వనైకాన్తికమితి హేతుతయా వాచ్యం-తేజః పరమాణుషు వ్యభిచారాత్ సత్త్వాదిభిః క్షణికత్వే జగత్క్షణికత్వం స్యాదిత్యుక్తమ్. నను కర్పూరాదీనాం గన్ధద్రవ్యాణాం గన్ధాశ్రయభూతావయవవిశరణస్యావర్జనీయత్వాదుత్తరకాలోపలమ్భాచ్చ ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావభ్యుపగన్తవ్యౌ తద్వన్మణ్యాదిష్వపీతి.

౩౬. నైవం. సముద్గకసంపుటాది నివాతదేశనిహిత దృఢపిహిత ఘనసారాదేః దూరే గన్ధోపలమ్భాభావాదాశ్రయావయవ విశరణాభావేన యథాపూర్వం స్థిత్యుపలమ్భోపపత్తేర్నప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశౌ కల్ప్యౌ. సవాతదేశస్థఘనసారాదీనాం దూరోపలక్ష్యమానగన్ధానామల్పావయవవిశరణమస్త్యేవ. అవయవినిచ సూక్ష్మపరీక్షయా విద్యతఏవ। తులయా పరీక్షణేప్యల్పాల్పపరిమాణాపకర్షదర్శనాత్. అతో న ప్రతిక్షణమవయవాన్తరోపనిపాత విశేష హేతుకోత్పత్తి వినాశౌ నకల్ప్యౌ. కల్పనేపి పరితో కేషాంచిదవయవానాముపలభ్యమానగన్ధాశ్రయత్వే నోభయవాదిసంప్రతిపన్నానామేవ స్థితిమాత్రం కల్ప్యం తావతా గన్ధోపలబ్ధ్యుపపత్తేః। అనేకధర్మితదుత్పత్తివినాశాపరదృష్టతదుభయసామగ్రీకల్పనే గౌరవాచ్చ. యద్వా - ఘ్రాణస్యాపి చక్షుష ఇవ రశ్మిద్వారా సమ్బద్ధాద్దూరస్థపదార్థగతగన్ధగ్రాహిత్వం కల్ప్యమ్ । గౌరవాభావాత్ । నకేవలం కల్ప్యం రశ్మిమత్త్వమ్. ఉక్తంచ భాగవతే ※ నహ్యేత్తా శక్యతే ద్రష్టుమిన్ద్రియైః కామగోచరైః। ప్రవర్తమానైరనయైర్దుర్ధర్షైః సకృతాత్మభిః ॥ తేషాంతు మనసా రశ్మిస్యనా సమ్యక్చ్ఛియన్త్యపి। ... కాశతే హ్యేత్తా దీపానీ [స్వ] [స్య] న్ని [వా)రా) కృతిరితి॥ ఇన్ద్రియాణాం పఞ్చీకృతభూతాప్యాయనైర్వ్యాయుతేజః ప్రభృతిభిస్సమ్బన్ధా ... చోపపద్యతే. నన్వగ్న్యుత్తం [తప్తస] సమ్బన్ధాత్స) లిల శిలాదేరౌష్ణ్యతారతమ్యోపలమ్భాదగ్న్యుత్పాద్యవయవసఙ్క్రాన్తింవినా నోపపద్యతే। సలిలాదేస్స్వతఔష్ణ్యాభావాన్నిరాశ్రయధర్మసఙ్క్రమణాయోగాచ్చ ఔష్ణ్యాశ్రయభూతాగ్న్యుత్పాద్యవయవస్య సఙ్క్రాన్తిరభ్యుపేత్యా. ఏవమావయవ సఙ్క్రాన్తిశ్చ విశరణేన వినా నోపపద్యతే। గత్వరాణాం రశ్మీనాం చరణతలానామివ కథం విశరణేన వినా క్వచిత్సఙ్క్రమః. అవయవతారతమ్యాచ్చౌష్ణ్యతారతమ్యమితి.

౩౬. ఉచ్యతే. అగ్నితప్తేష్వగ్న్యవయవసఙ్క్రాన్త్యైవౌష్ణ్యోపలమ్భః. సలిలాదౌ సఙ్క్రమస్త్వగ్న్యవయవాఏవ ప్రభేతి నవాచ్యమ్। దీపప్రభయాఽహోరాత్రసం[పృక్తే]పృతే)పి సలిలభూతలాదావౌష్ణ్యానుపలమ్భాత్. ఆతపతప్తేష్వపి నకిరణవిశరణాదవయవ సంక్రమః। తుహినకణానా

32. దీపేప్యవయవిప్రతిపత్తిరికదాచిదపి నస్యాత్ -† నహి విశరణస్వభావావయవా దీపాశ్చతురఙ్గుళమాత్రం నియమేన పిణ్డీభూతా ఊర్ధ్వముద్గమ్య తతఃపశ్చాద్యుగపదేవ తిర్యగూర్ధ్వమధశ్చైకరూపా విశీర్ణాః ప్రచరన్తీతి శక్యం వక్తుమ్.

33. † అతస్సప్రభాకా ఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా వినశ్యన్తీతి † పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే

~~~~~~

మివ రవికిరణోపాత్తముక్తానామగ్న్యవయవానాం సంక్రమణాదుష్ణోపలమ్భోపపత్తేః. నచాత్రకల్పక మన్వేష్టవ్యమ్. నాపి కల్పనాగౌరవం ప్రసజతి। ఆగమసిద్ధత్వాదస్యార్థస్య. తథాహి మాత్స్యేపురాణే కథ్యతే ❋ వసన్తే గ్రీష్మకే రశ్మిశతైస్సంతపతి త్రిభిః। శరద్యపిచ వర్షాసు చతుర్భిస్సంప్రవర్షతి। హేమన్తే శిశిరేచైవ హిమముత్సృజతి త్రిభిరితి॥ యథావర్షాసు హేమన్తేచ రవికిరణముక్తాస్సలిలకణాస్తుహినకణాశ్చ నవిశీర్ణకిరణావయవాః।కింతు కిరణోపాత్తవిముక్తా అప్యావయవాఏవ. ఏవం గ్రీష్మేచ రవికిరణజన్యం సన్తాపనం నతద్విశీర్ణావయవకార్యమ్. కింతు తదుపాత్తముక్తాగ్న్యవయవకార్యమితి ప్రతీయతే. తథా ❋ అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశతి ❋ ఉద్యన్తం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రూయతే। అత్రచాదిత్యతిరోధానదర్శనావచ్ఛిన్నకాలవిశేషపరౌ సాయంప్రాతశ్శబ్దౌ కాలస్య సాయంభావప్రాతర్భావౌ రవివిప్రకృష్టసంనికృష్టతత్తద్దేశ [విశేష] వర్తిపురుషాపేక్షయా సర్వదోపపద్యేతే ఇత్యయమర్థో భువనకోశే స్ఫుటతరః. తతశ్చ ప్రవిశతీత్యనేనాగ్నావాదిత్యస్య వ్యాప్తిరుచ్యమానా మారస్థితస్య స్వరూపేణ నోపపన్నేతి కిరణద్వారా భవతి. అగ్నిరనుసమారోహతీత్యనేన అగ్న్యవయవానామాదిత్యే నోపాదీయమానత్వముచ్యతే. నచాగ్న్యధిష్ఠాతృదేవతారోహణపరమిదం వాక్యమ్. ❋తస్మాద్ధూమఏవాగ్నేర్దివాదదృశ ఇత్యనన్తరవాక్యేనాగ్నేరాదిత్యోపసర్పణనిమిత్తతేజోమాన్ద్యకథనాత్।అన్యథా సాయంప్రాతస్సమయయోస్సర్వదాఽసంభవేనాగ్నేరాదిత్యే సర్వదారోహణమగ్నావాదిత్యస్య సర్వదావరోహణంచ ప్రసజేత్.తతశ్చాగ్న్యాదిత్యయోః స్థానవినిమయేన సర్వదా స్థితిరుక్తాస్యాత్. సాచ ప్రమాణాంతరవిరుద్ధా. అత ఆదిత్యస్యాగ్నౌ కిరణద్వారా వ్యాప్తిః కిరణైరగ్న్యవయవోపాదానంచ వాక్యద్వయోక్తమ్. అతశ్చోపాత్తాగ్న్యవయవవర్షేణ తాపనం మాత్స్యోక్తం ఉత్సర్జనప్రకరణస్వారస్యాత్. అతస్తుహినకణానామివ రవికిరణముక్తానామాగ్నేయానామవయవానాం విశీర్ణకిరణావయవత్వాభావాద్రవికిరణేషు తన్మండలె ప్రతిక్షణవినాశోత్పత్తిక్ప్తిరనుపపన్నా. అతో నవిశీర్ణావయవాః ప్రభా.

32. † దూషణాన్తరమాహ (దీపేపీతి). † అనియమప్రతిపత్త్యనుపపత్తిముపపాదయతి (నహీతి) దీపఃకిం విశరణస్వభావః। ఉతస్థిరస్వభావః। విశరణస్వభావత్వే పిణ్డీభావో మూర్తద్రవ్యప్రతిబన్ధనిబన్ధనస్స్యాత్. స్థిరస్వభావత్వే విశరణం మూర్తద్రవ్యప్రతిహతిహేతుకం స్యాత్. అత్రోభయమనుపలమ్భపరాహతమ్. విశరణస్వభావత్వే పిణ్డీభావో వాయునోపపద్యతఇతి చేత్తర్హి నివాతే పిణ్డీభావో నస్యాత్। స్తిమితసూక్ష్మవాయునా పిణ్డీభావశ్చేద్విశరణంనస్యాత్. తచ్చ సూక్ష్మవాయునా చేదేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాయోగాత్ పిణ్డీభావవిశరణహేతుభూతవాయుద్వయమభ్యుపేత్యమ్. తయోర్మిథః ప్రతిఘాతుకత్వాదన్యతరవిగమే పిణ్డీభావఏవవా విశరణమేవవా స్యాత్. తత్పరిహారాయ పరస్పరాన్తరితవిరుద్ధస్వభావవాయుద్వయపరంపరయా సంనిధివిగమపరికల్పనే గౌరవం స్యాత్. తత్పరికల్పనేపి తిర్యగ్గత్వరాణాం వాయ్వవయవానాం నోదనమాత్రహేతూనాం పరితః ప్రతిబన్ధకత్వాయోగాత్పిణ్డీభావో నస్యాత్. † నను ప్లోషణాదపీభూతపార్థివావయవసందంశాత్పిణ్డీభావః. తత స్తదవయవగతస్నిగ్ధత్వాపగమే(న)సందంశకత్వాభావాదగ్న్యవయవవిశరణమిత్యత్రాహ (నహివిశరణేతి) యద్యగ్న్యవయవా ఉద్గమనస్వభావాః, తర్హి విశరణే తిర్యగ్గతిర్నస్యాత్. యది తేతిర్యగ్గతిస్వభావాః తర్హి ప్రథమమూర్ధ్వగతిర్నస్యాత్. ఏకజాతీయద్రవ్యస్యోపాధినావినా విరుద్ధస్వభావత్వాయోగాత్. ఉపాధిశ్చ నదృశ్యతే। దీపప్రభయోర్భిన్నావయవిత్వేతు విరుద్ధస్వభావత్వముపపద్యతే. కించ చతురంగుళాదిపరి[మాణ]మితి)తారతమ్యనియామకోపి నాస్తి. విశరణేచ పార్శ్వేపి విశరణం సంభవతి సమన్తతో యుగపద్విశరణే నియామకాభావాదిత్యభిప్రాయః.

33. † కించ విశీర్ణానాంచావయవానాం పాంసూనామివ ఋజుప్రసరణనియమనేచ నహేతుః। ప్రసరణస్యార్జవనియమశ్చ తిరోధాయకం ప్రత్యర్థం ప్రతి ఋజుదేశఏవ చ్ఛాయాయోగాదవగమ్యతే। చ్ఛాయావైపుల్యంతు నివార్యమాణరశ్మీనాం పృథగ్గ్రత్వకృతం। నానార్జవకృతమ్. ఛాయాకౌటిల్యంతు తిరోధాయకకౌటిల్యకృతం. నతు ప్ర[సరణా]సారా) నార్జవకృతమ్. తచ్చ ఋజుప్రసారిత్వసాధకమ్। విశీర్ణావయవత్వే రేణూనామివ పవనానుత్సార్యమాణత్వంచ నఘటతే. ప్రాచీనజాలకనిష్క్రాన్తాహి ప్రభా దక్షిణానిలేన నోత్సార్యతే. అన్యథా రజసామపి తత్రానోదనం ప్రసజేత్. జాలకనిష్క్రాన్తప్రభాయాశ్చ పవనానుత్సారితత్వం, తతః పరస్మిన్ భిత్త్యాదౌ ప్రభాసంసర్గాదవగమ్యతే. అతో ధనుష్యాతతాయా మౌర్వ్యా ఇవ ప్రభాయా నవిశీర్ణావయవత్వమితి. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతస్సప్రభాకాఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇతి) తేజస్త్వేన మణ్యాదివినాశాభ్యుపగమేఽతిప్రసఙ్గాత్. విశరణస్వీకారే పిణ్డీభావయుగపద్విష్వగ్విశరణఋజుప్రసరణాద్యనేకనియమవ్యవస్థాపకాభావా,ద్యథాదృష్టాభ్యుపగమే విరోధాభావాచ్చసప్రభాకాఏవ దీపాః ప్రతిక్షణముత్పన్నా ఇత్యర్థః. † తర్హికథం ప్రతిక్షణోత్పత్తివినాశావిత్యపేక్షాయాం యథా మణ్యాదీనాం ప్రతిక్షణవినాశో నప్రసజతి తథా దీపక్షణికత్వే హేతుద్వయమాహ (పుష్కలకారణక్రమోపనిపాతాత్తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి) పృథక్ స్థితదణ్డచక్రాదివ్యావృత్త్యర్థం పుష్కలశబ్దః. వర్త్యవయవాగ్నిసంయోగస్య దీపసామగ్రీత్వం ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే దృష్టమ్. నచ ప్రథమావయవాగ్నిసంయోగస్యైవ కారణత్వం శఙ్కనీయమ్। చరమమధ్యావయవయోరప్యగ్నిసంయోగేసతి దీపోత్పత్తిదర్శనాత్। అతః ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగాత్పుష్కలకారణపరంపరాద్యష్టేతి ప్రత్యవయవమగ్ని
~~~~~~

వినాశాచ్చావగమ్యతే. † ప్రభాయాస్స్వాశ్రయసమీపే ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాద్యుపలబ్ధివ్యవస్థాప్య † మగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదివత్. † ఏవమాత్మా † చిద్రూప ఏవ చైతన్యగుణక ఇతి. † చిద్రూపతా హి స్వయం ప్రకాశతా.

౩౯. † తథాహి శ్రుతయః ※ ౧ స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ. ※ ౨ విజ్ఞానఘన ఏవ. ※ ౩ అత్రాయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి. ※ ౪ న[హి]విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే. ※ ౫ అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా. ※ ౬ కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః. ※ ౭ ఏష హి ద్రష్టా[స్ప్రష్టా]శ్రోతా రసయితా ఘ్రాతా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః. ※ ౮ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్. ※ ౯ జానాత్యేవాయం పురుషః. ※ ౧౦ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామ్. ※ ౧౧ స ఉత్తమః పురుషః. ※ ౧౧ నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్. ※ ౧౨ ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి. ※ ౧౩ తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇత్యాద్యాః. † వక్ష్యతి చ ※ ౧౪ జ్ఞోఽత ఏవేతి.

సంయోగాద్దీప ఉత్పద్యత ఏవ - తత్ర ప్రతిక్షణముత్పత్తౌ సత్యాం యుగపదనేకదీపానుపలమ్భాద్వినాశోఽపి సిద్ధః. ప్రతిక్షణవినాశస్య ప్రాగనుమానికముచ్యతే। తద్వినాశే వినాశాచ్చేతి. పర్యవయవవినాశస్య దీపవినాశసామగ్రీత్వం చరమపర్యవయవవినాశే దృష్టమ్. ఏవం వినాశకారణానువృత్తిదర్శనాత్ ప్రత్యవయవవినాశం దీపో వినశ్యత్యేవ. ఏవముత్పత్తివినాశసామగ్ర్యనువృత్తిభ్యాం ప్రతిక్షణం తావనుమీయేతే ఇత్యర్థః. † ప్రభా విశీర్ణావయవా నచేద్దీపసమీపే తస్యా ఔష్ణ్యాధిక్యాదికం కథం। విశరణపక్షేహ్యవయవబాహుల్యవైరళ్యాభ్యామౌష్ణ్యాధిక్య మాన్ద్యాదికముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ప్రభాయా ఇతి) ప్రకాశాధిక్యమౌష్ణ్యాధిక్యమిత్యాదీత్యాదిశబ్దేనాశ్రయవిప్రకృష్టదేశే ప్రకాశమాన్ద్యమౌష్ణ్యమాన్ద్యంచ వివక్షితమ్. † ఉపలబ్ధివ్యవస్థాప్యత్వే దృష్టాన్తమాహ (అగ్న్యాదీనామితి). † ఉక్తం దార్ష్టాన్తికేఽతిదిశతి (ఏవమితి). † (చిద్రూప ఏవేతి) రూపశబ్దో ధర్మిస్వరూపపరః. † తతః కింస్వయంప్రకాశత్వస్యేత్యపేక్షాయాం చిద్రూపత్వం వివృణోతి (చిద్రూపతా హీతి) అనేన వక్ష్యమాణశ్రుతివాక్యే జ్ఞానాదిశబ్దో వివృతో భవతి.

౩౯. † ఏవమనుగ్రాహకతర్కముపన్యస్య ప్రమాణమాహ (తథాహి శ్రుతయ ఇతి) ※ స యథా సైన్ధవఘన ఇతి. అనన్తరః - అన్తర్ద్రవ్యవ్యతిరిక్తః. అబాహ్యః - బహిర్ద్రవ్యవ్యతిరిక్తః. ఏవం వ్యతిరేకనిర్దేశేన నిశ్శేషగ్రహణం కృతమ్. తదేవాహ కృత్స్న ఇతి. దార్ష్టాన్తికవిషయో బాహ్యశబ్దో ధర్మభూత... అన్తరశబ్దో ధర్మిపరః. కృత్స్నశబ్దస్తయోరేకదేశజడత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థః. అత్ర సర్వత్రైకరూప్యమేవ దృష్టాన్తోపజీవ్యం సత్వస్యాత్. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యద్వయేఽప్యనన్తరోఽబాహ్య ఇతి హ్యుక్తమ్. శరీరత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మకత్వపరం వాక్యముపాదత్తే విజ్ఞానఘన ఏవేతి. ఘనశబ్దోఽత్ర స్వరూపస్య జడాంశమిశ్రత్వం వ్యావర్తయత్యేవకారః. జ్ఞానత్వం నామ స్వయం ప్రకాశత్వమితి జ్ఞాపనార్థమత్రాయమితి వాక్యోపాదానమ్. స్వరూపస్వభావం జ్ఞాపయతి న విజ్ఞాతురితి. జ్ఞాతృసంబన్ధిజ్ఞానస్య నిత్యత్వే కథితే జ్ఞానమాత్రస్య నిత్యత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థం జ్ఞాతురేవాత్మత్వం దర్శయతి అథ య ఇతి. ఏకవాక్యే జ్ఞానగుణకత్వస్వయంప్రకాశత్వయోస్సహప్రతిపాదకం వాక్యమాహ కతమ ఇతి. జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వప్రతిపాదకవాక్యమాహ ఏష హీతి. జ్ఞాతవ్యస్య నిష్కృష్టాత్మస్వరూపస్య జ్ఞాతృత్వమాహ విజ్ఞాతారమితి. అనేన జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి ఫలితమ్. న కేవలం సంసృతిదశాయాం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం జ్ఞాపయతి జానాత్యేవాయమితి. అవధారణాసంకోచాన్ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వం సిద్ధమ్। ముక్తౌ జ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగం దర్శయతి న పశ్య ఇతి. స ఉత్తమ ఇతి చ. పురుషం ప్రాప్తస్య ముక్తస్య జ్ఞాతృత్వేఽనువర్తమాన ఏవ దేహేన్ద్రియవి[గమం]లయం) దర్శయతి ఏవమితి. అన్తరికరణోత్తీర్ణస్య జ్ఞాతృత్వమాహ తస్మాద్వా ఇతి. † అస్యార్థస్య సూత్రకారాభిప్రేతత్వమాహ (వక్ష్యతి చేతి) పూర్వం సూత్రోపాదానమర్థస్యాప్తత్వం సూత్రకారాభిమతమితి జ్ఞాపనార్థమ్. అత్రోపాదానం జ్ఞానగుణకత్వజ్ఞానస్వరూపత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామవిరోధః సూత్రకారాభిమత ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానం న జ్ఞానాన్తరాశ్రయ ఇతి చేత్। యది వ్యాప్త్యనురోధేనైవ ముచ్యతే । తర్హి ధర్మత్వేన స్వీకార్యమ్. యది శ్రుతిబలాత్స్వతస్త్వం స్వీక్రియతే. తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామ్. న చ వ్యాప్తివిరోధః। ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వస్య.

౧॥ బృ - ౬ అ - ౫ బ్రా - ౧౩. ౨॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౧౨. ౩॥ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౯. ౪॥ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౩౦. ౫॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౪. ౬॥ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౭. ౭॥ ప్రశ్న - ౪ ప్రశ్న - ౯. ౮॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౧౪. ౯॥

౧౦॥ ఛా - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖ - ౨. ౧౧॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౩. ౧౨॥ ప్రశ్న - ౬ ప్రశ్న - ౫. ౧౩॥ తై - ఆనం - ౫ అను - ౨. ౧౪॥ శారీ - ౨ అ - ౩ పా - ౧౯.

౮౦. † అతస్స్వయంప్రకాశోఽయమాత్మా జ్ఞాతైవ । న ప్రకాశమాత్రమ్.

౮౧. † ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవ భవేత్ప్రకాశః । దీపాది ప్రకాశవత్ । తస్మాన్నాత్మా భవితుమర్హతి సంవిత్ । † సంవిదనుభూతిజ్ఞానాది శబ్దాస్సమ్బన్ధిశబ్దా ఇతిచ శబ్దార్థవిదః. † నహి లోకవేదయోర్జానాత్యాదేరకర్మకస్యాకర్తృకస్యచ ప్రయోగో దృష్టచరః.

౮౨. † యచ్చోక్తమజడత్వాత్సంవిదేవాత్మేతి । తత్రేదం ప్రష్టవ్యమ్ । † అజడత్వమితి † కిమభిప్రేతమ్ । † స్వసత్తా

౮౦. † శ్రుత్యా జ్ఞా(తుః)తృత్వ(స్య)స్వయంప్రకాశత్వసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) నను—ఘటమహంజానామీత్యత్ర జ్ఞానస్య జ్ఞాతృసంబన్ధః ప్రతీయతఇత్యభ్యుపేత్యమ్ । అన్యథా స్వజ్ఞానపరజ్ఞానవిభాగస్య దుర్గ్రహత్వప్రసఙ్గాత్. స్వసంబన్ధితయా ప్రతీతం జ్ఞానం సంబన్ధాప్రతీతౌ కథం స్వజ్ఞానమితి వ్యవహ్రియతే. అతస్స్వసంబన్ధః ప్రతీయతఏవ. తత్ప్రతీతిర్న తావదహమర్థాద్భవతి. అహమర్థః ప్రత్యక్త్వేనానుకూలత్వేనైకత్వేనచ స్వతో భాతి. నహ్యర్థాన్తరమహమర్థో విషయీకర్తుమలమితి భవతాం ప్రక్రియా. అతో ధర్మభూతజ్ఞానేనైవ సంబన్ధప్రతీతిః. సంబన్ధశ్చ సంబన్ధిభ్యాం వినా న ప్రతీయత ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోరపి సంబన్ధప్రకాశకజ్ఞానాన్తరవేద్యత్వం స్యాత్. తతః స్వతోఽవభాసో జ్ఞానాన్తరేణావభాసశ్చేత్యవభాసద్వయాభావాత్ జ్ఞానాన్తరేణైవ ప్రకాశ్యతయా స్వప్రకాశ్యత్వాసిద్ధేః జ్ఞాతుశ్చ జ్ఞానస్యచ జడత్వం స్యాత్. కించ - జ్ఞానాన్తరేణ సంబన్ధప్రతీతిరవశ్యం భావినీ చేత్ । సంబన్ధవిషయజ్ఞానేన సహ జ్ఞాతృసంబన్ధస్యాపి జ్ఞానాన్తరేణ ప్రతీత్యవశ్యంభావాత్సంబన్ధజ్ఞానపరంపరాప్రసఙ్గః. అవశ్యంభావాభావే సర్వజ్ఞానేష్వహం జానామీతి జ్ఞానజ్ఞాతృసంబన్ధప్రతీతిర్న స్యాత్.

౮౦. నైవమ్—స్వయంప్రకాశప్రత్యక్షేణైవ సంబన్ధప్రతీతేః. నియతవిశేషణ విశేష్యభావో హి సంబన్ధః. అహమర్థో విశేష్యతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. ధర్మభూతజ్ఞానంచ విశేషణతైకస్వభావం స్వాత్మానం ప్రకాశయతి. విశేషణవిశేష్యభావస్య పరస్పరప్రతియోగికత్వంచ జ్ఞాతృజ్ఞానయోస్సహావభాసాదేవ ప్రతీయతే. నను—సంబన్ధప్రతీతౌ సంబన్ధినోస్సహావభాసశ్చ ఏకజ్ఞానగమ్యతయా వినా నోపపద్యతఇతి జ్ఞాతృజ్ఞానయోః జ్ఞానాన్తర వేద్యత్వం స్యాత్. సురభిపుష్పమిత్యాదౌ భిన్నసామగ్రీవేద్యయోరపి గన్ధపుష్పయోస్సంబన్ధప్రతీతివేళాయామేకజ్ఞానగమ్యత్వంహి దృశ్యత ఇతిచేన్న । తత్ర సంబన్ధినోస్సంబన్ధేనసహైకజ్ఞానగమ్యత్వస్య సహావభాసప్రయుక్తత్వాభావాత్. సంబన్ధినోర్జడత్వప్రయుక్తంహి తత్రైకజ్ఞానగమ్యత్వమ్. అత్ర స్వప్రకాశత్వాత్స్వయమేవ సహావభాసమానయోః జ్ఞాతృజ్ఞానయోర్విశేషణవిశేష్యతైకస్వభావత్వరూప సంబన్ధగ్రహో జ్ఞానాన్తరానపేక్ష ఉపపద్యతే. అతస్సంబన్ధాగ్రహస్వపరజ్ఞానవిభాగాభావసంబన్ధజ్ఞాన పరంపరాప్రసఙ్గాః దూరోత్సారితాః. ఏవం జ్ఞాతృత్వ స్వయంప్రకాశత్వోపపాదనేన చిన్మాత్రవ్యతిరిక్తత్వాదితి జడత్వసాధకహేతుర్నిరస్తో భవతి. జ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వాజ్జడత్వం వదతా కిం స్వయంప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వం హేతురుక్తః । ఉత విషయప్రకాశకాన్యత్వమ్. ప్రథమే సాధ్యావిశిష్టత్వమ్. ద్వితీయే బ్రహ్మణ్యనైకాన్తికమ్. శ్రుత్యాదిబాధశ్చ.

౮౧. † అన్న సాశ్రయత్వేతర్కమాహ (ప్రకాశత్వాదేవేతి) ప్రకాశత్వాత్ - విషయేణ సాక్షాత్సంబన్ధ్యసాక్షాత్పరంపరయా వా జ్ఞాయమానత్వేనాపరోక్ష వ్యవహారానుగుణ్య హేతుత్వాదిత్యర్థః. అనేన స్వరూపభూతజ్ఞానేన్ద్రియ లిఙ్గాదివ్యావృత్తిః. † హేత్వన్తరమప్యాహ (సంవిదనుభూతీతి). † సంబన్ధిశబ్దత్వం శబ్దస్వభావాయత్తమిత్యాశఙ్క్యాహ (నహిలోకవేదయోరితి) యత్రార్థస్వరూపస్య అన్యథాత్వం దృశ్యతే । తత్ర శబ్దస్వభావాయత్తత్వమాశ్రయణీయమ్ । యథా దారాఇత్యాదిషు బహుత్వాదేః. యత్ర నాన్యథాత్వం । తత్రార్థస్వభావాయత్తత్వమేవ । యథా భార్యేత్యాదిష్వేకత్వాదేః. తథా లోకవేదయోః [స] కర్మకర్తృత్వదర్శనాదర్థస్వభావాయత్తమేవ సంబన్ధిశబ్దత్వమిత్యభిప్రాయః. యద్వా - † కర్మకర్తృసంబన్ధిత్వం వ్యుత్పత్తినిమిత్తమస్తు న ప్రవృత్తినిమిత్తం తత్తు జ్ఞప్తిమాత్రమిత్యత్రాహ (నహిలోకేతి) ప్రయోగాధీనంహి ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తరకల్పనమ్ । ప్రయోగశ్చ సంబన్ధిన్యేవార్థఇతి నార్థాన్తరకల్పనా స్యాత్. స్వరూపభూతజ్ఞాన వాచిశబ్దానాం సమ్బన్ధిశబ్దత్వం త్వన్మతేనుపపన్నమితిచేన్న । స్వరూపగోచరాణాం స్వయంప్రకాశత్వే రూఢానాం జ్ఞానాదిశబ్దానామనుభూత్యాదిశబ్దేభ్యశ్శబ్దాన్తరత్వాత్. అతస్సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశస్తు ధర్మభూతజ్ఞానే సావకాశోఽస్మన్మతే । విషయాశ్రయసమ్బన్ధిజ్ఞానస్యైవ విషయాశ్రయ సమ్బన్ధబాధేన నిరాశ్రయత్వనిర్విషయత్వాభ్యుపగమాత్త్వన్మతే సమ్బన్ధిశబ్దత్వోపదేశో నిరర్థక ఇతిభావః. [ఇతి ధర్మధర్మిజ్ఞానసమర్థనమ్].

౮౨. † అథాజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వ సమర్థనం దూషయితుమనువదతి (యచ్చోక్తమితి). † [అథా]అ) జడత్వంనామ కిం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వమ్ । ఉత అవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకత్వమ్ । ఉత స్వస్మై ప్రకాశమానత్వమ్ । ఉత స్వస్మై స్వయంప్రకాశమానత్వమ్ । ఉత స్వయంప్రకాశత్వమితి పంచధా వికల్పమభిప్రేత్యాహ † (అజడత్వమితి). † (కిమభిప్రేతమితి) అహంజానామీతి ప్రత్యక్షబాధస్సర్వసాధారణం దూషణమ్. † ప్రథమం స్వసత్తాప్రయుక్తప్రకాశత్వపక్షం దూషయితుమాహ (స్వసత్తేతి) స్వసత్తాప్రయుక్తః ప్రకాశోఽయస్యేతి బహువ్రీహిః. వక్ష్యమాణాసిద్ధి

ప్రయుక్తప్రకాశత్వమితిచేత్ । †తథాసతి దీపాదిష్వనైకాన్త్యమ్ । †సంవిదతిరిక్తప్రకాశధర్మానభ్యుపగమేనా సిద్ధిర్విరోధశ్చ. †అవ్యభిచరిత ప్రకాశసత్తాకత్వమపి సుఖాదిషు వ్యభిచారాన్నిరస్తమ్.

౪౩. †యదుచ్యేత । సుఖాదిరవ్యభిచరితప్రకాశోఽప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడత్వేనానాత్మేతి. †జ్ఞానంవా కిం స్వస్మై ప్రకాశతే । †తదపి హ్యన్యస్యైవా †హమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే అహంసుఖీతివజ్జానామ్యహమితి. †అతస్స్వస్మై ప్రకాశమానత్వరూపమజడత్వం సంవిద్యసిద్ధమ్. †తస్మాత్స్వాత్మానం ప్రతి స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నజడోఽహమర్థ ఏవాత్మా. †జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతా తత్సంబన్ధాయత్తా. †తత్కృతమేవహి జ్ఞానస్య సుఖాదేరివ స్వాశ్రయచేతనంప్రతి ప్రకటత్వమితరం ప్రత్యప్రకటత్వంచ. †అతో నజ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా । అపితు జ్ఞాతైవాహమర్థః.

౪౪. †అథ యదుక్తమనుభూతిరిపరమార్థతో నిర్విషయా నిరాశ్రయాచ సతీ భ్రాన్త్యా జ్ఞాతృతయాఽవభాసతే రజతతయేవ శుక్తి †ర్నిరధిష్ఠానభ్రమానుపపత్తేరితి. †తదయుక్తమ్ । తథాసత్యనుభవసామానాధికరణ్యేనానుభవితాహమర్థః ప్రతీయేత అనుభూతిరహమితి †పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాకారతయా రజతాదిరివ. †అత్రతు పృథగవభాసమానైవేయమనుభూతిరర్థాన్తరమహమర్థం విశినష్టి దణ్డఇవ దేవదత్తమ్. †తథాహ్యనుభవామ్యహమితి ప్రతీతిః. †తదేవమస్మదర్థ

దూషణోపయోగిభేదజ్ఞాపనార్థం స్వసత్తాప్రయుక్తశబ్దః. †అనైకాన్త్యమాహ (తథాసతీతి) స్వపక్షే జ్ఞాతురాత్మత్వేత్సపక్షభూతే తస్మిన్ విపక్షేఽనాత్మని దీపేచ వృత్త్యాఽనైకాన్త్యం పక్షత్రయవృత్తిత్వలక్షణముక్తమ్. పరపక్షేత్వ నియతత్వమేవానైకాన్త్యమ్ । సపక్షాభావాత్. †దూషణాన్తరద్వయమాహ (సంవిదతిరిక్తేతి) సంవిత్ప్రయోజికా । ప్రకాశః ప్రయోజ్యఇతి తదతిరేకేణానభ్యుపగమాదసిద్ధిః. అభ్యుపగమే నిర్విశేషత్వ విరోధః। ఇమానసిద్ధివిరోధా వికల్పితసర్వశిరస్సాధారణావనుసంధేయౌ. యద్వా - విరోధః - పక్షవిపక్షయోరేవ వర్తమానత్వం పక్షభూతసంవిది విపక్షే దీపాదౌచ వృత్తేః. పరమతమాత్రపర్యాలోచనయాయం విరోధ ఉక్తిః. అత్ర స్వసత్తా ప్రయుక్తప్రకాశత్వమిత్యత్ర ప్రకాశశబ్దేన కిం సాక్షాత్స్వ పరం పరయావా వ్యవహారానుగుణ్యం వివక్షితమ్ । ఉతపరంపరయైవ । ఉతసాక్షాదేవేతి వికల్పోఽభిప్రేతః । ప్రథమం శిరః స్వపరదర్శనయోర్యాభ్యాముక్తాభ్యామభిహితయోరనైకాన్త్యవిరోధయోరన్యతరేణ నిరస్తం భవతి. ద్వితీయేత్వసిద్ధిః । పరంపరయైవ వ్యవహారానుగుణ్యస్య జ్ఞప్తౌ సాధయితుమశక్యత్వాత్. తృతీయే స [న్మాత్రాతిరిక్త] తిరిక్తప్రకాశానభ్యుపగమనిబన్ధనాసిద్ధిర్నిర్విశేషత్వవిరోధశ్చ స్యాతామిత్యభిప్రాయః. †ద్వితీయం పక్షం ప్రతిక్షిపతి (అవ్యభిచరితేతి) నవ్యభిచరతి ప్రకాశో యస్య సత్తాయాం సోఽవ్యభిచరితప్రకాశసత్తాకః - ప్రయోజ్యప్రయోజకత్వాభావేపి విద్యమానదశాయాం సర్వస్యాం ప్రకాశమానత్వమిత్యర్థః.

౪౩. †తస్యానాత్మత్వేన సంప్రతిపన్నేషు సుఖదుఃఖాదిషు వ్యభిచార ఉక్తః. అథ తత్పరిహారముఖేన స్వస్మై ప్రకాశమానత్వపక్షమనుపక్షిపతి (యదుచ్యేతేతి). †పరిహరతి (జ్ఞానంవేతి). †కస్యేత్యత్రాహ (తదపీతి). †పరస్మైభాసమానత్వముపపాదయతి (అహమితి) †తస్మాదేషాం పరాభాసమానత్వమసిద్ధమిత్యాహ (అతఇతి). †అథ చతుర్థం శిరోదూషయన్నసిద్ధిమాహ (తస్మాదితి) స్వయంప్రకాశత్వపక్షేపి స్వయం ప్రకాశత్వంనామ కిం జ్ఞానకర్తృతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం । ఉత జ్ఞానాన్తర నిరపేక్షప్రకాశత్వమిత్యభిప్రేతే వికల్పే ప్రథమం శిరః తస్మాదితిగ్రన్థేన దూషితమ్. ఇతరాత్మవ్యావృత్త్యర్థం స్వాత్మానమిత్యుక్తమ్ । స్వసత్తయైవ సిధ్యన్నిత్యనేన స్వయంప్రకాశత్వముక్తమ్. స్వస్మై స్వయంభాసమానత్వమహమర్థస్యాధికమ్. స్వస్మై స్వయంభాసమానస్య స్వయంభాసమానత్వమస్తీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానంప్రతిస్వసత్తయైవేత్యుక్తమ్. తేన జ్ఞానకర్తృతామన్తరేణ వ్యవహారానుగుణత్వం జ్ఞాతర్యప్యస్తీతి తద్వ్యభిచరితం స్వపక్షే అనాత్మని జ్ఞాతర్యపి విపక్షభూతే వృత్తేరితి దర్శితమ్. జ్ఞానాన్తరనిరపేక్షప్రకాశత్వం సంవిద్యసిద్ధమ్। తస్యాస్స్వరూపభూతజ్ఞానాధీనత్వాత్. అహమర్థస్యైవ తదిత్యభిప్రాయస్స్వసత్తయైవేత్యనేన సూచితః. †తమేవ వివృణోతి (జ్ఞానస్యాపీతి). †తత్సంబన్ధాయత్తత్వముపపాదయతి (తత్కృతమేవహీతి) జ్ఞానస్ఫురణస్యాశ్రయసమ్బన్ధోపి సామగ్ర్యన్తర్భూత ఇతిభావః. †అజడత్వాత్సంవిదాత్మత్వే సిద్ధం నిగమఇతి (అతఇతి). [ఇతి సంవిదాత్మత్వనిరసననిగమనమ్].

౪౪. †అథాహమర్థస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వం దూషయితుమనువదతి (అథయదుక్తమిత్యాదినా). †సంవిదపి మిథ్యా కింనస్యాదిత్యత్రాహ (నిరధిష్ఠానేతి) అనుభూతివ్యతిరిక్తాపారమార్థ్యసిద్ధవత్కారేణాయం హేతురుక్తః. †దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా). †అధిష్ఠానసామానాధికరణ్యేనాధ్యస్తప్రతీతిం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (పురోవస్థితేతి). †పక్షే తద్విపర్యయం దర్శయతి (అత్రత్వితి) పృథగవభాసమానా - వ్యధికరణతయావభాసమానా. †తథాప్రతీతిం దర్శయతి (తథాహీతి). †తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) తదేవం - ఉక్తప్రకారేణ ధర్మధర్మిభావప్రతీతౌ విశేషణతయా ప్రతిపన్నే తద్విశేషణవిశిష్టస్యాధ్యాసోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. తత్ర నసమ్బన్ధమాత్రాధ్యాసః।తథాసతి సమ్బన్ధినో జ్ఞాతుఃపారమార్థ్యప్రసఙ్గాత్. నచ తథాభ్యుపేతమ్.

మనుభూతివిశిష్టం ప్రకాశయన్ననుభవామ్యహమితి ప్రత్యయో దణ్డమాత్రే దణ్డీ దేవదత్తఇతి ప్రత్యయవద్విశేషణభూతానుభూతిమాత్రావలమ్బనఇకథమివ ప్రతిజ్ఞాయేత.

౭౫. †యదప్యుక్తం స్థూలోహమిత్యాది దేహాత్మాభిమానవతఏవ జ్ఞాతృత్వప్రతిభాసనాత్ జ్ఞాతృత్వమపి మిథ్యేతి. తదయుక్తమ్। ఆత్మతయా అభిమతాయా అనుభూతేరపి మిథ్యాత్వం స్యాత్। తద్వదేవ ప్రతీతేః. సకలేతరోపమర్ది తత్త్వజ్ఞానాబాధితత్వే నానుభూతేర్న మిథ్యాత్వమితిచేత్। హన్తైవంసతి †తదబాధాదేవ జ్ఞాతృత్వమపి నమిథ్యా.

౭౬. †యదప్యుక్తమవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపం జ్ఞాతృత్వం నసంభవతి. అతో జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకం జడం వికారాస్పదావ్యక్తపరిణామాహఙ్కారగ్రన్థిస్థమితి నజ్ఞాతృత్వమాత్మనః। అపిత్వన్తఃకరణరూపస్యాహఙ్కారస్య.†కర్తృత్వాదిర్హి రూపాదివద్దృశ్యధర్మః †కర్తృత్వేఽహంప్రత్యయగోచరత్వేచాత్మనోభ్యుపగమ్యమానే దేహస్యేవానాత్మత్వపరాక్త్వజడత్వాది ప్రసఙ్గశ్చేతి. †నైతదుపపద్యతే - దేహస్యేవాచేతనత్వప్రకృతిపరిణామత్వదృశ్యత్వపరాక్త్వపరార్థత్వాదియోగాదన్తఃకరణరూపస్యాహఙ్కారస్య. చేతనాసాధారణస్వభావత్వాచ్చ జ్ఞాతృత్వస్య.

నను—విశేషణే విశిష్టాధ్యాసో దృశ్యతే యథా ప్రభాయాం మణ్యధ్యాసఇతి. ఇదం చోద్యం పృథగవభాసమానేత్యనేన పరిహృతమ్. నహి తథా వైయధికరణ్యేన విశేషణీభూతా ప్రభా. కింత్వయం మణిరితి మణ్యధ్యాసాధిష్ఠానభూతా ప్రభా మణి సామానాధికరణ్యేనైవహి భాతి. నత్వనుభవసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతి ప్రసఞ్జనమయుక్తమ్। దిక్షు మాలిన్యం నభసి రాగఇతి వైయధికరణ్యేనాప్యధ్యాసదర్శనాత్. నైవమ్—పదద్వయప్రవృత్తినిమిత్తయోరేకాశ్రయవృత్తిత్వంహి సామానాధికరణ్యమ్. ఇహ దిక్త్వమాలిన్యయోర్నభస్త్వారుణ్యయోశ్చైకాశ్రయవృత్తిత్వాదర్థతస్సామానాధికరణ్యమస్తి। వైయధికరణ్యంతు శబ్దగతమ్. దిశోమలినాః దిక్షు మాలిన్యమిత్యత్ర కోర్థభేదః. అధ్యాసేషు ధర్మైక్యప్రతీతిరపర్జనీయా. అతస్సైవాత్రాపాద్యతే అనుభూతిరహమితి ప్రతీయేతేతి. నను—అనుభూతి రహమితి ప్రతీతిప్రసఙ్గో దుర్వచః. అనుభూతిత్వంహ్యధిష్ఠానాసాధారణాకారః. తదస్ఫురణం భ్రమానుగుణమేవ. నహి శుక్తిః రజతమితి ప్రతీయతఇతి. ఏవం తర్హ్యనుభూతేర్నిర్విశేషతయా రూపాన్తరేణ స్ఫురణాభావాదనుభూతితయా స్ఫురణే విరోధాచ్చ తదధికరణాధ్యాసానుదయః. అవిరోధేన కృత్స్నాధ్యాసే గ్రన్థోక్తసామానాధికరణ్య ప్రతీతిప్రసంగో దుర్వారః. ఏతదభిప్రాయేణహి పురోవస్థితభాస్వరద్రవ్యాద్యాకారతయా రజతాదిరివేత్యుక్తమ్. నన్వధ్యాసానుదయో దుర్వచః। విషయోపశ్లిష్టానుభూతిరహంజానామీత్యత్ర జ్ఞాత్రధ్యాసే ప్రతీయతే। సాతునాధిష్ఠానమ్. నిర్విషయా నిరాశ్రయానుభూతిరేవాధిష్ఠానమ్. తదప్రకాశాదధ్యాసోదయఇతి. ఉచ్యతే—అప్రతిపన్నస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్, విషయాశ్రయశూన్యసంవిదో యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వాత్, విషయప్రకాశక సంవిదఏవ ఆత్మత్వాభ్యుపగమేన త్వయా స్వయంప్రకాశత్వసమర్థనాచ్చ సైవాధిష్ఠానమితి తదవభాసే తస్యాశ్చ శుక్తిత్వవత్ భ్రమవిరోధిత్వేఽధ్యాసానుదయఇతి.

౭౫. †దేహాత్మాభిమానవతోజ్ఞాతృత్వప్రతిభాసాత్తన్మిథ్యేత్యుక్తిమనూద్య దూషయతి (యదప్యుక్తమిత్యాదినా). †(తదబాధాదేవేతి) జ్ఞాతృత్వస్యాబాధితత్వం ముక్తావపి జ్ఞాతృత్వపరశ్రుతివాక్యాత్. [ఇతి జ్ఞాతృత్వాధ్యాసభఙ్గః].

౭౬. †జ్ఞాతృత్వస్య విక్రియాత్మకత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదప్యుక్తమవిక్రియస్యేతి) జ్ఞానస్య ధాత్వర్థతయా క్రియాత్వమ్. తత్కర్తృత్వంచ వికారరూపమ్। అతఏవ జడంచ. అవిక్రియస్యాజడస్యాత్మనో నసంభవతి. విక్రియాత్మకత్వాజ్జడత్వాచ్చ తాదృశాహంకారగ్రన్థిస్థమిత్యర్థః. సర్వాధ్యాసమూలత్వాత్ గ్రన్థిత్వమ్. †అథ హేత్వన్తరేణచ జ్ఞాతృత్వస్యాన్తఃకరణధర్మత్వముపపాదయతి (కర్తృత్వాదిరితి) దృశ్యత్వాదిత్యర్థః. †ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కర్తృత్వఇతి) అత్ర వ్యతిరేక్యనుమానాన్యభిప్రేతానీతి పూర్వమేవోక్తమ్. †పరిహరతి (నైతదితి) దేహస్యేవేత్యాదినా అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వాభావోపపాదనమ్. ఆదిశబ్దాదన్తవత్త్వగ్రహణమ్। చేతనాసాధారణేత్యాదినా ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వోపపాదనమ్. జ్ఞాతృత్వాభావస్సాధ్యోభిప్రేతః. అన్తఃకరణం ధర్మి. అచేతనత్వాదయో హేతవః। దేహస్యేవేతి సపక్షో దర్శితః. జ్ఞాతృత్వస్య చేతనాసాధారణత్వకథనాద్వ్యతిరేకవ్యాప్తిశ్చకథితా. ఏవం పరోక్తవ్యతిరేకిణాం ప్రత్యనుమానాన్యుక్తాని భవన్తి. అన్తఃకరణం నజ్ఞాతృ। అచేతనత్వాత్, ప్రకృతిపరిణామత్వాత్, దృశ్యత్వాత్, పరాక్త్వాత్, పరార్థత్వాత్. దేహవదితి. నన్వచేతనత్వాత్ అజ్ఞాతృత్వే సాధ్యే సాధ్యావిశిష్టతా। నైవమ్—అచేతనశబ్దేనానాత్మత్వస్య వివక్షితత్వాత్. పురుషార్థప్రతిసంబన్ధిత్వం దేహంప్రతి నియన్తృతయా అన్తఃప్రవిష్టత్వంవా ఆత్మత్వమ్। తదభావోఽనాత్మత్వమ్. ప్రకృతిపరిణామత్వమ్ - ప్రకృతికార్యత్వమ్. దృశ్యత్వమ్ - నియమేన జ్ఞానాన్తరాధీనసిద్ధిత్వమ్. పరాక్త్వమ్ - పరస్మై భాసమానత్వమ్. పరార్థత్వమ్ - పరప్రయోజనైకఫలత్వమ్ - జీవోపకరణత్వమిత్యర్థః. ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వే సాధ్యే అమీ హేతవో యథాసంభవం తర్కాయోజనీయాః। ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వాభావే దేహస్యేవానాత్మత్వప్రసఙ్గః పరార్థత్వప్రసఙ్గఇతి.

౪౭. † ఏతదుక్తం భవతి। యథా దేహాదిర్దృశ్యత్వ పరాక్త్వాది హేతుభిస్తత్ప్రత్యనీక ద్రష్టృత్వప్రత్యక్త్వాదేర్వివిచ్యతే। ఏవమన్తఃకరణరూపాహఙ్కారోపి తద్ధర్మత్వాదేవ † తైరేవ హేతుభిస్తస్మా † ద్వివిచ్యత ఇతి.

౪౮. † అతో విరోధాదేవ నజ్ఞాతృత్వమహఙ్కారస్య † దృశిత్వవత్। † యథా దృశిత్వం తత్కర్మణోఽహఙ్కారస్య నాభ్యుపగమ్యతే। తథా జ్ఞాతృత్వమపి నతత్కర్మణోఽభ్యుపగన్తవ్యమ్.

౪౯. † నచ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకమ్। † జ్ఞాతృత్వంహి జ్ఞానగుణాశ్రయత్వమ్. † జ్ఞానం చాస్య నిత్యస్య స్వాభా

౪౭. † నను—యథా ఘటదేహయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాదికం దేహాసాధారణం భవతి. తథా దేహాన్తఃకరణయోరచేతనత్వాదికే తుల్యేపి జ్ఞాతృత్వమన్తఃకరణాసాధారణధర్మస్స్యాత్. అత ఇన్ద్రియాశ్రయత్వాభావస్యేవ జ్ఞాతృత్వాభావస్యాప్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకమ్. అచిద్విశేషత్వమేవ ప్రయోజకమ్. తథాత్మనోజ్ఞాతృత్వాభావేపి ప్రత్యక్త్వాదిరుపపద్యతామిత్యుభయత్రాపి విపక్షే బాధకాభావమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఏతదుక్తమితి) యేన దృశ్యత్వాదివిరుద్ధధర్మేణ దేహస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిః. తేనాన్తఃకరణస్యాపి తద్ధర్మత్వాద్ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వాభావం ప్రత్యచేతనత్వాదికమప్రయోజకం చేద్దేహస్య జ్ఞాతృత్వప్రసఙ్గః। తతశ్చ చార్వాకం ప్రతి దేహాత్మభేదస్త్వయాపి దురుపపాదః। నచ దేహస్య దేహత్వాదజ్ఞాతృత్వమ్. ఘటాదౌ దేహత్వాభావేపి జ్ఞాతృత్వాభావాత్. అత స్తత్రాచిత్త్వాదికస్య జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకత్వమభ్యుపగన్తవ్యమితి క్వచిత్ జ్ఞాతృత్వాభావప్రయోజకస్య తస్యాచిత్త్వాదేః క్వచిదప్రయోజకత్వమయుక్తమ్. అతోఽచిత్త్వాదిభిర్దేహస్యేవాన్తఃకరణస్య ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వాదేరిత్యాదిశబ్దాదజడత్వగ్రహణమ్. † (వివిచ్యతే) ప్రత్యక్త్వాదిధర్మైస్సంబన్ధరహితోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః. † (తైరేవ హేతుభిస్తస్మాద్వివిచ్యత ఇతి) పరాక్త్వాదిభిర్దేహస్య జ్ఞాతృత్వాభావ ఉక్తే పరాక్త్వం వ్యాప్యం జ్ఞాతృత్వాభావో వ్యాపక ఇతి సిధ్యతి. తతశ్చ స్వాభావవ్యాప్తేషు పరాక్షు నిరవకాశం జ్ఞాతృత్వం యది ప్రత్యగ్వస్తున్యపి నస్యాత్। తదా నిరాశ్రయం ప్రసజేదితి పూర్వోక్తవ్యాప్తిస్థాపనాయ విపక్షే బాధకస్తర్కోప్యత్రాభిప్రేతః. తస్మాద్వివిచ్యత ఇత్యేతదుక్తమిత్యన్వయః.

౪౮. † అతో చేతనత్వజడత్వాదిస్వభావవిరోధాన్నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వమిత్యాహ (అతఇతి) నహి వయం ద్రష్టృత్వాద్యనుపపత్త్యా దేహాత్మవివేకం బ్రూమః. † నతు పరమతానుసారాత్కృతిః। వయంతు దృశిత్వానుపపత్త్యేతి శఙ్కాయాం ద్రష్టృత్వాభావస్యాచేతనత్వాద్యప్రయోజ్యత్వే మృషావాద్యసాధారణప్రతిబన్దీమాహ (దృశిత్వవదితి). † తదేవవివృణోతి (యథేతి) దృశ్యత్వాద్యవిశేషేపి దేహస్య ఘటాదివిలక్షణస్యేన్ద్రియాశ్రయత్వవదన్తఃకరణస్య దృశిత్వముపపద్యతామ్. అన్తఃకరణస్యాపి దృశ్యత్వాదినా దేహస్యేవ దృశిత్వం నోపపద్యత ఇతి చేత్। తథా దృశ్యస్యాన్తఃకరణస్య దృశ్యత్వాదినైవ దేహస్యేవ ద్రష్టృత్వమపి నోపపద్యతే. అతో దృశిత్వాభావ ఇవ ద్రష్టృత్వాభావేప్యచేతనత్వాదికం ప్రయోజకమ్। అన్వయవ్యతిరేకయోస్తుల్యత్వాదుపాధ్యన్తరాదర్శనాచ్చేతి భావః. అహంప్రత్యయగోచరత్వమనాత్మత్వసాధకం దేహస్యేవేతి యదుక్తం తదయుక్తమ్. బాధితావహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య పక్షేవృత్త్యభావాదబాధితాహం ప్రత్యయగోచరత్వస్య సపక్షే దేహాదావభావాచ్చ, యద్యహంప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణాత్మస్యనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గః. తర్హి రజతప్రత్యయగోచరత్వమాత్రేణ [అభ్రాన్త] (భ్రాన్తవత్) సమ్యగ్రజతేప్యరజతత్వాఙ్గులీయకనిర్మాణానర్హత్వప్రసఙ్గస్స్యాదిత్యసంగతమ్. శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షేణచ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. అనాత్మత్వాదిప్రసఞ్జకం కర్తృత్వం కిం ప్రయత్నాధారత్వమ్। ఉత స్పన్దరూపక్రియాశ్రయత్వమ్। ఉత ధాత్వర్థమాత్రాశ్రయత్వమ్. ప్రథమే వ్యాప్త్యభావః। ప్రయత్నాధారత్వానాత్మత్వయోః క్వచిత్సహదర్శనాభావాత్. పరమాత్మన్యనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్ ※ కర్తారమీశం పురుషమిత్యాదినా కాలాత్యయాపదేశశ్చ. జీవే చేత్ ※ సాధుకారీ సాధుర్భవతి ※ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ※ యతః స్వకృతభుక్స్వమానిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షేణచ కాలాత్యయాపదేశశ్చ. ద్వితీయే పరమాత్మన్యసిద్ధిః। జీవేతూత్క్రాన్త్యాదిశ్రుతిభిః కాలాత్యయాపదేశః. తృతీయే భ్రమాశ్రయతయా స్వాభిమతాత్మన్యనాత్మత్వప్రసఙ్గః। భేదదర్శనం తదాశ్రయత్వంచాపారమార్థికమితి చేత్ కిం పరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమనాత్మత్వసాధకమ్. ఉతాపరమార్థభూతధాత్వర్థాశ్రయత్వమ్. ప్రథమే ఘటాదావపి పరమార్థభూతధాత్వర్థాన్వయానభ్యుపగమాత్ వ్యాప్త్యభావః. ద్వితీయే త్వదభిమతస్య భ్రమాశ్రయస్యాత్మనోఽప్యనాత్మత్వప్రసఙ్గః.

౪౯. † అపి విక్రియాత్మకత్వం నేత్యాహ (నచేతి). † తదుపపాదయతి (జ్ఞాతృత్వంహీతి). † గుణక్రియాశ్రయత్వేపి తత్కాదాచిత్కం చేత్ క్రియాశ్రయత్వవత్ విక్రియాత్మకం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానంచాస్యేతి) ధర్మస్య స్వాభావికత్వేపి ధర్మీ అనిత్యశ్చేత్ [స] ధర్మోప్యనిత్యస్స్యాత్. ధర్మినిత్యత్వే ధర్మస్సోపాధికశ్చేదుపాధివిగమే ధర్మో నశ్యతీత్యనిత్యస్స్యాత్. తదుభయవ్యావృత్త్యర్థా నిత్యస్వాభావికశబ్దౌ। అవస్థావిశేషేణ కాదాచిత్కత్వంతు ప్రామాణికత్వాదిష్టమ్. అనేన పదద్వయేన ※ నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే ※ అవినాశిత్వాదాత్మన ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అస్యాః శ్రుతేరయమర్థః - జ్ఞాతృసంబన్ధి విజ్ఞానం నిత్యమ్. కుతః అవినాశిత్వాదాత్మనః. విశిష్టస్య నిత్యత్వేన విశేషణభూతజ్ఞానస్యాపి నిత్యత్వాత్. † యద్వా - ధర్మినిత్యత్వేన తత్స్వాభావిక ధర్మస్యాపి నిత్యత్వాదితి, ఆత్మనో నిత్యత్వే జ్ఞానస్య తత్స్వాభావికధర్మత్వేచ ప్రమాణం స్మారయన్ పూర్వమేవ శ్రుతివాక్యోపాదానా

వికధర్మత్వేన నిత్యమ్. † నిత్యత్వంచాత్మనో ※ ౧ నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదిషు వక్ష్యతి ※ ౨ జ్ఞోతఏవేత్యత్ర జ్ఞఇతి వ్యపదేశేన జ్ఞానాశ్రయత్వంచ స్వాభావికమితి వక్ష్యతి. † అస్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవ మణిప్రభృతీనాం ప్రభాశ్రయత్వమివ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యవిరుద్ధ మిత్యుక్తమ్. † స్వయమపరిచ్ఛిన్నమేవ జ్ఞానం సంకోచవికాసార్హమిత్యుపపాదయిష్యామః.

౫౦. † అతః క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం కర్మణా సంకుచితస్వరూపం తత్తత్కర్మానుగుణతరతమభావేన వర్తతే. † తచ్చేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమ్. † తమిమమిన్ద్రియద్వారా జ్ఞానప్రసరమపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశః ప్రవర్తతే. † జ్ఞానప్రసరే తుకర్తృత్వ మస్త్యేవ. † తచ్చ నస్వాభావికమ్ । అపితు కర్మకృతమి † త్యవిక్రియస్వరూపఏవాత్మా. † ఏవంరూపవిక్రియాత్మకం జ్ఞాతృత్వం జ్ఞానస్వరూపస్యాత్మన ఏవేతి నకదాచిదపి జడస్యాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వసమ్భవః.

౫౧. † జడస్వరూపస్యాప్యహఙ్కారస్య చిత్సంనిధానేన తచ్ఛాయాపత్త్యా తత్సమ్భవఇతిచేత్ † కేయం చిచ్ఛాయాపత్తిః । † కిమహఙ్కారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః । ఉత † సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్య.

త్సూత్రముదాహరతి (నిత్యత్వంచేతి) సూత్రోదాహరణేన తద్విషయభూతా శ్రుతిరపి హ్యర్థతో దర్శితా స్యాత్. సూత్రంచ పూర్వం జ్ఞానగుణకత్వప్రదర్శనాయోదాహృతమ్. ఇదానీం నిత్యత్వజ్ఞాపనాయోదాహృతమ్ ※ జ్ఞోతఏవేత్యత్ర జ్ఞఇతి వ్యపదేశస్య వివరణమ్ ※ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోషఇతి సూత్రమ్. అతస్స్వాభావికత్వసిద్ధిరితిభావః. † జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞానాశ్రయత్వం కథమిత్యత్రాహ (అస్యేతి). † జ్ఞానం స్వాభావికనిత్యధర్మశ్చేత్సర్వదా సర్వజ్ఞత్వ ప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వయమితి) స్వయమ్-స్వతః - ※ సంపద్యావిర్భావ ఇత్యాదిసూత్రే ఉపపాదయిష్యామ ఇత్యర్థః. అనన్తరమేవేతివార్థః.

౫౦. † తర్హీదానీమపి కదాచిత్సర్వజ్ఞత్వం ముక్తౌచ కదాచిత్ జ్ఞానసంకోచశ్చ కిం నస్యాత్. యది క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం సంకోచః । తర్హి సర్వేప్యజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ (అతః క్షేత్రజ్ఞేతి) అతస్సంకోచవికాసార్హత్వాత్కర్మణేతి సంకోచకోపాధిః. † (క్షేత్రజ్ఞావస్థాయామితి) తదానీమేవ సంకోచ ఇత్యర్థః. సర్వేషామజ్ఞత్వప్రసక్తిశ్చ కర్మతారతమ్యాత్పరిహృతా. తారతమ్యశబ్దేన ※ తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే॥ ఇతి వచనం స్మారితం భవతి. కర్మణేతి పదేన తయేతి పదం శ్లోకస్థం వ్యాఖ్యాతం భవతి । తయా - కర్మరూపావిద్యయేత్యర్థః. ※ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే । యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా ॥ సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతి సంతతా నితిహి ప్రకృతమ్. † జ్ఞానస్య నిత్యత్వేనానుత్పత్తికత్వాదిన్ద్రియనైరపేక్ష్యం స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) † యద్వా—స్థావరేష్వపి జ్ఞానవికాసస్స్యాదిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ఇన్ద్రియద్వారకత్వం సంకోచవికాసార్థమిత్యర్థః. † తర్హ్యుత్పత్తివినాశవ్యపదేశో నస్యాదిత్యత్రాహ (తమిమమితి) ప్రసరాన్వయవ్యతిరేకావపేక్ష్యోదయాస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యర్థః. యద్వా—పరిసృతాంశః ప్రసరః తస్య ప్రసరణసంకోచావుదయాస్తమయా విత్యర్థః. † సంకోచవికాసాభ్యుపగమే విక్రియాత్మకత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జ్ఞానప్రసరేత్వితి) తాదృశవిక్రియాత్మకత్వం ప్రామాణికత్వాదిష్టమిత్యర్థః. అచేతనవత్పరిణామోహ్యనభ్యుపగతఇత్యేవ కారాభిప్రాయః । అనేన అవికారశ్రుతీనాం విషయోదర్శితః. † ముఖాంతరేణాప్యవికారశ్రుతీనాం నిర్వాహం దర్శయతి (తచ్చేతి) స్వాభావికవికారనిషేధపరా అవికారశ్రుతయ ఇత్యర్థః. †స్వాభావికం రూపం కథమిత్యత్రాహ (అవిక్రియేతి) స్వరూపమ్ - స్వాభావికరూపమ్ - అవికారిత్వ వాక్యాన్యుపాధివిముక్తస్వాభావికరూపపరాణీత్యర్థః. † ప్రసరణకర్తృత్వమపి వికారరూపత్వాదన్తఃకరణస్యైవేత్యత్రాహ (ఏవంరూపవిక్రియాత్మకమితి) స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరణకర్తృత్వలక్షణవికారిత్వమేవంరూపశబ్దేన వివక్షితమ్. జ్ఞానస్వరూపస్య - జ్ఞానమేవ స్వాభావికో ధర్మః యస్య స జ్ఞానస్వరూపః। స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వలక్షణవికారస్తద్ధర్మకస్యాత్మనఏవ సంభవతి - నతు జడ [స్వరూప] త్వాదతద్ధర్మకస్యాహఙ్కారస్యేత్యర్థః. యద్వా—స్వరూపశబ్దో ధర్మిపరః । జ్ఞానస్వరూపస్యైవ జ్ఞానధర్మకత్వం సంభవతి. నతు జడ [స్వరూప] స్య । యథాఘటాదేరితి. జ్ఞానస్వరూపత్వాత్. జ్ఞానధర్మకస్యైవ స్వధర్మభూతజ్ఞానప్రసరకర్తృత్వరూపవికారసంభవః । నతు జడస్వరూపత్వాదతద్ధర్మకస్యాహంకారస్యేత్యర్థః. [ఇత్యహంకారజ్ఞాతృత్వభఙ్గః.]

౫౧. † ఏవం విక్రియాత్మకత్వాత్ జ్ఞాతృత్వస్యాత్మధర్మత్వానుపపత్తిర్నిరస్తా. అథ పరోక్తాన్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహప్రకారాన్ నిరస్యతి । జ్ఞాతృత్వం చిచ్ఛాయాపత్తికృతమ్, చిత్సంపర్కకృతమ్, చిదభివ్యఞ్జకత్వకృతమితి త్రయఃపక్షాః. తత్ర ప్రథమం చిచ్ఛాయాపత్తిపక్షమాశఙ్కతే (జడేతి). † దూషయతి (కేయమితి) కేయం దుర్నిరూపేత్యర్థః. † వికల్పయతి (కిమితి) చిచ్ఛాయాశబ్దయోస్సమాసాన్తర్గతా విభక్తిః షష్ఠీవా సప్తమీవేతిభావః. అహంకారచ్ఛాయాపత్తిస్సంవిదః - అహంకారే సంవిద్గతజ్ఞాతృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. † (సంవిచ్ఛాయాపత్తిరహఙ్కారస్యేతి) సంవిద్యహంకారగతజ్ఞా

౧॥ ౨॥ శారీ - ౨ అ - 3 పా - ౧౮, ౧౯, సూ.

† నతావత్సంవిదః । [సంవిది]సంవిదో(ఽ)జ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాత్. † నాప్యహఙ్కారస్య † ఉక్తరీత్యా తస్య జడస్య జ్ఞాతృత్వాయోగాత్, † ద్వయోరప్యచాక్షుషత్వాచ్చ । † నహ్యచాక్షుషాణాం ఛాయా దృష్టా.

౫౨. † అథాగ్నిసంపర్కాదయః పిణ్డౌష్ణ్యవచ్చిత్సంపర్కా జ్ఞాతృత్వోపలబ్ధిరితి[చేత్] † నైతత్ † సంవిది[వస్తుతో] వాస్తవజ్ఞాతృత్వానభ్యుపగమాదేవ నతత్సంపర్కాదహఙ్కారే జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా. † అహంకారస్య త్వచేతనస్య జ్ఞాతృత్వాసమ్భవాదేవ † సుతరాం నతత్సంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వా.

౫౩. యదప్యుక్త † ముభయత్ర న † వస్తుతో జ్ఞాతృత్వమస్తి. † అహఙ్కారస్త్వనుభూతేరభివ్యఞ్జకస్సన్స్వాత్మస్థామేవానుభూతి మభివ్యనక్తి ఆదర్శాదివదితి. † తదయుక్తమ్. † ఆత్మనస్స్వయంజ్యోతిషో జడస్వరూపాహఙ్కారాభివ్యఙ్గ్యత్వాయోగాత్. † తదుక్తమ్ ※ ౧ శాన్తాఙ్గారఇవాదిత్యమహఙ్కారో జడాత్మకః । † స్వయంజ్యోతిషమాత్మానం వ్యనక్తీతి నయుక్తిమదితి ॥ స్వయంప్రకాశానుభవాధీనసిద్ధయోహి సర్వే పదార్థాః. తత్ర తదాయత్తప్రకాశోఽచిదహఙ్కారోఽనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశమశేషార్థసిద్ధి హేతుభూతమనుభవమభివ్యనక్తీత్యాత్మవిదః † పరిహసన్తి.

తృత్వచ్ఛాయాపత్తిరిత్యర్థః. † ప్రథమం దూషయతి (నతావదితి). † శిరోన్తరం వ్యుదస్యతి (నాపీతి). † పూర్వమచేతనత్వ ప్రకృతిపరిణామత్వాదిభిరహంకారస్య జ్ఞాతృత్వ వ్యుదాసమభిప్రేత్యాహ (ఉక్తరీత్యేతి). † దూషణాన్తరమాహ † (ద్వయోరపీతి). † తద్వివృణోతి (నహీతి). [ఇతి చిచ్ఛాయాపత్తినిరాసః].

౫౨. † చిత్సంపర్క(పక్షం) దూషయితుం శఙ్కతే (అథేతి). † పూర్వవద్వికల్ప్య దూషయతి (నైతదితి) ఇయం సాధారణీ ప్రతిజ్ఞా. † అహంకారే సంవిత్సంపర్కాత్ జ్ఞాతృత్వం వ్యుదస్యతి (సంవిదీతి). † అహంకారసంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వం దూషయతి (అహంకారస్యత్వితి). † (సుతరామితి) జ్ఞానస్యాజడత్వాత్ జ్ఞానాశ్రయత్వం స్వమతే సంభవతి. అహంకారస్య జడత్వేన వస్తుతో జ్ఞానాశ్రయత్వస్య స్వపరపక్షయోరుభయోరప్యసంభవాన్నతత్సంపర్కాత్సంవిది జ్ఞాతృత్వమితి భావః. రుమాగతకాష్ఠాదీనాం లవణసంబన్ధాల్లవణత్వోత్పత్తిర్దృశ్యతే. అయఃపిణ్డేఽగ్నిసంసర్గా దుష్ణత్వముపలభ్యతే. అతో జ్ఞాతృత్వం తదుపలబ్ధిర్వేతి పృథగుక్తమ్. నను—పూర్వోక్తే పక్షద్వయేపి జ్ఞాతృత్వస్య ఛాయాపత్తిసంసర్గౌ నిరస్తౌ. జ్ఞానచ్ఛాయాపత్తిసంసర్గౌ కస్మాన్నిరస్తౌ - వక్ష్యమాణాభివ్యక్తిపక్షాన్తర్భావాదితి బ్రూమః. జ్ఞానస్యాహంకారే చ్ఛాయాపత్తిర్నామ దర్పణే ముఖస్యేవ తదంతర్గతతయాభివ్యక్తతా. సంపర్కపక్షేప్యధిష్ఠానతయా సంసర్గో జ్ఞాతృత్వప్రతీత్యనుపయుక్తః. అత ఆధేయతయా సంసర్గో వక్తవ్యః । సచతత్స్వరూపాభివ్యక్తావన్తర్గతః. అతస్తత్రానుపన్యాసః. కించ—ఛాయాపత్తిస్సంవిదోఽచాక్షుషత్వేనైవ నిరస్తా. సంపర్కశ్చోపలమ్భానుగుణ్యేన వక్తవ్యత్వాత్ పృథక్సిద్ధధర్మధర్మిభావేన వక్తవ్యః. సచ నోపపన్నః । అచేతనస్య చైతన్యస్యచ తథావిధధర్మధర్మిభావాయోగాత్. దణ్డదేవదత్తయోరివ జ్ఞానజ్ఞాత్రోరపృథగవస్థానాదదృష్టత్వాదపృథగవస్థితయోస్సంపర్కశ్చానుపపన్న ఇత్యనుసంధేయమ్. [ఇతి చిత్సంపర్కపక్షనిరాసః].

౫౩. † అథాభివ్యక్తిపక్షమనుభాషితుం ఛాయాపత్తిసంపర్కపక్షయోరభివ్యక్తిపక్షస్యచాన్యోన్యస్య వైషమ్యం దర్శయతి (ఉభయత్రేతి). † (వస్తుత ఇతి) ఛాయాపత్త్యాదినాఽఽపాద్యమానాదధ్యాసాత్పూర్వమేవ సిద్ధత్వం వివక్షితమ్। నతు పారమార్థికత్వమ్. అలాతచక్రాదేరపి ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ ఉష్ణజలసంపర్కాదనుష్ణేప్యౌష్ణ్యోపలమ్భాచ్చ. ఏకత్ర పూర్వసిద్ధజ్ఞాతృత్వాధ్యాసాదన్యత్ర జ్ఞాతృత్వనిర్వాహః పూర్వస్మిన్పక్షద్వయే. అభివ్యక్తిపక్షే తు జ్ఞాతృత్వస్య పూర్వసిద్ధిమనపేక్ష్యజ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞాతృత్వనిర్వాహఇతి వైషమ్యమ్. † అభివ్యక్తిపక్షమాహ (అహంకారస్త్వితి). † దూషయతి (తదయుక్తమితి). † కుతఇత్యపేక్షాయా మాత్మనోఽభివ్యఞ్జకాపేక్షాచ నాస్తి. అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వశక్తిరపి నాస్తీత్యాహ (ఆత్మనఇత్యాదినా). † స్వోక్తార్థస్య సాంప్రదాయికత్వ ప్రదర్శనార్థం దృష్టాన్తేన తద్విశదీకరణార్థం చాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తదుక్తమితి) † శాన్తాఙ్గారఇత్యాదికం శ్లోకం వివృణోతి (స్వయమితి) స్వయంప్రకాశశబ్దేనాభివ్యఞ్జకాపేక్షాయా అభావ ఉక్తః. అనుభవాధీనసిద్ధయఇత్యనేన అహంకారస్యాభివ్యఞ్జకత్వాభావ ఉక్తః. అచిదహఙ్కార ఇత్యనేన చిన్మాత్రాతిరేకిత్వాత్తదాయత్తప్రకాశఇతి పరోక్తహేతుస్సూచితః । [అనుదితానస్తమితస్వరూపప్రకాశం] కదాచిదప్రకాశం చేత్తదాభివ్యఞ్జకాపేక్షాస్యాత్తదభావాత్కదాచిదప్యభివ్యఞ్జకాపేక్షా నాస్తీత్యర్థః. అశేషార్థసిద్ధిహేతుభూతం-త్వయాపి విషయప్రకాశకత్వేనహి స్వయంప్రకాశత్వం సమర్థితమితిభావః. † (పరిహసన్తీతి) ఈదృశమనుభవమీదృశాహఙ్కారోఽభివ్యనక్తీతి త్వదీయాఏవ త్వత్సమీపస్థాఏవ హసన్తీతి భావః.

౧॥ ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థే - ముద్రితపుస్తక పుటసంఖ్యా ౨౫.

౫౪. †కించ-అహఙ్కారానుభవయోస్స్వభావవిరోధా†దనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చనవ్యఙ్గ్య(-)వ్యఞ్జకభావః. †యథోక్తమ్. ※ ౧వ్యఙ్గ్య(-)వ్యఞ్జకత్వ మన్యోన్యం నచస్యాత్ప్రాతికూల్యతః। వ్యఙ్గ్యత్వేఽననుభూతిత్వమాత్మని స్యాద్యథాఘటఇతి ॥ † నచ రవికరనికరాణాం స్వాభివ్యఞ్జకకరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వవత్సంవిదభివ్యఞ్జ్యాహంకారాభివ్యఙ్గ్యత్వం సంవిదస్సాధీయః। †తత్రాపి రవికరనికరాణాం †కరతలాభివ్యఙ్గ్యత్వాభావాత్. కరతల ప్రతిహతగతయోహి రశ్మయో బహుళాస్స్వయమేవ స్ఫుటతరముపలభ్యన్తఇతి తద్బాహుళ్యమాత్ర హేతుత్వాత్కరతలస్య నాభివ్యఞ్జకత్వమ్.

౫౫. †కించ - అస్య సంవి[ద్రూ]త్స్వ(రూ)పస్యాత్మనో హంకా[రాది]ర)నిర్వర్త్యాభివ్యక్తిః కిం రూపా। † నతావదుత్పత్తిః. † స్వతస్సిద్ధతయాఽనన్యోత్పాద్యత్వాభ్యుపగమాత్. † నాపి తత్ప్రకాశనమ్।తస్యా అనుభవాన్తరానుభావ్యత్వాత్. †తతఏవచ న తదనుభవసాధనానుగ్రహః.

౫౬. † సహి ద్విధా †జ్ఞేయస్యేన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనవా యథా జాతినిజముఖాదిగ్రహణే వ్యక్తిదర్పణాదీనాం నయనాదీన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేన. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేనవా యథా పరతత్త్వావబోధన సాధనస్య శాస్త్రస్య శమదమాదినా. †యథోక్తమ్ ※ ౨కరణానామభూమిత్వాన్న తత్సంబన్ధహేతుతేతి.

౫౪. † అహఙ్కారానుభవయోరభివ్యఞ్జకత్వాభివ్యఙ్గ్యత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. తయోరభివ్యఞ్జకత్వ మభివ్యఙ్గ్యత్వంచాస్తు। తత్పరస్పరం నోపపద్యతఇత్యాహ (కించేతి) స్వభావవిరోధాత్. అనుభవస్యాశేషార్థసిద్ధిహేతుత్వం తద్వ్యతిరిక్తత్వేనాహఙ్కారస్యాస్య తదధీనసిద్ధిత్వంచ విరోధః. యథా పితాపుత్రయోరన్యం ప్రతి పుత్రత్వే పితృత్వేచ సత్యపి పరస్పరం పితృత్వపుత్రత్వవ్యత్యయో నోపపద్యతే. ఏవమన్యాపేక్షయా తయోర్వ్యఙ్గ్య(-)వ్యఞ్జకభావ సంభవేపి పరస్పరం నోపపద్యతఇత్యర్థః. † దూషణాన్తరంచాహ (అనుభూతేరననుభూతిత్వప్రసఙ్గాచ్చేతి). † అస్మిన్నర్థే ప్యాత్మసిద్ధిగ్రన్థం దర్శయతి (యథోక్తమితి) ప్రాతికూల్యతః - పూర్వోక్తస్వభావ విరోధశబ్దేన ప్రాతికూల్యశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. † తద్వ్యఙ్గ్యస్యైవ తద్వ్యఞ్జకత్వే పరోక్తదృష్టాన్తం మాపయిష్యన్నాహ (నచేతి). † దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వమాహ (తత్రాపీతి). † తత్ర తథాత్వస్యాన్యథాసిద్ధిం దర్శయతి (కరతలేతి) నహి[బహ్మ]ప్రసరణస్వభావం ప్రదష్టమ్. అతస్తద్బాహుళ్యహేతుత్వమహఙ్కారస్యానుపపన్న మిత్యర్థః.

౫౫. † తథాహఙ్కారేణాస్యాభివ్యక్తిం త్రివిధాకల్ప్య దూషయతి (కించేత్యాదినా) కింరూపా - కింశబ్దః క్షేపార్థః దుర్నిరూపేత్యర్థః. † కుత ఇత్యపేక్షాయాం అభివ్యక్తిర్నామ కిముత్పత్తిః। ఉత ప్రకాశనమ్। ఉతానుభవసాధనానుగ్రహఇతి త్రిధావికల్పమభిప్రేత్యోత్పత్తిపక్షం దూషయతి (నతావదితి) అనుత్పన్నస్య ఘటాదేరభివ్యక్త్యసంభవాదుత్పాదకస్యాపి దణ్డచక్రాదేరుత్పాదనద్వారాభివ్యక్తిహేతుత్వాదుత్పత్తిరపి వికల్పశిరసినివేశితా. † కించ - వ్యఙ్గ్యప్రకాశోత్పాదనం వ్యఞ్జనమ్। సంవిదస్స్వయమేవ ప్రకాశరూపత్వాత్తదుత్పత్తిరేవ తత్ప్రకాశోత్పత్తిరూపాభివ్యక్తిరితి వికల్పశిరస్యుత్పత్తినివేశః (స్వతస్సిద్ధతయేతి) తయాహి ప్రాగభావాభావఉక్తః. అనాదిత్వాదితివార్థః. † అథ ద్వితీయం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) ప్రకాశనమ్ - అనుభవవిషయప్రకాశోత్పత్తిః. † అథ తృతీయం ప్రతివక్తి (తతఇతి) తతఏవ - ప్రకాశానుపపత్తేరేవ.

౫౬. † నన్వన్తరగ్రన్థోత్థానమనుపపన్నమ్ - అను[గ్రహ](గ్రాహక)ద్వైవిధ్యస్య తన్నిరాసానుపయోగిత్వాత్. ఉత్తరత్రాత్మసిద్ధిగ్రన్థోదాహరణంచ నసంగతమ్ - ఇన్ద్రియాసంబన్ధవాచిత్వేనానుగ్రహ[వత్]ద్వైవిధ్యానుపయోగాత్. అత్రోచ్యతే - పూర్వమనుగ్రాహ్యజన్య ప్రకాశవిషయానుభూతి పర్యాలోచనయా తదనుభవసాధనానుగ్రహోదూషితః. ఇదానీమనుగ్రహ ప్రకారవిశేష పర్యాలోచనయాదూషణమాహ (సహీతి). † ద్వివిధస్యాప్యనుపపత్తిం దర్శయితుం ప్రథమం ద్వైవిధ్యమాహ (జ్ఞేయస్యేతి) శమాదేశ్శాస్త్రానుగ్రాహకతోక్తిః పరమతేన. తద్ధ్యుపాసనానుగ్రాహకమ్. నను—సహిద్విధేతి వక్తుమయుక్తమ్। అనుగ్రహస్య కోటిద్వయేప్యనన్తర్భావాత్. అనుమానాదేర్వ్యాప్తిగ్రహాదిరనుగ్రహో[స్య]హ్య)స్తీతి. ఉచ్యతే—కరణానుగ్రహః కర్త్రనుగ్రహశ్చేతి కోటిద్వయమేవ. వ్యాప్తిగ్రహణమపి కరణానుగ్రహాన్తర్భూతమ్. యద్వా—దృష్టముఖేనచానుగ్రహః అదృష్టముఖేనచేతిద్విధా. వ్యాప్తిగ్రహణమపి దృష్టముఖేనానుగ్రహస్తస్మాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యేతత్కరణానుగ్రహస్య దృష్టముఖేనానుగ్రహస్యచోపలక్షణం తత్రాహంకారాభివ్యఞ్జ్యాయాస్సంవిదోనుమానవిషయత్వాసంభవాదిన్ద్రియసంబన్ధహేతుత్వేనేత్యుక్తమ్. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనేనేతి కర్త్రనుగ్రహస్యాదృష్టముఖేనానుగ్రహస్యచోపలక్షణముక్తమ్. ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థేప్యయమేవ భావః. † ఏవం ద్వైవిధ్యదర్శనేన ద్విధాభూతోప్యనుగ్రహోహంకారస్యనసంభవతీత్యనుషఙ్గేణ యోజనా కథమత్ర ద్వివిధస్యాప్యనుగ్రహస్య అనుపపత్తిరితిశఙ్కాయామాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (యథోక్తమితి) ※ కరణానామభూమిత్వాత్ నతత్సంబన్ధహేతుతేతి [అనేనఇన్ద్రియసంబన్ధ] హేతుత్వలక్షణోనుగ్రహోనుపపన్న ఇతి దర్శితమ్. బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్నగ్రన్థస్థా. అత్ర కేచిదాచార్యా ఏవం వ్యాచక్షతే—శమాదేరనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధమ్. నతథాహఙ్కారస్యాప్యనుగ్రాహకత్వం శాస్త్రసిద్ధ

౧॥ ఆత్మసిద్ధి - ముద్రితపుస్తక పుట ౨౮. ౨॥ ఆత్మసిద్ధి - పుట ౨౯.

౫౭. † కించ-అనుభూతేరనుభావ్యత్వాభ్యుపగమేప్యహమర్థేన న తదనుభవసాధనానుగ్రహస్సువచః. † నహ్యనుభావ్యానుభవోత్పత్తిప్రతిబన్ధ[క]నిరసనేనభవేత్. †యథారూపాదిగ్రహణోత్పత్తినిరోధిసంతమసనిరసనేన చక్షుషోదీపాదినా.

౫౮. † నచేహ తథావిధం నిరసనీయం సమ్భావ్యతే. † నతావత్సంవిదాత్మగతం తజ్జ్ఞానోత్పత్తినిరోధి కించిదప్యహంకారాపనేయమస్తి. † అస్తిహ్యజ్ఞానమితిచే † న్న । అజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వానభ్యుపగమాత్. † జ్ఞానమేవహ్యజ్ఞానస్య నివర్తకమ్.

౫౯. † నచ సంవిదాశ్రయత్వమజ్ఞానస్య సమ్భవతి ।† జ్ఞానసమానాశ్రయత్వాత్తత్సమానవిషయత్వాచ్చ । † జ్ఞాతృభావవిషయభావవిరహితే జ్ఞానమాత్రే సాక్షిణి నాజ్ఞానం భవితుమర్హతి।†యథా†జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తిశూన్యత్వేన ఘటాదేర్నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్. తథా జ్ఞానమాత్రేపి జ్ఞానాశ్రయత్వాభావేన నాజ్ఞానాశ్రయత్వంస్యాత్. † సంవిదోఽజ్ఞానాశ్రయత్వాభ్యుపగమేపి † ఆత్మతయాభ్యుపగతాయా స్తస్యా జ్ఞానవిషయత్వాభావేన జ్ఞానేన నతద్గతాజ్ఞాననివృత్తిః. † జ్ఞానంహి

మితి స్ఫుటత్వాన్నగ్రన్థేకణ్ఠోక్త్యా నిరాసఇతి. పూర్వార్ధోదాహరణేన శ్లోకస్యోత్తరార్ధే బోద్ధృగతకల్మషాపనయనలక్షణానుగ్రహానుపపత్తిర్దర్శితేత్యాచార్యాః. తదిదముత్తరార్ధమ్ ❋ అహమర్థస్య బోద్ధృత్వాన్నసతేనైవ శోధ్యతఇతి ॥ ఏకస్యైవ స్వప్రతియోగితయా శోధ్యత్వం శోధకత్వంచానుపపన్నమిత్యర్థః. అయంతు భాష్యాభిప్రాయః—అహమర్థస్యబోద్ధృగతకల్మషాపనయనే కర్తృత్వం కిం స్వరూపేణ । ఉతాదృష్టకించిత్కారముఖేన. ప్రథమే కర్మకర్తృవిరోధః. ఏకస్యైవ స్వాపేక్షయా శోధ్యత్వ శోధకత్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే నిష్ప్రమాణకత్వమ్. నహ్యన్తఃకరణస్యాదృష్టనాశాదన్తఃకరణ[స్య]శుద్ధిరిత్యత్ర ప్రమాణమస్తీతి.

౫౭. † పూర్వమిన్ద్రియగోచరత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. అథానుభావ్యత్వాభ్యుపగమేన దూషణమాహ (కించేతి). † అనుగ్రహస్వరూపం శిక్షయతి (నహీతి) వ్యక్తిదర్పణాదావనుగ్రహప్రకారాన్తరే దృష్టేపి కథం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహఏవ పరిశేషితః. ఉచ్యతే—జాతివ్యక్త్యోర్నియతధర్మధర్మిభావేన వ్యక్తిర్జాతేర్వ్యఞ్జికా. నతథాహఙ్కారానుభవయోర్నియతధర్మిధర్మభావోఽస్తి. నతు పరేణైవ నిరస్తః. మూర్తద్రవ్యభూతశ్చాక్షుషరశ్మిప్రతిహతి హేతుర్దర్పణో మూర్తద్రవ్యభూతచాక్షురశ్మిం ముఖేన సంబన్ధయతి. † నచ తథాహఙ్కారోమూర్తద్రవ్యం కస్యచిత్ప్రతిహతి హేతురితి వక్ష్యమాణామిమాననుగ్రహప్రకారాన్తరానుపపత్తిమభిప్రేత్య ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహఏవ పరిశేషితః. ఈదృశానుగ్రహే దృష్టాన్తమాహ (యథారూపాదీతి).

౫౮. † తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేహేతి). † తదుపపాదయతి (నతావదితి) కింప్రాగభావరూపమజ్ఞానం కింవా భావరూపమ్।ఉతాన్యన్నిరసనీయముచ్యతఇతి శిరస్త్రయమభిప్రేత్య తావచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. నతావదితిగ్రన్థేనాన్యన్నిరసనీయం నిరస్తమ్. యద్వా—† అహంకారస్యాజ్ఞాననిరసకత్వ మజ్ఞానస్య సంవిత్సంబన్ధిత్వంచోభయమనుపపన్నమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమమహంకారాపనేయత్వ మజ్ఞానస్య ప్రతిక్షిపతి (నతావదితి). † అహంకారాపనేయమజ్ఞానమస్తీతి శఙ్క్యతే (అస్తిహీతి). † దూషయతి (నేతి) అజ్ఞానశబ్దో భావరూపస్య చాభావరూపస్యచ సాధారణః. దూషణమపి సాధారణమ్। ద్వివిధస్యాప్యజ్ఞానస్యాహంకారాపనోద్యత్వాభావాత్. † కిం నివర్తకమిత్యత్రాహ (జ్ఞానమేవహీతి) ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞానోత్పత్తిర్నివర్తికా. భావరూపస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం పరాభ్యుపేతమ్.

౫౯. † ఏవమజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వే సత్యప్యహంకారాపనోద్యత్వాయోగాత్తన్నిరసనరూపానుగ్రహో నసంభవతీత్యుక్తమ్. అథాజ్ఞానస్య సంవిదాశ్రయత్వంచానుపపన్న మిత్యాహ (నచేతి) సంవిదాశ్రయత్వమ్ - సంవిత్సంబంధిత్వమిత్యర్థః. ఆశ్రయణంసంబన్ధః. సంబన్ధశ్చ కర్మత్వేనాశ్రయత్వే నచేత్యుభయవిధసంబన్ధపరః ఆశ్రయశబ్దః ❋ ఆశ్రయశ్చేతసో బ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగాచ్చాశ్రయశబ్దేన విషయస్యాప్యుపస్థాపనం యుక్తమ్।సంవిదోఽజ్ఞానసంబన్ధఃకిమాశ్రయతయా । ఉతవిషయతయా । ఉభయథాపి సంబన్ధోనుపపన్న ఇత్యర్థః. † కుత ఇత్యత్రాహ (జ్ఞానేతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (జ్ఞాతృభావేతి) సాక్షిణి - ద్రష్టు[ర్వై]ష్టురే)వ సాక్షిత్వమ్. జ్ఞప్తేస్తు సాక్షిత్వమపి వ్యాహతం భవతీత్యభిప్రాయః. భవితుమర్హతీతి నిర్దేశేన ఆశ్రయతయా విషయతయావా సంబన్ధమాత్రం వివక్షితమ్. అనేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిర్దర్శితాభవతి. † సంవిదాశ్రయత్వాభావే అన్వయవ్యాప్తిం దర్శయతి (యథేతి) అజ్ఞానాశ్రయత్వం[హి]జ్ఞానప్రాగభావాశ్రయత్వమనిర్వచనీయాజ్ఞానాశ్రయత్వంవా।తద్ఘటాదేర్నాస్తీత్యర్థః. †(జ్ఞానాశ్రయత్వప్రసక్తీతి) జ్ఞాతురప్యజ్ఞానాశ్రయత్వం జ్ఞానాశ్రయత్వంచ కాలభేదాదవిరుద్ధమితిభావః. జ్ఞానాత్యన్తాభావాశ్రయత్వంహి ఘటాదేః. జ్ఞానం నాజ్ఞానాశ్రయః. నచాజ్ఞానవిషయః. అజ్ఞానాశ్రయత్వే తద్విషయత్వేచాభ్యుపగమ్యమానే జ్ఞాతృత్వ జ్ఞేయత్వ ప్రసఙ్గఇతి ప్రతికూలతర్క ఉక్తో భవతి. † ఏవ మజ్ఞానాశ్రయత్వానభ్యుపగమేన దూషణముక్తమ్. తదభ్యుపగమేన దూషణమాహ (సంవిదఇతి) † అవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యానుభావ్యత్వేఙ్గీకృతేప్యనవచ్ఛిన్నస్యాత్మభూతస్య జ్ఞానస్యానుభావ్యత్వానభ్యుపగమాదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మతయాభ్యుపగతాయాఇతి). †జ్ఞానవిషయస్యైవాజ్ఞాననివృత్తిం సదృష్టాన్తమాహ(జ్ఞానంహీతి) యద్యవిషయేప్యజ్ఞాననివృత్తిః।

స్వవిషయ ఏవాజ్ఞానం నివర్తయతి। యథా రజ్జ్వాదౌ. † అతో న కేనాపి కదాచిత్సంవిదాశ్రయమజ్ఞానముచ్ఛిద్యేత. † అస్య చ సదసదనిర్వచనీయస్యాజ్ఞానస్య స్వరూపమేవ దుర్నిరూపమిత్యుపరిష్టాద్వక్ష్యతే. † జ్ఞానప్రాగభావరూపస్య చాజ్ఞానస్య జ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాభావేన న తన్నిరసనేన తజ్జ్ఞానసాధనానుగ్రహః. † అతో న కేనాపి ప్రకారేణాహఙ్కారేణానుభూతేరభివ్యక్తిః.

౬౦. † నచ స్వాశ్రయతయాభివ్యఙ్గ్యాభివ్యఞ్జనమభివ్యఞ్జకానాం స్వభావః। † ప్రదీపాదిష్వదర్శనాత్, † యథావస్థితపదార్థప్రతీత్యనుగుణస్వాభావ్యాచ్చ జ్ఞానతత్సాధనయోరనుగ్రాహకస్య చ. † తచ్చ స్వతఃప్రామాణ్యన్యాయసిద్ధమ్.

౬౧. † నచ దర్పణాదిర్ముఖాదేరభివ్యఞ్జకః। † అపితు చాక్షుషతేజసః ప్రతిఫలనరూపదోషహేతుః. † తద్దోషకృతశ్చ తత్రాన్యథావభాసః. † అభివ్యఞ్జకస్త్వాలోకాదిరేవ.

౬౨. † నచేహ తథాహఙ్కారేణ సంవిది స్వప్రకాశాయాం తాదృశదోషాపాదనం సంభవతి. † వ్యక్తేస్తు జాతిరాకార ఇతి తదాశ్రయతయా ప్రతీతిః. నతు వ్యక్తివ్యఙ్గ్యత్వాత్. † అతోఽన్తఃకరణభూతాహఙ్కారస్థతయా సంవిదుపలబ్ధేర్వస్తుతో దోషతో వా న కించిదిహ కారణమితి † నాహఙ్కారస్య జ్ఞాతృత్వం తథోపలబ్ధిర్వా। † తస్మాత్స్వత ఏవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యన్నహమర్థ ఏవ ప్రత్యగాత్మా। న జ్ఞప్తిమాత్రమ్. † అహంభావవిగమే తు జ్ఞప్తేరపి న ప్రత్యక్త్వసిద్ధిరిత్యుక్తమ్.

తర్హి శుక్తిజ్ఞానేన స[ర్ప]స(?)భ్రమనివృత్తిస్స్యాదిత్యభిప్రాయః. ఏవం జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానాశ్రయత్వే జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తం భవతి. † ఆశ్రయత్వాభ్యుపగమేఽనుక్తదూషణం నిగమయతి (అతఇతి). † త్వయాహంకారాపోద్యత్వేనోక్తమజ్ఞానం కిం సదసదనిర్వచనీయమ్, ఉత జ్ఞానప్రాగభావరూపమితి వికల్ప్యాహ (అస్యచేతి). † ద్వితీయం ప్రతివక్తి (జ్ఞానప్రాగభావేతి) విరోధిశబ్దేన ప్రతిబన్ధకత్వం వివక్షితమ్ న సహానవస్థానమాత్రమ్. † అభివ్యక్తేర్దుర్నిరూపత్వం నిగమయతి (అతఇతి) కేనాపి ప్రకారేణ - ఉత్పాదకత్వేన వా, ప్రకాశకత్వేన వా, తదనుభవసాధనానుగ్రాహకత్వేన వేత్యర్థః.

౬౦. † అథ స్వాశ్రయస్థతయాభివ్యక్తిం దూషయతి (నచేతి). † వ్యభిచారమాహ (ప్రదీపాదిష్వితి). † హేత్వన్తరంచాహ (యథావస్థితేతి) ప్రతీతిః- వ్యవహారానుగుణ్యమ్-తదనుగుణాత్ -జ్ఞానాదీనాం స్వభావాదిత్యర్థః. † తదేవోపపాదయతి (తచ్చేతి) ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యవిషయాశ్చత్వారః పక్షాః. ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యే ద్వే పరతః ద్వే చ స్వతః ప్రామాణ్యం పరతోఽన్యత్స్వతః। ప్రామాణ్యం స్వతోఽన్యత్పరత ఇతి. ప్రథమమనుపపన్నం నిస్స్వభావత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యే అన్యత్ర విద్యేతే చేత్। తత్సంబన్ధాత్ జ్ఞానే తథాత్వం తత్సంబన్ధాభావేఽనుభయత్వం చ యుక్తం అనుష్ణాశీతవత్. అన్యత్ర తయోరవిద్యమానత్వాత్పరతస్త్వమనుపపన్నమ్। ప్రామాణ్యబుభుత్సాపరమ్పరయానవస్థాప్రసఙ్గాచ్చ. ద్వయోరపి స్వతస్త్వమనుపపన్నమ్। విరుద్ధధర్మత్వేన వ్యాఘాతాత్. నచ వ్యక్తిభేదాదవిరోధః। ఇయం ప్రామాణ్యాశ్రయవ్యక్తిః। ఇయం నేతి నియామకాభావాత్. అప్రామాణ్యస్యైవ స్వతస్త్వమనుపపన్నమ్। ప్రామాణ్యస్యైవ భూయస్త్వాత్. అన్యస్యాభూయస్త్వాచ్చ భూయసాం స్వతస్త్వమ్, అల్పీయ[సామ]స[ా]మ(?)ఔపాధికత్వంచేతి యుక్తమ్. ఘటపటాదిజ్ఞానేషు శుక్తిరజతాదిజ్ఞానానామిదమంశేష్వపి ప్రామాణ్యదర్శనాత్తస్య భూయస్త్వమ్. అతస్స్వతః ప్రామాణ్యం పరతోఽప్రామాణ్యమితి.

౬౧. † క్వచిదాత్మస్థతయాఽభివ్యఞ్జనమభ్యుపేత్య వ్యభిచార ఉక్తః. అథ క్వచిదపి తన్నాస్తీత్యాహ (నచేతి). † తర్హి ముఖదర్శనాయ దర్పణాదికం నోపాదీయేతేత్యత్రాహ (అపిత్వితి). † ప్రతిఫలనస్య దోషత్వమన్యథాజ్ఞానహేతుత్వాదిత్యాహ (తద్దోషేతి). † కస్తర్హ్యభివ్యఞ్జక ఇత్యత్రాహ (అభివ్యఞ్జకస్త్వితి).

౬౨. † అహంకారస్య మూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వాభావాత్సంవిదో జ్ఞేయత్వాభావాదచాక్షుషత్వాచ్చాహంకారేణ సంవిద్యభిమతాయాం తద్గ్రాహకవస్తుప్రతిఫలనదోషో నసంభవతీత్యాహ (నచేహేతి). † వ్యక్త్యా జాతిప్రతీతిర్నియతధర్మధర్మిభావాన్నతు వ్యఙ్గ్యత్వాదిత్యాహ (వ్యక్తేరితి) ఏతద్దర్పణవ్యక్తినిర్వాహద్వయం హృది నిధాయ పూర్వం ప్రతిబన్ధనిరసనరూపానుగ్రహో దూషితః. ధర్మధర్మిభావేన వస్తుతస్తాదాత్మ్యేనోపలబ్ధిర్వ్యక్త్యా. దర్పణే తు ప్రతిఫలనరూపదోషాత్. † ఏవం పరపక్షే నసంభవతీత్యాహ (అతఇతి) వస్తుతః కారణం ధర్మధర్మిభావః. దోషస్తు తాదాత్మ్యేనోపలబ్ధికారణం మూర్తస్వచ్ఛస్థూలద్రవ్యత్వముభయమప్యహంకారే నాస్తీత్యర్థః. † వస్తుతః కారణాభావాన్న జ్ఞాతృత్వం విద్యతే। దోషరూపకారణాభావాన్నోపలభ్యతే చేత్యభిప్రాయేణాహ (నాహంకారస్య జ్ఞాతృత్వం తథోపలబ్ధిర్వేతి). † జ్ఞాతురాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి). † జ్ఞప్తేరాత్మత్వమయుక్తమహంత్వాభావే ప్రత్యక్త్వాయోగాదిత్యాహ (అహంభావవిగమ ఇతి) అహమితి వ్యవహారానుగుణభాసనవిరహే స్వస్మై భాసమానత్వం నస్యాత్. అతః ప్రత్యక్త్వమప్యహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమిత్యర్థః. [ఇతి చిదభివ్యక్తినిరాసః].

౬౩. † తమోగుణాభిభవాత్పరాగర్థానుభవాభావాచ్చాహమర్థస్యవివిక్తస్ఫుటప్రతిభాసాభావేప్యాప్రబోధా†దహమి త్యేకాకారేణాత్మనస్స్ఫురణాత్సుషుప్తావపి నాహంభావవిగమః†భవదభిమతాయా అనుభూతేరపి తథైవప్రథేతి వక్తవ్యమ్.

౬౪. † నహి సుప్తోత్థితఃకశ్చిదహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా జ్ఞప్తిరహమజ్ఞానసాక్షితయావతిష్ఠత ఇత్యేవంవిధాం స్వాపసమకాలామనుభూతిం పరామృశతి † ఏవంహి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శస్సుఖమహమస్వాప్సమితి.

౬౫. † అనే [నై వ]న ప్రత్యవమర్శేన తదానీమప్యహమర్థస్యైవాత్మనస్సుఖిత్వం జ్ఞాతృత్వంచ జ్ఞాయతే.

---

౬౩. † అస్య సుషుప్తావహమర్థస్ఫురణమస్తీతి సాధయితుం వేదాన్తావలమ్బిభిస్సర్వైస్స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుత్యనుసారాత్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణమభ్యుపేత్యమ్. తత్ర ※ నాహఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుత్యా మామప్యహం నజ్ఞాతవానితి పరామర్శాచ్చ నాహమర్థానుభవః। అతోఽనుభూతిస్ఫురణమేవ తదానీమితి శఙ్కాయాం మహమర్థస్యావిశదస్ఫురణమస్తీతి సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (తమఇత్యాదినా) దస్తుర్వార్థ శ్శఙ్కానివృత్త్యై తమోగుణాభిభవహేతుకాత్పరాగర్థానుభవాభావాత్ స్ఫుటావభాసాభావః. వివిక్తప్రతిభాసః - వ్యావృత్తప్రతిభాసః. అనేకవిశేషణవిశిష్టావభాసః స్ఫుటావభాసః. వ్యావర్తకబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యధర్మవిశిష్టత్వేన బుద్ధిసుఖాద్యాన్తరధర్మవిశిష్టత్వేనచప్రతిభాసాభావాత్సకలేతరవ్యావృత్తతయా స్ఫుటతయాచ ప్రతిభాసాభావః. † కేనాకారేణ స్ఫురతీత్యత్రాహ (అహమిత్యేకాకారేణస్ఫురణాదితి) అహమితి సశబ్దానుకారః. అపిత్వేతద్వ్యాఖ్యానుకారః। ప్రత్యక్త్వాకారేణ స్ఫురణాదిత్యర్థః. ఏకశబ్దేనాహంభావావిగమో వివక్షితః. యద్వా—ఏకాకారేణ - సర్వాత్మసాధారణాకారేణేత్యర్థః। ప్రత్యక్త్వాదికోహి సర్వాత్మసాధారణః। సుఖదుఃఖాదయో దేవత్వాదయశ్చ నహి సర్వాత్మసాధారణాః। సుషుప్తౌ భాసమాన ఆత్మాప్యహంభావస్యాఢ్యః. తథా స్ఫురణం హేతుః. † విశదావభాసాభావాదహమర్థస్ఫురణం నాస్తీత్యత్రాహ (భవదభిమతాయాఅనుభూతేరపీతి) నః కేవలమహమర్థస్ఫురణ ఏవ అవైశద్యదోషః. అనుభూతిస్ఫురణేపి స[తుల్యః]త్వయా వాచ్యః. అతో విశదావభాసాభావాన్నాస్తీత్వంచేత్ జ్ఞప్త్యాత్మనోపి తదానీం స్ఫురణం న స్యాత్. జ్ఞాతృజ్ఞేయోపశ్లేషవిరహాత్ స్ఫుటానవభాసఇతిహి తదభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రాయః. మృషావాదిభిర్వ్యాఖ్యాతృభిరపి జాగరదవస్థాయామేవ అవిశదావభాసో నిర్వికల్పకేఙ్గీకృతః।తే యది విశదావభాసాభావాదహమర్థాస్ఫురణం బ్రూయుః. తత్రాపి నిర్వికల్పకే వస్తుమాత్రావభాసాభ్యుపగమో నోపపద్యతే. అవిశదవస్తుమాత్రావభాసః. పరైరప్రామాణికో నిర్వికల్పకే స్వీకృతః। అత్రతు ※ అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతీత్యాది శ్రుత్యనుసారాదవిశదావభాసః ప్రామాణికస్స్వీకృతఇతి భిదా.

౬౪. † అతస్సుషుప్తావాత్మస్ఫురణాభ్యుపగమే అవిశదావభాసాభ్యుపగమేచ తుల్యే[పి]మృషావాదిమతాదపి స్వపక్షే ప్రమాణానుగుణ్యం వివక్షుః పరపక్షే ప్రమాణాననుగుణత్వం దర్శయతి (నహీతి) అహంభావవియుక్తార్థాన్తరప్రత్యనీకాకారా - జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిసమస్తవిశేషరహితేత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వసిద్ధ్యర్థం జ్ఞప్తిరహమిత్యత్రాహం శబ్దోపాదానమ్. † స్వపక్షే పరామర్శానుగుణ్యమాహ (ఏవంహీతి) అయంపరామర్శస్సుషుప్తికాలే సుఖరూపతయానుభూతాత్మగోచరః. అతీతకాలసంబన్ధస్యాపాతు పూర్వకాలానుభూతార్థప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యానుపలబ్ధిభ్యామనుమేయః। స్వతోనుకూలతయావభాసమానస్య అహమర్థస్యానుమానికకాలస్వాపవైశిష్ట్యగోచరప్రత్యభిజ్ఞావిశేషోయం పరామర్శస్సుఖమహమస్వాప్సమితి. ఏవం స్వపరమతయోఃపరామర్శానుగుణ్యతదభావరూపవైషమ్యముక్తమ్. శ్రుతిస్వారస్యంచాస్మన్మతే ※ అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యోతిరితి పురుషశబ్దశ్రవణాత్. పురుషశబ్దోనసంవిన్మాత్రపరః ※ ఏషహి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషఇతి జ్ఞాతురేవ పురుషత్వశ్రవణాత్, లోకే జ్ఞాతరి పురుషశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. ప్రత్యక్త్వసిద్ధిశ్చాస్మన్మత ఏవేతి వక్ష్యతే.

౬౫. † ఉక్తపరామర్శ ఫలితమర్థమాహ (అనేనేతి) సుఖమహమస్వాప్సమితిపరామర్శే సుఖమిత్యనేన తదానీమనుకూలతయా భాస[మానత్వ]నమనుసంహితం భవతి. అహమిత్యనేన స్వస్మై భాసమానత్వరూపప్రత్యక్త్వంచానుసంహితం భవతి. యథా మన్దమగచ్ఛం మనుదమగాయమితి పరామర్శేన పూర్వం గమనగానాభ్యాం సహ తదానీన్తనమాన్ద్యమాధుర్యం చానుసంహితం భవతి తద్వదిత్యర్థః. స్వస్మై స్వయమనుకూలమిత్యానుకూల్యప్రతియోగిత్వాభిప్రాయేణ సుఖిత్వమిత్యుక్తమ్. స్వస్మై భాసతఇతి భాసనప్రతిసంబన్ధిత్వరూపప్రత్యక్త్వాభిప్రాయేణ జ్ఞాతృత్వమిత్యుక్తమ్। నతు ధర్మభూతజ్ఞానస్ఫురణాత్. తత్తు విషయప్రకాశనవేళాయాం జ్ఞాతురాత్మనస్తథైవ ననర్వేషాం సర్వదా తథైవేతి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధమ్ ※ పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాదితి సూత్రస్వారస్య విరుద్ధంచ। అస్మరణనియామాద్యుపపత్తివిరుద్ధంచ। సంసారదశాయాం మనోవ్యాపారవిరహేపి జ్ఞానస్యాత్మవిషయత్వం తచ్ఛేన్ద్రియద్వారేణ వ్యవస్థితమితి భాష్యస్వారస్యవిరుద్ధంచ. అన్యథైషాం సూత్రభాష్యవచసాం సంకోచస్స్యాత్। నచ సంకోచకాభావాదనుపపన్నః. తస్మాత్తదానీమాత్మప్రత్యక్త్వే నానుకూలత్వేనానుసంహితఇతి పరామర్శఫలితార్థః. సుఖమహమస్వాప్సమితి సుఖస్య స్వాపక్రియావిశేషణత్వే ప్రతీయమానే కస్మాత్మవిశేషణత్వముచ్యతఇతిచేత్। నైవమ్—క్రియాయాస్సుఖాశ్రయత్వాయోగేన పురుషద్వారా క్రియావిశేషణత్వస్య యుక్తత్వాదితి. ఆత్మనస్తదానీం నకించిదవేదిషమిత్యజ్ఞానసాక్షిత్వేన స్థితిం వదతా అజ్ఞానాశ్రయభూతాహమర్థానుభవోఽభ్యుపగన్తవ్యః। యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజో నాస్తీతి పరామర్శే పూర్వం గజాభావాశ్రయభూతం చత్వరమనుసంహితం భవతి తద్వత్. అస్వాప్సమితి పరామర్శేన మన్దమగచ్ఛమిత్యత్ర గమనవత్స్వా

౬౬. † నచ వాచ్యం యథేదానీం సుఖం భవతి తథా తదానీమస్వాప్సమిత్యేషా ప్రతిపత్తిరితి । † అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేః. † నచాహమర్థస్యాత్మనోఽస్థిరత్వేన తదానీమహమర్థస్య సుఖిత్వానుసంధానానుపపత్తిః † యతస్సుషుప్తిదశాయాః ప్రాగనుభూతం వస్తు సుప్తోత్థితో మయేదం కృతం మయేదమనుభూతమహమేవ తదవోచమితి పరామృశతి। † ఏతావన్తం కాలం నకించిదహమజ్ఞాసిషమితిచ పరామృశతీతిచేత్. † తతఃకిం † నకించిదితి కృత్స్నప్రతిషేధ ఇతిచేత్. † న। నాహమవేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యైవానువృత్తేః । వేద్యవిషయోహి స ప్రతిషేధః. † నకించిదితి నిషేధస్య కృత్స్నవిషయత్వే భవదభిమతానుభూతిరపి ప్రతిషిద్ధా స్యాత్. †సుషుప్తిసమయేత్వనుసంధీయమానమహమర్థమాత్మానం జ్ఞాతారమహామితి పరామృశ్య నకించిదవేదిషమితి వేదనే తస్య ప్రతిషిధ్యమానే తత్కాలే నిషిధ్యమానాయా విత్తేస్సిద్ధిమనువర్తమానస్యజ్ఞాతురహమర్థస్యచాసిద్ధిమనేనైవ నకించిదహమవేదిషమితి పరామర్శేన సాధయం స్తమిమమర్థం † దేవానామేవ సాధయతు.

౬౭. † మామప్యహం నజ్ఞాతవానితి అహమర్థస్యాపి తదానీమననుసంధానం ప్ర[తిషిధ్య]తీయ)తఇతిచేత్ †స్వానుభవస్వవచనయోర్విరోధమపి నజానన్తి భవన్తః. † అహం మాం నజ్ఞాతవానితి హ్యనుభవవచనే । † మామితి కిం నిషిధ్య

పోపి తదానుసంహితస్స్యాదితిచేన్న । యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజో నాస్తీత్యత్ర పూర్వం గజాభావాననుసంధానేప్యేవంపరామర్శోపపత్తిః. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపస్య తదానీమననుసంహితత్వేప్యేవం పరామర్శోపపత్తేః. తత్రహి ప్రాతశ్చత్వరమేవానుభూతమ్ । నగజాభావః । ప్రతియోగిభూతగజాస్మరణాత్. పశ్చాత్తు గజః కింస్థితఇతి పృష్టేన యోగ్యార్థానుస్మరణ లిఙ్గేన అభావోనుమీయతే. తద్వత్సకలజ్ఞాననివృత్తిరూపస్వాపోపి యోగ్యాననుస్మరణ లిఙ్గేనానుమీయతే. నను—సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శ స్వరూపేసతి స్వాపాదేస్తదానీమననుభవస్సుఖిత్వాదేరనుభవశ్చ కథముచ్యతే సర్వమప్యనుభూతంస్యాత్ నవాస్యాత్. నైతత్—సుఖమహమస్వాప్సమిత్యత్ర యస్మిన్నంశే ప్రతీతిస్వారస్యాపవాదకమస్తి । తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గే ప్యనపోదితాంశవిషయప్రతిపత్తిస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్. తత్ర స్వాపదశాయాం యోర్థోనానుభవితుం శక్యః । తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యం భజ్యతే. యస్తు తదానీమనుభవయోగ్యః - తద్విషయప్రతిపత్తిస్వారస్యంతిష్ఠత్యేవ. బాహ్యాన్తఃకరణజన్యసమస్తజ్ఞానాభావరూపత్వాత్స్వాపస్సదానుసంధాతుం నశక్యతే. అనుసంధానమస్తిచేత్స్వాపఏవ నస్యాత్ । ఐన్ద్రియిక సమస్తజ్ఞాన నివృత్త్యభావాత్. నైవమ్—సుఖాదేః ప్రతిపత్త్యనుపపత్తిరితి యథోక్తఏవార్థః.

౬౬. † అథాస్య పరామర్శస్య పరోక్తాన్యథాసిద్ధిమనూద్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా). † (అతద్రూపత్వాదితి) ఏవమర్థః-కిం ప్రతిపత్తిస్వారస్యాత్। ఉతానుపపత్త్యాభ్యుపగమ్యతఇతివికల్ప్య అతద్రూపత్వాత్ప్రతిపత్తేరితి ప్రతిపత్తిస్వారస్యం పరిహృతమ్. యథామన్దమగచ్ఛం మధురమగాయమితిపరామర్శవచనస్య. నహి తత్ర యథేదానీం మాన్ద్యం మాధుర్యంచ భవతి తథాఽగ్చమగాయమిత్యర్థ ఉపపద్యతే. అపితు గతిగాన సమకాలత్వమేవ మాన్ద్యమాధుర్యయోరుపపన్నమ్. తద్వత్ప్రత్యక్త్వసుఖిత్వేఽపి స్వాపసమకాలీనే ఇత్యర్థః. † అథానుపపత్తింపరిహరతి (నచేత్యాదినా) † అనుపపత్తిశ్చాత్మనః అస్థిరత్వమనుభవాభావోవా. † తత్ర పరామర్శేన స్థిరత్వమాహ (యతఇతి) మయేదం కృతమిత్యాదయో మానస వాచిక కాయిక త్రివిధవ్యాపారవిషయ పరామర్శపరాః. † అథాహమర్థానుభవ సాధకనిషేధసామాన్యవిషయం పరామర్శ[విశేష]ం శఙ్కతే (ఏతావన్తమితి) † అహమర్థస్య నిషేధవిషయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (తతఃకిమితి) † పరవివక్షితంశఙ్కతే (నకించిదితి) † పరిహరతి (నేతి) వేద్యవిషయః - వేద్యప్రతిభాసవిషయః. † కృత్స్నవిషయత్వేఽనిష్టమాహ (నకించిదితి) † నానుభూతినిషేధస్తస్యాఅనువృత్తేరిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్తిసమయేత్వితి) భవత్పక్షస్య విపరీతోయం పరామర్శఇత్యర్థః. యథా ప్రాతశ్చత్వరే గజానుభవం పృష్టేన పశ్చాద్యోగ్యాననుస్మరణలిఙ్గేన చత్వరే గజాభావం వదతా పురుషేణ పూర్వకాలీన చత్వరానుభవేన వినా గజాభావో నవక్తుం శక్యతే॥ తథా అజ్ఞానాశ్రయమహమర్థం వదతా స్వాపవేళాయామహమర్థానుభవోభ్యుపగన్తవ్యః. అథాప్యహమర్థనివృత్తిజ్ఞానానువృత్తికథనం చత్వరనివృత్తి గజావస్థానవచనతుల్యమితిభావః. † (దేవానామేవ సాధయతు) అర్చారూపాహి దేవాః. ప్రతివచనమకుర్వతామిత్యర్థః. క్షమావతామితివా ప్రతివాద్యసన్నిధావితివా ఉల్లోకముక్తమితివార్థః.

౬౭. † అహనిషేధవిశేషవిషయం పరామర్శమాహ (మామపీతి). † పరిహరతి (స్వానుభవేతి) స్వానుభవవచనయోర్నాన్యోన్యం విరోధః। కింతూభయోరప్యహమర్థానువృత్తినిషేధశబ్దేన విరోధఇత్యర్థః । అనుభవైకదేశయోర్వచనైకదేశయోశ్చమిథోవిరోధఇతివార్థః. † విరోధమేవ దర్శయతి (అహమితి) అహం నజ్ఞాతవానిత్యత్ర అజ్ఞానసాక్షిత్వేన అహమర్థానువృత్తిస్స్వానుభవసిద్ధా। వచనమపి తదనుగుణమితి అనుభవవచనాభ్యామహమర్థానువృత్తినిషేధవాక్యవిరోధఇత్యర్థః. నిషేధశబ్దతదర్థానుభవయోర్వావిరోధఇతివార్థః. † తత్ర మామితిపదస్యార్థం వక్తుం పరప్రశ్నమనుభాషతే (మామితీతి),

తఇతిచేత్ † సాధుపృష్టంభవతా † తదుచ్యతే - అహమర్థస్య జ్ఞాతురనువృత్తేః నస్వరూపం నిషిధ్యతే । అపితు ప్రబోధసమయేఽనుసంధీయమానస్యాహమర్థస్య వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా । † అహం మాం నజ్ఞాతవానిత్యుక్తే విషయో వివేచనీయః. † జాగరితావస్థానుసంహితజాత్యాది విశిష్టోఽస్మదర్థో మామిత్యంశస్య విషయః. స్వాపస్యయావస్థాప్రసిద్ధా విశదస్వానుభవైకతానశ్చాహమర్థోఽహమిత్యంశస్య విషయః. † అత్రసుప్తోఽహమీదృశోఽహమితిచ మామపి నజ్ఞాతవానహమిత్యేవ ఖల్వనుభవప్రకారః.

౬౭. † కించ - సుషుప్తావాత్మాఽజ్ఞానసాక్షిత్వేనాస్తఇతిహి భవదీయా ప్రక్రియా. † సాక్షిత్వంచ సాక్షాజ్జ్ఞాతృత్వమేవ † నహ్యజానతస్సాక్షిత్వమ్. † జ్ఞాతైవహి లోకవేదయోస్సాక్షీతి వ్యపదిశ్యతే।న జ్ఞానమాత్రమ్. † స్మరతిచ భగవాన్పాణినిః ※ ౧ సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాజ్జ్ఞాతర్యేవ సాక్షిశబ్దమ్. † సచాయంసాక్షీ జానామీతి ప్రతీయమానోఽస్మదర్థఏవేతి కుతస్తదానీమహమర్థో నప్రతీయేత. † ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసతఇతి † స్వాపాద్యవస్థాస్వప్యాత్మా ప్రకాశమానోఽహమిత్యేవావభాసతఇతిసిద్ధమ్.

౬౮. † యత్తు మోక్షదశాయామహమర్థో నానువర్తతఇతి । తదపేశలమ్. † తథాసత్యాత్మనాశఏవాపవర్గః ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాతస్స్యాత్. † నచాహమర్థో ధర్మమాత్రమ్ । యేన తద్విగమేఽప్యవిద్యానివృత్తావివ స్వరూపమవతిష్ఠేత । ప్రత్యుత స్వరూపమేవాహమర్థ ఆత్మనః. జ్ఞానంతు తస్యధర్మః । † అహంజానామి జ్ఞానం మేజాతమితి చాహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ.

---

† పూర్వం విరుద్ధార్థకథనమసాధు. అర్థతత్త్వప్రశ్నస్సాధురిత్యభిప్రాయేణాహ (సాధ్వితి). † నిషేధానువృత్త్యోర్విషయవిభాగం దర్శయతి (తదుచ్యతఇత్యాదినా). † అహం మామిత్యుభయోరపి పదయోర్విశిష్టవిషయత్వైరూచితా[ర్]నీతిభేదప్రసఙ్గాదిత్యత్రాహ (అహంమామితి) విధినిషేధయోరేకవిషయత్వే వ్యాఘాతస్స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థం విషయవిభాగః కార్యఇత్యర్థః. † విషయవిభాగ విపర్యాసశఙ్కాయాం విషయవిభాగముచితం దర్శయతి (జాగరితేతి) యత్ సామగ్ర్యభావాత్తదానీం నప్రకాశతే తదేవ నిషేధవిషయః। యదనన్యాపేక్షం స్వయంప్రకాశతే తదేవానువర్తతఇతి అప్రకాశమానస్యానస్యానువృత్తిః ప్రకాశమానస్య నిషేధశ్చానుపపన్నావిత్యర్థః. † ఏవంవిషయవిభాగానుగుణమనుభవం దర్శయతి (అత్రేతి) శబ్దప్రయోగో వివక్షానధీనః. ధీస్తు సర్వం వదతివా । తదేకదేశం వదతివా । నకించిదపి వదతివా. అతశ్శబ్దప్రయోగే వైవక్షికేపి అనుభవ ఏకరూపః. న పునరేవం విషయవిభాగానుగుణ ఏవేత్యర్థః. అనేన ※ నాహఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి శ్రుతివాక్యస్థోఽయం శబ్దో వ్యాఖ్యాతః.

౬౭. † పరమతే నేమమర్థముపపాదయతి (కించేత్యాదినా). † సాక్షిత్వేనాత్మాఽభ్యుపగమ్యేత। తతః కిమిత్యత్రాహ (సాక్షిత్వంచేతి) సాక్షాత్ జ్ఞాతృత్వమ్-సాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాశ్రయత్వమ్. అసాక్షాత్కర్తరి సాక్షిశబ్దః ప్రయుక్తశ్చేదౌపచారికః. † ఉపపాదయతి (నహీతి) అజానతః - అజ్ఞాతురిత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (జ్ఞాతైవహీతి) † శబ్దప్రయోగనియామకం లక్షణమాహ (స్మరతీతి) సాక్షిశబ్దం స్మరతీత్యన్వయః. † తతఃకిమహమర్థస్యాత్మత్వ ఇత్యత్రాహ (సచేతి). † అస్మిన్పక్షే అనుమానముత్తరత్ర విస్తరేణ వివక్షితమ్. అత్రసంగ్రహేణాహ (ఆత్మనేస్వయమితి) ఆత్మనే స్వయమవభాసమానోఽహమిత్యేవావభాసతే ఇతి వ్యాప్తివచనమ్. జాగ్రదాత్మా పక్షః. స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాదితి హేతుః. † నిగమయతి (స్వాపాదీతి) అవిశదావభాసస్య సర్వాపేక్షయోపగతత్వాత్, శ్రుతిస్వారస్యా, త్పరామర్శస్వారస్యాత్సాక్షిత్వోపపత్తేః, ప్రత్యక్షత్వసిద్ధేశ్చ సుషుప్తావాత్మా అహమితి స్ఫురతీత్యుక్తం భవతి. [ఇతి సుషుప్తావప్యహమర్థానువృత్తిః].

౬౮. † అథముక్తావహమర్థానువృత్తిమనూద్యదూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) తురర్థగౌరవవిశేషే. అపేశలమ్ - అసాధ్విత్యర్థః. † కుత ఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) సౌగతాభిజ్ఞానసంతత్యుచ్ఛేదం మోక్షం వదతః స్వరూపనాశస్య అపురుషార్థత్వేన దూషయతా త్వయా శబ్దాన్తరేణ స్వరూపనాశ ఉక్తస్స్యాదిత్యర్థః. నైయాయికాద్యుక్తే మోక్షేపి అపురుషార్థత్వం తుల్యమ్. దుఃఖనివృత్తిస్సుఖప్రాప్తిశ్చోభయం పురుషార్థః. అత్రాపురుషార్థభూత దుఃఖాభావాత్పురుషార్థాన్వయః సుఖాభావాదపురుషార్థాన్వయశ్చేతిముక్తేః పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వంహి స్యాత్. † అహమర్థోఽప్యారోపితః అతస్తద్విగమే స్వరూపనాశో నప్రసజేదిత్యత్రాహ (నచేతి). † కుతఇత్యత్రాహ (అహమితి) అహమర్థధర్మతయా జ్ఞానప్రతీతేరేవ. పూర్వోక్తహేతోశ్శేషేత్యర్థః.

౧॥ అష్టాధ్యాయ్యామ్ ౫ - అ. ౨ - పా. ౯౧ - సూత్రమ్.

౭౦. † అపిచ యదిపరమార్థతో భ్రాన్త్యావాఽఽధ్యాత్మికాదిదుఃఖైర్దుఃఖితయా [స్వా]త్మాన మనుసన్ధత్తేఽహం దుఃఖీతి. † సర్వమేతద్దుఃఖజాతమపునర్భవమపోహ్య కథమహ † మనాకులస్స్వస్థో భవేయ మిత్యుత్పన్నమోక్షరాగస్సఏవ తత్సాధనే ప్రవర్తతే. స సాధనానుష్ఠానేన యద్యహమేవ నభవిష్యామీత్యవగచ్ఛేత్ । అపసర్పేదేవాసౌ మోక్షకథాప్రస్తావాత్ । † తతశ్చాధికారివిరహాదేవ సర్వంమోక్షశాస్త్రమప్రమాణం స్యాత్. † అహముపలక్షితం ప్రకాశమాత్రమపవర్గేఽవతిష్ఠతఇతిచేత్ । కిమనేన । మయినష్టేపి కిమపి ప్రకాశమాత్రమపవర్గేవతిష్ఠతఇతి మత్వా నహికశ్చిత్ బుద్ధిపూర్వకారీ ప్రయతతే. † అతోఽహమర్థస్యైవ జ్ఞాతృతయా సిద్ధ్యతః ప్రత్యగాత్మత్వమ్. † సచ ప్రత్యగాత్మా ముక్తావప్యహమిత్యేవ ప్రకాశతే । స్వస్మై ప్రకాశమానత్వాత్ । † యో యస్స్వస్మై ప్రకాశతే స సర్వోఽహమిత్యేవ ప్రకాశతే । యథాతథావభాసమానత్వేనోభయవాదిసమ్మతస్సంసార్యాత్మా । † యఃపునరహమితి నచకాస్తి । నాసౌ † స్వస్మై ప్రకాశతే । యథా ఘటాదిః । స్వస్మై ప్రకాశతే చాయం ముక్తాత్మా । స † తస్మాదహమిత్యేవ ప్రకాశతే.

౭౧. † నచాహమితి ప్రకాశమానత్వేన తస్యాజ్ఞత్వ సంసారిత్వాదిప్రసఙ్గః † మోక్షవిరోధాత్, † అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చాహంప్రత్యయస్య. † అజ్ఞానంనామ స్వరూపాజ్ఞానమన్యథాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానంవా. † అహమిత్యేవాత్మనస్స్వ

---

౭౦. † అహమర్థాత్మత్వసమర్థనోపజీవనేన స్వరూపనాశప్రసఙ్గ ఉక్తః. ఏవం ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీత్యా అనువృత్తిరుపపాదితా. అథ ప్రవృత్త్యర్థాపత్తిమాహ (అపిచేత్యాదినా) పూర్వమహమర్థస్యాత్మత్వసమర్థనాయ ప్రవృత్త్యర్థాపత్తిరుక్తా. ఇదానీమహమర్థస్య ముక్తావనువృత్త్యుపపాదనాయ తామేవ ప్రవృత్త్యర్థాపత్తిం విస్తరేణాహ । యస్స్వాత్మానం దుఃఖినమనుసన్ధత్తే, సఏవ తన్నివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే । నచాహమర్థస్య దుఃఖిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమితిచేత్ । యస్స్వాత్మానం భ్రమవన్తమనుసన్ధత్తే । సఏవ భ్రమనివృత్తిసాధనే ప్రవర్తతే. నచాహమర్థః ద్విచన్ద్రజ్ఞానాదిభ్రాన్తిమతోపి స్వభ్రాన్తినివృత్తిరేవాపేక్షితా । నతు స్వవినాశః. అతోఽహమర్థవినాశో పురుషార్థ ఇత్యభిప్రాయేణ పరమార్థతో భ్రాన్త్యావేత్యుక్తమ్. అనుసన్ధత్తఇత్యన్తేన నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమిత్యనుసన్ధానాపేక్షితం [వ్యక్తి]వక్తవ్య)ముక్తమ్. † నిరస్తేత్యాదిశ్లోకం వివృణోతి (సర్వమేతదిత్యాదినా) † (అనాకులస్స్వస్థో భవేయమితి) అపునర్భవమపోహ్యేత్యేతత్ఫలముక్తమనాకులఇతి. ఆగామిదుఃఖశఙ్కయా మనఃక్షోభ ఆకులత్వం తదభావోఽనాకులత్వమ్. స్వస్థః-స్వస్మిన్ స్థితః స్వభావేస్థితః యథావస్థి[తా]తస్వా)త్మానుభవపరః. అనన్తానన్దభాగితిఫలమ్. సఏవ - పూర్వదుఃఖిసఏవ య ఉత్పన్నానిష్టనివృత్తీష్టప్రాప్త్యభిలాషః - సఏవేత్యర్థః. శ్రవణాదావితి పూర్వముక్తత్వాదిహ తత్సాధన ఇత్యేతావదుక్తమ్. † అపసర్పేదసావితిగ్రన్థేన ఫలితమర్థమాహ (తతశ్చాధికారీతి) శ్రవణాద్యాయాససాధ్యస్య శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వే శ్రవణాద్యధికారివిరహాత్ శ్రవణాదిసాపేక్షస్య శాస్త్రస్య ప్రమితిజనకత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం నస్యాదిత్యర్థః. † మయి నష్టేపీత్యేతద్వివృణోతి (అహముపలక్షితమిత్యాదినా) బుద్ధిపూర్వకారీత్యనేన కస్యాపీతిపదం వివృతమ్. † ప్రవృత్త్యర్థాపత్తిం నిగమయతి (అతఇతి) అహమర్థవిగమే జ్ఞప్త్యసిద్ధిరప్యనుసంధేయా. † అనుమానమాహ (సచేతి) కించ - అనుమానమప్యస్తీతిచార్థః. † అన్వయవ్యాప్తిమాహ (యోయఇతి) తథాఽవభాసమానత్వేన.- స్వస్మై ప్రకాశమానత్వేన. † వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయతి (యఃపునరితి). † ఉపనయమాహ (స్వస్మాఇతి). † నిగమనమాహ (తస్మాదితి) స్వస్మై ప్రకాశమానత్వం హేతుః. అహమితి వ్యవహారార్హత్వం సాధ్యమితి నసాధ్యావిశిష్టతా. అహమిత్యేవ ప్రకాశతే. అహమితి వ్యవహారార్హం ప్రకాశత ఇత్యర్థః.

౭౧. † సాధ్యవిపరీతవిశేషసాధకతయా విశేషవిరుద్ధత్వం శఙ్క్యతే (నచేతి) ఆదిశబ్దాద్రాగద్వేషదుఃఖాదివివక్షితమ్. నను—వ్యాపకంహి ప్రసఞ్జనీయమ్. నచకార్యం కారణస్య వ్యాపకం సత్యమ్. కారణజాతీయస్యతు కదాచిత్కార్యప్రసక్తిర్వ్యాపికా. అతోఽహంప్రత్యయేనాత్మనోఽజ్ఞత్వాదిప్రసఞ్జనమ్. † అజ్ఞత్వాదిప్రసక్తిశ్శ్రుతివిరుద్ధేత్యాహ (మోక్షేతి) ॥ నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతి । నరోగం నోత దుఃఖతామితిహిశ్రుతిః. అతో యథా సహదర్శనమాత్రేణ పర్వతే భాణ్డాదిప్రసక్తిః ప్రత్యక్షబాధాద్బాధ్యతే । తద్వత్కాలాత్యయాపదేశ ఇత్యర్థః. † సోపాధికత్వమాహ (అజ్ఞత్వాదీతి) సంసారిత్వాహమర్థ[త్వ]యోస్సహదర్శనమాత్రేణ ముక్తావపి సంసారిత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేదనుభవస్యాపి తత్సహభావదర్శనాత్తత్పక్షేపి ముక్తౌ సంసారిత్వప్రసఙ్గః. తత్ మోక్షగ్రాహిప్రమాణవిరోధాత్కాలాత్యయాపదిష్టమ్. సంసారిత్వాదేరనుభవప్రయుక్తత్వాభావాత్సోపాధికత్వంచేతిచేత్తదస్మత్పక్షేపి సమానమిత్యభిప్రాయః. అనేనాహమితి భాసనం న స్వస్మై భాసమానత్వప్రయుక్తమ్ । అపిత్వజ్ఞత్వప్రయుక్తమితి హేతోస్సోపాధికత్వంచ శ్రుతిబలేన వ్యాప్తేర్భగ్నతయా సహదర్శనమాత్రమేవేతి పరిహృతం భవతి. † ఏవం కాలాత్యయాపదేశసోపాధికత్వే ఉక్తే. తత్ర సోపాధికత్వముపపాదయితుమజ్ఞానత్వేన సంభావితశిరాంసి వికల్పయతి (అజ్ఞానంనామేతి) ధర్మైక్యేసతి ప్రకారాన్తరారోపణేన జ్ఞానమన్యథాజ్ఞానమ్ । యథా పీతశ్శఙ్ఖ ఇతి. ఇదం రజఃకార్యమ్. ధర్మ్యన్తరస్య ధర్మ్యన్తరత్వేన జ్ఞానం విపరీతజ్ఞానమ్ । యథా శుక్తావిదం రజతమితి. ఇదంతమఃకార్యమ్. ॥ అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ । అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసా వృతా ॥ సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ ఇతి స్మృతేః. † అహంప్రత్యయస్య స్వస్వరూపజ్ఞానరూపత్వాత్తత్ప్రాగభావాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానాని విరోధాదేవాపగతానీత్యాహ (అహమిత్యేవేతి) అహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపమ్ - అహమితి వ్యవహారబు

రూపమితి స్వరూపజ్ఞానరూపోహంప్రత్యయో నాజ్ఞత్వమాపాదయతి । † కుతస్సంసారిత్వమ్. అపితు తద్విరోధిత్వాన్నాశయత్యేవ.

౭౨. † బ్రహ్మాత్మభావాపరోక్ష్యనిర్ధూతనిరవశేషావిద్యానామపివామదేవాదీనామహమిత్యేవాత్మానుభవదర్శనాచ్చ. శ్రూయతేహి ※ ౧ తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి ※ ౨ అహమేవచ వర్తామి భవిష్యామీత్యాది. † సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినస్సచ్ఛబ్ద ప్రత్యయమాత్రభాజఃపరస్య బ్రహ్మణో వ్యవహారోప్యేవమేవ ※ ౩ † హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః. ※ ౪ బహుస్యాంప్రజాయేయ. ※ ౫ † సఈక్షత లోకాన్ను సృజాఇతి. తథా ※ ౬ † యస్మాత్క్షరమతీతోహమక్షరాదపిచోత్తమః। అతోస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితఃపురుషోత్తమః॥ ※ ౭ † అహమాత్మాగుడాకేశ. ※ ౮ † నత్వేవాహం జాతు నాసమ్. ※ ౯ అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా. ※ ౧౦ అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే. ※ ౧౧ † తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్. ※ ౧౨ అహం బీజప్రదః పితా. ※ ౧౩ వేదాహం సమతీతాని ఇత్యాదిషు.

౭౩. యద్యహమిత్యేవాత్మనస్స్వరూపం † కథం తర్హ్యహంకారస్యక్షేత్రాన్తర్భావోభగవతోపదిశ్యతే. ※ ౧౪ మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవచేతి. † ఉచ్యతే - † స్వరూపోపదేశేషు సర్వేష్వహమిత్యేవోపదేశాత్తథైవాత్మస్వరూపప్రతిపత్తేశ్చాహమిత్యేవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమ్. † అవ్యక్తపరిణామభేదస్యాహంకారస్య క్షేత్రాన్త

ర్భావో ఽర్థ్యమేవాత్మనస్స్వరూపమిత్యర్థః. అహంప్రత్యయస్యాజ్ఞత్వాది ప్రయోజకత్వదూషణేనాజ్ఞత్వాదేరవిద్యాన్వయపూర్వసాధిరత్వం దుష్కరం భవతి. † అథవా కార్యకారణభావేన వ్యాప్తి మఙ్గీకృత్య పరేణాజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గ ఉక్తఇతి వ్యాప్తిప్రతిక్షేపాయ కార్యకారణభావం ప్రతిక్షిపతి (అజ్ఞత్వాద్యహేతుత్వాచ్చేత్యాదినా). † అజ్ఞత్వఫలమపి నాస్తీత్యాహ (కుతస్సంసారిత్వమితి).

౭౨ .† నివృత్తావిద్యానామపి అహమిత్యాత్మప్రతిపత్తిదర్శనేన అహంప్రత్యయస్య ముక్తావనువృత్తిమాహ (బ్రహ్మాత్మభావేతి) తద్ధైతత్పశ్యన్నితి బ్రహ్మాత్మకత్వసాక్షాత్కారకథనేన నిర్ధూతనిరవశేషావిద్యత్వం గమ్యతే. † బ్రహ్మణోపి తథా ప్రతిపత్తిమాహ (సకలేతరేతి) సకలేతరాజ్ఞానవిరోధినః-నహి సకలేతరవిషహరణనిపుణస్య వైనతేయస్య విషవత్త్వ సంభవ ఇతిభావః. సచ్ఛబ్దప్రత్యయమాత్రభాజః - సచ్ఛబ్దస్య సదితిప్రత్యయస్యచ విషయభూతస్య. మాత్రచా పాశ్చాత్యనామరూపభాక్త్వవ్యావృత్తిః. అనేనాహంకారసృష్టేః పూర్వమప్యహంప్రత్యయం జ్ఞాపయతి. † అహంప్రత్యయస్ఫూర్తికారణాయ ※ అహమిమాఇతివాక్యం పూర్వముపాదత్తే ※ (హన్తేతి) ※ బహుస్యామితివాక్యే ※ అస్మద్యుత్తమఇత్యుత్తమపురుషబలాదహమితి ప్రత్యయస్సిద్ధః. అహమిమాస్తిస్ర ఇత్యత్ర అహంశబ్దఃకణ్ఠోక్తః। నహ్యహంకారస్య నామరూపవ్యాకర్తృత్వమితిభావః. † బహుస్యాంప్రజాయేయేతి ని ర్దేశజ్ఞాపనాయోపాదత్తే (సఈక్షతేతి) సృజా ఇత్యుత్తమపురుషేణాహంశబ్దాకర్షసిద్ధిరితి భావః. † స్మృతిం దర్శయతి (యస్మాదితి) యస్మాదితి వచనం క్షరాక్షరాతీత స్వాభావికరూపేణాహంప్రత్యయజ్ఞాపనార్థముపాత్తమ్. నహ్యహంకారః క్షరాక్షరాతీతః. అతోస్మీత్యుత్తమపురుషేణాప్యహమర్థసిద్ధిః. † ఆత్మనోహం ప్రత్యయం జ్ఞాపయతి (అహమాత్మేతి) నహ్యహంకారశ్చిదచిదన్తరాత్మా. † స్వాభావికనిత్యరూపేణాహంప్రత్యయం దర్శయతి (నత్వేవాహమితి). † నహ్యహంకారోనిత్యః. † మృత్యువిరోధిముక్తిప్రదోప్యహంప్రత్యయవిషయ ఇత్యాహ (తేషామితి) నహ్యహంకారోముక్తిప్రదః. ఏవమనేకశ్రుతిస్మృతివచనోపాదానం పరవివక్షితచ్ఛత్రతాదృశవచనాపనోదనార్థమ్. ఏభిరహంశబ్దైశ్చిన్మాత్రముపలక్ష్యతేచేదనేకవాక్యస్థాహంశబ్దలక్షణైవ దోషః. ※ మహాభూతాన్యహంకారఇతి క్షేత్రాన్తర్భావవచనమేకమ్ ※ అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్ । విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇతి త్యాజ్యత్వపరం వచనం ద్వితీయమ్ ※ అహంకారవిమూఢాత్మా ఇత్యపరమ్ । ఏతత్త్రితయమనుపాద్యాతిమహద్భిర్వేష్టితం ఉత్తరత్రపరిహారాత్. [ఇతి మోక్షేప్యహమర్థానువృత్తిః].

౭౩. † పూర్వమేతద్వచనాభిప్రాయేణ సుషుప్తిముక్త్యోర్నాస్తీత్యుక్తమ్. ఇమమర్థమవలమ్బ్య చోదయతి (కథంతర్హీతి). † పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి). † అహమర్థాహంకారయోరభేదబుద్ధ్యా పరేణ పరిచోదితే ప్రకృతి ప్రత్యయయోరర్థవిభాగవ్యుత్పాదనాయ ప్రకృత్యర్థభూత ఆత్మన్యహంబుద్ధేః ప్రామాణికత్వస్థైర్యం దర్శయతి (స్వరూపోపదేశేష్వితి). † అన్యథాసిద్ధిం దర్శయన్ తత్రాహంకారశబ్దవివక్షితమాహ (అవ్యక్తేతి) (అవ్యక్తపరిణామ

౧॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౧౦. ౨॥ ౩॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. ౪॥ తై - ఆనం - ౬ అను - ౨. ౫॥ ఐతరేయ - ౧ అను - ౧ ఖ - ౧. ౬॥ గీ - ౧౫ అ - ౧౮. ౭॥ గీ - ౧౦ అ - ౨౦. ౮॥ గీ - ౨ అ - ౧౨. ౯॥ గీ - ౭ అ ౬. ౧౦॥ గీ - ౧౦ అ - ౮. ౧౧॥ గీ - ౧౨ అ - ౭. ౧౨॥ గీ - ౧౪ అ - ౪. ౧౩॥ గీ - ౭ అ - ౨౬. ౧౪॥ గీ - ౧౩ అ - ౫.

ర్భావో భగవతైవోపదిశ్యతే. † సత్వనాత్మని దేహేఽహంభావకరణహేతుత్వేన అహంకార ఇత్యుచ్యతే. † అస్యత్వహంకారశబ్దస్యాభూత తద్భావేఽర్థే చ్విప్రత్యయముత్పాద్య వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా. † అయమేవ త్వహంకార ఉత్కృష్టజనావమాన హేతుర్గర్వాపరనామా శాస్త్రేషు బహుశో హేయతయా ప్రతిపాద్యతే. † తస్మాద్బాధకాపేతాహంబుద్ధిస్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరాత్వహంబుద్ధిరవిద్యైవ. † యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ ※ ౧ శ్రూయతాంచాప్యవిద్యాయాస్స్వరూపం కులనన్దన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యేతి ॥ † యది జ్ఞప్తిమాత్రమేవాత్మా। తదా † ఽనాత్మన్యాత్మాభిమానే శరీరే జ్ఞప్తిమాత్రప్రతిభాసస్స్యాత్। నజ్ఞాతృ(త్వ)ప్రతిభాసః. † తస్మాజ్జ్ఞాతాహమర్థ ఏవాత్మా. † తదుక్తమ్ ※ ౨ అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదుక్తన్యాయాగమాన్వయాత్। అవిద్యాయోగతశ్చాత్మా జ్ఞాతాహమితి భాసత ఇతి ॥ † తథాచ ※ ౩ దేహేన్ద్రియమనః ప్రాణధీభ్యోఽన్యో † ఽనన్యసాధనః। నిత్యో వ్యాపీ ప్రతిక్షేత్రమాత్మా భిన్నస్స్వతస్సుఖీతి ॥ అనన్యసాధనః - స్వప్రకాశః. వ్యాపీ - † అతిసూక్ష్మతయా సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశనస్వభావః.

౭౪. † యదుక్తం † దోషమూలత్వే నాన్యథాసిద్ధిసంభావనయా † సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్య శాస్త్రబాధ్యత్వమితి.

భేదస్యేతి) సత్వహమర్థస్యేత్యర్థః. ※ అథాతోఽహఙ్కారాదేశ ఇత్యాదిషు శుద్ధస్వరూపస్యాహంకారశబ్దేనాభిధానాభ్యుపగమేపి నవిరోధః. సత్వహంకారశబ్దోఽహమర్థవిషయబుద్ధిపరః. యద్య హంకారశబ్దవాచ్యత్వమాత్రాత్ప్రత్యగాత్మాపి[జడ]క్షేత్రభేదస్స్యాత్తర్హి హరిశబ్దవాచ్యత్వ సామ్యాత్సిమ్హో మండూకస్స్యాత్. అతోఽనేకార్థాభిధాయిశబ్దైకత్వమర్థభేదావిరోధీతిభావః. యథా ఆగమప్రామాణ్యే ※ తథాచ హరిశబ్దస్య దృష్టా మణ్డూకవాచితా। ఇతి తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వా త్సిమ్హోమణ్డూకఏవ కిమ్। తథా గోశబ్దవాచ్యత్వాద్భ్రశ్చాపి విషాణవానితి ॥ † అథాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవిశేషవాచకత్వప్రకారం దర్శయతి (సత్వితి) అహంభావః - అహమితి బుద్ధిః. భావశబ్దస్య బుద్ధివాదకత్వమభిప్రాయపరతయా ప్రయోగాదవగమ్యతే. † సర్వత్రాహంశబ్దార్థమేకరూపమఙ్గీకృత్యాహంకారశబ్దస్యావ్యక్తపరిణామవాచిత్వం శబ్దానుశాసనప్రక్రియయోపపాదయతి (అస్యత్వితి) చ్విప్రత్యయస్యసర్వలోపః. కృఞః కరణేఘఞ్. † క్షేత్రాన్తర్భావోపదేశస్య నిర్వాహఃకృతః. అహంకారం బలందర్పమితి త్యాజ్యతయోపదేశస్య నిర్వాహః క్రియతే (అయమేవత్వితి) అయంశబ్దేన ప్రస్తుతాహంభావో వివక్షితః సత్వహంభావకరణహేతుః। గర్వాపరనామేతి వచనాత్। నహి మహదహంకారయోరన్యతరోఽహంకారో గర్వాపరపర్యాయః. అతోఽత్రాహంభావ ఏవాయంశబ్దవివక్షితః. ప్రశస్తదేహేఽహంబుద్ధిరుత్కృష్టజనావమానహేతుః. అహంకారః-అహంబుద్ధిః. మానసవ్యాపారవాచినః కరోతేః బుద్ధిపరత్వం యుజ్యతే। యథా ※ తదేకావయవం దేవం చేతసాహి పునర్బుధః, కుర్యాదితి. మనసాకరణంహి వేదనమ్. అతోఽహంబుద్ధిరహంకారః - చ్విప్రత్యయార్థగర్భత్వాదనహమ్యహంబుద్ధిగర్భావిమావహంభావాహంకారశబ్దౌ. అత్రభావే వ్యుత్పత్తిః, పూర్వత్రకరణేవ్యుత్పత్తిః. ※ గర్వోఽభిమానోఽహంకారఇతి నైఘంటుకాః. నను—కథం భావేవ్యుత్పన్నస్యాహంకారశబ్దస్యోపాదేయగోచరతయా ప్రయోగః ※ అథాతోఽహంకారాదేశ ఇతి. ఉచ్యతే—సత్వహంకారశబ్దస్సాక్షాదహమర్థబుద్ధివాచీ। నత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధిపరచ్విప్రత్యయార్థగర్భః. † హేయోపాదేయరూపేణ శబ్దప్రతిపన్నయో రహంబుద్ధ్యోర్విషయవిభాగం నిగమయతి (తస్మాదితి). † అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) అత్రైవ పురాణే అనాత్మవిషయాహం బుద్ధివచనయోర్భ్రాన్తత్వమాత్మవిషయేత్వభ్రాన్తత్వంచ స్పష్టమ్। యథా ※ ఆకాశ వాయ్వగ్నిజలపృథివీభ్యః పృథక్స్థితే। ఆత్మన్యాత్మమయం భావం కఃకరోతి కళేబరే ॥ పఞ్చభూతాత్మకే దేహే దేహీ మోహతమోవృతః। అహం మమైతదిత్యుచ్చైః కురుతే కుమతిర్మతిమితి ॥ ఆదిభరతచరితే ※ ఆత్మన్యేష నదోషాయ శబ్దోహమితి యోద్విజ। అనాత్మన్యాత్మవిజ్ఞానం శబ్దోవా భ్రాన్తిలక్షణఇతి ॥ † ఏతద్వచనార్థమప్యహమర్థాత్మత్వహేతుత్వేనాహ (యదీతి) † (అనాత్మనీతి) అనాత్మన్యహం ప్రతీతిః కథమాత్మాభిమానఇత్యర్థః. † అహమర్థాత్మత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) † అస్మిన్నర్థే ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థముదాహరతి (తదుక్తమితి) ధర్మధర్మిభావేన ప్రతీతిః ప్రత్యక్షసిద్ధిః స్థిరత్వాస్థిరత్వాదివైషమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చ న్యాయః. ఆగమ ఉదాహృతోపనిషద్వాక్యాని. అవిద్యాయోగోఽనన్తరోక్త భ్రాన్తియోగః. అహమర్థస్యానాత్మత్వే స్థూలోహమితి భ్రాన్తేరయోగ ఇతివార్థః. † జ్ఞాతురాత్మత్వే సంవాదిగ్రన్థోదర్శితః. జ్ఞప్తేరనాత్మత్వేచాత్మసిద్ధిగ్రన్థమాహ (తథాచేతి) ధీభ్యోఽన్య ఇత్యేతదత్రోపయుక్తమ్. † సాధన[శబ్ద]స్యోత్పాదకజ్ఞాపకసాధారణత్వాత్తద్వ్యాచష్టే (అనన్యేతి). † జీవస్వరూపవిభుత్వ శఙ్కావ్యుదాసార్థం వ్యాపీతి శబ్దంవ్యాచష్టే (అతిసూక్ష్మేతి) పురాణాదిషు వ్యాపిశబ్దప్రయోగాత్సఏవాత్రశ్లోకే ప్రయుక్తః, యత్ర యత్ర జీవస్య వ్యాప్తివాచినశ్శబ్దాః। తత్ర తత్రాయమేవార్థో ద్రష్టవ్య ఇతిభావః. జీవస్యధర్మభూతజ్ఞానేన వ్యాప్తిరాత్మసిద్ధావేవోచ్యతే ※ వ్యాప్తిరపి చైతన్యమాత్రేణైవ న స్వరూపేణేతి. అతో యథోక్తఏవార్థః. [ఇత్యహమర్థాత్మత్వనిగమనమ్].

౭౪ † అథ శాస్త్రప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యమనూద్య నిరస్యతి (యదుక్తమిత్యాదినా) † పరేణ పూర్వం మూలమూలిభావపరోక్షాపరోక్షరూపత్వాదిర్న బాధ్య బాధకభావే కారణం జ్వాలాభేదానుమానే వ్యభిచారాత్ ※ ఆదిత్యోయూప ఇత్యాదావపి యూపాదిత్యైక్యాద్యప్రతిపాద

౧॥ విష్ణు - ౬ అంశ - ౭ అ - ౧౦. ౨॥ ఆత్మసి - ౩౩ పుట. ౩॥ ఆత్మసి - ౫౧ పుట.

౭౫. † కోయం దోష ఇతివక్తవ్యమ్। † యన్మూలతయా ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః. † అనాదిభేదవాసనైవహి దోష ఇతిచేత్ ! † భేదవాసనాయాస్తిమిరాదివద్యథావస్థితవస్తువిపరీతజ్ఞానహేతుత్వం కిమ (ప్య)న్యత్ర జ్ఞాతపూర్వమ్ । † అనేనైవ శాస్త్రవిరోధేన జ్ఞాస్యతఇతిచేత్ † న । అన్యోన్యాశ్రయణాత్. శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయే సతి భేదవాసనాయా దోషత్వనిశ్చయః । దోషత్వనిశ్చయేసతి శాస్త్రస్య నిరస్తనిఖిలవిశేషవస్తుబోధిత్వనిశ్చయఇతి । † కించ - యది భేదవాసనామూలత్వేన ప్రత్యక్షస్య విపరీతార్థత్వమ్ । శాస్త్రమపి తన్మూలత్వేన తథైవ స్యాత్.

౭౬. † అథోచ్యేత-దోషమూలత్వేపి శాస్త్రస్య ప్రత్యక్షావగతసకలభేదనిరసనజ్ఞానహేతుత్వేన పరత్వాత్తత్ప్రత్యక్షస్య బాధకమితి. † తన్న దోషమూలత్వే జ్ఞాతేసతి పరత్వమకించిత్కరమ్. † రజ్జుసర్పజ్ఞాననిమిత్తభయేసతి భ్రాన్తోయమితి పరిజ్ఞాతేన కేనచిన్నాయంసర్పో మాభైషీరిత్యుక్తేపి భయానివృత్తిదర్శనాత్. † శాస్త్రస్యచ దోషమూలత్వం శ్రవణ

నం న దౌర్బల్యాత్ । అపితు యూపాఞ్జనవిధిశేషత్వేనైక్యే తాత్పర్యాభావాదిత్యుక్తమ్. తత్ర జ్వాలాభేదానుమానాచ్ఛాస్త్రస్య త్రిధా వైషమ్యమస్తి. ప్రమాణాన్తరేణ దోష[మూల]త్వానిశ్చయాదన్యోన్యాశ్రయః, బాధ్యబాధకయోస్తుల్యదోషత్వమ్, మూలోచ్ఛేదిత్వం చేత్యేతత్త్రయం జ్వాలాభేదానుమానే నాస్తి. తథాహి - ఏకవర్తికా[ల]వర్తిత్వ నిబన్ధన సాదృశ్యాఖ్యదోషస్యాసత్యప్యైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వమచిరనిర్వాపితారోపిత ప్రదీపే దృష్టమితి చక్షుషా జ్వాలైక్య ప్రతిపత్తేః క్వచిద్దోషమూలత్వనిశ్చయాదన్యత్రైక్యప్రతిపత్తావపి దోషమూలత్వసంభవాజ్జ్వాలైక్యప్రత్యక్షం శఙ్కితం నతు నిశ్చయ జననక్షమం పరీక్షకస్య భవేత్. జ్వాలాయాం సాదృశ్యరూపదోషస్యాసత్యప్యైక్యే ఐక్యప్రతీతిహేతుత్వం ప్రమాణాన్తరేణ నదృష్టంచేదన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్. అనుమానస్య ప్రాబల్యాత్ప్రత్యక్షస్యాన్యథాసిద్ధిః, తదన్యథాసిద్ధ్యానుమానస్య ప్రాబల్యమితి, ఐక్య ప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిసంభవః ప్రమాణాన్తరదృష్టఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అత్ర నతథా ప్రమాణాన్తరేణ భేదవాసనాయా దోషత్వం దృష్టమ్. కించ—దీపే బాధ్యస్య జ్వాలైక్యజ్ఞానస్య సాదృశ్యాఖ్యదోషమూలత్వే[పి]బాధకస్య జ్వాలాభేదానుమానస్య నసాదృశ్యదోషమూలత్వం దృష్టమ్. అత్రతు బాధ్యస్య ప్రత్యక్షస్య, బాధకస్య శాస్త్రస్య చోభయోః పరాభ్యుపేతదోషమూలత్వమవిశిష్టం విద్యతఇతి తుల్యదోషత్వమ్. కించ—తత్ర జ్వాలాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య[చ]ప్రథమవర్త్యవయవాగ్నిసంయోగే చరమవర్త్యవయవస్య వినాశేచ ఉత్పత్తివినాశయోః వ్యాప్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్య ప్రత్యవయవమగ్నిసంయోగవర్త్యవయవవినాశాఖ్యలిఙ్గగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్యచ నభేదానుమానబాధ్యవిషయత్వమ్ । ఐక్యప్రతిపత్తేరేవ తత్. అత్రతు శబ్దాఖ్యధర్మిగ్రాహిణః, తస్య నిర్దోషత్వసాధకలిఙ్గగ్రాహిణః, తల్లిఙ్గవ్యాప్తిగ్రాహిణః, షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గగ్రాహిణశ్చ ప్రత్యక్షస్య తేషాం తాత్పర్యలిఙ్గానాంచ శాస్త్రేణైవ బాధోపగమాన్మూలోచ్ఛేదిత్వమితి త్రిధా వైషమ్యమ్. ఏతద్వైషమ్యత్రయముపపాదయిష్యన్ పూర్వపక్షమనువదతి (దోషమూలత్వే నేతి). † (సకలభేదావలమ్బిప్రత్యక్షస్యేతి). అత్రాయమభిప్రాయః—తత్త్వశుద్ధికారాదిభిః కైశ్చిత్కాచతిమిరాదిరేవ ప్రత్యక్షస్య దోషఉక్తః । సనోపపద్యతే । కాచతిమిరాదేఃక్వాచిత్కత్వాత్. ఏతేన ప్రత్యక్షాన్తరాణాం దోషమూలత్వమనుమీయతేచేత్ । శబ్దత్వాచ్ఛాస్త్రస్యాపి దోషమూలత్వమనుమీయతామ్. శాస్త్రే దోషస్య యోగ్యానుపలమ్భనిరాసశ్చేత్ప్రత్యక్షేపి తథైవస్యాత్. కించ—ఆయుర్వేదే దోషాణాం స్వరూపం తన్నివృత్త్యుపాయాదికంచ నిరూపితమ్. సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వానుమానం తద్విరుద్ధంచ. కించ—సర్వప్రత్యక్షస్య దోషమూలత్వే సన్మాత్రగ్రాహిణః ప్రత్యక్షస్యచ దోషమూలత్వాత్సన్మాత్రమపి మిథ్యాస్యాదితి.

౭౫. † దూషయతి (కోయమిత్యాదినా) † (కోయందోషఇతివక్తవ్యమితి) కోయందోషఇత్యనయా వచనవ్యక్త్యా దోషరూపం మూలం యదుక్తం తత్కిమితిపృష్టేఽయందోషఇతి వక్తవ్యమిత్యర్థః. యద్వా యచ్ఛబ్దసామర్థ్యాత్తత్రేత్యాక్షేపసిద్ధమ్. దోషమూలత్వే నేత్యాదినా యదర్థజాతముక్తం తత్ర కోయందోషఇతి పృష్టే వక్తవ్యమిత్యర్థః. † కుతోవక్తవ్యమిత్యత్రాహ (యన్మూలతయేతి) నహి దోషమనుక్త్వాన్యథాసిద్ధిస్సుపచేత్యర్థః । † దోషమాహ (అనాదీతి) స్వరూపసంప్రతిపత్తిపర ఏవకారః. హిశబ్దేన దోషాన్తరాసంభవసిద్ధవత్కారః. స్వమతే దోషత్వసంప్రతిపత్త్యభిమానాద్వా హిశబ్దః. † దోషత్వంహి విపరీతజ్ఞానహేతుత్వమ్. అతో విపరీతజ్ఞానహేతుత్వేన వ్యాప్తేరదృష్టతయా భేదవాసనాస్వరూపసంప్రతిపత్తావపి దోషత్వాసంప్రతిపత్తేః పృచ్ఛతి (భేదవాసనాయాఇతి) తిమిరాదివదిత్యాదిశబ్దేన సాదృశ్యాదివివక్షితమ్. తద్ధిజ్వాలాయామైక్యభ్రమహేతుః. † అన్యత్ర జ్ఞాతపూర్వత్వస్య దుర్వచత్వాచ్ఛఙ్కతే (అనేనైవేతి). † దూషయతి (నేతి). † ఏవం ప్రమాణాన్తరేణ దోషత్వానిశ్చయేనాన్యోన్యాశ్రయణాపత్తిరూపవైషమ్యముక్తమ్. అథ తుల్యదోషత్వం బాధ్యబాధకయోరాహ (కించేతి).

౭౬. † అథ దోషమూలత్వే తుల్యేపి పరత్వాద్బాధకత్వం శఙ్కతే (అథేతి) అపచ్ఛేదాదిషు ఇదంరజతం నేదం రజతమిత్యాదిషుచ పరం బాధకం దృష్టమ్. అతో నిషేధ్యోపస్థాపకమానాపేక్షయా నిషేధకస్య పరత్వాద్బలీయస్త్వమిత్యర్థః. † ఏవం బ్రహ్మప్రతిపాదక శాస్త్రస్యాపి వ్యుత్పత్త్యాదేః ప్రత్య[క్షాది]క్ష)మూలతయా తత్పూర్వకస్య తస్య ప్రత్యక్షాద్యపేక్షతయా పరత్వాత్తత్ప్రతిపాద్యనిర్విశేషవస్తుసత్యత్వమపి తుల్యన్యాయతయా సిద్ధం తద్దూషయతి (తన్నేతి) † పరత్వస్యాకించిత్కరత్వముపపాదయతి (రజ్జుసర్పేతి) ఉత్తరజ్ఞానస్య దోషమూలత్వేన ప్రామాణ్యానిశ్చయాద్భయానివృత్తిః. † నను—భ్రాన్తత్వే జ్ఞాతే పరత్వమకించిత్కరమస్తు । అత్రతు భ్రాన్తత్వజ్ఞానం నాస్తీత్యత్రాహ (శాస్త్రస్యచేతి) † జ్ఞాతత్వముపపాదయతి

వేళాయామేవ జ్ఞాతమ్. † శ్రవణావగతనిఖిలభేదోపమర్దిబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాభ్యాసరూపత్వాన్మననాదేః.

౭౭. †అపిచ ఇదం శాస్త్రమ్। ఏతచ్చాసంభావ్యమానదోషమ్। ప్రత్యక్షంతు సంభావ్యమానదోషమితి కేనావగతం త్వయా। † నతావత్స్వత స్సిద్ధా నిర్ధూతనిఖిల విశేషానుభూతి రిమమర్థమవగమయతి। † తస్యాస్సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్, † శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చ. † నాప్యైన్ద్రియికం ప్రత్యక్షమ్। దోషమూలత్వేన విపరీతార్థత్వాత్. తన్మూలత్వాదేవ నాన్యాన్యపి ప్రమాణాని. † అతస్స్వపక్షసాధనప్రమాణానభ్యుపగమాన్న స్వాభిమతార్థసిద్ధిః.

౭౮. † నను వ్యావహారిక ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారోస్మాకమప్యస్త్యేవ। కోయం వ్యావహారికో నామ। † ఆపాతప్రతీతిసిద్ధో యుక్తిభిర్నిరూపితో న తథావస్థిత ఇతి చేత్। † కిం తేన ప్రయోజనమ్। † ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నేపి యాౌక్తికబాధాదేవ ప్రమాణకార్యాభావాత్. † అథోచ్యేత † శాస్త్రప్రత్యక్షయోర్ద్వయోర[ప్య]విద్యామూలత్వేపి ప్రత్యక్షవిషయస్య శాస్త్రేణ బాధో దృశ్యతే. † శాస్త్రవిషయస్య సదద్వితీయబ్రహ్మణః పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేన నిర్విశేషానుభూతిమాత్రం బ్రహ్మైవ పరమార్థ ఇతి. † తదయుక్తమ్ † అబాధితస్యాపి దోషమూలస్యాపారమార్థ్యనిశ్చయాత్.

---

† (శ్రవణావగతేతి) శాస్త్రస్య భేదవాసనామూలత్వం తావత్స్వం ప్రతిపన్నమ్. తస్యాశ్చ దోషత్వం భేదమిథ్యాత్వజ్ఞానాదవగమ్యతే। తన్మిథ్యాత్వావగతిశ్చ జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమాత్। జ్ఞాననివర్త్యత్వావగమశ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వ[వి]జ్ఞానస్య నిఖిలభేదోపమర్దిత్వావగతేః. అతః ఈదృశనిరన్తరజ్ఞానాభ్యాసరూపమననం కుర్వతా శాస్త్రస్య దోషమూలత్వమవగతమిత్యర్థః.

౭౭. † ఏవం బాధ్యబాధకయోస్తుల్య దోషత్వరూపం వైషమ్యముక్తమ్. అథ మూలోచ్ఛేదిత్వమాహ (అపిచేతి) ఇదంశాస్త్రమితి శబ్దరాశివ్యావృత్తిః. అసంభావ్యమానదోషమితి బౌద్ధాగమాదివ్యావృత్తిః. త్వయా – ప్రమాణప్రమేయాదికం తాత్త్వికత్వేనానభ్యుపగచ్ఛతా. † (నతావదితి) స్వతస్సిద్ధత్వేన నిర్ధూతనిఖిలవిశేషత్వం ఏతద్విశేషణం నిర్విషయత్వప్రదర్శనార్థమ్. † కుతో నావగ[మ] [య్యత] [మయతి] ఇత్యత్రాహ (తస్యాఇతి) సర్వవిషయవిరక్తత్వాత్ – నిర్విషయత్వాదిత్యర్థః. నహి విజ్ఞానమసంబధ్యవిషయం ప్రకాశయతి. † నన్వతో నిర్విషయాపి భ్రాన్త్యా అవిద్యమానమపి శాస్త్రప్రాబల్యమవగమయతీత్యత్రాహ (శాస్త్రపక్షపాతవిరహాచ్చేతి) అసంబన్ధావిద్యమానత్వావిశేషాత్సౌగతాదిశాస్త్రాన్తరప్రామాణ్యమప్యవగమయేదిత్యర్థః. † ప్రత్యక్షాదికం నావగమయతీత్యాహ (నాపీతి) యోగిప్రత్యక్షాదేరప్యైన్ద్రియికప్రత్యక్షమూలశాస్త్రజన్యజ్ఞానహేతుకాదృష్టకార్యత్వాదైన్ద్రియిక ప్రత్యక్షం ప్రథమముపాత్తమ్. తన్మూలత్వాత్ – భేదవాసనామూల ప్రత్యక్షమూలత్వాత్. † ఏవం ప్రకృతగోచరతయోక్తం ప్రమాణాభావం పరాభిమత సర్వగోచర[పర]త్వేనోపసంహరతి (అతఇతి) నస్వాభిమతార్థసిద్ధిః।స్వాభిమతం – ప్రత్యక్షదౌర్బల్యశాస్త్రప్రాబల్యాదికమ్. ఏతత్ఖణ్డనకారాద్యుక్తకుతర్క నిరసనోపలక్షణార్థముక్తమ్. తత్ర ప్రమాణవ్యాప్త్యాదిభఙ్గః క్రియతే. తత్రేదం ప్రష్టవ్యమ్। స్వాభిమతవ్యతిరిక్తార్థపరం శాస్త్రాన్తరమపరమార్థార్థక మిత్యస్మిన్నర్థే కిం తవ ప్రమితి స్తత్సాధనం వాస్తి। ఉత నాస్తి. అస్తిచేన్న ప్రమాణాదిభఙ్గః. నాస్తిచేత్తత ఏవ న ప్రమాణాదిభఙ్గః. ప్రమితి తత్సాధనాదికమస్త్యేవ తత్తు వ్యావహారికమితిచేత్కిమిదం వ్యావహారికత్వమ్। కిం పరమార్థత్వమ్। ఉతాపరమార్థత్వమ్. అపరమార్థభూతం ప్రమాణం కిం సాధకమ్। ఉతాసాధకమ్. సాధకంచేదపరమార్థసంజ్ఞితమన్యేషాంచ ప్రమాణం తత్తత్పక్షసాధకమేవ స్యాత్. అథాసాధకమ్। తతో నితరాం వాద్యన్తరాభ్యుపగతప్రమాణాదికం సాధకం భవేత్। త్వదుక్తం ప్రామాణాదికం పరమార్థభూతం చేద్ద్వైతీ విజయీ స్యాదితి. స్వపక్షపరపక్షభేదః కిం పరమార్థః। ఉతాపరమార్థః। పరమార్థశ్చేన్న భేదమిథ్యాత్వమ్. అపరమార్థశ్చేత్పరపక్ష ఏవ త్వయాఙ్గీకృతస్స్యాదితి భేదపారమార్థ్యం త్వయైవోక్తం స్యాదితి. ఏవమాదివ్యాఘాతస్సర్వత్రానుసంధేయ ఇత్యభిప్రాయః.

౭౮. † అథ స్వపక్షసాధన ప్రమాణాభావం ప్రతివివక్షుశ్శోధయతి (నన్వితి). † కోయమిత్యాక్షిపతి వ్యావహారికస్వరూపం దర్శయతి (ఆపాతేతి) † దూషయతి (కింతేనేతి) సాధ్యనిశ్చయరూపప్రయోజనం నేత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (ప్రమాణతయేతి) యుక్త్యా బాధో యాౌక్తికబాధః. ధూమబుద్ధ్యా గృహీతబాష్పాదేః సాధ్యనిశ్చ[యహేతుత్వా]యాహేతుత్వా) దర్శనాదిత్యర్థః. † ఏవం మూలోచ్ఛేదిత్వం వైషమ్యముపపాదితమ్. ఏవం పూర్వం పరోక్తం పరత్వాద్వైషమ్యం దూషితం. అథాస్మాత్పరస్య కస్యచిద్బాధకస్యాభావం బ్రహ్మప్రతిపాదకశాస్త్రస్య ప్రత్యక్షాద్వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా). † బాధదర్శనాభావరూపం వైషమ్యం శాస్త్రస్య వక్తుం ప్రత్యక్షవిషయస్య బాధదర్శనమాహ (శాస్త్రేణేతి). † ప్రత్యక్షవిషయాచ్ఛాస్త్రవిషయస్య వైషమ్యమాహ (శాస్త్రవిషయస్యేతి) † పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూషయతి (తదయుక్తమితి). † కుతఇత్యత్రాహ (అబాధితస్యేతి) యస్య దుష్టం [క]కారణం యస్యచ మిథ్యేతి ప్రత్యయః సఏవాసమీచీనః ప్రత్యయ ఇతి నీతివిదః. అతో దుష్టమూలత్వ బాధకప్రత్యయౌ ప్రత్యేకం మిథ్యాత్వసాధకౌ. వ్యాహతమిదం యదబాధితస్యాప్యపారమార్థ్యనిశ్చయ ఇతి.

౭౯. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా సకలేతరకాచాదిదోషరహితపురుషాన్తరాగోచరగిరిగుహాసు వసత స్తైమిరికజనస్యాజ్ఞాతస్వతిమిరస్య సర్వస్య తిమిరదోషవిశేషేణ ద్విచన్ద్రజ్ఞానమనువిశిష్టం జాయతే. న తత్ర బాధకప్రత్యయోऽస్తీతి నతన్మిథ్యా నభవతీతి తద్విషయభూతం ద్విచన్ద్రత్వమపి మిథ్యైవ. † దోషో హ్యయథార్థజ్ఞానహేతుః। † తథా బ్రహ్మజ్ఞానమవిద్యామూలత్వేన బాధకజ్ఞానరహితమపి స్వవిషయేణ బ్రహ్మణాసహ మిథ్యైవేతి. † భవన్తి చాత్ర ప్రయోగాః। వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మ మిథ్యా। అవిద్యావత ఉత్పన్నజ్ఞానవిషయత్వాత్। ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా। జ్ఞానవిషయత్వాత్। ప్రపఞ్చవత్. బ్రహ్మ మిథ్యా। అసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్। ప్రపఞ్చవదేవ.

౮౦. † నచవాచ్యం స్వాప్నస్య హస్త్యాదివిజ్ఞానస్యాసత్యస్య పరమార్థశుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుభావవదవిద్యామూలత్వేనాసత్యస్యాపి శాస్త్రస్య పరమార్థభూత బ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిహేతుభావో నవిరుద్ధఇతి। † స్వాప్నజ్ఞానస్యాసత్యత్వాభావాత్। † తత్రహి విషయాణామేవ మిథ్యాత్వమ్। † తేషామేవహి బాధో దృశ్యతే। న జ్ఞానస్య † నహి మయా స్వప్నవేళాయామనుభూతం జ్ఞానమపి నవిద్యతఇతి కస్యచిదపి ప్రత్యయో జాయతే। † దర్శనంతు విద్యతే అర్థానసన్తీతిహి బాధకప్రత్యయః. † మాయావినో మన్త్రౌషధాదిప్రభవం మాయామయం జ్ఞానం సత్యమేవ ప్రీతేర్భయస్యచ హేతుః। తత్రాపి జ్ఞానస్యాబాధితత్వాత్. † విషయేన్ద్రియాదిదోషజన్యం రజ్జ్వాదౌ సర్పాది విజ్ఞానం సత్యమేవ భయాదిహేతుః। సత్యేవాదష్టేపి స్వాత్మని సర్పసన్నిధానాద్దష్టబుద్ధిః † సత్యైవ శఙ్కావిషబుద్ధిర్మరణహేతుభూతా. † వస్తుభూత ఏవ జలా

౭౯. † అపరమార్థత్వేన నిశ్చయత్వంహి బాధితత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అజ్ఞాతస్వతిమిరస్యేతి పదం క్వచిద్దృశ్యతే. దోషజ్ఞానసనిబన్ధనస్య [illegible] బాధకజ్ఞానోదయవ్యుదాసః ప్రయోజనమ్. జ్ఞాతస్వతిమిరస్యేతిటు పాఠో లేఖకస్ఖలనకృతః. సహి పురుషాన్తరాగోచరత్వే [illegible]. † బాధకా భావే కథం మిథ్యాత్వమిత్యత్రాహ (దోషోహీతి) భ్రాన్తిసమానాశ్రయబాధకజ్ఞానాభావేపి పురుషాన్తరజ్ఞానేన మిథ్యాత్వనిశ్చయః [illegible]. తిరశ్చాం యావజ్జీవం బాధోదయాభావేపి దేహాత్మధీర్మిథ్యార్థవిషయా। తస్యాస్సంసర్గరూపదోషమూలత్వాత్. బాహ్యభ్రమేషు స్వస్మిన్ [illegible] విసజ్జిత త్వాదేవ ఉపనుక్తిః. నను—తిరశ్చాం దేహాత్మభ్రమో నాస్మాకం ప్రత్యక్షః। కార్యానవగమాత్। భ్రమకారణదోషోపి దురవగమః. [illegible] దోషమూలత్వ సంభావనాజ్ఞానమాత్రేణ మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఉచ్యతే—అస్మదాదేశ్శాస్త్రశ్రవణాత్పూర్వం దేహాత్మభ్రమదర్శనాత్ తేషామపి [illegible] దేహాత్మభ్రమస్తన్మూలదేహసంసర్గరూపదోషప్రాప్తిశ్చానుమీయతే. దోషమూలత్వనిశ్చయాన్మిథ్యాత్వనిశ్చయః. ఏవం తైమిరికజనస్య [illegible] ఆప్తసాక్ష్యాదికమన్వేష్టవ్యమ్। తతో మిథ్యాత్వనిశ్చయః. † ఏవం సపక్షే శిక్షితమర్థం దార్ష్టాన్తికే నిగమయతి (తథేతి) జ్ఞానమిథ్యాత్వం [illegible] ముక్తమ్. పాశ్చాత్యబాధాదర్శనముత్తరత్ర నిరసిష్యతే. † శాస్త్రస్యావిద్యామూలత్వాభ్యుపగమేऽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (భవన్తిచేత్యాదినా) [illegible] దర్శనవచనత్వాత్ప్రయోగా ఇత్యుక్తమ్. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తహేతురూపేణ కథనమనిష్టప్రసఙ్గ ఏవమపి న్యాయ్య ఇతిజ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞానవిషయత్వమాత్రమేకో హేతుః, ఏకో దుష్టపురుషజ్ఞానవిషయత్వమ్, ఏకో మిథ్యాభూతసామగ్రీజన్యజ్ఞానవిషయత్వమితి భిదా. పూర్వం సపక్షీభూతఏవార్థోऽత్ర సపక్ష ఇత్యేవకారార్థః. నన్వసత్యహేతుజన్యధీవిషయత్వమన్యతరాసిద్ధమ్। ప్రపఞ్చవదితి దృష్టాన్తశ్చ సాధ్యవికలః। కథమేవం ప్రసఙ్గః ఉచ్యతే ※ బ్రహ్మణో [illegible] ऽనుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యత ఇతివత్। ప్రసఞ్జక ప్రసఞ్జనీయ ధర్మవ్యాప్తిం పరమతేనాభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమితి నవిరోధః. నాసత్యహేతుజన్యజ్ఞానవిషయత్వాదసత్యత్వం బ్రహ్మణః. [ఇతి శాస్త్ర ప్రత్యక్షవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యనిరాసః].

౮౦. † అసత్యాదపి సత్యప్రతిపత్తిర్దృశ్యతఇతి శఙ్కామనూద్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) † కిమసత్యస్య సతోత్పత్తిహేతుత్వానుపపత్తిః, ఉత తజ్జ్ఞప్తిహేతుత్వానుపపత్తిరితి వికల్పమభిప్రేత్య ఉత్పత్తిహేతుత్వే జ్ఞప్తిహేతుత్వేచోదాహరణాని దర్శితాని। తత్ర స్వాప్నవిషయాణాం సత్యత్వే అభిమతేపి విషయాసత్యత్వమభ్యుపగమ్య పరిహరతి (స్వాప్నేతి) † జ్ఞానస్య సత్యత్వముపపాదయతి (తత్రహీతి) † అవధారణం కథమిత్యత్రాహ (తేషామేవేతి) † జ్ఞానస్యాబాధం దర్శయతి (నహీతి) † కథం జాయతఇత్యత్రాహ (దర్శనంత్వితి) అన్యవిషయో బాధో నాన్యత్ర సంచారయితుం యుక్తఇత్యర్థః. అత్రానేకోదాహరణ ప్రదర్శనం తత్తజ్జ్ఞానసామగ్రీ విశేషాణాం సత్యత్వ జ్ఞాపనార్థమ్. తచ్చ జ్ఞానసత్యత్వ నిర్వహణార్థం స్వప్నకారణం పూర్వానుభవసంస్కారస్సత్యఇతి ప్రసిద్ధత్వాత్తదనుక్తిః. † (మాయావినఇతి) అత్ర మన్త్రౌషధాదిప్రభవమిత్యనేన కారణసత్యత్వముక్తమ్. మాయామయమ్ - మిథ్యావిషయమిత్యర్థః. విచిత్రవిషయంవా. † (విషయేత్యాది) విషయదోషస్సాదృశ్యాదిః. ఇన్ద్రియదోషః కాచాదిః. ఆదిశబ్దేన దేశగతమన్దత్వాదిదోష ఉచ్యతే. దోషశ్చసత్యః. † (సత్యేవేతి) సర్పసన్నిధానం కారణం సత్యమ్. దష్టబుద్ధిశ్చ సత్యా. శఙ్కావిషబుద్ధావపి సామగ్రీ సత్యా. నిర్విషో రగదంశనంవా, అన్ధకారే అశ్మలోష్టాదినిపీడనంవా సత్యంహి భవతి. † (వస్త్వితి) జలాది సత్యం। తత్కృతచాక్షుషతేజః ప్రతిహతిశ్చ సత్యా. † సంవేదనా

దౌ ముఖాదిప్రతిభాసో వస్తుభూతముఖగతవిశేషనిశ్చయహేతుః † ఏషాం సంవేదనా-

త్వాచ్చ సత్యత్వమవసీయతే. † హస్త్యాదీనామభావేపి కథం తద్బుద్ధయస్సత్యా భవన్తీతి చేత † నైతత్ । బుద్ధీనాం సాలమ్బన త్వమాత్రనియమాత్.

౮౧. † అర్థస్య † ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమ్ । † ప్రతిభాసమానతా చాస్త్యేవ † దోషవ శాత్. † నతు బాధితోఽసత్య ఇత్యవసీయతే. † అబాధితా హి బుద్ధిస్సత్యేవేత్యుక్తమ్.

౮౨. † రేఖయా వర్ణప్రతిపత్తావపి నాసత్యాత్సత్యబుద్ధిః. రేఖాయాస్సత్యత్వాత్. † నను—వర్ణాత్మనా ప్రతిపన్నా-

నాం సత్యత్వే నిశ్చితే స్వప్నాదిగతహస్త్యాదిషు సత్యాస్సత్యప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (ఏషామితి) ఉత్పత్తిమత్త్వమర్థక్రియాకారిత్వం చ ద్వయమపి ప్రత్యేకం సత్యత్వసాధకమ్. నహి సత్తాం వినా ఉత్పత్తిమత్ ... ర్థక్రియాకారకమ్. † బుద్ధిజ్ఞానసత్యత్వం విషయసత్యత్వాధీనమ్ తస్మిన్ నివృత్తే జ్ఞానసత్యత్వనివృత్తిరితి శఙ్క్యతే (హస్త్యాదీనామితి) అభావే - ప్రతిపన్నాహస్త్యాదీనామభావే. † జ్ఞానసత్యత్వం సాలమ్బనత్వమాత్రవ్యాప్తం అబాధితత్వాదితి పరిహరతి (నైతదితి) సాలమ్బనత్వమాత్రనియమేన సాలమ్బనత్వవ్యావృత్తిః.

౮౧. † సంభావ్యభూతస్యాలమ్బనత్వం కథమిత్యత్రాహ (అర్థస్యేతి) ఆలమ్బనం విషయః † (ప్రతిభాసమానత్వమేవ హ్యాలమ్బనత్వేఽపేక్షితమితి) ప్రతిభాసమానత్వమేవ విషయత్వమిత్యర్థః. అవిద్యమానస్యాప్యతీతానాగతాదేః ప్రతిభాసమానస్యాలమ్బనత్వదర్శనాద్విద్యమానస్యాప్యప్రతిభాసమానస్య తదభావాచ్చేతి భావః. † పక్షే ప్రతిభాసమానత్వమప్యస్తీత్యాహ (ప్రతిభాసేతి) ప్రతిభాసమానతా సంవిదపేక్షయా ప్రతిసంబన్ధిత్వమ్, అవిద్యమానస్య విద్యమానతయా భాసనాత్తేన రూపేణాసత్యతా. తథా సాక్షాదవభాసమానో విషయోపి జ్ఞానహేతుస్స్యాదితి చేత్. న ప్రతిపన్నవిద్యమానవిషయవత్ । విద్యమానతయా భాసమానత్వావిశేషాత్. † తథా సత్యసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యత్రాహ (దోషవశాదితి) అవిద్యమానస్య విద్యమానతయా భాసనహేతుర్దోషఏవ ... త్వవిద్యమానో విషయః । అవిద్యమానో విషయో నజ్ఞానస్య హేతుతయాఽపేక్షితః । కేవలం విషయతయా. విద్యమానస్తు తథాత్వేన భాసమానో విషయతయా హేతుతయా చాపేక్షితః. అతోవస్తుతో విద్యమానత్వమేవ విషయస్య జ్ఞానహేతుత్వే ఉపాధిః. నియతపూర్వకాలవర్తినో హి హేతుత్వం దృష్టమ్. తస్మాదవిద్యమానస్య హేతుత్వాయోగాద్దోషఏవ హేతురితి నాసత్యాత్సత్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. † ప్రతిభాసమానత్వే ద్వయోరప్యవిశిష్టే కథమన్యతరస్యాసత్యత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ (నత్వితి) † బుద్ధిరప్యసత్యా కింనస్యాదిత్యత్రాహ (అబాధితేతి) విషయాసద్భావేన జ్ఞానస్యాసత్యతా కథనం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యర్థః. నను—స్వాప్నాదివిషయజ్ఞానే కిం జ్ఞానమాత్రం శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుః ఉత జ్ఞానవిశేషః. జ్ఞానమాత్రపక్షేఽతిప్రసఙ్గః. జ్ఞానవిశేషశ్చేత్ తస్యావచ్ఛేదకః. విషయశ్చేత్కిం విషయ ఉపలక్షణతయావచ్ఛేదకః । ఉత విశేషణతయా । యది విశేషణతయా విశేష్యేణ సహ కార్యాన్వయిహి విశేషణమ్. అతో హస్త్యాదేరపి శుభాశుభప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్స[త్యో]త్ప[త్తి]ప్రతిపత్తిః. యద్యుపలక్షణతయా । ఉపలక్ష్యబహిర్భూత ఉపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయో హ్యుపలక్షణమ్. అతో విషయస్య జ్ఞానప్రతిపత్తిహేతుత్వాదసత్యాత్స[త్యోత్ప]త్త్యప్రతిపత్తిః. జ్ఞానానాం తత్తద్వ్యవహారానుగుణ్యలక్షణస్వభావవిశేషైర్వ్యావృత్తత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి నచవాచ్యం, వ్యవహారానుగుణ్యమాత్రస్య వ్యావర్తకత్వేఽతిప్రసఙ్గాత్ । వ్యవహారవిశేషానుగుణ్యస్య వ్యావర్తకత్వే తద్విశేషశ్చ తత్సంగ్రాహకవిషయాధీనఇతి వ్యవహారావచ్ఛేదకతయా అనృతస్య సత్యహేతుత్వమితి. ఉచ్యతే—వ్యావృత్తమేవ జ్ఞానం శుభాశుభాద్యనుమాపకమ్. వ్యావృత్తిశ్చ [స్వా]సా)లమ్బనేన. అవిద్యమానస్యాప్యాలమ్బనత్వం దోషవశాదిత్యుక్తమ్. అన్యథాఖ్యాతిపక్షేప్యాలమ్బనసత్యతా సర్వజ్ఞానానామిష్యత ఏవ । విశేషణవిశేష్య తత్సంసర్గాణాం క్వచిత్సత్యత్వాత్. విశేషణవిశేష్యయోస్తథాత్వనిర్వాహకస్సంసర్గః స్వస్య తదీయత్వే సంసర్గాన్తరనిరపేక్షః. నతు సంసర్గః పురోవర్తిని భ్రమాధిష్ఠానే ప్రతీయమానః పురోవర్త్యపేక్షయా స్వయం స్వస్య సంసర్గరూపత్వనిర్వహణాసామర్థ్యాత్ పురోవర్తిని నాస్తీతి పురోవర్త్యపేక్షయా సంసర్గోఽపరమార్థః. నతు స్వరూపేణ ఆలమ్బనత్వేచ సన్నిహితత్వరూపమపేక్షితమ్ । అసన్నిహితస్యాప్యాలంబనత్వదర్శనాత్. అతస్సత్యేన రూపేణాలమ్బనత్వమితి హస్త్యారోహణాదిజ్ఞానాన్యపి సత్యభూతహస్త్యాద్యాలమ్బనావచ్ఛిన్నాని పరమార్థభూతయా స్వప్నావస్థయాఽవచ్ఛిన్నత్వాజ్జాగ్రదవస్థాజ్ఞానవిలక్షణాని శుభాశుభప్రతిపత్తినిమిత్తాని । అతోనాతిప్రసఙ్గః. నాసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిశ్చ । నచ ప్రతిబిమ్బాద్బిమ్బానుమితావసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః, ప్రతిబిమ్బప్రతిభాసస్య సత్యస్యైవానుమాపకత్వాత్. పరమార్థతస్తు తత్ర నానుమాపకానుమేయవిభాగః, దర్పణాదిప్రతిహతైశ్చాక్షుషతేజోభిర్బిమ్బస్యైవ దర్పణస్థతయా గృహ్యమాణత్వాత్. అతఃక్వచిదర్థాత్ప్రతిపత్తిః । క్వచిత్తత్ప్రతిభాసాత్తత్తదర్థప్రతిపత్తిరితి నాసత్యస్య లిఙ్గత్వమ్. కించ - అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః కిం భవత్పక్షేణోచ్యతే । ఉతాస్మత్పక్షేణ. నతావద్భవత్పక్షే సా సిధ్యతి । శుభాశుభయోరపి మిథ్యాత్వేన అసత్యాదసత్యప్రతిపత్తిరేవహి స్యాత్. నచాస్మత్పక్షే । యథార్థఖ్యాత్యభ్యుపగమాత్సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తేః. ఏతేషాం స్వాప్నహస్త్యాదిజ్ఞానాదీనాం శుభాశుభప్రతిపత్త్యాదిహేతుభూతానాం షణ్ణాముదాహరణజ్ఞానానాం సంస్కారాదిసత్యసామగ్రీకత్వం స్పష్టమ్ । జ్ఞానానాం సత్యత్వముపపాదితమ్. అత ఉత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌచ హేతుసత్యత్వం సిద్ధమ్.

౮౨. † అథ జ్ఞానవ్యతిరిక్తాసత్యహేతునా సత్యప్రతిపత్తౌ హేతుసత్యత్వముపపాద్యతే (రేఖయేత్యాదినా) † హేతోరసత్యత్వం దర్శయంశ్శ...

-రేఖా వర్ణబుద్ధిహేతుః । వర్ణాత్మతాత్వసత్యా. † నైవమ్—వర్ణాత్మతాయా అసత్యాయా ఉపాయత్వాయోగాత్. † అసతో నిరుపాఖ్యస్య హ్యుపాయత్వం నదృష్ట † మనుపపన్నంచ । † అథ తస్యాం వర్ణబుద్ధేరుపాయత్వమ్ † ఏవంతర్హ్యసత్యాత్స త్యబుద్ధిర్నస్యా † ద్బుద్ధేస్సత్యత్వాదేవ. † ఉపాయోపేయయో రేకత్వ ప్రసఙ్గశ్చ. † ఉభయోర్వర్ణబుద్ధిత్వావిశేషాత్. † రేఖాయా అవిద్యమానవర్ణాత్మనోపాయత్వే చైకస్యామేవ రేఖాయామవిద్యమా నసర్వవర్ణాత్మకత్వస్య సులభత్వాదేక రేఖా దర్శనాత్సర్వవర్ణప్రతిపత్తిస్స్యాత్. † అథ పిణ్డవిశేషే దేవదత్తాదిశబ్దసంకేతవచ్చక్షుర్గ్రాహ్య రేఖావిశేషే శ్రోత్రగ్రాహ్య వర్ణవిశేషసంకేతవశాద్రేఖావిశేషో వర్ణవిశేషబుద్ధిహేతురితి. † హన్త తర్హి సత్యాదేవ సత్యప్రతిపత్తిః । † రేఖాయాస్సంకేత స్యచ సత్యత్వాత్ । † రేఖాగవయాదపి సత్యగవయబుద్ధిస్సాదృశ్యనిబన్ధనా । సాదృశ్యంచ సత్యమేవ.

౮౩. † నచైకరూపస్య శబ్దస్య నాదవిశేషేణార్థభేద బుద్ధిహేతుత్వేఽప్యసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తిః । † నానానాదాభి వ్యక్తస్యైకస్యైవ శబ్దస్య తత్తన్నాదాభివ్యఙ్గ్య స్వరూపేణార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణవశాదర్థభేదబుద్ధిహేతు త్వాత్. † శబ్దస్యైకరూపత్వమపి నసాధీయః । † గకారాదేర్బోధకస్యైవ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వేన శబ్దత్వాత్.

దయతి (నన్వితి) † పరిహరతి (నైవమితి) † వర్ణాత్మతా కింసత్తయా వర్ణప్రతిపత్తేరుపాయః । ఉత [అ]సత్తయా । ఇతి [illegible] వికల్పమభిప్రేత్యాహ (అసత ఇతి) అసత్యత్వాత్సత్తయోపాయత్వమనుపపన్నమిత్యసత ఇతి పదస్యాభిప్రాయః. అసతః - సద్వ్యతిరిక్తస్యేత్యర్థః. [illegible] ప్రతి తత్రయోపాయత్వంచానుపపన్నమితి నిరుపాఖ్యశబ్దాభిప్రాయః. ఉపాఖ్యా - ప్రమితిః. తదవిషయత్వం నిరుపాఖ్యత్వమ్. [illegible] నుపపత్తిస్తు వక్ష్యతే. † సత్తాప్రమిత్యోరభావేపి వర్ణాత్మతాయా ఉపాయత్వమస్తితి కల్ప్యతే చేత్ । తదనుపపన్నం [illegible] హికల్పనం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (అనుపపన్నంచేతి) † అథ భ్రాన్తితః ప్రతీతాయా వర్ణాత్మతాయా వర్ణప్రతిపత్తిహేతుత్వ [illegible] బుద్ధ్యం శస్య హేతుత్వే పరస్యానుపపత్తిం దర్శయితుమాహ (అథేతి) † దూషయతి (ఏవం తర్హీతి) † కుత ఇత్యత్రాహ (బుద్ధేరితి) † [illegible] (ఉపాయేతి) † తదుపపాదయతి (ఉభయోరితి) † బుద్ధ్యంశస్య హేతుత్వే దూషణముక్తం వర్ణాత్మతాంశస్య హేతుత్వే [illegible] హ (రేఖాయా ఇతి) అవిద్యమానవర్ణాత్మనా - అవిద్యమానవర్ణాత్మత్వే నేత్యర్థః. † అతిప్రసఙ్గపరిహారార్థం శఙ్కతే (అథేతి) † [illegible] హ (హన్తేతి) † తదుపపాదయతి (రేఖాయా ఇతి) † ఉదాహరణాన్తరం పరిహరతి (రేఖాగవయాదపీతి). [ఇత్యసత్యస్య సత్యప్రతిపత్తిహేతుత్వాభిజ్ఞః].

౮౩. † స్ఫోటవాదావలమ్బనేనోచ్యమానముదాహరణాన్తరం పరిహరతి (నచైకరూపస్యేత్యాదినా) నాదైస్స్ఫోట్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా స్ఫోట ఏక రూపశ్శబ్దః. తదభివ్యఞ్జకనాదవిశేషా బహవః. కత్వఖత్వాదిభేదో వ్యఞ్జకగతశ్శబ్దే ఆరోపితోఽర్థవిశేష ప్రతిపత్తిహేతుః । [illegible] రిత్యపి నయుక్తమిత్యర్థః. † కుత ఇత్యత్రాహ (నానానాదేతి) కత్వఖత్వాదివిశేషాన్వితతత్తన్నాదకృతోపాధిభిన్న [illegible] ప్రతిపత్తిహేతురిత్యర్థః. [illegible] కత్వఖత్వాదివైశిష్ట్యం శబ్దస్యౌపాధికమ్ । [illegible] నేన స్వాప్నజ్ఞానవద్వ్యవృత్తిరనుసంధేయా. కత్వాద్యావలమ్బనాభివ్యక్తివిశిష్టరూపేణ స్ఫోటస్యార్థప్రతిపత్తిహేతుత్వసంభవ [illegible] త్యస్యార్థస్య నార్థప్రతిపత్తావుపయోగః . † ఏవం శబ్దస్యైకరూపత్వమభ్యుపగమ్య పరిహృతం । అథ తదనభ్యుపగమేన పరిహరతి (శబ్దస్యైకరూపత్వ మపీతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) ఏవకారేణైకరూపశ్శబ్దో వ్యావర్త్యతే । నతు దున్దుభిశబ్దాదిః. సత్వనభివ్యక్తివిశేషాకారో గకారాది రేవ ✻ అథ గౌరిత్యత్ర కశ్శబ్దః గకారౌకారవిసర్జనీయా ఇతి హి భగవానుప[క]వ[ర్ష] ఇతి గకారాదేరేవ బోధకత్వం వ్యాచఖ్యుః. నను—✻ తస్మిం స్తస్మింస్తు తన్మాత్రం తేన తన్మాత్రతా స్మృతేతి శాస్త్రవశాదేకరూపం శబ్దమాత్ర మభ్యుపగన్తవ్యమ్ । తత్కథం తత్ప్రతిక్షేపః. నైవమ్ - తన్మాత్రాణాం సూక్ష్మభూతకారణ [గు]ణానామిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వాయోగాత్పఞ్చీకృతభూత [గు]ణానామేవ హ్యైన్ద్రియకత్వమ్. కించ—దధ్యవస్థాయాం దుగ్ధావస్థేవ తన్మాత్రావస్థా. ఆకాశగుణభూతం శబ్ద [మా]తన్మా) త్రం స్థూలాకాశసృష్టేః పశ్చాన్నవిద్యతే. యథా మహాభూతతృతీయే తేజసి శుక్లకృ ష్ణాదివర్ణవ్యతిరేకేణ రూప [మా]తన్మా)త్రం కించిదస్తి । శుక్లత్వకృష్ణత్వాదయశ్చ అభివ్యంజకగతా ఏకరూపే ఆరోపితా ఇతిచ పక్షమయుక్తమ్ । ఏవమి దానీమేకరూపశబ్దస్య విద్యమానత్వం తత్రాభివ్యఞ్జకగతానాం కత్వఖత్వాదీనామారోపితత్వంచ వర్ణప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారిభిరభ్యుపేతుమయుక్తమ్. అత్రాయమభిసంధిః—వర్ణాతిరిక్త ఏకరూపశ్శబ్దః కిం స్ఫుటప్రతిపన్నత్వాదభ్యుపగమ్యతే । ఉత కల్పనావశాత్. న ప్రథమః గకారాదిష్వతిరిక్తస్య కస్యచిదనుపలమ్భాత్. న ద్వితీయః కల్పకాభావాదితి. † నను—వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తేరేకం పదమిత్యాది ప్రత్యయస్య నర్త్ష్వనుగతత్వాభావేష్వపి వర్ణేషు శబ్దశ్శబ్ద ఇత్యనువృత్తిబుద్ధివశాచ్చ వర్ణాతిరిక్తపదస్ఫోటసిద్ధిః । తత ఏవ న్యాయాత్పదసంఘాతాతిరిక్తవాక్యస్ఫోటసిద్ధిశ్చేత్యత్రాహ (గకారాదేరితి) గకారాదివర్ణానామేవ సముదితానాం వాచకత్వమ్. ఏకం పదమ్ । ఏకం వాక్యమితి ప్రత్యయశ్చ వర్ణసముదాయవిషయః. శబ్దశ్శబ్ద ఇత్యనువృత్తిబుద్ధిశ్చ శ్రో త్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబంధనా. అతః కల్పకానామన్యథాసిద్ధత్వాన్నైకరూపశబ్దసిద్ధిరిత్యర్థః. నను—న కల్పకాన్యథాసిద్ధిః । తథాహి । న తావదేకైకస్య వర్ణస్య వాచకత్వమ్ । వర్ణాన్తరవైయర్థ్యాద్గకారమాత్రేణ గో గవయ గజాద్యప్రతీతేశ్చ । నాపి వర్ణసముదాయో వాచకః । క్రమోచ్చారితక్షణికానాం

†అతోఽసత్యాచ్ఛాస్త్రాత్సత్యబ్రహ్మవిషయప్రతిపత్తిర్దురుపపాదా.

౮౪. † నను నశాస్త్రస్య † గగనకుసుమవదసత్యత్వమ్। ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్ † తస్య సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్। † ఉత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే హ్యసత్యత్వం శాస్త్రస్య। † న తదా శాస్త్రం నిరస్తనిఖిలభేదచిన్మాత్రబ్రహ్మజ్ఞానోపాయః। యదోపాయస్తదా అస్త్యేవ శాస్త్రమ్। అస్తీతిబుద్ధేః। † నైవమ్। అసతి శాస్త్రే అస్తి శాస్త్రమితి బుద్ధేర్మిథ్యాత్వాత్। తతః కిమ్। ఇదం తతః। మిథ్యాభూతశాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాపి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వమ్। † యథా ధూమబుద్ధ్యా గృహీత

వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన వృక్షాదీనామివ సముదాయభావానుపపత్తేః. నను పూర్వపూర్వవర్ణశ్రవణజనితసంస్కారసచివోఽన్త్యవర్ణో వాచక ఇతి యుక్తమ్. వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణవిషయస్మరణహేతుతయాఽననుభూతార్థాన్తరప్రతీతిహేతుత్వాభావేనాకించిత్కరత్వాత్తత్సాచివ్యవిరహితాన్త్యవర్ణస్య చార్థప్రత్యాయకత్వాయోగాత్. తథా వర్ణానాం భిన్నత్వాదేకం పదమితి ప్రత్యయశ్చ తదతిరిక్తార్థవిషయో భవితుమర్హతి. నచ వనసేనాదిప్రత్యయవత్సముదాయవిషయత్వమేక[త్వ]ప్రత్యయస్య యుక్తమ్। ఏకప్రదేశసంబద్ధత్వాదివదేకీకారనిమిత్తోపాధ్యభావాత్. ఏకస్మృత్యారూఢత్వముపాధిరితి చేన్న। ద్వే పదే, త్రీణి పదాని, బహూని వాక్యానీత్యనేకేషామేకప్రత్యయారూఢత్వదర్శనాత్। న చైకార్థావచ్ఛిన్నవర్ణసముదాయ ఏకం పదమ్। వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తేరేకార్థప్రతిపాదనాభావాత్. కించ బహువర్ణేష్వయం శబ్దోఽయం శబ్ద ఇత్యనువృత్తశ్శబ్దశబ్దో వర్ణాతిరిక్తార్థవిషయో యుక్తః। ఘటకరకాపవరకాదిభేదేప్యేకార్థవిషయస్యాకాశశబ్దస్య హి ఘటకరకాద్యతిరిక్తార్థవిషయత్వం దృష్టమ్. న చ శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినా శబ్దశబ్దానువృత్తిరితి యుక్తమ్। శ్రోత్రస్య శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వాయోగేన శ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపి శ్రోత్రేణ గ్రహీతుమశక్యత్వాత్. నానాన్తరేణ శ్రోత్రగ్రాహ్యతాప్రతీతావవిలమ్బితశబ్దసాక్షాత్కారానుపపత్తేః. అతోఽర్థకల్పకాన్యథాసిద్ధ్యభావాద్వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దస్స్ఫోట ఇతి.

౮౩. అత్రోచ్యతే — వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్త్యా న స్ఫోటసిద్ధిః। తేషాం స్ఫోటాభివ్యంజకత్వేపి చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్। లాఘవన్యాయేన వర్ణానామేవ వాచకత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్. తథాహి ప్రత్యేకమేకైకవర్ణః స్ఫోటవ్యంజకః। ద్వితీయవర్ణవైయర్థ్యాత్, గకారమాత్రేణ గవయాదిపదస్ఫోటాభివ్యక్తిప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి వర్ణసముదాయో వ్యంజకః క్రమోచ్చరితశ్రుతానాం వర్ణానాం యౌగపద్యాభావేన సముదాయభావానుపపత్తేః. నను పూర్వపూర్వవర్ణజనితసంస్కారసచివోఽన్త్యవర్ణో వ్యంజకః। వర్ణానుభవజన్యసంస్కారాణామనుభూతవర్ణస్మృతిమాత్రహేతుతయాఽననుభూతస్ఫోటప్రతీతిహేతుత్వాయోగేన తత్సంస్కారానుపకృతస్యాన్త్యవర్ణస్య తదభివ్యఞ్జకత్వాయోగాత్. యదుచ్యేత—పదం తావత్ప్రతీయతే। అతస్తత్ప్రతీత్యనురూపం కారణం కల్ప్యమ్। క్రమభావినామపి సంస్కారాణాం యుగపత్కార్యకరత్వం యుక్తమ్. క్రమదృష్టయోరపి ఘటయోస్తౌ ఘటావితి స్మరణదర్శనాత్. అతో యుగపత్సంభవిపూర్వవర్ణస్మరణసచివోఽన్త్యవర్ణో వా యుగపత్స్మర్యమాణసర్వవర్ణసముదాయో వా స్ఫోటాభివ్యంజక ఇతి. ఏవం తర్హి స్ఫోటాభివ్యంజకతయాభ్యుపేతాయాస్సామగ్ర్యా అర్థాభివ్యఞ్జకత్వమాస్థీయతామ్ చోద్యపరిహారయోస్తుల్యత్వాత్, అన్యథాసిద్ధస్యార్థాన్తరకల్పకత్వాయోగాత్। వర్ణానామేవ వాచకత్వసంభవే తదతిరిక్తకల్పనానుపపత్తేః, లాఘవన్యాయస్య బలీయస్త్వాచ్చ. వర్ణానాం భిన్నత్వేపి యుగపద్బుద్ధిస్థైకవిభక్త్యన్తానేకవర్ణసముదాయవిషయతయా పదైకత్వబుద్ధిరపి నార్థాన్తరకల్పికా. నచార్థైకత్వాత్పదైకత్వం పదైకత్వాదర్థైకత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః। ఏకవిభక్త్యన్తవర్ణసముదాయస్య ఏకపదత్వనిశ్చయాత్ ※ సుప్తిఙన్తం పదమితిహి పదనిష్కర్షః తస్య చోక్తాభిప్రాయత్వే సత్యవ్యాప్తిర్న స్యాత్. ఏకవ్యుత్పత్తిసిద్ధైకార్థప్రతీత్యుపయుక్తవర్ణసముదాయస్య వా పదత్వమ్. బహువర్ణేష్వయం శబ్దోఽయం శబ్ద ఇతి ప్రత్యయోపి శ్రోత్రగ్రాహ్యత్వోపాధినిబన్ధనత్వాదన్యథాసిద్ధ ఇతి నార్థాన్తరసిద్ధిః. నచ శ్రోత్రగ్రాహ్యతాయా అపి శ్రోత్రేణ గ్రహణాపేక్షా. యథా చాక్షుషాణాం ధవళిమ నీలిమ పీతిమ్నాం చాక్షుషత్వజ్ఞానే న చక్షురపేక్షా. ఇదం చాక్షుషమిదమపి చాక్షుషమితి వ్యవహారశ్చ చాక్షుషత్వజ్ఞాననిబన్ధన ఏవ. ప్రమాణాన్తరావగతచక్షుశ్శ్రోత్రాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిజ్ఞానగోచరత్వేన చాక్షుషశ్రావణత్వాదిజ్ఞానమ్. నహి సహసైవ శబ్దోఽయమితి జానన్తి. ప్రథమం గకారాదిరూపేణైవ శబ్దేఽవసితే వ్యుత్పన్నశబ్దస్మరణపూర్వకమేవ శబ్ద ఇత్యవగమ్యతే। అతశ్శబ్దేన స్మరణకృతవిళమ్బవచ్ఛ్రో[త్రగ్రాహ్యతా]శ్రోత్రానుమానవిళమ్బోఽభ్యాసపాటవకృతాచ్ఛైఘ్ర్యాన్న వివిచ్యతే. అతో వర్ణసముదాయ ఏవ పదమ్, పదసముదాయ ఏవ వాక్యమితి స్థితమ్. † అసత్యాత్సత్యప్రతిపత్తినిరాకరణముపసంహరతి (అత ఇతి). [ఇతి స్ఫోటవాదనిరాసః].

౮౪. † సత్యప్రతిపత్తిహేతుషు సత్యతయాభిమతేషు యాదృశం సత్యత్వం తాదృశం సత్యత్వం శాస్త్రస్యాప్యస్తీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి). † (గగనకుసుమవదితి) యుక్తిబాధోఽభ్యుక్తః నత్విదానీమేవ లౌకికపురుషైర్నాస్తీతి ప్రతిపన్నత్వమ్. అతస్తాదృశమసత్యత్వం నేత్యర్థః. † హేతుమాహ (సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాదితి) సదితి బోధ్యత్వమేవ కార్యకరత్వానుగుణం సత్యత్వమిత్యర్థః. † తర్హి సదద్వైతభఙ్గస్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పన్న ఇతి) † తర్హి జ్ఞానబోధకత్వమిత్యత్రాహ (న తదేతి) † పరిహరతి (నైవమితి) నైవమ్ - ఉపాయకాలేపి సత్యత్వం నాస్తీత్యర్థః. జ్ఞానస్య మిథ్యాత్వం మిథ్యార్థవిషయత్వాత్. † జ్ఞానస్య దోషమూలత్వాద్విషయమిథ్యాత్వే నిదర్శనమాహ (యథేతి) † పూర్వం పశ్చాత్తన బాధాదర్శనమభ్యుపేత్య దూషణముక్తమ్.

బాష్పజన్యాగ్నిజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వేన తద్విషయస్యాగ్నే రపి మిథ్యాత్వమ్ । † పశ్చాత్తనబాధాదర్శనఞ్చాసిద్ధమ్ । † శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యేన తస్యాపి బాధదర్శనాత్ । † తత్తు భ్రాన్తిమూలమితి చేత్ । † ఏతదపి భ్రాన్తిమూలమితి త్వయైవోక్తమ్ । † పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు తస్యైవేత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కపరిహాసనేన.

౮౫. † యదుక్తం వేదాన్తవాక్యాని నిర్విశేషజ్ఞానైకరసవస్తుమాత్రప్రతిపాదనపరాణి ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీనీతి. † తదయుక్తమ్ । † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనముఖేన సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణో

ఇదానీం తదేవ నాస్తీత్యాహ (పశ్చాదితి). † తదుపపాదయతి (శూన్యమితి). † తద్వాక్యం తత్ప్రామాణ్యమపి భ్రాన్తిసిద్ధమితి శఙ్క్యతే (తత్త్వితి). † తుల్యత్వమాహ (ఏతదపీతి). † పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనస్య ప్రామాణ్యహేతుత్వవచనం సర్వశూన్యవాదినఏవ సాహసికమ్. తదిదానీం నిషేధ్యాభావేన నిషేధానుదయాదిత్యాహ (పాశ్చాత్త్యేతి) ప్రామాణ్యాదీనాం దోషమూలత్వం ద్వయోరపి తుల్యమ్ । పాశ్చాత్త్యబాధాదర్శనం తు శూన్యవాదినో నాధికమిత్యర్థః. సర్వశూన్యవాదినోఽపి పరో నిషేద్ధాఽస్తి. సర్వమస్తీతి వచనం హి తన్నిషేధ ఇతి చేత్ సర్వం ప్రసఙ్గేన వ్యాప్తత్వవచనస్యాపి ప్రసజ్యసత్యత్వాద్వచనం నిషేధస్స్యాత్. నాస్తీతివచనమేవ నిషేధ ఇతి చేత్తత్తు శూన్యవాదిన ఏవేతి భావః. ఇదం చ వేదాప్రామాణ్యం వ్యవహారిణాం సౌగతానాం సమానమ్.

౮౬. † యదాహుః—వేదోఽకృతో బుద్ధకృతాగమోఽకృతః ప్రామాణ్యమేతస్య చ తస్య చాకృతమ్ । బోద్ధాఽకృతో బుద్ధఫలే తథాఽకృతే యూయం చ బౌద్ధాశ్చ సమానసంసద ఇతి ॥ నను—విషయసత్యత్వరూపం శాస్త్రప్రామాణ్యం విద్యత ఇతి మహాన్ (భేదః) వైషమ్యమస్మాకమితి చేన్న । కింకతిపయవిషయసత్యత్వం వివక్షితమ్ । ఉత కృత్స్నవిషయసత్యత్వమ్. కతిపయవిషయసత్యత్వం బుద్ధాగమస్యాప్యస్తి । సంవిత్స్వయంప్రకాశత్వాదేస్స్వప్రతిపన్నత్వాత్. కృత్స్నవిషయసత్యత్వన్తు శ్రుతేరపి త్వయా నస్వీకృతమితి. కించ । విషయసత్యత్వం దుర్వచమ్ । సత్యత్వేనాభ్యుపగతస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణవిషయత్వానభ్యుపగమాత్. యత్తు—※ఆదిత్యో యూప ఇత్యత్ర యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనం తాత్పర్యలిఙ్గాభావాన్న తు ప్రత్యక్షప్రాబల్యాదిత్యుచ్యతే । తత్ర తాత్పర్యలిఙ్గాభావోఽభ్యుపేత ఏవ. తేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాక్షమత్వమస్వర్జనీయమాపతతి । నహి వేదానాం స్థిరార్థవాదాదేరన్యపరత్వాత్స్వార్థే ప్రామాణ్యం త్యజ్యతే । మన్త్రార్థవాదానామపి స్వార్థే ప్రామాణ్యస్య భవద్భిరేవోపపాదితత్వాత్. అతస్స్తుతిపరత్వాద్యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనమిత్యపసిద్ధాన్తః. అర్థవాదానాం స్వార్థే ప్రామాణ్యమస్తీతి కథం తద్యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనమితి చేత్ । ఉచ్యతే—ప్రమాణావిరోధశ్చ తాత్పర్యలిఙ్గమ్. ఉపక్రమోపసంహారాదిష్వపూర్వత్వమపి తాత్పర్యలిఙ్గతయాఽభ్యుక్తమ్ ※ అభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమితి. అపూర్వత్వం సాధకబాధకప్రమాణాగోచరత్వమ్. యథాహుః— ※ అనన్యకృష్టవాచా చ ద్వయమత్ర జిహాసితం । తాత్పర్యాబ్రహ్మరిచ్ఛిత్తిస్తత్పర్యవసితాఽపి వేతి ॥ అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వలక్షణం తాత్పర్యలిఙ్గమత్ర నాస్తీతి యూపాదిత్యైక్యప్రతిపాదనమ్ । సత్వర్థవాదత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాదితి. అతస్తాత్పర్యలిఙ్గాభావేనామ ప్రత్యక్షాదివిరోధే పర్యవస్థిత ఇతి శాస్త్రం నతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనక్షమమ్. † శాస్త్రప్రాబల్యనిగమనం సిద్ధసమాపయతి (అలమితి) † యద్వా—యత్తు ప్రత్యక్షమిత్యాదినా న్యాయముఖేన కృతం పరపక్షప్రతిక్షేపముపసంహరతి (అలమితి) ప్రమాణనిరుద్ధస్తర్కః కుతర్కః । తత ఏవాప్రతిష్ఠితత్వం - స్వవిరుద్ధబాధమతోఽపయుక్తయుక్తికథనాత్పరిహసనీయత్వమ్. పరేణ ప్రత్యక్షాదపి శాస్త్రస్య ప్రాబల్యం ప్రబలతయాఽభిమతం శాస్త్రం పురస్కృత్య పశ్చాత్తర్కః ప్రతిపాదితః. సిద్ధాన్తే తు—ప్రబలతయాఽభిమతలౌకికప్రమాణగతిం ప్రథమం నిరూప్య పరోక్తదుస్తర్కం నిరస్య లౌకికప్రమాణవిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యం చ ప్రతిక్షిప్తమ్. [ఇతి ప్రాగద్వైతజ్ఞానాత్ శాస్త్రసత్యత్వదూషణమ్].

౮౭. † శాస్త్రస్య లౌకికప్రమాణవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనాసామర్థ్యోపపాదనేన శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యతస్సామర్థ్యాత్సిద్ధమ్. విశేషేణ శబ్దస్య పదవాక్యరూపేణ ప్రవృత్త్యా సవిశేషపరత్వోపపాదనాచ్చ శాస్త్రస్య సవిశేషపరత్వం సామాన్యేన సిద్ధమ్. అథాపి యే వాక్యవిశేషాః పరైః నిర్విశేషపరత్వేనోదాహృతాః । తేషాం సవిశేషపరత్వం వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా ప్రతిపాదయితుమారభతే (యదుక్తమిత్యాదినా) † తత్ర నిర్విశేషపరత్వం సంగ్రహేణానువదతి (యదుక్తమితి) జ్ఞానైకరసత్వేన శోధకవాక్యేషు ప్రతిపన్నత్వాన్నిర్విశేష [పర] త్వమ్. తచ్చ కారణవాక్యేషు ప్రతిపన్నమ్. వస్తుమాత్రశబ్దేనాన్యత్ర సగుణబ్రహ్మణి తాత్పర్యాభావస్సూచ్యతే. ఇత్యాదీనీత్యుక్తే తస్యామేవోపనిషది పర్యవస్యతీతి తత్త్వమస్యాదీత్యర్థః మిత్యేవమాదీనీత్యుక్తమ్. † తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి). † కుత ఇత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) ※ యేనాశ్రుతమిత్యాదివాక్యేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయతే । అస్యాయమర్థః - యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతేన అశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతం శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి । నతు బ్రహ్మణస్సత్తయా సర్వం జ్ఞాతం భవతీతి. దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాత్, మృద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాచ్చ. నహి బ్రహ్మసత్తయా మృత్పిణ్డసత్తయా వా తత్తత్కార్యం జ్ఞాయతే ※ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి ముణ్డకోపనిషది. ※ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమితి బృహదారణ్యకేన శ్రవణాచ్చ. అతో యథోక్త ఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యార్థః. నహి ఘటజ్ఞానేన పటజ్ఞానసంభవ ఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నసంభవతీతి శఙ్కాయాం కార్యకారణయోస్తద్దృష్టమిత్యాహ యథా సోమ్యేతి. తత్రాప్యసత్కార్యవాదముఖేన ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తిశఙ్కాం పరిహరతి వాచారమ్భణమితి. వాచా - వాక్శబ్దోఽజహల్లక్షణయా వాక్పూర్వవ్యవహారపరః. వాచేతి తృతీయయా ప్రయోజనతయా హేతుత్వం వివక్షితమ్. ఆరమ్భణమితి కర్మణి ల్యుట్. ఆరభ్యతే ఆలభ్యత ఇత్యారమ్భణమ్ ※ ఆలమ్భస్స్పర్శహింసయోః. మృత్పిణ్డే నేత్యర్థసిద్ధమ్. వికారః - ఘటత్వాద్యవస్థా.

వాక్పూర్వకహానాదివ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేన నామరూపే స్పృశ్యేతే. మృత్పిణ్డో నామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణమాహ మృత్తికేత్యేవసత్యమితి. మృదయం ఘటఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా మృన్మయం ఘటాదికమపి మృద్ద్రవ్యత్వేనైవ ప్రామాణికమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దాదిభేదాః ఘటపటాదిషు ద్రవ్యభేదేపి దృష్టాః. ఆస్తే శేతే సుఖ్యహం దుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యేపి దృష్టాః. అతస్తే సాధారణాః. తత్ర ఆస్తే శేతే సుఖ్యహం దుఃఖ్యహమిత్యాదిషు ద్రవ్యైక్యనియామికా యా ప్రత్యభిజ్ఞా। సైవాత్రాపి ద్రవ్యైక్యనియామికేతిభావః. అత్ర మృత్తికామాత్రస్య పారమార్థ్యం వికారాసత్యత్వంచ వివక్షితంచేదితిశబ్దవైయర్థ్యం స్యాదితి తథా మృత్తికేవ సత్యేతిహి వాచ్యమ్. వికారాసత్యత్వే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికలః। సత్యత్వప్రతిపత్తేః. ఘటపటాదిసత్యత్వం వ్యావహారికమితి చేత్। మృత్పిణ్డస్యాపి సత్యత్వం వ్యావహారికమితి నకారణసత్యత్వసిద్ధిః. కారణస్య వ్యావహారికమేవ సత్యత్వమభిమతంచేత్తద్ఘటాదేరపి తుల్యం స్యాత్ । కార్యకారణద్రవ్యైక్యాత్కారణవిజ్ఞానేన కార్యవిజ్ఞానముపపన్నమస్తు. తథాపి లోకే వివిధకార్యవర్గస్య వివిధోపాదానకత్వ దర్శనాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమనుపపన్న మితి శఙ్కాయాం జగతో బ్రహ్మైకకారణతామాహ సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీదితి. ప్రతిగతసన్మాత్రార్థమభిప్రేత్యాత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేత్యుక్తమ్. సామాన్యబ్రహ్మపరమిదమిత్యస్య ఘానిష్ఠసర్వ చేత్యభిప్రాయేణ పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్ అగ్రే - సృష్టేః పూర్వమిత్యర్థః. అనన్తరం సృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. విజాతీయసజాతీయస్వగతనానాత్వవ్యావృత్తిరత్ర వివక్షితా చేదగ్రఇతి నవక్తవ్యముక్తమ్. నహి బ్రహ్మణః కాలవిశేషే నిర్విశేషత్వమ్. వైషమ్యనైర్ఘృణ్య పరిహారాయ జీవబహుత్వ తత్కర్మప్రవాహ తదనాదిత్వానామభ్యుపగన్తవ్యత్వాచ్చ. తద్బహుత్వ మపారమార్థికమితి చేన్న। పారమార్థిక బహుత్వస్య ఇదానీమప్యభావాదగ్రశబ్దవైయర్థ్యాత్ । నచాగ్రశబ్దస్యా వివక్షితార్థతా। అనన్తరం సృష్ట్యుక్తేః. అతఃకాలరూపవిజాతీయభేద [ఆత్మవర్గ] శ్చేతనరూపసజాతీయభేదస్సార్వజ్ఞ్యాదిసృష్ట్యనుగుణగుణరూపస్వగతభేదశ్చ తదానీమస్తీతి విజాతీయాదిత్రివిధభేదనిరాసపరత్వం విరుద్ధమ్ - కారణవాక్యత్వాత్. నచేదిదం కారణవాక్యమ్। ఈదృశానాం కారణవాక్యానాం సర్వశాఖాప్రత్యయనయావిజాతీయాదిభేదనిరాసపరత్వేన కారణపరత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమప్రమాణం స్యాత్. అవధారణవాచిన ఏవకారస్య స్వయంవ్యావర్త్యవిశేషోపస్థాపనాసమర్థస్య సమభివ్యాహృతపదాన్తరార్థవిరోధివ్యావర్తకత్వనియమదర్శనాత్ । సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమ్. నహ్యయం విద్వానేవేత్యవధారణం బ్రాహ్మణత్వం వ్యావర్తయతి । అపిత్వవిద్వత్త్వమేవ. అతశ్శబ్దస్వారస్యాత్సదేవేతి నిరసనీయమసత్త్వమేవ నతు విజాతీయభేదః. యద్యపి సద్విజాతీయమసత్ । తథాపి తస్య వ్యావర్త్యత్వం నవిజాతీయత్వాకారేణ। అపితు సద్విరోధిత్వరూపేణ. సదేవ - నతుకదాచిదసదిత్యర్థః. సచ్ఛబ్దోహి మానసంబన్ధయోగ్యతాలక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే. అయంచ సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూతపరమాత్మవాచకోపి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టం ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకం పరమాత్మానముపస్థాపయతి। ఏకమేవేత్యవిభక్తనామరూపం కారణావస్థం బ్రహ్మోచ్యతే । కారణత్వావస్థాయామేకత్వావధారణస్య బహుస్యామితి వక్ష్యమాణకార్య బహుత్వప్రతియోగ్యైకత్వపరత్వాత్. ※ ఏకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయమిత్యుక్తదృష్టాన్తసామర్థ్యాత్ ※ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చాయమేవార్థః. వైశేషికాదిభిర్నిత్యతయోక్తానామాకాశాదీనామపి సంహారాభిప్రాయ ఏవకారః. ఏవమవిభక్తనామరూపత్వాద్బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం సిద్ధమ్ । భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోహ్యుపాదానత్వమ్. అద్వితీయమితి నిమిత్తాన్తరనిషేధః । ఉపాదానస్య ప్రస్తుతత్వేన నిమిత్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్. పరతన్త్రరూపవిశేషాణాం విహితత్వాత్. నిషేధస్యచ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్. ఉపరితనవాక్యసంగతేరపేక్షితత్వాచ్చ. ఏకమేవేతి శబ్దస్యావిభక్తనామరూపతాపరత్వం బహుస్యామిత్యనేనావగమ్యతే ※ తదైక్షత తత్తేజోసృజతేత్యనేన అద్వితీయపదస్య నిమిత్తాన్తరాభావ పరత్వమవగమ్యతే. పరస్య బ్రహ్మణః సర్వోపాదానత్వేన సదేవేత్యవధారణమసత్కార్యవాదవ్యుదాసపరమిత్యుపరితనేన ※ కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాదివాక్యేనావగమ్యతే. కథమసతఇత్యాదివాక్యం వైశేషికమతనిరాసపరమ్ । నతు క్షణికవాదినిరాసపరమ్ । నశూన్యవాదినిరాసపరంచ. క్షణికశూన్యవాదినిరాసే కృతేప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య వైశేషికమతనిరాససాపేక్షత్వాత్. ※ తద్ధైకఆహుః అసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యారబ్ధత్వాచ్చ, నహి క్షణికత్వం శూన్యత్వంచ కాలవిశేషే భవతి. అతోఽసత్కార్యవాదనిరాసపరం తద్ధైకఆహురిత్యాదివాక్యమ్. కుతస్తు ఖలుసోమ్యైవం స్యాదితి మృద ఉత్పన్నస్య మృదాత్మకత్వవదసత ఉత్పన్నస్యాసదాత్మకత్వ ప్రసఙ్గఇతిభావః. ఉత్పత్తిర్నామ ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరిత్యయమర్థో వాచారమ్భణమిత్యనేన శిక్షితః. తదుపజీవ్యోచ్యతే కథమసతస్సజ్జాయేతేతి. కథం నిరాశ్రయావస్థాసంభవఇత్యర్థః. తదైక్షతేతిసర్వజ్ఞత్వమ్, అసృజతేతి నిమిత్తత్వమ్, బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వమ్, సత్యసంకల్పత్వంచ, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం । చోక్తం భవతి । జీవేనాత్మనా - జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః. ※ సింహేన భూత్వా బహవో మయాత్తా వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తాఇతివత్. సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్ ※ యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదివచనాత్ ※ తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతన ఇవ జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాచ్చ, శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యంతత్వ[ముఖ్యతాయాఉ]స్యముఖ్యతయోపపన్నత్వాచ్చాయమేవార్థః. సదాయతనా ఇత్యనేన సర్వాధారతా. తతఏవ సర్వనియమనంచసిద్ధమ్. ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతఇతి ప్రశాసనేన ధారకత్వ శ్రవణాత్. † ఏవం సర్వాధారత్వ సర్వనియమనసర్వాన్తరత్వైశ్శరీరలక్షణైర్జగచ్ఛరీరకత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తమ్. ఆదిశబ్దేన సృష్ట్యుపయోగినశ్శ్రుత్యన్తరసిద్ధాగుణాగృహ్యన్తే. ఐతదాత్మ్యమిత్యనేన కృత్స్నస్య జగతః తదాత్మకతాచావగమ్యతే. తత్సత్యమితి తదాత్మకత్వేనైవ జగతఃప్రామాణికత్వమ్. జగతస్స్వనిష్ఠత్వేన ప్రతీతిః భ్రాన్తిరిత్యర్థః. అతఃకృత్స్నస్య జగతస్సఆత్మా । ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం సఆత్మేతి నిర్దేశః. ※ రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజంచేతి వదన్యోన్యసంబన్ధిత్వ

జగదుపాదానత్వమ్, జగన్నిమిత్తత్వమ్, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తియోగః, సత్యసఙ్కల్పత్వమ్, సర్వాన్తరత్వమ్, సర్వాధారత్వమ్, సర్వనియమనమిత్యాద్యనేకకల్యాణగుణవిశిష్టతామ్, కృత్స్నస్య జగతస్తదాత్మకతాంచ ప్రతిపాద్య। †ఏవంభూతబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసీతి శ్వేతకేతుం ప్రత్యుపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ప్రకరణస్య. † ప్రపఞ్చితశ్చాయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే. † అత్రాప్యారమ్భణాధికరణే నిపుణతరముపపాదయిష్యతే.

తాత్పర్యాతిశయకృతిః. యద్వా ※ స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతివత్కృత్స్నజగదన్తర్యామిత్వేన తవాత్మా స ఇత్యర్థః. తస్మాత్త్వంశబ్ద [illegible] పర్యన్త ఇతి తత్త్వమసీత్యస్యార్థ ఇత్యాహ (ఏవంభూతేతి) ఏవంభూతశబ్దేన తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం సూచితమ్. అస్యాస్సద్విద్యాయాస్సవిశేషవస్తున్యేవ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గం విద్యతే. ఉపక్రమే తావత్ ※ ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్ర ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితా [illegible]. [illegible] వ్యాపాదైరుక్తా ※ ఆదేశో గ్యే కేచిదాహుర్ధిశతిరుత తమాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాజుష్వార్థస్తూపదేశం [illegible] । సోఽకర్తర్యస్తి కర్తర్యాగణి ఘఞిహ సత్కర్తృశాస్తా నకర్తిస్యాత్సోఽపదేశే తదిదముత తమాదేశమా [illegible] దేశ్యమ్॥ [illegible] వసాధ్యాత్సుఖో నోపదేశం శాస్తా సోఽతి ప్రసిద్ధో నహి పర ఇహ చాపేక్షితార్థప్రసఙ్గః। యుక్తోఽసాధారణః [illegible] శబ్దోక్తం కారకాణాం [illegible] కర్తరిస్యాద్వివక్షా ఇతి ॥ ఆదేశశబ్దేనోపదేశ్యముచ్యతే। ప్రకృత్యర్థః ఉపదేశః। ప్రత్యయార్థః కర్మ [illegible] ※ [illegible] రకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞో విహితత్వాదుపదేశే బ్రహ్మణి కర్మత్వోపపత్తేశ్చ. [illegible] వ్యతిరిక్తకారకేహి ఘఞ్ ప్రత్యయవిధిః। నాత్ర కర్తరి కప్రత్యయ ఉపపద్యతే ※ క్ఙితి చేతి గుణప్రతిషేధా [illegible] త్యయ ఉపపద్యతే ॥ దిశిధాతోరిగుపధత్వేన ※ ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇత్యనేన సూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తే [illegible] మాదేశశబ్దః. సచ ప్రత్యయః కర్తర్యవిహిత ఇతి కర్త్రర్థత్వస్యైవ యుక్తత్వాదుపదేశ్యమేవ [illegible] సిద్ధిప్రాచుర్యాత్. అన్యథాస్వారస్యభఙ్గాత్. ఆజుష్వార్థో దిశతిర్నియోక్తృప్రయోజనపరః [illegible] నియోక్తరి ప్రయోజనం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః। ఏవమన్యత్రాపి. [illegible] శాసితృత్వంతు బ్రహ్మణోఽసాధారణమ్ ※ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామ్ ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే [illegible] స్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ శ్రవణాత్. నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణమితి చేన్న । [illegible] వ్యపరిమితసుఖప్రాప్తిదుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షాదుపదేశ్యం స్యాత్. తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మతదుపాసనానామపదేశ్యత్వం [illegible] స్యోపదేశ్యత్వమర్థసిద్ధమ్. అత ఉపదేశ్యత్వకథనవైయర్థ్యం [illegible]. నను—※ యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేనైకవాక్యత్వేన [illegible] హేతుతా విశేషితముపదేశ్యత్వమసాధారణమితి చేత్ । తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన [illegible] కథనాదప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తమ్. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వేనహి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యతి. నిమిత్తాన్తరే సత్యేకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపిపాదయిషితవస్తునో వివక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టత్వేన ప్రతిపాదనమువితమ్. ఘఞ్ ప్రత్యయస్యతు కరణే వ్యుత్పన్నత్వాత్ ※ వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దోక్తన్యాయేన కర్తుర్యేవ [కా]క[రణ] [illegible] సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరీతి సూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయా వినా కర్తర్యసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాస్వారస్యం ప్రత్యయాస్వారస్యంచ. ప్రశాసనపక్షేతు ప్రత్యయాస్వారస్యం ప్రధానభూతప్రకృత్యర్థస్వారస్యమర్థాదుచిత్యం చేతి వైషమ్యమ్ - అతః ప్రశాసితైవాదేశశబ్దాభిధేయ ఇతి స్వీకర్తుం యుక్తమ్. ఏవముపక్రమే నిరుపాధికప్రశాసనగుణయోగ ఉక్తః. తథా జగదుపాదానత్వం నిమిత్తత్వం తదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదికంచావగతమ్. ఉపసంహారేచ తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవాన్తర్యామిత్వం నామ గుణవిశేష ఉక్తః - అస్యైవార్థస్య బహుశ ఆవర్తితత్వాదభ్యాసోప్యస్తి. ఏవం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదిగుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వాదపూర్వతా సిద్ధా. ఏవముపాసకస్య ※ తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతానన్తరం మోక్షశ్రవణాత్ఫలమపి విద్యతే. పితుః పుత్రం ప్రతి ప్రతివచనరూపత్వాదర్థవాదశ్చ లబ్ధః. మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తోపపాదనాదుపపత్తిశ్చేతి. అస్మిన్ దృష్టాన్తత్రయేపి వివర్తపక్షానుగుణః కోపి దృష్టాన్తో న దృశ్యతే । అపితు పరిణామపక్షానుగుణ ఏవ దృశ్యతే. దార్ష్టాన్తికవిషయవాక్యేపి తత్తేజోఽసృజతేత్యుక్తమ్ । నతు త[థా]ద(?)భ్రమదితి అతోఽస్యాం శ్రుతౌ వివర్తపక్షప్రసఙ్గోపి నాస్తి. శ్రుత్యన్తరేషుచ ※ తదాత్మానం స్వయమకురుతేత్యాదికం శ్రూయతే । నతు వ్యవర్తతేతి. సూత్రంచ ※ పరిణామాదితి । నతు వివర్తాదితి. స్మృతిషుచ ※ కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః కనకమభేదమపీష్యతే యథైకమ్ । క్షితితల [పరిణామతో] పరమాణవో) ఽనిలాన్తే ఇత్యాదిషు పరిణామపక్ష ఏవ దృశ్యన్తే. అతశ్శ్రుతిస్మృతిసూత్రస్వారస్యాత్పరిణామ ఏవాభ్యుపగన్తవ్యః. సచ పరిణామస్సద్వారక ఏవ భవితుమర్హతి। నిర్వికారత్వనిర్దోషత్వానుప్రవేశశరీరశరీరిభావాదివిషయానేకశ్రుతిస్వారస్యాదన్యథా తద్విరోధప్రసఙ్గాచ్చేతి. † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యం కిమ్ । కథం తదుపపాదనమిత్యాశఙ్కాయామేతద్విస్తరో వేదార్థసఙ్గ్రహ ఇత్యాహ (ప్రపఞ్చితేతి) † అత్రాపేక్షితార్థః కథం జ్ఞాస్యత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) నిపుణతరమ్ - తస్యాధికరణస్యైతదర్థైకవిషయత్వాదితి భావః. [ఇతి సద్విద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వసమర్థనమ్].

౮౬. † ※ ౧ అథ పరా యయా తదక్షర మిత్యత్రాపి † ప్రాకృతాన్ హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య నిత్యత్వ విభుత్వ సూక్ష్మత్వ సర్వగతత్వా వ్యయత్వ భూతయో నిత్వ సార్వజ్ఞ్యాది కల్యాణగుణయోగిపరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితః.

౮౭. † ※ ౨ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యత్రాపి సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థాభిధానవ్యుత్పత్త్యా

౮౬. † అనన్తరోదాహృతాయాః పరవిద్యాయా స్సవిశేషపరత్వమాహ (అథపరేత్యాదినా). † అపాణిపాదమిత్యన్తానాం పదానాం విషయమాహ (ప్రాకృతానితి) ప్రాకృతాః - ప్రకృతిసంబన్ధినః । అనేన పదేన క్వచిత్సిద్ధస్యహి క్వచిన్నిషేధఇతి నిషేధ్యానాం క్వాపి సిద్ధిర్దర్శితా భవతి. ప్రకృతిగతాః - ప్రకృతిసంసర్గప్రయుక్తాః । జీవగతా దోషాశ్చ ప్రాకృతాః. అద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్ - ప్రత్యక్షాగోచరమనుమానాద్యగోచరమ్. యద్వా - చక్షురగోచరమిన్ద్రియాన్తరాగోచరమ్. అగోత్రమవర్ణమ్ - ప్రాకృతనామరూపరహితమ్. అచక్షుశ్శ్రోత్రమ్. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానం నభవతి. అపాణిపాదం - ఇన్ద్రియాధీనచేష్టం నభవతి ※ అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా ※ పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణ ఇతి శ్రుతేః. అనేన పదద్వయేన జీవగతహేయనిషేధః. ఇన్ద్రియాధీనజ్ఞానత్వం తదధీనప్రవృత్తిత్వమపి జీవగతధర్మః. సర్వగతం సుసూక్ష్మమితి పాఠక్రమః - తథాప్యర్థక్రమేణ వ్యాఖ్యాతం సూక్ష్మత్వసర్వగతత్వేతి. సూక్ష్మతయాహి వ్యాప్తిః. నిత్యత్వేన కాలాపరిచ్ఛేదః। విభుం-ప్రభుం. ప్రభుత్వం నియన్తృత్వం - జగచ్ఛరీరకత్వం ఫలితమ్. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. సర్వగతత్వేన దేశాపరిచ్ఛేదః. అవ్యయత్వం వ్యయశబ్దోపలక్షిత దోషవిరోధిత్వం నామ గుణ ఇత్యభిప్రాయేణ కల్యాణగుణైస్సహ తన్నిర్దేశః. యద్వా - అవ్యయత్వం - ఏకరూపత్వం పూర్ణత్వంవా. భూతయోనిత్వం జగత్కారణత్వమ్. ఏతత్ప్రకరణస్థేన యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యనేన వాక్యేన సార్వజ్ఞ్యముక్తమ్. సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - సర్వం స్వరూపతో వేత్తి సర్వం ప్రకారతశ్చ వేత్తీత్యర్థః. పరస్య బ్రహ్మణఇత్యస్య పూర్వ్వవదర్థః. [ఇతిపరవిద్యాయాః సవిశేషవిషయత్వ సమర్థనమ్].

౮౭. † అన శోధకవాక్యేషు సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్యాఖణ్డార్థత్వం నిరస్యతి (సత్యంజ్ఞానమిత్యాదినా) పఖల్వేవముపన్యస్తః ప్రతిపత్తిసౌకర్యాయాచార్యపాదైః. తథాహి - సత్యాదివాక్యం సత్యాదిగుణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి । నీలముత్పలమిత్యాదిషు సమానాధికరణవాక్యేషు విశిష్టైకార్థపరత్వవ్యుత్పత్తేః. సత్యాదివాక్యస్యచ సమానాధికరణత్వాచ్చ. తథాచ సామానాధికరణ్యలక్షణం ※ భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానామిత్యాదినోక్తం శాబ్దైః. తత్ర యదుక్తం సామానాధికరణ్యస్యైకార్థ్యపరత్వ వ్యుత్పత్తేరైకార్థ్యస్యచ పదానాం విశేషణమాత్రపరత్వే విశిష్టపరత్వేచాసిద్ధేస్స్వరూపమాత్రైక్యపరత్వం సత్యాదిసమానాధికరణపదానామాస్థేయమితి తదయుక్తమ్। వికల్పాసహత్వాత్. కింసత్యాదిపదాని తత్తత్పదార్థవిరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి। ఉత స్వరూపమాత్రపరాణి। ఉత విరోధివ్యావృత్త్యవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణీతి వివేచనీయమ్. నతావద్విరోధివ్యావృత్తిమాత్రపరాణి - వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థ్యాసిద్ధేః. వ్యావర్త్యానేకత్వాద్వ్యావృత్తయోహ్యనేకాస్స్యుః. నాపి స్వరూపపరాణి తథాసతి పదానాం పర్యాయత్వప్రసఙ్గాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిప్రసఙ్గాత్, ఏ [కే]క) తరపదవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ. నాపి తదవచ్ఛిన్నస్వరూపపరాణి। వికల్పాసహత్వాత్. కింవిరోధివ్యావృత్తీనాం స్వరూపావచ్ఛేదకత్వ ముపలక్షణతయా విశేషణతయావా। నతావదాద్యః కల్పః। ఏకేనోపలక్షణేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమిత్యుపలక్షణాన్తరవైయర్థ్యాత్. ఉపలక్ష్యాద్బహిర్భూత ఉపలక్ష్యప్రతీత్యుపాయో ధర్మ ఉపలక్షణమితి హ్యుపలక్షణవిదః. తథాచ శాఖాదిషు దృశ్యతే. తథాచసత్యే [కే] క)తరవైయర్థ్యం ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిశ్చ, కథం తర్హి భవత్పక్షే జన్మాదిబహూపలక్షణత్వమేకస్యైవ బ్రహ్మణో భ్యుపగమ్యతఇతిచేత్. ఉచ్యతే—తత్ర హ్యుపలక్ష్యస్య ధర్మిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి ప్రత్యుపలక్షణముపలక్ష్యధర్మభేదో జన్మస్థిత్యాద్యనుగుణజ్ఞాన శక్త్యాదిరూపోస్మాభిరభ్యుపగమ్యతే । అన్యథా తత్రాప్యనేకోపలక్షణవైయర్థ్యం ప్రసజ్యతఏవ. త్వత్పక్షేత్వనేకోపలక్షణోపలక్ష్యధర్మభేదానభ్యుపగమాదుక్తదోషో దుర్వారః. తదభ్యుపగమేహి బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. నాపిద్వితీయః - విశేషణభూతానాం వ్యావృత్తీనామనేకత్వేనైకార్థ్యాసిద్ధేః. విశేష్యాన్తర్భూతో విశేష్యప్రతీత్యుపాయోధర్మోహి విశేషణమ్. విశేష్యాన్తర్భావో నామ జ్ఞాప్యాన్తర్భావః. విశేషణభూతార్థభేదేపి విశేష్యభూతప్రధానార్థైక్యాదేకార్థసిద్ధిరితిచేత్ - తత్సఖణ్డవాక్యార్థవాదినోపి సమానమ్. కస్తర్హి విశేష ఆవయోరితిచేదయమేవ విశేషో యదేకస్య మతే పదానాం లాక్షణికత్వమితరస్య పక్షే తేషాం ముఖ్యత్వమితి । యచ్చోక్తం విశేషణాన్తరవిశిష్టే వస్తుని విశేషణాన్తరాన్వయాద్విశేషణానామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గఇతి. తదసత్ । వికల్పాసహత్వాత్ ౧ ※ పదజాతం శ్రుతం సర్వం స్మారితానన్వితార్థకమ్ । న్యాయసంపాదితవ్యక్తిపశ్చాద్వాక్యార్థబోధకమిత్యుక్తప్రక్రియయాహి వాక్యమర్థమవబోధయతి. తత్ర కిం పదానాం పదార్థ [స్మా]స్మ) రణదశాయామన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః। ఉతపరామర్శదశాయామ్। ఆహోస్విద్వాక్యార్థాభిధానదశాయామ్. నతావత్ప్రథమఃకల్పః । స్మరణదశాయాం పృథక్పృథక్పదార్థస్మరణేన మిథోఽన్వయప్రసఙ్గాభావాత్. నాపి ద్వితీయః । ఏకస్మిన్వస్తున్యవిరుద్ధానేకవిశేషణసమవాయస్య ప్రత్యక్షాద్యవగతస్య యథావస్థితవస్తుపరామర్శదశాయాం పరామృశ్యమానత్వాత్. నాపి తృతీయః । వాక్యార్థాభిధానదశాయాం సర్వైఃపదైః యుగపదనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకత్వేన క్రమాభిధానప్రయుక్తాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాభావాత్. యథైవహి ద్వే చక్షుషీ జాతిగుణాద్యనేకవిశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయామేకాం ధియం యుగపజ్జనయతః । తథైవానేకపదాని

౧॥ ముణ్డ - ౧ ముణ్డ - ౧ ఖ - ౫. ౨॥ తై - ఆనం - ౧.

యుగపదేవ తత్తద్విశేషణవిశిష్టైకవస్తువిషయైకజ్ఞానజనకాని భవన్తి. క్రమేణాభిధానేపి నాన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గః । పదాన్తరోపాత్తే విశిష్టే విశేష్యాంశస్యైవ పదాన్తరోపాత్తవిశేషణేన విశేష్యమాణత్వాత్. తచ్చ యథాదృష్టవిషయత్వాత్పదానాం వ్యుత్పత్తేః. అన్యథా [illegible] విశేషణానామన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావః క్రమాభిధానప్రయుక్తో దుర్వారః. అతో యథోక్త ఏవ పరిహార [illegible]. క్రమేణా[illegible]భ్యుప గమే కథముద్దేశ్యోపాదేయవిభాగసిద్ధిరితి చేత్. ఉచ్యతే—జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగో హ్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. స చ యుగపత్ప్రతిపాదనేపి నాపైతి. ఏకేన వాక్యేనైకవస్తునోఽనేకవిశేషణాన్వయే యుగపత్ప్రతిపాద్యే తత్ర ఏకవిశేషణాన్వయః ప్రాగేవ జ్ఞాతః. విశేషణా[illegible] జ్ఞాతా ఇతి జ్ఞాతాజ్ఞాతవిభాగపరామర్శః పరామర్శదశాయాం హి సంభవత్యేవ యదప్యుక్తం—విశిష్టైక్యప్రతిపాదనే విశేష్యైక్యస్యాన్య [illegible]. [illegible] ధీయః. విశేష్యమాత్రైక్యపరత్వాత్సమానవిభక్తేః. తచ్చ వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్ - వ్యుత్పత్తిశ్చ ప్రత్యక్షమూలా. [illegible] విశేషణానామైక్యం యథా గౌరిత్యాద్యేకపదప్రయోగేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణవిశేష్యైక్యం [illegible] మేవావగమయతి. ప్రత్యక్షమూలా వ్యుత్పత్తిరేవహి తత్రకారణమ్. తథాసమానాధికరణపదసంఘాతస్థ [illegible] నైవ నియామికా । అన్యథా భవత్పక్షేప్యసత్త్వాదిప్రతియోగివ్యావృత్తిరూపవిశేషణైక్యప్రసఙ్గాత్. ప్రాతిపదికా[illegible] పరత్వేపి సమానవిభక్తేః ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూత విశేష్యమాత్రైక్య పరత్వవ్యుత్పత్త్యా నవిశేషణైక్య [illegible]. [illegible] యోర్విశేషస్తు ప్రాగేవోక్తః. యచ్చోక్తం—విశేషణభేదే విశేష్యభేదప్రసఙ్గ ఇతి. తదయుక్తమ్ । విశేషణభేద[illegible] దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యదర్శనాత్. విశేషణభేదస్య స్వతః ప్రాప్తం విశేష్యభేదకత్వం [illegible] ఇతి చేత్తన్న । ధర్మివాచకపదైక్యాత్సమానవిభక్తినిర్దేశాచ్చైక్యప్రతీతేః. ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర [illegible] విశేషణభేదాద్విశేష్యభేదః ప్రతీయత ఇతి చేన్నైవం। యతః స్వతః ప్రాప్తం తయోర్విశేష్యైక్యప్రత్యాయకత్వం [illegible] యే ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యాదివాక్యే ప్రయుక్తే ఖణ్డత్వాది విశేషణభేదే విశేష్యభేద ప్రతీతిర్దృశ్యతే [illegible] మో యువేత్యాదివాక్యే ప్రయుక్తే విశేషణభేదేపి విశేష్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి సమానశ్చర్చః । [illegible] మేవ భిన్నాశ్రయత్వం దృష్టం ప్రత్యక్షేణ । తజ్జాతీయవిశేషణానాం పరోక్షత్వేపి విశేష్యభేదావాదకత్వేన [illegible] షణానాం భిన్నాశ్రయత్వ నియమో నదృష్టః । తజ్జాతీయవిశేషణానాం ధర్మివాచిపదైక్యే సమానవిభక్తినిర్దేశే [illegible] యథా నీలత్వాదీనామితి. యచ్చోక్తం—సమానవిభక్త్యవగతైక్యవిరోధాద్విశేషణపరిత్యాగ ఇతి. తదప్యయుక్తమ్ । [illegible] విరోధాదైక్యపరిత్యాగాపత్తేః. తథాహి - యది సమానవిభక్త్య [స్వయా] వగతత్వాదైక్యం నహాతుం శక్యతే । [illegible] కథమివ హాతుం శక్యతే యథానీలముత్పలమిత్యాదా. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదఙ్గీక్రియత ఇతి చేత్తత్రైక్య [illegible]. సమానవిభక్తినిర్దేశే పరోక్షేప్యైక్యప్రతీతిర్దృశ్యత ఇతి చేత్తర్హైవ ప్రయోగే పరోక్షేపి ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయ ప్రతీతిర్దృశ్యతే [illegible] చేద్విశిష్టప్రతీతిరపి శాబ్దీతి నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాభినివేశాత్. కించ — ప్రాతిపదికావగతవిశేషణాన్వయపరిత్యాగే [illegible] మైక్యం కింస్వరూపమ్ । ఉత తదతిరిక్తమ్. అతిరిక్తపక్షే సవిశేషత్వప్రసఙ్గః. అనతిరిక్తపక్షే హేతోస్సిద్ధిః. [illegible] [సమాన] విభక్త్యైకస్యచిదైక్యస్యాప్రతిపాదనాత్. నహి స్వరూపమాత్రపరోధాద్విశేషణపరిత్యాగః । వ్యధికరణవాక్యేష్వపి [illegible]. ప్రాతిపదికావగతం స్వరూపం నిర్విశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయ సమానవిభక్తేరైక్యావగమాదిత్యుక్తే స్వరూపావగమాదిత్యుక్తం స్యాత్. [illegible] హేతోస్సిద్ధిః, స్వరూపంతు విశేషణాన్వయావిరుద్ధం వ్యధికరణవాక్యేషు విశేషణాన్వయావగమాదిత్యుక్తమ్. కించ — సమానవిభక్త్య [illegible] ప్రాతిపదికార్థైకదేశభూతవిశేష్యమాత్రస్యేత్యుక్తత్వాత్తస్య చ విశేషణభేదావిరోధిత్వాన్న తద్విరోధనిబన్ధనవిశేషణత్యాగో యుక్తః. అతో [illegible] కార్ష్ణ్యవ్యావృత్తం పీతిమవ్యావృత్తం శౌక్ల్యమిత్యాదిషు ప్రతియోగిభేదస్య తత్తద్వ్యావృత్తి స్వరూపస్య చ శబ్దోపాత్తత్వాన్న [illegible] దివాక్యేతు నతథేతి విశేషః. ఏవం శౌక్ల్యాదిదృష్టాన్తవాక్యాత్సత్యాదివార్ష్టాన్తికవాక్యస్య శబ్దవ్యాపకం వైషమ్యముక్తమ్. [illegible] పూర్వోక్తం ద్రష్టవ్యమ్. కథమితి చేత్ । ఇత్థమ్ - శౌక్ల్యాదేః కస్యచిద్ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరాద్వ్యావర్తకతయా [illegible] యుక్తమ్. బ్రహ్మణస్తు నతథాత్వమితి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావర్తకధర్మా[న్తరా]పేక్షాస్త్యేవ, నహి పరనిర్వాహకత్వేనభ్యుపగమే స్వనిర్వాహకత్వసంభవః. కించ—శౌక్ల్యాదిస్వరూపస్ఫురణేసతి నకార్ష్ణ్యాద్యధ్యాసప్రసఙ్గః. అతస్తత్ర స్వరూపమేవ వ్యావృత్తిరితి యుక్తమభ్యుపగన్తుమ్. బ్రహ్మస్వరూపస్ఫురణేపి [illegible] ధ్యాసాభ్యుపగమాద్రజతాదివ్యావర్తకాధిష్ఠానస్వరూపాతిరిక్త శుక్తిత్వాదివత్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానబ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తసకలేతరవ్యావృత్తిరూపధర్మోఽవశ్యాభ్యుపగమనీయః. యచ్చోక్తం—వాచ్యే ప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్నలక్షణేతి. తదప్యసత్ - విశేషణద్వారేణ విశేష్యపర్యవసాయినశ్శబ్దస్య ద్వారానభిధానే ద్వారి[ణ్య]భిధానాసిద్ధేః. అలాక్షణికత్వేపి విశిష్టాభిధాన స్వరసస్య శబ్దస్య విశేష్యమాత్రపరత్వే స్వారస్యహానిరవర్జనీయా - సాచ నవిరోధాభావే యుక్తా - యచ్చ విషం భుఙ్క్ష్వేత్యాదిషు సర్వపదలక్షణాదృష్టేతి. తచ్చ విధిప్రత్యయాంశస్య ముఖ్యార్థత్వాదయుక్తమ్ । తత్ర విధిప్రత్యయవ్యతిరిక్తశబ్దలక్షణాచ ముఖ్యార్థత్వే ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్స్వీక్రియతే । ప్రస్తుతేతు విరోధాభావాన్నసాయుక్తా. విమతం వాక్యమఖణ్డార్థం సమానాధికరణ

న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. † ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థవృత్తిత్వంహి సామానాధికరణ్యమ్. † తత్ర సత్యజ్ఞానాదిపదముఖ్యార్థైర్గుణైస్తత్తద్గుణవిరోధ్యాకారప్రత్యనీకాకారైర్వైకస్మిన్నేవార్థే పదానాం ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. † ఇయాంస్తు విశేషః. ఏకస్మిన్పక్షే పదానాం ముఖ్యార్థతా. అపరస్మింశ్చ తేషాం లక్షణా. † నచాజ్ఞానాదీనాం ప్రత్యనీకతా వస్తుస్వరూపమేవ. ఏకేనైవ పదేన స్వరూపం ప్రతిపన్నమితి పదాన్తరప్రయోగవైయర్థ్యాత్. తథాసతి సామానాధికరణ్యాసిద్ధిశ్చ. † ఏకస్మిన్వస్తుని ప్రవర్తమానానాం పదానాం నిమిత్తభేదానాశ్రయణాత్. † నచ ఏకస్యైవార్థస్య విశేషణభేదేన విశిష్టతాభేదాదనేకార్థత్వం పదానాం సామానాధికరణ్యవిరోధి. ఏకస్యైవవస్తునోఽనేకవిశేషణవిశిష్టతాప్రతిపాదనపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య ※౧ † భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితిహి శాబ్దికాః.

౮౮. † యదుక్తం ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్రాద్వితీయపదం గుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహతే. † అతస్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన కారణవాక్యానామద్వితీయవస్తుప్రతిపాదనపరత్వమభ్యుపగమనీయమ్. † కారణతయోపలక్షితస్యాద్వితీయస్య బ్రహ్మణో లక్షణమిదముచ్యతే సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. అతో లిలక్షయిషితం బ్రహ్మ నిర్గుణమేవ. † అన్యథా ※౨ నిర్గుణం ※3 నిరంజనమిత్యాదిభిర్విరోధశ్చేతి. † తదనుపపన్నం। † జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణేన విచిత్రశక్తియోగప్రతిపాదనపరత్వాదద్వితీయపదస్య † తథైవ విచిత్రశక్తియోగమేవావగమయతి

వాక్యత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితీదృశ్యనుమానోక్తిరనుపపన్నా । వాక్యమఖణ్డార్థమితి పదయోరర్థభేదోఽస్తివా నవా. అస్తిచేత్ప్రతిజ్ఞావాక్యఏవ హేతోరనైకాన్త్యమ్. నచేదఖణ్డార్థత్వం ప్రతిజ్ఞాతమేవ నస్యాత్ । దృష్టాన్తస్యచ సాధ్యవైకల్యమవర్జనీయమ్ । ప్రకృతిప్రత్యయాత్మకపదపుంజరూపత్వాత్సర్వవాక్యానామ్ । యది భావరూపాఖణ్డార్థప్రతిపాదనాసమర్థమితి ప్రతిజ్ఞా । తర్హి సాధ్యధర్మవచనాన్తర్గతయోస్సమానాధికరణయోర్భావరూపాఖణ్డశబ్దయోరనైకాన్త్యమ్ । తస్మాత్సత్యాదివాక్యం సత్యత్వాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతిసిద్ధమ్. † తదిదముచ్యతే (సత్యంజ్ఞానమిత్యాదినా) † తత్ర నిర్విశేషపరత్వాభావం సోపపత్తికం ప్రతిజానీతే (సత్యంజ్ఞానమితి) † సామానాధికరణ్యలక్షణప్రత్యభిజ్ఞాపకైశ్శబ్దైః హేత్వంశం వివృణోతి † (ప్రవృత్తీతి) † తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం అన్వయముఖేన వ్యావృత్తిముఖేనవా ప్రవృత్తినిమిత్తభేదస్యావశ్యాశ్రయణీయత్వమాహ (తత్రేతి). † తర్హి కోవిశేష ఇత్యత్రాహ (ఇయానితి) † అవశ్యాశ్రయణీయ ఇత్యత్రాభిప్రేతం వ్యావృత్తీనాం స్వరూపమాత్రత్వే దూషణమాహ (నచేతి). † సామానాధికరణ్యాసిద్ధిముపపాదయతి (ఏకస్మిన్నితి) పర్యాయత్వదూషణం స్పష్టమితి తన్నకణ్ఠోక్తం † విశేషణభేదేనానేకార్థత్వాత్సామానాధికరణ్యలక్షణహానిం నిరస్యతి (నచైకస్యేతి) విశిష్టతాభేదాత్ - తత్తద్విశేషణాన్వయభేదాత్. తథావిధమనేకార్థత్వం నవిరోధి - ప్రత్యుతానుకూలమేవేత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (భిన్నప్రవృత్తీతి) విశేషణతోభిన్నార్థత్వే విశేష్యతశ్చైకార్థత్వేసతి హి సామానాధికరణ్యలక్షణ సాద్గుణ్యమిత్యర్థః. సమానాధికరణం వాక్యం కిం విశేషణవిశేష్యసంబన్ధపరమ్ । ఉతవిశేష్యైక్యపరమ్. ఉత ఉభయపరమ్. ప్రథమేవిశేష్యైక్యే ప్రమాణం నస్యాత్. ద్వితీయే విశేషణాన్వయో నిష్ప్రమాణకస్స్యాత్. తృతీయే సంబన్ధద్వయస్యైకవాక్యేన బోధయితుమశక్యత్వాత్ । వాక్యభేదప్రసఙ్గఇతి కేచిచ్చోదయన్తి. తన్న - ప్రాతిపదికేనైవవిశేషణాన్వయస్య బోధ్యతయా సమానవిభక్తినిర్దేశేన విశేష్యైక్య ప్రతిపాదనే వాక్యభేదప్రసఙ్గాభావాత్.

౮౮. † ఏవం సామానాధికరణ్యస్యాన్యథైవోపపత్త్యా సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వం నిరస్తమ్. అథకారణవాక్యైకార్థ్యాన్నిర్విశేషపరత్వం నిరాకర్తుం తదనువదతి (యదుక్తమిత్యాదినా) సదేవైకమేవేతి విజాతీయసజాతీయభేదవ్యావర్తకావధారణద్వయ సమభివ్యాహృతమద్వితీయపదం పారిశేష్యాత్స్వగతభేదాభావపరమితి గుణతోఽపి సద్వితీయతాం నసహతఇత్యర్థః. † ※ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయత ఇత్యాదిసగుణవిషయకారణవాక్యైకార్థ్యమస్తీత్యత్రాహ (అతఇతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాన్నిర్గుణకారణవాక్యేషు సగుణత్వం సగుణకారణవాక్యేషు నిర్గుణత్వంచోక్తంస్యాత్. తత్రాపచ్ఛేదన్యాయేన నిర్గుణవాక్యప్రాబల్యాత్సర్వకారణవాక్యాని నిర్గుణపరాణీత్యర్థః. † కారణవాక్యైకార్థ్యం కుతోపేక్షితమిత్యత్రాహ (కారణతయోపలక్షితస్యేతి) జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం-నతు స్వరూపలక్షణమిత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితస్యేత్యుక్తమ్. కారణత్వశక్తితదోషవ్యావర్తకత్వాదైకార్థ్యమవర్జనీయ మిత్యర్థః. † అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యాన్నిర్విశేష పరత్వోపపాదనం నిరాచికీర్షురనువదతి (అన్యథేతి) † అనూదితమర్థం దూషయతి (తదనుపపన్నమిత్యాదినా). † తత్ర ప్రథమం కారణవాక్యైకార్థ్యం సవిశేషవిషయత్వే సతీత్యాహ (జగదితి). † (తథైవేతి) అద్వితీయపదం యథా ధిష్ఠాత్రన్తరనివారణపరమేవ భవతి । తథైవేత్యర్థః. † (విచిత్రశక్తియోగమేవేతి) ఉత్తరవాక్య

౧॥ కైయటే - వృద్ధ్యాహ్నికే. ౨॥ మన్త్రికోపనిషత్. 3॥ శ్వే - ౬ అ - ౧౯.

※ ౧ తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి ※ ౧ తత్తేజో సృజతేత్యాది. † అవిశేషేణాద్వితీయమిత్యుక్తే నిమిత్తాన్తరమాత్రనిషేధః। కథం। జ్ఞాయతఇతిచేత్ । † సిసృక్షోర్బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణత్వమ్ ※ ౨ సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీ దేకమేవేతి ప్రతిపాదితమ్. కార్యోత్పత్తిస్వాభావ్యేన బుద్ధిస్థం నిమిత్తాన్తరమితి తదేవాద్వితీయపదేన నిషిధ్యత ఇత్యవగమ్యతే. † సర్వనిషేధేహి స్వాభ్యుపగతాస్సిషాధయిషితా నిత్యత్వాదయశ్చ నిషిద్ధాస్స్యుః. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చాత్ర భవతో విపరీతఫలః। † సర్వశాఖాసు కారణాన్వయినాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం గుణానామత్రోపసంహారహేతుత్వాత్. † అతః కారణవాక్యస్వభావాదపి సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన సవిశేషమేవ ప్రతిపాద్యతఇతి విజ్ఞాయతే.

౮౯. † నచ నిర్గుణవాక్యవిరోధః † ప్రాకృతహేయగుణవిషయత్వాత్తేషాం ※ ౩ నిర్గుణం ※ ౪ నిరంజనం, నిష్కళం, నిష్క్రియం, శాన్తమిత్యాదీనామ్. † జ్ఞానమాత్రస్వరూపవాదిన్యోపి శ్రుతయః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపతా మభిదధతి. † నతావతానిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమ్ † జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాత్ । † జ్ఞానస్వరూపస్యైవ తస్య జ్ఞానాశ్రయ

ముపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽధిష్ఠాతృత్వశక్తియోగమేవావగమయతి - నతు నిర్గుణత్వమిత్యర్థః. † శఙ్కతే (అవిశేషేణేతి) సర్వనిషేధస్య నిమిత్తాన్తరనిషేధస్యచ సాధారణమద్వితీయపదమ్ । నిరుపపదత్వాత్. కించ ఉపక్రమే సదేవైకమేవేతి సజాతీయవిజాతీయభేదయోర్నిషిద్ధత్వా దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయాస్సజాతీయవిజాతీయభేదమాత్రమిథ్యాత్వేఽనుపపన్నత్వాచ్చ. † అద్వితీయపదముపక్రమానుగుణ్యేన స్వగతభేదనిషేధపరంస్యాత్। నతూత్తరవాక్యానుగుణం స్యాత్ । ఉపక్రమప్రాబల్యాదితి సాక్షాత్పూర్వపక్షిచోద్యమ్. నిమిత్తత్వోపాదానత్వే ఉభే అప్యుత్తరత్ర శ్రూయేతే. తత్రోపాదానాన్తరమద్వితీయపదేన నిషిధ్యేత । నతు నిమిత్తాన్తరమితి పార్శ్వస్థచోద్యమ్. తత్రాహ (సిసృక్షోరితి) అనేన శఙ్కాద్వయం పరిహృతం భవతి ※ తదైక్షతేత్యన్తరోక్తత్వాదస్యవాక్యస్య కారణపరత్వం నాపలపనీయమిత్యభిప్రాయేణ సిసృక్షోరిత్యుక్తమ్. కారణపరత్వేచసతి అగ్రశబ్దేన విజాతీయకాలసద్భావసిద్ధేర్జీవానాదిత్వశ్రుతే, రకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిశ్రుత్యర్థాపత్త్యా. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవానాం [కర్మ] సూక్ష్మభేదస్య ప్రళయదశాయా మభ్యుపగమా, దేకత్వావధారణస్య జీవసూక్ష్మభేదసహత్వస్య పరైరభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ । సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదీనాం సర్గోపయికత్వాచ్చ । విజాతీయసజాతీయస్వగతభేదాభావస్య దుర్వచత్వాత్ ।ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్శోక్తార్థావిరోధేన నిర్వాహ్యత్వాత్ పరతన్త్రభేదస్య విహితత్వాత్ । నిషేధస్యచ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్, స్వతన్త్రరూపభేదవిశేషస్య ※ నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతఇత్యాదిభిర్నిషిద్ధత్వాత్ । సామాన్యనిషేధస్యచ తత్పర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ, అద్వితీయపదస్య స్వతన్త్రభేద నిషేధపరత్వే ప్రాప్తేసతి అవిభక్తనామరూపతాప్రతిపాదకే నైకమితిపదేనోపాదానత్వస్య సిద్ధత్వాన్నిమిత్తాన్తరస్య బుద్ధిస్థత్వాచ్చ, నిమిత్తాన్తరరూపస్వతన్త్రవస్తునిషేధపరమద్వితీయపదమిత్యర్థః. † సర్వనిషేధేఽనిష్టమాహ (సర్వేతి) సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్య † నిర్విశేషత్వవాదే విపరీతత్వమాహ (సర్వశాఖేతి) అత్ర - నిర్గుణవాదే. అత్ర భవతఇత్యుపాలమ్భోవా । సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయోఽనుక్తగుణస్వీకారఫలః। నతూక్తగుణత్యాగఫలఇతి త్వత్పక్షవిపరీత[ఫల]ఇత్యర్థః. † సవిశేషపరత్వే కారణవాక్యైకార్థ్యం నిగమయతి (అతఇతి) నకేవలం సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా కారణవాక్యైకార్థ్యాచ్చ సవిశేషపర[త్వ]మిత్యపి శబ్దస్య భావః. [ఇత్యఖణ్డార్థసామానాధికరణ్యనిరాసేన సత్యాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వసమర్థనమ్].

౯౦. † అథ శోధకవాక్యాన్తరైకార్థ్యం నిర్విశేషపరత్వహేతుం నిరస్యతి (నచేతి). † పరేణాపచ్ఛేదన్యాయేనహి నిర్గుణసగుణవాక్యవిరోధః పరిహృతః. అత్ర భిన్నవిషయత్వాద్విరోధఏవ నాస్తీత్యాహ (ప్రాకృతేతి). † నిర్గుణమితి గుణసామాన్యనిషేధః. నిష్కళమితి శరీరసామాన్యనిషేధః. నిష్క్రియమితి క్రియసామాన్యనిషేధః. నగుణనిషేధస్సంకోచయితవ్యః । అర్థగుణనిషేధబలేన సర్వగుణవిరహావగమాత్ । జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాదర్శనాత్ । బ్రహ్మణో జ్ఞానమాత్రత్వప్రతిపాదనేన నిర్గుణత్వంహి ఫలితమితి శఙ్కాయా మార్థగుణనిషేధం పరిహర్తుం శ్రుతిప్రతిపన్నమర్థమనుభాషతే (జ్ఞానమాత్రేతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (నతావతేతి) † కుతఇత్యపేక్షాయాం కిం జ్ఞానత్వాత్ జ్ఞానానాశ్రయత్వముచ్యతే. ఉమేకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావానుపపత్తేరితి వికల్పేప్రథమం ప్రతివక్తి (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) అయమర్థః - జ్ఞానస్య జ్ఞానాదిగుణాశ్రయత్వాభావః కిం వ్యాప్త్యా కథ్యతే । ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్ జ్ఞానానాశ్రయభూతం విషయప్రకాశకం జ్ఞానం కస్యచిద్ధర్మభూతమేవ దృష్టమితి ధర్మత్వేనాఙ్గీక్రియతామ్ । యది శ్రుతిబలాత్ స్వతన్త్రత్వేనాఙ్గీక్రియతే । తర్హి శ్రుతిబలాదేవ జ్ఞానాశ్రయత్వమప్యఙ్గీక్రియతామితి. జ్ఞానానాశ్రయత్వం ధర్మభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తమ్ । నతు జ్ఞానత్వమాత్రప్రయుక్తమితి సోపాధికత్వమ్ । అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. యద్వా - జడస్య ఘటాదేరివ జ్ఞాతృత్వాయోగాత్ జ్ఞాతృత్వేనైవ జ్ఞానస్వరూపత్వమర్థసిద్ధమ్. ద్వితీయం ప్రతివక్తి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్నియతధర్మధర్మిభావ

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ ౩. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧. ౩॥ మన్త్రికోపనిషత్. ౪॥ శ్వే - ౬. అ - ౧౯.

త్వం మణిద్యుమణిదీపాదివద్యుక్తమేవేత్యుక్తమ్. †జ్ఞాతృత్వమేవహి సర్వాశ్శ్రుతయో వదన్తి† ※ ౧ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్. † ※ ౨ తదైక్షత. ※ ౩ సేయం దేవతైక్షత. ※ ౪ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి. ※ ౫ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్. ※ ౬ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ. ※ ౭ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమంచ దైవతమ్। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశమీడ్యమ్. ※ ౮ న తస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ. ※ ౯ ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘిత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయో జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ జ్ఞానస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వాభావికాన్వదన్తి. సమస్తహేయరహితతాంచ.

మణ్యాద్యుల ఇత్యర్థః. †శ్రుత్యా జ్ఞానాశ్రయత్వే సిద్ధేహి తథాభ్యుపగమ ఇత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) †యద్వా - (జ్ఞాతురేవ జ్ఞానస్వరూపత్వాదితి) జ్ఞాతుర్జ్ఞానస్వరూపత్వావిరోధాదిత్యర్థః. † ఏకజాతీయద్రవ్యయోర్ధర్మధర్మిభావానుపపత్త్యా విరోధం పరిహరతి (జ్ఞానస్వరూపస్యైవేతి) † జ్ఞానత్వాజ్ఞానాశ్రయత్వం పరిహరతి (జ్ఞాతృత్వమేవహీతి) పూర్వవదభిప్రాయః. జ్ఞాతృత్వం యథా ఫలితం భవతి। తాదృశగుణపరాశ్చ జ్ఞాతృత్వకణ్ఠోక్తిమత్యశ్చ శ్రుతయస్సర్వశబ్దవివక్షితాః. [బహువచనేన] బహూపనిషద్వాక్యానివా వివక్షితాని. ఏవకారేణ జ్ఞాతృత్వస్యాన్యథాసిద్ధిరభిప్రేతా। హిశబ్దో హేతౌ। జ్ఞాతృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాన్న కాచిదప్యనుపపత్తిరిత్యర్థః † కాః పునశ్శ్రుతయ ఇత్యపేక్షాయాం ఆర్థగుణనిషేధపరిహారార్థం నిర్గుణశ్రుతిసంకోచసిద్ధ్యర్థం సగుణశ్రుతీనామావిద్యకగుణవిషయత్వశఙ్కాపనోదార్థంచ శ్రుతీర్దర్శయం స్తాభిరేతత్ప్రయోజనత్రయసిద్ధించ దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదినా) యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - సర్వం స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ జానాతీత్యర్థః. †జ్ఞానస్య సర్వవిషయత్వం తస్య సమష్టివ్యష్టిసృష్ట్యుపయోగిత్వం ఆత్మసంబన్ధిత్వంచ దర్శయతి (తదైక్షతేత్యాదిత్రయేణ) నిత్యో నిత్యానామిత్యత్ర చేతనబహుత్వముక్తమ్। కామప్రదత్వంచ. జ్ఞాజ్ఞావిత్యత్ర జ్ఞాతృత్వమీశ్వరత్వంచ. తమీశ్వరాణామిత్యత్ర ఈశ్వరత్వదేవతాత్వపతిత్వాని. ఈశ్వరత్వం - నియన్తృత్వమ్. నియామ్యవిషయజ్ఞానవత ఏవ నియన్తృత్వాత్। నియమనస్య జ్ఞానవిశేషరూపత్వాచ్చ. నియన్తృత్వేన జ్ఞాతృత్వసిద్ధిః. దేవతాత్వం - కర్మారాధ్యత్వమ్. పతిత్వం - శేషిత్వమ్. నతస్యేతి కార్యం శరీరమ్. కరణమిన్ద్రియాది ※ కార్యకారణకర్తృత్వ ఇతి ప్రయోగాత్, సమాభ్యధికనిషేధశ్చాత్ర శ్రూయతే. తేనాద్వితీయమితి సామాన్యనిషేధస్య ※ భాగో వా న్యస్త్రివర్ణాదితి న్యాయాదీశ్వరరూప ద్వితీయవిశేషపర్యవసాయిత్వం సూచితమ్. పరాస్యేతి జ్ఞానశక్త్యాదీనాం స్వాభావికత్వముక్తమ్. క్రియా - నియమనమ్. ఏష ఆత్మేతి విశేషవిధానమ్. విశేషనిషేధశ్చ. ఆర్థగుణనిషేధస్య పరిహర్తవ్యతామభిప్రేత్య జ్ఞానస్వరూపస్యైవేత్యుక్తమ్. ఆవిద్యకత్వనిరాకరణాయ స్వాభావికానీత్యుక్తమ్. సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేనాప్యావిద్యకత్వశఙ్కా అర్థాత్పరిహృతా. కించ—జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్ సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేన నిర్గుణవాక్యస్య సంకుచితవృత్తిత్వంచోపపాదితం భవతి. తథాహి - కల్యాణగుణాన్నిత్యస్యాయమభిప్రాయః—గుణవిశేషవిధానం గుణసామాన్యనిషేధో నబాధితుం ప్రభవతి। అపితు తద్వ్యతిరిక్తవిషయ ఏవ భవతి. అన్యథా ※ నహింస్యాత్సర్వా భూతానీతి సామాన్యనిషేధేన ※ అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి హింసావిశేషవిధానబాధప్రసఙ్గాదితి. సమస్తహేయరహితతాంచేత్యస్యాయమర్థః। యథా ※ పశునా యజేత ※ ఛాగస్య వపాయా ఇత్యాదిషు ※ భాగో వా మన్త్రివర్ణాదితి సూత్రోక్తన్యాయాత్సామాన్యశబ్దో విశేషదర్శనే సతి తత్ర పర్యవస్యతి. తథా గుణసామాన్యనిషేధో విశేషగుణనిషేధే పర్యవస్యతీతి. కించ—సామాన్యశబ్దానాం విశేషపర్యవసాయిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్. యథా గామానయ। గాం బధానేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దో విశేషకటాక్షేణ ప్రయోజకవృద్ధేన ప్రయుజ్యతే. తత ఏవహి తత్ర ప్రయోజ్యవృద్ధశ్చ నసర్వా గోవ్యక్తీరానయతి। కింతు వివక్షితవ్యక్తి విశేషమేవానయతి। తథైవహి తత్ర వ్యుత్పత్తిః. ఏవం జ్ఞాతృత్వప్రముఖాన్ కల్యాణగుణాన్నిత్యనేన। సమస్తహేయరహితతాంచేత్యనేనచ। ఉత్సర్గాపవాదన్యాయస్సామాన్యవిశేషన్యాయశ్చాభిప్రేతః. ఉపాత్తవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయే సామాన్యశబ్దస్య విరోధపరిహారాయ సంకోచ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయః। అవిరోధేపి వైయర్థ్యపరిహారాయ సంకోచశ్చేద్గోబలీవర్దన్యాయః. ఉపాత్తవిశేషవిషయే తస్య సంకోచస్సామాన్యవిశేషన్యాయ ఇతి భిదా. కించ—అధ్యాత్మశాస్త్రేషు గుణశబ్దస్సత్త్వరజస్తమస్సు ప్రసిద్ధః ※ నహి తస్య గుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి। వక్తుం శక్యా వియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః ॥ ※ సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః। నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య ※ గుణా గుణేషు వర్తన్తే ※ కారణం గుణసంగోఽస్య ※ నిర్గుణం గుణభోక్తృచ ※ నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం ※ దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా ※ వినా హేయైర్గుణాదిభిః ※ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః ※ గుణకలుషస్య సనాతనేన తేనేత్యాదిషు. ఏవం కేవలగుణశబ్దస్య సత్త్వాదిపరత్వేన ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాన్నిర్గుణశబ్దాస్సత్త్వాదినిషేధపరాః. †అయం విషయ విభాగో న కేవలమస్మాభిర్భిన్నోపనిషద్వాక్యేషు గుణవిశేషవిధాన గుణవిశేషనిషేధ

౧॥ ముణ్డ - ౧ ము - ౧ - ఖ - ౯. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౩. ౩॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. ౪॥ ఐతరే - ౧ ఖ - ౧. ౫॥ కఠ - ౨ అ - ౫ వల్లీ ౧౩. ౬॥ శ్వే - ౧ అ - ౯. ౭॥ శ్వే - ౬ అ - ౭. ౮॥ శ్వే - ౬ అ - ౮. ౯॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౫.

† నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచ విషయమపహతపాప్మేత్యాద్యపిపాస ఇత్యన్తేన హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పఇతి బ్రహ్మణిగికల్యాణగుణాన్విదధతీయం శ్రుతిరేవవివినక్తి † తిసగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధాభావా † దన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపి నాశఙ్కనీయమ్.

దర్శనాన్నిశ్చీయతే. ఏకస్మిన్నేవ వాక్యే విషయవిభాగో స్పష్టఇత్యాహ (నిర్గుణేతి) గుణసామాన్యనిషేధవద్గుణసామాన్యవిధి [illegible] నిర్గుణవాక్యానాం సగుణవాక్యానాంచేత్యుక్తమ్. నహిశ్రుతిషు గుణసామాన్యవిధానం క్వచిద్దృశ్యతే । గుణవిశేషాఏవహి [illegible] హృతగుణశబ్దస్తూపాదేయగుణపరః ※ వర్ణాయుక్తైర్యస్య గుణా నశక్యాః ※ సతేగుణానామయుతైకదేశమ్ ※ [illegible] స్మృతివచనాభిప్రాయేణావా సగుణవాక్యానామిత్యుక్తమ్. తత్ర గుణశబ్దః దోషప్రతిసక్షవచనః । [illegible] । † [illegible] న్యాయేన కల్యాణగుణప[illegible]విశేషపర్యవసానస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ. ఉక్తన్యాయద్వయేన విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యా[illegible] (ఇతిసగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) ఇతి శబ్దేః పూర్వోక్తసర్వహేతుపూ వివక్షితాః ఉత్సర్గాపవాదన్యాయాత్, సామాన్యవిశేష[illegible] శబ్దస్య సత్త్వాదిషు ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చేత్యర్థః. † (సగుణనిర్గుణవాక్యయోరితి) అత్రతు విషయవిభాగాన్న విరోధ[illegible] ఇతిభావః † (అన్యతరస్య మిథ్యావిషయతాశ్రయణమపినాశఙ్కనీయమితి) సగుణవాక్యస్యేతి నహ్యుక్తం, కింతు అన్యతరస్యేత్యుక్తమ్. [illegible] వాక్యస్యవా నిర్గుణేన సగుణవాక్యస్యవా బాధాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థః. అత్రాయమభిప్రాయః — పూర్వోక్తం విరోధో నాస్తీతి [illegible]. ఇదానీం విరోధాభ్యుపగమేపి నాయమపచ్ఛేదన్యాయవిషయః । అపితు విరోధాధికరణ న్యాయవిషయఏవేతి. తథాహి – [illegible] విరోధపౌర్వాపర్యవిషయః. ఉద్గాతృప్రతిహర్త్రోరుభయోరపచ్ఛేదనియమో నాస్తి. తత్రాపి క్రమేణాపచ్ఛేదో[illegible] [illegible] దక్షిణాకత్వాదక్షిణాకత్వవిరోధనియమః. ఉభయోరప్యపచ్ఛేదే తస్య క్రమభావిత్వే ఉద్గాత్రపచ్ఛేదః పూర్వభావీ. [illegible] యేణేతివా నియమోపి నాస్తి. అతోపచ్ఛేదన్యాయవిషయః ప్రయోగావధికవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యవిరోధస్తు [illegible] తయా నియతపౌర్వాపర్యశ్చ. అతో విరోధాభ్యుపగమేప్యనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదనయో నాత్ర ప్రవర్తతే । [illegible] ణన్యాయఏవ ప్రవర్తతే. తద్విషయేహి పౌర్వాపర్యనియమో విరోధినియమశ్చ విద్యతే తథాహి ※ ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వో[illegible] ※ ఔదుమ్బరీ సర్వావేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. తత్ర శ్రుతిః ప్రథమతఏవ ప్రమితిం జనయతి – నిరపేక్షప్రమాణత్వాత్. [illegible] మానసాపేక్షతయా విలమ్బితప్రవృత్తిః. అతస్తత్ర పౌర్వాపర్యం నియతమ్. ఔదుమ్బరీస్పర్శ తద్వేష్టనయోర్విరోధశ్చ [illegible] ప్రమిత్యాం జాతాయాం తద్విరుద్ధార్థః కాలాత్యయాపదిష్టస్స్యాత్. అతో విలమ్బితధీహేతోశ్శీఘ్రధీహేతుర్బలీయానితి న్యాయ[illegible] లీయస్త్వమిత్యుత్తరశాస్త్రానుదయఏవ. నన్వత్రాధీతమేవ హ్యుత్తరశాస్త్రమితి చేత్. తతఃకిమ్ । [illegible] ఆదిత్యో యూపఇతివత్. నను—తత్ర శ్రుతిత్వస్మృతిత్వే బాధ్యబాధకభావప్రయోజకే । నైవమ్ – శ్రుతిత్వ స్మృతిత్వయోః [illegible] త్తేనసిద్ధం పౌర్వాపర్యమేవ బాధ్యబాధకభావహేతురితి న్యాయసామ్యాత్సగుణవాక్యబలీయస్త్వమితి. [illegible] పక్రమాధికరణన్యాయఏవ ప్రవర్తతే-విరోధిపౌర్వాపర్యనియమాత్. అతస్సగుణవాక్యప్రతిబద్ధత్వాన్నిర్గుణశాస్త్రాను[illegible] నను [illegible] విలమ్బితస్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకం చేత్-నేదం రజతమితి జ్ఞానోదయమిదం రజతమితి ధీః ప్రతిబధ్నా [తీ]తిన్) తిచేత్. [illegible] జ్ఞాపకయోరత్యన్తవైషమ్యాత్. సత్తయా జ్ఞాపకంహి ప్రమాణం పూర్వాపరపరామర్శనిరపేక్షం జ్ఞానం జనయతి. [illegible] ※ [illegible] బాధేన మోత్పత్తిరుత్తరస్యహి సిధ్యతీతిన్యాయాత్పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి. జ్ఞాయమానతయా జ్ఞాపకంతు యోగ్యతా[illegible] జనయతి. తత్ర పరామర్శదశాయాం పూర్వప్రమాణేన విరుద్ధార్థప్రమితిశ్చేత్సా ప్రమితిరుత్తరోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నాతీతి వైషమ్యమితి. ఏవం తర్హి నేదం రజతమితి జ్ఞానస్య ఇదం రజతమితి పరామర్శసాపేక్షత్వాత్పూర్వజ్ఞానేన ప్రతిబన్ధస్య నేదం రజతమితి జ్ఞానస్యానుదయప్రసఙ్గఇతి చేన్న . ఇన్ద్రియస్య ప్రత్యభిజ్ఞేతరజ్ఞానజననే పూర్వాపరామర్శనిరపేక్షత్వాత్. ఇహాపి శుక్తిరియమితి శుక్తిత్వవిషయాహ్యుత్తరప్రమితిః । శు[illegible] సగవత ప్రతిపత్తిసాపేక్షత్వమ్. శుక్తిత్వే గృహీతేసతి తద్గ్రహణఫలభూతో నేదం రజతమితి వ్యవహారో నఖల్లిఖితత్వాత్ప్రతియోగిసాపేక్షః ప్రవర్తతే । తత్సాపేక్షత్వంచ శబ్దస్వభావాధీనమ్. అతశ్శుక్తిజ్ఞానం రజతజ్ఞాననిరపేక్షముదయమానం పూర్వం బాధిత్వైవోదేతి అతో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయః [అపచ్ఛేదాధికరణ న్యాయఏవాత్రప్రవర్తతేచేత్] విరోధాధికరణన్యాయఏవాత్ర ప్రవర్తతే । నత్వపచ్ఛేదనయః. నచేదృశస్థలే యది [ప్రవర్తతే] [illegible] త్యనమక ర్తవ్యం స్యాత్ । చరమభావినో నహింస్యాదితినిషేధస్య ప్రబలత్వాత్. తతశ్చానుష్ఠానవిరోధః. సగుణనిర్గుణవాక్యయోర్విరోధపౌర్వాపర్యనియమస్సర్వత్రోక్తః. అతో [పి] విరోధాధికరణన్యాయవిషయత్వేనాత్ర అపచ్ఛేదన్యాయానవకాశాత్సగుణవాక్యానాం బలీయస్త్వం సిద్ధమితి. ఏతదభిప్రాయేణా[illegible]త్యుక్తమ్. ఉపాధ్యనుక్తిపూర్వకశ్రుత్యుక్తానాం గుణానాం నిరుపాధికత్వస్య స్వతఃప్రాప్తత్వాత్, స్వాభావికత్వశ్రుతేః ※ నాన్యో [illegible] [ఈశ్వరత్వస్యాహేతుక]ఈశనస్య.హే) త్వశ్రవణేన తదాపయికగుణానామపి నిరుపాధికత్వసిద్ధేః జ్ఞానశక్త్యాదితారతమ్యోపాధి[illegible]పూర్వక సత్యకామత్వాద్యుక్తేః ※ త ఇమే సత్యాః కామాఇతి స్వరూపవత్సత్యత్వశ్రుతేః ※ పరాస్య

౯౦. ※ ౧ † భీషాస్మాద్వాతఃపవతఇత్యాదినా బ్రహ్మగుణానా † రభ్య ※ ౨ తే యే శతమిత్యనుక్రమేణ † క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వా ※ ౩ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసాసహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి బ్రహ్మణః ।

శక్తిః ※ తే యే శతమిత్యాదిభిర్గుణానామపరిచ్ఛిన్నత్వ ప్రతిపాదనేన కర్మసంబన్ధవ్యాపకపరిచ్ఛేదనివృత్త్యా వ్యాప్యకర్మసంబన్ధనివృత్తేరర్థసిద్ధత్వాత్, స్వాభావికత్వకణ్ఠోక్తిరహితగుణపరవాక్యేష్వపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన గుణానాం స్వాభావికత్వసిద్ధేః ※ ఆనన్దం బ్రహ్మణఇత్యాది తాత్పర్యలిఙ్గప్రాచుర్యాత్. ఉత్సర్గాపవాదన్యాయసామాన్యవిశేషన్యాయాభ్యాం విషయవిభాగాదేకస్యాం శ్రుతావేవ విషయవిభాగస్య దృష్టతయాచ విరోధాభావాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాత్ । విరోధేసత్యపి విరోధాధికరణన్యాయేన సగుణవాక్యప్రాబల్యాత్. ※ యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిషు ఉపాసనవిధిరహితేషు వాక్యేషు స్వరూపవత్ప్రతిపన్నత్వాత్ ; మానాన్తరాగోచరతయానువాదవిషయత్వాసంభవేన నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్ ※ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః ※ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ యో వేద ※ ఆత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి క్వచిదుపాస్యత్వశ్రవణస్య స్వరూపేపి తుల్యత్వాత్, అధ్యాత్మశాస్త్రేషు సత్త్వాదిషు గుణశబ్దస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాచ్చ నిర్గుణవాక్యవిషయత్వాభావాద్బాహ్యతర్కాణాం కాలాత్యయాపదిష్టత్వా, దవధారణద్వయసహితాద్వితీయత్వశ్రుతిజ్ఞానానన్ద స్వరూపత్వవాఙ్మనస నివృత్తిజ్ఞేయత్వనిషేధరూపార్థగుణనిషేధానాం పరిహృతత్వాచ్చ నిరుపాధికా బ్రహ్మగుణా ఇత్యుక్తవక్ష్యమాణార్థసంగ్రహః ప్రవృత్తిసౌకర్యాయ దర్శితః. [ఇతినిర్గుణశ్రుతీనాం హేయగుణనిషేధపరత్వసమర్థనమ్].

౯౦. † సత్యం జ్ఞానమితి జ్ఞానపదేన సిధ్యన్నార్థగుణనిషేధః పూర్వం పరిహృతః. అద్వైతపదనువాకోపసంహారేచ ※ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానా న్నిర్గుణత్వం ఫలితమ్. అతస్తదైకార్థ్యాచ్చ సత్యజ్ఞానాదివాక్యస్య నిర్విశేషపరత్వమితి శఙ్కాయామార్థగుణనిషేధపరతయా పరోక్తస్యాన్యస్య వాక్యస్యోక్తార్థానుగుణ్యముపపాదయతి (భీషాస్మాదిత్యాదినా) భీషాస్మాదిత్యనేన ఆజ్ఞాపయితృత్వముచ్యతే. † (క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయముక్త్వేతి) అత్ర నిర్విశేషత్వం ప్రతిపిపాదయిషితం చేద్గుణానాం క్రమేణ న్యూనతాం ప్రతిపాద్య సర్వాభావే పర్యవసితుం యుక్తమ్. అత్రతు క్రమేణ గుణానామాధిక్యముక్త్వా వాఙ్మనసనివృత్త్యభిధానమానన్త్యాదేవేత్యభిప్రాయః. యథా ※ సంఖ్యాతుం నైవ శక్యన్తే గుణా దోషాశ్చ శార్ఙ్గిణః । అనన్తత్వాత్ప్రథమో రాశిరభావాదేవ పశ్చిమ ఇతి. ప్రథమం మనుష్యానన్దమారభ్య క్రమేణాతిశయో దర్శితః. సాధుయువాధ్యాయకః - సాధు - యథావిధి. సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయా స్వరవర్ణాది భ్రంశరహితం వా. యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితమ్ । అవిస్మరణాన్నిత్యనవం యథా భవతి తథాఽధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా - స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యా [య]ప) కః. తదధికజ్ఞానఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః - ఆశుతరక్రియః. యద్వా - అశనక్షమః - అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా - ఆశీర్వాదవిషయభూతః - సర్వానురంజకఇత్యర్థః. ※ సర్వాన్దేవాన్నమస్యన్తీతివత్. బలిష్ఠః - మనోబలవాన్. ద్రఢిష్ఠ ఇతి శారీరబలస్యోక్తత్వాత్. యద్వా - ద్రఢిష్ఠః - దృఢతరః - సత్త్వవ్యవస్థితస్వభావఇత్యర్థః. బలిష్ఠః - శారీరమానస సర్వవిధబలవాన్. విత్తస్య పూర్ణా - విత్తేన పూర్ణా ※ పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేనేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. స ఏకో మానుష ఆనన్దః. ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యంచోక్త్వా సఏకో మానుష ఆనన్ద ఇతి శ్రుత్యా స్వరసతస్తస్యైవానన్దత్వముక్తమ్. అనుకూలత్వం హ్యానన్దత్వం నివర్త్యానిష్టత్వేష్టసాధనత్వానపేక్షమిష్టత్వ మనుకూలత్వమ్. ఉక్తలక్షణయోగాద్గుణవిభూత్యోరానన్దత్వముపపద్యతే. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వ కృతమిత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. ఏవం చసతి శ్రుతిస్వారస్యంచ సిధ్యతి. గుణవిభూతిప్రకర్షముక్త్వా స ఆనన్ద ఇతి హ్యుక్తమ్. నతు తద్విషయజ్ఞానమితి. యువత్వాద్యనేకగుణాన్ విభూతిమప్యుక్త్వా తత్సముదాయమానన్దశబ్దేన నిర్దిశ్య తస్యానన్దస్య నిరతిశయత్వ ప్రతిపాదనాత్సర్వగుణానాం విభూతేశ్చానవధికాతిశయత్వం ప్రతిపాదితం భవతి. అనుకూలజ్ఞానత్వమేవానన్దత్వమితి గుణవిభూతి విషయజ్ఞానస్యానన్దత్వేపి తస్యానన్దస్య నిరవధికాతిశయతోక్త్యా గుణవిభూత్యోరప్యనవధికాతిశయత్వమర్థాదుక్తం భవతి. తదానన్త్యస్య గుణవిభూత్యానన్త్యనిబన్ధత్వాదితి. † (ఆరభ్యేతి) ఉపక్రమానుగుణముప [రితన]సంహార) వాక్యం నేయమితి భావః. శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్యేతి వాక్యైర్ముక్తానన్దస్య భగవదానన్దసామ్యముక్తం భవతి । బద్ధదశాయాం నిరతిశయానన్దాసమ్భవాత్. శ్రోత్రియః - బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః - నివృత్తావిద్యత్వాత్సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః ※ స ఏకః ప్రజాపతేరానన్ద ఇత్యన్తేన క్షేత్రజ్ఞానన్దాతిశయఉక్తః ※ సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి భగవదానన్ద ఉచ్యతే. చతుర్ముఖానన్దపరత్వే బ్రహ్మశ [బ్దస్వారస్యహానిః] బ్దాస్వారస్యాత్) ※ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ※ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవదితి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యవృత్తిత్వస్య సూత్రితత్వాత్ । భాష్యే ప్రథమసూత్రస్థబ్రహ్మశబ్దవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితత్వాచ్చ. ※ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్ ※ బ్రహ్మణా విపశ్చితా ※ [ఆనన్దం బ్రహ్మ] ※ ఆనన్దం బ్రహ్మణః ※ అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్ ※ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదేతి ప్రకరణస్థబ్రహ్మశబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వాత్ప్రకరణ విరోధశ్చ. ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి పూర్వత్రోత్తరత్రచ ఆనన్దప్రతియోగిషష్ఠ్యన్తబ్రహ్మశబ్దస్వారస్యవిరోధశ్చ ※ సైషానన్దస్యేతి ప్రక్రాన్తబ్రహ్మానన్దస్య చతుర్ముఖానన్దేనోపసంహారానుపపత్తిశ్చ ※ తదప్యేషశ్లోకోభవతీతి బ్రహ్మానన్దం ప్రకృత్య వక్ష్యమాణస్య శ్లోకస్య ఉక్తవిషయత్వవిరోధశ్చ ※ స ఏకః ప్రజాపతేరితి నిరుపపదైక వచనాన్తప్రజాపతిశబ్దస్వారస్యభఙ్గశ్చ. నచ తజ్జాత్యేకవచనమ్ । బహుత్వైకత్వవివక్షాయాం బహువచ నైకవచననిర్దేశప్రకరణత్వాత్. దేవానాం దేవగన్ధర్వాణాం మనుష్యగన్ధర్వాణామిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేరితిహి నిర్దిశ్యతే. అతః ప్రజాపతిశబ్దశ్చతుర్ముఖపరః. సఏకో

†కల్యాణగుణానన్త్యమత్యాదరేణ వదతీ† యం శ్రుతిః.

౯౧. † ※౧ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి బ్రహ్మవేదన †ఫలమునిగమయద్వాక్యం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణో గుణానన్త్యం బ్రవీతి. † విపశ్చితా బ్రహ్మణాసహ సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే. †కామ్యన్త ఇతికామాః - కల్యాణగుణాః. † బ్రహ్మణాసహ తద్గుణాన్ సర్వానశ్నుత ఇత్యర్థః. †దహరవిద్యాయామ్ ※ ౨ తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితివద్గుణప్రాధాన్యం వక్తుం సహశబ్దః. † ఫలోపాసనయోః ప్రకారైక్యమ్ ※ ౩ యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి శ్రుత్యైవసిద్ధమ్.

బ్రహ్మణఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో భగవత్పరః ※ తేయేశతమ్ ※ సఏకఇతిభగవదానన్దస్య కథం [illegible] ని యోజనాని గచ్ఛతోరవేః క్షిప్తేషురివ సర్వత్రేషు సామ్యకథనం [illegible] నిర్దేశోపి చతుర్ముఖానన్దాధిక్యాభిప్రాయః । నతు పరిచ్ఛేదపరఇతి. యద్వా—తే యే శతం సఏక ఇత్యాదౌ [illegible] రిచ్ఛిన్నత్వం ఫలితమ్. ※ అణ్డానాంతు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యయుతానిచ । ఈదృశానాం [illegible] బ్రహ్మాణ్డాని భ్రమన్తిహి॥ ఇత్యాదివచనై రణ్డానామనన్తత్వేన తత్రతత్ర [illegible] క్షయా శతగుణత్వాత్ ※ మేరోరివాణుర్యస్యైతద్బ్రహ్మాణ్డమఖిలంమునే ఇత్యుక్త [illegible] గతి. † (కల్యాణగుణానన్త్యమితి) నహిక్రమేణ గుణాపకర్ష ఉక్తః। కింతు గుణానాం ప్రకర్షఏవోక్తః॥ అతో [illegible] త్తిరితిభావః. † (అత్యాదరేణేతి) బ్రహ్మస్వరూపాదపి తద్గుణేష్వాదరాతిశయ [illegible] ※ [illegible] బ్రహ్మ విద్యానితీతి భావః. † (ఇయంశ్రుతిరితి) నిర్గుణపరత్వేన [illegible]

౯౨. † ఏవమర్థగుణనిషేధనిరాసద్వారా ప్రకరణగతవాక్యాన్తరేణ గుణానన్త్య [illegible] ముక్తమ్. అథ స్వవాక్యైకదేశేనాపి సవిశేషపరత్వ ముపపాదయతి (సోఽశ్నుతఇత్యాదినా) † (ఫలము [illegible]) [illegible] మితి బ్రాహ్మణే । బ్రహ్మ, తద్వేదనమ్, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యం, చేతి చతుష్టయముక్తమ్. [illegible] హ తదేషాభ్యుక్తేతి - తదేవ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఋగేషా గృత్సైభిరుక్తేత్యర్థః. [illegible] విషయ వాక్యయోరివ ఆపాతవిరోధప్రతీత్యభావా [illegible] పన్నః । స్ఫుటప్రతిపత్తిహేతుత్వతదభావావేవ ప్రాబల్యదౌర్బల్యశబ్దవివక్షితౌచేన్న విరోధః ※ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి [illegible] ※ యో వేద నిహితంగుహాయామితి విద్యబ్దః ※ పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ప్రాప్తిః ※ సర్వాన్కామానిత్యాదినా ప్రాప్యమ్. [illegible] రణమేతదితి దర్శయితుం పరస్య విపశ్చితో బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. [illegible] † వాక్యస్య [illegible] దర్శయతి (విపశ్చితేతి). † కిమత్ర గుణవాచిపదమితి శఙ్కాయామ్ ※ [illegible] కామవ్యావృత్త్యర్థమవయవశక్త్యా వ్యాచష్టే (కామ్యన్తఇతి) బ్రహ్మవేదనఫలతయా [illegible] - కామ్య త్వస్య బ్రహ్మ స్వరూపేపి సంభవే సత్యపి వ్యతిరేకనిర్దేశాత్. బహువచనాన్తత్వ, [illegible] గుణేషు సంభవాత్ ※ సవా ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే యఏతే బ్రహ్మలోకే ※ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ ※ త ఇమే సత్యాః కామాఇతి శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాచ్చ కామశబ్దవాచ్యాః కల్యాణగుణా ఇత్యర్థః. † కస్యేమే గుణాః సహభావశ్చ బ్రహ్మణః [illegible] పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర పుత్రస్యైవ కింభోక్తృతయా ఉత క్షీరేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర క్షీరస్యేవభోగ్యతయేతి శఙ్కాంచ పరిహరన్ వాక్యార్థమాహ (బ్రహ్మణేతి) అస్య వాక్యస్య ప్రాప్యవాచిపదశబ్దవివరణరూపత్వాత్ - సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణేతి భోగ్యవాచి [illegible] స్యాచ్చ సహశబ్దో భోగ్యసాహిత్యపరః. సన్నిహితం బ్రహ్మైవచ గుణానామాశ్రయః. అతోఽనన్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. ※ † సహయుక్తేఽప్రధానఇతి శబ్దానుశాసనవశాత్సహశబ్దేనాప్రాధాన్యం బ్రహ్మణ ఆశఙ్క్య తత్పరిహారాయ సహశబ్దప్రయోజనమాహ (దహరేతి) [illegible] గుణానాం ప్రాధాన్యసూచకస్సహశబ్దః. దహరవిద్యాయాముపాసనేహి గుణప్రాధాన్యముక్తమ్. తథాత్రాప్యుపాసనే గుణప్రాధాన్యం [illegible] సహ శబ్దఇత్యర్థః. † ఫలదశాయాం గుణప్రాధాన్యశ్రవణాదుపాసనే గుణప్రాధాన్యం కథం సిధ్యతీత్యత్రాహ (ఫలోపాసనయోరితి) ఫలోపాసనయోరుభయోరపి [స] గుణత్వం గుణప్రాధాన్యంచ తుల్యప్రకారమిత్యర్థః । గుణప్రాధాన్యం వక్తుమిత్యనేనాపి సహశబ్దస్య భోగ్యసాహిత్య పరత్వం సిద్ధమ్. అన్యథా భోక్తృప్రాధాన్యంహిసిధ్యేత్ । నతు భోగ్యగుణప్రాధాన్యమితి. శ్రుత్యైవేత్యేవకారేణ ఉక్తన్యాయస్య పురుష బుద్ధ్యుత్ప్రేక్షానిరపేక్షం శ్రుత్యా కణ్ఠోక్తత్వమభిప్రేతమ్.

౧॥ తై-ఆన-౧ అను-౨. ౨॥ ఛా-౮ ప్ర-౧ ఖ-౧. ౩॥ ఛా-౩ ప్ర-౧౪ ఖ-౧.

౯౨. † ※ ౧ యస్యామతం తస్య మతమ్ ※ ౧ అవిజ్ఞాతం విజానతామితి బ్రహ్మణో జ్ఞానావిషయత్వముక్తం చేత్ † ※ ౨ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ ※ ౩ బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి జ్ఞానాన్మోక్షోపదేశో న స్యాత్ † ※ ౪ అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ । అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద । సన్తమేనం తతో విదురితి । బ్రహ్మవిషయజ్ఞానాసద్భావసద్భావాభ్యామాత్మనాశమాత్మసత్తాం చ వదతి. † అతో బ్రహ్మవిషయవేదనమేవాపవ[ర్గోపాయం]ర్గాయ) సర్వాశ్శ్రుతయో విదధతి. † జ్ఞానం చోపాసనాత్మకమ్ । † ఉపాస్యం చ బ్రహ్మ సగుణమిత్యుక్తమ్ † ※ ౫ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి బ్రహ్మణోఽనన్తస్యాపరిచ్ఛిన్నగుణస్య వాఙ్మనసయోరేతావదితి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వశ్రవణేన బ్రహ్మైతావదితి బ్రహ్మపరిచ్ఛేదజ్ఞానవతాం బ్రహ్మావిజ్ఞాతమమతమిత్యుక్తమ్ । † అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణః. † అన్యథా ※ ౧ యస్యామతం తస్య మతమ్ ※ ౧ విజ్ఞాతమవిజానతామితి మతత్వవిజ్ఞాతత్వవచనం తత్రైవ విరుధ్యతే.

౯౩. † యత్తు ※ ౬ న దృష్టేర్ద్రష్టారం న మతేర్మన్తారమితి శ్రుతిర్దృష్టేర్మతేర్వ్యతిరిక్తం ద్రష్టారం మన్తారం చ ప్రతిషేధతీతి. † తదాగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయా జ్ఞాతురజ్ఞానస్వరూపతాం కుతర్కసిద్ధాం మత్వా న తథాత్మానం పశ్యేః-

---

౯౨. † అథ సగుణానామేవ జ్ఞేయత్వం దృష్టమితి జ్ఞేయత్వనిషేధేన నిర్గుణత్వం ఫలితమితి జ్ఞేయత్వనిషేధపరత్వేన పరోక్తం వాక్యముపాదత్తే (యస్యేతి) † కిం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వమ్ । ఉతోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వమ్ । ఉత సగుణోపాసనా [త్మకజ్ఞానా] విషయత్వం వివక్షితమితి వికల్పత్రయమభిప్రేత్య ప్రథమం జ్ఞానమాత్రావిషయత్వం దూషయతి (బ్రహ్మవిదితి) † బ్రహ్మణో వేద్యత్వే శ్రుతేరాదరాతిశయం దర్శయతి (అసన్నేవేతి). † న బ్రహ్మవేదనమపవర్గోపాయః । అపి తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానమేవ తదుపాయ ఇతి పరైరుచ్యతే ※ విద్యయాఽమృతమశ్నుతే ※ తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః ※ తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే ※ జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణీత్యాదిష్వనిర్దిష్టవిశేషవిషయేషు వాక్యేష్వపవర్గోపాయతయా శ్రూయమాణస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వే ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయతాసాధారణ్యాత్తదాశఙ్క్యాహ (అత ఇతి) అతః కేషుచిద్వాక్యేష్వపవర్గోపాయజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిషయత్వదర్శనాత్. సర్వాశ్శ్రుతయః - అనిర్దిష్టవిషయవిశేషాః విద్యయాఽమృతమశ్నుత ఇత్యాదికాః శ్రుతయోఽపి సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన బ్రహ్మవిషయమేవ వేదనమపవర్గోపాయతయా విదధతీత్యర్థః. యద్వా—కేషుచిద్బ్రహ్మవిషయత్వే శ్రుతే జ్ఞానమాత్రోపాయపరాశ్శ్రుతయశ్చ సామాన్యవిశేషన్యాయాత్తత్రైవ పర్యవస్యన్తీత్యభిప్రాయః. † అథోపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వపక్షం దూషయతి (జ్ఞానం చేతి) ※ తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇతి శ్రుతిరుపాసనాత్మకజ్ఞానావిషయత్వశఙ్కాబీజమ్ । వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్త్యుపపాదనాత్పరిహృతమిత్యర్థః, నేదం యదిదముపాసత ఇత్యస్యాయమర్థః—యదిదం ప్రతీకముపాసతే తన్న, తదేవ పరం బ్రహ్మ త్వముపాస్స్వేతి. † అథ సగుణోపాసనావిషయత్వపక్షం ప్రతిక్షిపతి (ఉపాస్యం చేతి) నిర్గుణపరత్వేన పరోక్తాయాస్స్వవిద్యాయా ఏవ సగుణవిషయత్వోపపాదనాదితి భావః. యద్వా— † (జ్ఞానం చోపాసనాత్మకమితి) జ్ఞానవిశేషవిషయత్వకథనోక్త్యా జ్ఞేయత్వమాత్రనిషేధో దూరనిరస్త ఇతి భావః. † (ఉపాస్యం చేతి) జ్ఞేయత్వనివృత్త్యా నిషాధయిషితా గుణనివృత్తిర్గుణవిధానబాధితా. తతశ్చాజ్ఞేయత్వం బాధితత్వాజ్జ్ఞేయత్వమాక్షిపతీతి భావః. † తర్హ్యవిజ్ఞాతత్వామతత్వశ్రుత్యోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (యతో వాచ ఇతి) అనన్తశబ్దేన సత్యం జ్ఞానమిత్యాదివాక్యం స్మారితమ్. అనన్తస్యేతి స్వరూపానన్త్యముక్తమ్. అపరిచ్ఛిన్నగుణస్యేతి గుణానన్త్యమ్. అస్మిన్నర్థే ※ నహి తస్య గుణాస్సర్వే సర్వైర్మునిగణైరపి । వక్తుం శక్యా వియుక్తస్య సత్త్వాద్యైరఖిలైర్గుణైః ॥ ※ నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తి తేనానన్తోఽయముచ్యతే ※ తవానన్తగుణస్యాపి షడేవ ప్రథమే గుణాః ※ వర్షాయుతైర్యస్య గుణా న శక్యా వక్తుం సమేతైరపి సర్వలోకైః ※ మహాత్మనశ్శఙ్ఖచక్రాసిపాణేర్విష్ణోర్జిష్ణోర్వసుదేవాత్మజస్య ※ చతుర్ముఖాయుర్యది కోటివక్త్రో భవేన్నరః క్వాపి విశుద్ధచేతాః । స తే గుణానామయుతైకదేశం వదేన్న వా దేవవర ప్రసీద ※ యథా రత్నాని జలధేరసంఖ్యేయాని పుత్రక । తథా గుణా హ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయా మహాత్మనః ※ ఇషుక్షయాన్నివర్తన్తే నాన్తరిక్షక్షితిక్షయాత్ । మతిక్షయాన్నివర్తన్తే న గోవిన్దగుణక్షయాదిత్యాదిద్రష్టవ్యమ్. † పరిచ్ఛిన్నత్వజ్ఞానే కథం ధర్మిణో బ్రహ్మణోఽజ్ఞాతత్వమిత్యత్రాహ (అపరిచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణ ఇతి) బ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య స్వరూపతో గుణతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః. † న కేవలం శ్రుత్యన్తరావిరోధార్థమేవ మర్థ ఉక్తః - ఇతరథా స్వవాక్యవ్యాహతిప్రసఙ్గాచ్చేత్యాహ (అన్యథేతి) తత్రైవ - స్వవాక్య ఏవ. [ఇతి పరోక్తజ్ఞేయత్వనిషేధనిరాసః].

౯౩. † జ్ఞేయత్వనిషేధే పరిహృతే జ్ఞాతృత్వనిషేధం పరిహరతి (యత్త్విత్యాదినా) † దృష్టేర్మతేరితి పఞ్చమ్యన్తత్వాభిప్రాయేణ వ్యతిరిక్తపదాధ్యాహారేణ కిం యోజనా । ఉత షష్ఠ్యన్తతయా వ్యతిరిక్తపదానధ్యాహారేణ యోజనా త్వయా క్రియత ఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమమధ్యాహారపక్షమనువదతి (న దృష్టేరితి) † పరిహరతి (తదితి) † ప్రసక్తస్య హి ప్రతిషేధ ఇతి శఙ్కాయాం ప్రసఙ్గం దర్శయతి (కుతర్కసిద్ధామితి) † కుతర్కః కథముపన్యస్త ఇత్యపేక్షాయాం స్వరూపజడత్వే పరోక్తం హేతుద్వయం సంగ్రహేణోపపాదయతి (ఆగన్తుకచైతన్యగుణయోగితయేతి) ఆగన్తుకత్వా

౧॥ కేన-౨ ఖ-౩. ౨॥ తై-ఆ-౧ అను-౧. ౩॥ ముణ్డ-౩ ము-౨ ఖ-౯. ౪॥ తై-ఆ-౬ అను-౧. ౫॥ తై-ఆ-౯ అను-౧. ౬॥ బృ-౫ అ-౪ బ్రా-౨.

నమస్వీథాః। అపితు ద్రష్టారం మన్తారమప్యాత్మానం దృష్టిమతిరూపమేవ పశ్యేరిత్యభిదధాతీతి పరిహృతమ్. †అథనా దృష్టే ర్ద్రష్టారం మతేర్మన్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య సర్వభూతాన్తరాత్మానం పరమాత్మానమేవోపాస్స్వేతి [illegible]. † అన్యథా ※ ౧ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాదిత్యాదిజ్ఞాతృత్వశ్రుతివిరోధశ్చ.

౯౪. † ※ ౨ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి ఆనన్దమాత్రమేవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతీయతఇతి యదుక్తం. †తద జ్ఞానాశ్రయస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమితి వదతీతి పరిహృతమ్. † జ్ఞానమేవహ్యనుకూలమానన్ద ఇత్యుచ్యతే. † ※ ౩ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యానన్దరూపమేవ జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యర్థః। † అతఏవ భవతామేకరసతా. † అస్య జ్ఞానస్వరూపస్య [illegible] జ్ఞాతృత్వమపి శ్రుతిశతసమధిగతమిత్యుక్తమ్. †తద్వదేవ ※ ౪ సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః ※ ౫ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యాది [illegible] నిర్దేశాచ్చ నానన్దమాత్రం బ్రహ్మ। అపిత్వానన్ది. † జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమ్.

౯౫. † యదిదముక్తమ్ ※ ౬ యత్రహి ద్వైతమివ భవతి ※ ౭ నేహ నానాస్తి కిఞ్చన । † మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహ నానేవ పశ్యతి. † ※ ౬ యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాది [illegible] బహుధా

ద్గుణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయమ్. ఆగన్తుకత్వాత్-అనిత్యత్వాత్. జ్ఞానం నిత్యస్యాత్మనః స్వరూప [illegible]. నను బ్వా - చైతన్యంనామ విషయప్రకాశః. తన్నిత్యం స్వరూపంచేత్ [illegible] జ్ఞాన విశేషాణాం కర్తురాత్మనస్స్వరూపస్య దృష్ట్యాదిరూపత్వే విధీయమానే [illegible] [illegible]రూపా) ణాం స్వయంప్రకాశత్వ లక్షణా జ్ఞానత్వమవిశిష్టమితి [illegible]మేవ స్వరూప [illegible].
† సాక్షాదోజనామాహ (అపివేతి) దృష్టి శ్రుతి మతి నిదిధ్యాసనానాం కర్తారం జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య [illegible] ఇత్యర్థః - యద్వా - అభిదధాతీత్యనుషఙ్గః. జీవాత్మానం ప్రతిషిధ్య పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యభిప్రాయ [illegible]. యద్వా - ప్రతిషిధ్య - పరిత్యజ్యేత్యర్థః. అతస్సమానకర్తృకత్వోపపత్తిః ※ [illegible] తత్వాత్ ప్రాణేన ప్రాణిత్వాత్వాది జీవాత్మనస్సంభవతీతి తదుపాస్యత్వ [illegible] ఇత్యుపమేవార్థః.
† అన్యథా శ్రుత్యన్తరవిరోధమాహ (అన్యథేతి) గుణత్వమసిద్ధమ్ - జ్ఞానస్య స్వరూప [illegible] ఈశ్వరజ్ఞానే వ్యభిచారాత్. అస్మదాదిజ్ఞానస్యాప్యాగన్తుకత్వం కాలాన్త్య[illegible] ※ [illegible] ద్వయపరిహారః. విషయప్రవణత్వం ధర్మభూతజ్ఞానస్యైవ. సర్వసాధారణం జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశత్వం । [illegible].
[ఇతి పరోక్త జ్ఞాతృత్వనిషేధనిరాసః].

౯౪. † జ్ఞేయత్వనిషేధపరిహారాన్తర్గతం బుద్ధిస్థత్వాత్ జ్ఞాతృత్వనిషేధః పరిహృతః. [illegible] (జ్ఞాతృత్వేనా)
† పూర్వోక్తం పరిహారమత్రాతిదిశతి (తజ్జ్ఞానాశ్రయస్యేతి) † [illegible] (జ్ఞానమేవేతి) † [illegible] విజ్ఞానానన్ద శబ్దయోస్సమభివ్యాహారో నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (విజ్ఞానమితి) స్వయంప్రకాశత్వానుకూలత్వరూప [illegible] భావః.
† తథైవ భవద్భిరభ్యుపగతమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - జ్ఞానానన్దశబ్దయోరేకవిషయత్వాదేవేత్యర్థః. [illegible] [సభ్యుపగమః]భావః) కిం శ్రుత్యా । ఉత వ్యాప్త్యా । వ్యాప్త్యాచేత్క్వచిద్ధర్మస్స్యాత్. (శ్రుతిబలాత్స్వతస్త్వ) ఇతిచేత్ । తతఏవానన్దాశ్రయత్వమభ్యుపగమ్యతామ్ । ధర్మభూతానన్దస్యహి అనన్దాశ్రయత్వాభావో దృష్టః. అతో వ్యాప్తివిరోధశ్చ నాస్తి. అతస్స్వతస్త్వత్వవద్గుణాశ్రయత్వమపి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్స్వీకార్యమితి భావః. † ఉభయత్ర ప్రమాణేసతిహి న్యాయ సంచార ఇత్యాశఙ్క్యాయాం దృష్టాన్తభూమా ప్రమాణస్య దర్శితత్వమాహ (అస్యేతి)
† వార్తాన్తికేపి కణ్ఠోక్తిం దర్శయతి (తద్వదితి) జ్ఞాతృత్వవదానన్దిత్వమపి కణ్ఠోక్తమిత్యర్థః. † జ్ఞాతృత్వశ్రుతిరప్యానన్దిత్వే ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞాతృత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమితి) జ్ఞాతృత్వాతిరిక్తానన్దిత్వవ్యుదసనపర ఏవకారః । హిశబ్దస్తదుపపత్తిసూచకః. అనుకూలజ్ఞానాశ్రయత్వమేవ హ్యానన్దిత్వమిత్యర్థః. జ్ఞాతృత్వశ్రుతిః జ్ఞానాశ్రయత్వనిషేధస్య ఆనన్దాశ్రయత్వనిషేధస్యచ విరోధినీతి భావః. [ఇత్యానన్దో బ్రహ్మేతిశ్రుత్యర్థః].

౯౫. † అథ భేదనిషేధపరత్వేన పరోక్తాశ్శ్రుతీర్యోజయితుమనువదతి (యదిదమితి) యత్ర హీత్యాదివాక్యాభ్యాం భేదనిషేధఃకృతః
† భేదప్రతిపత్తావనర్థం దర్శయతి (మృత్యోరితి) ※ తమసో వా ఏషతమః ప్రవిశతీతివత్. † నిత్యానువృత్తస్య భేదస్య కథంభ్రాన్తిసిద్ధత్వమిత్యత్రాహ (యత్రత్వితి) [illegible]వాక్యేషు వచనభఙ్గీవైవిధ్యాభిప్రాయేణ బహుధేత్యుక్తమ్ । బహుశ ఇతిపాఠేనిషేధక్రియావృత్తిరిత్యర్థః. † పరిహరతి (తదితి)

౧॥ బృ-౪ అ-౫ బ్రా-౧౪. ౨॥ తై-భృగు-౬ అను-౧. ౩॥ బృ-౫ అ-౯ బ్రా-౨౮. ౪॥ తై-ఆన-౮ అను-౪. ౫॥ తై-ఆన-౯ అను-౧
౬॥ బృ-౪ అ-౪ బ్రా-[illegible] బృ-౬ అ-౪ బ్రా-౧౯.

దృశ్యతఇతి. † తత్కృత్స్నస్య జగతో

తచ్ఛబ్దస్య పరిహృతమిత్యత్రాన్వయః. సమస్తహేయప్రత్యనీకత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేనచ శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణః వికారాస్పదక్లేశ కర్మాదిహేయపరవశజీవైక్యం వ్యాహతత్వాచ్ఛ్రుతిర్న ప్రతిపాదయతి। నవ్యాహతిః. హేయానామపారమార్థికత్వాదితిచేదపారమార్థికత్వే తన్నిరసనీయం నవా। నచే త్తన్నివృత్త్యర్థం శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్. నిరసనీయంచే న్నిరసనీయసంబన్ధఏవ హేయసంబన్ధఇతి తత్ప్రత్యనీకస్య తత్సంబన్ధిత్వం వ్యాహతమ్. కించ—బహుస్యామితి సంకల్పపూర్వకం బహుభవనం శ్రూయతే. సర్వజ్ఞస్య స్వేచ్ఛయా స్వస్మిన్హే [యాపాద]యోపాదా) నమ నన్వితమితి తత్ప్రతిపాదనమశక్యమ్. ॥ అసర్వజ్ఞత్వే ॥ పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః ॥ స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ ॥ యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాది శ్రుతివిరోధః, హేయస్యాపారమార్థ్యేపి స్వసంకల్పేన స్వస్యానన్తాపురుషార్థప్రథమాపాదనం సర్వజ్ఞస్య నోపపద్యతే। సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాభ్యుపగమాత్. అవిద్యాపూర్వకమేవ బహుభవనభ్రమరూపం సార్వజ్ఞ్యమితి నవాచ్యమ్। స్వాభావికీతి శ్రుతేః ॥ త ఇమే సత్యాః కామా ఇతి సత్యత్వశ్రుతేశ్చ। స్వసార్వజ్ఞ్యమావిద్యకత్వేన మిథ్యేతి నజానాతీతిచేత్సార్వజ్ఞ్యం నస్యాత్. జానాతీతిచేత్తేనైవ జ్ఞానేన బాధితత్వాత్సార్వజ్ఞ్యం న స్యాత్. తతశ్చ పూర్వజగదాకారపర్యాలోచనేన స్వసంకల్పపూర్వకం జీవకర్మానుగుణ సృష్టిర్నోపపద్యతే। అతస్సార్వజ్ఞ్యస్యావిద్యకత్వమనుపపన్నమితి సర్వజ్ఞస్య స్వగతహే [యాపాద]యోపాదా) నం నఘటతే। కించ హేయం స్వగతత్వేన జానతస్సర్వశక్తేస్తస్య సత్యసంకల్పస్య సహసైవ స్వగతహేయానిరాసకత్వమపి నోపపద్యతే. అశక్తత్వే ॥ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీత్యాది శ్రుతివిరోధః. ఈదృశవిరోధో నాస్తి। శ్రుతిబలాదవిరుద్ధత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాదితిచేత్। తర్హి ॥ విజ్ఞానఘనఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి ॥ నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిత్ ॥ వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమభయమ్ ॥ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః. ॥ ననభో నభూమిర్నేమే ద్యావాపృథివీ ॥ అన్తవ దేవాస్య తద్భవతి ॥ నాస్యేష్టాపూర్తే క్షీయేతే ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తస్యాత్మాదీనాం నిత్యత్వానిత్యత్వాదేరపి శ్రుతిప్రతిపన్నతయా విరోధాభావాదుభయ మ [భ్యు]పృ్య) పగన్తవ్యమ్. తతశ్చ సర్వత్ర యథాప్రతిపన్నస్వీకారేహి మీమాంసారమ్భవైయర్థ్యం స్యాత్. ప్రస్తుతభేదాభేదశ్రుత్యోరపి పారమార్థికాపారమార్థికవిషయత్వేన సోపాధికనిరుపాధికవిషయత్వేనవా విభాగకల్పనమనుపపన్నమ్। తస్య విరోధపరిహారార్థత్వాద్విరోధస్యచాభావాత్। తతశ్చ భేదపారమార్థ్యసిద్ధిః. అతో విరోధోఽభ్యుపగన్తవ్యః। ఇహచ విరోధోఽవగమ్యతే ॥ మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియ ఇహ నానేవ పశ్యతీతి భేదప్రతిపత్తేస్సంసారహేతుత్వం శ్రూయతే ॥ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి ॥ జుష్టం యదాపశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకఇతి భేదజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వం శ్రూయతే ॥ ద్వైతినోఽతథ్యదర్శిన ఇత్యాదిస్మృతివిరుద్ధమ్ । ॥ ద్వావిమౌ పురుషౌ ॥ ఆవిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః ॥ యస్మాత్క్షరమతీతోహమిత్యారభ్య ॥ యోమామేవమసమ్మూఢో జానాతిపురుషోత్తమమితి భేదజ్ఞానవతోఽసమ్మూఢత్వం స్మర్యతే. ఏవమాదివచనప్రతిపన్నస్య భేదస్య లోకసిద్ధత్వాభావాన్నిషేధార్థం భేదోఽనూద్యతఇతి వాదోఽనుపపన్నః. కించ యది భేదమాత్రస్య లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవదితి న్యాయాదభేదఏవ శాస్త్రవేద్య ఇత్యుచ్యతే। తర్హి సోయం దేవదత్తఇత్యాదావభేదమాత్రస్యచ లోకసిద్ధత్వాదప్రాప్తే శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాచ్చ శాస్త్రేణాభేదప్రతిపాదనమయుక్తమ్. దేవదత్తాద్యైక్యంహి లోకసిద్ధమ్। నజీవపరయోః । అతస్తయోరభేదశ్శాస్త్ర [ప్రతిపా]వే)ద్య ఇతిచేత్। తర్హి ఘటపటాదిభేదఏవ లోకసిద్ధః। నతుజీవపరయోః। నియామ్యత్వ నియన్తృత్వ ధార్యత్వ ధారకత్వ శేషత్వ శేషిత్వ వ్యాప్యత్వ వ్యాపకత్వాది లక్షణభేదో నలోకసిద్ధఇతి సభేదశ్శాస్త్రప్రతిపాద్యఏవ. యథోక్తమాచార్యపాదైః— ॥ నద్వైతం ప్రతిపాదయన్త్యుపనిషద్వాచః ప్రసిద్ధంహి తత్, కింత్వద్వైతమనన్యగోచరతయా తద్వేద్యమాస్థీయతామ్। అప్రాప్తేఖలు శాస్త్రమర్థవదితి వ్యర్థః ప్రయాసో యతః ప్రఖ్యాతాదపరస్తు శాస్త్రవిషయో భేదస్త్వదద్వైతవదితి. అయంచార్థోఽనన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. అతోనువాదఇతి నిర్వాహో నోపపద్యతే। భేదశ్రుతిరుపాసనార్థా నతుతత్త్వపరా ॥ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా ॥ జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమిత్యుపాసన వాచిపదశ్రవణాదితిచేత్। తథాపి తాత్త్వికఏవ భేదః తజ్జ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వోక్తేః. తత్త్వజ్ఞానేన హి మోక్షః. నచ ఫలవిశేషాయోపాసనార్థత్వాద్భేదశ్రుతీనాం భేదస్యాతాత్త్వికత్వం వాచ్యమ్-ఐక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వాదసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. శ్రూయతేహ్యభేదస్యోపాసనార్థత్వమ్ ॥ అథ యోన్యాందేవతాముపాస్తే అన్యోసావన్యోహమస్మీతి నసవేద ॥ ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి. ఐక్యస్యోపాసనార్థత్వం భేదస్యచ తాత్త్వికత్వం యుక్తమ్. వైనతేయధ్యానే హ్యైక్యమారోపితం దృష్టమ్. భేదఏవహి నరేన్ద్రవైనతేయయోస్తాత్త్వికః. విధిశేషభూతవ్యతిరిక్తేష్వపివాక్యేష్వభేదః ప్రతీయతఇతితస్య తాత్త్వికత్వమితిచేత్ తర్హి ॥ క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః ॥ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః ॥ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ ॥ ఋతం పిబన్తౌ ॥ ద్వాసుపర్ణా ॥ నిత్యో నిత్యానామిత్యాద్యవిధిశేషభూతవాక్యావగతత్వాద్భేదస్యాపి తాత్త్వికత్వమవర్జనీయమ్(ఉపాస్తిఫలభూతముక్తిదశాయామభేదా [ద్భేదా]దభేద) పారమార్థ్యంచేత్। ముక్తిదశాయాం భేదశ్రవణాద్భేదతాత్త్వికత్వసిద్ధిః. అత ఉపాసనార్థత్వాదపరమార్థవిషయత్వేన భేదశ్రుతినిర్వాహో నోపపద్యతే. భేదాభేదయోర్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధవత్త్వాదపచ్ఛేదన్యాయవిషయత్వం సగుణత్వనిర్గుణత్వయోరివ నసంభవతీతి విరోధనయాదుపక్రమనయాద్వా పరభూతభేదనిషేధోత్పత్తిప్రతిబన్ధఏవ స్యాత్. ఇదంచ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితమ్. † ఏవంన్యాయానుగృహీతశ్రుత్యన్తరవిరోధస్యావర్జనీయత్వమేషాం నిర్వాహాణామనుపపన్నత్వంచ ప్రదేశాన్తరోక్తమిహాభిప్రేత్య సమీచీననిర్వాహం దర్శయతి (తదితి) జగతఇతిపదం బ్రహ్మపర్యన్తం. తస్య బ్రహ్మకార్యతయేతి పదేనైక్యాదితి పదేనచాన్వయః.

† బ్రహ్మ కార్యతయా † తదన్తర్యామికతయాచ తదాత్మకత్వేనైక్యాత్. † తత్ప్రత్యనీకనానాత్వం [illegible]తే।

తదన్తర్యామికతయేత్యత్ర సామర్థ్యాజ్జగత ఇత్యధ్యాహారః, తేన సకృత్ప్రయుక్తస్యైవ జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కర్షకత్వా[illegible]. † ※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానిత్యుక్తం జగత స్తజ్జత్వం తల్లత్వం [illegible]సజీవ్యాహ (బ్రహ్మకార్యతయేతి) । బ్రహ్మశబ్దః కారణా[illegible]. † [illegible] జీవ్యాహ (తదన్తర్యామికతయేతి) తచ్ఛబ్దో విశేష్యపరామర్శీ । విశిష్టే ప్రయుక్తే విశేష్యాంశస్యాపి ప్రకృతత్వాత్. యథా ※ [illegible] ఇత్యత్ర సచ్ఛబ్దస్య విశిష్టపరత్వం విశేష్యపరత్వంచ తద్వత్. తత్ - బ్రహ్మ అన్తర్యామి యస్య తత్ తదన్తర్యామికం [illegible] మికత్వసిద్ధిః । ఉచ్యతే—అననం-స్థితిః । బ్రహ్మణో జగత్స్థితిహేతుత్వంచాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వమ్ ※ [illegible] త్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యత్ర సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి [illegible] సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరమ్. ప్రతిష్ఠా - [illegible] - లయః. నతు సదాధారత్వమ్ - సదాయతనాఇతి పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. ఏవం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిలయ[illegible]హేతుత్వ[illegible] వాచినా సదాయతనా ఇతిపదేన ధారకత్వసిద్ధేః ※ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే [illegible] ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్ ※ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామితి ధారణహేతుభూతప్రశాసనస్యాన్తః ప్రవిశ్య [illegible] ※ తద్యథా అరేషు నేమిరర్పితా, నాభావరా అర్పితాః, ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రా స్వర్పితాః, ప్రజ్ఞామాత్రాః [illegible] ※ మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణాఇవేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామరనాభిమణిగణసూత్రదృష్టాన్తాభ్యాం అన్తస్స్థితస్య ధారకత్వావగమాత్. ※ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యుక్తానుప్రవేశస్య సృష్ట్యనన్తరభావిత్వాదుదాహృతశ్రుత్యైకార్థ్యాచ్చ స్థిత్యర్థత్వాత్ ※ సప్తప్రాణాః [illegible] ప్రక్రియయా సృష్టస్యచ జగతః ※ తేనేదం పూర్ణంపురుషేణసర్వమితి వాక్యేన స్థితివేలాయాం వ్యాపకేన పరమపురుషేణ [illegible]త్వావగమాత్ । సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన వ్యాపన నియమన ధారణేష్వన్యతమోక్తావన్యతమయోస్సిద్ధత్వా, చ్చానుప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం [illegible]హేతుత్వమి[illegible] ప్యవగమ్యతే. ఏవం తజ్జలానితి వాక్యముపజీవ్యోక్తం జగతో బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా చేతి తదన్తర్యామికత్వముభయ[illegible] బ్రహ్మణః పరమార్థజగదుపాదానత్వాన్యథానుపపత్తిసిద్ధం ఘటక శ్రుతిసిద్ధంచ. నశబ్దస్యోత్తరత్రాన్వయః । తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేనచేతి. స ఆత్మా యస్య తత్తదాత్మకమ్ - తదన్తర్యామికత్వరూపేణ తదాత్మకత్వేనేత్యర్థః. అన్తః ప్రవిశ్య నియన్తాహ్యాత్మా బ్రహ్మకార్యతయా తదన్తర్యామికతయా తదాత్మకత్వేనచేత్యుక్తే హేతుత్రయ శఙ్కాస్స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థం చశబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః । ఏవముభయవిధైక్యస్య విహితత్వాదిత్యర్థః. [illegible] కార్యకారణనిబన్ధనత్వే కార్యావస్థజగద్విశిష్టస్య కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మణా స్వరూపైక్యం యుక్తమ్ - తదన్తర్యామికత్వనిబన్ధనత్వే తు నబ్రహ్మణా జగత ఐక్యమ్. కింతు ప్రకారిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వసంఖ్యాన్వయఏవేత్యైక్యశబ్దస్యార్థభేదస్స్యాత్ - తతశ్చ జగతస్తదాత్మకత్వేనైక్యాదితి వక్తుమయుక్తమ్ప్రకారప్రకారిణోర్జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వాత్. నైవమ్—జగద్బ్రహ్మణోర్భిన్నత్వేప్యత్ర జగచ్ఛబ్దో జగద్విశిష్టబ్రహ్మపరఇత్యుక్తత్వాదైక్యశబ్దస్య చ నార్థభేదః । ఉభయథాపి విశిష్టైక్యపరత్వాత్. తథాహి—కార్యకారణభావనిబన్ధనమైక్యం నామావస్థాద్వయాపన్న చిదచిద్విశిష్టస్వైకత్వమ్ । యథా రూపస్పర్శాదివిశిష్టఘటస్య తాదృశమృద్ద్రవ్యేణైక్యమ్ । చిదచిదాత్మకజగద్విశిష్టస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్వవిశిష్ట[illegible] కారైక్యమ్ । యథా నైల్యవిశిష్టస్యోత్పలత్వవిశిష్టస్యచైక్యమ్. నచ విశేషణాంశైక్యాభావాద్వస్త్వైక్యహానిః । మృద్ఘట[illegible] [illegible] పస్పర్శాదీనాం, కార్యత్వకారణత్వావస్థయోశ్చైకత్వాభావాత్. ఇయాన్ విశేషః । కార్యకారణభావే భిన్నకాలీనావస్థా[illegible] విశేషణా[illegible]శ్రయధర్మైక్యమ్. యథా సఏవాయం తరుణోఽభూదితి. అన్యత్ర సమకాలసంబన్ధద్వారకానేకవిశేషణాశ్రయధర్మైక్యమ్. యథా[illegible] ణఇతి. బాల్యయౌవనే భిన్నకాలీ[నే]న) సద్వారకావస్థే. వేదనం బ్రాహ్మణశరీరంచ సమకాలవర్త్యద్వారకవిశేషణమ్. ఏవముభయవిధవిశేషణవిశిష్ట[illegible] కత్వమైక్యశబ్దార్థః. అతో జగచ్ఛబ్దవాచ్యధర్మైక్యాజ్జగత ఐక్యాదితి నిర్దేశ ఉపపన్నః. యద్వా - కృత్స్నస్య జగతఇతి నిష్కర్షకశ్శబ్దః బ్రహ్మశబ్దోపి విశేష్యమాత్రపరః । కార్యావస్థాం ప్రత్యాధారత్వాత్. ఆధారత్వంచ సాక్షాద్వా పరంపరయావా ముఖ్యమేవ. అతో బ్రహ్మకార్యం జగత్. తదన్తర్యామికశబ్దోవ్యాఖ్యాతః - ఏవంబ్రహ్మకార్యతయా-తదన్తర్యామికతయాచ జగత్తదాత్మకమ్. తదాత్మకత్వంనామ జగతస్తత్ప్రకా[ర]త[త్త్వ]రస్వభావతయా పృథగవస్థానాభావాత్తదన్తర్గతత్వమ్. తేన ప్రకారేణ ఐక్యమ్ । నతు స్వరూపైక్యమ్ । విశిష్టాన్తర్భావఏవ ఐక్యమిత్యర్థః. † (తత్ప్రత్యనీక నానాత్వమితి) విహితోభయవిధైక్యప్రత్యనీకనానాత్వం నిషిధ్యతఇత్యర్థః. కార్యకారణభేదః కుతర్కమూలభ్రాన్తివిషయః. స్వనిష్ఠభేదో లౌకిక[illegible] మూలభ్రాన్తివిషయః. అతో భ్రాన్తి[సిద్ధ]మూలత్వావిశేషాద్విహితైక్యప్రత్యనీకత్వావిశేషాచ్చ తేనాకారేణోభయవిధం భేదం నానాశబ్దేన పరామృశ్య నిషిధ్యత ఇతి నవాక్యభేదః. తత్ప్రత్యనీకేతి - ఐక్యవిధిశేషభూతో భేదనిషేధః । అన్వయముఖేనోక్తార్థస్థిరీకరణార్థత్వాద్వ్యతిరేకోక్తేః. ఐక్యవిధిశ్చ [illegible] నానాస్తీతి ప్రకరణే శ్రూయతే ※ ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితి. ఏకధా - ఏకతయా పరమాత్మశరీరతయైకప్రకారేణేత్యర్థః. తథా ※ అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామిచ భవిష్యామిచ నాన్యః కశ్చిన్మత్తో వ్యతిరిక్తః ※ ఆత్మావా ఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ । నాన్యత్కించన మిషత్ ॥ తథా ※ పరమార్థస్త్వమేవైకో నాన్యోఽస్తి జగతః పతే ※ అహం హరిస్సర్వమిదంజనార్దనో నాన్యత్తతః కారణకార్యజాతమ్ । తదచ్యుతో నాస్తి పరం తతోఽన్యదిత్యాదిషు [illegible] క్యవిధిశేషతయా భేదనిషేధో [illegible] శేషత్వంచ విహితైకత్వస్థిరీకరణలక్షణకించిత్కారేణ భ[గ]వతి. యాదృశమైక్యం విహితం నిషేధస్య [illegible]

† నపునర్బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవనసంకల్ప పూర్వకం బ్రహ్మణో నానాత్వం శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిషిధ్యతఇతి పరిహృతమ్. †నానాత్వనిషేధాదియమపరమార్థవిషయేతిచేత్ † న। ప్రత్యక్షాదిసకలప్రమాణానవగతం నానాత్వం దురాశోహం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తదేవ బాధ్యత ఇత్యుపహాస్యమిదమ్.

శైక్యవిరోధిభేదవిషయత్వేసతి తత్సినీకరణార్థత్వం సిధ్యేత్ । నత్వవిరోధ్యర్థాన్తరనిషేధస్తదుపయుక్తః. నహి మృదేవ ఘటఇత్యుక్తే ఘటత్వోత్పత్తినిషేధో మృద్ఘటైకత్వోపకారకః ఘటత్వోత్పత్తేస్స్వ మృద్ఘటైకత్వావిరోధిత్వాత్. నాప్యేకో ఘటఇత్యుక్తే ఘటగతరూపపరిమాణాదిభేదనిషేధోఘటాఖ్యస్య శైక్యవిధేయపకారకః । రూపపరిమాణాదిభేదస్య ఘటస్యైక్యావిరోధిత్వాత్. విధేయవిరోధ్యర్థనిషేధఏవహి విధ్యుపకారకః. కించ—కేవలముపకారాభావః । ఐక్యవిధేరనుపపత్తిరపి కృత్స్నభేదనిషేధపక్షే స్యాత్ । సమానాధికరణవాక్యైనైక్యవిధానాత్ । భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిత్వం హి సామానాధికరణ్యమ్. నచ ప్రకారభేదే తిష్ఠతి కృత్స్నభేద నిషేధ ఉపపద్యతే. అతో భేదనిషేధస్యైక్యవిధిశేషత్వాత్కార్యకారణభేదః । స్వనిష్ఠభేదశ్చ నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః. కించ—※ నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః ※ న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ※ తేనాత్మాతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః ※ న త్వత్సమోస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయేఽప్యప్రతిమప్రభావేత్యాదిభిస్స్వత స్త్రిరూపవస్తువిశేషవిషయనిషేధదర్శనాత్సామాన్యేనావగతో భేదనిషేధస్తత్ర త్రిభాగపశున్యాయేన పర్యవస్యతీత్యర్థసిద్ధమ్. తత్ప్రత్యనీకనానాత్వమిత్యుక్తత్వాత్కేషుచిద్వాక్యేషు తస్య కణ్ఠోక్తత్వాచ్చ. † అథోత్సర్గాపవాదనయమభిప్రయన్నాహ (నపునరితి) బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ నానాత్వవిషయశ్రుతివాక్యోదాహరణం ప్రకారనానాత్వవిషయవాక్యానామపి ప్రదర్శనార్థమ్ ※ ఏకస్సన్బహుధా విచారః ※ ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః ※ త్వమేకోఽసి బహూననుప్రవిష్టః ※ యోఽవ్యక్తమన్తరే సంచరన్యస్యావ్యక్తం శరీరమ్ ※ యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్యస్యాక్షరం శరీరమ్ ※ యోమృత్యుమన్తరే సంచరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మాదివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి ప్రకారనానాత్వం ప్రకార్యైకత్వంచహి స్పష్టం శ్రూయతే. యద్వా-ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయేచ ※ బహుస్యామితి ప్రకరణే ※ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ※ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ । నిరుక్తం చానిరుక్తంచ నిలయనంచానిలయనంచ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి చిదచిదనుప్రవేశపూర్వకనామరూపభాక్త్వశ్రవణాత్ । ఉభయలిఙ్గస్యా [ప్య] వ్యవధానేన జగదుపాదానత్వానుపపత్తేశ్చ ※ బహుస్యామిత్యత్రాపి బ్రహ్మణో బహునామరూపభాక్త్వస్య సద్వారకత్వసిద్ధేశ్శరీరతయా ప్రకారభూతచిదచిన్నానాత్వమర్థసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణ బహుస్యామితి వాక్యముదాహృతమ్. ఏవం కార్యనానాత్వస్య ప్రకారనానాత్వస్యచ విహితత్వాత్ । సామాన్యనిషేధస్యచ విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చ । కుతర్కసిద్ధకార్యకారణభేదవిషయాః । లౌకికప్రతీతిసిద్ధస్వనిష్ఠభేద విషయాశ్చ భేదనిషేధశ్రుతయఇత్యర్థః. † నానాత్వనిషేధాదపరమార్థవిషయత్వం శఙ్క్యతే (నానాత్వేతి) ఇయం-శ్రుతిః. భేదస్తు నిషేధార్థమనూద్యతఇతిభావః. † పరిహరతి (నేతి) అప్రాప్తస్యానువాదాయోగా[దతో వి]ద్య్వ)షయవిభాగాదవిరోధ ఏవ న్యాయ్యః. ఏతదుక్తమాచార్యపాదైః ※ యద్బ్రహ్మణో గుణశరీర వికారభేదకర్మాదిగోచరవిధిప్రతిషేధవాచః । అన్యోన్యభిన్నవిషయానవిరోధగన్ధమర్హన్తి తన్నవిషయః ప్రతిషేధబాధ్యాః ॥ ఇతి. సమస్తహేయ రహితస్య హేయాకారపస్త్వైక్యాసంభవాత్ । హేయస్యాపారమార్థ్యేపి తస్య నిరసనీయతయా హేయత్వస్యానర్జనీయత్వాత్ । తత్ప్రతిభటతయోక్తస్య తత్సంబన్ధస్యాప్యైక్యవ్యాఘాతాత్ । సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్స్వసంకల్పేన స్వగతహేయతద్విషయభ్రమాదిశాయోగాత్, అసర్వజ్ఞత్వే సార్వజ్ఞ్యశ్రుతివిరోధాత్, సర్వశక్తేస్స్వగతహేయానివారకత్వాయోగాదశక్తత్వే సర్వశక్తి[యోగ] శ్రుతివిరోధాత్ । శ్రుతిబలాదీదృశవిరోధాభావే ※ తాన్యేవాను విశత్యతి ※ నజాయతే మ్రియతేవా ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్ననిత్యత్వానిత్యత్వ నిర్గుణత్వసగుణత్వాదేశ్శ్రుతిబలాద్విరోధాభావేన క్వచిదపి న్యాయసంచారానపేక్షతయా మీమాంసానైరర్థక్యాత్ । భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చ విరోధాభావేన పారమార్థికాపారమార్థికత్వేన విభాగస్యానభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ ※ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వాజుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి ※ జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమితి పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వశ్రవణాత్ ※ యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమిత్యాదినా భేదజ్ఞానవతోఽసమ్మూఢత్వస్మరణాత్ । జీవపరయోర్నియన్తృత్వ నియామ్యత్వాదిలక్షణభేదస్య ఘటపటభేదవత్ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేనానువాదాసంభవా, ద్విహితస్య నిషేధాయోగా, దుపాసనార్థత్వాశ్రయణస్య ※ అథ యోఽన్యాం దేవతామిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నైక్యేపి ప్రసక్త్యాదైక్యస్యావిధిశేషవాక్యప్రతిపన్నత్వే భేదస్యచ తుల్యత్వాన్నియతపౌర్వాపర్యవిరోధతయాఽపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాద్విరోధాధికరణన్యాయేన భేదశ్రుతేః పరభూతనిషేధోత్పత్తిప్రతిబన్ధకత్వా, దైక్యవిధిశేషస్య భేదనిషేధస్య విహితైక్యవిరోధిభేదనిషేధకత్వోపపత్తే, రన్యథా సమానాధికరణ వాక్యప్రతిపన్నస్వశేషిభూతైక్యవిరోధిత్వప్రసఙ్గాత్ । ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన నిషేధస్య విహితభేదవ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్ఛాగపశున్యాయేన సామాన్యేన భేదనిషేధస్య స్వతన్త్రభేదవిశేషనిషేధపర్యవసాయిత్వాచ్చ । భేదనిషేధశ్రుతయోఽబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరాః । నతు భేదమాత్రనిషేధపరాఇతి సంగ్రహః. యత్రహీత్యాదివాక్యానామయమర్థః—యత్ర - యదా. ద్వైతమివ భవతి - స్వనిష్ఠభేదఇవ భవతి. ఇవశబ్దః స్వనిష్ఠభేదస్యాతాత్త్వికత్వద్యోతకః । కథమివేతివద్వాక్యభఙ్గీరీత్యాఽవివక్షితార్థోవా. తత్ -తదా. ఇతర ఇతరమితరేణ పశ్యతి । కేనేతివక్ష్యమాణత్వాదితరేణేత్యధ్యాహారః । ఇతరః - స్వనిష్ఠోద్రష్టా. ఇతరమ్ - స్వనిష్ఠంద్రష్టవ్యం . స్వనిష్ఠదర్శనసాధనేన పశ్యతి. యత్ర [తు] యదా. అస్య - ఉపాసకస్య. సర్వమాత్మైవాభూత్ - పరమాత్మసామానాధికరణ్యేన సర్వం సాత్మ్యకృతం నహి పూర్వమనాత్మ

రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేషణవివర్జితః॥ అపక్షయవినాశాభ్యాం పరిణామర్ద్ధిజన్మభిః। వర్జితశ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవలమ్॥ సర్వత్రాసౌ సమస్తంచ వసత్యత్రేతి వై యతః। తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే॥ తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమజమక్ష[ర] య)మవ్యయం। ఏకస్వరూపంచ సదా హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్॥ తదేవ సర్వమేవైతద్వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపవత్। తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణచ స్థితమ్॥ * ౧ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ। పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే

విధకారణత్వం దృష్టమ్. కార్యాయవస్థకార్యజాతకారణత్వే సర్వదేశగతకార్యకారణత్వేన దేశతః కాలతో వ్యపరిచ్ఛేదావపేక్షితౌ। ఉపాదానత్వసిద్ధ్యై వస్త్వపరిచ్ఛేదోపేక్షితః। నహి వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నః కులాల ఉపాదానం భవతి। మృత్పిణ్డకులాలయోస్సామానాధికరణ్యాసంభవాత్. అతఃకృత్స్నకారణత్వసిద్ధ్యర్థం త్రివిధాపరిచ్ఛేదరాహిత్యం విస్తరేణ వివక్షుః పరః పరాణామిత్యర్థేన తత్సంగ్రహేణ ప్రతిజానీతే. (పరఃపరాణాంపరమఇతి) అనేన కాలానవచ్ఛేదస్సిద్ధః। అధికకాలస్థితిత్వస్య పరశబ్దవాచ్యత్వాత్. పరమాత్మేతిదేశాపరిచ్ఛేద ఉక్తః - ఆప్నోతీతి హ్యాత్మశబ్దవ్యుత్పత్తిః. ఆత్మసంస్థితః - సర్వేషామాత్మత్వేన సర్వవస్తుభిర్విశిష్టః. యద్వా - ఆత్మత్వేన సంస్థితతయా సర్వశరీరకత్వాత్ స్వస్మిన్ పర్యవస్థితః - స్వనిష్ఠః. అన్యత్సర్వం తన్నిష్ఠం। శరీరతయావిశేషణత్వాత్. అతస్సర్వపర్యవసానభూమిః స్వనిష్ఠఇతి వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉక్తః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంహి వస్త్వపరిచ్ఛేదః। ఇదమిదం నభవతీతిహి వస్తుపరిచ్ఛేదః. యద్వా - నిత్యత్వవిభుత్వవ్యతిరిక్తగుణైస్సమాభ్యధికరహితత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః। స్వనిష్ఠం పరమాత్మానమపేక్ష్య తన్నిష్ఠానామన్యేషాం సమత్వాభ్యధికత్వాసంభవాత్ ఆత్మసంస్థితఇత్యనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. ఏవం సంక్షిప్తమర్థముపపాదయతి (రూపేత్యాదినా) తత్ర కాలాపరిచ్ఛేదం ప్రథమం వివక్షుః కాలపరిచ్ఛిన్నేషు వర్తమానం పంచకల్పనాన్వితత్వం బ్రహ్మణి నాస్తీత్యాహ (రూపేతి) రూపశబ్దేన జాతిరుచ్యతే. జాతిగుణౌవ రూపిణాం రూపే ఇతిహి నీతివిదః. వర్ణశబ్దో రూపాఖ్యగుణవిశేషపరః. ఆదిశబ్దేన గన్ధరసాదిః. ఆసనశయనాదిక్రియా విషాణాద్యవయవత్వంచ వివక్షితమ్. రూపవర్ణాదీతి పాఠే రూపశబ్దో నీలపీతత్వాదిగుణపరః వర్ణశబ్దో దేవమనుష్యాదివర్ణపరః। జాతిపరఇత్యర్థః. తన్నిబన్ధనస్తద్విషయో నిర్దేశశ్శబ్దః. శబ్దవాచ్యాస్తఏవ విశేషణాని తైర్వివర్జితః. యద్వా—రూపవర్ణాదితద్వాచిశబ్దరూపైర్విశేషణైర్వివర్జితః. ఏవమనిత్యత్వవ్యాపకం కర్మకృతం రూపాదిమత్త్వం బ్రహ్మణి నాస్తీతి కర్మకృతరూపాదినివృత్త్యా తద్వ్యాప్యకాలపరిచ్ఛేదనివృత్తిరిత్యర్థః. యద్వా—అనిత్యత్వవ్యాప్యకర్మకృతరూపాద్యభావాన్నానిత్యత్వం బ్రహ్మణ్యనుమాతుం శక్యమిత్యర్థః. అనేన * ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యస్యపదస్య విషయోదర్శితః. అథానిత్యత్వవ్యాపకత్వాద్వికారాణామనిత్యత్వనివృత్తయే తద్వ్యాపకవికారరాహిత్యమాహ (అపక్షయేతి). జాయతే అస్తీత్యవస్థాద్వయం జన్మశబ్దేన వివక్షితమ్. ఉత్పత్తిస్థితినాశానామేకైకత్ర విధాద్వయేన వికారషట్కసిద్ధిః. తద్వర్జితత్వాత్ సదాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. సదాశబ్దేన కాదాచిత్కాస్తిత్వనివృత్తిః। నతూత్పద్యత ఇత్యాదిశబ్దైరితి కేవలశబ్దాభిప్రాయః. అనేన సత్తామాత్రమిత్యస్య విషయో దర్శితః. అగోచరం వచసామిత్యస్యచ విషయోదర్శితో భవతి. రూపవర్ణాది ప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదుత్పత్త్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తాభావాచ్చ కల్పనావికారవాచిశబ్దైర్నవక్తుం శక్యతఇతి తస్య పదస్యార్థఇత్యభిప్రాయః. అగోచరం వచసామితి సర్వశబ్దాగోచరత్వముచ్యతే చేత్ - వచసామగోచరం సత్తామాత్రమిత్యపి వక్తుం నశక్యతే. అథ దేశాపరిచ్ఛేదం నామనిర్వచనముఖేనాహ (సర్వత్రేతి) బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వనిషేధార్థం దేవతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థంచ నామనిర్వచనముఖేన తదుక్తిః ఔణాదికప్రత్యయస్యానేకార్థత్వాదధికరణే కర్తరివ వ్యుత్పత్తిర్వాసుదేవశబ్దస్యోచ్యతే (సర్వత్రేతి). వేదాన్తేషు పరబ్రహ్మణోహి నిర్వికారత్వాదికముక్తమ్. తత్కథం వాసుదేవస్యోచ్యతఇత్యత్రాహ (తద్బ్రహ్మేతి) * శైత్యంహి యత్సాప్రకృతిర్జలస్యేతి వత్తదితినిర్దేశః. నిర్దిశ్యమానప్రతినిర్దిశ్యమానయోరేకత్వమాపాదయన్తి సర్వనామానిపర్యాయేణ తల్లింగముపాదదతఇతిహి శాబ్దాః. నిత్యమితి కార్యమాత్రవ్యావృత్తిః. అజమక్ష[య]ర)మవ్యయం ఏకస్వరూపమితి సవికారనిత్యప్రధానవ్యావృత్తిః. ఏకస్వరూపశబ్దేన వృద్ధిపరిణామరాహిత్యం వివక్షితమ్. హేయాభావాచ్చ నిర్మలమితి బద్ధవ్యావృత్తిః. సదేతి ముక్తవ్యావృత్తిః. పరమమితి నిత్యసిద్ధవ్యావృత్తిః. యద్వా - ఏకస్వరూపమితి బద్ధవ్యావృత్తిః। సదేత్యాదినాముక్తవ్యావృత్తిరితి ఏవం స్వవ్యతిరిక్తసమస్తవస్తువిలక్షణత్వేనోపనిషత్సూక్తం బ్రహ్మవాసుదేవఏవేత్యర్థః. త్రివిధాపరిచ్ఛేదవాచినీ శ్రుతిరపి దేవతావిశేషం నిరచినోదనన్తమితి। అనన్తశబ్దో యోగరూఢః. అతోనారాయణాదిశబ్దవద్యాయస్త్రివిధానన్త్యయోగిని భగవతి ముఖ్యో వర్తతే * సత్యజ్ఞానాదివాక్యేఽనంతమితి పదం పుల్లిఙ్గం ద్వితీయాన్తం - యో వేదేతి వేదనశబ్దేనాన్వయాత్ ప్రథమాన్తత్వే తద్యోవేదేతి తత్పదాధ్యాహారస్స్యాత్. వాక్యభేదశ్చస్యాత్. అతస్తత్ర యథోక్త ఏవార్థః. తస్మాత్తదనుసారేణ అత్రాప్యపరిచ్ఛేదకథనసమయే దేవతావిశేషో నిర్ణీతః. వస్త్వపరిచ్ఛేదమాహ (తదేవేతి) సర్వమేవైతదితి వ్యక్తావ్యక్తపురుషకాలసముదాయ ఉచ్యతే. వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపమేతత్సర్వం తద్బ్రహ్మేత్యర్థః. అనేన వస్త్వపరిచ్ఛేదఉక్తః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంహి వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వేపి చిదచిచ్ఛరీరకత్వహేతుభూతవ్యాపనభరణాదిగుణతః సమాభ్యధికరాహిత్యసిద్ధేశ్చ వస్త్వపరిచ్ఛేదసిద్ధిః. నహి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్సమస్తచిదచిచ్ఛరీరకత్వసంభవః. ఏవం శాస్త్రోపక్రమే వాసుదేవాఖ్యముభయలింగకం వస్తుప్రతిపాద్యముక్తం। శాస్త్రోపసంహారేచ తథోక్తమితి దర్శయ (ప్రకృతిర్యేతి) పరమాత్మశబ్దస్య క్వచిజ్జీవేపి ప్రయోగదర్శనాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం సాక్షాత్పరమాత్మలక్షణం జగత్కారణత్వముక్తం. (లీయేతే పరమాత్మనీతి)

* విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౧౦; ౧౧; ౧౨; ౧౩; ౧౪. ౧॥ విష్ణు - ౬ అం - ౪ అ - ౩౯.

[illegible]

[illegible]

యోగివిశేషణంహి [illegible] కార్యోపయోగివిశేషణస్యైవ [illegible]. [illegible] కార్యోపయోగివిశేషణమ్. [illegible] విశేషణం. కార్యో[illegible] భవతి। కార్యకారణయోరనన్యత్వాత్। స్వస్య స్వయమేవ విశేషణత్వా యోగాత్. కార్యత్వం విశేషణమితి చేత్సత్యమ్। తథాపి [illegible] కార్యతావాచిత్వాభావాచ్ఛ క్తిశబ్దసామానాధికరణ్యముపచారతోపి నోపపద్యతే. కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణం శక్తిరితి వ్యుత్పత్తౌ [illegible] సంభవేత్। క్షరశబ్దస్య కార్యపరత్వే దృష్టాన్తవైఘట్యంచ స్యాత్. తచ్చ జ్యోత్స్నాయా విశీర్ణావయవత్వాభావేనాగ్నికార్యత్వాభావాత్. నచ ※ క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరఇతి ప్రయోగానుసారేణ చేతనాచే తనపరత్వం యుక్తమ్। అవినాశస్య స్వస్మిన్ స్వప్రవృత్తిప్రసంగేన సర్వభూతస్థిత్యక్షత్యనుపపత్తేః। [illegible] భూతేషు ద్వయోరవస్థా సముపపన్నమితిచేన్న। [illegible] ఉపరితనగ్రన్థవైరూప్యంచ స్యాత్। ఉత్తరత్రహి భూపమూర్తమమూర్తంచేతి మూర్తామూర్తశబ్దాభ్యాం రూపద్వయం ప్రస్తుత్య హిరణ్యగర్భాదీన్ నిర్దిశ్య ※ మూర్తమేతద్ధరే రూపం భావనా త్రితయాన్వితమితి మూర్తశబ్దవాచ్యరూపస్య భావనాత్రయాన్వయకథనాత్. నహ్యచేతనస్య కర్మబ్రహ్మభావనాన్వయః। ※ సోక్షరః పరమస్స్వరాడిత్య త్రహీన్ద్రాదిబద్ధవిలక్షణవాచిత్వాత్। ※ న స్వరాడ్భవతీతివన్ముక్తవాచిస్వరాట్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాచ్చ అక్షరశబ్దో ముక్తాత్మపరః, అత స్తదనురోధేనా క్షరశబ్దోత్రాపి ముక్తాత్మపరః। బ్రహ్మశబ్దార్థవైరూప్యంతు ※ తపసా చీయతేబ్రహ్మ। ※ తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతఇతి శ్రుతావివా నేకోపపత్తిబలాద్యుజ్యతే. అతో యథోక్తఏవార్థః, బ్రహ్మణోఽవిద్యాసంబన్ధద్వారభూతే జీవాత్మన్యవిద్యాన్వయం దర్శయతి (విష్ణుశక్తిరిత్యాదినా)

---

† విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౭౦. ౧ ॥ విష్ణు - ౧ అం - [illegible] ॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౬౧.

వేష్టితా నృప సర్వగా। సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతిసన్తతాన్॥ తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా। సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే॥ * ౧ ప్రధానంచ పుమాంశ్చైవ సర్వభూతాత్మభూతయా। విష్ణుశక్త్యా మహాబుద్ధే వృతౌ సంశ్రయధర్మిణౌ. తయోస్సైవ పృథగ్భావకారణం సంశ్రయస్య చ॥ యథా సక్తం జలే వాతో బిభర్తి కణికాశతమ్। శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోః ప్రధానపురుషాత్మకమ్॥ * ౨ తదేతదక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్। ఆవిర్భావతిరోభావ జన్మనాశవికల్పవత్ † ఇత్యాదివచనైః పరబ్రహ్మ స్వభావతఏవ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం జగదుత్పత్తిస్థితిసంహారాన్తర్బహిర్నియమనాదిలీలం ప్రతిపాద్య కృత్స్నస్య చిదచిద్వస్తునస్సర్వావస్థావస్థితస్య, పారమార్థికస్యైవ, పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా రూపత్వమ్. † శరీరరూపతన్వంశశక్తివిభూత్యాదిశబ్దైః తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యేనచాభిధాయ తద్విభూతిభూతస్య చిద్వస్తునస్స్వరూపేణావస్థితిమచిన్మిశ్రతయా క్షేత్రజ్ఞరూపేణ స్థితిం చోక్త్వా క్షేత్రజ్ఞావస్థాయాం పుణ్యపాపాత్మకకర్మరూపావిద్యావేష్టితత్వేన స్వాభావికజ్ఞానరూపత్వాసనుసన్ధానమచిద్రూప[ఽతద]పా)ర్థాకారతయాఽనుసన్ధానం చ † ప్రతిపాదితమితి పరంబ్రహ్మ సవిశేషమ్, తద్విభూతిభూతం జగదపి పారమార్థికమేవేతి జ్ఞాయతే.

౧౦౦. ‡ ప్రత్యస్తమితభేదమిత్యత్ర, దేవమనుష్యాది ప్రకృతిపరిణామవిశేష సంసృష్టస్యాప్యాత్మనస్స్వరూపం తద్గత

సర్వగా - చతుర్ముఖాదిపిపీలికాన్తసర్వశరీరస్థా. జాత్యేకవచనమ్. యద్వా - ధర్మభూతజ్ఞానేన స్వతస్సర్వం వ్యాప్తుం క్షమా. కర్మణా వేష్టితా - కర్మణా సంకుచితజ్ఞానేత్యర్థః. తస్మిన్ సర్వే అజ్ఞాస్స్యురిత్యత్రాహ (తయేతి). కర్మతారతమ్యానుగుణం జ్ఞానతారతమ్యవతీ క్షేత్రజ్ఞశక్తిరిత్యర్థః. సర్వేషాం జ్ఞాననిత్యత్వస్య ముక్తౌ సర్వవిషయకత్వస్య చ ప్రామాణికత్వాద్బద్ధావస్థాయాం సంకోచ వికాసౌ సిద్ధౌ। తత్తారతమ్యంచ * పుంసశ్శక్త్యాదిలక్షితః * తిర్యక్త్వం పశువృద్ధికాఇతి స్పష్టీకృతమ్. జాతినామపృథక్సిద్ధధర్మత్వేన రూపశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రస్తుతం రూపత్వం నియామ్యత్వలక్షణమిత్యాహ (ప్రధానంచేతి). చిదచితోర్హి పరమాత్మనియామ్యత్వ ధార్యత్వ వ్యాప్యత్వ నిత్యత్వాదేర్హి ప్రమాణాన్తరాగోచరతయా విహితత్వాన్నిషేధ్యత్వమయుక్తమితి నియామ్యత్వాదినిర్వాణాం పారమార్థ్యేన తదాశ్రయభూతయోశ్చిదచితోశ్చ పారమార్థ్యాన్నిత్యత్వోక్త్యాచ తయోర్భ్రమవిషయత్వాసంభవశ్చ దర్శితో భవతి. నహి ధర్మిసత్యత్వేన వినా ధర్మసత్యత్వం యుక్తమ్. నాపి బాధ్యస్య నిత్యత్వం యుక్తం। సర్వభూతాత్మభూతయా సర్వభూతవ్యాపికయేత్యర్థః. విష్ణుశక్త్యా-విష్ణోర్నియమనశక్త్యా, అన్యథా * శక్తిస్సాపి తథా విష్ణోరిత్యనన్తరోక్తివిరోధాత్. వృతౌ-వ్యాప్తౌ. నియమనేనచ ధారణం శ్రుతిసిద్ధమ్ * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతఇతిహి శ్రూయతే। అతో బిభర్తీత్యుత్తరశ్లోకసామఞ్జస్యమ్. సంశ్రయధర్మిణౌ - భగవత్సృష్టిస్థితిధర్మకౌ. పృథగ్భావః - పరస్పరశరీరాశరీరిత్వలక్షణసంబంధవిశేషరాహిత్యం సంహారః. తత్రహి కరణకలేబరం నాస్తి। సంశ్రయః - కరణకలేబరత్వేన సంబన్ధః. సృష్టిరిత్యర్థః. యద్వా-సంశ్రయః తయోస్సంబన్ధస్సంసారః. పృథగ్భావో మోక్షః. తత్సర్వం భగవన్నియమనాధీనమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) కారణాత్కార్యస్య విభాగే దృష్టాన్తః। జలస్య కణికాస్తస్మాద్భేదేన బిభర్తి వాయుః। సంయోజకత్వవియోజకత్వయోర్వా దృష్టాన్తః। పరస్పరం సంకలితా అసంకలితాశ్చ బిభర్తి వాయుః। యద్వా—ప్రకృతిపురుషగతదోషలేశరాహిత్యే దృష్టాన్తః. వాయుర్హి కణికాశతం తత్స్వభావాస్పృష్టో బిభర్తి. ప్రధానపురుషాత్మకం - ప్రధానపురుషయోరాత్మనః. సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతమితి కర్త్రాధ్యాహర్తవ్యమ్. యద్వా—ప్రధానశబ్దాన్తరితపురుషశబ్దో బద్ధపరః। ఆత్మశబ్దః ప్రకృతిసంసర్గరహితముక్తాత్మపరః. తాన్ బిభర్తీతి. † ఏవంవిధస్య జగతః పరమార్థత్వమాహ (తదేతదితి.) మిథ్యాహి బాధ్యత్వేనానిత్యమ్. పారమార్థ్యేసతి హి నిత్యత్వసంభవః. † ఉదాహృతవచనార్థాన్ సంక్షేపేణాహ (ఇత్యాదినేతి) నిరస్తనిఖిలదోషత్వం కల్యాణగుణాత్మకత్వంచ * సమస్తభూతప్రకృతిం * సమస్తకల్యాణేత్యాదిశ్లోకార్థః. జగదుత్పత్త్యాది లీలత్వం భగవచ్ఛబ్దనిర్వచనసిద్ధమ్. అన్తఃప్రవేశనియమనాదీత్యాదిశబ్దేన అధ్యక్షత్వానుమన్తృత్వే ఉచ్యేతే. ఇత్యాదినేత్యాదిశబ్దేన క్రీడతో బాలకస్యేత్యాదివచన. వివక్షితమ్. తదర్థో లీలాశబ్దేన వివక్షితః. సర్వావస్థావస్థితస్య - కార్యకారణావస్థితస్య। బద్ధముక్తావస్థితస్య చేత్యర్థః. ప్రమాణాన్తరగోచరస్యార్థస్యహి నిషేధార్థం భ్రాన్తిసిద్ధత్వేనానువాదసంభవః। పరమాత్మనియామ్యత్వాదికంతు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వాద్విధిత్సితమేవేతి విహితమేవోపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పారమార్థికస్యైవేత్యుక్తమ్. నియన్తృత్వనియామ్యత్వాద్యుపతిపాదనసిద్ధోర్థః శరీరతయా రూపత్వం. † * తదేవ సర్వమేతత్ తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యమ్। * ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్యేత్యాద్యుక్తమర్థమాహ (శరీరరూపతన్వంశేతి) † (ప్రతిపాదితమితీతి) ఏవం శాస్త్రోక్తమావిర్భావతిరోభావాద్యవస్థాప్రకరణసంహారేణ ప్రతిపాదితత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞాయతఇత్యంతేనోక్తవచనార్థసంగ్రహః కృతః.

[ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణవచనానాం సవిశేషవిషయతానిరూపణమ్].

౧౦౦. ‡ ఉదాహృతవచనైర్వస్తునస్సవిశేషత్వం జగతస్సత్యత్వంచ స్థితమ్। అథ పరోదాహృతవచనాని పూర్వోదాహృతవచనార్థానుగుణ్యేన

† విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - శ్లో. ౬౩. ‡ విష్ణు - ౨ అం - ౭ అ - శ్లో. ౩౦, ౩౧. ‡ విష్ణు - ౧ అం - ౨౨ అ - ౬౦.

భేదరహితత్వే తత్ ... చిదేవాదిశబ్దా ... సత్తైకలక్షణ ... తత్ ... తఇతి । అనేన ... ఇతిచేత్ ... యోగమభిధాయ †యోగావయవ ... ణోవిష్ణో ... శక్తిశబ్దాభిధేయం రూపద్వయం ...

వ్యాచిఖ్యాసుః ... (...) ❋ ... ❋ ... స్మదేవో ... ఇత్యాదిషు ... విధవదనాద్ధి ... ఘటయుచు ... నిత్యభిప్రాయః దేవమనుష్యాదిశబ్దా ... ముక్తానామపి ... తత్ ... స్వాదితి శఙ్కాం పరిహరాయ ... దేవమనుష్యాదిశబ్దా ... ఇదానీం ... విద్యమానత్వా ... తథా[త్వ]మనం ... ఇతిభావః. ❋ ... త్యుక్తమ్. అపిద్విరోధే. ... తద్భేదరహితత్వే– భేదో రూపవర్ణాదిః. అనేన ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. ప్రత్యస్తమితభేదశబ్దే భేదస్యాపూర్వ ... వ్యాప్తిః. ... వ్యాఖ్యాతమ్. జ్ఞానసత్తైక ... జ్ఞానపదమ్, సత్తామాత్ర ... వ్యాఖ్యాతమ్. సత్తైకలక్షణమిత్యత్ర ... సత్తామాత్ర ... సత్తామా ... త్రమిత్యుక్తే ... సత్తైక ... జ్ఞానసత్తైకలక్షణమిత్యుక్తమ్ ... సత్తేత్యర్థః. † ... సత్తా ... ర్థం వ్యాపకత్వే ... (స్వసంవేద్యమితి) యస్మాత్—ఆత్మ ... కల్పనావికారరాహిత్యే ... [ఆత్మసంవేద్యమితి] ప్రత్య క్త్వేన భాసమానత్వం స్వవ్యావర్తకమ్. ... జ్ఞానస్య ధర్మ ... ధర్మభూతజ్ఞానస్య బృహ త్త్వయా పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమ్ ❋ బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహమిత్యాదిష్వి ... యోగయుక్ – ప్రత్యాహారయోగః ❋ ఏవం ప్రకారమమలమితి ... పరమాత్మని ముక్తస్వభావస్యాత్మ ... ముక్తస్య పరమాత్మసామ్యప్రతిపత్తేః. పరమాత్మనశ్చ ❋ అపక్షయవినాశా భ్యామ్ ❋ ... కతిపయభేద ... త్వాత్ ... శ్లోకో ... తః. † అస్య శ్లోకస్య ముక్తాత్మవిషయత్వం ... (కథమితి) † ప్రకరణాదేవా వగమ్యతఇతి ... అస్మిన్ ప్రకరణే – ... ముక్తికర్తృకః । ... ❋ పూర్వాపర ... ఉన్యాం ... †(సంసారైక ... యోగమభిధాయేతి) ఏకశబ్దేన ❋ క్లేశానాం చ క్షయకరః యోగాదన్యన్న విద్యతే ... † (యోగావయ వాన్ ప్రత్యాహారాదీన్యానీతి) ❋ ప్రాణాయామేన పవనం ప్రత్యాహారేణ చేన్ద్రియే వశీకృతే తతః కుర్యాత్ స్థితం చేతశ్శుభాశ్రయే ఇత్యాది ... క్షిప్తః. †(పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః శక్తిశబ్దాభిధేయమితి) ❋ విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తేత్యత్ర విష్ణురేవ శక్తిర్విష్ణుశక్తిరితి కేచిద్వదన్తి. ... విష్ణో రితి ... ❋ పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిః ❋ పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య ❋ తతస్సవాసుదేవేతి ❋ తద్బ్రహ్మపరమంనిత్యం ❋ పరమాత్మాచ సర్వేషాం ❋ విష్ణునామా సవేదేషు వేదాన్తేషు చగీయతే । పరబ్రహ్మస్వరూపస్య విష్ణోశ్శక్తిసమన్వితమ్. ❋ శక్తిస్సాపి ... పరబ్రహ్మత్వం జగత ... శక్తి ... శక్తిశబ్దాభిధేయ ... శక్తిః. బ్రహ్మచ ... విశేషణమ్. అతో విష్ణోరేవ శక్తిః । ... బ్రహ్మశబ్దవాచ్యఇత్యభిప్రాయః. ... పరంబ్రహ్మ ❋ విష్ణుస్తదాసీద్ధరరేవ నిష్కలః ❋ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ❋ నతస్యేశే కశ్చన ❋ నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ❋ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ ❋ నత్వత్సమో ... లోకత్రయ ... విష్ణు రేవ శక్తిశ్చేత్ ... విష్ణోర్విగ్రహైకదేశో విష్ణోరేవాశ్రయః. ... విగ్రహో ... బ్రహ్మణో ... దూషణం ఫలితమ్. † (శక్తి శబ్దాభిధేయం రూపద్వయమితి) పరాపరసంజ్ఞ ... రూపద్వయ ... పరాపరశబ్ద ... శక్తిశబ్దేన ... పరసంజ్ఞ ... చరశ్శక్తిశబ్దో ... ❋ తచ్చ విష్ణోః పరం రూపం ❋ విష్ణోశ్శక్తిః పరా ప్రోక్తేతి ... ❋ భూప మూర్తమమూర్తం చేత్యాదివచనార్థం ... (మూర్త ...) ... శక్తిరిష్యత ఇత్యర్థం ... (తృతీయేతి)

అవిద్యాకర్మసంజ్ఞా [illegible] మూర్తాఖ్యవిభాగం భావనాత్రయాన్వయాదశుభమిత్యుక్త్వా ద్వితీయస్య కర్మాఖ్యావిద్యావిరహిణో విద్యాయుక్తస్య జ్ఞానైకాకారస్యామూర్తాఖ్యవిభాగస్య †నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా యోగయుక్తమనసోఽనాలమ్బనతయా [illegible] †[illegible]శుభాశ్రయత్వం ప్రతిషిద్ధ్య †పరశక్తిరూపమిదమమూర్తమపరశక్తిరూపం క్షేత్రజ్ఞాఖ్యమూర్తంచ [illegible] తృతీయశక్త్యాఖ్యకర్మరూపావిద్యా చేత్యేతచ్ఛక్తిత్రయాశ్రయో భగవద [illegible] †[illegible] మూర్తరూపం శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. †అత్ర పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య శుభాశ్రయ[illegible]మితభోగ[illegible] యదిత్యుచ్యతే. †తథాహి। †※ ౧ [illegible]యోగయుజా శక్యం నృప చిన్తయితుం యతః[illegible] [illegible] యోగిధ్యేయం [illegible]సమస్తశక్తియుక్తే[illegible] నృప యత్ర [illegible]తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూప[illegible]మహదితి చ వదతి. †తథా చతుర్ముఖసనకసనన్దనాదీనా[illegible]విద్యావేష్టితత్వేన శుభా[illegible]బద్ధానామేవ పశ్చాద్యోగేన ఉద్భూతబోధానాం [illegible] స్వతశ్శుద్ధి[illegible]శుభాశ్రయతా నిషిద్ధా। ※ ౨ [illegible]సర్వస్మిన్జగద[illegible]స్థితాః। ప్రాణినః కర్మజనితసంసార[illegible] యతస్తతో న తే ధ్యానే ధ్యానినాముపకారకాః। అవిద్యాన్తర్గతాస్సర్వే తే హి సంసారగోచరాః॥ పశ్చాదుద్భూతబోధాశ్చ ధ్యానే నైవోపకారకాః। [illegible] నవై బోధస్తేహా[illegible]తో యతః। తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మ నిసర్గాదేవ బోధవదిత్యాదినా †[illegible]బ్రహ్మణో విజ్ఞానస్వరూపం స్వాసాధారణమేవ శుభాశ్రయ ఇత్యుక్తమ్. †[illegible]త్ర నభేదాపలాపః ప్రతీయతే.

౧౦౧. †జ్ఞానస్వరూపమిత్యత్రాపి జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్యార్థజాతస్య కృత్స్నస్య నమిథ్యాత్వం ప్రతిపాద్యతే। †జ్ఞానస్వ

మూర్తామూర్త[illegible]విభాగే[illegible]మూర్తాఖ్యవిభాగమితి విభక్య నిర్దేశః కృతః. †(నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయేతి) [illegible]కృత్యయోగ్యత్వాయ. అపితు [illegible]. [illegible]నిష్పన్నయోగిధ్యేయతయా [illegible] ఫలితమ్. †(స్వతస్సి[illegible]) [illegible] అపిత్వౌపాధికదోషని[illegible] స్వయమశక్తత్వేన [illegible] వివక్షితమ్. †(శుభాశ్రయత్వం [illegible]) [illegible]శుభత్వం ప్రతిషిద్ధమ్। అనాలమ్బనపరోఽత్ర [illegible] శుభాశ్రయత్వప్రతిషేధః. శుభత్వమ్—హేయప్రతిభటత్వమ్। నను హేయరాహిత్య[illegible] ※ [illegible]కిల్బిషనాశ[illegible]. †శక్తిత్రయాశ్రయత్వ[illegible] శక్తిత్రయమనువదతి (పరేతి) అత్ర ※ [illegible]యశ్శక్తితా ఇతి [illegible]నార్థో వివక్షితః. [illegible] సమస్తపదం [illegible]కోటికాక్షమ్. [illegible] పరశక్తిరూపం పర[illegible]. ఏవముభయత్రాపి [illegible]సాధారణమితి చతుర్ముఖా[illegible]. †తేషాం శరీరాణాం [illegible] (అవిద్యేతి) మూర్తం [illegible] ※ [illegible] ఇతి [illegible]. †[illegible]శ్లోకః కింవిషయ ఇత్యత్రాహ †(ఇతి) †శుభాశ్రయతా [illegible]త్వకథనం వస్తు[illegible]కథనం ద్రష్టవ్యమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) †అస్మిన్నర్థద్వయే వచనద్వయముపాదత్తే (నతదితి) యోగయుజా—ప్రక్రాన్తయోగేన. అనాలమ్బనత్వమనేన గ్రన్థేనోక్తమ్. స్వతశ్శుద్ధివిరహాశ్చ [illegible]సిద్ధ[హా]త్యభిప్రేతః ※ అన్యేతు పురుషవ్యాఘ్ర చేతసో[ఽశు]యేఽవ్యాశ్రయాః। అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాః కర్మయోనయ ఇత్యాదినా భగవద్విగ్రహవ్యతిరిక్తానాంహి శుద్ధివిరహ ఉక్తః। [illegible]రూపస్యార్హతా [illegible]వివక్షానూచకమితి చశబ్దార్థః. ※ అన్యేత్వితిగ్రన్థే కర్మసంబన్ధలక్షణా[illegible]వినిర్ముక్తానామపి స్వతశ్శుద్ధివిరహ[illegible]. †తేషామపి శుభాశ్రయపదస్థశుభశబ్దేన వ్యవచ్ఛేద్యత్వం[illegible]యితుమాహ (తథేతి) [illegible]వ్యాఖ్యాతం స్వస్వరూపాపన్నానామపి దేన। ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యత్ర[illegible]విధా। స్తమ్బసమభివ్యాహారాత్. స్తమ్బాహి కర్మవశ్యాః ※ పుమాన్నదేవ ఇత్యారభ్య ※ భూపైతే కర్మయోనయ ఇత్యుక్తేః. †※ తేషామవ్యస్యతో యత ఇత్యేవమన్త[illegible] పూర్వముక్తేః. అథ తస్మాత్తదమలం బ్రహ్మేత్యాదేరర్థమాహ (పరస్యేతి) స్వాసాధారణమిత్యస్య పూర్వవదర్థః. ప్రత్యస్తమితేత్యాదిశ్లోకస్య భేదని[illegible] విగమయతి (అతఇతి).

౧౦౧. †అథ జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిశ్లోకస్య భేదమిథ్యాత్వపరత్వాభావమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితీతి) అపిస్సముచ్చయే. †కృత్స్నమిథ్యాత్వప్రతిపాదకత్వాభావముపపాదయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతయావభాసే భ్రమే సత్యర్థాకారస్య తథాత్వేనావభాసో న భ్రమో భవతీత్యర్థః.

౧॥ విష్ణు-౬. అం-౭ అ-౭౮; [illegible]; ౭౦. ౨॥ భవిష్యత్పురాణాన్తర్గత శ్రీవిష్ణుధర్మే-చతురుత్తరశతతమే అధ్యాయే-౨౫; ౨౮; ౨౭; ౨౬.

రూపస్యాత్మనో దేవ మనుష్యాద్యర్థాకారేణావభాసో భ్రాన్తిరిత్యేతావన్మాత్రవచనాత్. † నహిశుక్తికాయా రజతతయా అవభాసో భ్రాన్తిరిత్యుక్తే జగతి కృత్స్నం రజతజాతమ్మిథ్యాభవతి. † జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతేః బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపస్యార్థాకారతా భ్రాన్తిరిత్యుక్తే సత్యర్థజాతస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాత్వముక్తం స్యాదితిచేత్ †తదసత్ †అస్మిన్ శాస్త్రే పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్నిరస్తాజ్ఞానాది నిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య మహావిభూతేరప్రతిపన్నతయా తస్య భ్రాన్తిదర్శనాసమ్భవాత్ †సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతిపాదనంచ బాధాసహ†మవిరుద్ధంచేత్యనన్తరమేవోపపాదయిష్యతే. † అతోఽయమపి శ్లోకో న్యాస్వరూపస్య బాధకః.

౧౦.౨. † తథాహి ※ ౧ †యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యవసితేసతి

† తమేవ దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (నహీతి) †బ్రహ్మస్వరూపవిషయమ్యముఖేనైక్యం శఙ్క్యతే (జగద్బ్రహ్మణోరితి) తత్రహిసర్వం రజతజాతం నశుక్తికాళకలేన సమానాధికరణం దృష్టమ్ । అపితు వ్యధికరణత్వేన ప్రమాణప్రతిపన్నమ్ । అతో నకృత్స్నస్య రజతజాతస్య శుక్తిత్వేన విరోధః । అపితు సమానాధికరణరజతస్యైవ విరోధః. తత్ర విరోధాత్సమానాధికృతరజతస్య మిథ్యాత్వమ్ అవిరుద్ధస్యాసమానాధికృతరజతస్య అమిథ్యాత్వంచ. అత్రతు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం బ్రహ్మసమానాధికరణం ప్రతీయతే. అతో జ్ఞానాకారస్య అర్థాకారస్యచ విరోధే కృత్స్నస్యార్థజాతస్య మిథ్యాత్వం ఫలితమితి. † ఏతత్పరిహరతి (తదసదితి) † తత్ర ప్రథమం పరోక్తార్థస్య ప్రబన్ధవాక్యార్థవిరోధమాహ (అస్మిన్నితి) బ్రహ్మణోఽవిద్యాశ్రయో జగతో మిథ్యాత్వం చాత్రవిరుద్ధమ్ ※ సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ ※ తతస్సవాసుదేవేతి ※ తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమ్ ※ హేయాభావాచ్చ నిర్మలమ్ ※ తాని సర్వాణి తద్వపుః ※ విభూతయో హరేరేతా ఇత్యాదివచనాదిత్యర్థః ※ భ్రాన్తిదర్శనతస్సితమ్ ※ విష్ణుం గ్రసిష్ణుమితి విష్ణోస్సగుణస్య భ్రమాశ్రయత్వముచ్యతే. అతస్తదుక్తమ్. పరం బ్రహ్మహి నిర్దోషమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోరిత్యుక్తమ్. నిరస్తాజ్ఞానాదినిఖిలదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యేత్యాభ్యాం పదాభ్యామవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా । అవిద్యాసంబన్ధేసతి నిరస్తసమస్తహేయత్వం సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వమపి హ్యనుపపన్నంస్యాత్. మహావిభూతేరితి జగన్మిథ్యాత్వానుపపత్తిరుక్తా. జగతో భగవద్విభూతిత్వంహి నప్రమాణాన్తరసిద్ధమ్ । యేన నిషేధార్థమనువాదస్స్యాత్. అతో విధీయతఏవ. విధిస్తు నభ్రమం జనయతి । తథాసతి నిషేధవచనస్యాపి సతో భేదస్యాతత్త్వవిషయబుద్ధిరూపభ్రమపరత్వస్యానివార్యత్వాత్. ప్రామాణ్యంహి వాక్యద్వయస్య సమానమ్. తస్మాద్విహితోఽర్థః పరమార్థఏవేతి నజగన్మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. † సామానాధికరణ్యేనైక్యప్రతీతౌ సత్యాం జ్ఞానాకారార్థాకారయోర్విరోధాదన్యతరమిథ్యాత్వం స్యాత్ । యథా శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్రేతి శఙ్కాయామాహ (సామానాధికరణ్యేనేతి) బాధాసహమ్ - నకేవలమాకారద్వయే అన్యతరబాధనిరపేక్షమపి సామానాధికరణ్యం సంభవతీతి । కింతు బాధం నసహతే । ఆకారద్వయాసిద్ధౌ సామానాధికరణ్యలక్షణాసిద్ధేరిత్యర్థః. † తర్హ్యేకస్మిన్వస్తున్యాకారద్వయవిరోధః కథం పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (అవిరుద్ధంచేతి) ఆకారద్వయాఙ్గీకారేప్యైక్యప్రతిపాదనమవిరుద్ధమ్ । సద్వారకత్వాదితిభావః. అనన్తరమేవ - తత్త్వధికరణాన్తరఇత్యర్థః. ప్రథమశ్చశబ్దశ్శఙ్కానివృత్తిపరః. ద్వితీయస్సముచ్చయపరః. † మిథ్యాత్వపరత్వాభావం నిగమయతి (అతోఽయమితి).

౧౦.౨. † ఏవం జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వపరత్వమనుపపత్త్యుద్ఘాటనేన నిరస్తమ్. అథ శ్లోకం స్వపక్షే వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే (తథాహీతి) అత్ర కిమర్థం ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్ । ఉచ్యతే—జ్ఞానస్వరూపమితి శ్లోకే ద్వితీయాన్తపదానాం విశేష్యో విష్ణురితి నప్రతీయతే. తేషాం ప్రణమ్యేతి పదేనాన్వయశ్చ నజ్ఞాయతే. శ్లోకస్య [విశిష్టపరత్వం]విశిష్టార్థపరత్వం) చ ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వేన వినా నావగమ్యతే. అతోనమస్కారశ్లోకాః వ్యాఖ్యాతవ్యాః । తేషు వ్యాఖ్యాతేష్వపి ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారకరణం కింనిబన్ధనమ్ । ప్రథమతఏవహి తత్కర్తవ్యమితి శఙ్కాజాయతే । శాస్త్రస్య ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణావతీర్ణత్వాత్ప్రథమం ప్రశ్నానాం సంక్షేపేణ ప్రతివచనం కృత్వా విస్తారవివక్షాయాం ద్వితీయాధ్యాయారమ్భే నమస్కారః కృతః । అన్యథా ప్రశ్నానన్తరమేవ నమస్యాయాం క్రియమాణాయాం అస్తత్ప్రశ్నస్య కిముచ్యతఇతి శిష్యబుద్ధేః వ్యాకులతాస్యాదితి పూర్వోక్తశఙ్కానిరసనముఖేన నమస్కారశ్లోకసంగతి ప్రదర్శనార్థం ప్రశ్న శ్లోకా వ్యాఖ్యాతాః. జ్ఞానస్వరూపమిత్యస్మిన్నుపక్రమగ్రన్థే నిర్విశేషవస్తువ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వదర్శనాత్తదనుగుణఏవార్థ ఉత్తరత్ర వర్ణనీయ ఇతిశఙ్కాపరిహారయోపక్రమోపక్రమభూతైః ప్రశ్నోత్తరపరలాభశ్లోకైః శాస్త్రప్రతిపాద్యస్సవిభూతికదేవతావిశేషః । నతు జ్ఞప్తిమాత్రమితి శాస్త్రతాత్పర్యజ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్. వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకోక్తభ్రాన్తస్యాయస్య సద్వారకత్వ సిద్ధయే సామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితియన్నయమితి మయత్ప్రత్యయేన జ్ఞాపనార్థంచ ప్రశ్నశ్లోకాః వ్యాఖ్యాయన్తే. † తత్ర కిమయం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్నః । ఉతాశ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇతి వికల్పే అశ్రుతవేదాన్తస్య విశేషప్రశ్నానుపపత్తిః । శ్రుతవేదాన్తస్య శ్రోతవ్యాభావాత్ప్రశ్నానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాన్తప్రశ్న ఇత్యాహ (యతో వా ఇమానీత్యాదినా) అవసితే సతీత్యనేన బ్రహ్మమీమాంసాశ్రవణం కృతమిత్యుక్తమ్.

†*౧ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ । బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతీతి శాస్త్రేణార్థస్య ఇతిహాసపురాణాభ్యాముపబృంహణం కార్యమితి విజ్ఞాయతే. † ఉపబృంహణంనామ విదిత †సకలవేదతదర్థానాం స్వయోగ మహిమ సాక్షాత్కృతవేదతత్త్వార్థానాం వాక్యైస్స్వావగతవేదవాక్యార్థవ్యక్తీకరణమ్. సకలశాఖా[ను]గతస్య వాక్యార్థ స్యాల్పభాగశ్రవణాద్దురవగమత్వేన తేన వినా నిశ్చయాయోగాదుపబృంహణంహి కార్యమేవ.

† శ్రుతవేదాన్తస్య కిం ప్రశ్నోపపత్తిరితి శఙ్కాయాం శ్రుతవేదాంతస్యేతిహాసపురాణశ్రవణవిధిం దర్శయతి (ఇతిహాసేతి) ఇతిహాసేత్యాదిశ్లోకే వేదశబ్దో వేదాన్తపరః. వేదోపబృంహణరూపేషు ధర్మశాస్త్రేతిహాసపురాణేషు ధర్మశాస్త్రాణి పూర్వభాగోపబృంహణాని । ఇతిహాసపురాణాన్యుపరితనభాగోపబృంహణపరాణీతి విభాగః । స చ స్మృత్యధికరణే వ్యక్తీభవిష్యతి. తత్ర ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మప్రతిపాదనం కర్మణాం తదారాధనరూపత్వజ్ఞాపనార్థమ్. ఇతిహాసపురాణేషు కర్మప్రతిపాదనం కర్మణాం బ్రహ్మోపాసనాంగత్వప్రతిపాదనార్థమ్. ఇతిహాసస్య పురాణేభ్యోఽభ్యర్హితత్వం విశేషః । * అల్పాచ్తరమితి పురాణశబ్దస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే * అభ్యర్హితం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమితి పూర్వనిపాతితస్యేతిహాసస్యాభ్యర్హితత్వప్రతీతేః. † అస్య శ్లోకస్య పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (ఉపబృంహణంనామేతి) షష్ఠ్యన్తవిశేషణద్వయేనాగమోత్థం వివేకజంచ జ్ఞానమస్తీత్యుక్తమ్. తత్త్వార్థానామితి బహువచనం కపిలమతాదపేతిహాసాదీనాం ప్రాబల్యద్యోతనార్థమ్. వ్యక్తీకరణమ్ - అజ్ఞాతవిశేషైస్సహ స్వావగతార్థనిష్కర్షః. యథా వేదేన కర్తవ్యతయా విహితస్య సన్ధ్యోపాసనాదేః శరీరశుద్ధిప్రకారాదయస్తథావిధ స్నానాదివిశేషైస్సహ నిష్కర్షః. ఏవముపనిషద్భాగేష్వర్థనిష్కర్షస్సంపాద్యః. † ఉపనిషదర్థనిష్కర్షో బ్రహ్మవిచారసిద్ధ ఇతి నోపబృంహణాపేక్షేతి శఙ్కాయాముత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (సకలేతి) పూర్వార్ధవిహితోపబృంహణకార్యతోపపాదకముత్తరార్ధమ్. ఉపబృంహణంనామానధీతశాఖాన్తరార్థైస్సహాధీతశాఖార్థనిష్కర్షః. అతో నోపబృంహణవిచారస్సైరపేక్ష్య ఇత్యర్థః. నను— యథా ఆపాతప్రతీత్యా ఫలవదర్థావగమాత్ కర్మవిచారే తదనన్తరం బ్రహ్మవిచారేచ రాగతః ప్రవృత్తిః । తథాఽధీయమానశాఖాన్తర్గతేన * అనన్తావై వేదా ఇతివాక్యేన వేదానామానన్త్యావగమా, దధీతశాఖానవగతానాం తదవిరుద్ధానాం విరుద్ధానాంచార్థానాం సంభవాత్ * స్మృతేశ్చ * అపి స్మర్యత ఇత్యాదిసూత్రేషు వేదాన్తార్థనిర్ణయస్యోపబృంహణసాపేక్షత్వదర్శనా, చ్చోపబృంహణ శ్రవణే రాగతః ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. తత్ర పూర్వభాగోపబృంహణేషు ధర్మశాస్త్రేషు శ్రుతేషూపనిషద్భాగోపబృంహణరూపేతిహాసపురాణేష్వపి రాగాత్ప్రవృత్తిరితి విధివైయర్థ్యమ్ । అప్రాప్తేహి శాస్త్రస్యార్థవత్త్వమ్ । నచ గురోరేవ శ్రోతవ్యమితి నియమవిధిః । అస్మిన్వచనే తద్వాచిశబ్దాభావాత్. ఇతిహాసపురాణయోః శ్రవణప్రవృత్తస్యైతద్వచనార్థజ్ఞానమ్. తస్మాదితిహాసపురాణశ్రవణే ప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ. అత ఉపబృంహయేదితి విధిరనుపపన్న ఇతి. సత్యమ్—భారతాదిప్రబన్ధ విశేషశ్రవణాయ తన్మధ్యగతేనానేన వచనేన న్యాయసిద్ధం సామాన్యత ఉపబృంహణస్యాపేక్షితత్వ మనూద్యతే. ఉపబృంహణం కార్యమితి జ్ఞాయత ఇత్యస్యాయమర్థః. న్యాయసిద్ధముపబృంహణస్య కరణీయత్వమనేన వచనేనాపి జ్ఞాయత ఇతి. ఉపబృంహణంనామేత్యాది భాష్యేణ న్యాయప్రాప్తిరేవ ప్రదర్శ్యతే. యద్వా—సమన్వయవిరోధపరిహారలక్షణాభ్యామేవ తత్త్వస్థితేర్నిశ్చితత్వాద్వస్తుని విరుద్ధాకారాసంభవాదధీయమానశ్రుతినిర్ణీతవిరుద్ధార్థప్రతిపాదక ప్రదేశాన్తరసంభవే వేదస్య భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వప్రసంగాచ్చ । నిర్ణీతతత్త్వవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకప్ర[దేశా]సజ్ఞా)సంభవాత్ । బ్రహ్మణ్యనవగతగుణవిభూతివిశేషసద్భావే ప్యుపబృంహణసహస్రైరపి తదియత్తాప్రతిపాదనాయోగాత్, అవగతకతిపయగుణవిశేషోపాసనేష్వన్యతమేనైవ పురుషార్థసిద్ధ్యుపపత్తే, శ్చోపబృంహణశ్రవణనిరపేక్షంప్రతి ఉపబృంహయేదితివిధానం యుజ్యతే. నన్వేవం తర్హి న్యాయానుగృహీతవాక్యావగతేష్వర్థేషూపబృంహణనిష్కృష్టవ్యాభావా, న్నిష్కృష్టవ్యాంశస్య సూత్రోదాహృతవచనైరేవ నిష్కృష్టత్వాచ్చ ఉపబృంహణవిధిరదృష్టార్థస్స్యాత్. నచ దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనం న్యాయ్యమ్. దృష్టార్థత్వంచ వచనం దర్శయతి * మామయంప్రతరిష్యతీతి. వేదస్య ప్రతారణంనామ తదభిప్రేతవిపరీతార్థవర్ణనమేవ. అతస్తన్నివృత్తిరూపం దృష్టఫలం వాచనికమ్. తస్మిన్సత్యదృష్టకల్పనమయుక్తమ్. తర్హి తదేవ దృష్టం ఫలమితిచేత్తదప్యయుక్తమ్. తత్త్వవిపర్యాసప్రతిపాదనాసంభవస్య త్వయైవోక్తత్వాత్ । సాకల్యేన బ్రహ్మగుణవిభూత్యనవగమస్య సమస్తతదవాన్తరవిశేషానవగమస్యచ వేదప్రతారణరూపత్వాభావేన తన్నివృత్తేరఫలత్వాద్యోగాచ్చ. ఉచ్యతే—యద్యపి పరతత్త్వతదుపాసనప్రతిపాదనేషు విపర్యాసాసంభవః తథాపి * కింతే కృణ్వన్తి కీకటేషు గావో నాశిరం దుహ్రే న తపన్తి ఘర్మమ్ । ఆనోభర ప్రమగన్దస్య వేదో నైచాశాఖం మఘవన్రన్ధయా న ఇత్యాదివాక్యప్రతిపన్నప్రమగన్దాదివృత్తాన్తస్యేవ పరమాత్మసృజ్యసురనరతిర్యగాదివిశేషతదుత్పత్తి తద్వృత్తవిశేషాణాం శ్రుతిసామాన్యప్రతీతత్వేన వాక్యావివక్షితత్వం మన్యమానా సోఽహ [illegible] వాక్యానాం పండితమానిభిరితరైరయుక్తమర్థమివ వేదపూర్వభాగోపనిషద్భాగగతానాం తుస్తార్థవాదానామన్యథార్థత్వం మన్యతేచేదశ్రుతో [illegible] వేదం ప్రతారయత్యేవాయమితి తత్పరిహారాయోపబృంహణవిధిరుపపద్యత ఇతి. నచాన్యోన్యాశ్రయః । స్వాధ్యాయవిధివాక్యస్య [illegible] అధ్యయనాద్విధ్యవగమః । విధ్యవగమాదధ్యయనమితి యథా నాన్యోన్యాశ్రయస్తద్వత్. తత్రహి విధ్యభిజ్ఞపురుషప్రేరణా [illegible] ప్రవృత్తిః. ఏవముపబృంహణవిధ్యభిజ్ఞశిష్టజనవాద్యనుసిద్ధ్యా [illegible] । తదభిజ్ఞస్య గురుర్వచనేనవా । తేనోపబృంహణాధిగమప్రవృత్తిరుపపద్యతే [illegible] సంపాద్యతాం జ్ఞానాచ్ఛిష్యస్య ప్రశ్న ఉపపద్యతే. అత ఉపబృంహణవిధిరుపపన్నః [illegible] పరాశరస్య సార్వజ్ఞ్య [illegible] స్థలేషు స్వస్య కృతకృత్యత్వాచ్చ మైత్రేయస్య తత్ప్రణీత పురాణశ్రవణప్రవృత్త్యుపపత్తిః.

౧౦౩. † పురాణాన్తరేభ్యోఽస్య పురాణస్య నైర్మల్యం దర్శయన్ ప్రశస్తతామాహ (ప్రసిద్ధేతి) అష్టాదశపురాణేషు శ్రేష్ఠతమస్య విష్ణుపురాణస్య సర్వవిద్వజ్జనవిదితస్య పురాణాన్తరేభ్యోఽపి ప్రసిద్ధిప్రామాణ్యాధిక్యం శాస్త్రేషు మానవస్యేవ, వ్యాకరణేషు పాణినీయస్యేవ, సంహితాసు అజద్వైధస్య ప్రకర్షాతిశయో నాపహ్నోతుం శక్యతే. తత ఏవ ప్రసిద్ధిప్రామాణ్యాతిశయాదేవ నిష్కర్షకత్వశఙ్కానవకాశోత్తరతా. అతివిస్తరత్వాచ్చ సంక్షేపశఙ్కాప్యనావతరతి. అన్యపరోక్తిప్రసిద్ధిప్రామాణ్యాతిశయం చేదమ్. ※ సఙ్కీర్ణాః సాత్త్వికాశ్చైవ ※ అగ్నేశ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్తితమ్ (కథ్యతే) రాజసేషుచ మాహాత్మ్యమధికం బ్రహ్మణో విదుః । సాత్త్వికేష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్యమధికం హరేః । తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యన్తి పరాం గతిమ్॥ యస్మిన్ కల్పేతు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా । తస్య తస్యతు మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే ఇతి సమ్యగ్జ్ఞానప్రతిపాదకసత్త్వమూలత్వాదన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుభూతరజస్తమోమూలత్వాభావాద్దుష్టకారణపురాణాన్తరసామ్యం న సంభావనీయమ్. సత్త్వస్య యథార్థజ్ఞానహేతుత్వమ్, రజస్తమసోశ్చాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానహేతుత్వమ్ ※ సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానమ్ ※ అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ. సర్వార్థాన్విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీతిచ వచనాత్సిద్ధమ్ ※ సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టముపష్టంభకం చలంచ రజః । గురువరణకమేవ తమ ఇతి ※ సర్వావస్థా నిష్ఫలాగి ప్రేత్య తమో నిష్ఠాహి తాస్స్మృతా ఇతిచ ప్రసిద్ధమ్. నను—చతుర్ముఖశివాదిప్రతిపాదకపురాణానాం రజస్తమోమూలత్వపరవచనస్య రజస్తమోమూలత్వేన ప్రామాణ్యాభావాత్సాత్త్వికపురాణప్రాబల్యాసిద్ధిః. అస్య వచనస్య సత్త్వమూలత్వే ప్రమాణం నాస్తి. అతఏవ తద్వచనమాత్రస్యాప్రామాణ్యం వక్తుం యుక్తమ్ । నబహూనాం పురాణానామ్ - భూయసాం బలీయస్త్వాత్. ఉచ్యతే—నతావదస్య వచనస్య ప్రామాణ్యే విమతిర్న్యాయ్యా । బాధకాదర్శనాత్స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్యానపోదితత్వాత్ ※ యోహ ఖలు వా అస్య రాజసోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం బ్రహ్మా । యోహ ఖలు వా అస్య సాత్త్వికోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం విష్ణుః యోహ ఖలు వా అస్య తామసోంశస్సోసౌ బ్రహ్మచారిణో యోయం రుద్ర ఇతి. ※ మహాన్ప్రభుర్వై పురుషస్సత్త్వస్యైష ప్రవర్తక ఇతిచ శ్రుత్యానుసన్ధేయ తత్తద్గుణమయత్వేనావగతస్య తత్తత్తత్త్వస్య తత్తత్కల్పే తత్తద్గుణమయేన బ్రహ్మణా తేషు తేషు పురాణేషు ప్రతిపాదితత్వపరస్య వచనస్యోపపన్నార్థత్వాచ్చ, సకలశాస్త్రార్థవ్యవస్థాపకే మహాభారతేచ మోక్షధర్మే ※ జాయమానంహి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః । సాత్త్వికస్సతు విజ్ఞేయస్సవై మోక్షార్థ [చిన్తక]నిశ్చయ) ఇత్యాదినా భగవత్కటాక్షేణ సత్త్వగుణమూలసమ్యగ్జ్ఞాననిశ్చయముక్త్వా ※ పశ్యత్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోఽథవా పునః । రజసా తమసాచాస్య మానసం సమభిప్లుతమితి చతుర్ముఖశివయోగి కటాక్షేణ రజస్తమోమూలకాలుష్యప్రతిపాదనాచ్చ, చతుర్ముఖశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వముపపద్యతే. అస్య వచనస్య రజస్తమోమూలపురాణస్థత్వేపి నాప్రామాణ్యం శఙ్కనీయమ్. బ్రహ్మశివాదిప్రతిపాదనాభినివిష్టస్య ప్రబన్ధస్య భగవత్ప్రకర్షోక్తావాగ్రహాసంభవే నాస్య వచనస్య తత్త్వపరత్వోపపత్తేః. స్వప్రతిపాద్యదేవతాయామేవహి పక్షపాతాగ్రహసంభవః । నత్వన్యత్ర. తస్మాన్నాస్య వచనస్య కారణదోషసంభవః. యదుక్తమనేకపురాణాప్రామాణ్యాదేతద్వచనమాత్రాప్రామాణ్యం యుక్తం భూయసాం బలీయస్త్వాదితి తదయుక్తమ్ । సాక్షాద్విరోధాభావాత్. నహి విధిశివప్రతిపాదకప్రబన్ధానాం రజస్తమోమూలత్వం నేతి తేషు పురాణేష్వవగమ్యతే. తత్తత్ప్రబన్ధేష్వేవ ప్రమాణతయా ప్రతిపన్నానాం తేషాం ప్రామాణ్యం రజస్తమోమూలత్వంచ విరుద్ధమితి పరంపరయా విరోధః ఫలితః । తత్ర భూయసాం బలీయస్త్వమితిచేత్. యది కేవలమేతద్వచనమాత్రవిరోధేన తేషామప్రామాణ్యమ్ । తదా స్యాదయం దోషః. పురాణానాం పరస్పరవిరోధేన సర్వేషామవిశేషేణ ప్రామాణ్యేఽనుపపన్నే సర్వాప్రామాణ్యాదపి కతిపయప్రామాణ్యసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహే న్యాయ్యేసతి కస్యాప్రామాణ్యం కస్యచ ప్రామాణ్యమిత్యపేక్షాయాం విషయవ్యవస్థామాత్రపరత్వాదస్య వచనస్య. అతోఽనేన సత్త్వాదిమూలత్వే జ్ఞాపితే సత్యదుష్టమూలైః ప్రబన్ధైః దుష్టమూలప్రబన్ధబాధః. అతో నభూయసాం బలీయస్త్వనయేనైతద్వచనబాధః. భగవత్ప్రతిపాదకపురాణేభ్యో విధిశివప్రతిపాదకపురాణబాహుల్యాత్తత్ప్రామాణ్యమితిచేత్. ఇదంతావద్వచనమబాధితమ్ । ఇహ భూయసాం బలీయస్త్వనయానవతారాత్. ఏవం బాధకరహితేనానేన వచనేన సత్త్వాదిమూలత్వే పురాణానామవగతేసతి దుష్టమూలపురాణబాహుల్యమదుష్టమూలమేకమపి పురాణం నబాధితుం ప్రభవతి. నహి భ్రాన్తపురుషసహస్రవచనైరేకస్యాభ్రాన్తస్య వచనం బాధ్యతే. అతో భగవత్ప్రతిపాదకత్వేన సత్త్వమూలత్వాన్న కారణదోషః. తథా పురాణాన్తరాణామివాస్య బాధకప్రత్యయో నదృశ్యతే । నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వప్రతిపాదనాత్. ప్రత్యక్షశ్రుతిష్వపిహి నారాయణస్యైవ సామాన్యశబ్దవిశేషశబ్దాభ్యాం కారణత్వముక్త్వా ※ నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః ※ నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ※ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి ※ యస్మాత్పరం నాపరమస్తికించిదితి కారణభూతాత్తస్మాదన్యస్య పరత్వంచ నిషిధ్యతే ※ స బ్రహ్మా స శివః ※ తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత ※ త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషో జాయత ※ తతో బ్రహ్మ [illegible] ※ విరూపాక్షాయ బ్రహ్మణః పుత్రాయ ※ అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితమ్ ※ న ప్రజాపతిరేకః పుష్కరపర్ణే సమభవత్ ※ యస్యాన్నాభిపద్మాదభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిరితి బ్రహ్మశివయోశ్చ నారాయణాదుత్పత్తిః శ్రూయతే. లైంగేతు బ్రహ్మవిష్ణూ [illegible] ※ యేషాం ప్రమాతాగాత్రేభ్యో [illegible] [illegible] రుద్రో [illegible] రుద్రాద్ధరిచతుర్ముఖయోరుత్పత్తిర్భగమాత్స్యరాణాన్తరాణాం ప్రతివిరోధ స్స్ఫుటతరః । యద్యపి కైశ్చిత్ [illegible] దేవానాం [illegible], తథాప్యయం విరోధో దుష్పరిహరః । [illegible] మేకీభూతానామపి తేషాముత్పత్తిప్రతిపాదనే భగవచ్చతుర్ముఖశివయో [illegible] కారణవాచి శివాదిశబ్దానాం ఆకాశాదిశబ్దానామివ కార్యతయావగతప్రసిద్ధప్రామాణిక [illegible] సర్వే విష్ణుమయా గుణాః । [illegible]

ద్గతికస్యావిధేయతే ఇత్యేవం సతతం వేదా గాయన్తే నాత్ర సంశయ ఇతి లైఙ్గే౽పి వేదానాం భగవత్పరత్వ ప్రతిపాదకత్వాభ్యుపగమాచ్చ. అతో నారాయణస్యైవ పరమకారణత్వపరాభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిః బాధకప్రత్యయవద్భ్యః పురాణాన్తరేభ్యో వైలక్షణ్యం స్ఫుటమ్. తథా నారాయణమేవ పరమకారణం ప్రతిపాదయద్భిర్మానవాది ధర్మశాస్త్రైరప్యైకార్థ్యం స్పష్టమ్ ॥ ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తాః ॥ తద్విసృష్టస్స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యతే ॥ విష్ణ్వాత్తు పురుషః పరమ్ ॥ నారాయణః పరో౽వ్యక్తాదిత్యాదిభిర్నారాయణస్యైవహి కారణత్వం తేషూచ్యతే. పురాణాన్తరాణితు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధాని. తథా వక్తృవైలక్షణ్యంచ ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధమ్ ॥ స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్యఇతి. అత్ర పరాశరాత్మజత్వేనహి వ్యాసోత్కర్ష ఉచ్యతే. తథా లైఙ్గే౽పి పరాశరవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే. యథా తత్ర ద్వితీయే౽ధ్యాయే ॥ పరాశరస్యావతారో వ్యాసస్యచ శుకస్యచ । వినాశః రాక్షసానాంచ కృతశ్చ వై శక్తిసూనునేతి ॥ అత్ర పరాశరస్యావతార ఇత్యుక్తిర్హి ప్రకర్షాతిశయార్థా । అన్యథా పరాశరస్యోత్పత్తిర్వ్యాసస్యచ శుకస్యచేత్యేవహి వక్తుం శక్యతే. పులస్త్యవసిష్ఠవరదానలబ్ధదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత్త్వంచ మహద్వైలక్షణ్యం వర [లాభే]గానే) సత్యేతత్పురాణప్రామాణ్యం తత్ప్రామాణ్యేసతి తత్ప్రతిపన్నవరలాభసత్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నవాచ్యమ్ । వరలాభవచనస్య పరాశరో౽లబ్ధవరఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన స్వతస్సిద్ధప్రామాణ్యస్య అనపోదితత్వాత్. లైఙ్గేన దేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానలాభః పరాశరస్యావగమ్యతే । యథా తత్ర ద్వితీయే౽ధ్యాయే ॥ దేవతాపారమార్థ్యంచ విజ్ఞానంచ ప్రసాదతః । పురాణకరణంచైవ పులస్త్యస్యాజ్ఞయా గురోరితి । తత్రైవ త్రిషష్టితమే ॥ అథ తస్య పులస్త్యస్య వసిష్ఠస్యచ ధీమతః । ప్రసాదాద్వైష్ణవం చక్రే పురాణం వై పరాశరఇతి, చ. తదనన్తరంచ ॥ షట్ప్రకారం సమస్తార్థసాధకజ్ఞానసంశ్రయమ్ । దశసాహస్రసమమితం సర్వవేదార్థసంయుతమిత్యనేనాస్య పురాణరత్నస్య సర్వవేదార్థసంయుతత్వం అతఏవ సమస్తపురుషార్థసాధకజ్ఞానప్రసాధకత్వంచోచ్యతే. అతో వక్తృవైలక్షణ్యం ప్రబన్ధవైలక్షణ్యంచ పురాణాన్తరసిద్ధమితి తద్దురపహ్నవమ్. ఇదంచాపరం సుమహద్వైలక్షణ్యమ్ । యత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వకవిశేషనిష్ఠప్రతివచనరూపత్వమ్ ॥ సో౽హమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ । బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి ॥ యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యాదినా సామాన్యేన పృష్టే ॥ విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమితి విశేషనిష్ఠం ప్రతివచనం హ్యవగమ్యతే. విశేషే పృష్టేసతి ప్రతివచనస్య పృష్టవిశేషపక్షపాతేన తదుత్కర్షకథనం ప్రశంసామాత్రం నతత్త్వపరమితి శఙ్కనీయంస్యాత్. సామాన్యేన పృష్టేసతి ప్రతివచనమర్థవశాద్విశేషపర్యవసితమితి తత్త్వపరత్వమేవ స్యాత్. అతశ్చ ॥ తస్మాద్భవన్తం పృచ్ఛామః సూతపౌరాణికాద్యతు । పురాణసంహితాం పుణ్యాం లిఙ్గమాహాత్మ్యసంయుతామితి విశేషనిష్ఠప్రశ్నోపక్రమతత్ప్రతివచనరూపపురాణాన్తరేభ్యః ప్రకర్షాతిశయస్సుస్పష్టతమః. ఏతత్పురాణార్థశ్చ లైఙ్గాదిషు క్వచిత్క్వచిదఙ్గీక్రియతే । యథా లైఙ్గే ద్వితీయే పురాణార్థానుక్రమణే ॥ సర్వావతారేషు విష్ణోశ్చ జననం లీలయైవతు । విష్ణోః ప్రసాదాజ్జిష్ణోశ్చ విష్ణోశ్చైవతు సంభవః ॥ తత్ర ॥ లీలయాచైవ కృష్ణేన స్వకులస్యచ సంహృతిః । జరకాస్త్రచ్ఛలేనైవ గమనం స్వేచ్ఛయైవ త్వితి భగవదవతారస్య భూలోకపరిత్యాగస్యచ లీలామాత్రనిబన్ధనత్వంహి తత్రోచ్యతే. అతఏవైతత్పురాణార్థస్యాన్యత్రాభ్యుపగతత్వాదప్రకమ్ప్యత్వమవగమ్యతే. తర్హ్యేతదైకార్థ్యాత్తాన్యపి పురాణాని ప్రమాణాని స్యురితిచేన్న । కార్త్స్న్యేనావిరుద్ధత్వాభావాత్. భగవదుత్కర్షప్రతిపాదకాంశస్తు తస్మిన్నంశే అవిగ్రహసంభవాదాదరణీయఇతి పూర్వమేవోక్తమ్ । అస్యచ పురాణరత్నస్య కార్త్స్న్యేనా౽నాగ్రహమూలత్వంచోపక్రమగతప్రశ్నస్వాభావ్యాదవగతమితి చోక్తమ్. అతో౽న్యత్ర బద్ధాగ్రహైరప్యాదరణీయస్వోక్తార్థత్వమప్రకమ్ప్యతాహేతుః. కించ—పురాణాన్తరేష్వివాస్య పురాణస్య నస్వవ్యాహతార్థప్రతిపాదకత్వం దృశ్యతే । కార్త్స్న్యేన భగవత్పరత్వస్యైవావగమాత్ । పురాణాన్తరేషు వ్యాఘాతః ప్రతీయతే. యథా లైఙ్గే ॥ యువాం ప్రసూతౌ గాత్రేభ్యో మమ పూర్వం సనాతనౌ । అయం మే దక్షిణే పార్శ్వే బ్రహ్మా లోకపితామహః । వామపార్శ్వేచ మే విష్ణు ర్విశ్వాత్మా హృదయోద్భవఇతి ॥ తత్ర ॥ తతస్సంప్రహృష్టస్సుమనాః ప్రణిపత్య మహేశ్వరమ్ । ప్రాహ నారాయణో దేవస్సలింగం లింగవర్జితమ్ । యది ప్రీతిస్సముత్పన్నా యది దేయో వరశ్చ నౌ । భక్తిర్భవతు నౌ నిత్యం త్వయిచావ్యభిచారిణీతి హరివిరంచయోశ్శివాదుత్పత్తిస్తదారాధన వరవరణాదికముక్తమ్. తత్రక్వచిత్ ॥ త్వత్తో౽పి సంభవో రుద్రస్తమసాచ సమావృతః । త్వత్ప్రసాదాజ్జగద్ధాతా రజసాచ పితామహఇతి చతుర్ముఖశివయోర్భగవత్ప్రసాదలోపసంభవత్వముక్తమితి స్వవ్యాఘాతః. నచ వసుదేవాదేరుత్పత్తివత్ కైలాసయాత్రాదివచ్చ రుద్రాదుత్పత్తి తదారాధనరూపలీలోక్తిరిత్యవిరోధః పురాణరత్నభారతాదౌ ॥ మనసైవ జగత్సృష్టిం సంహారంచ కరోతి యః । తస్యారిపక్షక్షపణే కియానుద్యమవిస్తరః ॥ తథాపి యో మనుష్యాణాం ధర్మస్తదనువర్తనమ్ । కుర్వన్ బలవతా సంధిం హీనైర్యుద్ధం కరోత్యసౌ ॥ సామచాపి ప్రదానంచ తథా భేదప్రదర్శనమ్ । కరోతి దణ్డపాతంచ క్వచిదేవ పలాయనమ్ ॥ మనుష్యదేహినాం చేష్టామిత్యేవమనువర్తతే । లీలాజగత్పతేస్తస్య చ్ఛందతస్సంప్రవర్తతే । ఈశన్నపి మహాయోగీ సర్వస్య జగతః ప్రభుః । [illegible] కర్తుం కీనాశఇవ దుర్బలః ॥ తేన వంచయతే లోకాన్ మాయాయోగేన కేశవః । యే తమేవ ప్రపద్యన్తే నతే ముహ్యన్తి మానవా ఇత్యాదిభిః [illegible] ప్రసక్తాపకర్ష పరిహారపరగ్రన్థాదర్శనాత్, భారతాదిషు దశరథవసుదేవాదీనాం రామకృష్ణాద్యపేక్షయా పరత్వస్య జగత్కారణత్వాది [illegible] వినాచ భగవదపేక్షయా రుద్రపరత్వస్య ప్రతిపాదనాచ్చ, అతస్స్వవ్యాఘాతో దుష్పరిహరః. నచ తథాత్ర స్వవ్యాహతిః ప్రతీయత [illegible]. ఉక్తలక్షణప్రకర్షవతో వైష్ణవపురాణస్య కారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్ప్రబన్ధాన్తరస్యచ [illegible] పురాణరత్నస్య ప్రా[illegible] దౌర్బల్యంచ సుస్పష్టమ్. ఏవం ప్రసిద్ధ్యతిశయలబ్ధసజాతీయ ప్రబన్ధప్రకర్షవత్త్వా[illegible] విస్తృతతయా ప్ర[illegible] ద్వ్యపరో౽క్తిసిద్ధపరిగ్రహాతిశయవత్త్వాత్సామాన్యప్రశ్నపూర్వప్రతివచనరూపత్వేన అనాగ్రహమూలత్వాత్,

౧౦౩. † తత్ర పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవతో భగవతః పరాశరాత్స్వవగత వేదార్థోపబృంహణమిచ్ఛన్మైత్రేయః పరిపప్రచ్ఛ * † ౧ సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ శ్రోతుం త్వత్తో యథా జగత్ । బభూవ భూయశ్చ యథా మహాభాగ భవిష్యతి ॥ యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మన్యతశ్చైతచ్చరాచరమ్. లీనమాసీద్యథా యత్ర లయమేష్యతి యత్రచేత్యాదినా. † అత్ర బ్రహ్మస్వరూపవిశేష తద్విభూతిభేదప్రకార తదారాధనస్వరూపఫలవిశేషాశ్చ పృష్టాః.

అతఏవ వేదృశవైలక్షణ్యరహితకారణదోషబాధకప్రత్యయస్వవ్యాహతిమత్త్వసంభావనారాణామేతద్వ్యతిరేకేసతి ప్రామాణ్యస్యానపనేయత్వాన్న, శ్రీమద్వైష్ణవమిదం పురాణం ప్రమాణపమమ్. † ఏతత్సర్వం హేతుజాతముక్తి శైత్యప్రభానభూతియుక్తిం కణ్ఠోక్త్యా ప్రదర్శయన్ తస్మిన్నపి పరమకారుణికత్వం వదన్ ప్రశ్నానవతారయతి (తత్రేతి) పులస్త్యవసిష్ఠవరప్రదానలబ్ధపరదేవతాపారమార్థ్యజ్ఞానవత ఇత్యత్ర దేవతాపారమార్థ్యశబ్దేన తమగికార్యాణ్యత్వప్రతిరత్వేన భక్తస్య పరత్వస్య ప్రతీతిరూపం విపరీతజ్ఞానం వ్యావర్తితమ్. అనేన దేవతాపారమార్థ్యంచేతి వా [ఇంద్రాదిషు] ఇతమ్. ప్రశ్నస్యార్థమనుపప్రత్యయేన రజగికార్యం ప్రకారాన్తరోపేతస్య తద్విరుద్ధప్రకారాన్తరవిశిష్టతాప్రతీతిరూపమన్యథాజ్ఞానం వ్యావర్తితమ్. అనేన యథావిదిత్యర్థస్యార్థస్సూచితో భవతి. దేవతాశబ్దేన కర్మణా ఉపాసనేనవా ఆరాధ్యత్వం ఫలప్రదత్వంచ వివక్షితమ్. అనేన సవిశేషత్వసిద్ధిః. యథాజగదితి ప్రకారకథనేనాపి సవిశేషత్వసిద్ధిరితి వరలాభకథనం సవిశేషత్వోపపాదకమిత్యభిప్రాయః. భగవచ్ఛబ్దేన జ్ఞానవత్త్వముక్తమ్. వరలాభాత్తదతిశయసిద్ధిః. † సోఽహమిత్యాది—సోఽహమ్ - త్వయైవ సర్వవిద్యాను శిక్షితపూర్వోఽహమితి భావః. ధర్మజ్ఞ * విశేషోఽస్తి, ససతాం శిష్యపుత్రయోః ఇత్యేవంరూపధర్మజ్ఞ. యద్వా * ఆనృశంస్యం పరో ధర్మ ఇతి ధర్మజ్ఞ. ఆనృశంస్యమ్ - ఆశ్రితసంరక్షణపరత్వమ్. * ఆశ్రితేష్వానృశంస్యత ఇతి వచనాత్. మహాభాగ - పరిపూర్ణకృత్యంహి పరసంరక్షణమ్. కించిత్ప్రకారమన్యనపేక్ష్య రక్షకత్వమేవేతి భావః. యథా యతో బభూవ - బ్రహ్మాదిప్రాకృతషు కిం కారణమితి జ్ఞాతుం యత ఇతి ప్రశ్నః. కిం వివర్తాధిష్ఠానత్వం కారణత్వమ్ ఉత పరిణామిత్వమ్. తత్రాపి కిం సద్వారకపరిణామిత్వమ్ ఉతాద్వారకపరిణామిత్వమితి ప్రకారభేదజిజ్ఞాసయా యథేతి ప్రశ్నః. కల్పభేదే సృష్టివైషమ్యశఙ్కయా, భవిష్యతీతి ప్రశ్నః. సృష్టికస్య సోమయస్సృష్టికోపాదానకత్వేన కల్పభేదే సోపాదానాదిభేదశఙ్కా హ్యుపపద్యతే. తత్రాపి యతో యథేతి పదయోః పూర్వవదర్థః. యతో యథా బభూవేతి ఏకప్రశ్నత్వశఙ్కాం, యన్మయమితి ప్రశ్నాన్తరవ్యపధానేన నిరస్యతే. యథా కారణం జ్ఞాతవ్యం తథా సృష్టిప్రకారోఽపి పృథగ్జ్ఞాతవ్య ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్. జ్ఞాతిత్వేఽపి ప్రాధాన్యద్యోతనాయ ప్రకారప్రశ్నః పూర్వమేవ కృతః. యత ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ. అతో నిమిత్తోపాదానయోస్తన్త్రేణ ప్రశ్నః. అన్తస్సిత్యాద్యుపయుక్తాత్మశరీరభావప్రశ్నః యన్మయమితి. మయట్ప్రత్యయః ప్రాచుర్యార్థః. అనేన వ్యాప్తిర్దర్శితా. వ్యాప్యవ్యాపకప్రాచుర్యంహి ఘటాకాశాదౌ దృష్టమ్. ఆత్మతయాహి వ్యాప్తిః. ఆత్మత్వంచ ధారకత్వమ్. అతోఽన్తర్యామికృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నగర్భితః. యన్మయమ్ - యేనాన్తర్యామిణా ధారకేణ ప్రచురం జగత్స్థితమిత్యర్థ ఉక్తో భవతి. అన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకత్వం స్థితిహేతుత్వమితి ప్రాగేవ విశదీకృతం. చ శబ్దాద్బహిర్భూతపోషకాదికర్తృతా పోషణాదిలక్షణా స్థితిః మాతాపిత్రాదిభిః కార్యా ఇష్టప్రాపణానిష్టనివారణలక్షణా స్థితిశ్చ పృష్టా భవతి. యత ఇత్యుపాదానస్యాపి పృష్టత్వాన్మయట్ప్రత్యయార్థ ఏవ. నచ గోబలీవర్దన్యాయేన యత ఇతి పఞ్చమ్యర్థస్సంకోచయితవ్యః । బలీవర్దశబ్దవన్మయటోఽనన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్సంకోచకత్వానుపపత్తేః । పదాన్తరవైయర్థ్యపరిజిహీర్షయా పదాన్తరార్థసంకోచః గోబలీవర్దనయ ఇతిహి న్యాయవిదః. అత్రతు మయటోఽర్థాన్తరసమ్భవాన్నాయం సంకోచకః । యత ఇతి పదం నిమిత్తముపాదానంచ బోధయితుం శక్తమ్. స్థితిప్రశ్నో ఽపేక్షితశ్చ. అతోఽపేక్షితవిశేషణపేక్షితాభిధానం దుర్లభమ్ । యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతావపి యత ఇతి పదేనైవ నిమిత్తోపాదానయోరుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిచ్ఛాయానువిధానాచ్చ యత ఇతి తన్త్రేణ ప్రశ్న ఇతి యన్మయమితి స్థితి ప్రశ్న ఏవ క్రియతే. అర్థాన్తరస్వీకారే అపేక్షితానుపపదనమనపేక్షితవచనంచ స్యాత్. నాపి స్వార్థికో మయట్ । ప్రత్యయస్యార్థవత్త్వే సంభవతి తత్పరిత్యాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో యథోక్త ఏవార్థః. లయస్థానప్రశ్నో లయప్రకారప్రశ్నశ్చ అనధిగతశాఖాన్తరేషు స్థానభేదప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః. దేవతాన్తరస్య లయస్థానత్వం తత్రాపి సద్వారకత్వాదద్వారకత్వకార్య భ్రమనివృత్తిరూపతో ఖ్యప్రకారభేదశ్చేతి శఙ్కా [illegible] స్పదం భవతి । భూతభవిష్యత్ప్రశ్నశ్చ కల్పభేదేన లయస్థానప్రకారభేదశఙ్కయా కృతః । చకారాల్లయకర్తృప్రశ్నశ్చ సూచితః. [illegible] ప్రశ్నశ్లోకద్వయం వ్యాచిఖ్యాసితశ్లోకాపేక్షితత్వేన ఆదిశబ్దేన ప్రశ్నాన్తరపరశ్లోకాః [illegible] † [illegible] శ్లోక[illegible] ప్రశ్నోత్తరరూపత్వశఙ్కాం వ్యుదాసార్థం తేషాం శ్లోకానామర్థం సంగృహ్ణాతి. (అత్రేతి) [illegible] స్వరూపశబ్దో [illegible] । స్వరూపవిశేషశబ్దో బ్రహ్మాదివ్యావర్తకః । విభూతిభేదానాం ప్రకారో [illegible] [illegible] [illegible] తదారాధనస్వరూపఞ్చ పృష్టమ్. ప్రతిపదాని [illegible] ప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయ [illegible] పృష్టా ఇత్యుక్తమ్. [illegible] ఆరాధనం పృష్టమితి [illegible] † తదాకం ప్రస్తుతశ్లోకార్థస్యైక్య [illegible]

† బ్రహ్మస్వరూపవిశేషప్రశ్నేషు యతశ్చైతచ్చరాచరమితి నిమిత్తోపాదానయోః పృష్టత్వాద్యన్మయమిత్యనేన సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్కిమాత్మకమితి పృష్టమ్. † తస్యచోత్తరం జగచ్చ సఇతి. † ఇదంచతాదాత్మ్య † మన్తర్యామిరూపేణాత్మతయావ్యాప్తికృతమ్ ! నతు †వ్యాప్యవ్యాపకయోర్వస్త్వైక్యకృతమ్। †యన్మయమితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యస్య. † యన్మయమితి మయడత్ర నవికారార్థః। † పృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాత్. † నాపి ప్రాణమయాదివత్స్వార్థికః। † జగచ్చస ఇత్యుత్తరానుపపత్తేః. †తదాహి విష్ణురేవేత్యుత్తరమభవిష్యత్. † అతః ప్రాచుర్యార్థఏవ. ※౧ తత్ప్రకృతవచనే మయట్ ఇతి మయట్. † కృత్స్నంచ జగత్తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రచురమేవ. † తస్మాద్యన్మయమిత్యస్య ప్రతివచనం జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యం జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి నిశ్చీయతే. † అన్యథా నిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదన

యన్మయమితిపదస్వారస్యం సోపపత్తికమాహ (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతమితిపదం సృష్టిప్రళయయోరుక్తత్వేన స్థితికథనస్యాపేక్షితత్వాభిప్రాయమ్. స్థితిలయశబ్దాభ్యాం రక్షాసంహారౌ వివక్షితౌ। స్థితిలయయోః ప్రయోజ్యవ్యాపారత్వేన తదాశ్రయత్వేన తత్కర్మత్వాభావాజ్జగతః. సృష్టిస్థితిలయకర్మభూతం జగత్స్థితిస్థ్యం కిమాత్మకం భవతీతి ప్రశ్నార్థః. † తదుత్తరమిత్యత్రాహ (తస్యచేతి) † జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్య ప్రతిపన్నం తాదాత్మ్యం స్వరూపైక్య లక్షణమాశఙ్క్య పరిహరతి (ఇదంచేతి) ఇదం సామానాధికరణ్య ప్రతిపన్నమిత్యర్థః. † గగనాదౌ వ్యాప్తిమాత్రేణ తాదాత్మ్యాదృష్టమితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాత్మత్వం వివృణోతి (అన్తర్యామిరూపేణేతి) అన్తఃప్రవిశ్య నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వమ్. † (వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి) జగద్బ్రహ్మణోర్వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకత్వేనచ శ్రుతిసిద్ధత్వాదితిభావః. † నతు వస్త్వైక్యకృతమితి ప్రతిజ్ఞాముపపాదయతి (యన్మయమితి) † వికారార్థత్వమాశఙ్క్య పరిహరతి (యన్మయమితిమయడితి) † కుతఇత్యత్రాహ (పృథగితి) వికారార్థత్వే ఉపాదానం పృష్టం స్యాత్. నచ తత్పృష్టవ్యమ్। యతఇతి పఞ్చమ్యన్తపదేనోపాదానస్యాపి పృష్టత్వాత్। అతఃపృథక్ ప్రశ్నవైయర్థ్యమ్। నచ గోబలీవర్దనయః। అర్థాన్తరసంభవాదితి. అపేక్షితవిధేరనపేక్షితవిధానం దుర్బలమితిన్యాయశ్చాభిప్రేతః. † బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినోఽభిమతం స్వార్థిక [త్వ]పక్షం దూషయతి (నాపీతి) నతుభేదాభేదపక్షాభ్యుపగతమ్ : తత్తు దూషయిష్యతే. నహ్యర్థే సంభవతి నిరర్థకత్వాశ్రయణముపపన్నమితి భావః. శ్రుతార్థస్వీకారేణాశ్రుతకల్పనంహ్యుచితం। నతు శ్రుతపరిత్యాగః. † బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాభ్యుపగతస్య స్వార్థికత్వస్యాసాధారణం దూషణమాహ (జగదితి) స్వార్థికత్వపక్షే యదిదంజగత్ తత్కిమిత్యుక్తంస్యాత్।యది పంశక్తత్కిమిత్యుక్తే జ్ఞాతస్య జగద్రూపమాత్రస్య ప్రష్టవ్యత్వాయోగాత్ ప్రశ్నవైయర్థ్యాయ తత్కిం సత్యం ఉతమిథ్యేతి పృష్టం భవతీత్యభ్యుపేతవ్యమ్. తత్ర మిథ్యేత్యుత్తరం వక్తవ్యమ్. తత్రాన్యతరాకారోపస్థాపకే ఆకారాన్తరనిషేధకేచ శబ్దే వక్తవ్యే ఆకారద్వయోపస్థాపకం సామానాధికరణ్య మనుపపన్నమిత్యర్థః. బాధా [యాం]ర్థం) సామానాధికరణ్యమితిచేత్తన్నాస్తి । మాతా మే వన్ధ్యేతివత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థమితి వ్యాహతత్వాదితిభావః. † తర్హి కథముత్తరం స్యాదిత్యత్రాహ (తదాహీతి) విష్ణురిత్యన్యతరాకారోపస్థాపకశ్శబ్దః. ఆకారాన్తరనిషేధకశబ్ద ఏవకారః. † సాక్షాదర్థమాహ (అతఇతి) అతః - స్వార్థికత్వవికారార్థత్వయోరనుపపన్నత్వాదిత్యర్థః. †శబ్దానుశాసనానుమతిం దర్శయతి (తదితి) ప్రకృతమ్- ప్రకర్షేణ కృతమ్. ప్రభూతమ్ - ప్రచురమిత్యర్థః. ※ అన్నమయో యజ్ఞః ※ శకటమయీ యాత్రేతిహి తస్యోదాహరణమ్. † కిమత్రప్రాచుర్యమస్తీత్యత్రాహ (కృత్స్నంచేతి) ※ అన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యేత్యాదిశ్రుతేస్తదుపపన్నమితిభావః. †సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం ప్రతిపిపాదయిషితముపసంహరతి (తస్మాదితి) యన్మయమిత్యస్య ప్రాచుర్యార్థత్వేన తస్యోత్తరత్వాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వం। తేన స్వార్థికత్వ నివృత్త్యా యన్మయమితి మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యార్థత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయఇతిచేత్ నైవమ్—మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తేః। ప్రాచుర్యార్థత్వనిర్ణయస్యచ సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వానపేక్షత్వాత్. స్వార్థికత్వంతావత్—అర్థవత్త్వే సంభవతి నిరర్థకత్వస్వీకారాయోగాదపాస్తమ్. జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యేనచాపాస్తమ్. స్వార్థికత్వేసతి ఆకారద్వయోపస్థాపకసామానాధికరణ్యస్యోత్తరత్వాయోగాత్. నతు తస్య శరీరాత్మభావనిబన్ధనత్వాయోగాత్. నచ సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభూతాకారద్వయోపస్థాపకత్వం మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వ నివృత్తిసాపేక్షమ్ । సామానాధికరణ్య లక్షణస్వభావాదేవ తస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వసిద్ధేః. అతో మయట్ప్రత్యయస్య స్వార్థికత్వనివృత్తిస్సామానాధికరణ్యస్యాకారద్వయోపస్థాపకత్వాదిత్యత్ర నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం స్వార్థికత్వే వ్యుదస్తే పృథక్ప్రశ్నవైయర్థ్యేన వికారార్థత్వేఽనుపపన్నే పరిశేషాచ్చస్థితేః ప్రష్టవ్యత్వేసతి స్థితిస్వాభావ్యాదనుశాసనానురోధాచ్చ మయట్ప్రత్యయస్య ప్రాచుర్యరూపార్థవిశేషపరత్వసిద్ధిః. తతో జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యస్య శరీరాత్మభావరూపప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషసిద్ధిరితి నాన్యోన్యాశ్రయః. ఏవం సామానాధికరణ్యస్య మృషావాద్యభిమతైక్యపరత్వే మయడానర్థక్యం సామానాధికరణ్యానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయమ్. స్వరూపైక్యపరత్వేఽర్థవిరోధః । యన్మయమిత్యుక్తప్రశ్నస్యోత్తరత్వానుపపత్తిశ్చేతి దూషణద్వయంచ దర్శితం భవతి. † స్వోక్తార్థపరత్వానభ్యుపగమే దూషణమాహ (అన్యథేతి). † అన్యథా కథం ప్రశ్న

౧॥ అష్టా - ౫ అ - ౪ పా - ౨౧ సూ.

పరే శాస్త్రే ఉభ్యుపగమ్యమానే సర్వాణ్యేతాని ప్రశ్నప్రతివచనాని సంగచ్ఛన్తే. తద్వివరణరూపం కృత్స్నమిదం శాస్త్రం చ సంగచ్ఛతే. †తథాహిసతి ప్రపఞ్చభ్రమస్య కిమధిష్ఠానమిత్యేవం రూపస్యైకస్య ప్రశ్నస్య నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రమిత్యేవంరూపమేకమేవోత్తరం స్యాత్. † జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపరేణ సామానాధికరణ్యేన †సత్యసఙ్కల్పత్వాదికల్యాణగుణైకతానతా నిఖిలహేయప్రత్యనీకతా చ బాధ్యేత। సర్వాశేషశ్రుతిప్రకోప భఙ్గకేత్. †అతత్ర నేకఠభావపరేణ సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమితి స్థాప్యతే.

౧౦౩. † అతో * ౧ విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్। స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ సః ఇతి ప్రతివచనే స్వాభిమతమిత్యభిమతాహ (తథాహిసతీతి) † సామానాధికరణ్యస్య నైకాత్మ్యపరత్వాభావేనైకద్రవ్యతాభావం దర్శయతి (సదితి) అస్మిన్ పక్షే జగచ్చ స్వయం జగద్విష్ణురిత్యేవమితి స్పష్టం స్యాత్. తదానీం మాయయైవేయముత్పత్తిస్థితిరిత్యుక్తవాన్। యత ఇత్యభిప్రాయస్య స్పష్టత్వాత్. † అధికరూపణరూపం (సర్వే త్యాదినా) సర్వసఙ్కల్పత్వేత్యాదినా దోషవత్త్వాదికాదోషత్వాదినా ప్రకృతిపురుషవ్యక్తకాలేషు బ్రహ్మణి ప్రసజ్యత ఇత్యుక్తమ్. యద్వా—ఉభయలిఙ్గకత్వహానిర్విపరీతాకార ప్రాప్తిశ్చేత్యర్థః. † శరీరాత్మభావస్య శరీరసత్త్వే ముఖ్యత్వం సమ్యగిత్యభిప్రాయాహ (తత్త్వశరీరేతి) స్థాప్యతే - స్థాపయిష్యత ఇత్యర్థః. అనన్తరభావిత్వాత్ స్థాప్యత ఇత్యుక్తమ్.

౧౦౪. † ఏవం ప్రకృతశ్లోకవ్యాఖ్యానోపయిక్తార్థం ప్రతిపాద్యేతః. అథ శాస్త్రార్థసంగ్రహరూపః విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతమే మః శ్లోకం నమస్కారరూపమవతార్య వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య నమస్కారశ్లోకానన్తర్యసఙ్గతిం దర్శయితుమవికారాయేత్యాదీనాం షణ్ణాం వాక్యార్థమాహ (అతఇతి) అతః ప్రశ్నప్రతివచనాదిభిశ్శాస్త్రస్య సవిభూతిక సగుణవస్తుపరత్వావగమాత్సామానాధికరణ్యస్య విశిష్టవస్తుని ముఖ్యవృత్తత్వాచ్చేతి భావః. అత ఇత్యస్య వ్యక్తసాపేక్షాపేక్షితం చ నమస్కరోతీత్యనేనాన్వయః. యద్వా—శాస్త్రవాక్యార్థస్యైవసంగ్రహరూపత్వాత్ * విష్ణోస్సకాశాదిత్యస్య సంగ్రహరూపత్వమ్ * పరాదీనాం నామిత్యాదీనాం విస్తారరూపత్వం చ సిద్ధమిత్యర్థః. విష్ణోస్సకాశాదిత్యత్ర సకాశాదితి పదం పఞ్చమ్యర్థే పఞ్చమ్యర్థత్వసంపాదనార్థమ్. యథా అస్య కృతే ఇత్యుక్తే కృతే ఇతిశబ్దస్య చతుర్థ్యర్థత్వసంపాదకత్వం తద్వత్. యద్వా—సకాశాత్ - సఙ్కల్పాత్. కాశనమ్ - ప్రకాశనం - సఙ్కల్పరూపజ్ఞానమ్ - తద్వత ఇత్యర్థః। అనేన నిమిత్తత్వసిద్ధిః. యద్వా—సకాశశబ్దః పార్శ్వవచనః। తేన శరీరమువలక్షితమ్ * సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాదితి వచ్ఛరీరాదిత్యర్థః. తత్రైవచ స్థితమితి లయస్థానప్రశ్నోత్తరమ్. తత్ర స్థితమితి - స్థితమ్ - నిష్ఠాం గతమ్. అనేన జగతో నిత్యత్వమవస్థానామాగమాపాయిత్వం చ సూచితమ్. † లయస్థానప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమ్. అథ లయకర్తృప్రశ్నస్య బాహ్యస్థితిప్రశ్నస్యచోత్తరమాహ (స్థితీతి) జగచ్చసఇతి యన్మయమితి ఫలితస్య కృత్స్నాన్తర్యామిరూపకృతసత్తానువృత్తిలక్షణస్థితిప్రశ్నస్యోత్తరమ్. యద్వా—యన్మయమితి ఫలితస్థితి ప్రశ్నస్యాపి స్థితిసంయమకర్తేత్యేవోత్తరమ్. జగచ్చస ఇతితు యన్మయమితి కణ్ఠోక్తస్యార్థస్యోత్తరమ్. ఇదం సామానాధికరణ్యమాత్మతయా వ్యాప్తినిబంధనమితి పూర్వమేవోపపాదితమ్. నను—నిష్కర్షకశబ్దానాం శౌక్ల్యాదీనాం ధర్మిపర్యన్తత్వం నదృష్టమ్. యన్మయం జగదిత్యనేన జగచ్ఛబ్దస్య నిష్కర్షకశబ్దత్వం దృష్టమితి ధర్మిపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావాజ్జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యమనుపపన్నమితిచేత్. ఉచ్యతే—నిష్కర్షకశబ్దాహి ద్వివిధాః। నియతనిష్కర్షకా వైవక్షికనిష్కర్షకాశ్చ. తత్ర శౌక్ల్యాదిశబ్దానియతనిష్కర్షకాః. మనుష్యశుక్లాదిశబ్దా వైవక్షికనిష్కర్షకాః. ప్రయోగస్య నియామకత్వాత్. అన్యథా నిష్కర్షకానిష్కర్షక విభాగోపి నోపపద్యతే. తథా జగచ్ఛబ్దోపి వైవక్షికనిష్కర్షకఇతి. అతఏవ యన్మయమితి వైయధికరణ్యేన ప్రశ్నస్య జగచ్చసఇతి సామానాధికరణ్యేనోత్తరమర్థభేదాభావాదుపపన్నమ్। శుక్లగుణస్యాశ్రయః క ఇతి ప్రశ్నస్య శుక్లః పట ఇత్యుత్తరవత్. ఏవం సంక్షేపేణోక్తస్య వక్ష్యమాణమహావిస్తరస్యార్థస్యైవద్విస్తరరూపేణ శ్లోకైర్నమస్కారః క్రియతఇతి నమస్కారశ్లోకసంగతిః. స్వేనైవ రూపేణావస్థితమ్ - నతు ప్రకృత్యాదివిశిష్టమిత్యర్థః. పరబ్రహ్మణోఽపి హేయసంబన్ధాభావః। నతు విష్ణోరితిశఙ్కాయామ్ * విష్ణునామా సవేదేషు * సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమిత్యాది వచనాత్ బ్రహ్మణఏవ విష్ణుశబ్దవాచ్యత్వాత్ ద్విష్ణోరేవ భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాచ్చ విష్ణోర్హేయసంబన్ధోఽనుపపన్న ఇత్యభిప్రాయేణ పరబ్రహ్మభూతమిత్యాదివిశేషణముక్తమ్. అవికారాయ - వికారశబ్దోధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ * షోడశకశ్చ వికారఇత్యాది ప్రయోగాత్ స్వయం కస్యచిద్వికారభూతః కార్యభూతో నభవతీత్యవికారః. అనేన కార్యాచిద్వ్యావృత్తిః. యద్వా—వికారః - అవస్థా - మహత్త్వాహంకారత్వాదిః. నిత్యం తత్సంబన్ధవిరహాదవికారః. అతో వికారవతీ ప్రకృతిరవికారపదేన వ్యావర్త్యతే. ఏవం తత్పురుషబహువ్రీహిభ్యామవికారాయేతి పదేన కార్యకారణ రూపోభయావస్థాచిద్వ్యావృత్తిః. శుద్ధాయేతి బద్ధవ్యావృత్తిః. నిత్యాయ - శుద్ధత్వేన నిత్యాయ। అన్యథా అవికారాయేత్యనేన పునరుక్తిస్స్యాత్. నిత్యపదం నిత్యశుద్ధిం విశింషదేవ శుద్ధిమద్వస్తువిశేషణమ్। యథా మహోదార ఇత్యత్ర మహచ్ఛబ్ద ఔదార్యం విశింషన్నేవ దాతుర్విశేషణమ్। తద్వత్. అతో ముక్తవ్యావృత్తిః. పరమాత్మనఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః. తేహి పరవన్తః। నతు పరమాః * ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానాం పరమమితి వక్ష్యమాణత్వాత్। అవికారాయేత్యాదినా పదచతుష్టయేన ప్రధానపురుషవ్యక్తకాల వ్యావృత్తిరితి కేచిత్। నిమే

సంగ్రహేణోక్తమర్థమ్॥౧ పరాత్పరాణామిత్యారభ్య విస్తరేణ వక్తుం పరబ్రహ్మభూతం భగవన్తం విష్ణుం స్వేనైవస్వరూపేణా వస్థితమవికారాయేతి శ్లోకేన ప్రథమం ప్రణమ్య తమేవ హిరణ్యగర్భస్యావతారశఙ్కరరూప త్రిమూర్తి ప్రధానకాలక్షేత్రజ్ఞ సమష్టివ్యష్టిరూపేణావస్థితంచ నమస్కరోతి. † తత్ర జ్ఞానస్వరూప మిత్యయం శ్లోకః క్షేత్రజ్ఞవ్యష్ట్యాత్మనావస్థితస్య పరమాత్మన స్స్వభావమాహ. † తస్మాన్నాత్ర నిర్విశేష వస్తు ప్రతీతిః.

సావస్థకాలస్య వ్యక్తస్యాప్యవికారపదవ్యావర్తితత్వాత్ । పురుషత్రైవిధ్యస్యైవ ప్రామాణికత్వాత్ । విశేషణానాం తద్వ్యవచ్ఛేదసమర్థత్వాచ్చ యథోక్తానామేవాన్యేషాం వ్యావర్తితత్వముచితమ్. విలక్షణవిగ్రహవత్తయాపి సమస్తవైలక్షణ్యమాహ సదైకరూపరూపాయేతి. ప్రథమో రూపశబ్దః స్వభావవాచీ - ఏకస్వభావఇత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాది సర్వావస్థాసు సకలహేయప్రత్యనీకత్వ మంగళాస్పదత్వధ్యేయత్వాదిస్వభావో౽ప్రచ్యుత ఇత్యర్థః. యద్వా—ఏకరూపమ్ - దివ్యాత్మస్వరూపేణ సమానస్వభావమ్. తేనాపి హేయప్రత్యనీకత్వాదిసిద్ధిః. ఏభిఃపదైరేతత్వ్యానన్దమ యాధికరణాన్తరాదిత్యధికరణార్థా వివక్షితాః । పూర్వోక్తమాత్మత్వం మృదాత్మకో ఘటఇతివద్భవతీతి తద్వైశద్యమవయవశక్త్యా క్రియతే । విష్ణుశబ్దేన సర్వజిష్ణుఇతి... వ్యాప్తిః - అన్తఃప్రవిశ్య నియన్తృత్వంహి శరీరత్వమ్. అతఏవ మాత్మత్వం వివృతం భవతి. విష్ణుశబ్దస్య రూఢత్వాద్దేవతా విశేషనిర్ణయశ్చ సిద్ధః. యద్వా—విష్ణుశబ్దేనైవ నియమనపర్యంతవ్యాప్తిరుక్తా । వ్యాప్తికృతతద్గతదోషస్పర్శశఙ్కాం వ్యుదస్యతి సర్వజిష్ణవఇతి. కథం విష్ణోరేకారణత్వమ్, హిరణ్యగర్భాదీనాంహి సృష్ట్యాదికారణత్వమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ నమఇతి । తత్తచ్ఛరీరకో విష్ణురేవ సృష్ట్యాదికం కరోతీత్యర్థః ※ రక్షార్థం సర్వభూతానాం విష్ణుత్వముపజగ్మివా నిత్యుక్తవిష్ణ్వాఖ్యావతారవిగ్రహద్వారా భగవత్పర్యన్తోహరిశబ్దః. హిరణ్యగర్భశఙ్కరశబ్దౌ జీవద్వారా భగవత్పర్యన్తావితి ※ బ్రహ్మాద్యాస్సకలాదేవాః మనుష్యాః పశవస్తథా । విష్ణుమాయా మహావర్తమోహాన్ధతమసా వృతాఇతి ※ హిరణ్యగర్భాదిషుచ బ్రహ్మకర్తృత్వకాద్వ్యదేతి ※ హిరణ్యగర్భో భగవానిత్యారభ్య ※ మూర్తమేతద్ధరే రూపం భావనాత్రితయాత్మకమ్ । అశుద్ధాస్తే సమస్తాస్తు దేవాద్యాఃకర్మయోనయ ఇత్యాద్యేతత్ప్రబంధ [వచనశతా] స్థశ్లోకతాత్పర్యా(వ)నురోధాత్. ※ ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధజౌ స్మృతౌ । తదా దర్శితపన్థానౌ సృష్టిసంహారకారకౌ ※ తవాన్తరాత్మా మమచ యేచాన్యే దేహి సంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోసౌ నగ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిదితి భారతాదివచనైకార్థ్యాచ్చ నిశ్చీయతే. హిరణ్యగర్భాది సామానాధికరణ్యం వ్యాప్తికృతమితి సూచయతి వాసుదేవాయేతి. బ్రహ్మశివమధ్యస్థోప్యప్రచ్యుతస్వభావఇత్యాహ తారాయేతి. యద్వా—తేషు త్రిష్వప్యయమేవ మోక్షప్రదఇత్యర్థః ※ అథ కస్మాదుచ్యతే తారం యస్మాదుచ్చార్యమాణఏవ గర్భజన్మజరామరణసంసారమహాభయాత్తారయతి తస్మాదుచ్యతే తారమితి శ్రుతేః ※ బ్రహ్మవిష్ణుశివా బ్రహ్మన్ ప్రధానా బ్రహ్మశక్తయ ఇత్యాదిభిః, విష్ణోః పరం తత్త్వమ్, విష్ణోశ్చతుర్ముఖాదిసామ్యంచ, నశఙ్కనీయమ్. శక్తిరప్యసక్నిద్ధవిశేషణమ్ । తత్ర ధర్మిణ్యసమానవిభక్తినిర్దిష్టే ధర్మిపర్యన్తస్యాపి శబ్దస్య ధర్మమాత్రపరత్వం దృష్టం పటస్య శుక్లఇత్యాదిషు । తథా విష్ణుశబ్దో విశేషణభూతవిగ్రహమాత్రపరః. అసమానవిభక్తినా బ్రహ్మశబ్దేన ధర్మిణఃపృథఙ్నిర్దిష్టత్వాత్. బ్రహ్మణశ్శక్తయోహి బ్రహ్మశక్తయః. అతో౽సమానవిభక్తినిర్దిష్టత్వమితి. యద్వా—భగవతో దేవమనుష్యాదిశబ్దవ్యపదేశవత్ శక్తివిభూత్యాదిశబ్దవ్యపదేశోపి విభూతిసాజాత్యాత్. యథాహుశ్శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రాః ※ సజాతీయస్తేషామితితు విభవాఖ్యామపి భజన్నితి. అతో యథోక్తఏవార్థః. అథ కేవలప్రకృతికారణవ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతివిశిష్టం పరమాత్మానం నమస్కరోతి ఏకానేకేతి. కారణావస్థాయామేకః. కార్యావస్థాయామనేకః. అథ ధీస్థాం కార్యావస్థామాహ స్థూలేతి. తథా బుద్ధిస్థాం కారణావస్థామాహ అవ్యక్తేతి. తత్రాప్యప్రచ్యుత స్వస్వభావత్వమాహ ముక్తిహేతవఇతి. అథ కాలవిశిష్టమాహ సర్గేతి. కాలస్య వక్ష్యమాణవిశేషణోపపత్తేః. ప్రకరణస్య విశిష్టపరత్వాత్. విశేషణాన్తరవిశిష్టతాయాః ప్రతిపాదితత్వేన కాలవిశిష్టతా కథనం పారిశేష్యాత్, తదప్రతిపాదనే అపేక్షితవిధ్యభావప్రసఙ్గాత్, కేవలం బ్రహ్మస్వరూప కారణపరత్వే అండాన్తర్గత సర్గాదేరుక్తత్వాదణ్డబహిర్భూతతత్త్వ సర్గాదేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ పౌనరుక్త్య ప్రసంగాత్, విస్తరేచ ※ ప్రధానపురుషవ్యక్తకాలానామ్ ※ వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాలఏవచ ※ తథా పురుషరూపేణ కాలరూపేణచ స్థితమ్ ※ బ్రహ్మా దక్షాదయఃకాలఇత్యాదిభిర్వ్యక్తావ్యక్తాదిభిస్సహ వక్ష్యమాణత్వాదయం శ్లోకఃకాలపరఏవ. అచిద్విశిష్టవాచిశ్లోకానన్తర్యాదస్య శ్లోకస్య కాలపరత్వముచితమ్. ఉత్తరశ్లోకస్సమష్టిజీవపరః. వ్యష్టిజీవపరశ్లోకసాహచర్యాత్. కాలస్య సర్గస్థితివినాశమూలభూతత్వం ※ బ్రహ్మా దక్షాదయఃకాలః ※ విష్ణుర్మన్వాదయఃకాలః ※ రుద్రఃకాలోన్తక శ్చేత్యాదిషు సిద్ధమ్. జగన్మయః-అవచ్ఛేదకతయా౽వచ్ఛేద్యతయాచ జగత్ప్రచురః. అథ క్షేత్రజ్ఞసమష్ట్యాత్మనావస్థితం నమస్యతి ఆధారభూతమితి. [illegible]చేతనస్య చేతనః స్వరూపేణాధారభూతః ※ ఏవమేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ※ జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగదితి[illegible]వాత్. అణీయస్త్వమ్- ప్రకృతేరపి వ్యాపనయోగ్యసూక్ష్మత్వమ్. యద్వా—※ వికారాణుస్వరూపైశ్చైత్యక్తప్రకారేణ సర్గదశాయామివ [illegible]భావాదణీయస్త్వమేవేత్యర్థః. సర్వభూతస్థమ్-భవతీతిభూతమ్-పృథివ్యాదిషు సర్వతత్త్వేష్వవస్థితమ్. అనన్తరం క్షేత్రజ్ఞవ్యష్టి విశిష్టం నమస్కరోతి జ్ఞానేతి. † హిరణ్యగర్భేత్యాది భాష్యే నిర్దిష్టస్యార్థేష్వయం శ్లోకగీతిం విశిష్టపరమాత్మ పరఇతి శఙ్కాయాం సమాసాన్తర్గతం ప్రస్తుత శ్లోకార్థం వివిచ్య దర్శయతి (తత్రేతి) పరమాత్మనస్సద్వారకఏవ భ్రమాన్వయఇత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి).

౧౦౫. † యది నిర్విశేషజ్ఞానమాత్రం బ్రహ్మ [illegible] శాస్త్రం [illegible] ॥ * ౧ నిర్గుణస్య [illegible] [illegible] సత్త్వాదయః [illegible] బ్రహ్మ [illegible] యస్య [illegible] [illegible]గోచరాః । యతో వా ఇమాని భూతాని [illegible] బ్రహ్మ [illegible] శ్రుత్యా [illegible] యతో [illegible] చ † న ఘటతే. † నిర్గుణస్య బ్రహ్మణః సర్గాదికర్తృత్వమ్ [illegible] హి [illegible] [illegible]ర్నిపరికల్పితః [illegible] పరిహారా స్యాదాహ. † ఉక్తత్రయేతి [illegible] సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణ[illegible] [illegible] మితి † సత్త్వాదిగుణరహితస్య పరిపూర్ణస్య [illegible] కర్మ[illegible] సర్గాది కర్తృత్వమ[illegible] [illegible]ద్యమ్ । దృష్టసజాతీయస్య [illegible] యతో [illegible] జలాదిషు జాతీయస్య [illegible] [illegible]యోగవత్సర్వశక్తియోగో నవిరుధ్యత ఇతి [illegible].

౧౦౬. † * ౨ పరమార్థస్త్వమేవైక ఇత్యాద్యపి న కృత్స్నస్యావాస్తవత్వం వదతి। అపితు కృత్స్నస్య తదాత్మక

---

౧౦౫. † నిర్విశేషజ్ఞానరత్వే ప్రశ్నో [illegible] [illegible] ముక్తే నాన్య[illegible]. అథో [illegible]నా [illegible] చోద్య [illegible] [illegible]త్వముచ్యతే (యదీతి) † యద్వా శాస్త్ర[illegible] ప్రశ్నోత్తరానుపపత్తిరుక్తా. ఇదానీమేతస్మిన్ప్రశ్నే [illegible] విశేషానుపపత్తిరుచ్యతే (యదీతి) [illegible]ర్వాధ్యాయే * జాతక [illegible] రజోగుణమిత్యాదినా [illegible]యే కథితేపి నిర్గుణస్యేతి చోదయతో [illegible] [illegible] గుణాన్వయస్య [illegible]త్వాత్ [illegible] యం నిర్గుణ ఇతి. నిర్విశేషపక్షే, అప్రమేయస్యేత్యాదిపదైర్యదర్థః, నిర్గుణస్యేతి పదేనైవ నిర్విశేషత్వసిద్ధేః, పరిపూర్ణత్వాదిధర్మ[illegible], అప్రమేయాదిపదానాం [illegible]వ్యాహారవైవ నిర్గుణపదోపస్థాపిత నిషేధస్య [illegible]పాధకః. † (నిర్గుణస్యేతి) సర్గాద్యర్థా [illegible] శక్తయ ఇతి సర్వ శక్తియోగేన [illegible] నిర్విశేషత్వానుపపత్తిరితి భావః. † తర్హి కథం [illegible] స్యాదిత్యత్రాహ (తత్రాపీతి) నిర్గుణస్య బ్రహ్మణ ఇత్యనేన పదార్థాద్యర్థమభిప్రేతమ్. నిర్విశేషస్య కర్తృత్వానుపపత్తిరోస్త్యే కృతే కర్తృత్వస్య పారమార్థ్యే సతి హి పదనుపపత్తిః । అత [illegible]మార్థత్వాద్దుర్ఘటత్వమేవ [ప్రా]ప్తా) మాయితి పరిహారో వక్తవ్య ఇత్యర్థః. † కిమర్థావిషయా చోద్యపరిహారౌ యుష్మద్యయమర్థో న ప్రతిపాద్యత ఇతి శం కాయాం స్వయమేవ [illegible] పరిహారశకీ[illegible]మాహ (ఉక్తత్వాదీతి) † నిర్గుణస్యేత్యాదివిశేషణానాం [illegible] కర్తృత్వస్య వ్యాప్తిం కథమిత్య నేనాభిప్రేతాం దర్శయతి (సత్త్వాదిగుణయుక్తేత్యాదినా) సత్త్వాదిగుణయుక్తాపరిపూర్ణకర్మవశ్యత్వాని నిర్గుణత్వాదీనాం యథాక్రమం నిపరీతాకారాః. అమలాత్మన ఇత్యస్య [illegible]తాకారోపి కర్మవశ్యేత్యనేనార్థసిద్ధః. అమలాత్మత్వమ్ - అమలస్వభావత్వమ్. కర్మసంబంధానర్హత్వమ్. తద్విపరీతాకారః కర్మసంబంధార్హత్వమ్. తచ్చ కర్మవశ్యశబ్దేనార్థసిద్ధమ్. కర్మసంబన్ధార్హత్వకార్యం హి కర్మవశ్యత్వమ్. † నిర్గుణస్యేత్యాదిపదానాం యథాక్రమమర్థ మాహ (సత్త్వాదిగుణరహితస్యేత్యాదిపదైః) కర్మసంబన్ధానర్హస్యేత్యనేనా మలాత్మన ఇతి పదం వ్యాఖ్యాతం భవతి. అకర్మవశ్యత్వం ముక్తస్యాపి విద్యతే. న పూర్వావస్థాయాం కర్మసంబన్ధిత్వాత్తదర్హః. అతస్తద్వ్యావర్తకం కర్మసంబన్ధానర్హత్వ మమలాత్మత్వమ్. అకర్మవశ్యత్వమ్ - కర్మకృత సుఖదుఃఖభాక్త్వాభావః. కర్మవశ్యవిసజాతీయత్వమ్ - కర్మసంబన్ధానర్హత్వమ్. సర్గాదికర్తృత్వే గుణత్రయవశ్యత్వ సాపేక్షత్వ కర్మాధీన ఫలభాక్త్వ కర్మసంబంధార్హత్వ [illegible] ఇతి విశేషవిరోధప్రసఙ్గేనేవ [illegible]ద్యమ్. అగ్నేర్దాహ్యత్వే ఽనుష్ణత్వప్రసంగ ఇతివదయం తర్కో - ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధి తః. అతో విసజాతీయ [illegible] విసజాతీయధర్మవత్త్వం యుక్తమ్ । అగ్నిత్వే సత్యపి వైద్యుతాగ్నేర్జ్వలనిర్వాప్యత్వాభావవత్. అతస్సర్వవిసజాతీ యస్య బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగ ఉపపద్యత ఇతి పరిహార ఇత్యర్థః. * శక్తయస్సర్వభావానామిత్యస్య గ్రన్థస్యాయమక్షరార్థః—అచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః— అతర్క్యప్రమితిసిద్ధాః. సర్గాద్యాః - సర్గాదిగోచరాః. భావశక్తయః - [బ్రహ్మ] వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుశక్తయ ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మ శబ్దా త్షష్ఠీమితివత్. యద్వా—బ్రహ్మణో భావశక్తయః - వస్తుశక్తయః. బ్రహ్మణో వస్తుత్వప్రయుక్తాస్సత్తాప్రయుక్తా నిరుపాధికాశ్శక్తయ ఇత్యర్థః. య ద్వా—భావశబ్దస్స్వభావపరః । స్వాభావిక్యశ్శక్తయ ఇత్యర్థః.

౧౦౬. † అథ చతుశ్శ్లోకీం వ్యాచష్టే (పరమార్థ ఇతి) కృత్స్నస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన తచ్ఛరీరత్వాత్ కృత్స్నశరీరం బ్రహ్మైవ పరమార్థః అతత్పర్యన్తో మిథ్యేత్యర్థః. జగతః పతే ఇత్యాకాశవ్యావృత్తిః. యేన వ్యాప్తమితి వ్యూహవ్యావృత్తిః. అనేన జగచ్ఛరీరత్వం దర్శితం భవతి. [illegible] ధార్యత్వ శేషత్వ[illegible] వ్యాప్యత్వసహచరం హి శరీరలక్షణ[illegible]. జగచ్ఛరీరకే - [illegible] గ్రస్తే అతత్పర్యన్తత్వం [illegible] మిథ్యాత్వం [illegible]. నతు జగతస్తచ్ఛరీరభూతస్య । యథా [illegible] [illegible] [illegible]భవతి । తత్తు [illegible] మిథ్యా[illegible] ; యద్వా—ఏకశబ్దః ప్రాధాన్యపరః [illegible] ఏక[illegible]పదద్వావచ్ఛేద్యం హి ప్రాధాన్యం బ్రహ్మణశ్చ ప్రాధాన్యం [illegible] [illegible] [illegible] నిషిధ్యతే । నత్వప్రధాన[illegible].

౧॥ విష్ణు - [illegible] - ౬ అ - ౩౮.

తయా తద్వ్యతిరేకేణావస్థితస్యాపారమార్థ్యమ్. † తదేవోపపాదయతి । ‡ తవైష మహిమా యేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచర మితి. † యేన త్వయేదంచరాచరం వ్యాప్తమ్। అత స్త్వదాత్మకమేవేదం సర్వమితి † త్వదన్యః కోపినాస్తి. అతస్సర్వాత్మతయా త్వమేవైకః పరమార్థః. † అత ఇదముచ్యతే తవైష మహిమా యా సర్వవ్యాప్తిరితి. † అన్యథాతవైషా భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమ్. † జగతఃపతే త్వమిత్యాదీనాం పదానాం లక్షణాచ స్యాత్. లీలయా మహీముద్ధరతో భగవతో మహావరాహస్య స్తుతిప్రకరణవిరోధశ్చ.

౧౦౭. † యతః కృత్స్నం, జగత్ జ్ఞానాత్మనా త్వయాఽఽత్మతయా వ్యాప్తత్వేన తవమూర్తమ్। తస్మాత్త్వదాత్మకత్వానుభవసాధనయోగవిరహిణ ఏతత్ కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి భ్రాన్తిజ్ఞానేన పశ్యన్తీత్యాహ ‡ యదేతద్దృశ్యత ఇతి.

౧౦౮. † నకేవలం వస్తుత స్త్వదాత్మకం జగద్దేవమనుష్యాద్యాత్మకమితి దర్శనమేవ భ్రమః । జ్ఞానాకారాణామాత్మనాం దేవమనుష్యాద్యర్థాకారత్వ దర్శనమపి భ్రమ ఇత్యాహ ‡ జ్ఞానస్వరూపమఖిలమితి.

౧౦౯. † యేపున † ర్బుద్ధిమన్తో జ్ఞానస్వరూపాత్మవిదస్సర్వస్య భగవదాత్మకత్వానుభవసాధన † యోగయోగ్య పరిశుద్ధమనసశ్చ । తే దేవమనుష్యాదిప్రకృతి పరిణామవిశేష శరీరరూపమిదమఖిలం జగచ్ఛరీరాతిరిక్తజ్ఞానస్వరూపాత్మకం త్వచ్ఛరీరంచ పశ్యన్తీత్యాహ ‡ యేతు జ్ఞానవిద ఇతి. † అన్యథా శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యమ్ । పదానాం లక్షణా । అర్థవిరోధః।

† ఉక్తార్థస్యోపపాదకం వ్యాప్యత్వప్రతిపాదకముత్తరార్ధమిత్యాహ (తదేవేతి) † తత్ర ఫలితమర్థమాహ (యేనేతి) యేన-యస్మాదిత్యర్థః. † త్వదన్యః-అత్వదాత్మకః. త్వయా ఆత్మతయా వ్యాప్తత్వాత్. సర్వం త్వదాత్మకం త్వచ్ఛరీరమితి త్వదన్యః అత్వదాత్మకో నాస్తి. తస్మాత్సర్వశరీరస్త్వమేవ పరమార్థ ఇత్యర్థః. † తవైష మహిమేతి శ్లోకార్ధైకదేశస్యోక్తార్థోపపాదక ఇత్యాహ (అత ఇతి) మహిమ్నో వ్యాప్తిరూపత్వాత్. యా సర్వవ్యాప్తిరిత్యుక్తం - నతు వ్యాప్తౌ తాత్పర్యాత్. వ్యాప్తేర్మహిమత్వ ఏవ తాత్పర్యమ్. † యద్వా—వ్యాప్తేరుక్తార్థోపపాదకత్వం మహిమసమభివ్యాహారాదిత్యాహ (అత ఇదముచ్యత ఇతి) † పరస్య పరప్రాతికూల్యం దర్శయతి (అన్యథేతి) వ్యాప్యవ్యాప్త్యాదేర్మిథ్యాత్వే సర్వవ్యాప్తిస్తవ మహిమేతి సవాన్యమ్. అపితు భ్రాన్తిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. † కృత్స్నాపారమార్థ్యపరత్వే దూషణాన్తరద్వయమాహ (జగతఃపత ఇతి) లక్షణా - అధిష్ఠానలక్షణా.

౧౦౭. † అబ్రహ్మాత్మకత్వేన స్వతన్త్రతాయాః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తద్విరుద్ధం బ్రహ్మాత్మకత్వం నశాస్త్రం ప్రతిపాదయతి ※ ఆదిత్యో యూప ఇతి వదితి శఙ్కాయాం అన్యథాసిద్ధాయా అపరోక్షరూపాయాఅపి స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తేః పరోక్షరూపాస్యానన్యథాసిద్ధా పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిర్బలీయసీ త్యభిప్రాయేణ ద్వితీయశ్లోకమవతారయతి (యత ఇతి) పారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః పరమాత్మప్రతిపత్తిసాపేక్షా । తదభావాత్తత్ప్రతిపత్త్యభావ ఇత్యన్యథాసిద్ధా స్వాతన్త్ర్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. † (కేవలదేవమనుష్యాదిరూపమితి) పరమాత్మశరీరత్వరహితజగద్రూపమాత్రమిత్యర్థః. అయమర్థః— యథా దేహాత్మభ్రమోఽపరోక్షోపి పరోక్షశాస్త్రజ్ఞానేన బాధ్యతే । తథా స్వాతన్త్ర్యభ్రమోపీతి. దేహాతిరిక్తం స్వాత్మానమప్యజానతః పరమాత్మపారతన్త్ర్యప్రతిపత్తిః కిం పునర్న్యాయసిద్ధేతిచ దర్శయితుం తృతీయశ్లోకారమ్భః.

౧౦౮. † తం వ్యాచష్టే (నకేవలమితి) చిదచిదాత్మకే జగతి చేతనరూపం జగద్వివక్షితం జ్ఞానస్వరూపమఖిలం జగదితి జగచ్ఛబ్దేన । యథా ※ త్రిభిర్గుణమయైర్భావైరేభిస్సర్వమిదంజగత్ । మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పరమవ్యయమితి అత్ర జ్ఞానస్వరూపస్య జడరూపార్థస్వరూపత్వ బుద్ధిర్భ్రమ ఇత్యుక్తే అర్థస్వరూపస్యార్థస్వరూపత్వ బుద్ధిర్న భ్రమస్స్యాదితిచ సిద్ధమ్. దేహాత్మభ్రమస్సంసర్గకృతః । జలముష్ణమితివత్. ఆత్మాసాధారణ ధర్మజ్ఞానస్ఫురణేపి తస్యాసాధారణత్వాజ్ఞానాద్భ్రమోపపత్తిః.

౧౦౯. చతుర్థం వ్యాచష్టే (యేపునరితి) విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేతి విజ్ఞానశబ్దస్యాత్మవాచిత్వాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్మవిద ఇత్యుక్తమ్. అబుద్ధయ ఇతి పూర్వశ్లోకోక్తార్థప్రతియోగిత్వేన జ్ఞానవిద ఇత్యుక్తమితి స్మారయతి (బుద్ధిమన్త ఇతి) † అయోగిన ఇత్యస్య ప్రతియోగిత్వేన శుద్ధచేతస ఇత్యుక్తమితి సూచయతి (యోగయోగ్యపరిశుద్ధమనస ఇతి) యోగయోగ్యత్వే హేతుః పరిశుద్ధత్వమ్ । మనసాతు విశుద్ధేనహి భగవత్సాక్షాత్కారరూపోపాసననిష్పత్తిః క్రియతే. మనోవిశుద్ధిశ్చ కర్మయోగేన । యోగేన యోగ్యతాపరిశుద్ధిరితి వార్థః. పూర్వశ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేన చేతనరూపం జగద్వివక్షితమ్. అస్మిన్ శ్లోకే అఖిలజగచ్ఛబ్దేనాచిద్రూపం జగద్వివక్షితమ్. † కృత్స్నాపారమార్థ్యం వివక్షితమితి పక్షే ప్రథమశ్లోకసంక్షిప్తరూపేణమనుక్తరూపణేనవహా విస్తరేణ [illegible]ధారణమాహ (అన్యథేతి) స్వాతన్త్ర్యభ్రమో దేహాత్మభ్రమశ్చేతి విభాగాభావే పౌనరుక్త్యమిత్యర్థః. లక్షణా - పరమేశ్వర, జగతఃపతే, తవమహిమా, త్వమ్, ఇత్యాదిశబ్దానాం లక్షణా. త్వంశబ్దోహి స్వాభిముఖాహమర్థాన్తరవాచీ । అత స్తస్య లాక్షణికత్వమ్. అర్థవిరోధః - ప్రత్యక్షాదిభిరబాధ్యత్వేన సిద్ధస్యాఽసత్యత్వే ప్రమాణవిరోధః । తిరోధానానుపపత్త్యాది స్తర్కవిరోధః । ఉభయలిఙ్గకత్వవిరోధశ్చ.

‡ విష్ణు - ౧ అం - ౪ అ. - ౩౭; ౩౯; ౪౦; ౪౧.

ప్రకరణవిరోధః। శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధశ్చ.

౧౧౦. † ※ ఏతస్మాత్ త్రిషు దేహేషు ఏకో నైకమయమిత్యత్ర ... ద్వైతమ్ ... దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపపిణ్డసంసృష్టస్యాత్మనో దేవాద్యాకారేణ ద్వైతమిత్యుచ్యతే. పిణ్డగతమాత్మగతమపి ద్వైతం న ప్రతిషిధ్యతే. దేవమనుష్యాదివివిధవిచిత్రపిణ్డేషు ... ఆత్మన్యసు...

ప్రకరణవిరోధః-... ※ ... శాస్త్రతాత్పర్యవిరోధః- ... ప్రకరణ ... విరోధః.

౧౧౧. † అత్రాదిభరతవృత్తాన్తే ... (...) బ్రహ్మాద్వైతం ... ద్వివిధం శాస్త్రప్రతిపాద్యమ్. అత్ర బ్రహ్మాద్వైతం ప్రకార్యద్వైతమ్. ప్రకారాద్వైతం ప్రకారాద్వైతమ్. ... బ్రహ్మప్రకరణేషు సామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మాద్వైతప్రతిపాదనాత్. సామానాధికరణ్యస్య ప్రకారైక్య ... ※ ఏకస్సన్ బహుధా విచారఇతి ప్రకారబహుత్వస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ... ※ ... సామాన్యనిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన ప్రకారబహుత్వనిషేధకత్వాత్, ※ ... ఇతి బ్రహ్మతుల్యప్రకారాన్తరనిషేధకణ్ఠోక్త్యా చ ప్రకార్యద్వైతమేవ బ్రహ్మాద్వైతమ్. జీవాత్మబహుత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, అన్యథా బద్ధముక్తవ్యవస్థానుపపత్తేః, ... సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః, ※ పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। ... భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః ※ దేవాదిభేదే ... నిషేధస్య కణ్ఠోక్తత్వాత్, ముక్తానాం సామ్యవచనాత్. ※ అహం త్వం చ తథాన్యే చ ※ ... ※ ... ప్రాకరణికవచనానురోధాదేకో వ్రీహిరితివదేకశబ్దస్య ఏకజాతీయపరత్వోపపత్తేః, ... ప్రకారాద్వైతమేవ. ※ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యస్య వాక్యస్య ... బహుత్వయోస్తాత్పర్యమస్తి। అస్తి చేద్వాక్యభేదప్రసక్తావితి చేత్ న ※ ... విశిష్టవిధిపరత్వాద్వాక్యస్య. నిత్యబహుచేతనవిశిష్టకామప్రదానకర్తృత్వం హి ... ప్రతీయతే. అనిత్యానామల్పానాం కామప్రదానాదపి నిత్యానాం బహూనాం కామప్రదానే కథితే హి కామప్రదానస్యాతిశయో భవతి. ... బహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాన్నాత్ర శాస్త్రస్య తాత్పర్యమ్। అప్రాప్తే హి శాస్త్రమర్థవదితి చేన్న-సంసృష్టస్య హి బహుత్వప్రతీతిర్లోకసిద్ధా। పరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వస్య లోకసిద్ధత్వాభావాత్తత్ర హి శాస్త్రతాత్పర్యం సంభవతి. ఔపాధికాకారస్యానిత్యత్వాత్, నిష్కృష్టస్వరూపస్య నిత్యత్వాత్, నిత్యత్వసమానాధికరణబహుత్వేఽభిహితే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపబహుత్వం వ్యక్తం భవతి. ఉపదేశోఽపి న సంభవతి। గురుర్భ్రాన్తశ్చేన్నోపదేశః। అభ్రాన్తశ్చేద్ద్వైతప్రతీత్యభావాన్నితరామ్. ద్వైతప్రతీతావపి దర్పణస్థం స్వాత్మనః ప్రతిబిమ్బం ప్రతి వివక్షితస్య నోపదేశస్సంభవతీతి. సుఖదుఃఖాదివ్యవస్థయా చాత్మభేదసిద్ధిః. నను-సుఖదుఃఖవ్యవస్థా నామ కిం సుఖదుఃఖవ్యక్తిబహుత్వమ్। ఉత తదాశ్రయబహుత్వమ్. ఏకస్యైవానేకసుఖదుఃఖవ్యక్తిదర్శనాత్సుఖాదిస్వరూపబహుత్వం నాత్మైక్యవిరోధీతి న వ్యవస్థా. ఆశ్రయభేదశ్చేత్సాధ్యావిశిష్టో హేతురితి చేన్న, త్వదుక్తోభయప్రకారవిలక్షణత్వాద్వ్యవస్థాయాః. సంప్రతిపన్నైకాశ్రయేషు సుఖదుఃఖాదిషు ప్రతిసంధానం దృష్టమ్. ప్రతిబన్ధకాభావే సత్యేకాశ్రయత్వేన సుఖదుఃఖప్రతిసంధానాభావో వ్యవస్థేతి ... ఏకమయమిత్యత్ర మయట్ స్వార్థికః. యద్వా-ఏకశబ్దో భావప్రధానః। ఐక్యమ్. తత్ప్రచురమేకమయం. శుద్ధావస్థస్యాత్మనో హ్యైక్యప్రాచుర్యమ్। న తు సంసృష్టస్య। తస్య బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యాన్తరభేదేన దేవత్వాదిబాహ్యభేదేన చైక్యప్రాచుర్యాభావాత్. ఏకశబ్దస్సమానవాచీ। ※ ఏకో వ్రీహిస్సునిష్పన్నస్సుపుష్టాని కురుతే ప్రజా ఇత్యాదిషు తథా ప్రయోగదర్శనాత్. దేవమనుష్యాదిప్రకృతిపరిణామవిశేషరూపేత్యనేన ※ దుఃఖాజ్ఞానమలాధర్మాః ప్రకృతేస్తే న చాత్మనః ※ పుమాన్న దేవో న నరో న పశుర్న చ పాదపః। శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇతి వచనయోరైకార్థ్యం దర్శితమ్. ※ పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసశ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణ ఇతి ప్రాకరణికవచనం స్మారయతి పిణ్డశబ్దః. ఏకమయమిత్యాత్మస్వైకత్వం విధాయ భేదే నిషిధ్యమానే ఆత్మస్వరూపభేద ఏవ నిషేధ్యస్స్యాదితి చేత్ - స్యాదేవం యది విధీయమానమేకత్వం వ్యక్త్యైక్యం స్యాత్తత్తు ప్రకారైక్యమ్. అతో భేదనిషేధో వైజాత్యనిషేధ ఏవేతి భావః. ※ ద్వైతినోఽతథ్యదర్శన ఇతి సామాన్యేనోక్తే కథం దేవాది ద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యత ఇతి చేత్ - కథం సామాన్యేన ద్వైతనిషేధే ప్రతీతే ఆత్మద్వైతనిషేధ ఇత్యుచ్యతే। న పిండాత్మనోర్భేదనిషేధః. పిండాత్మనోర్భేదస్య ప్రామాణికత్వాదితి చేత్ - ఆత్మభేదస్యాపి ప్రామాణికత్వాన్న తద్భేదనిషేధః। అపి తు దేవాదిభేదనిషేధ ఇతి భావః. ఆత్మగతద్వైతమప్రతిషిద్ధం చేత్ ※ ఆత్మా శుద్ధోఽక్షరశ్శాన్తః ※ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యేకవచనం నోపపద్యతే। జాతావేకవచనం చేద్దేహశబ్దేఽప్యేకవచనం స్యాదితి శఙ్కా చ దేవమనుష్యాదిపదేన పరిహృతా. దేవాదిష్వవాన్తరభేదవివక్షయా వివిధశబ్దః. తత్రాప్యనేకవిధత్వవివక్షయా విచిత్రశబ్దః. ఆత్మను జాత్యేకత్వాదేకవచనమ్. పిణ్డేష్వవాన్తరజాతిబహుత్వాద్బహువచనమిత్యభిప్రాయః.

మిత్యర్థః. † యథోక్తం భగవతా ※ ౧ శుని చైవ శ్వపాకే చ పణ్డితాః సమదర్శినః । ※ ౨ నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మేత్యాదిషు । ※ ౩ † తస్య సాత్మపరదేహేషు సతోఽపీతి దేహాతిరిక్తే వస్తుని స్వపరవిభాగస్యోక్తత్వాత్.

౧౧౧. † ※ ౪ యద్యన్యోఽస్తి పరః కోఽపీత్యత్రాపి నాత్మైక్యం ప్రతీయతే । యది మత్తః పరః కోఽప్యన్య ఇత్యేకస్మిన్నర్థే పరశబ్దాన్యశబ్దయోః ప్రయోగాయోగాత్ । † తత్ర పరశబ్దస్స్వవ్యతిరిక్తాత్మవచనః. అన్యశబ్దస్తస్యాపి జ్ఞానైకాకారత్వాదన్యాకారత్వప్రతిషేధార్థః. † ఏతదుక్తం భవతి - యది మద్వ్యతిరిక్తః కోఽప్యాత్మా మదాకారభూతజ్ఞానాకారాదన్యాకారోఽస్తి, తదాఽహమేవమాకారః అయం చాన్యాదృశాకార ఇతి శక్యతే వ్యపదేష్టుమ్ । న చైవమస్తి । సర్వేషాం జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి.

౧౧౨. † ※ ౫ వేణురన్ధ్రవిభేదేనేత్యత్రాప్యాకారవైషమ్యమాత్మనాం నస్వరూపకృతమ్. అపితు దేవాదిపిణ్డప్రవేశకృతమిత్యుపదిశ్యతే । నాత్మైక్యమ్. దృష్టాన్తే చానేకరన్ధ్రవర్తినాం వాయ్వంశానాం నస్వరూపైక్యమ్ । అపి త్వాకారసామ్యమేవ. తేషాం వాయుత్వేనైకాకారాణాం రన్ధ్రభేదనిమిత్తమంశకృతో హి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదః । † ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేదః. యథా † తైజసాప్యపార్థివద్రవ్యాంశభూతానాం పదార్థానాం తత్తద్ద్రవ్యత్వేనైక్యమేవ నస్వరూపైక్యమ్. తథా వాయవీయానామంశానామపి స్వరూపభేదోఽవర్జనీయః.

† సామ్యే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) బహుత్వస్య విహితత్వాత్సామ్య ప్రతిపాదనాచ్చాత్మవ్యక్తిభేదనిషేధోఽనుపపన్న ఇత్యర్థః. † హేత్వంతరం చాహ (తస్యేతి) అన్యథార్ధశ్లోకస్థపదానాం వ్యాఘాతస్స్యాదిత్యర్థః. † (ఉక్తత్వాదితి) సమమిత్యర్థ ఇత్యన్వయః.

౧౧౩. † ఏకవచనోక్తా హి జాతావేకవచనమితి నిర్వాహః । అన్యనిషేధపరస్య వచనస్యాన్యథానిర్వాహాయోగాదాత్మైకత్వ సిద్ధిరితి శఙ్కాయాం యద్యన్యోఽస్తీత్యాదేః శ్లోకస్యార్థమాహ (యదీతి) ఏకస్మిన్నర్థే ద్వౌ ద్వౌ శబ్దౌ ప్రయుక్తౌ స్థానత్రయే । తేనాన్యతరశబ్దస్యాకారపరత్వాన్నాత్మభేదనిషేధ ఇతి పరిహ్రియతే. † తత్ర ద్వయోశ్శబ్దయోః కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) పరశబ్దేన ధర్మిణమనూద్య తస్య శబ్దాన్తరోపస్థాపితాకారాన్తరాన్వయో నిషిధ్యత ఇత్యర్థః । ఏషోఽహమయం చాన్య ఇతి వక్తుమశక్యత్వం కథమ్ । ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వే భేదకధర్మౌ హి విద్యేతే ఇతి చేన్నైవమ్-ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వయోః స్వపరాపేక్షయా సర్వాత్మసాధారణతయా వ్యావర్తకత్వాభావాత్. పూర్వం దేవాదిష్వన్యతమోఽయమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేషబుభుత్సయా హి సౌవీరరాజేనాదిభరతః పృష్టః. అతో దేహాద్యాకారనిషేధపరా ఇమే[శ్లోకా]శబ్దా ఇతి భావః. † ఏవం పదార్థే సతి శ్లోకేన కిముక్తం భవతీతి శఙ్కాయాం వాక్యార్థం యోజయతి (ఏతదుక్తమితి). † ఏష ఇతి శబ్దస్యార్థమాహ (ఏవమాకార ఇతి). † అన్యశబ్దార్థమాహ (అన్యాదృశాకార ఇతి) ఆకారైక్యం నామాఽఽకారాణాం సాదృశ్యమిత్యభిప్రాయేణ ఏవమాకారోఽన్యాదృశాఽఽకార ఇత్యుక్తమ్. అన్యథా స్వరూపమాత్ర ప్రతిపత్తిరేకేనైవ పదేన సిద్ధేతి పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్పదాన్తరమాకారపరమిత్యర్థః. అస్యార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానముత్తరశ్లోకోక్తమపి సోఽనుపపన్నః. † తదర్థమాహ (నచైవమితి) అయం హి సశ్లోకః ※ యదా సమస్తభూతేషు పుమానేకో వ్యవస్థితః । తదా హి కో భవాన్ సోఽహమిత్యేతద్విఫలం వచ ఇతి. అత్రైకశబ్ద ఆకారైక్యపరః. స్వయం ప్రకాశత్వ నిత్యత్వాణుత్వాదిస్సర్వాత్మసాధారణః । వ్యావర్తకదేవాద్యాకారస్తు నాత్మన్యస్తి. వ్యావర్తకాభావాత్తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశోఽనుపపన్నః. ప్రత్యక్త్వపరాక్త్వపరోక్షత్వాపరోక్షత్వాదీని సవ్యావర్తకానీతి కో భవానితి ప్రశ్నస్తదతిరిక్తాకారాభిప్రాయః. నహి భవానితి ప్రశ్నః. భవచ్ఛబ్దో ధర్మిమాత్రపరః. కిం శబ్దో వ్యావర్తకదేవాద్యాకారపరః. తస్మాత్తదతిరిక్తాకారాభావేన తద్వాచిశబ్దేన నిర్దేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః. † (జ్ఞానైకాకారత్వేన సమానత్వాదేవేతి) పూర్వోక్తాదేవేతి భావః.

౧౧౪. † ఉక్తనిర్వాహగోచరం దృష్టాన్తముఖేనాద్వైతపరత్వేన పరోక్తస్య శ్లోకస్యార్థమాహ (వేణురన్ధ్రేతి) స్వాత ఏకాకారాణాముపాధివశాదవాన్తరభేదసద్భావమాత్రే దృష్టాన్తోపన్యాసః. అన్యథా సర్వథా సాధర్మ్యాభ్యుపగమే హి ఆత్మనోఽచిత్త్వైకాశకార్యత్వాదికమపి స్యాత్. తద్ధి ప్రమాణాన్తరవిరోధాత్త్యజ్యతే । తథా దృష్టాన్తగతమాకారాన్తరమపీతి భావః. † తథాఽసౌ పరమాత్మన ఇత్యుక్తే షడ్జాదిసంజ్ఞాభేదో మాభూదిత్యభిప్రాయేణాహ (ఏవమాత్మనాం దేవాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి) భేదష్షడ్జాదిసంజ్ఞిత ఇతి పాఠే సత్యపి షడ్జాదిసంజ్ఞాభేద ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. దురవగమషడ్జాదిరూపభేదప్రతిపత్తేశ్శబ్దస్య సంజ్ఞాభేదాధీనత్వాదితి భావః. దార్ష్టాన్తికేపి తథైవ. † దృష్టాన్తే వ్యక్తిబహుత్వం కిమస్తీతి శఙ్కాయాం వాయ్వంశానామనేకత్వం తత్కృతం సాధయతి (తైజసేతి) స్పర్శవద్ద్రవ్యత్వాదితి భావః. యత్రత్వాకాశదృష్టాన్త ఉక్తః । తత్రాప్యేకస్యాత్మనో దృష్టాన్తత్వే సాకాశమక్త్వావిఆత్మాన్తరే తథాత్వమితి మన్తవ్యమ్. ※ సితనీలాదిభేదేన యథైకం దృశ్యతే నభః । భ్రాన్తదృష్టిభిరాత్మాపి తథైకస్సన్ పృథక్పృథగితి నభసః సితనీలాది

౧॥ గీ-౫ అ-౧౮. ౨॥ గీ-౫ అ-౧౯. ౩॥ విష్ణు-౨ అం-౧౪ అ-౩౧. ౪॥ విష్ణు-౨ అం-౧౩ అ-౯౦. ౫॥ విష్ణు-౨ అం-౧౪ అ-౩౨.

౧౧౩. † ※ ౧ సోహం సచత్వమితి సర్వాత్మనాం ప్రాగ్యోక్తం జ్ఞానాకారత్వం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య తత్సామానాధికరణ్యేనాహం త్వమిత్యాదీనాం పదానాం †జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహారః † దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేత్యాహ. † అన్యథా దేహాతిరిక్తాత్మోపదేశస్వరూపే అహం త్వం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి భేదనిషేధో న ఘటతే. † అహం త్వమాదిశబ్దానా ముపలక్షణేన † సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేన సామానాధికరణ్యముపలక్షణత్వమపి న సంగచ్ఛతే. † సోపి యథోపదేశ మకరోదిత్యాహ ※ ౨ తత్యాజ భేదం పరమార్థదృష్టిరితి. † కుతస్తన్నిష్ఠ ఇతిచేత్ – † దేహాత్మవివేకవిషయత్వాదుపదేశస్య. † తచ్చ ※ ౩ పిణ్డశిర్వృథగ్యతశిరఃపాణ్యాది లక్షణఇతిప్రక్రమాత్.

భేదశ్వరత్వాన్నిత్యత్వాన్యావయవేషు మేఘాదిష్వస్య తస్య యథాక్రమదర్శి. తత్రైకస్యాత్మనోపి దేవాదిభేదః కథమితిచేత్ యద్వా—తత్ర ప్రదేశభేదాంగీకారేణ సర్వాత్మసృష్టాన్తస్స్యాత్. ఆకాశస్య ప్రదేశభేదాంగీకారే ఘటాదేర్విభుత్వ మాకాశస్యాల్పత్వంవా ప్రసజేత్. కిం ఘటాదేః కృత్స్నాకాశేన సంబన్ధః ఉత ప్రదేశభేదేన. ప్రథమపక్షే ఘటాదేర్విభుత్వ మాకాశస్యాల్ప పరిమాణత్వం వా. ద్వితీయే ప్రదేశభేదాంగీకార ఇతి వేదాన్తిభిన్నభేదో నిరవయవత్వవాదోఽపసిద్ధాన్తః వేదాన్తేషు తస్యాంశభేదేన నిష్క్రియత్వోపదేశా. దేకాంశేన వాయుత్వేన పరిణామవాదాదుత్పత్తిలయదర్శనాచ్చేతి. అతఏవ ※ ఘటధ్వంసే ఘటాకాశో నభిన్నో నభసా యథా ! బ్రహ్మణా సోయమవిధ్వంసే విష్ణ్వాఖ్యే తథాపుమానితి శౌనకవచనమపి నభస్యంశభేదాభిప్రాయేణ జీవస్య పరస్మాదాత్మన ఔపాధిక వైషమ్య విరహే దృష్టాన్తముపసంహరతీ వేదితవ్యమ్ ※ యథాగ్నిరగ్నౌ సంక్షిప్తస్సమానత్వమనుప్రజేదితి తత్రైవ సామ్యదృష్టాన్తాభిధానాత్.

౧౧౩. † అథాధికరణనిగమనశ్లోకమాహ (సోహమితి) ప్రాగ్యోక్తమ్‌- అధ్యాయద్వయోక్తమ్. సఇతి పదస్య జ్ఞానాకారవిశిష్టవస్తువాచిత్వేపి విశేషణాంశే తాత్పర్యం దర్శయితుం సర్వాత్మనాం జ్ఞానాకారమితి విశేషణాంశస్య నిష్కృష్య నిర్దేశః అన్యథా తత్సామానాధికరణ్యేనేత్యనన్తరోక్తివిరోధాత్. † (జ్ఞానమేవాకారఇత్యుపసంహారన్నితి) సోహమిత్యాదిశ్లోకాత్ పూర్వశ్లోకే ※ ఏక[స్స]ం(స)మస్తం యదిహాస్తి కించిత్ తదచ్యుతో నాస్తిపరం తతోన్యత్ ఇత్యత్రైవ సర్వాత్మనాం భగవచ్ఛరీరత్వస్యోక్తత్వాత్సోహమిత్యాదిశ్లోకస్య భగవదాత్మకత్వ నిగమనపరత్వ శఙ్కాస్యాత్. తచ్చాయుక్తమ్ ! ప్రకరణస్య శరీరాత్మవివేకపరత్వాత్, తన్నిగమనస్యాపేక్షితత్వా, త్తన్నిగమనపరశ్లోకాన్తరాభావా, దపేక్షితవిధేరనపేక్షిత విధానాయోగాచ్చ ఆత్మనాం దేహావ్యావృత్త[జ్ఞానై]కాకారత్వ నిగమనపరోయం శ్లోక ఇత్యభిప్రాయః. † త్యజ భేదమోహ మిత్యంశస్యార్థమాహ (దేవాద్యాకారభేదేనాత్మసు భేదమోహం పరిత్యజేతి) దేవాదిశబ్దో భేదశబ్దవిశేషణమ్. దేహగతదేవత్వాద్యాకారభేద ఆత్మని భేదమోహహేతుః. తం భేదమోహం పరిత్యజేత్యర్థః. † కృత్స్నభేదనిషేధపరత్వేఽనిష్టమాహ (అన్యథేతి) నచాహం త్వమాదిశబ్దా దేహపరాః । నహి తచ్ఛబ్దేనాత్మానం పరామృశ్య, తేనాత్మనా దేహానామైక్యముపదిశ్యతే. నాప్యన్తఃకరణపరాః – సర్వాన్తఃకరణానాం పరమాత్మనైక్యం పరస్పరైక్యం వోపదిశ్యతే. నాపి దేహవిశిష్టాన్తఃకరణపరాః । నహి దేహవిశిష్టానామన్తఃకరణానామైక్యముపదిశ్యతే. అతోఽహం త్వమాదిశబ్దా దేహాతిరిక్తాత్మపరా ఇత్యభిప్రాయేణ దేహాతిరిక్తేత్యుక్తమ్. † అహం త్వమిత్యాదిపదానాముపలక్షణత్వాదుపలక్ష్యే వస్తుని నభేదఇత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (అహమితి) అహం త్వమాదీత్యాదిశబ్దేన సర్వశబ్దో వివక్షితః. ఉపలక్షణేత్యౌపచారికనిర్దేశః । ఉపలక్ష్యవాచిపదేనేత్యర్థః. † (సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యనేనేతి) అహం త్వం సర్వమితి త్రయాణామపి పదానాం ఆత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ఘటితమ్ । తేష్వన్యతమేనాహం త్వమర్థసజాతీయార్థవాచినా సర్వమేతదితి పదేనాత్మస్వరూపశబ్దస్య సామానాధికరణ్య నిర్దేశాదితి జ్ఞాపనార్థం సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యపాదానం కృతం భాష్యే. శ్లోకే సర్వమేతదాత్మస్వరూపమితి ప్రసక్తనార్థముక్తమ్. అతోఽహంత్వమాదిశబ్దానాముపలక్ష్యవాచకాభిమతాత్మస్వరూపశబ్దేన సామానాధికరణ్యాదహంత్వమాదిశబ్దానామర్థానాముపలక్షణత్వమసంగతమ్. నహి దణ్డిశ్శాఖా, సారసడిడేవార, ఇత్యుపలక్షణోపలక్ష్యవాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యం ముఖ్యతయా దృష్టమిత్యర్థః. లక్షణయాస్త్వితిచేత్. లక్షణైవ దోష ఇతిభావః. యద్వా—అనేనేతి పదముపలక్ష్యవిశేషణమ్. సర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యాత్మశబ్దనిర్దిష్టేనానేనోపలక్ష్యేణాహం త్వమాదిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యాదుపలక్షణత్వమసంగతమిత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయామహంత్వమాదిసజాతీయార్థవాచిసర్వపదసామానాధికరణ్యనిర్దేశస్య హేతుత్వమర్థసిద్ధమ్. యద్వాహం త్వమాదిశబ్దా ఉపలక్ష్యపర్యన్తవృత్తయస్తదానీమేవమర్థతయోపలక్ష్యవాచినాత్మస్వరూపమితిపదేన సఇతి పృథక్సామానాధికరణ్యదర్శనాదుపలక్షణ వాచకాహంత్వమాదిసామానాధికరణ్యమైయర్థ్యమితి. అహం శబ్దస్యాపేక్షికప్రత్యక్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. త్వంశబ్దస్యచ చేతనత్వే సత్యభిముఖత్వమ్. ఆత్మశబ్దస్య వ్యాపనక్షమత్వమ్. సఇతిపదస్య ప్రకృతజ్ఞానాకారః. నను—సచసర్వమేతదాత్మస్వరూపమిత్యత్ర కథమాత్మస్వరూపవిశేషణస్య తచ్ఛబ్దస్య పుల్లింగత్వమ్. ఉచ్యతే—※ ఆత్మా శుద్ధోక్షరశ్శాన్త ఇత్యాదిషు పరజ్ఞానమయత్వేన ప్రకృత ఆత్మాహి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. అతో నవిరోధఇతి । అచిత్సంసృష్టం దేవాదిరూపేణ ప్రతీయమానం సర్వమేతదాత్మస్వరూపం జ్ఞానైకాకారస్సఆత్మేత్యర్థః. † చతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (సోపీతి) † నజీవబ్రహ్మాద్వైతపరమిదం ప్రకరణమ్ । నచాత్మస్వరూపబహుత్వ నిషేధపరమ్ । [అ]ప్ర(ప)కారైక్యపరమితి కథం జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కుతశ్చేతి) † పరిహరతి (దేహాత్మేతి) † తదపి కుతఇత్యత్రాహ (తచ్చేతి)

౧॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౬ అ - ౨౩. ౨॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౬ అ - ౨౪. ౩॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౩ అ - ౮౯.

౧౧౪. † ※ ౧ విభేదజనకే జ్ఞాననాశముపాగతే | ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి || ※ ఇతిచ నాత్మస్వరూపైక్యపరమ్. నాపి జీవపరయోః. † ఆత్మస్వరూపైక్యముక్తరీత్యా నిషిద్ధమ్. † జీవపరయోరపి స్వరూపైక్యం † దేహాత్మనోరివ నసంభవతి | † తథాచ శ్రుతిః ※ ౨ ద్వాసుపర్ణా సయుజాసఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి | ※ ౩ ఋతం

శ్రుత్యర్థాపత్తిలోకికార్థాపత్త్యాదిభిరిత్యర్థః. జీవపరైక్యపరత్వమాత్మబహుత్వనిషేధపరత్వంచ దత్తోత్తరమేవ.

౧౧౪. † అథ శాస్త్రప్రసక్తార్థపరతయా విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకస్యార్థం వక్ష్యన్ అర్థాన్తరపరత్వం వ్యుదస్యతి (విభేదేత్యాదినా) ప్రథమం కిమాత్మస్వరూపైక్యపరమ్ ఉత జీవపరైక్యపరమితి వికల్ప్య మాష్యతే. † అత్ర, చశబ్దాభావాదాత్మబ్రహ్మశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం సంభావితమ్. తథాసతి ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి. ఏవం జ్ఞానోత్పత్త్యా జీవస్య భేదోనాస్తీతి జీవస్వరూపైక్య ముక్తంస్యాత్ | అతశ్శబ్దాస్పదీభూతమాత్మైక్యపరత్వం నిరాకరోతి (నాత్మేతి) ఉక్తరీత్యా - శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిలౌకికార్థాపత్త్యాదిభిరిత్యర్థః. † ద్వితీయం పక్షం మాషయతి (జీవేతి) † (దేహాత్మనోరివేతి) విరుద్ధధర్మత్వాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వ పరాక్త్వ జడత్వాఽజడత్వ నిత్యత్వ పరిణామిత్వాదిభిర్విరుద్ధధర్మైర్యథా దేహాత్మనోర్భేదః | తథా జీవపరయోరపి ప్రాకృతాప్రాకృతమిత్యాదిభిరల్పజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వ నియమ్యత్వనియన్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మైరైక్యంహి నోపపద్యతే. † విరుద్ధధర్మత్వే ప్రమాణమాహ (తథాచేతి) తథా - విరుద్ధధర్మత్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. చ - హేతువాచీ. వక్ష్యమాణహేతూనాం సముచ్చయార్థో వా ప్రయుక్తః. తత్రాన్వయోయం, చశబ్దః. సమానం వృక్షమ్ - శరీరమ్. పిప్పలమ్-కర్మఫలమ్. అభిచాకశీతి - స్వయమనశ్నన్నన్యః ప్రకాశయితృత్వాదన్యో భృశం భాతీత్యర్థః. నను—కథమస్య మన్త్రస్య జీవపరమాత్మభేదపరత్వమ్ | అన్తఃకరణజీవపరత్వోపపత్తేః | పైఙ్గిరహస్య బ్రాహ్మణేనాస్య మన్త్రస్య తథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ | యథా ※ తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి సత్త్వమ్ | అనశ్నన్నన్యో అభి[పశ్య]చాకశీతీత్యజ్ఞః | తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి - స్వాద్వత్తీత్యనేన సత్త్వముక్తమ్ | అభిచాకశీతీత్యనేన వాక్యేనానశ్నన్నన్యోజ్ఞ ఇతి క్షేత్రజ్ఞోభిపశ్యతీత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతత్వ మవగమ్యతే. నచ సత్త్వశబ్దోజీవపరః | క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మపరఇతి వాచ్యమ్. సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, ※ తదేతత్సత్వం యేన స్వప్నం పశ్యతి | అథ యోయం శారీర ఉపద్రష్టా సక్షేత్రజ్ఞః | తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరన్తఃకరణజీవపరత్వేన తత్రైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ. యేన పశ్యతీతి కరణత్వోక్తేః సత్త్వం హ్యన్తఃకరణమ్ ఉపద్రష్టృత్వాదితరః క్షేత్రజ్ఞోహి జీవః. అతో ద్వాసుపర్ణాఇతి మన్త్రోయమన్తఃకరణజీవపరః | నతు జీవపరమాత్మపరఇతి. ఉచ్యతే—తథాపి జీవపరమాత్మపరత్వమస్యమన్త్రస్యోపపాదయితుం శక్యతే | అనేన మన్త్రేణ తుల్యార్థతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే ※ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్న ఇత్యుత్తరమన్త్రే జీవపరమాత్మనోః ప్రతిపన్నత్వాదస్య మన్త్రస్య తదైకార్థ్యాచ్చ ※ సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ※ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నఇతి తయోరైకార్థ్యం హి ప్రతీయతే ※ సమానే వృక్షఇతి మన్త్రేచ పురుషో జీవః | అన్తఃకరణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్ ※ శోచతి ముహ్యమానః ※ పశ్యతి వీతశోకఇతి పదానా మస్వారస్య ప్రసఙ్గాచ్చ. అన్యశ్చ పరమాత్మా. ఈశశబ్దవాచ్యత్వాత్ స్వవిషయజ్ఞానేన వీతశోకత్వహేతుత్వాచ్చ నకేవలముత్తరమన్త్రైకార్థ్యాద్ద్వాసుపర్ణేతిమన్త్రస్య జీవపరమాత్మపరత్వమ్. కింతు తస్మిన్నేవ మన్త్రే అనశ్నన్నితి భోక్తృత్వాభోక్తృత్వశ్రవణాచ్చ తదవసీయతే|చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం ద్రష్టృత్వశ్రోత్రత్వాదివత్. అన్తఃకరణస్యాపి కరణత్వాదేవ భోక్తృత్వం నసంభవతి. జీవస్యచ వృక్షశబ్దోక్తదేహపరిష్వఙ్గదశాయా మేవానశ్నత్త్వమపినోపపద్యతే. తర్హి పైఙ్గిరహస్యబ్రాహ్మణస్య కోర్థః ఉచ్యతే—సత్త్వం బద్ధజీవః※ప్రవ్రాసు వ్యవసాయేషు సత్త్వమస్త్రీతు జన్తుష్వితి వైజయన్తీకపాఠాజ్జన్తుపరత్వావగతేః | జన్తుః-చేతనః ※ ప్రాణీతు చేతనో జన్మీ జన్తుజన్యశరీరిణః ఇతిపాఠాత్ ※ నతదస్తి పృథివ్యాంవా దివి దేవేషువా పునః | సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైరితి ప్రయోగాత్ ※ సర్వాస్వేవైష్వన్నివదుష్టసత్త్వా నిత్యర్వాచీనప్రయోగాచ్చ. క్షేత్రజ్ఞశబ్దశ్చాత్ర పరమాత్మపరః | అర్థాన్తరప్రసిద్ధ్యా కాశ ప్రాణాదిశబ్దవదర్థానుపపత్త్యా పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః ※ విష్ణోర్నామసహస్రం మే ఇత్యుపక్రమ్య ※ క్షేత్రజ్ఞోక్షరఏవచేతి ప్రయోగాత్. క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థస్య తస్మిన్నేవ పుష్కలత్వాచ్చ | మోక్షధర్మే ※ తతస్త్రైగుణ్యహీనాస్తే పరమాత్మానమఞ్జసా | ప్రవిశన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ క్షేత్రజ్ఞం నిర్గుణాత్మకమ్ | ※ సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వతః ※ విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః | ఏకశ్చరతి క్షేత్రేషు స్వైరచారీ యథా సుఖమ్ | క్షేత్రాణిచ శరీరాణి బీజానిచ శుభాశుభే | తాని వేత్తి సయోగాత్మా తతః క్షేత్రజ్ఞ ఉచ్యత ఇతి ప్రయోగాత్| ※ యోస్యాత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే | యఃకరోతిచ కర్మాణి సభూతాత్మేతిచోచ్యతఇతి ప్రయోగాచ్చ | యేన స్వప్నం పశ్యతీత్యత్ర యేనేతీత్థం భావే తృతీయా | యేన విశిష్టః పరమాత్మా స్వప్నం పశ్యతీత్యుచ్యతే. తతశ్చ ※ కాఠిన్యవాన్యోబిభర్తీతి పృథివీద్వారా కాఠిన్యవత్ స్వప్నద్రష్టృత్వం జీవాత్మద్వారా పరమాత్మవిశేషణం భవతీతి నవిరోధః. శారీరశబ్దశ్చ ※ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతివత్ స్వవ్యతిరిక్తసమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరకే పరమాత్మన్యుపపద్యతే. ఉపద్రష్టేతి నిరుపాధికద్రష్టృత్వంచ సర్వజ్ఞస్య తస్యైవోపపద్యతే. అతో ద్వాసుపర్ణేతి మన్త్రో జీవపరమాత్మపరః| ఋతం పిబన్తావితి పానక్రియాయాం జీవపరయోః ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనాన్వయః | పిబన్తావితి శతృప్రత్యయః కర్మకర్తృమాత్రపరః | నతు కర్తృవిశేషపరః | తేన ప్రయోజ్యప్రయోజకౌ ద్వావపి కర్తృవిశేషావితి తావవిశేషేణ క్రోడీకృతౌ భవతః. అన్యథా అనశ్నన్నిత్యాదివిరోధస్స్యాత్.

‡ పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే । ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః॥ † * ౧ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాద్యాః । † అస్మిన్నపి శాస్త్రే * ౨ సర్వభూతప్రకృతిం వికారాన్ గుణాదిదోషాంశ్చ మునే వ్యతీతః। అతీతసర్వావరణోఽఖిలాత్మా తేనాస్తృతం యద్భువనాన్తరాలే ౨ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ । ౨ పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశే । * ౩ అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే । ౩ యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాత్ । * ౪ ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే * ౫ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః । * ౬ అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషు చ * ౭ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి । * † ౮ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః । * ౯ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాఽన్వారూఢ ఇత్యాదిభిరుభయోరన్యోన్యప్రత్యనీకాకారేణ స్వరూపనిర్ణయాత్ । † నాపి సాధనానుష్ఠానేన నిర్ముక్తావిద్యస్య పరేణ స్వరూపైక్యసంభవః † అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యస్య తదనర్హత్వాసంభవాత్. † యథోక్తమ్ * ౧౦ పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థ ఇతీష్యతే । మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతి.

యద్వా—స్వర్గలోకగచ్ఛన్తీతి అజహల్లక్షణా. సుకృతస్య ఋతం ఫలమ్. యద్వా—సుకృతస్య లోక ఇత్యన్వయః. తదా ఋతం సుకృతం తత్ఫలముచ్యతే లక్షణయా * ఏవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాదపక్రామతీత్యత్ర * ఏవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేదితి పుణ్యప్రతియోగిత్వేనానృతశబ్దప్రయోగాత్. గుహామ్ - హృదయగుహామ్. పరమే పరార్ధ ఇతి లోకవిశేషణమ్. జీవపరవిశేషణం వా స్యాదసత్త్వాత్ జ్ఞత్వాల్పజ్ఞత్వాభ్యామ్. ఛాయాతపౌ - అజ్ఞసర్వజ్ఞౌ * జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యత్రైవైకార్థ్యాత్. బ్రహ్మవిదః - అధ్యాత్మవిదః. పఞ్చాగ్నయస్త్రిణాచికేతాశ్చ కర్మవిశేషనిష్ఠాః. వదన్తి—యథా * యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః । తే వదన్తి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమితి. † ఋతం పిబన్తావిత్యేతద్వివరణ వ్యాఖ్యాయాహ (అన్తః ప్రవిష్టఇతి) ఇత్యాద్యాశ్శ్రుతయ ఇత్యన్వయః. † నకేవలం శ్రుతిస్వారస్యాత్-అస్మిన్నపి ప్రబన్ధే పృథక్త్వత ఇత్యాహ (అస్మిన్నపీతి) † సర్వభూతేత్యాదినా హేయప్రత్యనీకత్వ కల్యాణగుణాకరత్వే కథితే. జీవస్య హేయాస్పదత్వమవిద్యేత్యాదినోక్తమ్. సర్వగేతి భేదవ్యపదేశాదితి పూర్వేణ సంబన్ధః నతు సూత్రోపాదానమ్ । ఉపర్యస్య సూత్రస్య విషయవాక్యానుపాదానాత్. ఉదాహృతపురాణవచనానాం హేతుత్వకథనసాపేక్షత్వాచ్చ శ్రుతివాక్యస్య హేతుత్వం హి చశబ్దేనోక్తమ్ । ఉభయేఽపీత్యాద్యుపాత్తసూత్రద్వయస్య విషయవాక్యమ్. (య ఆత్మనీతి) †అధికం త్విత్యాదిసూత్రస్య విషయవాక్యం (ప్రాజ్ఞేనేతి) సూత్రేష్వభిః శ్రుతిభిరేవమర్థనిర్ణయాదిత్యర్థః. † ఏవముపనిషత్పురాణవచనసూత్రైర్జీవపరయోర్విరుద్ధధర్మత్వముపపాదితమ్. అథ * బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్యాని హృది నిధాయాస్యార్థస్యాసిద్ధిం శఙ్కతే (నాపీతి) † తద్దూషయతి (అవిద్యాశ్రయత్వేతి) అవిద్యాశ్రయత్వయోగ్యత్వమ్ - అవిద్యాశబ్దస్సమస్తహేయప్రదర్శనార్థః. ఆశ్రయత్వశబ్దస్సంబన్ధపరః । హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావానధికరణత్వం తద్యోగ్యత్వమ్. హేయసంబన్ధాత్యన్తాభావాధికరణత్వం తదనర్హత్వమ్ * అనశ్నన్నన్య ఇతి శ్రుత్యా పరమాత్మనస్తదనర్హత్వం సిద్ధమ్. దేశకాలసన్నికర్షే సత్యపి తదస్పర్శో హి స్వభావసన్నికర్షాభావాత్ స్వభావసన్నికర్షాభావ ఏవ హ్యయోగ్యత్వమ్ * యథా నభసః క్లేదన దహనాద్యనర్హత్వమ్ । అతో హేయార్హ తదనర్హయోస్తాదృశావస్థాయామపి న స్వరూపైక్యం సంభవతి । నిగ్రాహ్యస్య పశ్చాదనుగృహీతస్యాపి నిగ్రాహ్యత్వావస్థాయామపి నిగ్రహానుగ్రహకర్త్రా పురుషేణ నైకత్వసంభవ ఇత్యర్థః. కారాగృహవినిర్ముక్తస్య నియన్త్రా నరపతినా స్వరూపైక్యం న సంభవతీత్యర్థః. † అస్మిన్నర్థే పురాణవచనమాహ (యథోక్తమితి) యోగశబ్ద ఐక్యపరః । అన్యథా అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి ప్రతిక్షేపానుపపత్తేః । నను—మిథ్యైతదిత్యుత్తరత్రాన్వయః । పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థః । అన్యద్ద్రవ్యం హి తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేత్యర్థ ఇతి చేత్. నైవమ్—అన్యస్యాన్యద్రవ్యతాయా నాపత్తేస్సత్యత్వాత్. ఇతరథా జడాజడయోస్తాదాత్మ్యప్రసంగః * ఋగ్యజుస్సామనిష్పాద్యం యజ్ఞకర్మ మతం తవ నేతిజిత్ ఇష్యత ఇత్యనేన పూర్వార్ధోక్తార్థస్య పరమతత్వద్యోతనాత్ । అన్యథా ఇష్యత ఇతి పదవైయర్థ్యాత్ । కించ * పరమార్థస్తు భూపాల సంక్షేపాచ్ఛ్రూయతామితి వక్ష్యమాణపక్షవ్యతిరిక్తపక్షాణాం నిరాకరణపరత్వాచ్చ ప్రకరణస్య । ఏతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తైక్య సమర్థనపరత్వ ముత్తరార్ధస్య నోపపద్యతే * ధర్మాయ త్యజత ఇత్యాదిగ్రంథైస్తత్తదర్థానాం పరమార్థత్వం హి నిరస్యతే - స్వతః ప్రకృతార్థే స్వరసస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతార్థే సత్యపి వక్ష్యమాణ పరత్వాశ్రయణమప్యయుక్తమ్. కించ—అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీతి యత్ । ఏతన్మిథ్యేతి హి తదానీమర్థః । తథా సతి యతశ్శబ్దస్వారస్యభంగః । యతశ్శబ్దస్య హి హేతుపరత్వం స్వరససిద్ధమ్ । నతు యచ్ఛబ్దవత్ ప్రకృతార్థశిరమాత్రపరామర్శిత్వమ్. అన్యద్ద్రవ్యం తద్ద్రవ్యతాం నైతీత్యేతన్మిథ్యేతి యతః । తత ఐక్యం పరమార్థ ఇత్యన్వయే - ఇతిశబ్ద

‡ కఠ-౩ వల్లీ-౧. ౧॥ యజు-ఆరణ్య-౩ ప్రశ్న-చిత్తి-౧౧ అను-౨౦ పం. ౨॥ విష్ణు-౬ అం-౫ అ-౮౩; ౮౪; ౮౫. ౩॥ విష్ణు-౬ అం- ౭అ-౬౧; ౬౨. ౪॥ శారీ-౧ అ-౨ పా-౨౦ సూ. ౫॥ శా-౧ అ-౧ పా-౨౨. ౬॥ శా-౨ అ-౧ పా-౨౨. ౭॥ బృ-౫ అ-౭ బ్రా. ౮॥ బృ-౬ అ-౩ బ్రా-౨౧. ౯॥ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౩౫. ౧౦॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౪ అ - ౨౭.

†ముక్తస్యతు తద్భక్తతాపత్తిరేవేతి భగవద్గీతాసూక్తమ్ † ※ ౧ ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి. †ఇహాపి ※ ౨ ఆత్మభావం నయత్యేనం తద్బ్రహ్మధ్యాయినం మునే।వికార్యమాత్మన శ్శక్త్యా లోహమాకర్షకో యథేతి. ఆత్మభావమ్ - ఆత్మనస్స్వభావమ్. †నహ్యాకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్య. వక్ష్యతి. చ ※ ౩ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ ౩ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ ※ ౪ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చేతి । వృత్తికృదపి ※ ౫ జగద్వ్యాపారవర్జం † సమానో జ్యోతిషేతి. † ద్రమిడభాష్యకారశ్చ ※ ౬ దేవతాసాయుజ్యాదశరీరస్యాపి దేవతావత్సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాదిత్యాహ. † శ్రుతయశ్చ ※ ౭ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారోభవతి. ※ ౮ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్ । ※ ౮ † సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్సహ । బ్రహ్మణా విపశ్చితా । ※ ౯ ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ । ※ ౧౦ స తత్ర పర్యేతి। ※ ౧౧ రసో వై సః । రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీభవతి ※ ౧౨ † యథా నద్యః

ద్యదాహార్యాపేక్షః. నచానధ్యాహారేణ నిర్వాహేసతి నోపపద్యతే । యద్యుచ్యేత పూర్వం పృథగ్భూతయోః పరమాత్మాత్మనోరైక్యం పరస్మాత్ ఇత్యేతదితి చేత్ సిద్ధాన్తయతి అన్యద్బ్రహ్మ హి తద్బ్రహ్మతాం నైతీతి యతః తస్మాత్పూర్వమపి పరమాత్మాత్మనోర్భేదోనాస్తీతి. నైవమ్—పూర్వం ... అశ్రుతత్వేన అధ్యాహారప్రసఙ్గాత్ నచానధ్యాహారేణ నిర్వాహే సంభవతి నోపపద్యతే । కించ—తస్మాత్పూర్వమపి భేదోనాస్తీతి ... వాక్యాన్తరాధ్యాహారేణ వాక్యస్య పూరణీయత్వంస్యాత్ ।తచ్చ తన్నిరపేక్షనిర్వాహే సంభవతి నోపపద్యతే తస్మాత్ప్రాగపి భేదో నాస్తీతి వాక్యం వాధ్యాహర్తవ్యమ్. పూర్వం భిన్నయోః పరమాత్మాత్మనోః పశ్చాదభేదఇతి పక్షనిరాకరణమాత్రపరత్వాదర్థోన్యేతి చేత్ -కింతేన ప్రయోజనం పూర్వమప్యైక్యసిద్ధిరితి చేత్ నపూర్వం పృథగ్భూతయోః పశ్చాదైక్యాయోగేఽభిహితేసతి పశ్చాదపి భేదసిద్ధేః. అతస్స్వరససిద్ధఏవార్థస్స్వీకార్యః. † అథ ※ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదివాక్యనిర్వాహం బహుశ్రుత్యంతరావిరోధేన వక్ష్యన్ముక్తస్య సామ్యాపత్తిమాహ (ముక్తస్యేతి). † తత్రైక్యశ్రుతేః ప్రతికూలార్థసామ్యశ్రుతిర్దర్శయిష్యతఇతిమత్వా వ్యాఖ్యేయతయా ప్రకృతస్యోపబృంహణవచనస్య సజాతీయం పరాభిమతార్థప్రతికూలార్థం స్మృతివచనం దర్శయతి (ఇదమితి) ముక్తిపరత్వవైశద్యాయోపాదానం (సర్గేపీతి) † నకేవలం శాస్త్రాన్తరే అత్రాపి ముక్తస్య భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (ఇహాపీతి) ఇహ యోగప్రకరణే సంక్షేపకథనారమ్భఇత్యర్థః ※ సంక్షేపవిస్తరాభ్యాంతు కిమన్యత్క్రియతాం తవేతిహ్యుక్తమ్. ఆత్మనశ్శక్త్యా వికార్యమ్-అన్వయక్రమోనేయమ్. ధ్యాయినమేనం తద్బ్రహ్మ ఆత్మభావం నయతి । ఆత్మనః శక్త్యా వికార్యం లోహమాకర్షకోయథేత్యన్వయః. ఆకర్షకో వహ్నిః. లోహమాకర్షతీతి వ్యుత్పత్త్యా ※ యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః । తథా చిత్తస్థితో విష్ణుర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమితి హ్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే। శ్రీవిష్ణుధర్మేచ ※ యథాగ్నిసంగాత్కనకమదోషం ప్రజాయతేఇతి. సోఽగ్నిః ఆత్మభావం - ఆత్మనఃస్వభావమ్-నిర్దోషత్వం, లోహం నయతి తదేత్యర్థః. అయం సమ్యగర్థః. యద్వా—ఆత్మశబ్దః స్వవాచీసన్నన్యయోగవ్యతిరేకపరః । యథాగ్నిర్లోహమాత్మభావమ్ - స్వభావమ్, స్వతస్సిద్ధరూపం నయతి తద్వదిత్యర్థః. యద్వా - ఆకర్షకః అయస్కాన్తః - లోహమాత్మభావం నయతి - స్వవ్యాపారం లోహం కారయతి - స్వమనుకారయతి ※ స్థితస్సితాముచ్చలతిచ ... తిష్ఠతిచేల్లోహ స్తిష్ఠతి । ధావతి చేత్తమనుధావతి । ఏవం ※ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్ ※ సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాది శ్రుత్యనుగుణం పరమాత్మా ఉపాసకం స్వచేష్టామనుకారయతి । సమానచేష్టితం కరోతీత్యర్థః. యద్వా—ఆత్మశబ్దస్స్వవాచీ - నిష్కృష్టస్వరూపపరః. ఉపాసకం పరమాత్మా ఆత్మభావం నయతి - ప్రకృతిసంబన్ధరాహిత్యేన శుద్ధతాం నయతి. కేవలతాం నయతి - యథా అయస్కాంతో జాంబూనదమగ్నం లోహం తస్మాద్ధారణ ఉద్ధృత్య కేవలతాం నయతి - తద్వదిత్యర్థః. యద్వా—※భూః ప్రాప్తావాత్మనేపదీతి వచనాత్ భావశబ్దః ప్రాప్తివచనః. ఆత్మప్రాప్తిం నయతి । యథా లోహమయస్కాన్తః స్వప్రాప్తిం నయతీత్యర్థః. ప్రాప్తిం నయతీతి నిర్దేశ ఓదనపాకం పచతీతివత్. జీవస్య పరమాత్మశక్త్యా వికార్యత్వం యుక్తమ్ । జీవస్య బన్ధమోక్షయోర్జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారార్థత్వాత్. † అత్ర శ్లోకే తాదాత్మ్యప్రతిపత్త్యభావం దర్శయతి (నహీతి) ఆకర్షకస్వరూపాపత్తిరాకృష్యమాణస్యేతి నిర్దేశః ఉక్తసర్వార్థసాధారణః । అగ్నిసువర్ణదృష్టాన్తవివక్షాయామాకృష్యమాణశబ్దోవికార్యపరః. † (సమానోజ్యోతిషేతి) జ్యోతిః - పరం బ్రహ్మ ※ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య ※ అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతఇతిశ్రుతేః †(ద్రమిడేతి) అశరీరః - ముక్తః - కర్మకృతశరీరాభావాత్. సిద్ధిః - అనుభవః. † ముక్తౌ జీవపరయోర్భేదశ్రుతీర్దర్శయతి (శ్రుతయశ్చేతి) ఆప్నోతి - పరమప్యనుభవతీత్యర్థః. † ఏతద్వివరణరూపం వాక్యం దర్శయతి (సోశ్నుతఇతి) అనుసంచరన్నిత్యనేన భేదోదర్శితః । రసో వై సఇత్యనేన సామ్యమానన్ద త్వాకారేణోక్తం భవతి. †పరమసామ్యాపన్నయోగినాం వైధర్మ్యనివృత్తిం దర్శయతి (యథానద్యఇతి) నదీనాం నదీత్వాకారప్రహాణేన సముద్రసంసర్గాత్

౧॥ గీ - ౧౪ అ - ౨. ౨॥ విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౩౦. ౩॥ శారీ - ౪ అ - ౪ పా - ౧౭; ౨౧ - సూ. ౪॥ శా - ౧ అ - ౩ పా - ౨. ౫॥ బోధాయనవృత్తిః. ౬॥ ద్రమిడభాష్యకారవాక్యం. ౭॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧ ఖ - ౬. ౮॥ తై - ఆనన్ద - ౧ అను - ౧, ౨. ౯॥ తై-భృగు - ౧౦ అను - ౫. ౧౦॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖ - ౩. ౧౧॥ తై - ఆన - ౭ అను - ౧. ౧౨॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౮.

‡ స్యన్దమానాస్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ † తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్। ※ † ౧ తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీత్యాద్యాః.

మైధస్య గ్రహణేన సంసర్గో దృష్టాన్తే ఉపదిష్టః ప్రాకృతనామరూప ప్రహాణపూర్వకా హి పరమాత్మప్రాప్తిః, నచ తావతా భేదనిరాసః ※ పురుష ముపైతీతి కర్మకర్తృభావావగమాత్. † సామ్యాపత్తిం దర్శయతి (తథేతి) నను—పరమం సామ్యముపైతీత్యైక్యాపత్తిరుచ్యతే। సమశబ్దస్య సామానాధి కరణ్యాయత్తత్వాత్సమానశబ్దస్యైక్యే ప్రయోగాచ్చ. సమశబ్దస్యైక్యే ప్రయోగో దృశ్యతే సమకాలవర్తిత్వాదిషు తథా సమశబ్దపర్యాయభూత-ఉమా సమానశబ్దోఽప్యైక్యే ప్రయుజ్యతే ※ సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే ఇతి ※ ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమితి చ; ఏకాధికరణ్యం హి సామా నాధికరణ్యమ్. ఏకస్మిన్నర్థ ఇత్యుక్తేః. తత్పర్యాయశ్చ సమశబ్దః, యద్యపి సాదృశ్యపర్యాయః సమశబ్దో వాచకః తథాపి ముక్తప్రాకరణే సామ్యశబ్ద ఐక్యపరః ※ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాది శ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్। ఉభయసాయుజ్యశబ్దశ్రవణాత్ ఘటాకాశమహాకాశాదిష్వప్రయోగ శ్రవణా చ్చ. ※ సాధర్మ్యమాగతా ఇతి స్మృతిస్తు సగుణప్రాప్తివిషయా। అన్యథా ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే స్వరూపైక్య విషయశ్రుతిస్మృతివిరోధేన త్యాజ్యత్వాత్. అత ఐక్యాపత్తిరేవానేన వాక్యేన ప్రతిపాదితా ఐక్యస్యైవ పారమ్యం నామ పునశ్చైవ క్రమప్రహాణాదిహితత్వమితి. అత్రోచ్యతే—అత్ర సామ్యశబ్దః సాదృశ్యమేవాభిధత్తే। నత్వైక్యమ్ ఐక్యస్య ముఖ్యార్థత్వేఽప్యపగతేఽపి స్వారస్యాభావాత్. సాదృశ్యఏవ హి సమశబ్దస్య ప్రసి ద్ధిప్రాచుర్యమ్. తస్యచాపవాదాభావేనత్యాగస్వారస్యాత్స్వీకారోఽనుపపన్నః, అపవాదహేతవశ్చ త్వదుక్తా అనన్తరమేవ పరిహ్రియన్తే, నచ సమాదిశ బ్దానామైక్యం ముఖ్యార్థః। ఏకత్వవివక్షాయామేకో ఘటఇత్యాదౌ సమో ఘట ఇత్యాది ప్రయోగాభావాత్. ముఖ్యత్వే హ్యేకశబ్దస్యేవ ప్ర తియోగినిరపేక్షప్రయోగః ప్రాప్నోతి. యస్తు సామానాధికరణ్యం సమకాలవర్తిత్వాదిషు సమాదిశబ్దప్రయోగః సతు సాధారణ్యార్థః; నత్వైక్యార్థః. సాధారణ్యేపి ప్రయోగో నముఖ్యః ప్రయోగేఽన్యథాసిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. తథాహి—అనేక ప్రతియోగికైకరూపసంబన్ధవత్త్వం సాధారణ్యమ్ యథా ధనం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ ప్రతి శేషత్వేన సంబన్ధితయా సాధారణమ్। తయోశ్చ ధనం ప్రతి శేషితయా సాదృశ్యమ్; తాభ్యాం సంబన్ధి ధనమ్. తథా నీలత్వోత్పలత్వే ఆధేయాధారతయా సంబన్ధి ద్రవ్యం సాధారణమ్। తయోశ్చ ద్రవ్యం ప్రత్యాధేయతయా సాదృశ్యం; తాభ్యాం సంబన్ధి ద్రవ్యమ్. తథా ద్వాభ్యాం సంయోగిత్వేనావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావేనవా సంబన్ధీ కాలస్తయోస్సాధారణః, తత్కాలసంబన్ధిత్వాకారేణ తయోరపి సాదృశ్యమస్తి। తాభ్యాం సంబన్ధీ కాలః. అతోఽమిథస్సదృశపదార్థసంబన్ధితయా ద్రవ్యకాలాదిషు సమసమానాదిశబ్దా లక్షణయా వర్తన్తఇతి నముఖ్యాః। అత ఐక్యే ప్రయోగా భావాత్సమశబ్దస్యైక్యం నముఖ్యార్థః. ముఖ్యార్థే సంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారో నోపపద్యతే; అతస్సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యమేవాభిధత్తే। ముక్తా[వా]త్మగోచరసామానాధికరణ్యోపపత్తిశ్చానన్తరమేవ భాష్యే వక్ష్యతే. యదుక్తమ్—సాయుజ్యశబ్దేన ముక్తావభేదఇతి తదయుక్తమ్—సాయుజ్యశబ్దస్య సమా నగుణయోగవాచిత్వాత్. యుజ్యతఇతి యుక్శబ్దో గుణపరః. ధర్మిణిహి గుణస్సంబధ్యతే. సమానగుణకస్సయుక్ । తస్య భావస్సాయుజ్యమితిహి వ్యు త్పత్తిః. ప్రయోగవిరోధాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యం ※ ఏతాసామేవ దేవతానాంసాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామాప్నోతీతి బహ్వీభిర్దేవతాభిరేక స్య సాయుజ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే. నహ్యేకస్య నిరవయవస్యాచ్ఛేద్యస్యాత్మనో బహ్వీభిర్దేవతాభిరైక్యం సంభవతి. క్రమభావిత్వాదవిరోధఇతిచేత్— తర్హ్యగ్నినైకీభూతస్య వరుణసాయుజ్యాపత్తౌ అగ్నిత్వోపాధేర్ని ప్రహాణాదగ్నేర్దేవతాయా అభావస్స్యాత్ । అగ్నిత్వోపాధౌ స్థితే వరుణైక్యాపత్త్య నుపపత్తిః. ఔపాధికభేదప్రహాణం హ్యైక్యాపత్తిః। నతు పూర్వమవిద్యమానమైక్యముత్పద్యతే। అగ్నౌ స్థితఏవ తతఃపృథగ్భూతస్య వరుణసాయుజ్యమితి చేత్—ఏకీభూతస్య పృథగ్భావో హ్యుపాధితస్స్యాత్ । ఉపాధిశ్చ దేహాన్తఃకరణాదిః । తత్సంబన్ధస్యాహేతుకత్వేఽతిప్రసఙ్గాద్ధేతుర్వాచ్యః. కర్మైవ హేతురితిచేత్ । అగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాం తత్కర్మ నష్టంనవా. నష్టంచేత్పునరుపాధ్యనుదయేనాగ్నితః పృథగ్భావాయోగాదగ్నిత్వోపాధేశ్చాప్ర హాణాత్ పూర్వోపాధిప్రహాణరూపవరుణసాయుజ్యాపత్తిః క్రమేణాపి నోపపద్యతే. అనష్టంచేత్తత్కృతోపాధేరనష్టత్వాన్నాగ్నినైక్యాపత్తిసంభవః, ఔపాధికభేదస్య తత్పరిహాణరూపైక్యాపత్తివిరోధిత్వాత్. అనష్టమపి తత్కర్మాగ్నిసాయుజ్యాపత్తిదశాయాం తతో భేదకముపాధిం నజనయతి-కర్మణాం కార్య[కర]కారిత్వస్య కాలవిశేషనియతత్వాదితి చేత్. తథాపి వ్యవస్థితకర్మవిశేషపరిష్వక్తస్య జీవస్య తత్కర్మాపరిష్వక్తాదగ్నితస్తదేవ కర్మ భేదకమితి నా గ్నినైక్యాపత్తిరుపపన్నా. కించ—పృథివ్యైకీభూతపృథగ్భూతఘటస్యేవ అగ్నినైకీభూతపృథగ్భూతజీవస్యాజత్వనిత్యత్వానుపపత్తిశ్చ. అతో భేదే స్థితః ఏవాగ్న్యాదిసాయుజ్యమ్. సమానలోకతాసాహచర్యాచ్చ నైక్యం సాయుజ్యమ్. నహ్యేకస్య స్వేన సమానలోకత్వసంభవః. అతస్సమానలోకత్వవద్భే దే సిద్ధఏవ సాయుజ్యం భవతి సమానం లోకతాప్రాప్త్యనన్తరం సాయుజ్యాపత్తిః నతు యుగపదేవ అతస్తయోరవిరోధఇతిచేత్. న ※ సాయుజ్యం సార్ష్టితాం సమానలోకతామితి సాయుజ్యస్య పూర్వపఠితత్వాత్. అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధఇతిచేత్. న - అవయవశక్త్యవస్థాపితార్థస్య పాఠక్రమా నుగుణత్వాదర్థాన్తరకల్పనస్యాహేతుకత్వాచ్చ. యది పాఠక్రమబాధార్థం సాయుజ్యశబ్ద ఐక్యాపత్తిలక్షణార్థవిషయా రూఢిశక్తిః కల్ప్యతే తదాన్యోన్యా శ్రయస్స్యాత్ । సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయే పాఠక్రమబాధః । పాఠక్రమబాధేసతి సాయుజ్యస్యైక్యాపత్తిలక్షణత్వనిశ్చయఇతి. ※ ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతఇతి వాక్యాన్తరోదాహృతవాక్యస్థక్రమబాధఇతిచేత్. న - విరుద్ధార్థవిషయాయా రూఢిశక్తేరక్లృప్తతయా

‡ ముణ్డ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౮. † ౧ ముణ్డ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౩.

౧౧౫. † పరవిద్యాసు సర్వాసు సగుణమేవ బ్రహ్మోపాస్యమ్, । ఫలంచైకరూపమేవ । అతో విద్యావికల్పఇతి సూత్రకారేణైవ ※ ౧ ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య ※ ౧ వికల్పో విశిష్టఫలత్వాదిత్యాదిషూక్తమ్. † వాక్యకారేణచ సగుణస్యైవ బ్రహ్మోపాస్యత్వం విద్యావికల్పశ్చోక్తః। ※ ౨ † యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి. భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతంచ ※ ౩ యద్యపి సచ్చిత్త ఇత్యాదినా। ※ † ౪ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్రాపి ※ ౪ నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి

విరోధప్రసఙ్గాత్. కించ—※ అగ్నేర్వా ఏతాని నామధేయాని అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతి వాయోరేవేన్ద్రస్యైవ బృహస్పతేరేవ ప్రజాపతేరేవ బ్రహ్మణఏవ సాయుజ్యం సలోకతాంమాప్నోతీతి భూయసాం వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్త్వదుక్తక్రమఏవ బాధః । కించ—※ ఏతేషామేవ సలోకతాం సాయుజ్యమశ్నుతే ※ అగ్నేరేవ సాయుజ్యం సలోకతామాప్నోతీత్యాది వాక్యాని కర్మవిధిశేషార్థవాదరూపాణి. కర్మఫలత్వాచ్చాగ్న్యాదిసాత్మ్యాదిదేవతాసాయుజ్యమనిత్యమ్. అతఏవ కర్మఫలావసానేఽగ్న్యాదిభ్యస్తత్సాయుజ్యం ప్రాప్తానాం పృథగ్భావస్యావర్జనీయత్వా దామోక్షాజ్జీవభేదస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ, అగ్న్యాదిసాయుజ్యదశాయామపి భేదస్థితిరవర్జనీయా, అగ్న్యాదిసాయుజ్యగతానాం తతః పృథగ్భావః పునరప్యుపాధిత ఇతిచేత్, ఉక్తముత్తరమ్. నచాగ్న్యాదిసాయుజ్యోక్తిరర్థవాదత్వాదనాదరణీయేతి వాచ్యమ్. వేదాన్తిభిరర్థవాదానాం ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్. అతో నసాయుజ్యమైక్యమ్ । అపితు సమానగుణయోగఏవ. లయోపి నస్వరూపైక్యమ్ । లయశబ్దస్య తదర్థత్వాభావాత్. ప్రయోగానుసారం శబ్దార్థవ్యవస్థాపనం కార్యమితి. నిత్యనైమిత్తికమహాప్రళయేష్వపి లయశబ్దః ప్రయుజ్యతే । న తత్ర స్వరూపైక్యాపత్తిః । నతావన్నిత్యప్రళయే స్వప్నాదికాదిగమనాగమనశాస్త్రాత్, నాపి నైమిత్తికే పూర్వకల్పప్రలీనానాం నారదాదీనాం ప్రాగ్జన్మప్రత్యభిజ్ఞానవతామేవ పునరుత్పత్త్యవగమాత్, నారదేన పూర్వకల్పే స్వజన్మవృత్తాదికమిహకల్పేఽభిహితమితి పురాణేష్వవగమ్యతే. నాపి మహాప్రళయే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ జీవనిత్యత్వ బహుత్వ కర్మవాసనానాం తదానీం విద్యమానతాయా అభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్. తథా ※ ప్రకృతిర్యా మయా ఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మనీతి వదతా భగవతా పరాశరేణైవ ※ హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాః ప్రపద్యన్తే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే ※ ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః ※ తేషాం యే యాని కర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే ఇత్యాదిభిస్తదానీం సవాసనకర్మాన్వితజీవబహుత్వంచ దర్శితమ్ । అతఏవ భేదప్రహాణంచ[న]లయశబ్దార్థః. నచ ప్రాకృతప్రళయంచ మోక్షవిషయప్రళయశబ్దయోరర్థవైరూప్యం వక్తుముచితమ్ । శక్తిభేదకల్పనాఽముఖ్యత్వయోరన్యతరప్రసఙ్గాత్. నచ తత్రాపి మహాప్రళయాదిషు లయశబ్దస్య అముఖ్యత్వం వాచ్యమ్. బహుష్వర్థేష్వముఖ్యత్వాశ్రయణాదపి ముక్తిమాత్ర విషయప్రళయశబ్దస్యైవాముఖ్యత్వాశ్రయణోపపత్తేః. అతస్సర్వప్రయోగానుసారేణార్థస్స్వీకార్యః । అతో విసదృశావస్థాప్రహాణేన కారణత్వ ధర్మిణా ద్రవ్యేణ విభాగస్యాపాదానభూతేన సంశ్లేషో లయః. తస్మాదైక్యం నలయశబ్దార్థః. ఘటాకాశాదిదృష్టాన్తోపన్యాసశ్చోపాధికవైషమ్యాభావనిబన్ధనః । ఆకాశాదితత్త్వానామపి సాంశత్వాత్తేషాం పఞ్చీకరణవచనేన ప్రదేశభేదవత్త్వాహి వేదాన్తిభిరభ్యుపేత్యా. అతో మోక్షవిషయాసు శ్రుతిషు స్వరూపైక్యం క్వచిదపిహి నావగమ్యతే । నిర్గుణప్రాప్తివిషయాశ్రుతిః కాచిదపి నాస్తీత్యయమర్థః అనంతరమేవోపపాద్యతే । అతస్సాధర్మ్యస్మరణస్య సగుణప్రాప్తివిషయత్వాన్న పరమమోక్షవిషయత్వమ్. అన్యథా నిర్గుణప్రాప్తివిషయశ్రుతివిరోధే స్మృతేర్దౌర్బల్యప్రసఙ్గాదిత్యపి దురుక్తమ్. తస్మాత్ ※ యదా పశ్య ఇతివాక్యే సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణ సామ్యం తస్యాకారస్య నిరవధికత్వం పరమశబ్దాభిప్రేతమ్। అత ఇదం వాక్యం పరబ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమమోక్షం తత్సామ్యాపత్తిలక్షణమేవ ప్రతిపాదయతి.

౧౧౬. † అత సగుణోపాసకస్య సగుణబ్రహ్మప్రాప్తిం వదన్త్యేతాశ్శ్రుతయః । నతు పరబ్రహ్మవిదః పరబ్రహ్మప్రాప్తిమితి శఙ్కాయామాహ (పరవిద్యాస్వితి) బ్రహ్మవిద్యాస్విత్యర్థః. సర్వాసు - పరేణ సగుణవిషయత్వేన నిర్గుణవిషయత్వేనచోక్తాసు దహరవిద్యా సద్విద్యా ఉక్షరవిద్యాదిష్విత్యర్థః ※ అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇతి పరవిద్యావాక్యవిషయసూత్రస్వారస్యాత్తస్యాస్సగుణవిషయత్వం ప్రతీయతే. ※ ఆనన్దాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రముపాస్యస్య సగుణత్వాయోదాహృతమ్. ※ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాదితి సూత్రం ప్రాప్యస్య సగుణత్వాయోపాత్తమ్. అయమర్థః—పరేణ నిర్గుణవిషయత్వాభిమతానాం ※ సత్యం జ్ఞానమ్ ※ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదివాక్యానాం ఆనన్దాదిగుణవిశిష్టవిషయత్వం తేషాంచ గుణానాం సర్వవిద్యానుయా[illegible]చోక్త్వా తాస్వేకైవ విద్యాఫలాయా లమితి విద్యావికల్పశ్చోక్తః. అతఃపరేణ నిర్గుణసగుణవిషయత్వేనాభిమతాసు సద్విద్యా దహరవిద్యాది[illegible]ంచ సగుణమితి సగుణప్రాప్త్యతిరేకేణ నిర్గుణప్రాప్తిః ప్రమాణశూన్యా. అతో ముక్తౌ భేదపరాణాం శ్రుతీనామన్యథాసిద్ధిర్నోప[illegible]భావాదితి. † సూత్రకారాభిప్రాయవిదాముక్తిం దర్శయతి (వాక్యేతి) (యుక్తం తద్గుణకోపాసనాదితి) యుక్తం - గుణ[illegible] - తద్గుణకోపాసనాదిత్యర్థః. విద్యావికల్పశ్చ తత్రైవ ద్రష్టవ్యః. సచ్చిత్తః - సద్విద్యానిష్ఠః. † తర్హి ముక్తావభేదశ్రుతేః [illegible]వ యోహ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి ప్రకృతస్య వేదితుః బ్రహ్మపర్యన్తస్వరూపావిర్భావపరమిదం

[illegible] ౨ వాక్యమ్. ౩। ద్రమిడభాష్యకారీయం. ౪। ముణ్డ - ౩ ము - ౨ ఖ - ౯, ౧౦.

దివ్యమ్। * ౧ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * ౨ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదిభిశ్చైకార్థ్యాత్ ప్రాకృతనామరూపాభ్యాం వినిర్ముక్తస్య నిరస్తతత్కృతభేదస్య జ్ఞానైకాకారతయా బ్రహ్మప్రకారతోచ్యతే. † ప్రకారైక్యేచ తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యఏవ; యథా సేయం గౌరితి.

౧౧౬. † అత్రాపి * ౩ విజ్ఞానం ప్రాపకం ప్రాప్యే పరే బ్రహ్మణి పార్థివ। ప్రాపణీయస్తథైవాత్మా ప్రక్షీణాశేషభావన ఇతి। పరబ్రహ్మధ్యానాదాత్మా పరబ్రహ్మవత్ ప్రక్షీణాశేషభావనః। † కర్మభావనా బ్రహ్మభావనోభయభావనేతి భావనాత్రయరహితః. ప్రాపణీయ ఇత్యభిధాయ * † ౪ క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానం కరణం తస్య వై ద్విజ। నిష్పాద్య ముక్తికార్యం హి కృతకృత్యం నివర్తయేదితి। కరణస్య పరబ్రహ్మధ్యానరూపస్య ప్రక్షీణాశేషభావనాత్మస్వరూపప్రాప్త్యా కృతకృత్యత్వేన నివృత్తివచనాద్వ్యవస్థితిరనుష్ఠేయమిత్యుక్త్వా * ౫ తద్భావభావమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా। భవత్యభేదీ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదితి। ముక్తస్య స్వరూపమాహ. † తద్భావః - బ్రహ్మణో భావః। స్వభావః. † నతు స్వరూపైక్యమ్। † తద్భావభావమాపన్న ఇతి ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ † పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చ. † యద్బ్రహ్మణః ప్రక్షీణా

వాక్యమితి యథా సేత్స్యతి తథా వక్ష్యతే, ఇహత్వవాన్తరముచ్యతే. ప్రాకృతనామరూపప్రహాణజ్ఞాపనాయ. * నామరూపాద్విముక్తఇతి శ్రుతిరుదాహృతా. సామ్యప్రతిపత్త్యర్థమ్ * నిరఞ్జనఇతి వాక్యముపాత్తమ్. తస్యైవ సామ్యస్య స్వాభావికత్వజ్ఞాపకమ్ * పరం జ్యోతిరితి వాక్యమ్. † తర్హ్యముఖ్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (ప్రకారైక్యేచేతి) సోయం వ్రీహిరిత్యాదేరుపలక్షణమిదముదాహరణమ్. * యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిష్వితి త్వాదిప్రయోగో భారతాదిషు ద్రష్టవ్యః. దృష్టాన్తే ప్రకారైక్యేపి తత్త్వవ్యవహారో ముఖ్యోఽస్య స్వరసః, పూర్వదృష్టే గవి వ్యక్త్యం[న్తర]ేళ) ప్రహాణాదస్వారస్యమ్, జాత్యంశస్య సౌసాదృశ్యలక్షణైక్యాన్ముఖ్యత్వమ్. దార్ష్టాన్తికేతు గఙ్గాయాం ఘోషఇతి గఙ్గాపదవత్ కార్త్స్న్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తప్రహాణాభావాత్, పరమాత్మనీవ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యాభావాచ్చ, ప్రవృత్తినిమిత్తైకదేశాన్వయిని ముక్తాత్మని ముఖ్యశ్శేకరిత్యభిప్రాయేణ ముఖ్యఏవేత్యుక్తమ్. లాక్షణికగఙ్గాపదవన్నాత్యన్తాముఖ్యఇత్యర్థః. నహి ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానన్ద [మయ] త్వేపి జగత్కారణత్వానుగుణ గుణబృహత్త్వం స్వరూపబృహత్త్వం వాస్తి। అకారైక్యేపి తత్త్వవ్యవహారస్యాత్యన్తాముఖ్యత్వాభావే సేయం గౌరితి దృష్టాన్తః.

౧౧౬. † నకేవలం యోగసంగ్రహారమ్భే విస్తరేష్వవ్యవహితేషు పూర్వశ్లోకేషు భేదప్రతిపత్తిరస్తీత్యాహ (అత్రాపీతి) నకేవలం ముక్తవిషయప్రకరణాన్తరేషు అస్మిన్ ప్రకరణేపీతివార్థః. అస్మిన్ శ్లోకే తస్యైవేతి బ్రహ్మసాధర్మ్యోపదేశ ఉపయుజ్యతే. తస్యైవేత్యేతద్వ్యాఖ్యానం పరబ్రహ్మవదిత్యాది. † ప్రక్షీణాశేషభావనశబ్దం వ్యాచష్టే (కర్మభావనేతి) పరబ్రహ్మవత్ప్రక్షీణాశేష కర్మభావనఇతి పాఠే కర్మశబ్దో యాగాదిక్రియోపాసన సాధారణానుష్ఠేయమాత్రపరః. తదా కర్మశబ్దేన * త్రివిధా భావభావనేత్యత్ర భావశబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. అత్రాయమర్థః—ప్రాప్యపరబ్రహ్మవిషయజ్ఞానస్య ప్రాపకత్వాత్ శుద్ధస్వస్వరూపమపి ప్రాప్యమితి తదనుసన్ధేయమితి. అయంచ * వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాదిత్యధికరణార్థః। తత్ర బద్ధస్వరూపం చిన్త్యమితి పూర్వపక్షీకృత్య ముక్తస్వరూపం చిన్త్యమితిహి సిద్ధాన్తితమ్. † అస్య శ్లోకస్యైకప్రకరణత్వజ్ఞాపనాయానన్తరశ్లోకోపి వ్యాఖ్యాయతే (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి) యావత్క్షేత్రజ్ఞావస్థా తావత్కరణీ ఉపాసకః. తస్య కరణం జ్ఞానమ్। కరణభూతం జ్ఞానం - ముక్తికార్యం నిష్పాద్య నివర్తయేత్ - నతు ముక్తేః పూర్వమేవ నివర్తయేదిత్యర్థః। నహి ముక్తస్యోపాసన నివృత్తిర్విధేయా। అతో యావన్మోక్షమనుష్ఠేయత్వముక్తమితి భావః. తద్భావభావశబ్దేన బ్రహ్మసామ్యాపత్తిజ్ఞాపనార్థమ్। * విభేదజనకే జ్ఞాన ఇత్యత్ర జ్ఞానే ఇతి పదచ్ఛేదశఙ్కావ్యుదాసార్థంచ తద్భావభావమితి శ్లోకో వ్యాఖ్యాయతే. తద్భావేతి శ్లోకే తద్భావ ఇత్యుపమాన బహువ్రీహిః † తద్భావఇతి పదాన్తర్గతౌ తచ్ఛబ్ద భావశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతుమాహ (తద్భావఇతి) భాష్యస్థ తద్భావ శబ్దో నబహువ్రీహిః। కింతు తత్పురుషః. సమాసే వ్యాచిఖ్యాసితేసతిహి బహువ్రీహి విశిష్టరూపేణ పదోపాదానమ్। తచ్ఛబ్దభావశబ్దమాత్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితత్వాత్ బహువ్రీహి విశిష్టరూపేణ పదస్యానుపాదానమ్. తచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే. ప్రథమ భావశబ్దేన స్వభావ ఉచ్యత ఇత్యర్థః। * భావో లీలా క్రియా చేష్టా భూత్యభిప్రాయజన్తుషు। పదార్థమాత్రే సత్తాయామాత్మయోనిస్వభావయోరితి నైఘణ్టుకాః. యద్వా—భాష్యస్థస్తద్భావశబ్దోపి బహువ్రీహివిశిష్టః. † (తద్భావో బ్రహ్మణో భావః స్వభావఇతి) తద్భావఇతిపదే తచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మసంబన్ధితయా ప్రతిపన్నో భావః స్వభావఇత్యర్థః. అథవా శ్లోకేపి తద్భావశబ్దస్తత్పురుషః. ద్వితీయభావశబ్దస్సత్తావాచీ. † వ్యావర్త్యమాహ (నత్వితి) † కుతఇత్యత్రాహ (తద్భావేతి) † హేత్వన్తరమాహ (పూర్వోక్తార్థవిరోధాచ్చేతి) హేయప్రత్యనీక హేయార్హత్వాది విరోధోర్థవిరోధః. † ఏవంశబ్దపర్యాలోచనయా అర్థపర్యాలోచనయాచ భావశబ్దస్య స్వభావవాచిత్వముపపాదితమ్. స్వభావశబ్దవాచ్యంచ పూర్వశ్లోకోక్తం ప్రక్షీణాశేషభావనత్వమిత్యాహ (యదితి).

౧॥ ముణ్డ - ౩ ము - ౧ ఖ - ౩. ౨॥ ఛా - ౮ - ౧౨ - ౩. ౩, ౪, ౫, విష్ణు - ౬ అం - ౭ అ - ౯౩; ౯౪; ౯౫.

శేషభావనత్వం తదాపత్తిస్తద్భావభావాపత్తిః. † యదైవమాపన్నస్తదాసౌ పరమాత్మనా అభేదీ భవతి † భేదరహితో భవతి. † జ్ఞానైకాకారతయా పరమాత్మనైక[స్వభావ]ప్రకార)స్యాస్య తస్మాద్భేదో దేవాదిరూపః. తదన్వయోఽస్య కర్మరూపాజ్ఞానమూలః న స్వరూపకృతః. † సతు దేవాదిభేదః పరబ్రహ్మధ్యానేన మూలభూతాజ్ఞానరూపే కర్మణి వినష్టే హేత్వభావాన్నివర్తత ఇత్యభేదీ భవతి † యథోక్తమ్ ※ ౧ ఏకస్వరూపభేదస్తు బాహ్యకర్మవృతిప్రజః। దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే నాస్త్యేవావరణో హి సఇతి. ఏతదేవ వివృణోతి ※ ౨. విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశమాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతీతి. † విభేదః - వివిధో భేదః - దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకః. † యథోక్తం శౌనకేనాపి ※ 3 చతుర్విధోఽపి భేదోఽయం మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనఇతి. † ఆత్మని జ్ఞానరూపే దేవాదిరూపవివిధభేదహేతుభూతకర్మాఖ్యాజ్ఞానే పరబ్రహ్మధ్యానేనాత్యన్తికనాశంగతే సతి హేత్వభావాదసన్తం పరస్మాత్ బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిరూపభేదం కః కరిష్యతీత్యర్థః. † ※ ౪ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమ్.

† తత్ప్రసఙ్గాత్ యద్వృత్తమాక్షిప్య వ్యాచష్టే (యదైవమితి) † అభేదీత్యత్ర భేదశబ్దవ్యాఖ్యానార్థం భేదశబ్దం నఞ్ ప్రత్యయాభ్యాం విశ్లిష్య నిర్దిశతి (భేదరహితో భవతీతి) యద్వా—భేదరహితో భవతి - న తాదాత్మ్యవానితిభావః. అన్యథా ※ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతః ఇత్యనన్తరనిర్దేశో నఘటతే. † దేవాదిభేదాభావః కథమితి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యేత్యాదివ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) ※ పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రస్తుతత్వాదాత్మనో బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాపి పఞ్చమీవివక్షయా చ తస్మాద్భేదఇత్యుక్తమ్. బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనశ్చాకారాన్తరేణ భేదస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్నిరసనీయభేదవిశేషస్య వచనాన్తరసిద్ధత్వాచ్చ భేదో దేవాదిరూపఇత్యుక్తమ్. కర్మరూపశబ్దేనాజ్ఞానశబ్దో వ్యాఖ్యాతః। జ్ఞానవిరోధీతి వ్యుత్పత్తిరిత్యర్థః। ※ అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వేతి హి శ్రుతిః అత్రాపి ※ అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యేతి హి పఠ్యతే. † తతః కిం భేదరాహిత్యస్యేతి శఙ్కాయాం భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యనేనార్థసిద్ధమభిప్రేతం కారణాభావం విశదయన్ కార్యాభావ ముపపాదయతి (సత్వితి) † భేదస్య దేవాదిరూపత్వే అజ్ఞానశబ్దస్య చ కర్మపరత్వే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి) ఆదిభరతచరితేఽయం శ్లోకః. తత్ర పూర్వం దేహేన్ద్రియాది భేదరహితత్వమాత్మన ఉక్తమ్. ※ సితనీలాదీత్యాదినా అస్మిన్ శ్లోకే బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్యాన్తరభేదోఽపి నాస్తీత్యుచ్యతే. ఏకస్వరూపేతి. కర్మైవ వృతిః కర్మవృతిః. బాహ్యమాన్తరంచ కర్మ ద్వివిధం। ఆన్తరమాత్మప్రావణ్యహేతుః కర్మ। బాహ్యం బహిర్విషయప్రావణ్యహేతుః కర్మ. యద్వా—బాహ్యమస్వాభావికం కర్మ. తదేవ వృతిః తయా ప్రకర్షేణ జాతః। ఏకస్వరూపభేదః బాహ్యకర్మశరీరద్వారకం। ఏకస్వరూపస్యాత్మన ఆన్తరం భేదం కరోతీత్యర్థః. ద్వారభూతదేవాది శరీరభేదే నష్టే సతి ఆన్తరో భేదో నాస్తి. కథం వా దేవాదిభేదే నష్టే కర్మవృతిహేతుకాన్తరభేదనాశ ఇత్యత్రాహ అనావరణో హి సఇతి. సః - నివృత్తదేవాదిభేద ఆత్మా - కర్మావరణరహితో హీత్యర్థః. యద్వా—కర్మవృతిః - కర్మజన్యావృతిః దేవాదిశరీరం తత్సంబన్ధజః ఆన్తరభేదః. దేవాదిభేదేఽపధ్వస్తే సనాస్తి। కథం కర్మజన్యవృతిహేతుకాన్తరభేదో దేవాదిభేదాపధ్వంసే నాస్తీత్యత్రాహ [అ]అనా) వరణో హి సఇతి. కర్మజన్యవృతిర్దేవాదిశరీరభేదరూపేత్యర్థః. ఏతదేవ ※ భేదశ్చ తస్యాజ్ఞానకృతో భవేదిత్యుక్తమేవార్థం వివృణోతీత్యర్థః ※ విభేదజనక ఇత్యాదిశ్లోకేన ※ అనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యధికరణార్థ ఉచ్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మనో దేవాదిభేదస్య ప్రణష్టస్య పునరావృత్తిం కః కరిష్యతీత్యుచ్యతే. † విభేదశబ్దం వ్యాచష్టే (విభేదో వివిధో భేదఇతి) † భేదస్య దేవాదిరూపత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ (యథోక్తమితి) మిథ్యాజ్ఞాననిబన్ధనః మిథ్యాజ్ఞానమ్ - అతద్విషయభ్రాన్తిజ్ఞానమ్ - తత్కర్మద్వారా ఉత్తరోత్తరదేవాదిభేదహేతురిత్యర్థః. అస్యోత్తరార్థం ※ దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యస్తథైవ నృపనారకఇతి. † వ్యాఖ్యేయశ్లోకస్య వాక్యార్థమాహ (ఆత్మనీతి) బ్రహ్మణఇతిపదస్య పఞ్చమ్యన్తత్వసూచనాయ పరస్మాదిత్యుక్తమ్. ఉభయోరపి పదయోర్వైయధికరణ్యేన షష్ఠ్యన్తత్వమయుక్తమ్। చ శబ్దాభావాత్ అనన్తరపూర్వశ్లోకే ※ పరమాత్మనా భవత్యభేదీతి పరమాత్మనః ప్రతియోగితయానిర్దేశాచ్చ। అతఏవ సమానాధికరణషష్ఠ్యన్తత్వమప్యయుక్తమ్। పూర్వప్రపఞ్చితాదర్థవిరోధాచ్చ. పఞ్చమ్యన్తత్వం షష్ఠ్యన్తత్వంచ విపర్యయేణ స్యాదితిచేన్న. [తదా] పరబ్రహ్మణోఽపి హేయార్హత్వాత్ తత్స్వాభావికత్వప్రసఙ్గాత్. అతః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తమ్. అసన్తం సచ్ఛబ్దః పరమార్థపర్యాయః। ※ అనాశీ పరమార్థశ్చేత్యత్రైవహ్యుక్తమ్। అనిత్యమిత్యర్థః। తేన స్వాభావికనిత్యభేదవ్యావృత్తిః. అనిత్యత్వం[క్వా]కాదా)చిత్కత్వాత్. [illegible] దేవాదిభేదః. తం కః కరిష్యతి। నకశ్చిదపి హేత్వభావాత్। కర్మరూపహేత్వభావాదిత్యర్థః. † నకేవలమేకార్థ[illegible] కర్మవృతిప్రజః ※ అజ్ఞానకృతో భవేదిత్యజ్ఞానకర్మశబ్దయోః ప్రయోగాదజ్ఞానశబ్దస్య కర్మార్థత్వమ్। అస్మిన్ ప్రకరణేచ కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యేతి హ్యత్రైవోక్తమితి) ఆత్మన ఔపాధికభేద ఉపాధ్యపగమే నశ్యతీతి శ్లోకార్థః। ఉపాధ్యభావాదవిద్యమానం భేదం కరోత్యపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధం [illegible] మృషావాదినామత్యన్తాస్వరసః. తథాహి విభేదజనకఇత్యత్ర జనకశబ్ద ఉత్పాదకే స్వరసః - నత్వధ్యాసహేతౌ।

౧ విష్ణు — ౨. అం - [illegible] ౨॥ విష్ణు - ౬. అం - ౭ అ - ౯౬. 3॥ విష్ణుధర్మే - అ - శ్లో. ౪॥ విష్ణు - ౬. అం - ౭ అ - ౬౧.

౧౧౭. † ※ ౧ క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాం విద్ధీత్యాదినాన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మతయైక్యాభిధానమ్। † అన్యథా ※ ౨ క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ※ ౩ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇత్యాదిభిర్విరోధః. † అన్తర్యామిరూపేణ సర్వేషామాత్మత్వం తత్రైవ భగవతాభిహితమ్ ※ ౪ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతీతి ※ ౫ సర్వస్యచాహం హృదిసన్నివిష్టఇతిచ.† ※ ౬ అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితఇతిచ తదేవోచ్యతే. † భూతశబ్దోహ్యాత్మపర్యన్తదేహవచనః. † యతస్సర్వేషామయమాత్మా తతఏవ సర్వేషాం తచ్ఛరీరతయా పృథగవస్థానం ప్రతిషిధ్యతే ※ ౭ న తదస్తి వినాయత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమితి. † భగవద్విభూత్యుపసంహారశ్చాయమితి తత్రైవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత ఇదముచ్యతే † ※ ౮ యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా। తత్తదేవావగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశసంభవమ్ ※ ౯ విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి.

౧౧౮. † అతశ్శాస్త్రేషు ననిర్విశేషవస్తుప్రతిపాదనమస్తి. నాప్యర్థజాతస్య భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనమ్। † నాపి చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదనిషేధః.

౧౧౯. † యదప్యుచ్యతే, నిర్విశేషే స్వయంప్రకాశే వస్తుని † దోషపరికల్పితమీశేశితవ్యాద్యనన్తవికల్పం సర్వం జగత్. † దోషశ్చ స్వరూపతిరోధానవివిధవిచిత్రవిక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయాఽనాద్యవిద్యా. సాచావశ్యాభ్యుపగమనీయా † ౧౦ అనృతేనహి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిభిశ్శ్రుతిభిః బ్రహ్మణస్తత్త్వమస్యాదివాక్యసామానాధికరణ్యావగతజీవైక్యానుపపత్త్యాచ

అజ్ఞానశబ్దస్యానిర్వచనీయపరత్వం లోకతశ్శాస్త్రతశ్చ నవ్యుత్పన్నమ్। కర్మవాచిత్వవ్యుత్పత్తిరస్మిన్ప్రబన్ధఏవ దర్శితా. నాశశబ్దస్య బాధవాచిత్వమముఖ్యమ్। అనన్తమితి పదంచ వ్యవచ్ఛేద్యాభావాదఫలమ్। సతో భేదస్యానభ్యుపగమాత్. తదభ్యుపగమేహి తత్సాఫల్యమ్. కరిష్యతీతి పదమప్యస్వరసమ్। అధ్యాసవాచిత్వాభావాత్.

౧౧౭. † అథాద్వైతపరత్వేన పరోక్తం గీతావచనం వ్యాచష్టే (క్షేత్రజ్ఞంచాపీతి) † పరాభిమతార్థస్య పూర్వాపరవిరోధం దర్శయతి (అన్యథేతి) † నకేవలం ※ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్య ఇతి భేదప్రతిపాదనాత్తద్విరోధేన స్వరూపైక్యపరత్వాభావః। సామానాధికరణ్యోపపాదకమన్తర్యామిత్వం కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (అన్తర్యామీతి) ※ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీత్యత్ర భూతశబ్దస్యాత్మపర్యన్తదేహపరత్వమ్ ※ భ్రామయన్ సర్వభూతానీత్యస్యోత్తరార్ధేనావగమ్యతే ※ న హింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యాదిప్రయోగాచ్చ. ※ సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టఇత్యత్రాపి సర్వశబ్దస్యాత్మపర్యన్తత్వమ్ ※ మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేత్యనేనావగమ్యతే. హృద్దేశే - హృద్దేశస్థ ఆత్మనీత్యర్థః. ※ సర్వస్య చాహం హృదీత్యపి తథా. † తథా ※ అహమాత్మా గుడాకేశేత్యత్రాప్యన్తర్యామిత్వపరతామాహ (అహమితి) † కుత ఇత్యత్రాహ (భూతశబ్దోహీతి) పూర్వదర్శిత సర్వశబ్దైకార్థ్యాచ్చేతి భావః. † అన్వయరూపేణోక్తస్య సర్వేషాం భగవదాత్మకత్వస్య శేషభూతోఽయమ్। ※ నతదస్తీతి వ్యతిరేకనిర్దేశస్తదనుగుణ ఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (యతస్సర్వేషామితి) అవినాభావశబ్దస్య సంబన్ధనియమవాచిత్వాదితిభావః. † హేత్వన్తరం చాహ (భగవదితి) ※ ఏతాం విభూతిం యోగంచేతి ప్రక్రమాద్విభూతిపరత్వమవగమ్యతే। అత ఉపక్రమానుగుణ ఏవోపసంహార ఇత్యర్థః. నహి విభూతిత్వం విధాయ తదేవ నిషేద్ధుం శక్యమితి భావః. † ప్రకరణస్య విభూతిపరత్వం దర్శయతి (యద్యదితి) విభూతిమత్ - నియామ్యవత్. శ్రీమత్ - భోగ్యసమృద్ధిమత్. ఊర్జితమ్. - బలవత్. [కల్యాణగుణారమ్భేఽప్యూహాద్యుక్తమ్.] తేజః - పరాభిభవనసామర్థ్యమ్. ప్రశాసనమ్. తేజోంశసంభవమ్. నియమనశక్తిమదాజ్ఞాలవాధీనమిత్యర్థః.

౧౧౮. † శాస్త్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభావముపసంహరతి (అతఇతి) అతః శ్రుతియోజనాప్రభృతిప్రతిపాదితైర్న్యాయైరిత్యర్థః. భ్రాన్తత్వమ్ - భ్రాన్తిసిద్ధత్వమ్. † జగద్బ్రహ్మణోరేకద్రవ్యత్వపక్షే బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వం జగత్సత్యత్వం చోపపన్నమితి శఙ్కాయాం తద్వ్యుదాసార్థమాహ [illegible] చేతనేష్వచిద్ధర్మబుద్ధిః। పరతన్త్రేషు స్వతన్త్రబుద్ధిశ్చ భ్రమః। నతు స్వరూపభేదధీరిత్యభిప్రాయేణ న స్వరూపభేదనిషేధ ఇత్యుక్తమ్. † అథవా - మృషావాదిమతేఽప్యచిదీశ్వరజీవపరయోస్స్వరూపభేదనిషేధాభావమాహ (నాపీతి) అచిదుపాదానం దృష్టాన్తతయా. [ఇతి నిర్విశేషపరతయా పరాభిమతస్మృతిపురాణాద్యర్థనిర్ణయః].

౧౧౯. † అథాఽవిద్యాం దూషయితుం తద్విషయే పరోక్తమర్థమనువదతి (యదపీతి) † నిర్విశేషస్య కథం భ్రమసంభవ ఇత్యత్రాహ (దోషేతి) † బ్రహ్మవ్యతిరిక్త దోషాన్తరే [illegible] (దోషశ్చేతి) † అస్మిన్నర్థే పరోక్తాః శ్రుతిస్మృత్యాదియుక్తీర్దర్శయతి (అనృతేనేతి) † నటనద్వి

† సాతు నసతీ - భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్. నాప్యసతీ - ఖ్యాతిబాధయోశ్చాయోగాత్ । అతఏకోటిద్వయవినిర్ముక్తే యమవిద్యేతి తత్త్వవిద ఇతి. † తదయుక్తమ్.

౧-౨౦. † సాహి కిమాశ్రిత్య భ్రమం జనయతి. † న తావజ్జీవమాశ్రిత్య । అవిద్యాపరికల్పితత్వాజ్జీవభావస్య. † నాపి బ్రహ్మాశ్రిత్య । తస్య స్వ [యం] ప్రకాశజ్ఞానస్వరూపత్వేనావిద్యావిరోధిత్వాత్. † సాహి జ్ఞానబాధ్యాభిమతా † ※ ౧ జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ తన్నివర్త్యం †మృషాత్మకమ్ । అజ్ఞానంచేత్తిరస్కుర్యాత్కః ప్రభుస్తన్నివర్త[నే]కః)॥ † జ్ఞానం బ్రహ్మేతిచేత్ జ్ఞానమజ్ఞానస్య నివర్తకమ్ । బ్రహ్మవత్తత్ప్రకాశత్వాత్తదపి హ్యానివర్తకమ్॥ † జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమస్తిచేత్స్యాత్ప్రమేయతా । † బ్రహ్మణోఽననుభూతిత్వం త్వదుక్త్యైవ ప్రసజ్యతే ॥ † జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం తస్యా అవిద్యాయా బాధకమ్ । నస్వరూపభూతం జ్ఞానమితిచేత్, న - ఉభయోరపి బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వేసత్యన్యతరస్యావిద్యావిరోధిత్వమన్యతరస్యనేతి విశేషానవగమాత్. † ఏతదుక్తంభవతి - జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేత్యనేన జ్ఞానేన బ్రహ్మణి యస్స్వభావోఽవగమ్యతే । స బ్రహ్మణస్స్వయం ప్రకాశత్వేన స్వయమేవ ప్రకాశత ఇత్యవిద్యావిరోధిత్వే, నకశ్చిద్విశేషస్స్వరూపతద్విషయజ్ఞానయోరితి. † కించ—అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభవాన్తరాననుభావ్యత్వేన భవతో న తద్విషయం

లక్షణత్వముపపాదయతి (సాత్వితి) భ్రాన్తిబాధయోరయోగాత్ - భ్రాన్తివిషయత్వబాధవిషయత్వయోరయోగాత్. ప్రమితిభ్రాన్తిబాధాన్యథానుపపత్త్యా సదసదనిర్వచనీయత్వమిత్యర్థః. ※ సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్త ఇతి వన్న పరమతమితి దర్శయితుం తత్త్వవిద ఇత్యుక్తమ్. † దూషయతి (తదయుక్తమితి). [ఇత్యవిద్యావిషయే పరోక్తస్య దూషణమ్].

౧-౨౦. † ఆశ్రయానుపపత్తి, తిరోధానానుపపత్తి, స్వరూపానుపప,త్త్య నిర్వచనీయత్వానుపపత్తి, ప్రమాణానుపపత్తి, నివర్తకానుపపత్తి, నివృత్త్యనుపపత్తిభిర్దూషయిష్యన్ ప్రథమమాశ్రయానుపపత్తిమాహ (సాహీతి) కిమాశ్రిత్య - నకించిదపీత్యర్థః. † కింజీవమాశ్రిత్య । ఉత బ్రహ్మేతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ (నతావదితి) జీవే సిద్ధే అవిద్యాసిద్ధిః । అవిద్యాసిద్ధౌ జీవసిద్ధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. జీవాజ్ఞానవాదనిరాసః ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యత ఇత్యత్ర సంక్షేపః. † అథ బ్రహ్మాశ్రయపక్షం దూషయతి (నాపీతి) † విరోధిత్వం కథమిత్యత్రాహ (సాహీతి) బ్రహ్మవిషయాజ్ఞానస్య తత్ప్రకాశబాధ్యత్వాద్విరోధః. † అత్ర నాథమునిభిరుక్తాన్ శ్లోకానాహ (జ్ఞానరూపమితి) స్వప్రకాశత్వం వివక్షితమ్. † జ్ఞాననివర్త్యత్వే హేతుమాహ (మృషాత్మకమితి) † నహి స్వరూపజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధి । అపితు ప్రమాణజ్ఞానమేవేతి పక్షమనూద్య దూషయతి (జ్ఞానమితి) బ్రహ్మవత్ తత్ప్రకాశత్వాత్ - స్వరూపానతిరిక్తప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. నహి శుక్లభాస్వరద్రవ్యే గృహీతే ఆప్తవాక్యాదిభిః శుక్లభాస్వరం ద్రవ్యమిత్యేతావతి [illegible] ప్రతిపన్నేపి భ్రమ నివృత్తిః. † దూషణాంతరంచాహ (జ్ఞానమితి) † తతఏకిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మణఇతి) † ఏషు శ్లోకేషు ప్రథమశ్లోకస్యార్థః పూర్వం జ్ఞానబాధ్యాభిమతేత్యత్రైవ భాష్యేణోక్తః. † ద్వితీయశ్లోకంవ్యాచష్టే (జ్ఞానస్వరూపమితి) బ్రహ్మస్వరూపప్రకాశత్వేసతి - స్వరూపవిషయజ్ఞానత్వేసతీత్యర్థః. విశేషానవగమాత్ - విషయవైషమ్యాభావాదిత్యర్థః. కథం విశేషానవగమః । ప్రమాణజన్యత్వం విశేషోస్తీతిచేత్కిం తేన । విషయవైషమ్యంహి నవిద్యతే. కింస్వరూపభూతజ్ఞానాన్నివర్తకజ్ఞానస్య విషయవైషమ్యమస్తివా । నవా । అస్తిచేత్సవిశేషత్వమ్ । నోచేత్స్వరూపమేవ నివర్తకం స్యాత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞాన మనివర్తకం వాస్యాత్ । పురోవస్థితభాస్వరవస్తువిషయజ్ఞానవత్. ప్రమాణజన్యజ్ఞానత్వం ననివర్తకత్వే ప్రయోజకమ్. ఇదం శుక్లభాస్వరద్రవ్యమితి వాక్యజన్యస్య జ్ఞానస్య నివర్తకత్వాభావాత్. తస్మాద్భ్రమసహాకారాదతిరిక్తాకారవిషయత్వం నివర్తకత్వే ప్రయోజకమ్. † నను—విషయవైషమ్యాభావేపి కస్యచిజ్జ్ఞానస్య భ్రమావిరోధిత్వం కస్యచిద్భ్రమవిరోధిత్వంచ దృష్టమభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోః. అయమేకో దేవదత్త ఇత్యభిజ్ఞాయా ఐక్యవిషయత్వేపి పూర్వదృష్టాదయమన్య ఇతి పురుషద్విత్వభ్రమో దృష్టః. ప్రత్యభిజ్ఞాయాస్తు సోయమేకో దేవదత్తఇతి దేవదత్తైక్యవిషయత్వేపి ద్విత్వవిరోధిత్వం దృష్టమితి విషయ వైషమ్యాభావేపి ప్రమాణజ్ఞానస్య భ్రమనివర్తకత్వం యుక్తమితి శఙ్కాయామాహ (ఏతదుక్తమితి) సత్యత్వజ్ఞానత్వాదిస్వభావోస్తీతిచేత్ - నచ స్వరూపానతిరిక్తఇతి దర్శయితుం స్వభావశబ్దః. అనేనాభిజ్ఞాప్రత్యభిజ్ఞయోరపి విషయవైషమ్యముక్తం భవతి । అభిజ్ఞాయామేకస్య ధర్మిణ ఏకదేశ కాలసంబన్ధిత్వం ప్రతిపన్నమ్ । నతు కాలద్వయదేశద్వయసంబన్ధిత్వమ్ । తత్తు ప్రత్యభిజ్ఞాయాం ప్రతిపన్నమ్. ఏకదేశకాల [illegible] ప్రతీతిర్నద్విత్వవిరోధినీ. ఏకస్య ధర్మిణః కాలద్వయ దేశద్వయ సంబన్ధిత్వం హ్యైక్యమ్ । తత్తు ద్విత్వవిరోధీతి తత్ప్రతిపత్తిర్ద్విత్వభ్రమం [illegible] తాపి విషయవైషమ్యమస్తీతి ఫలితమ్. † అథ తృతీయశ్లోకార్థస్య విపర్యయే పర్యవసానమాహ (కించేతి) † ప్రమాణజ్ఞానత్వం నివర్తక[illegible]ఽధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రమాణజ్ఞానత్వాభావాన్న భ్రమనివర్తకత్వమ్. అధిష్ఠానత్వావచ్ఛుక్త్యాదివద్బ్రహ్మస్వరూపస్య

నాథమునిభిరుక్తా ఇమే శ్లోకాః.

జ్ఞానమస్తి. అతో జ్ఞానమజ్ఞానవిరోధిచేత్స్వయమేవ విరోధి భవతీతి నాస్యా బ్రహ్మాశ్రయత్వ సంభవః. † శుక్త్యాదయస్తు స్వయాథాత్మ్యప్రకాశే స్వయమసమర్థాస్స్వాజ్ఞానావిరోధినస్తన్నివర్తనేచ జ్ఞానాంతరమపేక్షన్తే । బ్రహ్మతు స్వానుభవసిద్ధస్వయాథాత్మ్యమితి స్వాజ్ఞానవిరోధ్యేవ. తతఏవ నివర్తకాన్తరంచ నాపేక్షతే। †అథోచ్యేత-బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానమజ్ఞానవిరోధీతి. † న - ఇదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వజ్ఞానం కిం బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి! ఉత † ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానవిరోధీతి వివేచనీయమ్. నతావత్ బ్రహ్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానవిరోధి † అతద్విషయత్వాత్ । † జ్ఞానాజ్ఞానయోరేకవిషయత్వేనహి విరోధః. † ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానం తత్సత్యత్వరూపాజ్ఞానేన విరుధ్యతే. తేన ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానమేవ బాధితమితి బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం తిష్ఠత్యేవ। † బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానంనామ తస్య సద్వితీయత్వమేవ । తత్తు తద్వ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వజ్ఞానేన నివృత్తమ్ । † స్వరూపంతు స్వానుభవసిద్ధమితిచేత్. † న - బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వం స్వరూపం స్వానుభవసిద్ధమితి తద్విరోధి సద్వితీయత్వరూపాజ్ఞానం తద్బాధశ్చ నస్యాతామ్. † అద్వితీయత్వం ధర్మఇతిచేత్. † న-అనుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుభావ్యధర్మవిరహస్య భవతైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. † అతో జ్ఞాన[స్వ]రూపస్య బ్రహ్మణో విరోధాదేవ నాజ్ఞానాశ్రయత్వమ్.

౧౨౧. † కించ—అవిద్యయా ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మ తిరోహితమితి వదతా స్వరూపనాశఏవప్రోక్తస్స్యాత్. ప్రకాశతిరోధానం నామ ప్రకాశోత్పత్తిప్రతిబన్ధో విద్యమానస్య వినాశోవా। ప్రకాశస్యానుత్పాద్యత్వాభ్యుపగమేనప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశఏవ.

న్నభ్రమవిరోధీతి ప్రమాణాన్తరజ్ఞానమపేక్షతఇతి శఙ్కాయామాహ (శుక్త్యాదయస్త్వితి) అధిష్ఠానత్వస్య జ్ఞానాన్తరవిషయత్వం వ్యాపకమ్. అతో వ్యాపకనివృత్త్యాఽధిష్ఠానత్వనివృత్తిః।అధిష్ఠానత్వాదేవ బ్రహ్మ-స్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరమపేక్షేత. నైవం జడత్వాదేవహి శుక్త్యాదేః స్వరూపస్ఫురణేపి ప్రమాణాన్తరాపేక్షా । నాధిష్ఠానత్వాత్. అతోఽధిష్ఠానత్వం సోపాధికమ్. అత్ర త్వజడత్వాత్స్వరూపస్ఫురణే ప్రమాణాన్తరాపేక్షా నాస్తీతిచేత్. తర్హి జడత్వాదేవ భ్రమనివృత్తౌ శుక్త్యాదేర్జ్ఞానాన్తరాపేక్షా । నాధిష్ఠానత్వాత్ । అతస్తత్సోపాధికమ్. తస్మాదజడేతు ప్రమాణాన్తరాపేక్షా భ్రమనివృత్తౌచ నస్యాదిత్యభిప్రాయః. శుక్త్యాదయస్త్విత్యత్ర - తుశబ్దో బ్రహ్మణః శుక్త్యాదివ్యావృత్తిపరః. ద్వయీహ్యద్వైతినాం గతిః । బ్రహ్మవిషయప్రమాణజ్ఞానం భ్రమనివృత్తకమ్। ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ విషయజ్ఞానం భ్రమనివర్తకమితిచ. తత్ర ప్రథమపక్షో దూషితః. అథ ద్వితీయపక్షం దూషయితుం శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి) † దూషయతి (నేత్యాదినా) † (ఇదమితి) † [ప్రపఞ్చసత్యత్వరూపాజ్ఞానేతి] నను—కథంప్రపఞ్చసత్యత్వమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే. అజ్ఞానంహి జ్ఞానప్రతిబన్ధకం। నహిప్రపఞ్చసత్యత్వం కస్యచిజ్జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి. సత్యమ్—ఆచ్ఛాదకాజ్ఞానమేవంభూతమ్. ప్రపఞ్చసత్యత్వం తత్ప్రతిభాసశ్చ విక్షేపరూపాజ్ఞానమితిపరాభ్యుపగమాదేవముక్తమ్. † ప్రథమం శిరో దూషయతి (అతదితి) † కథమతద్విషయత్వాద్బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానావిరోధిత్వమిత్యత్రాహ (జ్ఞానాజ్ఞానయోరితి) విరోధేహి నివృత్తిరిత్యర్థః. † ద్వితీయం శిరో దూషయతి (ప్రపఞ్చేతి) † ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వజ్ఞానేన బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞాన నివృత్తేరి ఫలితత్వమాశఙ్కతే (బ్రహ్మస్వరూపేతి) సద్వితీయత్వం-సద్వితీయత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. నహి నత్తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మస్వరూపాజ్ఞానం భవతి । అపారమార్థ్యాత్. † సద్వితీయత్వ విశిష్టబ్రహ్మగోచరజ్ఞానే నివృత్తే విశేష్యాంశగోచరమపి జ్ఞానం నివృత్తమితి స్వరూపసిద్ధిః కథమిత్యత్రాహ (స్వరూపంత్వితి) † దూషయతి. (నేతి) † అద్వితీయత్వం కిం స్వరూపమ్। ఉత ధర్మ ఇతి వికల్పాభిప్రాయేణ ప్రథమం స్వరూపపక్షం దూషయతి (నేతి) † ధర్మపక్షే అపసిద్ధాన్తమాహ (అద్వితీయత్వమితి) † ఆశ్రయానుపపత్తిం నిగమయతి (అతఇతి) విరోధాదేవ - పూర్వోక్తాదేవేత్యర్థః. ఏవమాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా. [ఇత్యవిద్యాదూషణే ఆశ్రయానుపపత్తిః].

౧౨౧. † అథ తిరోధానానుపపత్తిమాహ (కించేతి) నను—భవత్పక్షేపి క్షేత్రజ్ఞానాం నిత్యం స్ఫురణమస్తి. తథాపి తేషాం స్వరూప తిరోధానేన వినా న దేహాత్మభ్రమఇతి తుల్యానుపపత్తిః. సత్యమ్—స్వరూపస్ఫురణమస్త్యేవ నతస్య తిరోధాన మభ్యుపగమ్యతే । నచ స్వరూపస్ఫురణం భ్రమవిరోధి ।. కింతు నిత్యత్వాణుత్వనిరవయవత్వాదీన్యేవ భ్రమవిరోధీని. తాన్యాగమగమ్యాని. తేషాం తిరోధిః - తద్విషయజ్ఞానప్రసరాభావరూపస్సంకోచః. అతస్స్వరూపాతిరిక్తాకారాన్తరతిరోధానాభ్యుపగమాన్నాత్మనో నాశప్రసంగః. జ్ఞానస్యాత్మాసాధారణాకారస్య స్ఫురణాద్భ్రమానుపపత్తిరితి చేన్న । తస్యాసాధారణత్వాస్ఫురణాత్. అసాధారణతయా స్ఫురతోహి ధర్మస్య భ్రమవిరోధిత్వం దృష్టమ్ । యథా శుక్తిత్వాదేః. శుక్తిత్వంహి శుక్త్యసాధారణతయా పూర్వం జ్ఞాతం పశ్చాద్భ్రమం నివర్తయతి. నతావజ్జ్ఞానం దేహాతిరిక్తాత్మాసాధారణధర్మత్వేన క్వచిద్దృష్టచరమ్ । అతో భ్రమస్సంభవతి. ఆత్మాసాధారణధర్మత్వా [illegible] ఆశ్రయోఽనాదితయా పరిహృతః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య నిత్యత్వం తిరోధానంచ [illegible] జ్ఞానంహి ద్రవ్యం తస్య స్వరూపాతిరేకేణ [illegible]

౧.౨.౨ † అపిచ - నిర్విషయా నిరాశ్రయా స్వప్రకాశేయ మనుభూతిస్స్వాశ్రయదోషవశాదనన్తాశ్రయమనన్త విషయమాత్మాన మనుభవతీత్యత్ర కిమయం స్వాశ్రయదోషః పరమార్థభూతః। ఉతాపరమార్థభూత ఇతి వివేచనీయమ్। నతావత్పరమార్థః। † అనభ్యుపగమాత్. నాప్యపరమార్థః। † తథాసతిహి ద్రష్టృత్వేనవా దృశ్యత్వేనవా దృశిత్వేనవాభ్యుపగమనీయః। † నతావద్దృశిః। † దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాత్। † భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాస్తు సాక్షాద్దృశేర్మాధ్యమికపక్ష [సంభవే] ప్రసక్తేనాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాచ్చ † ద్రష్టృదృశ్యయోస్తదవచ్ఛిన్నాయా దృశేశ్చ కాల్పనికత్వేన మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్యాత్. † అద్వైతత్పరిజిహీర్షయా పరమార్థసత్యనుభూతిరేవ బ్రహ్మరూపా దోషఇతిచేత్. † బ్రహ్మైవచేద్దోషః। ప్రపఞ్చదర్శనస్యైవ తన్మూలం స్యాత్। కిం ప్రపఞ్చతుల్యావిద్యాన్తరపరికల్పనేన. బ్రహ్మణో దోషత్వేసతి తస్య నిత్యత్వేనా నిర్మోక్షశ్చ స్యాత్. † అతో యావద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమః। నతావద్భ్రాన్తిరుపపాదితాభవతి.

వికాసాత్మకమవస్థాద్వయ మభ్యుపేతమ్. అతస్తత్తిరోధానం - కర్మణా తత్సఙ్కోచః. తన్నివృత్తిస్తు ప్రసరణ ఏవ ప్రకాశస్సచానిత్యః. తస్యానిత్యత్వేపి నిత్యస్య జ్ఞానద్రవ్యస్య స్వప్రకాశత్వవాదః స్వప్రకాశనరూపప్రసరణార్హత్వనిబన్ధనః. అతోఽవస్థాద్వయస్యాగమాపాయిత్వాద్ద్రవ్యం నిత్యమేవ. అస్మదవస్థాస్థానీయోహి భవతః ప్రకాశః। సఏవ స్వరూపమ్. తస్మాత్తిరోధానం తన్నివృత్తిరేవ. ఇతీమమర్థమభిప్రేత్య ప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. అతఃస్వరూపాతిరేకిప్రకాశతిరోధానాఖ్యావస్థాద్వయానభ్యుపగమాత్స్వరూపనాశఏవ తిరోధానం స్యాదిత్యర్థః. [ఇతితిరోధానానుపపత్తిః].

౧.౨.౨. † అథస్వరూపానుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) జ్ఞాతృత్వాదీనామపరమార్థతయాహి దోషాన్తరాపేక్షా। తద్వదిహాపీతి దృష్టాన్తతయా వక్ష్యమాణానవస్థోపయోగిత్వేన నిర్విషయేత్యాది పరిపాటీప్రకటనం కృతమ్. యద్వా—విషయాశ్రయభేదానామసత్త్వప్రతిభాసయోరుక్తిర్దోషకల్పనాకారణత్వేన కృతా. † (అనభ్యుపగమాదితి) పరమార్థత్వేహ్యద్వైతహానిప్రసఙ్గ ఇతిభావః. † అపరమార్థపక్షం దూషయితుం కోటిత్రయమేవ సంభావితమిత్యాహ (తథాసతీతి) అపరమార్థత్వాన్మూలదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి దూషణం కోటిత్రయస్యాపి సాధారణమ్. † దృశిత్వపక్షేఽధికం దూషణమస్తీతి దర్శయతి (నతావదితి) † కిమనవచ్ఛిన్నాదృశిః। ఉతావచ్ఛిన్నాదృశేరనవచ్ఛిన్నత్వే। కిం స్వరూపాతిరిక్తా। ఉత స్వరూపమేవేతి. వికల్పమభిప్రేత్యానవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపవ్యతిరిక్తపక్షం దూషయతి (దృశిస్వరూపభేదానభ్యుపగమాదితి) అనవచ్ఛిన్నదృశిద్వయానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. † అనవచ్ఛిన్నపక్షే స్వరూపదృశిపక్షం దూషయతి (భ్రమేతి) అవచ్ఛిన్నదృశిదూషణత్వేన వక్ష్యమాణానవస్థా అనవచ్ఛిన్నపక్షేపి సమానా। అత్రాధిక దూషణద్వయసద్భావాత్సానోక్తా. † అవచ్ఛిన్నదృశిత్వేన ద్రష్టృత్వేన దృశ్యత్వేన చాభ్యుపగమం దూషయతి (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి) కాల్పనికత్వేన - అపరమార్థత్వేనేత్యర్థః. దోషాన్తరాపేక్షాహేతురిదం కాల్పనికత్వమ్. అవచ్ఛిన్నదృశిపక్షేపి స్వరూపతద్వ్యతిరిక్తవికల్పే స్వరూపపక్షేపి తుల్యమనభ్యుపగమరూపదూషణమ్. బ్రహ్మస్వరూపస్యావచ్ఛిన్నత్వాపారమార్థ్యానభ్యుపగమాత్, అతోఽవచ్ఛిన్నపక్షే న వికల్పితమ్. స్వరూపాతిరిక్తపక్షేఽనవస్థోక్తా. † (అద్వైతేతి) అపరమార్థత్వేఽనవస్థా। పరమార్థత్వేఽద్వైతహానిరిత్యేతద్దోషపరిజిహీర్షయేత్యర్థః. అనుభూతేరేవ దోషత్వాన్నాద్వైతహానిః తస్యాః పారమార్థ్యాన్నానవస్థేతిచ భావః. † ఏతద్దూషయతి (బ్రహ్మైవేతి) అపారమార్థ్యద్దోషాన్తరసాపేక్షత్వసామ్యమభిప్రేత్య ప్రపఞ్చతుల్యశబ్ద ఉక్తః. అతః - ప్రతిశిరోభిహితైర్దూషణైరిత్యర్థః. అనిర్మోక్షప్రసఙ్గ పరిహారాయ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వమ్। అనవస్థాపరిహారాయ పారమార్థికత్వమ్. పరైరవస్థా త్రిధా పరిహృతా। జీవాజ్ఞానవాదినా బీజాఙ్కురన్యాయాత్ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహృతా। అవిద్యయా జీవః। జీవాదవిద్యేతిహేతుత్వమ్. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా స్వరూపానాదిత్వేన పరిహృతా. ఉభాభ్యాంచ దుర్ఘటత్వేన పరిహృతా. దుర్ఘటత్వమవిద్యాయా భూషణం నతు దూషణమితి. పరమార్థస్యహ్యుపపత్త్యపేక్షా - ప్రాసాదనిగరణాదిష్వల్పాస్యేన విపులప్రాసాద నిగరణమనుపపన్నమితి యుక్తిర్నప్రవర్తతే. అత ఉపపత్తినిరపేక్షత్వమపారమార్థ్యసాధకమ్. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వేన। దోషాన్తరనైరపేక్ష్యాచ్చ నానవస్థేతి. అత్రోచ్యతే—ప్రవాహానాదిత్వం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభిరేవ దత్తోత్తరమ్. జీవనిత్యత్వశ్రుతిభిరకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిరూపప్రత్యర్థాపత్త్యాచ ఆమోక్షాజ్జీవస్య స్థాయిత్వమిష్టం [illegible]. అపారమార్థ్యే స్వరూపానాదిత్వమపి నానవస్థాపరిహారః। తథాసతి మాధ్యమికపక్షవిజయప్రసఙ్గాత్. తత్రాధిష్ఠానస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వే [illegible] ధిష్ఠానాన్తరాపేక్షాస్యాత్। తస్యాపి భ్రాన్తిసిద్ధత్వేఽనవస్థా స్యాదిత్యనవస్థయా హ్యధిష్ఠానపారమార్థ్యం సాధితమ్. మాధ్యమికేన [illegible] స్వరూపానాదిత్వే స్వీకృతేఽనవస్థా పరిహృతేత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యమేవ స్యాత్. కించ—స్వరూపానాదిత్వేపి మూలదోషా [illegible] వ్యవిద్యాపరికల్పితత్వస్య భవద్భిరంగీకృతత్వాత్. దుర్ఘటత్వంచానుపపన్నమ్। దుర్ఘటత్వంనామోపపత్తినిరపేక్షత్వమ్. [illegible] ప్రపఞ్చస్య దుర్ఘటత్వేనోపపత్తినిరపేక్షత్వాన్మూలదోషాపేక్షాచ నస్యాత్. నివర్తకజ్ఞానే సత్యపి సావకాశతే [illegible] త్తిర్వ్యవిన్యాస్యాదితి. పరమార్థప్రయుక్తోపపత్తి రపరమార్థప్రయుక్తోపపత్తిరితి ద్వివిధోపపత్తిః

౧-౨౩. †అనిర్వచనీయత్వంచ కిమభిప్రేతమ్. సదసద్విలక్షణత్వమితిచేత్ । తథావిధస్య వస్తునః ప్రమాణశూన్యత్వేన అనిర్వచనీయతైవ స్యాత్ । † ఏతదుక్తం భవతి—సర్వం హి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యమ్. సర్వాశ్చ ప్రతీతయస్సదసదాకారాః. సదసదాకారాయాస్తు ప్రతీతేస్సదసద్విలక్షణం విషయ ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే † సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి.

తత్ర దుర్ఘటత్వం నామ పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వమ్ అపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిర్హి దోషాపేక్షా అతః ప్రపఞ్చస్య మాయాదోషపరికల్పనం యుక్తమితిచేత్. తర్హి బ్రహ్మపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తిరూపదోషాపేక్షా అపరమార్థరూపాదోషస్యాపి స్యాత్. తతోఽనవస్థా తదవస్థైవ. దుర్ఘటత్వమనవస్థాపరిహారశ్చేత్ అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽప్యనవస్థా పరిహృతా స్యాత్. తత్రాపారమార్థ్యప్రయుక్తోపపత్తిరనవస్థాయామేవ హ్యధిష్ఠానాపేక్షాయా ఇదే చేత్యనవస్థితిరితి వక్తవ్యమ్. తదత్ర దోషేఽపి తుల్యమిత్యనవస్థా దుష్పరిహారా. ప్రవాహానాదిత్వపక్షేఽప్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేఽనవస్థా సుపరిహారా. పితృపుత్రాదిపరమ్పరానదధిష్ఠానపరమ్పరానాదిత్వాభ్యుపగమాత్. జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా యద్దుర్ఘటత్వే దూషణముక్తమ్ । తద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదేఽపి తుల్యమ్. యథా—అవిద్యాయా దుర్ఘటత్వంచేన్మన్యసే పరబ్రహ్మాశ్రయైవావిద్యా. శుద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ అశుద్ధిరూపాఽవిద్యా విరోధాన్నాశ్రయతీతిచేత్. తర్హ్యనుపపత్తిమత్యవిద్యా తస్మాదుక్తాన్యోన్యాశ్రయాదిదూషణాన్యాపతేయురితి హ్యుక్తమ్. తత్త్వవాపి తుల్యమ్ । మోక్షేఽపి బ్రహ్మాశ్రయేదవిద్యా । నహి బాధకజ్ఞానేసతి అపరమార్థభూతా అవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్ । బాధకసన్నిధౌ నబాధ్యసిద్ధిరిత్యేవంరూపోపపత్తిమత్త్వేనావిద్యేత్యస్మదుక్తాన్యనవస్థాది దూషణాన్యాపతేయురితిహి వక్తుం శక్యతే. దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానమపి తథా స్యాత్. పరం ప్రత్యధిష్ఠానత్వే సిద్ధేహి స్వనిర్వాహకత్వమితిచేత్ । పరంప్రతి దోషత్వే సిద్ధేహి స్వనిర్వాహకత్వమ్ । తదేవ నాస్తీతి తుల్యం స్యాత్. అధిష్ఠానారోప్యయోర్భేదో దృష్టః. తత్రాధిష్ఠానస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే అధిష్ఠానాధ్యస్తయోరైక్యప్రసంగ ఇతిచేత్. దోషతత్కార్యయోరపి తిమిరచంద్రద్విత్వయోర్భేదో దృష్టః । దోషస్య స్వపరనిర్వాహకత్వే దోషాధ్యస్తయోరైక్యప్రసఙ్గ ఇతి తుల్యమితి. ఏతదభిప్రాయేణ యావత్ప్రసిద్ధ్యవ్యతిరిక్తపారమార్థికదోషానభ్యుపగమే నతావత్ఖ్యాతిరుపపాదితా భవతీత్యుక్తమ్. యథోక్తమాచార్యపాదైః ※ స్వరూపానాదిత్వే స్వపరఘటనే దుర్ఘటనతా ప్రవాహానాదిత్వం పునరితి చతస్రోహి గతయః । అసత్యావిద్యయా గదితుమనవస్థా పరిహృతా మతా స్త్వేతా, స్తుల్యాస్స్యుర్ఘటమసదధిష్ఠానసరణావితి. [ఇతిస్వరూపానుపపత్తిః].

౧-౨౩. † అథానిర్వచనీయత్వానుపపత్తిమాహ (అనిర్వచనీయత్వంచేతి) † అనిర్వచనీయతా - విప్రత్తిపత్తిసన్నిధౌ దురుపపాదత్వమ్. † కథం ప్రమాణశూన్యత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) † (సర్వం సర్వప్రతీతేర్విషయస్స్యాదితి) సదసద్విలక్షణమితి యా ప్రతీతిస్తత్రాపి సదసదేవ విషయస్స్యాదిత్యర్థః. ప్రతీత్యనుగుణం హి నీలపీతాదివ్యవస్థాప్యతే. తస్మాత్సదసదాకారాయాః ప్రతీతేస్సదసదాకార ఏవ విషయః. నసదసద్విలక్షణః. యథా ఖ్యాతివివేకే ※ నహ్యన్యదవభాస్యమన్యో విషయః । అవభాసనవ్యవస్థాప్యత్వాద్విషయస్యేతి. ఏకస్య విషయస్య సదసదాకారత్వమనుపపన్నం వ్యాప్తివిరోధాదితి చేత్ । సదసద్విలక్షణత్వంచ వ్యాప్తివిరోధాదనుపపన్నం । సతోఽసద్విలక్షణత్వమసతస్సద్విలక్షణత్వంచహి దృష్టం నత్వేకస్య ఉభయవైలక్షణ్యం దృష్టమితి వ్యాప్తివిరోధః. అయం విశేషః—సదసద్విలక్షణత్వం క్వచిదపి నదృష్టమ్, సదసదాత్మకత్వం దృష్టమితి. యథా సంవిత్సిద్ధౌ ※ నాసత్ప్రతీతేర్బాధాచ్చ నసదిత్యపి యన్నతత్ । ప్రతీతేరేవ సత్కిం న బాధాన్నాసత్కుతో జగదితి. అర్థస్థితౌ - సత్త్వమసత్త్వం వాస్యాన్నతద్విలక్షణత్వం సతో ఘటాదేస్సదసద్విలక్షణత్వం దృష్టమితిచేన్న. తథాసతి బ్రహ్మణోఽపి సదసద్విలక్షణత్వప్రసఙ్గాత్ । అన్యతరత్వే సహం సదసద్విలక్షణత్వమిష్టమేవేతి చేత్తుల్యమ్. ఈదృశం సదసద్వైలక్షణ్యం వదతా శబ్దాన్తరేణ సత్త్వమేవాఙ్గీకృతం భవతి. అతస్త్వదభిమతం సదసద్విలక్షణత్వం విరోధాదపాస్తమ్. అస్తీతి ప్రతిపన్నత్వం సత్త్వం నాస్తీతి ధీవిషయత్వం బాధితత్వమిత్యేకస్యైవ సత్త్వాసత్త్వవిరోధస్సదసద్విలక్షణత్వకల్పకశ్చేత్. సర్వత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తప్రతీత్యోః పరస్పరవిరుద్ధాకారవిషయత్వాదుభయాకారవిలక్షణ ఏవార్థస్స్యాదితి సిద్ధాన్తసమర్థనవైయర్థ్యం స్యాత్. తతశ్చ భేదస్సునిరూప ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య దుర్నిరూప ఇతి త్వయా సిద్ధాన్తితే ప్రతీతిద్వయవిరోధాత్సునిరూపదుర్నిరూపవిలక్షణస్స్యాత్. ఏవం సంవిత్సత్యత్వ మిథ్యాత్వ జడత్వాజడత్వ నిత్యత్వానిత్యత్వాది వాదేషు పూర్వపక్షితసిద్ధాన్తితాకారవిలక్షణత్వం సంవిదస్స్యాత్. తచ్చానభిమతమ్. అతః పరస్పరవిరుద్ధాకారప్రతీత్యోః ప్రతిపన్నాకారవైలక్షణ్యకల్పకత్వం వ్యాప్తివిరుద్ధమితి నసదసద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః. తర్హి ఖ్యాతిబాధావ్యవస్థానుపపత్తేః కః పరిహార ఉక్త ఇతి చేదన్యథైవోపపత్తిరుక్తా భవతి. సత్త్వేసత్యన్యథాఖ్యాత్యాదిభిస్తత్తద్వాద్యభిమతైరేవ ఖ్యాతిబాధోపపత్తేః. సతః కథం బాధః. అన్యత్ర ఖ్యాతత్వాత్. నన్వన్యత్ర సచ్చేన్న బాధః । నసచ్చేదసత్ఖ్యాతిప్రసంగ ఇతి చేన్న. అన్యత్ర సత్త్వాత్ । అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతత్వం హ్యన్యథా ఖ్యాతత్వమ్. అన్యత్ర సతోఽన్యత్ర ఖ్యాతిర్దోషవశాత్. దోషస్యాన్యత్ర ఖ్యాతిహేతుత్వం నదృష్టమితిచేత్ । దోషస్యానిర్వచనీ[యతా]యా) వభాసహేతుత్వంచ నక్వచిద్విమతిపదాదన్యత్ర దృష్టమితి తుల్యమ్. మిథోవిరుద్ధప్రతిపన్నాకారద్వయవైలక్షణ్యమేకస్యావిరుద్ధమిత్యేతత్తవాధికమ్. అఖ్యాతిపక్షే సత్త్వేసతి భేదాగ్రహేణ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః. సత ఏవాగృహీతభేదతయా ఖ్యాతిః । భేదగ్రహశ్చ బాధః. బాధ్యత్వంచ ప్రవృత్తేః. యథార్థఖ్యాతిపక్షేతు—శుక్తిరజతస్యాపి స్వార్థాదాసత్త్వాత్ । ప్రాచుర్యాభావాస్థిరత్వతదేకానుఖ్యా[పనాత్వా]గ్రహాచ్చ ఖ్యాతిబాధోపపత్తిః । పురోవర్తిని సత ఏవ రజతస్య ఖ్యాతిః, శుక్తిప్రాచుర్యగ్రహో బాధః । తేన ప్రవృత్తిర్బాధ్యా । తద్బాధశ్చ ప్రవృత్త్యనువృత్తిః. అతో తద్బాధ్యఖ్యాతివ్యవస్థోపపత్తిః. అతోఽన్యథైవోపపత్తిసిద్ధేర్నానిర్వచనీయత్వకల్పనమయుక్తమ్. [ఇత్యవిద్యాపక్షే అనిర్వచనీయత్వానుపపత్తిః]

౧౭౪. † అథస్యాత్ —వస్తుస్వరూపతిరోధానకరమాన్తరబాహ్యరూపవివిధాధ్యాసోపాదానంసదసదనిర్వచనీయమవిద్యాఽజ్ఞానాదిపదవాచ్యం † వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యం జ్ఞానప్రాగభావాతిరేకేణ భావరూపమేవ కించిద్వస్తు ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ప్రతీయతే. † తదుపహితబ్రహ్మోపాదానశ్చ † వికారే స్వప్రకాశచిన్మాత్రవపుషి † తేనైవ † తిరోహితస్వరూపే ప్రత్యగాత్మన్యహఙ్కారజ్ఞానజ్ఞేయవిభాగరూపోఽధ్యాసః. తస్యైవావస్థావిశేషేణాధ్యాసరూపే జగతి జ్ఞానబాధ్యసర్పరజతాదివస్తుతత్జ్ఞానరూపాధ్యాసోపి జాయతే. † కృత్స్నస్య మిథ్యారూపస్య తదుపాదానత్వంచ మిథ్యాభూతస్యైకస్య మిథ్యాభూతమేవ కారణం భవితుమర్హతీతి హేతుబలాదవగమ్యతే. † కారణాజ్ఞానవిషయం ప్రత్యక్షం తావదహమజ్ఞో మామన్యంచ నజానామీత్యపరోక్షావభాసః. † అయంతు నజ్ఞానప్రాగభావవిషయః। సహిషష్ఠప్రమాణగోచరః। † అయంతు అహం సుఖీతివదపరోక్షః. † అభావస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమేప్యయమనుభవో నాత్మజ్ఞానాభావవిషయః. † అనుభవవేలాయామపి జ్ఞానస్య విద్యమానత్వాత్ । అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ॥ † ఏతదుక్తంభవతి। † అహమజ్ఞ ఇత్యస్మిన్ననుభవే అహమిత్యాత్మనోఽభావధర్మితయా జ్ఞానస్యచ ప్రతియోగితయాఽవగతిరస్తివా।

---

౧౭౪. † ఏవమాశ్రయతిరోధానస్వరూపానిర్వచనీయత్వానుపపత్తయ ఉక్తాః। అథ నహిదృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి న్యాయాత్ ప్రమాణసిద్ధార్థస్య తర్కేణ బాధో నయుక్త ఇత్యభిప్రాయవతా పరేణ ప్రమాణప్రతిజ్ఞా శఙ్క్యతే (అథస్యాదితి) † పూర్వదూషితాకారాన్ సాధయితుమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) అనేన తిరోధానముక్తమ్. ఆన్తరబాహ్యేతి స్వరూపముక్తమ్. అధ్యాసోపాదానత్వేనహి మిథ్యాత్వం ఫలితమ్. సదసదిత్యనిర్వచనీయత్వముక్తమ్. శాస్త్రేష్వేతత్ప్రతిపాదకశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానార్థం అవిద్యాజ్ఞానాదిపదవాచ్యమిత్యుక్తమ్. † సిద్ధాన్తినా దూషయిష్యమాణమాకారాన్తరమపి సాధ్యత్వేనాహ (వస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞానేతి) తదుపహితే త్యాశ్రయశ్చ. ఆన్తరాధ్యాసగికః। బాహ్యాగికః। కథంచావిద్యోపాదానత్వే బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమిత్యత్రాహ (తదుపహితేత్యాదినా) నిష్కృష్టబ్రహ్మణఉపాదానత్వానుపపత్తింసూచయతి (అవికారేస్వప్రకాశేత్యాదినా) అవికారత్వాత్।-స్వప్రకాశత్వాత్ । ప్రత్యక్త్వాచ్చ వికారాస్పదజడపరాగ్రూపపరిణామో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. † స్వప్రకాశస్య కథమధ్యాససంభవ ఇత్యత్రాహ (తిరోహితస్వరూప ఇతి) † తిరోధాయకం కిమిత్యత్రాహ (తేనైవేతి) తేనైవ-అధ్యాసహేతునైవేత్యర్థః. అహఙ్కారోఽజ్ఞానంచాన్తరాధ్యాసః। జ్ఞేయం బాహ్యాధ్యాసః. అధ్యాసరూపే - అధ్యస్తరూపే. కర్మణిఘఞ్. తస్యైవ - దోషస్యైవ. అవస్థావిశేషేణ - కాదాచిత్కావస్థావిశేషేణ రజ్జుసర్పాద్యధ్యాసః. † ఏవంనిష్కృష్టబ్రహ్మణ ఉపాదానత్వానుపపత్తిరుక్తా దోషస్యోపాదానత్వే ఉపపత్తిమాహ (కృత్స్నస్యేతి) సువర్ణజాతీయస్య భూషణస్య సువర్ణమేవ హ్యుపాదానం దృష్టమ్। తద్వదితిభావః. హేతుబలాత్ - కార్యకారణయోస్సజాతీయత్వదర్శనలక్షణాత్. † అథ ప్రత్యక్షమాహ (కారణేతి) అహమజ్ఞ ఇత్యస్య వివరణం మామన్యంచ నజానామీతి. అహమజ్ఞ ఇత్యజ్ఞానస్వరూపకీర్తనమ్. తస్య మామన్యంచ నజానామీతి ఆచ్ఛాదనరూపకార్యకథనం కారణాజ్ఞానశబ్దేన కార్యరూపాజ్ఞానవ్యావృత్తిః. తస్మాత్సౌషుప్తికమజ్ఞానం వివక్షితమ్. జాగరితాద్యవస్థాయాం ఘటాద్యవచ్ఛిన్నమజ్ఞానం ప్రతీయతే సవికల్పకప్రత్యక్షేణ। సుషుప్త్యాత్వనవచ్ఛిన్న కారణాజ్ఞానప్రతీతిరితి తత్వశుద్ధికారాదిభిరుక్తమ్. జాగరితా [ద్య] వస్థాయామేవ అజ్ఞానానుభవోఽయమితి సంప్రదాయః। అన్యంచ నజానామీత్యుక్తేః। నహిస్వాపేఽన్యపరామర్శః. నజానామీత్యాచ్ఛాదకతయా ప్రతీయమానస్యాజ్ఞానస్య కారణత్వాత్కారణాజ్ఞానవిషయమిత్యుక్తమ్. అపరోక్షావభాస ఇతి పరోక్షరూపానుమానాది ప్రమాణవ్యావృత్త్యర్థముక్తమ్. † జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వమాశంక్యపరిహరతి (అయంత్వితి) † భవత్వయమపి షష్ఠప్రమాణవిషయ ఇత్యాశఙ్క్యాహ (అయంత్వితి) పరోక్షప్రమాణాని ప్రత్యక్షవ్యతిరిక్తాని। తస్మాత్ పరోక్షప్రమాణవిషయః ప్రాగభావో నాపరోక్షప్రమాణవిషయభూతమజ్ఞానం భవితుమర్హతీత్యర్థః. † భావగ్రాహి ప్రమాణేన అభావస్య వేద్యత్వేపి దూషణమాహ (అభావస్యేతి) † హేతుమాహ (అనుభవేతి) అభావస్యానుభవవేళాయాం జ్ఞానం విద్యతే, నవా। విద్యతేచేత్ గ్రాహ్యాభావాన్నాభావప్రతీతిః । నచేత్ గ్రాహకాభావాన్న తదభావప్రతీతి రిత్యర్థః. † భావాభావయోరేకవిషయత్వేహి విరోధః. అత్ర విరోధో నాస్తి - అభావవిషయకజ్ఞానస్య విద్యమానస్యగ్రాహకత్వాత్. ఇతరవిషయజ్ఞానస్యాభావప్రతియోగిత్వేనావిద్యమానత్వా దితి శఙ్కాం పరిహరన్ అనుభవవేళాయాం జ్ఞానస్య విద్యమానత్వమ్ । అవిద్యమానత్వే జ్ఞానాభావప్రతీత్యనుపపత్తిమ్ । భావరూపత్వే విరోధాభావంచ వివృణోతి (ఏతదుక్తంభవతీతి) † జ్ఞానప్రాగభావస్య గ్రాహ్యత్వే అనిచ్ఛయాపి భావాభావయోరేకవిషయత్వమాపతితమిత్యభిప్రాయేణాహ (అహమితి) జ్ఞానస్యచేతి జ్ఞానశబ్దఆత్మవిషయఘటాదివిషయ జ్ఞానసాధారణః। ఇహ భూతలే ఘటో నాస్తీత్యాదిషు అభావగ్రహణే ప్రతియోగిధర్మిణోర్జ్ఞానాపేక్షా దృష్టా. తస్మాదత్రాప్యభావధర్మితయా ఆత్మనోజ్ఞానమస్తీతి వక్తవ్యమ్ । అభావవ్యతిరిక్తోహ్యాత్మా. అతస్తద్విషయజ్ఞానే సత్యపి అభావవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావ ప్రతియోగీతి వచనం వ్యాహతం స్యాత్. అభావధర్మిప్రతియోగిరూపత్రితయవ్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానమభావప్రతియోగీతి చేత్ తదానీమభావప్రతియోగితయా జ్ఞానస్యాపి ప్రతీతిరస్తీతి వక్తవ్యమ్ । ప్రతీయమానం జ్ఞానం స్వవిషయావచ్ఛిన్నం ప్రతీయత ఇతి విషయాణామపి ప్రతీతిరస్తి । ఏవమభావప్రతియోగిజ్ఞానా

నవా। అస్తిచేద్విరోధాదేవ నజ్ఞానాభావానుభవసమ్భవః। నోచేద్ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసన్యపేక్షో జ్ఞానాభావానుభవస్సుతరాం నసంభవతి. † జ్ఞానాభావస్యానుమేయత్వే అభావాఖ్యప్రమాణవిషయత్వే చేయమనుపపత్తిస్సమానా † అస్యాజ్ఞానస్య భావరూపత్వే ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానసద్భావేపి విరోధాభావాదయమనుభవో భావరూపాజ్ఞానవిషయఏవాభ్యుపగన్తవ్య ఇతి. † ననుచ—భావరూపమప్యజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతే. † మైవమ్—సాక్షిచైతన్యం నవస్తుయాథాత్మ్యవిషయం। అపితు అజ్ఞానవిషయమ్। † అన్యథా మిథ్యార్థావభాసానుపపత్తేః। † నహ్యజ్ఞానవిషయేణ జ్ఞానేనాజ్ఞానం నివర్త్యత ఇతి. నవిరోధః. † నను—చేదం భావరూపమప్యజ్ఞానం విషయవిశేషవ్యావృత్తమేవ సాక్షిచైతన్యస్య విషయో భవతి। సవిషయగిః ప్రమాణాధీనసిద్ధిరితి కథమివ సాక్షిచైతన్యేనాస్మదర్థవ్యావృత్తమజ్ఞానం విషయీక్రియతే. † నైషదోషః - సర్వమేవవస్తుజాతం జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయావా సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతమ్। తత్ర జడత్వేన జ్ఞాతతయా సిధ్యతఏవ ప్రమాణవ్యవధానాపేక్షా। అజడస్యతు ప్రత్యగ్వస్తునస్స్వయం సిధ్యతో నప్రమాణవ్యవధానాపేక్షేతి సదైవాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకత్వేనావభాసో యుజ్యతే. తస్మా † న్న్యాయోపబృంహితేన ప్రత్యక్షేణ భావరూపమేవాజ్ఞానం ప్రతీయతే. తదిదం భావరూపమజ్ఞానమనుమానేనాపి సిధ్యతి। † వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం † స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్త † స్వవిషయావరణ † స్వనివర్త్య † స్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకం

వచ్ఛేదకతయా విషయేషు జ్ఞాయమానేషు తద్విషయజ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతిభావః. † అభావస్య ప్రమాణాంతరవిషయత్వే ప్యుక్తదూషణమతిదిశతి (జ్ఞానాభావస్యేతి) ప్రమాణాంతరాణాం విద్యమానవిషయత్వ నియమాభావేపి విద్యమానతయా దర్శయితుమశక్యమితిభావః. అహమజ్ఞ ఇతి వర్తమానతయాహ్యజ్ఞానం ప్రతీయతే. అస్మిన్పక్షే అధికం దూషణాన్తరం పూర్వముక్తమ్. అపరోక్షస్య పరోక్షరూపప్రమాణవిషయత్వానుపపత్తిరూపమర్థసిద్ధమ్. † భావరూపత్వే ఉక్తదూషణం నాస్తీత్యాహ (అస్యేతి) ధర్మిప్రతియోగివిషయజ్ఞానం ధర్మిప్రతియోగిజ్ఞానమ్. న తేన భావరూపాజ్ఞానస్య విరోధః. ఘటాచ్ఛాదకమజ్ఞానం ఘటజ్ఞానేనహి విరుధ్యతే। నతు ఘటజ్ఞానవిషయజ్ఞానేన ధర్మిజ్ఞానేనచేత్యర్థః. † వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం వస్తుయాథాత్మ్యావభాసరూపేణ సాక్షిచైతన్యేన విరుధ్యతఇతి చోదయతి (ననుచేతి) † పరిహరతి (మైవమితి) యాథాత్మ్యశబ్దేన నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయత్వలక్షణం స్వరూపంవివక్షితమ్. † ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధవత్కారేణ హేతుమాహ (అన్యథేతి) అన్యథాస్వసాక్షిస్వరూపప్రకాశమాత్రస్యైవ వస్తుయాథాత్మ్యవిషయత్వ ఇత్యర్థః. † అజ్ఞానవిషయత్వమస్తు తతఃకిమిత్యత్రాహ (నహీతి) నహిరజతవిషయజ్ఞానేన రజతం నివర్త్యమిత్యర్థః. † దృశ్యవిశేషణస్య రూపాదేరపి దృశ్యత్వం దృష్టమ్। దృశ్యాజ్ఞానావచ్ఛేదకస్యాస్మదర్థస్య దృశ్యత్వానభ్యుపగమాదస్మదర్థావచ్ఛిన్నమజ్ఞానం నవిషయీక్రియతఇత్యభిప్రాయేణ పునశ్చోదయతి (ననుచేదమితి) విషయవిశేషః - అవచ్ఛేదకవిశేషః। సఇతి సఏవ పరామృశ్యతే. † పరిహరతి (నైషదోషఇతి) అస్మదర్థోపి సర్వశబ్దవాచ్యాన్తర్భూతః। జ్ఞాతతయా అజ్ఞాతతయావా - జ్ఞానాన్తరసాపేక్షం తన్నిరపేక్షంవా. సాక్షిచైతన్యస్య విషయభూతం సాక్షిచైతన్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః. అస్మదర్థస్య సాక్షిచైతన్యవిషయత్వమౌపచారికమ్। స్వయం ప్రకాశస్య స్వస్య విషయత్వాయోగాత్. జడస్య స్వయంప్రకాశత్వాయోగాత్ ప్రమాణాధీనసిద్ధిసత్ దృశ్యవిశేషణంభవతి। అస్మదర్థస్తు స్వయంప్రకాశతయా స్వయమేవసిధ్యన్ అజ్ఞానావచ్ఛేదక ఇత్యర్థః. దృశ్యావచ్ఛేదకత్వాద్దృశ్యమితి చోద్యమ్। తజ్జడత్వప్రయుక్తమితి సోపాధికమితి పరిహారః. తస్మాత్-అభావరూపత్వపక్షే ఉక్తవిరోధాద్భావరూపత్వపక్షే తదభావాచ్చేత్యర్థః. † (న్యాయోపబృంహితేనేతి) పక్షద్వయేపి విరోధ తదభావరూపన్యాయానుగృహీతేనేత్యర్థః. † ఏవంప్రత్యక్షేణ న్యాయానుగృహీతేన అజ్ఞానస్యభావరూపత్వం నజానామీత్యనేనాత్మాశ్రయత్వంచసిద్ధమ్। శాస్త్రేష్వజ్ఞానశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతకర్మవ్యావృత్తిః ప్రత్యక్షతయా సిద్ధా। అన్యచ శాస్త్రేష్వజ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞానవిరోధిత్వాదహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నతయాచ సిద్ధమ్. అథ స్వవిషయావరణత్వ స్వనివర్త్యత్వాభ్యాం సహోపపాదితాకారవిశిష్టంచాజ్ఞానమనుమానేనాపి సాధ్యతే (వివాదాధ్యాసితమిత్యాదినా) జ్ఞానమిత్యుక్తే బ్రహ్మస్వరూపస్య వస్త్వన్తరపూర్వకత్వాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. తథాపి ధారావాహికజ్ఞానే ఉత్తరోత్తరవిజ్ఞానానాం సిషాధయిషితవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం వివాదాధ్యాసితమిత్యుక్తమ్, తజ్జ్ఞానం కిమిత్యపేక్షాయాం వ్యక్త్యర్థం ప్రమాణజ్ఞానమిత్యుక్తమ్. అయంధర్మీదర్శితః. † అథ సాధ్యధర్మమాహ (స్వప్రాగభావేత్యాదినా) † వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే ఘటాదిస్వవిషయపూర్వకత్వేన సిద్ధసాధనం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) స్వాశ్రయగతేత్యుక్తే దృష్టాన్తస్య సాధ్యవైకల్యం స్యాత్। నహి తమో దీపగతమ్। అతఃస్వదేశగతేత్యుక్తిః. † ధర్మాధర్మవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) నను—కథంస్వనివర్త్యశబ్దేన ధర్మాధర్మవ్యావృత్తిః। జ్ఞానోత్పత్తిహేతుభూతమదృష్టం జ్ఞానోత్పత్త్యాహి నశ్యతి. నైవమ్—సర్వేషాం ధర్మాధర్మాణాం జ్ఞానఫలకత్వాభావాత్. జ్ఞానోత్పాదకవ్యతిరిక్తధర్మాదీనాం జ్ఞానోత్పత్తేః స్వదేశే విద్యమానత్వాచ్చ. యద్వా—స్వనివర్త్యపదేన సంస్కారవ్యావృత్తిః। నహి సంస్కారో జ్ఞానేన నివర్త్యః. † భయాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) ప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థం విధత్వా తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావ

†అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ । †అన్ధకారే ప్రథమోత్పన్నప్రదీపప్రభావదితి.

౧౨౫. †ఆలోకాభావమాత్రం వా రూపదర్శనాభావమాత్రం వా †తమో నద్ర[వ్యం]వ్యాన్తరం) తత్కథం భావరూపాజ్ఞానసాధనే నిదర్శనతయోపన్యస్యత ఇతిచేత్. † ఉచ్యతే—బహులత్వవిరళత్వాద్యవస్థాయోగేన రూపవత్తయాచోపలబ్ధేర్ద్రవ్యాన్తరమేవ తమ † ఇతి నిరవద్యమితి.

౧౨౬. †అత్రోచ్యతే—అహమజ్ఞో మామన్యంచ నజానామీత్యత్రోపపత్తిసహితేన కేవలేనచ ప్రత్యక్షేణ

ప్రతీతేర్త్వేతి) ఇయం ప్రతిలోమవ్యావృత్తిః. †వస్త్వన్తరపూర్వకమిత్యుక్తే అభావస్యాపి పదార్థత్వేన వస్తుశబ్దవాచ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వప్రాగభావవ్యతిరిక్తేతి) †ఘటాదిస్వవిషయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వవిషయావరణేతి) †కుడ్యాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వనివర్త్యేతి) వేద్యగతచిత్త్వభివ్యక్తిప్రాగభావవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వదేశగతేతి) ప్రమాణజ్ఞానేనాజ్ఞానే నిరస్తే వేద్యగతచైతన్యమభివ్యక్తం భవతీతిహి తత్పరిపాటీ. అభివ్యక్తిప్రాగభావస్య విషయావరణత్వం ప్రకాశవిరోధిత్వం నతు తత్ప్రతిబన్ధకత్వమ్. ఇత్యనులోమవ్యావృత్తిః. †హేతుమాహ (అప్రకాశితేతి) సాక్షాద్వా పరమ్పరయావా అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వం ప్రకాశకత్వమిహ వివక్షితమ్ । సాక్షాద్వా పరంపరయావేత్యుక్తేహి దీపప్రభాయాం జ్ఞానేచ హేత్వవగమసిద్ధిః. ఇదం రజతమితి జ్ఞానేఽతివ్యాప్తిపరిహారాయ అబాధ్యవ్యవహారానుగుణ్యహేతుత్వమిత్యుక్తమ్. †ప్రకాశకత్వాదిత్యుక్తే ధారావాహికజ్ఞానే ఉత్తరోత్తరజ్ఞానానాం ప్రకాశకత్వేపి సిసాధయిషితధర్మాభావాద్ధేతోరనైకాంతికత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి) ఇన్ద్రియేష్వనైకాంతికత్వవ్యావృత్త్యర్థం భాసమానత్వేసతీతి హేతుర్విశేష్యతఇతి మంతవ్యమ్. †దృష్టాన్తమాహ (అన్ధకారఇతి) ప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తే ఉత్తరోత్తరప్రభాణామప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాభావాత్సాధన వికలతా స్యాత్. స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్సాధ్యవికలతాచ స్యాదితి తద్వ్యుదాసార్థం ప్రథమోత్పన్నప్రదీపప్రభావదిత్యుక్తమ్.

౧౨౭. †తథాపి దివాదీపప్రభాయాః తథావిధత్వాదర్శనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థమన్ధకారఇత్యుక్తమ్. †దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతాశంక్య పరిహరతి (ఆలోకేత్యాదినా) †ఆలోకేసత్యులూకాదీనా మన్ధకారసంభవాదనుయాయిన మాకారమాహ (రూపదర్శనాభావమాత్రంవేతి) †యద్వా—నిమీలితాక్షస్య తమసి ప్రతిపత్తినిర్వాహార్థమాహ (రూపదర్శనేతి) అత్ర నైయాయికాదిభిరుక్తందూషణమనుసన్ధీయతే । తత్ర ఉత్పాదకజ్ఞాపకానుపపత్త్యా ద్రవ్యాన్తరత్వం దూషితమ్. రూపవత్త్వేపి పరమాణూనామేవఅనుత్పాద్యత్వం । తమసస్తు రూపవత్త్వాత్ బృహత్త్వాచ్చోత్పాద్యత్వం స్యాత్। తత్ర రూపవత్త్వాత్తద్రహితాని వాయ్వాకాశాదీని నోత్పాదకాని భవన్తిస్పర్శరసగన్ధవిరహాన్నాన్యాన్యపి ద్రవ్యాణి । కారణగుణప్రక్రమేణహి కార్యే వైశేషిక గుణారమ్భః. ఇయముత్పత్త్యనుపపత్తిః. ఆలోకానుగృహీతత్వాచ్చక్షుర్న గ్రాహకమ్ । ఆలోకసంనిధావనవస్థానాన్నాస్య గ్రాహ్యత్వం ।రూపవత్త్వప్రతీతిస్తు భ్రాన్తిరేవ - నిమీలనే నీలప్రతిభానవదితి జ్ఞప్త్యనుపపత్తిః. అత్ర పరిహారో వార్తికకారైరుక్తః ※ తమఃఖలు చలం నీలం పరాపరవిభాగవత్ । ప్రసిద్ధ [ద్రవ్య] ధర్మ) వైధర్మ్యాన్నవభ్యో భేత్తుమర్హతీతిసఏవాత్రోచ్యతే. (ఉచ్యతయిత్యాదినా) తత్రపరాపరశబ్దార్థోబహుళత్వవిరళత్వశబ్దేనోక్తః. ఆదిశబ్దేన చలత్వమ్. రూపవత్తయేతి నీలశబ్దార్థ ఉక్తః. ద్రవ్యాన్తరశబ్దేన దశమద్రవ్యత్వముక్తమ్. నవద్రవ్యస్వీకారోహి తేషాం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యాణామన్యోన్యవైధర్మ్యాత్స్వీక్రియతే । అన్యథాపృథివ్యేవ ద్రవ్యం నాన్యత్ గన్ధవత్త్వాభావాదితి వక్తుం శక్యతే । ఏవం ద్వే ద్రవ్యేఇత్యాది. తచ్చానభిమతమ్ । ద్రవ్యాణాంపరస్పరవైధర్మ్యాత్ । ఏవం నవద్రవ్యవైధర్మ్యాద్దశమమఙ్గీకార్యమితి వార్తికార్థః. నిమీలనే నీలప్రతిభానం బాధితవిషయమ్ । ఇదంత్వబాధితత్వాన్నతథా భవితుమర్హతి. తథాపి రూపోపలబ్ధివేళాయాం అనుపలబ్ధేర్నిమీలనవదపి సంభవతీతి శంకితం ప్రత్యుక్తమితి చేత్ [న] ఉలూకాదీనామస్మదాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం రూపానుపలబ్ధ్యా తద్రూపోపలబ్ధేరపి శఙ్కితత్వాపాతాత్. ఉలూకాదిరూపోపలబ్ధివేళాయాం అస్మదాదేః రూపానుపలబ్ధ్యా అస్మదాది రూపోపలబ్ధేరపి శంకితత్వప్రసఙ్గాత్, ఆగమస్వారస్యాచ్చ శఙ్కాయాః నిరస్తత్వాత్ తమసో దశమద్రవ్యత్వ మవసీయతే. ※ తమస్ససర్జ భగవాన్ ※ నాహోనరాత్రిర్నభో నభూమిర్నాసీత్తమోజ్యోతిరభూన్నచాన్యత్ ※ యస్య తేజశ్శరీరమ్ । యస్య తమశ్శరీరమితి సృజ్యత్వసంహార్యత్వశరీరత్వాదీనిహిశ్రూయన్తే. ఆలోకనైరపేక్ష్యం యథాజ్ఞాతృవిశేషప్రయుక్తం దృశ్యతే । తథాజ్ఞేయవిశేషప్రయుక్తమపి ఉపపద్యతే. యథాలోకేహి కార్యంప్రతీతం తథాకారణకల్పనాయాం ప్రమాణమ్. నపునస్స్ఫుటావధారితం కార్యం కారణనిరూపణాయాపహ్నవమర్హతీతిన్యాయాత్ అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్య తమస ఉత్పాదకం కల్ప్యమితి నోత్పాదకానుపపత్తిర్జ్ఞాపకానుపపత్తిర్వా. యథాహ ※ తమోనామ ద్రవ్యం బహుళవిరళం మేచక [రుచి] చలం) ప్రతీ [మః]తం) కేనాపిక్వచిదపి నబాధశ్చ దదృశే । అతః కల్ప్యే హేతుః ప్రభవతి శక్తిర్విజయతే నిరాలోకం చక్షుః ప్రథయతి హితద్దర్శనవశాత్॥ తమోద్రవ్యమిత్యేవ భాష్యకారమతమ్ । సిద్ధాన్తే తస్యాదూషితత్వాత్ సృజ్యత్వసంహార్యత్వ శరీరత్వశ్రవణాచ్చ. స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదాకాశకార్యం తమః । రూపవత్త్వం పఞ్చీకరణాదుపపద్యతే. యద్వా—తేజసకార్యం తమః । రూపవత్త్వాత్. రూపానుపలమ్భః స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాదితి † (ఇతినిరవద్యమితి) ప్రమాణసిద్ధత్వేన తర్కబాధానుపపత్త్యా నిరవద్యమిత్యర్థః.

౧౨౮. †[illegible] వక్తుముపక్రమతే (అత్రోచ్యతఇతి) కేవలేనచ ప్రత్యక్షేణేతి దృష్టాన్తతయోక్తమ్ । ఉపపత్తిరూపణే కృతే కేవల

న భావరూపమజ్ఞానం ప్రతీయతే । † యస్తు జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధ ఉక్తః । స హి భావరూపాజ్ఞానేపి తుల్యః. † విషయత్వేనాశ్రయత్వేనచాజ్ఞానస్య వ్యావర్తకతయా ప్రత్యగర్థః ప్రతిపన్నో వా న ప్రతిపన్నో వా. ప్రతిపన్నశ్చేత్ † తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం తదజ్ఞానం తస్మిన్ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి. అప్రతిపన్నశ్చేద్వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేత.

౧౨౮. † అథ విశదస్వరూపావభాసోఽజ్ఞానవిరోధీ । అవిశదస్వరూపం తు ప్రతీయత ఇత్యాశ్రయవిషయజ్ఞానే సత్యపి నాజ్ఞానానుభవవిరోధ ఇతి. † హన్త తర్హి జ్ఞానప్రాగభావోఽపి విశదస్వరూపవిషయః. † ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానం తు † అవిశదస్వరూపవిషయమితి నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్రాభినివేశాత్ ।

ప్రత్యక్షం నసాధకమిత్యర్థః. † ఉపపత్తిర్హి జ్ఞానప్రాగభావవిషయత్వే విరోధః । స భావరూపత్వేపి తుల్య ఇత్యాహ (యస్త్వితి) † తుల్యత్వముపపాదయతి (విషయత్వేనేతి) ప్రతిపన్నశబ్దేన భాసనముచ్యతే. † (తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమితి) స్వరూపజ్ఞానమ్ - స్వరూపావభాసః - స్వతో వా ప్రమాణాన్తరేణవా స్వరూపావభాసనివర్త్యమిత్యర్థః. ఇదం రజతమిత్యత్ర ఇదం శుక్లభాస్వరమిత్యేవం రూపప్రమాణజ్ఞానశతే జాతేపి భ్రమానివృత్తిదర్శనాత్ ప్రమాణజ్ఞానత్వమప్రయోజకమితి సిద్ధవత్కారేణ తత్స్వరూపజ్ఞాననివర్త్యమిత్యుక్తమ్. వ్యావర్తకాశ్రయవిషయజ్ఞానశూన్యమ్ - ఆశ్రయతయా విషయతయాచ వ్యావర్తకః ప్రత్యగర్థః. తదవభాసశూన్యమ్. విషయత్వేనేత్యాదినా భాష్యేణ స్వాత్మవిషయాజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విరోధతుల్యత్వం దర్శితమ్. ఘటాదివిషయాజ్ఞానప్రతీతావపి అజ్ఞానస్య విషయత్వేన వ్యావర్తకతయా ఘటః ప్రతిపన్నో నవా । ప్రతిపన్నశ్చేద్ఘటస్వరూపజ్ఞాననివర్త్యం ఘటాజ్ఞానం తస్మిన్ఘటే ప్రతిపన్నే కథమివ తిష్ఠతి । ఘటోఽప్రతిపన్నశ్చేత్ వ్యావర్తకవిషయజ్ఞానశూన్యమజ్ఞానం కథమనుభూయేతేత్యర్థసిద్ధో విరోధో ద్రష్టవ్యః. [ఇతి ప్రమాణానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానసమర్థనమ్].

౧౨౮. † ఏవంపరేణ భావాభావయోర్విరోధే దర్శితే తత్ప్రతిబన్దిత్వేన నివర్త్యనివర్తకవిరోధ ఉక్తః అథ విశదావిశదవిభాగాదవిరోధం శఙ్కతే (అథేతి) † ప్రత్యగర్థస్య ప్రమాణజ్ఞానేనావభాసో విశదావభాసః. స స్వపక్షేపి తుల్యఇత్యాహ (హన్తతర్హీతి) విశదస్వరూపమవచ్ఛేదకం యస్య స విశదస్వరూపవిషయః । విశదస్వరూపస్య ప్రాగభావావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయజ్ఞానద్వారా । జ్ఞానప్రాగభావోపి విశదస్వరూపజ్ఞానావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య చాభావావచ్ఛేదకత్వం ప్రతియోగితయా - విశదస్వరూపజ్ఞానం ప్రాగభావప్రతియోగీతి యావత్. † అవిరోధసిద్ధయే విద్యమానజ్ఞానస్య తతోఽర్థాన్తరత్వమాహ (ఆశ్రయేతి) ఆశ్రయప్రతియోగినోర్జ్ఞానమాశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానమ్. † (అవిశదస్వరూపవిషయమితి) ఆశ్రయజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వమ్ - అవిశదప్రత్యగర్థవిషయత్వమ్. ప్రతియోగిజ్ఞానస్యావిశదస్వరూపవిషయత్వమ్. అభావప్రతియోగిభూతావిశదజ్ఞానవిషయత్వమ్. సవిషయం నివర్తకజ్ఞానం అభావప్రతియోగిత్వేనేదానీం జ్ఞానమవలమ్బతే । తత్ర నివర్తకజ్ఞానవిషయస్య ప్రత్యగర్థస్యేదానీమవిశదత్వాన్నివర్తకజ్ఞానస్యేదానీమవిద్యమానత్వాచ్చ ప్రతియోగినోఽజ్ఞానస్యావిశదత్వమ్. విద్యమానంహి సాశ్రయం జ్ఞానమపరోక్షావభాసరూపం అతస్తస్యావిశదత్వమవిద్యమానతయా భవతి. ఏవమాశ్రయతయా భాసమానం స్వరూపమవిశదమ్ । ప్రతియోగితయా స్మర్యమాణం జ్ఞానమిదానీమవిశదవిషయత్వాదవిద్యమానత్వాచ్చావిశదమితి తదుభయవిషయం జ్ఞానం అవిశదస్వరూపవిషయమ్ । తచ్చవిద్యతే - విశదజ్ఞానం త్వవిద్యమానం అభావప్రతియోగీతి న విరోధ ఇత్యర్థః. అయమర్థః—అజ్ఞాననివర్తకాభిమతప్రమాణజ్ఞానాభావస్తావత్త్వయాభ్యుపగన్తవ్యః । అన్యథా ప్రమాణజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానానుభవాసంభవాత్. తతశ్చ త్వదభ్యుపగతః ప్రమాణజ్ఞానాభావఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపత్తేర్విషయో భవితుమర్హతీతి నాభావగ్రహణానుపపత్త్యా భావరూపత్వం కల్ప్యమితి. పూర్వపక్షోక్తవిరోధః కథం పరిహృతో భవతీతి చేత్. ఇత్థమ్—తత్రాపి యదర్థావచ్ఛిన్నం జ్ఞానమభావప్రతియోగితయోచ్యతే అభావప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛేదకతదర్థప్రతిపత్తౌ సత్యాం తజ్జ్ఞానాభావోఽనుపపన్న ఇతి హి విరోధః. తత్రాయం పరిహారః—అభావప్రతియోగిజ్ఞానం స్మృత్యారూఢం ప్రతిషిధ్యతే । యథా ఘటసాక్షాత్కారో నాస్తీతి నిషేధే ఘటసాక్షాత్కారః స్మర్యతే । స్మర్యమాణస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వనియమాభావాన్నిషేధవేలాయాం స్మర్యమాణస్య నాభావప్రతియోగిత్వవిరోధః । త్వయాచ స్మృత్యారూఢస్య నివర్తకజ్ఞానస్య స్మృతిసమకాలవర్తిత్వాభావాదజ్ఞానావచ్ఛేదకతయా ప్రతిపత్తావపి స్మృత్యారూఢనివర్తకజ్ఞానం నాజ్ఞానవిరోధీతి వక్తవ్యమ్. తస్మాదాత్మవిషయం ఘటాదివిషయకంచ ప్రమాణజ్ఞానం స్వవిషయేణాత్మనా ఘటాదిభిశ్చ సహ స్మృత్యారూఢమవిశదతయా ప్రతిపన్నమభావప్రతియోగి భవతీత్యుపపన్నతరమితి. అనుభూతస్యహి స్మరణసంభవః, ప్రమాణజ్ఞానం కేనానుభూతమితి చేత్ భవతో వా । నివర్తకజ్ఞానం కేనానుభూతం ఆగమాదితి చేత్ అస్మాకమప్యాత్మసాక్షాత్కారః తద్విధాయకవాక్యాద్గతః । ఘటాదిసాక్షాత్కారస్తు ప్రత్యక్షాదిష్వేవ కేనాప్యనుభూతః. మేరుసాక్షాత్కారః కథం నిషిధ్యతే, నహి సకేనాపి మానేన పూర్వమనుభూతః. ఉచ్యతే—ఇహ అదృష్టచరద్వారవతి పురుషేణ కథమిహాచత్వరే గజో నాస్తీత్యుచ్యతే, సంసర్గామనుభవేపి సంసర్గిణోరనుభవమాత్రేణాన్యత్రాన్యతరనిషేధ ఉపపద్యత ఇతి చేత్. ఏవం తర్హి [illegible] మేరుసాక్షాత్కారయోరపి కేనాప్యవగమాత్తత్సంసర్గనిషేధ ఉపపద్యతే. ప్రమాణజ్ఞానానామభావప్రతియోగిత్వ [illegible] ప్రమాణజ్ఞానాభావానాం యుగపదనుభవా [illegible]

† భావరూపస్యాజ్ఞానస్యాపి హ్యజ్ఞానమితి సిద్ధ్యతః ప్రాగభావసిద్ధావివ సాపేక్షత్వమస్త్యేవ । † తథాహి అజ్ఞానమితి జ్ఞానాభావస్త ద్విరోధీవా । త్రయాణామపి తత్స్వరూపజ్ఞానాపేక్షాఽవశ్యాశ్రయణీయా. † యద్యపి తమస్స్వరూపప్రతిపత్తౌ ప్రకాశాపేక్షా నవిద్యతే. తథాపి ప్రకాశవిరోధీత్యనేనాకారేణ ప్రతిపత్తౌ ప్రకాశ ప్రతిపత్త్యపేక్షాస్త్యేవ । † భవదభిమతాజ్ఞానం న కదాచిత్స్వరూపేణ సిద్ధ్యతి । అపిత్వజ్ఞానమిత్యేవ. తథాసతి జ్ఞానాభావవత్తదపేక్షత్వంసమానమ్ । † జ్ఞాన ప్రాగభావస్తు భవతాప్యభ్యుపగమ్యతే । ప్రతీయతేచేత్యుభయాభ్యుపేతో జ్ఞాన ప్రాగభావఏవ అహమజ్ఞోమామన్యంచ నజానామీత్యనుభూయతఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్.

కిమపియమాన జ్ఞానాభావస్య మానాన్తరేణ గ్రహణోపపత్తేశ్చ పరిహృతమ్. † ఏవం భావరూపపక్షే విరోధపరిహారసామ్యం దర్శితమ్. నను—విరోధసామ్యం వక్తుమశక్యం అజ్ఞానస్య నఞర్థప్రతియోగ్యవచ్ఛిన్నతయైవావగంతవ్యత్వే సతిహి నఞర్థప్రతియోగినస్తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థావచ్ఛిన్నత్వేన భాతత్వాత్ విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థజ్ఞానేసతి తన్నివర్త్యాజ్ఞానస్థితివిరోధః। నహి భావరూపస్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానప్రతిపత్త్యపేక్షా, స్వరూపేణైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్. నహి భావరూపస్య ఘటస్య ఆశ్రయప్రతియోగిజ్ఞానసాపేక్షత్వం దృష్టమిత్యత్రాహ (భావరూపస్యేతి) † కథంసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అభావస్య నఞర్థత్వసంభవాత్తదుక్తిః । ప్రమాణజ్ఞానాదన్యత్ ప్రమాణజ్ఞానవిరోధీతివా తత్ప్రతిపత్తిః । తదా తస్య జ్ఞానస్య స్వవిషయావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ ప్రత్యగర్థస్య ఘటాదేర్వాజ్ఞానేసతి తన్నివర్త్యమజ్ఞానం నగృహ్యేతేత్యర్థః. † యథా ప్రకాశవిరోధిత్వేపి తమసః - తత్ప్రతిపత్తౌ నప్రకాశాపేక్షా - తద్వదిహాపీత్యత్రాహ (యద్యపీతి) † భావరూపమజ్ఞానమపి స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) † ముగ్ధోస్మి మూఢోస్మీతి స్వరూపేణ సిద్ధిరితిచేత్ - న। కస్యచిత్పురుషస్య కస్మింశ్చిద్విషయేహి మోహః ✻ నవిమలమతిరేతి నాత్మమోహమ్। దిఙ్మోహాలాతచక్రాదిభ్రాన్తయశ్చ కథం పునరిత్యాదిషు విషయాశ్రయావచ్ఛిన్నత్వేన హి మోహ ఉపలభ్యతే. ముగ్ధోస్మీత్యనేన ఆశ్రయావచ్ఛిన్నత్వం ప్రతీయతే । విషయోప్యర్థవశాత్సిద్ధః. ఇదం దూషణం సంవిత్సిద్ధ్యతివా నవేత్యత్ర ఉక్తయా దిశా ఫలితమ్. తతశ్చ స్వాత్మవిషయమజ్ఞానం విషయాశ్రయభూతప్రత్యగర్థప్రతిపత్తిసద్భావహతమ్ । ఘటాద్యజ్ఞానంతు విషయభూతఘటాద్యవగమవిరుద్ధమ్. మాయా శబ్దాదిభిః అజ్ఞానప్రతిపత్తౌ విషయాశ్రయాపేక్షానేతిచేన్న। మాయాదిశబ్దానామపి వ్యుత్పత్తినైరపేక్ష్యేణ బోధకత్వాసంభవాత్. అజ్ఞానాదిపదపర్యాయత్వేనచ వ్యుత్పన్నత్వాత్ । స్వరూపేణ సిద్ధిస్తర్హ్యపి చేత్యభిప్రాయేణ నకదాచిత్స్వరూపేణ సిద్ధ్యతీత్యుక్తమ్. నను—స్వరూపావచ్ఛిన్నాజ్ఞానప్రతీతౌ నఞర్థప్రతియోగిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా సిద్ధావపి ననివర్త్య నివర్తకవిరోధః । స్వరూపభూతజ్ఞానాదన్యతయా తత్సిద్ధేః. స్వరూపజ్ఞానంహి నావిద్యానివర్తకమ్ । కింతు ప్రమాణజ్ఞానమేవ । అతో నవిరోధఇతి. నైవమ్—మామన్యంచ నజానామీతి విషయాశ్రయసంబంధిజ్ఞానావచ్ఛిన్నతయా ప్రతీతేః । నహి స్వరూపభూతజ్ఞానం సాశ్రయం సవిషయంచ తవ మతమ్. స్వరూపం కిమాశ్రయతయైవాజ్ఞానస్యావచ్ఛేదకమ్ । ఉతవిషయతయాపి । ఆద్యే న త్వదభిమతసిద్ధిః । తదానీం ప్రత్యగర్థస్య స్పష్టావభాసేన కేనాపి విశిష్టత్వమేవహి సిద్ధ్యతి. విషయతయావచ్ఛేదకత్వే ప్రత్యగర్థస్యాజ్ఞానమావరణంస్యాత్. ఆవరణత్వంచ తద్విషయకజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వమ్ । అతస్తద్విషయప్రమాణజ్ఞాన ప్రతీత్యవశ్యంభావాదుక్తవిరోధోఽనతివృత్తః. అతఃస్వరూపభూతజ్ఞానావచ్ఛిన్నప్రతీత్యభ్యుపగమోనుపపన్నః. † ఉభయత్ర సాధనదూషణయోస్తుల్యత్వాత్ భావరూపమజ్ఞానం పరిగృహ్యతామిత్యాశంక్య లాఘవన్యాయేన పరిహరతి (జ్ఞానప్రాగభావస్త్వితి) అభ్యుపగమ్యతే - అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతిపన్నస్య అభావరూపత్వేహి విప్రతిపత్తిః । నత్వభావానభ్యుపగమః । అన్యథా ప్రమాణజ్ఞానస్య ప్రాగభావాభావాదనాదిత్వేన తన్నిరసనీయభావరూపాజ్ఞానానుదయప్రసఙ్గాత్ । అతోజ్ఞానాభావస్త్వయాభ్యుపగతఇత్యర్థః. ప్రతీయతేచ। లోకే తత్తజ్జ్ఞానాభావవివక్షయా జ్ఞానం నాస్తీతి వ్యవహారదర్శనాత్ । అప్రతిపన్నేచ వివక్షానుపపత్తేః జ్ఞానాభావప్రతీతిరస్త్యేవేత్యర్థః. అతః సంప్రతిపన్నేన జ్ఞానాభావేనైవాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేరతిరిక్తకల్పనే హేత్వభావాల్లాఘవేన సఏవ అహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీతేర్విషయతయాభ్యుపగన్తవ్య ఇత్యర్థః. ననూభయాభ్యుపగతోఽభావోనామ కశ్చిన్నాస్తి భావాన్తరమభావఃస్వమతే. పరమతేతు భావాతిరిక్తః । తత్కథముభయాభ్యుపగతేనాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తిః. ఉచ్యతే—నహ్యుభయాభ్యుపగత ఇత్యుక్తం । కిన్తుభవతాభ్యుగమ్యత ఇత్యుక్తః । అభావశబ్దవాచ్యత్వేన కశ్చిదర్థ ఉభాభ్యామభ్యుపగతః. నచభావరూపస్తదతిరిక్తఇతీయదేవ వివమతమ్. అత్ర భావత్వేన యఃస్వాభిమతః, యశ్చ తదతిరిక్తత్వేన అభావశబ్దవాచ్యతయా పరాభిమతః - తయోరన్యతరేణాహమజ్ఞ ఇతి ప్రతీత్యుపపత్తేస్తదుభయాతిరిక్తార్థకల్పనమనుపపన్నమిత్యుక్తం భవతీతి నవిరోధః. నను—భావాన్తరమభావమిచ్ఛతా త్వయా జ్ఞానప్రాగభావశబ్దేన భావరూపాజ్ఞానమఙ్గీకృతంస్యాత్. నైవమ్—సిద్ధాన్తద్వయానభిజ్ఞానకృతంహీదంచోద్యమ్. స్వయంప్రకాశస్యైవ జ్ఞానస్య పంకోచరూపమవస్థాన్తరం ప్రాగభావశబ్దవాచ్యతయాఽస్మదభిమతమ్ । స్వప్రకాశజ్ఞానవ్యతిరేకేణ భావరూపమజ్ఞానం పరాభిమతమ్ । అతస్తయోః కథమైక్యమ్ । తర్హి జ్ఞానసంకోచరూపావస్థాం పరిత్యజ్యాజ్ఞానశబ్దవాచ్యత్వేన పరోక్తం భావరూపం జ్ఞానం స్వీక్రియతామ్ । భావరూపత్వావిశేషాదితిచేత్ । ప్రామాణికం [illegible] ప్రామాణికం స్వీక్రియతామితీదమనుపపన్నమ్ ✻ నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే ✻ సత్యం [illegible] తి. ✻ తయా తిరోహితత్వాచ్చ [illegible] సంజ్ఞితా । సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే ✻ అప్రాణిమత్సు స్వల్పా సా స్థావరేష్వ [illegible]

౧౩౧. † అథేదమజ్ఞానం స్వయమనాది, బ్రహ్మణస్స్వసాక్షిత్వం। బ్రహ్మస్వరూపతిరస్కృతిం చ యుగపదేవ కరోతి అతో నానవస్థాదయో దోషా ఇతి. నైతత్। స్వానుభవస్వరూపస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపతిరస్కృతిమంతరేణ సాక్షిత్వాపాదనాయోగాత్. † హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతమితిచేత్. తర్హ్యస్యానాదిత్వమపాస్తమ్. † అనవస్థాచ పూర్వోక్తా। † అతిరస్కృతస్వరూపస్యైవ సాక్షిత్వాపాదనే బ్రహ్మణ స్స్వానుభవైకతానతాచ నస్యాత్.

౧౩౨. † అపిచ—†అవిద్యయా బ్రహ్మణి తిరోహితే తద్బ్రహ్మ నకించిదపి ప్రకాశతే। ఉతకించిత్ప్రకాశతే। †పూర్వస్మిన్ కల్పే ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽప్రకాశే తుచ్ఛతాపత్తిరసకృదుక్తా. † ఉత్తరస్మిన్ కల్పే సచ్చిదానందైకరసే బ్రహ్మణి † కోయమంశస్తిరస్క్రియతే। కోవా ప్రకాశతే † నిరంశే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే వస్తున్యాకారద్వయాసమ్భవేన తిరస్కారసి ప్రకాశశ్చ †యుగపన్న సంగచ్ఛేతే। † అథ సచ్చిదానందైకరసం బ్రహ్మ అవిద్యయా తిరోహితస్వరూపమవిశదమివ లక్ష్యతఇతి †ప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య విశదతాఽవిశదతావా కింరూపా. †ఏతదుక్తంభవతి—†యస్సాంశస్సవిశేషసి ప్రకాశవిషయః। తస్య సకలావభాసో విశదావభాసః। కతిపయవిశేషరహితావభాసశ్చావిశదావభాసః। †తత్ర య ఆకారోఽప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే † ప్రకాశాభావాదేవ ప్రకాశావైశద్యం నవిద్యతే। యశ్చాంశః ప్రతిపన్నస్తస్మిన్నంశే తద్విషయప్రకాశో విశదఏవ. అతస్సర్వత్ర ప్రకాశాంశే అవైశద్యం నసంభవతి. † విషయేపి స్వరూపే ప్రతీయమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరేవావైశద్యమ్. † తస్మాదవిషయే నిర్విశేషే ప్రకాశమాత్రే బ్రహ్మణి స్వరూపే ప్రకాశమానే తద్గతకతిపయవిశేషాప్రతీతిరూపావైశద్యం నామాజ్ఞానకార్యం నసంభవతి.

౧౩౩. † అపిచ—ఇదమవిద్యాకార్యమవైశద్యం తత్త్వజ్ఞానోదయాన్నివర్తతే నవా. అనివృత్తావపవర్గాభావః. నివృత్తౌచ వస్తు కింరూపమితి వివేచనీయమ్. విశదస్వరూపమితి చేత్. తద్విశదస్వరూపంప్రాగస్తి। నవా. అస్తిచే †దవిద్యాకార్యమవైశద్యం తన్నివృత్తిశ్చ నస్యాతామ్. నోచేన్మోక్షస్య కార్యతయా అనిత్యతాస్యాత్.

౧౩౧. † అస తిరస్కారానుభవయోర్యాగపద్యం శఙ్క్యతే (అథేదమితి). (నైతదిత్యాదినా) దూషయతి. స్వానుభవస్వరూపస్యేతి హేతుగర్భవిశేషణమ్. స్వానుభవస్వరూపత్వం స్వాభావికమితి పరానుభవో హేతునా వినా నోపపద్యత ఇత్యర్థః. † హేత్వన్తరేణ తిరస్కృతిమాశంక్య దూషయతి (హేత్వితి) † యాగపద్యపక్షే పూర్వోక్తపక్షద్వయ దూషణమప్యాపతతీత్యభిప్రాయేణాహ (అనవస్థా చ పూర్వోక్తేతి) జ్ఞానానివర్త్యత్వదూషణాస్యాప్యుపలక్షణమియమనవస్థా। అనన్తరపూర్వోక్తేః. † స్వరూపతిరస్కృతిమంతరేణ సాక్షిత్వాపాదనేఽనిష్టమాహ (అతిరస్కృతేతి).

౧౩౨. † పూర్వం విశదావిశదావభాసమభ్యుపగమ్య దూషణముక్తమ్. ఇదానీంతు తమేవ దూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) † వికల్పయతి (అవిద్యయేతి) † పూర్వోక్తం దూషణమతిదిశతి (పూర్వస్మిన్నితి) † (ఉత్తరస్మిన్నితి) కింశబ్దః క్షేపే - అనుపపన్నమిత్యర్థః. సచ్చిదానన్దాదిశబ్దానామపి స్వరూపమాత్రపరత్వే నాభ్యుపగమాత్తిరస్కృతాతిరస్కృతవిభాగోనుపపన్న ఇతిభావః. † (కోయమంశస్తిరస్క్రియతే కోవా ప్రకాశత ఇతి) కోవావిశేషస్తిరస్క్రియతే। కోవా ప్రకాశత ఇత్యస్యాప్యుపలక్షణార్థమిదమ్. నిరంశే నిర్విశేష ఇత్యనంతరోక్తేః. † (కోయమంశ ఇతి) అంశభేదో వక్తుమశక్య ఇత్యభిప్రాయః. † తదుపపాదయతి (నిరంశ ఇతి) ప్రకాశమాత్రే-మాత్రచా అవిషయత్వం వివక్షితమ్ - అవిషయభూత ఇత్యర్థః. † (యుగపన్న సంగచ్ఛేతే ఇతి) నహి త్వయా కాలభేదేన ప్రకాశతిరస్కారావుచ్యేతే. అపితు యుగపదేవ - తదానీమంశభేదాభావాదాకారభేదాభావాచ్చ తౌ నసంగచ్ఛేతే ఇతిభావః. † ఏవం ప్రకాశతిరస్కారయోర్యౌగపద్యానుపపత్తౌ సత్యామప్యవిశదశబ్దేన ప్రత్యవతిష్ఠతే (అథేతి) అథశబ్దోఽనుమతిప్రదానే వర్తతే. † దూషయతి (ప్రకాశేతి) కింరూపా - అనుపపన్నేత్యర్థః. † కథమనుపపత్తిరితిశంకాయాం వైశద్యావైశద్య స్వరూపం శిక్షయితుం అత్ర తదనుపపత్తించ దర్శయితుమాహ (ఏతదుక్తమితి) † వైశద్యావైశద్య స్వరూపం శిక్షయతి (యస్సాంశ ఇత్యాదినా) † జ్ఞానే తదనుపపత్తిమాహ (తత్రేతి) † (ప్రకా[illegible]దేవ ప్రకాశావైశద్యం నవిద్యత ఇతి) ధర్మ్యభావాద్ధర్మాభావ ఇత్యర్థః. † జ్ఞేయేపి జ్ఞాతాంశస్య విశదత్వాదజ్ఞాతాంశస్యాజ్ఞాతత్వాచ్చ క్వచిద[illegible]సంభవతీత్యాహ (విషయేపీతి) ఏకస్మిన్వస్తుని కతిపయాంశస్య కతిపయాకారస్యవాఽనవభాసస్సముదితరూపస్యావైశద్యం। నతు తత్రాపి [illegible]. † (తస్మాదితి) స్వరూపే ప్రకాశమాన ఇత్యస్య న బ్రహ్మణీతి పూర్వత్రాన్వయః। అపితూత్తరత్ర స్వరూపే ప్రకాశమానే కతిపయవి[illegible]వైశద్యం బ్రహ్మణి నసంభవతీత్యర్థః. కతిపయవిశేషాప్రతిపత్తిశబ్దసి కతిపయాంశాప్రతిపత్తేరప్యుపలక్షణార్థః.

౧౩౩. [illegible]మాహ (అపిచేతి) † (అవిద్యాకార్యంతన్నివృత్తిశ్చనస్యాతామితి) విశదస్వరూపస్యావిద్యా విరోధిత్వాదితి భావః. † (నోచే[illegible] ముక్తస్వరూపస్య. భావరూపత్వేసతి కార్యం హ్యనిత్యమ్। వైశద్యంచ భావరూపమ్। అత[illegible]

౧౩౮. † అస్యాజ్ఞానస్యాశ్రయానిరూపణాదేవాసంభవదిప్యుక్తప్రాయమిత్యాశయః. † అపిచ—అపరమార్థదోషమూలభ్రమవాదినా నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవోపి దురుపపాదః। భ్రమహేతుభూతదోషదోషాశ్రయత్వవదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః. † తతశ్చ సర్వశూన్యత్వమేవ స్యాత్.

త్వయోక్తదూషణం తవైవాపతతీత్యర్థః. ప్రాగసతోపి పశ్చాదుత్పన్నస్య వైశద్యస్యానిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్ కాలాత్యయాపదిష్టత్వం శాస్త్రేణ తస్య నిత్యత్వప్రతిపాదితత్వాదితిచేత్ - తదా బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వంస్యాదిత్యభిప్రాయః.

౧౩౯. † పూర్వోక్తామాశ్రయానుపపత్తిం పరోక్తప్రత్యక్షప్రమాణస్య ప్రతికూలతర్కత్వేనాహ (అస్యేతి) † స్వరూపాసాదిత్వాదిముఖేన పరిహారాణాం ప్రతిబన్దీత్వం హృది నిధాయ దూషణాన్తరమాహ (అపిచేతి) యథా దోషదోషాశ్రయత్వాదేరపారమార్థ్యేపి భ్రమసంభవః। తథాధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమస్సంభవతి। అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే తస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యాత్ అధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్స్యాదితిచేత్ - తర్హి దోషస్యాపి ప్రపఞ్చవదపారమార్థ్యేన దోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థాస్స్యాత్. దోషస్యాపారమార్థ్యేపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతిచేత్ - తర్హి అధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి స్వరూపానాదిత్వాన్నానవస్థేతి. ప్రవాహానాదిత్వేన దుర్ఘటత్వేన పరిహారోపి తుల్యః. దోషోపి ప్రపఞ్చప్రపఞ్చస్య స్వదోషస్య చ స్వయమేవ నిర్వాహక ఇతి నదోషాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతిచేన్న। అపరమార్థస్యాస్య స్వపరనిర్వాహకత్వాసంభవాత్ నహిస్వప్నే ద్విచన్ద్రజ్ఞానహేతుభూతోఽఙ్గుల్యవష్టంభః స్వకల్పనే దోషనిరపేక్షః. అపరమార్థస్య స్వపరనిర్వాహకత్వం సంభవతు। తథా సత్యధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి స్వపరనిర్వాహకత్వాదనవస్థా నస్యాత్, అపరమార్థస్య పరంప్రత్యధిష్ఠానత్వేపి స్వనిర్వాహకత్వసిద్ధిరితిచేత్ - అపరమార్థస్య పరంప్రతిదోషత్వే సిద్ధేపి స్వనిర్వాహకత్వమితి తుల్యమ్. మిథ్యాభూతజగదవభాసాద్దోషత్వం సిద్ధమితిచేత్ - తర్హి తత ఏవాధిష్ఠానత్వమపి సిద్ధమితి స్వపరనిర్వాహకత్వమధిష్ఠానస్య సిధ్యతి. అధిష్ఠానాపారమార్థ్యే భ్రమో నదృష్ట ఇతిచేత్ - దోషదోషాశ్రయత్వాపారమార్థ్యేపి భ్రమో నదృష్ట ఇతి తుల్యశ్చ ఇత్యభిప్రాయః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి). † ఏవమహమజ్ఞో మామన్యంచ నజానామీతి ప్రత్యక్షస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిరుక్తా. అత్ర కేచిదాహుః—సుప్తోత్థితస్య నకించిదవేదిషమితి పరామర్శాన్యథానుపపత్తిః భావరూపాజ్ఞానే ప్రమాణమ్. కథమన్యథానుపపత్తిః। ఇత్థమ్—నకించిదవేదిషమితి పరామర్శో నజ్ఞానాభావవిషయః। స్వాపే జ్ఞానాభావస్యాననుభూతత్వాత్. జ్ఞానాభావానుభవేహి ప్రతియోగిభూతజ్ఞానస్య విషయావచ్ఛిన్నస్యావభాసోభ్యుపగన్తవ్యః। తదభ్యుపగమే సుషుప్తివ్యాఘాతః. నచాస్మరణలిఙ్గజన్యం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపజ్ఞానమిదమితి వాచ్యమ్. అస్మరణస్యాననుభవవ్యాప్యత్వాభావాత్। పథిగచ్ఛతాస్పృష్టంహి తృణాదికం నస్మర్యతే. అతస్సుషుప్తావనుభూతం భావరూపమజ్ఞానం స్మర్యతే నకించిదవేదిషమితి. అతస్తదన్యథానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిరితి. నైతదుపపద్యతే—భావరూపత్వేప్యజ్ఞానస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వోపపాదనాత్। ప్రతియోగినశ్చ సుషుప్తావనవభాసాత్। అజ్ఞానానుభవాభావేన తత్స్మరణానుపపత్తేః. ప్రతియోగ్యవభాసే సుషుప్తివ్యాఘాతస్తుల్యయోరుక్తః. నచ తదన్యవాచి నఞర్థప్రతియోగిస్వరూపభూతం జ్ఞానం తదానీమవభాతమితి వాచ్యమ్। నకించిదవేదిషం। మామన్యంచ నజానామీతి విషయావచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య ప్రతియోగిత్వావగమాత్। అతస్తదనవభాసే అజ్ఞానానుభవాయోగాత్తత్స్మరణానుపపత్తిః. కించ—సుషుప్తౌ నిర్వికల్పకేనవా సవికల్పకేన మనోవ్యాపారేణవా భావరూపాజ్ఞానానుభవః. ప్రథమే స్వాభిమతనిర్వికల్పకస్య సాక్షిచైతన్యావభాసరూపస్య సంస్కారాధాయకత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రతిసంధానమనుపపన్నమ్. నద్వితీయః—సుషుప్తివిరోధేన తదా మనోవ్యాపారాసంభవాత్. అతో నకించిదవేదిషమితి జ్ఞానం నస్మరణం। కింత్వస్మరణలిఙ్గకం జ్ఞానాభావవిషయమనుమితిరూపమ్. నచ పథిగచ్ఛతా స్పృష్టతృణాద్యస్మరణేన వ్యభిచారః. అన్యవ్యాసఙ్గాదిసంస్కారవిరోధ్యభావవిశేషితస్యాస్మరణస్య వ్యభిచారాభావాత్. ✽ తదన్యధీరతాత్పర్యం పటుత్వవిరహో వా ధియః। దుఃఖాది తీవ్రమున్మాదోఽనభ్యాసో దీర్ఘకాలతా। ఏతైశ్చాదృష్టవైగుణ్యం కల్ప్యం సంస్కారరోధిషు। ఏతేష్వసత్స్వస్మరణాత్ జ్ఞానాభావోనుమీయతే. పథి గచ్ఛతా స్పృష్టతృణాదికం పటుతరసంస్కారోదయవిరోధిసద్భావాన్నస్మర్యతే। పథిగచ్ఛతాహి గన్తవ్యదేశకార్యచిన్తాదివ్యాసక్తోభవతి. తృణాదావాదరశ్చనాస్తి। ప్రయోజనాభావాత్. తదభావేపి గజాదివన్నస్యైవ నపటుతరత్వం తృణాదిజ్ఞానస్య। విషయవైపుల్యవైచిత్ర్యాద్యభావాత్. జన్మాన్తరానుభవజ సంస్కారస్తు ప్రాయణనరకప్రమాతిజన్యతీవ్రదుఃఖాభిభవాదనుద్బుద్ధః. ఉన్మాదశ్చ సంస్కారోద్భవవిరోధీ. అనభ్యాసశ్చ తథా। తస్య విస్మరణహేతుత్వదర్శనాత్. కాలదైర్ఘ్యమపి తత్ప్రమోషకం దృష్టమ్. బాల్యేనుభూతానాం వృద్ధావస్థాయామస్మరణాత్. నచైతే హేతవస్సుషుప్తౌ సన్తి. నచ కిమప్యదృష్టం సంస్కారోద్భవవిరోధికల్ప్యమ్. కల్పకాభావేన సౌషుప్తికజ్ఞానస్య తద్విషయార్థస్మరణవిరోధ్యదృష్టస్య చ కల్పనాయోగాత్. యది కించిత్కల్పకతయోత్ప్రేక్ష్యేత। తదాప్యక్ష్ణోస్సో నిర్వాహో సంభవతి నకల్పనముపపద్యతే. ఏవమన్యాపరత్వాది సంస్కారనిరోధకహేతువిరహవిశేషితాస్మరణలిఙ్గేన జ్ఞానాభావానుమితిరూపమిదం నకించిదవేదిషమితిజ్ఞానమ్. త్వయాపి జ్ఞానాభావస్సుషుప్తావభ్యుపగతః। సహోక్తలిఙ్గానుమేయః ఏవేత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. తదస్మాకమపితుల్యమ్. అతః స్మృతిత్వానుపపత్తేరనుమితిరూపత్వోపపాదనాచ్చ నకించిదవేదిషమితి జ్ఞానమన్యథైవోపపన్నమితి [illegible] త్వం భావరూపాజ్ఞానవిషయప్రత్యక్షప్రతి[illegible]

౧౩౪. † యదుక్తమనుమానేనాపి భావరూపమజ్ఞానం సిధ్యతీతి। తదయుక్తమ్। †అనుమానాసంభవాత్. నన్వుక్తమనుమానమ్. సత్యముక్తమ్। దురుక్తంతు తత్। † అజ్ఞానేప్యనభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధనేన విరుద్ధత్వాద్ధేతోః। † తత్రాజ్ఞానాన్తరాసాధనే హేతోరనైకాన్త్యమ్ † సాధనేచ తదజ్ఞానమజ్ఞానసాక్షిత్వం నివారయతి. † తతశ్చాజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా స్యాత్. †దృష్టాన్తశ్చ †సాధనవికలః।దీప ప్రభాయా అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వాభావాత్. సర్వత్ర జ్ఞానస్యైవహి ప్రకాశకత్వమ్. † సత్యపి దీపే జ్ఞానేన వినా విషయప్రకాశాభావాత్. ఇన్ద్రియాణామపి జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవ నప్రకాశకత్వమ్. † ప్రదీపప్రభాయాస్తు చక్షురింద్రియస్య జ్ఞానముత్పాదయతో విరోధితమోనిరసనద్వారేణోపకారకత్వమాత్రమేవ. † ప్రకాశకజ్ఞానోత్పత్తౌ వ్యాప్రియమాణచక్షురింద్రియోపకారక హేతుత్వమపేక్ష్య దీపస్య ప్రకాశకత్వవ్యవహారః. † నాస్మాభిర్జ్ఞానతుల్యప్రకాశకత్వాభ్యుపగమేన దీపప్రభానిదర్శితా। అపితు జ్ఞానస్యైవ స్వవిషయావరణ†నిరసనపూర్వక ప్రకాశకత్వమఙ్గీకృత్యేతిచేన్న। †నహివిరోధినిరసనమాత్రం ప్రకాశకత్వం †అపిత్వర్థపరిచ్ఛేదః। †వ్యవహారయోగ్యతాపాదానమితియావత్. తత్తు జ్ఞానస్యైవ. యద్యుపకారకాణామప్యప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ మఙ్గీకృతమ్. తర్హీంద్రి

౧౩౪. † అథానుమానం దూషయతి (యదుక్తమిత్యాదినా) † (అనుమానాసంభవాదితి) త్వదుక్తమనుమానమాభాసఇతిభావః. † కథం దురుక్తత్వ మిత్యత్రాహ (అజ్ఞానేపీతి) † కథమజ్ఞానాన్తరసాధనమవశ్యంభావి। తస్య కథమనభిమతత్వమిత్యాశఙ్కాయాం తదవశ్యం భావముపపాదయతి (తత్రేతి) † అజ్ఞానస్యానభిమతత్వముపపాదయతి (సాధనేచేతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తతశ్చేతి) అస్య ప్రమాణజ్ఞానస్యాప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ స్వవిషయావరణాజ్ఞానాన్తర సాధకత్వేసతి తత్ అజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూపాచ్ఛాదకం, సిసాధయిషిత మజ్ఞానమావృణోతి। తేనావృతత్వాత్తదజ్ఞానం బ్రహ్మణా నసాక్షాత్క్రియతే। అపరమార్థస్యాఽప్రతీయమానస్య కార్యకరత్వాయోగాదజ్ఞానకల్పనా నిష్ఫలా। తిరోధానరూపకార్యార్థంహి తత్కల్పనా. యద్యసాక్షాత్కృతమేవ కార్యకరం తదానన్త్యా కార్యకరమితికాచాదివత్సత్యత్వాత్ జ్ఞాననివర్త్యం నస్యాత్. ఏవమజ్ఞానస్య జ్ఞానానివర్త్యత్వ, నిష్ఫలత్వే, కారణతయానభిమతాజ్ఞానాన్తరసాధకత్వమ్, తదసాధనేచానైకాంత్య ముక్తమ్. నన్వుక్తహేతుజన్యం జ్ఞానం సమ్యఙ్నిశ్చయరూపంచేత్। తద్విరోధాదేవ నహేతోరనైకాన్త్యమ్. యది నసమ్యక్। తథాపి నహేత్వనైకాన్త్యం అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ హేతోస్తత్రవృత్త్యభావాత్. ఉచ్యతే—హేత్వనైకాన్త్యపరిహారస్సాధ్యవిషయజ్ఞానస్య ప్రమితిరూపత్వంప్రతిక్షిపతి। జ్ఞానసమ్యక్త్వంతు హేత్వనైకాన్త్యం పరిహారం ప్రతిక్షిపతి. అతో జ్ఞానస్య సమ్యక్త్వే తస్యోక్తహేతుజన్యత్వం వ్యాహతం। హేతోరనైకాన్త్యాత్। నహి సమ్యగ్జ్ఞానం దుష్టహేతుజన్యం. ఉక్తహేతోరనైకాన్త్యంనచేత్ తస్యాసమ్యఙ్నిశ్చయరూపజ్ఞానజనకత్వం వ్యాహతమ్। అదుష్టహేతోరసమ్యగ్జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. ఏవం హేత్వనైకాన్త్యపరిహారజ్ఞానసౌష్ఠవయోః పరస్పరవిరోధేన తయోరిహ సముచ్చిత్యాసిద్ధేరన్యతరాభావేపి సాధ్యసిద్ధ్యభావాదనుమానమసమంజసమిత్యభిప్రాయఇతి. నను—నహేత్వనైకాన్త్యమ్ - సాధ్యవిషయజ్ఞానే హేతోరవృత్తేః - నహ్యప్రకాశితమజ్ఞానమనేన ప్రకాశ్యతే. కింతర్హి - సాక్షిచైతన్యసిద్ధస్యైవాజ్ఞానస్యాభావాద్యపోహనమాత్రం క్రియతే। నైవమ్—అహమర్థధర్మభూతప్రకాశోత్తీర్ణేన స్వరూపచైతన్యేన అజ్ఞానసిద్ధావనుమాన ప్రామాణ్యమ్। తత్ప్రామాణ్యేన భావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః। తత్సిద్ధౌ జ్ఞాతురపి తత్కల్పితత్వాత్తదుత్తీర్ణసాక్షిచైతన్యేన అజ్ఞానానుభవసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేర్దుస్తరత్వాత్. † దూషణాన్తరమాహ (దృష్టాన్తశ్చేత్యాదినా) † తత్ర కిం సాక్షాత్ప్రకాశకత్వం। ఉతపరంపరయా, ఉత సాక్షాద్వా పరంపరయావా ప్రకాశకత్వమాత్రమ్। ఉత స్వవిషయావరణ నిరాసకత్వం ప్రకాశకత్వమితి చత్వారఃవికల్పాః. తత్ర ప్రథమే కల్పే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ద్వితీయేతు పక్షే అసిద్ధిః. తృతీయేత్విం ద్రియేష్వనైకాన్త్యమ్. తేషాం స్వనివర్త్యవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. సాక్షాద్వా పరంపరయావా ప్రకాశకయోరన్యతరత్వాత్తేషామ్. ఇన్ద్రియాణ్యపి పక్షీకృత్య తేషామపి తథావిధవస్త్వన్తరపూర్వకత్వ కల్పనమయుక్తమ్. అహఙ్కారకాణామిన్ద్రియాణాముత్పత్తేఃస్వవిషయావరణ స్వదేశగతవస్త్వన్తరపూర్వకత్వాభావాత్. ఆలోకఏవహి తాదృశః. † చతుర్థపక్షేతు సాధ్యావిశిష్టతేత్యభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పే దూషణమాహ (దృష్టాన్తశ్చ సాధనవికలఇతి) † కథంజ్ఞానస్యైవసాక్షాత్ప్రకాశకత్వ మితిశఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (సత్యపీతి) జ్ఞానస్యైవ ప్రకాశకత్వ మిత్యనేన ద్వితీయకల్పే హేతోః [illegible] పక్షే అసిద్ధిరిఫలితా. ఇంద్రియాణామిత్యనేన తృతీయపక్షే ఇన్ద్రియేష్వనైకాన్త్యం వివక్షితమ్. † దీపప్రభాయాఃపరంపరయాపి ప్రకాశకత్వం [illegible] (ప్రదీపేతి) † ప్రకాశకత్వవ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (ప్రకాశకేతి) † చతుర్థపక్షం శంకతే (నాస్మాభిరితి) † (నిరసనపూర్వకేతి) [illegible] † సాధ్యావిశిష్టత్వమాహ (నహీతి) జ్ఞానస్య విషయావరణనిరసనరూపం ప్రకాశకత్వం నహ్యస్తి. తద్ధిసాధ్యం-నసంప్రతిపన్నమిత్యర్థః. [illegible] హిశబ్దేన విషయావరణ నిరాసకత్వస్య సాధ్యత్వంఫలితమ్. తత్ర సంప్రతిపన్నప్రకాశకత్వమాహ (అపిత్వితి) † పరిచ్ఛేదశబ్దస్య [illegible] వ్యాఖ్యాత్యర్థమాహ (వ్యవహారేతి) వ్యవహారయోగ్యతా - వ్యవహారప్రతిసంబన్ధిత్వమ్, నను—నసాధ్యావిశిష్టత్వం హేతోస్స్వప్రాగభావ [illegible] స్వవిషయావరణనిరసనశబ్దేన వివక్షితమ్। తేన భావరూపనిరసనీయపూర్వకత్వం సాధ్యమితి, న। స్వప్రాగభావ

యాణాముపకారకతమత్వేనా ప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వ మఙ్గీకరణీయమ్ । తథాసతి తేషాం స్వవిషయప్రకాశకత్వవ్యభిచారాభావాద్ధేతోరనైకాన్త్యమిత్యలమనేన.

౧౩౬. † ప్రతిప్రయోగాశ్చ వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మాశ్రయమ్। అజ్ఞానత్వాత్ శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్ †జ్ఞాత్రాశ్రయం హి తత్. † వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞానమాత్రబ్రహ్మావరణం అజ్ఞానత్వాత్. శుక్తికాద్యజ్ఞానవత్. † విషయావరణంహితత్. వివాదాధ్యాసితమజ్ఞానం నజ్ఞాననివర్త్యం। జ్ఞానవిషయానావరణత్వాత్ యత్ జ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం తత్ జ్ఞానవిషయావరణమ్। యథా శుక్తికాద్యజ్ఞానం. † బ్రహ్మ నాజ్ఞానాస్పదమ్. జ్ఞాతృత్వవిరహాత్ । ఘటాదివత్. బ్రహ్మ నాజ్ఞానావరణమ్। జ్ఞానావిషయత్వాత్। యదజ్ఞానావరణం తజ్జ్ఞానవిషయభూతమ్। యథా శుక్తికాది. బ్రహ్మ నజ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానమ్। జ్ఞానావిషయత్వాత్। యజ్జ్ఞాననివర్త్యాజ్ఞానమ్। తజ్జ్ఞానవిషయభూతమ్। యథా శుక్తికాది. † వివాదాధ్యాసితం ప్రమాణజ్ఞానం స్వప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకం నభవతి। ప్రమాణజ్ఞానత్వాత్ । భవదభిమతాజ్ఞానసాధనప్రమాణజ్ఞానవత్.

౧౩౭. జ్ఞానం నవస్తునో వినాశకమ్ । శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతి జ్ఞానత్వాత్ । † యద్వస్తునో వినాశకం తచ్ఛక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానమజ్ఞానం చ దృష్టం। యథేశ్వరయోగిప్రభృతిజ్ఞానమ్। యథా చ ముద్గరాది. † భావరూపమజ్ఞానం నజ్ఞానవినాశ్యమ్।భావరూపత్వాత్।ఘటాదివదితి. † అథోచ్యేత—బాధకజ్ఞానేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం భయాదీనాం వినాశో దృశ్యతఇతి. † నైవమ్—నహి జ్ఞానేన తేషాం వినాశః। క్షణికత్వేన తేషాంస్వయమేవ వినాశాత్. † కారణ

నిరాసకత్వస్య హేతోరిన్ద్రియసంయోగే అనైకాన్తికత్వాత్. భాసమానత్వేసతి అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాదితి హేతౌ విశేషితేపి పూర్వవద్వికల్పస్స్యాత్. తత్ర సాక్షాత్పక్షే దృష్టాన్తస్సాధనవికలః. ప్రణాడ్యేతి పక్షే హేత్వసిద్ధిః. తృతీయేలింగాదౌ వ్యభిచారః. చతుర్థే సాధ్యావిశిష్టతా. భాసమానత్వ విశేషితస్య విషయావరణనిరాసకత్వస్యాసంప్రతిపత్తేః.

౧౩౬. † అథాస్యానుమానస్య ప్రతికూలతర్కపరాహతిమాహ (ప్రతిప్రయోగాశ్చేతి) తర్కస్యాపి వ్యాప్తిమూలత్వాత్ ప్రయోగాఇత్యుక్తమ్. స్వదేశగతత్వ స్వవిషయావరణత్వ స్వనివర్త్యత్వానాం ప్రతికూలం యథాక్రమమనుమానత్రయం అజ్ఞానం పక్షీకృత్యోచ్యతే. వివాదాధ్యాసితం బ్రహ్మాశ్రయమతన్నాశ్రయమితి వివాదాధ్యాసితమిత్యర్థః. తతశ్చ శుక్త్యాద్యజ్ఞానవ్యావృత్తిః। తద్ధి జీవాశ్రయమ్. అప్రామాణికమపి భావరూపమజ్ఞానం జ్ఞానమాత్రం బ్రహ్మచాభ్యుపగమ్య ప్రతికూలతర్కా ఉచ్యన్తే. † శుక్త్యాద్యజ్ఞానస్య జ్ఞానానాశ్రయత్వం కథమిత్యాహ † (జ్ఞాత్రాశ్రయమితి) ఏవం వ్యాప్తిర్దర్శితా. అజ్ఞానత్వే జ్ఞానానాశ్రయత్వ ప్రసజ్గ ఇత్యుక్తం భవతి. † ప్రతికూలతర్కాన్తరమాహ (వివాదేతి) †వ్యాప్తిం దర్శయతి (విషయావరణమితి) అజ్ఞానత్వే జ్ఞానానావరణత్వప్రసజ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి ప్రయోగే జ్ఞేయానావరణత్వే జ్ఞానానివర్త్యత్వ ప్రసజ్గఇత్యర్థః. † అథ బ్రహ్మ పక్షీకృత్య ప్రతికూలతర్కత్రయముచ్యతే (బ్రహ్మేత్యాదినా) అజ్ఞానాశ్రయత్వే బ్రహ్మణో జ్ఞాతృత్వప్రసజ్గ ఇత్యర్థః. ద్వితీయేపి ప్రయోగే బ్రహ్మణోఽజ్ఞానావరణత్వే జ్ఞేయత్వప్రసజ్గఇత్యర్థః. తృతీయేపి బ్రహ్మణో జ్ఞాననివర్త్యా జ్ఞానత్వే జ్ఞేయత్వప్రసంగఇత్యర్థః. అథ ప్రమాణజ్ఞానం పక్షీకృత్య ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వస్య ప్రతితర్కమాహ (వివాదాధ్యాసితమితి) ప్రమాణజ్ఞానత్వే ప్రాగభావాతిరిక్తాజ్ఞానపూర్వకత్వాభావప్రసజ్గఇత్యర్థః. యద్వా—అనుమానమేవేదం ధారావాహికజ్ఞానేషు ప్రథమస్య పక్షత్వముత్తరోత్తరజ్ఞానానాం సపక్షత్వమపిహ్యుపపద్యతే.

౧౩౭. † జ్ఞానం నవస్తునో వినాశకమిత్యాదినా వ్యతిరేక్యనుమానముక్తమ్. వ్యతిరేకవ్యాప్తిం ద్విధా దర్శయతి (యద్వస్తునఇతి) శక్తివిశేషోపబృంహణవిరహేసతి జ్ఞానత్వాదితి విశిష్టోహి హేతుః। తత్రశక్తి విశేషానుపబృంహితజ్ఞానవ్యతిరిక్తత్వావిశేషాత్ శక్తివిశేషోపబృంహితం జ్ఞానం శక్తివిశేషానుపబృంహితమజ్ఞానంచ ద్వయమపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిభూమిరిత్యుభయత్ర వ్యాప్తిర్దర్శితా. † భావరూపమజ్ఞానం పక్షీకృత్యాహ (భావరూపమితి) భావరూపత్వే జ్ఞానమాత్ర నివర్త్యత్వం నస్యాదిత్యర్థః. † భావరూపత్వజ్ఞానానివర్త్యత్వయోర్నవ్యాప్తిః। భయాదేర్భావరూపస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వదర్శనాదితి వ్యాప్తిభంగమాశజ్క్యతే (అథోచ్యేతేతి) పూర్వజ్ఞానోత్పన్నానాం-పూర్వభ్రాన్తిజ్ఞానోత్పన్నానామిత్యర్థః. బాధకజ్ఞానోదయాత్ప్రాగ్భయానువృత్తే స్తదుత్పత్తేః పశ్చాద్భయాదినివృత్తేశ్చేతిభావః. † పరిహరతి (నైవమితి) ఫలవినాశ్యానిహి స్వాశ్రయవినాశాధీన నశ్వరవ్యతిరిక్తక్షణికాని, ఉక్తవిశేషణేన జ్వాలావ్యావృత్తిః । తథా భయాద్యపి కమ్పాదికార్యం జనయిత్వా స్వయం నశ్యతీత్యర్థః. నభయాదేఃక్షణికత్వం, చిరోపలబ్ధేరితి చేన్న । కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానాద్యనువృత్త్యా [illegible] చిరోపలబ్ధిః. † తర్హి [illegible] వలబ్ధ్యేతేతి చేత్ అత్రాహ (కారణనివృత్త్యాచ [illegible]త్పాదమత్ప త్తేరితి) కారణభూతభ్రాన్తిజ్ఞానా[illegible] మపోపలబ్ధిరిత్యర్థః. పశ్చాదనుత్పత్తేరితి [illegible]

నివృత్త్యాచ పశ్చాదనుత్పత్తేః. †క్షణికత్వంచ తేషాం జ్ఞానవదుత్పత్తికారణసన్నిధానప్రాప్యోపలబ్ధేః । అన్యథాఽనుపలబ్ధేశ్చావగమ్యతే †అక్షణికత్వేచభయాదీనాం భయాదిహేతుభూతజ్ఞానసంతతావవిశేషేణ సర్వేషాం జ్ఞానానాం భయాద్యుత్పత్తిహేతుత్వానానేక భయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ.

౧౩౭. †స్వప్రాగభావ వ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరపూర్వకమితి వ్యర్థవిశేషణోపాదానేన ప్రయోగకుశలతాచావిష్కృతా. †అతోఽనుమానేనాపి నభావరూపాజ్ఞానసిద్ధిః. †శ్రుతితదర్థాపత్తిభ్యామజ్ఞానాసిద్ధిరనన్తరమేవ వక్ష్యతే. మిథ్యార్థస్య హి మిథ్యైవోపాదానం భవితుమర్హతీత్యేతదపి నవిలక్షణత్వాదిత్యధికరణన్యాయేన పరిహ్రియతే । అతోఽనిర్వచనీయాజ్ఞానవిషయా నకాచిదపి ప్రతీతిరస్తి. † ప్రతీతిభ్రాంతిబాధైరపి నతదాభ్యుపగమనీయమ్ । †ప్రతీయమానమేవహి ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధవిషయః. † ఆభిర్హిప్రతీతిభిః ప్రతీత్యన్తరేణచానుపలబ్ధమాసాం విషయఇతి నయుజ్యతే కల్పయితుమ్.

౧౩౮. † శుక్త్యాదిషు రజతాదిప్రతీతేః । ప్రతీతికాలేపి తన్నాస్తీతి బాధేన చా † న్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చ

క్షణికత్వే నేతి ప్రాప్తప్రత్యాఖ్యానం. కారణనివృత్త్యా పశ్చాదనుత్పత్తేస్సిద్ధేన క్షణికత్వేన స్వయమేవ వినాశాదిత్యర్థః. యద్వా—నక్షణికత్వమితిశఙ్కాయా ఉపపన్నం క్షణికత్వమిత్యర్థవశాదాకృష్టేన వాక్యేనాన్వయః. ఏవం క్షణికత్వానుబన్ధిచోద్యపరిహారఃకృతః. † యద్వా—నైవమితి దూషణప్రతిజ్ఞాముపపాదయితుం యావద్బాధం భయస్వరూపానువృత్తేరసిద్ధిమాహ (క్షణికత్వే నేతి)†బాధకజ్ఞానానన్తరనివృత్తేరన్యథాసిద్ధిమాహ(కారణనివృత్త్యాచేతి) † తత్క్షణికత్వంకుతస్సిద్ధమితి శఙ్కాయాం తదుపపాదయతి (క్షణికత్వంచేతి) స్థాయినోహి ఘటాదయో దండచక్రాది కారణనివృత్తావప్యుపలభ్యన్తే । న తథా జ్ఞానదీపజ్వాలాదిః । తథా భయాదేరపి కారణసంనిధానతన్నివృత్త్యనువిధాయిసద్భావాసద్భావతయా క్షణికత్వం నిశ్చితమిత్యర్థః. † విపక్షేబాధమాహ (అక్షణికత్వేచేతి) స్థాయినోహి ఘటాదయః ప్రతిక్షణముత్పాద్యమానా బహవో యుగపదుపలభ్యన్తే । తథాత్రాపి ప్రసజ్యేదితిభావః. అతోనభయాదికం జ్ఞాననివర్త్యమ్ । స్వయమేవ క్షణికతయా నశ్యతి. భయసంతత్యుచ్ఛేదో భ్రాన్తిజ్ఞానపరంపరారూపకారణనివృత్త్యా. తన్నివృత్తిశ్చ దోషనివృత్త్యా. నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి జ్ఞానం స్వవిషయవ్యవహారహేతుః । నతు సాక్షాద్భయాదినివృత్తిహేతుః. రజ్జుత్వంహి సర్పవ్యావృత్తిః అతస్స్వవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానాభావేన సర్పబుద్ధ్యనువృత్త్యా పాశ్చాత్త్యభయానువృత్తిః, సర్పవ్యావృత్తిరూపరజ్జుత్వజ్ఞానేన సర్పపారమార్థ్యాభిమాననివృత్త్యా భయనివృత్తిరితి సర్వాభ్యుపగతప్రకారేణ దూషణముక్తమ్. స్వపక్షేతు జ్ఞానవిశేషఏవ భయాదిః క్షణికతయా స్వయం నశ్యతి. భయాదిరూపజ్ఞానానువృత్తిస్తు దోషాత్ సర్పాదిభ్రమానువృత్తిమూలా. తన్నివృత్త్యాచ తత్సన్తతినివృత్తిరితి పరిహారః.

౧౩౭. † ఏవమర్థదూషణముక్తమ్. అథ ప్రయోగదూషణమాహ (స్వప్రాగభావేతి) స్వశబ్దః ప్రాక్ఛబ్దోఽభావవ్యతిరిక్తశబ్దోఽన్తరశబ్దశ్చ నిరర్థకాః । వస్తుశబ్దోహి భావవాచీ. † అనుమానేన భావరూపాజ్ఞానాసిద్ధిం నిగమయతి (అతఇతి) † శ్రుత్యర్థాపత్తిభ్యాం తత్సిద్ధిమాశఙ్క్యాహ (శ్రుతీతి) † అనిర్వచనీయత్వే పరోక్తహేతుం విస్తరేణ దూషయతి (ప్రతీతీతి) ప్రతీతిః - భ్రాన్త్యభ్రాన్తిసాధారణరూపా. భ్రాన్తిః - విద్యమానభేదాగ్రహణపూర్వక సాధారణాకారగ్రహణజన్యా స్వవిషయాన్యథాత్వ విశేషితా ప్రవృత్త్యాదిహేతుభూతా. బాధః - ఆరోపితవిరుద్ధాధిష్ఠానాకారావగాహినీబుద్ధిః. నతదభ్యుపగమనీయమ్ - నానిర్వచనీయత్వేనాభ్యుపగమనీయమిత్యర్థః. † ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధానాం స్వవిషయోల్లేఖమాత్రేణవా అన్యథానుపపత్త్యావాఽనిర్వచనీయసిద్ధిరితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (ప్రతీయమానమితి) ప్రతీయమానమ్ - ప్రతీత్యుల్లిఖ్యమానమ్. నహి నీలోల్లేఖః పీతోల్లేఖతయాఙ్గీకార్యః. తథాసతి సర్వోపప్లవప్రసఙ్గాదితి భావః. † ద్వితీయం దూషయతి (ఆభిరితి) ఆభిః - ప్రతీతిభ్రాన్తిబాధశబ్దోపాత్తాభిః ప్రత్యక్షప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యంతరేణ - ప్రమాణాన్తరజన్యేన. యద్వా—ఆభిః - లౌకికప్రతీతిభిః. ప్రతీత్యంతరేణ-ఆగమజన్యేన. యద్వా—ఆభిః ప్రతీతిభిః - ఏకాధిష్ఠానే సర్పభూదళనామ్బుధారాదిబహుత్వాభిప్రాయం బహువచనమ్. ప్రతీత్యన్తరేణ - బాధ[క]జ్ఞానేన.

౧౩౮. † సంక్షిప్తస్య దూషణస్య విస్తరార్థం పరమతమనువదతి (శుక్త్యాదిష్వితి) (అన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేతి) నను—కథమన్యథాభానాయోగః. ఉచ్యతే—నతావద్ధర్మధర్మిణోర్మిథస్తాదాత్మ్యభానం అన్యథాఖ్యానం. పురోవస్థితశుక్లభాస్వరశకలం నరజతత్వజాతితయా ప్రతీయతే । రజతత్వంచనభాస్వరశకలతయాప్రతీయతే । శకలంచ శకలత్వేన । జాతిశ్చ జాతిత్వేన ప్రతీయతే. తస్మాన్నానయోరన్యతరస్య తదితరత్వభానమితి. నాపి ధర్మ్యన్తరస్య ధర్మ్యన్తరతాదాత్మ్యం అన్యథాత్వమ్. తత్కిం విషయగతం ఉత జ్ఞానగతమ్. విషయే తదన్యథాత్వమస్తిచేత్ యథార్థైవ ప్రతీతిః. నాస్తిచేదసత్ఖ్యాతిప్రసఙ్గః. యది జ్ఞానగతమ్ - విషయోన్యః । జ్ఞానమప్యన్యదేవేతి నోపపద్యతే. నహి ఘటజ్ఞానస్య పటజ్ఞానత్వసంభవః. ఆత్మఖ్యాతిప్రసఙ్గశ్చ । జ్ఞానాకారతాప్రసఙ్గాదేః. స్వస్మిన్నసతా ఆకారేణ ఖ్యానమన్యథాఖ్యానమితిచేన్న । అసత్ఖ్యాతి ప్రసఙ్గాత్. అన్యత్ర సతోన్యత్ర ఖ్యానం ఖ్యానస్యాన్యథాత్వమితిచేన్న । ముండే దృష్టస్యగోత్వస్య ముండే దర్శనస్యాపి భ్రమత్వాపాతాత్. అన్యత్రైవ సతోన్యత్ర ఖ్యానమన్యథాత్వమితిచేత్ అన్యత్రైవ సత్వం కథం నిశ్చీయతే. ఇహ బాధాదితిచేన్న । భ్రాన్తిజ్ఞానబాధితస్య సత్యరజతస్యాప్యత్రాసత్త్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. ప్రవృత్తిబాధాదన్యత్రైవ సత్త్వనిశ్చయఇతిచేన్న । మంత్రౌషధాదిప్రతిబద్ధస్య అగ్నేరపి స్ఫోటజననాదిప్రవృత్తిబాధేన మిథ్యాత్వనిశ్చయప్రసఙ్గాత్. దుష్టకారణజన్యజ్ఞానవిషయ

సదసదనిర్వచనీయమపూర్వమేవేదం రజతం దోషవశాత్ ప్రతీయత ఇతి కల్పనీయమితి చేత్ † న। తత్కల్పనాయామప్యన్యస్యాన్యథా భానస్యావర్జనీయత్వాత్। అన్యథాభానాభ్యుపగమాదేవ ఖ్యాతిప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వానాముపపత్తేరత్యన్తాపరిదృష్టాకారణకవస్తుకల్పనాయోగాత్। † కల్ప్యమానం హీదమనిర్వచనీయమ్। సదాదనిర్వచనీయమితి ప్రతీయతే అపి తు పరమార్థరజతమిత్యేవ. అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీతం చేత్ భ్రాన్తిబాధయోః ప్రవృత్తేశ్చాసంభవః. అతోఽన్యస్యాన్యథాభానవిరహే ప్రతీతి ప్రవృత్తి బాధభ్రమత్వానామనుపపత్తే, † స్తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చ, శుక్త్యాదేరేవ రజతాద్యాకారేణావభాసత ఇతి భవతాభ్యుపగన్తవ్యమ్.

౧౮౦. † ఖ్యాత్యన్తరవాదినాంచ సుదూరమపి గత్వాఽన్యథావభాసోఽవశ్యాశ్రయణీయః। † అసత్ఖ్యాతిపక్షేసదాత్మనా। † ఆత్మఖ్యాతిపక్షేఽర్థాత్మనా। † అఖ్యాతిపక్షేపి † అన్య విశేషణమన్యవిశేషణత్వేన। † జ్ఞానద్వయమేకత్వేనచ।

త్వాదిహ బాధ్యత ఇతి చేత్. కథం దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయః। బాధకజ్ఞానోదయాదితి చేత్। పూర్వజ్ఞానమేవ బాధకం స్యాత్। పరత్వస్యాకించిత్కరత్వం హి దర్శితమ్. పూర్వజ్ఞానస్య దుష్టకారణజన్యత్వే నిశ్చితే పాశ్చాత్యజ్ఞానస్య బాధకత్వనిశ్చయః। తస్య బాధకత్వే నిశ్చితే పూర్వస్య దుష్టకారణజన్యత్వనిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయశ్చ స్యాత్. కించ—యత్తావద్రజతం పురోవర్తిని భాతమ్। తస్యైవాన్యత్ర సత్త్వే కిం ప్రమాణం. న తావత్పూర్వజ్ఞానం। అత్ర సత్త్వేన హి తదవగమయతి. న బాధకజ్ఞానంచ। తద్ధి పురోవర్తిన్యసత్త్వమవగమయతి. నాపి రజతగ్రాహకప్రమాణమ్। తత్తద్దేశవర్తి రజతసత్తామవగమయతి। నతు తస్య పురతః ఖ్యాతస్యైక్యమ్. క్వచిదప్యసతః ఖ్యాత్యయోగాత్ అన్యత్ర సత ఏవ ఖ్యాతత్వం నిశ్చీయత ఇతి చేన్న. అసతః ఖ్యాత్యయోగస్య సంబన్ధే పరిత్యక్తత్వాత్। నహి పురోవర్తిని రజతధర్మిసంబన్ధో రజతత్వజాతిసంబన్ధో వాన్యత్ర విద్యతే. నచాన్యత్ర సంబన్ధమాత్రమస్తి। తదిహ ప్రకాశత ఇత్యన్యత్ర సత ఏవాన్యత్ర ఖ్యానమితి చేన్న। సంబన్ధద్వయానవభాసాత్। అన్యత్ర సతస్సంబన్ధస్యాన్యత్ర ఖ్యానే సంబన్ధిన ఇవ సంబన్ధాన్తరమపేక్షితమ్. సంబన్ధాన్తరావభాసే వ అన్యత్ర సతః ఖ్యానం న స్యాత్। ద్వితీయసంబన్ధస్య క్వచిదప్యసత్త్వాత్. సంబన్ధస్య సంబన్ధాన్తరానపేక్షత్వాత్ సంబన్ధాన్తరాభావేపి పురోవర్తిని భానం యుక్తమితి చేత్. ఏవంతర్హి సంబన్ధ్యన్తరసంబన్ధః పురోవర్తి చ. నిరన్తరం భాతమితి యథార్థఖ్యాతిరేవోక్తా స్యాత్। ఖ్యాతాంశస్య సత్త్వాత్। అసతః కస్యచిత్ఖ్యాతత్వాభావాచ్చ. కించ—శుక్తిశకలస్యైవ రజతజ్ఞానవిషయత్వం రజతోపాయాన్యత్వే సతి రజతార్థప్రవృత్తివిషయత్వాదితి సాధయితుమప్యయుక్తమ్. తథాహి—ఇదమర్థస్య రజతత్వజాతివిశిష్టతాజ్ఞానవిషయత్వం హి సాధ్యమ్। తదబాధితప్రవృత్తివిషయత్వప్రయుక్తమితి హేతోస్సోపాధికత్వమ్. శుక్తిర్న రజతతయా భాతి। శుక్తిత్వాత్సంప్రతిపన్నవదితి చ బాధః. ఏవమాదిదూషణాభిప్రాయేణాన్యస్యాన్యథాభానాయోగాచ్చేత్యుక్తమ్. † దూషయతి (నేతి). అన్యత్రావి సతా ఆకారేణ పురోవర్తినో విశిష్టతాజ్ఞానం అన్యథాభానమ్. ప్రతిపన్నాకారస్య పురోవర్తిన్యభావ నిశ్చయశ్చ ప్రవృత్తిబాధనబీవాన్నాస్తీతి ప్రత్యయాత్. నహి ప్రతిబద్ధాగ్నేరగ్నిత్వం నాస్తీతి ప్రత్యయ ఇతి ప్రసిద్ధమ్. † కథం తత్కల్పనాయామప్యన్యథా భానస్యావర్జనీయత్వమిత్యపేక్షాయామాహ (కల్ప్యమానం హీతి) అనిర్వచనీయమిత్యేవ ప్రతీత్యభ్యుపగమే ప్రతీతేర్భ్రమరూపత్వం బాధః ప్రవృత్తిశ్చ నస్యుః। అనిర్వచనీయం నిర్వచనీయత్వేన ప్రతీతం చేదన్యస్యాన్యథావభాసోఽవర్జనీయస్స్యాదిత్యర్థః. † (తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేతి) తస్య - అన్యథా భానస్య. అయమభిప్రాయః—నాన్యస్యాన్యథాభానం। విద్యమానస్యైవ ప్రతీతేః। అలౌకికం సత్ లౌకికం సచ్చేతి ద్వివిధం సత్। అనిర్వచనీయేచాలౌకికం సత్త్వమస్తి। అత్ర తదలౌకికం సద్రజతం ప్రతీయత ఇతి చేత్. కిమలౌకికం సత్ అలౌకికసత్త్వేన ప్రతీయతే। ఉత లౌకికసత్త్వేన. ప్రథమే భ్రమత్వబాధ ప్రవృత్త్యసంభవః. అలౌకికం లౌకికం సదితి ప్రతీతం చేత్ అన్యస్యాన్యథా [భా] ఖ్యా(న)నం స్యాత్. అలౌకికసతో లౌకికసతా భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్త్యాదిసంభవ ఇతి చేత్ - తర్హి తత్రానిర్వచనీయం వస్తు కల్పయిత్వా తత్ర భేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనాదపి ప్రథమత ఏవ సంప్రతిపన్న రజతాచ్ఛుక్తిత్వ రూపభేదాగ్రహేణ ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వోపపాదనే కల్పనాలాఘవాదనిర్వచనీయం వస్తు అనుపపన్నమిత్యాదిపదక [బాధక] పరంపరా మభిప్రేత్య తస్యాపరిహార్యత్వాచ్చేత్యుక్తమ్.

౧౮౧. † యథార్థఖ్యాతివ్యతిరిక్తపక్షేషు అన్యథాఖ్యాతిపక్షః ప్రబల ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఖ్యాత్యన్తరేతి) సుదూరమపి గత్వా పదకపరంపరాముక్త్వాపీత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (అసదితి) అయం మాధ్యమికపక్షః. కిమసదిత్యేవ ప్రతీయతే। ఉత సదితి. అసదితీతి చేత్ భ్రమత్వబాధప్రవృత్త్యసంభవః. సదితీతి చేత్ అన్యస్యాన్యథాభానం స్యాదిత్యర్థః. † (ఆత్మేతి) అయం యోగాచారపక్షః. ఆత్మశబ్దో జ్ఞానపరః. కిం జ్ఞానమిత్యేవ ప్రతీతమ్. ఉతార్థ ఇతి. ప్రథమే ప్రవృత్తిబాధభ్రమత్వాసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథాభానమిత్యర్థః. † (అఖ్యాతిపక్ష ఇతి) † ఇదం రజతమితి కిమేకజ్ఞానమ్। ఉత జ్ఞానద్వయమితి వికల్పమభిప్రేత్య ఏకజ్ఞానమితి పక్షే క్షేయేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసంజయతి (అన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేనేతి) ఇదం రజతమిత్యేకత్వేన సంప్రతిపన్నసమ్యగ్రజతవదాశిష్టవిశిష్టజ్ఞానవిధాయిప్రయోగానుగుణసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతత్వాదన్యవిశేషణమన్యవిశేషణత్వేన ప్రతీయత ఇత్యాపాదితమ్। నతు తత్పక్ష ఉపన్యస్తః. † జ్ఞానద్వయమితి పక్షే జ్ఞానేఽన్యథాఖ్యాతిం ప్రసంజయతి (జ్ఞానేతి) జ్ఞానద్వయం కిం జ్ఞానద్వయత

† విషయాసద్భావపక్షేఽపి విద్యమానత్వేన.

౧౮౧. † కించ—అనిర్వచనీయమపూర్వరజతమత్రజాతమితి వదతా తస్య జన్మకారణం వక్తవ్యమ్. నతావత్ప్రతీతిః । తస్యాస్తద్విషయత్వేన తదుత్పత్తేః ప్రాగాత్మలాభా [గతకార్యా] యోగాత్. నిర్విషయా జాతా తదుత్పాద్య తదేవ విషయీకరోతీతి †మహతామిదముపపాదనమ్. †అథేన్ద్రియాదిగతో దోషః. తన్న । †తస్య పురుషాశ్రయత్వేనార్థగతకార్యస్యోత్పాదకత్వాయోగాత్. † నాపీన్ద్రియాణి । తేషాం జ్ఞానకారణత్వాత్. † నాపి దుష్టానీన్ద్రియాణి । తేషామపి స్వకార్యభూతే జ్ఞానఏవహి విశేషకరత్వమ్. † అనాదిమిథ్యాజ్ఞానోపాదానత్వంతు పూర్వమేవ నిరస్తమ్.

౧౮౨. † కించ—అపూర్వమనిర్వచనీయమిదం వస్తుజాతం రజతాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యాం కథమివ విషయీక్రియతే। నఘటాదిబుద్ధిశబ్దాభ్యామ్. † రజతాదిసాదృశ్యాదితిచేత్ । † తర్హి తత్సదృశ మిత్యేవ ప్రతీతిశబ్దౌ స్యాతామ్ †రజతాదిజాతియోగాదితిచేత్. సా కింపరమార్థభూతా । అపరమార్థభూతావా. నతావత్పరమార్థభూతా - తస్యా అపరమార్థాన్వయాయోగాత్. † నాప్యపరమార్థభూతా - పరమార్థాన్వయాయోగాత్ ।

మిత్యేవ ప్రతీతమ్. ఉతైకమితీతివికల్పే పూర్వమ్దూషణమ్. † (విషయాసద్భావేతి) కిమవిద్యమానత్వేన ప్రతీయతే । ఉత విద్యమానత్వేన ప్రతీయతే. ప్రథమే ప్రవృత్త్యాద్యసంభవః. ద్వితీయేఽన్యస్యాన్యథా భానమిత్యర్థః.

౧౮౧. † అథ అకారణత్వముపపాదయతి (కించేతి) తస్యాః - ప్రత్యక్షప్రతీతేః. తద్విషయత్వేన [విద్యమానవిషయత్వేన] విద్యమానవిషయకారణకత్వేన - కారణంహి నియతపూర్వభావీతి భావః. † (మహతామిదముపపాదనమితి) తస్య వృత్తిజ్ఞానస్య విషయరహితావస్థాస్వీకారేణ కారణత్వాభ్యుపగమే అపసిద్ధాన్తాపాతాత్, నిర్విషయఖ్యాతి వాదినామివ తత్స్వభావేన ప్రవృత్త్యాదిసిద్ధావనిర్వచనీయక్లృప్తివైయర్థ్యాత్, విషయరూపకారణేన వినోత్పత్తివచనా, ద్విరమ్య వ్యాఘాతవచనా, చ్చ అత్యన్తమనుపపన్నమిత్యర్థః. † (అథేన్ద్రియాదీతి) ఆదిశబ్దేన విషయగతదోషః । పురుషస్యానవధానంవా గృహ్యతే †(తస్య పురుషాశ్రయత్వేనేతి) దూరత్వాదిదోషస్య విషయగతత్వేపి పురుషగతత్వస్యాపి సంభవాదుభయత్ర కార్యముత్పాద్యమ్ । నవిషయమాత్రే। నియామకాభావాత్ । అతఃపురుషఇవ విషయేపి నసంభవతీత్యభిప్రాయః. నను—చక్షుషః పురుషాశ్రయత్వేపి చాక్షుషరశ్మేః ప్రసృతస్య విషయసంబద్ధస్య తత్ర కార్యకరత్వం దృష్టమ్. న - తత్కార్యస్య జ్ఞానస్య పురుషాశ్రితత్వాత్ దోషాంశస్యాకార్యకరత్వాత్ ※ నను—విషయమాత్రగతాస్సాదృశ్యాదయో దోషాస్సన్తి । తేషాం తత్రైవ కార్యకరత్వముపపద్యతే. మైవమ్—సాదృశ్యాదేర్యావద్ద్రవ్య భావినస్సదోత్పాదకత్వప్రసంగాత్ । ఆగంతోరన్యస్య తత్రాదృష్టేః । ఇన్ద్రియసంయోగస్య పురుషగతజ్ఞానాతిరిక్తహేతుత్వాసిద్ధేః । దృష్టివిషాదిన్యాయస్యాత్రాసంభవాత్। సంభవేపి సర్వైరుపలమ్భప్రసఙ్గాచ్చ. † నన్విన్ద్రియాణి యథా పురుషవిశేష సంబంధాత్తత్రైవ కార్యవిశేషముత్పాదయన్తి । ఏవం విషయవిశేషసంబద్ధాత్తత్రైవ కించిజ్జనయన్తు తత్రాహ (నాపీన్ద్రియాణీతి) పురుషగతజ్ఞానాఖ్యకార్యకరత్వమన్వయవ్యతిరేకావస్థితమ్. విషయేత్విన్ద్రియజన్యం కార్యాన్తరం నదృష్టమ్ । తత్ క్లృప్తిరన్యథైవోపపత్త్యా నిరస్తేతి భావః. †తథాపి దుష్టపురుష సంనిధానాద్యథాదేశాదిషు దోషాగ్రిప్రాదుష్యుః । తథా దుష్టేంద్రియసంనిధానాద్విషయే కార్యవిశేషస్స్యాదిత్యత్రాహ (నాపిదుష్టానీతి) అన్వయవ్యతిరేకాదికమతిలఙ్ఘ్య దృష్టాన్తమాత్రేణ నకించిత్సాధయితుం శక్యమితిభావః. † కిమత్ర హేత్వన్తరగవేషణయా। అనాదిభావరూపాజ్ఞానమేవ విశ్వోపాదానభూతం శుక్తిరజతాద్యపి విచిత్రకార్యం జనయేదిత్యత్రాహ (అనాదీతి) తస్య స్వరూపానాదిత్వాత్తత్కార్యమపి ప్రాగేవ స్యాత్ ।సహకారిత్వేన శంకనీయమిన్ద్రియాదికంతునిరస్తమ్ । మిథ్యాభూతస్యచార్థక్రియాకారిత్వమయుక్తమ్ । ఆశ్రయానుపపత్త్యాదయశ్చ పూర్వమేవోక్తా ఇతిభావః.

౧౮౨. † ఏవమనిర్వచనీయస్య రజతాదేరుత్పాదకానుపపత్తిముక్త్వా తదుత్పత్తావపి రజతాదిబుద్ధిశబ్దాన్వయ నియమానుపపత్తిమాహ (కించేతి) † తద్వ్యవస్థాపకం శఙ్క్యతే (రజతాదీతి) ప్రాతిభాసికస్య రజతాదేః అర్థక్రియాకారివ్యావహారికరజతాది సాదృశ్యాదిత్యర్థః. † ఉక్తస్య వ్యవస్థాపకత్వాభావమభిప్రేత్య సాదృశ్యస్య యథాదర్శనం సాధ్యాన్తరమాహ (తర్హీతి) యది తత్సదృశే తద్బుద్ధిః । తదా గవయే గోబుద్ధివదన్యథాఖ్యాతిస్స్యాదిత్యేవకారాభిప్రాయః. † సాదృశ్యస్యానిర్వాహకత్వేపి తజ్జాతియోగస్య తద్బుద్ధినిర్వాహకత్వం దృష్టమితి శఙ్క్యతే (రజతాదీతి) సా - రజతాదిజాతిః. అపరమార్థాన్వయాయోగాత్ - అపరమార్థవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్తిబాధేపి జాతేరబాధితత్వప్రసంగ ఇతిభావః. జాతిరపిహి బాధ్యతే । నహివ్యక్తిర్నాస్తి జాతిస్త్వస్తీతి ప్రతీతిః । జాతిరపి నాస్తీత్యేవహి ప్రతిపత్తిః. నచ ప్రాక్ప్రతిపన్నాయా అపి జాతేః పశ్చాదప్రతీతిరభివ్యంజకవ్యక్త్యభావాత్ । నతుజాత్యభావాదితివాచ్యమ్. అభివ్యంజకవతి పూర్వకాలే ప్రతిపన్నాయా అపి జాతేః తత్కాలసంబంధితయైవ నాస్తితాగోచరత్వాద్బాధకప్రత్యయస్య । ప్రతిపన్నోపాధౌ నాస్తీతి ప్రత్యయోహి బాధః. † అపరమార్థపక్షం దూషయతి (నాపీతి) పరమార్థాన్వయాయోగాత్ - ఆపణస్థరజతవ్యక్త్యన్వయాయోగాదిత్యర్థః. వ్యక్తిబాధేనాపి జాతేః కదాచిద్బాధితత్వప్రసంగ ఇతిభావః. నహి కదాచిదప్యాపణస్థరజతే రజతత్వంబాధ్యతే. † పరమార్థ

†అపరమార్థే పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోర్నిర్వాహకత్వాయోగాచ్చేత్యలమపరిణతకుతర్కవిలసితైః.

౧౮౩. † అథవా—‡† యథార్థం సర్వవిజ్ఞానమితి వేదవిదాం మతమ్। †శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్య సర్వాత్మత్వప్రతీతి తః॥ † బహుస్యామితి సంకల్ప పూర్వసృష్ట్యాద్యుపక్రమే । తాసాం త్రివృతమేకైకామితి శ్రుత్యైవ[దర్శి]తోదితమ్ ' త్రివృత్కరణమే † వంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే। యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తదపాముపి శుక్లం కృష్ణం పృథివ్యాశ్చేత్యగ్నావేవ త్రిరూపతా। శ్రుత్యైవ దర్శితా తస్మాత్సత్యేసర్వత్ర సంగతాః. † పురాణేచైవమేవోక్తం వైష్ణవే సృష్ట్యుపక్రమే ॥ † ※ నానా వీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః ॥ † సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం †పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డమిత్యాదినా తతః ‡ †సూత్రకారోఽపి

వ్యక్త్యనన్వయే బాధకమాహ (అపరమార్థ ఇతి) పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః-పరమార్థవిషయబుద్ధిశబ్దయోః. పరమార్థవ్యక్తౌ జాతిరనన్వితా చేత్ - తస్యాః క్వచిదపి పరమార్థబుద్ధిశబ్దహేతుత్వాదర్శనాత్ భ్రాన్తిస్థలేఽపి పరమార్థబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వం నస్యాదిత్యర్థః. † యద్వా—జాత్యపారమార్థ్యపక్షే దూషణాంతరం బుద్ధిశబ్దాన్వయానుపపత్తిమాహ (అపరమార్థ ఇతి) తదానీం - పరమార్థబుద్ధిశబ్దయోః - పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దయోరిత్యర్థః. అసత్ఖ్యాతౌ లోకోత్పత్తినిరాసముఖే జీవ్య ఇదం దూషణముచ్యతే. వ్యక్తేస్తన్నిర్వాహకత్వాయోగం దర్శయితుం అపరమార్థ ఇత్యుక్తిః. అపరమార్థ[భూత]జాతేర్హి పరమార్థభూతబుద్ధిశబ్దనిర్వాహకత్వాయోగాజ్జాత్యపారమార్థ్యమయుక్తమిత్యర్థః. బుద్ధిశబ్దయోశ్చ పారమార్థ్యం తద్బాధకాదర్శనాదేవ సిద్ధమ్. [ఇతి ప్రమాణానుపపత్త్యా భావరూపాజ్ఞానదూషణమ్].

౧౮౩. † అథ వక్ష్యమాణాయా యథార్థఖ్యాతేః స్వసిద్ధాన్తత్వం దర్శయతి (అథవేతి) †తస్యాః సర్వతన్త్రసాధారణత్వం దర్శయన్ తాం ప్రతిజానీతే (యథార్థమితి) వేదవిదామ్ - భగవద్బోధాయనటఙ్కద్రమిడభాష్యకారాదీనామిత్యర్థః. † మతత్వే హేతుమాహ (శ్రుతిస్మృతిభ్య ఇతి) † శ్రుతిం దర్శయతి (బహుస్యామితీతి) ఆదిశబ్దేన నామరూపవ్యాకరణముచ్యతే. యద్వా—సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోక్తం స్థితి ప్రళయాదికం గృహ్యతే. సృష్ట్యాదిరుపక్రమో యస్య ప్రకరణస్య తస్మిన్ సృష్ట్యాద్యుపక్రమే. ఇదం శ్లోకార్ధం కిమర్థమితిచేత్. ఉచ్యతే—పాఠక్రమేణాణ్డసృష్టేర్హి పశ్చాత్త్రివృత్కరణమితి జ్ఞాయతే. అణ్డసృష్టేః ప్రాగపి త్రివృత్కరణమస్తి। అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్య. త్రివృత్కరణముపాయః। అణ్డసృష్టిః ఫలమ్. ఉత్పత్త్యా ఫలం పశ్చాద్భవతి ' సంకల్పేతు పూర్వభావి. ఉపాయస్తూత్పత్త్యా పూర్వభావీ। సఙ్కల్పే పశ్చాద్భావీతి లోకసిద్ధం కిం కేన కథ మిత్యాదౌ. అతో ※ నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీత్యస్మిన్ వ్యష్టిసృష్టిసంకల్పవాక్యే పశ్చాన్నిర్దిష్టమణ్డసృష్ట్యుపాయభూతం త్రివృత్కరణమ్ ※ నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి ఉత్పత్తివాక్యే పూర్వనిర్దిష్టస్యాపి నామరూపవ్యాకరణస్య ఫలభూతత్వాత్. త్రివృత్కరణస్య ఫలరూపసృష్టేః పూర్వభావిత్వం నిశ్చీయతే। అర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధస్య న్యాయ్యత్వాత్ ※ అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీతివత్. అస్మిన్నర్థే నిదర్శనం ఉపక్రమే ※ బహుస్యాం ప్రజాయేయేతివాక్యమ్। అత్ర బహుస్యామితి ఫలసంకల్పః ప్రజాయేయేతి తదుపాయసఙ్కల్పః. అనేన నకేవలం కిం కేన కథ మిత్యాదిలోకప్రసిద్ధ్యా అత్ర త్రివృత్కరణస్య ఫలభూతసృష్టేః పూర్వభావిత్వనిశ్చయః ఉపక్రమభూతసఙ్కల్ప వాక్యానుగుణ్యాచ్చేతిజ్ఞాపితమ్. † ఏవం త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్టేః ప్రాక్ సద్భావం జ్ఞాపయితుం ఉపక్రమగతసంకల్పవాక్యస్య తదనుగుణత్వ జ్ఞాపనాయ బహుస్యామిత్యాద్యర్థముపాత్తమ్. అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణస్య ప్రదర్శనాత్ అణ్డసృష్టేః పశ్చాత్త్రివృత్కరణమితి శఙ్కాయాం శ్రుతేరర్థమాహ (ఏవంహి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యత ఇతి) అగ్న్యాదిషు కతిపయవ్యక్తిషు త్రిరూపత్వప్రదర్శనం నేయత్తాబుద్ధ్యా. అపిత్వణ్డాన్తర్భూతస్యైవ ప్రత్యక్షయితుం యోగ్యత్వాత్ పూర్వోక్తత్రివృత్కరణ సంభావనాప్రదర్శనార్థమితి భావః. † అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవ త్రివృత్కరణమస్తీతి స్పష్టం జ్ఞాపయతి (పురాణే చేతి) అస్యాముపనిషది భూతత్రయసృష్టేరుక్తత్వాత్సప్తతయోక్తానాం మిశ్రణముక్తమ్। ఇదం తత్త్వాన్తరసృష్టిప్రతిపాదనప్రకరణేషు తేషామపి మిశ్రణస్య ప్రదర్శనార్థమితి జ్ఞాపనాయ పురాణవచనోదాహరణమ్. వైష్ణవ ఇత్యనేన సాత్త్వికత్వాత్ప్రామాణ్యం సూచితమ్ ※ సాత్త్వికేషుచ సర్వేషు విష్ణోర్మాహాత్మ్యమిష్యత ఇతివచనాత్। సంహతత్వం సమాగతత్వం చేతి అవస్థాద్వయమస్తి. సంహతత్వం నామ పృథక్స్థిత్యర్హసంయోగమాత్రం। సమాగతత్వం పృథక్స్థిత్యనర్హసంశ్లేషవిశేషః. † ఏతద్ద్వయాభావాత్స్రష్టుం నాశక్నువన్నిత్యాహ (నానావీర్యా ఇతి) † ఏతదుభయప్రాప్త్యా ఉపజన్నిత్యాహ (సమేత్యేతి) † ఏకైకస్మిన్ భూతే సర్వభూతాని సన్తిచేత్సర్వేశబ్దాః సర్వత్ర ప్రయుజ్యేరన్నిత్యత్రాహ (పరస్పరసమాశ్రయా ఇతి) †అన్యేషాం భూతానాం సమాశ్రితానాం ఏకం భూతం సమాశ్రయః। ఆశ్రితాశ్రయభావశ్చ న్యూనాధిక భావనిబన్ధనః। తత్కృతా శబ్దవ్యవస్థేతి భావః. †ఉపాత్తవచనాన్తరేణ ※ సంప్రాప్యైక్యమశేషత ఇతి కృత్స్నశః సమాగతత్వముక్తమ్. మహదాదయ ఇతిపాఠే సత్యపి వృత్తభఙ్గపరిహారాయ స్వోపన్యస్తే మహదాద్యా ఇత్యుక్తం భాష్యకారైః. అయమేవ శ్రుత్యభిప్రాయ ఇతి స్థాపయితుం సూత్రకారోక్తిం దర్శయతి(సూత్రేతి) తదసూత్రకారోఽప్యవదదిత్యన్వయః. తతః - అస్యార్థస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. † ఏవం ప్రథమం భూతే భూతాన్తరసద్భావ ఉక్తః। వక్ష్యమాణస్య సదృశే సదృశాన్తర సద్భావస్యోపయోగిత్వాత్.

※ విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౫౦, ౫౩, ౫౪. ‡ ఇమే భాష్యకారీయాః శ్లోకాః. ఉత్తరపృష్ఠే విద్యమానాశ్చ.

‡ భూతానాం త్రిరూపత్వం తథావదత్ । త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాదితి తేనాభిధా భిదా॥ †సోమాభావేచ పూతీకగ్రహణం శ్రుతి[దర్శి]చో(ది)తమ్ ।సోమావయవసద్భావాదితిన్యాయవిదోవిదుః॥†వ్రీహ్యభావేచ నీవార గ్రహణం వ్రీహిభావతః। † తదేవ సదృశం తస్య య[ద్య] త్ర(ద్రి)వ్యైకదేశభాక్ ॥†శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధితః। † రూప్యశుక్త్యాది నిర్దే[శ్యః](శ)భేదో భూయస్త్వహేతుకః ॥ † రూప్యాదిసదృశశ్చాయం శుక్త్యాదిరుపలభ్యతే । †అతస్తస్యాత్ర సద్భావః ప్రతీతేఽపి నిశ్చితః ॥ † కదాచిచ్చక్షురాదేస్తు దోషాచ్ఛుక్త్యంశవర్జితః । రజతాంశో గృహీతోఽతో రజతార్థీ ప్రవర్తతే॥ దోషహానాత్తు శుక్త్యంశే గృహీతే తన్నివర్తతే।అతోఽయథార్థం రూప్యాది విజ్ఞానం శుక్తికాదిషు॥†బాధ్యబాధకభావోఽపి †భూయస్త్వేనోపపద్యతే। † శుక్తిభూయస్త్వవైకల్య సాకల్యగ్రహరూపతః ॥ † నాతో మిథ్యార్థ సత్యార్థవిషయత్వనిబన్ధనః। † ఏవంసర్వస్య సర్వత్వే వ్యవహారవ్యవస్థితిః.

తేనాభిధా భిదా - భూయస్త్వేనాభిధానవ్యవస్థేత్యర్థః. సదృశే సదృశాన్తరసద్భావమాహ (సోమేతి) న్యాయవిదః - పరీక్షకాః ※ సోమాభావే పూతీకానభిషుణుయాదిత్యయం విధిర్నియమార్థః - సోమాభావే తత్సదృశద్రవ్యాన్తరేషు స్వతఃప్రవృత్తేః. † ఏతత్తుల్యన్యాయసిద్ధార్థమాహ (వ్రీహీతి) వ్రీహిభావతః - వ్రీహ్యవయవసద్భావతః. † తతః కథం సదృశే సదృశాన్తర సద్భావ ఇత్యత్రాహ (తదేవేతి) † అనేన శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవ సద్భావః ఫలితఇత్యాహ (శుక్త్యాదావితి) శ్రుత్యైవబోధితః - ప్రతినిధిశ్రుత్యైవాభిమతత్వేన ఫలితః. యద్వా—త్రివృత్కరణ శ్రుత్యైవ బోధితత్వం ఫలితమ్ - తేజఃప్రచురరూప్యాంశశ్శుక్తౌ త్రివృత్కరణాత్సిధ్యతీత్యర్థః. † కథం శబ్దవ్యవస్థేత్యత్రాహ (రూప్యేతి) † శుక్తిరూప్యయోస్సాదృశ్యే సతిహి శుక్తౌ రూప్యసద్భావసిద్ధిః. శబ్దవ్యవస్థాయా భూయస్త్వహేతుకత్వసిద్ధి, శ్చేత్యత్రాహ (రూప్యాదీతి) యద్వా—శుక్తౌ రజతైకదేశసద్భావే ప్రమాణాన్తరమాహ (రూప్యాదీతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) ప్రతీతేః—రూప్యసదృశతయా ప్రతీతేః. † శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావశ్చేత్సదా గృహ్యేత । ప్రవృత్తిశ్చ సదా స్యాత్ । బాధశ్చ నోపపద్యేత । ఇత్యత్రాహ (కదాచిదితి) దోషః శుక్త్యంశాగ్రహహేతుః. ప్రచురగ్రహణాభిభూతత్వాభావాత్ । అదృష్టవశాచ్చ రజతగ్రహణమ్. అదృష్టవశాచ్చ అమ్బునో గ్రహణాదితిహి వక్ష్యతే । ఉదాహరణాంతరేష్వప్యుపజీవ్యత్వాయహి త్రత తదుక్తిః. † (భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకభావఇతి) శుక్తిభూయస్త్వేన తజ్జ్ఞానస్య బాధకత్వమ్. తతఏవ రజతాల్పత్వం సిద్ధమ్. తేన రజతజ్ఞానస్య బాధ్యత్వమిత్యర్థః. † భూయస్త్వేనేత్యుక్తే భ్రాన్తిజ్ఞానస్య రజతభూయస్త్వాత్తేన శుక్తిజ్ఞానస్య బాధ్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం భూయస్త్వేన బాధ్యబాధకత్వముపపాదయతి (శుక్తీతి) నను—సాకల్యే సత్యపి వైకల్యం గృహీతంచేదన్యథాఖ్యాతిరితి. నైవమ్—నహి వైకల్యస్య గ్రహో వైకల్యగ్రహః । కింతు శుక్తిభూయస్త్వవైకల్యేన గ్రహః - తద్విరహేణ గ్రహః - తదగ్రహఇతి ఫలితమ్. భూయస్త్వసాకల్యేన గ్రహః - తత్సహితతయా గ్రహః. తయోర్గ్రహయోఃరూపాత్ - స్వభావాత్ - తథా విధగ్రహణాత్మకత్వాదిత్యర్థః. బహువ్రీహిర్వా భావప్రధానో నిర్దేశః । పూర్వోత్తరజ్ఞానయోస్తథారూపత్వాత్ బాధ్యబాధకభావఇత్యర్థః. జ్ఞానస్య బాధ్యత్వం నస్వరూపతః. నచ విషయతః । కింతు బాధ్యప్రవృత్తికత్వమ్. ఉత్తరజ్ఞానస్యచ బాధకత్వం పూర్వజ్ఞానజన్యప్రవృత్తినివారకత్వమ్. అన్యథాఖ్యాతివాదేపి జ్ఞానస్య స్వరూపేణ బాధ్యత్వమనభిమతమ్. కింతు విషయబాధ్యత్వమేవాభిమతమ్. † అస్మాకంతు జ్ఞాన ఫలభూతప్రవృత్తేః బాధ్యత్వమితిభిదా. ప్రవృత్తేశ్చబాధితత్వం ప్రతిబద్ధోత్పత్తికత్వం విఫలత్వంవా † (నాత ఇతి) మిథ్యార్థసత్యార్థశబ్దాభ్యాం పరాభిమతమిథ్యాత్వసత్యత్వేవివక్షితే. † (ఏవమితి) సర్వస్య సర్వత్వేపి వ్యవహారవ్యవస్థితిః - హానోపాదానాదినియమః. ఏవం - భూయస్త్వసాకల్యవైకల్యాభ్యామిత్యర్థః. సాధారణాకారగ్రహణభేదాగ్రహదోషాదృష్టాని సర్వవాదిభిరభ్యుపేతవ్యాని । తావతాప్రవృత్త్యాదినమ్భవేష్యధిక కల్పనాయా మన్యేషాంగౌరవంస్యాత్. తత్రేష్టరూపపరూపినిరన్తరభానాత్ప్రవృత్తిః. ద్విష్టరూపపరూపినిరంతరభానాన్నివృత్తిః. రూపరూపిణోర్ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వవిరోధిధర్మాన్తరాశ్రితత్వభానవిరహేణ భానం నిరన్తరభానమ్. అతఏవ భేదాగ్రహాత్ప్రవృత్తిశ్చేద్రజ్జుసర్పభేదాగ్రహే నివృత్తిర్నస్యాదిత్యాదీని చోద్యాని నావకాశం లభన్తే. యగిపరమతే ఖ్యాత్యన్తరహేతురభ్యుపేతః । సఏవాస్మాకం ప్రవృత్త్యాదిహేతుః. ప్రాభాకరైర్యథార్థవాదార్థ తాత్పర్యానభ్యుపగమాత్కేవలభేదాగ్రహేణైవ నిర్వాహఃకృతః । అత్రతు యథార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థే ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాదుపనిషద్భాగావగతం త్రివృత్కరణమ్, తత్ప్రదర్శితం పఞ్చీకరణమ్, ఈశ్వరకర్తృకంసర్గవిశేషం తథా ప్రతినిధిన్యాయం, భేదాగ్రహ, మప్యుపజీవ్య నిర్వాహగి కృతఇతివైషమ్యమ్. తత్ర భూతే భూతాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేన నిర్వాహః స్ఫుటతరః. సదృశే సదృశాంతర భ్రమస్యతు ప్రతినిధిన్యాయేనైవ నిర్వాహః । నతు త్రివృత్కరణేనోపయోగఇతి కేచిదాచార్యాః. త్రివృత్కరణమపి విజాతీయభూతారబ్ధే సదృశే విజాతీయభూతారబ్ధసదృశాన్తరభ్రమనిర్వాహకాపయికమితిచ సంప్రదాయః । శ్రుతిస్మృతిభ్యస్సర్వస్యేత్యాదిగ్రన్థానాం స్వారస్యాత్తథావగమ్యతే. అతస్త్రివృత్కరణశ్రమఃపఞ్చీకరణస్మరణాభ్యాం ప్రతినిధిన్యాయాచ్చ సదృశే సదృశాంతరబుద్ధియాథార్థ్యం నిరూప్యతే. నను—కథం సదృశే సదృశాన్తరభ్రమస్య త్రివృత్కరణేనోపయోగః । నహి త్రివృత్కరణాత్పూర్వం రజతాద్యవయవాస్సన్తి। తథా సతిహి త్రివృత్కరణనిబన్ధనం శుక్తౌ రజతాదిసంమిశ్రణం స్యాత్ । నచ తదస్తి । త్రివృత్కరణాత్[illegible]సృష్టేః పూర్వభావిత్వాత్. ఉచ్యతే—పాఞ్చభౌతికేష్వపి పదార్థేషు కించిత్కార్యం కేనచిత్ ప్రచురేణ భూతేన

౧౪౪. † స్వప్నేచ ప్రాణినాం † పుణ్యపాపానుగుణం భగవతైవ తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాః తత్తత్కాలావసానాః †తథాభూతాశ్చార్థాస్సృజ్యన్తే। †తథాహిశ్రుతి †స్స్వప్నవిషయా ‡ "నతత్ర రథా నరథయోగా న పన్థానో భవన్తి అథ రథాన్రథయోగాన్పథస్సృజతే। నతత్రా † నన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి। అథానన్దాన్ముదః ప్రముదస్సృజతే। నతత్ర

పరిణామవిశేషవతా ఆరబ్ధమ్ - తత్ర యాదృశ పరిణామయుక్తయస్మాత్ ప్రచురం యత్కార్యం - తస్య తాదృశపరిణామవతో భూతస్య కార్యాన్తరే ష్వపి విద్యమానత్వాత్తేషు తథావిధ తద్భూతప్రచురతయా తస్య విషయబుద్ధిరుపపద్యతే. యద్యప్యవాన్తరాకారవిశేషః త్రివృత్కరణమాత్రేణ నాస్తి. తథాపి త్రివృత్కరణేన కార్యానుప్రవిష్టస్య తస్య భూతస్య కార్యాన్తరానుగుణపరిణామసంభవాత్ భాతికాంతరే భాతికాన్తర బుద్ధేర్యాథా ర్థ్యం ఘటతే. తథాత్రివృత్కరణేన శుక్త్యన్తర్గతస్య తేజోంశస్య శుక్లభాస్వరరూపేణ పరిణామవతో రజతసాదృశ్యాద్రజతావయవత్వ ముపపన్నమ్. తాదృశాకారయుక్తతత్తద్భూతవిశేషవత్త్వమేవహి సమ్యగ్రజతాదయో నిరీక్ష్యన్తే. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాద్యవయవసద్భావ ఉపపద్యతే. నను—కథం శుక్త్యాదిషు ప్రతీయమానానా మవయవానాం రజతాద్యవయవత్వమ్। నహితే రజతాదిష్వ అనీయ నివేశితాః. ఉచ్యతే—సంప్రతిపన్నరజతాద్యవయవ సుసదృశాకారత్వమేవతేషాంరజతాద్యవయవత్వమ్। నతు రజతాదిష్వ ఆనీయనివేశితత్వమ్ యథా సంప్రతిపన్న రజతాద్యవయవానామ్। నహ్యేషాంరజతాద్యవయవానాం కుతశ్చిద్రజతాన్తరాదేరానీయ నివేశితాః. ఏవమేవ పూతీకాదిషు ప్రతీయమానానాం సోమలతాద్యవయవానామపి. సోమాద్యవయవ త్వంనామ సంప్రతిపన్నసోమలతాద్యవయవసుసదృశత్వమేవ. తచ్చ స్ఫుటతరప్రతీతిసిద్ధమబాధితంచ। నహి శుక్తిశకలపూతీకాదిషు రజతసోమలతాది సాదృశ్యం నాస్తీతి బాధకప్రత్యయ ఉదేతి. తేషామవయవానాం విజాతీయావయవప్రాచుర్యాదకార్యకరత్వంప్రచురక్షీరనివిష్టాల్పసలిలస్యేవ, ప్రచుర కనకసంసృష్టాల్పరజతస్యేవచ సంభవతి. నన్వేవంశుక్తితయాభిమతపుఞ్జస్య శుక్తిత్వమప్రష్కలంస్యాత్ -విజాతీయావయవసంసర్గాత్ పురుషమృగే పురుష త్వవత్. పురుషమృగత్వం నామ పురుషత్వమృగత్వవిలక్షణం జాత్యంతరమ్। నతు వికలం పురుషత్వం మృగత్వంచేతిచేత్. తర్హి శుక్తితయాభిమత పుఞ్జస్యాపి శుక్తిత్వ రజతత్వ విలక్షణజాత్యన్తరవత్త్వం స్యాత్. తతశ్చ పురుషమృగే పురుషవ్యవహారవత్ శుక్తివ్యవహారో నముఖ్యస్స్యాత్। విజాతీ యసంసృష్టాయాః భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేః పురుషః పురుషమృగస్యేవ శుక్త్యన్తరేణ సాసాదృశ్యాభావాత్। సాసాదృశ్యేసతిహి తద్వ్యవ హారస్య ముఖత్వం తదభావాద్ధి సింహోదేవదత్త ఇత్యస్యాముఖ్యత్వమ్. శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాచ్ఛుక్తిత్వం పుష్కలమ్।అతఏవ తద్వ్యవహారశ్చ ముఖ్య ఇతిచేత్. తర్హి రజతాంశస్యాప్రచురత్వాదేవ రజతత్వం నాస్తీతి రజతబుద్ధేర్యాథార్థ్యం నస్యాత్. ఉచ్యతే—పురుషత్వవత్ శుక్తిత్వస్యావయవసంఘా తవిశేషవృత్తిత్వాభావాత్ అణుమాత్రేపి శుక్తిత్వం పుష్కలమ్. పురుషత్వస్యతు సంఘాతవిశేషవృత్తితయా సంఘాతవైకల్యాత్తదపౌష్కల్యం జాత్యన్త రంవా తత్ర స్యాత్। శుక్తిత్వంతు నతథేత్యుక్తమ్. అతి శ్శుక్త్యవయవేషు శుక్తిత్వ తద్వ్యవహారావుపపన్నౌ। తత్ర విరుద్ధజాత్యన్తరాభావాత్. శుక్తి తయాభిమతసంఘాతేతు శుక్త్యవయవప్రాచుర్యాదర్థక్రియావ్యవస్థా శబ్దవ్యవస్థాచోపపద్యతే। ప్రచురశుక్త్యభిభూతత్వేన రజతాంశస్యాగృహీతత్వాత్ గృహీతశుక్తి వివక్షయా తద్విషయత్వేన ప్రయుక్తశ్శబ్దో ముఖ్య ఇత్యుపపన్నమ్. నచ భ్రమాధిష్ఠానభూతాయాశ్శుక్తేర్విజాతీయావయవయోగితయా శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్యహానిః। శుక్త్యన్తరస్యాప్యల్పరజతాంశమిశ్రత్వాద్రజతాంశాభిభవేన శుక్త్యన్తరసాసాదృశ్య ప్రతీతిరుపపద్యతే. శుక్త్యవయవా నాంతు పరస్పరసాసాదృశ్యముపపన్నతరమ్, ఉక్తరీత్యా రజతాంశస్యచ రజతత్వం ముఖ్యమ్, తస్మిన్నంశే విరుద్ధజాత్యన్తరాభావాత్ రజతాన్తరావయవ సాసాదృశ్యంచ. భ్రమదశాయాం గృహ్యమాణస్య తస్య ప్రచురశుక్తిగ్రహణాభిభూతత్వాభావాద్రజతాన్తరావయవసాసాదృశ్య ప్రతీతిరుపపద్యతే। అతఏవ రజతవ్యవహారశ్చ ముఖ్యః. అతశ్శుక్త్యాదౌ రజతాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపన్నమ్। అల్పస్య రజతస్య ప్రచురతయాగ్రహణే అన్యథాఖ్యాతిప్ర సంగఇతిచేన్న। ప్రాచుర్యగ్రహణాభావాత్. అల్పత్వాగ్రహణమేవహి తత్ర విద్యతే. ప్రాచుర్యస్య ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాత్ప్రతియోగిభూతశుక్త్య గ్రహణాత్తద్గ్రహణే ప్రవృత్త్యసంభవాచ్చ శుక్త్యపేక్షయా రజతాంశస్య ప్రాచుర్యం నగృహీతమితి నాన్యథాఖ్యాతిః. నన్వల్పత్వాగ్రహణంనామ ప్రచురత్వగ్రహణం స్యాత్, భవన్మతేహి భావాన్తరమభావః - అతోన్యథాఖ్యాతత్వమితిచేన్న। అల్పత్వాగ్రహణంనామ నప్రాచుర్యగ్రహణమ్, అపి త్వల్పత్వవిషయజ్ఞానసంకోచ ఇత్యన్యథాగ్రహాభావాత్. నేదం రజతమిత్యత్ర నఞర్థఃక ఇతిచేత్ - శుక్తిత్వమేవేతి బ్రూమః. యదాకారగ్రహణేన పూర్వజ్ఞానోత్పన్నాయాః ప్రవృత్తేర్నివృత్తేర్వా నివారణం సఏవాకారో నఞర్థః, సచాకారః ప్రతియోగిసాపేక్షైః నేదంరజతమిత్యాదిశబ్దైః తదనపేక్షై శ్శుక్త్యాదిశబ్దైశ్చ వ్యవహ్రియతే.

౧౪౪. † ఏవంభూతే భూతాన్తరసద్భావాత్సదృశే సదృశాన్తరసద్భావాచ్చ శుక్తిరూప్యాదిబుద్ధేర్యాథార్థ్యముపపాదితమ్. నహిస్వప్నార్థానాం సదృశే సదృశాన్తరసద్భావో భూతే భూతాన్తరసద్భావోవా వక్తుం శక్యఇత్యత్రాహ (స్వప్నేచేతి) † కథంకేచిత్సుఖరూపాః। కేచిద్దుఃఖరూపాఇత్య త్రాహ (పుణ్యపాపానుగుణమితి) భగవతైవ - జగత్స్రష్ట్రైవ. † తర్హ్యన్యైరప్యుపలభ్యేత, నచాన్యోపలభ్యేతేత్యత్రాహ (తత్తదితి) † కథం దృష్టవిసజా తీయా ఇత్యత్రాహ (తథాభూతాఇతి) † శ్రుతిం దర్శయతి (తథాహీతి) ‡ స్వప్నవిషయత్వ మస్య వాక్యస్య కథమితి శఙ్కాయాం స్వప్నం శాస్తీతి పూర్వవాక్యం స్మారయతి (స్వప్నవిషయేతి) రథయోగాః - అశ్వాదయః నభవన్తి। దృష్టసజాతీయా నభవంతీత్యర్థః. † (ఆనన్దాముదఃప్రముదఇతి) సాధా

‡ బృ - ౬ అ - ౩ బ్రా - ౧౦.

చన్ద్రో గ్రాహ్యఇతి గ్రహణే - ప్రత్యభిజ్ఞానవత్ కేవలచక్షుషస్సామర్థ్యాభావా † చ్చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠతే. † ద్వయోశ్చక్షుషోరేకసామగ్ర్యన్తర్భావేపి తిమిరాదిదోషభిన్నం చాక్షుషం తేజస్సామగ్రీద్వయం భవతీతి కార్యకల్ప్యమ్. † అపగతేతు దోషే స్వదేశవిశిష్టస్య చన్ద్రస్యైకగ్రహణవేద్యత్వాదేకశ్చన్ద్రఇతి భవతి ప్రత్యయః । † దోషకృతంతు సామగ్రీద్విత్వం తత్కృతం గ్రహణద్విత్వం తత్కృతం † గ్రాహ్యాకారద్విత్వంచేతి నిరవద్యమ్.

౧౮౫. అతస్సర్వం విజ్ఞానజాతం యథార్థమితి సిద్ధమ్. ఖ్యాత్యన్తరాణాం దూషణాని తైస్తైర్వాదిభిరేవ ప్రపఞ్చితానీతి నతత్ర యత్నఃక్రియతే. అథవాకిమనేన బహునోపపాదనప్రకారేణ. ప్రత్యక్షానుమానాగమాఖ్యం ప్రమాణజాతం, మాగమగమ్యంచ నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం పరం బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛతాం కిం ననేత్స్యతి । కిం నోపపద్యతే । † భగవతాహి పరేణ బ్రహ్మణా క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుగుణం తద్భోగ్యత్వాయాఖిలం జగత్సృజతా సుఖదుఃఖోపేక్షాఫలానుభవానుభావ్యాః పదార్థాస్సర్వ సాధారణానుభవవిషయాః, కేచన తత్తత్పురుషమాత్రానుభవవిషయాస్తత్తత్కాలావసానాస్తథా తథాఽనుభావ్యాస్సృజ్యన్తే. † తత్ర బాధ్యబాధకభావస్సర్వానుభవవిషయతయా తద్రహితతయాచోపపద్యతఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

౧౮౬. † యత్పునస్సదసదనిర్వచనీయమజ్ఞానం శ్రుతిసిద్ధమితి తదసత్ ‡ ※ † అనృతేనహి ప్రత్యూఢా ఇత్యాదిష్వనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయానభిధాయిత్వాత్. † ఋతేతరవిషయోహ్యనృతశబ్దః. † ఋతమితి కర్మవాచి. * ※ † ఋతంపిబన్తా

పృష్టమ్ - సంస్కారస్య విలమ్బితభావిత్వాన్నతదానీమైక్యప్రతిపత్తిరిత్యర్థః. † (చాక్షుషజ్ఞానం తథైవావతిష్ఠతఇతి) అగృహీతైకత్వచన్ద్రమాత్రవిషయమవతిష్ఠతఇత్యర్థః. తస్యైవేతిపాఠే చన్ద్రమాత్రస్యైవ గ్రాహకతయా తిష్ఠతీత్యర్థః. † ఏకసామగ్రీభూతయోశ్చక్షుషోః కథం ద్విసామగ్రీత్వమిత్యత్రాహ (ద్వయోశ్చక్షుషోరితి) స్వతో నిర్దోషస్యేన్ద్రియస్య సదోషత్వంహి కార్యకల్ప్యమ్. తథా సామగ్రీద్విత్వమపీతిభావః. † తర్హి సదైవ చన్ద్రద్విత్వం గృహ్యేతేత్యత్రాహ (అపగతేత్వితి). † కథందోషాపగమే ఐక్యప్రతిపత్తిరితి శఙ్కాయాం ద్విత్వప్రతిపత్తేరౌపాధికత్వమాహ (దోషకృతమితి) (గ్రాహ్యాకారద్విత్వమితి) స్వదేశవిశిష్టత్వమేక ఆకారః । అగృహీతాన్తరాళం ప్రదేశాన్తరమేక ఆకారః. తస్యాకారత్వం విశేషణత్వమ్. నచానాకారస్యాకారత్వేఽన్యథాఖ్యాతిః. అగృహీతాన్తరాళత్వేసతి అప్రధానతయా భాతస్యైవ విశేషణత్వాత్. నేత్రవృత్తిర్వృత్తిగతద్విత్వం చన్ద్రంచాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి ప్రాభాకరాః । యథా - సంవిత్సిద్ధౌ ప్రాభాకరమతోపన్యాసే ※ నేత్రవృత్తిర్ద్విధాభూతా ద్విత్వం వితనోతి వితన్వతీ । ద్విత్వం చన్ద్రంచ యుగపన్నిర్భాసయతి తత్ర నఇతి. దేశగతద్విత్వం చన్ద్రంచాగృహీతభేదం గృహ్ణాతీతి తతోఽత్రవైషమ్యమ్ । చాక్షుషతేజోగతిభేదరూపసామగ్రీద్వయజన్యమతిశైఘ్ర్యాద్యగృహీతక్రమమగృహీతభేదంచ జ్ఞానద్వయమగృహీతైకత్వం చన్ద్రమగృహీతాన్తరాళం దేశాన్తరంచ నిరన్తరం గృహ్ణాతి । తతో ద్విచన్ద్రవ్యవహారఇత్యర్థః. ఇతినిరవద్యమ్ - యథార్థఖ్యాతిసమర్థనమిత్యర్థః.

౧౮౭. † ఖ్యాత్యన్తరదూషణానామన్యోన్యముక్తానాం స్వాభిమతత్వాత్తత్ర యత్నాభావమాహ (ఖ్యాతీతి) అథవా కిమనేనేత్యాదిపాఠో బహుషు కోశేషు దృశ్యతే । వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యాతశ్చ । తత్ర పరాగర్థవిషయాపరోక్షభ్రమేష్వేకేనైవోత్తరేణ పరిహారఃకృతోభవతి. కిం ననేత్స్యతీత్యనేన ప్రమాణేఽనిష్టత్వముక్తమ్ । కిం నోపపద్యత ఇత్యనేనోపపత్తిరుక్తా. † కిం ప్రమాణమ్ । కథముపపత్తిరిత్యత్రాహ (భగవతాహీతి) అఖిలం జగత్సృజతేత్యనేనాస్యార్థస్య శ్రుతిమూలత్వం సూచితమ్ । కృత్స్నకార్యకారణత్వాద్బ్రహ్మణః ※ ఇదంసర్వమసృజతేతిహి శ్రుతిః । ప్రతీయమానత్వావిశేషాదిదమపి తత్సృష్టమిత్యర్థః. † తర్హి బాధ్యబాధకభావవ్యవస్థా కథమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) నహి తత్తదేకపురుషానుభావ్యానాం తత్తత్కాలావసాయినాంచ సుఖాదీనాం మిథ్యాత్వమితిభావః. [ఇతి ప్రమాణానుపపత్త్యా యథార్థఖ్యాతిః].

౧౮౮. † అథ శ్రుతిస్మృత్యర్థాపత్తిభ్యాం అనిర్వచనీయసిద్ధిం దూషయితుం ప్రథమం శ్రుతివాక్యాని యోజయతి (యత్పునరితి) † అనృతేనేత్యాదిశ్రుతిం వ్యాచష్టే (అనృతేనేతి) పూర్వనిరస్తప్రకారేణానిర్వచనీయస్యాప్రామాణికత్వాత్తత్ర వృత్త్యుత్తిర్నాస్తీతిభావః. † అనృతశబ్దం వ్యాచష్టే (ఋతేతరవిషయోహ్యనృతశబ్దఇతి) హిశబ్దేన ఋతేతరవిషయత్వే సంప్రతిపత్తిస్సూచితా । ఋతాభావస్య ఋతవిరోధినశ్చ ఋతభూతబ్రహ్మాశ్రయత్వానుపపత్త్యా తదన్యఏవ నఞర్థస్త్వయాపి వక్తవ్య ఇతిభావః. † అనృతశబ్దార్థం నిష్కృష్టుం ఋతశబ్దార్థమాహ (ఋతమితీతి) కర్మవాచి - పుణ్యకర్మవాచీత్యర్థః. నతు సత్యవాచీతిభావః. † కుతఇత్యత్రాహ (ఋతంపిబన్తావితి) అస్మిన్వాక్యే సుకృతస్య లోకేఇతి వ్యక్తమితిభావః. ఏవంవిధవాక్యాన్తరేషు ప్రసిద్ధిశ్చాస్తి నేతా ※ యథా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గన్ధో వాత్యేవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గన్ధోవాతీత్యుక్త్వా ※ ఏవమస్య తాదాత్మ్యం జానన్నేదితి పుణ్యప్రతియోగిన్యనృతశబ్దః ప్రయుక్తః । తస్మాదృతశబ్దఃపుణ్యవాచీ. † పుణ్యమపిహి మోక్షవిరోధి । తత్కథమనృతశబ్దోక్త

‡ భా - ౮ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. * కఠ - ౧ అ - ౩ వల్లీ - ౧.

ఇతివచనాత్. †ఋతం - కర్మఫలాభిసంధిరహితం పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమ్. అత్ర లిఙ్గవ్యత్యయేన ... పాపా
రికఫలం కర్మానృతం బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి † ※ ౧ ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి అనృతేన హి ప్రత్యూఢా ఇతి వచనాత్.

౧౫౦. † ※ ౨ నాసదాసీన్నో సదాసీదిత్యత్రాపి సదసచ్ఛబ్దాభ్యాం చిదచిద్వ్యష్టివిషయాభ్యాం ఉత్పత్తిదశాయాం సత్త్యచ్ఛబ్దాభిహితయోశ్చిదచిద్వ్యష్టిభూతయోర్వస్తునోః అప్యయకాలే అచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తుని ప్రలయప్రతిపాదనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. నాత్ర కస్యచిత్సదసదనిర్వచనీయతోచ్యతే । సదసతోరపి కాలవిశేషే. అసద్భావమాత్రవచనాత్. † అత్ర తమశ్శబ్దాభిహితస్యాచిత్సమష్టిత్వం శ్రుత్యన్తరాదవగమ్యతే । ※ ౩ అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతి. † సత్యమ్—తమశ్శబ్దేనాచిత్సమష్టిరూపాయాః ప్రకృతేస్సూక్ష్మావస్థోచ్యతే । తస్యాస్తు ※ ౪ మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాదితి మాయాశబ్దేనాభిధానాదనిర్వచనీయత్వమితి చేత్. † నైతదేవమ్—†మాయాశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వం నదృష్టమితి. † మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వేనానిర్వచనీయవాచిత్వమితి చేత్. † తదపి నాస్తి । † నహి సర్వత్ర మాయాశబ్దో మిథ్యావిషయః । ఆసురరాక్షసాస్త్రాదిషు సత్యేష్వేవ మాయాశబ్దప్రయోగాత్. † యథోక్తమ్ ※ ౫ తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా । బాలస్య రక్షతా దేహమైకైకశ్యేన సూదితమితి. † అతో మాయాశబ్దో విచిత్రార్థసర్గకరాభిధాయీ. † ప్రకృతేశ్చ మాయాశబ్దాభిధానం విచిత్రార్థసర్గకరత్వాదేవ. † ※ ౬ అస్మాన్మాయీ సృజతే

పాపమాత్రప్రత్యూఢత్వమితి శఙ్కాయాం మోక్షప్రకరణోక్తం పుణ్యం వివినక్తి (ఋతంకర్మేతి) ముముక్షోస్సుకృతం దుష్కృతముభయం హి విరోధీత్యేతత్తద్ద్వయం పాపమ్. అతో నఞ్సమాసాన్తర్గతఋతశబ్దోఽనభిసంహితఫలకర్మపర ఇత్యర్థః. పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమిత్యనేన ※ స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇత్యేతత్సూచితమ్. † అనృతశబ్దస్య బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపరత్వే సతి ఋతశబ్దస్య బన్ధకేతరకర్మవాచిత్వసిద్ధిరితి తదర్థం తత్పూర్వవాక్యేనోపపాదయతి (ఏతమితి) ఋతానృతశబ్దయోః ※ ఏవమస్మృతానుభావం సంపశ్యేదిత్యాదిషు శ్రుతిషు పుణ్యపాపపరత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్ । ※ నసుకృతం నదుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే ※ క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణీత్యాదిషు సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి మోక్షవిరోధిత్వశ్రవణాత్, మోక్షప్రకరణేషు ముముక్షోస్సంసారాఖ్యానిష్టఫలప్రదత్వేనోభయోరపి పాపశబ్దాభిధేయత్వాత్, ఉపస్థానృతశబ్దస్యాస్మిన్ వాక్యఏవ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వశ్రవణాత్ ※ తస్యాన్తరాయో మైత్రేయేత్యాదిషు పుణ్యపాపకర్మణో మోక్షవిరోధిఫలత్వశ్రవణాత్, అనృతశబ్దస్యానిర్వచనీయవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాచ్చానృతశబ్దస్తదన్యవ్యుత్పత్త్యా మోక్షవిరోధికర్మపర ఇత్యర్థః.

౧౫౦. † (నాసదాసీదిత్యాది) అత్ర ※ అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ నసత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యశుద్ధాత్మస్వరూపవిషయస్సదసచ్ఛబ్దప్రయోగోఽపి ప్రతిబన్దీత్వేనానుసన్ధేయః. † సదసచ్ఛబ్దయోశ్చిదచిద్వ్యష్టివిషయత్వముపపాదయతి (ఉత్పత్తీతి) ఉత్పన్నస్యహి ప్రళయః । ఉత్పత్తిశ్చ చిదచిద్వ్యష్ట్యోః శ్రుతిసిద్ధా । అతస్తయోరత్ర ప్రళయ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యామ్ ※ సచ్చత్యచ్చాభవదితి వాక్యం స్మారితమ్ । కార్యావస్థచేతనస్య సచ్ఛబ్దోక్తత్వాదిహ సచ్ఛబ్దేన, తదన్యవాచకేనాసచ్ఛబ్దేనచ, కార్యావస్థచేతనాచేతననిషేధః కృతః । వాక్యాన్తరైకార్థ్యాదిత్యర్థః. ※ తమ ఆసీత్తమసా గూఢమితి తదనన్తరవాక్యాభిప్రాయేణాచిత్సమష్టిభూతే తమశ్శబ్దాభిధేయే వస్తునీత్యుక్తమ్. † హేత్వన్తరంచాహ (సదసతోరితి) నహి కాలవిశేషే అనిర్వచనీయమభ్యుపగమ్యతే. † అచిత్సమష్టేస్తమశ్శబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతి (అత్రేతి). † ※ తమ ఆసీత్ ※ మాయాంతు ప్రకృతిమిత్యనయోర్వాక్యయోరపి పూర్వం క్రమేణోపాదాన వివక్షాం చోద్యరూపేణ దర్శయతి (సత్యమితి) ప్రకృతిశబ్దవాచ్యా మాయేత్యభిప్రాయః. † ※ పరిహరతి (నైతదేవమితి) †కుత ఇత్యత్రాహ (మాయేతి) ఇతి శేషః । మాయాశబ్దవాచ్యా ప్రకృతిరిత్యభిప్రాయః. † ఐన్ద్రజాలికాదిషు మాయావిత్ప్రయోగదర్శనాత్ మాయామిథ్యాశబ్దయోః పర్యాయత్వాదనిర్వాచ్యస్యచ మిథ్యాత్వాచ్చ మాయాశబ్దవాచ్యత్వమిత్యభిప్రాయేణ శఙ్కతే (మాయేతి). † పరిహరతి (తదపి నాస్తీతి) మాయాశబ్దస్య మిథ్యాపర్యాయత్వమేవ నాస్తి । తథాభ్యుపగమేప్యన్యథాఖ్యాతిభేదాగ్రహయోరన్యతరేణైవోపపన్నత్వాన్న తద్విషయత్వం యుక్తమిత్యనిర్వచనీయవాచిత్వం నాస్తీతి భావః. † తదుపపాదయతి (నహీతి) మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేషు సర్వేషు మిథ్యాత్వాననువృత్తేరిత్యర్థః. † సత్యేషు మాయాశబ్దప్రయోగం దర్శయతి (యథోక్తమితి) నహి జ్ఞానబాధ్యానామేకైకశః శస్త్రైశ్ఛేద్యత్వమస్తి । తస్మాదేకైకశో మాయానాం ఛేద్యత్వవచనాన్మాయాశబ్దస్య సత్యపరత్వమితి. † అనుయాయినఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాన్మాయాశబ్ద ప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుగతమాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యాహ (అత ఇతి) ఆశ్చర్యత్వమ్ - విస్మయనీయత్వమ్ । తచ్చవిచిత్రార్థసర్గకరత్వాత్. విచిత్రశబ్దో నానావిధవాచీ - నానావిధకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేర్విస్మయనీయత్వమ్. మాయాశబ్దోహ్యాశ్చర్యవాచీతి వక్ష్యతే । తస్మాదాశ్చర్యత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. అసత్యేషు సత్యేష్వపి మాయాశబ్దప్రయోగవిషయేష్వాశ్చర్యత్వం విద్యతే. † ప్రకృతేరాశ్చర్యత్వమేవ మాయాశబ్దాభిధేయత్వనిబన్ధనమిత్యాహ (ప్రకృతేరితి) † తదుపపాదయతి (అస్మాదితి) విచిత్రకార్యకరత్వాత్ప్రకృతేరాశ్చర్యరూపత్వమితి నమాయామాత్రసూత్రవిషయభాష్యవిరోధః. † ఏవం

౧॥ ఛా - ౮ ప్ర - ౩ ఖ - ౨. ౨॥ యజు - ౨ అష్ట క - ౮ ప్ర - ౯ అను. ౩॥ సుబా - ౨ ఖ. ౪॥ శ్వే-౪ అ-౧౦; ౯. ౫॥ విష్ణు-౧ అం-౧౯ అ-౨౦.

పతః శ్రూయతామిత్యారభ్యాభిధీయతే. † చిదచిన్మిశ్రే జగతి † చిదంశోఽవాఙ్మనసాగోచరస్వసంవేద్యస్వరూపభేదో జ్ఞానైకాకారతయా † అస్పృష్టప్రాకృతభేదోఽవినాశిత్వేనాస్తిశబ్దవాచ్యః। అచిదంశస్తు చిదంశకర్మనిమిత్తపరిణామభేదో వినాశితి నాస్తిశబ్దాభిధేయః। † ఉభయంతు పరబ్రహ్మభూతవాసుదేవశరీరతయా తదాత్మకమిత్యేతద్రూపం సంక్షేపేణాత్రాభిహితమ్.

౧౫౪. † తథాహి † ※ ౧ యదమ్బువైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసున్ధరా। పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతాబ్ధ్యాది సంయుతేత్య † మ్బునో విష్ణోశ్శరీరత్వేనామ్బుపరిణామభూతం బ్రహ్మాణ్డమపి విష్ణోః కాయః। † తస్యచ విష్ణురాత్మేతి † సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్య సామానాధికరణ్యస్య ※ ౨ జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యారభ్య వక్ష్యమాణస్య శరీరాత్మభావ ఏవ నిబన్ధనమిత్యాహ. † అస్మిఞ్ఛాస్త్రే పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమ్ ※ ౩ తాని సర్వాణి తద్వపుః ※ ౪ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః ※ ౫ స ఏవ సర్వభూతాత్మా విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి. తదిదం శరీరాత్మభావాయత్తం తదాత్మ్యం సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే ※ ౨ జ్యోతీంషి విష్ణురితి. † అత్రాస్త్యాత్మకం నాస్త్యాత్మకంచ జగదన్తర్గతం వస్తు

త్వమ్ - నాస్త్యదితి శఙ్కాయాం - మిథ్యాత్వంవినాఽనుక్తం రూపాన్తరమాహ (చిదచిన్మిశ్ర ఇతి) చిదచిన్మిశ్రే జగతీత్యనేన సంక్షేపశ్శ్రూయతాం పునరిత్యత్ర పునశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతో భవతి. చిదచిదాత్మకే జగతి స్థూలరూపముక్తమ్। తత్రైవ జగతి ఇదమపి రూపాన్తరం పునరుచ్యత ఇతి తస్యార్థః. † ※ సత్తామాత్రమగోచరమ్। వచసామాత్మసంవేద్యం ఇత్యాదివాక్యోక్తం విశేషణమాహ (చిదంశోఽవాఙ్మనసేతి) † ※ ద్వైతినోఽతథ్యదర్శిన ఇత్యాదివాక్యానాం భేదనిషేధపరాణామర్థం హృది నిధాయాహ (అస్పృష్టేతి) యది చిదంశస్య జ్ఞానైకాకారత్వమచిదంశస్య పరిణామాస్పదత్వంచ వివక్షితమ్। తర్హ్యస్తి నాస్తి సత్యాసత్యాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కిమర్థముచ్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే—శాఖావిశేషేషు ※ సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ※ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదిత్యాదివాక్యేష్వస్తి నాస్తి సత్యాసత్యాదిశబ్దానాం శ్రూయమాణానామనధీతశాఖాగతానాంచ కిం జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తభూతే। ఉత పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఇతిశఙ్కాం నిరాకర్తుం పరిణామిత్వాపరిణామిత్వే ఏవ నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దార్థః। నతు జ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వే ఇత్యధీతానధీతశాఖార్థజ్ఞాపనార్థమితి. † పృథివ్యాదితత్త్వానాం సంఘాతవిశేషావస్థాయామేవ జీవం ప్రతి శరీరత్వం దృష్టమ్, నత్వేకైకస్య. మనుష్యాదిశరీరాణామపి తాదృశపిణ్డావస్థాయామేవ శరీరత్వం దృష్టమ్। నభస్మాద్యవస్థాయామితి చిదచితోర్గి ప్రత్యేకమవస్థావిశేషేషు భగవచ్ఛరీరత్వాభావశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉభయమితి) చిదచిద్రూపమన్యోన్యసంసృష్టం నిష్కృష్టంచ భగవచ్ఛరీరమిత్యర్థః. నిష్కృష్టస్య భగవచ్ఛరీరత్వప్రతిపాదనాద్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వస్య నిరుపాధికతయా స్వరూపప్రయుక్తత్వం ఫలితమితి ముక్తావస్థాయామపి జీవస్య భగవచ్ఛరీరత్వసిద్ధిః. ఏతద్రూపమ్ - అయమాకార ఇత్యర్థః.

౧౫౪. † ఏతదుపపాదయతి (తథాహీత్యాదినా) దశశ్లోక్యాం న భగవదాత్మకత్వమసాధారణం ప్రతిపాద్యమ్। తత్తు సర్వప్రకరణసాధారణమ్. అసాధారణప్రతిపాద్యంతు ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవ. శాస్త్రస్యోపనిషదర్థోపబృంహణపరత్వాత్సాఙ్ఖ్యాదిమతవ్యావృత్త్యర్థం సర్వప్రకరణేషు భగవదాత్మకత్వముచ్యతే। అత్ర అసాధారణప్రతిపాద్యో ప్రకృతిపురుషవివేక ఏవేత్యభిప్రాయేణహి పూర్వమనుక్తం రూపాన్తరమిత్యుక్తమ్. భగవదాత్మకత్వస్య సర్వప్రకరణసాధారణ్యంహి - పూర్వమప్యేతదసకృదుక్తమిత్యత్రత్రచ వక్ష్యతే. † దశశ్లోకీస్థసామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబన్ధనమితి జ్ఞాపయితుం పూర్వశ్లోకముపాదత్తే (యదమ్బ్వితి) † ఋషిణాభిప్రేతం ఫలితమర్థమాహ (అమ్బునో విష్ణోరితి) నహి బాల్యావస్థాయాం శరీరభూతస్య వస్తునోఽవస్థాన్తరే చేతనేన స్వరూపైక్యమస్తి। అపితు సర్వావస్థమపి తద్వస్తు శరీరమేవేతి భావః. † (తస్యచ విష్ణురాత్మేతి) అభిప్రేతేత్యర్థః. ఏవం రూపశరీరాత్మభావ ఇతి వార్థః. † (సకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణరూపస్యేతి) అనధీతశాఖాస్వపి తాదాత్మ్యోపదేశోఽస్తి। తస్యాయమేవార్థ ఇతి జ్ఞాపనం తాదాత్మ్యోపదేశస్యోపబృంహణమ్. యద్వా—ప్రత్యక్షసకలశ్రుతిగతతాదాత్మ్యోపదేశోపబృంహణంనామ అనధీతశాఖాసు తద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనం నాస్తీతి జ్ఞాపనమ్. అత్రేతి శబ్దత్రయస్య - అనేన శ్లోకేన భగవానిమమర్థమభిప్రేత్య అయమర్థ ఇత్యాహేత్యన్వయప్రకారః. † నకేవలమత్ర సమష్టిసృష్టిశ్లోకగతవ్యధికరణనిర్దేశేన వ్యష్టిశ్లోకగతసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావనిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే। అపితు ప్రదేశాన్తరేషు వ్యష్ట్యవస్థానాం భగవన్తంప్రతి శరీరత్వమ్. సామానాధికరణ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం చాసకృత్కణ్ఠోక్తమిత్యాహ (అస్మిన్నితి) శరీరాత్మభావస్య సామానాధికరణ్యహేతుత్వం కణ్ఠోక్తమ్ ※ విశ్వరూపో యతోఽవ్యయ ఇతి। తథాఽన్యత్రాపి ※ సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమ్ ※ సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వ ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్. తదిదమిత్యాదినా జ్యోతీంషీత్యాదిశ్లోకే పాదత్రయస్యార్థ ఉచ్యతే. సంసృష్టస్య భగవదాత్మకత్వముక్తమిత్యర్థః. ※ ప్రధానాదివిశేషాన్తం చేతనాచేతనాత్మకమిత్యుక్తత్వాత్ జ్యోతిరిత్యాదిశబ్దాస్సంసృష్టజీవవాచినః. † అథ ఉత్తరశ్లోకసఙ్గత్యర్థం విశిష్టవాక్యార్థానువాదేన చతుర్థపాదార్థం దర్శయతి (అత్రాస్త్యాత్మకమితి) ※ యదమ్బ్విత్యాదిశ్లోకేన వైయధికరణ్యేన సమష్ట్యవస్థచిదచితోర్భగవదాత్మకత్వ

౧॥ ౨॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౩౭; ౩౮. ౩॥ ౪॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨౨ అ - ౮౬; ౩౮. ౫॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౬౯.

విజ్ఞానైకాయతతయా విజ్ఞానాత్మకమిత్యుక్తమ్. †ఇదమం[illegible] [illegible] [illegible] తదుపప[illegible] మిత్యాహ † ※ ౧ జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్యతోఽసావితి. † అశేషమూర్తిః [illegible] [illegible] స్వాభావిక[illegible]రూపమ్. †న దేవమనుష్యాదివస్తురూపమ్. † యతఏవం [illegible] దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదయశ్చ [illegible] విజృమ్భితాః । † తస్య జ్ఞానైకాకారస్య సతో దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మనో వైవిధ్యానుసంధానమూలాః † దేవాద్యాకారానుసంధానమూలకర్మమూలా ఇత్యర్థః. † యతశ్చాచిద్వస్తుక్షేత్రజ్ఞైకారానుసంధానమూలా [illegible] ఇతరదస్తిశబ్దాభిధేయమిత్యర్థాదుక్తం భవతి. † తదేవ వివృణోతి ※ ౨ యదాతు శుద్ధం నిజరూపి యద్వైతత్ జ్ఞానైకాకారమాత్మవస్తు † దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మని వైవిధ్యానుసంధానమూలస్య [illegible] పరిశుద్ధం నిజరూపి భవతి తదా దేవాద్యాకారేణైకీకృత్యాత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతాః స్తద్భోగార్థా వస్తుషు వస్తుభేదా నభవన్తి. † యో వేదముక్తమ్. వ్యష్ట్యవస్థయోరసంసృష్టయోస్సంసృష్టయోరపి [illegible] [illegible] [illegible] శ్లోకేన. ఏతత్పాదత్రయేణ వ్యష్ట్యవస్థయోస్సంసృష్టయోస్తదాత్మకత్వముక్తమ్. [illegible] [illegible] [illegible] † [illegible] శ్లోకమవతారయతి (ఇదమితి) అచిదంశస్య నాస్త్యాత్మకత్వనిబన్ధనమేవ తాత్పర్యవిషయః. [illegible] [illegible] [illegible] అతస్తస్య పరిణామిత్వాన్నాస్త్యాత్మకత్వమేవ తాత్పర్యమ్. చిదంశస్య త్వపరిణామిత్వాదస్త్యాత్మకత్వం ఫలితం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ [illegible] నాస్త్యాత్మకత్వే హేతురయమిత్యాహేత్యుక్తమ్. † వ్యాఖ్యేయే ప్రతీకముపాదత్తే (జ్ఞానస్వరూపఇతి). † అత్ర జ్ఞానస్వరూపో భగవానితి సామానాధికరణ్యస్య [illegible] నిబన్ధనత్వం నకేవలం పూర్వశ్లోకే ※ యదమ్బు వైష్ణవః కాయ ఇత్యుక్తిత్వాదిమమ్యతే. [illegible] శ్లోకే అశేషమూర్తిరిత్యనేనాపి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే (అశేషేతి) అశేషశబ్దేన అచితోఽపి వివక్షితత్వే భగవన్తం ప్రతి తస్య మూర్తిత్వం [illegible] స్యాత్ [illegible]. పరబ్రహ్మణః వస్తుభూతఇతి దేవ మనుష్య శైలాబ్ధిధరాది వస్తుభావనిషేధోఽనుపపన్నః. అతో శేషశబ్దః క్షేత్రజ్ఞవిషయ ఇత్యభిప్రాయేణాశేషక్షేత్రజ్ఞాత్మనేత్యుక్తమ్. అత్రజ్ఞానస్వరూపాదిశబ్దానాం పరమవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేపి విశేషణవిశేషణే వాక్యస్య తాత్పర్యమ్ । అతో జ్ఞానస్వరూపత్వం విశేషణభూతజీవస్యైవ విధీయతే । యథా ※ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీత్యత్ర విశేషణగతం లౌహిత్యమేవ విధేయం పరంపరయా ఋత్విక్ప్రచారకర్మవిశేషణమ్ । తద్వత్. ※ కాఠిన్యవాన్యో బిభర్తి ※ నృసింహమూర్తిర్భగవాన్ శ్వేత ఇత్యాద్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్. జ్ఞానస్వరూపఇత్యత్ర దివ్యాత్మస్వరూపస్య జ్ఞానస్వరూపత్వముచ్యతఇతి నశఙ్కనీయమ్. ※ సర్వకర్మక్షయే జ్ఞానమపాస్తదోషమితి వివరణానుపపత్తేః । నహి దివ్యాత్మస్వరూపస్య కర్మతత్కృతరాగద్వేషాదిహేయసంబన్ధప్రసఙ్గః. † నతు వస్తుభూత ఇత్యస్యార్థమాహ (న దేవమనుష్యాదీతి) శైలాదిస్థావరోక్తిస్స్వశరీరాణాముపలక్షణమితి జ్ఞాపనార్థో దేవమనుష్యాదిశబ్దః. † ఉత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (యతఏవమితి). † శైలాబ్ధిధరాదిభేదాః విజ్ఞానవిజృమ్భితాని జానీహీత్యనేన ఫలితం హేతుహేతుమద్భావం వివృణోతి (తద్విజ్ఞానేత్యాదినా). † విజ్ఞానశబ్దం వ్యాచష్టే (తస్యేతి) విజ్ఞానమ్ - విచిత్రజ్ఞానమ్. † [illegible] శైలాబ్ధిధరాదిభేదస్య వైవిధ్యానుసన్ధానమూలత్వం నిజకర్మభేదవిభిన్నచిత్తైః ※ సర్వకర్మక్షయే ఇతి కర్మమూలత్వేన వక్ష్యమాణత్వాత్ [illegible] మూలమిత్యభిప్రాయేణాహ ※ (దేవాదీతి) వైవిధ్యానుసంధానస్య దేవాదిభేదహేతుత్వం సద్వారకమ్ । ఉపరితన[illegible]కార్థ్యాత్. ※ అవిద్యాసంచితం కర్మ ※ బాహ్యాకర్మప్రవృత్తి[illegible] ※ భూపైతే కర్మయోనయఇత్యాదివచనాన్తరాచ్చేత్యర్థః. † పూర్వమిదమస్త్యాత్మకమిత్యాదినోక్తశ్లోకవాక్యార్థః కథం ఘటతఇత్యత్రాహ (యతశ్చేతి) జ్ఞానస్వరూపః, విజ్ఞానవిజృమ్భితానీత్యనేన ఫలిత మిత్యర్థః. † (తదేవేతి) పూర్వపక్షయోజనాయా ముత్తేష్వర్థేష్వపేక్షితాంశోపజీవనేన సిద్ధాన్తయోజనా క్రియతే । విజ్ఞానవిజృమ్భితత్వమేవ వ్యతిరేకముఖేన వివృణోతీత్యర్థః. † పూర్వశ్లోకే దేవాది భేదానాం స్వాత్మవైవిధ్యానుసంధానమూలత్వం సద్వారకమితి వ్యాఖ్యానమ్ । అనన్తరశ్లోకే వ్యతిరేకముఖేన । వివరణే కర్మహేతుత్వశ్రవణనిబన్ధనమితి స్పష్టయన్నాహ (దేవాద్యాకారేణేతి) నిర్దోషమిత్యాదిపదానామర్థవిభాగో ※ జ్ఞానం విశుద్ధమిత్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానే విశదయిష్యతఇతి గ్రన్థలాఘవార్థమత్ర నవిస్తృతః. నిర్దోషమ్ - శరీరసంబన్ధరహితమ్. పరిశుద్ధమ్ - తత్కృతరాగద్వేషసుఖదుఃఖాదిరహితమ్. నిజరూపి - ఆవిర్భూతస్వరూపకమ్. † సఙ్కల్పశబ్దం వ్యాచష్టే (ఏకీకృత్యాత్మకల్పనాశబ్దేన) ※ సమిత్యేకీకారఇతిహి శాబ్దాః. † పూర్వవత్సద్వారకమితి వ్యాచష్టే (ఆత్మకల్పనామూలకర్మఫలభూతాఇతి) దేహాత్మనోరేకీకృత్యానుసన్ధానఫలం దేవాద్యాకారేణ స్వాత్మవైవిధ్యానుసన్ధానమ్ - తయోరేకైక[illegible] విజ్ఞానశబ్దే సంకల్పశబ్దేష్వర్థసిద్ధమ్. సుఖదుఃఖేహి కర్మఫలమ్ - [illegible] వస్తుభేదస్య కర్మఫలత్వమితి శఙ్కాయాం తద్భోగార్థా ఇత్యుక్తమ్. సుఖాదిభోగద్వారభూతత్వాద్దేవాదిభేదాః కర్మఫలమిత్యర్థః. ※ భోక్తా భోగ్యం [illegible] ప్రేరితారంచ మత్వేత్యాదిషు భోగ్యశబ్దార్థః సృష్టీకృతోభవతి తద్భోగార్థా ఇత్యనేన. భోగస్థానభోగోపకరణానాం భోగసిద్ధిప్రయోజకత్వమేవ భోగ్యత్వమిత్యర్థః. సప్తమ్యన్తవస్తుశబ్దో జీవపర్యన్తదేహపరః । ద్వితీయవస్తుశబ్దో దేవాదిశరీరమాత్రపరః. వస్తుభేదాః - దేవాదిశరీరభేదాః. అత్ర వస్తుభేదశబ్దేన భేదస్య వస్తురూపత్వాత్పారమార్థ్యమపి ఫలితమ్. † అత్రాన్వితేషు పదేషు వ్యాఖ్యేయపదవ్యాఖ్యానార్థమాహ (యేదేవాదిష్వితి).

౧॥ శ్రీవిష్ణు - ౨ అం - ౧౨ అ - ౩౯; ౪౦.

వాదిషు వస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు † భోగ్యభూతా † దేవమనుష్యశైలాబ్ధిధరాదిపస్తుభేదాః - తే † తన్మూలభూతకర్మసు వినష్టేషు నభవన్తీత్య † చిద్వస్తునః కాదాచిత్కావస్థావిశేషయోగితయా నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వాను । † ఇతరస్య సర్వదా నిజసిద్ధజ్ఞానైకాకారత్వేన † అస్తిశబ్దాభిధేయత్వమిత్యర్థః. ప్రతిక్షణమన్యథాభూతతయా కాదాచిత్కావస్థాయోగినోఽచిద్వస్తునో నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవేత్యాహ ※ ౧ వస్త్వస్తి కిమితి † అస్తిశబ్దాభిధేయో [illegible] స్తిహీనస్సతతైకరూపఃకిపదార్థః । తస్య కదాచిదపి నాస్తిబుద్ధ్యస్పర్శత్వాత్ । † అచిద్వస్తు కించిత్ స్వ[illegible]దృష్టచరమ్, తతఃకిమిత్యత్రాహ † ※ ౧ యచ్చాన్యథాత్వమితి. యద్వస్తు † ప్రతిక్షణమన్యథాత్వ[illegible] † [illegible] త్తరోత్తరానస్థాప్రాప్త్య † [illegible] పూర్వావస్థాం జహాతీతి తస్య † పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయాం † [illegible] । † అతస్సర్వదా తస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమేవ। † తథాప్యుపలభ్యతఇత్యాహ ※ ౨ మహీఘటత్వమితి. † స్వ[illegible] † [illegible]దేవమనుష్యాదిభావేన స్తిమితాత్మనిశ్చయైస్స్వభోగ్యభూతమచిద్వస్తు ప్రతిక్షణమన్యథా భూతమ[illegible]లక్ష్యతే । [illegible] ఇత్యర్థః. † ఏవం సతి కిమప్యచిద్వస్త్వస్తిశబ్దార్థమాదిమధ్యపర్యన్తహీనం సతతైకరూపమ[illegible] । † నహ్యస్తీత్యభిప్రాయః.

† (దేవాదిషువస్తుష్వాత్మతయాభిమతేషు) ప్రథమవస్తుశబ్దో జీవపర్యన్తదేహపర ఏవేత్యభిప్రాయః । [illegible] † తద్భోగార్థా ఇతి [illegible]క్తస్య పదస్య వ్యాఖ్యేయం పదముదాహరతి (భోగ్యభూతాఇతి) భోగ్యభూతాఇత్యనేన వస్తు[illegible]పరత్వముక్తమ్. † ※ నతు వస్తుభూతఇత్యుక్తత్వాత్ పూర్వశ్లోకోక్త భేదాఏవాత్ర వివక్షితా ఇత్యాహ (దేవమనుష్యేతి). † [illegible] వ్యతిరేకం [illegible] స్పష్టయతి (తన్మూలభూతేతి). † పరమప్రకృతార్థస్య ఫలితత్వమాహ (ఇత్య[illegible]ఇతి). † [illegible] అస్యనోఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వే హేతురనుక్తః । అత్రతు తస్యాపి ఫలితత్వమాహ (ఇతరస్యేతి). † జగదుపల[illegible]వాచ్యత్వే శ్లోకద్వయే. తత్ర ప్రథమస్య వాక్యార్థమాహ (ప్రతిక్షణమితి) శ్లోకస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వ[illegible] ※ [illegible], అస్మిన్ శ్లోకే ప్రయోజకశిక్షా. † వస్త్వస్తికిమిత్యర్థయోజనాపయికతయా తాభిధేయ[illegible] (అస్తిశబ్దేతి) సతతైకరూపతయాఽస్తిశబ్దవాచ్యత్వేసతిహి పూర్వార్ధోక్తస్య తదభావస్య నాస్తిశబ్దాభిధేయతా [illegible] వ్యాచష్టే (అచిద్వస్త్వితి). † కిమనేన నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వస్యేతి శఙ్కాయాముత్తరార్ధమవతారయతి (తతఃకిమిత్యత్రాహేతి). † [illegible] స్యాభిప్రాయమాహ (ప్రతిక్షణమితి). † భూయో నతత్తథేత్యస్యార్థమాహ (తదితి) [illegible]. † [illegible]త్యస్యార్థమాహ (పూర్వపూర్వావస్థాంజహాతీతి). † తత్రేత్యస్యార్థమాహ (పూర్వావస్థస్యోత్తరావస్థాయామితి). † [illegible] (నప్రతిసంధానమితి) తత్త్వమ్ - తస్యభావః. తదిదమితిప్రతిసంధానానర్హత్వం ఫలితమిత్యర్థః. నను [illegible] । కథం ప్రతిసంధాననిషేధః. ఉచ్యతే—కుతశ్శబ్దఃప్రమాణప్రతిక్షేపపరః । సర్వతోఽగ్నిమానిత్యుక్తే కుతఇతి[illegible] దృశ్యతే । అతఃప్రతిక్షేపపరః కుతశ్శబ్దోఽపి ప్రమాణప్రతిక్షేపపరః. కుతఃప్రమాణాదిత్యర్థః. పూర్వావస్థస్య [illegible] । అతఃప్రమాణే ప్రతిక్షిప్తే ప్రతిసంధానం నిషిద్ధం భవతీతిభావః. అన్యథా నతత్తథేత్యనేన పౌనరుక్త్యం స్యాత్. † [illegible] (అతఇతి) నాస్తిశబ్దవాచ్యత్వే ప్రయోజకశిక్షా కృతా. † శిక్షితమర్థముదాహరణేన దర్శయత్యనన్తరశ్లోక ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తథాపీతి) † ※ మహీఘటత్వమితిశ్లోకం వ్యాచష్టే (స్వకర్మణేత్యాదినా) మహీఘటత్వమిత్యత్ర యాతీతి పూర్వశ్లోకాదనుషఙ్గః. † కర్మణా ఆత్మనిశ్చ[illegible]మిత్యాహ (దేవమనుష్యాదిభావేనేతి) దేవాదిదేహసంసర్గేణేత్యర్థః. స్తిమితం - ప్రతిబద్ధం. అస్థిరే భోగ్యత్వబుద్ధిః స్థిరతరసుఖరూపా[illegible]తిభావః. † యద్వా—ఆత్మజ్ఞానరహితైరప్యచిద్వస్తునోఽస్థిరత్వమాలక్ష్యతఇత్యాహ (తథాపీతి) ఆలక్ష్యతఇతి [illegible] నుభూయతఇత్యుక్తమ్. † శ్లోకవ్యాఖ్యానపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి (ఇత్యర్థఇతి) † బ్రూహీత్యాదేరర్థమాహ (ఏవంసతీతి) అనేన అత్రేతి పదం వ్యాఖ్యాతమ్. అచిద్వస్త్వితిపదేన శ్లోకస్థవస్తుశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అస్తిశబ్దార్థమిత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యసిద్ధతయోక్తమ్. † అథవా - శ్లోకద్వయాభిప్రాయమాహ (ఏవంసతీతి) ※ నతువస్తుభూతఇతి పురాణగ్రన్థే - కిమప్యచిద్వస్తు । అచిద్వస్తు కించిదితి భాష్యేచాచిద్విషయవస్తుశబ్దప్రయోగాత్ ※ తద్వస్తు నృప తచ్చకిమితి గ్రన్థస్థవస్తుశబ్దతుల్యత్వం నశఙ్కనీయమ్. అస్తికిమిత్యనేన శ్లోకస్థస్యాస్తిశబ్దస్య భివత్యర్థత్వముక్తమ్. అతఏవ [illegible]స్తిశబ్దవాచ్యత్వ[illegible]పరత్వం శఙ్కనీయమ్. † ఫలితమాహ (నహీతి) అస్తికిం నహ్యస్తీతి భాష్యస్వారస్యేన శ్లోకద్వయోపక్రమగతస్యాస్తి కిమితి వాక్యస్య ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య భవత్యర్థతయా వ్యాఖ్యాతత్వం ప్రతీయతే. యద్వా—అస్తిశబ్దాభిధేయ ఇత్యనేన వస్త్వస్తి కిమిత్యత్రాస్తిశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ※ యదస్తి ※ తస్యాప్యవిజ్ఞానమృతేస్తీత్యాదినైకరూపాత్. ఏవం వస్త్వస్తికిమ్ । మహీఘటత్వమితి శ్లోకద్వయస్య ప్రత్యేకముక్తోవాక్యార్థః పూర్వపక్షయోజ

†యస్మాదేవం-తస్మాత్ జ్ఞానస్వరూపాత్ వ్యతిరిక్తం [illegible] ॥ ౧
తస్మాన్న విజ్ఞానమృతఇతి. †ఆత్మాతు సర్వత్ర †[illegible]
హేతుభూతస్వకృత †వివిధకర్మమూలదేవాది శరీరభిన్నాత్మబుద్ధి [illegible]
సంధానం †నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమిత్యాహ విజ్ఞాన[illegible]. †ఆత్మస్వరూప[illegible]
పప్రకృతిస్పర్శరహితమ్. †తతశ్చ తత్ప్రయుక్తశోకమోహ[illegible]
కమ్. †తతఏవ సదైకరూపమ్। †తచ్చవాసుదేవశరీర[illegible] తదాత్మక [illegible] ॥ ౨
జ్ఞానం విశుద్ధమితి. †చిదంశస్సదైకరూపతయా సర్వదా [illegible] సర్వదా నాశ
గర్భఇతి సర్వదా నాస్తిశబ్దాభిధేయః। †ఏవం [illegible] జగద్వాసుదేవశరీరం తదాత్మకమితి [illegible]
సమ్యగుక్తమిత్యాహ ॥ ౩ సద్భావఏవమితి. †అత్ర [illegible]మితి. ॥ ౪ యదిని[illegible] ప్రకృతస్యోపసంహారః.

నాయాముపజీవ్యః. †ఉక్తశ్లోకస్య ప్రథమార్ధం వ్యాచష్టే (యస్మాదితి). †(యస్మాదేవం-తస్మాత్) [illegible].
అనిష్టవస్తుశబ్దేన వస్తుజాతశబ్దార్థ ఉక్తః. [illegible] (తేనవ[illegible]) [illegible].
జ్ఞానవ్యతిరిక్తస్య ॥ తదేతదక్షయం నిత్యమిత్యాదినా నిత్యత్వేనోక్తస్య [illegible]
భావః. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావవతోఽచిద్వస్తునః నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వ[illegible] †[illegible]
త్మవ్యతిరిక్తవస్తునో నాస్తి శబ్దాభిధేయత్వముపసంహారమ్. విజ్ఞాన[illegible] (ఆత్మేత్యేతి) [illegible] - [illegible]
రిరేషు. †ఏకశబ్దం వ్యాచష్టే (జ్ఞానైకాకారతయేతి) ॥ [illegible] ఏకాకారైక్యపరః। సర్వా
కారో విజ్ఞానశబ్దోక్తం జ్ఞానత్వమిత్యభిప్రాయేణోక్తం జ్ఞానైకాకారతయేతి. [illegible] జ్ఞానత్వైకాకారతయేత్యర్థః. స్వరూపతో ధర్మ
తశ్చావిశేషేణ జ్ఞానత్వం వ్యావర్తకమవ్యావర్తక[illegible] భవతి। జ్ఞానైకాకారతయేత్యత్రైకశబ్దేన [illegible].
†(దేవాదిభేదప్రత్యనీకస్వరూపాపేతి) ఏకరూపత్వాదేవ ప్రత్యనీకత్వమ్. †[illegible]ం వ్యాచష్టే (దేవాదీతి). †భేదశబ్దార్థమాహ (వివిధేతి) బుద్ధిశబ్దేన
నిత్తశబ్దార్థ ఉక్తః। బుద్ధేర్భేదశ్చ ఆత్మన్యారోప్యమాణ దేవాద్యాకారరూపవిషయభేదాత్. బహుధా - దేవత్వాదిబహుప్రకారవిశిష్టతయా అధ్యవసితమి
త్యర్థః. బహుధాశబ్దేన ఏకశబ్దస్యాకారైక్యపరత్వం స్పష్టమ్. †ఫలితమర్థమాహ (నాత్మస్వరూపప్రయుక్తమితి) ఔపాధికమిత్యర్థః. †ఉపాధివివా
క్షే కీదృశం స్వరూపమిత్యపేక్షాయా మనన్తరశ్లోకం వ్యాచష్టే (ఆత్మేతి) †విశుద్ధపదం వ్యాచష్టే (కర్మరహితమితి). †విమలపదం వ్యాచష్టే (తతఏ
వేతి) విమలపదవ్యాఖ్యానమితి స్పష్టీకర్తుం మలరూపశబ్దః. మలరూపప్రకృతిస్పర్శరహితమిత్యనేన ॥ [illegible] జ్ఞానమపాస్తదోషమిత్యస్యా
ర్థోఽవగతః। కర్మక్షయవాదినానాన్తరపదస్య శరీరసంబన్ధరహితపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. [illegible] శ్రుతిః ॥ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం
చన్ద్రఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి. [illegible]
త్యుక్తమ్. †ఉపరితనపదాని వ్యాచష్టే (తతశ్చేతి) తతఏవేత్యర్థః. [illegible] సత్త్వమిత్యర్థః. †ఏకమితిపదం
వ్యాచష్టే (ఉపచయాపచయానర్హతయైకమితి) ఉపచయాపచయా - వృద్ధిక్షయౌ. [illegible] - సావయవత్వమ్. సావయవత్వాభావాదేవ ఏకశబ్ద
వాచ్యత్వమ్। నిరవయవత్వమేకత్వమిత్యర్థః. †(తతఏవసదైకరూపమితి) నిరవయవత్వాత్సావయవత్వప్రయుక్తవృద్ధిక్షయరహితమిత్యర్థః. †సామానాధి
కరణ్యం వ్యాచష్టే (తచ్చేతి) ॥యదమ్బువైష్ణవఃకాయః॥అశేషమూర్తిరిత్యుక్తత్వాదయమేవార్థః. †[illegible] వ్యాచష్టే (అతదితి) యతః-
యస్మాద్వాసుదేవాత్. అన్యత్ - స్వపర్యవసితంవస్తు. నాస్తీత్యర్థః। యద్వా—వాసుదేవాదితి పదమధ్యాహృత్యయోజనా। వాసుదేవాదన్యన్నాస్తీతి
యతః - తతఇత్యర్థః. అస్యాం యోజనాయాం తచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధపరామర్శీ. అతోఽపి పూర్వయోజనా సాధీయసీ - తద్వృత్తస్య యద్వృత్తప్రతినిర్దేశ
రూపత్వస్వారస్యాత్పఞ్చమ్యన్తాధ్యాహారానపేక్షత్వాచ్చ. జ్ఞానస్వరూపో [illegible]ధారణౌ। వస్త్వస్తీత్యాదిసార్ధశ్లోకద్వయమచి
దసాధారణమ్। విజ్ఞానమిత్యాదిసార్ధశ్లోకశ్చిదసాధారణఇతి విభాగః - [illegible] సద్భావఇత్యస్యార్థముక్తమ్.
†తత్ర యథాశబ్దార్థమాహ (చిదంశఇతి) యథా - యేన ప్రకారేణ పరిణామిత్వాపరిణామిత్వరూపేణ - సజ్ఞానబాధ్యత్వాబాధ్యత్వరూపేణేత్యర్థః.
†(ఏవంరూపేతి) శరీరశరీరిభావరూపేణ యేన ప్రకారేణ భగవదాత్మకత్వం నతు స్వరూపైక్యేనేత్యర్థః. శ్లోకే యథాశబ్దప్రతియోగ్యసంశబ్దః. సత్యం
జ్ఞానం అసత్యమన్యచ్చ యథాఽవస్థితం - ఏవం సద్భావ ఉక్తఇత్యన్వయోభిప్రేతః. అతస్సత్యాసత్యశబ్దవాచ్యత్వే నిర్వాహకాపరిణామిత్వపరిణామిత్వే
భగవదాత్మకత్వంచ యథాశబ్దవివక్షితం భవతి. †అన్యదుపక్రాన్తమన్యదుపసంహృతం భవతి। అస్తినాస్తిశబ్దేనోపక్రమ్య సత్యాసత్యశబ్దేనోపసంహారా
దిత్యత్రాహ (అత్రేతి) ఉపక్రమోపసంహారయోశ్శబ్దాన్తరనిర్దేశస్య అయమభిప్రాయః—అస్త్యాదిశబ్దేషు క్వచిదేవం శ్రుతేషు తేషామపి ప్రవృత్తినిమి

† ఏతత్ * జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమేవా † చిన్మిశ్రం భువనాశ్రితం దేవమనుష్యాదిరూపేణ † సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదం యద్వర్తతే। తత్ర హేతుర్గికర్మైవేత్యుక్తమిత్యాహ * ౧ ఏతత్తుయదితి. † తదేవ వివృణోతి * ౨ యజ్ఞాదిపశుదితి. † జగద్యాథాత్మ్యజ్ఞానప్రయోజనం మోక్షోపాయయతనమిత్యాహ * ౩ యచ్చైతదితి.

౧౫౫. † అత్ర నిర్విశేషే పరే బ్రహ్మణి తదాశ్రయే సదసదనిర్వచనీయేచాజ్ఞానే, జగతస్తత్కల్పితత్వే[నచా]వా) ను గుణం కించిదపి పదం నదృశ్యతే। † అస్తినాస్తిశబ్దాభిధేయం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నంజగత్. † పరమస్య పరేశస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః కాయత్వేన తదాత్మకమ్। జ్ఞానైకాకారస్యాత్మనో దేవాదివివిధాకారానుభవేఽచిత్పరిణామేచ హేతుస్తస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాన విరోధిక్షేత్రజ్ఞానాం కర్మైవేతి ప్రతిపాదనాత్ † అస్తినాస్తి సత్యాసత్యశబ్దానాంచ సదసదనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాచ్చ † నాస్త్యసత్యశబ్దావస్తిసత్యశబ్దవిరోధినౌ। † అతశ్చతాభ్యామసత్త్వంహి ప్రతీయతే। నానిర్వచనీయత్వమ్। †అత్రచాచిద్వస్తుని నాస్త్యసత్యశబ్దౌ నతుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వపరౌ ప్రయుక్తౌ। అపితు వినాశిత్వపరౌ। †* రవస్త్వస్తికిమ్ * ౫ మహీఘటత్వమిత్యత్రాపి వినాశిత్వమేవ హ్యుపపాదితమ్. ననిష్ప్రమాణకత్వం జ్ఞానబాధ్యత్వం వా। † ఏకేనాకారేణైకస్మిన్కాలేఽనుభూతస్య కాలాన్తరే పరిణామవిశేషేణాన్యథోపలబ్ధ్యా నాస్తీత్యుపపాదనాత్. † తుచ్ఛత్వంహి ప్రమాణసంబన్ధానర్హత్వమ్. బాధోపి యద్దేశకాలాదిసంబన్ధితయా యదస్తీత్యుపలబ్ధమ్। తస్య తద్దేశకాలాది సంబన్ధితయా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః. నతు కాలాన్తరే అనుభూతస్య కాలాన్తరే † పరిణామాదినా నాస్తీత్యుపలబ్ధిః. † కాలభేదేన విరోధాభావాత్. † అతో నమిథ్యాత్వమ్.

త్తమితమేవేతి. † ఉత్తరార్ధస్యార్థమాహ (ఏతదితి) † * ప్రత్యస్తమితభేదమ్ * అగోచరం వచసామిత్యనయోరర్థమభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానైకాకారతయా సమమశబ్దగోచరస్వరూపభేదమితి) ఏవకారేణ విరోధస్సూచితః. † భువనాశ్రితత్వస్య ఘటకం పదమాహ (అచిన్మిశ్రమితి) భువనాశ్రితమ్ - అణ్డాన్తర్గతమ్. భోగస్థానగతమిత్యర్థః. † సంవ్యవహారశబ్దం వ్యాచష్టే (సమ్యగ్వ్యవహారార్హభేదమితి) సమ్యక్ఛబ్దస్స్పష్టత్వపరః. † తత్కర్మ కిమిత్యాకాంక్షాయాముత్తరశ్లోకస్య తద్వివరణపరత్వమాహ (తదేవవివృణోతీతి) స్వర్గమయశ్చకామః - స్వర్గవిషయేచ్ఛేత్యర్థః. ఫలస్య వక్ష్యమాణత్వాద్దేవతాయాగి ఫలస్యచ యష్టవ్యత్వేన సాధ్యత్వేనచ కర్మాన్తర్భావః. ఇత్యాదిశబ్దేన దానహోమాదికంచ పాపంచోక్తంభవతి. భూరాదిశబ్దేన పాపఫలమప్యుక్తంభవతి. పశ్వాదిపరికరయుక్తో యజ్ఞ ఏకం కర్మ - ఏవంవిధయజ్ఞాత్మకం। దానహోమాద్యాత్మకంచ కర్మతత్ర హేతుః. ఆశ్రితమార్గదృష్టమ్ - తైస్తైరాశ్రితమార్గా వర్ణాశ్రమాః - తేషు దృష్టమిత్యర్థః. † అనన్తరశ్లోకార్థమాహ (జగదితి) కర్మవశ్యస్సర్వత్రవ్రజతిహి. యద్వా—కర్మవశోహ్యేహి సర్వత్ర వ్రజతి। తస్మాదేవంకుర్యాదిత్యర్థః. నిగళితఏవహి సర్వత్ర కారాగృహే చరతి - అతస్తన్మోచనాయ యతేతేతిభావః. ధ్రువమచలం సదైకరూపం - స్వరూపతో గుణతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. యద్వా—స్వరూపతోగుణతో రూపతశ్చైకరూపమిత్యర్థః. తస్మాన్నైతదేవమితి పూర్వేణాన్వయః.

౧౫౬. † ఏవం శ్లోకానాం స్వోక్తార్థానుగుణ్యముపపాద్య పరోక్తార్థాననుగుణత్వముపపాదయతి (అత్రేత్యాదినా). † కించిదపి పదం నదృశ్యతఇతి నవాచ్యమ్। నాస్త్యాదిశబ్దాస్సామానాధికరణ్యమజ్ఞానవాచిపదజాతం చానుగుణమితిచేత్తత్రాహ (అస్తీతి). † (పరమస్యేత్యాది) పరమపరేశాదిశబ్దానాం భవత్పక్షే ముఖ్యార్థాసిద్ధిరితి భావః. † హేత్వన్తరంచాహ (అస్తి నాస్తి సత్యాసత్యేతి) ప్రథమశ్చస్త్వర్థః. స్వోక్తయోరనాదరానుగుణస్య శబ్దస్య పరపక్షాననుగుణత్వరూపం వైషమ్యమస్తీతిభావః. అస్తిసత్యశబ్దౌ దృష్టాన్తార్థౌ యథా అస్తి సత్యశబ్దౌ నసద్విలక్షణపరౌ। తథా నాస్త్యసత్యశబ్దావపి నాసద్విలక్షణపరావిత్యర్థః. † కథమనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యమిత్యత్రాహ (నాస్తీతి) అర్థద్వారకో విరోధః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతశ్చేతి) యద్వా—అనిర్వచనీయవస్త్వభిధానాసామర్థ్యాదితి వ్యుత్పత్త్యభావ ఉక్తః। పరస్పరవిరుద్ధార్థత్వమత్ర హేత్వన్తరతయోక్తమ్. చస్సముచ్చయే. †తథాపి సత్త్వాభావాత్తుచ్ఛత్వం మిథ్యాత్వం వోక్తం భవతీతి చేత్తత్రాహ (అత్రేతి). †కథం వినాశిత్వపరావిత్యత్రాహ (వస్త్వితి). † వినాశిత్వమేవహిమిథ్యాత్వమితి శఙ్కాయాం వినాశిత్వస్వరూపం శోధయతి (ఏకేనేతి). † ఏకేనాకారేణ కాలాన్తరేనుభూతస్య కాలాన్తరే ఆకారాన్తరేణోపలబ్ధిరస్తు। తతఃకథంవినాశిత్వం తుచ్ఛత్వమిథ్యాత్వవ్యావృత్తమితి శఙ్కాయాం తుచ్ఛత్వాది స్వరూపం శోధయతి (తుచ్ఛత్వంహీతి). † (పరిణామాదినేతి) పరిణామశబ్దః పరిణామసామాన్యపరః తద్విశేషపరశ్చ. యథా వాదశబ్దస్సర్వకథాసాధారణో వీతరాగకథామాత్రపరశ్చ తద్వత్. అత్రాయం పరిణామశబ్దో వర్ధమానావస్థావాచీ * పరిణామర్ధిజన్మభిరితి ప్రయోగాత్ * యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతివై। పరిణామాదిసంభూతామితి వక్ష్యమాణమనకల్పేనైవముక్తమ్. పరిణామశబ్దస్య వికారమాత్రపరత్వే ఆదిశబ్దః ప్రదేశాన్తరగమనపరః. † కాలాన్తరానుభూతస్య కాలాన్తరే నాస్తీత్యుపలబ్ధిః కథం నబాధ ఇత్యత్రాహ (కాలభేదేనేతి). † విరోధేహి బాధః। బాధ్యత్వంహి మిథ్యాత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి).

౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥ ౫॥ విష్ణు — ౨ అం - ౧౨ అ - ౪౫; ౪౬; ౪౪; ౪౧; ౪౨.

౧౫౬. † ఏతదుక్తం భవతి । జ్ఞానస్వరూపమాత్మవస్తు [illegible] [illegible] సదాస్తిశబ్దవాచ్యమ్। అచేతనం తు క్షేత్రజ్ఞభోగ్యభూతః తత్తత్కర్మానుగుణ [illegible] [illegible] సత్యశబ్దాభిధేయమితి. † యథోక్తమ్ ✻ ౧ యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై । పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్ ॥ ✻ ౨ అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే । తత్తు నాశి న సన్దేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమ్. † దేశకాల † కర్మవిశేషాపేక్షయా అస్తిత్వ నాస్తిత్వ యోగిని వస్తుని కేవలాస్తి [illegible] పరమార్థత్వముక్తమ్. † శ్రోతుశ్చ [illegible] యస్య ✻ ౩ విష్ణ్వాధారం యథా చైతత్ త్రైలోక్యం సమవస్థితమ్ । పరమార్థశ్చ మే ప్రోక్తో యథా జ్ఞానం † ప్రధానత ఇత్యనుభాషణాచ్చ । ✻ ౪ జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురిత్యాదిసామానాధికరణ్యస్యాత్మశరీరభావ ఏవ నిబన్ధనమ్ । † చిదచిద్వస్తునోరాత్మని నాస్తిశబ్దప్రయోగనిబన్ధనం జ్ఞానస్యాకర్మనిమిత్తస్వాభావికరూపత్వేన ప్రాధాన్యమ్, † అచిద్వస్తునశ్చ తత్కర్మనిమిత్తపరిణామిత్వేనాప్రాధాన్యమితి ప్రతీయతే.

౧౫౭. † యదుక్తం నిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవావిద్యానివృత్తిం వదన్తి శ్రుతయ ఇతి । † తదసత్ † ✻ ౫ వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ । తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ † ✻ ౬ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి ✻ ౭ న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః । † ✻ ౮ య ఏనం విదుః

౧౫౬. † పరిణామిత్వాపరిణామిత్వయోరన్యతరయోగ్యా హి నాస్త్యస్త్యాదిశబ్దాగి [illegible] । [illegible] పరిణామాస్పదస్యాపి వస్తునో నిత్యత్వాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వం చాయుక్తమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) సతతైకరూపత్వమస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ । వినాశగర్భత్వం నాస్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థః. ఘటావస్థాయాం పిణ్డో నాస్తి కపాలావస్థాయాం ఘటో నాస్తి । చూర్ణావస్థాయాం కపాలశ్చేతి వినాశగర్భత్వమ్. ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిర్హి పూర్వావస్థస్య వినాశః. తదసత్త్వస్య [illegible]. తస్మాన్నాస్తిశబ్దాభిధేయత్వమచిద్వస్తునః । చిద్వస్తునస్త్వవస్థాన్తరాపత్త్యవస్థాన్తరప్రహాణాభావేనైకరూపత్వాన్న వినాశగర్భత్వమ్. అత ఏవాస్తిశబ్దవాచ్యమేవ. యత్సదా తత్త్వేవ తదస్తిశబ్దవాచ్యమ్ - సిద్ధశబ్దాస్సంబన్ధ ఇత్యత్ర సిద్ధశబ్దవదవధారణార్థోఽయం శబ్దః. తత్ర హి సిద్ధ ఏవేతి వ్యాఖ్యాతం అబ్భక్షో వాయుభక్ష ఇత్యాది దృష్టాన్తీకృత్య । తథాత్రాపీత్యర్థః. † అస్తినాస్తీతిశబ్దానాం ప్రవృత్తినిమిత్తమిదమేవేత్యస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ (యథోక్తమితి). † అసదసత్య సత్సత్యాదిశబ్దానాం మిథ్యాత్వామిథ్యాత్వయోగిప్రసిద్ధిస్వారస్యమస్తీతి శఙ్కాయాం మిథ్యాగర్భత్వమపి దర్శయతి (దేశేతి). † (కర్మవిశేషాపేక్షయేతి) పాలకరక్షణాదిసద్భావాసద్భావాభ్యాం రాజత్వపితృత్వాదిరూపేణ అస్తిత్వం నాస్తిత్వం చ కర్మాపేక్షమ్. ఔపాధికాస్తిత్వయోగిని వస్తుని స్వాభావికాస్తిత్వయోగిత్వ బుద్ధివిషయత్వం పరమార్థ ఇత్యర్థః. † అపరమార్థత్వగర్భాఽస్త్యర్థోపేతత్వాదచితో నాస్త్యసత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తమ్. ఆత్మనస్స్వాభావికాస్తిత్వయోగాత్తద్బుద్ధివిషయత్వం పరమార్థ ఇత్యాహ (ఆత్మన ఏవేతి). † పరశో పరశ్లోక్యాయుక్తమర్థం శ్రోతురనువాదప్రకారేణ ద్రఢయతి (శ్రోతుశ్చేతి). † ప్రధానతః ✻ ద్వ్యేకయోరితివచ్ఛ్యప్రధానో నిర్దేశః. ప్రాధాన్యేనేత్యర్థః. ప్రాధాన్యమ్ - ఉత్కర్షః. † అనుభాషణశ్లోకపూర్వార్ధఫలితమర్థమాహ (జ్యోతీంషీతి) తదేకధార్యద్రవ్యత్వం హి శరీరలక్షణమ్ । అతో విష్ణ్వాధారత్వేనాత్మశరీరభావస్సిద్ధః. † ఉత్తరార్ధఫలితమర్థమాహ (చిదచిదితి). † జ్ఞానప్రాధాన్యం కణ్ఠోక్తం తేనాచిద్వస్తునో ప్రాధాన్యస్యార్థసిద్ధత్వాదాహ (అచిద్వస్తునశ్చేతి) ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే - ఉత్కర్షాపకర్షౌ. తౌ చ పరిణామిత్వాపరిణామిత్వలక్షణౌ । నామిథ్యాత్వమిథ్యాత్వలక్షణౌ । ధర్మిణి సతి హి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యే । ప్రతీతిమాత్రసిద్ధం హి మిథ్యా । అతో నతత్రాప్రాధాన్యశబ్దః స్వరస ఇత్యభిప్రాయః. [ఇత్యవిద్యాయాః స్మృతిపురాణసిద్ధత్వనిరాసః. ఇతి ప్రమాణానుపపత్తిః].

౧౫౭. † అథ నిర్విశేషబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వపరత్వేన పరోక్తశ్రుతీనాముదస్థత్వం వక్తుం పరోక్తమనువదతి (యదుక్తమితి). † పరిహరతి (తదసదితి). † తత్ర జ్ఞానస్య నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం తేనాత్మైక్యవిషయత్వం చ పరిహారిష్యన్ ప్రథమం నిర్విశేషవస్తువిషయత్వం వ్యుదసితుముపాదత్తే (వేదాహమితి) అనేన విగ్రహాదివిశిష్టవిషయజ్ఞానమేవోపాయో నాన్య ఇత్యుక్తమ్. † ఏతత్సమానార్థత్వాదాహ (సర్వే నిమేషా ఇతి) తత్ర హి ✻ అద్భ్యస్సంభూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి ప్రతీకోపాదానం కృతమ్. అనేన విశేషణేన విద్యుచ్ఛబ్దశ్చ వ్యాఖ్యాతో భవతి. విద్యుతః - విద్యోతనాదిత్యర్థః ✻ ఆదిత్యవర్ణమిత్యనేనైకార్థ్యాత్ । ✻ న తస్యేశే కశ్చిదిత్యనేన ఉపాయభూతం జ్ఞానాన్తరం నాస్తీతి ఫలితమ్ - అధికస్యేశితురభావాత్. † ఉక్తాకారవిశిష్టపురుష వేదనస్య ఉపాయత్వం దర్శయతి (య ఏనం విదురితి) ఏషామన్యేషామప్యాదిశబ్దగృహీతానాం వాక్యానాముపాదానమనేకవాక్యవిరోధప్రదర్శనాయ. † నను— ✻ సదేవైకమేవేత్యాదికారణవాక్యేషు నిర్విశేషస్య ప్రతిపన్నత్వాత్తజ్జ్ఞానమేవ సాక్షాన్మోక్షోపాయ ఇతి సగుణ

౧॥ విష్ణు - ౨ అం - ౧౩ అ - ౧౦౦. ౨॥ వి - ౨ అం - ౧౪ అ - ౨౪. ౩॥ వి - ౨ అం - ౧౩ అ - ౨. ౪॥ వి - ౨ అం - ౧౨ అ - ౩౮.
౫॥ తైత్తిరీయారణ్యకే బ్రహ్మమేధే - పురుషసూక్తం. ౨౦. ౬॥ ౭॥ ౮॥ తై ఆరణ్య - ౬ ప్రశ్న - నారాయణః. ౧ అను-౮; ౯; ౧౦.

రమృతాస్తే భవన్తీత్యాద్యనేక వాక్యవిరోధాత్. † బ్రహ్మణస్సవిశేషత్వాదేవ సర్వాణ్యపి వాక్యాని సవిశేషజ్ఞానాదేవ మోక్షం వదన్తి † శోధకవాక్యాన్యపి సవిశేషమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తమ్.

౧౫౮. † ※ ౧ తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధికరణ్యం † ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమ్ । † తత్త్వమ్పదయోస్సవిశేషబ్రహ్మాభిధాయిత్వాత్ । † తత్పదంహి సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం జగత్కారణం బ్రహ్మ పరామృశతి † ※ ౨ తదైక్షత బహుస్స్యామిత్యాదిషు తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ । † తత్సమానాధికరణం త్వమ్పదంచ † అచిద్విశిష్టజీవశరీరకం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి † ప్రకారద్వయావస్థితైకవస్తుపరత్వాత్సామానాధికరణ్యస్య. † ప్రకారద్వయపరిత్యాగే ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాసమ్భవేన సామానాధికరణ్యమేవ పరిత్యక్తంస్యాత్. † ద్వయోరపిపదయోర్లక్షణాచ. † సోయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి నలక్షణా । † భూత

జ్ఞానస్యోపాయత్వం తద్వ్యవధానేన స్యాత్ । † యద్వా—సగుణజ్ఞానోపాయత్వపరవాక్యేపి ననగుణత్వే తాత్పర్యమ్ - వస్తుమాత్రమేవ లక్ష్యతఇతిచేత్తత్రాహ (బ్రహ్మణఇతి) తద్విద్యాదిష్వపి సగుణవిషయతోపపాదనాద్యథావస్థితస్వరూపవిషయజ్ఞానస్యైవ మోక్షోపాయత్వాత్తాన్యపి సవిశేషజ్ఞానోపాయత్వపరాణీత్యర్థః. † తర్హి శోధకవాక్యైర్విరోధఇత్యత్రాహ (శోధకేతి).

౧౫౮. † ఏవంజ్ఞానస్య నిర్విశేషవిషయత్వం తద్విరుద్ధవచనోదాహరణేన ప్రతిక్షిప్తమ్. అథ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా నిర్విశేషజ్ఞానమేవోపాయఇతి శఙ్కాయాం తస్య జీవపరైక్యవిషయత్వం వ్యుదస్యతి (తత్త్వమస్యాదీతి) † శోధకవాక్యేషు సామానాధికరణ్యమతస్స్వవృత్తిముఖేన వస్త్వైక్యపరం ※ తత్త్వమస్యాదిషు జీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమన్వయముఖేనోపలక్షితవస్త్వైక్యపరం - అచిద్బ్రహ్మణోస్తు ※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాదావతాత్త్వికరూపారోపణేన సామానాధికరణ్యమ్. ※ జ్యోతీంషి విష్ణురిత్యాదౌ బాధార్థమితి చతుర్ధాహి పరైస్సామానాధికరణ్యం తత్ర తత్రాభ్యుపేతమ్. తత్ర ※ తత్త్వమస్యాదివాక్యే ఉన్వయముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం గత్యభావే బాధార్థత్వంచాశఙ్క్య నిరాక్రియతే । తత్ర ప్రథమం వస్త్వైక్యపరత్వం దూషయితుమాహ (ననిర్విశేషవస్త్వైక్యపరమితి) † కుతఇత్యత్రాహ (తత్త్వమితి) † తచ్చ కథమిత్యత్రాహ (తత్పదంహీతి) హిశ్శబ్దోహేతౌ. † సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకప్రతిపాదనం కథమిత్యత్రాహ (తదైక్షతేతి) తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసర్వాకార విశిష్టవస్తుపరామర్శిత్వం వ్యుత్పత్తిసిద్ధమ్. యథా—శుక్లా శోభనాక్షీ మదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌస్తామానయేతి. నను—గౌస్తిష్ఠతి తామానయేత్యాదౌ ఆనయనాదిక్రియాన్వితస్థిత్యాది విశేషణ విధురవస్తుపరామర్శిత్వం దృశ్యతే । తచ్చముఖ్యం । నైవమ్—ఆనయనసమకాలాన్వయాయోగ్యేనాపి స్థిత్యాది విశేషణేన పూర్వకాలవైశిష్ట్యస్య వివక్షితత్వాత్ - అన్యథా ధావతోపి గోపిణ్డస్యానయనప్రసఙ్గః. విశేషణం విశేష్యవస్తుని యథాన్వయార్హమ్ । తథాన్వితస్య తస్యాపరిత్యాగోహి వివక్షితత్వమ్. ప్రకృతసర్వవిశేషణేషు ఏకస్యాపి పరిత్యాగే ప్రకృతత్వమేవ హీయేత । శుక్లా శోభనాక్షీ మదీయా పూర్ణశృఙ్గా ఘటోధ్నీ గౌస్తామానయేత్యుక్తే శౌక్ల్యేతరసమస్తవిశేషణాన్వితవ్యక్త్యానయనేపి ప్రకృతవ్యక్తేరానీతత్వాభావాత్ అతస్సవిశేషే ప్రకృతే నిర్విశేషస్య ప్రకృతత్వం దూరోత్సారితమ్. నచ ప్రకృతసర్వవిశేషణపరిత్యాగేపి ధర్మ్యైక్యేన ప్రకృతత్వసిద్ధిః సర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హత్వాత్ - నహ్యపవరకే ఘటోస్తి తమానయేత్యుక్తే ఘటత్వావివక్షాయాం మృన్మాత్రస్య సిద్ధిః ప్రకృతత్వసిద్ధిః. కథమేకాకారపరిత్యాగేప్యసంభవత్ప్రకృతత్వం సర్వాకారపరిత్యాగే సంభవతి. అఙ్గులీయకత్వప్రహాణేపి కనకం ప్రతిసన్ధీయతఇతిచేత్. సత్యమ్—ప్రత్యక్షేణ. తచ్ఛబ్దస్తు ప్రకృతాకారప్రహాణే ప్రతిసన్ధానమేవ జనయితుం నశక్నోతి. అతఏవహి యదఙ్గులీయకం తదానయేత్యుక్తే కనకమాత్రం నానీయతే. అతః ప్రకృతసర్వాకారప్రహాణే ప్రతిసంధానానర్హస్య వస్తునః ప్రకృతత్వమేవ నాస్తీతి తచ్ఛబ్దస్య వస్తుమాత్రపరత్వం లాక్షణికం స్యాత్. † తత్పదోపస్థాపితసార్వజ్ఞ్యాదీనాం త్వమ్పదోపస్థాపితాజ్ఞత్వాదీనాంచ విరోధాన్నిర్విశేషపరత్వమితిచేత్ - తత్రాహ (తత్సమానాధికరణమితి) ఘటస్య శుక్లఇత్యాదివ్యధికరణవాక్యేషుధర్మవాచిపదస్య ధర్మిపర్యన్తత్వాభావాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తత్సమానాధికరణమిత్యుక్తమ్. † (అచిద్విశిష్టజీవశరీరకమితి) అజ్ఞత్వాదిగుణానాం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకే పరమాత్మని విరోధస్సద్వారకతయా పరిహృతఇత్యర్థః. త్వమ్పదప్రవృత్తినిమిత్తసంబోధనీయార్థత్వరూపాభిముఖ్యవిశేష ప్రయోజకోపలక్షణాభిప్రాయేణ అచిద్విశిష్టజీవేత్యుక్తమ్. † సమానాధికరణత్వేసతి కథం త్వమ్పదం జీవవిశిష్టబ్రహ్మపరమిత్యత్రాహ (ప్రకారద్వయేతి) ప్రకారద్వయావస్థితమ్ - ప్రకారద్వయవిశిష్టమ్. ప్రకృతతత్త్వంపదప్రవృత్తినిమిత్తపరః । ప్రకారద్వయశబ్దోన్యూనత్వ నివర్తకః । నతు ప్రకారత్రిత్వాదివ్యవచ్ఛేదపరః. † తదుపపాదయతి (ప్రకారద్వయపరిత్యాగఇతి) † దూషణాన్తరమాహ (ద్వయోరితి) అవిరోధేన ముఖ్యతయా నిర్వాహే సంభవత్యేకస్యాపి పదస్య లక్షణానయుక్తా - విరోధేసత్యప్యేకపదలక్షణయైవావిరోధసిద్ధ్యతీతి పదద్వయలక్షణానుపపన్నేత్యర్థః. † నను—పదద్వయలక్షణా నదూషణమ్ - సోయం దేవదత్తఇత్యాదిషు దృష్టత్వాత్ । తత్రాపి దేశకాలవిశిష్టాకారే దేశకాలాన్తరాన్వయవిరోధాల్లాక్షణికమేవ పదద్వయం తత్రాహ (సోయమితి) † కిమేకస్య దేశద్వయసంబన్ధే విరోధః । ఉత కాలద్వయసంబన్ధఇతి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (భూతేతి) నహి విశిష్టాకారే విశేషణాన్తరాన్వయః । అపితు విశేష్యమాత్రే - అతఃకాలద్వయసంబన్ధో నవిరుద్ధః. యది విరుద్ధః - తర్హి బౌద్ధోక్తం క్షణికత్వమేవాపద్యేత । అనేకకాలసాధ్య [క] థ) ర్మవిధానం

౧॥ ఛా - ౬ - ప్ర - ౮ - ఖ - ౭. ౨॥ ఛా - ౬ - ప్ర - ౨ - ఖ - ౩

వర్తమానకాలసంబన్ధితయైక్యప్రతీత్యవిరోధాత్. † దేశభేదవిరోధశ్చ కాలభేదేన పరిహృతః † * తదైక్షత బహుస్యామిత్యుపక్రమవిరోధశ్చ। † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానంచ నఘటతే। † జ్ఞానస్వరూపస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య సర్వజ్ఞస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్యాజ్ఞానం తత్కార్యానన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వంచ భవతి † బాధార్థత్వేచ సామానాధికరణ్యస్య త్వంతత్పదయోరధిష్ఠానలక్షణా నివృత్తిలక్షణాచేతి లక్షణాదయస్తఏవ దోషాః.

౧౫౯. † ఇయాంస్తువిశేషః। † నేదం రజతమితి వత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యా పరికల్పనమ్. † తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకి ధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చ. † అధిష్ఠానంతు ప్రాక్తిరోహితమతిరోహితస్వరూపం తత్పదేనోపస్థాప్యతఇతిచేత్ † న్న। ప్రాగధిష్ఠానాప్రకాశే తదాశ్రయభ్రమబాధయోరసంభవాత్। † భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమతిరోహితమితి

ఫలప్రాప్తిశ్చ నోపపద్యేయాతామితి భావః. †(దేశభేదేతి) యద్యేకస్య దేశద్వయసంబన్ధవిరోధః తర్హి విష్ణుక్రమణ తీర్థస్నానాదివిధిర్నోపపద్యతే ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చేతిభావః. యౌగపద్యం కథం సంభవతీతిచేదుచ్యతే దేశద్వయసంబన్ధస్య కాలద్వయసంబన్ధస్యవా నయుగపద్భావః తత్ప్రతిపత్తేరేవహి యౌగపద్యమ్ ప్రతిపత్తిస్తు దేశద్వయకాలద్వయసంబన్ధం క్రమభావినమేవ దర్శయతి అతో నవిరోధః. అన్యథా—అతీతానాగతవిషయజ్ఞానేష్వతీతానాగతవిషయయోర్వర్తమానత్వం జ్ఞానస్యాతీతానాగతత్వంవా ప్రసజ్యేతేతి. † దూషణాన్తరమప్యాహ (తదైక్షతేతి) ఉపక్రమాధికరణే హ్యుపక్రమప్రాబల్యముక్తమితిభావః. † ఉపక్రమోపక్రమే ఐక్యస్య ప్రతిపన్నత్వాన్నోపక్రమవిరోధః। ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావాక్యంహి * తదైక్షతబహుస్యామితి వాక్యాత్పూర్వమిత్యత్రాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి) తత్ర నిమిత్తత్వోపాదానత్వతదనుగుణసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదిగుణవిశిష్టేతిత్యర్థః. విశిష్టమేవ కారణం తదేవ స్థూలావస్థం కార్యమితి ద్రవ్యాన్తరత్వాభావాత్కారణజ్ఞానేన కార్యజ్ఞానముపపద్యతే. మృషావాదినస్తు కారణజ్ఞానే కార్యస్య విషయతయా న్తర్భావో ఽభిమతశ్చేద్విరోధః. సత్యవిషయజ్ఞానే మిథ్యార్థస్య విషయత్వాయోగాత్. మిథ్యాత్వే నేత్యన్తాస్త్రూపచరశ్చస్యాత్. అన్తర్భావే త్వజ్ఞాతే జ్ఞాతత్వవ్యవహారోఽముఖ్యస్స్యాత్. అతోస్మత్పక్షఏవ ప్రతిజ్ఞావాక్యం స్వరసమ్. † ప్రత్యక్షన్తరవిరోధమాహ (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) జ్ఞానస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్యేత్యనేన ధర్మిధర్మభూతజ్ఞానే వివక్షితే. సర్వజ్ఞస్యాజ్ఞత్వం - నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య అనన్తాపురుషార్థాశ్రయత్వమితివిరోధః. జ్ఞానస్వరూపస్యేత్యనేన తిరోధానానుపపత్తిశ్చసూచితా. † ఇత్థం సామానాధికరణ్యస్య నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరత్వం దూషితమ్. అథ బాధార్థత్వం దూషయతి (బాధార్థత్వేచేతి) రజ్జుస్సర్పఇత్యేవంరూపబాధార్థం సామానాధికరణ్యమేవ నాస్తి - సామానాధికరణ్యస్య ఏకస్మిన్ విశేష్యే ప్రకారద్వయోపస్థాపకతయా బాధార్థత్వవిరోధాత్। అతఏవపదద్వయముఖ్యార్థత్వే ఽభిమతే బాధార్థం సామానాధికరణ్యం నసిధ్యేత్. † సర్పశబ్దేన నఞర్థం లక్షయిత్వా అసర్పోరజ్జురితి నిర్వాహం దృష్టాన్తవాక్యస్యాశఙ్క్య దార్ష్టాన్తికవాక్యస్య తతోప్యధికం దూషణమాహ (బాధార్థత్వేచేతి) త్వంతత్పదయోరిత్యత్ర నక్రమవివక్షా। తత్పదమధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతి। త్వంపదం జీవభావనివృత్తిం లక్షయతి. యద్వా—త్వమ్పదేనాధిష్ఠానలక్షణా - తత్పదేన నివృత్తిలక్షణా. ఆదిశబ్దేన సామానాధికరణ్యలక్షణహానిః ఉపక్రమ విరోధః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తిః, ప్రత్యక్షన్తరవిరోధ, శ్చేతి దూషణాని వివక్షితాని.

౧౬౦. † ఉక్తదృష్టాన్తాదుపలక్ష్యసామానాధికరణ్యాచ్చ దూషణమత్రాధికమిత్యాహ (ఇయాంస్తువిశేషఇతి) బాధార్థత్వే విశేషో నపూర్వోక్తదూషణహానిః. అపితు తైస్సహ వక్ష్యమాణాధికదూషణద్వయోపాతఏవ విశేషఇత్యర్థః. † అధికం దూషణమాహ (నేదంరజతమితివత్ప్రతిపన్నస్యైవ బాధస్యాగత్యాపరికల్పనమితి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర ప్రమాణాన్తరేణ నేదంరజతమితి బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాద్బాధకల్పనమ్. అత్రబాధస్య అప్రతిపన్నత్వేప్యగత్యా బాధకల్పనమిత్యర్థః. † (తత్పదేనాధిష్ఠానాతిరేకిధర్మానుపస్థాపనేన బాధానుపపత్తిశ్చేతి) శుక్తిరేవ రజతమిత్యత్ర శుక్తిత్వరూపం విరుద్ధధర్మం శబ్దఏవోపస్థాపయతి। అతస్తత్ర బాధకల్పనమ్. అత్రత్వధిష్ఠానమాత్రం లక్షయతా తత్పదేన శుక్తిత్వవద్విరుద్ధధర్మానుపస్థాపనాద్బాధకల్పనమనుపపన్నమిత్యర్థః. † విరోధపరిహారార్థం లక్షణాచేదన్యతరపదలక్షణైవ విరోధపరిహారాయాలమ్ - తదా సవిశేషత్వప్రసఙ్గ ఇతిచార్థసిద్ధమ్. ప్రమాణాన్తరేణ బాధస్య ప్రతిపన్నత్వాచ్ఛబ్దేన విరుద్ధధర్మోపస్థాపనాచ్చ బాధకల్పనమ్ - అత్రతూభయాభావాత్తదనుపపన్నమిత్యుక్తమ్. తత్ర విరుద్ధాకారోపస్థాపనం శఙ్క్యతే (అధిష్ఠానంత్వితి) తదధిష్ఠానమతిరోహితస్వరూపం యథాభవతి తథోపస్థాప్యతఇతి క్రియావిశేషణమ్. అప్రకాశితవిరోధిప్రకాశనంహి బాధకల్పనం - నతుధర్మోపస్థాపనమేవ బాధకల్పనమితి నియమోస్తి - అతస్తత్పదేన ప్రాగప్రకాశిత విరోధ్యధిష్ఠానస్వరూపప్రకాశనాద్బాధకల్పనమిత్యర్థః. † అత్రాహ (నేతి). † కిం విరోధిరూపమధిష్ఠానం ప్రకాశతే - ఉతనేతి వికల్ప్య అప్రకాశపక్షే దూషణమాహ (అధిష్ఠానేతి) తదాశ్రయేత్యాశ్రయశబ్దో విషయపరః. యద్వా—తదధిష్ఠానకభ్రమబాధయోరిత్యర్థః. † ప్రకాశపక్షం శఙ్క్యతే (భ్రమేతి) భ్రమాశ్రయమధిష్ఠానమిత్యత్ర పాఠో నిరీక్షణీయః. ఆశ్రయశబ్దోవిషయపరః. భ్రమాశ్రయమిత్యత్ర భ్రమస్యాశ్రయణం విషయీకరణం యత్రేతి వైయధికరణ్యేనవా, భ్రమ ఆశ్రయ ఆశ్రయణీయస్సమ్భవనీయో యేనేతి సామానాధికరణ్యేనవా కథంచిద్బహువ్రీహిత్వమపి నిర్వోఢుం శక్యమ్. ఆరోప్యాకారాధికరణభూతమధిష్ఠానమితివార్థః.

చేత్ । † తదేవాధిష్ఠానస్వరూపం భ్రమవిరోధీతి తత్పక్షే సుతరాం న తదాశ్రయభ్రమబాధా. † అతో ఽధిష్ఠానాతిరేకి పారమార్థికధర్మతత్తిరోధానానభ్యుపగమే భ్రాన్తిబాధా దురుపపాదా. † అధిష్ఠానే హి పురుషమాత్రాకారే ప్రతీయమానే తదతిరేకిణి పారమార్థికే రాజత్వే తిరోహితే సత్యేవ వ్యాధత్వభ్రమః. రాజత్వోపదేశేన చ తన్నివృత్తిర్భవతి। నాధిష్ఠానమాత్రోపదేశేన। తస్య ప్రకాశమానత్వేనానుపదేశ్యత్వాత్ । భ్రమానుపమర్దిత్వాచ్చ.

౧౬౦. † జీవశరీరక జగత్కారణబ్రహ్మపరత్వే ముఖ్యవృత్తం పదద్వయమ్ । † ప్రకారద్వయవిశిష్టైకవస్తుప్రతిపాదనేన సామానాధికరణ్యంచ సిద్ధమ్. నిరస్తనిఖిలదోషస్య సమస్తకల్యాణగుణాత్మకస్య బ్రహ్మణో జీవాన్తర్యామిత్వముక్తైశ్వర్యమపరం ప్రతిపాదితం భవతి. † ఉపక్రమానుకూలతా చ । ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిశ్చ. † సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్యైవ బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన కార్యత్వాత్. † ※ ౧ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ ※ ౨ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే ※ ౩ అపహతపాప్మా ※ ౩ సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరావిరోధశ్చ.

౧౬౧. † ※ ౪ తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేత్. † నాత్ర కించిదుద్దిశ్య కిమపి విధీయతే ।

భ్రమాశ్రయత్వాయాతిరోహితమితి చేదిత్యర్థః. † దూషయతి (తదేవేతి) కిమిదమధిష్ఠానం విరోధిరూపమ్ - ఉతావిరోధీతి వికల్పాభిప్రాయేణ విరోధీతి పక్షే దూషణముక్తమ్. అవిరోధిత్వపక్షే బాధకల్పనానుపపత్తిః-భ్రమానుచ్ఛేదశ్చేతి దూషణం స్పష్టమితి న తదుక్తమ్. † (అతఇతి) పారమార్థికశబ్దస్యాయమభిప్రాయః—భ్రమవిరోధ్యాకారస్య అపారమార్థికత్వే అధ్యస్తరూపమేవ సత్యం స్యాత్. యథా శుక్తిత్వాపారమార్థ్యే రజతత్వం సత్యం భవతీతి. యదిదం చోద్యమ్. విరోధ్యాకారస్యాపారమార్థ్యేఽపి భ్రమనివృత్తిరుపపద్యతే । యథా - పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమవతో భ్రమవస్య వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ పలాశపుష్పం శ్లిష్యతః పలాశపుష్పవిషయదావభ్రమో వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమశ్చ నివృత్త ఇతి. యథాహుః ※ భ్రమరీ భ్రమరభ్రమేణ వృన్తే యదదావభ్రమమాశ్లిషత్పలాశమితి. తదయుక్తమ్-తత్రాపి పరమార్థవిరోధ్యాకారేణైవ భ్రమవిషయనివృత్తేః । దావత్వవిరోధిపలాశపుష్పత్వాకారో హి పరమార్థః । భ్రమరత్వవిరోధివృన్తత్వాకారశ్చ పరమార్థః. అపరమార్థత్వే దావత్వం భ్రమరత్వం చ సత్యం స్యాత్ । శుక్తిత్వే అపరమార్థే రజతత్వమివ. వృన్తవిషయభ్రమరభ్రమేణ దావత్వభ్రమనివృత్తిరితి చేత్. తతః కిమ్ - దావత్వబుద్ధినివృత్తిః భ్రమరత్వస్య సత్యత్వప్రతిపత్తికృతా. తతశ్చాసత్యే సత్యత్వవిషయభ్రమాన్తరం తిష్ఠతి । తన్నివృత్తిరప్యసత్యవిషయసత్యత్వభ్రమాన్తరేణేతి భ్రమపరంపరయా నిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యనుపపత్తిః. కించ—దావత్వవిషయధీనివృత్తావపి దావత్వనివృత్తిర్న భ్రమరభ్రమేణ । అపితు పరమార్థపుష్పత్వాకారేణైవ. అన్యథా పరమార్థరజతే అపరమార్థశుక్తిత్వబుద్ధ్యా రజతధీనివృత్త్యా రజతస్యాపి శుక్తిత్వప్రసఙ్గాత్. భ్రమాన్తరేణ భ్రమాన్తరనివృత్తావనవస్థా చ స్యాత్ । నివర్తకభ్రమాన్తరస్యాపి నివర్తకాన్తరాపేక్షత్వాత్। యథా రజ్జువిషయసర్పభూదళనామ్బుధారాభ్రమపరమ్పరాయాః. కించ—భ్రమరభ్రమనివృత్త్యనన్తరం నివర్తకాపరమార్థవిజ్ఞానాపాతత్వాద్భ్రమః పరమార్థపలాశపుష్పత్వగ్రహణేనైవ ప్రతినివృత్తిః. అతో నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణమోక్షవాదినా భ్రమపరమ్పరాపర్యవసానార్థమన్తతో గత్వా పరమార్థాకారోఽభ్యుపగన్తవ్యః. రజ్జుత్వవత్. చరమభ్రమస్స్వయమేవ నశ్యతీతి చేన్న-స్వయం స్వబాధకత్వే కర్మకర్తృవిరోధప్రసఙ్గాత్. కించ—బాధకస్య సత్యాత్మకత్వే బాధ్యస్య మిథ్యాత్వాదేకస్యైవ నివర్త్యనివర్తకత్వాభ్యుపగమే తస్యైవ మిథ్యాత్వం సత్యత్వం చేతి విరోధస్స్యాత్। కించ—ప్రపఞ్చోఽపి బాధకానపేక్షస్స్వయమేవ స్వాత్మానం నివర్తయేత్. స్వయంనాశే వినాశస్యావస్థాన్తరరూపత్వాదవిద్యా సూక్ష్మరూపేణ స్థితా స్యాత్। నాశకల్పకావిద్యాన్తరం చ స్యాత్. † పరమార్థవిరుద్ధధర్మతత్తిరోధానాభావే భ్రమబాధాసంభవం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి (అధిష్ఠానే హీతి) అత్ర రాజకుమారసమాధిర్భగవతో భాష్యకారస్య.

౧౬౦. † ఏవం బాధార్థత్వం దూషితమ్. అస్మత్పక్షే ఇమాని దూషణాని న సన్తీత్యాహ (జీవశరీరకేతి) ముఖ్యవృత్తమిత్యనేన లక్షణాహానిరుక్తా. † (ప్రకారద్వయేతి) అనేన సామానాధికరణ్యసిద్ధిః. నిరస్తనిఖిలదోషస్యేత్యాదినా తత్పదోక్తగుణావిరోధః. † (ఉపక్రమానుకూలతా చేతి). † ※ సదేవ సోమ్యేదమ్ ※ తదైక్షతేత్యుపక్రమావిరోధ ఉక్తః । ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (సూక్ష్మేతి) విశిష్టం కారణం-తదేవ కార్యమితి ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరిత్యర్థః. † శ్రుత్యన్తరావిరోధమాహ (తమీశ్వరాణామితి).

౧౬౧. † వాక్యం చేదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్. ఉద్దేశ్యం హ్యవగతం-ఉపాదేయం విధేయమనవగతం. అత్ర తత్పదం నోద్దేశ్యసమర్పణపరమ్-సార్వజ్ఞ్యాది గుణకత్వస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్. త్వమ్పదస్య చాన్తర్యామిపరత్వే సత్యుద్దేశ్యసమర్పకత్వమనుపపన్నమ్ । అన్తర్యామిణః ప్రత్యక్షాద్యవిషయత్వాత్. తస్మాత్త్వంశబ్దేన జీవమాత్రముద్దిశ్య తస్య తత్పదేన బ్రహ్మభావో విధీయత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత్ర—విరోధాన్నిర్విశేషవస్త్వైక్యపరం సామానాధికరణ్యం భవతీత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (తత్త్వమసీత్యత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః కథమితి చేదితి). † పరిహరతి (నాత్రేతి).

౧॥ శ్వే-౬. అ-౭; ౮. ౩॥ ఛా-౮ ప్ర-౭ ఖ-౧. ౪॥ ఛా-౬ ప్ర-౮ ఖ-౭.

†*౧ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్। †అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. †ఇదంసర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్య ఐతదాత్మ్యమితి †తస్యైష ఆత్మేతి తత్ర ప్రతిపాదితమ్. †తత్ర చ హేతురుక్తః। *౧ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి. †*౨ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్తఇతివత్.

౧౬౨. †తథా శ్రుత్యన్తరాణి చ బ్రహ్మణస్తద్వ్యతిరిక్తస్య చిదచిద్వస్తునశ్చ శరీరాత్మభావమేవ తాదాత్మ్యం వదన్తి *౩ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా †*౪ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య

†ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థస్య కథమవిధానమిత్యపేక్షాయాం న కేవలం ప్రత్యక్షాద్యవగతార్థవిషయమేవ వాక్యమనువాదకమ్। అపితు వాక్యాన్తరప్రతిపన్నార్థవిషయమప్యనువాదకమిత్యభిప్రాయేణ వాక్యాన్తరప్రాప్తిం దర్శయతి (ఐతదాత్మ్యమితి) అస్మిన్నేవ ప్రకరణే ప్రథమప్రతిపన్న నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవ పరమాత్మశరీరభూతచిదచిద్వాచకశబ్దానాం పరమాత్మపర్యన్తాభిధాయిత్వంచ జ్ఞాతమితి భావః. †తతఃకిమిత్యత్రాహ (అప్రాప్తేహీతి) అప్రతిపన్నార్థవిషయం శాస్త్రమజ్ఞాతజ్ఞాపనరూపప్రయోజనవదిత్యర్థః. అతస్తదేవోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్। నతు ప్రకృతనిగమనరూపం వాక్యమ్. అతోస్య నిగమనవాక్యస్య ప్రతిపన్నార్థవిషయత్వాన్నోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వమితిభావః. నను—నిగమనవాక్యస్యాప్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం ప్రతీయతే - యథా - తస్మాచ్ఛబ్దోనిత్యః। తస్మాదయమగ్నిమానితి. అత్ర శబ్దపర్వతాద్యుద్దేశేన అనిత్యత్వాగ్నిమత్త్వాదికంహి విధేయతయా ప్రతీయతే. నైతద్యుక్తమ్—ప్రతిపాదితార్థవిషయస్య నిగమనవాక్యస్యాప్రతిపన్నార్థవిషయత్వ వ్యాఘాతాత్. ప్రతీతిస్తు విధాయకవాక్యస్థోద్దేశ్యోపాదేయ సమర్పకపదప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దేశే ప్రథమచరమభావాది సారూప్యాచ్చోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వభ్రాన్తిరేవ *యద్వృత్తయోగః ప్రాథమ్యమిత్యాద్యుద్దేశ్యలక్షణమితిహి నీతివిదః. నను—సర్వత్రోద్దేశ్యానుగుణాభివ్యక్తిః। అతఏవహి యుష్మదస్మదోః పదాన్తరసామానాధికరణ్యేన పరస్పరసామానాధికరణ్యేనచ ప్రయోగేషూద్దేశ్యానుగుణా మధ్యమోత్తమపురుషవ్యవస్థా దృశ్యతే *త్వం భూతానామధిపతిరసి *అహమస్మి ప్రథమజా ఋతస్య। తథా *యదగ్నే స్యామహం త్వం। త్వం వా స్యా అహం స్యుష్టే సత్యా ఇహాశిష ఇత్యాదిషు-అగ్నేఅహం త్వం యదిస్యామ్-త్వమిన దేవతాస్యాం. త్వమహం యదిస్యాః - అహమివాత్త్వస్యాః. తదాతే - తవాశిషస్సత్యాస్స్యురిత్యర్థః. తస్మాత్తత్త్వమసీత్యత్రాపి మధ్యమ[పద]పురుష ప్రయోగాత్త్వంపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వం తత్పదస్యచోపాదేయసమర్పకత్వమకామేనాపి స్వీకార్యమ్. నైవం—పదద్వయావగతార్థస్య పూర్వవాక్యప్రాప్తత్వాదేవ. తర్హి మధ్యమనిర్దేశగతిః కథమితిచేత్. ఉచ్యతే—తత్త్వంపదయోరుభయోరపి ప్రయుక్తత్వాదుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగాభావాచ్చ ప్రథమ మధ్యమ పురుషయోరవిశేషేణ ప్రాప్తౌ - నిగమనవాక్యస్య ప్రాపకవాక్యానురోధిత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్తత్రచేదం సర్వమితినిర్దిష్టజగదన్తర్గత[చిద]చిద్విశేషవిశిష్టపరమాత్మవాచినః త్వమ్పదస్య ప్రాపకవాక్యస్థోద్దేశ్యవాచిపదవాచ్యైకదేశవిషయత్వాత్తదనురోధేన మధ్యమనిర్దేశఇతి. †నను— *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి అచేతనే బ్రహ్మానుప్రవేశముక్త్వా *తత్త్వమసీతి జీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యముచ్యతఇతి శఙ్కాయామాహ (ఇదం సర్వమితి సజీవం జగన్నిర్దిశ్యేతి) సర్వశబ్దో నాచేతనమాత్రపరః। సఙ్కోచకాభావేపి స్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ *సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి పూర్వవాక్యే సర్వశబ్దేన ప్రజానాం విశేషితత్వాత్। ప్రజాశబ్దస్యచాచిత్సంసృష్టచేతన విశేషకత్వాత్। *ఇదంసర్వమసృజతేత్యాదివాక్యాన్తరే విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దవాచ్యచిదచిదాత్మకస్య జగతస్సర్వశబ్దేన నిర్దేశాచ్చేతిభావః. †ఐతదాత్మ్యమితి పదం వ్యాచష్టే (తస్యైషఆత్మేతి) ఇదం సర్వమితి పదద్వయముద్దేశ్యసమర్పకమ్. ఐతదాత్మ్యమ్ - ఏతదాత్మకత్వం విధేయమ్, విశిష్టస్య బ్రహ్మణః కారణతయా ప్రకృతత్వేపి ఏతచ్ఛబ్దః చిదచిద్విలక్షణవిశేష్యాంశపరః అర్థవశాత్. †తదాత్మకత్వం మృదాత్మకో ఘటఇతివత్స్వరూపైక్యకృతంస్యాదిత్యత్రాహ (తత్రచ హేతురుక్తఇతి) సదాయతనా ఇత్యనేనాధారాధేయభావ ఉక్తః. అనేన శరీరశరీరిభావస్సిద్ధః - చేతనేన యావదాత్మభావితయా ధార్యద్రవ్యంహి శరీరమ్. †అస్మిన్వాక్యే హేతుత్వమప్రకటమితి తద్వివక్షయాహ (సర్వంఖల్వితి) అత్రాపి ప్రాణనేన సదాయతనత్వం ఫలితమ్ *సన్మూలాఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యాత్. తత్ర సన్మూలాఇతి తజ్జత్వమ్। సత్ప్రతిష్ఠాఇతి తల్లత్వమ్। సదాయతనాఇతి తదనత్వం చోచ్యతే. తచ్చాన్తః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకతయా స్థితిహేతుత్వమ్ *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం *ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సర్వమిదం విధృతం తిష్ఠతీత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం నిష్కృష్టబ్రహ్మస్వరూపస్యోపాదానత్వలయస్థానత్వాయోగాత్ సర్వస్య తదనత్వోక్త్యాచ చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సిద్ధమ్. అతస్సర్వశబ్దః కార్యావస్థచిదచిచ్ఛరీరకపరమాత్మపరః. బ్రహ్మశబ్దస్యాసఙ్కోచేన స్వరూపరూపగుణైర్నిరవధికబృహత్త్వవాచిత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్తిరూపార్థసామర్థ్యాచ్చ బ్రహ్మశబ్దః కారణావస్థచిదచిద్విశిష్టపరః. ఏవముభయావస్థచిదచిత్ప్రకారకస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వం సామానాధికరణ్య ప్రతిపాద్యమితి కార్యకారణావస్థప్రకార్యైకత్వమస్య వాక్యస్యార్థః, చిదచిత్ప్రకారిత్వం ప్రాతిపదికబోధ్యమ్ - అవస్థాద్వయవిశిష్టవస్త్వేకత్వం సామానాధికరణ్యబోధ్యమితి నవాక్యభేదః. అతో యథోక్తఏవార్థః.

౧౬౨. †అథ *సర్వం ఖల్వితి వాక్యప్రతిపన్నస్య తాదాత్మ్యస్య శరీరశరీరిభావనిబన్ధనత్వం నియన్తృత్వనియామ్యత్వాదినా శరీరశబ్దేనచ విశదయితుం శ్రుతివాక్యాని దర్శయతి (తథేతి) అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తేత్యేతత్సర్వాత్మ శబ్దవ్యాఖ్యానరూపమ్. అనేన శరీరాత్మభావ ఉక్తః। అన్తఃప్రవిశ్య నియామ్యత్వంహి శరీరత్వమ్. †తత్స్పష్టీకరణార్థముదాహరతి (యఃపృథివ్యామితి) *యః పృథివ్యాం *య ఆత్మనీతి పర్యాయద్వయేన చేతనా

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౭; ౬. ౨॥ ఛా - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖ - ౧. ౩॥ ఆరణ్యకం - ౩ ప్రశ్న - ౧౧ అను - ౨౧ పం. ౪॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౩.

పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః। ※ ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః. † ※ ౨ యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నిత్యారభ్య ※ ౨ యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్। యం మృత్యుర్న వేద । ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః। † ※౩ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదిని. † అత్రాపి※ ౪ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవ సర్వేషాం † వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చ ప్రతిపాదితమ్ † తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యనేనైకార్థ్యాజ్జీవస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వం బ్రహ్మానుప్రవేశాదేనేత్యవగమ్యతే.

చేతనయోర్భగవన్తం ప్రతి శరీరత్వముక్తమ్. ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యుక్తే వేద్యామగ్నిస్తిష్ఠతి. తిలే తైలం తిష్ఠతీతివ[illegible] † తద్వ్యక్త్యార్థమాహ (ఆత్మనోఽన్తర ఇతి) అన్తరో యమయతీత్యనేన శరీరలక్షణముక్తమ్. తస్మాత్తన్నియామ్య[illegible] శరీరమితిపదయం నిర్దేశః - అపవాదకాభావే వ్యతిరేకనిర్దేశస్వారస్యభఙ్గాయోగాత్ ※ యస్య పృథివీ శరీరమి[illegible] ప్రకరణసిద్ధత్వాత్, తదపవా[దకా]నా)భావే తత్రాప్యౌపచారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, అధికరణాధిక[illegible] నియామ్య నియన్తృభావరూపవిరుద్ధధర్మైః స్వారస్యభఙ్గస్యాత్యర్థమపోదితత్వాచ్చ. యం పృథివీ న వేదేతి దృష్టాన్తాగమ్. [illegible] చేతనోఽపీతిభావః. య ఆత్మనీతి పర్యాయేణ పరిశుద్ధాత్మనో భగవచ్ఛరీరత్వముచ్యతే । నత్వత్ర[illegible] పరమాత్మశరీరత్వస్య పృథగుక్తత్వాత్ ※ యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్నిత్యనుక్తానామపి సంసృష్టజీవానాం [illegible] నచ భూతశబ్దః పృథివ్యాద్యచిన్మాత్రపరః ※ యస్య పృథివీ శరీరమ్ ※ యస్యాపశ్శరీరమిత్యాదినా పృథివ్యాదీనాం భూతానాం [illegible]. యమాత్మా న వేదేతి ఇయత్తయా వేదననిషేధః । భగవత్ప్రసాదేన వినా తజ్జ్ఞానస్య శక్యత్వనిషేధో వా క్రియతే. † [illegible] నారాయణాఖ్యో దేవతావిశేష ఇతి జ్ఞాపయితుమాహ (యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నితి). మృత్యుః - తమశ్శబ్ద[illegible]నే మృత్యుశబ్దపాఠాత్. † శరీరశరీరిభావస్తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహక ఇత్యాహ (తత్సృష్ట్వేతి) † న కేవలం [illegible] నిశ్చీయతే । స్వప్రకరణవాక్యాదపీత్యాహ (అత్రాపీతి) అనేన జీవవాచిశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వమపి [illegible] సిద్ధమ్. † [illegible] జీవశరీరకేణ మయా ※ వ్యాఘ్రేణ భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివత్. † నామరూపే ఇతి పదం వ్యాచష్టే (వస్తుత్వం [illegible]) తత్తద్దేవాదివస్తుత్వం దేవాదిశబ్దవాచ్యత్వం చేత్యర్థః. † అచిద్బ్రహ్మణోః తాదాత్మ్యమనుప్రవేశకృతమస్తు - జీవబ్రహ్మణోస్తు [illegible] స్యాత్। జీవేన మయేతి శ్రవణాదిత్యత్రాహ (తదనుప్రవిశ్యేతి) నను—జీవమనుప్రవిష్టస్యాపి బ్రహ్మణో నామవాచ్యత్వం న వ్యాకరణశ్రుతిసిద్ధమితి । [illegible] వ్యాకరణశ్రుతేర్నామవాచ్యత్వప్రతిపాదనపరత్వాభావాత్. యథా రూపవ్యాకరణం రూపనిష్పాదనమాత్రమ్ । నతు స్వస్య [illegible]. ఏవం నామవ్యాకరణమపి శబ్దసృష్టిరేవ । నతు తద్బోధ్యత్వాపాదనమితి. నైవమ్—※ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత ఇతి సమానవాక్యే ఇదంశబ్దవాచ్యజగదాత్మబ్రహ్మణః ప్రళయదశాయాముపసంహృతనామరూపస్య సృష్టిదశాయాం నామరూపాభ్యాం [illegible]శ్రవణాత్. నామరూపాభ్యామితీత్థంభావే తృతీయా । నామరూపాభ్యాం విశిష్టమక్రియతేత్యర్థః. నచ నామకర్తృత్వమేవ నామవిశిష్టత్వమ్ - నతు నామవాచ్యత్వమితి వక్తుం యుక్తమ్ । సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధవ్యుత్పాదకే నామోచ్చారయితరి చ పురుషే ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నామవాచ్యస్యైవహి నామవిశిష్టత్వప్రసిద్ధిః. ఉచ్చారయితుశ్శబ్దోపాదానత్వాభావాన్నామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధిః । కృత్స్నోపాదానస్యతు బ్రహ్మణశ్శబ్దోపాదానత్వయోగాన్నామవిశిష్టత్వవన్నామవిశిష్టతోపపత్తిరితి చేన్న । నభసి ఘటాదినామవిశిష్టత్వాప్రసిద్ధేః. నహి ఘటాది నామవిశిష్టత్వే కథితే నభసో నామిత్వం స్వరసతః ప్రతీయతే । వాచ్యత్వేన శబ్దసంబన్ధిన్యేవహి నామిత్వప్రతీతిస్వారస్యమ్. నచ లక్షణాదివృత్త్యాపి తత్తన్నామబోధ్యత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి వాచ్యమ్. లక్షణాగౌణవృత్తిగోచరయోః కూలమాణవకయోర్గఙ్గాపదాగ్నిపదాపేక్షయా నామిత్వాప్రసిద్ధేః. నను—శ్యేనశబ్దస్య యాగవిశేషం ప్రతి గౌణనామత్వం నిర్ణీతమ్. సత్యమ్ - తదగత్యాశ్రితమ్ - ప్రాణహారిత్వగుణసామ్యాత్ప్రయోగాన్యథాసిద్ధేః ※ యథా వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఇతిహి శ్రుతిః. ముఖ్యస్యైవహి శబ్దస్య నామత్వప్రతీతిస్స్వతః ప్రాప్తా । అత్రతు స్వతః ప్రాప్తస్య ముఖ్యత్వస్యాపవా[దకా]నా) భావాన్న తత్పరిహాణం యుక్తమ్. అతోఽనేన వాక్యేన నామవాచ్యత్వం శబ్దస్వారస్యాదవగమ్యతే. ఏతదైకార్థ్యాత్ ※ నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్రాపి బ్రహ్మపర్యన్త[illegible] నామరూపవ్యాకరణమేవ వివక్షితమ్. కించ—న తావద్వర్ణసృష్టిప్రతిపాదనశఙ్కాపి భవితుమర్హతి । నామశబ్దస్య వర్ణమాత్రపర్యాయత్వాభావాత్. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసమస్తతత్త్వసార్థస్వరూపనిష్పాదనస్య రూపవ్యాకరణోక్తిసిద్ధత్వేన గగనాసాధారణరూపశబ్దనిష్పాదనస్యాపి రూపవ్యాకరణోక్త్యైవ సంసిద్ధత్వాత్తత్ప్రతిపాదనవైయర్థ్యం చ స్యాత్. నచ రూపశబ్దస్య గోబలీవర్దన్యాయేన సంకోచః । సంకోచకస్య నామవ్యాకరణనిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్ । అతో నిష్పాద్యమానతత్తద్రూపవాచకశబ్దవ్యుత్పాదనమేవ నామవ్యాకరణం స్యాత్. తత్ర ※ బహుస్యామిత్యనేన ప్రత్యక్ష్యమాణబహుత్వస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగ

౧॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౨౨. ౨॥ సుబా - ౭ ఖ. ౩॥ తై - ఆన - ౬ అను - ౨. ౪॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨.

†అతశ్చిదచిదాత్మకస్య సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్యమాత్మశరీరభావాదేవేత్యవగమ్యతే. †తస్మాత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య తచ్ఛరీరత్వేనైవ వస్తుత్వాత్తస్య ప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తత్పర్యన్తమేవ స్వార్థమభిదధాతి. † అతస్సర్వశబ్దానాం లోకవ్యుత్పత్త్యవగత తత్తత్పదార్థవిశిష్టబ్రహ్మాభిధాయిత్వం సిద్ధ † మిత్యైతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య తత్త్వమసీతి † సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహారః.

౧౬౩. † అతో నిర్విశేషవస్త్వైక్యవాదినో భేదాభేదవాదినః కేవలభేదవాదినశ్చ వైయధికరణ్యేన సామానాధికరణ్యేనచ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే పరిత్యక్తాస్స్యుః. † ఏకస్మిన్వస్తుని కస్య తాదాత్మ్యముపదిశ్యతే। † తస్యైవేతిచేత్. † తత్స్వవాక్యేనైవావగతమితి నతాదాత్మ్యోపదేశావసేయమస్తి కించిత్. † కల్పితభేదనిరసనమితిచేత్ । †తత్తు న †సామానాధికరణ్యా తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యుక్తమ్. † సామానాధికరణ్యంతు బ్రహ్మణి ప్రకారద్వయప్రతిపాదనేన విరోధమేవావహేత్. †భేదాభేదవాదేతు బ్రహ్మణ్యేవోపాధిసంసర్గాత్తత్ప్రయుక్తా జీవగతాదోషా బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాదుష్యురితి నిరస్త

మాత్. అస్మిన్వాక్యేపి వ్యాకరణస్యానుప్రవేశపూర్వకత్వప్రతిపాదనాచ్చ వ్యాక్రియమాణరూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే. అతో బ్రహ్మవిశేషణరూపసమభివ్యాహారాన్నామ్నోపి బ్రహ్మవిశేషణత్వమవగమ్యతే । నామ్నోవిశేషణత్వం వాచకతయైవేత్యుపపాదితమ్. కృత్స్నస్య రూపస్య బ్రహ్మవిశేషణత్వావగమాత్ । తత్తద్రూపప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తస్య వాచకతయైవేత్యవగమ్యతే. ప్రక్ష్యమాణబహుత్వవిషయస్య బహుశబ్దస్యోపక్రమే బ్రహ్మపర్యన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాదుపక్రమోక్తబహుత్వావాన్తరభిదారూపతత్తద్రూపవాచినాంచ నామ్నాం బ్రహ్మవాచకతయా తద్విశేషణత్వమవగమ్యతే ※ తత్తేజఐక్షత ※ తా ఆప ఐక్షన్తేతి ప్రకరణే తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం పరమాత్మవిషయతయా ప్రయోగదర్శనాచ్చ నామ్నాం బ్రహ్మవిశేషణత్వం తద్వాచకతయేత్యవగమ్యతే ※ వచసాం వాచ్యముత్తమమ్ ※ హరిరఖిలాభిరుదీర్యతే తథైకః ※ నతోస్సస్సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీత్యాదిస్మృతిస్వారస్యాచ్చ నామవాచ్యత్వమవగమ్యతే. తతశ్చ ※ నామరూపే వ్యాకరవాణీతిశ్రుతిః చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణస్తన్నామవాచ్యత్వమేవ ప్రతిపాదయతీతి సిద్ధమ్. † ఐతదాత్మ్యశబ్దార్థవ్యాఖ్యానం నిగమయతి (అతఇతి). † శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తత్వం నిగమయతి (తస్మాదితి) తస్మాత్ - ఉదాహృతవాక్యైశ్శరీరశరీరిభావప్రతిపాదనాత్తస్య తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. † నను—నతత్పర్యన్తాభిధానముపపద్యతే । లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రపర్యన్తత్వేన వ్యుత్పన్నతయా వ్యుత్పత్తిభఙ్గప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణ ఏకత్వేన ద్విత్వబహుత్వానుపపత్తేశ్చేత్యత్రాహ (అతస్సర్వశబ్దానామితి) లోకవ్యుత్పత్తిశబ్దస్యాయంభావః—నాత్రవ్యుత్పత్తివిరోధః । వ్యుత్పన్నార్థాపరిత్యాగాత్ । బ్రహ్మణో లౌకికప్రమాణాగోచరతయా తత్పర్యన్తవ్యుత్పత్త్యభావః. నత్వవాచకతయేతి సోన్యథాసిద్ధః. యథా లిఙాదేరపూర్వవాచిత్వం వేదవ్యుత్పత్త్యావగమ్య లోకతో వ్యుత్పత్త్యభావపరిహారః కార్యవాక్యార్థవాదిభిరుచ్యతే । తద్వత్. తత్తత్పదార్థవిశిష్టశబ్దేన బ్రహ్మణోపి ద్విత్వబహుత్వాదికం సద్వారకముపపన్నమిత్యుక్తం భవతి. † తత్త్వమసీత్యస్యోపసంహారవాక్యతామాహ (ఇత్యైతదాత్మ్యమితి) †(సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహారఇతి) వైయధికరణ్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య సామానాధికరణ్యేనోపసంహారః । సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాతస్య విశేష ఉపసంహారఇత్యర్థః ※ తదైక్షతేత్యాదినా తచ్ఛబ్దార్థః ప్రతిపన్నః ※ ఐతదాత్మ్యమిత్యాదినా జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రతిపన్నమ్. ※ అనేన జీవేనేత్యాదినా జీవవాచిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వంచ ప్రతిపన్నమితి నాత్రోద్దేశ్యోపాదేయవిభాగః. అయంహ్యప్రాప్తార్థప్రతిపాదకవాక్యానాం నతు నిగమనవాక్యానామ్ । తేషాంప్రాప్తవిషయత్వాత్ । నిగమనంచోక్తార్థప్రతిష్ఠార్థత్వాదపేక్షితం దృశ్యతే. తస్మాన్నిగమన వాక్యేస్మిన్నుద్దేశ్యోపాదేయ విభాగముఖేన చోద్యస్య నావకాశఇతి పరిహార ఉక్తో భవతి. యత్రత్వప్రాప్తార్థపరవాక్యే జగద్బ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యమ్ । తత్ర బ్రహ్మణస్తద్రూపనామభాక్త్వం విధేయం జ్ఞాతవ్యమ్.

౧౭౩. † ఏవం భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధార్థం తత్త్వమసీతి వాక్యసామానాధికరణ్యం శరీరశరీరిభావేనోపపాదితమ్. శరీరవాచిశబ్దానాంశరీరిపర్యన్తాభిధానం జాతిగుణపదయోర్వ్యక్తిగుణిపర్యన్తాభిధానవత్సమ్భవతీత్యాకృత్యధికరణన్యాయేనోపపిపాదయిషుః శరీరవాచిశబ్దానామాకృత్యధికరణన్యాయవిషయతా నిరూపణరూపస్య ※ అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యధికరణస్య పూర్వపక్షభూతేష్వర్థేషు దూషణమాహ (అతఇతి) అతః-జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరిభిశ్శరీర శరీరి భావ ప్రతిపాదనాత్తస్యచ తత్తన్నామభాక్త్వనిర్వాహకత్వాచ్చేత్యర్థః. భేదాభేదవాదిశబ్దేనౌపాధిక స్వాభావిక భేదాభేదవాదినోర్ద్వయోరపి తన్త్రేణోక్తిః. కేవలభేదశబ్దేన స్వపరవ్యవసితభేదో వివక్షితః. తద్వాదినశ్చ వైశేషికాదయః. వైయధికరణ్యంచాసైన్యప ఆత్మేత్యేవం రూపత్వాదుపదేశస్య. † బ్రహ్మాత్మభావోపదేశ పరిత్యాగః కథమితి శఙ్కాయాం మృషావాదిపక్షే తదనుపపత్తిం వక్తుమాహ (ఏకస్మిన్నితి) † శఙ్క్యతే (తస్యైవేతి) † ప్రతివక్తి (తదితి) స్వవాక్యేన ※ సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా స్వవాక్యేన. స్వరూపపరవాక్యేన ప్రతిపన్నాదధికార్థప్రతిపత్తిరస్తి । నవా। ప్రథమే సవిశేషత్వమ్ । ద్వితీయే తాదాత్మ్యోపదేశవైయర్థ్యమితిభావః. పునశ్శఙ్క్యతే (కల్పితేతి) † దూషయతి (తదితి) ప్రకారద్వయోపస్థాపకత్వాదితిభావః. † (సామానాధికరణ్యతాదాత్మ్యేతి) సామానాధికరణ్యేన తాదాత్మ్యోపదేశావసేయమిత్యర్థః. † నకేవలమసాధకత్వమ్ - విరుద్ధమపీత్యాహ (సామానాధికరణ్యం త్వితి) † ఔపాధికభేదాభేదవాదే తదనుపపత్తిమాహ (భేదాభేదేతి) క్లేశకర్మాద్యస్పృష్టస్సర్వజ్ఞాదిగుణకోహీశ్వరః - అత ఈశ్వరస్య

నిఖిలదోషకల్యాణగుణాత్మకబ్రహ్మాత్మభావోపదేశాహి విరోధాదేవ పరిత్యక్తాస్స్యుః. † స్వాభావికభేదాభేదవాదేపి బ్రహ్మణస్స్వతఏవ జీవభావాభ్యుపగమాత్ గుణవద్దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయు †రితి నిర్దోష[illegible]బ్రహ్మాత్మ[illegible]పదేశో విరుద్ధఏవ। † కేవలభేదవాదినాంచాత్యన్తభిన్నయోః కేనాపి ప్రకారేణైక్యాసంభవాదేవ బ్రహ్మాత్మభావో[illegible] సర్వవేదాన్తపరిత్యాగస్స్యాత్.

౧౬౪. † నిఖిలోపనిషత్ప్రసిద్ధం కృత్స్నస్య బ్రహ్మశరీరభావమ[illegible]బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాస్సర్వే సమ్యగుపపాదితా భవన్తి. †జాతిగుణయోరివ ద్రవ్యాణామపి †శరీరభావేన విశేషణత్వే[illegible] మనుష్యో దేవో జాతః పురుషః[illegible]రితి సామానాధికరణ్యం లోకవేదయోర్ముఖ్యమేవ దృష్టచరమ్. † జాతిగుణయో[illegible]ప్రకారత్వమేవ ఖణ్డో గౌశ్శుక్లః పటఇతి సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. † మనుష్యత్వాది విశిష్ట[illegible] పదార్థత్వాత్ మనుష్యః పురుషష్షణ్డో యోషి దాత్మా జాతఇతి † సామానాధికరణ్యం[illegible]ప్రకారత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్। † నపరస్పరవ్యావృత్తా జాత్యాదయః. † స్వనిష్ఠానా[illegible]విశేషణత్వే మత్వర్థీయ ప్రత్యయో దృష్టః దణ్డీ కుణ్డలీతి - నపృథక్ ప్రతిప[illegible] విశేషణత్వం సామానాధికరణ్యావసేయమేవ.

నిర్దోషస్య తదనర్హస్యేశ్వర తాదాత్మ్యవ్యాఘాతాత్ ఈశ్వరతాదాత్మ్యోపదేశో వి[illegible] † స్వాభావికభేదాభేదపక్షే తదనుపపత్తిమాహ (స్వాభావికేతి) † (గుణవద్దోషాశ్చస్వాభావికా[illegible]) [illegible] శేన దోషాశ్చ స్వాభావికా భవేయుః ※ అనాదిర్భగవాన్ కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే [illegible] సంసార ప్రవాహానన్త్యేన దోషా నిత్యాస్స్యురిత్యర్థః. యద్వా—తత్త్వ[illegible] (—షేతి) సర్వప్రపఞ్చాదిశబ్దానాంనారాయణ [శబ్ద] పర్యవసాయిత్వే సేశ్వరా[illegible] ※ [illegible] మిత్యాదిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వంచాభిప్రేత్య నిర్దోష బ్రహ్మతా[illegible] ఇతి వక్తవ్యే కిమర్థం నిర్దోషబ్రహ్మతాదాత్మ్యోపదేశో విరుద్ధఇత్యుక్తమ్. [illegible] హేయార్హత్వాద్ధేయార్హబ్రహ్మతాదాత్మ్యనైర్ఘృణ్యహేయమ[illegible]. తత్ర తాదాత్మ్య[illegible]దేశ పరవాక్యస్య ప్రయోజనపర్యవసానం నస్యాత్. [illegible] తి। నను తత్తాదాత్మ్యధీః కస్యచిత్పురుషార్థః। తిష్ఠతీతి [illegible] ([illegible]) అత్యన్తభిన్నయోః - ప్రకారప్రకారిభావరహితయోరిత్యర్థః. కేనాపి ప్రకారేణ - [illegible].

౧౬౪. † ఏవం పూర్వపక్షచతుష్టయేప్యనుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షే వైషమ్యమాహ (నిఖిలేతి) [illegible] త్వమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరితి) † దణ్డాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శరీరభావేన విశేషణత్వే సతీతి) † [illegible] పిహి ప్రయోగస్సంభవతి। అముఖ్యత్వంచ శరీరస్య ద్రవ్యత్వాత్। నహి దణ్డకుణ్డలాదిశబ్దానాం విశేష్య[illegible] విశేషణత్వం జాతిగుణయోరన్యతరత్వేసతి విశేషణత్వంవా మత్వర్థీయప్రత్యయ నిరపేక్షసామానాధికరణ్య[illegible]న్తాభిధానమముఖ్యమిత్యత్రాహ (జాతిగుణయోరపీతి) ఏవకారేణ జాతిగుణయోరన్యతరత్వాదేః ప్రయోజక[illegible] (మనుష్యత్వాదీతి) అత్ర ప్రకారశబ్దో విశేషణమాత్రపరః. ఏవకారేణ దణ్డకుణ్డలాది వ్యావృత్తిరభిప్రేతా. †(సామానాధికరణ్య[illegible]) సామానాధికరణ్యస్యా[illegible]గతత్వాదనుగతమేవ తత్ప్రయోజకం వాచ్యమిత్యర్థః. † జాతిత్వగుణత్వాదేః ప్రయోజకత్వం [illegible] పరస్పరాననుయాయినః. జాత్యాదయః - జాతిత్వాదయః. అయమభిప్రాయః—గణ్డాదీనాం [illegible] నిమిత్తభూతస్యానుయాయినః ఆకారస్యాదర్శనాత్తత్ర లాక్షణికత్వం యుక్తమ్. అత్రతు యత్ర యత్ర విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన [illegible] దృష్టనరః। తత్ర తత్ర ప్రయోగేష్వనువృత్తాకార స్యాదర్శనాదననుగతాకారప్రయోజకత్వాశ్రయణేన క్వచిల్లాక్షణికత్వం వక్తుమయుక్తమ్। [illegible] విశేషణత్వం విశేష్యపర్యన్తాభిధానే ప్రయోజకమిత్యపి నవక్తవ్యమ్। జాతిత్వం గుణత్వంవా ప్రయోజకమస్తు। అన్యల్లాక్షణికం స్యాత్. నను తథా [illegible] మతమ్ - జాతిగుణవాచినాముభయేషామపిహి శబ్దానాం విశేష్యపర్యవసాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వేన ప్రయోగదర్శనా, త్తత్ప్రయోగేషు సర్వేష్వనువృత్తైకాకారదర్శనా, చ్ఛానువృత్తాకారాన్తరస్య ప్రయోజకత్వకల్పనేనాన్యతరస్య అముఖ్యత్వకల్పనాయా అయుక్తత్వాదిదమపి సామానాధికరణ్యం జాతిగుణవాచిశబ్దానామివ ముఖ్యమేవేతి. † నను - ప్రకారభూతద్రవ్య వాచిపదానాం మత్వర్థీయప్రత్యయవిరపేక్షవిశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వం దణ్డాదిశబ్దానాం తథాత్వాదర్శనాదనుపపన్నమితి శఙ్కాయాం ప్రకారతయైవేతి పూర్వమభిప్రేతం వివృణోతి (స్వనిష్ఠానామేవ[illegible]) [illegible]ప్రకారవాచిత్వమేవ మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యప్రయోజకమిత్యర్థః.

౧౬౫. † యది గౌరశ్వో మనుష్యో దేవః పురుషో యోషిత్ షణ్ఢ ఆత్మా కర్మభిర్జాతఇత్యత్ర ఖణ్డో ముణ్డో గౌశ్శుక్లః శుక్లః పటః కృష్ణః పటఇతి జాతిగుణవదాత్మప్రకారత్వం మనుష్యాదిశరీరాణామిష్యతే। తర్హి జాతివ్యక్త్యోరివ ప్రకారప్రకారిణోశ్శరీరాత్మనోరపి నియమేన సహప్రతిపత్తిస్స్యాత్। †నచైవం దృశ్యతే। †నహి నియమేన గోత్వాదివదాత్మాశ్రయతయైవాత్మనా సహ మనుష్యాదిశరీరం పశ్యన్తి। †అతో మనుష్య ఆత్మేతి సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమేవ. † నైతదేవం† మనుష్యాదిశరీరాణామప్యాత్మైకాశ్రయత్వమ్। తదేకప్రయోజనత్వమ్। తత్ప్రకారత్వంచ జాత్యాదితుల్యమ్। † ఆత్మైకాశ్రయత్వమాత్మవిశ్లేషే శరీరవినాశాదవగమ్యతే. † ఆత్మైకప్రయోజనత్వంచ తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాత్. † తత్ప్రకారత్వమపి దేవో మనుష్య ఇత్యాత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేః. † ఏతదేవహి గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తిపర్యన్తత్వే హేతుః। † ఏతత్స్వభావవిరహాదేవ దణ్డకుణ్డలాదీనాం విశేషణత్వే దణ్డీ కుణ్డలీతి మత్వర్థీయప్రత్యయః. † దేవమనుష్యాదిపిణ్డానామాత్మైకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తత్ప్రకారత్వ స్వభావాద్దేవో మనుష్య ఆత్మేతి లోకవేదయోస్సామానాధికరణ్యేన వ్యవహారః. † జాతివ్యక్త్యోర్నియమేన సహప్రతీతిరుభయోశ్చాక్షుషత్వాత్. † ఆత్మనస్త్వచాక్షుషత్వాచ్చక్షుషా శరీరగ్రహణవేళాయామాత్మా నగృహ్యతే. † పృథగ్గ్రహణయోగ్యస్య ప్రకారతైకస్వరూపత్వం దుర్ఘటమితి మావోచః। † జాత్యాదివత్తదేకాశ్రయత్వ తదేకప్రయోజనత్వ తద్విశేషణతైవశ్శరీరస్యాపి తత్ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాత్. †సహోపలమ్భ

౧౬౫. † యత్ర యత్ర నియతప్రకారత్వం తత్ర తత్ర సహోపలమ్భనియమో దృష్టః. శరీరేతు సహోపలమ్భనియమాభావాదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమనుపపన్నమ్. తస్మాత్సామానాధికరణ్యం లాక్షణికమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (యదిగౌరశ్వఇతి) † పక్షే వ్యాపకవిపర్యయం దర్శయతి (నచైవమితి) † తద్వివృణోతి (నహీతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) † పరిహరతి (నైతదేవమితి) † సహోపలమ్భనియమస్య నియతప్రకారత్వప్రయోజకత్వే దూషణం వక్ష్యన్ ప్రథమం శరీరస్యాపృథగ్విశేషణత్వం సంప్రతిపన్నమితి దర్శయతి (మనుష్యాదీతి) ఆత్మైకాశ్రయత్వతదేకార్థత్వయోరన్యతరాన్వితం ప్రకారత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యర్థః. యద్వా—ప్రకారత్వశబ్దేన ప్రకారతయైవ ప్రతీతిర్వివక్షితా। ఉత్తరత్ర ప్రకారత్వవివరణే ఆత్మవిశేషణతయైవ ప్రతీతేరితి వక్ష్యమాణత్వాత్. తేన విశేష్యప్రతిపత్తిసమ్భవే దణ్డకుణ్డలాదివత్పృథగవస్థితత్వేన ప్రతిపన్నత్వాభావః ఫలితః. తదేకాశ్రయత్వమ్। తదేకప్రయోజనత్వమ్। విశేష్యప్రతీతిసంభవే పృథక్స్థితత్వేనాప్రతీతత్వం చాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమిత్యర్థః. † తేషు త్రిష్వాత్మైకాశ్రయత్వం పక్షే దర్శయతి (ఆత్మైకాశ్రయత్వమితి) † తదేకప్రయోజనత్వం దర్శయతి (ఆత్మైకేతి) నచ దుఃఖైకఫలనారకశరీరేష్వవ్యాప్తిః। దుఃఖస్యాప్రయోజనత్వేపి తేషాం పాపక్షయరూపప్రయోజనహేతుత్వాత్. నచ పత్న్యాది ప్రీతిహేతుషు భృత్యాదిదేహేషు తదేకప్రయోజనత్వాదతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా। తత్ప్రయోజనసాధనత్వేనవినా స్థిత్యభావస్య వివక్షితత్వాత్। క్రయవిక్రయాద్యర్హస్య తదేకప్రయోజనత్వంహి నసిధ్యతి। తత్కర్మఫలభోగార్థతయైవ సద్భావాదితి హ్యుక్తమ్. అతస్తదేకప్రయోజనశబ్దస్యాప్యయమేవార్థః. † అథ తత్ప్రకారత్వం దర్శయతి (తత్ప్రకారత్వమపీతి) విశేష్యప్రతీతిసిద్ధౌ తత్పృథక్సిద్ధత్వేన ప్రతీత్యభావస్తత్ప్రకారత్వశబ్దేన వివక్షితఇత్యర్థః. పఞ్చమీనిర్దేశ ఔపచారికః. యద్వా—తతఏవ తత్ప్రకారత్వేనోక్తమిత్యర్థః. అథవా - పృథక్స్థితత్వప్రతీత్యభావే ప్రతీతివిశేషో హేతుతయోదాహ్రియతే. † ఏతత్తదేకాశ్రయత్వాదిత్రితయం సపక్షేపి దర్శయతి (ఏతదేవహీతి) † విపక్షవ్యావృత్తత్వం దర్శయతి (ఏతత్స్వభావేతి) † ఈదృశప్రకారత్వమేవ పక్షేమత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్షసామానాధికరణ్యహేతురిత్యాహ (దేవమనుష్యాదీతి) † సహోపలమ్భనియమస్య అన్యథాసిద్ధిమాహ (జాతివ్యక్త్యోరితి) సహోపలమ్భనియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రయుక్తః. నత్వపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వప్రయుక్తఇత్యర్థః. చాక్షుషత్వం ప్రదర్శనార్థమ్. † ఉపాధేరపక్షస్థత్వం దర్శయతి (ఆత్మనస్త్వితి). † ఏకసామగ్రీవేద్యత్వమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకమితి తదభావాన్నాపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ (పృథగ్గ్రహణేతి) స్వరూపమ్ - ధర్మః. ప్రకారత్వమేవ ధర్మో యస్య తత్ప్రకారతైకస్వరూపమ్. ఏకశబ్దేన కదాచిదప్రకారత్వస్య వ్యుదాసః - తతశ్చ దణ్డకుణ్డలాదివైషమ్యమ్. † కిమపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వే ప్రయోజకాన్తరాభావాదేకసామగ్రీవేద్యత్వం ప్రయోజకముచ్యతే - ఉతాన్యానుయాయిత్వాదిదమపి ప్రయోజకముచ్యతఇతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం శిరః ప్రతివదతి (జాత్యాదీతి) ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్ర స్వభావశబ్దేనైవ ప్రకారత్వనియమే సిద్ధేప్యేకశబ్దప్రయోగ ఏకసామగ్రీవేద్యతాస్వభావత్వవ్యావృత్త్యర్థః. †యది తదేకాశ్రయత్వాదిరేవాపృథగ్విశేషణత్వే ప్రయోజకః। కథం తర్హి జాత్యాదౌ సహోపలమ్భనియమ ఇత్యత్రాహ (సహోపలమ్భేతి) అనేన పూర్వం చాక్షుషత్వోక్తిరేకసామగ్రీవేద్యత్వప్రదర్శనార్థేతి స్పష్టమ్. అథ పూర్వోక్తవికల్పే ద్వితీయశిరసిచాపృథగ్విశేషణత్వప్రయోజకతయోచ్యమానమిదం కిం మత్వర్థీయప్రత్యయనిరపేక్ష సామానాధికరణ్యప్రయోగవిషయేషు సర్వేష్వనుయాయి।ఉత భవదభిమతజాతిగుణేష్వేవానుయాయీతి వికల్పోభిప్రేతః. తత్ర నప్రథమః - దేహాత్మనోరేకసామగ్రీవేద్యత్వాభావాత్.

నియమస్త్వేకసామగ్రీవేద్యత్వనిబన్ధన ఇత్యుక్తమ్. †యథా చక్షుషా పృథివ్యా దేర్గన్ధరసాదిసంబన్ధిత్వం స్వాభావికమపి నగృహ్యతే। ఏవం చక్షుషా గృహ్యమాణం శరీరమాత్మప్రకారతైకస్వభావమపి నతథా గృహ్యతే। †ఆత్మగ్రహణే చక్షుషస్సామర్థ్యాభావాత్. †నైతావతా శరీరస్య తత్ప్రకారత్వస్వభావవిరహః. †తత్ప్రకారతైక స్వభావత్వమేవ సామానాధికరణ్యనిబన్ధనమ్. †ఆత్మప్రకారతయా ప్రతిపాదనసమర్థస్తు శబ్దస్సహైవ ప్రకారతయా ప్రతిపాదయతి.

౧౬౬. †ననుచ శాబ్దేపి వ్యవహారే శరీరశబ్దేన శరీరమాత్రం గృహ్యతఇతి నాత్మపర్యన్తతా శరీరశబ్దస్య. †నైవమ్. ఆత్మప్రకారభూతస్యైవ శరీరస్య పదార్థవివేకప్రదర్శనాయ నిరూపణాన్నిష్కర్షకశబ్దోయమ్ †యథా గోత్వం శుక్లత్వమాకృతిర్గుణఇత్యాదిశబ్దాః.

౧౬౭. †అతోగవాదిశబ్దవద్దేవమనుష్యాదిశబ్దా ఆత్మపర్యన్తాః,

తతశ్చానుగతప్రయోజకసద్భావాదపృథగ్విశేషణత్వస్యాప్యనుగతత్వేన సామానాధికరణ్యప్రయోగాణాం న [illegible] సామానాధికరణ్యస్యానుగతమాకారం ప్రయోజకత్వేనాఙ్గీకృత్య అపృథగ్విశేషణత్వమపి సంకుచితం కృత్వా తద్ద్వారా సామానాధికరణ్యప్రయోగాణామనుముఖ్యత్వాశ్రయణమనుపపన్నమిత్యర్థసిద్ధమ్. ప్రకారతైకస్వభావత్వావగమాదిత్యత్రైకశబ్దేన ఏకసామగ్రీవేద్యతా స్వభావత్వస్య వ్యుదస్తత్వాత్. [illegible] రూపే ద్వితీయశిరసి గన్ధాదౌ వ్యభిచారేణ దూషణం వదన్నేకసామగ్రీవేద్యత్వస్యాపృథగ్విశేషణత్వవ్యాపకత్వమాహ (యథేతి) నహ్యగ్రాహ్యత్వేపి గన్ధస్య పృథివీనియతప్రకారత్వహానిః. ఏవంశబ్దో యథాశబ్దప్రతినిర్దేశరూపః. †కస్మాదగ్రహణమిత్యత్రాహ (ఆత్మగ్రహణఇతి) †[illegible] ఫలమాహ (నైతావతేతి) ఏతావతా - చక్షుషాగ్రహణాభావమాత్రాత్. నతత్ప్రకారత్వస్వభావహానిః। ఏకసామగ్రీ[illegible]పృథగ్విశేషణత్వావ్యాపకత్వాభావాత్తదేకాశ్రయత్వాదిప్రయోజకాన్తరసద్భావాచ్చేతిభావః. †తతఃకిమిత్యత్రాహ (తత్ప్రకారతేతి) [illegible] ఏకసామగ్రీ[illegible]స్వభావత్వవ్యవహారః. ఏవకారస్సహోపలమ్భనియమవ్యుదాసార్థః. †అపృథగ్విశేషణత్వేసతి శరీరస్య - కేనాపి ప్రమాణేన [illegible] (ఆత్మేతి).

౧౬౬. శబ్దోపి నశరీరపర్యన్తాభిధాయీతి చోదయతి (ననుచేతి) †పరిహరతి (నైవమితి) †[illegible] సమానావిత్యభిప్రాయేణాహ (యథా గోత్వమితి) నిష్కర్షకశబ్దానాం విశేష్యపర్యన్తాభిధాయిత్వాభావే చేతనాచేతన వాచి[illegible] భవన్తి। ※ యస్యాత్మాశరీరమ్ ※ యస్యపృథివీ శరీరమిత్యాదిష్వాత్మాదిశబ్దానాం నిష్కర్షకశబ్దత్వావగమాదితిచేత్. [illegible] నైవక్షికనిష్కర్షకో నియతనిష్కర్షకశ్చేతి. తత్ర శరీరాదిశబ్దా నియతనిష్కర్షకాః। ఆత్మాదిశబ్దా నైవక్షికనిష్కర్షకాః। [illegible] ప్రయోగస్య వ్యవస్థాపకత్వాత్. నిష్కర్షకానిష్కర్షకవిభాగోపిహి ప్రయోగాధీనః। తద్వదయమపి విభాగస్తన్మూలః. నను—శుక్ల[illegible]నియతనిష్కర్షకావేవ। గుణిపర్యన్తతాతు ※ గుణవచనేభ్యో మతుపోలుగ్వక్తవ్య ఇతి స్మరణాత్. మైవమ్—జాతివాచిశబ్దవదపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిత్వే విశేషాచ్ఛుక్లాదిశబ్దానామ్. ప్రత్యయస్తు ద్విశబ్దస్థద్వివచనవత్ప్రకృత్యర్థానతిరిక్తార్థః। త్రిలిఙ్గతయా శబ్దసాగుత్వేఽపి స్వగతవిశేషానుగుణం భవతి। అతఏవహి ※ గుణే శుక్లాదయఃపుంసి గుణిలిఙ్గాస్తు తద్వతీతి నైఘణ్టుకాః. యతస్సర్వతోగుణిపర్యన్తానామేవ గుణాదిపరత్వా[illegible] నతు గుణ్యభిధానశక్తివిరహితానాం గుణ్యభిధానార్థమ్। అతఏవహి రాగపదస్య రక్తపదతుల్యతయా ప్రయోగాభావః. అతశ్శుక్ల[illegible]నైవక్షిక నిష్కర్షకాః, నియతనిష్కర్షకాణామపి తథాత్వం ప్రతియోగివిశేషసాపేక్షమ్। నతుసార్వత్రికమ్ ※ రసోహమప్సు కౌన్తేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః ※ పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాంచేతి గన్ధాదిశబ్దానామపి పరమాత్మపర్యన్తతయా ప్రయోగాత్. అతఃపృథివ్యాద్యపేక్షయైవ గన్ధాదిశబ్దానాం నియతనిష్కర్షకత్వమ్.

౧౬౭. †శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యన్తతాం నిగమయతి (అతోగవాదీతి) ఆత్మపర్యన్తాః। ఆత్మపర్యన్తశక్తయః. శరీరవాచిశబ్దైరాత్మబోధనం శక్తినిబన్ధనతయా ముఖ్యమిత్యర్థః. నను—యద్యపి శరీరవాచిశబ్దా ఆకృతినయగోచరాః। తథాపి [illegible] లాక్షణికమ్। గవాదిశబ్దైరపి వ్యక్తిబోధనస్య లాక్షణికత్వాత్. సంబన్ధానుపపత్తిభ్యాంహి లక్షణా। జాతిమాత్రస్యానయనాద్యనర్హత్వాద్వ్యక్తిసంబన్ధాచ్చ గవాది[illegible]లక్షణయా బోధ్యతే। ప్రయోగేన్యథా సిద్ధే శక్తికల్పనానుపపత్తేః. నైవమ్—అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దత్వస్య విశేష్యలక్షణాప్రతిబన్ధకత్వాత్. అన్యథా - జాత్యాదిశబ్దానామపి సంబన్ధానుపపత్త్యవిశేషేణ క్వచిద్వ్యక్తిపర్యన్తప్రయోగప్రసఙ్గః. ఆకృతిరేవ। శబ్దశక్తివిషయః [illegible]సామర్థ్యాత్। ప్రత్యభిజ్ఞాయాం సంస్కారసచివేన్ద్రియవదర్థసామర్థ్యసచివా శబ్దశక్తిర్విశిష్టబోధసామగ్రీత్యపి నయుక్తమ్। జాత్యాదిశబ్దశ్రవణేపి విశిష్టబోధప్రసఙ్గాదేవ. నహి సత్యాం సామగ్ర్యాం కార్యానుదయ ఉపపద్యతే. నను—గవాదిశబ్దాఃజాతేర్వ్యక్తిపరతన్త్రతారూపమభిదధతి। అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధః। జాత్యాదిశబ్దాస్తు జాతిస్వరూపమాత్రమ్। అతస్తైర్వ్యక్తిపర్యన్తబోధాభావః. నైవమ్—జాత్యాదిశబ్దైర్ద్రవ్యపారతన్త్ర్యప్రతీత్యా ద్రవ్యవిలక్షణతయా జాతిప్రతీత్యనుపపత్తేః. నను—నజాతేర్ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వరూప పారతన్త్ర్యబోధనం వివక్షితమ్। కింతు విశేషణాన్తరాన్వయ కారకభావాన్హత్వ రూపపారతన్త్ర్యబోధనమితి. ఉచ్యతే—గవాదిశబ్దైస్తాదృక్త్వబోధనమేకపదేన విశేష్యాభిధాననిబన్ధనమ్. నహి కుణ్డలీత్యుక్తే కుణ్డలస్య రుధిర

† ఏవం దేవమనుష్యాదిపిణ్డవిశిష్టానాం జీవానాం పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః పరమాత్మపర్యన్తాః. † అతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకారతయైవ చిదచిద్వస్తునః పదార్థత్వమితి తత్సామానాధికరణ్యేన ప్రయోగః.

త్వాది విశేషణాన్వయః । కుణ్డలేన భూషితఇతివత్కారకభావశ్చభవతి. ఏవంచసతి పారతన్త్ర్యబోధనాద్వ్యక్త్యబోధనేఽభ్యుపగమ్యమానే అన్యోన్యాశ్రయస్స్యాత్ - పారతన్త్ర్య బోధనాద్విశేష్యాబోధనమ్ । తదబోధనాత్పారతన్త్ర్యబోధనమితి. కించ—గవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధనశక్తివిరహే జాత్యాదిశబ్దానామివ పారతన్త్ర్యబోధనాసామర్థ్యప్రసఙ్గః. ధర్మిబోధనాసామర్థ్యవ్యాపకతయా జాత్యాదిశబ్దేషు దృష్టం పారతన్త్ర్య బోధనాసామర్థ్యం గవాదిశబ్దేభ్యో నివర్తమానం స్వవ్యాప్యం ధర్మిబోధనాసామర్థ్యం కథం ననివర్తయేత్. ద్రవ్యాంశే శక్త్యభావాత్ -జాతేర్వ్యక్తిపారతన్త్ర్యమపి గవాదిశబ్దాబోధయేయురితి నవాచ్యమ్ । ద్రవ్యాంశే శక్తివిరహితైర్జాత్యాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యపారతన్త్ర్యబోధనప్రసఙ్గాత్. అతశ్శబ్దశక్తినిబన్ధనైవ గవాదిశబ్దైర్ద్రవ్యప్రతీతిః. కించ—యదిజాతిమాత్రమేవ ముఖ్యార్థః తర్హ్యముఖ్యభూతద్రవ్యపర్యన్తప్రయోగాదపి జాతిమాత్రే గవాదిశబ్దానాం ప్రచురప్రయోగప్రసఙ్గః. ముఖ్యార్థగుణసంబన్ధివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగదర్శనాత్. గఙ్గాగ్నిసింహాదిశబ్దానాం కూలమాణవకాదివిషయప్రయోగాదపి ముఖ్యార్థే ప్రచురప్రయోగో దృష్టః । నతు వ్యక్తినిష్ఠా గౌః । వ్యక్తినిష్ఠో మహిషఇతి ప్రయోగః. జాతిరేవ ముఖ్యార్థశ్చేద్గవాదిశబ్దానాం జాతిమాత్రవిషయప్రయోగేత్వతలాదినైరపేక్ష్యంచ స్యాత్. నహిగఙ్గాదిశబ్దాః ప్రవాహాదివిషయప్రయోగే భావప్రత్యయాన్తాః ప్రయుజ్యన్తే. ప్రచురప్రయోగాభావో భావప్రత్యయాపేక్షత్వంచ గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌ నిరూఢలక్షణాయోగాదితిచేన్న. ప్రచురప్రయోగానుగతిర్హి లక్షణాయా నిరూఢిః. తతశ్చ ప్రచురప్రయోగభావాత్ప్రచురప్రయోగాభావఇతిపరిహారో నఘటతే । ప్రసఙ్గస్య ప్రసఞ్జనీయాభావపరిహార్యత్వాభావాత్. నహ్యగ్నిమత్త్వప్రసఙ్గోఽగ్న్యభావాత్పరిహ్రియతే. భావప్రత్యయానపేక్షత్వప్రసఙ్గశ్చ దుష్పరిహరః । శుక్లాదిశబ్దానాం గుణిబోధనే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేపి పటస్య శుక్లఇతి గుణమాత్రపరప్రయోగే భావప్రత్యయానపేక్షత్వదర్శనాత్. శుక్లాదిశబ్దానాంహి లుప్తమతుబర్థలక్షణాపరైరభ్యుపగతా । యథా సమాసేషు ప్రాతిపదికేనాప్రయుక్తవిభక్త్యర్థలక్షణేష్యతే. లక్షణాయా నిరూఢిర్నామ సర్వప్రయోగానుగతిరితిచేన్న । గోశబ్దే తదభావప్రసఙ్గాత్ । అనువృత్తౌ గోవ్యవహారఇతి గోత్వమాత్రేపిహి గోశబ్దః క్వాపి ప్రయుజ్యతే. కించ—సర్వప్రయోగానుగతా వృత్తిర్లక్షణైవ నస్యాత్. ఆకృతివిషయవృత్తివత్. నన్వనన్యథాసిద్ధా వృత్తిర్ముఖ్యా. సత్యమ్—అనన్యథాసిద్ధిశ్చ దర్శితా।అయుతసిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దానాం విశేష్యలక్షణాసామర్థ్యాభావస్యోపపాదితత్వాత్. నను—త్వత్పక్షే ధర్మివాచిపదానాం భావప్రధాననిర్దేశేషు ముఖ్యైకదేశే లక్షణాభిమతా । అస్మాకంతు గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తౌలక్షణా - తత్ర శక్తేర్విశేషణ విశేష్యగోచరత్వ కల్పనే భవతాం గౌరవం స్యాత్. స్యాదేవ । నతునాత్రదోషః । లాఘవేన నిర్వాహాయోగ్యస్థలేగౌరవస్య దోషత్వాభావాత్. లక్షణాశ్రయణానుపపత్తిర్హి దర్శితా. కించ—గామానయేత్యాదిషు వ్యక్తిప్రతీతిరర్థసామర్థ్యాద్భవతిచేత్ ।తర్హి వివక్షితాయాజాతేః ప్రతిసంబన్ధిభూతం ద్రవ్యముపసర్జనతయా ప్రతీయేత. తతశ్చపుత్రః పితేతివత్ ఖణ్డోగౌరయమితి సామానాధికరణ్యం నస్యాత్. పుత్రమానయేత్యత్ర మమేత్యనుక్తేపి అర్థవశాద్వివక్షితపుత్రప్రతిసంబన్ధిపితృత్వేన ప్రతీయమానో దేవదత్తః పుత్రంప్రతి గుణతయా ప్రతీయతే । నతు విశేష్యత్వేన - ప్రధానతయా - తదవచ్ఛేదార్థత్వాత్తస్య. గవాదిశబ్దేషుతు ద్రవ్యమేవ ప్రధానతయా ప్రతీయతే. గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహస్యావివక్షితత్వాత్కూలస్య తదుపసర్జనతయా ప్రతీత్యభావః. ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యత్రతు అచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వాభావాచ్ఛత్రిగుణభావేన ప్రతీత్యభావః. అతో వివక్షితార్థప్రతిసంబన్ధితయా ప్రతీయమానత్వేపి ప్రధానతయా ప్రతీయమానం ద్రవ్యం శబ్దశక్త్యైవ ప్రతీయతే - అయం పుత్రీత్యత్ర పుత్రిశబ్దేన ప్రతీయమానపుత్రివత్. కించ—విశేష్యాంశే శక్తిమతా రూపిశబ్దేన రూపప్రతిపత్తిదర్శనాత్ । తద్రహితేన రూపశబ్దేన విశేష్య ప్రతిపత్తిదర్శనాభావాచ్చ శబ్దవిశేషోపశ్లిష్టవిశేష్యప్రతీతిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శబ్దశక్తినిబన్ధనేత్యధ్యవసీయతే. అతోగవాదిశబ్దానాం విశేష్యబోధకత్వంశక్తినిబన్ధనమ్. నను—వ్యక్తీనామానన్త్యాత్తాభిస్సంబన్ధగ్రహణానుపపన్నః. ఏకస్యాం వ్యక్తౌ శబ్దవాచ్యతావ్యుత్పత్తిశ్చేద్వ్యక్త్యన్తరస్య గోశబ్దవాచ్యత్వం నస్యాత్ । నైవమ్—యత్రజాతి స్తత్రాయంశబ్ద ఇత్యేవం రూపత్వాద్వ్యుత్పత్తేః. అతో వాచ్యతానిమిత్తస్యైకత్వాత్ప్రత్యేకవ్యుత్పత్త్యనపేక్షా । యుగపత్సర్వవ్యక్తీనాం వాచ్యతా వ్యుత్పత్తిః । ఏకైకవ్యక్తౌ వాచ్యతానిమిత్తస్య పుష్కలత్వాదేకైకవ్యక్తేర్వాచ్యత్వసిద్ధిశ్చ ఘటతే. కథమనన్తానాం వ్యక్తీనాం బుద్ధావారోపణం శక్యమితిచేత్. వ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిషేధతా త్వయా వ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః । నవా. నచేత్ - తాసు శబ్దవాచ్యత్వనిషేధోనుపపన్నః । ※ లబ్ధరూపే క్వచిత్కించిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే. ప్రతిపన్నాశ్చేత్ । కింకతిపయవ్యక్తయః ప్రతిపన్నాః । ఉత సర్వాః। ప్రథమే సర్వవ్యక్తీనాం శబ్దవాచ్యత్వనిషేధాయోగః. ద్వితీయేత్వమివ సర్వే సర్వావ్యక్తీః ప్రతిపద్యేరన్ వ్యుత్పద్యేరంశ్చ. అతో గవాదిశబ్దాః స్వశక్త్యైవ వ్యక్తిబోధకాః. తద్వచ్ఛరీరవాచిశబ్దానామపి స్వశక్త్యైవ శరీరిపర్యన్తబోధకత్వం సిద్ధమ్. † ఏవంశరీరవాచిశబ్దాః శరీరిపర్యన్తాస్స్యుః । తతఃకిం పరమాత్మచిదచిద్వాచిశబ్దానాం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ (ఏవమితి) † ప్రయోజకాకారం వదన్నిగమయతి. (అతఇతి) ఏవం తత్త్వమసీతి వాక్యేన చిదచిచ్ఛరీరకస్య కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్యచ బ్రహ్మణ ఏకత్వం ప్రతిపాదితమ్. నచ ప్రకార్యైక్యం కార్యకారణైక్యంచేత్యర్థభేదాద్వాక్యభేదశ్శఙ్కనీయః । ప్రకారిత్వస్య పదావగమ్యత్వాత్. తత్పదంహి ప్రకృతవాచకమ్. ప్రకృతంహి సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకం జగచ్ఛరీరకం కారణమ్ ※ తదైక్షత ※ ఏకమేవ ※ బహుస్యామ్ ※ తత్తేజోఽసృజత ※ అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ※ సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యాదిభిరీక్షితృత్వైకత్వానుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణధారణశ్రవణాత్. అత స్తత్పదం సార్వజ్ఞ్యాదిగుణక

† అయమర్థో వేదార్థసఙ్గ్రహే సమర్థితః. † ఇదమేవ శరీరాత్మభావలక్షణం తాదాత్మ్యమ్ * ౧ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచేతి వక్ష్యతి. * ౨ ఆత్మేత్యేవతు గృహ్ణీయాదితిచ వాక్యకారః.

జగచ్ఛరీరకబ్రహ్మపరమ్. త్వంపదంచ కార్యాచిత్సంసృష్టజీవవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మపరమ్. అత ఉభయావస్థస్య [illegible] పదద్వయస్య సమానవిభక్త్యా కారణావస్థస్య కార్యావస్థస్యచ బ్రహ్మణ ఏకత్వమవగమ్యతే. అతో నవాక్య[illegible] కార్యైకత్వం తత్త్వమసీతి వాక్యేన ప్రతిపాదితమ్. † పరమాత్మానంప్రతి జగతశ్శరీరత్వంకథమ్ । అస్మిన్ [illegible] దోషాస్స్యు [illegible] - [illegible] గ్రాహకస్య న్యాయస్య కిమనుగ్రాహ్యం ప్రమాణమ్।కథం వ్యుత్పత్తివిరోధపరిహార ఇత్యాదిశఙ్కా[illegible]యామాహ (అయమర్థ ఇతి) [illegible] వాక్యకారవచనంచ వ్యాచష్టే (ఇదమేవేత్యాదినా) అత్రాయమర్థస్సంకలయ్యానుసన్ధేయః । [illegible] నిర్వాహో బహుధాకృతాః. తత్ర సామానాధికరణ్యస్యాతద్వ్యావృత్తిముఖేన వస్తుమాత్రపరత్వం సత్యాదివాక్యనిరూ[illegible]మ్. [illegible] పదాన్తరవైయర్థ్యాత్। విశేషణత్వాభ్యుపగమే ముఖ్యే సంభవతి లాక్షణికార్థస్వీకారాయోగాచ్చ. [illegible] మాత్రపరత్వే తత్పదస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వభఙ్గః । పదద్వయలక్షణా। ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాభావాత్సామానాధికరణ్య[illegible] ప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయణే పదాన్తరవైయర్థ్యం * తదైక్షతేత్యాద్యుపక్రమవిరోధః । శ్రుత్య[illegible] విరోధశ్చేతి దూషణాన్యుక్తాని. బాధార్థత్వేచ స్వరూపలక్షణా నఞర్థలక్షణాచేతి [illegible] పరత్వానుపపత్తిః । పదాన్తరేణ విరోధిధర్మానుపస్థానేన విరోధాభావాత్ [illegible] * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యత్ర సామానాధికరణ్యస్యచాతదాకారారోపణనిబన్ధనత్వ[illegible] సామానాధికరణ్యలక్షణాభావాత్పరమార్థత ఏకాధికరణ్యే సంభవత్యపరమార్థైక్యవిషయత్వా[illegible] ణ్యం హీయతే । ప్రతిపిపాదయిషితస్యైక్యస్య మిథ్యాత్వాత్. ఏవమవిద్ధ[illegible] అన్తఃకరణచిన్మాత్రయోరైక్యాభావాత్ * బ్రహ్మాహమస్మీతి సామానాధికరణ్యం నఘటతే. [illegible] అహంశబ్దస్యాన్తఃకరణోపహితజ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. యథా-అహమిచ్ఛామి ద్వేష్మీతి[illegible] కరణోపహితేచ్ఛాదివాచిత్వమ్. ఏవమహంజానామీతి ప్రయోగాత్తదుపహితజ్ఞప్తివాచిత్వ[illegible] వ్యతే. జ్ఞాతృజ్ఞేయ తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానాతిరిక్తస్య కస్యచిత్ జ్ఞానస్య [illegible] ప్రయోగోపపత్తిః. అతోఽహంబ్రహ్మాస్మీతి సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. అన్తఃకరణద్వ[illegible]క్యాభావా[illegible] జ్ఞప్తివాచిత్వాభావాచ్చ. * అహంమనురభవమిత్యాది సామానాధికరణ్యం చానుపపన్నమ్ । [illegible] * అహమేవేదంసర్వమ్ *మత్తస్సర్వమహంసర్వమి.త్యాదిచాయుక్తమ్ * అహం హరిస్సర్వ[illegible] శ్చ శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్ । జీవేశ్వరయోః వృత్తివ్యాప్తి[illegible] కల్పితత్వాత్. నహి [illegible] నాం శబ్దానాం మిథస్సామానాధికరణ్యమ్. అహం హరిస్సర్వమిత్యాదిశబ్దానాం అధ్యస్తవాచినామధిష్ఠాన[illegible] చేన్న-ఆకృతివాచినాం వ్యక్తిపర్యన్తతయేవ అధ్యస్తవాచినాం శబ్దానామధిష్ఠానవాచిత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావాత్. [illegible] వాచిత్వేన వ్యుత్పత్తిః. తదభావశ్చ శుక్తిశకలాదౌ రజతాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూత రజతత్వాదేరభావాత్. నను-[illegible] వృత్తాః । ఇదంరజతమితి వృద్ధవ్యవహారమూలవ్యుత్పత్తిసద్భావాదితిచేత్, ఉచ్యతే—యదర్థవివక్షయా శబ్దప్రయోగ[illegible] నిశ్చయః. తత్రేదం వక్తవ్యమ్—అధ్యస్తవాచిశబ్దస్యాధిష్ఠానపర్యన్తత్వే కింభ్రాన్తప్రయోగో మూలమ్ । ఉత [illegible] - రజతశ్రోత్రితోరధ్యస్తత్వానధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యైవ తత్ర రజతశబ్దప్రయోగ ఇతి తస్యాధ్యస్తవాచిన[illegible] దేవదత్తత్వజ్ఞానాద్దేవదత్తశబ్దప్రయోగో దేవదత్తశబ్దస్య యజ్ఞదత్తవాచిత్వే మూలం భవతి. ద్వితీయేన రజ్జుస్సర్ప ఇతి[illegible] ప్రయోగానువాదరూపత్వాదారోపితవిషయశక్తికల్పనే మూలంనస్యాత్. నన్వపృథక్సిద్ధవిశేషణవాదిశబ్దానాం [illegible] నస్యాపృథగ్విశేషణమ్-తస్మిన్సత్యవభాసాత్తేనవినా తదనవభాసాచ్చేతిచేన్న । అన్యత్ర సతో విశేషణస్య [illegible]. అధ్యాతిపక్షేచాధ్యస్తత్వాధిష్ఠానత్వయో రేవాభావాన్నృపావాదిపక్షే మృద్వివర్తస్య ఘటాదేః కనక[illegible] పృథగ్విశేషణత్వాయోగాచ్చేతి. అతో జీవేశ్వరసామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. కించ—తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు బ్రహ్మ[illegible] త్వమాదిజీవవాచిపదం కిముఖ్యార్థాప్రహాణేన సమానాధికరణమ్ । ఉత తత్పరిహాణేన. ప్రథమే వస్తునస్సవిశేషత్వం । దోషా[illegible] ద్వితీయే జీవబ్రహ్మణోరైక్యం నసిధ్యేత్ । జీవభావస్య మిథ్యాత్వే నాధిష్ఠానమాత్రపాగమర్థ్యంచనసిధ్యేత్। ప్రకృత్యంశవివక్షితా[illegible]

౧॥ శాం - ౪ అ - ౧ పా - ౩ సూ. ౨॥ వృత్తిః.

విభక్తేస్తదవివక్షితార్థైకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్తదవివక్షితవిశేషణమిథ్యాత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాచ్చ. నహి ప్రహృష్టో జనపదః అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర జనపదప్రహర్షవతోరగ్నిమాణవకయోశ్చైకత్వమ్. జనపదత్వాగ్నిత్వయోర్మిథ్యాత్వేన తదధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యంవా సిధ్యతి. జనపదశబ్దేన వాచ్య బహిర్భూతో లక్ష్యతే. త్వంశబ్దేనతు వాచ్యైకదేశో లక్ష్యతఇతి తస్య తత్త్వావిధానే అధిష్ఠానైక్యం విరోధాజ్జీవభావమిథ్యాత్వంచ సిధ్యతీతిచేన్న - త్వమాదిశబ్దానాం జ్ఞాతృపదసమానాధికరణానాం జ్ఞప్తిమైయధికరణ్యేన జ్ఞప్తివాచిత్వాసిద్ధ్యా వాచ్యైకదేశలక్షణాయా దుర్వచత్వాత్ - తత్సిద్ధావపి నాధిష్ఠానైక్య మితరాకారమిథ్యాత్వంచ సిధ్యేత్. నహి దూరస్థస్య పర్వతస్య అగ్రే జ్వలన్తమగ్నిం దృష్ట్వా పర్వతో జ్వలిత ఇత్యుక్తే పర్వతాగ్న్యోరేకత్వమ్. సాన్వాదిప్రదేశాన్తరమిథ్యాత్వే నాధిష్ఠానమాత్రపారమార్థ్యంచ సిధ్యతి. అతో వివక్షితైకత్వ జీవభావమిథ్యాత్వాసిద్ధిః. అతస్సర్వం సామానాధికరణ్యం మృషావాదినాం విరుద్ధమ్. ఔపాధికభేదాభేదపక్షేపి ముఖ్యయా వృత్త్యా సామానాధికరణ్య మనుపపన్నమ్. తథాహి—ఈశ్వరఏవహి బ్రహ్మ తన్మతే - జీవేశ్వరయోరచిదీశ్వరయోశ్చ క్లేశకర్మాద్యర్హత్వ తదనర్హత్వ పరిణామిత్వాపరిణామిత్వ లక్షణవిరుద్ధస్వభావయోగాత్తద్వాచిశబ్దానాం ఘట పటాదిశబ్దానామివ నసామానాధికరణ్యమ్. భేదవదభేదస్యాపి విద్యమానత్వాత్తదుపపత్తిరితిచేన్న - సత్యపి కేనాప్యాకారేణైక్యే ప్రవృత్తినిమిత్తభావాభావలక్షణే విశేష్యాంశభేదే ప్రతీయమానే సమానవిభక్తేరేకత్వప్రతిపాదనాసామర్థ్యాత్. యతః ప్రథమపదప్రతిపన్నవిశేష్యాత్ పదాన్తరవిశేష్యస్యాంశతోపి భేదాసహమభిన్నత్వమేవ సామానాధికరణ్యావబోధ్యమ్ - తతఏవహి ఖణ్డముణ్డయోర్వ్యక్తిజాత్యాత్మనా. ఘటశరావయోః కార్యకారణరూపేణ. గోపుచ్ఛయోరేకదేశైకదేశిభావేన భిన్నత్వఏవభిన్నత్వే అభ్యుపగమ్యమానేపి ఖణ్డో ముణ్డో ఘటశ్శరావో గౌః పుచ్ఛమితి సామానాధికరణ్యాభావః. నను—చిదచితోః బ్రహ్మైకదేశత్వాచ్ఛుక్లః కృష్ణో రక్తశ్చాయం పట ఇతివత్ ※ వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం పురుషః కాలఏవ చేత్యాది సామానాధికరణ్యముపపద్యతే. నైవమ్—ఏకదేశైకదేశిభావే సత్యపి అఙ్గుళిః పురుషఇతి సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్. నను—శుక్లాదిశబ్దతుల్యత్వం కిం నస్యాత్. ఉచ్యతే—పటస్యాంశభేదే శుక్లాదిశబ్దానాం పటశబ్దశ్రవణాత్ప్రాక్ మిథస్సామానాధికరణ్యాభావేన సత్యపి శౌక్ల్యాదీనామపృథక్సిద్ధవిశేషణతయా శుక్లాదిశబ్దైర్విశేష్యపర్యన్తైస్సంహత్య చిత్రశబ్దేనేవాభిహితాద్విశేష్యాత్పటశబ్దాభిహితవిశేష్యస్యాంశతోప్యనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమ్. హస్తాదీనామేకదేశానాం ఛేదనాద్యర్హాణాం ఏకదేశినంప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం నాస్తి. ఛేదనాదావపీన్ద్రియాణామవినాశిత్వాత్తత్తల్లోకస్యాప్రచ్యుతస్వరూపత్వాచ్చ. ఏవంచసతి ఛిన్నహస్తాదివన్మృతశరీరస్యాపి అప్రచ్యుతస్వరూపోపలమ్భాదాత్మానంప్రతి తస్య నాపృథక్సిద్ధిస్స్యాదితి చేన్న. శరీరాఖ్యసంఘాతశైథిల్యాన్తరమేవ ఆత్మోత్క్రమణాత్. పశ్చాచ్ఛరీరబుద్ధే ర్దగ్ధపటే పటబుద్ధిన్యాయేన భ్రాన్తిరూపత్వాత్. హస్తాదీనాంతు ఛేదనదశాయాం అశిథిలస్వాంశానాం పశ్చాచ్ఛైథిల్యమితి విశేషః. అతస్తద్వాచిశబ్దానాం హస్తాదిమాత్రవాచిత్వాద్ధస్తాద్యవయవసంఘాతాత్మకస్యైకదేశినో హస్తాదిమాత్రాతిరేకాదనతిరేకలక్షణమేకత్వం ప్రమాణవిరుద్ధతయా సమానవిభక్తిర్న ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి. నను—హస్తత్వాదయో ధర్మాశ్శౌక్ల్యాదివదపృథక్సిద్ధాః ఘటస్యేవ శరీరాదేరేకదేశే వర్తన్తే. అతశ్శుక్లః కృష్ణః పట ఇతివద్ధస్తః పాదో మనుష్య ఇతి యుక్తం వక్తుమ్ - యుక్త్యనభిజ్ఞత్వాల్లోకో నప్రయుఙ్క్తే. ఉచ్యతే—యుక్త్యనభిజ్ఞో విజ్ఞోపి లోకశ్శుక్లాదిశబ్దాన్విశేష్యపర్యన్తాన్ ప్రయుఙ్క్తే. నతు హస్తాదిశబ్దానేకదేశిపర్యన్తాన్ - అతోఽభిజ్ఞానభిజ్ఞప్రయోగానుగుణవ్యవస్థాపకం వక్తవ్యమ్. తద్బ్రూమః—కేచిదపృథక్సిద్ధధర్మాః కస్యచిదేకదేశ ఏవ నియమేన వర్తన్తే - ఏకదేశేవాన్యత్రవా కేచిదనియమేన వర్తన్తే. తత్ర నియతైకదేశవృత్తిధర్మవాచినశ్శబ్దాః తత్తదేకదేశభూతద్రవ్యమాత్రే వర్తన్తే - ఏకదేశత్వప్రతీత్యుత్పాదననియమాత్. ఏకదేశతయైవహి హస్తాదయః ప్రతీయన్తే. ఏకదేశవృత్తినియమరహితధర్మవాచినశ్శబ్దా ఏకదేశత్వ ప్రతీతినియమమపహాయ విశేష్యే వర్తన్తే. అతశ్శుక్లాదిశబ్దైరేకదేశత్వం హిత్వా తదాశ్రయమాత్రోపస్థాపనాత్తదుపస్థాపితాశ్రయాత్పటత్వాశ్రయస్యానతిరేకాత్పటశబ్దస్య సామానాధికరణ్యం యుక్తమ్. ఏకదేశమాత్రోపస్థాపకైర్హస్తాదిశబ్దైరేకదేశినోఽనుపస్థాపితత్వేన హస్తాదిప్రాతిపదికప్రతిపన్నవిశేష్యాతిరేకాత్సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. యది క్వచిత్సామానాధికరణ్యం విద్యతే. తత్ర హస్తాదిశబ్దస్య తద్వతి లక్షణయావా. మనుష్యాదిశబ్దస్య తదేకదేశలక్షణయావా. ప్రాధాన్యాద్యభిప్రాయేణోపచారేణవా స్యాత్. ఛిద్రమాకాశ ఇత్యత్రత్వాకాశత్వస్య సమవాయవృత్త్యభావేన ఛిద్రే పుష్కలతయా నైకదేశలక్షణా. జీవత్వాచిత్త్వాది ధర్మాశ్చ త్వన్మతే బ్రహ్మణో నియతైకదేశవృత్తయఇతి న తద్వాచిశబ్దైరీశ్వరవాచిశబ్దానాం ముఖ్యయా వృత్త్యా సామానాధికరణ్యమ్. నను—శిరః పాణి రుదరం పాదశ్చ శరీరమితి దృశ్యతే ప్రయోగః. సత్యమ్—ప్రభూతకృత్స్నావయవోపాదానేఽవయవిన స్తదనతిరేకాత్సామానాధికరణ్యసంభవః. ప్రత్యేకం సామానాధికరణ్యంత్వేకదేశ లక్షణాప్రసఙ్గాదముఖ్యమేవ. ఏవంచిదచిద్విశేషవాచిశబ్దేష్వేకైకస్యేశ్వరవాచిపదసామానాధికరణ్యమయుక్తంస్యాత్. ఏకదేశవాచిశబ్దానాం ఏకదేశిని శక్త్యభావాత్ ※ వ్యక్తం విష్ణుస్తథావ్యక్తం ※ జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః ※ భూతాని విష్ణుర్భువనాని విష్ణురితిహి ప్రత్యేకం సామానాధికరణ్యమ్ ※ అహం సర్వమిత్యచిజ్జీవవాచిపదయోరపి తద్వదేవ సామానాధికరణ్యమయుక్తమ్. సర్వత్రాముఖ్యయా వృత్త్యా బ్రహ్మోపస్థాపనేన సామానాధికరణ్యే సఏవ దోషః. ముఖ్యసామానాధికరణ్యే సమ్భవత్యముఖ్యవృత్త్యాశ్రయణస్యాన్యాయత్వాత్. స్వాభావికభేదాభేదపక్షేపి భోక్తృ భోగ్య నియన్తౄణాం త్రయాణామపి బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాదచిజ్జీవయోరచిదీశ్వరయోర్జీవేశ్వరయోశ్చ సామానాధికరణ్యం ఘటశ్శరావ ఇతివదనుపపన్నమిత్యేతదవస్థితమ్. అంశతోపి విశేష్యభేదానహైక్యవాభేదస్య సామానాధికరణ్యాబోధ్యత్వాత్తేషాం బ్రహ్మసామానాధికరణ్యమపి చిన్త్యమ్. బ్రహ్మవాచిపదానాం సత్త్వద్రవ్యత్వాదిః సాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్ ※ తత్త్వమసీత్యుక్తే - సదసి

౧౬౮. † అత్రేదం తత్త్వమ్ - అచిద్వస్తునః చిద్వస్తునశ్చ పరస్యచ బ్రహ్మణో భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేనచేశితృత్వేనచ స్వరూపవివేకమాహుః కాశ్చన శ్రుతయః—※ ౧ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః ※ ౨ † మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వరమ్ । ※ ౩ † క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః । అమృతాక్షరం హరఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే । † ప్రధానమాత్మనో భోగ్యత్వేన హరతీతి హరః । ※ ౪ † సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః । ※ ౫ † ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః । ※ ౬ † పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్। ※ ౭ † జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ । ※ ౮ † నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ । ※ ౯ † భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారంచ మత్వా । ※ ౧౦ † తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి । ※ ౧౧ † పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి । ※ ౧౨ † అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీగ్ సరూపామ్ । అజో హ్యేకో జుషమాణోనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్యః.

ద్రవ్యమసీత్యుక్తం స్యాత్ - తదానీముపదేశవైయర్థ్యమ్. నహి కశ్చిదహమసదహమద్రవ్యమితి మన్యతే. సదస్త్యేకమేవ [illegible] చేన్న । తస్య సామానాధికరణ్య బోధ్యత్వాభావాత్. సామానాధికరణ్యంహి పూర్వనిర్దిష్టస్య విశేష్యస్య ప్రకారాన్తరోపస్థాపిత విశేషణ [illegible] । నతు తద్విశేషణాన్వితవస్త్వన్తరైక్యమ్. నహి బ్రాహ్మణస్త్వమసీత్యుక్తే త్వంశబ్దనిర్దిష్టస్య బ్రాహ్మణాన్తరైక్యం ప్రతిపాదితం భవతి । [illegible] తస్య బ్రాహ్మణత్వవిశేషణవైశిష్ట్యమేవ. అతో వివక్షితైకత్వాసిద్ధేరుపదేశవైయర్థ్యమేవ యద్యంశవిశేషసాధారణాకారః ప్రవృత్తినిమిత్తమ్. [illegible] బృహత్త్వశబ్దానాం తదితరాంశవాచిపదసామానాధికరణ్యే విరోధస్స్యాత్. యథా నిరతిశయబృహత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం తథా ※ తత్త్వమసీత్యత్ర [illegible] నిరతిశయబృహదసీత్యుక్తం స్యాత్ । తతశ్చాణోర్జీవస్య నిరతిశయబృహత్త్వవిరోధః. త్వం నిరతిశయబృహదస్యస్మిన్నంశే ఇత్యర్థశ్చేదేక [illegible] దేకదేశో ముఖ్యార్థః. ఏవమసాధారణాకారాన్తరస్య ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేప్యనుపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా. అతశ్శరీరాత్మ [illegible] ప్రకారపక్షఏవ ముఖ్యమ్. వ్యాఖ్యానాన్తరోక్తనిర్వాహాత్.

౧౬౯. † భవదుక్తనిర్వాహస్య కిం వైషమ్యమ్. కించాత్మభేదే సిద్ధేహి శరీరశరీరిభావః. సఏవనాస్తి । [illegible] ※ [illegible] రుపశ్చాప్యభావేతా లీయేతే పరమాత్మని ※ సకారణాదాత్మనస్త్వప్యదాత్మానః [illegible] । కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వాచ్చ । నహ్యేకమేవ వస్తు శరీరం శరీరిచ భవతి । తస్మాత్స్వరూపపరిణామ [illegible] సకలశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థత్వజ్ఞాపనార్థం తేషు తేషు ప్రదేశేషు విప్రకీర్ణముక్తానామర్థానాం సంకలయ్య [illegible] (అత్రేదం తత్త్వమితి) భోగ్యత్వేన భోక్తృత్వేనచేతి చశబ్ద ఈశితవ్యత్వేన తయోరేకకోటినివేశాత్. † ※ [illegible] ముపాదత్తే (మాయాంతు ప్రకృతిమితి) † అన్యశబ్దవాచ్య ఆత్మేతిస్పష్టయితుమాహ (క్షరం ప్రధానమితి) † [illegible] వ్యాచష్టే (ప్రధానమతి) అత్ర ※ వ్యక్తావ్యక్తం భరతే విశ్వమీశ ఇతి పూర్వవాక్యే [illegible] । † [illegible] భేదం దర్శయతి (సకారణమితి) † కరణాధిపాధిపశబ్దవ్యాఖ్యానార్థమాహ (ప్రధానేతి) [illegible] । † [illegible] శ్వరత్వం దర్శయతి (పతిమితి) అనేన శేషశేషిత్వలక్షణభేదోపి సిద్ధః. [illegible] ※ పా రక్షణ ఇతి ధాతో [illegible] శేషివాచీతి వాచ్యమ్. శేషిణి రూఢత్వాత్. అన్యథా ※ గమేర్డో ఇతి డో ప్రత్యయాన్త గమిధాతో [illegible] ప్రసఙ్గః. గతిమత్సు సర్వేషు ప్రయోగాభావాత్. తిష్ఠత్యపి గవి ప్రయోగాత్ । తత్ర రూఢిశక్త్యాశ్రయ ఇతిచేత్. ఏవం ※ [illegible] భార్యా సుతశ్శిష్యః । అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యామనురబ్రవీదితి న్యాయేన పితృసంరక్షకే పుత్రే పిత్రాద్యపేక్షయా పతిశబ్ద [illegible] రక్షకేపి స్వామిని పతిశబ్దప్రయోగాచ్చ శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. తథా ※ దాసభూతాస్స్వతస్సర్వే [illegible] । [illegible] ※ [illegible] శ్శేషీ శేషా నస్తార ఈరితాః । నస్త్రీ నస్తస్య భావోయం న ప్రయోజనపూర్వక ఇతి దాసశేష శేషిశబ్దప్రయోగో [illegible] భావేపి ※ వ్రీహీన్ ప్రోక్షతీత్యాదా ద్వితీయాశ్రుత్యా ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహ్యాది శేషత్వవత్. యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదినా [illegible] మాత్. శరీరపారమార్థ్యస్యచ ※ సంఘాతః పరార్థత్వాదిత్యాదిభిః ప్రసిద్ధత్వాచ్చ జగద్బ్రహ్మణో [illegible] శేషశేషిభావస్సిద్ధః. [illegible] † ముఖాన్తరేణాపి భేదసిద్ధిం దర్శయతి (జ్ఞాజ్ఞావితి) † ఉత్పత్తిప్రళయాభావప్రతిపాదనం దర్శయతి (నిత్యోనిత్యానామితి) † ఆకారాన్తరేణాపి భేదమాహ (భోక్తేతి) † భగవతోఽస్పృష్టదోషత్వం దర్శయతి (తయోరితి) † భేదజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ (పృథగితి) † ముక్తౌ భేదమాహ (అజామితి).

౧॥ ౨॥ శ్వే-౪ అ-౯। ౧౦. ౩॥ శ్వే-౧ అ-౧౦. ౪॥ శ్వే-౬ అ-౯. ౫॥ శ్వే-౬ అ-౧౬. ౬॥ తై - నా - ౧౧ అను. ౭॥ శ్వే-౧ అ-౯. ౮॥ కఠ - ౫ వల్లీ - ౧౩. ౯॥ శ్వే - ౧ అ - ౧౨. ౧౦॥ ము - ౩ ము - ౧ ఖ - ౧. ౧౧॥ శ్వే - ౧ అ - ౬. ౧౨॥ తై - ౪ ప్రశ్న - నా - ౧౦ అను - ౫.

౧ ※ † సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః । జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకఇత్యాద్యాః.

౧౬౯. † స్మృతావపి ※ ౨ అహఙ్కార ఇతీయంమే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా । అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్।జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్ ॥ ※ ౩ సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్ । కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్ ॥ ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునఃపునః । భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతేర్వశాత్ ॥ ※ ౪ † మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే ॥ ※ ౫ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి. ※ ౬ మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్గర్భం దధామ్యహమ్ । సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారతేతి. † జగద్యోనిభూతం మహత్ బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూతసూక్ష్మమచిద్వస్తు యత్. తస్మింశ్చేతనాఖ్యం గర్భం యత్సంయోజయామి ।,తతో మత్కృతాచ్చిదచిత్సంసర్గాద్దేవాది స్థావరాన్తానామచిన్మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సమ్భవో భవతీత్యర్థః.

౧౭౦. † ఏవం భోక్తృభోగ్యరూపేణావస్థితయోస్సర్వావస్థావస్థితయోశ్చిదచితోః పరమపురుషశరీరతయా తన్నియామ్యత్వేన తదపృథక్స్థితిం పరమపురుషస్యచాత్మత్వమాహుఃకాశ్చన శ్రుతయః—※ ౭ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో, యం పృథివీ నవేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరోయమయతీత్యారభ్య ※ ౮ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో, యమాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి । తథా ※ ౯ యః పృథివీమన్తరే సంచరన్యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ నవేదేత్యారభ్య ※ ౯ యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం నవేద యోమృత్యుమన్తరే సంచరన్యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః।†అత్ర మృత్యుశబ్దేన తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమచిద్వస్త్వభిధీయతే, అస్యామేవోపనిషది ※ ౧౦ అవ్యక్తమక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతివచనాత్. ※ ౧౧ † అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ సర్వాత్మేతిచ.

† జీవేశ్వరయోః స్వతో భేదం సవిశేషత్వంచ స్పష్టయితుమాహ (సమానఇతి) పృథక్త్వజ్ఞానస్య మోక్షోపాయత్వపరస్య వాక్యద్వయస్య మధ్యే ※ అజామేకామిత్యాదివాక్యముపాత్తమ్ ※ సమానే వృక్షే ※ అజామేకామితి ప్రధానప్రసఙ్గోపేతత్వసామ్యాత్ - జుష్టమ్ - ప్రీయమాణమ్.

౧౬౯. † (స్మృతావపీతి) అష్టధా భిన్నా ప్రకృతిర్మమేత్యనేన కారణావస్థాయామపి భేదసిద్ధిః. మామికాం ప్రకృతిం కల్పక్షయే యాన్తీత్యత్రాపి తథా. ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామీత్యత్రాపి తత్సిద్ధిః. మయాధ్యక్షేణేత్యత్రతు స్వభావాసంకరః కారణావస్థాయాం భేదశ్చ సిధ్యతః. ప్రకృతిమిత్యత్రానాదిత్వ కణ్ఠోక్తిః. మమేత్యత్రాపి కారణావస్థాయాం భేదసిద్ధిః. † ఉదాహృతస్మృతి వచనేషు వ్యాఖ్యేయాంశం వ్యాచష్టే (జగద్యోనీతి) జగద్యోనిశబ్దేన ※ త్రిగుణం తజ్జగద్యోనిరితి వచనం స్మార్యతే. కార్యావస్థవ్యావృత్త్యర్థం భూతసూక్ష్మమిత్యుక్తమ్.

౧౭౦. † ఏవం చిదచిదీశ్వరభేదే సతి కథమేకత్వావధారణముపపద్యతఇతిశఙ్కాయాం ఘటకశ్రుతీరవతారయతి (ఏవమితి) ※ యః పృథివీమన్తరే సంచరన్నితి సుబాలోపనిషది శ్రూయతే. † మరణయమాదివ్యావృత్త్యర్థం మృత్యుశబ్దం వ్యాచష్టే (అత్రేతి) లీయతఇతివచనాత్ - క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ※ యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమితి క్రమోహి ※ అవ్యక్తమక్షరే లీయతే; అక్షరం తమసి లీయత ఇతి క్రమేణ సంగచ్ఛతే. తమస ఏకీభావమాత్రం శ్రుతమ్ । నలయః । తమస్స్వప్రహాణాభావాత్. కార్యానుపయుక్తతమశ్శరీరకే దేవే కార్యోపయుక్తస్య తస్యైకీభావః. మృత్యుసంజ్ఞస్య తమసశ్శరీరత్వశ్రవణాత్ విశేషణభూతతమసా తమస ఏకీభావో యుక్తః. † సర్వాత్మత్వ వివరణాయాహ (అన్తఃప్రవిష్టఇతి) అనేనాపి శరీరాత్మభావః ఫలితః । అన్తఃప్రవిశ్య నియామ్యత్వంహి శరీరత్వమ్. అన్తఃప్రవేశశాస్తిభ్యాం నృపగగనవ్యావృత్తిరితి. ఏతదపి శరీరలక్షణం భాష్యకారాభిప్రేతమ్.

౧॥ శ్వే-౪ అ-౭. ౨॥ గీ-౭ అ - ౪, ౫. ౩॥ గీ - ౯ అ - ౭; ౮. ౪॥ గీ - ౯ అ - ౧౦. ౫॥ గీ - ౧౩ అ - ౧౯. ౬॥ గీ - ౧౪ అ-౩. ౭॥ బృ - ౫ అ ౭ బ్రా-౩. ౮॥ బృ-౫ అ-౭ బ్రా-విజ్ఞానస్థానే మాధ్యన్దినపాఠః ౨౨. ౯॥ సుబా-౭ ఖ. ౧౦॥ సుబా-౨ ఖ. ౧౧॥ ఆర-౩ ప్రశ్న-చిత్తి-౧౧ అను-౨౧.

౧౭౧. † ఏవం సర్వావస్థావస్థితచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారః పరమపురుష ఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగ ద్రూపేణావస్థిత ఇతీమమర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థంచ జగత్ స ఏవేత్యాహుః ※ ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యారభ్య ※ ౨ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః । ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి। తథా ※ ౩ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి । స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదం సర్వమసృజతేత్యారభ్య ※ ౩ సత్యం చానృతంచ సత్యమభవదిత్యాద్యాః.

౧౭౨. † అత్రాపి శ్రుత్యన్తరసిద్ధశ్చిదచితోః పరమపురుషస్యచ స్వరూపవివేకస్స్మారితః ※ । ౪ హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ※ ౩ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ । ※ ౩ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యంచానృతంచ సత్యమభవదితి చ ※ ౪ † అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వమ్ । ※ ౩ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ ※ ౩ విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచేత్యనేన కార్యాత్ ఆత్మశరీరభావ నిబన్ధనమితి విజ్ఞాయతే. † ఏవంభూతమేవ నామరూపవ్యాకరణమ్ ※ ౫ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యత్రాప్యుక్తమ్. † అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమపురుష ఏవేతి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వేన కారణవిజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంచ సమీహితముపపన్నతరమ్ ※ ౪ † అహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి । తిస్రో దేవతా ఇతి సర్వమచిద్వస్తు నిర్దిశ్య తత్ర స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేన నామరూపవ్యాకరణవచనాత్ సర్వే వాచకాశ్శబ్దా అచి[జ్జీ]ద్విశిష్టజీవవిశిష్టపరమాత్మన ఏవ వాచకా ఇతి కారణావస్థపరమాత్మవాచినా శబ్దేన కార్యవాచిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్. † అతః స్థూలసూక్ష్మచిదచిత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ కార్యం కారణంచేతి బ్రహ్మోపాదానం జగత్. † సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కారణమితి.

౧౭౧. † భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధేనైక్యవాక్యానామర్థమాహ (ఏవమితి) ఘటకతయోపాత్తం సన్మూలా ఇతి.

౧౭౨. † (అత్రాపీతి) ఛాన్దోగ్యప్రకరణే తైత్తిరీయప్రకరణే చేత్యర్థః. హన్తాహమిత్యాది ఛాన్దోగ్యే. తత్సృష్ట్వేత్యాది తైత్తిరీయే.† జీవేనాత్మనేత్యస్య వ్యాఖ్యానార్థమాహ (అనేనేతి). † అనుప్రవేశశ్రవణాభావేపి సామాన్యేనోక్తం నామరూపవ్యాకరణమనుప్రవేశపూర్వకనామరూపవ్యాకరణే పర్యవస్యతి సామాన్యవిశేషన్యాయాదిత్యాహ (ఏవంభూతమేవేతి) † యద్వా—సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన క్వచిదనుక్తస్యాప్యన్యతో గ్రాహ్యత్వాత్క్వచిజ్జ్ఞాతోఽనుప్రవేశః కార్యోపయోగితయాఽపేక్షితత్వాదన్యత్రాపి స్వీకార్య ఇత్యాహ (ఏవమితి) ఏవంభూతశబ్దోఽనుప్రవేశపూర్వకత్వపరః. అనేన నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యుపాదానేన జీవానాముత్పత్తిప్రళయయోః నామరూపవ్యాకరణ తదభావౌ । నతు స్వరూపనిష్పత్తివినాశావిత్యుక్తంభవతి. అనేన పూర్వోక్తశఙ్కాచ పరిహృతా . కాలవిశేషోక్తమైక్యం నామరూపవ్యాకరణాభావమాత్రమ్ । నతు స్వరూపైక్యమిత్యవగమాత్. † అథ సర్వశ్రుతీనామస్మిన్నర్థే ముఖ్యత్వం దర్శయన్ ప్రథమమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం పరమతేఽనుపపన్నమితి ప్రాగుక్తం స్వమత ఉపపన్నమిత్యాహ (అతఇతి) కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్సామానాధికరణ్యాచ్చేతి త్రిధాప్యద్వైతప్రతీతిః । అత్ర పూర్వోక్తద్వయమస్మదుక్తప్రకారేణోత్పన్నమితి అత ఇత్యాదిభాష్యేణోక్తం భవతి. విశిష్టం కారణమ్ । తదేవ కార్యమితి కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వమ్. అతః కార్యకారణయోరైక్యపరాణాం శ్రుతీనాం తయోరేకద్రవ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యం నతు విశిష్టత్వనిషేధః । తస్య విహితత్వాత్. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమప్యేవమేవ । యథా మృత్పిణ్డేన తత్కార్యజ్ఞానేపి పిణ్డగతరూపాది నిషేధో నకృతస్స్యాత్ తద్వత్. ఉపపన్నతరమితి తరప్ప్రత్యయేన ముఖ్యత్వం సర్వత్రాపి వివక్షితమ్ । ఏవం సద్విద్యోపక్రమగతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య ముఖ్యత్వముక్తమ్. † అథ తదుపసంహారగతస్య తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వమాహ (అహమిమా ఇతి) † ఉపాదానత్వస్వభావాసంకరౌ కథముపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (అతస్స్థూలేతి) భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగోఽప్యుపాదానత్వమ్ । అతోఽవస్థావిశేషౌ స్థూలసూక్ష్మశబ్దాభ్యాం దర్శితౌ । అనేన కాలవిశేషావచ్ఛిన్నైకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయమితి ఫలితమ్. † ఉపాదానత్వేపి స్వభావాసంకరమాహ (సూక్ష్మేతి).

౧॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౮ ఖ - ౬. ౩॥ తై - ఆన - ౬ అను. ౪॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౩ ఖ - ౨, ౫॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭.

౧౭౩. బ్రహ్మోపాదానత్వేపి సంఘాతస్యోపాదానత్వేన చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చ స్వభావాసఙ్కరోప్యుపపన్నతరః. † యథాశుక్లకృష్ణరక్తతన్తుసంఘాతోపాదానత్వేపి చిత్రపటస్య తత్తత్తన్తుప్రదేశఏవ శౌక్ల్యాదిసంబన్ధఇతి కార్యావస్థాయామపి నసర్వత్ర వర్ణసఙ్కరః। తథా చిదచిదీశ్వరసంఘాతోపాదానత్వేపి జగతః కార్యావస్థాయామపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వ నియన్తృత్వాద్యసఙ్కరః. † తన్తూనాం పృథక్ స్థితియోగ్యానామేవ పురుషేచ్ఛయా కదాచిత్సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వంచ। ఇహతు చిదచితోస్సర్వావస్థయోః పరమపురుషశరీరత్వేన తత్ప్రకారతయైవ పదార్థత్వాత్తత్ప్రకారః పరమ పురుషస్సర్వదా సర్వశబ్దవాచ్య ఇతివిశేషః. † స్వభావభేద స్తదసఙ్కరశ్చ తత్రచాత్రచ తుల్యః. † ఏవంచసతి పరస్య బ్రహ్మ ణః కార్యానుప్రవేశేపి స్వరూపాన్యథాభావాభావాదవికృతత్వ ముపపన్నతరమ్। † స్థూలావస్థస్య నామరూపవిభాగవిభక్తస్య చిదచిద్వస్తున ఆత్మతయావస్థానాత్కార్యత్వముప్యుపపన్నతరమ్. † అవస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతా.

౧౭౪. † నిర్గుణవాదాశ్చ పరస్య బ్రహ్మణో హేయగుణాసమ్బన్ధాదుపపద్యన్తే ※ ౧ అపహతపాప్మా విజరో విమృ త్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య ※ ౧ సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇతి కల్యాణగుణాన్విదధతీ ఇయం † శ్రుతిరేవాన్యత్ర సామాన్యేనావగతం గుణనిషేధం హేయగుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి.

౧౭౫. † జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మేతివాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణ స్స్వరూపం జ్ఞానైకనిరూపణీయం స్వయంప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపంచేత్యభ్యుపగమాదుపపన్నతరః. ※ ౨ † యస్సర్వ జ్ఞస్సర్వవిత్ ※ ౩ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ ※ ౪ విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాది త్యాదికాః జ్ఞాతృత్వమావేదయన్తి - ※ ౫ సత్యం జ్ఞానమిత్యాదికాశ్చ జ్ఞానైకనిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయాచ జ్ఞాన స్వరూపతామ్.

---

౧౭౩. † దృష్టాన్తే నేమమర్థముపపాదయతి (యథేతి) † నను—సుక్లకృష్ణాదితన్తవః కారణావస్థాయామపి భిన్నాః। నచ తేష్వన్యతమం ప్రత్యన్య తమస్య కారణత్వమ్। అతస్తత్ర స్వభావాసంకరః. అత్రతు విశ్వస్య సంఘాతోపాదానత్వేపి కారణావస్థాయాం పరమాత్మైకఏవ సచ్ఛబ్దేన శ్రూయతే. నతు చేతనాచేతనౌ. † కించ—పరమాత్మనః ప్రాగేకత్వమ్। తస్మాదితరయోర్ద్వయోరుత్పత్త్యాదికం చ శ్రూయతే। అతో నస్వభావాసంకర ఇత్యత్రాహ (తన్తూనామితి) నహి తన్తుష్వన్యోన్యగుణప్రధానభావో౽స్తీతి నతత్రాన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయ ఉచ్యతే। అత్రతు సర్వప్రకారస్య భగవతః సర్వ శబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమితి అన్యతమవాచిశబ్దేనాపి విశిష్టమేవోచ్యత ఇతి విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ ప్రాగపి భేదో౽స్తీతి స్వభావాసంకర ఉపపన్న ఇత్యర్థః. † కేనాకారేణ సాధర్మ్యమిత్యత్రాహ (స్వభావేతి). † రమాగితేతరపదార్థానాం లవణత్వాపత్తివత్ బ్రహ్మణో౽న్యథాభావమాశఙ్క్యాహ (ఏవం చేతి). † తద్బ్రహ్మోపాదానత్వమేవానుపపన్నమిత్యత్రాహ (స్థూలావస్థస్యేతి). † ఆత్మతయావస్థానాత్కథం కార్యత్వమిత్యత్రాహ (అవస్థేతి) అవికారశ్రుతీ నాం ప్రకృతిగతస్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో బ్రహ్మణి నాస్తీత్యర్థః. కార్యావస్థచిదచిన్నియమన రూపావస్థాన్తరాపత్తిర్బ్రహ్మణః కార్యత్వమితి కార్యత్వవాదినీనాం శ్రుతీనామర్థః - నహి కారణావస్థనియమనం కార్యావస్థనియమనం భవతి। తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవిశేషాఏవ బ్రహ్మణో అద్వారకావస్థాః । స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపవికారాస్తు సద్వారకావస్థా ఇత్యర్థః. యథా గ్రాహకగ్రహణేన సన్నిధిసమామ్నాతేషు వస్తుషు పరమాపూర్వశేషతయావగతేషు యాగవ్రీహ్యాదేరద్వారకశేషత్వం। ప్రోక్షణాదేస్సద్వారకశేషత్వంచ ముఖ్యమేవావగమ్యతే. తథా బహుస్యామితి గ్రాహకగ్రహణేన సర్వావస్థాసు పరమాత్మీయతయావగతాసు స్వరూపాన్యథాభావజ్ఞానసంకోచాదిరూపసద్వారకావస్థాయాః తత్తన్నియమనరూపా ద్వారకావస్థాయాశ్చ పరమాత్మీయత్వం ముఖ్యమేవేతిభావః.

౧౭౪. † (నిర్గుణేతి) అపహతపాప్మేత్యాదిచాత్ర కించిద్వివృతమ్. † (శ్రుతిరేవేతి) మతాన్తరోక్తనిర్వాహేషు శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనంచాస్తి అత్రతు నిర్వాహశ్శ్రౌతఏవ శ్రుతానుగుణశ్చేతి వైషమ్యమితిభావః.

౧౭౫. † అథార్థగుణనిషేధపరత్వేన పరాభిమతానాం శ్రుతీనామర్థమాహ (జ్ఞానస్వరూపమితి) సర్వజ్ఞస్యేత్యాదిపదాని మఙ్గళగుణవిశేషవిధాయి వాక్యస్మరణార్థాని. ※ తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిసూత్రసిద్ధమేవాత్ర నిర్వాహద్వయముక్తమ్. ఈశ్వరస్య జ్ఞాతృత్వాత్ జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వముక్తమ్. జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానం నిరూపకమ్. తరపో ముఖ్యత్వమర్థః. † జ్ఞానస్వరూపత్వ జ్ఞానగుణకత్వపరాః శ్రుతీర్దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞ ఇతి) జ్ఞానస్వరూపతామ్ - ఉభయథాపి జ్ఞానవ్యపదేశయోగ్యతామ్. జ్ఞానగుణకత్వస్య, జ్ఞానస్వరూపత్వస్యచ విహితత్వాదుభయముప్యుపపన్నమిత్యర్థః. జ్ఞానస్య జ్ఞానాశ్రయత్వా నుపపత్తిచోద్యపరిహారః పూర్వమేవ కృతః.

౧॥ ఛా - ౮ । ౭ - ౪ ఖ - ౧. ౨॥ ము - ౧ ము - ౧ ఖ - ౯. ౩॥ శ్వే - ౬ అ - ౮. ౪॥ బృ - ౬ అ - ౫ బ్రా - ౧౫. ౫॥ తై - ఆన - ౧ అను.

౧౭౬. †※ ౧ సోకామయత బహుస్స్యామ్ ※ ౨ తదైక్షత బహుస్స్యామ్ ※ ౩ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి బ్రహ్మైవ స్వసఙ్కల్పాద్విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా నానాప్రకారమవస్థితమితి తత్ప్రతిప్రత్యనీకా† బ్రహ్మాత్మకవస్తునానాత్వమతత్త్వమితి తత్ప్రతిషిధ్యతే ※ ౪ మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ※ ౪ నేహ నానాస్తి కించన ※ ౫ యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి । యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్తత్కేన కం విజానీయాదిత్యాదినా. †నపునర్బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధం స్వసఙ్కల్పకృతం బ్రహ్మణో నానానామరూపభాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమపి నిషిధ్యతే. †※ ౫ యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూదిత్యాదినిషేధవాక్యావసానే తత్రాసిద్ధః ※ ౬ సర్వం తం పరాదాద్యో †న్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద ※ ౭ తస్య హవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతదృగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాదినా.

౧౭౭. † ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదం స్వభావభేదంచ వదన్తీనాం, కార్యకారణభావం కార్యకారణయోరనన్యత్వంచ వదన్తీనాం సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధః, చిదచితోః పరమాత్మనశ్చ సర్వదా శరీరాత్మభావం, శరీరభూతయోః కారణదశాయాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిం కార్యదశాయాంచ తదర్హస్థూలదశాపత్తిం వదన్తీభిశ్శ్రుతిభిరేవ జ్ఞాయత ఇతి బ్రహ్మాజ్ఞానవాదస్యౌపాధికబ్రహ్మభేదవాదస్యాన్యస్యాప్యపన్యాయమూలస్య సకలశ్రుతివిరుద్ధస్య న కథంచిదప్యవకాశో దృశ్యతే. †చిదచిదీశ్వరాణాం పృథక్స్వభావతయా తత్తచ్ఛ్రుతిసిద్ధానాం శరీరాత్మభావేన ప్రకారప్రకారితయా శ్రుతిభిరేవ ప్రతిపన్నానాం శ్రుత్యన్తరేణ కార్యకారణభావప్రతిపాదనం కార్యకారణయోరైక్యప్రతిపాదనంచ హ్యవిరుద్ధమ్. యథా - ఆగ్నేయాదీన్ షడ్యాగానుత్పత్తివాక్యైః పృథగుత్పన్నాన్ సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన సముదాయద్వయత్వమాపన్నాన్ ※ ౮ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యధికారవాక్యం కామినః కర్తవ్యతయా విదధాతి. †తథా చిదచిదీశ్వరాన్ వివిక్తస్వరూపస్వభావాన్ ※ ౯ క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః ※ ౧౦ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ※ ౧౦ ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాదివాక్యైః పృథక్ ప్రతిపాద్య ※ ౧౧ యస్య పృథివీ శరీరం ※ ౧౨ యస్యాత్మా శరీరమ్ ※ ౧౩ యస్యావ్యక్తం శరీరం। యస్యాక్షరం శరీరమ్ । ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిర్వాక్యైశ్చిదచితోస్సర్వావస్థావస్థితయోః పరమాత్మశరీరతాం పరమాత్మనస్సదాత్మతాంచ ప్రతిపాద్య † శరీరిభూత పరమాత్మాభిధాయిభిస్సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైః కారణావస్థః । కార్యావస్థశ్చ పరమాత్మైక ఏవేతి పృథక్ ప్రతిప

౧౭౬. † భేదనిషేధశ్రుతీనామర్థమాహ (సోకామయతేతి) విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా - విచిత్రస్థిరత్రసరూపతయా. (బ్రహ్మాత్మకేతి) బ్రహ్మాన్తర్యామికత్వరహితత్వముక్తమ్. విహితవ్యతిరిక్తస్వనిష్ఠవస్తునానాత్వమిత్యర్థః. యద్వా—స్థిరత్రసరూపతయా. [illegible] † (బ్రహ్మాత్మకేతి) అబ్రహ్మాత్మకమిత్యర్థః. తథాసతి కార్యకారణభేదనిషేధనిరాకృతస్స్యాత్ । ఐక్యశ్రుతీనాం ప్రకారైక్యపరత్వాత్ [illegible] భేదనిషేధోపి తదను రోధేన ప్రకారిభేదనిషేధ ఏవ భవితుమర్హతీత్యర్థః. నిషేధసామాన్యం హి విశేషవిధానే దృష్టే తద్వ్యతిరిక్తవిషయం [illegible] ※ [illegible] విశేషవిధానం సామాన్యనిషేధో బాధతే చేత్ వైధహింసాయా అనర్థత్వప్రసఙ్గ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (నపునరితి). † [illegible] యతి (యత్రత్వస్యేతి). † (యోన్యత్రాత్మన ఇతి) అన్యత్రేత్యవ్యయం వినాశబ్దపర్యాయమ్. బ్రహ్మాత్మకత్వరహితం నాస్తీత్యర్థః. భేదవిశేషనిషేధదర్శనాత్ సామాన్యేన భేదనిషేధోపి తత్రైవ పర్యవస్యతి ※ [illegible] నాహుఽనాదితిభాష్యం.

౧౭౭. † ఇతరవ్యాఖ్యాతృభిర్బహుభిరపి నిర్వాహప్రకారాః కృతాః । తత్ర కోవిశేష ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) [illegible] శ్రుతిభిరేవోక్తః శ్రుత్యనుగుణశ్చ । తత్కృతనిర్వాహః శ్రుతివిరుద్ధః । అశ్రుతస్తర్కాభాసమూలశ్చేత్యర్థః. [illegible] సర్వత్రాస్త్వేతి. అన్యస్యేతి స్వాభావికభేదాభేదం స్వనిష్ఠభేదంచాహ. † ఇమమర్థం వైదికదృష్టాన్తేనోపపాదయతి (చిదచిదీశ్వరాణామితి) ఆగ్నేయాః, అగ్నీషోమీయోపాంశుయాజౌ, ఐన్ద్రాద్వయం, ఐన్ద్రాగ్నశ్చేతి షడ్యాగాః. ఉత్పత్తివాక్యమితి - [illegible] వాక్యమ్. [illegible] ఉత్పత్తివాక్యైః ※ యదాగ్నేయోష్టాకపాలోమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతో భవతీత్యేవమాదిభిః. సముదాయానువాదివాక్యద్వయేన - ※ య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే ※ య ఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇత్యేతాభ్యాం ※ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి స్వర్గసాధనత్వాకారేణైకీకృత్య తత్కర్తవ్యతయా విదధాతీత్యర్థః. † తథాత్రార్థప్రతిపాదనం దర్శయతి (తథేతి). † (శరీరిభూతేతి) కారణావస్థః । కార్యావస్థశ్చ

౧॥ తై - ఆన - ౬ అను. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౩. ౩॥ బృ - ౩ అ - ౪ బ్రా - ౭. ౪॥ కఠ - ౪ వల్లీ - ౧౦. ౫॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౧౪. ౬॥ బృ - ౪ అ - ౪ బ్రా - ౬. ౭॥ సుబా - ౨ ఖ. ౮॥ ౯॥ శ్వే - ౧ అ - ౧౦. ౧౦॥ తై - నా - ౧౧ అను. ౧౧॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - ౩. ౧౨॥ బృ - ౫ అ - ౭ బ్రా - విజ్ఞానస్థానే మాధ్యందినపాఠః ౨౨. ౧౩॥ సుబా - ౭ ఖ.

న్నం వస్తుత్రితయమ్ ※ ౧ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ※ ౨ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్। ※ ౩ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది వాక్యం ప్రతిపాదయతి. † చిదచిద్వస్తుశరీరిణశ్చ పరమాత్మనశ్చ పరమాత్మశబ్దేనాభిధానేఽపి నాస్తి విరోధః। †యథా మనుష్యపిణ్డశరీరకస్యాత్మవిశేషస్యాయమాత్మా సుఖీత్యాత్మశబ్దేనాభిధాన ఇత్యలమతివిస్తరేణ.

౧౭౭. † యత్పునరిదముక్తమ్—బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనైవావిద్యానివృత్తిర్యుక్తేతి † తదయుక్తమ్—†బన్ధస్య పారమార్థికత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాత్. † పుణ్యాపుణ్యరూప కర్మనిమిత్తదేవాది శరీరప్రవేశ తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖానుభవరూపస్య బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కథమివ శక్యతే వక్తుమ్. † ఏవంరూపబన్ధనివృత్తిర్భక్తిరూపాపన్నోపాసనప్రీత పరమపురుషప్రసాదలభ్యేతి పూర్వమేవోక్తమ్. † భవదభిమతస్యైక్యజ్ఞానస్య యథావస్థితవస్తువిపరీతవిషయస్య మిథ్యారూపత్వేన బన్ధవివృద్ధిరేవ ఫలం భవతి ※ ౪ † మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యంహి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యత ఇతిశాస్త్రాత్ ※ ౫ † ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః ※ ౬ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వేతి జీవాత్మవిసజాతీయస్య తదన్తర్యామిణో బ్రహ్మణో జ్ఞానం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధన మిత్యుపదేశాచ్చ.

౧౭౮. †అపిచ-భవదభిమతస్యాపి నివర్తకజ్ఞానస్య మిథ్యారూపత్వాత్తస్య నివర్తకాన్తరం మృగ్యమ్. †నివర్తకజ్ఞానమిదం స్వవిరోధి సర్వం భేదజాతం నివర్త్య క్షణికత్వాత్స్వయమేవ నశ్యతీతిచేత్. † న. తత్స్వరూపతదుత్పత్తివినాశానాం

పరమాత్మైక ఏవేతి వచనభఙ్గ్యా పృథక్ప్రతిపన్నం వస్తుత్రయం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. † అన్నేయాదిసముదాయేఽన్యతమవాచిశబ్దైస్సముదాయాభిధానం నదృష్టమ్। అత్రతు పరమాత్మవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానం కథమిత్యత్రాహ (చిదచిద్వస్త్వితి). † దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) తత్రాన్యోన్యస్య ప్రకారప్రకారిభావాభావాదన్యతమవాచిశబ్దేన సముదాయాభిధానమ్-అత్రతు తథాభావాదుపపన్నమ్. కథమ్. ఉచ్యతే—అర్థసామర్థ్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ - చిదచితోరపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాన్నిష్కృష్టబ్రహ్మణః కారణత్వానుపపత్త్యాచ ప్రకారివాచిశబ్దేన విశిష్టోపస్థాపనసిద్ధిః. సద్బ్రహ్మశబ్దౌ విశిష్టస్య సత్త్వబృహత్త్వయోగాద్విశిష్టోపస్థాపన సమర్థౌ। ఆత్మశబ్దశ్చ వ్యాప్తిరూపప్రవృత్తినిమిత్తస్య వ్యాప్యసాపేక్షత్వాద్విశిష్టోపస్థాపకఇతి. † యద్వా ※ అక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వమ్ ※ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే ※ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతఇత్యాదిషు పరమాత్మవాచిశబ్దైః కారణముచ్యతే - తేషాం విశేషణభూతచిదచిదభిధానే శక్తిర్నాస్తి - లక్షణాయాం సఏవ దోషః। అతస్సర్వత్రస్వరూపపరిణామఏవ స్వారస ప్రాప్తఇత్యత్రాహ (చిదచిదితి) శ్రుత్యన్తరబలేన స్వరూపవికారాసంభవాత్కార్యోపయుక్తమనుక్తమపి విశేషణం పృషదాజ్యనయాదర్థస్వభావేన సన్నిధాపితమనుసన్ధేయమితి భావః. † తదేవ లోకప్రయోగేణాపి దృఢయతి (యథేతి) అయమాత్మా సుఖీత్యాత్మవిశేషస్య సుఖిత్వవిధానే శరీరరహితస్యాత్మనో వైషయికసుఖాసంభవాత్తాదృశసుఖోపయుక్తమనుష్యాది పిణ్డవిశిష్టత్వమర్థతస్సిధ్యతి - తద్వదితి భావః. [ఇతినివర్తకానుపపత్తిః].

౧౭౭. † నివృత్త్యనుపపత్తిం వక్తుమనువదతి (యత్పునరితి). † దూషయతి (తదయుక్తమిత్యాదినా). †ప్రపఞ్చస్య జ్ఞానబాధ్యత్వం జ్ఞానస్యైక్యవిషయత్వం ఉభయమపి పరాభిమతమ్। తత్ర ప్రథమం జ్ఞానబాధ్యత్వానుపపత్తిమాహ (బన్ధస్యేతి). † సర్వప్రమాణానుగుణం పారమార్థ్యముపపాదయతి (పుణ్యాపుణ్యేతి) ప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య హేతుహేతుమద్భావనియమోఽనుపపన్నః. పరమార్థస్యైవార్థక్రియాకారిత్వాత్ ఉత్పత్తిమత్త్వాచ్చ. అసత్యస్య హేతుత్వాసంభవముత్పత్త్యసంభవంచ ప్రాగుపపాదితముపజీవ్యోక్తమ్. నహి ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమన్యత్ర విద్యమానం వస్త్వేవ కిమప్యుత్పాదయతి। నాపి స్వయమివానీముత్పాద్యతే. కించ—అపరమార్థస్య భ్రాన్తిజ్ఞానసామగ్రీవ్యతిరిక్తహేతుసాపేక్షత్వంచ నదృష్టమ్. నచాఙ్కురాదిసామగ్ర్యేవ భ్రమసామగ్రీ। గిరిశిఖరగతమృత్సలిలబీజసంబన్ధేన అపవరకగతస్యాఙ్కురభ్రమప్రసఙ్గాత్. నచ పదార్థానామర్థక్రియాకారిత్వం ఉత్పత్తిమత్త్వంచ మిథ్యేతి వాచ్యమ్ - జ్ఞానబాధ్యత్వాభావాత్. కించ—మిథ్యాత్వే పాపకరణేపి నప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా-మిథ్యేతి బుద్ధిరేవాలమితి భావః. † భవతాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వమవిద్యాయా వక్తవ్యమ్। తచ్చ సత్యత్వే కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఏవంరూపేతి) పరమార్థస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వం దృష్టద్వారా నోపపద్యతే। అపిత్వదృష్టద్వారా. యథా - సత్యసర్పదష్టవిషస్యోపాసనప్రీత గరుడప్రసాదాన్నివృత్తిః। నతుమిథ్యేతిజ్ఞానాత్తథేత్యర్థః. † ప్రపఞ్చస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వముక్తమ్. ఐక్యజ్ఞానస్యోపాయత్వానుపపత్తిమాహ (భవదభిమతస్యేతి) తత్త్వజ్ఞానంహి మోక్షోపాయః। భిన్నవిషయస్యాభేదజ్ఞానస్యాతత్త్వజ్ఞానరూపత్వాద్విపరీతఫలత్వమిత్యర్థః. † అద్వైతస్యాతథ్యత్వే ప్రమాణమాహ (మిథ్యైతదితి). † ఐక్యస్యాతాత్త్వికత్వ కణ్ఠోక్తిర్దర్శితా. ఐక్యస్యాసత్యత్వం యథాఫలతి। తథా భేదజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వమాహ (ఉత్తమఇతి) స్మృతివచసోన్యనఙ్గత్వార్థం శ్రుతేరపశ్చాదుపాదానమ్.

౧౭౮. † ఐక్యజ్ఞానస్య నివర్తకత్వే ప్రమాణవిరోధ ఉక్తః. అథ తర్కవిరోధమాహ (అపిచేతి.) †దావానలవిషనాశకవిషదృష్టాన్తాభిప్రాయేణ శఙ్కతే (నివర్తకజ్ఞానమితి). † నివర్తకజ్ఞానం తద్వినాశశ్చ కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం। ఉత స్వరూపమితి వికల్పమభిప్రేత్యాహ (నేతి) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వా

౧॥ ఛా-౬ ప్ర-౨ ఖ ౧. ౨॥ ఛా-౬ ప్ర-౮ ఖ-౭. ౩॥ ఛా-౩ ప్ర-౧౪ ఖ-౧. ౪॥ వి-౨ అం-౧౪అ-౨౭. ౫॥ గీ-౧౫ అ-౧౭. ౬॥ శ్వే-౧ అ-౬.

కాల్పనికత్వేన † వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యాయా నివర్తకాన్తరమన్వేషణీయమ్. తద్వినాశో బ్రహ్మస్వరూపమేవేతి చేత్. † తథాసతి నివర్తకజ్ఞానోత్పత్తిరేవ నస్యాత్. తద్వినాశే తిష్ఠతి తదుత్పత్త్యసమ్భవాత్.

౧౫౦. † అపిచ— †చిన్మాత్రబ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్య † కోయం జ్ఞాతా। అధ్యాసరూపఇతిచేత్. † న. తస్య నిషేధ్యతయా నివర్తకజ్ఞానకర్మత్వాత్ తత్కర్తృత్వానుపపత్తేః. † బ్రహ్మస్వరూపమితిచేత్. బ్రహ్మణో నివర్తకజ్ఞానంప్రతి జ్ఞాతృత్వం కిం స్వరూపమ్। ఉతాధ్యస్తమ్. † అధ్యస్తంచేదయమధ్యాసస్తన్మూలావిద్యాన్తరంచ † నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవ. † నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి త్రిరూపత్వాత్ జ్ఞాత్రపేక్షయాఽనవస్థా స్యాత్। † బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ జ్ఞాతృత్వేఽస్మదీయఏవ పక్షః పరిగృహీతస్స్యాత్. †నివర్తకజ్ఞానస్వరూపం స్వస్య జ్ఞాతాచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వనివర్త్యాన్తర్గతమితి వచనం భూతలవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం దేవదత్తేన చ్ఛిన్నమిత్యస్యామేవ చ్ఛేదనక్రియాయామస్యచ్ఛేత్తుస్స్యాశ్ఛేదనక్రియాయాశ్చ చ్ఛేద్యానుప్రవేశవచనవదుపహాస్యమ్. † అధ్యస్తో జ్ఞాతా స్వనాశహేతుభూతనివర్తకజ్ఞానే స్వయం కర్తాచ నభవతి। స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్. † తన్నాశస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వాభ్యుపగమే భేదదర్శనతన్మూలావిద్యాదీనాం కల్పనమేవ నస్యాత్. ఇత్యలమనేన దిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన.

ఘటాదేరివ వినాశస్య కాల్పనికత్వమ్। యథా స్వప్నపదార్థస్వరూప తదుత్పత్తిస్థితీనాం కాల్పనికత్వాన్నాశశ్చ కాల్పనికస్తథేతిభావః. † (వినాశతత్కల్పనాకల్పకరూపావిద్యయాఇతి) వినాశః కల్ప్యః. తద్విషయభ్రమబుద్ధిః కల్పనా. కల్పకో భ్రమాశ్రయాదిః. ఏవంరూపావిద్యయాఇత్యర్థః. † స్వరూపపక్షం దూషయతి (తథాసతీతి) పూర్వస్మిన్ పక్షే దూషణం ప్రకారాన్తరేణాప్యుక్తం వేదార్థసంగ్రహే - భావరూపస్య నాశోహి ఉత్తరావస్థాప్రాప్తిః. సాచాత్రానుపపన్నా। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావస్థావతోఽన్యస్య స్థిత్యభ్యుపగమే అద్వైతహానిప్రసఙ్గాదితి. భావాన్తరంహ్యభావః. ఘటస్య ప్రాగభావః పిణ్డత్వాదిపూర్వావస్థా. ప్రధ్వంసః కపాలత్వాద్యుత్తరావస్థా. ఇతరేతరాభావోఽప్యశ్వస్య గోత్వాభావః అశ్వత్వమ్। గోరప్యశ్వత్వాభావః గోత్వమ్. సంసర్గాభావే కథం భావరూపత్వమ్. యది మహీమాత్రమేవ తర్హి ఘటసంసర్గేసత్యపి సంసర్గాభావస్స్యాత్. యద్వ్యతిరిక్తస్తర్హ్యభావోఽఙ్గీకృతఇతి. ఉచ్యతే—భవత్పక్షే అభావాశ్రయస్య యద్వైలక్షణ్యం తదేవ సంసర్గాభావః. యది మహీమాత్రమేవ అభావాశ్రయః। తర్హ్యభావాశ్రయస్యాపి తస్యాభావాశ్రయత్వప్రసఙ్గః. తత్రాపి మహీమాత్రస్వభావాత్. యది కేనచిద్విశేషేణ విశిష్టం భూతలమభావాశ్రయః। సఏవ విశేషస్సంసర్గాభావఇతి. కాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతి దేశవిశేషత్వమేవ సవిశేషః. తదానీమేవ ఘటసహితప్రదేశాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం దేశవిశేషత్వమిత్యుక్తమ్. తస్యైవ దేశస్య కాలాన్తరే ఘటసహితస్య వ్యావృత్త్యర్థం కాలవిశేషవిశిష్టత్వేసతీత్యుక్తమ్. యథాహుః - ※ సంసర్గాభావమేవం విదురిహ సుధియో భావమేవ త్వభావం మన్వానాః సమ్భవమ్భూతలతి ఇతరభూభాగభేదస్వభావః। యస్తత్తత్కాలనేపథ్యతికరితగృహప్రాఙ్గణాదిప్రదేశః సమ్భావాశ్రయోఽన్యైరగణి స ఇహ నః క్వాధికస్స్యోపలమ్భఇతి. నాశస్యావస్థాన్తరత్వాత్కర్మనాశం వదతిస్తవాపి చోద్యం తుల్యమితి చేన్న - కర్మహ్యస్మత్పక్షే భగవత్ప్రీత్యప్రీతిరూపమ్. తత్ర యస్సంసారఫలానుగుణస్సంకల్పః తద్వినాశ్యం కర్మ - యస్తు మోక్షానుగుణస్సంకల్పస్సఏవ పూర్వస్య నాశఇతి ఉపపన్నమేవ ※ ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమిత్యాదిభిః.

౧౫౦. † అథ నివర్తకజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రనుపపత్తిమాహ (అపిచేతి) నహిస్వరూపభూతజ్ఞానస్య జ్ఞాత్రన్తరాపేక్షా। అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్స్ననిషేధవిషయజ్ఞానస్యేత్యుక్తమ్. † ప్రమాణజన్యజ్ఞానంహి స్వాశ్రయమేవ స్పృష్టమ్. జ్ఞాతా కిం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తః। ఉత నాతిరిక్తఇతి వికల్పాభిప్రాయేణాహ (చిన్మాత్రేతి). † ప్రథమం - ధర్మిప్రశ్నః (కోయమితి). † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వపక్షే దూషణమాహ (నేతి) కర్మకర్తృత్వవిరోధాదితి భావః. † నివర్త్యత్వేసతిహి కర్మకర్తృవిరోధః. అతస్తత్పరిహారార్థం స్వరూపపక్షం శఙ్కతే (బ్రహ్మేతి) జ్ఞాతృత్వధర్మవికల్పోఽయం కిం స్వరూపమితి, స్వరూపం - స్వాభావికమిత్యర్థః. † పాశ్చాత్త్యత్వేన బుద్ధిస్థతయా అధ్యస్తపక్షం దూషయతి (అధ్యస్తంచేదితి). † (నివర్తకజ్ఞానావిషయతయా తిష్ఠత్యేవేతి) జ్ఞాతృత్వాధ్యాసస్య తన్మూలావిద్యాన్తరస్యచ నివృత్తౌ నివర్తకాన్తరసాపేక్షత్వాన్నివర్తకాన్తరస్యచ భవద్భిరనభ్యుపగమాత్తదుభయం తిష్ఠత్యేవేతి నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్నస్యాదిత్యర్థః. †నివర్తకజ్ఞానాన్తరాభ్యుపగమే తస్యాపి కస్యచిత్కంచిత్ప్రతి సిద్ధిరూపతయా జ్ఞాత్రపేక్షయా నవస్థాస్యాదిత్యాహ (నివర్తకేతి). †ఆద్యం శిరో దూషయతి (బ్రహ్మస్వరూపస్యేతి) నిరుపాధికస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్యాభ్యుపగమ్యమానం జ్ఞాతృత్వం స్వాభావికమితి భవతామపి సిద్ధాన్తస్స్యాదిత్యర్థః. †బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య జ్ఞాతుర్నివర్తకజ్ఞానస్యచ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వరూపోపాధిక్రోడీకారబలేన ప్రసక్తతన్మూలావిద్యానివర్తకజ్ఞానే నైవ నివృత్తిర్భవిష్యతీత్యాశఙ్క్య వ్యాఘాతేన దూషయతి (నివర్తకజ్ఞానస్వరూపమితి). † జ్ఞాతురపి నివర్తకజ్ఞాననివర్త్యత్వే నివర్తకజ్ఞానార్థం శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిశ్చ నస్యాదిత్యాహ (అధ్యస్తో జ్ఞాతేతి). † జ్ఞాతృనాశస్య పరమపురుషార్థరూపబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్నాపురుషార్థతేత్యాశఙ్క్యాహ (తన్నాశస్యేతి). † పూర్వపక్షనిరాకరణముపసంహరతి (ఇతీతి).

౧౮౧. † తస్మాదనాదికర్మప్రవాహరూపాజ్ఞానమూలత్వాద్బన్ధస్య తన్నిబర్హణముక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ. తదుత్పత్తిశ్చాహరహరనుష్ఠీయమాన పరమపురుషారాధనవేషాత్మయాథాత్మ్యబుద్ధివిశేషసంస్కృత వర్ణాశ్రమోచితకర్మ లభ్యా. † తత్ర కేవల కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వమ్. † అనభిసంహితఫలపరమపురుషారాధనవేషాణాం కర్మణాం ఉపాసనాత్మకజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపానన్తస్థిరఫలత్వం చ కర్మస్వరూపజ్ఞానాదృతే నజ్ఞాయతే। † కేవలాకారపరిత్యాగపూర్వకయథోక్తస్వరూపకర్మోపాదానంచ నసమ్భవతీ† తి కర్మవిచారానన్తరం తతఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యథాతఇత్యుక్తమ్.

౧౮౧. † ఏవం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వనిరాకరణేన బన్ధస్య సత్యత్వ సిద్ధేస్తన్నివృత్తిః కర్మసాపేక్షోపాసనాత్మక జ్ఞానాదేవేతి కర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వం యుక్తమిత్యాహ (తస్మాదితి) తస్మాత్ - సాధనచతుష్టయస్య బ్రహ్మవిచారంప్రతి పూర్వవృత్తత్వే వస్తు సామర్థ్యంనామ హేతురుక్తః - తచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మాధ్యస్తప్రపఞ్చస్య కర్మనిరపేక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్ - తచ్చానుపపన్నమిత్యుపపాదనేన వస్తుసామర్థ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. స్వరూపానాదిత్వవ్యావృత్త్యర్థం ప్రవాహశబ్దః. అనిర్వచనీయ వ్యావృత్త్యర్థః కర్మశబ్దః. ఉక్తలక్షణజ్ఞానాదేవ - ఉపాసనాత్మకాదేవ. † తదుత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మలభ్యాఽస్తు-తతః కిముపాసనాదిస్వరూపజ్ఞానంప్రతి ప్రస్తుతకర్మవిచారపూర్వవృత్తత్వస్యేత్యత్రాహ (తత్రేతి) కర్మవిచారాదేవ తస్యాల్పాస్థిరఫలత్వ జ్ఞానం ఫలితమితి భావః. † (అనభిసంహితఫలేతి) ※ యజ్ఞేన దానేనేత్యాదికర్మవినియోజకవాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ పదార్థభూతకర్మస్వరూపాఖ్యవిశేష్యజ్ఞానాదృతే ఉపాసనద్వారానన్తస్థిరఫలత్వరూపం విశేషణంచ నజ్ఞాయతఇతిభావః. †తతః కిమిత్యత్రాహ (కేవలేతి) కేవలాకారః - ఆత్మయాథాత్మ్యబుద్ధిసంస్కారశూన్యాకారః. హానార్థముపాదానార్థంచహి కస్యచిజ్జ్ఞానమ్। తత్ర ఫలద్వారా కర్మత్యాజ్యమ్-స్వరూపేణోపాదేయమ్. ఉభయార్థం జ్ఞానం కర్మవిచారాదృతే నసిధ్యతి. తస్మాత్కర్మవిచారనివృత్తౌ తజ్జ్ఞానఫలం హానముపాదానంచ నసంభవతీత్యర్థః. † అథాతశ్శబ్దార్థం నిగమయతి (ఇతికర్మవిచారానన్తరమితి) బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యనేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దార్థ ఉక్తః. విచారస్యకర్తవ్యతాయాం నాతీవ వివాదః శాబ్ద ఆర్థ ఇత్యేతావదేవహి వైషమ్యమ్. అథాతశ్శబ్దార్థఏవ హ్యతీవ వివాదః। అతోఽథాత ఇత్యేతావదుపాత్తమ్. ఏవం సూత్రస్యాక్షరయోజనా కృతా. [ఇతినివృత్త్యనుపపత్తిః].

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

అథ వేదాన్తసారః.

‡ సమస్తచిదచిద్వస్తుశరీరాయాఖిలాత్మనే। శ్రీమతే నిర్మలానన్దోదన్వతే విష్ణవే నమః॥

‡ (వేదాన్తసారః) పరమపురుషప్రసాదాత్ వేదాన్తసార ఉద్ధ్రియతే.

అథ వేదాన్తదీపః.

* శ్రియఃకాన్తోఽనన్తోవరగుణగణైకాస్పదవపుః। హతాశేషావద్యః పరమ ఖపదో వాఙ్మనసయోః।
అభూమి ర్భూమిర్యో నతజనదృశామాదిపురుషో। మనస్తత్పాదాబ్జే పరిచరణసక్తం భవతు మే॥
ప్రణమ్య శిరసాఽచార్యాంస్తదాదిష్టేన వర్త్మనా। బ్రహ్మసూత్రపదాన్తస్థవేదాన్తార్థః ప్రకాశ్యతే॥

* (వే-దీ) అత్రేయమేనహి వేదవిదాం ప్రక్రియా. అచిద్వస్తునస్స్వరూపతస్స్వభావతశ్చాత్యన్త విలక్షణస్తదాత్మభూతశ్చేతనః ప్రత్యగాత్మా. తస్మాద్బద్ధాన్ముక్తాన్నిత్యాచ్చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకతయా, కల్యాణగుణైకతానతయాచ, సర్వావస్థచిదచిద్వ్యాపకతయా, ధారకతయా, నియన్తృతయా, శేషితయా, చాత్యన్తవిలక్షణః పరమాత్మా. యథోక్తం భగవతా ※ ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షరఏవచ। క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః। యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపిచోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమఇతి. శ్రుతిశ్చ ※ ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః ※ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్ ※ అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత ఇత్యాదికా. కూటస్థః - ముక్తస్వరూపమ్; ※ యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే। సర్వత్రగమచిన్త్యంచ కూటస్థమచలంధ్రువమిత్యాదివ్యపదేశాత్. సూత్రకారశ్చైవమేవ వదతి ※ నేతరోఽనుపపత్తేః ※ భేదవ్యపదేశాత్ ※ అనుపపత్తేస్తు నశారీరః ※ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ ※ శబ్దవిశేషాత్ ※ సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్ ※ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ ※ ఉభయేపిహి భేదేనైనమధీయతే ※ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ ※ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ ※ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ※ ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవాత్ ※ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ※ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ※ పత్యాదిశబ్దేభ్యః ※ అధికంతు భేదనిర్దేశాత్ ※ అధికోపదేశాత్తు బాద

౧౮-౨. † తత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే—†వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసమ్భవాత్,

౧౮-౨. † అథ తాత్పర్యార్థ ఉచ్యతే తత్రేత్యాదినా—అక్షరయోజనాయాం పరేణాన్యథోక్తోఽక్షరార్థశ్చ నిరస్తః. తన్నిరసనసమయఏవ పరేణాన్యథోక్తస్తాత్పర్యార్థోఽపి నిరస్తః. పరేణహి ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాభావాజ్జ్ఞానాయ బ్రహ్మవిచారో నారమ్భణీయఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్ జ్ఞానాయ స ఆరమ్భణీయఇతి సిద్ధాన్తితమ్ - తచ్చపూర్వం నిరస్తమ్. అథ సూత్రకారాభిప్రేతాం నిరసనీయశఙ్కాముపన్యస్య తదభిప్రేతం తత్పరిహారంచ వక్తుమారభతే (తత్రేత్యాదినా) కర్మవిచారానన్తరం తతఏవ హేతోః బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యసంభవాత్ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇతి వచనం వ్యాహతమితి పరిచోదనం పూర్వమీమాంసానభిజ్ఞత్వకృతమ్ ※ అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర అధ్యయనానన్తరం తతఏవ హేతోర్ధర్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్త్వా ప్రాభాకరైరధ్యయనస్యాచార్యకాధికారకత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థబోధాధికారత్వాత్కర్తవ్యఇతి సిద్ధాన్తితమ్. భాట్టైస్తు—అధ్యయనస్య స్వర్గార్థత్వాన్న ధర్మవిచారః కర్తవ్యఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా అర్థజ్ఞానార్థత్వాత్స కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. తచ్చ వ్యాహతం భవత్పక్షే. తత్రహి సూత్రాక్షరాణి యోజయిత్వా తాత్పర్యార్థ ఉక్తః - అత్రాప్యక్షరార్థముక్త్వా తాత్పర్యార్థ ఉచ్యత ఇత్యుపపన్నమ్. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః కర్మణోల్పాస్థిరఫలత్వ నిర్ణయవిశిష్టానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః. అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిర్నాస్తిచేత్ అల్పాస్థిరఫలఏవ తృప్తస్స్యాత్. అల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయో నాస్తిచేన్న నిర్వేదస్స్యాదితి విశిష్టో హేతుః. అత్రాపాతప్రతీతిస్సంభావిత ప్రామాణ్యావివక్షితా - తాదృశీహి సా ప్రవృత్తిహేతుః. తత్ర బ్రహ్మజ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసంభావనాఽనుపపన్నా । సిద్ధవస్తుని శబ్దస్య బోధకత్వనిశ్చయాభావాదితి విశిష్టహేతౌ విశేష్యాంశాసిద్ధిమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ అనన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతిరస్తీతి పరిహ్రియతే. అత్ర పూర్వపక్షవాదీ ప్రాభాకరః. సూత్రకారైర్భవిష్యద్దర్శనవేదిత్వా, త్కైశ్చిదనుక్తత్వేపి సంభావ్యమానానాం ప్రతికూలపక్షాణాం ఆశఙ్క్య నిరసనీయత్వాచ్చైవం పూర్వపక్షీకరణం యుక్తమ్. యద్వా—జైమినిమతం హ్యేవం చోదనాలక్షణార్థఏవ వేదప్రతిపాద్యఇతి । చోదనాచ క్రియాయాం ప్రవర్తకం వచనమ్. తమాశఙ్క్య సిద్ధవస్తున్యపి వేదప్రతిపాద్యమితి సూత్రకారైస్సాధయితుం యుజ్యతే. అక్షరయోజనాయాం బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యఇత్యుక్తత్వాత్, బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్తఇతి పూర్వపక్షసమాప్తావుక్తత్వాత్. బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్తఇతి స్థితమితి సిద్ధాన్తస్యోపసంహృతత్వాచ్చ. దీపే కణ్ఠోక్తౌ విషయస్సంశయశ్చేహార్థసిద్ధౌ. బ్రహ్మవిచారఇత్యుక్తత్వాత్ బ్రహ్మమీమాంసావిషయఇతి సిద్ధమ్. ఆరమ్భో నయుక్తః, యుక్త, ఇతిచోక్తత్వాత్సంశయసిద్ధిః. - బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా - ఉతానారమ్భణీయేతి. తదర్థం చిన్త్యతే—కింవేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం ఉత నేతి. తదర్థం పరీక్ష్యతే—శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధన సామర్థ్యావధారణం సంభవతి - నేతి. తదర్థం విచార్యతే—కిం వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర శబ్దార్థసంబన్ధావధారణం సంభవతి - నేతి. వృద్ధవ్యవహారేచ శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధకత్వావధారణం సంభవతి - నేతి, చ. నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః - సంభవతీతిసిద్ధాన్తః. యదా వ్యవహారాదన్యత్ర నవ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారేచ శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థబోధకత్వావధారణం నసంభవతి । తదా శబ్దస్య సిద్ధవస్తుబోధన సామర్థ్యాభావాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయవతః పురుషస్యానన్తస్థిరఫలాపాతప్రతీతేః ప్రామాణ్యసమ్భావనాయా అసిద్ధేర్విశిష్టహేత్వభావాదనారమ్భణీయేతి పూర్వపక్షే ఫలఫలిభావః. రాద్ధాన్తేతు—యదా వ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్తిః, వ్యవహారే సిద్ధవస్తుపరత్వావధారణం చ సంభవతి - తదా శబ్దస్య సిద్ధరూపార్థే సామర్థ్యాద్వేదాన్తానామపి బ్రహ్మణి పరినిష్పన్నరూపే ప్రామాణ్యాత్ ప్రామాణ్యాభావనిశ్చయరహిత పురుషస్యానన్తస్థిరఫలరూపబ్రహ్మవిషయాపాతప్రతీతి ప్రామాణ్యసంభావనాసిద్ధేః విశిష్టహేతుసిద్ధ్యా బ్రహ్మమీమాంసారమ్భణీయేతి విచారాణాం ఫలఫలిభావః. † పూర్వపక్షముపక్షిపతి (తత్రేతి) పూర్వం మృషావాద్యుక్తం సూత్రతాత్పర్యం వ్యుదస్తమ్. తద్వ్యావృత్తిం సూచయతి తత్రశబ్దేన. తత్ర-ప్రపఞ్చసత్యత్వే స్థితేసతీత్యర్థః. † పూర్వపక్షముపపాదయతి (వృద్ధవ్యవహారాదితి) వృద్ధాః - వ్యుత్పన్నాః, ప్రయోజ్యాః, ప్రయోజకాశ్చ. తయోర్వ్యవహారః - వాచికః, కాయికశ్చ. †వ్యవహారాదన్యత్ర శక్త్య

* రాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ※ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేత్యాదిభిః. నచావిద్యాకృతముపాధికృతంవా భేదమాశ్రిత్యైతే నిర్దేశాః ※ ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచ ※ తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి ※ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ ※ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ※ సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ※ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి సర్వావిద్యోపాధివినిర్ముక్తమధికృత్యైవ భేదోపపాదనాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు సర్వత్ర భేదే నిర్దిష్టే చిదచిదీశ్వరస్వరూపభేదస్స్వాభావికో వివక్షితఇతి నిశ్చీయతే. ※ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత ※ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజత ※ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ※ క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి ※ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యఇతి పరస్య బ్రహ్మణః కారణత్వమ్, కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యత్వమ్, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంచోచ్యమానమేవమేవోపపద్యతే సర్వావస్థస్య చిదచిద్వస్తునః పరమాత్మశరీరత్వమ్, పరమాత్మ

† వ్యవహారస్యచ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన † కార్యార్థఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి † కార్యరూపఏవ వేదార్థః. † అతో నవేదాన్తాగిపరినిష్పన్నే పరే బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి. †నచ పుత్రజన్మాది సిద్ధవస్తు విషయవాక్యేషు హర్షహేతూనాం కాలత్రయవర్తినామర్థానామానన్త్యాత్ †సులగ్న [జన్మ] సుఖప్రసవాది హర్షహేత్వర్థాన్తరోపనిపాతసమ్భావనయాచ ప్రియార్థప్రతిపత్తినిమిత్తముఖవికాసాదిలిఙ్గేనార్థవిశేషబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః. †నాపి వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయేన ప్రకృత్యర్థనిశ్చయేనవాశబ్దస్య సిద్ధవస్తున్యభిధానశక్తినిశ్చయః। †జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసము

వధారణం మాభూత్ - తతఃకిమిత్యత్రాహ (వ్యవహారస్యచేతి). † కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వ ఫలమాహ. (కార్యార్థఏవేతి) †తతఃఫలితమాహ (కార్యరూపఇతి) వేదస్య శబ్దాత్మకత్వాచ్ఛబ్దస్యచ వ్యుత్పత్త్యపేక్షత్వాదితిభావః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) అతః వేదార్థస్య కార్యరూపత్వాదిత్యర్థః. నప్రమాణభావమనుభవితుమర్హన్తి । ప్రామాణ్యసమ్భావనాచ నాస్తి । అయోగ్యత్వాదిత్యర్థః. ప్రథమవ్యుత్పత్తిః వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర నసంభవతి । నహి ఘటోస్తీత్యుక్తే ప్రవృత్త్యభావేసతి తస్య బోధకత్వం జ్ఞాయతే । గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేః కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వం జానన్ వ్యుత్పిత్సుః అయం శబ్దః కార్యరూపార్థబోధకఇతి నిశ్చినోతి. తత్ర బహుప్రయోగేష్వనువృత్తశబ్దస్యానువృత్తార్థేన సంబన్ధం వ్యావృత్తశబ్దస్య వ్యావృత్తార్థేన సంబన్ధం గృహీత్వా ఆవాపోద్వాపముఖేన అర్థవిశేషైః శబ్దవిశేషసంబన్ధం నిశ్చినోతీతి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిః కార్యార్థఏవ. నహి ప్రథమతఏవాస్య శబ్దస్యాయమర్థఇత్యుక్తే - అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇత్యేతద్వాక్యస్థపదానామర్థప్రతీతిః. ఏవం కార్యార్థఏవ వ్యుత్పత్తిం కృతవతః పురుషస్య అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇతి పశ్చాత్ శిక్షితేపి-ప్రథమం కార్యార్థపరతయా వ్యుత్పన్నకతిపయపదసమభివ్యాహారదర్శనాత్ ప్రథమవ్యుత్పత్త్యవిరోధేన తత్తచ్ఛబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణాత్ సర్వే శబ్దాః కార్యార్థపరాఏవేతి గృహ్యన్తే. అతో ※ యఏవ లౌకికాస్తఏవ వైదికా ఇతిన్యాయాద్వేదాన్తాస్సిద్ధవస్తుని నబోధకా భవన్తీత్యర్థః. వేదాన్తానాం సంస్కృతశబ్దత్వా ద్భాషాన్తరేణ ప్రథమం వ్యుత్పన్నస్య పురుషస్య సంస్కృతే శబ్దే అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇతి వ్యుత్పాద్యమానే ప్రథమమేవ సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిఃకృతాస్యాదితిచేన్న - కార్యార్థపరత్వేన ప్రథమం వ్యుత్పన్నభాషాన్తరశబ్దానాం పర్యాయత్వేన వ్యుత్పాద్యమానత్వాత్ సంస్కృతశబ్దాఅపి కార్యార్థపరత్వేనైవహి వ్యుత్పన్నాస్స్యుః. † సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తేః భాట్టైరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి (నచేతి) కాలత్రయవర్తినామితి పఞ్చికాయాముక్తమ్ - తదత్రాభిప్రేతమ్. † దేశకాలయోగ్యతాదిభిః పుత్రజన్మ జానాతీత్యత్రాహ (సులగ్నేతి) సులగ్నసుఖప్రసవాదినాన్యథాసిద్ధిర్నియవిశేషోక్తా. ఆదిశబ్దేన పిత్రాద్యరిష్టాభావో భావిసమృద్ధ్యాదికంచ వివక్షితమ్. వ్యుత్పత్తిర్నామ శబ్దస్యార్థవిశేషైస్సహ సంబన్ధగ్రహణం - నత్వర్థమాత్రేణేత్యేవం దూషణముక్తమ్. †నైయాయికాదిభిరుక్తముదాహరణం వ్యుదస్యతి (నాపీతి) వ్యుత్పన్నేతరపదస్య పదాన్తరార్థనిశ్చయోదాహరణమిదమ్-కః కూజతీతి ప్రశ్నస్య పికఃకూజతీతి కేనచిదుక్తే వ్యుత్పన్నకూజతిశబ్దేన వ్యుత్పిత్సునా పికశబ్దార్థో జ్ఞాయతే. వ్యుత్పన్నేతరపదవిభక్త్యర్థస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయోదాహరణమిదమ్ - కాష్ఠైః స్థాల్యామోదనం పచతీత్యుక్తే వ్యుత్పన్నవిభక్తిపచతిశబ్దార్థేన వ్యుత్పిత్సునా కాష్ఠాదిప్రకృత్యర్థో జ్ఞాయతఇతి. †(జ్ఞాతేతి) ఇదానీం శ్రుతేస్మిన్వాక్యే పూర్వం కార్యపరతయా వ్యుత్పన్నవాక్యస్థకతిపయపదదర్శనాదయమపి పదసము

*నశ్చాన్తత్వమ్, ※ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్యస్య పృథివీ శరీరమ్ ※ య ఆత్మని తిష్ఠన్యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరోయమయతి ※ యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ※ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాదిశ్రుత్యైవోపదిష్టమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరః పరమాత్మా కారణమ్ । సఏవ పరమాత్మా స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరః కార్యమితి కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాంచ చిదచిద్వస్తుశరీరకతయా తత్ప్రకారః పరమాత్మైవ సర్వశబ్దవాచ్యఇతి పరమాత్మశబ్దేన సర్వశబ్దసామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవోపపన్నతరమ్ ※ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి ※ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాది శ్రుతిరేనమర్థముపపాదయతి. సర్వమాత్మతయాఽనుప్రవిశ్య తచ్ఛరీరత్వేన సర్వప్రకారతయా సఏవ సర్వశబ్దవాచ్యో భవతీత్యర్థః ※ బహుస్యామితి బహుభవనసఙ్కల్పోపి నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తు శరీరకతయైకధావస్థితస్య విభక్తనామరూప చిదచిచ్ఛరీరకతయా బహుప్రకారతావిషయఇతి వేదవిత్ప్రక్రియా.

యే పునః—నిర్విశేషకూటస్థస్వప్రకాశనిత్యచైతన్యమాత్రం బ్రహ్మ, జ్ఞాతవ్యతయోక్తమితి వదన్తి - తేషాం ※ జన్మాద్యస్య యతః ※ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ※ తత్తు సమన్వయాత్ ※ ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదేః ※ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ※ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ ※ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తస్య సూత్రగణస్య బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వ బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణాద్యనన్తవిశేషప్రతిపాదనపరత్వాత్సర్వం సూత్రజాతమ్, సూత్రకారోదాహృతాః ※ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ※ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాద్యాస్సర్వశ్రుతయశ్చ నసఙ్గచ్ఛన్తే. అథోచ్యేత ※ యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ ※ యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యేకమృత్పిణ్డారబ్ధ ఘటశరావాదీనాం తన్మృత్పిణ్డాదనన్యద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన తేషాం జ్ఞాతతేవ బ్రహ్మజ్ఞానేన తదారబ్ధస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతస్తస్మాదనతిరిక్తవస్తుతయా జ్ఞాతతా సమ్భవతీత్యుపపాద్య ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితీదంశబ్దవాచ్యస్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య సృష్టేః ప్రాక్సదేకమేవాద్వితీయమ్ ప్రాక్షిభిః

దాయస్య తదంశవిశేషనిశ్చయరూపత్వాత్తస్య. †నచ సర్పాద్భీతస్య నాయం సర్పో రజ్జురేషేతి శబ్దశ్రవణసమనన్తరం భయనివృత్తిదర్శనేన సర్పాభావబుద్ధిహేతుత్వనిశ్చయః। అత్రాపి నిశ్చేష్టం నిర్విషమచేతనమిదం వస్త్విత్యాద్యర్థబోధేషు బహుషు భయనివృత్తిహేతుషు సత్సు విశేషనిశ్చయాయోగాత్. †కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేన శబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధిత్వమవగతమితి సర్వపదానాం కార్యపరత్వేన సర్వైః పదైః కార్యస్యైవ విశిష్టస్య ప్రతిపాదనాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః. † ఇష్టసాధనతాబుద్ధిస్తు కార్యబుద్ధిద్వారేణ ప్రవృత్తిహేతుః। నస్వరూపేణ। అతీతానాగతవర్తమానేష్టోపాయబుద్ధిషు ప్రవృత్త్యనుపలబ్ధేః. ఇష్టోపాయో హి మత్ప్రయత్నాదృతే నసిధ్యతి-అతో మత్కృతిసాధ్య ఇతిబుద్ధిర్యావ

దాయః కార్యాభిధాయీతి జ్ఞాయత ఇత్యభిప్రాయేణ జ్ఞాతకార్యాభిధాయిపదసముదాయస్యేత్యుక్తమ్. తదంశవిశేషః - కార్యాంశవిశేషః. కార్యం హ్యనేకకారకవిశిష్టమ్-తస్య కార్యస్య విశేషణాంశనిశ్చయరూపత్వాత్. తస్య-పదాన్తరార్థనిశ్చయస్య ప్రకృత్యర్థనిశ్చయస్య చేత్యర్థః. యద్వా—తదంశవిశేషః-కార్యాభిధాయిపదసముదాయాంశవిశేషః. †మృషావాదిభిరుక్తముదాహరణం దూషయతి (నచేతి). †వాచస్పతిసూక్తమర్థమాశఙ్క్య పరిహరతి(కార్యేతి). † తేన ఖల్వేవం సిద్ధవస్తుని ప్రామాణ్యముపపాదితం-సర్వశబ్దానామర్థోఽనుయాయీ వక్తవ్యః-కింకార్యరూపార్థాభిధాయిత్వమనుయాయి. ఉతకార్యాన్విత స్వార్థాభిధాయిత్వమ్. ఉత కారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వమ్. ప్రథమే కారకపదేషు వ్యభిచారః-తేషాం కార్యాభిధాయిత్వాభావాత్. ద్వితీయే లిఙ్గాదిషు వ్యభిచారః - తేషాం కార్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తృతీయేచ కారకపదేషు వ్యభిచారః - తేషాంకారకాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వాభావాత్. తస్మాదన్యాన్వితస్వార్థాభిధాయిత్వం పదానామనుయాయీతి వక్తవ్యమన్వితాభిధాయిత్వవాదినా. అన్యాన్వితత్వం సిద్ధవస్తునోపి స్యాదితి కార్యరూపార్థఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధోనుపపన్న ఇతి ఇమాం శఙ్కామభిప్రేత్య పరిహరతి (కార్యబుద్ధీతి) కార్యబుద్ధిప్రవృత్తివ్యాప్తిబలేనేతి - ఉత్తరత్ర సర్వపదానాం కార్యపరత్వేనేత్యనేనాన్వయః. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రవృత్తిదర్శనాచ్ఛబ్దస్య ప్రవర్తకార్థావబోధకత్వాత్ కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తేశ్చ వ్యాప్తిబలేన ప్రవర్తకస్యచ కార్యరూపత్వాత్సర్వైః పదైః కార్యమేవ విశిష్టం ప్రతిపాద్యతే. తస్మాన్నాన్యాన్వితస్వార్థమాత్రే పదశక్తినిశ్చయః-అపితు విశిష్టకార్యాంశవిశేషే పదశక్తినిశ్చయ ఇత్యర్థః. †నను—కార్యమేవ ప్రవర్తకం చేత్ ప్రవర్తకస్య శబ్దార్థత్వాత్సర్వశబ్దానాం కార్యపరత్వం స్యాత్. తన్న - ఇష్టసాధనతాబుద్ధేః ప్రవర్తకత్వాదితి భాట్టోక్తమర్థమాశఙ్క్యాహ (ఇష్టసాధనతేతి) స్వప్రయోజనోపాయః పరేణ సాధ్యతే చేత్తత్రాపి న ప్రవృత్తిరితి వర్తమానాయా అపీష్టోపాయతాబుద్ధేరప్రవర్తకత్వం దృష్టమ్ - అతః కార్యబుద్ధేః ప్రవృత్తివ్యాప్యేత్యర్థః. నను—కార్యబుద్ధిరపి ప్రవృత్తిం వ్యభిచరతి - నిర్ధనస్య ద్విజస్య యాగకర్తవ్యతాబుద్ధిమత్త్వేపి ప్రవృత్త్యభావాత్. నైవమ్—మయైవాద్య సాధయితుం శక్యమితి బుద్ధిర్హి కార్యబుద్ధిః-నతస్యాః ప్రవృత్తివ్యభిచారః. నిర్ధనస్య హి నైవంవిధా ప్రతిపత్తిః - కింతు యాగః కదాచిత్కర్తవ్యః అర్థాదిలాభాదనుష్ఠానే సతి ఫలప్రాప్తిరస్తీతి. అతో

* భేదప్రహాణేన సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైకతాపత్తిం ఘటశరావాద్యుత్పత్తేః ప్రాగుత్పాదకమృత్పిణ్డైకతాపత్తివదభిధాయ ※ తదైక్షత బహుస్యామితి తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనమేకమృత్పిణ్డస్య ఘటశరావాదిరూపేణ బహుభవనవత్సఙ్కల్ప్య స్వాత్మానమేవ తేజః ప్రభృతిజగదాకారేణ సృజతేతి చాభిధాయ ※ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యభిధానాద్బ్రహ్మైకమేవావిద్యాకృతేన, పారమార్థికేన వా ఉపాధినా సమ్బద్ధం దేవాదిరూపేణ బహుభూతమితి వేదవిద్భిరభ్యుపగన్తవ్యమితి. తదయుక్తం—※ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ ※ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభిః జీవానామజత్వనిత్యత్వబహుత్వవచనాత్. యది ఘటశరావాదేరుత్పత్తేః ప్రాగేకీభూతస్య మృద్ద్రవ్యస్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిబహుత్వవత్సృష్టేః ప్రాగేకీభూతస్యైవ బ్రహ్మణః సృష్ట్యుత్తరకాలీనం నానావిధజీవరూపేణ బహుత్వముచ్యేత—తదా జీవానామజత్వనిత్యత్వబహుత్వాదివిరుధ్యేత. సూత్రవిరోధశ్చ - ※ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరితి బ్రహ్మైవ దేవమనుష్యాదిజీవస్వరూపేణ బహుభూతంచేదాత్మనో హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్త్వా ※ అధికంతు భేదనిర్దేశాదితి జీవాద్బ్రహ్మణోఽర్థాన్తరత్వముక్తమ్. తథాచ ※ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వాదితి దేవాదివిషమసృష్టిప్రయుక్తపక్షపాతనైర్ఘృణ్యే జీవానాం పూర్వపూర్వకర్మాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేరితి పరిహృతే. తథా ※ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి ※ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి సృష్టేః ప్రాగవిభాగవచనాత్ సృష్టేః ప్రాగ్జీవానామభావాత్తత్కర్మ నసమ్భవతీతి పరిచోద్య జీవానాం తత్కర్మప్రవాహాణాంచానాదిత్వాదితి పరిహృతమ్. ※ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్య ఇత్యాత్మన ఉత్పత్త్యభావశ్చోక్తో నిత్యత్వం చ. స్వాభ్యుపగమవిరోధశ్చ - ఆమోక్షాజ్జీవభేదస్యానాదిత్వం సర్వైరేవహి వేదాన్తిభిరభ్యుపగమ్యతే. అతశ్శ్రుతివిరోధా, త్సూత్రవిరోధా, త్స్వాభ్యుపగమవిరోధాచ్చసృష్టేః ప్రాగేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయమ్। నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశక్తిభేదసహం చేతి సర్వైరభ్యుపగమ్యతే. ఇయాంస్తువిశేషః - అవిద్యాపరికల్పనేప్యుపాధిపరికల్పనేపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాసమ్బన్ధినశ్చోపాధిసమ్బన్ధినశ్చేతనస్యాభావాదవిద్యోపాధిసమ్బన్ధౌ, తత్కృతాశ్చ దోషా బ్రహ్మణ్యేవ భవేయురితి,

న్న జాయతే - తావన్న ప్రవర్తతే. †అతః కార్యబుద్ధిరేవ ప్రవృత్తిహేతురితి ప్రవర్తకస్యైవ శబ్దవాచ్యతయా కార్యస్యైవ వేదవేద్యత్వాత్పరినిష్పన్నరూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణానన్తస్థిరఫలా ప్రతిపత్తేః *౧ † అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతీత్యాదిభిః కర్మణామేవ స్థిరఫలత్వ ప్రతిపాదనాచ్చ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వ జ్ఞానహేతుకో బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్త ఇతి.

౧౮౩. † అత్రాభిధీయతే— †నిఖిలలోకవిదితశబ్దార్థసమ్బన్ధావధారణ ప్రకారమపనుద్య సర్వశబ్దానా మలౌకికైకార్యార్థావబోధిత్వావధారణం ప్రామాణికా నబహుమన్యతే. †ఏవంకిల బాలాశ్శబ్దార్థసంబన్ధమవధారయన్తి—†మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతులాదీన్ శశిపశునరమృగపక్షిసర్పాదీంశ్చ † ఏనమవేహి, ఇమంచావధారయే, త్యభిప్రాయేణాఙ్గుళ్యా నిర్దిశ్య నిర్దిశ్య తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు †బహుశశ్శిక్షితాశ్శనైశ్శనైస్తైస్తైరేవ శబ్దైస్తేషు తేష్వర్థేషు స్వాత్మనాం బుద్ధ్యుత్పత్తిం దృష్ట్వా శబ్దార్థయో † స్సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ తేష్వర్థేషు తేషాం శబ్దానాం

నదోషః. † తతః కిమిత్యపేక్షాయాం ఉపపాదితహేతుశరీరం వదన్ శఙ్కాన్తరంచ పరిహరన్ పూర్వపక్షం నిగమయతి. (అతఇత్యాదినా). † బ్రహ్మవిచారారమ్భే విశిష్టో హేతురుక్తః. తత్ర విశేష్యాంశస్యానన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిరూపస్యాసిద్ధిరుక్తా. అత్రచోద్య మాపాదితమ్ - మన్త్రార్థవాదేషూపాసనవిధిశేషభూతేషు అనన్తస్థిరఫలావాప్తప్రతీతిసిద్ధేః నవిశేష్యాంశాసిద్ధిరితి విశిష్టఏవ హేతురితి. ఏతదాశఙ్క్యాహ (అక్షయ్యం హవాఇతి) అయమర్థః— యది మన్త్రార్థవాదేషు అనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యా బ్రహ్మవిచారారమ్భః తర్హి పూర్వభాగేపి * అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీత్యాదిభిరనన్తస్థిరఫలప్రతీత్యా ఉల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయరూపవిశేషణాంశాసిద్ధేర్బ్రహ్మవిచారారమ్భో నయుక్తఇతి. విశిష్టహేతౌ విశేషణవిశేష్యయోరన్యతరాంశాసిద్ధ్యభిప్రాయేణ కర్మఫలాల్పాస్థిరత్వ బ్రహ్మజ్ఞానఫలానన్తస్థిరత్వ జ్ఞానహేతుకఇత్యుక్తమ్. [ఇత్యధికరణపూర్వపక్షః].

౧౮౩. † (అత్రాభిధీయతఇతి) అస్మిన్ పూర్వపక్షే సూత్రకారైః పరిహారోభిధీయత ఇత్యర్థః. † (నిఖిలేతి) అన్యథావదతా భవతాపి వక్ష్యమాణప్రకారేణైవ శబ్దవ్యుత్పత్తిః కృతేతి నిఖిలలోకశబ్దస్య భావః. ప్రామాణికాః - ప్రమాణేనార్థం స్వీకుర్వన్తఇత్యర్థః. † కథం సంబన్ధావధారణమిత్యత్రాహ (ఏవంకిలేతి). † (మాతాపితృప్రభృతిభిరితి). అయంభావః—యదా స్వయమేవ బాలో వ్యుత్పత్తిక్షమో భవతి - తదానీమప్యేనం వృద్ధైరుపాధ్యాయాదిభిః వ్యుత్పాదయితుం శ్రద్ధధానా మాతాపిత్రాదయో నహిస్వయం వ్యుత్పత్త్యక్షమదశాయాముపేక్షన్తే - కింతు అక్షరశిక్షాద్యుపయోగినీశ్శిక్షాః ప్రథమతఏవ స్వబుద్ధిపూర్వకం కుర్వన్తీతి - అమ్బాతాతప్రభృతిస్సప్రతియోగికశ్శబ్దగణః । శశిపశుప్రభృతిరప్రతియోగికశ్శబ్దగణఇతి విభాగః. అసంబన్ధిశబ్దవ్యుత్పత్తేః పూర్వమేవ అమ్బాదిశబ్దవ్యుత్పత్తిర్దృశ్యతే - సాచ త్వదభిమతశబ్దార్థసంబన్ధగ్రహణేతు నోపపద్యతే. నహి కంచిత్ప్రతి పితా అన్యస్యాపి పితా భవతి. తస్మాద్వ్యుత్పిత్సోర్మాతాపిత్రాదిషు అన్యైస్తత్తచ్ఛబ్దప్రయోగాసంభవాత్ ప్రథమమమ్బాదిశబ్దార్థవ్యుత్పత్తిః త్వన్మతే నసంభవతి. అతోబుద్ధిపూర్వికైవ ప్రథమవ్యుత్పత్తిరితి జ్ఞాపనార్థం కోటిద్వయం శబ్దేషు దర్శితమ్. యాదృచ్ఛికవృద్ధవ్యవహారేణానన్తశబ్దవ్యుత్పత్త్యనుపపత్తిశ్చ. సర్వలోకసంప్రతిపన్నవ్యుత్పత్తిప్రకారాపహ్నవశ్చ. †(ఏనమవేహి ఇమంచావధారయేతి) ఏనమ్-బోధకం శబ్దమ్।ఇమమ్-బోధ్యమర్థంచావేహీత్యర్థః. †(బహుశఇతి) యావదఙ్గుళినిర్దేశశబ్దప్రయోగ సాహచర్యదర్శనజనితవాసనాభూయస్త్వోదయేన స్వయమేవతత్తదర్థేషు తత్తచ్ఛబ్దాన్ ప్రయోక్తుమర్థమాత్రదర్శనేన శబ్దం స్మర్తుం శబ్దమాత్రశ్రవణేన అర్థం స్మర్తుంచ క్షమాభవన్తి తావదిత్యర్థః. శిక్షితాః-తైస్తైశ్శబ్దైస్తేషుతేష్వర్థేషూత్పాదితజ్ఞానాః. †ఏవంతర్హ్యఙ్గుళ్యా నిర్దిష్టేష్వర్థేషు అమీ శబ్దాస్సంకేతితాఇతి మన్యేరన్నితిచేత్. యద్వా—లిఙ్గవజ్జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాన్తరాద్బోధకాఇతి మన్యేరన్నితిచేత్తత్రాహ (సంబన్ధాన్తరాదర్శనాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చేతి) అయమర్థః—యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్తావపి తుల్యం చోద్యమ్. శబ్దప్రయోగానన్తరం ప్రయోజ్యప్రవృత్తిం దృష్టవతో వ్యుత్పిత్సోరియం శఙ్కా భవతి - ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగానన్తరమస్య ప్రవృత్తిః కిం జన్యజనకభావాదిసంబన్ధాత్ । ఉతసంకేతాదితి. తత్ర సంబన్ధాన్తరశఙ్కా త్వదదర్శనాదేవ నజాయతఇతిచేత్. బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్తావప్యయం పరిహారస్సమానః. సంకేతబుద్ధ్యుత్పత్తిశ్చ నోపపద్యతే. కిమేతేఽస్మన్మాతాపిత్రాదయస్సంకేతయన్తి - ఉతపూర్వమేవ కశ్చిత్సంకేతితవానితి. నతావత్ప్రథమపక్షః - అనేకైః పురుషైస్తేష్వేవార్థేషు ఏకరూపశబ్దప్రయోగదర్శనాత్. నాపిద్వితీయః - అనేన పూర్వం సంకేతితాశ్శబ్దాఇతి సంకేతయితుః పురుషస్యాజ్ఞానాదితి పరిహారస్త్వయాపి వక్తవ్యః. సోస్మాకమపి సమానః. సర్వప్రమాణానాం బోధకత్వే అవిశిష్టేపి ప్రత్యక్షస్య వైషమ్యం సత్తయా జ్ఞానజనకత్వమ్. అనుమానాగమౌతు జ్ఞాతతయా జ్ఞాపకౌ - తత్రా

* సన్మాత్రబ్రహ్మవాదేపి—ప్రాక్సృష్టేస్సన్మాత్రం బ్రహ్మైకమేవ సృష్ట్యుత్తరకాలం భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాభూతంచేత్-ఘటశరావమణికవజ్జీవేశ్వరయోరుత్పత్తిమత్త్వమనిత్యత్వంచ స్యాత్. అథైకత్వాపత్తివేళాయామపి భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తిత్రయమవస్థితమితిచేత్ - కిమిదం శక్తిత్రయశబ్దవాచ్యమితి వివేచనీయమ్. యది సన్మాత్రస్యైకస్యైవ భోక్తృ భోగ్య నియన్తృరూపేణ పరిణామే సామర్థ్యంశక్తిత్రయశబ్దవాచ్యమ్ - ఏవం తర్హి మృత్పిణ్డస్య ఘటశరావాదిపరిణామసమర్థస్య తదుత్పాదకత్వమివ బ్రహ్మణ ఈశ్వరాదీనాముత్పాదకత్వమితి తేషామనిత్యత్వమేవ. అథేశ్వరాదీనాం

(౧# ఆపస్తంబసూత్రే - శ్రౌతభాగే - ౮ ప్రశ్నే - ౧ ఖణ్డే - ౧ సూ.

ప్రయోగో బోధకత్వనిబన్ధనఇతి నిశ్చిన్వన్తి. †పునశ్చ వ్యుత్పన్నేతరశబ్దేష్వస్య శబ్దస్యాయమర్థఇతి పూర్వవృద్ధైశ్శిక్షితాస్సర్వ శబ్దానామర్థమవగమ్య పరప్రత్యాయనాయ †తత్తదర్థావబోధివాక్యజాతం ప్రయుఞ్జతే. † ప్రకారాన్తరేణాపి శబ్దార్థసం బన్ధావధారణం సుశకమ్. కేనచిత్పురుషేణ హస్తచేష్టాదినా పితా తే సుఖమాస్తఇతి దేవదత్తాయ జ్ఞాపయేతి ప్రేషితగ కశ్చిత్ తజ్జ్ఞాపనే ప్రవృత్తగ పితా తే సుఖమాస్తఇతి శబ్దం ప్రయుఙ్క్తే। పార్శ్వస్థో న్యో వ్యుత్పిత్సు†ర్మూకవచ్చేష్టావిశేషజ్ఞస్తజ్జ్ఞాపనే

నుమానం జన్యజనకభావాది సంబన్ధాన్తరజ్ఞానేన బోధ్యవిషయబోధజనకమ్. శబ్దస్తు బోధ్యబోధకభావరూపసంబన్ధజ్ఞానాదేవ బోధ్యం బోధయతి. ఏవం సంబన్ధాన్తరశఙ్కా, సంకేతితత్వశఙ్కా చ నిరస్తా. సంబన్ధాన్తరాభావాత్సంకేతయితృపురుషాజ్ఞానాచ్చ బోధ్యబోధకభావ ఏవ సంబన్ధఇతి బాలైర్జ్ఞాతుం నశక్యమితి చేత్ - తత్త్రాపి తుల్యమ్. కించ—శబ్దోచ్చారణానన్తరం ప్రయోజ్యవృద్ధస్య ప్రవృత్తిం దృష్ట్వా ప్రవృత్తేశ్చ కార్యబుద్ధి పూర్వకత్వమనుమాయ యదనన్తరం యద్భవతి తత్తస్య కారణమితి న్యాయాచ్ఛబ్దోచ్చారణేన కార్యబుద్ధిరస్య జాతేతి కార్యరూపశబ్దార్థఇతి బోద్ధుం బాలైరతీవ నశక్యతే. అశక్యత్వం దృశ్యతేచ - నహి బాలా ఉక్తప్రకారేణ కార్యార్థపరత్వం శబ్దస్య నిశ్చిన్వన్తి. అతో బాలైర్దురవగమత్వ చోద్యం భవత్పక్షఏవాతీవ ప్రసజతి. కాలపరిపాకాత్ జ్ఞాయతఇతి చేత్ - అయం పరిహారో ఽస్మత్పక్షే సుసంగతఇతి. †(పునశ్చేతి) అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చేదన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గఇతి చేన్న - ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తేస్సముదాయజ్ఞానార్థత్వాత్. నహి కావ్యాదిషు వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వేన సం పాద్యమానం పదార్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానవిరోధి, నహ్యక్షరశిక్షాచ పదార్థజ్ఞానవిరోధినీ। ఏవం తైస్తైః పదైః పరస్పరాన్వితస్వార్థాభిధానవ్యుత్పత్తేః ప్రతి పదమర్థవ్యుత్పత్తిర్నవిరోధినీ - అపితూపయుక్తైవ. యథా - భవత్పక్షే—ఆవాపోద్వాపరూపేణ ప్రతిపదార్థవ్యుత్పత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాన్న విరోధినీ - తద్వత్. భవత్పక్షేతు—ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్తిగ పశ్చాద్భావినీ - అత్రతు పూర్వభావినీతి విశేషః. వాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వం సమానమ్. శబ్దేనాన్వయపర్యన్తాభిధానం హ్యన్వితాభిధానమ్ - ప్రాతిస్వికవ్యుత్పత్త్యాఽపి తత్రైవ వ్యుత్పత్తిః క్రియతఇతి నవిరోధః. అభిహితాన్వయపక్షే—అర్థానాం పరస్పరాన్వయబోధనయోగ్యత్వం, శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తిః, శబ్దైరపి పరస్పరాన్వయయోగ్యత్వేనార్థాభిధానమితి త్రయమపి కల్పనీయమ్. అన్వి తాభిధానపక్షేతు—శబ్దానాం స్వార్థబోధనశక్తేరేవాన్వయపర్యన్తత్వాభ్యుపగమాత్కల్పనాలాఘవమస్తీతి సఏవాత్ర స్వీకృతః. అన్వితాభిధానభఙ్గప్రసఙ్గ శ్చ పరిహృతః. అస్య శబ్దస్యాయమర్థఇత్యత్రాపి అయమర్థఇతి బుధ్యస్వేతి హ్యుక్తం భవతి-తస్మాత్కార్యార్థఏవ వ్యుత్పత్తిరితి చేత్. ఏవం తర్హి యాదృ చ్ఛికవ్యుత్పత్త్యాఽపి సిద్ధవస్తున్యేవ వ్యుత్పత్తిస్స్యాత్। ప్రయోజ్యవృద్ధస్య కార్యబుద్ధిర్జాతేతిహి వ్యుత్పిత్సుర్జానాతి. శబ్దబోధ్యత్వం కార్యస్యైవ-నబుద్ధేః. బుద్ధిర్హి శబ్దజన్యా - నతు శబ్దవాచ్యేతి చేత్ - అత్రాపి శబ్దబోధ్యత్వం తత్తత్పదార్థస్యైవ నబుద్ధేః. నహి ఘటబుద్ధిః ఘటశబ్దవాచ్యా - అపితు తజ్జన్యా వాచ్యస్తు ఘటఏవేతి తుల్యగ పరిహారఇత్యభిప్రేత్య ఏనమవేహి ఇమంచావధారయేత్యభిప్రాయేణాఙ్గుల్యా నిర్దిశ్యేత్యుక్తమ్. †(తత్తదర్థావబోధివాక్య జాతం ప్రయుఞ్జతఇతి) యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్త్యా కతిపయశబ్దానాం కార్యార్థపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషాఅపి కార్యార్థఏవ వ్యు త్పత్తిం కృతవన్తో గామానయేత్యాదివాక్యం ప్రయుఞ్జతఇతి చేత్ - అనేకశబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వేన వ్యుత్పత్తిదర్శనాత్ వ్యుత్పాదకాః పురుషాఅపి తత్రైవ వ్యుత్పత్తిం కృత్వా తత్తదర్థవివక్షయా శబ్దాన్ ప్రయుఞ్జతే - వ్యుత్పత్తిదర్శనం ప్రయోగదర్శనమపి హ్యుభయమత్రావిశిష్టమితి భావః. †ఏవం బుద్ధిపూర్వకవ్యుత్పత్త్యా శబ్దానాం సిద్ధవస్తుపరత్వముక్తం యాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్త్యాఽపి సిద్ధార్థేపి వ్యుత్పత్తిరస్తీత్యాహ (ప్రకారాన్తరేణాపీతి). †శబ్ద నిరపేక్షం తత్తదర్థజ్ఞానం చేష్టాదినా సంభవతీతి దర్శయతి (మూకవదితి) పరోక్తయాదృచ్ఛికవ్యుత్పత్త్యా వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషద్వయాపేక్షా గవా ద్యపేక్షాచ - అస్యాంతు వ్యుత్పిత్సువ్యతిరేకేణ పురుషత్రయాపేక్షేతి వైషమ్యమ్. కించ—పుత్రస్తే జాతఇత్యాదివాక్యస్య గామానయేత్యాదివాక్య స్యచ వైషమ్యం దురపహ్నవమ్. కాలత్రయవర్తిహర్షహేతుబాహుళ్యసంభావనయాహి పుత్రజన్మవాక్యే వ్యుత్పత్తేరశక్యత్వముక్తమ్. తన్న—సంన్ని హితం. పుత్రజన్మదృష్ట్వా తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రవృత్తే పురుషే జ్ఞాతే పశ్చాచ్చ జాతకర్మాదౌ దృష్టే తతగ పూర్వమనుల్లసిత ముఖత్వాదసంభావిత పుత్రజన్మ విజ్ఞానస్య పురుషస్యైతద్వాక్యశ్రవణానన్తరభావినో ముఖవికాసస్య అతీతాగామిహర్షహేత్వన్తర శ్రవణమూలత్వ శఙ్కానుదయాత్. నహి సంని హితహేతుపరిత్యాగేన అదృష్టహేతుశఙ్కాధియమధిరోహతి. సులగ్నసుఖప్రసవాది హేత్వన్తరశఙ్కా స్యాదితి చేత్. నైవమ్—సులగ్నాదిమాత్రస్య

* సూక్ష్మరూపేణావస్థితిరేవ శక్తిరిత్యుచ్యేత—తర్హి తదతిరిక్తస్య సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణాభావా, త్తదభ్యుపగమేచ తదుత్పాద్యతయేశ్వరా దీనామనిత్యత్వప్రసఙ్గా, చ్చ త్రయాణాం నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరేవ ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణావసేయేతి వక్తవ్యమ్. నతదా తేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వాదేకత్వావధారణం విరుధ్యేత. అతస్సర్వావస్థావస్థితస్య చిదచిద్వస్తునః బ్రహ్మశరీరత్వశ్రుతేస్సర్వదా సర్వశబ్దైర్బ్రహ్మైవ తత్తచ్ఛరీరకతయా తత్తద్విశిష్టమేవాభిధీయతఇతి స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మైవ కార్యభూతంజగత్. నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మ కారణమితి తదేవ మృత్పిణ్డస్థానీయమ్ * సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యుచ్యతే-తదేవ విభక్తనామరూపచిదచిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మ కార్యమితి సర్వం సమఞ్జసమ్. శ్రుతిన్యాయవిరోధస్తు తేషాం భాష్యే ప్రపఞ్చితఇతి నేహ ప్రతన్యతే.

ప్రవృత్తమిమం జ్ఞాత్వాఽనుగతస్తజ్జ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తమిమం శబ్దం శ్రుత్వా అయంశబ్దస్తదర్థబుద్ధిహేతురితి నిశ్చినోతీతి కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బన్ధో నిర్నిబన్ధనః. † అతో వేదాన్తైః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ, తదుపాసనంచాపరిమితఫలం బోధయన్తీతి తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్యః.

౧౮౪. † కార్యార్థత్వేపి వేదస్య బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఏవ। కథమ్ - * ౧ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * ౨ సోన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః * ౩ విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత * ౪ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్. * ౫ తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యాదిభిః ప్రతిపన్నో † పాసనవిషయ కార్యాధికృతఫలత్వేన * ౬ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయత ఇతి. † బ్రహ్మస్వరూప తద్విశేషణానాం దుఃఖాసంభిన్న దేశవిశేషరూపస్వర్గాదివత్, రాత్రిసత్ర ప్రతిష్ఠాదివ, దపగోరణ శతయాతనా సాధ్యసాధనభావవచ్చ కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధేః.

హర్షహేతుత్వాయోగాత్. నఖల్వన్యదీయపుత్రజన్మాద్యనుబన్ధిసులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వమ్. అతః స్వపుత్రజన్మవిశేషణీభూతానాం సులగ్నత్వాదీనామేవ హర్షహేతుత్వం। అతః స్వపుత్రజన్మన్యజ్ఞాతే సులగ్నత్వాదీనాం హర్షహేతుత్వాయోగాదస్య వాక్యస్య స్వపుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వమవశ్యం విదితం స్యాత్. ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞాన సంభవాదస్య వాక్యస్య సులగ్నత్వాదిపరత్వశఙ్కా స్యాదితి చేన్నైనమ్ - తతః పూర్వం ముఖవికాసవిరహేణ ప్రాగేవ పుత్రజన్మజ్ఞానశఙ్కానుదయాత్. అతః పుత్రజన్మనస్సంనిహితత్వాత్పూర్వం ముఖవికాసాభావాచ్చ ప్రాథమికముఖవికాసహేతోరస్య వాక్యస్య పుత్రజన్మజ్ఞాపకత్వం వ్యుత్పిత్సుస్సన్మన్యతే. తత్రైవం శఙ్కా సంభవతి - కిం పుత్రజన్మాదిమాత్రజ్ఞాపకమిదంవాక్యమ్। ఉత సులగ్నత్వాదివిశిష్టపుత్రజన్మాదిజ్ఞాపకమితి ఈదృశశఙ్కాగ్రస్తత్వం గామానయేత్యాదివాక్యస్యాపి తుల్యమ్। కిమిదం వాక్యం గవానయనమాత్రప్రతిపాదకమ్। ఉత పురోవర్తిని పిణ్డే యే శుక్లాదివిశేషా దృశ్యన్తే తైర్విశిష్టగవానయనప్రతిపాదకమితి శఙ్కోపపత్తేః. ప్రయోగభేదేనావాపోద్వాపముఖేన శఙ్కాపాకరణముభయత్ర తుల్యమ్. పుత్రజన్మవాక్యాదపి గవానయనాదివాక్యస్యానేకార్థాన్తరశఙ్కాగ్రస్తత్వం సుతరాం దృశ్యత ఇతి అర్థవిశేషావధారణమతీవ కర్తుమశక్యమ్. గామానయేతి శబ్దప్రయోగానన్తరం వ్యాపారాన్తర విధురం గవి సమానీతాయామపి గాం సన్దర్శయ గాం పురస్థాపయ గాం దేహి గాం విక్రీణీహీత్యాద్యనేకార్థశఙ్కాహేతుత్వాత్ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేః. కించ—గామానయేత్యాదిశబ్దప్రయోగానన్తరం సమానయనాత్పూర్వమేవ ప్రస్థానోపరివాస ఆచ్ఛాదన దణ్డగ్రహణ యాదృచ్ఛికజనసంభాషణ గమనాద్యవాన్తర వ్యాపారాశ్చ బహవో యస్య పురుషస్యాద్య వ్యుత్పత్తావుపలభ్యన్తే - తస్య తేష్వన్యతమార్థవాచకత్వశఙ్కా గామానయేత్యాదివాక్యస్య జాయతే. పశ్చాద్గవానయనమపి యాదృచ్ఛికం కృతం స్యాత్. నతు వాక్యప్రేరితత్వాదితి చ శఙ్కా సంభవతి. అతో నార్థవిశేష సంబన్ధావధారణ సంభవ ఇతి. బహుభిః ప్రయోగైరర్థవిశేషనిశ్చయోఽన్వయ వ్యతిరేకాభ్యామితి చేత్ - ఏవమేవ పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదివాక్యస్యార్థవిశేషనిశ్చయస్సుతరాం సంభవతి. †ఏవం సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపత్త్యుపపాదనేన వేదాన్తానాం పరబ్రహ్మపరత్వముపపన్నమిత్యాహ (అతో వేదాన్తైరితి).

౧౮౪. † అథ కార్యార్థపరత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మవిచారస్య కర్తవ్యతామాహ (కార్యార్థత్వేపీతి) కార్యార్థత్వాభ్యుపగమేపి స్తావకత్వసిద్ధిహేతుత్వేన ఫలసాధనత్వేన చ ప్రకారద్వయేన సిద్ధవస్తుని తాత్పర్యముత్తరత్రోపపాదయిష్యతే - అత్రతు ప్రకారాన్తరేణోపపాద్యతే. అనన్తస్థిరఫలాపాత్రప్రతీతేస్సిషాధయిషితత్వాత్ ఫలత్వేన తాత్పర్యకథనమత్రోచితమితి ఫలతయా సిద్ధిరత్రోచ్యతే. అనేకవాక్యోపాదానముపాసనే తాత్పర్యాతిశయజ్ఞాపనార్థమ్. ఉపసర్గవిశేషసన్నిధ్యసన్నిధ్యయోగాయోగేప్యర్థభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థంచ. † (ఉపాసనవిషయకార్యాధికృతేతి) ఉపాసనావచ్ఛిన్నకృతిసాధ్యాపూర్వాధికృతస్య. విశేషకో హి విషయ ఉచ్యతే. †(బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషణానామితి) విశేషణాని-గుణాః విభూతయశ్చ. విధివాక్యోక్తస్య ఫలస్యార్థవాదోక్త విశేషణే తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం దుఃఖాసంభిన్న దేశవిశేషరూపస్వర్గాదివదిత్యుక్తమ్ * యస్మిన్నోష్ణం నశీతం నారతిరితిహి శ్రుతిః. స్వర్గాఖ్యఫలం విధిగతమ్। విశేషణమన్యత్ర. ఫలస్య విధివాక్యగతత్వాభావేపి అన్యపరార్థవాదోక్తఫలే విధ్యపేక్షితే తాత్పర్యమస్తీతి దర్శయితుం రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠావదిత్యుక్తమ్ * రాత్రీరుపేయాత్ ప్రతితిష్ఠన్తి హవా ఏతే య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీతిహి శ్రుతిః. ప్రతిష్ఠాకామ ఉపేయాదితి వచనాభావేప్యర్థవాదోక్తఫలే తాత్పర్యమఙ్గీకృతమిత్యర్థః. విధేయోపకారకే విరోధిఫలేపి తాత్పర్యమస్తీతి జ్ఞాపనార్థం అపగోరణశతయాతనాసాధ్య సాధనభావవచ్చేత్యుక్తమ్ * తస్మాద్బ్రాహ్మణాయనాపగురేత, యోపగు [రాతై] రుతె) శతేన యాతయాదితిహి శ్రుతిః. అనేన మోక్షోపాయ విరోధిఫలేపి తాత్పర్యం సిద్ధమిత్యభిప్రాయః - అనుయాయి హేతుః కార్యోపయోగితయైవ సిద్ధేరిత్యుక్తః. ఉపాసనవిషయ కార్యోపయోగిత్వాత్ ఫలభూతబ్రహ్మస్వరూపే, తద్విశేషణ గుణాదౌ, విధివిరోధిని ఫలే, సంసారహేయత్వాదౌచ, వివక్షా కార్యేత్యర్థః.

---

* భాష్యేదితోఽధికరణార్థస్ససూత్రవివరణస్సుఖగ్రహణాయ సఙ్క్షేపేణోపన్యస్యతే తత్ర ప్రథమేపాదే ప్రధానపురుషావేవ జగత్కారణతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యాశఙ్క్య సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం సమస్తకల్యాణగుణాకరం బ్రహ్మైవ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తమ్.

౧॥ బృ-౪అ-౪బ్రా-౫. ౨॥ ఛా-౮ప్ర-౭ఖ-౧. ౩॥ బృ-౬అ-౪బ్రా-౨౧. ౪॥ ఛా-౮ప్ర-౧ఖ-౧. ౫॥ తై-నా-౧౦అను. ౬॥ తై-ఆన-౧అను.

౧౮౫. † గామానయేత్యాదిష్వపి వాక్యేషు న కార్యార్థే వ్యుత్పత్తిః । † భవదభిమతకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాత్. † కృతిభావభావికృత్యుద్దేశ్యం హి భవతః కార్యమ్. † కృత్యుద్దేశ్యత్వం చ - కృతికర్తృత్వమ్. † కృతికర్తృత్వం చ - కృత్యా ప్రాప్తుమిష్టతమత్వమ్. † ఇష్టతమం చ - సుఖం వర్తమానదుఃఖస్య తన్నివృత్తిర్వా. † తత్రేష్టసుఖాదినా పురుషేణ స్వప్రయత్నాదృతే యది తదసిద్ధిః ప్రతీతా - తతః ప్రయత్నేచ్ఛుః ప్రవర్తతే పురుష ఇతి న క్వచిదపీచ్ఛావిషయస్య కృత్యధీనసిద్ధిత్వమన్తరేణ కృత్యుద్దేశ్యత్వం నామ కించిదప్యుపలభ్యతే. † ఇచ్ఛావిషయస్య ప్రేరకత్వం చ ప్రయత్నాధీనసిద్ధిత్వమేవ - † తత ఏవ ప్రవృత్తేః. † న చ పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్ - యతస్సుఖమేవ పురుషానుకూలమ్. † న చ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వమ్ - † పురుషానుకూలం సుఖం - తత్ప్రతికూలం దుఃఖమితి హి సుఖదుఃఖయోస్స్వరూపవివేకః. † దుఃఖస్య ప్రతికూలతయా తన్నివృత్తిరిష్టా భవతి । నానుకూలతయా. † అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహే స్వరూపేణావస్థితిర్హి

౧౮౫. † ప్రవర్తకవాక్యేపి న త్వదభిమతసిద్ధిరిత్యాహ (గామితి) కార్యార్థే ప్రాధాన్యేన త్వదభిమతే కృత్యుద్దేశ్యలక్షణకార్యార్థే. † కుత ఇత్యత్రాహ (భవదభిమతేతి) స్వేదశ్రమాదావపి కృతిసాధ్యత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం క్రియాకార్యేప్యుద్దేశ్యత్వమఙ్గీకార్యమ్ - త్వదుక్తోద్దేశ్యత్వస్య దుర్నిరూపతయా తల్లక్షణకార్యస్య దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. † దుర్నిరూపత్వం కథమిత్యత్రాహ (కృతీతి) కృతిభావభావి - కృతిః - ఆన్తరప్రయత్నః. తత్సద్భావానన్తరభావి. కృతిసాధ్యత్వం భావార్థాదిష్వప్యస్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం. కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్ - కృతిప్రధానత్వమిత్యర్థః. కార్యస్య కృతిసాధ్యత్వమిష్టత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి త్రయమపి తన్మతేఽభ్యుపగతమ్. ఇష్టత్వకృతిసాధ్యత్వే ఫలభావార్థసాధారణే - కృతిప్రధానత్వం హ్యాకారద్వయవిలక్షణం ఫలభావార్థవ్యావర్తకం వర్ణ్యతే. యథా ※ టీకాయాముక్తమ్ ※ కార్యమర్థం ప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యమితి. అత్రార్థశబ్దేన ప్రాధాన్యం వివక్షితమ్. యథా పఞ్చికాయాం ※ కార్యమర్థం ప్రధానతయా ప్రతిపాదయతో వేదస్య ప్రామాణ్యం తత్రైవ ప్రామాణ్యాశబ్దవ్యుత్పత్తేః వ్యుత్పత్త్యాయత్తత్వాత్తస్యేతి. ప్రకరణశాలికాయాం ※ కృతిసాధ్యం ప్రధానం యత్తత్కార్యమభిధీయత ఇతి. † తత్ర తృతీయాకారతయాభిమతం కృత్యుద్దేశ్యత్వం కృతిసాధ్యత్వేష్టత్వాకారయోరన్యతరాకారే పర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణ దూషయితుమాహ (కృత్యుద్దేశ్యత్వం చేతి). † పాణిన్యుక్తప్రకారేణ కర్తృత్వం వివృణోతి (కృతికర్తృత్వం చేతి). † ఇష్టతమత్వం చ కార్యే నాస్తీత్యాహ (ఇష్టతమం చేతి). † కృతికర్తృత్వం నామ ప్రవర్తకత్వమిత్యత్రాహ (తత్రేతి) తదపీష్టస్య స్వప్రయత్నసాధ్యత్వమేవేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన దుఃఖనివృత్తిరుచ్యతే. స్వప్రయత్నాదృతే యదీత్యాదేరయం భావః—కృతిసాధ్యత్వాతిరేకికృతికర్తృత్వం నామేష్టతమత్వే పర్యవస్యతీతి. ప్రయత్నేచ్ఛుః - చికీర్షుః. ప్రవర్తతే - ఆన్తరప్రయత్నమిచ్ఛన్ సతముత్పాదయతీత్యర్థః. † ఇష్టతమస్యైవ రూపద్వయమస్తి - ఇచ్ఛావిషయత్వం ప్రేరకత్వం చేతి. తత్ర ప్రేరకత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (ఇచ్ఛావిషయస్యేతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (తత ఏవేతి). † పురుషానుకూలత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యత్రాహ (న చేతి). † సుఖమేవ పురుషానుకూలమితి న వాచ్యమ్ - సుఖవ్యతిరిక్తస్యాప్యనుకూలత్వదర్శనాదిత్యత్రాహ (న చ దుఃఖనివృత్తేః పురుషానుకూలత్వమితి) న హి దుఃఖనివృత్తిస్సుఖం భవతీత్యర్థః. † ఏతదుపపాదయతి (పురుషానుకూలమితి) † తర్హి దుఃఖనివృత్తేరిచ్ఛావిషయత్వం కథమిత్యత్రాహ (దుఃఖస్యేతి) స్వత ఇష్టత్వమనుకూలత్వమ్ । న త్విష్టాన్తరహేతుతయా, అనిష్టనివృత్తిరూపతయా చేష్టత్వమ్. ఏవం స్వతోఽనిష్టత్వం ప్రతికూలత్వం - న త్వనిష్టాన్తరహేతుతయా ఇష్టనివృత్తిరూపతయా వాఽనిష్టత్వమ్. అతో దుఃఖనివృత్తేరిష్టత్వం దుఃఖస్య ప్రతికూలత్వాత్ - నానుకూలతయేత్యర్థః. † దుఃఖనివృత్తేరనుకూలత్వాభావముపపాదయతి (అనుకూలప్రతికూలేతి) స్వరూపేణావస్థితిః - సుఖనివృత్తిరూపా దుఃఖనివృత్తిరూపా చ అనుకూలప్రతికూలాన్వయవిరహరూపాయాం స్వరూపేణావస్థితౌ దుఃఖనివృత్త్యంశస్య సామానాధికరణ్యేన వ్యపదేశః । దుఃఖనివృత్తిరేవ సుఖం చేద్దుఃఖనివృత్త్యా సుఖనివృత్తిర్న స్యాత్ । తదా సుషుప్తావపి సుఖాన్వయప్రసఙ్గః. అన్యతరనివృత్తిరన్యతరసంయోగశ్చేత్స్వాపేపి సుఖదుఃఖాన్వయః ప్రసజేదితి భావః. అపూర్వస్యానుకూలత్వాసంభవే దృష్టాన్తాభిప్రాయేణ క్రియాద్యుపాదానమ్. క్రియాదేరిత్యాదిశబ్దేన

* ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థపాదేషు కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణీతి తన్ముఖేన సర్వాక్షేపమాశఙ్క్య తాన్యపి బ్రహ్మపరాణీత్యుక్తమ్. తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే నిరూపితాని. స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే. చతుర్థే తు ప్రధానాది ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి విశేషః. అతః ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వం వేదాన్తవాక్యజాతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తం బ్రహ్మైవ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదయతీతి స్థాపితమ్. ద్వితీయేఽధ్యాయే తస్యార్థస్య దుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనేన ద్రఢిమోచ్యతే. తత్ర ప్రథమే పాదే సాఙ్ఖ్యాదిస్మృతివిరోధాన్న్యాయవిరోధాచ్చ ప్రసక్తో దోషః పరిహృతః. ద్వితీయే తు సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యపక్షప్రతిక్షేపముఖేన తస్యైవాదరణీయతా స్థిరీకృతా. తృతీయచతుర్థయోర్వేదాన్తవాక్యానామన్యోన్యవిప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ వియదాదీనాం బ్రహ్మకార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర తృతీయే పాదే చ చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వే సత్యప్యచిదంశస్య స్వరూపాన్యథాభావేన కార్యత్వమ్. చిదంశస్య స్వభావాన్యథాభావేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపేణ కార్యతోదితా. చతుర్థే తు జీవోపకరణానామిన్ద్రియాదీనాముత్పత్తిప్రకార ఇతి ప్రథమేనాధ్యాయద్వయేన ముముక్షుభిరుపాస్యం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితమ్. ఉత్తరేణ ద్వయేన బ్రహ్మోపాసనప్రకారస్తత్ఫలభూతమోక్షస్వరూపం చ చిన్త్యతే.

దుఃఖనివృత్తిః. అతస్సుఖవ్యతిరిక్తస్య క్రియాదేరనుకూలత్వం నసంభవతి. † న† సుఖార్థతయా తస్యాప్యనుకూలత్వమ్ - † దుఃఖాత్మకత్వాత్తస్య । † సుఖార్థతయాపి తదుపాదానేచ్ఛామాత్రమేవ భవతి. † నచ కృతింప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమ్ - భవత్పక్షే శేషిత్వస్యా నిరూపణాత్. † నచ పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి తత్ప్రతిసమ్బన్ధీ శేషీత్యవగమ్యతే - తథాసతి కృతేరశేషత్వేన తాంప్రతి తత్సాధ్యస్య శేషిత్వాభావాత్. † నచ పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయా శ్శేషత్వేన పరశ్శేషీ - † ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాత్, † ప్రధానస్యాపి భృత్యోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వదర్శనాచ్చ. † ప్రధానస్తు భృత్యపోషణేపి స్వోద్దేశేన ప్రవర్తతఇతిచే †న్న - † భృత్యోపిహి ప్రధానపోషణే స్వోద్దేశేనైవ ప్రవర్తతే. † కార్యస్వరూపస్యైవానిరూపణాత్ కార్యప్రతిసంబన్ధీ శేషః । తత్ప్రతిసంబన్ధీ శేషీత్యప్యసంగతమ్.

ప్రయత్నో వివక్షితః. †సుఖసాధనత్వాదనుకూలత్వమిత్యత్రాహ (నేతి) † కుతఇత్యత్రాహ (దుఃఖాత్మకత్వాదితి) తస్య-క్రియాదేః. ప్రతికూలరూపతయా భాసమానంవా తద్విషయజ్ఞానంవా దుఃఖమ్-నతద్వ్యతిరిక్తమాత్మగుణాన్తరమిత్యభిప్రేత్య దుఃఖాత్మకత్వాదిత్యయం హేతురుక్తః. † (సుఖార్థతయేతి) నహి దణ్డచక్రాదిర్ఘటో భవతీత్యర్థః. † అసుఖార్థాత్సుఖార్థస్య కిం వైషమ్యమిత్యత్రాహ (సుఖార్థతయాపీతి) † కృతిశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వ మితి పక్షం దూషయతి (నచేతి) అనిరూపణాత్-దుర్నిరూపత్వాదిత్యర్థః. †పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్త్యర్హత్వం శేషత్వమితి పక్షమనూద్య దూషయతి (నచపరోద్దేశప్రవృత్తేత్యాదినా) †(నచపరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హతాయాఇతి) ఉత్పత్తిశ్చ ప్రవృత్తిమద్వ్యాపారః-అతః ప్రవృత్త్యర్హత్వముత్పత్త్యర్హత్వమ్. పరోద్దేశ ప్రవృత్త్యర్హతాయా శ్శేషత్వరూపతయేత్యర్థః. †(ఉద్దేశ్యత్వస్యైవ నిరూప్యమాణత్వాదితి) అయమర్థః—కృత్యుద్దేశ్యత్వం-కృతిశేషిత్వమ్. శేషిత్వంచ-శేషప్రతిసంబన్ధిత్వమ్. శేషత్వం-పరోద్దేశప్రవృత్త్యర్హత్వ మిత్యుక్తేసత్యుద్దేశ్యత్వంనామోద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తం భవతీత్యాత్మాశ్రయః-ఉద్దేశ్యనిరూపణోపయుక్తస్య శేషత్వనిరూపణస్య ఉద్దేశ్యనిరూపణ సాపేక్షత్వాదితి. †కిం పరోద్దేశ ప్రవృత్త్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః-ఉతాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదఇతి వికల్పే ప్రథమే శిరసి రాజన్యతివ్యాప్తిమాహ (ప్రధానస్యాపీతి) అత్రోద్దేశ్యశబ్దేన ప్రయోజనభావాభిసంధిర్వివక్షితః. †తత్పరిహారముఖేన ద్వితీయం శిరశ్శఙ్కతే (ప్రధానస్త్వితి) పరోద్దేశేన ప్రవృత్త్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః-సతు ప్రధానస్య నాస్తి-స్వోద్దేశేనాపి తస్య ప్రవృత్తేః. అతో నాతివ్యాప్తిరిత్యర్థః. † పరిహరతి (నేతి) † భృత్యేష్వవ్యాప్తిమాహ (భృత్యోపిహీతి) † కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వం శేషత్వమితి పక్షం దూషయతి (కార్యస్వరూపస్యేతి) కార్యస్వరూపే నిరూప్యమాణే ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ తన్నిరూపణార్థం కార్యత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమిత్యుక్తమ్. ఉద్దేశ్యత్వం - శేషిత్వం. శేషిత్వంచ - శేషప్రతిసంబన్ధిత్వమ్. శేషత్వంచ - కార్యప్రతిసంబన్ధిత్వమిత్యుక్తేసత్యాత్మాశ్రయస్స్యాత్ - కార్యనిరూపణోపయుక్తశేషత్వ నిరూపణస్య కార్యనిరూపణసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. భాష్యకారాభిమతం శేషత్వలక్షణం స్వీకృత్య కృత్యుద్దేశ్యత్వ సమర్థనమపి దుశ్శకమ్. తథాహి ※ పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయోపాదేయత్వమేవ యస్య స్వరూపం సశేషః. పరశ్శేషీతి భగవాన్భాష్యకారో వేదార్థసంగ్రహే శేషిలక్షణమభాషిష్ట. ※ శేషః పరార్థత్వాదితి శేషశేషిభావలక్షణపరస్య జైమినీయసూత్రస్య పరైరన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తస్య సూత్రస్యార్థోఽనేన లక్షణగ్రన్థేన యథావత్ప్రదర్శ్యతే. అస్యార్థ ఉచ్యతే—అన్యస్య ప్రయోజనమేవ యస్య పరమప్రయోజనం సశేషః । అన్యశ్శేషీతివాక్యార్థః. అత్ర పరశబ్దోఽన్యపర్యాయః. పరాతిశయశబ్దయోః కర్మధారయశఙ్కానివృత్త్యర్థో గతశబ్దః. తేన స్వగతాతిశయాధాయకే శేషిణ్యతివ్యాప్తివ్యుదాసః. అతిశయశబ్దః ప్రతికూలేతరాకారపరః - నికృష్టేతరాకారపరోవా - తేన పరగతవినాశాధాయకశస్త్రాగ్నికణ్టకాదీనాం వినాశ్యం ప్రతి శేషత్వ వ్యుదాసః । నచ దుఃఖహేతుషు యాతనాశరీరేష్వవ్యాప్తిః - తేషామపి దుఃఖజననద్వారా పాపక్షయ లక్షణాతిశయ హేతుత్వాత్. నచానుత్పన్నేఽపూర్వే వ్రీహ్యాదిభిరతిశయాధానాయోగాత్ తేష్వవ్యాప్తిః - సత్తాలాభస్యాతిశయరూపత్వాత్ - నికర్షాత్మకధర్మేతరాకారోహ్యతిశయః. నను—మానసంబన్ధార్హంవా వ్యవహారార్హంవా యత్స్వరూపం తదేవ సదితి భవన్మతమ్ - సత్తాజాత్యభావాత్। తత్కథం స్వరూపమేవాకారఇత్యుచ్యతే. న - స్వరూపస్యైవ సత్తారూపత్వేపి తల్లా

* తత్ర తృతీయస్య ప్రథమే పాదే బ్రహ్మోపాసిసిషోత్పత్తయే జీవస్య సంసరతో దోషాః కీర్తితాః. ద్వితీయేచోపాసిసిషోత్పత్తయఏవ బ్రహ్మణో నిరస్తనిఖిలదోషతా, కల్యాణగుణాకరతా, రూపోభయలిఙ్గతా ప్రతిపాద్యతే. తృతీయేతు బ్రహ్మోపాసనైకత్వ నానాత్వ విచారపూర్వక ముపాసనేషూపసంహార్యానుపసంహార్య గుణవిశేషాః ప్రపఞ్చితాః. చతుర్థేతూపాసనస్య వర్ణాశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వముక్తమ్. చతుర్థేఽధ్యాయే బ్రహ్మోపాసనఫలచిన్తా క్రియతే. తత్ర ప్రథమేపాదే బ్రహ్మోపాసనఫలం వక్తుం ఉపాసనస్వరూప పూర్వకోపాసనానుష్ఠానప్రకారో విద్యామాహాత్మ్యంచోచ్యతే. ద్వితీయేతు బ్రహ్మోపాసీనానాం బ్రహ్మప్రాప్తిగత్యుపక్రమప్రకారశ్చిన్తితః. తృతీయే త్వర్చిరాదిగతిస్వరూపమ్, అర్చిరాదినైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి, చ ప్రతిపాద్యతే. చతుర్థేతు ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవప్రకారశ్చిన్త్యతే. అతో ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణాకరం నిఖిలజగదేకకారణం పరం బ్రహ్మ. తజ్జ్ఞానంచ మోక్షసాధనమసకృదావృత్తస్మృతి సన్తానరూపముపాసనాత్మకమ్. ఉపాసనఫలం చార్చిరాదినా పరంబ్రహ్మోపసమ్పద్య స్వ స్వరూపభూతజ్ఞానాదిగుణావిర్భావపూర్వకానన్తమహావిభూత్యనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవోఽపునరావృత్తిరూపఇతి శారీరకశాస్త్రేణోక్తంభవతి.

భస్యాకారత్వే పత్తే నప్రాప్తో నాప్యతిశయ ఇత్యుక్తమ్ నప్రాప్తిలక్షణస్వరూపస్యచ లాభోనామ ప్రథమక్షణసంబన్ధః స్వరూపస్యావిద్యమానత్వేపి దీప్తతయా పరాతిశయాధానస్యాకార ఉపపన్నః ఇష్టాదేరపి శేషభూతాతిశయస్యేచ్ఛావిషయతయా ప్రయోజనత్వమవగమ్యతే ఇచ్ఛావిషయస్యచ నిరుప పదత్వాత్ చాప్రాదేశేచ్ఛావిషయత్వమిత్యుక్తమ్ నాపరేచ్ఛావిషయత్వం పరమప్రయోజనమ్ - అవాప్తప్రయోజనస్యహి తదర్థతయేచ్ఛేతి నసాక్షా దిచ్ఛావిషయత్వస్ అతఃపరమప్రయోజనలక్షణే కేచిత్పదేన పరార్థత్వనివృత్తిర్వ్యాఖ్యాతో భవతి అర్థ్యతఇతివ్యుత్పత్తేః - ఇష్యతఇతియావత్ నిరుపపదశ్చాయం శబ్దః స్వతఃపరమప్రయోజనే అనేన స్వాతిశయాధాయకే ప్రయోగా లక్షణస్యావ్యాప్తిరజ్ఞానప్రయాసః భృత్యోహి స్వాలఙ్కా రాదికమపి స్వాపృత్యతిశయాయ ధారయతిహి స్వాత్మసాత్కృతాతిశయరూపస్తే - అతో భృత్యేన స్వాతిశయాధానస్య పరాతిశయఏవ పరమప్రయోజనమితి నావ్యాప్తిః ఉపాదేయత్వమ్ - స్వీకార్యత్వస్ స్వరూపాస్తిత్వప్రతిపత్తియోగాల్ ఇచ్ఛాస్వీకారౌ యథాయోగ్యం సంబధ్నతః శేషశేషిణోరుభయోరన్య తరస్మిన్వా సంభవతశ్చేచ్ఛాస్వీకారౌ లిప్సితౌ - యథా రాజభృత్యరాజకభూపాలాః ఉభయమచేతనంచేదుభయవ్యతిరిక్తచేతనగతావిచ్ఛాస్వీకారౌ యథా ప్రధానప్రభానాదౌ యాగపశ్వాదికే ఉపాదేయత్వం-ఉపాదానయోగ్యత్వమ్ తేనాకించిత్కరతయా మదావ్యాప్తిః పరిహృతః ఏవంకారేణ కదాచి త్కాలేరపినరపేక్షప్రయోజనత్వాభికేషు ప్రకృష్టకృపాణ్లోహన్యేష్వతివ్యాప్తిర్వ్యదాసః అథవా-కేచిదాకారేణోపహితస్య శేషత్వేసతి తదనుపహితస్య శేషత్వవ్యావృత్త్యర్థమేవకారః - అనుపహితస్య ప్రయోజనాన్తరసాధకత్వేన పరాతిశయైకప్రయోజనత్వాభావాత్ స్వరూపమ్ - స్వరూపమ్ - అసా ధారణధర్మః - నిరూపకసద్ధర్మః నచ నిరూపకశబ్దస్య వృత్త్యాసనాథత్వాద్వ్యవర్త్యభర్త్రాపేక్షా పరాతిశయఏవ పరమప్రయోజనం యస్య సప రంప్రతి శేషఇతిలక్షణముక్తం భవతి యతఃపరాతిశయస్యైవ పరమప్రయోజనస్యాధాయకత్వంలక్షణమ్-అతఏవ పరగతాతిశయాధానాయోగాన్య యోగ వ్యవచ్ఛేదవికల్పేన రాజభృత్యయోరపి వ్యాప్త్యవ్యాప్తిప్రసఙ్గనమస్యత్వే నావతరతి-పరాతిశయమాత్రాధాయకత్వస్య లక్షణత్వాభావాల్ నచద్వార శేషిగతాతిశయస్యాపరమశేషిగతాతిశయంప్రతి ప్రయోజకత్వేసత్యపి తస్య పరమప్రయోజనత్వాభావాద్ద్వారశేషిణంప్రతి శేషభూతవస్తుని లక్షణస్యా వ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా-శేషభూతవస్తుగతాతిశయాపేక్షయా శేషిగతాతిశయస్య పారమ్యమాత్రస్య వివక్షితతయా పరమశేషిగతాతిశయరూపపరమప్రయో జకత్వస్య వ్యపదేశ్యత్వాభావాత్ తలిశ్చ ద్వారశేషిగతాతిశయస్య శేషభూతవస్తుగతాతిశయాన్తరాధాయకత్వేన ప్రయోజనత్వంపరమశబ్దవ్యపదేశ్యం. నను— * పురుషశ్చ కర్మార్థత్వాదితి పురుషస్య కర్మశేషత్వంకర్మమీమాంసాయాం రాద్ధాన్తితమ్ పురుషశ్చ స్వర్గకామఇతి తస్యపరాతిశయనిష్పాదనమేవ పరమప్రయోజనం నభవతీత్యవ్యాప్తిరితి చేన్న - తస్యకర్తృత్వేనోపహితవేషేణ శేషత్వా, దుపహితస్య కర్మనిష్పాదనైక ప్రయోజనత్వా, చ్చ కర్మశేషతో పపత్తేః నచ్చైతల్లక్షణమసంభవమాతమ్ నఖలు చేతయమానః కశ్చిత్పరగతాతిశయం స్వస్య పరమప్రయోజనం మత్వాప్రవర్తతే-కింతు పరప్రయోజనమపి

హరిఃఓమ్

—❀ ౧ అ - ౧ పా - ౧ అధి - ౧ సూత్రమ్—అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ❀—

† (వే-నా) అత్రాయమథశబ్దః, ఆనన్తర్యే వర్తతే, అతశ్శబ్దోరస్య త్వాత్ అతశ్శబ్దశ్చ పూర్వవృత్తస్య హేతుభావే పూర్వవృత్తఞ్చ కర్మజ్ఞాన మితి విజ్ఞాయతే అతిప్రసక్తస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య వేదార్థవిచారైకదేశత్వాత్, అధీతవేదస్యహి పురుషస్య కర్మప్రతిపాదనోపక్రమత్వాత్, వేదానాం కర్మ విచారరి ప్రథమంకార్యఇతి "అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా" ఇత్యుక్తమ్ కర్మణాఞ్చ ప్రకృతివికృతిరూపాణాం ధర్మార్థకామరూపపురుషార్థసాధనతానిశ్చయః, "ప్రభుత్వాదార్త్విజ్యమ్ ఇత్యన్తేన సూత్రకలాపేన షట్లక్షణేన కృతః ఏవం వేదస్యార్థపరత్వే కర్మణాఞ్చ తదర్థత్వే తేషాఞ్చ కేవలానాం త్రివర్గఫల త్వేనిశ్చితేసతి, వేదైకదేశభూతవేదాన్తభాగే కేవలకర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వం బ్రహ్మజ్ఞానస్యచానన్తస్థిరఫలత్వమాపాతతో దృష్ట్వా, అనన్తరం ముముక్షో రవధారితపరినిష్పన్నవస్తుబోధజనకశబ్దశక్తేః పురుషస్య బ్రహ్మబుభుత్సా జాయతే ఇతి (అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా) ఇతి కర్మవిచారానన్తరం తతఏవ హేతోః

* (వే-దీ). బ్రహ్మమీమాంసావిషయః, సా కిమారమ్భణీయా? ఉతానారమ్భణీయా ఇతి సంశయః తదర్థం పరీక్ష్యతే—వేదాన్తాఃకింబ్రహ్మణి ప్రమాణమ్? ఉతన? ఇతి. తదర్థం పరినిష్పన్నేఽర్థే శబ్దస్య బోధనసామర్థ్యావధారణం సమ్భవతి - నేతి నసమ్భవతీతిపూర్వపక్షః సమ్భవతీతి రాద్ధా న్తః యదా నసమ్భవతి - తదా పరినిష్పన్నేఽర్థే శబ్దస్య బోధన సామర్థ్యాభావా త్సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి నవేదాన్తాః ప్రమాణమితి తద్విచారాకారా బ్రహ్మ మీమాంసా నారమ్భణీయా యదా సమ్భవతి - తదా సిద్ధేఽర్థే శబ్దస్య బోధనసామర్థ్యసమ్భవా ద్వేదాన్తాః బ్రహ్మణి ప్రమాణమితి సాచారమ్భణీయా స్యాత్. అత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే —వృద్ధవ్యవహారాదన్యత్ర వ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారస్యచ కార్యబుద్ధి పూర్వకత్వేన కార్యఏవార్థే శబ్ద శక్త్యవధారణాత్, పరినిష్పన్నేఽర్థే బ్రహ్మణి నవేదాన్తాః ప్రమాణమితి తద్విచారరూపా బ్రహ్మమీమాంసా నారమ్భణీయేతి సిద్ధాన్తస్తు—బాలానాం మాతాపితృప్రభృతిభి రమ్బా తాత మాతుల శశి పశు పక్షి మృగాదిషు అఙ్గుల్యానిర్దిశ్య తత్తదభిధాయినశ్శబ్దాన్ప్రయుఞ్జానైః క్రమేణ బహుశశ్శిక్షితానాం తత్తచ్ఛబ్దశ్రవణసమనన్తరం స్వాత్మనామేవ తదర్థబుద్ధ్యుత్పత్తిదర్శనాత్, శబ్దార్థయోస్సమ్బన్ధాన్తరాదర్శనాత్, సఙ్కేతయితృ పురుషాజ్ఞానాచ్చ, బోధ్య బోధకభావఏవ శబ్దార్థయోస్సమ్బన్ధ ఇతినిశ్చిన్వానానాం పరినిష్పన్నేఽర్థే శబ్దస్య బోధకత్వావధారణం సమ్భవతీతి బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం ప్రామా ణ్యాత్తద్విచారాకారా బ్రహ్మమీమాంసా ఆరమ్భణీయేతి సూత్రార్థస్తు (అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా) (అథ) ఇత్యానన్తర్యే (అతః) ఇతిచ వృత్తస్య

† నాపి కృతిప్రయోజనత్వంకృత్యుద్దేశ్యత్వమ్-పురుషస్య కృత్యా రచ్యప్రయోజనమేవహి కృతిప్రయోజనమ్ †సచేచ్ఛావిషయః తస్మాదిష్టత్వాతిరేకికృత్యుద్దేశ్యత్వానిరూపణాత్ † కృతిసాధ్యతాకృతిప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవ.

స్వప్రయోజనార్థం మత్వాహి ప్రవర్తతే - ఉచ్యతే—నైతమసంభవః - అచేతనేషు పరాతిశయైక ప్రయోజనత్వదర్శనాత్ యద్యపి చేతనస్యాపరస్యేన స్వప్రయోజనమేవ పరమప్రయోజనం స్యాత్ - తథాపి నలక్షణస్య హానిః - జన్మక్రియాద్యక్షిత్రైర్గర్భస్థైః పరాతిశయనిష్పాదనైక ప్రయోజనతయా ప్రతిపత్తుం శక్యత్వాత్ ఇచ్ఛాస్వీకారో యథాసంభవమిరి హ్యుక్తమ్ తథాప్రతిపత్తియోగ్యత్వమనిష్టమప్యనర్జనీయం స్వయమపి ప్రతోర్య నాతి-అపిచ, పరాతిశయస్య పరమప్రయోజనత్వానతిస్వరసతశ్చేతనస్యాపి సంభవతి - ప్రకృష్టకృపాస్నేహాద్విశేషు తద్దర్శనాత్, దయాహిస్వార్థని పేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా అత్రానుమానేలం పరతఇతి వివక్షితః అర్థాదికామీయా పరదుఃఖం శమయిష్యద్దుఃఖానువృత్తిర్నిష్టాస్యాదితి రదర్శనా సాయ స్వార్థానపేక్షశబ్దః నద్యపి కృపయాపరం రక్షితస్యాప్రసిద్ధమిష్టమ్ - తథాప్యధృష్టాభిసంధిపూర్వకోహితెన్యైన పరదుఃఖనిరాకరణమపశాప్రసారాదిమత్త్వదర్శనాత్, లద్రక్షణపరాయణస్య ఫలప్రాప్తేరభావదర్శనాచ్చ, స్వార్థానపేక్షతా యుక్తా - పరదుఃఖస్యజనితాలాప్యాకస్వదుఃఖనివృత్తిరూపఫలాప్రాప్తిరితి నస్వార్థాపేక్షత్వమితిచేన్ - ఈదృశం స్వార్థత్వం శేషస్యాప్యస్తి నదృష్టస్వార్థానపేక్షత్వం నవిహన్తి - కింయ తదను కూలమేవ - పరదుఃఖజ్ఞానరూపదుఃఖనివృత్తిః పరాభివ్యదయజ్ఞానరూపప్రీతిమాత్రెవంచ వినాస్వార్థానపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్ తథా - మిత్రాదిషు స్నేహప్రకర్షాచ్చ స్వార్థానపేక్షా ప్రవృత్తిః బన్ధుద్రవిణశోధర్మహానికరప్రాణాత్యయకరేచ దృశ్యతే-సంబన్ధవిశేషాన్వితేషు ప్రీతిః-స్నేహః యస్య విపాకాః-అస్థానభయశఙ్కిత్వమ్, దోషానవభాసో, దోషేపి గుణబుద్ధిరిత్యాదయః స్నిగ్ధశ్చ జనస్స్వసత్తామనపేక్ష్య పుత్రాదిదుఃఖనివృత్త్యర్థం ప్రవర్తమానో దృశ్యతే-తచ్చ తద్గతదుఃఖాసహత్వకృతమ్ యస్య దుఃఖాతిశయదర్శనం స్వసత్తానపేక్షతామాపాదయేత్-సచ నిరతిశయప్రీతివిషయః పరానర్థనివృత్త్యా ప్రీతితారతమ్యస్య తద్విషయప్రీతి తారతమ్యనిబన్ధనత్వాత్ యశ్చ నిరతిశయప్రియః తదభ్యుదయోపి నిరతిశయప్రియః తత్ప్రీతితారతమ్యస్య తత్సంబన్ధిప్రీతితారతమ్యహేతుత్వాత్ తదభ్యుదయశ్చ పరమప్రయోజనంభవతి, స్వప్రీతిహేతుభూతస్వగతార్థాన్తరసాధనత్వానపేక్ష్యేణ స్వేచ్ఛావిషయత్వాత్ అతఃకృపయా స్నేహేనవా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వదర్శనాత్ పరప్రయోజనస్య పరమప్రయోజనత్వం సిద్ధమితి నశేషలక్షణస్యాసంభవః నచ పరమప్రయోజనరూపపరాతిశయాధాయకత్వస్య మిత్రాదిష్వపిసంభవాత్ లక్షణస్యాతివ్యాప్తిశ్శఙ్కనీయా-తేషాంపరాతిశయైకప్రయోజనత్వ నియమాభావాత్ తద్ధి తేషామాకారవిశేషోపహితరూపేణవా యావత్సత్తంవా పురుషవిశేషంప్రతి ననియతం, పురుషభేదేనాప్యనియతంచ, భృత్యేషుతు తన్నియతమ్-శేషిపి శేషనియమాభావేపి యంకంచిత్ప్రతి పారార్థ్యం భృత్యాదేర్యావదాత్మభావీతి యదిదృక్త్వం నదృశ్యతే-తేషాం నభృత్యత్వమ్ యద్వా—యద్యపి గర్భదాసాదయస్స్వేషాం పరార్థైకప్రయోజనత్వ మనన్తరస్వేష్టాతిశయాధానమపి స్వార్థం మన్యన్తే - తథాపి స్థూలోహమిత్యాత్మనోదేహాద్యభిన్నత్వబుద్ధివత్ సాభ్రాన్తిరితి నలక్షణావ్యాప్తిః - స్వార్థత్వబుద్ధేరాత్మస్థూలత్వధియఇవ ప్రమాణబాధితత్వాత్ నచ స్వార్థత్వభ్రాన్తిమాత్రేణ పారార్థ్యహానిః - నహ్యాత్మనఃస్థూలోహమితి భ్రాన్త్యా దేహవైలక్షణ్యహానిః ఏవం చిదచితోరపి స్వాతన్త్ర్యబుద్ధేర్భ్రాన్తిబాధితత్వాన్నలక్షణావ్యాప్తిః నహ్యతు వ్రీహ్యాదీనాం యాగీయత్వాజ్ఞానేపి యాగశేషత్వహానిః స్వాతన్త్ర్యాభిమానవతః పరమప్రయోజనరూపం పరగతాతిశయం నియమేనానాదధతః కథం లక్షణవత్త్వమితిచేన్న - ఏతద్బుద్ధ్యా తథాత్వానవగమేపి వస్తుతః పరమాత్మలీలోపకరణతయా పరమాత్మని లీలారసరూపాతిశయస్య నియమేన సిద్ధేః తత్త్వజ్ఞైరీశ్వరపరికరత్వేన నియమేన జ్ఞాయమానత్వంచాస్య కించిత్కారః లేనైతత్పరికరవత్తయా జ్ఞాయమానత్వరూపాతిశయఃపరస్య సిధ్యేత్ తదుక్తం నీతివిధి ః ※ మనాగుపకారితా సర్వస్యాస్త్యేవ తత్పరికరత్వేన జ్ఞాయమానత్వాదితి శేషభూతస్వావహితలీలారసాద్యతిశయభాక్త్వం నహంమాత్మనోవాప్తసమస్తకామత్వవిరోధి - ఇచ్ఛాయాం సత్యామభిమతవినియోగానుగుణపరికరసంపత్తిర్హ్యవాప్తసమస్తకామత్వమ్ యథాహ భగవాన్భాష్యకారో వేదాన్తసారే ※ అస్యావాప్తసమస్తకామత్వంహి సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావఇతి అతో యథోక్తశేషలక్షణముపపన్నమ్ ఏవమిత్థముక్తం శేషలక్షణమఙ్గీకృత్య కృతింప్రతి శేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి వక్తుం నశక్యతే - వికల్పాసహత్వాత్ కింత్వయా ద్వారశేషిత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమభిమతమ్ - ఉతపరమశేషిత్వమ్. ప్రథమేభావార్థస్యాపి కృతిశేషిత్వంస్యాత్ - తస్య కృతిసాధ్యత్వాత్ ద్వితీయే స్వర్గస్య కృతింప్రతిశేషిత్వం స్యాత్ - కృతిసాధ్యాపూర్వస్యాపి స్వర్గసాధనత్వాత్ అతఃకృతిశేషిత్వరూపం కృత్యుద్దేశ్యత్వం ఫలభావార్థవిలక్షణాకారేణ నసిధ్యతి.

† అథకృతిప్రయోజనత్వం కృత్యుద్దేశ్యత్వమితి పక్షంమాశఙ్కతే (నాపీతి) నహికృతిర్నామ చేతయమానా కాచిత్ప్రయోజనవతీ - తస్మాత్కృతిప్రయోజనంనామ కృతిమత్పురుషప్రయోజనమిత్యర్థః † తతఃకిమిత్యపేక్షాయాం తచ్చేష్టత్వే పర్యవస్యతీత్యాహ (సచేతి) † (కృతిసాధ్యతాకృతి ప్రధానత్వరూపం కార్యం దుర్నిరూపమేవేతి) కృతిప్రధానత్వశబ్దేన స్వేదాదివ్యావృత్తిః - కృతిసాధ్యతాశబ్దేనాత్మవ్యావృత్తిః తస్యహి కృతిశేషిత్వమస్తి. విశిష్టస్య లక్షణత్వాత్తత్ర విశేష్యే దుర్నిరూపేసతి విశిష్టమేవాసిద్ధమిత్యర్థః.

‡ బ్రహ్మవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తమ్భవతి. తదిదమాహ శ్రుతిః ‘‘పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్, సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్, తస్మై సవిద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ, యేనాక్షరం పురుషం వేదసత్యమ్, ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్’’ఇతి ‘‘బ్రాహ్మణః’’- వేదాభ్యాసరతః ‘‘కర్మచితాన్’’- కర్మణాసమ్పాదితాన్, ‘‘లో

౧౮౬ † నియోగస్యాపి నాకాదివిషయభూతసుఖదుఃఖనివృత్తిభ్యామన్యత్వాత్ తత్సాధనతయైవేష్టత్వం కృతిసాధ్యత్వంచ † అత ఏవ హి తస్య క్రియాతిరిక్తతా - † అన్యథా క్రియైవ కార్యం స్యాత్ - † స్వర్గకామపదసమభివ్యాహారానుగుణ్యేన లిఙాదివాచ్యం కార్యం స్వర్గసాధనమేవేతి గుణభఙ్గినః క్రియాతిరేకస్థిరం స్వర్గసాధనమపూర్వమేవ కార్యమితి స్వర్గసాధనతాశ్లేషేణైవ హ్యపూర్వవ్యుత్పత్తిః † అతః † ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ పశ్చాత్స్వర్గసాధనం భవతీత్యుపహాస్యమ్ - † స్వర్గకామపదాన్వితకార్యాభిధాయిపదేన ప్రథమమప్యనన్యార్థతానభిధానాత్ † సుఖదుఃఖనివృత్తితత్సాధనేభ్యోఽన్యస్యానన్యార్థస్య కృతిసాధ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ † అపిచ — † కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజనత్వమ్ † సుఖవన్నియోగస్యాప్యనుకూలత్వమేవేతి చేత్ - † కో నియోగస్సుఖమ్. † సుఖమేవ హ్యనుకూలం † సుఖవిశేషవన్నియోగాపరపర్యాయం విలక్షణం † సుఖాన్తరమితి చేత్ † కిం తత్ర ప్రమాణమితి వక్తవ్యమ్ † స్వానుభవశ్చేన్న -

౧౮౬ † ఏవం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం దూషితమ్ అథ స్వతఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వం తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచ దూషయతి (నియోగస్యాపీతి) ఇష్టః - ఇచ్ఛా, అత్రేచ్ఛావిషయభూతార్థాన్తరసాధనత్వవిరహేణేష్టత్వం స్వతఇష్టత్వం వివక్షితమ్ - తత్సుఖస్య దుఃఖనివృత్తేశ్చ సమానమ్ స్వతఇష్టత్వం స్వతఇష్టత్వప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వంచ తయోరేవ - తస్మాత్స్వతఇష్టత్వ తత్ప్రయుక్తకృతిసాధ్యత్వే తత్సాధనతయేష్టస్య నియోగస్య న సిధ్యత ఇత్యర్థః † సాధనతయేష్టత్వముపపాదయతి (అత ఏవ హీతి) † సాధనత్వేన సిద్ధ్యనఙ్గీకారే ధాత్వర్థ ఏవ కార్యం స్యాదిత్యాహ (అన్యథేతి) † ఏతద్వివృణోతి † (స్వర్గకామేతి) † (అత ఇతి) స్వర్గకామపదాన్వయాత్ప్రాగేవం ధాత్వర్థమాత్రస్యైవ కార్యతాప్రతిపత్తేః తదన్వయే తత్సాధనతయైవ ప్రతిపత్తేశ్చేత్యర్థః † (ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నస్య కార్యస్యానన్యార్థత్వనిర్వహణాయాపూర్వమేవ పశ్చాత్ స్వర్గసాధనం భవతీతి) అయమర్థః — యథా స్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయానుజీవినామభిమతం ప్రభుః ప్రదదాతి - తద్వదపూర్వమపి స్వయం ప్రధానతయా ప్రతిపన్నం స్వప్రాధాన్యనిర్వహణాయ స్వం సాధయతః పురుషస్య స్వర్గం దదాతీతి యథాపశ్చికారయాం ... అత్యన్తసిద్ధ్యనుకూలస్య నియోజ్యస్య ప్రసిద్ధయే । కుర్వత్స్వర్గాదికమపి ప్రధానం కార్యమేవ న ఇతి ఉపహాస్యం - సమీపస్థోపి హాస్యమ్ † అత ఇత్యుక్తమర్థం వివృణోతి (స్వర్గకామేతి) ప్రాధాన్యేన కార్యప్రతిపత్తిః కిమేకపదశ్రవణవేలాయాం - ఉత స్వర్గకామపదాన్వితవేలాయామితి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమే కల్పే దూషణం అన్యథా క్రియైవ కార్యం స్యాదిత్యనేనోక్తం భవతి తస్మిన్నేవ పక్షే ఽభ్యుపగమేన దూషణాన్తరంచ - ఏకపదేన కార్యమనన్యార్థం ప్రతిపన్నమస్తు - తథాప్యన్వితాభిధానదశాయాం ప్రతిపన్న ఏవార్థస్సమ్యగర్థః - అతో నానన్యార్థత్వమితి † ద్వితీయే కల్పే దూషణముచ్యతే (స్వర్గకామపదాన్వితేతి) స్వర్గకామపదాన్వితలిఙాదినా తత్సాధనతయైవాభిధానాత్ప్రథమమనన్యార్థతయా ప్రతిపన్నమితి నవక్తుం యుక్తమిత్యర్థః † వ్యుత్పత్తిదశాయామపూర్వస్య సాధనతయా వ్యుత్పత్తిః - అభిధానదశాయాంతు అనన్యార్థం స్థాయికార్యమిత్యేవ ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం - అపూర్వవ్యుత్పత్తివతోపి పురుషస్య ఏకపదశ్రవణవేలాయామనన్యార్థత్వప్రతీత్యనుపపత్తిమాహ (సుఖేతి) న నిర్విశేషం సామాన్యమితిన్యాయాత్ సాధ్యమితి సామాన్యేనాభిధీయమానమపి విశేషనిష్ఠతయా ప్రతీయతే. సుఖం దుఃఖనివృత్తిస్తత్సాధనంవా త్రిష్వేవ కృతిసాధ్యాని - తస్మాదేతేషు త్రిష్వన్యతమేన సాధ్యేన భవితవ్యమ్ తత్ర సుఖత్వదుఃఖనివృత్తిత్వాయోగాత్తత్సాధనతయైవ సాధ్యమితి ప్రతీయతే కృతిస్త్రిష్వన్యతమమేవ గోచరయతి తథాదర్శనాత్ దర్శనానురోధేనచాభ్యుపగన్తవ్యమ్ - కృతేః క్రియాతిరిక్తగోచరత్వాదర్శనేనహి కృత్యపూర్వయోర్ఘటకత్వేన భావార్థో నివేశితః తస్మాత్త్రిష్వన్యతమత్వాభావే సాధ్యమితి ప్రతీతిరేవ నస్యాదిత్యర్థః. కించ—అన్వితాభిధానవాదినా స్వర్గకామపదాన్విత ఏవ లిఙాదిః కార్యమభిదధాతీతి వక్తవ్యమ్ - తదానీం తత్సన్నిధానబలేన తత్సాధనతయైవ ప్రతీతిస్స్యాదితి నానన్యార్థతయా ప్రతిపత్తిరితి సుఖేత్యాదేరేవం వార్థః—సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాత్ స్వతఇష్టతయా కృతిసాధ్యత్వ మయుక్తమ్, తత్సాధనాద్యతయా పరంపరయేష్టత్వేన కృతిసాధ్యత్వమప్యయుక్తమితి † పూర్వం తృతీయాకారరూపం ప్రయోజనత్వం నిరస్తమ్ అథ స్వతఇష్టత్వరూపం ప్రయోజనత్వంచ సుఖదుఃఖనివృత్త్యన్యత్వాన్నిరస్తమ్ ఇదానీం స్వతఇష్టత్వసిద్ధయే అనన్యార్థత్వప్రతీత్యై చ సంభావనీయం సుఖరూపప్రయోజనత్వం దూషయితుముపక్రమతే (అపిచేతి) † (కిమిదం నియోగస్య ప్రయోజనత్వమితి) కిం - క్షేపే † శఙ్క్యతే (సుఖవదితి) † అనుకూలత్వం సుఖేతరస్యానుపపన్నం మన్యమానః పృచ్ఛతి (కిమితి) † అభిప్రేతం వివృణోతి (సుఖమేవహీతి) † పునశ్శఙ్క్యతే (సుఖవిశేషవదితి) నియోగాపరపర్యాయమ్-పర్యాయశబ్దబాహుల్యసంభవాదపరశబ్దః † (సుఖాన్తరమితి) యథా భౌమసుఖాద్విలక్షణం స్వర్గాదిసుఖం సంభావ్యతే - తథా తతోపి విలక్షణం సుఖాన్తరమిదమిత్యర్థః † ప్రమాణాభావం వక్తుమాహ (కింతత్రేతి) † చన్దనాదిసుఖంహి స్వానుభవసిద్ధమ్ । అతస్స్వానుభవో, లౌకికవాక్యమ్ । వేదేచ కామ్యవిధివాక్యమ్। నిత్యనైమిత్తికవాక్యమర్థవాదాశ్చ, యథాక్రమం నియోగస్య సుఖరూపతాం ప్రతి ప్రమాణాని నభవన్తీత్యుచ్యతే (స్వానుభవశ్చేత్యాదినా)

‡ కాన్” - ఆరాధ్యత్వేనయిష్టత్వేన తు యస్వభావాన్, కర్మమీమాంసయా ‘పరీక్ష్య”, “అకృతః” - నిత్యః పరమపురుషః, “కృతేన” - కర్మణా, నస్యాద్ ఇతి, తతో “నిర్వేదమాయాత్”, సః - “తద్విజ్ఞానార్థం, గురుమేవాభిగచ్ఛేత్, సమిత్పాణిః, శ్రోత్రియమ్” - వేదాన్తవేదినమ్, “బ్రహ్మనిష్ఠమ్” -

విషయ విశేషానుభవసుఖవన్నియోగానుభవసుఖమిదమితి భవతాపి నానుభూయతే శాస్త్రేణ నియోగస్య పురుషార్థతయ ప్రతిపాదనాత్ పశ్చాత్తు భోక్ష్యత ఇతిచేత్ కిం తన్నియోగస్య పురుషార్థత్వవాచి శాస్త్రమ్ నతావల్లౌకికం వాక్యమ్ † తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్, తేన సుఖాదిసాధనతయైవ కృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాత్. నాపివైదికమ్ తేనాపి స్వర్గాదిసాధనతయైవ కార్యస్య ప్రతిపాదనాత్ నాపి నిత్యనైమిత్తికశాస్త్రమ్ - తస్యాపి తదభిధాయిత్వం స్వర్గకామ వాక్యస్థాపూర్వవ్యుత్పత్తిపూర్వకమిత్యుక్తరీత్యా తేనాపి సుఖాదిసాధన కార్యాభిధానమవర్జనీయమ్ నియతైహికఫలస కర్మణోఽనుష్ఠితస్య ఫలత్వేన తదానీమనుభూయమానాన్నాద్యరోగతాదివ్యతిరేకేణ నియోగరూపసుఖానుభవానుప లబ్ధేశ్చ నియోగస్సుఖమిత్యత్ర నకించన ప్రమాణముపలభామహే అర్థవాదాదిష్వపి స్వర్గాదిసుఖప్రకారకీర్తనవన్నియో రూప సుఖ ప్రకారకీర్తనం భవతా [మ] పి నదృష్టచరమ్.

౧౮౭. † అతో విధివాక్యేష్వపి ధాత్వర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతామాత్రం †శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవ లిఙాదేరర్థ్యమిత్యధ్యవసీయతే. † ధాత్వర్థస్యచ యాగాదేరగ్న్యాదిదేవతాన్తర్యామిపరమపురుషసమారాధనరూపతా, సమారాధితాత్పరమపురుషాత్ఫలసిద్ధి, శ్చేతి ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే † అతో వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం పరం బ్రహ్మ బోధయన్తీతి బ్రహ్మోపాసనఫలానన్త్యం స్థిరత్వంచ సిద్ధమ్ †చాతుర్మాస్యాదికర్మస్వపి కేవలస్య కర్మణః † క్షయిఫలత్వోపదేశాదక్షయఫలశ్రవణమ్ * ౧ † వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమిత్యాదివదాపేక్షికం మన్తవ్యమ్.

† (తస్య దుఃఖాత్మకక్రియావిషయత్వాత్తేన సుఖాదిసాధనతయైవ కృతిసాధ్యతామాత్రప్రతిపాదనాదితి) దుఃఖాత్మకస్య సుఖాదిసాధనభూత ధాత్వర్థస్య కర్తవ్యతాప్రతిపాదనాదిత్యర్థః. నియతైహికఫలస్యేత్యాదినా యోగ్యానులబ్ధిరుచ్యతే నియతైహికఫలస్య కర్మణః-అప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్య కర్మణ ఇత్యర్థః అనేనాన్యేష్టిసాపేక్షపరమాపూర్వవ్యావృత్తిః

౧౮౭ † అథ కృతిసాధ్యత్వం దూషయతి (అతో విధివాక్యేష్వపీతి). † కిం వ్యుత్పత్తిసిద్ధత్వాద్ధాత్వర్థాతిరిక్తార్థస్స్వీక్రియతే। ఉత పురుషార్థసిద్ధ్యర్థమ్। ఉత సుఖసాధనత్వలక్షణవ్యవహితపురుషార్థత్వసిద్ధ్యర్థమితి వికల్పం హృది నిధాయ ప్రథమద్వితీయకల్పయోరుత్తరమాహ (అతఇతి) అయమర్థః—ఉక్తప్రకారేణ ధాత్వర్థాతిరిక్తే వ్యుత్పత్త్యభావాత్, తథావిధస్య స్వతః పురుషార్థత్వాభావాచ్చేతి. కర్తృవ్యాపారః - ప్రయత్నః † శబ్దశాస్త్రస్వారస్యమప్యస్మత్పక్షే విద్యత ఇత్యాహ (శబ్దానుశాసనసిద్ధమేవేతి). † సాధనత్వసిద్ధ్యర్థం క్రియాతిరిక్తార్థస్వీకార ఇత్యత్రాహ (ధాత్వర్థస్యచేతి) * ౨ దేవపూజాదావితిహి ధాతురితి భావః † ప్రకృతబ్రహ్మవిచారారమ్భహేతుస్సిద్ధిరిత్యాహ (అతఇతి) సిద్ధవస్తుని బుద్ధిపూర్వకం యదృచ్ఛయాచాద్యవ్యుత్పత్తి సంభవాత్, అన్యథా విధిశేషతయా సిద్ధే, శ్చేత్యర్థః. † అథ విశేషణాంశాసిద్ధిం పరిహరతి (చాతుర్మాస్యాదీత్యాదినా) కర్మణామావృత్తివిధానాత్ క్షయిఫలత్వమవగతమితి సిద్ధమిత్యనుసన్ధేయమ్. * † తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఇత్యాదివాక్యమభిప్రేత్యాహ (క్షయిఫలత్వోపదేశాదితి). అక్షయఫలశ్రవణనిర్వాహమాహ (వాయుశ్చేతి) నహిచాతుర్మాస్యాదివాక్యేషు అక్షయఫలశ్రవణమర్థవాదోక్తత్వాత్త్యజ్యతే - అపితు కర్మణామావృత్తివి

† సాక్షాత్కృతపరమపురుషస్వరూపమ్ సః-గురుః, "సమ్యగుపసన్నాయ - తస్మై", "యేన"- విద్యావిశేషేణ, "అక్షరమ్, సత్యమ్", పరమపురుషం విద్యాత్, "తామ్ - బ్రహ్మవిద్యామ్ - ప్రోవాచ"- ప్రబ్రూయాదిత్యర్థః, "స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్, తస్మై స విద్వాన్, ప్రోవాచ" ఇత్యన్వయాత్ అ

* హేతుభావే బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసా (బ్రహ్మజిజ్ఞాసా) - జ్ఞాతుమిచ్ఛా - జిజ్ఞాసా. ఇచ్ఛాయాః ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానమిహాభిప్రేత

౧॥

† అతశ్చ కేవలానాం కర్మణామల్పాస్థిరఫలత్వాత్, బ్రహ్మజ్ఞానస్య చానన్తస్థిరఫలత్వాత్, తన్నిర్ణయఫలో బ్రహ్మవిచారారమ్భో యుక్త ఇతి స్థితమ్

[ఇతి శ్రీభాష్యే జిజ్ఞాసాధికరణమ్] ౧

నాత్ క్షయిఫలత్వావగమాచ్చ తత్సాధ్యకర్మణాం క్షయిఫలత్వనిర్ణయసిద్ధిః - అతో హేతౌ విశేషణాంశస్సిద్ధః † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి) అస్యాధికరణస్య బ్రహ్మమీమాంసా విషయః సా కిమారమ్భణీయా - ఉత నేతి సంశయః సిద్ధవస్తుని శబ్దవ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి విచారః అస్తీతి నిశ్చయః అనన్తస్థిరప్రయోజనమిత్యధికరణార్థసఙ్గ్రహః యథాహుః ※ విషయస్సంశయశ్చైవ విచారో నిర్ణయస్తథా । ప్రయోజనేన సహితమేతత్పఞ్చాఙ్గమధికరణమితి ※ పరీక్ష్య లోకానిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మసాక్షాత్కారార్థమాచార్యోపసదనవిధిపూర్వకం గురూపసదనవిధిపరమ్-గురుమేవాభిగచ్ఛేదిత్యుక్తత్వాత్ రాగతః ప్రవృత్తత్వాత్ విధేయాభావాదస్య సూత్రస్య వాక్యత్వం నఘటతే - ఉద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవద్ధి వాక్యమ్ - విధేయంహ్యుపాదేయమితి నవాచ్యమ్ - అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాత్ - ప్రాగజ్ఞాతంవాక్యజ్ఞాప్యంహ్యుపాదేయమ్ రాగతో బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తస్యాపి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిర్నాస్తీతి వాక్యేన అనారమ్భణీయత్వం జ్ఞాయతే - తంప్రతి సిద్ధవస్తుని వ్యుత్పత్తిసద్భావాదారమ్భణీయత్వజ్ఞాపనమజ్ఞాతజ్ఞాపనమేవేత్యుద్దేశ్యోపాదేయవిభాగవత్త్వం సూత్రస్య అత్రహి రాగతః ప్రవృత్తిమతః పూర్వపక్షహేతునా నివృత్తౌ ప్రసక్తాయామప్రతిపన్నస్తత్పరిహారో విధీయతే [ఇత్యధికరణసిద్ధాన్తః]

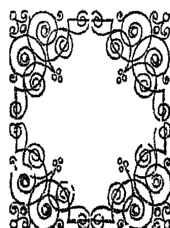
ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం జిజ్ఞాసాధికరణమ్ ౧

‡ ప్రత్యాచ్చ విధావపి లిటో విధానాత్ ఛన్దసి లుఙ్ లఙ్ లిటః” ఇతి

[ఇతి వేదాన్తసారే జిజ్ఞాసాధికరణమ్] ౧

* పూర్వవృత్తాదల్పాస్థిర ఫలకేవలకర్మాధిగమాదనన్తరం తతఏవ హేతోరనన్తస్థిరఫల బ్రహ్మాధిగమః కర్తవ్య ఇతి

[ఇతి వేదాన్తదీపే జిజ్ఞాసాధికరణమ్] ౧

౧. †కింపున స్తద్బ్రహ్మ-యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యత ఇత్యత్రాహ. †జన్మాద్యస్య యతః. (౨) †జన్మాదీతి-సృష్టిస్థితిప్రళయమ్.

౧. † అథ శాస్త్ర కాణ్డ ద్వికాఽధ్యాయ పాద పేటికాఽధికరణ రూపసంబన్ధిభేదేన సప్తవిధాసు సఙ్గతిషు సఙ్గత్యన్తరాణాం స్పష్టత్వాదధికరణసఙ్గతిమాహ (కింపునరితి) శాస్త్రసఙ్గతిస్తు వేదార్థవిచారరూపతయా స్పష్టతరా. వేదాన్తార్థవిచారరూపత్వాత్కాణ్డసఙ్గతిః. కారణవిషయత్వాద్ద్వికసఙ్గతిః. కారణవిషయవాక్యతర్కరూపత్వాదధ్యాయసఙ్గతిః. అయోగవ్యవచ్ఛేదవిశ్రాన్తేః పాదసఙ్గతిః. శాస్త్రారమ్భార్థత్వాత్పేటికాసఙ్గతిః. అతోఽవాన్తరసఙ్గతిః కింపునరిత్యాదిభాష్యేణోచ్యతే. జిజ్ఞాస్యమ్ - విచార్యమ్. సకలేతరపురుషార్థతత్సాధనపరిత్యాగపూర్వకం ప్రాప్యత్వేనోపాయత్వేనచ యజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమిత్యర్థః. ప్రాప్యతయా ప్రాపకతయాచహి బ్రహ్మపాతత్రయతిపన్నమ్ అనేన జిజ్ఞాస్యమితిపదేన ప్రాణవ వేద ప్రధానాద్యాసాధారకార్యావీర బ్రహ్మశబ్దార్థవ్యావృత్తిః - తస్య వ్యావర్తకస్య లక్షణస్య వక్తవ్యతయాచహి సిధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వయోగి ※ బృహతి బృంహయతి ※ బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి గీయతఇతి శ్రుతిస్మృతినిర్వచనాత్. తత్ర ※ బ్రాహ్మణ్యై సర్వా దేవతాః ※ నతిరస్త్యద్విరుత్తరః ※ అగ్నిస్సర్వా దేవతాః ※ ఏకఏవ రుద్రః ※ సోమఃపవతే జనితామతీనాం, జనితా దివో, జనితా పృథివ్యాః, జనితాగ్నేః, జనితాసూర్యస్య, జనితేన్ద్రస్య, జనితోతవిష్ణోః ※ ఆపోవా ఇదగ్ సర్వమిత్యాదిభిర్బ్రహ్మణాగ్నీన్ద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరహితత్వ ప్రతీతేరర్థతత్త్వం వ్యాకులమ్ - అతస్తేషు తాపత్రయాతుర జిజ్ఞాస్యం తత్ బ్రహ్మ కింలక్షణకమిత్యర్థః. సర్వేషాం సమాభ్యధికరాహిత్యే ప్రతీతేపి తత్ వ్యాహతమ్, అన్యపరవాక్యావగతంచ, ఇత్యనాదరణీయమ్. తత్తత్ప్రధానేషు సృష్టిప్రళయప్రకరణేషు యదేవ నిరతిశయ బృహదుక్తం తదేవ జిజ్ఞాస్యమిత్యభిప్రాయేణాహ ※ యతోవాఇమానీత్యాదిశ్రుతిః. ఇతీమమర్థం హృది నిధాయ సూత్రకారేణ జన్మాదిసూత్రం ప్రణీతమిత్యభిప్రాయవతోక్తం కింపునస్తద్బ్రహ్మ యజ్జిజ్ఞాస్యముచ్యతఇతి. నహికింపునర్బ్రహ్మేత్యుక్తమ్.† సూత్రముపాదత్తే (జన్మాద్యస్యయతఇతి) ప్రథమంపదంవ్యాచష్టే (జన్మాదీతి-సృష్టిస్థితిప్రళయమితి) అన్యత్పదద్వయం వాక్యార్థయోజనాయాం వ్యాఖ్యాస్యతే- ప్రథమపదవ్యాఖ్యానస్య సమాసార్థనిర్ణయార్థం వాక్యాన్తరసాపేక్షత్వేన వాక్యార్థయోజనాయామన్తర్భావయితుమశక్యత్వాత్తస్య పృథగ్వ్యాఖ్యానమ్. సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యత్ర సృష్టిశబ్ద ఉత్పత్తిపరః. ※ సృష్టిస్థిత్యన్తకాలేషు ※ సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమిత్యాదిప్రయోగాత్. ప్రయోజ్యప్రయోజకవ్యాపారవాచిశబ్దానాం వ్యతికరేణ ప్రయోగో బ్రహ్మణఏవ నిమిత్తోపాదానత్వాభిప్రాయనిబన్ధనః. సృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారార్థేద్వన్ద్వః. ఏకస్మిన్కార్యేఽన్యోన్యసాపేక్షతయా తుల్యనిష్పాదకత్వేనాన్వయ ఇతరేతరయోగః - యథా దర్శపూర్ణమాసయోస్స్వర్గంప్రతి. అత్ర సముదితవివక్షా. అయమేవ సముదాయవివక్షాయాం సమాహారః. తత్కృతమేకవచనత్వం, నపుంసకత్వంచ. అతోఽత్ర సృష్టిస్థితిప్రళయమితి సమాహారే ద్వన్ద్వఃకృతః - వాక్యార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయాఇతీతరేతరయోగద్వన్ద్వఃకృతః - ఉభయోరపి ఫలైక్యాత్. జన్మాదీతీత్యత్రేతికరణేన తత్రైకవచనే తాత్పర్యం గమ్యతే. తత్ర పదార్థయోజనాయాం సృష్టిస్థితిప్రళయమిత్యేకవచనాన్తపదేన సౌత్రపదస్యైకవచనమనుసృతమ్. తత్రాప్యేకవచనం సృష్టిస్థితిప్రళయానాం సముదాయో లక్షణం నత్వేకైకమితి జ్ఞాపనార్థమ్. సముదాయస్య లక్షణత్వం శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే ※ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీత్యత్రహి నప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మే

‡ (వే-సా). (అస్య) విచిత్రచిదచిన్మిశ్రస్య వ్యవస్థిత సుఖదుఃఖోపభోగస్య జగతః. జన్మస్థితిలయాః (యతః) తత్ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయతి శ్రుతిరిత్యర్థః, "యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, తద్బ్రహ్మ" ఇతి. సూత్రే (యత) ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ, జనిస్థితిలయానాం సాధారణత్వాత్. జనిహేతుత్వఞ్చ నిమిత్తోఽపాదానరూపం వివక్షితమ్, "యతః" ఇతిహి శ్రుతిః. ఇహోభయవిషయా కథమితిచేత్. "యతోవా ఇమాని" ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధేశ్చ ఉభయ విషయత్వాత్ "సదేవ సోమ్యేదమగ్రఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్। తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత" ఇత్యత్ర, "సదేవ - ఇదమ్ - అగ్రే - ఏకమేవ - ఆసీత్-" ఇతి ఉపాదానతాం ప్రతిపాద్య. "అద్వితీయమ్" ఇతి అధిష్ఠాత్రన్తరనివారణాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ నిమిత్తముపాదానఞ్చేతి విజ్ఞాయతే. "తదైక్షత, బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాత్మనఏవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపేణ బహుభవనం సఙ్కల్ప్య తథైవ సృష్టివచనాచ్చ. అతస్సూత్రేపి "యతః" ఇతి హేతౌ పఞ్చమీ. అత్రైవ బ్రహ్మణో జగన్నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వఞ్చ ప్రతిపాదితమ్, అర్థ విరోధాత్, "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్" ఇత్యాదివిశేషశ్రుత్యా చాక్షిప్య, "ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్, అభిధ్యోపదేశాచ్చ, సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్, ఆత్మకృతేః" ఇత్యాదిభిః సూత్రైః పరిహరిష్యతే. ననుచ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యతయా నిరస్తసమస్తాపురుషార్థగన్ధమ్, బ్రహ్మైవాఽఽత్మానం విచిత్రచిదచిన్మిశ్రం జగద్రూపమిదం సర్వమసృజతేతి కథముపపద్యతే? తదేతత్ సూత్రకారస్స్వయమేవ పరిచోద్యపరిహరిష్యతి. "అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్" "ఇతరవ్యపదేశాద్ధితా కరణాదిదోషప్రసక్తిః" ఇతిచోద్యమ్. పరిహారస్తు "నతుదృష్టాన్తభావాత్" "అధికన్తుభేదనిర్దేశాత్" ఇతిచ. "క్షరన్త్వవిద్యా హ్యమృతన్తు విద్యా, విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోన్యః" "సకారణం కరణాఽధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః" "క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానావీశతే దేవ ఏకః" అచిద్వర్గం స్వాత్మనోభోగ్యత్వేన హరతీతి భోక్తా హరఇత్యుచ్యతే.—"ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షరఏవచ। క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షరఉచ్యతే॥ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః॥ యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్తమః" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిగణైః ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మణః భేదేన నిర్దేశాత్. పరమపురుషార్థభాగినః ప్రత్యగాత్మనో

పర్యన్త క్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః † (యతః) యస్మా † త్సర్వేశ్వరా † న్నిఖిలహేయప్రత్యనీక † స్వరూపా † త్సత్యసంకల్పాత్ † జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణాత్ † సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేః పరమకారుణికా † త్పరస్మా † త్పుంసః - సృష్టిస్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే - తత్ బ్రహ్మేతి † సూత్రార్థః.

నుపపత్తిస్సూచితా. † తృతీయం పదముపాదత్తే (యత ఇతి) నను—పూర్వస్య పదస్య శ్రుతివివక్షానుసారేణ వ్యాఖ్యానం కృతమ్ - అత్ర తు తచ్ఛబ్ద శ్రవణాభావేపి కథమనేకవిశేషణోక్తిః. ఉచ్యతే—※ యతో ※ యేన ※ యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రాపకవాక్యసాపేక్షః - తత్ర ప్రాపకవాక్యేషు జగత్కారణత్వ జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగి యావ్ద్విశేషణవిశిష్టో యోఽర్థస్సనిర్దేశ ఉక్తః - తావద్విశేషణవిశిష్టస్యైవాత్ర శ్రుతౌ యచ్ఛబ్దేన వివక్షిత ఇతి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి కృత్వా తత్తద్విశేషణవిశిష్ట తద్ధర్మివిశేషపరత్వం సౌత్రస్య యచ్ఛబ్దస్యోక్తమ్. యత ఇత్యత్ర తసిప్రత్యయస్య సార్వవిభక్తికత్వా ద్విభక్త్యన్తరశఙ్కా స్యాత్ - తేన జన్మాదయో యత్ర సన్తీతి దేశకాలాదివదధికరణత్వమేవ బ్రహ్మలక్షణమిత్యపి శఙ్కితుం శక్యమ్. ఏవం తసిలోఽప్యేక ద్వి బహువచన సాధారణత్వా. త్కారణవాక్యేషు సద్బ్రహ్మాద్యనేక శబ్దైరభిధానాచ్చ కారణానేకత్వ శఙ్కా స్యాదితి తదుభయ వ్యుదాసార్థం యస్మాదిత్యుక్తమ్. † ఉపాయతయోపేయతయాపి జిజ్ఞాస్యత్వే కారణత్వేనోపయుక్తాని తత్తత్ప్రతిపాదకవాక్య సిద్ధాన్యేతత్సూత్రవివక్షితాని విశేషణాని దర్శయతి (సర్వేశ్వరాదినా) తిస్రో మూర్తయో ఽంశాః - బ్రహ్మాంశేతి యాదవప్రకాశపక్షః. ప్రధానపురుషయోః కారణత్వం కేషాంచిన్మతమ్. ఈదృశన్యూనాధికతత్త్వవ్యవచ్ఛేదార్థం ※ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ ※ స కారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ సర్వేశ్వరాదిత్యుక్తమ్. † కారణవాక్యశేషభూతశోధకవాక్యసిద్ధం జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినం చిదచిద్వ్యావర్తకాకారమాహ (నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాదితి) నిఖిలశబ్దేనావిద్యాత హేయాష్షడ్భావవికారాశ్చిద్గత హేయాః క్లేశకర్మవిపాకాశయాశ్చ వివక్షితాః. హేయాసన్త్వే సతి తద్వియుక్తత్వం వ్యుదస్యతే ప్రత్యనీకశబ్దేన. † ప్రత్యనీకత్వం జగదుపాదానత్వం నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (స్వరూపాదితి) అద్వారకహేయసంబన్ధో వ్యుదస్తః । నతు సద్వారక ఇత్యర్థః. † హేయప్రత్యనీకత్వే విశేషణాంశేపి హేయాసంభవః - తత్సంబన్ధవిరోధిత్వాత్ స్వప్రతికూలోత్పాదకత్వాయోగాచ్చేత్యత్రాహ (సత్యసంకల్పాదితి) స్వసంకల్పానురూపం హేయసంబన్ధం సంశ్రితేషు తద్వియోగంచ కర్తుం సమర్థః. నచ హేయం స్వవిరోధ్వరాపేక్షయా హేయం - తత్సంకల్పనివృత్త్యర్థేన తల్లీలారసానర్హత్వాదితి భావః. సత్యసంకల్పత్వం హేయప్రత్యనీకత్వోపపాదకం కారణత్వే జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగి చ. హేయప్రత్యనీకాత్సత్యసంకల్పాదితిపదద్వయేన ※ అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యం స్మారితం. † జిజ్ఞాస్యత్వోపయోగినీం ధర్మిస్వరూపస్య కల్యాణతామాహ (జ్ఞానేతి) ఆనన్దత్వం స్వానుకూలత్వమ్. ఆదిశబ్దేన సత్యత్వమానన్త్యంచ వివక్షితమ్. హేయప్రత్యనీకత్వం పూర్వముక్తమ్. జ్ఞానానన్దేతి భావప్రధాననిర్దేశః ※ ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే ఇతివత్. జ్ఞానత్వానన్దత్వసత్యత్వాని సప్రాదేశికానీత్యనన్తశబ్దార్థః. ఆదిశబ్దేనానన్త్యస్య గృహీతత్వేపి సర్వవ్యాపిత్వస్య కాలానన్త్యకథనమ్, నిత్యత్వస్య సార్వత్రికత్వకథనమ్, సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వస్య చ నిత్యత్వకృత్స్నప్రదేశవృత్తిత్వకథనం హ్యవిరుద్ధమ్. కల్యాణత్వమన్యేషామనుభవితౄణామప్యనుకూలత్వమ్. జ్ఞానత్వాదయః కల్యాణగుణా యస్య తస్మాదిత్యర్థః. యథా ప్రభాశ్రయే దీపే ప్రభాం వినా ఆశ్రయాంశస్యైవ చతురస్రత్వరూపవత్త్వోజ్జ్వలత్వగుణాః - తథా బ్రహ్మణోపి జ్ఞానత్వానన్దత్వనద్వైకరూపత్వాని స్వరూపస్య గుణాః. ధర్మిణో ధర్మస్య చ జ్ఞానత్వే వ్యక్తిభేదాదవిరోధః. ధర్మధర్మిణోస్సాధారణాకారో జ్ఞానత్వానన్దత్వాదిః - యథా-సుసైన్యైన సతో రాజ్ఞో నరాః పరికరా ఇత్యుక్తే వ్యక్తిభేదాదవిరోధః - నరత్వంతూభయసాధారణాకారః - తద్వత్. † ధర్మిభూతజ్ఞానవత్తామాహ (సర్వజ్ఞాదితి) సర్వజ్ఞత్వం నిమిత్తత్వోపయోగి. సర్వశక్తిత్వముపాదానత్వోపయోగి. అనేన చిదచిద్విశేషకత్వమప్యభిప్రేతం భవతి - అన్యథోపాదానత్వాయోగాత్. కించ—సర్వజ్ఞత్వముపాసకాపేక్షిత తత్ప్రతిబన్ధ తన్నిరసన ప్రకారజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం తద్విరోధినిరసనోపయోగి. పరమకారుణికత్వంచ జిజ్ఞాస్యత్వే కారణతోపయోగి - ప్రళయదశాయామసత్కల్పం చేతనజాతం నిరీక్ష్య దయయా హి సృష్టిః. సంశ్రితసౌలభ్యంచ దయయైవ - యథా ※ మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృత్ । గతిర్నారాయణ ఇతి. ఈదృశేశ్వర ఉపాయభూతః. † ఉపేయమన్యదిత్యత్రాహ (పరస్మాదితి) అత్ర మాతాపితేత్యనుసన్ధేయం. † దేవతావిశేషనిర్ణయార్థమాహ (పుంస ఇతి) కారణవాక్యేషు ※ భాగోవా మన్త్రవిన్యాదితి సూత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాది సామాన్యశబ్దానాం పురుషనారాయణాది విశేషపర్యవసాయిత్వాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసానభూమిరితి ※ యతో వా ఇమానీత్యాదిశ్రుతేర్హృదయమితి సూత్రకారస్య భావ ఇతి భాష్యకారాభిప్రాయః. పుంస ఇత్యనేన కారణభూతస్య వస్తునస్త్రిపాద్విభూతిమత్త్వమపి సూచితం పురుషసూక్తే ※ త్రిపాదస్యామృతం దివీతి శ్రవణాత్. † (సూత్రార్థ ఇతి) అక్షరార్థస్తాత్పర్యార్థశ్చేత్యర్థః. నను—యదీశ్వరో లిలక్షయిషితః - తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాది ప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాది వాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వం కిమర్థం సూత్రితమ్. ఉచ్యతే—గుణైస్స్వరూపస్య లక్ష్యమాణత్వే తదపేక్షయా బహిష్ఠాయా విభూతే రుపాస్యానన్తర్భావః ప్రతీయేత

‡ ఇతి దేవమనుష్యాది విషమసృష్టేర్జీవకర్మనిమిత్తత్వమ్, జీవానాం తత్తత్కర్మప్రవాహాణాఞ్చానాదిత్వం ప్రతిపాద్య, తదనాదిత్వంచ « నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ » «జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ » ఇత్యాదిశ్రుతిషూపలభ్యత ఇత్యుక్త్వా, తదనాదిత్వేపి ప్రళయకాలే చిదచిద్వస్తునోర్భోక్తృభోగ్యయోర్నామరూప విభాగాభావాత్, « ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ - నాన్యత్కిఞ్చనమిషత్ » ఇత్యాదావేకత్వావధారణముపపద్యత ఇతి సూత్రకారేణ స్వయమేవోక్తమ్. తథాచ « నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః » ఇతి ప్రత్యగాత్మనో నిత్యత్వాదనుత్పత్తిముక్త్వా, « జ్ఞోఽతఏవ »

౨. *† ౧ భృగుర్వై వారుణిః । వరుణం పితరముపససార । అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యారభ్య * ౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే । యేన జాతాని జీవన్తి । యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి । తద్విజిజ్ఞాసస్వ । తద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతే. †తత్ర సంశయః-† కిమస్మాద్వాక్యాత్ బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న వేతి. కిం ప్రాప్తమ్ - †న శక్యమితి. †న తావజ్జన్మా

౨ † అథ జన్మాదీనాం లక్షణత్వే తత్ర జన్మనోऽన్యతరస్య తత్రాపి సముదితస్య లక్షణత్వే వా కిం ప్రమాణమిత్యాకాఙ్క్షాయాం - సూత్రకారాభిప్రేతవిషయస్యాభిప్రేతాం శ్రుతిం దర్శయతి (భృగురితి) శాస్త్రప్రకరణాద్యవిషయః. * యతో వా ఇమానీత్యాది సూత్రే ఉదాహృతత్వేऽపి అర్థవాదరూపతాత్పూర్వోక్తజిజ్ఞాసునార్థమ్, ప్రకరణస్య బ్రహ్మోపక్రమత్వేన తత్పరత్వజ్ఞాపనార్థంచ భృగుర్వై ఇత్యాద్యుదాహృతమ్. అగ్నీన్ద్రాదివస్తుషు సర్వోత్కృష్టతయా ఆపాతప్రతీతేషు సత్స్వపి సర్వోత్కృష్టత్వస్యానుమానాన్తరేణ తత్త్వస్య దుర్నిశ్చయతయా నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవ్యక్తి విశేష జిజ్ఞాసయాऽహ * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నః. తత్ర వ్యక్తివిశేషస్య లక్షణముచ్యతే * యతో వా ఇమానీతి. యతో యేన యదితి యద్వృత్తత్రయయోగాత్కారణత్వమనూద్యతే - తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే - తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి * తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి న విచారస్యోపాసనస్య వా విధిః. విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధేయమ్. ఉపాసనాత్మకస్యతు జ్ఞానస్య * బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్, ఉపక్రమే * అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వే నోపాయవిషయత్వాభావాచ్చ నోపాసనాత్మకజ్ఞానమిహ విధేయమ్. అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే అవధానార్థం సన్దేహనివృత్త్యర్థంవోక్తమ్. యా గన్ధవతీ - తాం పృథివీం విద్ధీతివత్. అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య విధేయమ్ - యథా - యత్ర సారసస్స దేవదత్తకేదార ఇత్యుక్తే సారససంబన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్ - తద్వత్. దేవదత్తకేదారో బుభుత్సితో ధీస్థః. సారససంబన్ధశ్చ దృష్టః. తస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వం హ్యజ్ఞాతమ్ - అతస్తదేవ వాక్యస్య విధేయమ్. ఏవం నిరతిశయబృహత్త్వం బహుష్వర్థేష్వాపాతతః ప్రతీతమ్. కారణత్వంచ ప్రాపకవాక్యావగతం. తస్య నిరతిశయ బృహద్వస్తులక్షణత్వమనవగతమితి తదత్ర విధేయమ్. లక్షణస్యచ సజాతీయ విజాతీయ వ్యావర్తక స్వభావత్వాదన్యేషాం నిరతిశయ బృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసః ఫలితః. అతో నారాయణాది విశేషశబ్దవాచ్య వస్తువిశేషస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిః. అతఏవహి సర్వస్మాత్పుంస ఇత్యుక్తమ్. నను—ప్రాపకవాక్యైరేవ కారణభూతవస్తువిశేషస్య నిరతిశయ బృహత్త్వం జ్ఞాయతఇతి కిమనేన లక్షణవాక్యేనేతిచేత్. న - అగ్న్యాదీనామపి కర్మభాగవాక్యైస్సర్వోత్కృష్టత్వావగమాత్ తేషుబృహత్త్వశఙ్కావ్యుదాసాయ కారణవాక్యానామపి తద్వదన్యపరత్వాభావేన తత్త్వపరత్వజ్ఞాపనపరత్వాదస్య వాక్యస్య. అథ, శ్రుతిరేవ లక్షణం ప్రతిపాదయతి చేత్ కిం సూత్రేణేతి శఙ్కాయాం - సూత్రతాత్పర్యార్థం వివక్షుః సంశయం దర్శయితుం శ్రుతిగతహేతునైవ సంశయోత్పత్తిం దర్శయతి (తత్రేతి) తత్ర- తాదృశ ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షానుగుణేన విశేషణబహుత్వేన సిద్ధాన్తానుగుణేనైక వచనాన్తబ్రహ్మశబ్దైక్యేనచ విశిష్టత్వం సంశయహేతుత్వేనాభిప్రేత్య తత్రేత్యుక్తమ్. † సంశయస్వరూపం దర్శయతి (కిమస్మాదితి) బ్రహ్మమీమాంసా కిమారమ్భణీయా! ఉతానారమ్భణీయేతి ప్రథమవిచారః, తదర్థంవేదాన్తా బ్రహ్మణి ప్రమాణం ? ఉత నేతి ద్వితీయవిచారశ్చ చతుస్సూత్రీసాధారణః - సిద్ధస్వరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్కాయ తచ్ఛాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ, ఇతి సమన్వయాధికరణోపక్రమే తస్యాధికరణస్య శాస్త్రారమ్భహేతుభూతప్రామాణ్యసమర్థనార్థత్వస్య భాష్యకారైరేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. తథాచాహుః— * వ్యుత్పత్త్యభావః ప్రతిపత్తిదార్ఢ్య మన్యేన సిద్ధత్వమథాఫలత్వమ్ । ఏతాని వై సూత్రచతుష్టయేనానారమ్భమూలాని నిరాకృతానీతి. అతస్తద్విచారయుగళ మత్రార్థసిద్ధమభిప్రేత్యైతదధికరణాసాధారణం సంశయశరీరం దర్శితం కిమస్మాదితి. † యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి - ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం సంశయ్యతే - కిం సృష్ట్యాదీనాం విశేషణత్వే నోపలక్షణత్వేన న బ్రహ్మ లక్షణత్వం సంభవతి - నేతి. తదర్థం విశేషణపక్షే కింవిశేషణభేదేన విశేష్యభేదోऽస్తి నేతి. తదర్థం కిం విశేషణస్య విశేషణత్వం స్వాశ్రయసర్వధర్మవ్యావర్తకతయా - ఉత విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయేతి. ఉపలక్షణపక్షే కిమాకారాన్తరప్రతిపత్తిరస్తి - ఉత నాస్తీతి. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వం, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చ నాస్తీతి పూర్వపక్షః. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వం ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిశ్చాస్తీతి రాద్ధాన్తః. సర్వధర్మవ్యావర్తకతయా విశేషణత్వే విశేష్యభేదప్రసఙ్గేన జన్మాదీనాం విశేషణత్వాయోగాత్, ఆకారాన్తరప్రతిపత్త్యభావేనోపలక్షణత్వాయోగాత్, ఉభయథాపి లక్షణత్వాసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం న శక్నోతీతి లక్షణదౌస్థ్యేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యాభావాత్తద్విచారోऽనారమ్భణీయ ఇతి పూర్వపక్షే ఫలితమ్. విరోధిధర్మవ్యావర్తకతయైవ విశేషణత్వే విశేష్యభేదాభావాజ్జన్మాదీనాం విశేషణత్వోపపత్తేః, ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిసద్భావాదుపలక్షణత్వోపపత్తేశ్చోభయథాపి లక్షణత్వసంభవాదిదం వాక్యం బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి లక్షణసౌష్ఠవేన బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తేస్తద్విచారస్యారమ్భణీయత్వం సిద్ధాన్తే ఫలితమ్. తత్ర పూర్వపక్షముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (న శక్యమితి). † జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం కింవిశేషణతయా - ఉతోపలక్షణతయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి (న తావదితి) † కథం విశేషణ

‡ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ, పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి" యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" "న కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః"

౧॥ తై - భృగువల్లీ - ౧ అను.

పదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి - † అనేకవిశేషణవ్యావృత్తత్వేన బ్రహ్మణోఽనేకత్వప్రసక్తేః. † విశేషణత్వంహి వ్యావర్తకత్వమ్.

౩. † నను—దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్ర విశేషణబహుత్వేప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే. ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి † నైవమ్—తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతేరేకస్మిన్నేవ విశేషణానాముపసంహారః। అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేకత్వమపరిహార్యమ్. † అత్రత్వనేనైవ విశేషణేన లిలక్షయిషితత్వాత్ బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వమవశ్యంభావి.

౪. † బ్రహ్మశబ్దైక్యాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతిచేత్ † న-† అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోపి బహవస్స్యుః. అతఏవ లిలక్షయిషితే వస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ లక్షణత్వమప్యనుపపన్నమ్.

౫. † నాప్యుపలక్షణత్వేన లక్షయన్తి - † ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. † ఉపలక్షణానామేకేనాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వంహి దృష్టం యత్రాయం సారసస్సదేవదత్తకేదార ఇత్యాదిషు.

త్వేన నలక్షయన్తీత్యత్రాహ (అనేకేతి). † అనేకత్వప్రసక్తిః వ్యావర్తకత్వంవా కథమిత్యత్రాహ (విశేషణత్వంహీతి) విశేష్యతేఽనేనేతి నిర్వచనానుసారేణ భేదకం విశేషణం, భేద్యం విశేష్యమితి ప్రసిద్ధేః ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గః నీలం శుక్లం పీతం అజో గజో మహిష ఇత్యాదిషు తథాదర్శనాచ్చేతిభావః.

౩. † సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (నన్వితి). † పరిహరతి (నైవమితి) ఉపసంహారః - పర్యవసానమ్. అన్యథా - ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీత్యభావే సతీత్యర్థః. తత్రాపి - దేవదత్తాదావపి. † పక్షే వైషమ్యమాహ (అత్రత్వితి) ప్రమాణాన్తరేణైక్యమనవగతమితి పదతోఽయం భావః—※ ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిభిరపి నైకత్వనిశ్చయః - తత్రాప్యేకత్వాది విశేషణభేదేన బహుత్వాపత్తేః, ఏకమిత్యాది పదానామేకో వ్రీహిరిత్యాదివన్నిర్వాహసంభవాచ్చేతి.

౪. † నను—నకేవలం ప్రమాణాన్తరేణైవైక్యప్రతీతిః - శాబ్దీచ విద్యతే. తస్యాం సత్యాం ధర్మిబహుత్వం నస్యాత్. అత్రచైకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం విశేష్యైక్యజ్ఞాపకమితి శఙ్క్యతే (బ్రహ్మశబ్దేతి) తస్మిన్బ్రహ్మశబ్దే స్థితి మహుస్సహురుక్తిర్వా - తాని బ్రహ్మణీతి బహువచనం వా - నాస్తీతి భావః. † పరిహరతి (నేతి). † తత్కథమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం - విశేషణబహుత్వాధీనం విశేష్యబహుత్వం నబాధతే। ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యత్ర బహుత్వప్రతీతేః. ఏకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యం స్వతో విశేష్యైక్యప్రతిపాదకం - శ్రీణ్డాదిషు ప్రత్యక్షబాధాత్ బహుత్వప్రతీతిరితిచేన్న - అప్రత్యక్షేష్వపి గోషు ఖణ్డ ఇత్యాదివాక్యే ప్రయుక్తే బహుత్వప్రతీతేః. తస్మాద్విశేషణబహుత్వం చేద్విశేష్యభేదాపాదకమిత్యభిప్రాయేణోక్తం అజ్ఞాతగోవ్యక్తేరితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తేః - ప్రత్యక్షేణాదృశ్యమాన గోవ్యక్తేరిత్యర్థః ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదివాక్యప్రయోగాసంభవ వ్యుదాసాయ జిజ్ఞాసోరిత్యుక్తమ్. గోసామాన్యజ్ఞానే సత్యదృష్టగోవ్యక్తిత్వాజ్జిజ్ఞాసాసంభవాత్ప్రయోగసంభవః. † సృష్టిస్థితిప్రళయాఃకింప్రత్యేకలక్షణాని - ఉతసంభూయేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రత్యేకపక్షే దూషణముక్తమ్. సంభూయేతిపక్షే దూషణమాహ (అతఏవేతి) [అతఏవ] - విశేషణభేదస్య స్వతో విశేష్యభేదాపాదకత్వాదిత్యర్థః.

౫. † ఉపలక్షణపక్షం దూషయతి (నాపీతి) † కుత ఇత్యత్రాహ (ఆకారాన్తరేతి) వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యనివృత్తిరితిభావః. † వ్యాపకత్వమేవోపపాదయతి (ఉపలక్షణానామితి) ఉపలక్షణేనోపలక్ష్య ప్రతిపత్తావుపలక్షణ, ముపలక్ష్యాకారః, పూర్వప్రతిపన్నాకారశ్చేత్యాకారత్రయమవర్జనీయమ్ - సంప్రతిపన్నస్థలేషు తద్దర్శనాత్. యథా సారససంబన్ధ ఉపలక్షణమ్. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యమ్. కేదారత్వం పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అతోఽత్ర తృతీయాకారప్రతిపత్త్యభావాదుపలక్షణత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. శాఖాగ్రే చన్ద్ర ఇత్యత్ర కథమాకారత్రయమితిచేత్. ఉచ్యతే—కాలవిశేషే, దేశవిశేషసంబన్ధః-ఉపలక్ష్యాకారః. శాఖాగ్రముపలక్షణం. శాఖాచన్ద్రయోశ్చ ఋజుప్రదేశవర్తిత్వం సంబన్ధః - సచ సంబన్ధోవాక్యావగతః. ఆదిత్యాదివ్యావర్తకం చన్ద్రశబ్దబోధ్యం చన్ద్రసంస్థానం తృతీయాకారః. కేదారత్వాద్యాకారః ప్రత్యక్షప్రతీతః - చన్ద్రత్వంతు పూర్వానుభూతత్వాద్సిద్ధమ్. క్వత్ర చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయామేవం. కశ్చన్ద్ర ఇతి బుభుత్సాయాం శబ్దవాచ్యత్వముపలక్ష్యం. స్వారసికేనవా శబ్దోత్థాపిత బుభుత్సామాత్రేణవా ప్రత్యక్షేణ

‡ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ" "నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్" "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానాం ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్" నిత్యానాం బహూనాం చేతనానాం, యః ఏకః నిత్యశ్చేతనస్సకామాన్విదధాతీత్యర్థః-"పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్" ఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మనశ్చ కర్మవశ్యత్వేన శోచిత్వేనాసర్వజ్ఞత్వేన ఉపాసనాయత్తముక్తిత్వేన నిరవద్యత్వేన సర్వజ్ఞత్వేన సత్యసంకల్పత్వేన సర్వేశ్వరత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వాదినాచ స్వరూపస్య స్వభావస్య నానాత్వవ్యపదేశాత్.

† ననుచ ※ ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. † న - ఇతరేతర ప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. † అతో నలక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి.

౬. † ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—† జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయైరుపలక్షణభూతైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. † నచోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మాప్రతిపత్తిః. † ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణంచ - † బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్. † తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. † యతో వేన యదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధి జన్మాదికారణమనూద్యతే - † ప్రసిద్ధిశ్చ ※ ౨ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన - † తదపి సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. † తస్మాద్యన్మూలా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి - జన్మస్థితిలయానాం నిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. † జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వవిచిత్రశక్తి

ప్రతీతో వక్రతాదిః పూర్వప్రతిపన్నాకారః. అనేన నిర్విశేషవస్తువాదేరూపలక్షణత్వమపి నోపపద్యత ఇత్యుక్తం భవతి. † తృతీయాకారప్రతిపత్తిరస్తీతి చోదయతి (ననుచేతి). † దూషయతి (నేతి) సత్యత్వాదయః కిం విశేషణతయా లక్షణభూతాః - ఉతోపలక్షణతయా. పూర్వస్మిన్కల్పే దూషణముక్తమ్. అన్యత్రచాకారాన్తరప్రతిపత్త్యపేక్షాయాం వాక్యాన్తరేణచేదనవస్థా - స్వేన చేదాత్మాశ్రయ ఇతి - అతో ※ యతోవా ఇమానీత్యాది వాక్యేన ఆకారాన్తరప్రతిపత్తిర్వక్తవ్యా - తతశ్చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతిభావః. † (అత ఇతి) విశేషణత్వోపలక్షణత్వాయోగాదిత్యర్థః. [ఇతిజన్మాద్యధికరణపూర్వపక్షః].

౬. † సిద్ధాన్తమవతారయతి (ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయత ఇతి) ఏవం సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేత స్తత్పరిహార ఉచ్యత ఇత్యర్థః. † జ్ఞాప్యబహిర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయః ఉపలక్షణం. జ్ఞాప్యాన్తర్భూతో జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయో విశేషణమ్. నచైకస్య జ్ఞాప్యజ్ఞాపకత్వ విరోధః - ఘటాదేరిన్ద్రియసంయోగ ప్రతిసంబన్ధిత్వేన జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వస్య విషయత్వస్య చ దర్శనాత్. ఏవం శబ్దతో ధీస్థతయా స్వవిశిష్టప్రతీతి హేతుభూతం విశేషణమితి ఉభయథాపి లక్షణత్వోపపత్తిం పశ్యన్ ※ ఏకానేకస్వరూపాయ స్థూలసూక్ష్మాత్మనే నమ ఇతివచ్చరమోక్తముపలక్షణపక్షం బుద్ధిస్థతయా ప్రథమముపపాదయితుం ప్రతిజానీతే (జగదితి). † ననూపలక్షణపక్షేనుపపత్తిరుక్తేత్యత్రాహ (నచేతి) ఆకారాన్తరం - ఆకారవిశేషః. నచోపలక్షణోప లక్ష్యాకారాతిరిక్త ఇత్యపునరుక్తిః. † పృథక్తృతీయాకారం దర్శయితుమాకారద్వయం వివక్షన్ పూర్వముపలక్ష్యాకారమాహ (ఉపలక్ష్యం హీతి) అథర్వశిరసి ※ బృహతి బృంహయతి తస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మేతి. శ్రీమతి వైష్ణవే పురాణేచ ※ బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి పరిపఠ్యత ఇత్యాది నిర్వచనప్రసిద్ధిద్యోతకో హిశబ్దః. ఆకారత్రయపృథక్త్వద్యోతనార్థాః చశబ్దాస్తత్ర తత్ర జ్ఞేయాః. † కథం నిరతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వ ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) మనిన్ ప్రత్యయాన్తస్య రూఢిసహకృతస్య బృహతి ధాతోస్తదర్థత్వాదిత్యర్థః. † యద్వా బ్రహ్మశబ్దేన బృహత్త్వ బృంహణత్వావగతిః కథమిత్యత్రాహ (బృహతేరితి) బృహత్త్వస్య స్వరూపతో గుణతశ్చ వివక్షితత్వాత్ బృంహణత్వరూప బృహత్త్వమపి ధాత్వర్థాన్తర్గతమితిభావః. † ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) † నను— † సారసస్య కేదారేణేవ జన్మాదీనాం బ్రహ్మణాసహ సంబన్ధో వక్తవ్యః. కించ—బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే బాహ్యమత ఇవ నిమిత్తాన్తరాధిష్ఠేయతాప్రసఙ్గేన సత్యసంకల్పత్వాది గుణాన్వయలక్షణబృంహణత్వాసిద్ధిశ్చ స్యాదిత్యేతచ్ఛఙ్కాద్వయం పరిహరం స్తృతీయాకారోపస్థాపకం వాక్యంచావతారయతి (యతోవేనేత్యాదినా) † కుత్ర కథం ప్రసిద్ధిరిత్యత్రాహ (ప్రసిద్ధిశ్చేతి). † తచ్చ కథమిత్యపేక్షాయాం తత్ప్రతిపాదనం పదానామన్వయ ముఖేన దర్శయతి (తదపీతి) తత్ - నిమిత్తోపాదానత్వ రూపకారణత్వమ్. ఉపాదానత్వాధిష్ఠాత్రన్తరనివారణయోరుపపాదనమ్ ※ తదైక్షత బహుస్యాం ※ అసృజతేతి. రామకృష్ణాదిరూపేణ బహుభవనవ్యావృత్త్యర్థం జగద్రూపేణ బహుభవనమితి దర్శితమ్ ※ తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన. † అత్ర ఫలితం సంబన్ధమాహ (తస్మాదితి) యథా ఉపలక్షణేన సారసేనాధికరణత్వేన సంబన్ధిత్వం కేదారస్య, యథా చన్ద్రదేశస్య శాఖాయాశ్చ ఋజుభావస్సంబన్ధః - తథా బ్రహ్మణ ఉపలక్షణభూతజన్మాదిభిర్హేతుహేతుమద్భావస్సంబన్ధ ఇత్యుక్తంభవతి యథా ప్రసిద్ధ్యనువాద రూపతయా వాక్యస్య. నిమిత్తాన్తరశఙ్కాచార్థాత్పరిహృతా భవతి. † ఏవం తృతీయాకారస్యాక్షేపకముపలక్షణ సంబన్ధాత్మకం నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వముక్తమ్. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) యతశ్శబ్దస్మారితకారణవాక్యేషుహి సార్వజ్ఞ్యాద్యవగమః.

‡ తయోరేవ "తత్త్వమసి" "అయమాత్మా బ్రహ్మ" "యోసౌ సోహం యోహం సోసౌ" "అథయోన్యాం దేవతాముపాస్తే అన్యోసావన్యోహమస్మీతి" "నసవేద అకృత్స్నో హ్యేషః ఆత్మేత్యేవోపాసీత" "బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవాః" ఇతిచ సర్వజీవాత్మవ్యాపిత్వేనాభేదవ్యపదేశాచ్చ; ఉభయవ్యపదేశావిరోధేన పరమాత్మాంశో జీవాఽఽత్మేత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. నకేవలం న్యాయసిద్ధమిదం శ్రుతిస్మృతిభ్యామప్యంశత్వముక్తం జీవాత్మనః, "పాదోస్య

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౨॥ ఛా - ౬ ప్ర - ౨ ఖ - ౧.

త్వాద్యాకారం బృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మే † తిచ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తి రూపానుపపత్తిః.

౭. † జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేపి నకశ్చిద్దోషః. † లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. † అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లక్షయితే తేపి పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం నభేదమాపాదయన్తి. † విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్. † ఖణ్డత్వాదయస్తు విరోధాదేవ గోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి. † అత్రతు కాలభేదేన జన్మాదీనాం నవిరోధః.

అతో జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిసైద్ధ్యుక్తమ్. గుణానామపరిచ్ఛిన్నతయా విశిష్టస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతాయోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమాకారం బృహత్త్వేనేత్యుక్తమ్. ※ యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదివాక్యాన్తరగతిసార్వజ్ఞ్యాదీనా ముపలక్షణత్వాభావా న్నాన్యోన్యాశ్రయః. విశేషణబహుత్వేన్త న విశేష్యభేదాపాదకమితి వక్ష్యతఇతి నవిరోధః. † ఉపలక్షణపక్షానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (ఇతిచేతి) ఇతిచ - యతశ్చేత్యర్థః - ఉపలక్ష్యంహీత్యాదిభాష్యస్యైవం వా యోజనా - అనవధికాతిశయశబ్దే తాత్పర్యమ్ - ఉపలక్ష్యమనవధికాతిశయబృహత్త్వం బృంహణత్వంచ. నిరవధికబృహత్త్వంచ స్వరూపతోగుణతో విభూతితశ్చానవధికబృహత్త్వమ్. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేష ఉపలక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి. తత్రశ్చోపలక్ష్యాకారైకదేశభూతం బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకారో భవతీతి ఫలితమ్ - లోకే తథా దర్శనాత్. దేవదత్తకేదారత్వంహ్యుపలక్ష్యమ్ - నచ దేవదత్తసంబన్ధిత్వమాత్రం - ఘటపటాదిష్వతిప్రసఙ్గాత్. తదేకదేశభూతకేదారత్వమాత్రేణచ పూర్వప్రతిపత్తిః. తస్మాదుపలక్ష్యైకదేశభూతబృహత్త్వబృంహణత్వాకారేణ పూర్వప్రతిపత్తిః. అనవధికాతిశయబృహత్త్వకం బృంహణత్వముపలక్ష్యమిత్యభిప్రాయేణ హ్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణంచేత్యుక్తమ్. బృహత్త్వబృంహణత్వవిశేషస్యోపలక్ష్యత్వాత్ బృహత్త్వబృంహణత్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థసిద్ధమితి హిశబ్దేన సూచితమ్. కథం తత్ప్రతిపత్తిరిత్యత్రాహ (బృహతేర్ధాతోరితి) బృహత్త్వమాత్రం పూర్వప్రతిపన్నాకార ఇత్యర్థ్యాహృతేన వాక్యేన తదర్థత్వాదితి పఞ్చమ్యా అన్వయః - యద్వా—నచేత్యాది పూర్వవాక్యేనాన్వయః. ఉపలక్షణాకారమాహ (తదుపలక్షణేతి) తృతీయాకారమన్యమపి వివక్షుస్తత్ప్రతిపాదకం వాక్యమవతారయన్నుపలక్షణస్యోపలక్ష్యేణ సంబన్ధవన్నిమిత్తాన్తర శఙ్కాంచ వ్యుదస్యతి (యతోవేత్యాదినా) పూర్వపదస్థః. వివక్షితమన్యం తృతీయాకారమాహ (జగదితి) ఇదానీం పఞ్చస్తృతీయాకారాన్తరపరముచ్యతే. యథా కేదారత్వం సారసాధికరణత్వదేవదత్తసంబన్ధితోపయోగి - తథా సర్వజ్ఞత్వాదయోప్యనవధికాతిశయబృహత్త్వబృంహణత్వజన్మాదికారణతోపయోగినః. [ఇతి జన్మాద్యధికరణసిద్ధాన్తే ఉపలక్షణపక్షస్య నిర్దుష్టత్వమ్].

౭. † అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి (జగజ్జన్మాదీనామితి) † కథం నదోషః - అపవాదకప్రమాణాభావే విశేషణభేదస్య విశేష్యభేదాపాదకత్వం దోషత్వేనోక్తమిత్యత్రాహ (లక్షణభూతాన్యపీతి) లక్షణభూతాని - వ్యావర్తకభూతానీత్యర్థః. యద్వా—లక్షణభూతానాం విశేషణానాం సజాతీయవిజాతీయ వ్యావర్తన స్వభావత్వేపీత్యర్థః. స్వవిరోధివ్యావృత్తమ్ - నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయావ్యావృత్తం - స్వావిరుద్ధవిశేషణాశ్రయావ్యావృత్తమిత్యర్థః. అయం గ్రన్థః పక్షవిషయః. † బహుత్వాపవాదకప్రమాణాభావే సతి విశేషణత్వమేవ విరోధిత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) అయంతు సపక్షవిషయః. దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాద్యుదాహరణమత్రాభిప్రేతమ్. అప్రత్యక్షవిషయేప్యేకవచనాన్తధర్మివాచిపదైక్యాద్విశేష్యైక్యం ప్రతీయతఇత్యర్థః. † అత్ర విశేష్యైక్యవ్యవస్థాపకం కిమిత్యపేక్షాయాం సపక్షే విశేష్యైక్యముపపాదయతి (విశేషణానామితి) శబ్దస్వారస్యాద్విశేషణానామేకాశ్రయాన్వయప్రతీతేరవిరుద్ధవిశేషణానామేకాశ్రయవృత్తిత్వోపపత్తేరిత్యర్థః, అవిరుద్ధవిశేషణత్వం విశేష్యైక్య వ్యవస్థాపకమిత్యుక్తం భవతి. యద్వా—అజ్ఞాతస్వరూప ఇత్యపి గ్రన్థః పక్షవిషయః. పూర్వస్మిన్ గ్రన్థే విశేషణానాం విరుద్ధవిశేషణాశ్రయాత్ స్వాశ్రయభేదకత్వముక్తమ్. అప్రత్యక్షత్వేసతి భిన్నవిశేషణత్వమేవ భేదకత్వమిత్యత్రాహ (అజ్ఞాతేతి) తత్రాప్యవిరుద్ధవిశేషణభేదో నవిశేష్యభేదక ఇత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ (విశేషణానామితి) దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షఇత్యాదావవిరుద్ధ విశేషణానామేకాశ్రయత్వదర్శనాత్ పక్షీకృతేప్యేకస్మిన్నేవ విశేషణానామన్వయోపపత్తేరిత్యర్థః. † అవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యభేదానాపాదకత్వముక్తమ్ - విపక్షభూతఖణ్డాదిషు బహుత్వనియామకమాహ (ఖణ్డత్వాదయస్త్వితి) † తతఃపక్షస్య వైషమ్యమాహ (అత్రత్వితి) కాలభేదేనేత్యస్యాయమభిప్రాయః—విశేష్యబ్రహ్మబహుత్వేపి జగజ్జన్మాదీనాం యౌగపద్యవ్యాఘాతాత్ కాలభేదేనావిరోధ ఆశ్రయణీయః - విశేష్యైక్యేపి తథైవావిరోధఇతి. అత్రాయమర్థోఽనుసన్ధేయః—విశేషణబహుత్వం స్వతఏవ విశేష్యభేదాపాదకం. ఖణ్డో ముణ్డ ఇత్యాదిషు దర్శనాత్ -దేవదత్తశ్శ్యామో యువేత్యాదిషు ప్రత్యక్షబాధాదైక్యప్రతీతిః. తస్మాత్ప్రత్యక్షాగోచరే బ్రహ్మణి విశేషణబహుత్వాద్యుక్తం విశేష్య

‡ విశ్వాభూతాని" "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతనః" ఇతి. అంశత్వన్నామ ఏకవస్త్వేకదేశత్వమ్, తథాసత్యుభయోరేకవస్తుత్వే నావిరోధో నస్యాదిత్యాశఙ్క్య, "ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః" ఇతిపరిహరతి; అన్యవిశేషణైక స్వభావప్రకాశజాతిగుణ శరీరవిశిష్టాగ్నివ్యక్తిగవాత్మనరి ప్రతి ప్రకాశజాతిగుణ శరీరాణాం యథా అంశత్వమ్; ఏవం పరమాత్మానం ప్రత్యగాత్మశరీరకం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనోఽంశత్వమ్. ఏవం అంశత్వే యత్స్వభావాంశభూతో జీవః, నైవమంశీ పరమాత్మా, సర్వత్ర విశేషణవిశేష్యయో స్స్వరూపస్వభావభేదాత్; ఏవఞ్చ "కర్తా శాస్త్రార్థవత్వాత్" "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః"